

Sultan I Ahmed'in
portresi

Pâdişah-Tarîkat Şeyhi Münasebetleri Açısından Azîz Mahmud Hüdâyî ve Çağdaşı Abdülmecîd-i Sivâsî

Y R D . D O Ç . D R . C E N G İ Z G Ü N D O Ğ D U

Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi

Giriş

Tebliğimiz iki bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümünde genel olarak Osmanlıda padişah-tarîkat şeyhi münasebetlerinin teorik çerçevesi, ikinci bölümde de bu münasebetlerin tarihsel yansımalarına örnek olmak üzere Azîz Mahmud Hüdâyî ve Abdülmecîd-i Sivâsî'nin dönemi padişahlarıyla münasebetlerine değinilecektir.

Osmanlı toplum yapısını anlamaya yönelik yapılan bazı bilimsel araştırmalarda devlet ile onun yönetimi altındaki kişi ve müesseselerin ilişki tarzları ele alınmış bu ilişkilerde özellikle gündelik hayatın sosyo-kültürel ve siyasî dokusu üzerinde aktif rol üstlenmiş tarikatların, sadece içe yönelik (yatay) değil, aynı zamanda dışa dönük (dikey) çabalarıyla yönetici ile yönetilen arasındaki misyonlarına dikkat çekilmiştir.

Batı toplumlarında bu ilişki tarzlarını, devletin hukukî yetkilerini kullanabilme hakkına sahip kişi ve müesseseler yönlendirmiştir. Roma yönetim geleneğine dayanan bu yetki devri usulü, insan ile devlet arasında zamanla kilise, feodal beyler ve belediye meclislerinin doğmasına yol açmış, böylece adına sivil toplum denilen gündelik hayatın bağlayıcı dokuları oluşmuştur. İslâm toplumlarına baktığımızda, devlet ile insan ilişkilerini düzenleyen bu ara tabakanın genel anlamda ümmet temeli üzerinde şekillenmiş olan ve birer sosyal yapı ve müessese olarak ortaya çıkan tarikatlar tarafından doldurulduğu görülür¹. Devletin

din ve kültürünü halk kültürüne bağlayan bu ağ Gibb'e göre Osmanlı imparatorluğunun en önemli yapısal pekiştiricisi olmuştur².

Tarikat önderleri ile yöneticiler irtibatının İslam tarihindeki yansımalarına ilk dönem hariçte bırakılarak bakılacak olursa karşımıza devasa bir literatür çıktığını görürüz. Malzemenin çokluğu bu konunun değişik Müslüman topluluklarda da çok canlı tarihsel karşılığının bulunduğuna işaret etmektedir. Daha başından beri birçok Müslüman yöneticinin hep ilim ve irfan ehli, keşfi açık, duâsı makbul bazı kimseleri yanlarında bulundurmuş olmaları bunun açık örneğidir³.

Osmanlı tarihinin ilk dönemlerinden itibaren Pâdişahların hemen hepsinin, -siyasî otoritelerinin üzerine çıkarmamak gibi bir hassasiyetle beraber- âlimler ve mutasavvıflara büyük değer verip, onlara yakın alâka göstermelerinin bu kesimlerin bütünleştirici iradede önemli bir figür olarak rol almalarından kaynaklandığı söyleyebiliriz.

Osmanlı yöneticileri, bilhassa sultanlar, daha kuruluş döneminden başlamak üzere, cemiyet üzerindeki nüfuzlarını devletin hizmetinde kullanmak suretiyle bir manada, kendilerine geniş bir hareket sahası sağlamaya çalışan tasavvufî zümrelerle aralarında bir köprü oluşturmuşlar ve mümkün merteye onların hizmetlerinden faydalanmaya çalışmışlardır⁴. Bu yaklaşım, tarikatların siyasî otorite tarafından birer güç odağı şeklinde algılanarak sahip bulundukları imkânları iktidar lehine kullanma politikasının bir göstergesidir⁵.

Sadece kuruluş ve yükseliş dönemlerinde değil, devletin güç ve imkân bakımından zirveye ulaştığı dönemlerde de bu alâkanın artarak devam ettiği görülür. Hatta devletin tarikatlara olan desteği ve alakası bazen o dereceye ulaşmıştır ki, "mâna sultanları", olarak da kabul edilen tarikat şeyhlerinin, diğer bütün otoritelerden; ilmî, askerî hattâ siyasî otoritelerden bile üstün tutuldukları olmuştur. Devlet protokolünde yer alan şeyhler, dîvân-ı hümayunda temsîl edilmemişlerdir, ancak halk içerisinde büyük nüfuzlarının yanı sıra devlet ricâlini de bu nüfuz ile te'sîrleri altına almayı başarmışlardır.⁶

Tarikat erbabının nüfuzlarının bir sonucu olarak, devlet görevlileri ve padişahlar, tarikatları merkezî örgütlenmeye doğru yönlendirirken idarî yapılanmayı gerçekleştirebilecek şeyh ailelerine ekonomik ayrıcalıklar tanımış, siyasî ve malî kudretleri nisbetinde onlara kurmuş oldukları vakıflar kanalıyla veya başka yollardan muhtelif imkânlar sağlamaya çalışmışlardır⁷.

Bu imkânlardan istifade ile, bir taraftan tasavvufî merkezler ve onlara bağlı manevî gruplar efkâr-ı umûmiyeyi tesviye edip, manevî bir birlik ve kıvam meydana getirerek içtimai hayatın devamlılığını sağlamaya çalışırken, diğer taraftan, hâkimiyet tesis etmek isteyen siyasî kuvvetler, kendilerini teşkilatlı ve kuvvetli birlikler vücuda getirebilmiş bu zümrelere dayanmak mecburiyetini duymuşlardır. Manevî rehberler ise, bir yandan mazlum ve perişan halkı, diğer taraftan da kendilerinden istifadeyi düşünen siyasî nüfuz sahiplerinin bu zaafını hesaba katarak, iki taraflı bir hizmet ve kuşatma ameliyesi ile faaliyetlerini sürdürmüşlerdir⁸.

Neticede Osmanlı yönetimi ile tarikat şeyhleri arasında kurulan bu köprü, tarikatların siyasî otorite tarafından birer güç odağı şeklinde algılanarak sahip bulundukları imkânları iktidar lehine kullanma politikasının ötesinde bir anlam da kazanmış ve karşılıklı gelişen samimi ilişkiler ve şahsi meyiller bazen şeyhlerin manevî nüfuzundan etkilenen padişahlarda onlara intisab etme isteğini doğuran bir boyuta ulaşmıştır.

Meselâ Osman Gâzî'nin Şeyh Edebali (ö.726/1325)'nin kızı Malhun Hâtun'u alarak ona damat olması⁹, Orhan Bey'in Dursun Fakih (ö.726/1326), Dâvûd Kayserî (ö.751/1350), gibi sûfî ve âlimlere, Abdal Murâd, Abdal Mûsâ, Geyikli Baba gibi dervişlere ilgi göstermesi¹⁰, I. Murâd'ın ahîlerle olan sıkı münâsebetleri¹¹, Yıldırım Bâyezid(I.Bâyezid)'in devrin mutasavvıflarına karşı saygısı ve bu saygının gereği olarak Kızı Hundî Hâtun'u meşhûr şeyhlerden Emir Buhârî (ö.833/1429)'ye vermesi¹², II. Murâd'ın Hacı Bayrâm Velî(ö.833/1429) ile yakın münâsebetleri¹³, Fâtih'in hocası Akşemseddin(ö.864/1459'e sarsılmaz bağlılığı¹⁴, Sûfî meşrepli olduğu için Bâyezid Velî diye anılan II. Bâyezid'in Çelebi Halife (ö.899/11494) ve Şeyh Muhyiddin Yavsî (ö.920/1514)'ye¹⁵, Yavuz Sultan Selim'in Sümbül Sinan (ö.936/1529)'a, Kanûnî'nin Merkez Muslihiddin (ö.959/1552) ve Halvetî şeyhi Nureddinzâde (ö.981/1574)'ye olan bağlılıklarını¹⁶ bu bağlamda değerlendirebiliriz.

Fakat bazı tarih ve menakıb kitaplarında dile getirilen padişahların ve diğer devlet erkânının çağdaşları olan şeyhlere intisabı devletin tavrı olmayıp ancak şahsî tavır olarak değerlendirilmedir. Kaldı ki bu intisab da, şeyh-mürîd münasebetleri içinde ve bir tarikat disiplini altında seyr u sülûke girme şeklinde değil belki onların irşad dairelerine girme, onlardan feyiz almaları şeklinde yorumlanmalıdır. Nitekim eğer XVII. Yüzyıl halveti şeyhlerinden Muhammed Nazmî farklı bir gerekçe ile aktarmıyorsa, IV. Murad'ın Sivâsî için **“Eğer Padişahlara başkasından bîat mümkün olsaydı sana bîat ederdim.”** dediğini nakletmesi, bu durumun hiç olmazsa IV. Murad'a kadar gelen Osmanlı padişahları için resmi bir teamül olarak devam ettiğini göstermektedir.¹⁷

Kaldıkî, padişahların intisab etme istekleri de şeyhler tarafından pek makul karşılanmamış bazen geri çevrilmiştir. Mesela Akşemseddin, kendisine iradet getirip, irşadlarından faydalanmasını rica eden Fatih'in teklifini kabul etmemiş ve: “Dervişlikte bir halet vardır ki eğer lezzet alınırsa saltanat umurundan el çekmek lazım gelir, memleketin işleri bozulur. O takdirde hem siz, hem biz vebale gireriz. Sultanlara lazım olan adalet ve doğruluk, şer'i şerife uymaktır. Bundan iyi meslek olmaz”¹⁸ şeklinde bir gerekçe ortaya koymuştur.

Diğer taraftan padişahlarla şeyhler arasında yaşanan bu yakınlık hiçbir zaman siyasî ve idarî otoritenin tarikat şeyhlerine teslim edildiği veya müdahaleye açık bırakıldığı bir noktaya ulaşmamıştır. Devlet siyaseti, idarî, mâlî ve askerî yönetim alanları bu ilişkilere kapalı tutulmuş, tarikat şeyhleri bu alanlarda sadece istişare edilen, nasihatleri alınan, duâsına ve himmetine müracaat edilen mana sultanları olarak görülmüşlerdir.

Yani Osmanlı padişahları siyasî ve idarî alanlarda bazen devrin meşhûr şeyhleriyle istişarede bulunmuş olsalar bile genellikle siyasî ve idarî kararı aldıktan

sonra onların duâlarını almayı, himmetlerine müracaatı düşünmüşlerdir. Sefere çıkarken uğur sayarak onların elinden kılıç kuşanmayı bir nevi gelenek haline getiren padişahların, bazı tarikat şeyhlerinin ve müridlerinin fiilen sefere iştirâk etmelerini istemiş olmalarını da yapılan maddî hazırlıklardan sonra başvuru- rulan manevî tedbir olarak telakki ettikleri söylenebilir.

Bütün bunlar yanında Osmanlı Padişahlarından büyük destek ve ilgi gören tarikat şeyhleri, onlardan gördükleri bu desteğe mukâbil padişahları her fırsatta desteklemiş, devletin muhafazası ve devamı yolunda gayret sarfetmişler, **-teda- bir-i mülkiyeye öğüt ve tavsiye dışında pek karışmamakla birlikte, umûr-ı âhiretten addettikleri hususlarda kendilerinde hakk-ı müdahale görüp**¹⁹ doğru ve hak olanı güzel bir üslubla sunmuş bazen ikaz etmekten de çekinmemişlerdir. Padişahlar da onların nüfuzlarını ve bütünleştirici iradedeki rollerini dikkate alıp, maneviyatlarından istifade yanında, siyasî ve idarî konularda da bazen onlarla istişarede bulunmuş, tavsiyelerini dikkate almışlardır.

Osmanlı padişahlarının bu tavırları, yani tekke ve tarikat mensupları ile aralarında tesis ettikleri rabıta, imparatorluğun uzun târihi boyunca -bir takım mâhiyet farkları oluşmuş olmakla birlikte- değişmeden devam etmiştir. Bu zümreler, sosyal bir huzursuzluk kaynağı olmadıkları ve devletin politikaları ile uyumlu hareket ettikleri sürece, merkezî yönetimin desteğini yanlarında bulmuşlardır. Huzursuzluk kaynağı hâline gelmeye başladıkları durumlarda ise, Osmanlı merkezî yönetimi her türlü müsamahayı bir tarafa bırakarak, siyasî güç ve nüfuzları ne olursa olsun bu huzursuzluklara sebebiyet verdiklerine inandıkları kimseleri ortadan kaldırmakta tereddüt etmemişlerdir²⁰. Bu şartlar dâhilinde, devlet'in fırsat bulduğunda onları kontrol altında tutmaya, hatta tehlikeli bir rakip olarak görürse ortadan kaldırmaya çalışması şaşırtıcı değildir²¹.

Osmanlı'nın tarihi kesitlerine dikkatlice bakıldığında, tarikat şeyhleri ile yönetici kesim arasındaki ilişkinin tabiatında yönetici kesimin duruşuyla alakalı şu farklılıklar görülür.

1. Mesela en üst ve en mükemmel örnek olarak yönetici kimliği ile veli/şeyh kimliğinin tek bir kimsede bulunduğu örnek hemen hemen yok gibidir.
2. Bunun bir derece altında yönetici kimsenin bir veliye sıkı sıkıya bağlı olduğu örnekler gelir.
3. Onun da bir derece altında yöneticinin veli ve âlim kimselere saygı duyduğu ve kendileriyle hayati öneme haiz konularda zaman zaman istişare ettiği ve bir veli veya âlim kendisine nasihatle bulunduğu zaman buna karşı çıkmayan, nispeten dikkate alan yöneticiler gelir.
4. Bu sonuncunun negatifi yani veli ve âlim kimselere saygı duymayan, onların öğütlerine kulak asmayan veya bu nasihatlere karşı geleni ise²² Osmanlı tarihinde hemen hemen yok gibidir.

Buraya kadar teorik çerçevesini çizmeye çalıştığımız padişah-tarikat şeyhi münasebetlerinin pratik yansımalarına dair üçüncü madde belirtilen yapıda yönetici örnekleri Osmanlı tarihinin gelişim çizgisinde bir hayli rastlarız.

III Murad'ın Tuğrası

III Murad

Bu çalışmamızda söz konusu bağlamda padişah-tarikat şeyhi münasebetlerinin tarihsel yansımalarına örnek olmak üzere seçtiğimiz Celvetiye tarikatı şeyhi Azîz Mahmud Hüdâyî ile çağdaşı Halvetiye tarikatı şeyhi Abdülmecîd-i Sivâsî'nin dönemi padişahlarıyla münasebetlerine değineceğiz²³.

A- AZİZ MAHMUD HÜDAYÎ'NİN PADİŞAHLARLA MÜNÂSEBETLERİ

a) III. Murad ve Hüdâyî Münasebetleri

Hüdâyî'nin çocukluk ve tahsilini ikmal devresine rastlayan Kanûni Sultan Süleyman, II. Selim dönemi hariç tutulacak olursa onun padişahlarla ilk münasebetinin III. Murad'la olduğunu söyleyebiliriz²⁴.

Hüdâyî'nin padişahlara gönderdiği mektuplarını ihtiva eden Tezâkir-i Hüdâyî'nin muhtevasından bunların çoğunun Sultan III. Murad'a gönderildiğinin anlaşılması 'Hüdâyî'nin bu padişahla çok samimi bir alaka te'sis ettiğini göstermektedir²⁵.

III. Murad'ın Osmanlı padişahları arasında vazife ve mesuliyet şuurundan uzak, zayıf iradeli, eğlenmeğe meraklı biri olduğu söylenmekle birlikte şiire meraklı, tasavvuf vadisinde eser yazacak kadar bu ilme aşinadır²⁶.

III. Murad'ın zaaf ve meziyetlerini iyi teşhis etmiş bulunan Hüdâyî, padişaha yazdığı bir mektupta ona dini takviye ve tecdid makamında olduğunu hatırlatan şu ifadeleri kullanmıştır: "Her yüzyılın başında ümmetimden bir kimse din-i İslam'a zaaf gelmiş iken takviye ve tecdîd eder, buyurmuş, hatta Ömer b. Abdülaziz yüzbaşına düşüp bu hizmet ile müşeref olmuştur, demişler. İmdi saadetlü ve mürüvvetlü padişahım hem yüzbaşı, hem binbaşısıdır."²⁷

Yine onu müşfik ve mütevazı bir şekilde ikaz etmiş, adalet, şeriat ve sünnet çerçevesinde bulunmaya şu sözleriyle teşvikte bulunmuştur:

“...Re’s-l mie (yüzyılın başı) karindir. Kemal-i adaletle tecdid-i şeriat ve ihya-yı sünne ve tervih-i ibadullah ve’l-ümme eden ashab-ı mieteyn olan ahad-ı ümmet-i Muhammed akvasından ve ekmelinden olmasının esbabına mübaşeret ve tamam-ı riâyette kemal-i gayret ve tena’um-i himmet ve azimet zamanı gelmiştir.”²⁸.

Hüdâyî’nin tavsiyeleri bunlarla sınırlı kalmaz. O, gerek halkın ihtiyaçları mevzuunda²⁹ gerekse idarî sayılabilecek işlerde padişaha terğib ve teşvikte de bulunmuştur.

Hicri 1000 tarihinde III. Murad’a yazdığı bir mektupta da; “Moskoftan elçi gelmiş, Terek suyu üzerinde hisarları vardır. Hani ve Kazan’ı vermek suretiyle muahede olunmasına ikdam ve ibram olunmasını: Keban suyu üzerinde dahi bir bina yapmak isterlermiş, orada bina etmeyeler”³⁰ tavsiyesinde bulunmaktadır. 1001 tarihinde III. Murad’a yazdığı bir mektupta da : “Bu sene gaza-yi bahr hazırlığı yapıp Girit ve Malta meselesinin ortadan kaldırılmasına ihtimam ve takayyüt gerekli olduğuna” teşvikte bulunmaktadır³¹.

Hüdâyî padişahı Safeviler, Kızılbaşlar ve Simavna kadısıoğlu’nun te’dibine de teşvik etmiş belki bu konudaki hassasiyetinden olsa gerek Ferhat Paşa ile beraber İran seferine iştirak edip Tebriz’e kadar gitmiştir³².

Hüdâyî böyle hayırlara vesile olacağını düşündüğü hususlarda padişahı teşvik etmenin yanısıra azledilen devlet me’murlarının -durumlarına göre- yerlerine iade edilmeleri hususunda da talepte bulunmuştur. Mesela Kazasker Düğmecizâde’nin azli ile ilgili padişaha; “ ..Duâcınız mevlânâ ve evlânâ Düğmecizâde Efendi Kazasker -zide adluh- müstakim ve mütedeyyin duâcınızdır. Ortalığı küli ıslah etmiştir. Haber-i su’ istima’ olundu, ihsan edip ibka idesiz. Seadet-i dareyninize sebab-i azimdir. Halis muhlis duâcınızdır.” diyerek yerinde ibka edilmesine tavassut etmiştir³³.

Yine bir mektubunda “Mısır paşasını kaldırmak istima’ olundu. Kıbrıs paşası Ahmed kulunuza Mısır’ı ihsanınız rica olunur” demektedir³⁴.

Padişah’ın kendisine kürk hediye edecek ‘kadar muhabbetle bağlı bulunduğu Hüdâyî bu alakayı asla istismar etmediği gibi şahsı adına gâyet müstağni bir tavır takınmıştır. Nitekim kendisine Pâdişah tarafından Ali Paşa Zaviyesi şeyhliği teklif edildiğinde bunu reddederken Ayasofya yakınındaki “Arslan Yatağı/Ars-lanhane” nin yerine zaviye yapılmasını istemiştir: “Şol Büyük Ayasofya kurbunda olan arslanhane, azim binadır. Nice nice büyük akçeler harcolunsa bu maküle bina olmaz. Amma takaddümden ‘mabed-i ibadullahi’l-kadim’ olmak ihtimali de vardır. Alamet ve asar anı verir. Bu maküle azim bina, beytü’l-esed oldan “beyt-i ibadullahi’l-ahad» olmak evladır.»³⁵

Hüdâyî, padişahın rü’yalarını ta’bir ettiği gibi kendi rü’yalarını da padişaha yazarak onu hayırlı hizmetlere sevketmeyi istemiştir. Padişah’a yazdığı bir rüyası şöyledir:

“Saadetlü padişahım bugün seherice beyne’n-nevm ve’l-yakaza bir hitab varid oldu: 997’de düşman tahtı fetholunur, deyü. Uyandım, Kazvin hatıra geldi. İnşallah hayırdır.»³⁶

1 Ahmed'in Tuğrası

1 Ahmed

Hüdâyî'nin siyasî ve idarî konularda padişaha ve idareye yönelik tavsiyelerinin bazılarının yerine getirildiği bazılarının ise gerçekleştirilemediğini görüyoruz. Mesela Girit ve Malta meselesinin ortadan kaldırılmasına dair talebi gerçekleştirilemediği gibi Kazvin'e sefer yapılmasının hayırlı olacağını padişaha bildirmesine rağmen bu sefer gerçekleşmemiştir. Yine mabed yapılmasını istediği Arslanhane ise ancak I. Ahmed devrinde yıkılarak yerine Sultan Ahmed Camii inşa olunmuştur³⁷.

Şurası bir gerçektir ki, Hüdâyî'nin üslubu, terğib ve teşvikle sınırlıdır ve asla siyasî otoritenin üzerinde değildir. Siyasî ve idarî konulardaki talepleri ise sezgi ve temennilerine dayanmakta olup, genelde halkın maslahatı ve uhrevî mesuliyeti içermektedir.

III. Mehmed'in dokuz yıllık padişahlık döneminde Hüdâyî ile ilgili münasebetlerine dair kaynaklar herhangi bir bilgi aktarmamaktadırlar. Bu dönemde Hüdâyî'nin, hankâhının inşasını tamamlayarak (1003/1595) buradaki irşad hizmetine başlamış bulunduğu ve kendini hizmete teksif ettiğini söyleyebiliriz.

b) I. Ahmed ve Hüdâyî Münasebetleri

Tarihi ve menkabevi kaynaklar Hüdâyî'nin III. Mehmed'den sonra padişahlık tahtına oturan I. Ahmed'le samimi bir münasebet içerisinde olduğunu "rikabında piyade yürüyecek" kadar teslimiyet içinde bulunduğunu hatta Sultan'ın kendisine intisab ettiğini kaydetmektedirler. Menkabelere göre Hüdâyî'nin I. Ahmed ile tanışması şu rü'ya vesilesiyle olmuştur:

"I. Ahmed rüyasında Nemçe kralı ile güreş tutup kendisinin arka üstü yere düştüğünü" görmüştü. Tabirciler rüyanın tabirinde aciz kalmışlar ve bir vesile ile bu rüya Hüdâyî'ye tabir ettirilmiş, Hüdâyî de rüyayı "padişahın Nemçe(Avus-turya) kralına karşı zafer kazanacağı" şeklinde yorumlamıştı. Neticede rüya ger-

çekleşmiş ve Estergon geri alınarak Avusturyalılara karşı zafer kazanılmış, bu durum padişahı teshir etmiştir³⁸.

Mutasavvıflara karşı derin bir saygı besleyen, I. Ahmed'in, III. Murad zamanından beri büyük bir ün kazanmış olan Hüdâyî'ye karşı ilgi ve saygı duymaması imkânsızdır. Bu saygının bir ifadesi olarak Hüdâyî'nin;

Diller acep hayran olur

Esrâr-i zikrullâh ile

Yollar beğim âsân olur

Âsâr-i zikrullâh ile

dörtlügü ile başlayan ilahisine nazire olarak:

Dil-hânesi pür nûr olur

Envâr-i zikrullâh ile

İklim-i dil ma'mur olur

Mimâr-i zikrullâh ile

dörtlügü ile başlayan bir ilahi yazmıştır³⁹.

Evliya Çelebi I. Ahmed'in Hazret-i Muhammed'in bir taş üzerinde bulunan "Nakş-ı Kadem"ini Kayitbay Türbesi'nden İstanbul'a getirttiğini, Eyyüb Sultan Camii'nden sonra Sultan Ahmed Camii'ne naklettirdiğini yazmakta, Abdülhak Molla da I. Ahmed'in, bu ayak nakşını bir tahtaya çizdirerek kadem-i şerifin kenarına;

N'ola tâcım gibi başımda götürsem dâim

Kadem-i resmini ol Hazret-i şâh-i rusulün

Gül-i gülzâr-i nübüvvet o kadem sahibidir

Ahmeda durma yüzün sür kademe o gülün

kıt'asını kendi hattıyla yazıp Hüdâyî'ye hediye ettiğini, Hüdâyî'nin de bunu dergâhının duvarına astırdığını nakletmektedir⁴⁰.

Câminin temel atma gününde(1018/ 1609) Hüdâyî, Sivâsî ve meşâyihden bâzıları duâ etmek üzere dâvet edilmişler, ulemeden Şeyhülislâm Mehmed Efendi (ö.1025/1616) ve vezîr-i a'zam Kuyucu Murat Paşa gibi devlet erkânı, avâm, havâs pek çok kimse merâsimde hazır bulunmuşlardı. Şeyhülislâm Mehmed Efendi (ö.1025/1616) Hüdâyî, vezîr-i a'zam Kuyucu Murat Paşa ilk kazmayı vurmuşlar ve sonra Pâdişah elindeki altın kazma ile terleyinceye kadar temel kazmıştır. Bu merâsimde Hüdâyî ve Sivâsî duâ etmişler, o gün Hüdâyî pazartesi günü vaizliğine, Sivâsî de cuma vaizliğine ta'yin olunmuşlardı. Câmi açıldığında(1026/1617) ilk hutbeyi Hüdâyî, ilk cuma va'zını da Sivâsî vermiştir⁴¹.

I. Ahmed'in vefatında (1026/1617) gasil işlemleri için Hüdâyî davet olunmuş; fakat o, yaşlılığını öne sürerek gidememiş ve yerine halifelerinden Şaban Dede (1060/1650)'yi göndermiştir⁴².

I. Ahmed'in yerine kardeşi I. Mustafa geçmiştir. I. Mustafa devlet işleriyle meşgul olamayacak kadar akli muvazeneden mahrûm "meczûbü's-şekl" bir Padişah olduğu için padişahlığı üç ay sürmüş, bilahare hal' edilmiştir⁴³. Kaynaklar bu padişahla Hüdâyî arasında herhangi bir ilişkiden söz etmemektedirler.

II Osman'in Tuğrası

II Osman

c) II. Osman ve Hüdâyî Münasebetleri

I. Mustafa tahttan feragat ettirildikten sonra yerine I. Ahmed' in en büyük oğlu II. Osman (Genç Osman) geçmiştir. II. Osman'ın da babası gibi Hüdâyî'ye büyük bir hürmet ve saygı ile bağlı olduğundan bahsedilir. Hatta padişahın Şeyhu'l-islam Es'ad Efendi(ö. 1034/1625)⁴⁴'nin kızı Akile Hanımı nikâhladığı zaman kendi yerine Hüdâyî'yi vekil tayin ettiği nakledilir⁴⁵.

II. Osman, babasının ölümünde I. Mustafa'yı tahta çıkarıp kendisini üç ay saltanat makamından uzak bıraktığı gerekçesiyle Halil Paşa'yı azletmiş, o da Hüdâyî tekkesine sığınmıştı⁴⁶. Durumu yakinen bilen Hüdâyî, bu davranışın yersiz ve manasız olduğunu keşfedip, padişaha tavassutta bulunarak Halil Paşa ile arasını düzeltmiş, müteakiben de Halil Paşa, yeniden kaptan-ı deryalığa getirilmiştir⁴⁷. Bu da Hüdâyî'nin II. Osman üzerindeki etkisine ayrı bir örnek oluşturmaktadır.

Fakat padişahın şehid edilmesine sebebiyet verdiği söylenen hacca gitme isteği konusunda rüyasını yorumlayıp⁴⁸ ona nasihatte bulunmuşsa da ikna edememiştir.

Rivâyete göre, II. Osman'ın hocası Ömer Efendi ve Kızlarağası, Lehistan seferinde muvaffak olunamayınca kabahati askere hamlederek padişahı hacca gitmeye teşvik etmişlerdi. Bu telkinler neticesinde padişah, hacca gitmeye karar vererek hazırlıkları başlatmıştı. Padişah'ın kayınpederi Şeyhu'l-islam Hocaşâde Es'ad Efendi (1034/1625) ile Sadrazam Dilaver Paşa(1031/1622) ise padişahın hacca gitmesini istemiyorlardı. Hüdâyî de Sultan Osman'ı fikrinden yaz geçirmek için nasihat etti ise de padişahı ikna edemediler. Padişahın bu kararda ısrarını yeniçeri ve sipahi elebaşılar kendilerine karşı bir hareket gibi yorumlayarak peşpeşe ayaklandılar. Neticede iş, padişahın şehid edilmesine kadar varırıldı⁴⁹. Bu hadise esnasında Dilaver Paşa, Hüdâyî Dergâhı'na iltica etmişti. II. Osman'a karşı ayaklanan asilerin idamını istedikleri kişiler arasında yer alan Dilaver Paşa, önce II. Osman tarafından korunmuşsa da daha sonra dergâhtan çıkarılarak asilere teslim edilmiştir.⁵⁰

IV Murat

IV Murat'ın Tuğrası

d) IV. Murad ve Hüdâyî Münasebetleri

Genç Osman Vak'ası'nda Sultan Osman şehid edildikten sonra I. Mustafa tekrar Padişah ilan edilmiş ise de kısa zaman sonra yine hal'edilerek IV. Murad Pâdişah yapılmıştı.

Bedenen ve zihnen sağlam ve cevval olan bu genç padişaha Eyyüp Sultan'da icra edilen merasimle saltanat kılıcı'nı devrin en muteber şeyhi sıfatıyla Hz. Hüdâyî kuşatmıştır⁵¹.

Bunun yanında IV. Murad, I. Mustafa ile II. Osman devrinde olduğu gibi, çıkardığı bir fermanla Hüdâyî'nin doğduğu yer olan Koçhisar ahalisinin tekâlîf-i örfiyeden mu'âf tutulduğuna dair ilgili hükme riâyet edilmesini emretmiştir⁵².

Yine Koçhisar ahalisinin padişaha arz-ı hâl gönderip daha önce burayı Celali eşkıyalarının saldırısından kaçıp boşalttıklarını ancak daha sonra Hüdâyî'nin oraya halife gönderdikten sonra ma'mûr olmağa yüz tuttuğunu fakat eşkıyanın uğrak yeri olması dolayısıyla zulüm ve saldırılardan korunamadıklarını, bunun için köyün etrafının muhafaza altına alınmasını istemişler, Padişah da; bu taleplerinin bedelsiz olarak yerine getirilmesini istemiştir⁵³.

Padişahın bu fermanlardaki kayıtlarda Hüdâyî için, "kutbü'l-ârifîn, zühru'l-vâsılîn, imâdü'r-râşidîn ve'l-mürşidîn" gibi tabirleri kullanmış olması Hüdâyî'nin Pâdişah nezdindeki itibarı ve saygınlığının devam ettiğine bir kanıttır.

Azîz Mahmûd Hüdâyî bir pir-i fani olarak devrini idrak ettiği (yaklaşık 5 yıl) IV. Murad ile ilişkilerine dair bu aktardıklarımız dışında şimdilik başka bir bilgiye sahip değiliz.

B- ABDÜLMECÎD-İ SIVÂSÎ'NİN PADİŞAHLARLA MÜNÂSEBETLERİ

Abdülmecîd-i Sivâsî'nin çocukluk ve tahsilini ikmal devresine rastlayan Kanûni Sultan Süleyman, II. Selim ve III. Murad dönemi hariç tutulacak olursa onun padişahlarla ilk münasebeti III. Mehmed'le olmuştur. Zira onun Sivas'tan İstanbul'a gidişi ve Padişahla karşılaşması ilk defa III. Mehmed döneminde olmuştur. İstanbul'a geldikten sonra da I. Mustafa ve II. Osman'la münâsebetlerine dâir herhangi bir bilgiye sâhib değiliz.

a) III. Mehmed ve Sivâsî Münasebetleri

III. Murad'ın yerine tahta geçen oğlu III. Mehmed'in, nazik ruhlu, halim, vakarlı ancak zayıf irâdeli ancak Osmanlı padişahları arasında en çok takvâ sahibi, peygamber'e karşı çok hürmetkar, dindar bir Pâdişah olduğu söylenir. Adlî mahlasıyla şiirler yazmıştır. Pâdişah Hocası Hoca Sa'deddin Efendi (1536-1599)'nin ve Yeniçerilerin teşvikiyle 21 Haziran 1596/24 Şevval 1004'de Eğri seferine çıkmış ve Haçova Meydan muharebesini kazanmıştır. Bu sebeple Eğri Fâtihî olarak anılmıştır⁵⁴.

Daha önce de ifâde ettiğimiz gibi III. Mehmed Eğri Seferi'ndeki hizmetinden dolayı Şemseddîn-i Sivâsî'nin İstanbul'da ikâmet etmesini istemiş, o da bu teklifi yaşlılığını ve rahatsızlığını ileri sürerek kabûl etmemiş Sivas'a dönmüştür⁵⁵. Bunun üzerine III. Mehmed, Şemseddîn-i Sivâsî'nin vefatından sonra Abdülmecîd-i Sivâsî'nin ilim ve irfân yolundaki şöreti yanında Şemseddîn-i Sivâsî'ye söz, fiil ve davranış itibâriyle benzediğini duyması ve kalbinde bu sebeple ona karşı duyduğu meyilden dolayı İstanbul'a dâvet etmiştir⁵⁶.

III. Mehmed, kendi el yazısıyla yazdığı ve Kapıcıbaşı'yla gönderdiği hatt-ı hümayûnda onu şu ifadelerle İstanbul'a davet etmektedir:

“Faziletli ve kerâmetli Abdülmecîd Efendi, merhum ‘ammin Şems Efendi'nin Eğri Seferi'nde refâkatından, zâhiren ve bâtinen çok menâfi'ler müşâhede itmişsizdir. Ba'de'r-rücu' Dâru's-Saltana'da (İstanbul) ikâmetlerin murâd etmiş idim. Pîrliği özr-i kavî olmağın izin vermiştim. Hâlâ seni kavlen ve fi'len ve vasfen, ona müşâbehet-i tâmmе ile müşâbehetin olduğu mesmu'um olmağın, derunumuzdan meyl-i tâm etmişsizdir. Hatt-ı şerîfim vusûlunde, Dâru's-Saltana'ya hicret etmen emrim olmuşdur. İhmâl olunmaya.”⁵⁷. Kaynakların ifâdesine göre, Sivâsî hatt-ı hemâyûn'ü alır almaz derhal İstanbul'a hareket etmiştir⁵⁸.

Sivâsî'nin İstanbul'a davetinde iki husus dikkatimizi çekmektedir:

Bilindiği gibi İstanbul'un imparatorluğun merkezi oluşu ve Osmanlı devlet otoritesinin bütün müesseseleriyle birlikte burada temsil edilmesi, tarîkat faaliyetlerini buraya yönelten başlıca nedenler arasındadır. Nitekim Sivâsî'nin İstanbul'a davetiyle birlikte Halvetiyye'nin o dönemde güçlü bir kolu olan Şemsiyye şûbesi taşradan merkeze taşınmış, gerek Sivâsî gerekse Abdülehad Nûrî'nin halife ve muhibleri tarafından İstanbul dışında da geniş bir yayılma imkânı bulmuş, neticede Sivâsiyye adı altında müstakil bir şûbe olarak anılmıştır. Bu ör-

III. Mehmed

III. Mehmed'in Tuğrası

nek bize tarikatların siyasî otorite desteğiyle çevreden merkeze doğru yönelmelerinin sağlanmasıyla sosyal seyyaliyetlerinin de önünün açıldığı hakkında bir fikir vermektedir.

Sivâsî'nin İstanbul'a davetinin gerekçelerinden birinin de; bâtlı fırkalara karşı hassas tavrı ve sünnî akîdenin gayretli bir savunucusu olmasından dolayı merkezi otoritenin onun bu özelliklerinden istifade amacına yönelik olduğu düşünülebilir. Nitekim Sivâsî'nin İstanbul'a göç ettikten sonra orada taşkın fikirli zümrelerle ve özellikle Kadızâdelilerle mücadeleleri bunu teyid etmektedir.

Sivâsî'nin İstanbul'a geldikten sonra Pâdişah tarafından Ayasofya gibi şehrin en büyük ve önemli câmilerinden birine vâiz olarak görevlendirmesi ve va'zlarına iştirâk etmesi⁵⁹ ona karşı olan îtimâdını ve saygısını göstermesi açısından kayda değer husûstur.

Bunlar haricinde de Sivâsî'nin III. Mehmed'le münasebetlerine dair şimdilik daha fazla bilgiye sahip değiliz.

b) I. Ahmed ve Sivâsî Münasebetleri

Abdûlmecîd-i Sivâsî'nin I. Ahmed ile karşılıklı îtimad ve saygı esasına dayanan samimî ve sıcak bir münâsebet içinde olduğu hatta Pâdişahın kendisine, "Pedirim" diye hitab ettiği rivâyet edilir⁶⁰. Naîmâ'ya göre Sivâsî, I. Ahmed'in iradet getirdiği şeyhlerdendir⁶¹. Sivâsî'nin Pâdişahın şahsına karşı tavrı ise hep sevgi, ta'zimkâr ifâde ve duâ hissiyle doludur. Nitekim onun hakkında: "Pâdişahımız ehl-i Hak'dır. Niyeti hâlis ve murâdı hakdır. Mercûdur ki, nûr-ı Hakla derûnu pür nûr olup, dâimâ kalb-i Şerîfi i'lâ-i şer'le mesrûr ve a'dâsı makhûr ola"⁶² diye duâ ve temennide bulunurken, eserlerinde bu duygularını zaman zaman dile getirmekte, halka ve muhiblerine ulu'l-emr gördüğü padişaha itâati sık sık telkîn etmektedir.

Pâdişahın Sivâsî'ye olan îtimad ve kabûlünü, Hüdâyî'nin I. Ahmed'le münasebetleri bölümünde de aktardığımız gibi onu Sultan Ahmed Câmî'nin temel atma merâsiminde(1018/1609) duâ etmek üzere dâvet etmesi ve daha o günden cuma vâizi olarak görevlendirmesinde de müşâhede etmek mümkündür.

Muhammed Nazmî, Sivâsî'nin türbedârı Mustafa Dede'den naklettiğine göre, bir alay günü fukarâ ve dervîşan, Resûlullâh'ın sancağı arkasında cehrî zikirle yürüyüp devrân yaparlarken o dönem müftü olan Çelebi Mehmed Efendi(ö.1025/1616) Sivâsî Efendi Şeyhü'l-meşâyih olduğu için kendisine bir dânişmend gönderip; "Dervîşler zikri gizli yapsınlar, halk oyun ve eğlenceyle meşgulken cehrî zikir münasip değildir, menetsinler" diye îkaz eder. Sivâsî Efendi de tabiatları gereği bu duruma kızıp; "Ben zâkirleri zikrinden men edemem, gelsin kendisi menetsin" diye sertçe cevap verirler. Buna sinirlenen Çelebi Mehmed Efendi(ö.1025/1616) bir düzmece ile padişahı Sivâsî'nin Sivas'a gitmek istediğini ve buna müsaade etmesini talep eder. Pâdişah da, "Mollâm! Benim câmim vâizsiz mi kalsın? Rızam yoktur!" diye reddederler. Şeyhülislâm'ın ısrarı üzerine Pâdişah; "Azîz pederim Sivâsî Efendi'ye sıla-ı rahm için izin verdim." diye bir fermanla yazarlar. Şeyhülislâm hatt'ı alıp Sivâsî Efendi'ye gönderir. O da; "Lütfetmişler, ömürleri çok olsun" deyip hemen Sivas'a gitmiştir. Daha sonra bunun bir düzmece olduğu I. Ahmed'e aktarıldığında o da yeni bir fermanla kendisini İstanbul'a geri çağırılmıştır⁶³. Sivâsî'nin bu camideki görevini sürdürmesi hususunda padişahın ısrarlı olması da ona olan itimadını göstermektedir. Muhammed Nazmî, Padişahın Sivâsî'yi saraya sıkça davet edip, izzet ve ikramda bulunduğunu yine vezîrler, ulemâ ve meşâyihın da huzûruna varıp kendisini ziyâret ettiklerinden bahseder.⁶⁴ Bu durum söz konusu dönemde Sivâsî'ye karşı iltifatın sadece Pâdişah değil idareciler, ulemâ ve meşâyih tarafından gösterildiğine işaret eder.

Sivâsî, Şerh-i Mesnevî ve Letâifü'l-Ezhâr adlı eserlerini I. Ahmed'in emri üzere kaleme almıştır. Nitekim letâifü'l-Ezhâr adlı eserinin mukaddimesinde; eserdeki bilgileri, daha önceleri zihninde tasarlamış olduğunu, nihâyet Sultan I. Ahmed'in emri üzerine, önceden zihninde tasarlamış olduğu bu bilgileri kaleme aldığı ifâde etmektedir⁶⁵.

Mesnevî'ye şerh yazma gerekçesini ise yine eserinin mukaddimesinde şöyle anlatmaktadır:

"Bu şerhe başlamadan önce iki kere rüyâda lütûfları olup üçüncüde "benim kitâbımı başka kitâblara mani' eyle" diye buyurdular. Görevimiz ve çalışmalarımız çok olduğundan kusûr etmiştik. Netîcede Mevlânâ'nın sırrı tecellî etdi. Ve bu şerhi bir an önce yazmam gerektiğini bana işâret etti. Zâhiren ve bâtinen ulu'l-emr olan Sultan Ahmed Han Hazretlerine ve sultan-ı mülki'l-hakîka Mevlânâ Hazretlerine ittibâ farz olduğundan kusûrlarıma rağmen şerhi yazmaya başladım."⁶⁶ bunlar Pâdişahın Sivâsî'ye ilmi açıdan da îtibâr ettiğine işâret ettiği gibi Sivâsî'nin bu ifadelerinde padişahı, **Zâhiren ve bâtinen ulu'l-emr olan** diye tavsif etmesi dikkat çekicidir.

Bu münâsebetler içerisinde Muhammed Nazmî, Sivâsî'nin, Karayazıcı ve Uzun Bölükbaşı isyânlarının bastırılmasında himmet ve duâsına mürâcaat eden Pâdişaha, faydalı tavsiyelerde bulunduğunu söylüyor⁶⁷.

Sivâsî idari meselelerde de padişahın dikkatini çekmiş, döneminde şahid olduğu yolsuzluklardan dolayı padişahı uyarmıştır. Meselâ Letâîfü'l-Ezhâr adlı eserinde dönemindeki hâkimlerin usulsüzlüklerine dâir Pâdişaha şu îkaz ve tavsiyelerde bulunmaktadır:

“Halkı men sâdedinde olan hükkâm şeriatin hudûduna tecâvüz edip, harâmdan kaçmayınca, avâm-ı nâsdan şeriat hudûdunun dâhilinde kimse kalmaz. Şu hâlde bu insanlar üzerine nazîr olan halîfetullâh hazretlerine kulların hizmetini bunlara ısmarladıktan sonra ihmâl etmeyip, onların ne hâlde olduklarını, şeriatın emirlerini uygulayıp uygulamadıklarını, dîni ve ırz-ı saltanatı ve halîfetullâh hazretlerinin devletini himâye üzereler mi, yoksa evvelâ kendileri bu hudûdu çiğneyip de avâm-ı nas dahi bileküllîye bu hudutları çiğneyip, âlemi fesâda vermişler midir bilmesi gerektir. Zîra kullar içinde garazsız kimse eksik değildir. Onlardan bunu sormaya ise himmet ve fesâdı def edecek hâlis niyet gereklidir. Yoksa haşır gününde sual ve azab, Resûl’u incitmekten korku vardır.”⁶⁸

Sivâsî yine aynı eserinde, döneminde yaşayan ehl-i kitâbın tavırlarıyla alâkalı olarak Pâdişahı uyarmakta ve şunları söylemektedir:

“İslâm yurdunda manastır ve kilise ihdâs etmek câiz değildir. Eğer eskiden yapılmış iseler, yıkıldığında öncekinden yüksek ve geniş olarak yapılması da câiz değildir. Oysa günümüzde yeni manastırlar ihdâs edilmiştir. Yoklansa görülecektir. İtimad edilir yaşlılardan işitilmiştir ki, atanız Sultan Muhammed Han İstanbul’u fethettiğinde bir tâne dahi Yahûdi yokmuş. Buna göre İstanbul’da hâlen mevcûd olan Yahûdiler ve kiliseler burası İslâm yurdu olduktan sonra olmuş olur. Bunların çan çalmaktan, şarab içmekten, domuz eti yemekten icmâ ile menolunmaları gerekir. Diğer taraftan şu anda İstanbul’da fırıncılık yapan zımmîlerin ekmek işledikleri fırınlarında at değirmenleri vardır. O değirmenlerde domuz beslerler. Sebebi sorulduğunda ise, “at hastalığına faydalı” diye cevap verirler. Oysa domuz necistir ve bu hayvanlar fırında bulunan un, buğday anbarı ve bâzı aletleri yalarlar. Dolayısıyla bunların yaladığı ve ağzının suyu değdiği herşey necis olur. Kâfirler buna îtiraz etmezler ve ehl-i İslâm’a murdar yedirirler. Ebûssuûd Efendi ehl-i kitâbın boğazladığı hayvanın yenilmeyeceğine dâir fetvâ vermişti. Fakat onlar sonradan ihmâl edip bu fiili yapmaya devam ettiler. Bu şehrin hayvan kesme yerleri muayyendir. Pâdişahımız tarafından ferman çıkarılıp da mücerred hayvan kesmek için bir kaç kişi tâyin olursa, hayvan kesildikten sonra yine zımmîler yüzşeler de ehl-i İslâm murdar et yemek sûretiyle kalplerini kararmaktan kurtarsalar, sevâbı mahşer gününde mâlum olurdu. Bu ne gariptir ki, Yahûdiler kitâblarını tahrif etmiş ve sapıtmış kimseler olduğu hâlde müslümanların kestığı hayvanları yemezler. Ehl-i İslâm’a lâayık mıdır ki, ihtimâm göstermeyip, bir sürü din düşmanına îtimad ederler? Bu durumdan sakınıp, îtiraz etmek dînin müstehablarından. Hele bütün İstanbul’da âlim, sâlih, küçük büyük pek çok müslüman murdar yiyince kalb nûrâniyeti rûh safâsı nasıl sağlanır. Ve bu hâlde kalbin kasvetiyle olan tâat ve duâ Dergâh-ı Hakk’da nasıl makbûl olur.”⁶⁹

Sivâsî, yine kendi döneminde müşâhede ettiği bir diğer aksaklığı ise şu ifâdeleyle dile getirmektedir:

“Bir kere hacca giderken Payas⁷⁰ İskelesinde, bâzı kimselerin, bir seyyidin başından sarığını alıp onunla alay ettiklerini gördüm. Yine ulemâyı aşağılayıp, ehl-i kitâb sandıklarını kolluyor, diğerlerine türlü türlü eziyet edip, din düşmanlığı yapıyorlardı. Mü’min olan kimselerin bir avuç din düşmanı tarafından aşağılanmaları iyiye alâmet değildir.”⁷¹

İçkinin İslâmda değer taşımadığı için mâl sayılamayacağı husûsuna işâretle kendi döneminde onun mâl-ı mütekavvim sayılmasını tenkid eden Sivâsî, bu husûsta da Pâdişahı uyurarak şunları söylemiştir:

“Padişah-ı İslâm’a bu konuda lâıyk olan âyet ve hadîsde harâmlığı sâbit olan şeyden hâsıl olan mâldan vazgeçip, kötülüklerin anası olan pislîği ortadan kaldırmaktır. Bu murdar şey murdar olan kâfirlerin iken, İslâm yurduna girip, kulların hizmetine sarf edilmesi lâıyk görülmekte ve insanlardan olan şeytân tabîatlılar tarafından “hazîneye sa’y ediyoruz” diye hak sûretinde gözüküp, İslâm Pâdişahını gururlandırma yoluna gitmekte ve bu hareketleri hazînenin bereketini götürmeye sebebiyet vermektedir. Kasemle söylüyorum ki, onların bu tutumları samimî olmayıp, bu necis şeyin bir akçesini dahi hazineye koymak sa’y değildir. Belki tahribdir. Şâyet Pâdişahımız bunu kaldırıp yerine hazîne için gaybdan onun daha azını dilese hazîne bereketlenirdi. Hz. Peygamber buyurur ki: “Bir kimse harâmdan bir kapı kapasa Allâh helâlden ona bin kapı açar.” Ve ricâ ediyoruz ki, “Ey îmân edenler! Şarap, kumar, dikili taşlar(putlar), fal ve şans okları birer şeytan işi pislîktir; bunlardan uzak durun ki, kurtuluşa eresiniz”¹⁷² âyetine ihtirâmen ve bunun benzeri âyât ve hadîslere ta’zîmen bütün fesâdların kökü olan bu kapıyı kapayasınız. Belki de Allâh’ın gazabına mazhar olup, etrafta fesâd ve mezâlimin şuyu’una ve düşmanların hücûmuna sebep, bu necisin İslâm beldelerinde alınıp satılmasıdır. Kaldığı bu necis olan şeyin alınıp satılmasından hâsıl olan kazancın mevcûd fesâdın def’i için harcanması, Allâh’ın gazabı ve fesâdın artmasına sebebiyet vermektedir. Bu durumun ortadan kaldırılması ilâhî lâtifelere sebep olup, pek çok zahmet ve mihnet ile def olacak fesâdlar ve zulumler Allâh’ın kudret eliyle ref’ olurdu.”⁷³

I. Ahmed, sadrazamı Kuyucu Murad Paşa ile ülke içinde içki içilmesini yasaklamış, aykırı hareket edenleri de şiddetle cezalandırmıştı. Bu kararın alınmasında muhtemelen Sivâsî’nin bu uyarılarının da etkili olduğu düşünülebilir.

Yine, I. Ahmed’e sunduğu manzum şikâyetnâmede, bu genç hükümdâra memleketin ahvâl ve idâresinin bozukluğunu acı ve sert bir dille anlatmış, muvaffakiyet için kendisine adâlet ve meşveret tavsiye etmişti. Aşağıdaki satırlar bu manzûmeden alınmış beyitlerdir:

Dinle ey pâdişehim nâfi’ olan sözlerimi
Habl-i Kur’ân ile sâbit kadem ol bi’l-ikrâm
Bed düâ-yı fukarâdan seni az var sakunur
Habl-i Kur’ân ile sâbit kadem ol bi’l-ikrâm
Şahsa mansıb mı gerek, mansıba âdem mi gerek
Dîn ü devlete layık nedir ey fahr-i kirâm.
Cevr u zulmün sebebi Rûm u Arap içre bu kim

Câhili zâlimi vâli kılarak tutdu zalâm
Biri bu câhile hiç maslahat ısmarlama kim
Gece ashâb-ı maârif önüne ola imâm
Ulemâ zeyyine girdi cühelâ at saldı
Bu dürür sâha-yi dîni bozan ey fahr-i izâm
Küfr ile mülk durub zulmile durmasa gerek
Sakın ey şâh-ı cihâniyân ü cihândâr müdâm
Tişe-i hikmetile mezra'a-i ma'delet
Meşveret tohumunu saç sula dimâğ ile müdâm.⁷⁴

Dinde muhakkik kimselerle meşveretin lüzûmunu ısrârla savunan Sivâsî, bu konudaki düşüncelerini şöyle dile getirmektedir:

“Padişah hazretleri, devletin ömrünün uzun olmasını, dünya ve âhiret saâdetini istiyorsa ehl-i Hak kimseleri arayıp bulmalı ve vâki hâli onlardan sormalıdır. Çünkü garazsız olan âlimler, sâlihler ve ârifler Allâh'ın cemâl ve kemâlinin mir'âtıdır.”⁷⁵

c) IV. Murat ve Sivâsî Münasebetleri

Muhammed Nazmî, Abdülmecîd-i Sivâsî ile IV. Murat'ın münâsebetleri bağlamında şu ilginç olayı naklediyor:

“Bağdat Fâtîhi Sultan Murat oldukça sert tabiatlı ve cebbar biri idi. Sebepsiz yere Sakarya şeyhini⁷⁶, Rûmiyye şeyhi'ni⁷⁷, mevâlî ve kuzâttan pek çok kimseyi örf ve izâfeti ile selb edip, husûsen Şeyhülislâm Ahî-zâde Hüseyin Efendi'yi⁷⁸ şehid etmişti. ***Sivâsî Efendi'yi de kendi ifâdelerine göre on beş kere öldürme niyetiyle yanına dâvet etmiş, ancak her seferinde Allah'ın emriyle bir gazab-ı İlâhî mâni olmuş, neticede Pâdişah bu niyetinden vaz geçmiştir.***”⁷⁹ Nazmi Efendi padişahın Sivâsî'yi öldürme isteği ve gerekçesine değinmemekte ancak; şehid olan meşâyihin bu kudret ve tasarrufa kâdir olamadıklarına⁸⁰ vurgu yapmaktadır.

Naîmâ'nın nakline göre; “Birgün Sivâsî Efendi Kâğıthâne'de Mîrâhor Köşkü'nde bâzı mürîd ve muhibleriyle tasavvufa dâir sohbet etmekteyken, Sultan Murâd ansızın sandalla gelmiş ve hazır bulunanların kitâblarını, üzerlerinde bulunan eşyâlarını istemişti. Görevliler orda bulunan kitâbları ve ellerinde bulunan tesbihleri toplayıp Padişaha götürmüşlerdi. Padişah getirilen kitâblardan bir cildi açıp Yahyâ Efendi (ö.1054/1644)'nin Dîvân'ı⁸¹ olduğunu görünce: “Bu bizim Efendi'nin Dîvân'ıdır.” demiş ve öteki kitâbları ve getirilen eşyâları gördükten sonra: “Kitâblarıyla seyre giden ulemâyâ, tesbih ve seccâde ve ridâsıyla giden dervîşâna, devat ve kalem ve levâzım-ı kitâbet ile giden küttâba bizim sözümüz ve bir vechile taarruzumuz yoktur, âlemlerinde olsunlar!” demiştir.”⁸².

Nazmî, Sivâsî ile IV. Murat arasında iyi ilişkilerin devam ettiği hatta padişahın onun vaazlarına katıldığını, bir vaaz sonrası kendisine adet üzere vakıftan tayin olunan kürk giydirdiğini daha da önemlisi padişah'ın Sivâsî'ye “***Eğer Padişah-***

lara başkasından bîat mümkün olsaydı sana bîat ederdim.”dediğini nakletmektedir⁸³.

Nazmî Efendiye göre IV. Murat’a Bağdâd’ın İranlılardan geri alınacağını ilk defa müjdeleyen de yine Sivâsî Efendi olmuştur⁸⁴. Nazmî’nin ifâdesine göre, sahîh bir nakille anlatıldığı üzere; “Sultan Murat Bağdat’ı feth etmeğe niyet ettiğinde Sivâsî Efendi’yi dâvet edip; “Bağdat’ı feth etmeğe niyet ettiğimi duymuşsundur. Fetih müyesser olur mu? Bize haber ver.” dediğinde, Sivâsî Efendi; “Evet Padişahım, “...Siz Allah’ (ın dînine, peygamberine) yardım ederseniz, o da (düşmanınıza karşı) size yardım eder...”⁸⁵ âyeti ile sâbittir ki, eğer reâyâyâ adâlet eder ve üzerlerinden zulmu def ve gadaba uğrayanlardan afv, fukarâyâ in’âm ve ih-sân ile Allah’a nusret edersen, Allah da sâdece Bağdat’ın fethi ile değil daha nice beldelerin fethiyle nusret eder.” demiştir. Sultan Murat; ***“Ben senin müşâhedenden sual ediyorum. Bana müşâhedenden haber ver.*** Sivâsî Efendi de bunun üzerine “Evet Padişahım, otuz dokuz gün muhâsara edip, kırkinci gün fetih müyesser olur.” diye müşâhedesini belirtir. Padişah; “ya vezîrlerden kimse şehid olur mu?” diye sorduğunda da; “Vezîr-i âzam’ın⁸⁶ şehîd olur Pâdişahım, lüt-fedip başka sual sormayın” demiştir.”⁸⁷

Yine Muhammed Nazmî’nin naklettiğine göre, IV. Murat bu sefere çıkarken kılıç kuşanma ve duâ için Sivâsî, Hüdâyî’nin halifelerinden İsmâil Efendi⁸⁸ ve Kadızâde Mehmed Efendi’yi huzûrlarına dâvet etmiş, âdet olduğu üzere Pâdişahın beline Hz. Ömer’in kılıcını Sivâsî bağlamış, Pâdişah da onun sırtına samur kürk giydirmiştir. Padişah atın üzengisine ayak bastığında “ Sivâsî Efendi ve İsmail Efendi duâ etsinler” diye bu iki şeyhi davet etmiş, ordu hareket ettiğinde Sivâsî ve İsmâil Efendi Pâdişahın önünde yürüyerek onu uğurlamışlardır⁸⁹.

Tarihe Kadı-zâdeliler-Sivâsîler mücadelesi olarak geçen münâkaşalarda devlet erkânı ve özellikle IV. Murat oldukça siyâsî davranmıştır. Nitekim o, iki taraf arasında vukû bulan münâkaşalara müdâhale etmediği gibi kendi icrââtına uygun va’zlar yapıp fetvâlar veren Kadı-zâdeyi himâye etmiş⁹⁰, buna rağmen Kadı-zâde’ye fazla yüz vermeyip, Sivâsî’ye iltifatlarda bulunmuş ve ona lâzım gelen hürmeti ve saygıyı göstermekten geri durmamıştır⁹¹.

Naîmâ, Sivâsî’nin IV. Murat’ın yanında büyük iltifatlara nâil olduğunu, defalarca konuşma ve sohbetlerinde bulunduğunu, pek çok işlerde Pâdişahın huzûrunda bulunduğu bahsetmektedir⁹² ki, bu durum Sivâsî’nin o dönemde Pâdişah yanındaki nüfûzunu göstermesi bakımından önemlidir.

Sonuç

Çağdaş olarak sekiz Pâdişah Kanuni Sultan Süleyman, 926/1520 - 974/1566, II. Selim 974/1566- 982/1574, III. Murat (982/1574-1003/1595), III. Mehmed (1003/1595-1012/1603), I. Ahmed (1012/1603-1026/1617), I. Mustafa (Üç ay), II. Osman (1027/1618-1031/1622) ve IV. Murat (1032/1623-1049/1640) devrini idrak ettiklerini gördüğümüz Hüdâyî ve Sivâsî, Osmanlı Devleti’nin yükselişinin

zirve noktası olarak kabul edilen Kanûni Sultan Süleyman devrinde doğmuş, gittikçe artarak ana bünyeyi saran birçok içtimai problemlerin yayıldığı bir devrede yaşamışlardır.

Devlet-i Âliyye'deki bu soğuma sürecini yaşayan her iki şeyh de sahip oldukları tasavvuf neşvesiyle içtimai hayatın devamlılığını sağlama adına bütünleştirici iradede önemli rol oynamışlardır.

Tebliğ ve irşad hizmetini liyâkatle yürüten, gerek eserleri, gerekse sohbet ve nasihatleriyle tasavvufun aydınlık iklimini gönül yoluyla insanlara açan bu şeyhler, dönemlerinde, ilim, irfân, fazilet ve kemâlleriyle devlet erkanından padişahlara, avam halktan ilmiye sınıfına kadar hemen her sınıftan insanın hürmetine mazhar olmuş, birer mana sultanı olarak şöhret bulmuşlardır.

Her iki şeyh de padişahlar ve devlet erkânı ile kurdukları iyi ilişkiler sayesinde bu manevi nüfuzlarını devletin birlik ve dirliği yönünde kullanmış, zaman zaman toplumsal problemlere dikkat çekmiş, gündelik ilişkiler yanında siyasi ve idari konularda da onlara uhrevi mesuliyetlerini hatırlatmayı vazife bilmişlerdir. Diğer taraftan devlete hizmet ve sadakati benimsemiş, Pâdişahları ulû'l-emr görüp onları yeri geldiğinde övmekten de geri durmamışlardır. Bu arada müfrit davranışlarıyla toplumdaki birlik ve beraberliğe muhalif tavırlar sergileyen zümrelere karşı da kayıtsız kalmamış bunun halli yönünde çaba sarfetmişlerdir.

Netice olarak diyebiliriz ki, her iki şeyh de tenfizî güçleri olmamasına rağmen sahip oldukları manevi nüfuzu devlet ricâline kabûl ettirip, onları te'sîrleri altına almış, icraatlarını takip etmiş, ölçüsüz ve gayri meşrû hareketlerine şâhid olduklarında, çekinmeden tavırlarını ortaya koyup, çözümler sunarak, yanlış işler yapılmasına engel olmaya çalışmışlardır. Yöneticiler de onlara karşı saygılı olmuş ve kendileriyle hayati öneme haiz konularda zaman zaman istişare etmiş, nasihatle bulunduklarında da karşı çıkmayıp, nispeten dikkate almışlardır.

Özetle söyleyecek olursak, her iki şeyh de tarikat faaliyetlerini yalnızca tasavvufî anlamda insan unsuru üzerinde yoğunlaştırılmış bir eğitim programından ibaret görmeyip, toplumsal problemlere eğilmiş ve mesajlarını gündelik hayatı çok yakından ilgilendiren geniş bir faaliyet sahasına taşımışlardır.

Son söz:

Her iki şeyh de Sivâsî'nin ifadesiyle **din, ırz-ı saltanat ve halîfetullâh hazretlerinin devletinin** varlığına duacı, devlet de onların duâsına ve himmetine muhtaç olmuşlardır. Himmetlerinin daim olması dileği ile...

BİBLİYOGRAFYA

- A. Yaşar Ocak, "XVII. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğunda Dinde Tasfîye (Pürütanizm) Teşebbülerine Bir Bakış, "Kadıızâdeliler Hareketi", Türk Kültürü Araştırmaları, XIX, Sayı: 1-2, Ank. 1979-1983.
- A.H. De Groot, "Halil Paşa", DİA, XV, 324.
- Abdülbaki Gölpınarlı, Mevlânâdan Sonra Mevlevîlik, İnkılab ve Aka Yay., İst. 1983.
- Abdülmecîd-i Sivâsî, Letâifü'l-Ezhâr ve Lezâizü'l Esmâr, Süleymâniye Ktp., Mihrişah Sultan, nr. 255.
- Abdülmecîd-i Sivâsî, Şerh-i Mesnevî, MEB Ank. Genel Kitaplık, nr. 683.
- Aşıkî Derviş Ahmed, Aşık Paşaoğlu Târîhi, haz. H. Nihal Atsız, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yay., nr. 604, Ankara 1985.
- Ayvansarayî, Hüseyin b. İsmâil, Tercümetü'l-Meşâyih, Süleymâniye Ktp., Esat Efendi, nr. 1375.
- Azîz Mahmud Hüdâyî, Tezâkir-i Hüdâyî, Süleymaniye Fatih Ktp., 2572.
- B.O.A, Mühimme nr. 82, Hüküm nr. 201.
- B.O.A, Mühimme nr. 82, Hüküm nr. 206.
- Bursalı Mehmet Tâhir, Osmanlı Müellifleri, İstanbul 1323/1905.
- Cengiz Gündoğdu, Bir Türk Mutasavvıfı Abdülmecîd Sivâsî, Hayatı, Eserleri ve Tasavvûfî Görüşleri, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 2000.
- Ekrem Işın, "Tarikatların İstanbul'da Gündelik Hayatı Şekillendirmesi Üzerine Bazı Notlar (15-17. Y.Y.)", <http://www.osmanli.org.tr/osmanlitasavvufu> (02.04.2005)
- Ez-Zehabî, Ebû Abdillâh Ahmed b. Muhammed, Mîzânu'l-İtidâl fi Nakdi'r-Ricâl, Thk. Alki Muhammed Muavvid- Âdil Ahmed, Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrut 1995.
- Fahri Unan, "Bir Bayramî Şeyhi: Şeyh Muhyiddîn Mehmed-i İskilibî", Tarih Çevresi, Sayı: 12, Ankara 1994.
- Fındıklılı İsmet Efendi, Tekmiletü's-Şakâik fi Hakkı ehli'l-Hakâik, (nşr. Abdulkadir Özcan), Çağrı Yay., İst. 1989.
- Gilles Veinstein, "Bir Sentez Denemesi", İslam Dünyasında Tarikatlar, çev.: Osman Türer, Sûf Yay., İst., 2004.
- H. Kâmil Yılmaz, Azîz Mahmud Hüdâyî ve Celvetiyye Tarîkatı, MÜ İlahiyat Fak. Yay., İst., 1980.
- _____, "Azîz Mahmud Hüdâyî", DİA, IV, 338 vd.
- Hüseyin Vassâf, Sefîne-i Evliyâ-yı Ebrâr Şerh-i Esmâr-ı Esrâr, Süleymâniye Ktp., Yazma Bağışlar, nr. 2305-2309.
- İ. Hakkı Uzunçarşılı, Osmanlı Tarihi, TTK. Basımevi, 1977.
- İbn Mace, Ebû Abdillâh el-Kazvînî, Sünen, Thk. Muhammed Fuat Abdülbaki, Beyrut tsz.,.
- İrfan Gündüz, Osmanlılarda Devlet Tekke Münasebetleri, Seha Neşriyat, İst., 1983.
- İsmâil Hakkı Danişmend, İzahlı Osmanlı Târîhi Kronolojisi, Türkiye Yayınevi, İst. 1961.
- Mahmud Erol Kılıç, "İbnu'l-Arabî'nin I. İzzeddın Kevkavus'a Yazdığı Mektubun Işığında Dönemin Dinî ve Siyasî Tarihine Bakış", I. Uluslar Arası Selçuklu Kültür ve Medeniyeti Kongresi Bildiriler, Konya 2002.
- Mehmed Hemdemi, Solakzâde Târîhi, Mahmud Bey Matbaası, İstanbul, 1297/1880.
- Mehmed Murad (Mizancı), Târîh-i Ebu'l-Fâruk, Matbaa-i Amidi, İst. 1329.
- Mehmet Süreyya, Tezkire-i Meşâhir-i Osmâniye (Sicilli-i Osmâni), Matbaa-i Amire, İst. 1311/1893.
- Muhammed Nazmî, Hediyyetü'l-İhvan, (İnceleme ve Edisyon Kritikli Metin) (haz. Osman Türer), (Doktora Tezi İkinci Kısım) Ank. 1982.

Müstakim-zâde Süleyman Sa'deddîn, Mecelletü'l-Ensâb fi'n-Nisebî ve'l-Künâ ve'l-Elkâb, Süleymâniye Ktp., Halet Efendi Kitablığı, nr. 628.

Müstakim-zâde Süleyman Sa'deddîn, Terâcim-i Ahvâl-i Şüyûh-ı Ayasofya, Süleymâniye Ktp., Es'at Ef., nr.1716/2.

Müstakîm-zâde Süleymân Sa'dettin, Hülâsatü'l-Hediyye, Millet Ktp., Ali Emiri, Şeriyye, nr. 1082.

Naîmâ Mustafa Efendi, Târih-i Naîmâ, İstanbul 1281/1864.

Necdet Yılmaz, Osmanlı Toplumunda Tasavvuf, Sûfîler Devlet ve Ulemâ, OSAV Yay., İst., 2001.

Nev'î-zâde Atâyî, Hadâ'iku'l-Hak_ık fî Tekmiletî's-Şak_ık (Zeyl-i Şak_ık), İstanbul 1268/1852.

Nezihi Aykut, "Dilaver Paşa", DİA, IX, 297.

Nurettin Topçu, Büyük Fetih, Ahmet Sait Matbaası, İst., 1962.

Osman Türer, "Osmanlı imparatorluğunda Padişah-Tarikat Şeyhî Münâsebetine Dair Târihi Bir Örnek", Türk Dünyası Araştırmaları, sayı: 28, (Şubat- 1984).

Ö. Lütü Barkan, "İstilâ Devirlerinin Kolonizatör Türk Dervişleri ve Zaviyeler", Vakıflar Dergisi, Sayı: 2, Ankara 1942.

R. Ekrem Koçu, "Abdûlmecid Efendi" İstanbul Ansiklopedisi , İstanbul Yayınevi, İst. 1946.

Reşat Öngören, Osmanlılar'da Tasavvuf Anadolı'da Sûfîler, Devlet ve Ulemâ (XVI. Yüzyıl), İz Yayıncılık, İst. 20001 Şerif Mardin, Din ve İdeoloji, (3. bsk.) İletişim Yay., İst. 1986.

Şeyhî Mehmed Efendi, Vakâyi'ü'l-Fuzalâ, (Neşre haz. Abdülkadir Özcan), Çağrı Yay., İst. 1989.

Tahsin Yazıcı, "Fetihten Sonra İstanbul'da İlk Halvetî Şeyhleri: Çelebi Muhammed Cemâleddîn, Sümbül Sinan, Merkez Efendi", İstanbul Enstitüsü Dergisi, İst. 1956.

Taşköprülü-zâde Ahmed İsâmüddîn, eş-Şekâiku'n-Nu'maniye fî 'Ulemâi'd-Devleti'l-Osmanîye, (İnceleme ve notlarla neşr. Ahmet Suphi Furat), İÜEF Yay., İst. 1985.

Yahyâ Bey, Divan-ı Yahyâ, Millet Ktp., Ali Emirî, nr. 517.

Yahya Efendi, Divan-ı Yahyâ, (Neşre haz. Mehmed Çavuşoğlu), İÜ Ed.Fak. Yay., nr. 2233, İst. 1977.

Ziver Tezeren, Azîz Mahmud Hüdâyî, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yay., İst., 1987.

DİPNOTLAR

¹ Ekrem Işın, “Tarikatların İstanbul’da Gündelik Hayatı Şekillendirmesi Üzerine Bazı Notlar (15-17. Y.Y.)”, <http://www.osmanli.org.tr/osmanlitasavvufu> (02.04.2005).

² Şerif Mardin, *Din ve İdeoloji*, (3. bsk.) İletişim Yay., İstanbul 1986, s. 71.

³ Mahmud Erol Kılıç, “İbnu’l-Arabi’nin I. İzzeddın Kevkavus’a Yazdığı Mektubun Işığında Dönemin Dinî ve Siyasî Tarihine Bakış”, I. Uluslar Arası Selçuklu Kültür ve Medeniyeti Kongresi Bildiriler, Konya 2002, II, 11-12..

⁴ Barkan, Ö. Lütfi, “İstîlâ Devirlerinin Kolonizatör Türk Dervişleri ve Zaviyeler”, Vakıflar Dergisi, Sayı: 2, Ankara 1942, s. 285.

⁵ Işın, a.y.

⁶ Bk. Reşat Öngören, *Osmanlılar’da Tasavvuf*, Anadalu’da Sûfiler, Devlet ve Ulemâ (XVI. Yüzyıl), İz Yayıncılık, İstanbul 2000, s. 183.

⁷ Işın, a.y.; Necdet Yılmaz, *Osmanlı Toplumunda Tasavvuf, Sûfiler Devlet ve Ulemâ*, OSAV Yay., İstanbul 2001, s. 438.

⁸ İrfan Gündüz, *Osmanlılarda Devlet Tekke Münasebetleri*, Seha Neşriyat, İstanbul 1983, s. 13.

⁷ Aşıkî Derviş Ahmed, *Âşık Paşaoğlu Târîhi*, haz. H. Nihal Atsız, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yay., nr. 604, Ankara 1985, s. 17-18.

⁸ Taşköprülüzâde Ahmed İsmâüddîn, *eş-Şekâiku’n-Nu’maniye fî ‘Ulemâi’l-Devleti’l-Osmaniye*, (İnceleme ve notlarla neşr. Ahmet Suphi Furat), İÜEF Yay., İstanbul 1985, s. 5-13; İ. Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, TTK. Basımevi, 1977, I, 531.

⁹ Gündüz, s. 19.

¹⁰ Uzunçarşılı, *Osmanlı Târîhi*, I, 532.

¹¹ Uzunçarşılı, I, 534; Gündüz, s. 28-29.

¹² Gündüz, s. 30; Osman Türer, “Osmanlı imparatorluğunda Padişah-Tarîkat Şeyhî Münâsebetine Dair Târîhi Bir Örnek”, *Türk Dünyası Araştırmaları*, sayı: 28, (Şubat- 1984), s. 183.

¹³ Abdülhakî Gölpinarlı, *Mevlânâdan Sonra Mevlevîlik, İnkılab ve Aka* Yay., İst. 1983 , s. 153. II. Bâyezid’in Çelebi Halife’ye intisab ettiği belirtilir. Bk. Tahsin Yazıcı, “Fetihten Sonra İstanbul’da İlk Halvetî Şeyhleri: Çelebi Muhammed Cemâleddîn, Sümbül Sinan, Merkez Efendi”, *İstanbul Enstitüsü Dergisi*, İstanbul 1956, II, 93.

¹⁴ Atâî, onun Nureddinzâde’ye bağlı olmaktan öte intisâb ettiğini belirtir. Bk. Nev’î-zâde Atâî, *Hadâiku’l-Hakâik*, s. 213.

¹⁵ Muhammed Nazmî, *Hediyyetü’l-İhvan*, (İnceleme ve Edisyon Kritikli Metin) (haz. Osman Türer), (Doktora Tezi İkinci Kısım) Ankara 1982, s. 143-144.

¹⁶ Mehmed Hemdemi, *Solakzâde Târîhi*, Mahmud Bey Matbaası, İstanbul 1297/1880, s. 200.

¹⁷ Nurettin Topçu, *Büyük Fetih*, Ahmet Sait Matbaası, İstanbul 1962, s.20.

¹⁸ Fahri Unan, “Bir Bayramî Şeyhi: Şeyh Muhyiddîn Mehmed-i İskilîbî”, *Tarih Çevresi*, Sayı: 12, Ankara 1994, s. 19-26.

¹⁹ Gilles Veinstein, “Bir Sentez Denemesi”, *İslam Dünyasında Tarikatlar*, çev.: Osman Türer, Sûf Yay., İstanbul 2004, s. 588.

²⁰ Kılıç, a.g.m., s.11-12.

²¹ Her iki şahsın hayatı ve kişiliklerine dair bilgileri tebliğimizin kapsamını genişletmemek için bu konularda yapılmış ilgili çalışmalara havale ediyoruz. Azîz Mahmud Hüdâyî hakkında geniş bilgi için bk. H. Kâmil Yılmaz, *Azîz Mahmud Hüdâyî ve Celvetiyye Tarîkatı*, MÜ İlahiyat Fak. Yay., İst., 1980; a.g.mlf., “Azîz Mahmud Hüdâyî”, *DİA*, IV, 338 vd.; Ziver Tezeren, *Azîz Mahmud Hüdâyî*, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yay., İst., 1987. Abdülmecîd Sivasî’nin hayatı ilmî, tasavvufî, edebî şahsiyeti ve eserleri hakkında daha fazla malumat için bk. Cengiz Gündoğdu, *Bir Türk*

Mutasavvıfı Abdülmecîd Sivâsî, Hayatı, Eserleri ve Tasavvûfî Görüşleri, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 2000.

²² H. Kâmil Yılmaz III. Murad'ın Bursa'ya bir seyahati esnasında Üftade'yi ziyaret ettiği ve bu arada Üftade'nin seçkin müridi Hüdâyî ile tanışmış ve bu suretle münasebet ve yakınlıklarının başlamış olabileceği ihtimalinden bahsetmektedir. bk. Yılmaz, a.g.e., s. 55, (dipnot: 99).

²³ Yılmaz, a.y.

²⁴ Muradî mahlasıyla Türkçe, Arapça, Farsça divanı olduğu gibi tasavvuf alanında yazdığı "Fütûhât-ı Sıyâm isminde mühim eseri ile Şemsemdin-i Sivâsî tarafından şerhedilen Esrâr-nâme adlı eserleri kaleme almıştır. Uzunçarşılı, Osmanlı Tarihi, III1, 114.

²⁵ Yılmaz, a.g.e., s. 55, 98. dipnot. (Tezâkir-i Hüdâyî, Süleymaniye Fatih Ktp., 2572, vr. 10b.)

²⁶ Yılmaz, a.g.e., s. 55. (Tezâkir-i Hüdâyî, vr. 132b-134a.)

²⁷ Mesela, İstanbullulara odun te'mini için padişaha şunları yazmıştır:

"...Sakarya suyunu geçip odun tedarikini murad edinmişsiz. Halk-ı Amme ve hassa ziyade mesrurlardır. İhtiyaç da zaruret de küllidir. Ve odunun bedeli dahi yoktur. Her nesnenin bedeli bulunur saadetlü padişahım, azim hayırdır. Böyle hayır olmaz, "el-Hayru la-yüahhar" Merhum ve mağfur-leh ceddiniz Sultan Süleyman Han Hazretleri Kağıthane suyunu getirtip Ammeyi su ile ziyafet etmişti. Sizler saadetiniz odun ile...". Yılmaz, a.g.e., s. 55. (Tezâkir-i Hüdâyî, vr. 132b-134a.)

²⁸ Tezeren, s. 36 (Tezâkir-i Hüdâyî, vr.10b-11b.)

²⁹ Tezeren, s. 36 (Tezâkir-i Hüdâyî, vr.16b-17b.)

³⁰ Yılmaz, a.g.e., s. 55-56 (Tezâkir-i Hüdâyî, vr. 94a, 88b-96b)

³¹ Yılmaz, a.g.e., s. 55-56 (Tezâkir-i Hüdâyî, vr. 86ab)

³² Tezeren, s. 36 (Tezâkir-i Hüdâyî, vr.239b-240a.)

³³ Yılmaz, a.g.e., s. 55. (Tezâkir-i Hüdâyî, vr. 136b-138a.)

³⁴ Yılmaz, a.g.e., s. 56. (Tezâkir-i Hüdâyî, vr. 143a.). Hüdâyî'ye uyku ile uyanıklık arasında iken varid olan bu hitabın hadis olarak rivâyet edilen ancak zayıf olduğunda ittifak edilen Kazvin'in fethedileceğine dair müjde içeren şu ibarelerden mülhem olduğu düşünülebilir: Hz. Enes radiyallahü anh anlatıyor: "Resûlullah aleyhissalâtu vesselâm buyurdular ki: "Dünyanın etrafını fethetmek sizlere nasib kılınacak ve Kazvin denilen bir şehir size fethedilecektir. Sizden kim bu gazveye kırk gün -veya kırk gece- iştirak ederse, ona cennette üzerinde yeşil zeberced taşı bulunan altından mamul bir sütun verilecektir. Bu sütun üzerinde, kırmızı yakut taşlarından mamul bir kubbe (köşk) vardır. O kubbenin, altından mamul yetmişbin kapısı vardır, her kapı kanadının başında (huru'l-iyen denilen) siyah gözlü bir zevce vardır." İbn Mace, Ebû Abdillâh el-Kazvînî, Sünen, Thk. Muhammed Fuat Abdulbaki, Beyrut tsz., Cihad 11 (Hadis no: 2780). ez-Zehebî, bunu rivâyet eden Davud b. el-Muhabber'in Meysere b. Abdirabbih'den çaldığı esere isnadlar ekleyerek rivâyet ettiğini söyledikten sonra, bu uydurma rivâyeti İbn Mace'nin eserine almak suretiyle sünenini berbat ettiğini ifade etmektedir. bk. ez-Zehebî, Ebû Abdillâh Ahmed b. Muhammed, Mîzânü'l-İ'tidâl fi Nakdi'r-Ricâl, thk. Alki Muhammed Muavvid- Âdil Ahmed, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1995, III, 33,34.

³⁵ Bk. Uzunçarşılı, III2, 554.

³⁶ Yılmaz, a.g.e., s. 59, 80-81. III. Mehmet zamanında Avusturya'ya karşı devam ettirilen savaşlarda Eğri, Kanije ve Haçova zaferleri elde edilmişse de I. Ahmet, Zitvatorok Antlaşmasını imzalayarak (1606), Osmanlının, Avrupa'daki üstünlüğünün sona erdiğini bir anlamda kabul etmiştir. Her ne kadar ele geçen topraklar bu anlaşmayla Osmanlıda kalıyorsa da, artık iki devletin "eşit" sayıldığı hükme bağlanmıştır. Bu savaş siyasî cepheden Osmanlı devletinin kudret ve nüfuzunun kırıldığını gösterdiği gibi memlekette pek çok alanda buhranların çıkmasına sebep olmuş, Pâdişah ve hükümet otoritesi zedelenmiştir. Uzunçarşılı, Osmanlı Tarihi, III1, s.94 vd.

³⁷ Tezeren, s. 37-38.

³⁸ Tezeren, s. 36-37.

- ³⁹ Nazmî, s. 126; Müstakîm-zâde Süleymân Sa'dettin, Hülâsatü'l-Hediyye, Millet Ktp., Ali Emiri, Şerîyye, nr. 1082, vr. 25a; Müstakîm-zâde Süleyman Sa'deddîn, Terâcim-i Ahvâl-i Şüyûh-ı Aya-sofya, Süleymâniye Ktp., Es'at Ef., nr.1716/2, vr. 13b; a.g.mlf., Mecelletü'l-Ensâb fi'n-Nisebî ve'l-Künâ ve'l-Elkâb, Süleymâniye Ktp., Halet Efendi Kitablığı, nr. 628, vr. 267a; Şeyhî Mehmed Efendi, Vakâyî'ü'l-Fuzalâ, (Neşre haz. Abdülkadir Özcan), Çağrı Yay., İst. 1989, III, 63; Ayvansarâyî, Hüseyin b. İsmâîl, Tercümetü'l-Meşâyih, Süleymâniye Ktp., Esat Efendi, nr. 1375, vr.10a Fındıklılı İsmet Efendi, Tekmiletü's-Şakâik fi Hakkı ehli'l-Hakâik, (nşr. Abdulkadir Özcan), Çağrı Yay., İst. 1989, s. 452; Hüseyin Vassâf, Sefine-i Evliyâ-yı Ebrâr Şerh-i Esmâr-ı Esrâr, Süleymâniye Ktp.,Yazma Bağışlar, nr. 2305-2309, III, 257; Koçu, R. Ekrem, "Abdûlmecid Efendi" İstanbul Ansiklopedisi, İstanbul Yayınevi, İst. 1946, I, 100; Uzunçarşılı, III2, 554.
- ⁴⁰ Naîmâ Mustafa Efendi, Târih-i Naîmâ, İstanbul 1281/1864, II, 155.
- ⁴¹ Bk. İsmâîl Hakkı Danişmend, İzahlı Osmanlı Târihi Kronolojisi, Türkiye Yayınevi, İst. 1961, III, 42 Uzunçarşılı, III1, 127.
- ⁴³ III. Murâd ve bilâhare III. Mehmed'in hocası olan bu zat ayrıca şeyhülislâmlık makâmında bulunmuştur. Atâyî'nin naklettiğine göre, "Üsküdârî Mehmed Efendi Hazretlerinden tekmil-i tarikat ve tahsil-i sermâye-i erbâb-ı hakikat eylemiştir." Bk. Nev'î-zâde Atâyî, Hadâ'iku'l-Hakâ'ik fi Tekmiletü's-Şakâ'ik (Zeyl-i Şakâ'ik), İstanbul 1268, II, s. 690-691.
- ⁴⁴ Uzunçarşılı, III2, 461, 585.
- ⁴⁵ Groot'a göre Hüdâyî'nin Halil Paşa üzerinde büyük etkisi vardı. Sıkıntılı zamanlarında Hüdâyî dergâhına sığınarak orada güç ve teselli alırdı. Şeyhin tavsiye ve duâsını almayı ihmal etmezdi. Hüdâyî'nin Halil paşa ile arkadaş olan Hollanda elçisi Haga'yı da dergâhına kabul ettiği bilinmektedir. A.H. De Groot, "Halil Paşa", DİA, XV, 324.
- ⁴⁶ Uzunçarşılı, III2, 371, 372.
- ⁴⁷ bk. Uzunçarşılı, III1, 134, dipnot: 2.
- ⁴⁸ Uzunçarşılı, III1, 134 vd.
- ⁴⁹ Uzunçarşılı, III2, s. 375; Nezihi Aykut, "Dilaver Paşa", DİA, IX, 297.
- ⁵⁰ Uzunçarşılı, III1, 351
- ⁵¹ B.O.A, Mühimme nr. 82, Hüküm nr. 201
- ⁵² B.O.A, Mühimme nr. 82, Hüküm nr. 206
- ⁵³ Uzunçarşılı, III1, 115, 74 vd. Eğri Seferi ve Şemseddîn-i Sivâsî'nin bu sefere iştiraki esnasında cereyân eden ilginç olaylar için ayrıca bkz. Osman Türer, "Osmanlı imparatorluğunda Padişah-Tarikat Şeyhî Münâsebetine Dair Târihi Bir Örnek", s. 181-194.
- ⁵⁴ Bk. Nazmî, s. 104.
- ⁵⁵ Nazmî, s. 124; Uzunçarşılı, III1, 349.
- ⁵⁶ Bk. Nazmî, s. 124; Müstakîm-zâde, Hülâsatü'l-Hediyye, vr. 24a; Şeyhî, III, 63, III, 400; Mehmet Süreyya, Tezkire-i Meşâhir-i Osmâniye (Sicilli-i Osmâni), Matbaa-i Amire, İst. 1311/1893, III, 400.
- ⁵⁷ Bk. Nazmî, a.y.; Müstakîm-zâde, a.y.; Şeyhî, a.y.; Mehmet Süreyyâ, a.y. Abdûlmecid-i Sivâsî İstanbul'a giderken yanında kocası vefat eden kız kardeşi Safa hatunu ve himâyesine aldığı onun evlâtları Abdülehad Nûrî, Abdussamed Efendi ve Kâmil Ağa'yı da birlikte götürmüştür. Nazmî, ⁵⁸; Şeyhî, III, 547; Vassâf, III, 357; Bursalı Mehmet Tâhir, Osmanlı Müellifleri, İstanbul 1323/1905, I, 120.
- ⁵⁹ Nazmî, s. 125.
- ⁶⁰ Bk. Nazmî, s. 141.
- ⁶¹ Naîmâ, II, 159.
- ⁶² Abdûlmecid-i Sivâsî, Letâifü'l-Ezhâr ve Lezâizü'l Esmâr, Süleymâniye Ktp., Mihrişah Sultan, nr. 255, vr. 174a.
- ⁶³ Nazmî, 165-169.
- ⁶⁴ Nazmî, a.g.e. 165-169.
- ⁶⁵ Bk. Sivâsî, Letâifü'l-Ezhâr, vr. 7b. Bu eserinde toplumdaki, rüşvet, cehâlet, riyâ gibi kötü ahlâk-

ların taklîdî î mânın birer neticesi olduğuna dikkat çeken Sivâsî, bunlardan, farzları îfâ, Hakkı halka tercih, bid'atlerden ve bid'at ehlinen uzaklaşıp her şeyde orta yolu tutmakla kurtulunabileceğini, dolayısıyla Pâdişahın yaptıklarının halka örnek olacağı anlayışından hareketle ona bu yolda telkîn ve tavsiyelerde bulunmaktadır. Şeriate tâbi olmanın Allâh ve Resûlüne itâat, Hz. Peygamber'i sevmenin ise her konuda onun sünnetine tâbiyyet ve onu ihyâ etmekle mümkün alacağını dile getiren Sivâsî, devrinde yaşayan ilim ehlinin ilmiyle âmil olmayıp, rüşvet ve paraya teveccüh etmelerinin ümmetin fesâdına sebep olduğunu, bunun da şeriate muhâlefetten kaynaklandığını, bu sebeple bid'atlerin arttığını dolayısıyla günâhlardan ve kötü ahlâktan kurtulmak için bu farzları tatbik edip, çocuklara da öğretmenlerin lüzûmuna işâret etmektedir.

⁶⁶ Abdülmecîd-i Sivâsî, Şerh-i Mesnevî, MEB Ank. Genel Kitaplık, nr. 683, vr. 3b.

⁶⁷ bk. Nazmî, 165-169.

⁶⁸ A. Sivâsî, Letâifü'l-Ezhâr, vr., 28a-28b.

⁶⁹ A. Sivâsî, Letâifü'l-Ezhâr, vr., 46b- 47b.

⁷⁰ Payas (Yakacık), bugün Hatay ili Dörtöyl İlçesinin bir beldesidir.

⁷¹ Sivâsî, Letâifü'l-Ezhâr, vr., 45a.

⁷² el-Mâide 5/90.

⁷³ Sivâsî, Letâifü'l-Ezhâr, vr., 28b-29a.

⁷⁴ Koçu, "Abdülmecid Efendi", I, 100.

⁷⁵ Sivâsî, Letâifü'l-Ezhâr, vr., 159a.

⁷⁶ bk. Uzunçarşılı, III1, 200.

⁷⁷ bk. Uzunçarşılı, III1, 204-205.

⁷⁸ bk. Uzunçarşılı, III1, 193-194.

⁷⁹ Nazmî, s. 142.

⁸⁰ Nazmî, s. 142.

⁸¹ Bu Divân'ın bir nüshası için bk. Yahyâ Bey, Divan-ı Yahyâ, Millet Ktp., Ali Emîrî, nr. 517. Bu Divan'ın tenkidli neşri için bk. Yahya Efendi, Divan-ı Yahyâ, (Neşre haz. Mehmed Çavuşoğlu), İÜ Ed.Fak. Yay., nr. 2233, İst. 1977.

⁸² bk. Naîmâ, III, 172.

⁸³ bk. Nazmî, s. 143-144.

⁸⁴ Koçu, a.y.

⁸⁵ Muhammed, 47/7.

⁸⁶ Uzunçarşılı'ya göre bu zât, Vezîr-i âzam Tayyar Paşa'dır. Padişah çok sevdiği bu zâtın savaş esnâsında alınından vurularak şehid olması üzerine "Ah Tayyar, Bağdat Kalesi gibi yüz kale değerdin" demek suretiyle teessürlerini dile getirmişti. Muhâsara ise otuz dokuz gün sünmüş, Kırkinci günü cuma vakti Bağdat alınmıştır. Uzunçarşılı, III1, 203

⁸⁷ Nazmî, s. 142-143.

⁸⁸ Bk. Şeyhî, I, 145.

⁸⁹ Nazmî, s. 143; Koçu, "Abdülmecid Efendi", I, 100.

⁹⁰ Mehmed Murad (Mizancı), Târih-i Ebu'l-Fâruk, Matbaa-i Amidi, İst. 1329, VII, 57.

⁹¹ Nazmî, s. 142 vd. A. Yaşar Ocak'a göre, Pâdişah, muhtemelen yakın adamlarının da telkîniyle, iki taraf arasında dengeyi muhâfaza etmenin hem devlet hem de toplum nizâmı açısından daha iyi sonuç vereceğini hesap ediyordu. Aksi halde Kadı-zâde'nin açıkça ve fiilen desteklenmesi karşı tarafın ezilmesiyle sonuçlanacağından ve bunun hâsıl edeceği tehlikeli olaylardan korkulurdu. Bk. A. Yaşar Ocak, "XVII. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğunda Dinde Tasfiye (Pürütanizm) Teşebbülerine Bir Bakış, "Kadı-zâdeliler Hareketi", Türk Kültürü Araştırmaları, XIX, Sayı: 1-2, Ankara 1979-1983, s. 219.

⁹² Naîmâ, III, 172.

İstanbul’da Corps Diplomatique ve Azîz Mahmud Hüdâyî

DR. BÜLENT ARI

Başkent Üniversitesi

Bu tebliğde, bugüne kadar çok sayıda araştırmaya konu olan Azîz Mahmud Hüdâyî’nin Osmanlı Devleti’nin diplomatik meselelerine ait görüşleri ele alınacaktır. Bu çerçevede, onun XVI. yüzyıl sonu ve XVII. yüzyıl başlarında cereyan eden olaylar karşısındaki tutumu ile uluslararası konjonktüre dair yaklaşımı ve bunun İstanbul’daki corps diplomatique nezdindeki yansımaları tebliğin esas konusudur.¹ Bu döneme rastlayan ve 1612 yılında İstanbul’a gelen Hollanda elçisi Cornelis Haga’nın huzura kabûlü ile Hollanda tüccarına kapitülasyonların verilmesindeki rolü de detaylı olarak incelenecektir.

Azîz Mahmud Hüdâyî’nin Hollanda Kapitülasyonlarındaki Rolü

Hollanda’da İspanyol hakimiyetine karşı 1567’den beri süregelen isyan, 1609 yılında 12 Yıl Mütarekesi’nin imzalanması ile son bulmuştu. Bu savaşlar sırasında Hollanda gemi teknolojisini ilerletmiş ve Brezilya’da, Amerika’da ve Uzakdoğu’da çoktan koloniler kurmaya başlamıştı. Fakat yine de hem hammadde temini, hem de ticaret için çok büyük bir pazar hacmi oluşturan Levant piyasasına girmeleri gerekiyordu. Bunun için de Osmanlı padişahından ahdnâme almaları şarttı. Bilindiği üzere yabancı bir ülke tüccarının Osmanlı topraklarında ticaret yapmaları, Sultanın onlara kapitülasyon ihsanı ile mümkündü.² Tabii kapitülasyonların sadece dost ülkelere verilen ticaret imtiyazları olduğunu ilave etmemiz gerekiyor. Cenevizlilere 1352’de verilen ilk kapitülasyonlardan sonra Venedik, Floransa ve Dubrovnik tüccarına ticaret imtiyazı verilmişti. İlk genel kapitülasyonlar ise 1569’da Fransa’ya, ardından 1583’de İngiltere’ye verilmişti. Hollan-

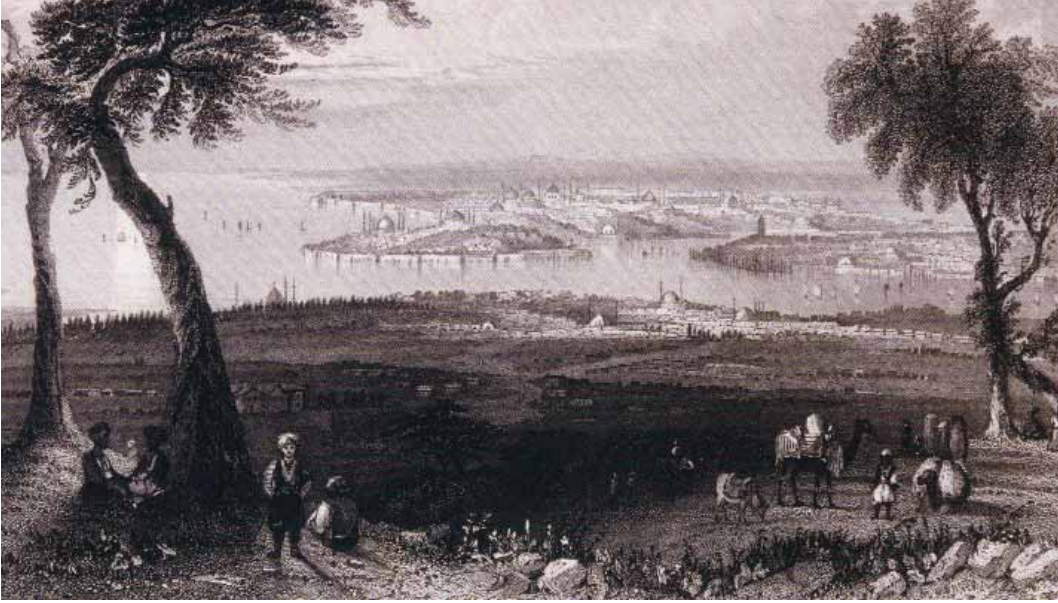
da'nın bu ülkelerle ticarî rekabette başarı sağlamak için mutlaka Levant pazarına girmesi gerekiyordu. Yine hatırlamamız gerekiyor ki, o sırada bu yeni devleti henüz hiçbir devlet diplomatik olarak tanımış değildi. Bu yüzden Osmanlı padişahından alınacak kapitülasyonlar hem Hollanda tüccarına tüm Levant pazarını açacak, hem de tüm Akdeniz, Karadeniz, Balkanlar ve Ortadoğu'nun en güçlü devleti tarafından diplomatik tanınma sağlayacaktı. O devirde Levant ticareti o kadar kârlıydı ki, XVII. asır başlarında Londra'da "Türkiye tüccarı" demek milyoner olmakla eşanlamlıydı.³

İspanya ile mütarekenin imzalanmasının hemen ardından Staten Generaal'in 1610 yılında Osmanlı devleti nezdinde yaptığı teşebbüs biraz gecikmeli de olsa cevap buldu. İstanbul'dan gelen cevapla birlikte Sultandan kapitülasyonlar alma ihtimali büyük bir coşkuyla karşılandı. Bunun üzerine Staten Generaal 15 Temmuz 1611 günü Bâb-ı Ali nezdinde mukim bir elçi göndermenin faydalı olacağı kararını aldı. Bunun üzerine Cornelis Haga İstanbul'a elçi olarak gönderildi. Haga riyâsetindeki heyet 17 mart 1612 günü İstanbul'a ulaştı.⁴

Hollanda elçilik heyetinin İstanbul'a gelişinden önce Kaptan-ı Derya Halil Paşa İstanbul'daki mukim corpsdiplomatique nezdinde bazı temaslarda bulundu. Bu sırada İstanbul'da görevli olan diplomatlar, Venedik balyosu Simon Contarini, İngiliz elçisi Paul Pindar ve yeni görevlendirilen Fransız elçisi Sancy idi. Bu görüşmelerde Halil Paşa onlara United Provinces⁵ (Birleşik Vilâyetler) ile Bâb-ı Âlî'nin resmî münasebetler kurmakta eskisi kadar istekli olmadığı intibahını vermişti. Venedik balyosu Simon Contarini'nin raporuna göre, İngiliz elçisi ile yaptığı istişarede, Kaptan-ı Derya artık Hollanda ile ittifak kurmanın siyâseten zararlı olduğuna inanıyordu. Dahası, Fransız elçisi Baron Achille De Harley Sancy'nin gelişiyile, yeni müttefikler aramaktansa, eski dostlarla ilişkileri pekiştirmeyi padişaha tavsiye etme kararı almıştı.⁶ Daha sonraki gelişmeler, Halil Paşa'nın İstanbul'daki mukim elçileri tedirgin edip onların muhalefetlerine karşı bir tedbir olarak böyle bir tavır sergilediğini gösterecektir. Cornelis Haga ise yola çıktığından beri, İspanyolları tedirgin etmemek için, misyonunun Osmanlı devleti ile ittifak kurmakla alakası olmayıp Osmanlı topraklarında tutulan Hollandalı esirleri kurtarmakla sınırlı olduğu haberlerini yayıyordu.

Cornelis Haga İstanbul'a gelir gelmez, Halil Paşa, deyim yerindeyse onu hemen himayesine almıştır. Gerçi artık Kaptan-ı Derya değildir, yerine daha sonra Sadrazamlık da yapacak olan Damad Mehmed Paşa getirilmiştir. Fakat Halil Paşa Divan-ı hümayunda etkin bir vezir olarak kalmıştır. Zaten 1613 sonlarında da tekrar Kaptan-ı Deryalığa geçecektir. Bu sırada Sadrazam olan Nasuh Paşa İran seferine serdarlıkla gönderildiğinden Damad Mehmed Paşa sadaret kaymakamlığını yürütmektedir. Halil Paşa, gelir gelmez Haga'ya kendi tercümanı Paul Antonio Bon'u göndererek onun aleyhine kordiplomatığın İstanbul'da çevirdiği entrikalardan haberdar etmiştir.⁷

Aradan geçen süre içinde Cornelis Haga işinin hiç de sandığı kadar kolay olmadığını anlayacaktır. Üç gün sonra baş başa görüştüklerinde Halil Paşa onu Fransız ve Venedik elçilerinin faaliyetlerinden haberdar etmiştir. Padişahın Haga'yı huzura kabulünü ve muhtemel bir kapitülasyon ihsanını engellemek için 10 000

Bulgurlu tepesi'nden Üsküdar ve İstanbul

altın rüşvet dağıtmayı vadetmişlerdir. Bu durumu aşmak için Halil Paşa destek vermekle kalmaz, Haga'ya bazı pratik tavsiyelerde de bulunur.⁸ Kaptan-ı Deryalık yapan Halil Paşa İspanya tehdidine karşı, yükselen Hollanda denizciliğinin farkında olduğundan ne pahasına olursa olsun Hollanda ile siyasi münasebetler kurmanın faydasına inanmaktadır. Bu yüzden Bâb-ı Âli nezdine gönderilen bir yabancı elçinin uyması gereken teamülleri ona açıkça anlatır.

Bâb-ı Âli'ye gönderilen bir yabancı büyükelçi padişaha getireceği ağır hediyelerden başka Sadrazama, Kubbe vezirlerine, Yeniçeri Ağasına ve Şeyhülislama da pişkeş çekmek zorundadır. Bunun karşılığında kendisi de getirdiği hediyelere mümâsil bir karşılama görerek hil'atlar giyer ve talep ettiği hususlar dikkate alınır.⁹ Getirdiği hediyeler dostluğun ve sadakatın bir simgesi sayılırdı. Hele ilk defa gelen bir elçinin, padişahın dostluğunu kazanması için bu hususları daha fazla dikkate alması beklenirdi. Durumu Haga'ya anlatan Halil Paşa, eğer Sultanın huzuruna kabul edilmeyi istiyorsa bu hediyeleri mutlaka dağıtmasını tavsiye etti. Haga ise Hollanda'dan getirdiği hediyelerden başka bir şey vermeye yetkili olmadığını söylüyordu. İstanbul'da mukim Fransız, İngiliz ve Venedik elçilerinin entrikalarını boşa çıkarmak gayretiyle Halil Paşa Haga'ya vezirlere dağıtması için kendi kesesinden 3000 altın borç verdi.¹⁰

Haga, Halil Paşa'nın desteğiyle İstanbul'da üst düzey yetkililerle görüşmeye başlar. 23 Mart'ta Kaymakam Damad Mehmed Paşa kendisini huzura alır. Haga ertesi gün de diğer vezirlerle görüştürülür. Vezirler Haga'yı Fransız, İngiliz ve Venedik elçilerinin aleyhte propagandalarından haberdar ederler. İlk taarruz Venedik balyosu ile Fransız elçisinden gelir. O gün Kızlarağası vasıtasıyla Sultan I. Ahmed'e ulaştırdıkları bir arzuhalde Hollanda'ya verilmesi muhtemel kapitulas-

yonların Osmanlı devletine ne kadar zararlı olacağını savunurlar. Bir sonraki gün Haga Şeyhülislam Hocaîade Mehmed¹¹ Efendi'yi ziyaret eder. O da kendisine hüsn-i kabul gösterir. Bu Haga için müspet bir puandır, çünkü yabancı bir devlete kapitülasyonların verilmesinde Şeyhülislam'ın rolü önem arzeder.¹²

İstanbul'a gelişinin üzerinden yaklaşık bir ay geçtikten sonra, Haga herhangi bir diplomatik ilerlemenin olmayışından endişelenmeye başlar. Mamafih, İstanbul'da bu gibi meselelerde kendisine danışılan ve sözü dinlenen ruhânî bir otorite vardır: Şeyh Azîz Mahmud Hüdâyî. Halil Paşa, Şeyhin müridi olduğundan bütün meselelerinde ona sorup fikrini almaktadır. Sefere hangi gün çıkılacağına bile onun tavsiyesiyle hareket edilmektedir.¹³ 25 Nisan'da Halil Paşa, Haga'yı alıp Üsküdar'a götürür ve dergâhında Azîz Mahmud Hüdâyî'nin elini öptürür. Görüşmede, Haga'nın saygılı ve hürmetkâr tutumunu beğenen Hüdâyî, Hollanda tüccarına kapitülasyonların verileceğine dair teminat verir. Üstelik diğer elçilerin takındıkları düşmanca tutuma karşı Haga'yı desteklediğini açıkça belli eder. Bundan sonra Haga vezir Halil Paşa'dan başka iki ruhânî otoriteden destek alır: Şeyhülislam Hocaîade Mehmed Efendi ve Şeyh Azîz Mahmud Hüdâyî.¹⁴

Haga Şeyhle görüşmesinin semeresini derhal alır. İki gün sonra öğle vakti gelen haberde, Kaymakam Mehmed Paşa'nın Sultan I. Ahmed'e, Haga'yla 29 Nisan günü Üsküdar sarayında huzura kabul etmesini tavsiye ettiği haberini alır. Bu haber Haga'yı tam manasıyla şoke eder. Haga'nın Üsküdar Sarayı'nda kabul edilmesi onu States Generaal'den mektup getiren alelâde bir kurye durumuna düşürecektir. Haga'nın misyonu ise Sultan'dan Hollanda tüccarı için müsait şartlarda bir kapitülasyon almaktır. Böylece ona cephe alan kordiplomatik büyük bir zafer kazanacağına benzemektedir. Bâb-ı Âli'de vaziyetin bu kadar çabuk değişebildiğini görmek Haga'yı oldukça şaşırtır. Padişahın huzuruna Topkapı Sarayı'nda Galebe Divan¹⁵ protokolü ile kabul edilmeyi sağlamak için bir şeyler yapmak gerekiyordu. Sultan I. Ahmed hâlâ Üsküdar Sarayı'ndan dönmemişti. Bir yandan Kordiplomatik onun aleyhine her türlü faaliyete devam ediyordu. Haga artık tam ümidini kaybetmek üzereyken vezir Halil Paşa, Defterdar Ekmekçizade Ahmed Paşa, Vezir Davud Paşa ve Kaptan-ı Derya Kara Mehmed Paşa'nın desteğiyle Kaymakam Hadım Mehmed Paşa'yı 1 Mayıs 1612 günü Haga'yı Sultan I. Ahmed'in huzuruna çıkartmaya ikna ettiler.¹⁶ Hollanda elçisi bu gelişmelerin ardından huzura çıkıp Latince olarak padişaha hitabesini okudu ve hediyelerini arzetti. Sultan da Haga'nın tavr ü vakarını beğendiğinden kendisine hil'atler giydirildi. Nasıl Azîz Mahmud Hüdâyî Haga'nın huzura kabulünde anahtar rolü oynadıysa, müsait şartlarda ticaret imtiyazları sağlamak için de Şeyhülislamın fıkhen muvafakatı gerekiyordu. Bu nedenle Haga 16 Mayıs'ta Hocaîade Mehmed Efendi'yi ziyaret etti. Çok geçmeden de kendisine Divan'dan Hollanda kapitülasyonları verildi.¹⁷ Haga misyonunun kapitülasyon almakla sınırlı olduğunu düşünüyor ve bunu temin eder etmez de Hollanda'ya dönmeyi planlıyordu. Fakat onun kısa süreliğine geldiği elçiliği 27 sene sürecek ve ancak 1638 yılında Sultan IV. Murad'dan ülkesine dönme izni alabilecektir.¹⁸

Hollanda'ya kapitülasyon verilerek Katolik ligaya karşı Hristiyan dünyadan bir dost ülke daha kazanılmış olunuyordu. Mamafih, geçen zaman içinde Hollanda'nın Devlet-i Aliyye'ye ticaretten başka bir faydası olmamakla birlikte, dostluğun sürdürülmesi bir raporda şu ibarelerle savunulmaktadır:

İngiltere ve Felemenk ile dahî dostluk tutmak gerektir; dâd u sitâd ve ticaret için devlete elzemdir; gerçi ticaretten gayrı mezbûrânın devlet-i hümayuna faydaları yokdur; ammâ adâvetde zarar edebilürler; zirâ mezbûrân her dâim Nemçe imparatoru ile dostlukda ve ittifak üzere bulunmalarıyla yine güçlü Fransıza mukâbil durabildiler. Ammâ anlardan birisi heman ayrıldığı gibi kalanları bir şeye kâdir değildir; ol ecilden Nemçe'den ilerü İngiltere ve Felemenk'in hatırın gözetmeğe der-i Devlet-i Aliyye'ye mâkul ve nâfidür.¹⁹

Haga İstanbul'a geldiği sırada İran harplerinin ikinci safhası sürmekteydi. Kuyucu Murad Paşa İran seferinde iken taraflar arasında bir üstünlük sağlanamadığından, ertesi yıl yeni bir sefer planlarken 5 Ağustos 1611'de vefat etti. Yerine Nasuh Paşa Veziriazam ve Şark seferine serdar tayin edildi. Şahın sulha meyletmesi ile elçiler teatisinden sonra Nasuh Paşa İran sefaret heyeti ile İstanbul'a döndü.²⁰ Cornelis Haga'nın İstanbul'a gelişi ve Hollanda kapitülasyonlarının ih-sanı, Nasuh Paşa'nın yokluğunda gerçekleştiği için, Nasuh Paşa seferden döner dönmez kapitülasyonların iptalini istedi. İstanbul'da mevcut kordiplomatik de Hollanda kapitülasyonlarının iptali için Nasuh Paşa'dan meded umuyorlardı. Halil Paşa, eğer Haga bu şartlar altında İstanbul'dan ayrılacak olursa, arkasından çevrilecek entrikalar sonucu kapitülasyonların iptali ihtimaline karşı Haga'nın bir süre daha kalmasını istedi. Haga Nasuh Paşa'yı geldiği gün diğer Paşalarla beraber çadırında ziyaret etmişti. Fakat ilerleyen günlerde Nasuh Paşa'nın Hollanda tüccarına karşı ilgisizliği devam etti. Bu hususta Halil Paşa şahsen imparatorluğun çeşitli yerlerindeki Beylerbeyilere mektuplar yazarak Hollanda tüccarına her türlü kolaylığın sağlanmasını rica edecektir.²¹ Çok geçmeden de Akdeniz'in bütün büyük limanlarında Hollanda konsoloslukları açılır. Bu durumda bağımsız Hollanda devletini dünyada ilk tanıyan devletin Osmanlı İmparatorluğu olduğunu kaydetmemiz gerekiyor.

Azîz Mahmud Hüdâyî'nin İran Elçisine Karşı Tutumu

Osmanlı Devletini bu devirde uzun süre uğraştıran meselelerden birisi de 1578-1590 arasındaki İran harpleridir. 1571 İnebahtı felaketinden 2 yıl sonra Bâb-ı Âli Venedik'i Mukaddes İttifak'dan ayırmayı başararak müstakil barış andlaşması imzaladı. Ardından Tunus'u İspanyollardan geri almayı başardı (1574). Bu sırada Hollanda'daki isyancılara karşı durum iyiye gitmediğinden, iki cephede birden savaşı sürdürmek istemeyen İspanyollar Bâb-ı Âli ile mütareke imzalamak için gizlice bir temsilcisini İstanbul'a göndermişlerdi. II. Philip 1574'de Tunus'da çarpışırken yaralanan ve bir gözünü kaybedip esir düşen, 1576'da Ragusalı bir tüccar tarafından fidye mukabili kurtarılan Milano'lu bir şövalye olan Giovanni Margliani'yi İstanbul'a gönderir. Margliani, diğer diplomatlardan adeta saklanarak gizlice hareket etmektedir. Muhakkak ki, Türklerden barış iste-

III Murat'ın İran elçilerini kabulünü gösteren minyatür

mek, Katolik Majeste için Hristiyan dünyaya izah edemeyeceği bir zayıflık ifadesidir. Margliani ile barış müzakeresi yapmak, bir bakıma Bâb-ı Âli için de kendi diplomatik teamüllerinin çiğnenmesi demektir. Osmanlı hükümeti ancak ağır hediyelerle birlikte gelen büyükelçi statüsünde birini muhatap alır.²² Halbuki o sene her iki tarafın da acelesi vardı ve müzakerelerin ilkbahardan önce sonuçlanması gerekiyordu. Nihâyet 7 Şubat 1578 tarihini taşıyan bir belge ile, Paşa Osmanlı donanmasının o yıl Akdeniz'e açılmayacağı sözünü verir.²³ 1576'da ölen İran Şâhı Tahmasb'ın 12 oğlu vardı. Ölümünün hemen ardından Haydar tahta çıkarılmışsa da çok geçmeden II. İsmail onun yerini aldı. Kardeşlerini ve ileri gelen devlet adamlarının öldürten İsmail, 1555 andlaşmasından beri Osmanlı devleti ile süregelen barış siyaseti bozdu. Doğu'daki Kürd beylerini çeşitli vaatlerle kendi tarafına çekmeye başlayınca ilişkiler gerginleşti. İsmail'in 1,5 sene içinde ölmesi üzerine yeniden taht kavgaları başladı. Van Beylerbeyinin karışıklıktan faydalanılması doğrultusundaki raporlarına istinaden, Sadrazam Sokollu Mehmed Paşa'nın muhalefetine rağmen, diğer Osmanlı vezirleri İran'a savaş açılmasına karar verdiler. İlk yıllarda aşiretlerin birbiriyle uğraşmasını fırsat bilen Osmanlı orduları İran'da kolaylıkla ilerliyorlardı. Tebriz'i alıp Kafkasya içlerinde ilerleyen Osmanlı kuvvetleri, alınan yerleri muhafaza için her sene muazzam masraflarla seferleri tekrar etmek durumunda kalıyordu. Beklenenden çok uzun süren savaşlar sonunda, İran'la ancak 12 yıl sonra barış imzalanabilmiştir.²⁴

Azîz Mahmud Hüdâyî Ferhad Paşa'nın 1586 yılında ikinci defa Tebriz üzerine serdarlığında yaptığı sefere de katılmıştır.²⁵ Doğuda dağlık arazide yapılan seferin zorlukları ve İran'ın arzettiği tehlikeye yakından vâkıf olduğu söylenebilir.

Hele Safevî İran'ın Doğu Anadolu'daki Türkmenlerle ittifak halinde dinî bakımdan yarattığı tehlikenin farkında olan Hüdâyî, askerî ve diplomatik tedbirler alınmasının ısrarla üzerinde durur. Tebriz'i İran muhasarasından kurtarmaya giden Ferhad Paşa'nın kazandığı başarı üzerine Veliahd Hamza Mirza Osmanlı devleti ile sulh yapmaya ve küçük oğlu Haydar Mirza'yı da musâlaha hususundaki samimiyetinin delili olarak İstanbul'a göndermeye razı olmuştu. Ferhad Paşa da Çaşnigir Veli Ağa'yı sulh şartlarını müzakere ve şehzadeyi almak üzere Karabağ'a göndermişken, Hamza Mirza, mahbûbu Hüdaverdi'nin hançeriyle katloundu.²⁶ Birkaç ay sonra Abbas Mirza'nın İran tahtına cülûsu²⁷ üzerine olaylar farklı bir hal aldı. Barışa karşı olan Abbas, sulh taraftarı emirleri de katledince, musalaha yolu birkaç sene daha kapanmış oldu.²⁸

Mamafih, Şah Abbas, istediği neticeyi alamayıp Osmanlı ordusunun ardarda zaferler kazanıp Gence'yi de fethi haberi üzerine sulha mani olan Mürşid Kulu Han'ı öldürttü. Kardeşinin oğlu Haydar Mirza'yı rehin olarak İstanbul'a göndermeyi taahhüd eden mektuplarla barış imzalamayı kabul etti. Ferhad Paşa o sene kışlamak üzere Erzurum'a çekilmişti. Haydar Mirza'nın geldiğini bildirince, kışın şiddetine bakmadan derhal İstanbul'a gelmesi emredildi. Ferhad Paşa yanında şehzade ve elçi Mehdi Kulu Han olduğu halde Ocak 1590'da İstanbul'a döndü. Hoca Sadeddin Efendi'nin kaleminden çıkan sulh ahdnâmesi 12 sene süren harpleri sona erdirmiş oldu.²⁹

Sulh şartları arasında askerî ve siyasî meselelerin yanı sıra dinî hususların da zikredilmesi dikkat çeker. Hazret-i peygamberin ashâbı ve halifeleri hakkında şetmin yasaklanması, İran Sünnîlerine karşı nefret telkin edilmemesi bunlar arasındadır. Azîz Mahmud Hüdâyî de Osmanlı'dan yardım isteyen ve Sünnî olan Gilan hakimlerinin desteklenmesine büyük önem veriyordu. Aksi takdirde İran nüfuzu altına düşecek olan Gilan halkının Safeviliği kabûle zorlanacaklarını bildiriyordu. Bu durumu İran'la akdedilen İstanbul musalahası esnasında Sultan II. Murad'a yazdığı mektupta açıkça görmek mümkündür. Filhakîka sulhun imzalanmasından kısa bir süre sonra Şah Abbas bölgeyi hakimiyeti altına alarak halka Şiîliği kabul ettirmiştir.³⁰ Şeyh mektubunda o bölgedeki mektubu kısaca özetledikten sonra İran elçisine verilecek cevap hususunda telkinlerde bulunmakta, hatta alınacak fetva suretinin elçiye gösterilerek Gilan'ın Osmanlı himayesinde olmasının dinî bir vecibe olduğunun hatırlatılmasını talep etmektedir. Kendisinin de Tebriz seferine katıldığını hatırlatarak, İranlılara asla güvenilmeyeceğini, fırsat bulduklarında derhal sulhu bozacaklarının muhakkak olduğunu ifade edip onları Firavunlara benzeterek ona göre tedbir alınmasını tembihlemektedir.³¹

Şeyh Azîz Mahmud Hüdâyî'nin bizzat İran seferine gidip oradaki ahvâle vâkıf olması, ardından İran tarafının barış istemeye mecbur kalıp İstanbul'a geldiğinde padişaha izlenecek diplomatik stratejiyi bir anlamda empoze etmesi dikkat çekicidir. İran elçisine verilecek ahidnâme metnini bizzat Hoca Sadeddin Efendi'nin kaleme alması, aradaki mezhep farklılığının diplomatik ilişkilere yansması bakımında önem taşır. İki ruhânî otorite, tabiri câizse, İran ile olan ilişkileri yönlendirmede son derece istekli ve etkilidir.

Hüdâyî'nin Batı ile Olan Meselelerdeki Hassasiyeti

1578-90 arasındaki İran harplerinin yorgunluğu atılmadan, uzun yıllar sürecek olan Avusturya harplerinin içine düşülmüştür. Osmanlı orduları, beklemediği bu harpler karşısında bütün devlet mekanizmasının düzenini kaybetmiş, üstelik Anadolu'nun asayışı bozulmuş ve Celali eşkıyası hakim olmuştu. Azîz Mahmud Hüdâyî durumun vahametinin farkında olduğundan hem artan Lehistan tehlikesine, hem de Rusya'nın güçlenmesine karşı devamlı olarak devlet ricalini ikaz etmiştir. Artan batı tehlikesine karşı bilhassa donanmanın güçlendirilmesi Hüdâyî'nin önem verdiği hususlardandır. Şark seferleriyle devletin çok fazla meşgul olmasından dolayı batının ihmal edildiğini mektuplarında sürekli belirtir. Ayrıca Malta şövalyelerinin hacca giden gemileri vurması ve hac yollarının güvenliğine hâlel gelmesi Hüdâyî'nin önem verdiği hususlar arasındadır. Diplomatik meselelerdeki Azîz Mahmud Hüdâyî unsuru, bu dönem için Hoca Sadeddin Efendi ile birlikte ele alınmalı ve onların hem padişah, hem de devlet ricali nezdindeki nüfuzları gözardı edilmemelidir.

Ek: 1) Azîz Mahmud Hüdâyî'nin Sultan III. Murad'a Mektubu³² Tezkîre-i Azîz -kuddise sırruhû-

Sa'âdetlü ve mürüvvetlü padişahım, **zenâdika ve Kızılbaş, her dâim gitmeye başlarından taş.** Gilânî, Sünnîler iken bizim reâyâmızdır ve nev-gîrimizdir de-yu mukaddemâ olduğu gibi ve ettiklerin etmek isterler imiş. Gilan'ın Kızılbaş için tabî olması, Benî İsrâîl'in ferâineye tâbî ve reâyâ olması gibidir. Ol zenâdika kuvveti ve kudreti ve kesreti zamanında haber verirler idi. Benî İsrâîl gibi Sultan Murad cemî'-i muradına ergöre, Rabbü'l-ibâd Musa'sı Harun. Ferhâd ile zenâdika-i Kızılbaş ferâinesin kâm ü kal' etdikden sonra kullarınız Gilânî, Benî İsrâîlî bakıyye kalan kıbtî çingenine reâyâ olmak ve anun eli altında zebûn ve zaîf olmak revâ değildir. Allah tebâreke ve te'âlâya ve rasûl-i ekrem sallallâhu aleyhi ve selem ve sâir resûle hoş gelmez. Sizler a'lâmsınız ve efhemsiniz. Ve hâlâ Gilan sizlere gelüb böyle istimdâd ve istigâse etdiklerine esgâ buyurub ve kabûl edüb riâyet ve nazar-i inâyet olmak gerekdür. Ve eğer Kızılbaş bakıyyesi kıbtîleri, "biz sizün ile musâlaha etdük, siz aradan çıkun, biz anlar ile ne edersek ederüz" derler ise, siz cevap verinüz; zira sizler padişah-i İslamsınız; melce'-i âmm ü hass ve cümle-i âlemsiniz, Hameyn padişahısınız; Gilan Benî İsrâîlî Müslümanlardır. Sizler sa'âdetimizden ferâine kıbtîsi bakıyyesi çingeninden ve onların ağıl ve çingeninden halâs için sığınagele ve istimdâd ve istigâse ve himâye lazım.

Kızılbaş çingenine şöyle cevâb verilsin ki -ve fetvâ-yı şerîf de oluna- bu makûlelerde biz anlara istigâse ve iânet lazım mıdır ve etmek isek vebâl-i azîm olur mu? de-yu fetvâ vereler. Ve fetvâyı anlara gösterüb, işte Gilan halkı Sünnîlerdir; sizler zındıklar ve kıbtîlersiz; evvel anlara taslîtiniz zarûrî idi ve Şer'î değildi. Şimdi zarûret ref' olundu. Ol Sünnîlere zulm ü ta'addî ve tazyîk etmek istersiz

ve anlar bizden isterler ise muktezâ-yı Şer'-i şerîf üzere biz anlara iânet ve igâset ederiz. Etmemeğe kâdir değiliz. İmdî sizlere lâzım olan oldur ki, çün ki bizler mutîyiz dersiniz, bize itâatiniz sıdkına alâmet ol Sünnîleri rencîde etmemek. Anlar da tav'an bize geldi, teslîme ve itaat etdiler. Hamle mutedil ve muntazamü'l-hâl olalım, rızâ-yı Hakk üzerine meşgûl ve mukayyed olalım deyu cevâb verirlerse anlar da muzdarr olub ol Sünnîleri rencîde etmezler. Cümle Gilan halkı reâyânız olub hâlisen ve sâdıkan duâcılarınız olur. Ve Kızılbaş da zebûn olub sizlere münkâd ve mutî' olurlar.

Ve sa'âdetlü padişahım, domuzun kuyruğunu kesmek ile koyun olmaz. Kızılbaş zenâdıkası Müslüman olmaz. Adâvet-i kadîme gulûbundan gitmez. Fırsat esîrleridir. Sizler ile sulhları zarûridir. zarûret ref' olunsa Allâhü te'âlâ hıfz u himâyet eyleye, gine tuğyânları mukarrerdir. Sizler ile sulh edüb bu cânibi seddedüb ve öte cânibde olan Sünnîlere birer birer mübâşerete edüb tedrîc ile kudret ve kuvvetlenüb ba'dehû Berriyye'de muânede ve muârazası olmak ihtimali aslâ ve kat'â ref' olunmaz. İmdî Gilan halkı kullarınıza merhamet ve riâyet ve himâyet ve muvâfakat edüb anları da taht-i tasarrufunuza alın. Feth-i cedîddir ve kol ve kanattır. Dâim Kızılbaş ferâinesi kıbtîsi çingeneleri gibi ve çingenelerden hilâfın bulmayub ifsâd ü izlâlden ârî olub ilâ yevmi'l-kıyâm ümmet-i Muhammet ve ibâdullahı hıfz u hırâset ve savn u sıyânet ve himâyet etmiş olursunuz.

Padişahım ma'zûr buyurasız, gerçi edeb değildir, sizler sa'âdetimiz a'lemsiniz; bu duâcınız da Rumelinde iken ve bunda geldikten sonra fakr ile ziyâde mukayyed olub çok belâ çekmişizdir. Hattâ Adil Giray Han Kızılbaş'a tutsak olduğunda ve şehîd etdiklerinde ben duâcınız kemâl-i takayyüdümde ve teveccühümüzden ol inkisâr eseriyle münkesir olub baba da mevt mertebesinde marîz olub göçle ref' etdük. Ferhad kulunuz Tebriz'e girdiği vakt bilece bulunduk idi. Dahî gayrılarında nice haller olmuşdur, bu kadar olmuş iken ihmâl olunmaya. Ve's-selâmü ale'd-devâm.

Ek 2) Üsküdar Sarayı

Bilindiği üzere padişahların bugünkü Topkapı Sarayı'ndan başka İstanbul'da üç sarayları daha vardı. Birincisi Fatih'in İstanbul'u fethinden sonra ilk olarak yaptırdığı ve Eski Saray olarak bilinen saraydır. Daha sonra çok fazla ahali içinde kaldığı ve güvenliği de yetersiz olduğu için bugünkü Topkapı Sarayı'nı yaptırmış ve hükümet merkezini oraya taşımıştır. İlk sarayın adı Eski Saray olarak kalmıştı. Ölen yahut tahttan indirilen padişahların haremi buraya nakledilirdi. Diğer bir saray Beşiktaş Sarayı'dır. Bilhassa yaz aylarında havası mutedil ve rutubeti az olur diye padişahlar Beşiktaş Sarayı'na taşınır ve yazı orada geçirirlerdi. Sultan Abdülmecid zamanında hayli eskiyen ve zaten basit ve küçük olan bu saray yıktırılıp önü de Boğaz'a doğru biraz doldurularak şimdiki Dolmabahçe Sarayı inşa edilmiştir. Bu sırada artık yazlık saray olmaktan çıkıp padişahların sürekli oturdukları devlet merkezi haline gelmiştir.

Padişahların yazı geçirmek için kullandıkları diğer bir mekan ise Üsküdar Sarayı'dır. Bilhassa doğuya sefere giden orduyu seyretmek ve hazırlıkları yerinde

görmek için kullanılan Üsküdar Sarayı ilk olarak I. Ahmed zamanında yaptırılmıştır. Bu saray oldukça basit sayılabilecek bir yapıydı. IV. Murad Revan seferinden döndükten sonra burada ilave bir köşk yaptırmıştır. Padişahlar diğer saraylar gibi buraya da yaz mevsimlerinde gelirlerdi. Fakat kaynaklar XVIII. yüzyıldan itibaren, Kavak sarayı olarak bilinen Üsküdar sarayının terk edilmeye yüz tuttuğunu ifade ediyorlar. Saraydan bugün sadece otobüs terminali ve mevcut arabalı vapur iskelesinin bulunduğu bölgeye adını veren ve sarayın harem kısmından mülhem Harem adı kalmıştır.

Seyahatnamelerde ve İstanbul tarihini yazan gayr-i Müslimlerin eserlerinde buradaki saraya ait bazı kayıtlar vardır.³³ Kavaksarayı'nın bazı gravürleri de günümüze kadar ulaşmıştır.³⁴ Sarayın yıkılıp kışla yapılmasına dair önemli bir kayda da bir süre önce yayınlanan bir günlükte rastlanmaktadır. Buna göre artık harab olmaya yüz tutan Kavak sarayını yıktırıp, 23 Temmuz 1800 tarihinde III. Selim Nizâm-ı Cedid askerlerine kışla olmak üzere inşaata başlatmıştır. Fakat bu ahşap kışla II. Mahmud'un tahta cülusu günü Yeniçeriler tarafından yakıldığından arsası uzun zaman arsası boş kalmış ve çok sonraları yerine bugünkü Selimiye Kışlası inşa ettirilmiştir. Üsküdar Sarayı'nın yıktırılması tarihlerde şöyle geçer:

Tarih-i Kışla-yı Cedîd der-Üsküdar

Harem İskelesi'nde Sultan Murad'ın sarayını Nizâm-ı Cedîd kışlası olmak için irâde-i aliye-i şâhâne-i Selimî vâki olup, saray-ı mezbûr hedm olunub arsası üzerinde müceddeden bina olunacak Nizâm-ı Cedîd-in kışlasının temellerine ibtidâen bed' olunduğu işbu cerideye kayd şûd. Fî gurre-i Rebiülevvel sene 1215/23 Temmuz 1800.³⁵

Kışla-yı mezbûru Sultan Mahmud'un tahta cülûsu günü Yeniçeri tarafından ihrâk-ı binnâr edüb ve civârında olan dekâkin ve hâneler cümlesi muhterik olup, bir sene hâlî ve muattal kalub badehû nısfî âhara bey' olunub arsası muattal kaldığı işbu cerideye kayd şûd. Sene 1223 / 1809.

DİPNOTLAR

¹ Aziz Mahmud Hüdâyî'nin hayatı hakkındaki kapsamlı eserler için bkz. Hasan Kâmil Yılmaz, Aziz Mahmud Hüdâyî ve Celvetiyye Tarikatı, İstanbul, 1982; Ziver Tezeren, Seyyid Aziz Mahmud Hüdâyî, İstanbul, 1984; tebliğde incelenen ve diplomatik meseleler hakkındaki görüşlerinin de yer aldığı yazışmaları için bkz. Mustafa Salih Güven, Çeşitli Yönleriyle Aziz Mahmud Hüdâyî'nin Mektupları, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi, İstanbul, 1992.

² Halil İnalıcık, "İmtiyâzât", Encyclopedia of Islam, 2. baskı, c. IV.,

³ Charles Wilson, The Transformation of Europe, 1558-1648, Berkeley & Los Angeles: Univ. Of California Press, 1976, s. 135.

⁴ K. Heeringa, ed., Bronnen Tot De Geschiedenis Van Den Levantschen Handel, I, 's Gravenhage: Martinus Nijhof, 1910, s. 207.

⁵ Vereenigde Provinciën.

⁶ Calender of State Papers, Venice, XII, s. 177.

⁷ K. Heeringa, ed., Levantshen Handel, I, s

⁸ Akdes Nimet Kurat, Türk-İngiliz Münasebetlerinin Başlangıcı ve Gelişmesi (1553-1610), Ankara: A.Ü. DTCF Tarih Enstitüsü Yay., 1953, s. 116; Alexander De Groot, The Ottoman Empire and the Dutch Republic: A History of the Earliest Diplomatic Relations 1610-1630, Leiden-İstanbul: 1978, s. 107; J. H. Kramers, "The Netherlands and Turkey in the Golden Age", *Analecta Orientalia*, vol I, (Leiden: 1954), s. 120.

⁹ Osmanlı diplomasisinde hediyelerin önemi ve diplomatik merasim için bkz. Halil İnalıcık, "İmtiyâzât", Encyclopedia of Islam, 2. baskı, c. III, Leiden: Brill, 1971, 1179-1189; Zarif Orgun, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Name ve Hediye Getiren Elçilere Yapılan Merasim", Tarih Vesikaları, c. 1, (1942), 407-413; Mübahat Kütükoğlu, "XVIII. Yüzyılda Osmanlı Devleti'nde Fevkalade Elçilerin Ağırlanması", Prof. Dr. Ercüment Kuran'a Armağan, Ankara, 1989, s. 199-231; Bülent Arı, 'Early Ottoman Diplomacy: Ad Hoc Period', Ottoman Diplomacy, içinde, ed. A. Nuri Yurdusev, New York: Macmillan Palgrave, 2004, s. 36-65.

¹⁰ Hollanda Devlet Arşivi, Den Haag, ARA, Staten General, 1.01.08/12593.11 numarada kayıtlı Halil Paşa'nın Staten Generaal'e mektubunda bu durum "elçinüz, ben hâlâ ol cânibden getirdiğim pişkeşden gayrı neşne vermeğe izin yokdur deyu cevap vermekle, maslahatınız ileri gelsün deyu bu muhibbinüz gayretinüz çeküb âhar kimesneye muhtâc etmeyüb arzunuzu sıyâneten, kendi yanımızdan masrafinuz için üç bin filori harc etmişizdür" sözleriyle açıklanır.

¹¹ Osmanlı bürokrasisinde ve Sultan nezdinde son derece etkili ve padişahın hocası olan Hoca Sadeddin Efendi'nin oğlu.

¹² Halil İnalıcık, "İmtiyâzât", s. 1179.

¹³ Bu hususta Aziz Mahmud Hüdâyî'nin Halil Paşa'ya gönderdiği bir mektup dikkat çekicidir: "Sefer-i hümayun tedârîki ile hâlinüz nicedür? İbtidâ-i sefere kağrı gün mübârekdir diye sual olunmuş. İnşallâhu teâlâ Cumâde'l-âhirenin Düşenbe günü yevm-i mübârekdir. Sıhhat ve selâmetle şürû oluna. Hazret-i melik-i ekber kemâl-i kereminden feth u nusretler müyesser eyleye", Aziz Mahmud Hüdâyî, Halil Paşa'ya Mektuplar, Üsküdar, Hacı Selim Ağa Kütüphânesi, Hüdâyî Efendi, No: 262, s. 3. Mektupların bir nüshasını tarafıma temin eden Gonca Baskıcı'ya bu vesileyle teşekkürü borç bilirim.

¹⁴ K. Heeringa, Levantschen Handel, s. 231.

¹⁵ İstanbul'a gelen büyükelçiler Sultanın huzuruna Galebe Divan denilen özel bir merasimle kabul edilirdi. Bunun için öncelikle senede 4 defa tekrar eden ve Yeniçerilere maaşlarının dağıtıldığı ulûfe günü seçilirdi. Binlerce Yeniçerinin ulûfelerini aldığı kalabalık merasim dolayısıyla gelen büyükelçi etkilenmeye çalışılırdı. Divan'da büyükelçiye ziyafet verilir, ardından Babüssaade'nin hemen ardındaki arz odasında huzura kabul edilir, orada hükümdarından getirdiği hediyeleri ve mektubu padişaha arzederdi.

¹⁶ K. Heeringa, De Eerste Gezant Bij De Verheven Porte, Utrecht: A. Oosthoek, 1917, s. 27-28.

¹⁷ Evâil-i Cemâziyelevvel 1021 / 2-11 Temmuz 1612 tarihli Hollanda kapitülasyonları 6 Temmuz günü Haga'ya teslim edildi. Bülent Arı, The First Dutch Ambassador in İstanbul: Cornelis Haga and the Dutch Capitulations of 1612, Yayınlanmamış doktora tezi, Ankara: Bilkent Üniversitesi, 2003, s. 130.

- ¹⁸ Haga Sultan I. Ahmed'in huzuruna çıkabilmek için Kaymakam Hadım Mehmed Paşa'ya sunduğu arzuhalinde bunun kolaylıkla halledilebileceğini zannediyordu: "Heman devletlu başınız için nâmemizü rikâb-ı hümayuna arz buyurub kalil ve kesir her ne ise getirdiğimiz pişkeşimizü kabûl edüb, nâmemizü yazub, ale't-ta'cil kulunuzu gönderesiz inşallâhu teâlâ", Paris Bibliothèque Nationale, Supplement Turc, No: 118, belge 168, s. 155.
- ¹⁹ "Bâb-ı Âli Nasıl Bir Siyaset Takip Etmelidir?" Stokholm Riksarkivet, Turcica. K. V. Zetterstéen's Vereichnis, I N 127'den nakleden Akdes Nimet Kurat, XII Karl'ın Türkiye'de Kaldığı Zaman Ait Metinler ve Vesikalar, İstanbul, 1943, s. 150.
- ²⁰ İran elçi heyeti 1 Şaban 1021 / 27 Eylül 1612'de İstanbul'a ulaştı. B. Kütükoğlu, ibid., s. 278-279; Nasuh Paşa elçilerden bir hafta önce 20 Eylül 1612 günü gelmişti, K. Heeringa, Levantschen Handel, s. 282.
- ²¹ Bülent Arı, The First Dutch Ambassador in İstanbul, s. 154-156.
- ²² Bülent Arı, 'Early Ottoman Diplomacy: Ad hoc Period', Ottoman Diplomacy, Conventional or Unconventional?, Ed. A. Nuri Yurdusev, London: Palgrave, 2004, s. 46.
- ²³ Fernand Braudel, La Méditerranée et le Méditerranéen a L'époque de Philippe II, tome 2, Paris: Librairie Armand Colin, 1966, s. 440.
- ²⁴ 1578'de başlayan İran savaşları 21 Mart 1590'da İstanbul'da imzalanan andlaşma ile sona erdi. Savaşın safhaları ve seyri için bk. İ. Hakkı Uzunçarşılı, Osmanlı Tarihi, III/1, Ankara: TTK, 1951, s. 56-64; Bekir Kütükoğlu, Osmanlı-İran Siyasi Münasebetleri, İstanbul: İstanbul Fetih Cemiyeti, 1993, s. 8-200.
- ²⁵ Ferhad Paşa'nın Tebriz üzerine bu ikinci serdarlığının teferruatı hakkında bkz. B. Kütükoğlu, Osmanlı-İran Münasebetleri, s. 164-170.
- ²⁶ 22 Zilhicce 994 / 4 Aralık 1586.
- ²⁷ Evâil-i Receb 995 / Mayıs 1587 sonları.
- ²⁸ B. Kütükoğlu, ibid., s. 187.
- ²⁹ Bekir Kütükoğlu, ibid., s. 194-200.
- ³⁰ Gilan'ın kısa tarihi için bkz. Tahsin Yazıcı, "Gilan", TDV İslam Ansiklopedisi, c. 14, s. 68-69.
- ³¹ Mektubun tam metni için bk. Ek 1.
- ³² Azîz Mahmud Hüdâyî, Tezâkir, Kasıdecizâde, Süleymaniye Kütüphanesi, No 323, 52b-54a; Mektubun transkripsiyonu için ayrıca bk. Mustafa Salim Güven, ibid., s. 59-61.
- ³³ C. C. Carbognano, 18. Yüzyılın Sonunda İstanbul, İstanbul: Eren, 1993, s. 90; G. V. İnciciyan, Boğaziçi Sayfıyeleri, İstanbul: Eren, 2000, s. 85; P. Ğ. İnciciyan, 18. Asırda İstanbul, İstanbul: İstanbul Fetih Cemiyeti, 1976, s. 136; Eremya Çelebi Kömürciyan, İstanbul Tarihi, İstanbul: Eren, 1988, s. 49.
- ³⁴ Gravür, Eward Lear (1853-56), Üsküdar Hatırası, haz. Kemal Kahraman, Ali Yeşildal, Celil Güngör, Seyfettin Ünlü, İstanbul: Üsküdar Belediyesi, 2003, s. 14.
- ³⁵ Kemal Beydilli, Osmanlı'da İmamlar ve Bir İmanın Günlüğü, İstanbul: TATAV, 2001, s. 212.

Azîz Mahmud Hüdâyî Hazretleri ve Döneminin Siyasal Ortamına Etkisi

NECMETTİN KEMAL

Araştırmacı - Yazar

Hüdâyî 948'de (1541) Şereflikoçhisar'da doğdu. Çocukluğunu geçirdiği Sivrihisar'da ilk tahsiline başladı. Daha sonra İstanbul'a giderek Küçükayasofya Medresesi'ne girdi. Medrese tahsilini tamamladıktan sonra Hocası Nâzır-zade Ramazan Efendi'nin muîdi (asistanı) oldu. Talebelik ve muidlik yıllarında bir yandan da Halvetiyle tarikatına mensup Küçükayasofya Camii Şeyhi Nureddinzâde Muslihuddin Efendi'nin sohbetlerine devam etti. Hocası Nâzırzade Edirne Seli-miye Medresesi'ne müderris, Mısır ve Şam'a kadı tayin edildiği yıllarda Hüdâyî'yi yanından ayırmadı. Hüdâyî Mısır'da hocasıyla beraber bulunduğu sırada Halvetiye tarikatının Demirtaşıye kolundan Kerimüddin el-Halvetî'den usuli-i esmâ terbiyesi gördü. 1573'te Mısır'dan dönüşünde Bursa Ferhadiye Medresesi'ne müderris ve Cami-i Atik Mahkemesi'ne nâib tayin edildi. Hocası Nazırzade ise Bursa mevleviyetine getirildi. Bursa'ya gelişinin üçüncü yılında hocası vefat etti. Talebelik ve muidlik yıllarından beri tasavvuf çevresiyle yakın teması bulunan Hüdâyî hocasının ölümünün, üzerinde bıraktığı derin tesir sebebiyle resmi görevlerinden ayrılarak daha önce vaaz ve sohbetlerine katıldığı Muh-yiddin Üftâde'ye intisap etti. Üç yıl gibi kısa bir zamanda seyr ü sülûkünü tamamladı. Şeyh Üftade kendisini memleketi Sivrihisar'a halife tayin etti. Burada ancak altı ay kadar kalabilen Hüdâyî, şeyhi Üftade'yi ziyaret etmek için tekrar Bursa'ya döndü. Fakat bu arada şeyhi vefat edince Rumeli'ye gitti. Trakya ve Balkanlar'da bir süre kaldıktan sonra İstanbul'a geldi. Şeyhülislam Hoca Sadeddin Efendi'nin delaletiyle tayin edildiği Küçükayasofya Camii Tekkesi'nde sekiz yıl şeyhlik makamında bulundu. Bir yandan da Fatih Camii'de vaizlik yaptı, tefsir ve hadis okuttu. Daha sonra Üsküdar'da Hüdâyî Dergâhı'nın bulunduğu yeri 1589 yılında satın aldı. Dergâhının inşaatıyla daha yakından ilgilenmek için ika-

metgâhını Rumi Mehmet Paşa Camii civarına nakletti. 1595'te dergâhın inşaatı tamamlandı, 1599 yılında Fatih Camii vaizliğini bırakarak Üsküdar Mihrimah Sultan (İskele) Camii'nde Perşembe günlerinde vaaz etmeye başladı. Sultan Ahmed Camii'nin açılışında (1616) ilk hutbeyi Azîz Mahmud Hüdâyî okudu ve her ayın ilk Pazartesi günü vaaz etmeyi kabul etti¹.

Yaşadığı dönemde devrinin ulema ve meşayihî arasında mümtaz yeri olan Azîz Mahmud Hüdâyî, aynı zamanda devlet adamları ve padişahlarla sıkı bir diyalog tesis etmiştir. Bu tesis edilen diyalog ve samimiyet pekişerek padişahlarla karşılıklı mektuplaşma safhasına kadar varmıştır².

Çalışmamızda bu mektupların, dönemine Azîz Mahmud Hüdâyî'nin çeşitli yönleriyle etkisini belgeleyen en önemli kaynaklardan biri olması sebebiyle; Mustafa Salim Güven beyin 1992'de yapmış olduğu "Çeşitli Yönleriyle Azîz Mahmud Hüdâyî'nin Mektupları" adlı çalışması bizim de temel referansımız olmuştur.

Azîz Mahmud Hüdâyî 1543-1628 tarihler arası yaşamış ve bir asra yaklaşan ömründe 8 padişahın devrini idrak etmiştir. Bu padişahlar şunlardır: Kanuni Sultan Süleyman, II. Selim, III. Murad, III. Mehmet, I. Ahmed, I. Mustafa, II. Osman, IV. Murad.

Azîz Mahmud Hüdâyî gerek toplumun gerekse padişahların zaaf ve meziyetlerini gâyet iyi teşhis etmiş, her vesile ile zaafaların adalet, sünnet ve şeriat çerçevesinde giderilmesini istemiştir. Bu, Hüdâyî'nin III. Murad'la I. Ahmed'den başka III. Mehmet'e ve II. Osman'a mektup yazdığı mektuplar ve tarihi olaylarla mukayese edilince anlaşılmaktadır.³

Hüdâyî, sünnî ve mütteşerrî bir tasavvuf anlayışına sahiptir. Mektupları ve diğer eserleri bunu teyit etmektedir. Türkçe mektuplarında sık sık padişaha nasihatle bulunmuş; toplumdaki aksaklıkları bildirmiştir. Tarihi ve tasavvufî konulara da yer verilmiştir.

Hüdâyî, bu mektuplarında daha önce yaşanan tarihi olayları tahlil edip zamanının harp ve diğer sosyal olaylarıyla mukayese etmeye çalışmıştır.⁴

Azîz Mahmud Hüdâyî Döneminde Osmanlı'nın Siyasi Ve Toplumsal Durumu Hüdâyî'nin yaşadığı dönem tarihe Türk asrı olarak geçen 15. asrı takiben ve Türklerin bütün tarih boyunca yaşadıkları ikinci en iyi asır olan 16. asırdır. III. Murad'ın saltanatının sonuna doğru, Osmanlı devletinin Asya, Avrupa ve Afrika'da olmak üzere toplam toprak bütünlüğü 19.902.191 km'ye ulaşmıştır.⁵

Kanuni döneminde her alanda altın çağını yaşayan Osmanlı Devleti ticari sahada Yasef Nissi (1588) gibi Yahudi tüccarlarına imtiyaz tanıyarak ilk yaraları almıştır.⁶

Kanuni'den sonra tahta geçen ve padişahların sefere çıkmaması gibi kötü bir âdeti getiren II. Selim zamanında her sahada babasının bıraktığı değerli insanların gayretiyle Akdeniz'de stratejik önemi olan Kıbrıs feth edilmiştir. Mimaride Mimar Sinan (1551) edebiyat ve şiirde Bâki (1600) ve Fuzûlî, hüsn-i hatta Karahisarî (1556) devlet işlerinde de Sokullu Mehmet Paşa (1579), Sinan Paşa (1596), Pi-yale Paşa (1593) ve Kılıç Ali Paşa (1587) en önemli devrelerini yaşıyorlardı.

Azîz Mahmud Hüdâyî Câmîi

III. Murat (1574-99) disiplinsiz bir yönetim göstermiş, onun döneminde Sokullu gibi büyük bir devlet adamı suikasta kurban gitmiş, bu suikast İran'la olan savaşın lüzumsuz yere uzamasına sebep olmuştur. İsraf ve lüksün neticesi mali krizler baş göstermiştir. Bu sebeple yeniçerilere verilen maaşta azalma olmuş, yeniçeriler ilk defa ayaklanarak padişahı kelle istemiştir. Maliye Bakanı Mehmet Efendi hayatını bu hadisede kaybetmiştir. Devletin siyasî, askerî ve malî yapısında bozulmalar baş göstermiştir.⁷

Hüdâyî böyle bir dönemde padişahlarla irtibat kurmaya çalışmıştır. Onun padişahlarla samimiyet kurma arzusunun temelinde toplumdaki aksaklıkların giderilmesi için nasihatte bulunma arzusu yatmaktadır.⁸

III. Mehmet döneminde de dışarıda savaşlar devam etmiş, içeride de Celalî isyanları başlamıştır.

I. Ahmed, III. Mehmet'ten sonra tahta geçmiş, barış yoluyla dış problemleri merkezî otoriteyi kuvvetlendirerek de iç problemleri yüzeysel olarak hallederek daha çok İstanbul'un imarı ile uğraşmıştır. Sultan Ahmed Camii'ni yaptırarak Osmanlı mimarisinin zarif bir şaheserini sonraki nesillere armağan etmiştir. Caminin temel atma merasiminde Şeyhu'l-islam Mehmet Efendi, Azîz Mahmud Hüdâyî askeriye Kuyucu Murat Paşa beraber ilk kazmaları vurmuşlardır. Medrese, tekke, kışla üçlüsünün Osmanlı medeniyetindeki tesiri bakımından bu olay önemlidir.⁹

Padişah I. Ahmed Hüdâyî'ye son derece samimi bağlarla bağlıdır. Bu bağlılığı onu, devlet işlerinde Hüdâyî ile istişare etmeye bile götürmüştür. Padişah Akdeniz'den korsanları uzaklaştırılıp hac ve ticaret yolunu güvenli hale getirmeyi düşünüyordu. Bunun için Hüdâyî'nin müridi olan Kaptan-ı Derya Halil Paşa gö-

revlendirilmiştir. Ayrıca padişah Hüdâyî'nin görüşünü sormuş, Hüdâyî de korsanların saklandığı yerin Malta ve Girit Adaları olduğunu belirterek problemin kökten halledilmesini istemiştir.¹⁰

Hüdâyî'ye olan bağlılığı ve saygısı, Hüdâyî'yi görünce atından inip yerine onu bindirerek kendisi rikâbında piyade yürüyecek kadar padişahı teslimiyete götürmüştür.¹¹

Sultan Ahmed'in yerine kardeşi I. Mustafa geçti. Ancak aklî dengesinin özürülü olması nedeniyle üç ay sonra hal edildi. Yerine zeki ve iyi tahsil görmüş olan II. Osman geçti. (1618-1622).

Genç Osman yeniçeri ocağının ıslahıyla devlette köklü bir reform yapmak istemişse de bundan haberdar olan yeniçeriler yine isyan ederek II. Osman'ı katlettiler. Bu olay asker ocağının iyice bozulduğunu bize göstermektedir.

II. Osman'ın katlinden sonra I. Mustafa tahta tekrar geçti ise de kısa bir süre sonra II. Osman'ın kardeşi IV. Murat padişah oldu.¹²

IV. Murat tahta geçtiğinde Celâlî isyanlarıyla Anadolu iyice karışmış, İran Bağdat'ı almıştı. IV. Murat kardeşinin başına gelenleri iyi tahlil ederek devlet işlerinde tecrübe kazanmıştı ve Bağdat'ı da alarak başarılı olmuştur. Sosyal anlamda çalışmalarıyla ülke içinde de huzuru ve asayiş sağlaması için çeşitli ilkeler koymuştur.¹³

Osmanlılarda saltanat kılıcını tahta çıkarken en muteber şeyh kuşatırdı. IV. Murat'a da kılıcını Eyüp Sultan'da Hüdâyî kuşatmıştır. Bu durum Batı'da krallara kilise tarafından taç giydirilme olayı olarak tezahür etmiştir. Böylece padişah manevi otoriteyi de yanına almış oluyordu. Bursa'da Emir Sultan II. Murat'a, Eyüp'te de Akşemseddin Fatih'e aynı şekilde kılıç kuşatmıştır.¹⁴

Azîz Mahmut Hüdâyî, IV. Murat'ın saltanatı sırasında vefat etmiştir. Görüldüğü gibi Hüdâyî, saadetin felakete dönüştüğü bir devrede yaşamıştır. Devlet-i Aliyye'nin başına gelen menfî durumları manevi rüzgârıyla ortadan kaldırmaya çalışmıştır. Padişah'tan devlet adamlarına, esnaftan normal halka kadar her sınıftan insana kucağını açmış, nasihat ve tavsiyeleri ile onların yolunu aydınlatmaya çalışmıştır. Dînî kuralların icrası ve sünnetin ihyası için hizmetini liyakatle yürütmüştür.¹⁵

Azîz Mahmud Hüdâyî Döneminde Önemli Siyasi Meseleler

Azîz Mahmut Hüdâyî'nin mektuplarından anlaşıldığına göre, onun önem verdiği tarihi olaylar şunlardır:

1. İran meselesi
2. Batı'daki devletlerle ilgili meseleler
3. Balkanlar'daki ilhad hareketleri
4. Celâlî isyanları
5. Akdeniz hac ve ticaret yolunun güvenliğinin sağlanması
6. Mektuplarda geçen harpler ve feth edilen yerlerin ismi
7. Anlaşmalar
8. Sosyal olaylar

Hüdâyî geniş tarihî ve coğrafi bilgisiyle padişaha yazdığı mektuplarda bir nevi müsteşarlık görevi yapıyordu. Özellikle onun İran'dan gelen Şiîlik tehlikesine ve zulmüne karşı aldığı kesin tutum ve Balkanlar'daki ilhâd (dinsizlik) hareketlerine engel olmak çabası bunu ortaya koymaktadır¹⁶

1. İran meselesi:

Azîz Mahmut Hüdâyî Şiîlik hareketine ve bu düşüncenin yayılmasına aşırı derecede karşıydı. Azîz Mahmut Hüdâyî'nin o günkü Şiîlere ve onların temsilcisi durumunda olan İran Safevî Devleti'ne karşı olması Safevîlerin Kafkasya, Güney Azerbaycan, Kuzey Azerbaycan ve Gîylân'da yaptıkları zulümlerdir. Buralar genellikle Sünnî müslümanların yaşadıkları yerlerdir. Şiîler gerek devlet politikası, gerekse ferdî düşünce olarak yayılcı politika izliyorlardı. Bunu da baskı ve zulümle yapıyorlardı.¹⁷

Hüdâyî mektuplarında bu durumu ve Safevîler'in zulmünü sık sık dile getirir. Bunlardan birisi Gîylan ile ilgilidir. Kendilerine İranlılar'ın zulmettiğini belirtip padişah'tan yardım talep eden Gîlan halkının durumundan haberdar olan Hüdâyî III. Murat'a bir mektup göndererek bu halka yardım edilmesini ve İran'ın ih-tar edilmesini isteyip Gîylan'a yardım etmenin İran'ı Osmanlı devletine mutî kı-lacağını ve bu halkın Osmanlı reayası olacağını bildiriyor.(18) Daha sonra İran cephesine ordu gönderen Osmanlı, Ferhat Paşa komutasında Tebriz'i kuşatarak alır, Hüdâyî de bizzat bu seferde bulunmuştur. Daha sonra da İran'la 1590 yılında İstanbul Muâhede'si imzalandı. İran ilk kez Osmanlı'nın kendisinden üstün olduğunu kabul ediyor, Hüdâyî'nin Sultan'a yazdığı mektuptaki öngörüsü ve takip edilen siyasetin neticesi tahakkuk ediyordu (19). Hüdâyî yine padişaha bir rüyasında Kazvin bölgesinin kendisine görüldüğünü, dolayısıyla Kazvin'e padişahın sefer düzenlemesini istemektedir.(20) Daha sonra padişah istihbarat neticesinde Kazvin'in ele geçirilebileceğini Ferhat Paşa'ya bildirmiş, Ferhat Paşa bu durumu değerlendirememiş fakat önemli bir şehir olan Gence ele geçirilmiştir.²¹

2. Batı'daki devletlerle ilgili meseleler:

Avusturya Macar Krallığı ile Osmanlı Devleti yine III. Murat döneminde uzun süren savaflara girdiler.²² Bu mücadele neticesinde Osmanlı'nın Avrupa'daki otoritesi zayıfladı. İç işlerinde serbest dış işlerinde Osmanlı'ya bağlı olan Lehler de uzun süren savaflar neticesinde yıpranan Osmanlı'ya boyun eğmek istemiyordu. Bu işe önce vergilerini azaltarak başladılar. Bu durumu duyan Hüdâyî, padişaha mektup yazarak Lehler'in yaptıklarının yanlarına konmamasını, yoksa daha sonra aynı hareketi devam edeceklerini ve bu durum şâyî olursa diğer düşmanlara da kötü örnek olacağını dile getirdi.²³ Ayrıca Ruslarla Lehler'e bağlı Kazaklar, Akkirman başta olmak üzere Karadeniz sahillerine vuruyorlardı. Kazaklar'ın bu işi Lehler ve Rusların kışkırtmasıyla yaptığını görmekteyiz.²⁴ Ayrıca Lehistan kralının voyvodaları himaye etmesi ve vali İskender Paşa'ya karşı gelmeleri II. Osman'ın Leh seferine çıkmasına sebep olmuştur.²⁵

Aziz Mahmud Hüdâyî'nin onüç dilimli Tac-ı Şerifi

Azîz Mahmut Hüdâyî sefer düzenlenmesiyle ilgili mektubun yanında, Lehistan'daki problemlerin üstesinden gelineceğine dair II. Osman'a mektup yazmıştır. Hüdâyî tarafından II. Osman takviye ve teşvik ediliyordu.²⁶

3. Balkanlardaki ilhad hareketleri:

İstanbul'a gelmeden önce bir müddet Rumeli'nde kalarak halka irşad ve tebliğ yapan Hüdâyî, Balkanları çok iyi biliyordu. Ancak Hüdâyî'ye göre orada en tehlikeli cereyan, Şeyh Bedreddin'in Yıldırım Bayezid döneminde başlattığı Simavnîlik'tir (Simavnevîlik). Hüdâyî'ye göre Bedreddin, Simav (Simavna) kadısının oğlu olup orada dünyaya geldiğinden dolayı bu mezkûr isim vermiştir.²⁷

Hüdâyî, Şeyh Bedrettin'in hareketlerini ve akıbetini kısaca anlattıktan sonra onun ilhadî tutumlarının neler olduğunu belirtir. Simavnîler'in sapık itikatları şunlardır:

- * Kıyametin kopmasını reddederler,
- * Cismanî haşri reddederler,
- * İbahiyece bir görüşe sahiptirler. Helal ve haram ile emir ve nehiy gibi şeyleri kabul etmezler, her şeyi mübah sayarlar.
- * Ashab-ı Kiram'ın ve Hulefâ-i Raşidîn'in üstünlüğünü kabul etmezler.
- * Kur'an'ı inkâr ederler,
- * Ehl-i Sünnet'e karşı çıkarlar,
- * Hüdâyî bu taifenin ilhadının sadece fikir planında olmadığını, davranışlarına aksettüğünü belirtir. Bu taifenin yaptığı belli başlı kötü davranışlar ve tahripler şunlardır:
- * Celalî isyanlarına destek verip yardım ve yataklık yapmak,
- * İran tesiriyle Şiîliğin Osmanlı topraklarında yayılmasını istemek,
- * Ashaba ve ilk dört halifeye dil uzatmak,
- * Müslümanları öldürmek ve bir müslüman öldürmeyi binlerce kâfir öldürmüş gibi gaza saymak,

* Şeâir-i islâmı (o memleketin Müslümanlığa dair camii, minare gibi alametlerini) ortadan kaldırmak²⁸

* Hüdâyî bu sapık taifenin bu günkü Dobruca çevresinde yayıldığını mektuplarında belirtiyor.²⁹

Hüdâyî bu hareketlerin çok yakın olduğunu, bunun hayret ve teaccüble karşılandığını belirtip, acilen önlenmesinin gerektiğini, askerle yoklanmasını, bunu yaparken halkı soğutmadan ve halkın eğitimle doğru bilgilendirilerek bu bölgenin ıslah edilebileceğini belirtiyor.³⁰ O tarihte III. Murat padişah'tır.

4. Celâlî İsyanları:

16. yy. sonunda merkezî otoritenin zayıflaması ile Anadolu'da ve Rumeli'de huzursuzluklar başladı. Halka zulmeden, vergi toplayan, devlet içinde devlet kuran âsiler ortaya çıktı. Bu olaylara Celâlî İsyanları denir. Bu bir tür anarşi hareketidir. Devlet görevlilerinin de Celalilerle işbirliği yapması devlet bünyesinde zaafa yol açmış, asayiş bozulmuş ve refah seviyesi düşmüştür.

Azîz Mahmud Hüdâyî, mektuplarında genel olarak bu hadiselerden bahsetmez. Ancak problemlerin altında genel olarak dinî hayatın ve Allah korkusunun kalplerde etkisini kaybetmesini görür. Hem halkın hem de ulemanın bazı yönlerini beğenmez, onların ikaz edilmesini ister. Şeriatın icrası ve sünnetin ihya-sında ihmal olduğunu ve bunun düzeltilmesi gerektiğini belirtir.³¹

5. Akdeniz hac ve ticaret yolunun güvenliğinin sağlanması:

Malta ve Girit adalarındaki korsanlar, Akdeniz'deki Osmanlı ticaret gemilerini soyuyor, deniz yoluyla hacca giden Müslümanları rahatsız ediyorlardı. Bu sebeple Hüdâyî padişaha bir deniz seferi düzenleyip Girit ve Malta'daki bu problemin ortadan kaldırılmasını tavsiye etmiştir.

“Husûsen ve bu senede saadetlü padişahım, gaza-yı bahr tedarikin edip Girit ve Malta ortadan ref olunmasına ihtimam ve tekayyüd buyurmak gerektir. Sizler himmet ve dikkat edin, müsebbibü'l-esbâb teysîr eder.³²

Hüdâyî iki ayrı mektubunda da padişah'tan Akdeniz ticaret ve hac yolunda deniz seferi düzenlenerek güvenliğin sağlanmasını istiyor. Her iki mektubunda da bu işin, padişahın halis hizmetcisi ve duacısı “Kaptan Paşa” tarafından yapılabileceğini belirtir.³³

Hüdâyî'nin mektubunda geçen kaptan paşa ile ilgili bilgiler tahlil edilince bu şahsın Hüdâyî'nin müridi olan Kaptan-ı Derya Halil Paşa (1629) olduğu ortaya çıkar.

Halil Paşa I. Ahmed döneminde iki kez kaptan-ı deryalık yapmış, donanma ile Akdeniz seferi düzenlemiş (1614), Girit ve Malta'yı vurmıştır. Hatta Malta'ya asker çıkarmış, Mısır'dan gelecek olan Osmanlı hazine gemisini soymaya hazırlanan Malta şövalyelerini dağıtmıştır.³⁴

Daha sonraki mektupların incelenmesi ile bu mektubun I. Ahmed e yazıldığı ortaya çıkmaktadır.³⁵

Ayrıca Halil Paşa I. Ahmed'in veziriâzamıdır. 1618'de İran'a sefer düzenler. I. Ahmed'in ölümünden sonra, I. Mustafa'nın tahta çıkışında II. Osman Halil Paşa'yı sorumlu tutuyordu. Bu sebeple II. Osman kendisini azletmişti. Daha sonra Azîz Mahmud Hüdâyî II. Osman'a mektup yazarak Hüdâyî dergâhında inzivaya çekilmiş olan Halil Paşa'nın tekrar kaptan-ı deryalığa getirmesine vesile olmuştur.³⁶

Kaptanıderya Halil Paşa komutasında 1620 yılında (II. Osman döneminde) İtalya'ya seferler düzenlenmiş, Adriyatik sınırları vurulmuş ve bütün Akdeniz baştan aşağıya dolaşarak, Akdeniz'de kargaşa önlenmiştir.³⁷

6. Anlaşmalar

Azîz Mahmud Hüdâyî nin mektuplarında iki ayrı anlaşmadan söz edilir. Bu anlaşmalar şunlardır:

- a) Ruslarla yapılan anlaşmalar,
- b) İranlılarla yapılan anlaşmalar.

a) Ruslarla yapılan anlaşma:

Osmanlı Devleti, Rusya'daki işleri Kırım Hanı vasıtası ile hallediyor, aralarında anlaşmazlık olduğunda müdahale ediliyordu. Ruslar'ın Altınorda devletinin yıkılmasından sonra meydana gelen küçük Türk hanlarına müdahalesine, Osmanlı ve Kırım Hanı Devlet Giray Han birlikte müdahale ettiler ve Kazan'ı ele geçirdiler (1521'de). Ancak Kırım Hanı'nın yerine küçük oğulları geçince Kazan'ı ellerinde tutamadılar. 1557'de Kazan Moskova kontrolüne girdi. Ruslar Kazan'ı ellerinde tutmak için İdil nehri üzerine Hisar yaptılar.³⁸

Kırım Hanı Giray Han ve oğlu II. Giray Moskova'yı sıkıştırırlar, bu arada Rusların Lehlerle de arası açıktır, devamlı savaş halindedirler.

Bu olaylar üzerine Moskova Çarı anlaşma için İstanbul'a elçi gönderir (1615). Hüdâyî bu noktada I. Ahmed'e mektup yazarak Ruslar'ın samimiyetinin mutlaka kontrol edilmesi gerektiğini, samimiyetlerinin bizim teklifimizi kabul etmelerine bağlı olduğunu belirtmiştir. Ruslar bize itaat etmek isterlerse:

- a) Hanı ve Kazan'ı versinler, oranın halkı eziyetten kurtulsun.
- b) Terek suyu üzerindeki hisarlardan askerleri boşaltsınlar.
- c) Kuban suyu üzerine bina etmek istedikleri hisarı yapsınlar.³⁹

Zaten Çar'ın asıl maksadı Kırım'la barışmak ve Kazan'dan çıkmak olmadığını, bu maddeleri kabul etmemeleri ile ve daha sonraki olumsuz tutumunda görmekteyiz.⁴⁰

b) İranla yapılan İstanbul Muâhadesi:

Hüdâyî Ruslarla yapılan anlaşmada olduğu gibi İranla yapılan İstanbul muâhadesinde de daha çok şîilerin zulmünden sünîileri kurtarmaya yönelik çalışmıştır.

Üsküdar Kızkulesi ve salacak

Hüdâyî özellikle sünnî Gîlân halkının zulümden kurtarılmasını istemiştir.⁴¹ Tebriz seferinden sonra Gîlân meselesi büyük ölçüde halledilmiştir. Osmanlı'ya bağlanmasa da Osmanlı kontrolünde sünnî Karkiyai hanedanlığı kurulmuştur (1590).⁴²

Hüdâyî, İran'lıları Ruslardan daha tehlikeli buluyor ve Şii Safevi devletini ve Şah hanedanlığını domuzla benzeterek, domuzun kuyruğunu kesmekle koyun olmaz deyip, ihtiyatı elden bırakmamayı öğütlüyor.⁴³

Hüdâyî'nin bu sözleri sağlığında, aradan on beş yıl geçtikten sonra zuhur etti. 1603'de Şah, Tebriz'i I. Ahmed tahta geçtiği sırada düşürdü ve bölgedeki Osmanlı hâkimiyetini ortadan kaldırdı. Güney Azerbaycan, Nahçıvan, bugünkü Ermenistan o zaman Türk ülkesi idi.⁴⁴

7. Sosyal Olaylar

Azîz Mahmud Hüdâyî'nin en önemli hedefi insanın mükemmelliğe ulaşmasıdır. Ona göre mükemmel noktaya ulaşan insan, insan-ı kâmil'dir ve insan her yönüyle câmî (kapsayıcı) varlıktır.⁴⁵ Onun bu câmiyyet görüşü bir noktada Kur'an'da ahsen-i takvim olarak anlatılan yaratılış biçimidir. İnsanın Kur'an'ın ifadesiyle en aşağıya inmesi de, en yukarıya çıkması da mümkündür. Ve insanın en yukarı çıkması gayedir. Bu da ancak insana hizmetle mümkün olur.⁴⁶

İnsan için hiçbir fedakârlıktan kaçınılmamasını isteyen Hüdâyî, hayrın manilerinin çok olacağını ve hayırlı işleri yapmasından dolayı padişahı tebrik etmiştir.⁴⁷

Bu mektuplarda geçen sosyal hâdiseler şunlardır:

a) Halka odun dağıtılması: Hüdâyî III. Murad’a yazdığı mektupta onun halka odun dağıtma niyetinde olduğundan bahsediyor. Böyle bir niyeti olduğu için padişahı tebrik edip, niyetini gerçekleştirmeye teşvik ediyor.⁴⁸

b) Kadıların isyanı: Azîz Mahmud Hüdâyî’nin mektuplarından kadıların padişaha tuğyanda bulunduklarını öğreniyoruz. Hüdâyî mektubunda padişahın hatalarını kabul eden kadıların, affını istiyor.⁴⁹

c) Askerin bozulması: Çıkan bir yangında askerden yardım istenmiş, fakat asker çalışmamış, halkın çalışmasını da engellemiştir. Hüdâyî buna çok üzülmüş, askerin bu bozukluğunun engellenmesini ve onların ıslah edilmesini istemiştir.⁵⁰

“Din ve dünyanın kuvveti ve kudreti, cünûd-ı İslam ve reâya ile” olduğunu belirten Hüdâyî, halk ile asker arasına giren soğukluğun giderilmesini ve iktidarın simgesi olan bu iki gücün devamlı birbirine destek olmasını istemektedir.⁵¹

d) İçkinin yasaklanması: Tarihî kaynaklar ilk içki yasağının 1580-85 yılları arasına tekabül ettiğini göstermektedir. Bu dönem III. Murad dönemidir.⁵²

Diğer içki yasağı bütün Osmanlı’ya şâmil olarak 1613 yılında konulmuştur.⁵³ Bu dönemde Padişah I. Ahmed’dir ve Hüdâyî’nin mektubunda bahsettiği içki yasağı budur. Bu sebeple Hüdâyî tarafından Sultan I. Ahmed hayır duaya muhatab olmuştur.

e) Mehdîlik iddiaları: Mektupta Hüdâyî “iki feth-i azim ettiniz” diyor. Bunun birisi içkinin yasaklanması, diğeri de mehdîlik iddialarıdır. Bu gibi iddiaları ve sahte kimliklerle Ehl-i Sünnet itikadının dışında hal ve hareketleri Hüdâyî hiçbir zaman tasvip etmemiştir.⁵⁴

f) Def-i belâ duası: Yine Hüdâyî umumi belaların def’i için toplu duaya çıkılması hususunda padişahı teşvik etmiştir.⁵⁵

Hüdâyî’nin yaşadığı dönemde Osmanlı toplumunun ahlakî yapı itibarıyla zedelemeye başladığını görmekteyiz. Hüdâyî’nin padişahlara mektup yazarak onlara bu konularda yardımcı olduğunu müşahade etmekteyiz.

Mektuplarda Devrin Ulema, Meşayih Ve Devlet Ricali İle İlgili Konular

Azîz Mahmud Hüdâyî mektuplarında yer yer zamanın ulemasından, meşayihinden ve devlet adamlarından bahseder. Hepsiyle çeşitli seviyelerde münasebetleri olmuştur.

Bu üç sınıf Osmanlı’nın ruhu sayılabilirdi. Bu sebepten olacak ki, Hüdâyî “Ehl-i ilim olmak ağır yük hamletmektir. Allah ü Teala ehl-i ilimden, peygamberlerden aldığı ahdi alır”⁵⁶ diyor. Ancak yaşadığı dönemin manevî yapısını beğenmeyen Hüdâyî, ulema ve sulehanın hamlettiği ağır yükün padişah tarafından kendilerine hatırlatılmasını istiyor.⁵⁷

1. Ulema ile ilgili konular

Hüdâyî'nin mektuplarından ulemaya karşı saygı ve muhabbetle sultanlara teziye mahiyetinde mektuplar yazdığını ayrıca ulemadan bazılarının kendisinin İstanbul'da kalmasını sağladığını, bazılarının da padişahla ilişkiye geçmesinde yardımcı olduklarını görüyoruz. Zekariya Efendi ile Bostanzade Mehmed Efendi onun İstanbul'da kalmasını sağlamışlar, Kapıağası ile Kıbrıs Paşası Ahmed Paşa da padişahla ilişkiye geçmesinde yardımcı olmuşlar; Hoca Sa'dettin ise hem İstanbul'da kalmasında, hem de padişahla münasebete geçmesinde etkili olmuştur.

Bostanzade Mehmed Efendi (1598) ile Zekariya Efendi (1593) ve Hüdâyî hepsi medrese kökenlidir. Daha önce tanışmalarından kaynaklanan bir yolla münasebetlerini geliştirmişlerdir.

2. Meşayih ile ilgili konular

Azîz Mahmud Hüdâyî padişaha yazdığı mektuplarında meşayih hakkında bilgi verir. Onları detaylı olarak tanıtmaz ya onların padişahla ilgili gördüğü bir rüyadan ya da giderilmesi gereken bir ihtiyacından bahseder. Bu mektuplar, meşayihın padişahla irtibata geçmek için Hüdâyî'ye müracaat ettiklerini gösterdiği gibi, Hüdâyî'nin gerek meşayih gerekse padişahlar nazarındaki nüfuzunu ortaya koyar. Aslında Hüdâyî'nin maddi ve manevi nüfuzu devrinin her sınıf insanı üzerinde etkili olmuştur. Hatta bazı medrese hocaları, medreselerini bırakıp Hüdâyî'ye intisap ederek, müridi olmuşlardır. (Kargalı Medresesi'nin müderrisi bunlardan birisidir)⁵⁸

Hüdâyî meşayihla ilgili olarak padişaha yazdığı mektuplarda, padişahın meşayihla irtibatlı olmasını ve ihtiyaçlarını gidermesini tavsiye eder. Ulemayı ve meşayihı padişahın duacıları olarak vasıflandırır. Padişahın ehlullahtan olan kimselerle münasebetini artırmasını duacılarını çoğaltması olarak değerlendirir. Bu durumu padişah adına "Sayd-ı azîm" olarak nitelendirir.⁵⁹

Hüdâyî'nin haklarında bilgi verdiği meşayihattan bazı zatlar şunlardır:

1. Sofyalı Bâlî Efendi (1553)
2. Nureddinzâde Muslihuddin Efendi (1573)
3. Şaban Efendi halifesi Şeyh Mehmed Efendi
4. Davud Efendi
5. Rodoslu Aliyüddin Efendi
6. Medineli Şeyh Mehmed
7. Kastamonulu Meczub
8. Mısırlı Abdülhalik Derviş

3. Hüdâyî'nin Devlet Ricali ile ilişkisi

Azîz Mahmud Hüdâyî Efendinin zamanın devlet adamları ile de samimi olduğunu görüyoruz. Onun bu samimiyeti bazı şahıslarda padişahla Hüdâyî'nin ta-

nışmasında yardımcı olma şeklinde tezahür ederken, bazılarında da Hüdâyî'nin onlara aracılık yapması şeklinde ortaya çıkar. Hüdâyî'nin aracılığı daha çok tayin ve terfilerde söz konusudur. Hüdâyî'nin devlet adamlarından çeşitli şekillerde münasebet kurduğu şahıslar şunlardır:⁶⁰

-Kıbrıs paşası Ahmed Paşa: Hüdâyî İstanbul'da kalmaya karar verdiğinde padişahla münasebet kurmasını sağlayan kişilerden birisidir.

-Hızır Paşa: Balkanlar'daki ilhad hareketlerini gâyet iyi bilen birisidir. Hüdâyî Hızır Paşa'yı "Simavîlerin" yaptıklarına şahit tutar.

-Kazasker Dügmeçizade Efendi: Görevden azledilen bu kişi hakkında padişaha Hüdâyî tezkiye yazmıştır.

-Hüseyin Bey: Hüdâyî, Kudüs'ün idarecisi olan bu zatı padişaha tezkiye etmiştir.

-Kapıcıbaşı Hüseyin Ağa: Yaptığı hatadan dolayı Hüdâyî, suçunun affedilmesini istemiştir.

-Ferhad Paşa: III. Murad döneminde beraber Tebriz seferine iştirak etmişlerdir ve veziriazamlık yapmıştır.

-Halil Paşa: Hüdâyî'ye intisab etmiş olan Halil Paşa Kaptanıderya ünvanını üç kez, bir kez de veziriazam pâyesi kazanmıştır. Hüdâyî, padişahlara (I. Ahmed ve II. Osman) tezkiyeler yazmıştır.

A- Azîz Mahmud Hüdâyî'nin Padişahlara Öğütleri

Hüdâyî "Her padişah yanında ashab-ı kemâlden birisini bulundurmıştır" diyerek, yine bu kişilerin görevinin ızhâr-ı kemâl etmek olduğunu beyan etmiştir.⁶¹ Hüdâyî bu durumun padişahlar için mutlak faydası olduğunu söyler ve "Devletin idari işlerinde ve dünyevi meşgalelerde evliyaullahla istişare yapmasını ve onların görüşlerine teslim olmanın, büyük hayırlara vesile olacağını ve kişinin mes'uliyetini azaltacağını beyan etmiştir. Onların dediği yapılırsa halk ve Hak nazarında mes'uliyetten kurtulacağını ve şeriat ve sünnetin mûcibinin gerçekleşeceğini belirtmiştir.⁶²

Zâhirî ilimlere bâtinî ilimlere birlikte vakıf olması onu diğer meşâyıha göre etkili kılmıştır. Tarih bilgisi çok iyi olan Azîz Mahmud Hüdâyî haklı olarak devrindeki padişahların danışman ve öğüt vericisi olmuştur.

Hüdâyî, padişaha yaptığı öğütlerin nihaî gayesinin onu "Şeyh-i mutlak makamına ulaştırma olduğunu belirtir. Padişaha biz hatırlatma ve nasihatte bulunuyoruz. Padişahımız da aynı şekilde reayasına nasihatte bulunmalıdır" der. Hüdâyî'nin öğüt ve nasihati, mektubundan anladığımıza göre "tecdid hareketi"⁶³ olarak gördüğünü belirtelim.

Hüdâyî padişahlara nasihatta bulunurken şu perspektiflerden hareket etmiştir. Padişahlık makamının muktazâsı olarak yapılan tavsiyeler:

Hüdâyî'ye göre padişah zıllullah ve halifetullahtır. Bu makamın emanet-i ilahiyeye olduğunu söyleyip, halka iyilikle muamelede bulunup, makamın kadrini bilmek gerektiğini ifade etmiştir.⁶⁴

Padişahın devamlı kendisini kontrol etmesi gerektiğini ve reayasını (halkını) sürekli düşünmesi gerektiğini ve bunun için de Hz. Peygamber'in (a.s) ahlakıyla ahlaklanması gerektiğini ifade etmiştir.

Hüdâyî padişaha öğüt verirken, verdiği öğütlerin padişahta etkisini göstermesi için devamlı iltifatta bulunmuştur. Adalet ve istikamet üzerinde hassasiyetle duran Hüdâyî, padişahın dış ve iç görünümünün her ikisinin de kâmil olması gerektiğini söylemiştir. “Ve zâhirde fetihler, batında olan tecelliyât-ı ilâhiyyenin âsâr-ı tabîasıdır. Zira bâtında olan tecelliyat-ı melekutiyenin teyidi ve takviyesi iledir.”⁶⁵

Ayrıca Hüdâyî, padişahın makamı dolayısıyla birçok işi olduğunu, tarikat ve tasavvufta aşırı bir tutum takınmamasını ve itidalli olmasını tavsiye ediyor. Hatta Anadolu'daki Kızılbaş hareketinin yayılmasının oralardaki ulema, meşayih ve ümeranın maarif-i tasavvufa düşüp, şeriat ve sünnetin icrasında gevşeklik göstermelerinden kaynaklandığını ileri sürer. Bu sebeple Hüdâyî şeriata tabi olmayı tarikata tabi olmaktan üstün tutar.⁶⁶

Devlet İşlerine Yönelik Öğütleri:

Hüdâyî özellikle devlet işlerinde adaletin ve huzurun sağlanması için hakkaniyete uygun davranılması gerektiğini belirterek, tasavvufi duruşun pek de sıhhatli olmayacağını söylemiştir.⁶⁷

Halka İlişkilere Yönelik Öğütleri:

Azîz Mahmud Hüdâyî padişahın asıl görevinin insanlığa hizmet olduğunu, toplumda fitne ve fesadın kaldırılmasının şart olduğunu defâetle belirtir.⁶⁸

Padişahın azaları olan asker ve diğer mü'minlerle iyi geçinmesini, onları memnun ve mesrur etmesini tavsiye eder ve onlara “merhametle” muamelede bulunulması gerektiğini ve ihtiyaçlarının çözülmesi gerektiğini ifade eder.⁶⁹

Düşmanlara Karşı Takip Edilecek Siyasete Dair Öğütler:

Hüdâyî halkın hayır duasını ve memnuniyetini alan padişahın dışarıda başarılı olacağını ifade eder.

Hüdâyî padişaha hiçbir zaman düşmanların kinlerinin gitmeyeceğini ve bu sebeple düşmana karşı daima hazırlıklı olunmasını ister. Savaş açılacak beldenin durumunu göz önünde tutulmasını ve zayıf anının ve zayıf yerlerinin gözetilmesini tavsiye eder.⁷⁰

Dış siyasette Hüdâyî'nin teyakkuz politikası dönemin şartları düşünüldüğünde makul bir siyaset olarak karşımıza çıkıyor ve en uygun zamanın ve mekânın seçilmesini ve savaş stratejisinin de buna göre hazırlanmasını talep ediyor.

Padişahlarla Hüdâyî'nin Karşılıklı Samimiyetlerini Gösteren Öğüt ve Davranışlar:

Hüdâyî ile padişahların birbirlerine hayır dua ettiğini, tebrikleştiklerini, padişahın Hüdâyî'nin öğütlerinden hoşlandığını, karşılıklı olarak birbirlerini ikaz ettiklerini görmekteyiz. Bu da bize Hüdâyî'nin saray nezdinde ne kadar itibarlı olduğunu göstermektedir.

B- Kamu Düzeni İle İlgili Öğütler

Hüdâyînin toplum görüşü herkesin emniyet ile huzurda ve muhabbette olduğu toplumdur. Bunun için padişahın bunda mükellef olduğunu düşünmüş ve açıklamıştır. Gerek yapılan anlaşmalarda, gerekse dışarıdaki karışıklıklarda İran meselesi, garb meseleleri gibi insanların özellikle müslümanların emniyetinin sağlanmasının gerektiği üzerinde durmuştur Hüdâyî hazretleri.⁷¹

Halkın moralini alt üst edecek anarşi ve zulüm hareketlerine karşıdır ve nasihatlerinde özellikle İstanbul'un islamî yaşayış ve toplum düzeninin daha iyi olmasını arzu eder. Hatta padişahın huzurlu olmasını yeterli görmeyip hüznü ve sevincin umumî olmasını, şahsî olmamasını arzu eder.⁷²

Hüdâyî toplumdaki kötülükleri ve kamu düzeninin bozulmasına sebep olan fiilleri şöyle sıralar:

- * Şeriatın icrasında ve sünnetin ihyasında gevşeklik
- * Namazın terk edilmesi
- * Zekât ve sadakanın ihmal edilmesi
- * Eşkiyanın türemesi
- * İçki içenlerin çoğalması
- * Fâsık ve fâcirinin türemesi
- * Mehdîlik iddia edenlerin zuhuru.

Hüdâyî bu kötülüklerin kaldırılmasının kamu düzenini muhafazası için gerekli olduğunu belirtep, güvenlik ve huzurun temininin önemine işaret etmiştir.⁷³

Hüdâyî'ye göre devlet halkı ile birlikte padişahın mülküdür. Padişah da hem Allah'a karşı hem de topluma karşı birinci derecede mesuldür. Bu sebeple padişah şeriata uygun olmak koşulu ile mülkünde tasarrufta bulunabilecektir⁷⁴

Hüdâyî bu tavrı ortaya koyarken evliyaullahla istişareyi önemli görmüştür. Bunun şeriat ile sünnet mûcibi olduğunu belirtip gelebilecek tepkilerin de önüne geçileceğini belirtmiştir. Buradan şu sonuca ulaşabiliriz; halk meşahıya güveniyor ve onların kararlarının ve tavsiyelerinin “doğru” olduğu noktasında birleşiyordu.

Kamu düzeninin sağlanmasında; hukuk ilkelerine (dinî kurallara) bağlı kalınmasını şart koşan Hüdâyî, Nahl süresi 125. âyete vurgu yaparak “Rabbinin yoluna hikmet ve güzel öğütlerle çağır onlarla iyilikle mücedele et” âyetinin devletin şiarı olmasını gerektiğini belirtmiştir⁷⁵.

Hüdâyî'nin mektuplarında toplum düzeninin sağlanması için yapılacak çalışma ve verilecek mücadelenin toplumun her kesimini kucaklaması gerektiğini ve tek yönlü olmaması gerektiğini söylüyor. Bunun için yapılacak mücadele şu şekilde yürütülmelidir:

Temel eğitime önem verilmeli (temel eğitimden kasıt şeair-i dinin ayakta tutulması ve islamiyetin icrasıdır);

Yöre şartlarının göz önünde tutulması (toplum ve insan psikolojisine en uygun stratejilerin belirlenmesini istemiştir);

Vaaz ve irşad'ın yaygınlaştırılması;

Af ve teşvikte bulunmak;

Gerektiğinde yasaklamalar getirmek;

Son çare olarak askerle yoklamak⁷⁶.

Azîz Mahmut Hüdâyî, açıkca görüldüğü gibi kamu düzeninin özellikle nasihat ve eğitimle sağlanabileceği görüşündedir. Fakat toplumda ıslah olmayacak azgınlıklarında bulunduğunu bunlara da zor kullanılması gerektiğini, bu yapılırken toplumun tedirgin edilmemesini ifade etmiştir⁷⁷

Hüdâyî, padişahın iyiliğini, yaşamasını ve devletinin bekasını istemeyenleri kâfir olarak görür. Onlara harb ilan etmenin caiz olacağını kabul eder. Hüdâyî bu görüşünü şöyle ifade eder; “padişahının bekasını ve hayatını murad etmeyen mümin ve müslüman değildir. Küfrüne hükmederiz”.⁷⁸

C-Padişaha Yapmasını Teklif Ettiği İşler

Azîz Mahmut Hüdâyî; yöneticilerin uyguladıkları siyasetin hukuka uygunluğu hususunda onları uyarıyor ve sorumluluklarını hatırlatıyordu. Bununla birlikte dış siyasette ve iç siyasette onları yönlendiriyor, danışmanlık yaparak devletin siyasetini belirliyordu. Bununla birlikte, kendisi bizzat padişahın gerek kamu menfaati için, gerekse lüzumlu görüp devletin menfaati için bazı isteklerde bulunmuştur. Bunda zarureti esas almıştır

*** Boğaziçi'ne köprü yapılması**

Hüdâyînin mektuplarından III. Murad'da yazıldığı anlaşılan mektubunda, Boğaziçi'ne köprü yapılmasını arzu etmektedir. Tehlikeli olan deniz seyahatinin, deniz ulaşımındaki bu riskin boğaza köprü yapılarak giderilmesini istiyor. Bunun için bir plan hazırlamış ve padişaha yazılı olarak sunmuştur.

Mektupta padişahın zaruret gereği boğaz köprüsü yapılmasının elzem olduğunu, korkmaması gerektiğini bunun kıyamete kadar dualara muhatap olunacak güzel bir iş olacağını belirterek halkın buna şiddetle ihtiyacı olduğunu beyan etmiştir.⁷⁹

*** Büyük Ayasofya yakınlarındaki arenanın zaviye yapılması**

Hüdâyî, halkın maddi ihtiyaçları yanında manevi ihtiyaçlarında giderilmesini arzu eder. O devirde halkın manen doyması ve huzura ermesi zikrullah ve riyazetle gerçekleşiyordu. Bu faaliyetlerin toplu veya ferdi olarak icra edildiği yer-

ler zaviyelerdir. Bu tür ihtiyaçları göz önüne alan Hüdâyî, padişahıtan eskiden ma'bed olma ihtimali bulunan ancak Bizanslılar zamanında arena olarak kullanılan Büyük Ayasofya yakınlarındaki yerin zaviye yapılmasını istiyor.⁸⁰

*** Arslanhane yerine büyük bir cami ve külliye yapılması**

Azîz Mahmut Hüdâyî'nin arslanhaneyi zaviyeye çevirme teklifi başlangıçta itibar görmemişe benziyor. O bu konudaki ilk teklifini muhtemelen III. Murad'a yapmış görünüyor. Bir cümlesinde "bizzat kendiniz edesiniz, Zaviye-i Muradiye-i Muhammediye olsun" derken III. Murad'ı kastetmiş olabilir.

Hüdâyî daha sonra arslan yatağını zaviyeye çevirmesi konusunda ısrarlarına devam ettirmiştir. Sonra zaviye teklifinin yanına cami ve külliye inşasını da ilave etmiştir. Hüdâyî'nin ifadelerinden büyük Ayasofya yakınlarındaki bu yerin önceden patrikhane olduğu anlaşılır.⁸¹

Tarihi olaylar göz önüne alınırsa bu teklifi III. Murad'dan sonra I. Ahmed'e yapmıştır. Caminin temel atma merasiminde Hüdâyî temele ilk kazmayı vuranlardan birisidir.⁸² Açıldıktan sonra I. Ahmed'in Hüdâyîye camide vaizlik teklif etmesi bunu desteklemektedir.⁸³

*** Hz. İbrahim'in Kabrinin ve Mescidi Haram'ın tamir edilmesi**

Azîz Mahmud Hüdâyî halkın yararına yeni zaviye ve camiler yapılmasını istediği gibi daha önce yapılanların da saygı ile korunmasını ve yaşatılmasını arzu eder. Bir mektubunda Mescid-i Haram'ın, oradaki makam-ı İbrahim'in tamirini istemiştir. Mektubunda Hüdâyî Hz. İbrahim'in faziletlerini saydıktan sonra, bu faziletlerinden dolayı, kurban ve hac ibadetinin müminlere emredildiğini söyler. Hüdâyî; gelen hacılardan Hz. İbrahim'in mezarının ve imaretinin harab olduğunu öğrenir. Bunun üzerine padişahıtan Hz. İbrahim'in kabrinin tamirini ister. Bunun Hz. İbrahim'in ruhaniyetini memnun edeceğini ve kendilerini sevin-direnlere yardım edeceğini belirtmiştir.⁸⁴

Görüldüğü üzere Hüdâyî, islamın şeairi olan mekanların imar ve bakımına son derece önem vermiş bu faaliyetlerde bulunanlara Allah'ın (cc) yardımının eksilmeyeceğini dolayısıyla da elde edilecek menfaatin boyutlarının büyük olacağını ifade etmiştir. Zaten kendisinin siyasetinde belirleyici olanın yüksek ahlak ve erdem olduğunu, bunun en mükemmel kaynağının da Kur'an ve Hz. Peygamber (S.A.V) olduğunu ifade ettiğini görmekteyiz.

*** Asker ocağının ıslahı**

Hüdâyî devletin gücünün halk ve askerin birlikte hareket etmelerinden doğacağını mektuplarında belirtmiştir.⁸⁵

Zaman zaman askerin disiplinsizliğini müşahade eden Hüdâyî bunun önlenmesi için askerin ıslah edilmesi gerektiğini, bu hususta açık kapı bırakılmaması gerektiğini belirtmiştir.

Azîz Mahmud Hüdâyî askerin sivil yönetime bağlılığında zaafiyet göstermesini, devletin gücünün zayıflamasına sebep olacağını düşünmüş yine bu hususta sivil iradenin gücünün zayıflamasının toplumdaki dengeleri de bozacağını ifade etmiştir. Azîz Mahmud Hüdâyî, sivil iradeyi önemsemiş, asker ocağının yeri ve konumunun sivil iradeye bağlılığı ile sağlamlaşabileceğini savunmuştur.

Sonuç

Azîz Mahmud Hüdâyî, Osmanlı'nın medeniyet yarışında zirvede olduğu bir dönemde gerek siyaseti yönlendirmesi ile, gerekse devletin ve milletin bekâsı için göstermiş olduğu fedakarlıklarla Osmanlı tarihine damgasını vurmuş şahsiyetlerden birisidir.

Hayatında sivil toplumun en güçlü temsilcilerinden biri olan Hüdâyî, siyasetin toplumdan kopmasına müsaade etmemiş, halkla saray arasında köprü olmuştur. Derin tarih bilgisi ve beşerî ilimlerdeki birikimi, tasavvufî derinliği, islamî ilimlerdeki üstünlüğü, Kur'an ve sünnet çizgisine bağlılığı ve hassasiyeti kendisini siyaseti yönlendiren bir konuma getirmiştir.

Hüdâyî, devletin hizmet sunumunda, eksik ve yanlış hizmet sunması halinde hem hukuken hem de manen sorumlu olacağını, düşmanlarla münasebette zulüm ve baskı ile siyaset yapmanın mümkün olmayacağını, anarşi, terör ve huzurun bozulmasını körükleyen bütün düşüncelerin yanlış ve dalalet olduğunu belirtmiştir.

Safevî devletinin zulüm ve baskı ile yayılmasını ve terörü, anarşiyi Osmanlı içinde körüklemesini hiçbir zaman kabul etmemiş, en sert tepkileri vermiştir. İdarenin ve padişahın halka güler yüzle ve merhametle hizmet etmesi gerektiğini vurgulamış ve ihtiyaçların temininde devletin kurumları ile sorumlu davranması gerektiğini ve bunun islamî bir vecibe olduğunu belirtmiştir.

Devletin kurumlarına saygıda kusur etmemeye gayret etmiş, halka adalet dağıtacak devlet kurumlarının görevlerini suistimal etmemelerini vurgulamıştır. Sert ifadelerle padişahları ve devlet erkanını uyarmış, padişaha ve sivil yönetime yönelik her türlü müdahaleye cevap vermiş, bu anlayışın yanlış ve devletin gücünü zayıflatan en önemli unsurlardan birisi olduğunu vurgulamıştır.

Hüdâyî; toplumun ve devletin menfaatini birlikte gözetmiş, toplumla devleti karşı karşıya getirtmemeye çalışmıştır. Adaletli, erdemli, hukuka riâyet eden, zulm etmeyen bir devlet anlayışını savunmuştur.

Azîz Mahmud Hüdâyî'nin derin entellektüel kimliği ve mütevazî hayatı O'nun etkisini gerek yaşadığı dönemde, gerekse daha sonraki dönemlerde ziyadeleştirmiş, onu cazibe merkezi kılmıştır. Bugün bu kadar geniş katılımlı toplantı ve sempozyumun gerçekleşmesi bunun bir göstergesidir. Saygılarımla...

DİPNOTLAR

- ¹ Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, İstanbul 1991, c. 4, s. 338.
- ² M. Salim Güven, Çeşitli Yönleriyle Azîz Mahmud Hüdâyî'nin Mektupları, (Basılmamış yüksek lisans tezi), İst. 1992. s. 44; Yılmaz Öztuna, Osmanlı Devleti Tarihi, I /307 İst. 1986.
- ³ Samiha Ayverdi, Türk Tarihinde Osmanlı Asırları, II /26, 27, İst. 1978.
- ⁴ Yılmaz Öztuna, a.g.e.I/301 ist 1986.
- ⁵ M.Salim Güven, a.g.e. , s. 46.
- ⁶ İ. Hakkı Uzunçarşılı, Osmanlı Tarihi, III. /554, Ankara T.T.K. 1977.
- ⁷ M. Salim Güven, a.g.e., s. 47; Yılmaz Öztuna, a.g.e., I/323.
- ⁸ M.Salim Güven, a.e, s. 44; Yılmaz Öztuna, Osmanlı Devleti Tarihi, I /307.
- ⁹ Samiha Ayverdi, Türk Tarihinde Osmanlı Asırları, II /26, 27.
- ¹⁰ Yılmaz Öztuna, a.g.e.I/301.
- ¹¹ M.Salim Güven, a.g.e., s. 46.
- ¹² İ. Hakkı Uzunçarşılı, Osmanlı Tarihi, III /554.
- ¹³ Yılmaz Öztuna, a.g.e., I/323.
- ¹⁴ a.e,1/334 -346.
- ¹⁵ H. Kâmil Yılmaz, Azîz Mahmud Hüdâyî ve Celvetiyye Tarikatı, s. 37, İst. 1982.
- ¹⁶ M. Salim Güven, a.g.e., s. 49.
- ¹⁷ Hasan Kâmil Yılmaz, a.g.e., s. 71.
- ¹⁸ E. Ruhi Fırlı, Çağımızda İtikadi Olan Mezhepler, s. 192, İst 1986.
- ¹⁹ M. Salim Güven, a.g.e., s. 66.
- ²⁰ M.Salim Güven, a.e, s. 66.
- ²¹ M.Salim Güven a.e, s. 67.
- ²² M.Salim Güven, a.e,68.
- ²³ M.Salim Güven, a.e, s. 69.
- ²⁴ M.Salim Güven, a.e. s. 69.
- ²⁵ İ. Hakkı Uzunçarşılı, Osmanlı Tarihi, III.2/110.
- ²⁶ a.e, III.2/173-176.
- ²⁷ M. Salim Güven, a.g.e. s. 70.
- ²⁸ a.e, s. 70.
- ²⁹ a.e, s. 71.
- ³⁰ a.e, s. 71.
- ³¹ a.e, s. 72.
- ³² a.e, s. 73.
- ³³ a.e, s. 73.
- ³⁴ a.e, 74.
- ³⁵ Uzunçarşılı, a.g.e., III./2/371; Yılmaz Öztuna, a.g.e., I/323.
- ³⁶ M. Salim Güven, a.g.e., s. 75.
- ³⁷ Uzunçarşılı a.g.e., III.2/371-372; Yılmaz Öztuna, a.g.e., I/328.
- ³⁸ a.e, I/328.
- ³⁹ Nevzat Köseoğlu, Türk Dünyası Tarihi, s. 285.
- ⁴⁰ M. Salim Güven, a.g.e., s. 79.
- ⁴¹ Uzunçarşılı, a.g.e., III.2/152; Yılmaz Öztuna, a.g.e., I/282.
- ⁴² M. Salim Güven, a.g.e., s. 79.
- ⁴³ a.e., s. 79.
- ⁴⁴ Yılmaz Öztuna, a.g.e., I/300.
- ⁴⁵ a.e, I/320.
- ⁴⁶ M. Salim Güven, a.g.e., s. 80.
- ⁴⁷ Tîn, 95/4-6; M.Salim Güven, a.g.e., s. 80.
- ⁴⁸ M. Salim Güven, a.g.e., s. 80.

- ⁴⁹ a.e, s. 81.
⁵⁰ a.e, s. 81.
⁵¹ a.e, s. 82.
⁵² a.e, s. 83.
⁵³ Yılmaz Öztuna, a.g.e., I./337.
⁵⁴ Nevzat Köseoğlu, a.g.e., s. 301.
⁵⁵ M. Salim Güven, a.g.e., s. 84.
⁵⁶ H. Kâmil Yılmaz, a.g.e., s. 123.
⁵⁷ M. Salim Güven, a.g.e., s. 86.
⁵⁸ a.e, s. 86.
⁵⁹ a.e, s. 90.
⁶⁰ a.e., s. 90.
⁶¹ a.e, s. 95.
⁶² a.e, s. 100.
⁶³ a.e, s. 100.
⁶⁴ a.e, s. 101.
⁶⁵ a.e, s. 101.
⁶⁶ a.e, s. 103.
⁶⁷ a.e, s. 104.
⁶⁸ a.e, s. 105.
⁶⁹ a.e, s. 105.
⁷⁰ a.e, s. 106.
⁷¹ a.e, s. 107.
⁷² a.e, s. 108.
⁷³ a.e, s. 110.
⁷⁴ a.e, s. 111.
⁷⁵ a.e, s. 111.
⁷⁶ a.e., s. 111.
⁷⁷ a.e, s. 115.
⁷⁸ a.e, s. 115.
⁷⁹ a.e., s. 116.
⁸⁰ a.e, s. 118.
⁸¹ a.e, s. 119.
⁸² a.e, s. 120.
⁸³ Uzunçarşılı, a.g.e., III,2/554.
⁸⁴ H. Kâmil Yılmaz, a.g.e., s. 54.
⁸⁵ M. Salim Güven, a.g.e., s. 122.
⁸⁶ a.e, s. 122.

Azîz Mahmud Hüdâyî'nin Muhîti ve Himâyeciliği Üzerine Bazı Değerlendirmeler

DOÇ. DR. BİLAL KEMİKLİ

Süleyman Demirel Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi

ÂKİL OLAN ANLAR BUNU DÜNYÂ MİSÂFİR HÂNE DİR
BÂKİ SAFÂ TAHSÎLİNE SA'Y ETMEYEN DİVÂNE DİR.

Hüdâyî'nin Muhîti

Hüdâyî, XVI. asrın sonları ile XVII. asrın başlarında yaşamış olmakla birlikte, sûfî kimliği ve eserleri ile çağını aşan bir tarikat rehberi, âlim, müellif ve şairdir. Bu bakımdan onun muhîti tespit etmek, hem dönemi içinde sosyo-kültürel mevkiini ortaya koymak, hem de ilmî ve estetik dünyasını daha iyi tahlil etmek bakımından önemlidir. Burada kelime olarak bir şeyi ihâta eden, etrafını çeviren ve kuşatan anlamına gelen muhît kelimesi, sadece, sosyolojik anlamda içinde bulunulan çevre karşılığında kullanılmamaktadır. Bu tebliğde muhît kelimesi, ortak bir dil evreni, ortak duyguları ve ortak düşleri olan bir grubu ifade etmek için kullanılmaktadır. Bu ortak alanlar, zaman içerisinde algı kalıplarını da etkilemektedir. Bu anlamda muhît kelimesi, Zümrüd-i Ankâ'ya ulaşma niyetiyle yola çıkan otuz kuşun hikayesinde olduğu gibi, bir ortak amaç uğruna cem olmaktadır.

İlmiye mesleğinden gelen bir sûfî olan Hüdâyî'nin, bu işaret edildiği çerçevede muhîtiye dönük mütâlaalar, onu dönemi içerisinde anlamamızı kolaylaştıracaktır. Zira insan, muhîtiyle inşâ olan ve muhîti inşâ eden bir varlıktır, diye düşünürüz. Bu, insanın doğasında vardır. Diğer bir ifade ile insan, Hacı Bayrâmı

Velî'nin de işaret ettiği gibi, yapan (eden) ve yapılan (edilen) varlıktır. Bir kadı, bir müderris, bir derviş, bir mürşit, bir vaiz, bir şair ve bir yazar olarak öne çıkan yönleriyle Hüdâyî, muhîti içerisinde kültürel olarak yüklendiklerine ve tecrübelerine müstenit, yapıp ettikleriyle çağını aşacak nitelikte bir özgünlüğe ulaşmıştır. Muhît, inşâ ederken “eden özneyi” yok etmeyi amaçlamıyor; onun “ân”ını tarihle buluşturarak yarına köklü açılımlar kazandırmasını sağlıyor. Bu bakımdan Hüdâyî, farklı muhîtlerde bulunarak kendi özgünlüğüne kavuşmuş bir rehberdir.

“Özgün rehber” nitelendirmesini onun için bilinçli kullandım. Çünkü o, klasik anlamda anlaşıldığı kadarıyla sadece bir sûfî olarak tanımlanmanın ya da sadece bir ilmiye mensubu olarak gösterilmenin fevkindedir. Her şeyden önce o, bir aksiyon adamıdır. Nitekim onun muhîti, benzeri özellikleri hâiz diğer pek çok şahsiyetten farklı olarak, siyâsî mahiyete de sahiptir. Bir mürşidin temelde üç muhîtinden söz edilebilir. Bunlar:

1. İçinden geldiği ve sivil hayatını idâme ettirdiği aile çevresi.
2. İçine girerek manevî aydınlanma sürecini idrâk ettiği, merkezinde feyiz aldığı rehberinin bulunduğu muhît. Mürşidin eğitildiği bu muhît, mahfil olarak da nitelendirilebilir. Tekke, medrese, kahvehâne, kütüphâne, sahaf dükkanları gibi bazı mahfillerin etrâfında muhîtler de oluşmuştur.
3. Çile ve aydınlanma sürecinin neticesinde hilâfet hırkasını giyerek bir tekke-de postnişin olduktan sonraki hizmetleriyle ortaya çıkan muhît. Bu muhît, mürşidin eğittiği muhittir.

Hüdâyî’de bu üç muhîtin dışında, ilmiye mesleğinden gelmiş olması hasebiyle ilmî ve bilhassa İstanbul’da bulunduğu dönemlerde tekke muhîtinden ve sosyal çevre içerisinde yaptığı etkinliklerle kazandığı siyâsî muhîttten de söz edilebilir. Böylece onun nezdinde beş temel çevrenin oluşturduğu bir tarihsel kişilikle muhatabız. Bu muhîtlerden bir kısmı onun kültürel ve tecrübî olarak yüklenmesini sağlayarak onu içerisinde yoğurup özgünleştirirken, bazılarını da ulaştığı bu özgünlükle bizzat kendisi inşâ etmiştir. Bu bakımdan Hüdâyî’nin muhîtinin iki temel şubede ele almak mümkündür. Evvela, aile, eğitim, iş ve nihâyet irfânî aydınlanma sürecine katkı sağlayan rûhânî eğitim çevresiyle o içinde kendini tamamladığı, yapıldığı, inşâ edildiği bir muhîte sahiptir. İkinci olarak da tarîkat hırkasını giyerek rehber olmasıyla başlayan sosyo-kültürel ve siyâsî muhît. O ilk muhîti ile bir yolcudur; ikincisi ile de bir rehber. Onun hânegî-himâyeci kişiliği de bu ikinci muhîti inşasıyla birlikte ortaya çıkacaktır.

Mahmud’dan Hüdâyî’ye: Bir Yolcunun Öyküsü

Bir sûfî olan Hüdâyî, her şeyden önce, kendinden kendine yolcudur. Onun bu yolculuğa başlaması, gerçeklikler düzleminde (âlem-i şehâdet) tarihsel forma bürünmesiyle birlikte başlar. Ancak onun doğum tarihine ilişkin, ne tarihî ve menkâbevî nitelikteki kaynaklarda, ne de otobiyografik özellikleriyle öne çıkan Vâkiât isimli eserinde bilgi vardır. Kendisinden arasıra da olsa bahsettiği Tezâkir’de de bu hususta açıklayıcı bilgi verilmemektedir.

Aziz Mahmud Hüdâyî Câmii Bahçe kapısı

Osmanlı münevverinin biyografik açılımlarında, şöhret olmadan önceki hayatlarına ait kronolojik alan ekseriyetle karanlıktır. Bu, biyografi yazıcılarının, çözümlenmesi güç temel problemlerinden biridir. Bu bakımdan Hüdâyî'nin biyografisinin kâmil manada kaleme alındığını ileri sürmek güçtür. Hangi tarihte doğduğu hususu tartışmalı olan Hüdâyî'nin, nerede doğduğu da tartışmalıdır. Bu tartışmalara girecek değiliz. Zaten başta Ziver Tezeren ve Hasan Kâmil Yılmaz olmak üzere bu konuda eserler kaleme alan yazarlar, ilgili temel kaynaklardan yola çıkarak meseleyi tartışmışlardır¹.

Burada bir hususa işaret etmek istiyorum; bizim biyografik kaynaklarımıza göre, adı konulmasa da münevverin iki tane doğumu ve iki tane vatanı vardır. İlki münevverin biyolojik doğumu ve doğum yeri, ikincisi ise irfânî / entelektüel doğumu ve doğum yeri. Şair tezkireleri, veli ve erenlerin menâkıbnâmeleri ve tezkireleri gibi kaynaklarda, çoğu kez, birinci doğum ve mekân pek zikredilmez, bazen hakkında bilgi verilen şair ya da velinin adı da bilinmez; bilinse de ya tartışmalıdır, ya da içinde ayrıntı barındırmaz. İkinci doğum, onun şair, devlet adamı veya mürşit olarak ortaya çıktığı dönemdir. Bu dönemde o, kendisine bu süreci yaşatan mürşidinin veya ustasının elinde yeni bir kişiliğe kavuşurken aynı zamanda ikinci bir isimle de anılır olmuştur. Nitekim Hüdâyî'nin biyografisine baktığımızda; onun, "Mahmud Efendi" nâmıyla anılan Bursa müderris ve nâiblerinden biri iken, Üftâde'den inâbe alarak irfânî yola girip, rehberinin huzurunda Hüdâyî ismiyle yeniden ber-hayat olduğunu görüyoruz.

Ancak Hüdâyî'nin biyografisinde, Mahmud'dan Hüdâyî'ye gelinen süreçten önce uğranılan çeşitli duraklardan da söz edilir. Bu duraklar, onun ulaştığı son durağı anlamlandırmak bakımından önemlidir. Evvela içinden geldiği aileye iliş-

Aziz Mahmud Hüdâyî Cami'ndeki Hünkar Mahfili

kin kat'î bilgiye sahip değiliz². Onun hayatının ikinci önemli durağı, İstanbul'a gelerek medrese eğitime başlamasıyla birlikte içine dahil olduğu ilmî muhîttir. Bu yeni muhîtin merkezinde Sofyalı Nâzır-zâde Ramazan Efendi bulunmaktadır. Nazırzâde, Hüdâyî'nin sadece hocası değil, aynı zamanda hâmisidir. Nitekim Hüdâyî, resmî hayatına da Nâzır-zâde'nin yanında başlamıştır. Onun Edirne'deki müderrisliği döneminde önce hocasına muîd (978/1571) olmuş, daha sonra mülâzemeteye nail olmuştur. Bilahare hocasının Mısır ve Şam kadılıklarında, kadı nâibi olarak yine onun yanında görev yapmıştır. Hocası Bursa mevleviyetine atanınca, yine onun yanında nâib olarak bulunmuştur (981/1573). Nihâyet Bursa'da nâib iken, burada Ferhâdiye Medresesi müderrisliğine atanmıştır.

Hüdâyî, içine girdiği bu fıkıh eksenli ilmî muhîtin yanında bir de irfânî çevre arayışı içerisinde de olmuştur. Nitekim Tezâkir'de zikrettiği gibi, Fusûs şârihi Sofyalı Bâlî Efendi (960/1553)'nin rehberliğinde rûhî aydınlanma sürecinden geçen Nûreddin-zâde (981/1573)'nin sohbet halkasında bulunmuştur³. Bu durum Hüdâyî'nin zahirî ve batınî ilimler, yahut kesbî ve vehbî ilim şeklinde tasnif edilen geleneksel ilmî anlayışı, her iki ciheti de bir arada tutarak tedris ettiğine işaret eder. Tefsir ve tasavvufa dair eserler de telif etmiş olan Nûreddin-zâde, ilmî kişiliği ile de tebârüz etmiş, Ebûssuud Efendi döneminde Ayasofya Camii kürsî şeyhliğine getirilmiştir. Keza dönemin sadrazamı Sokullu Mehmed'in mürşidi olarak da anılır. Nûreddin-zâde'nin bu özelliklerini, aşağıda işaret edileceği gibi, Hüdâyî'de de görmek mümkündür.

Hüdâyî'nin en belirgin özelliklerinden birisi de, daima arayış içinde olmasıdır. Nûreddin-zâde dolayısıyla Halvetî muhît içinde bulunan Hüdâyî, bu muhîtin

Mısır'daki uygulamalarını da öğrenmiştir. Nitekim Hocası Nâzır-zâde'nin Mısır Kadılığı döneminde burada nâib olarak görev yaparken, Halvetî meşâyihinden Abdülkerim Efendi'nin sohbetlerine devam etmiştir. Burada bir hususa işaret etmekte yarar vardır; Hüdâyî'nin döneminde Mısır, bâtınî geleneğin öğretildiği önemli merkezlerden biridir. Nitekim başta Niyâzî-i Mısırî olmak üzere bazı sûfîler, cifr ve simyâ gibi ilimleri öğrenmek için Anadolu'dan Mısır'a kadar gitmişlerdir. Hüdâyî'nin, Kerimüddîn-i Halvetî'den, bu anlamda hangi ilimleri aldığı hususu meçhuldür. Ziyâret-i Evliyâ müellifi Hoca-zâde Ahmed Hilmi (1332/1913)'ye göre Hüdâyî, Mısır'daki bu muhîttten, Desûkıyye, Arifiyye, Çeştiyye, Arsiyye, Şâzeliyye, Kâdiriyye, Medyeniyye, Bedeviyye ve Sutûhiyye gibi daha çok Afrika'da yayılmış olan tarikatların usûl ve erkânını öğrenmiştir. Eğer bu bilgi sahih ise, Hüdâyî'nin entelektüel dünyasının ne oranda derinlik arzettiği kendiliğinden ortaya çıkar. Bilhassa himâyeci tavrının oluşmasında, içinden geldiği bu geniş yelpazeli muhîtlerin etkisi açıktır.

Hüdâyî'nin arayışları müderris ve nâib olarak görev yaptığı Bursa'da da devam etmiştir. Burada onu önce Eskici Mehmed Dede'nin feyiz halkasında daha sonra da Kaygan Camii'nde sohbetlerine devam eden Üftâde (988/1580) 'nin muhîtinde görüyoruz. Üftâde, arayış denizinde oradan oraya savrulan Hüdâyî gemisinin sığındığı son ve kalıcı liman, ruhî sükûn ve huzura kavuşarak irfânî anlamda ölüp yeniden dirildiği muhîttir. Nitekim onun Hüdâyî adıyla anılması ve tarih sahnesinde yerini alması da bu kavuşmayla birlikte başlıyor. Kendi ifâdesiyle, “nâib iken tâib olma” halini yaşadığı bu muhîtin “Şems”i Üftâde'dir. Muhammed Muhyiddin Üftâde, Hızır Dede'den Bayramiye'nin, Sünbül Sinân'dan ise Halvetîliğin usûl ve erkânını öğrenmiş ve İbn-i Arabî'nin izinde yürümüş bir sûfidir⁴.

Hüdâyî'den Azîz'e: Bir Rehberin Serencâmı:

Hüdâyî'nin menkâbelerinde, Üftâde'nin muhîti içerisinde, oldukça disiplinli geçen riyâzet uygulamalarıyla iç aydınlığına kavuştuğundan söz edilir. Üç yıl kadar süren bu aydınlanma sürecinin neticesinde mürşidi tarafından Sivrihisar'da irşat hizmetleriyle görevlendirilmiştir. Hüdâyî, Sivrihisar'da kısa bir süre halkı irfânî sohbetleriyle tenvir etmiştir. Bilahare Rumeli civarında seyahate çıktığını ve daha sonra da İstanbul'a gelerek, burada ilmî ve irfânî hizmetlerini hayatının sonuna kadar sürdürdüğünü görmekteyiz.

İstanbul, Hüdâyî'nin popüler bir kimlik kazanmasına imkan vermiş; ona “Azîz” nisbesini kazandırmıştır. Bu çok önemli bir noktadır; Üftâde ile buluşmak, onu Hüdâyî olarak yeni bir benlik aşamasına ulaştırmış, onun bu benliğinin tezâhürleri de İstanbul'da ortaya koyduğu faaliyetlerde kendini göstermiştir. Bu bakımdan İstanbul, bir rehber olarak hizmetleriyle ortaya çıkan muhîti, hem de siyâsî muhîti kazandırmıştır. Bunlardan ilki tarihte Celvetiyye adıyla anılan yolu ifade eder. İkincisi ise, katıldığı seferler, başta padişah olmak üzere devlet ricâline

yaptığı tavsiyeler, himâye ettiği devlet ve tasavvuf adamları, tanzim ettiği vakfiye ve bıraktığı tarihi eserlerle ortaya çıkar. Konuya buradan bakınca, oldukça sosyal, hiperaktif, farklı alanlara kayabilen kıvrak bir zeka, derin siyâsî olaylar üzerinde düşünen ve çekinmeden bu düşüncelerini paylaşan bir münevver kişilikle karşı karşıyayız. Genel bir kanaat olan sûfinin virdi, usûl ve erkânı ile tekkesinden ibâret sanılan aktivitelerinin, Hüdâyî örneğinde görüldüğü üzere, zengin bir görünüm arz etmektedir.

İstanbul serüveni, Küçükayasofya’da kürsî şeyhliği ile başlamış; daha sonra Fâtih Câmii, Üsküdar Mihrimah Sultan (İskele) Câmii ve Sultan Ahmed Câmii’nde de devam etmiştir. Tesirli bir vâiz olduğu, yayımlanan sohbetleri ve şiirlerinden bellidir⁵. Hüdâyî, kürsî şeyhliğindeki başarısını, mürşidinin bir keşfi olarak takdim etmektedir. Rivâyete göre, Üftâde Hüdâyî’ye, “Sana vâizliği min-indillâh verdik. Vâiz, Hz. Peygamber’in esmâsındandır.” demiştir. Ancak bizim kanaatimiz odur ki; ilmiyeden gelen, bilhassa daha önce kadî nâibliği gibi yargı ve idârî yönüyle ortaya çıkan bir görevde bulunması, onun vaazlarında ilmî perspektifi hakim kılmıştır. O, fıkıh-ı zâhirle fıkıh-ı bâtını, diğer bir ifadeyle şeriâtla irfânı bir arada terkip eder. Bir aksiyon adamı olan Hüdâyî’yi dengeleyen bu durum, içinde yaşadığı dönem açısından önemlidir. Dönemin özelliklerini hatırlarsak, bir yanda medrese ve tekke mücadelesi başlamış, öte yanda da devletin içine girdiği duraklamanın tabii tezâhürleri olan sosyal, siyâsî ve ekonomik krizlerin neticesi olarak, bazı sûfiler, çeşitli bölgelerde, “kurtarıcı” fikrine bağlı olarak mehdiliğini ve mesihliğini ilân etmişlerdir. Hüdâyî’nin bu terkipçi kişiliği, muhtemel bir kısım sıkıntıları bertaraf etmiş; dengeleri koruyan bir rehber olarak tarihe geçmesini sağlamıştır.

Bu dengeli tavır, onun saray etrafında saygın bir nüfûza ulaşmasını sağlamıştır. Tezâkir-i Hüdâyî’den çıkarıldığı kadarıyla, bir kısım siyâsî tavsiyelerde bulunacak kadar III. Murad’a yakındır. Padişahın vefatında, eğlenmez redifli musammat gazelini söylemiştir.

Yalancı dünyaya aldanma yâ Hû
Bu dernek dağılır dîvân eğlenmez
İki kapılı bir virânedir bu
Bunda konan göçer mihmân eğlenmez

Hüdâyî’nin, Sultan Mustafa’dan sonra tahta geçen III. Mehmetle olan ilişkisi pek bilinmemektedir. Onun sarayla olan yakın ilişkileri I. Ahmed dönemine rastlar. I. Ahmed, gördüğü bir rüyanın tabiri ile yakın temas kurduğu Hüdâyî’ye bir deriş edâsıyla bağlıdır⁶. Bu yakınlık dolayısıyla ki, Sultan Ahmed Câmii’nin temel atma töreninde dua etmiş, temeline kazma vuran birkaç kişiden biri olmuş ve yapıldığında da ilk hutbeyi okuyan hatip olmuştur.

Hüdâyî, II. Osman’ın padişahlığı döneminde de gayr-ı resmî danışmanlık görevini yürütmüş ve padişahın gördüğü bazı rüyaları tabir etmiştir. Fakat onun en etkili olduğu dönem IV. Murad dönemidir. IV Murad’a “saltanat kılıcını” devrin en meşhur şeyhi sıfatıyla o kuşatmıştır. Kısaca işaret edildiği vechile Hüdâyî, siyâsî erki elinde bulunduran padişah ve ailesi ile devlet ve ikbâl sâhibi olan ricale yakın temas halindeydi.

Burada bir hususun altını çizmek istiyorum; o da şudur: Hüdâyî'nin sarayla olan ilişkisi sadece bir siyâsî ve sosyal muhît oluşturma emelinden çok daha ötededir. Nitekim o bu ilişkinin seviyesine atıfta bulunmak için olsa gerek, ilâhîlerinin, bilhassa Ramazan ayında, sarayda okunmakta olduğunu ifade eder. Bu estetik ilişki önemlidir. Bilindiği gibi Sultan Ahmed, Hüdâyî'nin, "Diller acep hayrân olur / Esrâr-ı zikrullâh ile" beytiyle başlayan ilâhisine, "Dil hânesi pür-nûr olur / Envâr-ı zikrullâh ile" diye başlayan bir nazire yazmıştır. Hüdâyî de Kânûnî'nin "budur" redifli gazelini tanzir etmiştir.

Aşıkânın Hâmisi Azîz Mahmud-ı Hüdâî

Hüdâyî, inşâ ettiği bu sosyal ve siyâsî muhîtin mânevî rehberliğinin yanında, bazı devlet adamlarını ve sûfîleri de himâye etmiştir. Koruma, esirgeme, yardım etme, ziyaret etme, kayırma ve elinden tutma gibi anlamlara gelen himâye, Osmanlı'da adam yetiştirme usullerinden biridir. Günümüzde bu anlamda patronaj ve sponsor kelimeleri kullanılmaktaysa da, bu kelimeler, himâyeyi tam olarak ifade etmez. Çünkü himâyenin içinde, himaye edilen kişiyi, hânenin bir üyesi olarak görme bilinci vardır. Hâmi, himâye ettiği kişiye evinin kapılarını da açar. Himâyenin bu yönünü ifade etmek için hânegî kavramı kullanılmaktadır⁷. Bu bakımdan Hüdâyî, ilmî hayat içinde hocası Nazır-zâde'nin, irfânî hayatta ise, Üftâde'nin himâyesine mazhar olmuştur. Kendi özgünlüğüne ulaşp, bir yolun rehberi olunca, tekkesinde oluşan mahfili, yeni bir muhîtin inşâsı için kullanmış; bu muhît içinde bazı kişileri himaye etmiştir.

Burada bir hususa işaret etmek istiyorum; Osmanlı'da himâye, genellikle saray etrafında teşekkül eder. A. Hamdi Tanpınar'ın saray istiaresinde anlam kazanan bu yapılanma, Şeyhülislâm ve Kazasker gibi ilmiye bürokrasisinin üst kademelerini işgal eden zevat arasında da görülür. Tekkelerde de benzeri himâyeci tavırları görmek mümkündür. Bu bakımdan Hüdâyî, döneminde görülen bir uygulamayı hayata geçirmektedir. Ancak burada Hüdâyî'yi farklı kılan şey, onun sadece istikbâl vadeden genç bir medreseliyi himâye ederek onu en üst makamlara taşımak değildir. Bunun yanında Hüdâyî, Padişâhın tecziyesinden kaçarak bir yerlere sığınmak isteyen devlet adamları ve meşâyihî de himâye etmiştir.

Burada çok ayrıntıya girmeden, onun bu anlamda himâye ettiği devlet ricâline atıfta bulunabiliriz. Onun devlet ricali içerisinde himaye ettiği şahsiyetlerden ilk akla gelenler, Kazasker Düğmecizâde ve Vezir-i a'zamlardan Halil ve Dilâver paşalardır. III. Mustafa'ya yazdığı bir mektupta, Kazasker Düğmecizâde'nin azli ile ilgili olarak duyduğu üzüntüyü dile getirip, adı geçenin göreve yeniden iadesini talep etmektedir⁸.

Siyasi ve askeri bürokraside çeşitli seviyelerde görev yapan Halil Paşa (ö.1039/1629), Hüdâyî'nin muhipleri arasında zikredilir. Bir ara sadaret görevine kadar da yükselmişse de, bu görevden azledildiğinde Hüdâyî Dergahı'nda uzlete çekilmiştir. Hüdâyî, Halil Paşa ile dönemin padişahı olan II. Osman arasındaki kırıngınlığın giderilmesini sağlayarak, Paşa'nın kapdân-ı deryâ olarak atan-

masını sağlamıştır. Bilahare sadrazamlık makamına getirilerek İran seferinde serdâr olması sağlanmıştır. Bu seferde muvaffakiyet gösterilemeyince de azledilmiş. Bu ikinci azilde de onun yegane sığınağı Hüdâyî Dergâhı'dır⁹. Kezâ II. Osman dönemi vezir-i a'zamı Dilâver Paşa, çıkan isyandan kurtulmak için Hüdâyî dergahına sığınmıştır.

Onun özel ilişki içerisinde bulunduğu ulemâ ve sûfîler ise, başta Divân'ı olmak üzere klasik edebî hayatımıza kazandırdığı eserleri ile tanınan Ahmed Şemseddin-i Sivâsî, İznikli Hüsrevzâde Ali Efendi (ö. 1018/1609), Abdî mahlasıyla yazdığı şiirleriyle de tanınan Sarı Abdullah Efendi (1071/1661), Şeyhülislâm Hoca-zâde M. Es'ad (ö.1034/1625), Ahsenu'l-Hadîs ve en-Nazmu'l-Mubîn min-Âyâtî'l-Erba'în adlı dînî edebî eserleri bulunan Okcuzâde Mehmed Şâhî Efendi (1039/1629), Hadâiku'l-Hakâik fî Tekmileti's-Şakâ'ik adlı Şekâik Zeyli ile tanınan Nev'îzâde Atâullah Efendi (ö. 1045/1635), Hüdâyî'nin bazı eserlerinin mütercimi olan Mehmed Muizzuddin (?), Dürretü't-tâc fî-Sîreti Sâhibi'l-Mirâc isimli siyeri ile tanınan Alaşehirli Veysî Efendi (ö. 1037/1628) ve Oğlanlar Şeyhi İbrahim Efendi (1066/1655)'yi zikredebiliriz. Onun bu anlamda himâye ettiği en önemli kişilerden biri Oğlanlar Şeyhi İbrahim (1000/1591-1065/1655)¹⁰'dir. Bu konu üzerinde biraz durmak istiyorum.

İbrâhim Efendi, siyâsî bir tedbir olarak Hüdâyî'nin himâyesinde bulunmuştur. Nitekim konuyla ilgili bilgi veren Nazmî'nin ifadesine göre; dönemin padişahı IV. Murad, saltanat iddiasıyla ayaklanma çıkartacaklar endişesiyle çevrede etkili ve cemiyet sahibi olan meşâyihî katletmektedir. Abaza Şeyhi ve Rûmîye Şeyhi bu korkuya binâen katledilmişlerdir. Dönemin en popüler rehberlerinden biri olan İbrâhim Efendinin de cemiyeti vardır. Pâdişah Aksaray'da Oğlanlar Dergâhında bulunan bu cemiyetten haberdar olup Şeyhin katline karar vermiştir. Saraya yakın çevrelerden müritleri de olan İbrâhim Efendi, bu haberi alır almaz, firar edip Üsküdar'da Azîz Mahmud-ı Hüdâyî'nin dergâhına sığınmıştır. Pâdişah'ın güvenine sahip olan Hüdâyî'nin dergâhında bir müddet gizlenmiştir. Bu esnâda da Hüdâyî'den hilâfet almıştır¹¹. Hakkındaki kovuşturma neticelenip, siyâsî otoriteye karşı bir muhâlefet hareketine öncülük etmediği anlaşılınca da dergâhına geri dönmüştür. Dönerken Azîz Mahmud-ı Hüdâyî, üzerinden çıkardığı tâc ve hırkasını misâfirine giydirerek uğurlamıştır.

Hülâsâ: Bitmeyen Himâye

Kısaca işâret edildiği çerçevede, adeta bir arı gibi, farklı çiçeklerden aldığı balı, Üftâde kovanında bala dönüştüren Hüdâyî'nin himâyesi hala devam etmektedir. Sadece Celvetî geleneğin takipçileri için değil, tasavvuf diğer dînî ilimlere ve tarihe ilgi duyan herkes için onun söyleyeceği bir söz mutlaka vardır. Nitekim hakkında akademik seviyede pek çok bilimsel çalışma yapılmaktadır. Söylediği ilâhîler gönülleri tutuşturmaya devam etmektedir. Keza adına kurulan vakfın hizmetleri, Üsküdar'da kurulu Hüdâyî otağının her zaman mamur olduğuna işâ-

rettir. Bütün bunlar, bizim bir bilgi şöleni dahilinde burada toplanmamızı sağlayan Hüdâyî'nin himâyesinin devam ettiğini göstermektedir.

DİPNOTLAR

¹ Hüdâyî'nin biyografisi için bkz: Mehmed GÜLŞEN, Azîz Mahmud Hüdâî, İstanbul, 1951; F. Abdullah TANSEL, "Seyyid Azîz Mahmud Hüdâyî", AÜİFD, IV, Ankara 1967; Hasan Kâmil YILMAZ, Azîz Mahmud Hüdâyî Hayatı, Eserleri, Tarikatı, İstanbul 1990.

² Sadece babasının Fazlullah b. Muhammed adında bir zat olduğu zikrediliyor. Seyyid olduğu söylense de bunun nesebî mi, mânevî mi olduğu hususu pek açık değildir. Her ne kadar "ceddim u pîrim sultan/ Sensin yâ Resûlallah" dese de, ced kelimesi manevî anlamda yol atalığını ifade için de kullanılmış olabilir. Hakkında fazla malumat bulunmayan babası Fazlullah, Sivrihisar ya da Şereflikoçhisarlı bir çiftçi olabilir.

³ Nureddin-zâde olarak anılan Muslihiddin Efendi, aslen Filibe'lidir. Bâlî Efendi'den Halvetî usûl ve erkânını öğrenmiş, Ebûssuud Efendi döneminde Ayasofya'ya kürsü şeyhi olmuştur. bk. Mehmed Süreyya, Sicill-i Osmânî, (Haz. S. Ali Kahraman), IV, İstanbul, 1996, 1127.

⁴ Hüseyin VASSAF, Sefîne-i Evliyâ, (Haz. Ali Yılmaz-Mehmet Akkuş), II, İstanbul 1999, 621. Ayrıca Üftâde ve Celvetiyye hakkında kısa bir okuma için bkz: Mustafa KARA, Bursa'da Tarikatlar ve Tekkeler, İstanbul 2001, 289-327.

⁵ Azîz Mahmud HÜDÂYÎ, Sohbetler, Haz. Safi Arpaguş, İstanbul 1995.

⁶ I. Ahmed'in gördüğü bu rüya için bk. H. Kâmil Yılmaz, 59.

⁷ Ayrıntılı bir okuma için bk. A. Haluk Dursun, "19. Yüzyıl Adam Yetiştirmede Hânegî-Himâyeci Usûlü", Kubbealtı Akademi Mecmûası, XXV/4, Ekim, 1996, 71-83.

⁸ Hasan Kâmil Yılmaz, 55-56.

⁹ Halil Paşa için bkz: Ahmet ŞİMŞİRGİL, "Azîz Mahmud-i Hüdâyî'nin Müridi: Sadrazam Maraşlı Halil Paşa", II. Üsküdar Sempozyumu Bildiriler, II, İstanbul 2005, 581-87.

¹⁰ Bu konuda bkz: Bilal Kemikli, Oğlanlar Şeyhi İbrâhim Müfid u Muhtasar, Ankara 2003, 43-45.

¹¹ bk. Osman TÜRER, Şeyh Muhammed Nazmî, Hayatı, Eserleri ve Hediye-tü'l-İhvân'ı, Doktora Tezi, Ankara 1982, 306.

Aziz Mahmud Hüdâyî'nin
Sarı Hırkası

Evliyâ Çelebi Seyahatname'sinde Azîz Mahmud Hüdâyî ve Celvetiyye Tarikatı

D R . M . A S K E R İ K Ü Ç Ü K K A Y A
Haran Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi

GİRİŞ

Kültür tarihimizde önemli bir yer tutan Evliya Çelebi Seyahatname'si, birçok konuda verdiği bilgilerle her zaman değerini korumuştur. Evliya Çelebi, gezip gördüğü yerler hakkında verdiği bilgilerle birçok milletin tarihi, dini, coğrafi ve kültürel yönlerine ışık tutmuştur.

Seyahatname'de, milletimizin tarih, edebiyat, kültür ve sosyal hayatındaki örf-adetlerinin yanında manevi hayatına dair verilen önemli bilgileri de görmek mümkündür. Dinî hayatın vazgeçilmez unsurlarından olan tasavvufî kültürün farklı tezahürleri hakkında verdiği bilgilerle de dikkat çekmektedir.

Evliya Çelebi Seyahatname'sinde, tarikat önderleri, tekke, türbe, cami ve ziyaretgahların detaylıca ele alınması, 17.yy. Osmanlı toplumunda tasavvufi hayatın yaygın olduğunu göstermesi açısından büyük önem arz etmektedir.

Seyahatname'de yaklaşık 44 tarikat ele alınmıştır. Ele alınan bu tarikatların kurucuları, halifeleri ile tekke, türbe ve ziyaretgahları hakkında önemli bilgiler bulmak mümkündür.

Seyyah-ı Âlem Evliya Çelebi'nin bilgi verdiği tarikat pirlerinden birisi de, Azîz Mahmut Hüdâyî'dir. Azîz Mahmut Hüdâyî Hazretlerini ziyaret edip, hayır dualarını alması, irşad hizmetlerini gözlemlemiş olması daha itinalı bilgiler vermeye sebep olmuştur. O, çocukken Azîz Mahmut Hüdâyî'nin menkıbeleriyle büyümüş, babasının naklettiği kerametlerini hayatı boyunca unutmamıştır. Halifeleri hakkında verdiği bilgileri özden ve içtenlikle aktarmaya çalışmıştır.

Celvetiyye tarikatının derviş ve tekkeleri hakkında verdiği bilgilerde bu muhabbet ve vefa borcu hemen kendisini hissettirir. 1611 yılında dünyaya gelen Evliya Çelebi'nin, 1628 yılında vefat eden Azîz Mahmud Hüdâyî ile birçok defa görüşmüş olması muhtemeldir. Zira, bu hususu her yeri geldiğinde ziyaret edip dualarını aldığını, bundan çok iftihar ettiğini söylemiştir.

A- Seyahatname'de Azîz Mahmut Hüdâyî İle İlgili Bilgiler

Azîz Mahmud Hüdâyî, Osmanlı döneminde yetişen tarikat pîrlerindendir. Otuz yakın eser bırakmıştır. Tarikatı, sağlığında ve vefatından sonra İstanbul, Bursa ve Balkanlarda yayılmıştır.¹

Azîz Mahmud Hüdâyî, 948 (1541) yılında Şereflikoçhisar'da doğdu. İlk tahsilini Sivrihisar'da yaptı. İlmini geliştirmek için İstanbul'a gitti. Müderris Nâzırzâde Ramazan Efendi'(984/1576) ye talebe oldu. Bu esnada Halvetî şeyhlerinden Nureddinzâde Muslihuddin Efendi (981/1573) nin sohbetlerine de devam etti. Nâzırzâde Edirne Selimiye Medresesine müderris olunca, Hüdâyî'yi muîdi sıfatıyla beraber götürdü. Daha sonra Nazırzâde'ye Mısır ve Şam kadılıklarında nâiplik yaptı.² Hocası ile birlikte 981 (1573) tarihinde Mısır'dan dönüşünde Bursa Ferhâdiye Medresesi'ne müderris ve Câmî-i Atîk Mahkemesine nâib olarak görevine başladı. Nâzırzâde ise, Bursa mevleviyet'ine getirildi. Hocası, Bursa'ya gelişinin üçüncü yılında vefat etti. Azîz Mahmud Hüdâyî, hocasının vefatının derin tesirinde kalarak, resmi görevinden ayrılıp, daha önce sohbetlerine katıldığı Muhyiddin Üftâde'ye intisap etti. Üç yıl içinde seyr u sülûkunu tamamladı. Şeyhi, kendisini Sivrihisar'a halife olarak gönderdi. Hüdâyî, Sivrihisar'da altı ay kaldı. Şeyhini ziyaret amacıyla tekrar Bursa'ya geldi. Fakat, bu esnada şeyhi vefat edince, Rumeli'ye gitti. Burada bir müddet kaldıktan sonra İstanbul'a döndü. Şeyhülislam Hoca Saadeddin Efendi'nin delaletiyle Küçükayasofya Camii tekkesinde sekiz yıl şeyhlik makamında bulundu. Ayrıca Fatih Camiinde vaizlik yaptı, tefsir ve hadis okuttu. Azîz Mahmud Hüdâyî, 1589 yılında Üsküdar'da Dergah olarak kullanacağı yeri satın aldı. Dergahın inşaatıyla yakından ilgilenmek için Rum Mehmed Paşa Camii civarına yerleşti. 1595 yılında Dergahın yapımı tamamlandı. 1599 yılında Fatih Camii vaizliğini bırakarak Üsküdar Mihri-mah Sultan (İskele) Camiinde Perşembe günleri vaaz vermeye başladı. Yapımı 1611 yılında tamamlanan Sultan Ahmed Camiinde de her ayın Pazartesi günü vaaz verdi.³

Evliya Çelebi, Azîz Mahmud Hüdâyî'yi ziyaret etmiş, hayır dualarını almıştır. Kendisini hırkasının eteği ile örtterek “ Manevi evladımız olsun” şeklinde dua etmiştir. Evliya Çelebi, bundan dolayı iftihar ettiğini belirtir.” Mahmud Efendi hazretleri Anadolu'da Sivrihisar beldesinde sivrilüb meydâna gelmiş. Zümre-i ulemâda müderrisine dahil olmuş. Sonraları nâ'ib ya'ni kazâ-yı nâgehânî semtine sülûk etmiştir. Bir gece alem-i rüyada nirân-ı cahîmi seyrân idüb havf ve dehşet içinde bîdâr olduğunda cemi'î mâ-melekîni bezl iderek Bursa'da Üftâde Efendi'den inâbe eylemiştir. Şeyh müşâr-ı ileyh'den tekâmîl-i tarîk idüb seccâde-i hilâfete me'mur buyurulmuş. Ba'dehû Üsküdar'da bir dâr alub berhordâr oldu. Hülâsa-i kelâm yedi pâdişah dest-i şerîflerini bûs itmişlerdir. Ve Sultan Ahmed Han rikâbında piyâde gitmişlerdir. Yüz yetmiş bin müride irâdet virmiştir.

Ol asrın kutbı vâsıl-ı gencine-i esrâr-ı hakikat, ser-çeşme-i ser-çeşmân meşreb-i ma'rifet, şem'-i mihrâb-ı mücâhede, çeşm-i çerâğ-ı erbâb-ı müşâhede idiler. Ev-sâf-ı haddeden bîrûn, hayrât u hasenâtı binden efzundur. Yüz mücelled muta-savvîfâne te'lifât, ebyât-ı ilâhiyatları vardır. Hüdâyî tahallus iderler. Hamd-i Hû-dâ bu hakîr şeref-i sohbetleriyle müşerref olmak nasib olmuşdur. Ve bu reşîdi hırkası dâmeniyile setr edüb evlâd-ı ma'nevîmiz olsun dimişlerdir. Bî-had va'z ve nasihatlerinde bulunub yed-i mübâreklerini takbîl ile ber-murâd olduğum ci-hetle iftihâr eylerim.”⁴

Evliya Çelebi, Azîz Mahmud Hüdâyî'nin şeyhi olan Üftâde için: “Rükn-i muh-terem ve kutb-ı muhteşem, zahid-i yegâne, arîf-i zamâne” demektedir.⁵

Azîz Mahmud Hüdâyî'nin Üsküdar'a yerleşmesi sonucu, halk Celvetiyye tarika-tına büyük bir sempati duyar. Yapılan sohbet ve zikir meclislerinde, tekbir ve ilahilerle tasavvufî hayatın atmosferi Üsküdar'a yayılır. Seyahatname'de bu hu-sus: “...Bu şehirde tarîk-i Celvetî iştihar bulmağıyla Ayîn-i Ezgâr mahallinde ilm û edvâr üzre gûnâ-gûn ilâhiyatları ve zikr ü zecel ü tasnifât okır.”⁶ şeklinde ifa-de edilir.

Üftade'nin, Azîz Mahmud Hüdâyî'ye “Bir zaman ola ki, padişahlar rikabında yürüyeler.” şeklinde yapmış olduğu dua, zamanı gelince gerçekleşir. Evliya Çe-lebi, I. Ahmed'in Azîz Mahmud Hüdâyî hazretlerine gösterdiği hürmet hakkın-da “kutbiyyete kadem basup Sultan Ahmed rikâbında piyâde yürümüştür”⁷ şeklinde söylemektedir.

Evliya Çelebi, yedi padişahın Hüdâyî'nin elini öptüğünü, 170.000 müride iradet (el) verdiğini kaydetmektedir.⁸ Azîz Mahmud Hüdâyî, halktan sultanlara kadar uzanan geniş bir tesir halkası meydana getirdi. Devrin padişahlarıyla yakın ilgi kurdu. III. Murad, I. Ahmed ve II. Osman gibi padişahlara mektup yazmış ve öğütte bulunmuştur. IV. Murad'a saltanat kılıcını kuşatmış, Ferhad Paşa ile Teb-riz seferine katılmıştır.⁹

1. Sultan Ahmed Camii'nin Temel Atma Şeyhi Oluşu:

Evliya Çelebi, Azîz Mahmud Hüdâyî'nin Sultan Ahmed Camii'nin yapılışında bulunduğunu ve temel şeyhi olduğunu kaydetmektedir.¹⁰ Sultan Ahmed Ca-mii'nin yapılışı hakkında bilgi verirken bu hususu şöyle ifade eder: “...Ayasofya kurbında At Meydanı nâm mahalde bir mürtefi' yerde kıblesi Çatladıkapu tara-fından deryâya nâzır bir cây-ı vâsi'de bir câmi'-i cediddir kim gûya bir na-mü-nakkab bir dürr-i yektâdır. Merhum Sultan Ahmed bu câmi'in zemininde beş aded sarây-ı vüzerâyı mâlıyla alup cümlesin esâsından münhedim idüp bir sa-hrâ misâl cây-ı küşâde olup cemî' üstâd-ı mi'mârân u mühendisin cem' olup Üs-küdarî Mahmud Efendi'nin..du'aları ile esâsı hafrına şürü' eyleyüp ibtida Sultan Ahmed Han dâmenine türâp doldurup “Yarabbi Ahmed kulun hizmetidir ka-bül-ı dergâh eyle” diyü ırgâtlar ile temelden türâb taşımıştır...Mahmud Efendi temel şeyhi...oldı.”¹¹

İskele Camii ve III. Ahmed Çeşmesi

Azîz Mahmud Hüdâyî, halktan sultanlara kadar uzanan geniş bir tesir halkası meydana getirdi. Devrin padişahlarıyla yakın ilgi kurdu. III. Murad, I. Ahmed ve II. Osman gibi padişahlara mektup yazmış ve öğütte bulunmuştur. IV. Murad'a saltanat kılıcını kuşatmış, Ferhad Paşa ile Tebriz seferine katılmıştır.¹²

2. Girit Meselesi İle İlişkisi

Girit Adasının Trablus, Tunus ve Cezayir deniz yolları üzerinde bulunması ve Venediklilerin buraya hakim olmaları, Doğu Akdeniz'deki Türk hâkimiyeti bakımından ciddi bir engel teşkil ediyordu.¹³ Bu stratejik nedenlerden dolayı Girit Adasının Osmanlıya bağlanması büyük bir önemi vardı. Girit meselesi Osmanlı Devletini uzun yıllar uğraştırmıştır.

Seyahatname'de geçen bilgiye göre Azîz Mahmud Hüdâyî, Girit Adasının Osmanlı topraklarına katılması için I.Ahmed'i ikna eden bir grubun içinde de bulundu. Evliya Çelebi, babasından dinlediği hatırasını şöyle nakleder: I. Ahmed, bir gün yapımı devam eden Sultan Ahmed Camî'nin bahçesinde devrin ileri gelenlerine muhteşem bir ziyafet verir. Davetlilerin içinde, komutanlar, devlet adamları, alimler ve birçok tarikat şeyhleri de bulunur. Ziyafetten sonra topluca dua edilir ve davetliler dağılır. Ancak, Sultan I. Ahmed'in çadırında hatırı sayılı birkaç kişi kalır. Bunlardan birisi de Azîz Mahmud Hüdâyî Efendidir. Sultan I. Ahmed " İnşallah bu câmimiz tamamlanıp aydınlık bir mâbed olur. Hûda tamamlanmasını nasip eyleye. Fakat bu camiye büyük vakıflar lazımdır " der. Bunun üzerine Azîz Mahmud Hüdâyî, bizce daha önceden düşündüğü Girit Adasının fethi konusundaki düşüncelerini şöyle açıklar. " Padişahım! İmaretle-

rini, cizye gelirlerini camiye vakfetmek amacıyla bir ülkeyi fethetmek için gaza-ya niyet edin. Kanuni Sultan Süleyman, Malta ve Rodos adaları ile, İstanköy, Hereke, Elik, Sönbeki'yi fethederek bütün gelirlerini camisine vakfetti. Bundan dolayıdır ki, Süleymaniye vakfı büyük vakıflardandır. Ne olaydı siz de, deniz-yoluyla Hicaz'a giden hacıları ve Mısır'a giden tüccarların mallarını yağmalayıp öldüren Venedikli korsanların elindeki Girit Adasını alsaydınız da Müslüman-ları Venedikli korsanların kötülüklerinden kurtarsaydınız" der. Azîz Mahmud Hüdâyî ve orada bulunanlardan Cerrahî İbrahim Efendi, " bu halis niyet için, Allah rızası için fatiha" deyip fatiha okurlar. İnşallah bu duamız kabul olur der-ler. Bunun üzerine Sultan I. Ahmed " Bizim, Venediklilerle antlaşmamız vardır. Antlaşmaya aykırı davranmak Peygamberimiz'in (s.a.v) sünnetine aykırıdır. Hangi bahaneyi ileri sürüp, barışı bozacağız. Üstelik, Anadolu'da birçok asiler halen mevcut. Onlarla uğraşmaktayız" der. Evliya Çelebi'nin ifade ettiğine göre, bu toplantıdan on iki gün sonra, asilerin bertaraf edildiği haberi saraya ulaşır. Azîz Mahmud Hüdâyî Sultan I. Ahmed'in huzuruna çıkar ve; " Gazanız müba-rek olsun:

Rakibin biri öldü, biri kaldı

Yazık ki, öleceği diri kaldı.

Şimdi Padişahım! Geçen gün yaptığımız konuşmalarımız üzere, Allah'a hamd olsun ki. Celalî isyanları kırıldı. Şimdi, Girit Adası gazasına niyet edip, Venedik Kralına bir elçi göndererek Girit Adasını iyilikle vermelerini isteyiniz, görelim ortaya ne çıkar?" der. Sultan I. Ahmed, Azîz Mahmut Hüdâyî'nin bu çeşit nasi-hat yollu teşvikinden çok hoşlanır ve derhal bir mektup yazdırır. Kurt Çavuş adındaki bir elçiyi gönderir. Elçi, Venedik Kralı tarafından kabul edilir. Sultan I. Ahmed'e sunmak üzere kendisine ayrıca bir mektup verir. Venedik Kralı Pençprim'in gönderdiği mektup şöyle yazılıdır:

"Osmanoğullarının seçkini, onaltıncı şânı büyük padişah! Allah devletinizi kı-yamete kadar devam ettirsin. Mekke ve Medine, Kudüs ve Irak, Arap ve Acem padişahı Sultan Ahmed Han padişahımız. Cenab-ı Hak mübarek vücudunuzu koruyup, devletinizin kudretini daim eyleye. Bizim gibi Pençprim'den Girit Adasını talep etmişsiniz. Altı yüz bin reâyâsı ile, yetmiş altı kalesi ile, senelik yedi Mısır hazinesi hasıl olur. Yedi yüz yetmiş parça köyü, yedi adet altın ve gü-müş ve diğer madenleri ile yedi yüz yetmiş mil genişliğindeki Girit Adamız ki, herkesin göz diktiği yerdir, onu size verelim." şeklinde yazılmıştır. Padişahın huzurunda bu mektup okunduktan sonra, Azîz Mahmud Hüdâyî yüksek sesle " bu niyete fatiha" der ve orada bulunanlar tarafından çeşitli dualar okunur.¹⁴

B- Seyahatname'deki Celvetiyye Dervişleri

1. Derviş Efendi: Azîz Mahmud Hüda'yinin halifelerindendir.¹⁵ Tarikatını Silist-re bölgesinde yaymıştır. Seyahatname'de halim selim bir tabiata sahip olan Der-viş Efendi için; "...tarîk-i Celvetî'de Üsküdarî Mahmud Efendi halifesidir...Halûk ve halîm ve selîm mürşid-i kâmil bir erdir."¹⁶ bilgisi verilmektedir. Evliya Çele-bi, Derviş Efendi'yi ziyaret etmiş ve hayır dualarını almıştır. Bu hususu bir baş-

ka yerde şöyle dile getirmiştir: “ ...hakka ki, Üsküdarî Mahmud Efendi tarîkında dervîş-i dil-rîş-i Celvetî idi. Hamd-i Hudâ du’â-i hayrlarıyla şerefyâb olduk.”¹⁷

2. Dizdârzâde Ahmed Efendi (öl. 1032/1623):¹⁸ Seyahatname’de Dizdârzâde Ahmed Efendi hakkında “Üsküdarî Mahmud Efendi hazretlerinden inabet edüp tarîk-i Celvetî’de ilmi tasavvufa malîk pâk u pâkize râh-ı Hakk’a sâlik ulu kimse idi....”¹⁹ şeklinde bilgi verilmektedir. Şeyh Ahmed Sultan için ayrıca eş-Şehir Dizdârzâde Efendi lakabı da kullanılmıştır.²⁰ Evliya Çelebi, Şeyh Ahmed Sultan’ın babasının dostu olduğundan haftada bir defa evlerine geldiğini söyler. Kendisinden Kur’ân-ı Kerîm ve Molla Cami dinlediğini de belirtir. Şeyh Ahmed Sultan, I.Mustafa (öl. 20 Ocak 1639) döneminde Edirne’ye gitmiş bir tekke ve bir cami yaptırmıştır. Edirne’de vefat edip, yaptırdığı Cami’de medfundur. Evliya Çelebi, ziyaret ettiği Şeyh Ahmed Sultan hakkında “.... Edirne’ye gidüp Mahmud Efendi’den me’zun olmuş bir cami’ ve bir zaviye binâ eylemiş. Yine cülusu Mustafa Han’da merhum olup Cami sahasında defn olunmuşdur.”²¹ şeklinde bilgi vermektedir.

3. Şeyh Muhammed Dâğî: Gelibolu’nun Üçbaş Köyü’nde dünyaya gelmiştir. İlk önce Bayramiyye tarikatına girmiş, daha sonra İstanbul’a giderek Aziz Mahmud Hüdâyî’ye intisâb etmiştir. Tarikatta söz sahibi olunca Sultan Ahmed’in sohbetlerine katılmıştır. Sultan Ahmed tarafından doğum yeri olan Üçbaş Köyü kendisine temlik edilmiştir. Daha sonra yerleştiği Üçbaş Köyünde bir tekke ve mescid yaptırmıştır. H. 1019 tarihinde vefat etmiştir. Yaptırdığı tekkede medfundur. Seyahatname’de “ Azîz-i merhum bu tekyede rahm-ı mâderden müştakk olup Gelibolu’da Tarîk-i Bayramiyye’ye bî’at ile neşvü nemâ bulmuş ve sonra İstanbul’a varub Üsküdârî Mahmud Efendi’den cihâz-ı fakr-ı Celvetiyye’yi kabul edüp tarîkında ıyar oldukça Sultan Ahmed Han sohbetiyle müşerref olmuş ve Sultan Ahmed kendüsüne bu karyesini temlik edüp eline hatt-ı şerîf vermiştir. Buraya geldikde helal malıyla bîna etdikten sonra merhum olup burada defn-i hâk kılınmıştır, dediler. Hatta seng-i mezarında muharrir olan (Tağî 1019 tarihi vefatına işaret imiş.”²² ifadeleri ile bilgi verilmektedir.

4. Şeyh Korucuzâde: Belgrad’ta yaşamıştır. Hayatı hakkında bilgi verilmemiştir. Azîz Mahmud Hüdâyî’nin halifesidir. Evliya Çelebi, Şeyh Korucuzâde için “ Üsküdârî Mahmud Efendi halifesi ve tarik-i Celvetiyye dedesidir.”²³ demektedir.

5. Şeyh İbrahim: Celvetiyye’nin Tire’de bulunan Arappınarı Tekkesi’nde irşad görevini yürütmüştür.²⁴

C- Seyahatname’deki Celvetiyye Tekkeleri

1. Bursa Üftâde Tekkesi: Bursa İç kale de bulunan bir tekkeydi. Evliya Çelebi “tarîk-i Halvetî bir âsitane” diye bildirmektedir.²⁵ Ahmed Cevdet neşrinde Fetâvî Efendi tekkesi olarak geçmektedir.²⁶

2. Üsküdar Hazreti Mahmud Efendi Tekkesi: Evliya Çelebi, Üsküdar’da çeşitli tarikatlara ait kırk yedi tekkenin varlığından söz eder. Azîz Mahmud Hüdâyî tekkesini, en bakımlı olanları içerisinde zikreder. Bu tekke’de üç yüz fakirin (müridin) gece gündüz zikrullah ile meşgul olduğunu, cuma namazından sonra kurulan zi-

kir meclisinin çok kalabalık geçtiğini bildirir. Evliya Çelebi, bu tekke için: “...Ama cümleden tekye-i Hazret-i Mahmud Efendi, tarik-i Halvetî’de öyle bir astâne-i azim yokdur kim şeb u rûz (gece gündüz) üç yüz fukarası zikrullah ile meşgul-lerdir. Her birinin birer guşede savma’ları vardır. Ba’de salâti’l-Cum’a öyle tevhid-i sultânî olur kim istimâ’ iden aşıklar sermest olurlar.”²⁷ demektedir. Bu tekke, Üsküdar’da Gülfem Hatun Mahallesi, Azîz Mahmud Efendi Sokağı’ndadır.²⁸

3. Erdebîlî Tekkesi: Evliya Çelebi, bu tekkenin Ayasofya yakınında olduğunu ifade etmektedir.²⁹ Sinâneddin Efendi (951/1544) tarafından yaptırılan bu tekkenin Halvetiyye tekkelerinden olduğunu görmekteyiz. Celveti meşayihinden Abdurrahman Nesib Efendi ve amcası Abdi Efendi bu tekkede şeyhlik yaptıklarından Celveti tekkesi olarak kabul edilmektedir.³⁰ Günümüzde, yerinde ahşap bir bina yapılmış ve çevresinde mezarlar vardır.³¹

4. Derviş Efendi Tekkesi: Balkanlarda Silistre şehrindeydi. Bu tekkenin Derviş Efendi’nin oğlu tarafından yapıldığı “ Derviş Efendi tarîk-ı Celvetiyye’de Üskü-dârî Mahmud Efendi halifesidir ki, tekyeyi dahi Derviş Efendi zâde binâ etmiştir.”³² ifade edilmektedir. Bir başka yerde “...kim tekyeyi yine mahdûm-ı Derviş Efendi bina etmiştir.”³³ denilmektedir.

5. Filibe’deki Celvetî Tekkeleri: Evliya Çelebi’nin dediğine göre, Filibe’de on bir tane Celvetî tekkesi bulunmaktaydı. Bu tekkeler hakkında “ Ve cümle on bir aded tekye-i dervîş-i dilrîşân-ı zîşân vardır. Evvelâ on bir aded tekye-i Halvetî ve Celvetî vardır.” bilgisi verilmiştir.³⁴

6. Gözlü Celvetî Tekkesi: Kırım yarımadasında bulunan Gözlü şehrindeydi. Bu tekke hakkında herhangi bir bilgi verilmemektedir.³⁵

7. Kefe Celvetî Tekkesi: Seyahatname’de verilen bilgiye göre, Kırım’da Kefe şehrinde Celvetî tarikatına mensub bir tekke bulunmaktaydı.³⁶

8. Celvetî Ali Efendi Tekkesi: Girit Adası’nda Kandiyye şehrindeydi. Azîz Mahmud Hüdâyî’nin halifelerinden Celvetî Ali Efendi Tekkesi olarak bilinmekteydi. Seyahatname’de: “Üsküdârî Mahmud Efendi halîfesi Celvetî Ali Efende tekyesi”³⁷ olarak ifade edilmektedir.

9. Dizdâr Hasan Tekkesi: Rumeli’nde Engili şehrine bağlı Ayamavra kasabasında idi. Seyyahımız, bu tekkenin bulunduğu yerin Dizdâr Hasan menzili adı ile anıldığını belirtir. Tekke, Ayamavra’nın doğusunda ağaç köprü ile geçilen nehrin dört yüz adım uzağında yüksek bir kayanın üzerindeydi. Kaleyi arındıran binasında yeterli sayıda misafir odaları, meydanı, mutfak, kileri ve mescidi vardı. Yetmiş Celvetî dervişinin kaldığı bu tekkede, Ayamavra’nın gönül ehli insanların katılımı ile zikir ve sohbet meclislerinin düzenlendiği bilgisi de verilmiştir. Seyahatname’de bu tekke hakkında : “ Ayamavra kal’asının şarkında ağaç cesireler aşırı dört yüz adım bâ’id bir yalçın kayacık kal’a misal kuleli ve meydanlı yetmiş aded fukâra-yı celvetiyye hücreleri ve mihmân hâneleri ve matbah-ı keykâvuslu ve kilerli ve nice cihânnümâ maksureli ve bir mescidli ve aşağısında bir bağ-ı irem misal bahçeli bir mesiregâh yerdir kim, Ayamavra’nın cümle yârân-ı bâ-sefâ-yı erbâb-ı ma’arifleri bunda cân sohbetleri edüb tevhid ve zikrullah iderler.”³⁸ şeklinde bilgi verilmektedir.

10. Yakub Efendi Tekkesi: Rumeli’nde Avlonya şehrindeydi. Evliya Çelebi, burada üç adet tekkenin olduğunu söyler. Yakub Efendi tekkesinde yüzlerce dervişin kaldığı ifade edilmiştir. Bu tekke için: “...cümle üç adet âsitâne-i ehli tevhid hankâhları var. Cümleden Yakub Efendi tekyesi hânedân-ı Celvetiyedir kim,³⁹ nice yüz aded pâ-bürehne ve ser-bürehne hırka...sahibi abdâlânları vardır...”⁴⁰ denilmektedir.

11. Sinan Paşa Tekkesi: Arnavutluk’ta İlbasan şehrindeydi. İlbasan’da on bir tekkenin olduğu ifade edilmiştir. Evkafı ve dervişi çok olan bir tekkeydi. Bu tekkenin güzelliğini anlatmak için başka bir yerde mislinin olmadığı ifade edilmiştir.” Cümle on bir aded hankâh-ı fakîrândır cümleden kal’e içre Sinan Paşanın tekye-i celvetiyyesi⁴¹ bir şehirde yokdur fukârası ve evkâfı çokdur.”⁴²

12. Arappınarı Tekkesi: İzmir’in Tire İlçesinde bulunan Celvetiyye tekkelerindendi. Evliya Çelebi, Tireliler’in kendisine, fakir ve kimsesizlere yardım etme amacıyla hizmet gören üç yüz altmış tekke ve mesiregâhın olduğunu söylediklerini ifade eder. Bu tür yapı ve hayır kurumlarının çokluğundan dolayı Tireliler’in bundan sevinç duyup gururlandıklarını söyler. Bu tekkelerin içinde en büyük ve bakımlısının Arap pınarı Tekkesi olduğunu belirtir.

Seyyahımızın ifadesine göre, evkaf bakımından hayli zengin olan Arap pınarı Tekkesi, Tire’nin güneyinde yüksek bir yerde bina edilmişti. Kendisi de, bu tekke de misafir olarak kalmış, Şeyh İbrahim’in sohbetinde bulunmuştur. Tekkenin yamacında bulunduğu dağ ve çevredeki bütün bağlar bu tekkenin vakfı idi. Bu bağlar dervişler tarafından ekilmişti. Tekke de iki yüz kadar derviş kalmaktaydı. Tekkeye gelen misafirler için, zengin mutfağından çeşitli yemeklerin pişirilip, verildiği de verilen bilgiler arasındadır. Çevre köylerden bu tekkeye mensub yirmi bin mürid’in olduğu da ifade edilmiştir. Seyahatname de: “... bu şehrin âyân ve eşrafları nakli üzere bîdürüd ve bîminnet âyende ve revendeye salâ mesiregâhı bîminnet üç yüz altmış iremizâtü’l-imad misilli teferrücgâhlarımız vardır deyu garalanırlar. Ve hakka ki vardır. Lâfü güzaf değildir. Amma herbirinin medhinde lisan kasırdır ve kalemler kâsirdir. Ancak bu kadar tahrir etdik. Ve bu şehir icre cümle yetmiş ehli tarik tekyesidir. Cümlesinden ulu dergâh şehir kıblesi canibinde gûhistan içre Arabpınarı tekyesi şehre ve sahraya nazır cihannüma bir âsitanei ra’nadır. Şeyhi İbrahim Efendi hazretleridir kim şerefi sohbetleri ile müşerref olub destebusları ile şereyab olub duai hayırların aldık. Ve bir gice mihman olub tevhid tezkiri sultanîler eyliyüb sabahadek can sohbetleri eyledik Ulu âsitanedir. Ayende ve revendeye nîmeti mebzuldür. Ve evkafı gâyet çokdur. Hattâ tekyenin ensesindeki dağlar ve bağlar cümle bu tekyenindir. Desti fukara ile hasıl olmuştur kim kırk güne kadar âbdar üzümü olur. Ve hâlâ tekyede iki yüzden mütecaviz fukaralar âmâdedirler. Ve matbahı keykâvüsünden nîmeti bîimtinanın tenavül idüb Ya Rezzak ve Ya Mün’im esmasına meşgullerdir. Ve sair kura ve kasabâtlarda dahi yirmi binden mütecaviz müridi feridi vardır....Ve tekye kurbinde bir cami ve yetmiş seksen müteehhil fakirhaneleri ve bağ gülistanları ve murgzar lâleizar feryadı hezar nalesinden uşşak bîzar olduğu bir âsitanei ibretnümadır.”⁴³

13. Halep Celvetî Tekkesi: Evliya Çelebi’nin bildirdiğine göre Halep’te bir Celve-tî tekkesi bulunmaktaydı.⁴⁴

Üsküdar kıyılarından bir görünüm

14. Şeyh İsmail-i Celvetî Tekkesi: Mekke’de Ebu Kubeys Dağı’nın kuzeyinde bulunan bir tekkeydi. Seyahatname’de bu tekke için “ ...bir cihân-nümâ tekye-i ibret-nümâ bir âsitane-i dîlküşâ bir tekyedir.”⁴⁵ denmektedir.

15. Abdullah-ı Celvetî Tekkesi: Mekke’deki Celvetiyye tekkelerindendi. Bu tekkenin daha önce Hz. Hasan’ın evi olduğu söylenmiştir. Seyahatname’de “ ...tekye-i Abdullah-ı Celvetî zamanı kadimde İmam Hasan hazretlerinin hane-i şerifi imiş.”⁴⁶ şeklinde bilgi verilmektedir.

D- Seyahatname’deki Celvetiyye Ziyaretgahları

1. Şeyh Muhammed Üftâde Efendi Ziyaretgâhı: Üftâde Hazretlerinin ziyaretgâhı Bursa İç kale içerisinde büyük bir tekkededir. Büyük keramet ve ulvî makam sahibi Üftâde’nin vefat tarihi için Seyahatname’de :

Düşdi ıskâtı bâ ile târîh

Geçdi Üftâde Bursa’nın kutbı. Sene 988.⁴⁷ kaydı düşüldüğü bilgisi verilmektedir..

2. Azîz Mahmud Hüdâyî Ziyaretgâhı: Evliya Çelebi, Üsküdar’daki bu ziyaretgâh hakkında: “Ziyaretgâh-ı Kutbü’l-aktâb u âfâk eş-Şeyh ale’l-ıtlâk Hazret-i Mahmud Efendi, ziyaretgâh-ı has u ammdır kim tekyesinde medfundur.”⁴⁸ demektedir. Vefat tarihi için Nev’izâde tarafından düşülen dörtlük şöyledir:

Zînet-i cennet-i adn u kusûr

Bir yaz u cenâs-ı mevrud

Sâlû’l-hatır an sahibehâ

Hatîf kâle eş-Şeyh Mahmud. Sene 1038.⁴⁹ Azîz Mahmud Hüdâyî'nin vefat tarihi için Veysi Efendi denilen bir şahıs tarafından da şu beyit yazılmıştır.

Veysi ki olmuştur luğazda bî-bedel

Ta'yin-i sâl fevtine tarihtir ğazel. 1038.⁵⁰ Evliya Çelebi, Veysi Efendi'nin Azîz Mahmut Hüdâyî'nin muhiblerinden olduğunu, senenin başında vefat eden Azîz Mahmut Hüdâyî'ye bu beyti tarih olarak düşerken, kendisinin de birkaç ay sonra vefat ettiğini, dolayısıyla kendisine de tarih düşürdüğünü ifade etmektedir.

3. Şeyh Muhammed Dâğî Ziyaretgâhı: Gelibolu'da Üçbaş Köyündedir.⁵¹

4. Şeyh İbrahim Efendi Ziyaretgâhı: Evliya Çelebi'nin ifadesine göre, Şeyh İbrahim, Arappınarı Tekkesinin şeyhi olan Şeyh İbrahim'in babasıdır. Ziyaretgâhı Tire'deki Arappınarı Tekkesindedir.⁵²

SONUÇ

Evliya Çelebi'nin Seyahatnamesinde Azîz Mahmud Hüdâyî ve tarikatı Celvetiyye ile ilgili unsurlar hakkında verdiği bilgiler, diğer kaynaklarla yapılan karşılaştırmalarda doğru olduğu görülmüştür.

Evliya Çelebi, Azîz Mahmud Hüdâyî'nin hayat hikayesini kısa ve öz olarak ele almıştır. Osmanlı toplumunda sosyal, siyasi ve tasavvuf sahasındaki rolüne dikkat çekmiştir. Mürşidi Üftade hakkında da kayda değer bilgiler sunmuştur. Celvetiyyenin 5 halifesi, 15 tekkesi ve 4 ziyaretgâhı ile ilgili olarak çok değerli malumat verildiği görülmektedir.

BİBLİYOGRAFYA

Ayverdi, Ekrem Hakkı Avrupa'da Osmanlı Mimari Eserleri, Bulgaristan, Yunanistan, Arnavudluk, İstanbul Fetih Cemiyeti, İst. 1982.

Demircanlı, Yüksel Yoldaş İstanbul Mimarisi İçin Kaynak Olarak Evliya Çelebi Seyahatnamesi, Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları, İstanbul, tsz.

Evliya Çelebi, Seyahatname, Neşreden Ahmed Cevdet, (I-VIII. Ciltleri) İkdâm Matbaası, İstanbul, 1314.

Evliya Çelebi, Seyahatname, Topkapı Bağdat Kütüphanesi No: 304-305.

Evliya Çelebi, Seyahatname, (Evliya Çelebi b. Derviş Muhammed Zıllî, Evliya Çelebi Seyahatnamesi, Topkapı Sarayı Bağdat 304 Yazmasının Transkripsiyonu Dizini) Haz. Orhan Şaik Gökyay, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 1996.

Evliya Çelebi, Seyahatname (Evliya Çelebi b. Derviş Muhammed Zıllî, Evliya Çelebi Seyahatnamesi Topkapı Sarayı Bağdat 304 ve 305 Yazmasının Transkripsiyonu-Dizini), Haz. Yücel Dağlı-Seyit Ali Kahraman, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 1998-1999-2001

Evliya Çelebi, Seyahatname, (IX-X) Devlet Matbaası, İstanbul, 1935-1938. IX/170.

Evliya Çelebi Seyahatname, (15 Cilt) Türkçeleştiren Zuhurî Danışman, Zuhurî Danışman Yayınevi, İstanbul, 1969-1971.

Hulvî Mahmud Cemaleddin, Lemezât-ı Hulviyye ez-Lemeat-ı Ulviyye der Menâkıb-ı Meşayih-ı Halvetiyye, Millet Ktp., Ali Emiri Kit., nu.1100.

Süreyya, Mehmed. Sicill-i Osmânî yahut Tezkire-i Osmâniye, İstanbul, 1308.

Tukin, Cemal, “ Girit” DİA, 14.

Yılmaz H. Kâmil, Azîz Mahmud Hüdâyî ve Celvetiyye Tarikatı, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul, 1980.

Yılmaz, H. Kâmil, Anahatlarıyla Tasavvuf ve Tarikatlar, Ensar Neşriyat, İstanbul, 1988.

Yılmaz, H. Kâmil “Azîz Mahmud Hüdâyî” DİA, IV.

DİPNOTLAR

¹ H. Kâmil Yılmaz, Anahatlarıyla Tasavvuf ve Tarikatlar, Ensar Neşriyat, İstanbul 1988. s. 264.

² Mahmud Cemaleddin Hulvî, Lemezât-ı Hulviyye ez-Lemeat-ı Ulviyye der Menakıb-ı Meşayih-ı Halvetiyye, Millet Ktp., Ali Emiri Kit., nu.1100., vr.187a.; Yılmaz, “Azîz Mahmud Hüdâyî” DİA, IV/338.

³ Yılmaz, “ Azîz Mahmud Hüdâyî” DİA, IV/338.

⁴ Evliya Çelebi, Seyahatname, Neşreden Ahmed Cevdet, (I-VIII. Ciltleri) İkdam Matbaası, İstanbul, 1314., , I/479.; Evliya Çelebi, Seyahatname, Topkapı Bağdat Kütüphanesi No: 304-305; (Topkapı 304), 144a.; Evliya Çelebi, Seyahatname, (Evliya Çelebi b. Derviş Muhammed Zillî, Evliya Çelebi Seyahatnamesi, Topkapı Sarayı Bağdat 304 Yazmasının Transkripsiyonu Dizini) Haz. Orhan Şaik Gökyay, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 1996, s. 205.

⁵ a.g.e., (Cevdet), II/53-54.

⁶ a.g.e., (Gökyay), s.204.

⁷ Seyahatname, (Cevdet), I/214.-479.

⁸ a.g.e., (Cevdet), I/479.

⁹ H.Kâmil Yılmaz, “Azîz Mahmud Hüdâyî” DİA, IV/ 399.

¹⁰ a.g.e., (Cevdet), I/216.; II/161-162-163.

¹¹ a.g.e., (Gökyay), s. 87.; a.g.e.; (Cevdet) I/216.; II/161-162.

¹² H.Kâmil Yılmaz, “Azîz Mahmud Hüdâyî” DİA, IV/399.

¹³ Tukin, Cemal, “ Girit” DİA, 14/87.

¹⁴ Seyahatname, (Cevdet), II/161-162-163.

¹⁵ A.g.e., (Cevdet), III/344.

¹⁶ a.g.e., (Cevdet), III/344.; Evliya Çelebi, Seyahatname (Evliya Çelebi b. Derviş Muhammed Zillî, Evliya Çelebi Seyahatnamesi Topkapı Sarayı Bağdat 304 ve 305 Yazmasının Transkripsiyonu-Dizini), Haz. Yücel Dağlı-Seyit Ali Kahraman, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 1998-1999-2001. 3/192.; a.g.e., (Topkapı Bağdat 305), 119b.

¹⁷ a.g.e., (Heyet), 3/196.; a.g.e., (Topkapı Bağdat 305), 121b.

¹⁸ a.g.e., (Cevdet), III/477. Sayfada “Şeyh Ahmed Sultan” olarak geçmektedir.

¹⁹ a.g.e., (Cevdet), III/477.

²⁰ a.g.e., (Heyet), 3/268.; a.g.e. (Topkapı Bağdat 305), 168b.

²¹ Seyahatname, (Cevdet), III/477-478.; H. Kâmil Yılmaz, Azîz Mahmud Hüdâyî ve Celvetiyye Tarikatı, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul 1980., s. 126.

²² a.g.e., (Cevdet), V/321.

²³ a.g.e., (Cevdet), V/380.

²⁴ Evliya Çelebi, Seyahatname, (IX-X) Devlet Matbaası, İstanbul 1935-1938. IX/170.

²⁵ a.g.e., (Cevdet), II/17.; a.g.e., (Topkapı, Bağdat 304), 225b.

²⁶ a.g.e., (Cevdet), II/17.

²⁷ a.g.e., (Gökyay), s.203.; a.g.e., (Topkapı Bağdat 304), 142b.; Evliya Çelebi, Seyahatname, (15

- Cilt) Türkçeleştiren Zuhurî Danışman, Zuhurî Danışman Yayınevi, İstanbul, 1969-1971., II/173.
- ²⁸ Yüksel Yoldaş Demircanlı, İstanbul Mimarisi İçin Kaynak Olarak Evliya Çelebi Seyahatnamesi, Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları, İstanbul, tsz., s. 282.; Geniş bilgi için bkz: Ayvansarâyî, Hadîka, II/17-18-195-204-241-257.
- ²⁹ a.g.e., (Gökyay), s. 131.; a.g.e., (Topkapı Bağdat 304), 92b.
- ³⁰ Mehmed Süreyya, Sicill-i Osmânî yahut Tezkire-i Osmânîye, İstanbul 1308. C.3.s.327.; H. Kâmil Yılmaz, Aziz Mahmud Hüdâyî ve Celvetiyye Tarikatı, s. 283.
- ³¹ Demircanlı, a.g.e., s. 279.
- ³² Seyahatname, (Cevdet), III/336-337.
- ³³ a.g.e., (Heyet), 3/192.; Ekrem Hakkı Ayverdi, Avrupa'da Osmanlı Mimari Eserleri, Bulgaristan, Yunanistan, Arnavudluk, İstanbul Fetih Cemiyeti, İstanbul 1982. IV/91.
- ³⁴ a.g.e., (Cevdet), III/385.; A.g.e., (Heyet), 3/217.; a.g.e., (Topkapı Bağdat 305), 135a.
- ³⁵ a.g.e., (Cevdet), VII/568.
- ³⁶ a.g.e., (Cevdet), VII/677.
- ³⁷ a.g.e., (Cevdet), VIII/512.
- ³⁸ a.g.e., (Cevdet), VIII/631.
- ³⁹ a.g.e., (Cevdet), VIII/706. 5. Dipnotta bu tekke için "Halvetiyye" tekkesi olduğu ifade edilmektedir.
- ⁴⁰ a.g.e., (Cevdet), VIII/706.; Ekrem Hakkı Ayverdi, a.g.e., IV/390.
- ⁴¹ a.g.e., (Cevdet), VIII/721. 7. Dipnotta " Halvetiyyesi" olarak belirtilmektedir.; E. Hakkı Ayverdi, a.g.e., IV/399.
- ⁴² a.g.e., (Cevdet), VIII/721.
- ⁴³ a.g.e., (DM), IX/170.
- ⁴⁴ a.g.e., (DM), IX/380.
- ⁴⁵ a.g.e., (DM), IX/773.
- ⁴⁶ a.g.e., (DM), IX/ 773.
- ⁴⁷ a.g.e., (Cevdet),II/53-54.
- ⁴⁸ a.g.e., (Cevdet), I/479.
- ⁴⁹ a.g.e., (Gökyay), s. 205.
- ⁵⁰ a.g.e., (Cevdet), I/479.
- ⁵¹ a.g.e., (Cevdet), V/321.
- ⁵² a.g.e., (DM), IX/172.

Bir Arşiv Vesikası Işığında Hüdâyî Âsitânesi'ne Şeyh Tayini

DR. NECDET YILMAZ

Araştırmacı - Yazar

Üsküdar'ın müslüman kimliğinin oluşmasında bir takım unsurlar vardır. Bunların başında “Fetih Hadisi”nin motivasyonu ile İstanbul’u İslâm’ın ve insanlığın hizmetine hediye etmek maksadıyla denizden ve karadan bu kutlu şehre gelen sahabiler bulunmaktadır. Üsküdar İstanbul’da Hac yolculuğunun başlangıç yeri olarak kabul edilmiş, Avrupa’dan gelenler burada toplanmışlardır. Üsküdar bu yönüyle Kâbe Toprağı sayılmıştır. İnsanları terbiye etmeleri dolayısıyla yaygın eğitim müesseseleri olan tekke ve dergâhların bu kimliğin oluşmasında ayrı bir yeri vardır. Onlar içerisinde de Aziz Mahmud Hüdâyî Âsitânesi’nin ağırlığı bir başkadır.

Anadolu topraklarında neşv ü nemâ bulmuş dört tasavvuf mektebinden birisi olan Celvetiyye’nin beşiği Üsküdar’dır. Osmanlı irfanını anlamak için Üsküdar’ı ve buradaki büyük kültür ocağı olan Hüdâyî Âsitânesi’ni tanımak gerekir.

Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Ali Emîrî Tasnifi’nde bulunan bir vesika bu dergâhın XVIII. yüzyıldaki yönetimi ile ilgili çarpıcı ipuçları vermektedir. Hüdâyî Âsitânesi’nde şeyh olan Bilecikli Osman Efendi, yetiştirip hilâfet verdiği Yâkub Afvî Efendi lehine tekkenin şeyhliğinden ferâgat ettiğini bir arzuhal ile bildirmekte, durum yetkili merciler tarafından incelenip rapor edildikten sonra da teklifin uygunluğu sadrazam tarafından onaylanmakta ve bir berat verilmektedir.

Bu tebliğde belge bir bütün olarak sunulduktan sonra, adı geçen postnişinler hakkında biyografik bilgiler verilecek, ardından da belgenin geçtiği aşamalar diplomatik olarak belirtilmeye çalışılacaktır.

Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Ali Emîrî, III. Ahmed, nr. 2836.

نوحیہ سورہ من محو در
الداعی علیہ

ابن حجر

[illegible]

Sahh

İşâretleri mücebince tevcîh olunmak
buyuruldu.

Fî 3 N¹ sene 1140 [13 Nisan 1728]

Der-i devlet-i mekîne arz-ı dâ'î-i kemîne oldur ki
Berât-ı âlîşân ile mutasarrıf olduğum Üsküdarî Hüdâyî eş-Şeyh Mahmud Efendi
âstâne ve zâviyesini işbu bâ'is-i arz-ı ubûdiyyet olan kendi terbiyem ile müreb-
bâ ve halîfem eş-Şeyh Ya'kûb Efendi ibn-i eş-Şeyh Mustafâ dâ'îleri cümlelerin
muhtârı ve her vechile makâm-ı mezbûra mahall ü müstahak-ı âtîfet bendeleri
olmağla bâ-işâret-i aliyye-i veliyyü'n-ni'am ferâğ u kasr-ı yedimden tevcîh ve ye-
dine berât-ı âlîşân ihsân buyurmak üzere pâye-i serîr-i a'lâya arz u i'lâm olun-
du, el-emr li-men lehü'l-emrindir.

Mine'l-abdi'd-dâ'î li'd-Devleti'l-Aliyyeti
Şeyh Seyyid Osmân Seccâde-nişîn Hüdâyî el-Üsküdârî

Tevcîh buyurulmak mercûdur
Ed-dâ'î Abdullâh
Ufiye anhu

An-vakf-ı
merhûm ve mağfûrun leh Üsküdarî Hüdâyî eş-Şeyh Mahmud Efendi
eş-Şeyh es-Seyyid Osmân ibn-i Seyyid Mustafâ Efendi
seccâde-nişîn Hüdâyî Hazret-i eş-Şeyh Mahmud Efendi der-Üsküdar
bâ yevm

7

Halîfe-i eş-Şeyh Selâmî Alî Efendi
Dede Çelebi
Berât

Dâde sitâde an ref'-i eş-Şeyh Mehmed Efendi ? be-mûceb-i ruûs-ı hümâyûn ve
bâ-arz-ı Lütfullâh Efendi müfettiş-i evkâf ve Mehmed Selîm Efendi k_dî-i Üskü-
dar ve bâ-işâret-i mevlânâ el-mütevellî ? İshak İsmâ'îl Efendi hazret-i Şeyhü'l-is-
lâm.²

fî 25 M³ sene 1130 [29 Aralık 1717]

Merhûm-ı müşârun ileyhın zâviyesinde vazîfe-i mu'ayyen ile seccâde-nişîn olan
eş-Şeyh Mehmed Efendi fevt olup meşîhat-ı mezbûre mahlûl olmağla tekye-i
mezbûrenin fukarâ ve hüddâmından ve Üsküdar'ın ulemâ ve sulehâsından
cem'-i gafîr tekye-i mezbûreye ber-mûceb-i şart-ı vâkıf tarîk-i Celvetiyye'den
merhûm eş-Şeyh Selâmî Alî Efendi'nin halîfesi ve hâlâ tekyesinde seccâde-ni-
şîn-i irşâd olan mezkûr eş-Şeyh es-Seyyid Osmân Efendi ibn-i es-Seyyid Musta-
fâ Efendi'ye târîh-i mezbûrda tevcîh ve hâlâ üzerinde mukayyedir. Fermân
sa'âdetlü Sultânım hazretlerininindir.

Fî 3 N⁴ sene 1140 [13 Nisan 1728]

Bilecikli Seyyid Osman Efendi

Aslen Bilecikli olan Osman Efendi,⁵ Seyyid Mustafa Efendi adlı bir zâtın oğludur. Azîz Mahmud Hüdâyî'nin önde gelen halifelerinden Selâmi Ali Efendi'nin terbiyesinde yetişip ondan hilafet aldıktan sonra Üsküdar'daki çeşitli tekkelerde postnişinlik yapmıştır. Atpazarı yakınlarında bir cami inşa ettirmiştir. 25 Muharrem 1130 [29 Aralık 1717] yılında Hüdâyî Âsitânesi şeyhi Mehmed Sabûrî Efendi'nin vefatı ile boşalan postnişinliğe tayin edilmiştir. On yıl kadar bu hizmeti îfâ ettikten sonra halifesi ve dâmâdı Yâkub Afvî Efendi'nin yerine geçmesi için arzuhal vermiş, bu tayin gerçekleşikten bir hafta sonra vefat etmiştir. “Şeyh-i Dergâh” terkibi ile vefatına tarih düşürülmüştür. Âsitâne'nin kendisinden önceki şeyhi Mehmed Sabûrî Efendi'nin yanına defnedilmiştir.⁶

Yâkub Afvî Efendi

Celvetî meşâyihinden “Odabaşı Şeyhi” diye tanınan Fenâî Mustafa Efendi'nin (v. 1115/1703-1704) oğludur. Selâmi Ali Efendi'nin halifelerinden olan bu zât kimi kayıtlarda Amasyalı, kimilerinde ise Şumnulu olarak geçmektedir. 1089/1678 tarihinde İstanbul'un Topkapı semtinde doğmuştur. İlk tahsilini tamamladıktan sonra Bilecikli Osman Efendi'ye intisap etmiştir. Sülûkünü tamamlayarak halifesi ve aynı zamanda dâmâdı olmuştur. Üsküdar'da bulunan Yeni Valide Sultan ve Şehzâde câmileri vaizliklerinde bulunduktan sonra 3 Ramazan 1140 [13 Nisan 1728] tarihinde şeyhi ve kayınpederi Osman Efendi'nin, lehine feragat etmesiyle Hüdâyî Âsitânesi'ne postnişin olmuştur. Bu vazifesini vefat ettiği 1149/1736 tarihine kadar sürdürmüştür. Vefatına “Ta'yîn-i râhat” ve “Şeyh-i râhil” terkipleri ile tarih düşürülmüştür. Vasiyeti icabı İnadiye'de Karaca Ahmed'e giden caddenin sağ tarafına vâlidesinin yanına defnedilmiştir.¹⁰⁵

Aynı zamanda şâir olan Yâkub Afvî Efendi, tasavvuf başta olmak üzere tefsir, hadis ve fıkha dair çeşitli eserler kaleme almıştır. Tespit edebildiğimiz eserleri şunlardır:⁸

1. Dîvânçe
2. Bir Na't
3. İlhâkât ale't-tecelliyât
4. Hediyyetü'l-vü'âz
5. Hediyyetü's-sâlikîn
6. Hülâsatü'l-beyân fî mezhebi'n-Nu'mân
7. Kenzü'l-vâizîn
8. el-Lem'atü'n-Nûrâniyye fî şerh-i ilâhiyyâtî'l-Hüdâyî
9. Mefâtiḥ
10. Netîcetü't-tefâsîr fî Sûret-i Yûsuf
11. el-Vesîletü'l-uzmâ li Hazreti'n-Nebii'l-müctebâ
12. Tarîkatnâme fî âdâbî't-tecelliyât
13. Hediyyetü'l-ihvân

Belgenin Dili

Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Ali Emîrî, III. Ahmed, 2836 numarada kayıtlı olan transkripsiyonu arz edilen bu belgeye göre, Hüdâyî Âsitânesi'nde 25 Muharrem 1130 [29 Aralık 1717] yılında postnişîn olarak göreve başlamış olan Bilecikli Osman Efendi, 3 Ramazan 1140 [13 Nisan 1728] tarihi itibarıyla bu görevinden halifesi Yâkub Afvî Efendi adına feragat ettiğini bildiren bir arzuhal sunmaktadır. Bu arzuhal ile birlikte belgenin geçirdiği safhalar şu şekildedir:

1. Adı geçen şeyhin arzuhali verilmiştir.
2. Mezkûr şeyhin durumunu gösterir önceki kayıtlar muhtemelen ruûs kalemin-den derkenâr olarak çıkarılmıştır.
3. Bu kayıtlar bir telhis ile özetlenmiştir.
4. Kayıtları gören dönemin şeyhülislâmı Yenişehirli Abdullah Efendi⁹ müsbet kanaatini bildirerek veziriazama arz etmiştir.
5. Dönemin veziriazamı Nevşehirli Dâmad İbrahim Paşa'nın muvafakatini içeren derkenar olan buyrulduyu, verilen emrin doğru, hilesiz ve sahih olduğunu belirten "sahh" kaydı da koyduktan sonra şeyhülislâma iade etmiştir.

Yukarıda saydığımız aşamalardan geçen mezkur belgeden öğrendiğimize göre;

1. Hüdâyî Âsitânesi şeyhi, Dede Çelebi diye de bilinen Mehmed Sabûrî Efendi'nin vefatı ile boşalan postnişînlik tayini 25 Muharrem 1130 [29 Aralık 1717] yılında, Üsküdar'ın ulemâ ve sulehâsının isteği ve evkaf müfettişi Lütfullah Efendi, Üsküdar kadısı Mehmed Selim Efendi ve aynı zamanda dönemin şeyhülislâmı da olan vakfın mütevellîsi Ebû İbhak İsmâil Efendi'nin arzı üzerine gerçekleştirilmiştir.
2. Bilecikli Osman Efendi'ye bu hizmetinin karşılığı ve muhtemelen vakfiyenin bir şartı olarak günlük 7 akçe ücret verilmesi öngörülmektedir.
3. Bilecikli Osman Efendi'nin postnişîn olarak atanması yöntemine mukabil kendisi, halifesi olan Yâkub Afvî Efendi lehine şeyhlikten feragat etmektedir.

Sonuç

Vakıf müessesesi Osmanlı devrinde faaliyet gösteren tarikat ve tekkelerin devlet nezdindeki meşruiyetlerini hukukî açıdan tescil eden unsurların başında gelir. Devlet vakıf müessesesi aracılığıyla tarikat faaliyetlerini kontrol etme ihtiyacı duymuştur. Bununla birlikte bu müessese siyasî otorite dışında sistemleşmek suretiyle âdeta bir çeşit sivil toplum nüvesi oluşturmuştur.

Osmanlı dönemi tasavvufî hayatının önemli unsurlarından olan çeşitli tarikat-lara bağlı tekkelerde postnişînlik yapan meşâyihin tayinleri merkezî idare tara-fından yapılmaktadır. Osmanlı arşiv belgeleri bu tekkelerin tarihleri ve postni-şînlerinin hayatları hakkında önemli ipuçları vermektedir. Bu açıdan arşivler-den istifade edilmeden yapılan tasavvuf tarihi çalışmaları eksik kalacaktır.

İncelemeye konu edindiğimiz belge, Hüdâyî Âsitânesi'nin XVIII. yüzyıldaki yö-netim tarzına önemli katkılar sağlamaktadır.

DİPNOTLAR

¹ Ramazan

² Ebû İshak İsmâil Efendi (v. 1138/1726)'dir.

³ Muharrem

⁴ Ramazan

⁵ Şeyhî Mehmed Efendi, Anadolu vilâyetinin Canik sancağının Bafra kazasından olduğunu kaydeder. Bk. Şeyhî Mehmed Efendi, Vakâyiü'l-fudalâ, I-II (haz. Abdülkadir Özcan), İstanbul 1989, II, 683.

⁶ Bk. Yâkub Afvî, Hediyyetü's-sâlikîn, Süleymaniye Ktp., Hacı Mahmud Efendi, nr. 2715, vr. 19b; Şeyhî, a.g.e., II, 683-684; Hüseyin Ayvansarâyî, Hadîkatü'l-cevâmi', I-II, İstanbul 1281, II, 199; Hüseyin Vassâf, Sefîne-i Evliyâ-yı Ebrâr fî Şerh-i Esmâr-ı Esrâr, I-V, Süleymaniye Ktp., Yazma Bağışlar, nr. 2305-2309, III, 22; Tabibzâde Mehmed Zâkir Şükrî Efendi, Die İstanbuler Derwisch-Konvente und ihre Scheiche (Mecmûa-i Tekâyâ) (haz. M. Serhan Tayşi-Klaus Kreiser), Freiburg 1980, s. 78; Mehmed Süreyyâ, Sicill-i Osmânî yahud tezkire-i meşâhîr-i Osmâniye, I-IV, İstanbul 1308, IV, 649; H. Kâmil Yılmaz, Aziz Mahmud Hüdâyî Hayatı Eserleri Tarîkatı, İstanbul 2004, s. 272-273, 293; a.mlf., "Üsküdar Celveti Tekkeleri", Üsküdar Sempozyumu I (23-25 Mayıs 2003) Bildiriler, İstanbul 2004, s. 194; Ramazan Muslu, Osmanlı Toplumunda Tasavvuf [18. Yüzyıl], İstanbul 2003, s. 476. Bilecikli Osman Efendi ile Celveti meşâyihinden Bursalı İsmâil Hakkı arasındaki ilişkiler için bk. Ali Namlı, İsmâil Hakkı Bursevî Hayatı Eserleri Tarikat Anlayışı, İstanbul 2001, 106, 230; Nuran Döner, "İsmail Hakkı Bursevî'nin Kitâb-ı Kebîr'i ve Bursevî'de Vâridât Kültürü", Tasavvuf, yıl: 6, sy. 15 (Temmuz-Aralık 2005), s. 329.

⁷ Bk. Yâkub Afvî, Hediyyetü's-sâlikîn, Süleymaniye Ktp., Hacı Mahmud Efendi, nr. 2715, vr. 1b, 19b; Şeyhî, a.g.e., II, 683-684; Hüseyin Ayvansarâyî, Hadîkatü'l-cevâmi', I-II, İstanbul 1281, II, 200; a.mlf., Tercümetü'l-meşâyih, Süleymaniye Ktp., Es'ad Efendi, nr. 1375, vr. 41a, 37a; Hüseyin Vassâf, Sefîne-i Evliyâ-yı Ebrâr fî Şerh-i Esmâr-ı Esrâr, I-V, Süleymaniye Ktp., Yazma Bağışlar, nr. 2305-2309, III, 23; Tabibzâde Mehmed Zâkir Şükrî Efendi, Die İstanbuler Derwisch-Konvente und ihre Scheiche (Mecmûa-i Tekâyâ) (haz. M. Serhan Tayşi-Klaus Kreiser), Freiburg 1980, s. 78; Mehmed Süreyyâ, Sicill-i Osmânî yahud tezkire-i meşâhîr-i Osmâniye, I-IV, İstanbul 1308, IV, 649; Bursalı Mehmed Tâhir, Osmanlı Müellifleri, I-III, İstanbul 1333-42, I, 201; Bağdatlı İsmâil Paşa, Hediyyetü'l-ârifin esmâü'l-müellifin, I (nşr. Kilisli Muallim Rifat-İbnülemin Muahmud kemal); II (nşr. İbnülemin Mahmud Kemal-Avni Aktuç), İstanbul 1951-55, I, 547; Nail Tuman, Tuhfe-i Nâilî (haz. M. Tatcı-C. Kurnaz), Ankara 2001, s. 692; Carl Brockelmann, Geschichte der arabischen Litteratur Supplementband, I-III, Leiden 1937-42, II, 663; H. Kâmil Yılmaz, Aziz Mahmud Hüdâyî Hayatı Eserleri Tarîkatı, İstanbul 2004, s. 272-273, 293; Ramazan Muslu, Osmanlı Toplumunda Tasavvuf [18. Yüzyıl], İstanbul 2003, s. 476-477; Namlı, a.g.e., s. 230.

⁸ Bk. Vassâf, a.g.e., 23; Mehmed Tâhir, a.g.e., I, 202; İsmâil Paşa, a.g.e., I, 547; Nail Tuman, a.g.e., s. 692; Brockelmann, a.g.e., II, 663; Muslu, a.g.e., s. 477-478.

⁹ Hakkında bilgi için bk. Ahmed Rifat Efendi, Devhatü'l-meşâyih maa zeyl, İstanbul 1978, s. 86-87; Mehmet İpşirli, "Abdullah Efendi, Yenişehirli", Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi, I, 100-101.

Edirne ve Çevresinde Celvetîlik ve Celvetîler

DR. SELAMİ ŞİMŞEK

Araştırmacı - Yazar, Erzurum.

ÖZET

Azîz Mahmud Hüdâyî (ö. 1032/1623) tarafından Anadolu topraklarında tesis edilen Celvetîlik, Edirne ve çevresinde oldukça etkili olmuş tarikatlardan birisidir. Edirne başta olmak üzere, Gelibolu, Keşan, Şarköy, Çorlu ve Tekirdağ tarikatın faaliyetlerinin görüldüğü belli başlı merkezlerdir. Hasan Efendi (ö. 1014/1605), Dizdârzâde Ahmed Efendi (ö. 1032/1623), Saçlı İbrahim Efendi (ö. 1075/1664), Abdülhay Celvetî (ö. 1117/1705), Vahdetî Osman Efendi (ö. 1135/1722), Süleyman Zâtî Efendi (ö. 1151/1738), Yusuf Edirnevî (ö. 1153/1740-41), Ali Senâî Efendi (ö. 1200/1786), Hüseyin Şâhidî (ö. ?) ve Fahrî Ahmed Efendi (ö. 1214/1799) bunlardan ilk akla gelen Celvetî şeyhleridir. Mezid Bey Zâviyesi, Dizdarzâde Tekkesi, Senâî Ali Efendi Tekkesi, Celvetiyye Dergâhı, Abdalbâkî Efendi Tekkesi ve Nûreddin Tekkesi Celvetî âyinlerinin yapıldığı meşhûr tekkelerdir.

Giriş

Edirne, gerek tasavvuf ve tarikatlar tarihi gerekse Celvetîlik açısından İstanbul ve Bursa'dan sonra oldukça önemli bir yere ve öneme sahiptir. Şöyle ki, 1361 tarihinden itibaren Osmanlı Devleti'nin yönetimi altına giren Edirne'de¹, gerek bu fetih öncesinde ve gerekse sonrasında birçok sûfî gelerek buraya yerleşmiş, her biri kendi adıyla anılan mahalleler kurarak yeni bir şehrin temellerini atmışlardır. Kiyak Baba, Şeyh Şuca, Müeyyedzâde, Sefer Şah, Hoca Sinan, Şeyh Sâlih, Baba Haydar bunlardan bir kaçıdır².

Celveti Tâci

XV. asra gelindiğinde, artık Edirne ve çevresinde tasavvuf ve tarikatların yayılmaya başladığını, bir takım tekkelerin açıldığını müşâhede etmekteyiz. Başta Sultan II. Murad tarafından 1443'te Murâdiye Câmii'ne bitişik çeşitli imâretlerin bulunduğu külliyyeye ilave olarak yaptırılan Edirne Mevlevîhânesi³ olmak üzere Hızır Baba'nın Hünkâr Tekkesi, Sefer Şah'ın Orta İmâret'deki Bektâşî Tekkesi ve ilk önce I. Murad tarafından inşâ ettirildiği belirtilen Güreşçiler Tekkesi⁴ bu dönemde faaliyetleri görülen önemli tekkelerdir.

XVI. ve XVII. asırlarda da tasavvuf ve tarikatlar Edirne'de faaliyetlerini artırarak sürdürmüşlerdir. Halvetiyye'den Bâyezid Halife (ö. 922 / 1516'dan sonra)⁵; Zeyniyye'den Hadîdî Çelebi (ö. 1533) ve Şeyh Ali Dede (ö. 1512)⁶'ye intisab eden Yakînî Çelebi (ö. 1569)⁷; Mevleviyye'den Fedâyî (ö. 1561)⁸; Gülşeniyye'den, İbrahim Gülşenî (ö. 1534)'nin halifelerinden Edirneli Âşık Musâ Efendi (ö. 1564)'nin manevî terbiyesi ile yetişmiş, hilâfet almış Abdülkerim Efendi (ö. 1584)⁹ ve yine İbrahim Gülşenî'nin oğlu Seyyid Ahmed Hayalî (ö. 1570)'ye intisab ederek tarikatın mertebelerini kat'eden Kurtzâde Vâlihî (ö. 1585)¹⁰; Halvetiyye'den Nûreddinzâde (ö. 1574)'nin halifelerinden Şeyh Muhammed Kırımî'ye intisab eden ve 1599'da şeyhinin vefâtı üzerine tarikatın Varna'daki tekkesine şeyh olan Sinan Efendi (ö. 1630)¹¹; önceleri Gülşenî dervişlerinden olduğu halde sonra Melâmiyye'ye intisab ettiği ileri sürülen Derviş Hüsâmî (ö. 1648)¹² ve Halvetiyye'nin Câhidiyye kolunun müessisi Câhidî Ahmed Efendi (ö. 1659)¹³ bu asırlarda dikkatleri üzerine çeken şahsiyetlerdir¹⁴.

İşte bu dönemde Edirne'de varlığını hissettirmeye başlayan tarikatlardan birisi de hiç kuşkusuz Celvetiyye'dir. Celvetîlik, Azîz Mahmud Hüdâyî (ö.1623) tarafından Anadolu topraklarında tesis edilen ve silsilesi İbrahim Zâhid Geylânî yoluyla Halvetîliğin kollarından Zâhidîlik, Safiyyüddin Erdebilî (ö.1334) yoluyla Safevîlik, Hacı Bayram Velî yoluyla da Bayramîlik ile birleşen bir tarikattır¹⁵. XVIII. asırda altın çağını yaşayan tarikatın Selâmiyye kolu dışında diğer üç kolu, Hakkîyye, Fenâiyye ve Hâşimîyye bu asırda kurulmuştur. Yine bu asırda İstanbul başta olmak üzere Bursa, Edirne ve Kastamonu Celvetîliğin faaliyetlerinin görüldüğü belli başlı merkezlerdir¹⁶.

Celvetîliğin Edirne ve çevresinde ilk olarak teması Azîz Mahmud Hüdâyî'nin Rûmeli taraflarına seyahati ve orada ikâmetiyle olmuştur (579/1579). Şöyle ki, onun Sivrihisar'dan çoluk çocuğunu alarak Rûmeli'ye geçtiğini pâdişâha gönderdiği mektuplarından anlaşılmaktadır¹⁷.

Şimdi Celvetîliğin Edirne ve çevresindeki durumunu daha yakından müşâhehe etmek ve değerlendirmek amacıyla XVI. asırdan günümüze kadar faaliyet göstermiş olan Celvetî şeyhleri ve tekkeleri hakkında bilgi verelim.

A. Celvetî Şeyhleri

1. Hasan Efendi (ö. 1014/1605)

Hayatı hakkında yeterli bilgi bulunmayan Hasan Efendi, Azîz Mahmud Hüdâyî'nin halifelerinden olup, şeyhi tarafından Dizdarzâde Ahmed Efendi'den önce Edirne'ye gönderilmiş ve bir süre Mezid Bey Câmîi'ni zâviye ve mescid olarak kullanmıştır. 1014/1605'te vefâtı üzerine buraya defnedilmiştir¹⁸.

2. Dizdarzâde Ahmed Efendi (ö. 1032/1623)

Edirne'de tarîkatı yaymış olan Dizdarzâde Ahmed Efendi, Karaman-Larende'li olup, çoğu kere Balıkesir'li Muk'ad Ahmed Efendi ile karıştırılmıştır¹⁹. Tahsili ni müteakiben Çivizâde Mehmed Efendi (ö. 995/1587)'ye mülâzım, bilâhare müderris olmuştur. 1004/1596 yılında müderrislik görevinden azledilince Diyarbekir Mal-Müfettişliği'ne tayin edilmiş ve daha sonra bu vazifeyi bırakarak Azîz Mahmud Hüdâyî'ye intisâb etmiştir. Seyr u sülûkunu tamamlayınca da 1012/1603'de İzmir'e, 1015/1606 tarihinde de Edirne'ye halife olarak gönderilmiştir. Burada kendileri için Tebriz'li Asil Çelebi adlı zât tarafından Edirne'de Kıyık Yolu üzerinde bir zâviye inşâ edilmiştir.

Edirne Eski Câmîi'nde tefsîr ve hadîs dersleri okutan Dizdarzâde, Cemâziye'l-Âhir 1032/Nisan 1623'de vefât etmiş, zâviyesi civârına gömülerek üzerine ahşap bir türbe yapılmıştır²⁰. Bu türbe, Saruca Paşa-Kilerci Yakub (Hızır Ağa) Mahallesi'nde eski Tophâne Caddesi'nde Dizdarzâde Tekkesi karşısındadır²¹.

3. Şeyh Halil Efendi (ö. 1038/1628)

Doğum yeri Kastamonu'dur. Azîz Mahmud Hüdâyî'nin halifelerindendir. Edirne'de Dizdarzâde Ahmed Efendi'nin yerine şeyh olup, 1038/1628'de irtihâl etmekle kendilerine mahsûs türbeye defnedilmiştir²². Bu türbe Dizdarzâde Tekkesi kapısı karşısındadır²³.

4. Saçlı İbrahim Efendi (ö. 1075/1664)

İzmitli olup, Solakbaş Mustafa Ağa adlı zâtın oğludur. İlk hallerinde Nakşibendiyye'ye sülûk etmiştir. 1000/1591 tarihinde Sırthamamı adlı mahalde dünyaya gelmiştir²⁴. 1003/1594 tarihinde çıkan bir yangında evleri yandığı için Tophane'ye taşınmışlardır. Hattâ bu sebeple kendisine “Tophaneli İbrahim Efendi” de denilir²⁵.

Babasının 1005/1597'de vefat etmesi üzerine, Sultan Ahmed'in hocası Mustafa Efendi'nin terbiyesi altına tevdi olunan İbrahim Efendi, ilk ilimleri bu zâttan öğrenmiştir. O sırada Sultan Ahmed tahta çıkınca Mustafa Efendi'nin yardımıyla Hazîne Odası'na tayin olunmuş ve sonra Hâs Odası'na geçmiştir. On sene kadar Enderûn-ı Hümâyûn'da kemâlleri tahsîl etmiştir. Günlerden bir gün Azîz Mahmud Hüdâyî'nin Sultan tarafından saraya dâvet buyrulduğunu görünce, o dakika Hz. Şeyh'e karşı İbrahim Efendi'de bir muhabbet husûle gelmiştir. Hz. Pîr'in beraberinde âsitânelerine gitmiş, kendisine bîat ederek inâbet almıştır. 1035/1626 yılında ise hilâfet almıştır²⁶.

Hafız Hüseyin Ayvansarayî Vefâyât'ında Muk'ad Ahmed Efendi'den müstahlef-tir diyorsa da²⁷, doğrusu Hz. Hüdâyî'den mezûn olsa gerektir. Önce Silistre'ye memûr edilmiş, sonra Edirne'ye gelmiştir²⁸. 22 Receb 1071/8 Şubat 1661 tarihinde Salı günü sabah namazını kılarken farzın ikinci rek'atında rûhları lâhût gûşenine uçmuştur. Sevenlerinden Nâilî Efendi şu târihi söylemiştir:

Yöneldi Saçlı İbrahim Efendim kurb-ı Mevlâ'ya (1071)²⁹

Vefeyât'da irtihâl tarihleri 1070/1660 olarak gösterilmiştir. “Sıdkî” mahlasıyla yazdığı şiir ve ilâhileri vardır³⁰. Vefeyât'da şu ilâhisi kaydedilmiştir:

Kulların derdine tîmâr eyle

Lütfu çok rahmeti çok Sultanım

Kerem u şefkatini işâr eyle

Lütfu çok rahmeti çok Sultanım

Sıdkî'ye eyle meded ihsânı

Hasret u derd ile yandı cânı

Nakd-ı vaslın ana kıl erzânı

Lütfu çok rahmeti çok Sultanım³¹

O. Nuri Peremeci ise, Edirne Tarihi adlı eserinde onun şu beytini nakletmiştir:

Bülbül niyâz için güle fasl-ı bahar arar

Âşık mahabbet etmek için gülizâr arar³²

Edirne'de tesis ettiği dergâhın hazîresinde, Hekimzâde Türbesi karşısında med-fündur³³. Buraya Eski Tophaneli derler. Türbesi ve dergâhı 1208/1793 tamir olunmuş ise de hâlâ haraptır. Münhal olan meşîhate âhiren Gülşeniyye'den Şeyh Tal'at Efendizâde Ahmed Hayalî Efendi tayin olunmuştur. Hayalî, Celvetî Asitânesi'nde seccâdenişîn Şeyh Mehmed Gülşen Efendi'nin halîfelerinden olup, âşık-ı sâdık bir zâttır³⁴.

5. Atpazarî Osman Fazlî Efendi (ö. 1102/1691)

Atpazarî Osman Efendi, Edirne’de doğmuş ve büyümüş Celvetî şeyhlerinden değildir. Ancak onun ilim tahsili için Edirne’ye geldiğini ve Saçlı İbrahim Efendi ile tanıştığını, daha sonraları Sultan IV. Mehmed’in kendisini buraya vaaz ve dersler vermesi için dâvet ettiğini biliyoruz. Dolayısıyla Fazlî Efendi’nin kısaca hayatı ve Edirne’deki bu faaliyetleri hakkında bilgi vermeyi faydalı buluyoruz.

19 Zilhicce 1041/7 Temmuz 1632 tarihinde Şumnu’da doğmuş olan Atpazarî, ilk bilgilerini babası Seyyid Fethullah Ziyâde’den almıştır. Osman Fazlî, on yedi yaşına kadar Şumnu’dan dışarı çıkmamış, bu yaşa geldiğinde ebeveyninden izin alıp ilim öğrenmek için yola çıkarak Edirne’ye gelmiştir. Burada Azîz Mahmud Hüdâyî’nin halîfelerinden Dizdarzâde Tekkesi’nde irşâd faaliyetlerinde bulunan Saçlı İbrahim Efendi (ö. 1075/1664) ile tanışmış ve hizmetine girmiştir. Burada sıkı bir riyâzet hayatı yaşamaya başlayan Osman Efendi’ye şeyhi kızını vermek isteyince, artık feyiz alamayacağı düşüncesi ile Edirne’den ayrılarak İstanbul’a gelmiştir. Fazlî Efendi, Hüdâyî Âsitânesi’ndeki yaşlı bir dervişin kılavuzluğuyla Zeyrek Tekkesi’nde şeyh olan Zâkirzâde Abdullah Efendi’nin terbiyesine girmiş ve yanında sekiz yıl kalarak tekmîl-i tarîkat etmiştir. Bir müddet sonra Zâkirzâde Abdullah Efendi tarafından Aydos’a halife olarak gönderilen Fazlî Efendi, burada birkaç yıl kaldıktan sonra şeyhinin vefât etmesinin ardından 1068/1657 senesinde daha büyük merkezde hizmetlerini yürütmek amacıyla Filibe’ye gitmiştir. Atpazarî, Filibe’de on beş sene hizmet ettikten sonra gördüğü bir rüya üzerine tekrar İstanbul’a dönmüştür³⁵.

İstanbul’da önce Kul Câmîi’nde, sonra Zeyrek Tekkesi’nde, daha sonra kendi ismiyle anılan Atpazarî Tekkesi’nde ve aynı zamanda muhtelif câmilerde vaaz, sohbet ve irşâd faaliyetlerini yürüten Fazlî Efendi, 1094/1683 senesinde vuku bulan Avusturya Seferi’ne kadar Sultan ve diğer idarî erkânla iyi ilişkiler içinde olmuş, ancak bu seferin Osmanlılar’ın hayrına olmayacağına inanması ve bunu açıkça dile getirmesi sebebiyle araları bundan sonra açılmıştır. Bu sefer hezîmetle sonuçlanınca, Edirne’de bulunan ve bu gelişmeleri yakından takip eden Sultan IV. Mehmed kendisini Edirne’ye vaaz vermesi ve dersler yapması için 1096/1685 senesinde dâvet etmiştir³⁶.

Edirne’ye gelen Fazlî Efendi, Sultan’ın huzurunda vaaza başladığında devlet adamlarını tenkit ederek, başa gelen felâketlerin sebebinin onların kanuna uymayan hareket ve kötü idareleri olduğunu söylemiş, Sultan da kendisine hak vermiştir. Bunun üzerine Kara Mustafa Paşa’dan sonra Sadrazam olan Kara Ket-hüdâ İbrahim Paşa, Fazlî Efendi’ye kin beslemeye başlamış ve bir fırsatını bularak onun memleketi olan Şumnu’ya sürgüne gönderilmesi doğrultusunda bir ferman almıştır³⁷.

Bu sürgünden üç ay sonra, yeni sadrazam olan Boşnak Sarı Süleyman Paşa, Fazlî Efendi’ye haber göndererek Edirne’ye dönmesini istemiştir. Edirne’ye gelişinde de büyük bir saygı ile karşılayarak bu kısa sürgünden dolayı kendisinden özür dilemiştir. IV. Mehmed de eskisinden daha fazla hürmet gösterek Pazarte-

si ve Cuma geceleri saraya gelip vaaz vermesini istemiştir. Fazlî Efendi bu günlerde saraya yanında müridleri olduğu halde gelerek vaaz ve zikir halkası oluşturduktan sonra Kur'ân-ı Kerîm tilâvetiyle sona erdirdiği kaydedilir³⁸.

1101/1690 yılında eşkıyaya yardım ettiği gerekçesiyle Köprülüzâde Fazıl Mustafa Paşa tarafından Magosa'ya sürgün edilen Osman Efendi, burada da irşâd ve vaaz hizmetlerinden geri durmamıştır. Osman Efendi, Magosa'da Humma hastalığına yakalanarak zayıf düşmüş ve 17 Zilhicce 1102/12 Eylül 1691 tarihinde bekâ âlemine irtihâl etmiştir. Fazlî Efendi'nin gerek şer'î ilimlere dâir gerekse tasavvufî alakalı birçok eseri bulunmaktadır³⁹.

6. Abdülhay Efendi (ö. 1117/1705)

Abdülhay Efendi (ö.1117/1705), yukarıda hakkında bilgi verdiğimiz Saçlı İbrahim Efendi'nin oğludur. Edirne'de babası halife olarak görev yaptığı zamanda dünyaya gelmiştir. Bir müddet ilim tahsili ile meşgul olan, sonra babasından tasavvufî eğitimini tamamlayarak Celvetî icâzetini alan Abdülhay, önce bugün Bulgaristan sınırları içerisinde yer alan Akçakızanlık'taki Alaeddin Efendi Tekkesi'ne 1071/1660 yılında şeyh olmuş⁴⁰ bilâhare babasının Receb 1070/Mart 1660'da vefâtı üzerine onun yerine Edirne Selimiye Vâizliği ile Dizdarzâde Tekkesi⁴¹ şeyhliğini üstlenmiş ve bu görevi 1097/1686'ya kadar ifâ etmiştir⁴².

Daha sonra İstanbul'a geçerek sırasıyla Şevvâl 1097/Temmuz 1686'da Mehmed Paşa Tekkesi ve Yeni Câmi Vâizliği, 1099/1687'de Eminönü Vâlîde (Yeni) Câmi Vâizliği ve Selâmi Ali Efendi'nin Safer 1104/Aralık 1692'de vefâtı üzerine Hüdâyî Âsitânesi'ne postnişîn olmuştur. On dört sene bu görevi icrâ eden Abdülhay Efendi, "Kıla Abdülhay sana Hak rahmeti" mısraının delâlet ettiği 29 Receb 1117/16 Kasım 1705 yılında vefât etmiştir. Mezarı, Üsküdar'da Halil Paşa türbesinde Halil Paşazâde Mahmud Bey'in yanındadır⁴³.

Hüseyin Vassâf'ın ifâdesine göre, Abdülhay Efendi, âlim, âbid, zâhid, mücâhid, şeyh-i fâzıl ve mürşid-i kâmil bir zâttır⁴⁴. O, XVII. asır boyunca İstanbul'un en yaygın tarikatlarından biri olan Celvetîliğin şehir hayatında neşvü nemâ bulmasını sağlamış ve mensûbu bulunduğu şeyh âilesi, tarikatın İstanbul'dan Balkanlar'a kadar yaygınlaşmasında önemli bir rol oynamıştır⁴⁵.

Abdülhay Efendi, gerek dönemin üstün bir vâizi, müfessiri ve şâiri olmasından kaynaklanan güçlü sûfî kişiliği, gerekse Hüdâyî'nin etkisinde kalarak yazdığı ve çeşitli yazma mecmûalarında dağınık şekilde bulunan tasavvufî şiirlerinden anlaşılan şâirliğinin yanında, tasavvuf edebiyatında Yunus Emre, Eşrefoğlu Rûmî ve Niyâzî Mısrî gibi, şiirlerine en çok beste yapılan birkaç sûfiden birisidir. Onun "Vücûdun âleme lutf-ı Hüdâ'dır yâ Resûlellah" diye başlayan na'atı bestelenmiş ve bundan başka şiirlerinden bazıları da Hâfız Post ve Gülşenî Şeyhi Şîruganî De-de tarafından bestelenerek İstanbul tekkelerinde yaygın şekilde okunmuştur⁴⁶.

Dâmâdı Nesîmizâde Ahmed Efendi (ö. 1135/1723)⁴⁷ de bir Celvetî şeyhi olan Abdülhay Efendi'nin, Hacı Bayram Velî'nin "Çalabım bir şâr yaratmış iki cihân arasında" mısraı ile başlayan şiirinin şerhi⁴⁸ yanında, Hüdâyî'nin, "İsteyen yârin,

Hak eder vârin” matla’lı ilâhisinin şerhi, Kasîde-i Bürde’nin manzûm tercümesi⁴⁹, Dîvânçe⁵⁰, Fethu’l-Beyân li Hulûsî’n-Nasri ve’l-Fethi ve’l-Emân⁵¹ ve Tefsîr-i Ba’zı Suver-i Kur’âniyye⁵² adlı eserleri vardır.

7. İsmail Hakkı Bursevî (ö. 1137/1725)

İsmail Hakkı Bursevî de Atpazarî Osman Fazlî Efendi gibi Edirne’de doğmuş ve büyümüş Celvetî şeyhlerinden değildir. Ancak onun Edirne’de yedi sene tahsîl gördüğünü ve daha sonraları buraya padişâhın dâveti üzerine vaaz ve irşâd için gelmiş bulunan şeyhi Fazlî Efendi’yi ziyâret ettiğini, burada bir süre kaldığını, ayrıca bu çevreye yakın olan merkezlerden Tekirdağ’da da üç sene kadar ikâmet ettiğini biliyoruz. Bu sebeple Bursevî’nin Edirne ve Tekirdağ’daki ikâmetleri ve buradaki faaliyetleri konumuz açısından önem arz etmektedir. Şimdi onun hayatına kısaca temas ederek bu merkezlerdeki faaliyetleri hakkında bilgi verelim.

1063/1653’de Aydos’ta doğmuş olan⁵³ İsmâil Hakkı Efendi⁵⁴, uzun süre Bursa’da yaşadığı ve orada vefât ettiği için Bursevî diye meşhûr olmuştur. İsmail Hakkı’nın okuma-yazmayı ve ilk tahsilini kimden veya kimlerden aldığı tam belli değildir. Bursevî, çok küçük yaşta Kur’ân-ı Kerîm öğrenmiş, on bir yaşına kadar hat (yazı) ile meşgul olmuş ve sarf ilmi gibi bazı âlet ilimleriyle ilgili kitaplar okumuştur. Osman Fazlî Efendi’nin ilk halîfesi ve akrabalarından Edirne halîfesi Şeyh Seyyid Abdülbâki Efendi Şumnu’ya akrabalarını ziyârete giderken Aydos’a uğramıştı. Osman Fazlî Efendi, onu Aydos’ta iken yetiştirdiğinden Bursevî’yi ve âilesini yakından tanıyordu. Bursevî’nin annesinin vefât ettiğini öğrenince, onu okutmak için babasından ve babaannesinden istemiş, onlar da Bursevî’yi onunla Edirne’ye göndermeye râzı olmuşlardır. İsmail Hakkı Bursevî, zamanında sultan ve diğer devlet erkânı tarafından tanınan bir kimse olarak nitelendirdiği Şeyh Abdülbâki Efendi ile Edirne’ye gittiğinde on bir yaşındadır (1074/1664)⁵⁵.

Edirne’de Şeyh Abdülbâki Efendi’nin yanında yedi sene kalan Bursevî⁵⁶, kendisinden sarf, nahiv okumuş ve İbnu’l-Hâcib (ö. 646/1249)’in sarf ilmine dâir eş-Şâfiye ve nahiv ilmine dâir el-Kâfiye adlı eserlerini baştan sona ezberlemiştir. Bunların yanında fıkıh, kelâm ve tefsîrden birçok klasik eser de okumuş olan Bursevî, ergenlik çağına girmeden on iki yaşında vaaz etmeye başladığı gibi, daha on altı yaşında iken Edirne’de sakal bırakmıştır⁵⁷.

1083/1672’de Osman Fazlî Efendi (ö. 1101/1690)’den ders almak için İstanbul’a gelen Bursevî’nin tasavvufta ve diğer ilimlerdeki olgunlaşması bu devrede olmuştur⁵⁸. 1086/1675’de “halifelik” almış ve Üsküp’e vaaz ve irşâd için görevlendirilmiş olan Bursevî, 1681’de Köprülü’ye oradan da 1093/1682’de Usturumca’ya gitmiştir. İsmail Hakkı Bursevî, Ustrumca’da ikâmetinin otuzuncu ayında 1096/1685’de şeyhi Fazlî Efendi tarafından gönderilen bir mektupla Edirne’ye çağırılmıştır. Fazlî Efendi o zaman IV. Mehmed’in talebi ile sarayda vaaz ve nasihatlerde bulunmak üzere Edirne’de bulunuyordu.

Bu ziyâret sırasında bir gün şeyhi kendisine Konevî’nin Miftâhu’l-Gayb’ına yaptığı şerhini göstererek baştan sona mütalaa etmesini istemiş ve bu mütalaaı sı-

rasında bazı gaybî mânâların keşfolunması üzerine belirsiz bir hastalığa yakalanmış, günlerce yerinden kalkamamıştır. Bursevî bu hastalığın humma olduğunu, Edirne’de havanın kesâfeti nedeniyle günlerce hummaya tutulduğunu, bu yüzden şeyhiyle istediği gibi sohbet etme imkânı bulamadığını da söylemiştir.

Üç ay kadar Edirne’de kalan Bursevî, şeyhinin husûsî ve umûmî sohbetlerinde bulunmuş, kendisine Füsûsu’l-Hikem okumuştur. Bursevî daha sonra Bursa halifesi Şeyh Sun’ullah Amasyavî’nin vefâtı üzerine, yerine Bursa halifesi olarak tayin edilmiştir⁵⁹.

İsmail Hakkı Efendi, Bursa’ya yerleştikten sonra da şeyhini ziyâret etmeyi sürdürmüş, hattâ Fazlî Efendi Kıbrıs’da sürgünde iken bile gidip ziyâret etmiştir. Zaten Fazlî Efendi de Bursevî’nin bu ziyâretinden kısa bir süre sonra Eylül 1691’de vefât etmiştir.

Sultan II. Mustafa Hân’ın, dâveti üzerine, 1106/1695 senesinde tekrar Edirne’ye gelen Bursevî, Nemçe seferinde, orduya cihâdın sevâbını ve büyüklüğünü anlatarak, askeri coşturmuştur. Osmanlı Ordusu önce Belgrad’a varır. Oradan Tuna’yı geçerek düşmanla çarpıştıktan sonra, kışın bastırması üzerine Edirne’ye geri döner. Ertesi sene ordu yine Edirne’den ayrılarak Belgrad’a gider. O sırada Sadrâzam Elmas Mehmed Paşa’dır. İsmâil Hakkı Efendi, Elmas Paşa’nın hazır bulunduğu gazâların hepsine katılmış ve birkaç yerinden yara bile almıştır. Bursevî, ordunun zaferlerle geri dönüşünden sonra yaralı olduğu hâlde Bursa’ya dönmüş ve talebe yetiştirmeye, eser yazmaya devam etmiştir⁶⁰.

Bu arada iki defa da hacca gitmiş olan Bursevî’nin Tekirdağ’daki ikâmeti de kolumuz açısından büyük önem taşımaktadır. Şöyle ki, Bursevî 1126/1714 yılında Tekirdağ’a gelmiş, burada Fazlî Efendi’nin en çok sevdiği kerîmesi Hanife Hanım’la evlenmiş ve bu hanımından Tâhir Muhammed adında bir oğlu olmuştur. Hanife Hanım, İsmail Hakkı ile evlendikten iki yıl sonra vefât etmiştir. Bursevî’nin Tekirdağ’da gerçekleştirdiği bir evlilik de Âişe Hanım iledir. Âişe Hanım’ın nikâhı Zilkâde 1126/Kasım 1714 Cuma günü yapılmıştır. Daha önce yapılan araştırmalarda Âişe Hanım ve Bursevî’nin diğer eşleriyle ilgili eksik ve yanlış bilgilere rastlanmaktadır⁶¹.

Bursevî, Tekirdağ’da kendisi için kütüphâne, hamam odası gibi ev müştemilâtı inşâ ettirmiş ve bunlara tarih düşmüştür. O burada pek çok kimseler için de manzûmeler yazmış, muhtelif vesilelerle tarihler düşmüştür⁶². Bunlara bakarak Bursevî’nin Tekirdağ’da geniş bir çevre edindiği söylemek mümkündür. Bunlar arasında diğer tarîkat erbâbından kimseler de vardır⁶³.

Bursevî’nin Tekirdağ’daki bu ikâmeti sırasında yanında, daha önce kendisine intisâb ettiği anlaşılan Hacı Mehmed Hikmetî Efendi (ö. 1165/1752) de bulunuyordu. Hikmetî, halvet için burada Sâlihiyye Câmiî’ne bitişik bir halvethâne (hücre) yaptırmış ve Bursevî de bu münâsebetle bir şiir yazarak sonunda hücre için şöyle tarih düşmüştür:

Dedi harf-i mücevher bir ile Hakkı

Yapıldı halvet-i erbâb-ı kulûba (1128/1716)⁶⁴

Bursa, Pir Üftade Dergâhındaki Kubbe

Ayrıca Ramazan 1126//Eylül 1714 gecesi Tekirdağ'da Mehmed Serdar Efendi'nin evinde iken Bursevî'ye "saltanat-ı kübrâ", "hilâfet-i uzmâ" ve "imâmet-i müslâ" sırrı zuhûr etmiştir⁶⁵.

İsmail Hakkı Bursevî, Tekirdağ'da yaklaşık üç sene kaldıktan sonra 1129/1717'de Bursa'ya dönmüştür. Meşhûr tefsir kitabı Rûhu'l-Beyân fî Tefsîri'l-Kur'ân'ı⁶⁶ burada kaleme alan ve çok hareketli bir hayat sürmüş olan İsmail Hakkı, 9 Zilkâde 1137/20 Temmuz 1725'de Bursa'da vefât etmiştir⁶⁷.

8. Vahdetî Osman Efendi (ö. 1135/1723)

Vahdetî Osman Efendi, aslen Üsküp'lü olup, İsmail Hakkı Bursevî'ye Üsküp'te görev yaparken intisâb etmiş ve onunla birlikte Köprülü, Ustrumca ve Bursa'ya gitmiştir⁶⁸. Bir müddet İstanbul'da Osman Fazlî'nin hizmetinde de bulunan Vahdetî, İsmail Hakkı ile beraber Magosa'ya Fazlî'yi ziyârete gitmiş, vefâtına kadar orada kalmış, cenâzesinin yıkanmasına yardım etmiş ve cenâzesini de kıldırmıştır. At-pazarî Osman Fazlî'nin oğlu Ali Dede ile birlikte Kıbrıs'tan İstanbul'a dönen Vahdetî, daha sonra şeyhin tavsiyesine uygun olarak tekrar Bursevî'nin yanına gelmiştir. Vahdetî Efendi'nin önemli bir husûsiyeti de, İsmail Hakkı'yı, şeyhi Fazlî ile ilgili hâtıratını kaydettiği Tamâmü'l-Feyz'i yazmaya teşvik etmiş olmasıdır⁶⁹.

Halife olarak Edirne'ye gönderilmesi ve orada uzun süre kalması nedeniyle de Edirneli olarak şöhret bulan Vahdetî Osman Efendi'ye "Vahdetî" mahlası şeyhi İsmail Hakkı tarafından verilmiştir. Edirne'de hem Celvetiyye âdâbı üzere irşâdla hem de tedrisle meşgûl olan Vahdetî, 1698 Ramazanı'nda Hasan Sezâyî-i Gülşenî (ö. 1151/1738) ile kısa bir müddet birlikte bulunmuş, bu esnâda aralarında büyük bir sevgi ve muhabbet husûle gelmiştir. Bu muhabbetin etkisinden olacak ki Osman Efendi'nin başladığı nazmı Sezâyî tamamlamış ve Dîvânı'na almıştır⁷⁰.

Vahdetî, 1135/1723'te Edirne'de vefât etmiş ve Uzun Kaldırım'da Ayşe Kadın Hanı bitişiğindeki kabristana defnedilmiştir.

Celvetîyiz zâhiren gerçi sükûndur de'bimiz

Rûh u sırda çokdur ammâ raksımız devrânımız

diye hakikat terâneleri söyleyen, aynı zamanda şâir olan ve şer'î ilimlerde mertebesi yüksek olan Vahdetî Osman Efendi'nin İbrahim Halebî (ö. 956/1549)'nin Mültekâ'sını Mühtede'l-Enhur ilâ Mülteka'l-Ebhur⁷¹ adıyla şerhettiğini biliyoruz. Bundan başka Vahdetî'nin Dîvânçe⁷², Arâisü'l-Fünûn li Nefâisi'l-'Uyûn⁷³, Şerh-i Hadis-i Erbaîn⁷⁴, Kifâye Tercümesi⁷⁵, el-Ecvibetü'l-Mutahhara fî Beydati'l-Hadisi'l-Münekkera⁷⁶, İrsâlü's-Şa'r⁷⁷, Meâlimü'l-Ahkâm li Ehli'l-İslâm⁷⁸ ve Risâle fi Ademi Cevâzi Ta'zîm-i A'yâdi'n-Nasârâ⁷⁹ adlı eserleri de vardır.

9. Süleyman Zâtî Efendi (ö. 1151/1738)

Celvetiyye tarikatının diğer bir temsilcisi, tarikatın İsmail Hakkı Bursevî (ö.1725) koluna mensup ve onun önde gelen halifelerinden Şeyh Süleyman Zâtî Efendi

(ö.1151/1738)'dir. Bazı kaynaklarda Gelibolu'lu⁸⁰ bazısında Bursa'lı olduğu⁸¹ ve bazısında da Keşan'da doğduğu yada buraya Gelibolu'dan hicret ettiği kaydedilir⁸². Doğrusu ise, kendi eserinde belirttiği üzere Gelibolu'lu olduğudur⁸³.

Zâtî Efendi, şeyhi İsmail Hakkı Bursevî'nin bir işâreti ile Gelibolu'ya gönderilmiş, Gelibolu'da on seneye yakın irşâd faaliyetlerinde bulunduktan sonra Edirne/Keşan'a geçerek burada bir tekke kurmuş ve ömrünün sonuna kadar hizmetlerini sürdürmüştür. Bu sebeple "Keşânî" nisbesiyle de tanınmış olan Süleyman Zâtî'nin birçok eseri vardır. Bunların başında Divân⁸⁴, Sevânihu'n-Nevâdir fi Ma'rifeti'l-Anâsır, 23 Es'ile-i Mutasavvîfâne Cevâbnâme, Risâle fi Mebdei'l-İnsan ve Şerh-i Muammâ-yı Nakşî gibi eserler gelmektedir⁸⁵. Şeyh Zâtî'nin oğlu ve halifesi olan Ali Senâî Efendi (ö.1786) de Edirne'de yetişmiş Celvetiyye'ye mensup sûfî-şâirdir. Senâî, Edirne'de vefât etmiş ve Gülbahar Hatun Mahallesi'nde bulunan Kâdirî Dergâhına defnedilmiştir.⁸⁶ Müretteb bir Divân'ı⁸⁷ vardır⁸⁸.

Zâtî Efendi, 1151/1738 yılında Keşan'da vefât etmiştir⁸⁹. Götz, kataloğunda Zâtî Süleyman Efendi'nin Miftâhu'l-Mesâil'i hakkında bilgi verirken müellifin ölüm tarihini ayı ve günü ile 2 Muharrem 1151/21 Nisan 1738 olarak vermektedir⁹⁰. Türbesi, günümüzde mevcut olmayıp, ya Balkan Savaşları sırasında ya da kendiliğinden yıkılmıştır.

Şeyh Zâtî'nin başta oğulları Ali Senâî Efendi ve Hüseyin Şâhidî Efendi olmak üzere Şeyh Mustafa Efendi ve Şeyh Seyyid Ebubekir Efendi adında dört halifesi vardır. Zâtî'nin bu halifelerinden oğulları hakkında ileride bilgi vereceğimiz için burada ayrıntılarına girmiyoruz. Ancak Şeyh Mustafa Efendi ve Şeyh Seyyid Ebubekir Efendi'nin kaynaklarda yalnızca adları zikredildiği için, hayatları hakkında bilgi veremeyeceğiz⁹¹.

10. Yusuf Edirnevî (ö. 1152/1740)

Edirne'li olan Yusuf Efendi, Abdülhay Efendi'nin halifelerindendir. Edirne Seli miye Câmii Cuma Vâizliği görevini yürüttüğü sırada Ya'kûb Afvî Efendi'nin vefâtı üzerine Hüdâyî Âsitânesi'ne on altıncı postnişin olarak tayin edilmiş, 1152/1740'ta vefât edinceye kadar dört yıl bu görevi ifâ etmiştir. Kabri, Hüdâyî türbesinin karşısındaki sofadadır⁹².

11. Mehmed Hikmetî Efendi (ö. 1165/1752)

Hikmetî, Tekirdağ'da doğmuş olup, babası Hacı Ahmed Efendi, annesi Emine Hanım'dır⁹³. İ. Hakkı Bursevî'nin Tekirdağ'da bulunduğu sırada daha çocuk iken huzûruna giderek duâsına mazhar olan Mehmed Efendi, Bursevî'nin halifelerinden bazı zevâtın taht-ı terbiyesinde bulunarak, nihâyet mülâkât arzusu kendisini muzdarip etmekle Bursa'ya gelip arz-ı teslîmiyet ve erkân-ı Celvetiyye üzere sülûke mübâşeret ederek mücâhede ve riyâzatla tasfiye-i bâtına muvaffak, izin ve icâzete müstahak olmuşlardır⁹⁴. Mehmed Efendi'ye "Hikmetî" mahlası da yine şeyhi Bursevî tarafından verilmiştir⁹⁵.

Hikmetî Mehmed Efendi, müstahlef olduktan sonra hilâfet göreviyle Tekirdağ'a dönmüş ve orada Sâlihiyye Câmii civârında inşâsına muvaffak olduğu halvethâne postnişinlik yapmıştır. Bu halvethâne hakkında Bursevî bir târih söylemiştir⁹⁶.

Hikmetî'nin Bursevî'ye nerede ve ne zaman intisâb ettiği husûsunda çelişkili rivâyetler vardır. Fındıklılı'ya göre, beldesinde ve civârında ilim tahsil edip Receb 1129/Haziran 1717 yılında Bursa'ya gelip Bursevî'nin hizmetlerinde bulunmuş ve kendilerine Celvetî tarîki âdâbı üzere müntesib ve müstahlef olmuştur⁹⁷. Sakıp Yıldız'a göre Hikmetî, 1128/1716 yılında İsmail Hakkı'nın bir süre Tekirdağ'da ikâmeti sırasında huzûruna gelmiş ve küçük yaşta kendisine biât etmiştir⁹⁸. Ali Namlı'ya göre ise Mehmed Efendi'nin Bursevî'ye intisâbı daha öncedir. Şöyle ki 1121/1709 tarihinde Hikmetî, İsmail Hakkı'nın mecmûasını istinsah etmiş, İ. Hakkı da istinsah târihi için onun dilinden bir târih düştürmüştür⁹⁹. Kanatımızca Namlı'nın bu tesbiti gerçeğe daha uygun gözükmektedir.

Bursevî, vefâtından on yedi gün önce 22 Şevvâl 1137/1 Ağustos 1725 Salı günü kendisini Üsküdar'a halife olarak görevlendirmiş, şeyhinin vefâtından sonra 5 Muharrem 1139/2 Eylül 1726 Salı günü Bursa'ya dönmüş ve birkaç ay önce vefât eden İ. Hakkı'nın oğlu Şeyh Bahâüddin Efendi'nin yerine İsmail Hakkı Dergâhı'nda posta oturmuştur¹⁰⁰.

Bir kez hacca gitmiş, bir kez de gazâya iştirâk etmiş olan Mehmed Hikmetî'nin hacca ne zaman gittiği ve gazâya ne zaman iştirâk ettiği belli değilse de savaşta taşıdığı sancak bir müddet İsmail Hakkı Dergâhı'nda yâdigâr olarak saklanmış-
tır¹⁰¹. Hikmetî, cömertliğiyle meşhûr olmuştur. Fukarâya yardımda bulunur, bazen dervişlerini toplayarak kaplıcalara götürür, yolda rast geldiği ihvânını ve dostlarını da alıp giderdi¹⁰².

22 Rebîulevvel 1165/8 Şubat 1752'de vefât eden Mehmed Efendi'nin kabri İsmail Hakkı'nın kabri yakınındadır. Vefâtı için Hâdîzâde Abdulaziz Efendi'nin söylediği târih mezar taşında da yazılıdır¹⁰³.

Hikmetî Efendi'nin tabîat-ı şâirânesi de olup, kendilerince bazı târihî bilgileri, mürşidi Bursevî'nin halîfeleri arasında cereyân eden yazışmaları ve ilâhiyyâtını ihtivâ eden bir Mecmûası¹⁰⁴ vardır. Fındıklılı da kendisi ile ilgili bilgileri o mecmûadan nakletmiştir¹⁰⁵.

İsmail Hakkı Bursevî'nin,

Rum diyârına çevirdim gönlümü var Hikmetî
Cümle evlâd ba'dehu ordan zuhûr eyler tamam
İmtidâd eyler sülâlem tâ ilâ-yevmi'l-kıyâm
Keşf ile bildim bu işi Hakkıyâ ben ve's-selâm

şeklindeki nutkunda da işâret ettiği gibi, Bursevî'nin mânevî soyu Hikmetî yoluyla devâm etmiş, dergâhında onun nesli postnişin olmuşlardır¹⁰⁶. Yâdigâr-ı Şemsî'deki bu değerlendirmeler, Hüseyin Vassâf tarafından yanlış anlaşılmış olacak ki, İsmail Hakkı'nın Hikmetî'yi Tekirdağ'da bulunduğu sırada kimsesiz ve yetim olarak bulduğunu, terbiyesi altına alıp evlât edindiğini söyler¹⁰⁷. Daha

sonra ise yetim dediği Hikmetî'nin 1135/1723 yılında babası ve annesinin vefâtı için söylediği manzûm târihleri zikreder¹⁰⁸. O halde, kendi ifadelerinde çelişkili bulunan Vassâf Bey'in bu iddiası asılsız olsa gerektir¹⁰⁹.

12. Ahmed Pertevî Efendi (ö. 1182/1768)

Ahmed Pertevî Efendi, Tekirdağ'lı olup, şeyhi İsmail Hakkı ile Şam'a gitmiştir. Bursevî'nin ifâdesiyle Molla Ahmed Rodosçukî, Şam'da İsmail Hakkı'nın beraberliğini de yapmıştır¹¹⁰.

“Çorlu'lu” olarak da bilinen Ahmed Pertevî Efendi, şeyhi Bursevî'nin Şam'da Beyzâvî Tefsîri'nden dersler verdiği ve Amme Cüz'üne şerh hazırladığı zaman bir taraftan bu dersleri takip etmiş, bir taraftan da şeyhinin hazırladığı şerhten istinsah etmiştir. Fakat Çorlu halkının isteği üzerine halife olarak buraya tayin edilmesi nedeniyle, istinsâhı İnfitâr sûresi sonuna kadar gelebilmiştir . Pertevî, İsmail Hakkı'nın Şam'dan Üsküdar'a, bir süre sonra da Bursa'ya dönmesini müteakip, 1137/1725 yılında önde gelen iki müridiyle şeyhini ziyârete vardığında onu ölüm döşeğinde bulmuş, üç gün şeyhinin sohbet ve nasihatinde bulunduktan sonra yanından ayrılmıştır. Şeyhinin, bu ziyâreti sırasında kendisine tavsiyelerinden birisi de mezkûr şerhin istinsâhını tamamlamak olduğundan, daha sonra tamamlamıştır. İstinsâh ettiği bu eserin sonunda kendi adını Ahmed b. Mustafa, istinsâh târihini ise Şevvâl 1182/Mart 1769 olarak vermektedir¹¹¹.

Ahmed Pertevî Efendi, şeyhinin Kitâbu'l-Envâr adlı eserini, müntesiplerinden eserde ismi geçen o zaman Ahmed Paşa'nın kaymakamı olan Ali Ağa'nın isteği üzerine istinsâh etmiştir Rebûlevvel 1152/Haziran 1739. Eserin sonunda Pertevî kendisini, İsmail Hakkı'nın halîfelerinden Çorlu'da sâkin eş-Şeyh Ahmed Pertevî olarak tanıtmaktadır¹¹². Yine İsmail Hakkı'nın Şerh-i Pend-i Attâr adlı eserinin bir nüshasının başında “Min kütübî'l-fakîr el-hakîr min hulefâ-i Hakkî eş-Şeyh Ahmed Pertevî (Cealellâhu min âlî'r-rasûlî'l-ma'nevî) 1165” ifâdesi yer almaktadır¹¹³. Ayrıca şeyhi Hakkı'nın Kitâbü'l-Hakkî's-Sarîh ve'l-Keşfi's-Sahîh adlı eserini de Muhtasar-ru'l-Hakkî's-Sarîh ve'l-keşfi's-Sahîh adıyla ihtisâr ettiğini de bilmekteyiz¹¹⁴.

Şeyh Pertevî Efendi'nin hilâfet verdiği zâtlar arasında Hüdâyî Dergâhı postnişinlerinden Mudanyalı Büyük Rûşen Efendi (ö. 1209/1795) ve Hikmetî'nin oğlu ve babasından sonra İsmail Hakkı Dergâhı şeyhliği yapan Mehmed Emin Efendi (ö. 1232/1817) vardır¹¹⁵. Dîvân'ı da bulunan Ahmed Pertevî, “Râhat âkıbet” terkîbinin delâlet ettiği 1768 yılında dâr-ı bekâyâ göçmüştür. Kabri, Hüdâyî Âsitânesi hazîresindedir¹¹⁶.

Hüseyn Vassâf, Kemâlnâme-i Hakkî adlı eserinde, İsmail Hakkı'nın Mehmed Pertevî isimli bir halîfesinden de bahseder. Aslında o, Ahmed Pertevî ve Mehmed Pertevî'nin iki ayrı zât mı, yoksa aynı zât olup da isminin karıştırılmış mı olduğu konusunda tereddüt içerisinde. Vassâf'ı tereddüte düşüren en mühim husûs, Üsküdar Hüdâyî Âsitânesi'nde medfûn bulunan Pertevî Efendi'nin sandûkasının yanında bulunan levhadaki şiirde Şeyh Mehmed Pertevî adının geçmesidir¹¹⁷. Ancak burada şunun altını çizerek kaydedelim ki yukarıda verdiğimiz bilgiler, Bursevî'nin

İsm-i Celil

Ahmed Pertevî isimli bir halîfesinin varlığını kesin olarak ortaya koymaktadır. Kanaatimizce Vassâf'ın belirttiği şiirde Mehmed Pertevî adı yanlışlıkla kullanılmıştır.

13. Ali Senâî Efendi (ö. 1200/1786)

Asıl adı Ali olan Senâî Efendi, 1180/1766 senesi sûfîyye ricâlindendir. Gülşenî tarîkatına mensup olmakla birlikte babası Süleyman Zâtî Efendi'den de hilâfet almıştır. Hüseyin Vassâf'ın kanaatine göre Senâî Efendi 1175/1761 tarihinde hilâfet almıştır¹¹⁸. 1200/1786'da Edirne'de vefât etmiş ve Gülbahar Hâtun Mahallesi'nde bulunan Kâdirî Dergâhı'na defnedilmiştir¹¹⁹. Rıfkı Melûl Meriç, Edirne'nin Tarihi Eserleri ve Mimârî Eserleri Hakkında adlı eserinde Senâî Efendi'nin türbesinin Şihâbeddin Paşa (eski Hadım Balaban) Mahallesi'nde Bahçe Sokağı'ndaki Sezâî Efendi Tekkesi haziresinde olduğunu söylemektedir²²⁰. 1182/1769 yılında tamamladığı mürettep bir Dîvân'ı²²¹ vardır.

14. Hüseyin Şâhidî Efendi (ö. ?)

Hüseyin Şâhidî de Zâtî'nin diğer oğlu ve halifesidir. Şarköy'de irşâd vazifesiyle meşgul olmuştur. Vefât yeri ve tarihi hakkında herhangi bir malûmat yoktur¹²².

15. Fahrî Ahmed Efendi (ö. 1214/1799)

Fahrî Ahmed Efendi, bir rivâyetle Süleyman Fâik'in ve bir başka rivâyete göre de Hüseyin Şâhidî'nin halifesidir¹²³. Şarköylü'dür. Ömrünün sonlarına doğru İstanbul'a gelmiş ve 1799 tarihinde vefât etmiştir. Kabri, Kasımpaşa'da Ali Efendi Dergâhı'ndadır. Bu dergâh, daha sonra istimlâk edilip tersâneye katıldığından

mevcut değildir. Mürettep Dîvân'ı¹²⁴, Müftî baba denilen zâtın Yunus Emre Tarzındaki Nutkuna Şerhi¹²⁵, Kasîde-i Fahrî Efendi¹²⁶ olmak üzere üç eseri vardır. Ayrıca Zâtî'nin başlayıp tamamlayamadığı Gülşen-i Vahdet adlı şerhini tamamlamış ve yine Zâtî'nin bir gazelini şerh etmiştir¹²⁷. İsmail Hakkı Bursevî'nin "Her nefeste bir tecellî-i Hüdâ ister gönül/ Kendüye bu gurbet içre âşnâ ister gönül" beytiyle başlayan gazeline nazîresi vardır ve pek ârifânedir¹²⁸.

A. Celvetî Tekkeleri

XVIII ve XIX. asırlarda Balkanların en yaygın tarikatlarından birisi olan Celvetiyye, Edirne'de Mezid Bey Zâviyesi, Dizdarzâde Tekkesi, Celvetiyye Dergâhı, Senâî Ali Efendi Tekkesi, asrın sonlarına doğru yıkılmış olan Abdulbâkî Efendi Tekkesi ve Keşan'da Süleyman Zâtî Efendi tarafından yaptırılan Zâtî Efendi Tekkesi'yle temsil edilmiştir. Bunlara ilaveten İstanbul Yolu üzerindeki Seyyid Celâleddin Dergâhı'nda, Germekapı'daki Sâdık Baba Tekkesi'nde, Yeniçeri Meydanı'nda bulunan Çoban Ali Dergâhı'nda ve Nureddin Tekkesi'nde Celvetî âyinlerinin yapıldığı kaydedilmektedir. Şimdi sırasıyla bu tekkeler hakkında bilgi verelim.

1. Mezid Bey Zâviyesi

Mezit Bey Mahallesi'nde Hatice Sultan Sarayı Sokağı'ndaki on yedinci numara da olup, Mezid Bey 844/1440 tarihinde mescid olarak yaptırmıştır. Üsküdarlı Azîz Mahmud Hüdâyî Efendi'nin, Dizdarzâde Ahmed Efendi'den önce Edirne'ye göndermiş olduğu Şeyh Hasan Efendi adlı halifesi, Mezid Bey Mahallesi'nde oturmuş ve bu mescidi zâviye olarak kullanıp minber ekleyerek câmiye çevirmiştir. Önceleri çatısı kubbe iken zamanla yıpranmış, 1164/1751 tarihinde büyük bir depremde yarısı yıkılmıştır¹²⁹.

1014/1605 tarihinde vefât eden Şeyh Hasan Efendi bu mescidin haziresinde gömülüdür. Mezar taşında "Merhûm Hasan ibnu'l-Şeyh Mehmed Çelebi ibnu'l-Şeyh Şeyh Üsküdarî Mahmud Efendi" künyesi yazılıdır¹³⁰.

Mezit Bey Mescidi, "Yeşilce" adlı İmâret-i Mezid Câmii ile çoğu zaman karıştırılmaktadır. Şöyle ki, Yeşilce Camii, dört kubbeli ve bir minareli câmi olup, Mezit Bey İmâreti Mahallesi'nde, Mezit Bey İmâreti Câmii Sokağı'nda on üç numaradadır. 885/1480 tarihinde Kasım Çavuşzâde Mustafa Efendi tarafından inşâ ettirilmiştir. Halk dilinde yapılışının başlangıcında minaresi yeşil renkte kâşî kaplı olduğu için "Yeşilce Câmii" adıyla tanınmıştır. Bu câminin Mezid Bey'in adıyla anılmasının sebebi, civarındaki imâretin Mezid Bey'in eserlerinden olmasındandır. Bu câmide 1164/1751 depreminde zarar görmüş olduğundan 1167/1753'de mütevellisi Osman Ağa tarafından tamir ettirilmiştir¹³¹.

2. Dizdarzâde Tekkesi

Saçlı İbrahim Efendi Tekkesi, Şadırvanlı Tekke ve Tebrizî Asil Çelebi adlarıyla da anılan bu dergâh, Azîz Mahmud Hüdâyî'nin halîfelerinden Dizdarzâde Ahmed Efendi için Tebriz'li Asil Çelebi tarafından yaptırılmıştır. Kıyık yolu üzerinde olup, tavanı ahşaptandır. Dizdarzâde 1032/1622 yılında vefât ettiği zaman o zâviye yakınına defnedilerek üzerine ahşaptan bir türbe yapılmıştır¹³².

Yerine, yine Hüdâyî'nin halîfelerinden Kastamonulu Halil Efendi postnişîn olmuş, o da 1038/1628 tarihinde vefât edince, zâviye kapısı yanına gömülerek, üzerine bir türbe yapılmıştır. Elân şeyhi, eskiden Üç Şerefeli Câmii'nde kırk-elli yıl kadar hatiplik etmiş olan Ahmed Efendi'dir. Bu Ahmed Efendi de 1043/1633 yılı Ramazan Bayramı'nın birinci günü vefât edip, İstanbul yolundaki kabristana gömülmüştür. Yerine, yine Hüdâyî'nin halîfelerinden Silistre'de halife olan Saçlı İbrahim Efendi geçmiştir¹³³.

1275/1858 yılından 1295/1878 yılına kadar tekkede postnişîn olan Şeyh Râşid Efendi, Rus İstilâsı'nda yıkılan bu zâviyenin kahrına dayanamayarak üzüntüsünden vefât etmiştir. 1308/1890 yılında resmî açılışı yapılan bina, yeniden tamir görmüş ve aşağıdaki kitâbe kapısı üzerine yazılmıştır:

Hazret-i Abdülhamid Hân hamîdü'l-hasletin
Ömrü ikbâlin firâvân eyleye Rabbu'l-enâm

Kıldı tecdîden binâ bu tekkeyi ol pâdişâh
Olmuş iken nice yıllardır rehin-i inhidam

Feyz-i enfâs-ı ricâl-ı Celvetiyye andadır
Cilveker nûr-ı Hüdâyî'den hidâyet subh u şâm

Gel devâm et zikr ü tevhîde hulûs-ı kalbile
Olasın tâ vâsıl-ı ser-menzil-i dâru's-selâm

Bir mübeşşir geldi İzzet verdi tarihin haber
Saçlı İbrahim Efendi oldu tamam (1308/1890)

Bu kitâbe dönemin Edirne Valisi Hacı Ahmed İzzet Paşa tarafından kaleme alınmıştır¹³⁴.

3. Celvetiyye Dergâhı

Mahmud Efendi Tekkesi olarak da bilinen bu dergâh, 1049/1639 tarihinde¹³⁵ Mesnevihânzâde Efendi'nin evinin yerine İplikçi Hacı Ahmed tarafından Vâiz Mahmud Efendi¹³⁶ için inşâ edilmiştir.

Celvetiyye Dergâhı'nın Edirne Türk-İslâm Sanatları Müzesi'nde bulunan kitâbesi şöyledir:

Bu gün ol Hazret-i Mahmud Efendi nâgâh
Da'vet-i Hakk'a gidip oldu cihândan nâbûd
İrcîî âyetini gûş edecek hâtiften
Can atıp cânib-i Mevlâ'ya dedi yâ Ma'bûd

Okuyup fâtiha rûhuna duâ eyleyelim
Ola kim rahmet ede Hak ola ondan hoşnûd
İşitip mevti Tarzî dedi tarihi için
Sikke-i Cennet'e makâm ola makâm-ı Mahmud (1049)¹³⁷

4. Senâî Efendi Tekkesi

Hadım Balaban Mahallesi'nde, Hatice Sultan Sarayı Sokağı, yedinci numaradadır. Celvetiyye şeyhi Ali Senâî Efendi tekkesidir ki, çatısı ahşaptandır. 1286/1863 senesinde dikici esnafından ve Kâdirî şeyhlerinden Şeyh Göbek adlı Mehmed Efendi'ye verilmiştir. Şeyh Ali Senâî Efendi bu tekkenin alanında gömülüdür. Tekke hâlen arsa durumundadır¹³⁸.

5. Abdalbâki Efendi Zâviyesi

Zen-i Firuz Mahallesi'nde Ayvalı Göl Caddesi'nde, on dördüncü numaradadır. Celvetiyye tarikatına mensup Şeyh Abdülbaki Efendi Zâviyesi'nin çatısı ahşaptan olup, elli seneden beri yıkıktır¹³⁹.

6. Nûreddin Tekkesi

Nûreddin Tekkesi, Hoca Üveys Mahallesi'nde Horozlu Caddesi'nde doksan altı numaradadır. Nuhdere şeyhi demekle meşhûr Üsküdar'lı Mustafa Efendi için yapılmış ve Cerrâhiyye tarikatından Cerrâhî tekkesidir ki, bu tekke de aynı zamanda Celvetî âyinleri de icrâ edilmekteydi¹⁴⁰.

7. Zâtî Efendi Tekkesi

1135/1723'ten 1137/1725'e kadar Gelibolu'da hilâfetle tarikatı yaymakla meşgul olan Zâtî, bu tarihten sonra Keşan'a gelerek buraya yerleşmiş ve bir tekke kurarak ömrünün sonuna kadar insanlara hizmet etmiştir¹⁴¹. Kendisinden sonra bu tekke de kimlerin şeyhlik yaptığı bilinmemekle beraber, burada yapılan tasavvufî eğitim ve sohbetlerin Keşan halkı üzerinde derin izler bıraktığını bilinmektedir. Şöyle ki, Keşan yaşlıları arasında bu tekkenin eğitici toplantılarında çocukken bulunduğunu hatırlayanlar vardır. Şehrin şimdilerde Dokuz Evler adıyla anılan kısmında küçük bir tekkenin bulunduğu, zâviye olarak da anıldığı ve tekkenin bakımı için ovadaki bazı tarlaların vakfedildiği kaydedilir. Gerek bu zâviyenin ve gerekse Zâtî'nin türbesinin Balkan Savaşları sırasında Bulgarlar tarafından yıkıldığı söylenir. Zâviye ve türbenin kendiliklerinden yıkıldığını söyleyenler de vardır¹⁴².

Ayrıca Keçecizâde İzzet Molla (ö. 1245/1829)'nın Keşan sürgünündeki sıkıntılı yıllarını dile getirdiği Mihnet-Keşan (Mihnet-i Keşan) adlı uzun mesnevisinin "Keşan'ın Câmileri, Türbeleri" kısmında Zâtî ve tekkesiyle ilgili iki beyte rastlamaktayız. Şöyle ki, İzzet Molla bu beyitlerinde, Keşan şehrinde ne Kâdirî ne de

Halvetî tekkelerinin bulunduğunu ancak Celvetiyye'den Zâtî Efendi'nin tekkesinin olduğunu, bu mübârek zâtın âdeta şehrin sığınağı olduğunu ve kurtuluş isteyenlerin de yine onda mutluluğa ulaştığını kaydeder:

Ne Kadrî var anda ne hod Halvetî
Fakat tekve-i Zâtî vü Celvetî
O şehre melâz olmuş ol nîk zât
Bulur ol nice eyleyenler necât¹⁴³

Bu tekkelerden başka Kıyak Civarı'nda Yeniçeri Meydanı'nda bulunan Çoban Ali Dergâhı'nda ve Germekapı'da bulunan Sâdık Baba Tekkesi'nde Celvetî âyinlerinin yapıldığı kaydedilmektedir¹⁴⁴. Ayrıca kaynaklarda hakkında fazla bilgi bulunmayan İstanbul Yolu üzerindeki Seyyid Celâleddin Dergâhını¹⁴⁵ da Celvetî tekkeleri arasında saymak mümkündür.

Sonuç

Bu çalışmamızda görülmüştür ki, ilk olarak Azîz Mahmud Hüdâyî ile Rûmeli'de etkileri görülmeye başlanan Celvetîlik, Edirne ve çevresinde oldukça etkili olmuş tarikatlardan birisidir. Edirne ve çevresinde faaliyeti tespit edilebilen Celvetî şeyhlerinin sayısı yaklaşık 15'tir. Bu Celvetî şeyhlerinden 7'si yani Hasan Efendi, Dizdarzâde Ahmed Efendi, Şeyh Halîl Efendi, Saçlı İbrahim Efendi, At-pazarî Osman Fazlî, Abdülhay Efendi ve Yusuf Edirnevî merkez dergâha mensup iken, 8'i de yani İsmail Hakkı Bursevî, Vahdetî Osman Efendi, Mehmed Hikmetî Efendi, Ahmed Pertevî Efendi, Süleyman Zâtî Efendi, Ali Senâî Efendi, Hüseyin Şâhidî ve Fahrî Ahmed Efendi Hakkıyye koluna mensuptur. Dolayısıyla Edirne ve çevresinde daha ziyâde Hakkıyye koluna mensup şeyhler etkili olmuştur. Tüm bu Celvetî şeyhlerinin, tespit edilebildiği kadarıyla, daha çok Edirne, Tekirdağ, Gelibolu, Keşan, Şarköy ve Çorlu'da yoğunlaştığı görülmektedir. Edirne ve çevresinde faaliyetleri tespit edilebilen tekke sayısı ise 10'dur. Bu tekkelerden 4'ü merkez dergâha bağlı iken, ikisi Hakkıyye koluna mensuptur. Ayrıca Nûreddin Tekkesi'nde hem Cerrâhî hem Celvetî, Çoban Ali Dergâhı'nda ve Sâdık Baba Tekkesi'nde hem Halvetî hem Celvetî âyinleri yapıldığı tespit edilmiştir.

DİPNOTLAR

¹ Edirne'nin fethi ve sonrasındaki durum hakkında geniş bilgi için bk. Abdurrahman Hıbrî, *Enî-sü'l-Musâmirîn* (Edirne Tarihi 1360-1650), çev. Ratip Kazancıgil, Edirne Valiliği Yay., İstanbul 1999, s. 15-20.

² M. Tayyib Gökbilgin, "Edirne Şehrinin Kurucuları", Edirne: Edirne'nin 600. Fetih Yıldönümü Armağan Kitabı, s. 77-110; Ratip Kazancıgil, *Edirne Mahalleleri Tarihçesi*, Edirne Valiliği Yay., İstanbul 1999, s. 31-89.

³ bk. Sahih Ahmed Dede, *Mecmûatî't-Tevârîhi'l-Mevleviyye*, Kütahya Belediyesi, M. Hakkı Yeşil Ktp., No: 312, s. 131; 1310 Tarihli Edirne Salnâmesi, s. 196-197; M. Tayyib Gökbilgin, XV ve XVI. Asırlarda Edirne ve Paşa Livası, İst. 1952, s. 203-210; Ayrıca bkz. Mustafa Erdoğan, "Mevlevî Kuruluşları Arasında İstanbul Mevlevihâneleri", İ.Ü. Edebiyat Fakültesi Güneydoğu Avrupa Araştırmaları Derg., IV-V, 1975-76, s. 19.

⁴ Evliyâ Çelebi, *Seyahatnâme* (Rumeli-Solkol ve Edirne), Haz. İsmet Parmaksızoglu, Ankara 1984, s. 267-268.

⁵ Bâyezîd-i Rûmî ve Derviş Bayezid diye de bilinen Halife, mürşidi Cemâl Halvetî'nin bir işareti üzerine Edirne'ye gelip yerleşmiştir. Kendisi için Kıyık Mezarlığı yanında bir tekke yaptırmıştır. Tekkeye gelir getirmesi için bir köy de vakfedilmiştir. Vefâtına kadar Edirne'de yaşamış ve tekkesinin civârına defnedilmiştir. İbn Arabî'nin *Fusûs*'una yazdığı Sırr-ı Cânân adında 5500 beyti aşan şerhi ve *Secencül'l-Ervâh* adlı Fâtîha Suresi'nin tefsiri meşhûrdur. Hk. geniş bilgi için bkz. Taşköprizâde, eş-Şekâik, Nşr. A. Subhi Fırat, İst. 1985, s. 368; Kâtip Çelebi, *Keşfü'z-Zunûn*, Nşr. Kilisli M. Rifat-Ş. Yaltkaya, İstanbul 1941, I, 455; Osman Türer, "Bâyezid Halife", DİA, V, 242.

⁶ Ali Dede, Konyalı Şeyh Vefâ'nın 1491'de vefâtı üzerine İstanbul'daki Zeyniyye Dergâhı postnişinliğini üstlenmiştir. Geniş bilgi için bkz. Taşköprizâde, a.g.e., s. 351; Ahmed Rifat, *Mir'âtü'l-Mekâsîd fî Def'i'l-Mefâsîd*, İstanbul 1293, s. 39.

⁷ Hasan Çelebi, *Tezkiretü's-Şuârâ*, I-II, Haz. İ. Kutluk, Ank. 1978-1981, II, 1083-1084; Abdurrahman Hıbrî, a.g.e., s. 152; Âşık Çelebi, *Meşâirü's-Şuârâ*, İ.Ü. Ktp., TY. 2406, vr. 126a; Osman Nuri Peremeci, *Edirne Tarihi*, Resimli Ay Matbaası, İstanbul 1939, 216-217.

⁸ A. Hıbrî, a.g.e., s. 142; Peremeci, a.g.e., 199-200.

⁹ Bursalı Mehmed Tahir, *Osmanlı Müellifleri*, İstanbul 1333, I, 44; Rıdvan Canım, *Edirne Şâirleri*, Ankara 1995, s. 185.

¹⁰ Hasan Çelebi, a.g.e., II, 1032-1033; A. Hıbrî, a.g.e., s. 149-150; Ahdî, *Gülşen-i Şuârâ*, Millet Ktp., Ali Emiri Tarih 774, 193b-194a; İ. Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, Ankara 1988, III/2, 521.

¹¹ Nev'izâde Atâyî, *Hadâyiku's-Şekâyık fî Tekmiletü's-Şakâyık*, Haz. A. Özcan, İst. 1989, s. 762; Komisyon, *Tezkirelere Göre Divân Edebiyatı İsimler Sözlüğü*, Ankara 1988, a.g.e., s. 449.

¹² Mucib, *Tezkire*, İ.Ü. Ktp., TY. 3913, vr. 5a-5b; Peremeci, a.g.e., s. 256.

¹³ Hk. geniş bilgi için bkz. Nihat Azamat, "Câhidî Ahmed Efendi", DİA, VII, 16-17.

¹⁴ Dünden bugüne Edirne'de tasavvuf ve tarikatların tarihi seyri hakkında geniş bilgi için bkz. Selami Şimşek, XVIII ve XIX. Asırlarda Edirne'de Tasavvuf ve Tarikatların Genel Durumu, EKEV Akademik Dergisi, Yıl: 8, Sayı: 20, Yaz 2004, ss. 259-276.

¹⁵ Hasan Kâmil Yılmaz, *Azîz Mahmud Hüdâyî ve Celvetiyye Tarikatı*, İst. 1990, s. 149-153; a.g.mlf., "Celvetiyye", DİA, VII, 273.

¹⁶ Celvetiliğin XVIII. asırdaki durumu hakkında geniş bilgi için bkz. Selami Şimşek, *Keşan'lı Süleyman Zâtî ve XVIII. Asırda Celvetilik*, Basılmamış Doktora Tezi, ATÜSBE, Erzurum 2005.

¹⁷ Hüdâyî, söz konusu mektuplarının birinde şöyle demektedir: "Bu âciziniz de Rûmeli'nde iken ve bunda geldikten sonra fukarâ ile ziyâde mukayyed olup çok belâ çekmişizdir. Hattâ Adil Giray Han, Kızılbaş'a tutsak olduğunda ve şehid ettiklerinde ben duâcınız kemâl-i takayyüdümüzden ol inkişâr eseriyle münkesir olup, Baba'da (Babaeski) mevt mertebesinde marîz olup güçlkle def'et'ik". bk. H. Kâmil Yılmaz, a.g.e., s. 49-50.

¹⁸ A. Hıbrî, a.g.e., s. 29; Hüseyin Vassâf, *Sefîne-i Evliyâ*, Süleymaniye Ktp., Yazma Bağışlar No: 2307, III, 16; 1310 Tarihli Edirne Salnâmesi, s. 211; Ratip Kazancıgil, *Edirne Şehir Tarihi Kronolojisi* (1300-1994), Edirne Valiliği Yayınları, İstanbul 1999, s. 43.

¹⁹ İsmail Hakkı Bursevî ve Hüseyin Vassâf Efendi bunlardandır. Mesela, Bursevî, Ahmed Muk'ad

Efendi'den bahsederken "Ahmed Muk'ad eş-Şehîr bi-Dizdarzâde el-Edirnevî" diye bahseder. bk. Bursevî, Tamâmü'l-Feyz, Süleymaniye Ktp., Halet Efendi No: 244, vr. 64b. Vassâf ise, "Edirne'de tarîkatı yaymışlardır. Kendileri için aslen Tebriz'li olan Çelebi adlı zât tarafından Edirne'de Kıyık Yolu üzerinde bir zâviye inşa edilmiştir. Burada bir süre seccâdenişin olduktan sonra ahîren Hüdâyî Âsitânesi'nde posta oturmuştur. Daha önce Bursa'da tarîkatı neşir hizmetiyle de meşgûl olmuştur. Kendisi Balıkesir'de doğmuş, 1049'da irtihâl etmiştir ki, Hüdâyî Âsitânesi'nde hizmetleri on iki senedir. Hz. Pîr'in civârında medfûndur. "Mülâkâtü'l-mevt" irtihâline tarihtir" ifadelerini kullanarak bu iki zatı karıştırmıştır. bk. Vassâf, a.g.e., III, 16.

²⁰ Atayî, Hadâiku'l-Hakâyık fî Tekmiletî's-Şakâyık, İst. 1268, II, 675; Kâtip Çelebi, Fezleke, İstanbul 1287, II, 45; Hıbrî, a.g.e., s. 28-29; 1310 Tarihli Edirne Salnâmesi, s. 211; Yılmaz, a.g.e., s. 126; Kazancıgil, Edirne Şehir Tarihi Kronolojisi, s. 47.

²¹ Rıfkı Melûl Meriç, Edirne'nin Tarihi ve Mimâmî Eserleri Hakkında, Berksoy Matbaası, İstanbul 1963, s. 46.

²² Vassâf, a.g.e., III, 16; 1310 Tarihli Edirne Salnâmesi, s. 211.

²³ Meriç, a.g.e., aynı yer.

²⁴ Vassâf, a.g.e., III, 15; 1310 Tarihli Edirne Salnâmesi, s. 212.

²⁵ Yılmaz, a.g.e., s. 128.

²⁶ Vassâf, a.g.e., aynı yer; 1310 Tarihli Edirne Salnâmesi, s. 212-213; Yılmaz, a.g.e., aynı yer.

²⁷ bk. Hüseyin Ayvansarayî, Vefeyât-ı Selâtin ve Meşâhir-i Ricâl, Haz. F. Çetin Derin, İstanbul 1978, s. 102.

²⁸ Şeyhî Mehmed, Vakâyiü'l-Fuzalâ (Zeyl-i Şekâyık), Bâyezid Devlet Ktp., Veliyyüddin Efendi, No: 2361, I, 279a.

²⁹ Vassâf, a.g.e., aynı yer; 1310 Tarihli Edirne Salnâmesi, s. 213.

³⁰ Vassâf, a.g.e., aynı yer; Peremeci, a.g.e., s. 260.

³¹ Ayvansarayî, a.g.e., s. 103.

³² Peremeci, a.g.e., aynı yer.

³³ Bu türbe Kıyık Caddesi'ndedir. bk. 1310 Tarihli Edirne Salnâmesi, s. 213; Peremeci, a.g.e., aynı yer; Meriç, a.g.e., s. 46.

³⁴ Vassâf, a.g.e., III, 15.

³⁵ Bursevî, Tamâmü'l-Feyz, vr. 47b-48a; M. Ali Aynî, Türk Azizleri I İsmail Hakkı, İst. 1944, s. 23-24; Necdet Yılmaz, Osmanlı Toplumunda Tasavvuf (XVII. Yüzyıl), OSAV Yay., İst. 2001, s. 365-366.

³⁶ Defterdâr Sarı Mehmed Paşa, Zübde-i Vekaiyât, Haz. Abdülkadir Özcan, T. T. K. Yay., Ank. 1995, s. 203; Aynî, a.g.e., 26; Necdet Yılmaz, a.g.e., s. 366-367.

³⁷ Defterdâr, a.g.e., aynı yer; Aynî, a.g.e., aynı yer.

³⁸ Bursevî, a.g.e., vr. 76b; Aynî, a.g.e., s. 35.

³⁹ Defterdâr, a.g.e., s. 386; Aynî, a.g.e., s. 49-50, 56; Mehmed Süreyyâ, Sicill-i Osmânî, Haz. Abdülkadir Yuvalı-Ali Aktan, İst. 1995, III, 421. Hayatı ve eserleri hk geniş bilgi için bkz. Sakıp Yıldız, "Atpazarî Osman Fazlı", DİA, 84; Necdet Yılmaz, a.g.e., s. 370-373.

⁴⁰ Şeyhî, a.g.e., II, 414-415.

⁴¹ Bu tekke, "Saçlı İbrahim" ve "Şadırvanlı" adlarıyla da anılmaktadır. bk., R. Melul Meriç, a.g.e., s. 13.

⁴² Bursalı, a.g.e., I, 125; Vassâf, a.g.e., III, 21; Yılmaz, Azîz Mahmud Hüdâyî, s. 262; Nuri Özcan, "Abdülhay Efendi", DİA, I, 227-228; Ekrem Işın, "Abdülhay Efendi", DBİA, I, 43; Ramazan Muslu, Osmanlı Toplumunda Tasavvuf (XVIII. Asır), İnsan Yay., İstanbul 2003, s. 429.

⁴³ Şeyhî, a.g.e., aynı yer; Ayvansarayî, a.g.e., II, 199; Tabibzâde Zâkir Şükrü, İstanbul Tekkeleri Silsile-i Meşâyih, Neşr. Şinâsi Akbatu, III, 109; Bursalı, a.g.e., aynı yer; Vassâf, a.g.e., aynı yer; Süreyyâ, III, 300; Hocazâde Ahmed Hilmi, Ziyâret-i Evliyâ, İstanbul 1327, s. 125; Işın, a.g.m., aynı yer; Nuri Özcan, "Abdülhay Celvetî", DİA, I, 227-228; Muslu, a.g.e., s. 431.

⁴⁴ bk. Vassâf, a.g.e., III, 21.

⁴⁵ Işın, a.g.m., aynı yer; Özcan, a.g.m., aynı yer.

⁴⁶ bk. Vassâf, a.g.e., aynı yer; Yılmaz Öztuna, Büyük Türk Mûsikisi Ansiklopedisi, KB. Yay. Ankara 1990., I, 53-54; Özcan, a.g.m., s. 228; Canım, a.g.e., s. 344; Muslu, a.g.e., s. 430.

⁴⁷ Ahmed Efendi, 1135 (1723)'de vefât etmiş, Üsküdar'da Molla Fazlullah Efendi'nin yanına defnedilmiştir. bk. Süreyyâ, a.g.e., I, 243.

- ⁴⁷ bk. İÜ Ktp., TY. No: 9771 (vr. 23b-26a).
- ⁴⁸ Nuriosmaniye Ktp., No: 3213.
- ⁴⁹ Süleymaniye Ktp., Esad Ef., No. 3872.
- ⁵⁰ Fetih Suresi'nin tefsiridir. bk. Süleymaniye Ktp., Beşir Ağa, No. 34; İÜ Ktp., TY. No: 2201.
- ⁵¹ Meryem, Yâsin, Feth, Rahmân, Nebe', Nâziat, Abese, Tekvîr, İnfitâr, Mutaaffifin ve Kevser sûrelerinin tefsiridir. bk. İÜ Ktp., TY. No: 2201.
- ⁵² Bursevî, Tamâmu'l-Feyz-II, 80, 85; Ramazan Muslu, İsmail Hakkı Bursevî ve Tamâmü'l-Feyz Adlı Eseri-I, MÜSBE, Basılmamış Y. Lisans Tezi, İstanbul 1994, s. 146.
- ⁵³ İ. Hakkı Bursevî hk. geniş bilgi için bkz. M. Ali Ayni, Türk Azizleri, İst. 1944; Bursalı Mehmet Tahir, Mevlânâ Şeyh İsmail Hakkı Celvetî, İst. 1329; Sakıp Yıldız, Exegete Turc Isma'il Haqqı Burûsevî Sa Vie, Ses Ouvers et La Methode Dans Son Tafsîr Rûh al-Bayân (1063-1137/1653-1725), Paris, 1972 (Türk Müfessiri İsmail Hakkı Bursevî; Hayatı, Eserleri ve Tefsir İlmindeki Metodu, Basılmamış Doktora Tezi Fransızca); Ali Namlı, İsmail Hakkı Bursevî Hayatı, Eserleri, Tarikat Anlayışı, İnsan Yay., İstanbul 2001.
- ⁵⁴ Bursevî, Tamâmu'l-Feyz, II, 79.
- ⁵⁵ A. Bâdi Efendi Riyâz-ı Belde-i Edirne adlı eserinde Rûhu'l-Beyân sâhibi Aydos'lu İsmail Hakkı'nın inzivâ döneminde Edirne'ye gelerek önce burada Abdalbâki Efendi'nin eğitimi başında bulunarak İstanbul'a döndüğünü kaydeder ki bu bilgi tamamen yanlıştır bk. Ahmed Bâdi Efendi, Riyâz-ı Belde-i Edirne (Edirne Şehri Tarihi), Haz. Ratip Kazancıgil, Edirne Valiliği Yay., İst. 2000, I,
- ⁵⁶ Zira bizzat İsmail Hakkı eserlerinde Edirne'de Şeyh Abdalbâki'nin yanında bulunarak ondan çeşitli ilimler öğrendiğini belirtmiştir. bk. Ali Namlı, İsmail Hakkı Bursevî ve Tamâmü'l-Feyz Adlı Eseri-II, MÜSBE, Basılmamış Y. Lisans Tezi, İstanbul 1994., 79, A.g.mlf., Kitâbu's-Silsile, vr. 80b.
- ⁵⁷ Bursevî, Tamâmu'l-Feyz-II, 79-80.
- ⁵⁸ Bursevî, a.g.e., II, 80; Namlı, a.g.e., II, 85-86, 90-93.
- ⁵⁹ Bursevî, a.g.e., II, 95-96.
- ⁶⁰ Bursevî, Tuhfe-i İsmailiyye, İst. 1292, s. 2-3; a.g.mlf., Kitâbu'n-Netice-II, Haz. Ali Namlı-İmdat Yavaş, İnsan Yay., İstanbul 1997, s. 338; İ. Hakkı Uzunçarşılı, Osmanlı Tarihi, III/1, 556-563; İsmail Hamî Danişmend, İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi, I-IV; V: Batı Dillerinde Osmanlı Tarihleri, İstanbul 1971-72., III, 477-479.
- ⁶¹ Namlı, a.g.e., s. 89.
- ⁶² Bursevî'nin düştüğü bu tarihler için bkz. Bursevî, Kitâbu'l-Mir'ât, BEYBEK, Genel No: 40, 86a-b; A.g.mlf., Mecmûatü'l-Hutab ve'l-Vâridât, BEYBEK Genel No: 85, vr. 262b.
- ⁶³ Namlı, a.g.e., s. 90.
- ⁶⁴ Bursevî, Kitâbu'l-Mir'ât, vr. 99a, 105b; Namlı, a.g.e., aynı yer.
- ⁶⁵ Bursevî, a.g.e., 72b.
- ⁶⁶ Üç cilt olarak tertip edilmiş Arapça bir eser olup, Bursevî'nin en büyük ve en mühim eseridir. "Te'vilât-ı Necmiyye"den de alıntılarının bulunduğu tefsir ve hadislerle ilgili bazı konularda yapmış olduğu rivâyetler zayıf olmakla birlikte, genel olarak istifade edilmesi gerekli tefsirlerdendir. Eserin müellif nüshası için bkz. BEYBEK, Genel No: 12-27; Ayrıca eser, üç, dört, altı ve on cilt halinde muhtelif defalar (İst. 1255, 1285, 1286, 1306, 1330; Bulak 1255, 1264, 1276, 1278, 1287) basılmıştır. Eserle ilgili en geniş çalışma Sakıp Yıldız tarafından yapılmıştır. bk. Exegete Turc Isma'il Haqqı Burûsavî Sa Vie Ses Oeuvres et La Methode Dans Son Tafsîr Rûh el-Bayan, La Faculte Des Letters Et Sciences Humaines De Paris (Sorbonne), Doktora Tezi, Paris 1972; Ayrıca bkz. Fatma Çalık, Ruhu'l Beyan'da İşari Tefsir Anlayışı, UÜSBE, Basılmamış Y. Lisans Tezi, Bursa 2002, 250 s.; M. Fatih Hasçıçek, İsmail Hakkı Bursevî'nin Ruhu'l-Beyan'ında Nefs Kavramı, AÜSBE, Ank. 2000, 113 s.; Bursevî'nin bundan başka birçok eseri vardır. Gerek bu eseri ve gerekse diğer eserleri hk. geniş bilgi için bkz. Ayvansarayî, Hadikatü'l-Cevâmî, Matabaa-i Âmire, İst. 1281, II, 206-208, Bursalı, Osmanlı Müellifleri, I, 28-32; Mehmed Şemseddin, Yâdigâr-ı Şemsî, Bursa 1332, s. 183-185, Vassâf, Sefîne, III, 52-54; A.g.mlf., Kemâlnâme-i İsmail Hakkı, Haz. Murat Yurtsever, Arasta Yay., Bursa 2000, s. 39-44; Hocaşâde, a.g.e., s. 143-145; Yıldız, a.g.e., s. 178-313; Murat Yurtsever, İsmail Hakkı Dîvânı, Arasta Yay., Bursa 2000., s. 9-117; Ramazan Muslu, İsmail Hakkı Bursevî ve Tamâmü'l-Feyz-I, s. 20-29; Namlı, a.g.e., s. 160-241.
- ⁶⁷ Mehmed Şemseddin, a.g.e., s. 178-179; Namlı, a.g.e., s. 89.

- ⁶⁸ Vassâf, a.g.e., s. 80; Bursalı, a.g.e., I, 182.
- ⁶⁹ Bursevî, Tamâmü'l-Feyz-II, s. 11, 25, 38; Namı, a.g.e., 221.
- ⁷⁰ Vassâf, a.g.e., s. 82. Söz konusu nazım şöyledir: “Bana sensiz yemek içmek harâm-ender-harâm olsun/Firâkıyla geçen günler kıyâm-ender-kıyâm olsun/Perişanlık diler dil kayd-ı zülfünde nice demdir/Hevâdârın olanlar sevdiğim ko bî-nizâm olsun/Fenâ gül-zârın servi durur ber-pâ ayağ üz-re/hakikat bağı servisin sana herdem hırâm olsun/Bana güldürme ağıyârı tecellinle beni güldür/Nigâh et bana uşşâkın içinde ihtirâm olsun/Dilersen yâr ile vahdet koma ağıyârı kalbinde/safâ-yı vahdeti bulmağa her dem ihtimâm olsun”. bk. Sezâyî-i Gülşenî, Dîvân, Haz. Şahver Çelikoğlu, Yazı Yay., İst. 1985, s. 152.
- ⁷¹ Bir nüshası için bkz. Sül. Ktp., Esad Ef., No: 765; Bu şerh basılmıştır (İst. 1313).
- ⁷² Bursalı, a.g.e., I, 182; Vassâf, Sefîne, III, 62; a.g.mlf., Kemâlnâme, s. 82.
- ⁷³ Sül. Ktp., Esad Ef., No: 3775 (1-99 vr.)
- ⁷⁴ Sül. Ktp., Esad Ef., No: 340 (201 vr.)
- ⁷⁵ Sül. Ktp., Ayasofya., No: 73 (256 vr.)
- ⁷⁶ Sül. Ktp., Giresun Yazmaları, No: 115 (19-21 vr.)
- ⁷⁷ Sül. Ktp., H. Hüsnü Paşa, No: 1193 (9 vr.)
- ⁷⁸ Sül. Ktp., Esad Ef., No: 3775 (100-196 vr.)
- ⁷⁹ Sül. Ktp., Şehzâde Mehmed, No: 110 (235-240 vr.)
- ⁸⁰ Bursalı, a.g.e., I, 72.
- ⁸¹ M. Süreyya, a.g.e., II, 342.
- ⁸² Bursalı, a.g.e., I, 72; Canım, a.g.e., s. 396.
- ⁸³ bk. Süleyman Zâtî, Miftâhu'l-Mesâil ve Misbâhu'l-Mehâil, Süleymaniye Ktp. Haşim Paşa, No: 29, vr. 1b.
- ⁸⁴ Divân, Sevâihu'n-Nevâdir ile birlikte Türkçe harflerle neşredilmiştir. bk., Süleyman Zâtî, Divân ve Sevâihu'n-Nevâdir fi Ma'rifeti'l-Anâsır, Haz. Mehmet Aslan, Sivas 1994.
- ⁸⁵ Bursalı, a.g.e., I, 72; Vassâf, Kemâlnâme, s. 75-76.
- ⁸⁶ Bursalı, a.g.e., I, 141-142; Vassâf, a.g.e., s. 78; Peremeci, a.g.e., s. 276-277.
- ⁸⁷ Bu eser için bkz., Sül. Ktp, H. Mahmud, nr. 3487; İ.Ü. Ktp, TY, nr. 335
- ⁸⁸ Süleyman Zâtî Efendi'nin hayatı, eserleri ve görüşleri hk. geniş bilgi için bkz. Selami Şimşek, Keşan'lı Süleyman Zâtî ve XVIII. Asırda Celvetilik, ATÜSBE, Basılmamış Doktora Tezi, Erz. 2005.
- ⁸⁹ Bursalı, a.g.e., I, 73; Vassâf, a.g.e., s. 75; Şemseddin Sâmî, a.g.e., III, 2224; Fâtın Davûd, a.g.e., s. 96, Sakıp Yıldız, Exegete Turc Isma'ıl Haqqı Burûsavî Sa Vie Ses Oeuvres et La Methode Dans Son Tafsir Rûh el-Bayan, La Faculte Des Letters Et Sciences Humaines De Paris (Sorbonne), Doktora Tezi, Paris 1972, s. 151; Abdullah, Devellioğlu, Büyük İnsanlar (3000 Türk ve İslâm Müellifi), Yayıncılık Matb., İstanbul 1973, s. 528.
- ⁹⁰ bk. Manfred Götz, Türkische Handschriften, Wiesbaden: Franz Steiner Verlag, 1979, s. 12.
- ⁹¹ bk. Vassâf, a.g.e., s. 77; A.g.mlf., Sefîne, III, 61; Mustafa Kara, Bursa'da Tarikatlar ve Tekkeler, Bursa 1993, II, 154.
- ⁹² Ayvansarayî, a.g.e., II, 200; Yılmaz, a.g.e., s. 265; Muslu, a.g.e., s. 433.
- ⁹³ Babası, annesi ve kerîmesi Âsiye 1722-23'te aynı yılda vefât etmiştir. Pederine, annesine ve kerîmesine söylediği târihler sırasıyla şöyledir: “Vefâtına deyûb Hikmetî târih /Bihişti Hâcî Ahmed it-di me'vâ”, “Hikmetâ dindi târih-i du'â /Âmine karîn-i bihişti kıldı câ”, “Geldi bir Şeyh Hikmetî himmet idüb /Âsiye kadın bihişti mesken” bk. Vassâf, Kemâlnâme, s. 74; M. Şemseddin, a.g.e. s. 190.
- ⁹⁴ M. Şemseddin, a.g.e., s. 187.
- ⁹⁵ Vassâf, Sefîne, III, 56; A.g.mlf., Kemâlnâme, s. 73.
- ⁹⁶ Bu târih şöyledir. “Nefes irişdi Hâcî Hikmetî'den /Haberde benzedi bâd-ı cenûba /Bu halvethâne ile Sâlihîyye /Yine hüsn-i bahârdan düşdi hûba /Açıldı çeşm-i ârif gibi revzen /Nezâret kılmağa semt-i guyûba /Zuhûr itdi bu hayr-ı bâkiçün şems /Dem irdi âhir (irışdi) gurûba /Didi harf-i mücevher birle Hakkî /Yapıldı halvet erbâb-ı kulûba”. bk. Vassâf, a.g.e., aynı yer.
- ⁹⁷ bk. Fındıklılı İsmet Efendi, Tekmiletü's-Şekâik fi Hakkı Ehli'l-Hakâik, Haz. A. Özcan, (Şekâik-i Nu'mâniyye ve Zeyilleri İçinde), V, İstanbul 1989., s. 482.
- ⁹⁸ bk. Sakıp Yıldız, Türk Müfessiri İsmail Hakkı, Hayatı, Eserleri ve Rûhu'l-Beyân Tefsiri, (Aslı

Fransızca olan doktora tezinin yayımlanmamış Türkçe tercümesi), s. 148.

⁹⁹ bk. Namlı, a.g.e., s. 226.

¹⁰⁰ Fındıklılı, a.g.e., s. 148.

¹⁰¹ Vassâf, a.g.e., 70; A.g.mlf., Sefine, III, 56-57; Kara, Bursa'da Tarikatlar ve Tekkeler, II, 153.

¹⁰² M. Şemseddin, a.g.e., s. 188.

¹⁰³ Mezar taşına yazılı târih şöyledir: "Sâlikân-ı Celvetiyye mürşidi şeyhu's-şuyûh /Yanî kim Şeyh Hikmetî kabrinde râhatlar bula /Düşdü bir târih Azîzâ tab'ıma fevti için /Cây-gâh-ı Hikmetî Mev-lâ kusûr-ı adn ola". bk. Fındıklılı, a.g.e., s. 483; M. Şemseddin, a.g.e., s. 187-188; Vassâf, a.g.e., 70; A.g.mlf., Sefine, III, 56.

¹⁰⁴ bk. BEYBEK Ktp., Genel No: 109, (30 vr.)

¹⁰⁵ bk. Fındıklılı, a.g.e., s. 483-484.

¹⁰⁶ M. Şemseddin, a.g.e., s. 189-190; Vassâf, Kemâlnâme, s. 57-59.

¹⁰⁷ Vassâf, a.g.e., 53; A.g.mlf., Sefine, III, 56; Kara, Bursa'da Tarikatlar ve Tekkeler, II, 152-153.

¹⁰⁸ Vassâf, Kemâlnâme, 70-71; Bu manzûm târihler Yedigâr-ı Şemsî'de de yer almaktadır. bk. s. 190.

¹⁰⁹ Namlı, a.g.e., s. 227.

¹¹⁰ Bursevî, Kitâbu'd-Düreri'l-İrfâniyye, İ.Ü. Ktp., TY No: 4019, vr. 13a; Tabibzâde, a.g.e., s. 24; Namlı, a.g.e., s. 227.

¹¹¹ bk. Bursevî, Şerh 'alâ Tefsiri Cüz'i'l-Ahîr li'l-Kâdî'l-Beydâvî, Beyazıt Devlet Ktp., Genel No: 755, vr. 116b; Namlı, a.g.e., s. 228.

¹¹² bk. Bursevî, Kitâbu'l-Envâr, Sül. Ktp., Fâtih No: 2652, vr. 212b.

¹¹³ bk. a.g.e., Beyazıt Devlet Ktp., Genel No: 3913, vr. 1a.

¹¹⁴ bk. a.g.e., İ. Ü. Ktp., AY, No: 3577.

¹¹⁵ M. Şemseddin, a.g.e., s. 191; Vassâf, Kemâlnâme, s. 85.

¹¹⁶ Vassâf, a.g.e., s. 78-79; a.g.mlf., Sefine, III, 63.

¹¹⁷ Vassâf, a.g.e., s. 80-81.

¹¹⁸ Vassâf, Senâî'nin hilâfetini şu beyitlerle kaydeder: Hudâ-evrâd hem âlî-merâtib/Ki hâned fâtîha ber-rûh-ı kâtib 1175/1761. bk. Vassâf, Kemâlnâme, s. 78.

¹¹⁹ Bursalı, a.g.e., I, 141-142; Vassâf, a.g.e., s. 78; O. Nuri Peremeci, Edirne Tarihi, İstanbul 1940, s. 276-277.; Namlı, a.g.e., s. 227.

¹²⁰ bk. Meriç, a.g.e., s. 47.

¹²¹ bk. Süleymaniye Ktp. H. Mahmud, No: 3487; İÜ. Ktp. TY, No: 335. Ali Senâî Efendi'nin bu Dîvân'ı tarafımızdan yeni harflere aktarılmış olup, yayıma hazırlanmaktadır.

¹²² Vassâf, Sefine, III, 62; a.g.mlf., Kemâlnâme, s. 79.

¹²³ Fahrî Ahmed Efendi, Sicill-i Osmânî ve Kemâlnâme-i Hakkî'de kaydedildiğine göre Zâtî'nin halifesidir. bk. Süreyyâ, a.g.e., IV, 11; Vassâf, a.g.e., s. 77.

¹²⁴ bk. Fahrî Ahmed, Dîvân, Yapı Kredi Kütüphanesi, No: 15551. Bu Dîvân da Kasîde ile birlikte tarafımızdan yeni harflere aktarılmaktadır.

¹²⁵ Bursalı, a.g.e., I, 141.

¹²⁶ bk. Süleymaniye Kütüphanesi, İzmir, No: 777.

¹²⁷ Vassâf, a.g.e., s. 79; a.g.mlf., Sefine, III, 62-63; Bursalı, a.g.e., I, 141-142; Namlı, a.g.e., s. 224.

¹²⁸ Bursalı, a.g.e., I, 141-142; Vassâf, Sefine, III, 62-63; Namlı, a.g.e., s. 224.

¹²⁹ bk. A. Bâdi, a.g.e., s. 56-57.

¹³⁰ bk. A. Bâdi, a.g.e., s. 57.

¹³¹ bk. A. Bâdi, a.g.e., s. 63; Tosyavizâde Rıfat Osman, Edirne Evkâf-ı İslâmiyye Tarihi, Haz. Ülkü Ayan Özsoy, Başbakanlık Vakıflar Genel Müdürlüğü Yay., Ankara 1999, s. 136.

¹³² Hıbrî, Enisü'l-Müsâmirîn, s. 28-29; 1310 Tarihli Edirne Salnâmesi, s. 196; Meriç, a.g.e., s. 13, 26; Oral Onur, Edirne Kitâbeleri, İstanbul 1991, s. 249-250; Hüseyin Yıldız, Turistik Edirne, Bursa 1987, s. 170.

¹³³ A. Bâdi, a.g.e., s. 94.

¹³⁴ Oral Onur, a.g.e., aynı yer.

¹³⁵ Bâdi Efendi bu tarihi 1037/1627 olarak kaydetmektedir. bk. Bâdi Efendi, a.g.e., s. 105.

¹³⁶ Hıbrî, Enisü'l-Musâmirîn'de bu zâtın 1046/1636 tarihinde Hıdırlık Bektâşi Tekkesi'nde bir sü-

re şeyhlik yaptığını bildirmektedir. bk. Hıbrî, a.g.e., 38. Tekke kitâbesinden 1049/1639 yılında vefât ettiği anlaşılan Mahmud Efendi'nin kabri, Yahya Bey Mescidi'nin mihrâbı önündedir. bk. Bâdi Efendi, a.g.e., s. 105.

¹³⁷ bk. Oral Onur, Edirne Kitâbeleri, s. 177.

¹³⁸ A. Bâdi, a.g.e., I, 103.

¹³⁹ A. Bâdi, a.g.e., I, 103.

¹⁴⁰ Bâdi Efendi, a.g.e., s. 99; 1310 Tarihli Edirne Salnâmesi, s. 198; Hüseyin Yıldız, a.g.e., 179.

¹⁴¹ Bursalı, a.g.e., I, 141; Vassâf, Kemâlnâme, s. 78.

¹⁴² Ayhan Tunca, "Keşan'ın Tarihi ve Kültürel Değerleri Hakkında", Yöre Dergisi, Nisan-Mayıs 2003, Sayı: 37-38, s. 17.

¹⁴³ bk. Keçecizâde İzzet Molla, Mihnet-i Keşan, İstanbul 1269, s. 44.

¹⁴⁴ bk. A.g.salnâme, s. 198; Hüseyin Yıldız, a.g.e., s. 171; Rıfki M. Meriç, Çoban Ali Tekkesi'ni Uşakî olarak kaydeder. bk. Meriç, a.g.e., s. 13.

¹⁴⁵ 1310 Tarihli Salnâme bu tekkenin hangi tarîkata mensup olduğunu bilinmediğini kaydederken, Hüseyin Yıldız aynı bilgiyi naklederek notunda tekkenin hazîresinde 1131/1719 Aziz Mahmud Hüdâyî'nin medfûn bulunduğunu belirtir. Burada şunu bilmek gerekir ki, Hüdâyî 1038/1623 yılında vefât etmiştir ve kabri Üsküdar'da bizzat kendisinin yaptırdığı türbededir. Dolayısıyla Yıldız'ın Hüdâyî ile ilgili verdiği bu bilgi bir zuhûl eseri olsa gerektir. Kanaatimizce Hüdâyî'nin halifelerinden birinin kabri yanlışlıkla Hüdâyî'ye atfedilmiştir.

Celvetî Şeyhi Üsküdarlı Selâmî Ali Efendi ve Tarîkat-Nâmesi

DR. MUSTAFA TATCI

Gazi Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi

GİRİŞ

Üsküdar, sıradan bir semtin ismi değildir. Bu semt, tarihi yaşayan ve yaşatan bir kutlu beldedir. Bağrında yetişen kutsal gönüllü Hak dostlarıyla, dün ve bugün “âşıkların kiblesi” olan “Medine-i Üsküdar”, Türk İslâm kültürünün adeta canlı bir müzesi gibidir. İstanbul’u, anlamak, İstanbul’u şah damarından yakalamak isteyenler, Üsküdar’dan başlamak durumundadırlar. Zira, Üsküdar, İstanbul’un bir mukaddimesidir. Bu mukaddimeyi okumak için her halde bir ömür yetmez... Ecdâdın “Şerefü’l-mekân bi’l-mekân” dediği gibi, mekânın önemi tabii ki, mukimlerdendir. Bu coğrafyayı kutsallaştıran da üzerinde yaşayan insanlardan, bu insanların güzelliklerinden, ortaya koydukları eserlerden kaynaklanmaktadır. Üsküdar deyince, akla, Azîz Mahmud Hüdâyî, Muhammed Nasûhî ve Hâşim Baba gibi âbide şahsiyetler gelir.

Bu beldeyi besleyen manevî kaynaklardan birisi de XVII. yüzyıl mutasavvıflarından Celvetî Şeyhi Selâmî Ali Efendi’dir.

Selâmî Ali Efendi, Azîz Mahmud Hüdâyî erkânına müntesip bir Celvetîdir. Bu erkân içinde “Selâmiyye” adıyla bilinen şubenin de pîridir. Onun, Muğla’da başlayan hayat hikâyesi, medrese öğreniminden sonra İstanköy kadılığıyla devam etmiştir. Bu görevi sırasında tanıdığı Celvetî azîzlerinden Zâkir-zâde Abdullah Efendi (M. 1658), Mecnûn gönlüne Leylâ elini uzatınca, aşkta karar kılarak kâdılıktan istifa etmiştir. Kendisi bir dünya zengini olmasına rağmen fakr yolunu seçen Selâmî Efendi, kısa zamanda tasavvufî eğitimini tamamlayarak, önce Bursa’ya, sonra Üsküdar’daki Hüdâyî âsitânesine tayin olunmuştur. Celvetiyye er-

kâmı, Selâmî Ali Efendi döneminde, gerek merkezde ve gerekse taşrada geniş bir alanda irşâd faaliyetinde bulunmuştur. Bunda Selâmî Efendi'nin Bursa'da ve Üsküdar'da inşa ettirdiği dört âsitânenin büyük rolü vardır. Bugün, hâlâ, Selâmî (Selâmsız) Mahallesi, Selâmî Çeşme, Selâmî Ali Efendi Camii, Selâmî Tekkesi gibi mekan ve eserlerde adının yaşaması, Mutasavvıfımızın büyüklüğünü ve tesirini gösterecek niteliktedir. Celvetîler içinde vahdet-i vücûd neşvesini öne çıkaran mutasavvıfımız, yaşadığı dönemde, Kâdızâdeliler hareketinin ileri gelenlerinden Hünkar Vâizi Vanî Mehmed Efendi'yle, yine kendisi gibi vahdet-i vücûdçu bir mutasavvıf olan Niyâzî-i Mısırî'yle olan tartışmalarıyla gündeme gelmiştir. 1691 yılında vefat eden Selâmî Efendi'nin türbesi Kısıklı'da, Çamlıca'ya giden yolun üzerindedir.

Selâmî Ali Efendi, medreseli bir mutasavvıf olmakla birlikte yazmaya pek önem vermemiştir. Kaynaklarda ilâhîlerini içeren bir şiir mecmûasından bahsedilmekle birlikte, bu eser henüz ele geçmemiştir. Onun şimdilik bilinen tek eseri Celvetî/Selâmî erkânı ilm-i hâlî niteliğindeki "Tarîkat-nâme"sidir. Mutasavvıfımız, bu risâlesinde özellikle Celvetiyye mensuplarına ait uygulamaları ana hatlarıyla ortaya koymakta, halifelerin müridlerine ve dervîşlerine karşı davranışlarını; sülûklarında nelere dikkat etmeleri gerektiğini, günlük virdlerini, kıyafetlerini, tâc ve kisvelerini, halka ve Hakk'a karşı sorumluluklarını izah etmektedir. Risâlede, Celvetîlik kavramı dahil, bu erkânla ilgili bazı uygulamaların ince detayları verilmektedir. Bu hususlardan bazıları daha önce erkânın kurucusu Azîz Mahmud Hüdâyî tarafından "Tarîkat-nâme" adlı eserde dile getirilmiştir. Hüdâyî, söz konusu eserinde Yahya-yı Şirvanî'den beri uygulanagelen umûmî tarîkat adâbını özetlemektedir. Fakat Selâmî Efendi eserinde, bu umûmî adâb yanında Celvetiyye/Selâmiyye'deki uygulamaların detaylarını verdiği için Pir'inin eserinden oldukça farklılık göstermektedir.

"Üsküdarlı Celvetî Selâmî Ali Efendi ve Tarîkat-nâmesi" adıyla yaptığımız bu çalışmada, Selâmî Ali Efendi hakkında ana kaynaklardan elde edilen biyografik bilgilerle mutasavvıfın Tarîkat-nâme adlı risâlesinin tahlili yapılmış ve çeviri metni verilmiştir. Selâmî'nin vakfettiği hayratlar için yazılan vakfiyye metni (bk. İstanbul Belediye Ktp. OE. Bl. Yz. Nr: 1557) tarihçiler tarafından ayrıca tahlil edilmelidir. Biz bu çalışmada vakfiyye metnini kullanmakla birlikte çeviri metnini vermedik.

ÜSKÜDARLI SELÂMÎ ALİ EFENDİ'NİN HAYATI

Doğum yeri, doğum tarihi, tahsili, şahsiyeti, tasavvufî hayatı ve tarîkatî:

Celvetî şeyhlerinden olan Selâmî Ali Efendi, Menteşe(Muğla)'nın Kozyaka köyünde doğmuştur.¹ Doğum tarihi belli değildir.² Vakfiyyesinden, babasının adının İlyâs olduğu anlaşılmaktadır. Bunun dışında ailesi hakkında her hangi bir bilgimiz yoktur.³

Selâmî Ali Efendi, kuzâttan (kâdı, hâkim) olup tahsilini tamamladıktan sonra, önce Kırkakça Medresesi'ne⁴ müderris, ardından İstanköy adasına müftü oldu⁵.

Selâmi Ali Efendi'nin Kâbri

Burada manevî ilimlere ve tasavvufa olan meyli sebebiyle müftülük ve kâdılık gibi resmi vazifeleri bırakarak Celvetî azîzlerinden Zâkir-zâde Abdullah Efendi'ye⁶ (H. 1068/M. 1658) intisâb etti.⁷ Seyr ü sülûkunu tamamladıktan sonra Bursa'ya irşad vazifesiyle gönderildi. Bursa'da bir zâviye inşa etti ve İstanbul'a gelinceye kadar orada kaldı.⁸ Divitçizâde⁹ Mehmed Efendi'nin vefâtıyla, Hüdâyî Âsitânesi şeyhliğinin boşalması üzerine, (H. 1090/M. 1679) senesinde İstanbul'a geldi.¹⁰ Pîr makamında yedinci post-nişîn olarak irşad görevini üstlendi.¹¹

Selâmî Efendi, Azîz Mahmud Hüdâyî erkânına müntesip bir Celvetî'dir. O, Celvetîliğin dört büyük şubesinden birisi olan ve kendi adıyla anılan Selâmiyye kolunun da Pîridir.

Celvetiyye tarîkati XVII. yüz yılda, başta Üsküdar'daki merkez âsitâne olmak üzere, Selâmî Efendi'nin yaptırmış olduğu üç tekkede faaliyet göstermiştir. Bunlar, Kısıklı Selâmî Ali Efendi Tekkesi, Selâmsız Selâmî Tekkesi, Acıbadem Selâmî Efendi Tekkeleridir.¹²

Selâmiyye'nin, ana kol Celvetiyye'den temel farkı zikir icrâ şekliyle alâkalı olduğu gibi, mensuplarının başlarına giydikleri tâclarının onyedi dilimli olmasıdır. Zira, Selâmî Ali Efendi, Celvetiyye'nin on üç terkli tâcını yeni bir yorum getirerek on yedi terke çıkarmıştır. Bu bilgi, Selâmî Efendi'nin Tarîkat-nâme'sinde ve Müstakîm-zâde'nin Risâletü't-Tâc adlı eserinde bulunmaktadır.

Müstakim-zâde Süleyman Sadeddin Efendi (ö. 1787), Risâletü't-Tâc adlı eserinde Selâmî Ali Efendi'nin tarîkat tâcından bahsederken, bu tâcın remzî yönünü de belirterek şöyle demektedir:

“Selâmî Şeyh Ali Efendi kendi risâlesinde muharrer ve mezkûr elfaz-ı erba'anın (yani, Hayy; Âlîm; Mürîd; Kadîr isimlerinin) ve “İnnema'l-a'malü bi'n-niyyât”

hadîsinin dahi ‘adedi hurûfudur ve Selâmî Şeyh Ali Efendi, kendi risâlesinde tahkîki üzere, kendi mazhar olduğu beş isim itibarıyla terk-i tâcını on yedi edip silsilesinden gelenler ol aded üzere terkli tâc çekerler. Ve hey’et-i destâr-ı Celvetiyye cem’ ve farkın cem’idir. Vech-i terki mestûr-ı cem’iyyet, vakfen yani arka semtine göre devirlerinin miyânları küşâde kılınmakla tefrike işaretdir.”¹³

Nurhan Atasoy’un incelemelerine göre, tarîkatler tarihinde on yedi terkli tâc-ı şerîfe daha önce ve sonra pek rastlanılmamaktadır.¹⁴

Hakkında bilgi veren kaynakların genellikle kendisini “hâlât-ı garîbe ile meşhûr, şedîd ve mehîb, ahvâl ve akvâli acîb”¹⁵ diye tarif ettiklerine bakılırsa, Selâmî Efendi’nin, sözünü esirgemeyen ve meczûp tabîatlı, muhatabını etkileyen, nazar sahibi biri olduğu anlaşılmaktadır.¹⁶

Bursalı İsmail Hakkı, Selâmî’yi Cennet Efendi ile karşılaştırır: “Cennet Efendi’nin eli kalem tutan bazı ilâhîler yazan biri olduğunu, ancak, Selâmî Efendi’nin eli kalem tutmamakla, ümmî gelip ümmî gitmekle birlikte, mânevî neş’ede Cennet Efendi’den üstün olduğunu”¹⁷ belirtir. Ancak, kaynakların ittifakla belirttiği gibi Selâmî Efendi medrese tahsili görmüştür. İsmail Hakkı’nın bunu bilmemesi düşünülemez. İsmail Hakkı bu ifadelerinde “ümmî” kelimesini, her halde, şeyhin, yazmadığını belirtmek için kullanmış olmalıdır.

Selâmî, Celvetîler içinde vahdet-i vücûd neşvesini öne çıkaran mutasavvıflardandır. Onun bu tavrı, diğer zühdî tasavvufu benimseyen Celvetîlerce hoş karşılanmadığı için, tenkit edilmiştir.¹⁸

Selâmî Ali Efendi ile devrin şöhretli mutasavvıfı Niyâzî-i Mısırî arasında ve yine tasavvuf ve tarîkatlere karşı bir tutum sergileyen Kâdızâdelilerden Hünkâr Vâizî Vanî Mehmed Efendi’nin arasında -görüş ayrılıkları sebebiyle- 1681 tarihinde şiddetli tartışmalar yaşanmıştır. Hüseyin Vassâf Bey’in tesbitine göre, Hüdâyî Tekkesi’ndeki görevinin üçüncü senesinde¹⁹ bazı garazkâr insanların dedi-koduları ve Vanî Mehmet Efendi’nin arzusu doğrultusunda, Selâmî Efendi’nin meşîhati IV. Mehmet (1648-1687) tarafından kaldırmış, fakat 1683 Viyana bozgunundan sonra, Vanî Mehmet Efendi’nin Bursa’nın Kestel köyüne sürülmesi üzerine 1684-5 tarihinde bir hatt-ı hümayûn ile tekrar meşîhate getirilmiştir.²⁰ Hüseyin Vassâf Bey bu hadiseyi şu cümleleriyle anlatır:

“Hazret-i Selâmî hakkında isnâdâtın müfteriyâtdan ibâret olduğu tahakkuk edince, def’e şâne olarak 1095/1685’de Âsitâne-i Hz. Pîr’de şeyh oldu. Bu sırada Üsküdar’da Bağlarbaşı’nda kâin ve Selâmsız denilmekle meşhûr mahallede bir tekye ile mescid-i şerife ve Bülbülderesi ile Acıbadem’de birer câmi-i latîf ve Bulgurlu (M. 1690) ve Kısıklı’ya birer zâviye inşa edip vazifeliler tertîb eyledi.”²¹

Tekke şeyhleri ile Kâdî-zâdeliler arasında geçen uzun mücadele, Nâimâ Tarihi’nde geniş olarak anlatılmıştır. Hünkâr şeyhi olup Van’ın Hoşap kazasında doğan ve tahsilini orada tamamlayan Kâdî-zâdeliler’in temsilcisi Vanî Mehmet Efendi’nin tekke şeyhleri ile olan mücadelesinin tarihi eskilere dayanır.

Kaynaklardan öğrendiğimize göre Selâmî Efendi’nin Niyâzî-i Mısırî ile aralarında tasavvufî bazı konularda görüş farklılıkları vardır. Selâmî Efendi’nin Mısırî’ye gönderdiği mektubun mahiyetini bilemediğimizden ötürü bu ihtilafın sebebini bütün boyutlarıyla tayin etmek zordur.

Bursalı Mehmet Tahir konuyla ilgili olarak “İhtilâf-ı meşârib neticesi olarak Hazret-i Mısri ile beyanlarında bazı mekâtib teâtî olunmuştur.”²² demekle yetinmiştir.

Hüseyin Vassâf, söz konusu görüş ayrılığının sebebini, Niyâzî-i Mısri’nin yazmış olduğu “Risâle-i Haseneyn”²³ adlı eserinde Hz. Hasan ve Hüseyin’in nübüvvetlerini iddia etmiş olmasına bağlar. Bir aralık Hüdâyî Dergâhı civârında bir evde oturmuş olan Mısri’nin eserini okuyan Şeyh Selâmî Efendi, Hz. Hasan ve Hüseyin’in risâletlerinin mümkün olamayacağını, “Fahr-ı âlem (s.a.v.) hatemü’l-enbiyâdır, Ondan sonra nübüvvet yoktur,” diyerek karşılık vermiş; bunun üzerine Hz. Mısri, Selâmî Efendi’ye şöyle bir cevap yazmıştır:

“Selâmî Efendi Hazretleri’ne

Es-Selâmu aleyküm kutbü’r-Rabbânî ve gavsü’s-semedânî Heykel-i bürhânî Hz. Hüdâyî Efendi türbedârî Selâmî.

Eyi misin, hoş musun? Dolu musun boş musun? Kuru musun yaş mısın? Ne istersin bizim şâirliğimizden? Ne istersin bizim evliyâlığımızdan? Bilmez misin kişinin lisânı su’-i hâtimeye sebeptir.

Ayıptır, yeter!

Keşişan u Hahâmân

Yehûdân u Nasârân

Mısri-i Zamân

Kadem-i Hz. İsa (k.s.)”²⁴

Yine Vassâf’ın tesbitine göre, Selâmî Efendi’nin, Mısri’yi, II. Ahmed’e şikâyeti vâki olunca, Mısri, kaldığı evde iki ay boyunca hapse mahkûm olmuştur.²⁵

Diğer taraftan, Niyâzî-i Mısri’nin, Hızırye-i Cedîd adlı eserini yayınlayan Ali Toker, her hangi bir kaynak belirtmeden, Niyâzî ile Selâmî Ali Efendi arasındaki ihtilâfı şu kıssa ile nakletmektedir:

“Niyâzî Mısri Hazretleri, İstanbul’da oturdukları zaman Üsküdar’da ikâmet ediyorlardı. Dervişlerinden birisini Galata’daki meşhur çorbacı Rûm’dan bir tas çorba getirmesini istedi. Derviş Galata’ya vardığında, çorbanın üç beş saat sonra hazır olacağını öğrenince, tekrar Üsküdar’a geçip Selâmî Efendi dergâhına gidip, Orada zikir ile vakit geçirmeye başladı. Niyâzî-i Mısri hazretlerinin hakikatini idrâk edemediği anlaşılan Şeyh Selâmî Efendi, dervişe Şeyhi Mısri hakkında yakışsız sözler söylediler: “Hâlâ o haham ve keşişin yolunda mı yürüyeceksiniz?” diye yüce mürşid Mısri ks’ye sarfedilmeyecek sözler söyledi. Derviş vakiti gelince Selâmî Dergâhından ayrıldı. Galata’ya giderek çorbayı aldı. Şeyhi Azîz Mısri hazretlerine geldi. Bu duruma çok üzülen mürid, hiçbir şey söylemediği halde, şeyhi ona, şöyle söyledi: “Evladım biz senden bir çorba istedik, sen bize bir tas zehir getirdin!” Hazret o anda celâllenip Şimdi hemen git Şeyh Selâmî’ye bu mektubu ver dedi. Mektup şöyleydi: “Esselâmu aleyküm yâ Selâmî Efendi. Ne istiyorsun bizim hahamlığımızdan, keşişliğimizden! İnsanın lisânı sû-i hâtimesine sebep olur vesselâm!” Derviş mektubu alıp, Selâmî dergâhına gittiğinde Niyâzî Mısri hazretlerinin mektubunu Şeyh Selâmî Efendi’ye verir, Şeyh mektubu okur ve o anda Hakk’ın rahmetine kavuşur.”²⁶

Bu kıssa diğer kaynaklardan -şimdilik- tevsik edilememekle birlikte, aradaki ihtilafı ortaya koyması açısından önemlidir.

SELÂMÎ'NİN VEFATI

Selâmî Efendi, Safer 1103/1691 tarihinde vefat etmiş, vefatına, “Hitâb-ı elest” terkibiyle tarih düşürülmüştür.²⁷ Üsküdar’da, Kısıklı’da yaptırdığı Câmîi kurbunda Çamlıca’ya giden yolun solunda bulunan türbede medfûndur.²⁸ Rifâî şeyhlerinden Şeyh Hayrullah Tâceddîn Efendi, “asrının bir dânesi” dediği Selâmî’nin kâbrini, âşıkların edeble ziyâret etmesi gerektiğini şu beyitleriyle ifade eder:

Der Hakk-ı Hazret-i Ali Selâmî (k.s.)²⁹

Hubb-i Hayder’dir gönülde mefhar-ı âşıklardır
Maksadı hubb u rızâ’dır ehl-i aşk ferzânesi

Kıl zarîh-i pâkini her ân ziyâret bâ-edeb
Hazret-i Pîr-i Selâmî asrının bir dânesi

Selâmî Ali Efendi’nin türbesi, Belediye tarafından 1957 senesinde tamir ettirilmiş. Burada bulunan dergâh 1912-1917 yıllarında yıkılmış, daha sonraları da ortadan kalkmıştır.³⁰ Dergâhın içindeki evler, Vakıflar İdaresi tarafından satılmıştır.

XVIII. asır Şabânîlerinden Tezkire-i Hâs isimli sûfîler tezkiresinin yazarı İstanbullu İbrahim Hâs Efendi (ö. 1762), adı geçen eserinde, Selâmî Efendi’nin dostlarından Şeyh Seyyid Abdulkâdir Efendi’den naklen, Şeyh’in vefatıyla ilgili olarak önemli bilgiler vermektedir. İbrahim Hâs’ın yazdığından anlaşılacağına göre, Şeyh vefat etmeden önce -her halde- merkez âsitânede bulunuyordu ki, “Biz bunda vefat etsek halk bizi omuzlarında götürmeye zahmet çekerler. Varalım merkadımızın yanında vefât edelim.” deyip, Kısıklı’ya, bugünkü türbesinin bulunduğu tekke ve türbeye gelmiştir. Burada keşkek yaptırıp gelene gidene üç gün yemek yedirmiş, her gelenin eline iki para vermiştir. Bu âdet bilâhare İstanbul ve Üsküdar’da meşhur olmuştur. Üç gün tamamlandıktan sonra Şeyh abdest almak istediğini bildirmiş, abdestini tazeledikten sonra tekrar oturduğu çadıra götürülmüş, dervişlerin hatm-i tevhîde başlamalarından yarım saat sonra vefat etmiştir. İbrahim Hâs’ın konuyla ilgili Emir Hoca lakaplı Seyyid Abdülkadir Efendi’den naklettiği rivâyet şöyledir:

“Rivâyet olunur ki Şeyh Ali³¹ Selâmî Üsküdarî (k.s.) sâhibü’l-kerâme idi. Cezbe ehli ve keşf sâhibi idi. Âlim ve mucâhid idi. Kimseden münib değil idi. Tarîk-i Celvetiyye’yi ihtiyâr etmiş idi. Onun ehlibbalarından Şeyh Seyyid Abdulkâdir (k.s.) -Emir Hâce demekle ma’rûfdur.- Üsküdar’da Eski Vâlîde Câmî’i havlusunda mektebde olurdu. Halka lillah tabîblik ve kehhâllık (göz hekimliği) eyler idi. Lâkin tabîb-i Rabbânî idi. Şeyh Selâmî’den ulu idi. Ârif-i billâh idi. Merkad-i şerîfi yine Eski Vâlîde Câmî’inin mihrâbı önündeki bahçede, bahçe kapısına karîb mihrâb önünde medfûndur. Ol demişdir ki:

-Şeyh Selâmî çünkü hasta oldu, eyitdi:

-Biz bunda vefat etsek, halk bizi omuzlarında götürmeye zahmet çekerler. Varalım merkadımızın yanında vefât edelim.

-Araba, dedi. Arabasını getirdiler. Binip, şimdi merkadı olan mahalle getirdiler.- Ki, Çamlıca kurbinde ona “Kısık Tekye” derler.- Anda keşkek tabh etdirdi. Üsküdar ehline salâ olundu. Üç gün üç gece anda gelenler ta’âm yedikde eline iki pâra verirlerdi. İstanbul’da ve Üsküdar’da bu aded meşhûr oldu. Anda varıp keşkek yemedik adem nâdir kaldı. Çün üç gün tamâm oldu. Şeyh eyitdi.

-Âbdest aldırın, bana.

Sûfîler Şeyh’e âbdest aldırıldılar. Eyitdi:

-Beni yine şol çâdır içine götürün. Çâdırın eteklerini yere indirin. İçeri kimse gelmesin. Sûfîler tevhîde başlasınlar. Yarım sâat olunca gelin!

Pes, şeyhi çâdırının içine götürdüler. Ve çâdırın eteklerini yere indirdiler. Sûfîler çâdırın taşrasında tevhîde başladılar. Yarım sâat mikdârı olunca bir kerre zemîn şiddet ile hareket eyledi. Anda yirmi miktar koyunlar var idi ki keşkeğe konulan koyunlardan bâki kalmış idi. Ol şiddet-i hareketden ol koyunlar ürküp sûfîlerin üzerine uğradı. Bildiler ki, şeyh göçdü. Sûfîler çâdırın içine girip gördüler ki, göçmüş. Techîz ve tekfini hâzır idi. Anda defneylediler. (k.s.)³²

SELÂMÎ’NİN ZİKİR USÛLÜ

Şeyh Selâmî’nin zikir usûlü, Cemâlettin Server Revnakoğlu tarafından şöyle tespit edilmiştir³³:

“Cemaatle namaz kılındıktan sonra halka teşkil edilerek, önce hep beraber sayısını şeyhin tâyin edeceği kadar istiğfâr getirilir. Şeyh Efendi, mihrâbın solunda kırmızı veya yeşil renkli postu üzerindedir. İstiğfâra müteakip kendisinin duyabileceği bir sesle “eüzü besmele” çektikten sonra “fa’lem ennehu lâ ilâhe illallah” der ve bu sesi cemaat tarafından duyulur. Müteakiben yalnız kendisi üç def’a kısa kısa “La ilahe illallah” çeker. Dördüncüde herkes katılır. Bu şekilde bir müddet devam ettikten sonra şeyh efendi, zikrin perdesini biraz daha hızlandırıp iletlettikten sonra, zâkirler istedikleri perde ile bir ilâhî okurlar. Şeyh Efendi bu sefer “Ya Allah!” diyerek ism-i celâl zikrini başlatır. İsm-i celâl zikri harf-i nidâ ile bir müddet devâm eder Sonra, yalnız “Allah” şeklinde kısaltılarak bir süre de bu çekilir. Ara verilmeden zâkirler bir ilâhî daha okuduktan sonra bu sefer ism-i Hû’ya geçilir. Bu zikre önce devran açar gibi “ya Allah, Yâ Hû” diye girilir. Ve bir müddet geçince bu, “Allah Hû” şeklini alır. Perde perde yükselerek ve gittikçe hızlanarak devâm eder En sonunda “Hû, Hû, Hû” demeye başlanır. Daha sıkıca ve daha hızlıca söylenen bu üç “Hû” ile zikir sona erer. Bir aşr-ı şerif okunur, müteakiben şeyh efendi, kısa bir dua yaparak “Fatıha” çeker Şeyh efendi ayağa kalkmayacaksa “tekabbe’l-minna yâ Allah, Hû” der. Şeyh efendi “tekabbe’l-minnâ”yı söyleyince hazır bulunanlar hep beraber “ya Allah, Hû” derler. Bunu söylerken eller çapraz-vârî göğsün üstünde ve avuçlar omuz başlarında bulunur. Böylece bu da büyük bir gulgule ile edâ edildikten sonra yer öpülüp kalkılır. Zîrâ, artık

Selâmi Ali Efendi Câmii Fıstık Ağacı

zikir ve usûl bitmiştir. Namaz vakti girdiyse namaza durulur. Girmemiş ise der-vişler kıdem sırasıyla tevhid-hânedan dışarıya çıkarlar. Eğer şeyh efendi ayağa kalkacaksa o zaman oturularak okunulan kelime-i tevhîd, ism-i celâlden sonra şeyhin yüksek sesle “Ya Allah Hû” demesiyle yer öpülüp ayağa kalkılır. Kesik ke-sik, kısa kısa ve sert tavırdan devamlı okunan “İsm-i Hû” ayakta devam eder Fakat devrânda olduğu gibi devrederek yürünmez herkes olduğu yerde durur. “İsm-i Hû’nun söyleniş temposuna göre sağdan sola, soldan sağa hafifçe sallanılır. Bu şekilde, zikir perde perde hızlanarak devam eder. Ve şeyh ayakta iken biter. Lâ-kin kıyâmîlerde olduğu gibi öne arkaya gidip gelme yoktur. Şeyh efendinin iste-ğine göre duâ ve gülbank da bazen ayakta yapılarak âyin sona erer.”

SELÂMÎ EFENDİ’NİN ÂSİTÂNELERİ VE CÂMİİ

Selâmî Efendi, varlıklı bir mutasavvıftır. Sağlığında bu servetinin tamamını hayır iş-lerinde kullanmış, Bursa’da bir zaviye³⁴; Üsküdar Bağlarbaşı’nda bir tekke ve bir câ-mi, Bülbülderesi ve Acıbadem’de birer tekke-câmi, Kısıklı’da bir zâviye inşâ etmiş³⁵, diğer taraftan Bağlarbaşı-Fıstık ağacı arasında adına kurulan Selâmî Ali mahallesini, bu cami ve dergâhların hizmetleri için vakfetmiştir. Hüseyin Vassâf, şeyhin ayrıca “inşâ ve tamiren ihyâ eylediği çeşmelerin adedi kırka yakındır. Halen nâm-ı âlilerine nisbetle mahalle ve tekke ve câmi ve çeşmeleri vardır,”³⁶ demektedir.

Selâmî Efendi’nin yaptırdığı tekke, câmi ve diğer hayratlar şunlardır:

1-Kısıklı Selâmî Ali Efendi Tekkesi ve Câmii

Bu tekke, Üsküdar, Kısıklı mahallesi, Selâmî Tekkesi Sokağı ile Selâmî Türbesi Sokağı kavşağında bulunmaktaydı.³⁷ Camii ve tekkenin bânisi, Celvetiyye Tarikatı'nın büyük şeyhlerinden biri olan Selâmî Ali Efendi'dir. Şeyhin, üzeri açık türbesi de buradadır. Câmii, Ali Efendi'nin vefatından birkaç ay sonra H. 1104/M. 1692 tarihinde tamamlanmıştır. Şeyhin, bu mescidin vazifelilerini tayine ömrü yetmemiştir. Kısa bir zaman sonra harap olan camii, Sultan I. Mahmut'un annesi Saliha Sultan tarafından H. 1123/M. 1711 tarihinde elden geçirilmiştir. Bu kadar kısa zamanda tamire ihtiyaç görüldüğüne göre câmii, ahşap yapılmış olmalıdır.

“Bu tekke ve mescid, Kısıklı'da, Büyükçamlıca yolunun üzerinde, yolun, Selâmî Tekkesi Sokağı ile birleştiği yerde ve sağ tarafta bulunuyordu. Yüksek bir mevkide yapıldığından fevkalâde güzel manzarası olan mabet, bir Celvetî Tekkesi olarak inşa edilmişti. Mescitten ayrı olarak inşa olunan dedegân odaları, aşhâne ve ahırlardan bugün eser kalmamıştır. Yalnız, Selâmî Ali Efendi'nin kabri, etrafını çeviren mezarlık ve namazgâh durmaktadır. Tekke ve zaviyelerin kapatılmasına kadar, Selâmî Ali Efendi Camii'ne, Kısıklı Caddesi'nden ayrılan toprak bir yoldan gidilirdi. Üst kısmı parke olan bu yol ile Nur Baba Sokağı'nın birleştiği yerde ve sol tarafta, ön yüzünde üç küçük ayna taşı bulunan kitâbesiz bir çeşme ve onun karşısında ise bir maslak vardır. Büyük hazneli çeşme, kesme taş ile kaplanmıştır. Tonoz çatısı üzerine kiremit döşenmiştir. Maslağın önünde, hayvan sulamaya yarayan yalaklar bulunmaktadır. Fakat bunlar dağıtılmıştır. Hemen arkasında da tonoz çatısı çökmüş olan bir su deposu vardır. Pek bakımsız olan ve kademeli olarak tanzim edilen bahçeden geçerek câmiye varılırdı. Bu eski ve tarihi yol, bugün terk edilmiştir.”³⁸

Ahmed Hasîb Efendi(ö. 1752) İstanbul Tekkelerini ele aldığı manzûm “Dergâh-nâme”sinde, Selâmî Tekkesi hakkında şu beyitleri yazmıştır:

Ziyâret ehline dârü'l-emânı
Müsellimdir Selâmî âsitânı³⁹

Ayin günü pazartesi, çarşamba ve cuma günleri⁴⁰ olan tekke, 1915 tarihlerinde çok harap durumda iken 1917 tarihinde yıkılmıştır. Tekkenin şeyhleri şunlardır:⁴¹

1-Şeyh Selâmî Ali Efendi. Vefatı H. 1103/M. 1691 olup kabri hazîredeki açık türbededir.

2-Selâmî Ali Efendi'nin halifesi Kayserili Şeyh Ahmed Efendi. Vefat tarihi belli değildir.

3-Selâmî Ali Efendi'nin halifesi, Niksarlı Şeyh el-hac Mehmed Efendi. Etrafı demir parmaklıklı sikkeli şâhidesi hazîrede olup kitâbesi şudur: Selâmî halifesi Âsitâne şeyhi Niksarî el-hac Mehmed Bin Mehmed ruhiçün el-Fatiha. H. 1153/M. 1740.

4-Şeyh Ahmed Efendi'nin oğlu Şeyh Halil Efendi. Taşı hazîrede olup H. 1214/M. 1799 tarihlidir.

5-Şeyh Mehmed Raşid Efendi. Vefatı, H. 1250/M. 1834 tarihindedir.

6-Şeyh el-hac Mustafa Şerafeddin Efendi. İbn-i Şeyh Abdullah Efendi. İbn-i Şeyh Raşid Efendi. Doğumu H. 1221/M. 1806 tarihinde olup H. 1271/M. 1854'te vefat etmiştir. Sikkeli şâhidesi hazîrededir.

7-Şeyh şerafeddin Efendi'nin oğlu Şeyh Ali Rıza Efendi. M. 1253/H.1837'de dünyaya gelmiş H. 1332/M. 1913 tarihinde vefat etmiştir.

8-Şeyh Mehmed Nurullah Efendi. Vefatı H. 1335/M. 1917'dir.

9-Şeyh Mustafa İzzeddin Efendi. Tekkenin son şeyhi olup vefat tarihi belli değildir.

Hazirede gömülü olan zevatın listesi Mehmet N. Haskan tarafından çıkarılmıştır.⁴²

2-Selâmsız, Şeyh Selâmî Efendi Tekkesi

Bu tekke, Üsküdar'da, Toygartepesi, Selâmî Ali Mahallesi, Kâtibim Azîz Bey Sokağı'nda bulunmaktaydı.⁴³ Selâmsız mahallesi⁴⁴ Selâmî Ali Efendi tarafından kurulmuştur. Mahalledeki caddenin adı yakın bir tarihte "Selâmî Ali Caddesi" olarak değiştirilmiştir. "Tekke kapısı"⁴⁵ ismiyle de anılan mevkideki Selâmsız (Selâmiyye) tekkesi ve müştemilâtı (28 Ağustos 1921) tarihinde çıkan yangında, yanmıştır. Bugün tekkenin yerine büyük bir câmi inşa edilmiştir.⁴⁶ Yanan tekke, mescid ve mahalde bulunan dükkânlar, hamam ve evler, Şeyh Selâmî Ali Efendi tarafından tahminen 1677 tarihinde yaptırılmıştır. Bilâhare tekkenin tevhidhânesine İzzet Ali Paşa (ö. 1734) tarafından minber eklenmiş ve müştemilâtı genişletilmiştir.⁴⁷ Tekkenin devran günü pazartesidir.⁴⁸ Selâmî dergâhlarının en önemlisi bu tekkedir.

Mehmet Nermi Haskan tekke hakkında şu bilgileri vermektedir:

"Tekke, Üsküdar'da Selâmsız Tepesi'nde ve eski Tekke içi Sokağı yeni Kâtibim Azîz Efendi Sokağı üzerinde olup Selâmsız Hamamı Sokağı, Ethem Ağa Sokağı ile Tekkeiçi Sokağı'nın çevirdiği alanı kaplar. Sokağa ismi verilmiş olan Edhem Ağa, XIX. yüz yılın ikinci yarısında yaşamış bestekârlarımızdan olup Selâmî Ali Efendi Tekkesi'nin de zâkirbaşısı idi. Kabri, küçük hazîrede iken kaybolmuştur. Kanunî Edhem Ağa diye bilinen bu zat 1272 (1855) tarihinde vefat etmiştir. M. Raif Bey, "Mahallenin ortasını teşkil eden ve ufak bir meydandan ibaret bulunan tekke içi ve dedegân hücreleri mürûr-ı zaman ile harap olarak yerlerine yan yana haneler inşa edilerek semt yeni hali bulmuştur. Bu tesisattan ancak bir cami ile şadırvan ve Selâmî Hamamı denilen maruf bir büyücek hamam" kalmıştır.

Sicill-i Osmânî yazarı "Çamlıca'da bir mahalle-i cedîde binâ eyledi ki, el'an nâmına mensûpdur" demektedir. Burada Selâmî Ali Efendi Mahallesi kastedilmiştir ki, bugün Selâmsız semtidir. Çamlıca'da mahalle tesis edilmemiş, sadece tekke kurulmuştur.

Selâmsız mevkiindeki Selâmiyye Tekkesi'nin hangi tarihte yapıldığı belli değildir. Fakat hemen yakınında bulunan çeşmeyi H. 1088/ M.1677 yılında yaptırdığına göre mabedi de bu tarihlerde yaptırmış olmalıdır. Tekkenin civarı Selâmî Ali Efendi'nin yaptırmış olduğu dükkân, hamam ve evlerden sonra gelişmiş, Üsküdar'ın en makbul semtlerinden biri olmuştur. Selâmî ismi zamanla Selâmsız'a dönüşmüş ve koca bir bölgeye alem olmuştur. Selâmî Ali Efendi'nin ilk yaptırdığı tekke budur.

Yığma taştan yapılan tekkenin önündeki küçük hazîresi bakımlıdır. Tekke, hamam ve çeşme için su getirilmiştir. Bugün evler arasında ve bahçe içinde kalmış, kesme taştan yapılmış iki su haznesi mevcuttur. Sultan III. Ahmed'in (1703-1730) kethüdası olan bir kadın 1138 (1725) tarihinde, Selâmî Ali Efendi Tekkesi'ne bir mermer abdest haznesi yaptırmıştır ki, kitâbesi şudur:

Ol müferrih Kethüda Kadın'ı Sultân Ahmed'in
Bu makâm u mevzû'ı ma'mûr idüp gör neyledi
Bu ferah-efzâ mahallin seyr idüp âbâdını
Sâidâ hayr-ı müferrih lafzı târîh eyledi

H. 1138

Tekkenin karşısında ve yolaşırı yerde, bugün de mevcut olan, meşhur 'Kâtibim şarkısı'nın ünlü kahramanı Kâtib Azîz Efendi'nin evi bulunmaktadır. Tekke İçi Sokağı'nın ismi, Kâtibim Azîz Efendi Sokağı olarak değiştirilmiştir.

Tekkenin yan tarafında, Kâtibim Azîz Efendi Sokağı ile Edhem Ağa Sokağı'nın birleştiği yerde, tekkenin ikinci şeyhi Köstendili Ali Alaeddin Efendi'nin açık türbesi mevcuttur. ⁴⁹

Hazîrede mevcut olan kabir şâhideleri Mehmet N. Haskan tarafından tesbit edilmiştir. ⁵⁰

Şeyh Selâmî Ali Efendi'nin yaptırdığı bu tekkeye şeyh olanlar şunlardır: ⁵¹

1-Şeyh Seyyid Ali Fenâyî Efendi Kütahyavî. Selâmî Ali Efendi'nin halîfesidir. H.1126/M.1714'te meşîhati terk etmiş, yerine (M. 1722) tarihinde yeni bir şeyh tâyin edilmiştir. ⁵² Kabri kendi tekkesindeki türbesindedir. Ö. 1158/ M. 1745.

2-Köstendili Ali Efendi. H. 1143/M.1730'da vefat etmiştir.

3-Pazarbaşı Şeyh el-hac Ömer Efendi. İnadiye Tekkesi şeyhi Yûsuf Nizâmeddin Efendi'nin oğludur. H. 1175/ M. 1761'de vefat etmiştir.

4-Şeyh Salih Efendi. Şeyh Ömer Efendi'nin oğludur. H. 1194 /M.1780 tarihinde vefat etmiştir.

5-Şeyh Hafız Mehmed Efendi. H. 1216/1801'de vefat etmiştir.

6-Şeyh İsmail Efendi. H. 1227/M. 1812'de vefat etmiştir.

7-Şeyh Mehmed Râşid Efendi. Üsküdarî Haşim Baba'nın halîfesidir. 110 yaşındayken H. 1250/ M. 1834 tarihinde vefat etmiştir. Tekke bu zat ile birlikte Celvetiliğin Haşimiyye koluna intikal etmiştir.

8-Şeyh Mehmed Râşid Efendi'nin oğlu Şeyh Seyyid Abdullah Efendi. H. 1196/M. 1782'de doğmuş, H. 1275/M. 1858 tarihinde vefat etmiştir.

9-Şeyh Ahmed Muhtar Efendi. H. 1305/ M. 1888'de vefat etmiştir.

Selâmsız'da, Selâmî Ali Efendi Camii Haziresi

3-Acıbadem (Fıstıkağacı) Selâmî Ali Efendi Tekkesi⁵³

Acıbadem Selâmî Ali Tekkesi, Üsküdar'da Selâmsız Caddesi üzerinde, bugün Fıstıkağacı adıyla bilinen bulunuyordu.⁵⁴ Tekke, Şeyh Selâmî Ali Efendi tarafından tesis edilmiş, vakfiyyesi 1684-1687'de tescil edilmiştir. Âyin günü Cumar-tesi⁵⁵ olan tekkenin Selâmî Efendi'den sonraki şeyhleri, sırasıyla şöyledir:

- 1-Ali Efendi (ö. ?).
- 2-Bandırılmazâde Şeyh Hamîd Efendi (ö. 1758).
- 3-Kemâl Efendi (ö. ?).
- 4-Göynüklü İbrahim Efendi (ö. ?).
- 5- Mevlevî İbrahim Dede (ö. ?).
- 6-Hafız Mehmed Emin Efendi (ö. 1812).

Tekkenin 1890 tarihindeki şeyhi Ahmed Efendi'dir.

Kaynaklarda "Acıbadem Tekkesi", "Bülbülderesi Tekkesi" veya "Şücâbağı Mescidi Tekkesi" gibi adlarla da anılmaktadır.⁵⁶ Tekkenin mevkiisiyle ilgili karışık bilgiler vardır. Konu hakkında Mehmet N. Haskan şu tesbitlerde bulunmaktadır: ⁵⁷

"Tekke, Gazi Caddesi, (eski Selâmsız Caddesi) üzerinde ve Ekmekçibaşı Sokağı'nın sağ tarafındaki sette ve eski tramvay deposunun yerinde idi. Amerikan Kız Koleji bu tekkenin bahçesinden ayrılan arsa üzerine yapılmıştır. Tramvay deposu da 1911 tarihinde bu vakıf arsasının bir bölümü üzerine tesis edilmiş ve buna karşılık olarak, Kuruçeşme'deki arsaya şimdiki Selâmî Ali Efendi Camii yapılmıştır. Deponun sağ tarafındaki sokak, Vakıf Sokağı adını taşımaktadır. 1924 tarihinde mevcut olan tekke arsası bu tarihten sonra tramvay idaresine intikal etmiştir. Nâzım Bey, eserinde Arslan Ağa Çeşmesi su yolunu anlatırken suyun, "Bağlarbaşı'nda Acıbadem Dergâhı, bugün tramvay elektrik fabrikasının bulunduğu arazinin üst tarafından geçtiğini" söyleyerek tekkenin yerini belirtmiştir. Tekke, bugüne kadar hep şimdiki Acıbadem semtinde aranmıştır. Oysa şimdiki Acıbadem semti XIX yüz yılın ikinci yarısından sonra iskân edilmeğe başlanmıştır. 1929 tarihli bir haritada Atlamataşı'ndan Bağlarbaşı'na kadar uza-

nan ve Çinili Karakolu yanından geçen ve bugün Selâmî Ali Efendi Caddesi adı ile anılan uzun yokuş yol, üç kısım halinde gösterilmiştir. Atlamataşı'ndan Fatma Hatun Camii'ne kadar olan kısım Çınar Caddesi, buradan Çinili Karakolu'na kadar olan kısım Tekkekapısı Sokağı ve buradan Bağlarbaşı'na kadar uzanan kısım ise Acıbadem ismini taşımaktadır.”

4-Bülbülderesi Selâmî Ali Efendi Câmii

Bu Cami, Bülbülderesi-Bağlarbaşı yolu üzerindedir. ve bu semte ismini veren 1248 (1832-33) tarihli Kuru Çeşme'nin karşısındadır. Selâmî Ali Efendi Camii, 1965 tarihinde, büyük mutasavvıf, Celvetiyye Tarîkatı'nın Selâmiyye kolunun kurucusu Şeyh Selâmî Ali Efendi'nin azîz hatırasını yad etmek için yaptırılmıştır.⁵⁸ Son senelerde inşa edilen en güzel camilerden biridir.

5-Selâmsız, Selâmî Ali Efendi Hamâmı

Selâmsız semtinde ve Tekke Kapısı ismiyle anılan yerde bulunan tekke hamamı Selâmî Ali Efendi tarafından cami, tekke ve dedegân odaları ile birlikte, tahminen 1677 tarihinde yaptırılmıştır. Bugün söz konusu hamamdan eser kalmamıştır.

6-Şeyh Selâmî Ali Efendi Çeşmesi

Selâmî Ali Efendi'nin yaptırdığı hayratlar içinde üç -veya daha fazla- çeşme bulunmaktadır. Bunlardan ikisi Üsküdar'da, diğeri ise Kadıköy Bağdat Yolu üzerinde, Selâmî Çeşme'dedir.

Selâmsız mevkiindeki çeşme tahminen 1677 yılında yapılmıştır.⁵⁹

Diğeri Selâmî Ali Efendi Caddesi üzerinde ve Fatma Hatun Camii karşısındadır. Çeşme kesme taştan inşa edilmiştir. Kitâbesi şöyledir:

Âb-ı rûy-ı evliyâ gavs-i zamân
Zübde-i halâl remz-i müşkilât
Kutb-ı devran sahib-i ilm-i ledünn
Şeyh Selâmî Hazreti ol pâk zât

Oldu hakka yapıdırıp bu çeşmeyi
Feyz-bahş-ı teşnegân-ı kâinât
Dedi tarihin Şu'urî şevk ile
Akıdî hâlâ çeşme-i aynu'l-hayât

Sene: H. 1088 (1677)

MENÂKIBİ

Selâmî Ali Efendi'nin bir lakabı da, "Selâmsız Şeyh"tir. Onun bu lakabı, Üsküdar'daki "Selâmsız" mahallesiyle de özdeşleşmiş ve bugüne kadar yaşatıla gelmiştir. Mutasavvıfın "Selâmsız Şeyh" lakabıyla tanınmasıyla ilgili olarak şöyle bir menâkıb rivâyet edilmektedir:

"Selâmî Baba, sokakta yürürken sağına soluna bakmaz daima önüne bakarmış. Birgün müritleriyle Cuma namazına giderken, halk, kenarlarda ayağa kalkıp ona selâmda, saygıda bulunmak isterler. O mübarek de önüne baktığı için kenardaki kendini selâmlamak isteyen insanları görmezmiş. Selâmî Baba bir gün yine müritleriyle birlikte cuma namazına giderken yanındaki dervişlerden biri, Selâmî Baba'ya:

-Azîzim, insanlar size saygıda bulunmak için ayağa kalkıyorlar fakat siz başınızı sağa sola çevirmeden yürüyorsunuz, bunun sebep-i hikmeti nedir, diye sormuş.

Bunun üzerine Selâmî Baba:

-Evlât! Bir daha selâm vermek isteyenler olursa bana haber ver, demiş.

Üç beş metre sonra yine halk ayağa kalkmış. Derviş:

-Sultanım, bakın size selâma durdular, dediğinde; Selâmî Baba, bir himmet ve teveccühle Derviş'in gözlerindeki perdeyi kaldırır.

Derviş Mehmet, selâma duranları çeşitli mahlûkat olarak görür. At, katır, merkep, kedi, köpek gibi hayvan suretlerine girmiş olarak görür. Bu görüntünün üzerine derviş:

-Ey ahali! Sokaklara çeşitli hayvanlar dolmuş, diye feryat eder ve bağırır. Sokaktan kaçır ve câmiye girer. Câmide ezanı okuyan müezzinin ve hutbe okuyan imam efendinin sûretlerinden sûretlerine yansıyan hayvânî huyları görüp:

-Manda ezân okuyor; deve hutbe okuyor, demeye başlar. Cemaat, derviş'i bir güzel döver. Derviş, câmiden çıktığı gibi doğru dergâha saklanır. Her tarafı yara bere içindedir. Bunun üzerine Selâmî Baba:

-Oğlum, geçmiş olsun, sana ne oldu, dediğinde, yediği dayağı anlatır.

Selâmî Baba:

-Oğlum, bundan sonra benim selâmıma karışma olur mu? der.

O günden sonra zat-ı şerifin ismi "Selâmsız Şeyh" olarak anılır. Yine İstanbul'da bu zâtın ismine hürmeten Üsküdar'daki bu semtin adı "Selâmsız" olarak kalır.⁶⁰

SELÂMÎ EFENDİ'NİN TESİRİ

Selâmî Efendi'nin ihvanı içinde yetişen halîfeler ve şairler de vardır. Bunlardan, hayatlarını ve şiirlerini tesbit ettiğimiz zevat hakkında kısaca bilgi vermekte yarar görüyoruz:

Selâmi Ali Efendi Çeşmesi

Selâmi Ali Efendi Çeşmesindeki kitâbe

Fenâyî Mustafa Efendi

Adı Mustafâ'dır. Rumeli'nde Şumnu kasabasında doğmuştur. İstanbul'a gelip Dergâh-ı âlî yeniçerileri odalarında yirminci bölükde karakullukçuluktan aşcılığa, vekil harc ve odabaşılığa kadar yükselmiştir. Beşiktaşlı Şeyh Yahyâ Efendi evlâdından Emetullah Hanımla evlenmiştir. Uzun zaman Yahyâ Efendi türbesi civârında oturmuştur. Ümmî olduğu halde, Şeyh Yahyâ Efendi'den aldığı rûhânî feyz ile o asırda Celvetiyye'den Şeyh Selâmî Efendi'nin eteğine yapışıp irşad olmuş ve kendisinden hilafet almıştır. Yahyâ Efendi türbesi civârında yaptırdığı zâviyede irşadla meşgul olmuştur. "Odabaşı Şeyhi" namıyla şöret bulan Fenâyî, H. 1115/ M. 1704 senesinde göçmüştür. "Şîr-i Hudâ" tamlamasıyla vefatına tarih düşürülmüştür. Fenâyî mahlasıyla yazdığı şiirleri bir divânda toplanmıştır. Hz. Peygamber'e yazdığı na'flarıyla meşhurdur.⁶¹

Der-Na't-ı Fahrü'l-Mürselin

Vücûdun pertev-i nûr-ı Huda'dır yâ Resûlallâh
Cihân şems-i cemâlinden ziyâdır yâ Resulallâh

Ererler zât-ı Mevlâ'ya gidenler isr-i pâkinden
Senin ser-i şerîfin reh-nümâdır yâ Resûlallâh

Urûc etdik semâvâta erişdik menzil-i zâta
Vücûdun mazhar-ı zât-ı Hudâ'dır yâ Resûlallâh

Mukaddem yaradılmışdır habîbâ yâ Resûlallâh
Anınçün muktedâ-yı enbiyâdır yâ Resûlallâh

Günâhlar derdine çâre benimdir ümmetim dersin
Kamu emrâz-ı isyâna şifâdır yâ Resûlallâh
Fenâyî mücrime hiç çâre olmaz senden olmazsa
Muâsîde ki zîrâ müntehâdır yâ Resûlallâh

* * *

Ey cemâli pertevin âlemde peydâ eyleyen
Yine ol âyîne hüsnün temâşâ eyleyen
Bir avuç toprağa çalmış câm-ı aşkın cür'asın
Kimini âkil kimini Mecnûn-ı şeydâ eyleyen
Şems-i vahdet zerresinden âb u gilde var eser
Çeşm-i aklı pes odur dâ'nâ vü bînâ eyleyen
Her mekânı kendi îcâd etdi hayyü'l-imkân
Kendüye mü'mînlerin kalbini me'vâ eyleyen
Perdeler kalkar aradan Hak cemâlin seyr eder
Hûb cemâlin görmeğe dâ'im temennâ eyleyen
Ey Fenâyî cân-bahâdır çün metâ'-ı vuslata
Müşteridir nakd-i cânını müheyyâ eyleyen

Bilecikli Osman Efendi

Osman Efendi, Selâmî Efendi'nin halîfelerindendir. Çavuşderesi'nde Hayreddin Çavuş Mahallesi'nde Eski Semerciler'deki Celvetî Tekkesi'nde post-nişînlik yapmıştır. H. 1130/M. 1717'de Mehmed Sabûrî Efendi'nin vefatı üzerine Hüdâyî Âsitânesi'ne on dördüncü post-nişîn olarak tayin edilmiştir. "Şeyh-i dergâh" (H. 1140/M. 1727) tamlamasıyla vefatına tarih düşülmüştür. Mezarı Mehmed Sabûrî Efendi'nin yanındadır. Meşîhatı kendisinden sonra halîfesi ve damadı Yakup Efendi üstlenmiştir.⁶²

Fevzî⁶³

Adı Mehmed'dir. Bosna'da doğmuştur. Gençliğinde İstanbul'a gelip Üsküdar'a yerleşmiştir. Eli kalem tutan, manzum ve mensur eserler yazan mürettep bir dîvân bırakan Fevzî, bazı vezîrlere dîvân efendisi olmuştur. Ömrünün sonlarına doğru cezbeye düşüp makam ve mansıbını terkederek Üsküdâr'da Şeyh Selâmî Efendi'ye intisap etmiştir. Hizmet ve sülûkunu tamamladıktan sonra H. 1084/M. 1674 senesinde vefat etmiştir.

Vefatına şu beyitle tarih düşülmüştür:

Gül sadâsın gûş edince Fevzî-i sâhib-kemâl
Hû didi girdi semâ'a azm-i cennet eyledi

H. 1084 (M. 1674)

Pek çok şiiri Vücûdî'ye nazîredir: Dîvânının bir nüshası Süleymaniye Ktp. HP Bl. Nu: 557'dedir.

Tîr-i sitemin kârger-i mübreme benzer
Zîrâ o kemân-ebrûların muhkeme benzer

Fikr-i dehenin mâye-i şevk-i dilimizdir.
Esrâr-ı ferah-bahşda câm-ı Cem'e benzer

Dil vermeyeyim mi çemen-i hattına kanda
Hûy-gerde ruhun lâle-i şeb-neme benzer

Hûşîdin eger hâl ü hatt-ı zülfü olaydı
Derdim yine az çok bu da cânânıma benzer

Seyr et o peri-zâdımı ol çeşm-i siyehle
Ger görmedin ise o perî âdeme benzer

Fevzî'ye pesend eylese yârân yeridir
Vücûdî'ye nazîre dediği mülheme benzer

* * *

Elimde lâle-i gülgûn sanma câm-ı meydır bu
Dil-sengin-i yârı nerm eder bir turfa şeydir bu

Açılrsa ger gülistân-ı âdemde açılır mı misli
Gül-i nev-bâve-i gülzâr sayf-ı bâğ-ı deydır bu

Bir mâ deryâsına gark etme sûfî şâhid-i zühdün
Abâ-yı tevbe-pûş oldukda bin kat eydir bu

Semend-i tab'ını Fevzî peyin görmek ne mümkündür
Fezâ-yı ma'nîde zîrâ reh-i i'câz-ı taydır bu

Diğer yetiştirdiği zevattan bazılarının adları şunlardır:

Ahî İsmail Efendi. (Bu zat, Bilecik'in Küre-i Kebîr köyünde bir Celvetî Tekkesi kurmuştur)⁶⁴. Kayserili Şeyh Ahmed Efendi (ö. ?) Niksarlı Şeyh el-hac Mehmed Efendi (ö. 1740).

Selâmî Ali Efendi'nin manevî feyzi günümüzde de devam etmektedir. Ahmed Yüksel Özemre, "Üsküdar'ın Üç Sırlısı" adlı eserinde, asrımızın Halvetî-Melâmî meşrepli bankacılarından olan Şevket Turgut Çulpan'ın (14 Mart 1910-30 Temmuz 1990) Selâmî Efendi'yle ilgili iki hatırasını şu cümlelerle nakletmektedir:

"Turgut Bey Kısıklı'da medfûn Selâmî Ali Efendi ile çocukluğundan beri mânevî bir bağ içinde imiş. Hazretin türbesini sık sık ziyâret eder ve hattâ bir kenara oturup derslerini bile bâzen bu hazîrede çalıştığı olurmuş. Sözlü lise bitirme imtihanlarının bâzılarına da gene Selâmî Ali Efendi hazîresinde hazırlanmış. Bu imtihanlardan birinin öncesinde Hazret'e râbitâ tutarak imtihan olacağı dersin kitabından rastgele üç sayfa açmış. Karşısına çıkan bahisler o dersin en kolay bahisleriymiş. Fakat bu bahislerden bir sorunun bu kâbil hayâtî bir imtihanda aslâ gelemeyeceğini düşünmüş ve kederlenmiş. İmtihan günü imtihan heyeti bir büyük kâse içinde katlanmış sorulardan kendisine üç adet soru çektirdikleri za-

man bu soruların hazîrede rastgele açtığı kitapta karşısına çıkan bahislere ait olduğunu görünce fevkalâde hayrete dûcâr olmuş.

Bir gün kendisini ziyârete gelmiş olan karı-koca iki müridini yanında çok kısa bir süre tuttuktan sonra Turgut Bey: “Hadi benim güzel evlâtlarım size destûr. Giderken iki güzel karpuz alıp doğruca Selâmî Ali Efendi’nin türbedârının hanımı Cânân Bacı’ya götürüp fakîrden de bir selâm söyleyin!” diye nutk edince müridler Efendi’lerinin yanında çok kısa bir müddet kalmış olmanın üzüntüsüyle ama bunda da bir hikmet olduğu inancıyla yanından ayrılmışlar. Cânân Bacı’ya Efendi’lerinin gönderttiği iki karpuzu ve selâmını takdîm etmişler. Bunun üzerine Cânân Bacı oturup hüngür hüngür ağlayarak, bir saat kadar önce birkaç kişinin Selâmî Ali Efendi’nin türbesini ziyârete gelip ziyâretten sonra yanlarında getirdikleri iki karpuzu kesip yemiş ama kendisine ikrâm etmemiş olmalarından da kırılmış olduğunu söylemiş.”⁶⁵

SELÂMÎ ALİ EFENDİ’NİN ESERLERİ

Selâmî Ali Efendi’nin, bilinen tek eseri Tarîkat-nâme’sidir. İlâhîleri havî bir şiir mecmûasının olduğu söylenmekteyse de, yaptığımız araştırmalarda bu ilâhî defterini bulamadık. Ancak kaynaklarda bir iki beyti zikredilmektedir. Bundan hareketle onun şiirlerinin olduğunu söylemek mümkündür.

Mehmed Tevfik Efendi (ö. 1857), Mecmû’atü’t-Terâcim’inde “bir miktar ilâhîyâtı vardır”⁶⁶ diyerek Selâmî’nin şiir yazdığını belirtir. Ayvansarayî, “bu güfte onların âsârıdır” diyerek bir beytini nakleder:

Baş açıp girdim bugün sâhibi meydân benim
Es-salâ gelsin gelenler sînesi uryân benim⁶⁷

Ahmed Münib Efendi, “Selâmî mahlasıyla eş’âr ve ilâhîyâtı mevcûddur,”⁶⁸ demektedir.

Bursalı Mehmed Tahir, Selâmî’nin eserleri bahsinde “tasavvufa müteallik matbû risâleleri ile mutasavvifâne bazı ilâhîyâtı vardır.”⁶⁹ şeklinde bir ifade kullanır.

Yine, Hüseyin Vassâf, “ilâhîyâtı vardır. Nakşîyyeden Selâmî Mustafa Efendi de şiirde Selâmî tahallüs edinmiştir. Bazıları birbirine karışdırırlar” dedikten sonra Ayvansarayî’nin kaydettiği şiirin iki beytini verir:

Baş açıp girdim bugün sâhib-i meydân benim
Es-salâ gelsin gelenler sînesi uryân benim
Ey Selâmî nakşını görenler beşer sanır
Her makâmda âciz olur cümleye mihmân benim⁷⁰

Cahit Baltacı, şeyhin eserleri bahsinde “Selâmî Efendi’nin tasavvufa ait bazı risâleleri ve şiirleri vardır. Risâlelerinden bir kısmı basılmıştır,”⁷¹ demektedir. Mustafa Özdamar, şeyhin, “Dîvân, Tarîkat-nâme ve daha başka risâleler” yazdığını söyler.⁷²

Yukarıda da belirttiğimiz gibi, Selâmî Efendi’ye ait -şimdilik- bilinen tek eser,

Tarîkat-nâme adlı risâledir. Bu risâle bir kere basılmıştır. Diğer taraftan, geleneğe uyup Şeyh Selâmî Ali Efendi'nin de şiirler yazmış olabileceğini söylemek mümkündür.

Selâmî Ali Efendi'ye ait Tarîkat-nâme (Risâle)'nin tesbit ettiğimiz ve bu çalışmada metnini vereceğimiz nüshaları şunlardır:

Selâmî Ali Efendi, Hâzâ Risâle-i Kutbü'l-Aktâb Şeyh Selâmî Efendi, Taşbaskı, İstanbul.

Selâmî Ali Efendi, Tarîkat İlmi Hâli, Osman E., Yz. 1081, 12 vr.

Selâmî Ali Efendi, Tarîkat-nâme, Hacı Selimağa, Hüdâyî Bl., Yz. Nu: 474. 230-239.

Selâmî Ali Efendi, Tarîkat-nâme-i Hazret-i Selâmî, Hacı Selimağa, Hüdâyî Bl., Yz. Nu: 273. 10-18.

Biz metni yayına hazırlarken bu dört nüshanın da karşılaştırmasını yaptık. Ancak nüshalar arasındaki farkları dipnotlarda göstermeyi gerekli görmedik. Yazma ve matbu nüshalardaki istinsah hatalarıyla düşen cümleleri tamamlayarak sağlam bir metin ortaya koymaya çalıştık.

Tarîkat-nâmeler Hakkında

Sûfîler, müessisi oldukları veya bağlı bulundukları erkânların bey'at, zikir, vird, kıyâfet, diğer tarîkat cihâzlarıyla insan ve eşyaya karşı davranış kuralları konularında Kur'an'da bildirilen veya Hz. Peygamber tarafından uygulanan herhangi bir usulü esas almışlardır. Söz konusu bu esaslara, zamanla tevhid düşüncesine uygun olarak doğrudan veya sembolik anlamlar da yüklenmiştir.

Adâb ile ilgili unsurların çoğu, sabit değil, değişkendir.⁷³ Adâb konusunda yazılan eserlerin çokluğu ve her devirde az-çok farklılıklar göstermesi, yenilikçi sûfî anlayışıyla izah edilebilir.

Bilindiği üzere sûfîlerin toplum içinde uygulamalarıyla ilgili hususlar, adâb-ı sûfiyye, tarîkat-nâme, erkân-nâme yahut miyâr-ı tarîkat denilen eserlerde anlatılmıştır. "Adâbü'l-Mürîdîn⁷⁴, İrşâdü'l-Mürîdîn⁷⁵, Adâbü's-Seniyye⁷⁶, Sünen-i Meşayih-ı Halvetiyye⁷⁷, Behçetü's-Seniyye⁷⁸, Dürretü'r-Esrâr⁷⁹ ve Kenzü'l-Feyz⁸⁰ gibi sûfî literatürde örnekleri olan adâb kitapları tasavvuf klasiklerinde ele alınıp işlendiği gibi, yine, tasavvuf klasiği kabul edilen Risâle-i Kuşeyrî⁸¹, Keşfü'l-Mahcûb⁸², El-Luma⁸³, Cevâmî'ü Adâbi's-Sûfiyye⁸⁴, Avârifü'l-Maarif⁸⁵, Taarruf⁸⁶ gibi daha ziyade ıstılahat-ı sûfiyye veya tabakat-ı sûfiyye denilen eserlerin bünyesinde de belli başlıklar altında kısmen veya geniş olarak ele alınmaktadır. Daha sonraki dönemlerde sûfî uygulamaları bilhassa Türk mutasavvıflarınca müstakil risâlelere de dönüşerek miyâr-ı tarîkat, adâb-ı tarîkat, hurde-i tarîkat, tarîkat-nâme, usûl-i tarîkat, erkân-nâme gibi isimlerle çeşitli manzum veya mensur eserlerde toplanıp mensupları tarafından okunmuştur.

Tarîkat pîrleri, sonra gelen müceddit mürşidler veya halîfeler tarafından yazılan, yazdırılan veya derlettirilen bu gibi eserlerin tasavvuf tarihi incelendiğinde sayı itibarıyla çok olduğu görülecektir.

Usûlle ilgili olarak bu tür eserlerin yazılma sebebi, tahmin edilebileceği gibi müride evvela edep sonra tevhit düşüncesinde irfan kazandırmaktır. Kâmil insanlar, mâna yolcusunun yolda ilerlemesini, usule riâyet etmek şartına bağlamışlardır. Sûfîlerin “Usûlsuz vüsûl olmaz” veya “gönül kalsın yol kalmasın” sözleri, bu konuda söylenmiştir.

Bolulu Himmet Efendi, derlediği Âdâb-ı Hurde-i Tarîkat adlı eserinin girişinde tarikat-nâmelerin kaleme alınma sebebini şöyle izah etmektedir:

“Ebu Hafs En-Nişaburî, tasavvufun tamamı edeptir. Her vaktin ve her halin bir edebi vardır. Her makâmın bir edebi vardır. Bunlara uymak lazımdır. Her zaman edebe sarılan kişi büyük insanların makâmına ulaşır. Edebi yitiren ise yakın olmayı umduğu makâmdan uzaklaşır. Kabul olunmayı umduğu kapıdan reddedilir, demiştir. Peygamberimiz de, beni Rabbim edeplendirdi ve benim edebim ne güzeldir, buyurmuştur. Sırrı es-Sakatî de, edep aklın tercümanıdır, demiştir. Osman en-Nişaburî şunu söylemiştir; edep fakirlerin yolu, zenginlerin de süsüdür. Şimdi benim oğullarım, her biriniz Hak yoluna sülûk edip nasip almak murad ediniz. Bu risâleye baktığınızda Türkçe’dir diye iltifat etmemezlik yapmayınız. Eksiklerini görmek yerine tamamlamaya gayret ediniz. Çünkü bendeniz gücüm yettiği kadar çalışıp büyük zatların tarikat-nâmelerine bakıp her birinden gördüğüm ve işittiğim adab ve sohbetlerini; halîfelerin, dervîşlerin hizmet, sohbet, yeme içme, oturup kalkma, gelip gitme ile ilgili bütün adâbı mümkün olduğu kadarıyla yazdım. Bundan başka kendi azîzim Şeyh Hasan Efendi Hazretleri’nin dervîşi ve halîfesiyken ortaya çıkan bazı manevî haller de dervîşlerimize ve başka tarikatlardakilere nasihat olması için bir miktar yazıldı. Âlemlerin Rabbi’nden öyle ümit ediyorum ki, kabiliyetli müridler burada yazılan adâbın hepsine mümkün olduğu kadar uyar. Hangi tarîkten olursa olsun, nasipdâr olur. Belki bazısına riâyet etmekle hisse kapar...”⁸⁷

Sûfîler manen olgunlaşmanın, makâm tekmil edip tevhide ârif olmanın en önemli düsturu olarak usule riâyeti göstermektedirler. Diğer bütün yaşanması gereken makâm ve haller, usule riâyetten sonra tecellî edecektir. Bundan dolayıdır ki, dîvânı bir tasavvuf ilmihâli olarak kullanılan XVII. asır Türk mutasavvıfı Niyâzî-i Mısırî de adâbın önemini;

Kim ki o şehri özledi erenler izin izledi
Adâb-ı Hakk’ı gözledi irşâd ider pîrân kamu
Ehlîni bul ol illerin sarpın geçirsin yolların
Yırtar yalnız gideni kurd u peleng arslan kamu

beyitleriyle vurgulamaktadır. Feyzî adlı şairin Kantar ilâhîsi adıyla şöhret bulmuş olan muhammesinde miyâr(adâb)ın önemi “Bileyim kendimi dersin yürü miyâr ara bul” mısrayla vurgulanmakta ve şöyle denmektedir:

Ola gör ehl-i feragat dile dildâr ara bul
Bulayım dersin eğer lezzet-i didâr ara bul
Bileyim kendimi dersin yürü miyâr ara bul
A gönül kendini veznetmeğe kantar ara bul
Râh-ı uşşâka eğer tâlib isen var ara bul⁸⁸

Türk edebiyatında, tarîkat-nâme (miyâr-ı tarîkat, adâb-nâme, erkân-nâme) türünde yazılmış pek çok eser vardır. Arapça, Farsça veya Türkçe yazılan bu eserlerden bazıları şunlardır:

Pir Muhammed, Tarîkat-nâme⁸⁹

Şeyh Ali Semerkândî, Adâb-ı Tarîkat (Arapça)⁹⁰

Eşrefoğlu Rûmî, Tarîkat-nâme⁹¹

Abdullah İlâhî-i Simavî, Tarîkat-nâme⁹²

Bolulu Himmet Efendi, Tarîkat-nâme⁹³

Cemâl Efendi, Tarîkat-nâme⁹⁴

Ferdî, Tarîkat-nâme⁹⁵

Emîr Osman Haşimî, Tarîkat-nâme⁹⁶

Haydarî, Tarîkat-nâme⁹⁷

Herevî, Ebu İsmail Abdullah bin Muhammed el-Ensârî, Tarîkat-nâme⁹⁸

Yiğitbaşı Velî Ahmed Şemseddin Marmaravî, Hurde-i Tarîkat⁹⁹

Sırrî Mehmed Kadirî, Tarîkat-nâme¹⁰⁰

Yunus bin Yakub Halvetî, Tarîkat-nâme-i Halvetiyye¹⁰¹

Şeyh Şabân-ı Velî, Miyâr-ı Tarîkat¹⁰²

Şeyh Ömer Fuadî, Miyâr-ı Tarîkat¹⁰³

Karabaş-ı Veli (Ali Atvel), Miyâr-ı Tarîkat veya Tarîkat-nâme¹⁰⁴

Abdûlmecid Sivasî, Miyârü't-Tarîk¹⁰⁵

Şeyh Muhammed Nazmî, Miyâr-ı Tarîkat-ı İlâhiyye¹⁰⁶

Niyâzî-i Mısırî, Risâle-i Usûl-i Tarîkat¹⁰⁷

Şeyh Abdullah Salahaddin-i Uşşâkî ve Şeyh Abdurrahman Samî-i Uşşâkî, Tuhfetü'l-Uşşâkiyye.¹⁰⁸

Mehmed Emin el-Akşehrî, Tarîkü's-Sevâb ve Menfaat-i Hasene.¹⁰⁹

Azîz Mahmud Hüdâyî, Tarîkat-nâme¹¹⁰

İncelediğimiz Tarîkat-nâmeler (Miyâr-ı Tarîkatler) genellikle şu hususları ihtiva etmektedir:

Mürşid kimdir ve mürşidin lüzûmu hakkında; İnabe veya bey'atın zarureti ve adâbı; Mürşid huzurunda bulunma ve sohbet adâbı hakkında; Günlük hayattaki davranışlar; Ziyaret adâbı; Selâmlaşma adâbı; Emanet adâbı; Ulu'l-emre itaat; Savm ve salât ile ilgili adâb; Halvet ve uzlet adâbı; Helâl kazanç ilgili adâb; Yemek ve sofrâ adâbı; Uyku adâbı; Taharet adâbı; Binek ve sefer adâbı; Tarîkatin usulleri; Vird ve evrâd okuma adâbı; Zikir ve esmâ adâbı; Semâ veya devrân adâbı; Seyr ü sülûk sırasında yaşanacak bazı hâller ve makâmlar; Rüyâ ile ilgili bilgiler ve rüyâ anlatma adâbı; Etvâr-ı seb'a ile ilgili hâller; Hilafetle ilgili merasim adâbı; Hırka ve tâc giyme, kemer takma adâbı (v.b.).

Selâmî Ali Efendi'nin Tarîkat-nâmesi'nin Muhtevası

Sûfî monografileri yazılırken, incelenen şahsın bağlı olduğu erkân ve uygulamaları mutlaka ele alınmalıdır. Bu husus, Celvetî azîzlerinden olan Selâmî Ali ve silsilesi için de geçerlidir.

Selâmî Efendi, Tarîkat ilm-i hâli niteliğindeki risâlesinde sûfilere ve hasseten Celvetîyye mensuplarına ait uygulamaları ana hatlarıyla ortaya koymaktadır. Tarîkat-nâme, esasen Celvetî halîfelerinin müşidlerine ve dervîşlerine karşı davranışlarını; sülûklarında nelere dikkat etmeleri gerektiğini, günlük virdlerini, kıyâfetlerini, tâc ve kisvelerini, halka ve Hakk'a karşı sorumluluklarını izah etmek üzere kaleme alınmıştır. Risâlede, Celvetîlik kavramı dahil, bu erkânla ilgili bazı uygulamaların ince detayları verilmektedir. Bu hususlardan bazıları daha önce erkânın kurucusu Azîz Mahmud Hüdâyî tarafından Tarîkat-nâme¹¹¹ adlı eserde dile getirilmiştir. Hüdâyî, söz konusu eserinde Yahya-yı Şîrvânî'den beri uygulanagelen umûmî tarîkat adâbını özetlemektedir. Fakat Selâmî Efendi eserinde bu umûmî adâb yanında Celvetîyye/Selâmiyye'deki uygulamaların detaylarını verdiği için Pîr'inin eserinden oldukça farklılık göstermektedir.

Bu risâleden anladığımız kadarıyla Selâmiyye'nin Celvetîlik içindeki en belirgin farkı tâc-ı şeriftedir. Konuyla ilgili araştırmalarda da dikkati çekildiği gibi, Selâmî Ali Efendi 13 terkli Celvetî tâcını 17 terke çıkarmıştır. Risâleden de anlaşılacağı gibi, uygulamalarda fark yoktur. Dolayısıyla Selâmî Efendi'nin yazmış olduğu bu metin, Celvetîlikle ilgili araştırmalarda göz ardı edilmemelidir.

Selâmî Efendi, Tarîkat-nâme'sinde özetle şu bilgileri vermektedir:

Hak Tâlibi Olan Sûfiler, Sünnete Bağlı Olmalıdır

Hak tâlibi olan sûfiler, Hz. Peygamber'in ve sahabenin sünnetine tâbi olup, onların hâllerıyla hallenmelidir. Hz. Peygamber, ömrü boyunca bir kere bile Hak'tan başka bir şeye meyletmemiş, devamlı Hakk'a teveccüh ederek zâtına tâlib ve râgıb olmuş ve nûr-ı basîret ile Hakk'a ermiştir. Onun gözü daima Hakk'ı görmüş ve varlığı Hakk'ın nûrunda yok olmuştur. Sahabe de, Onun sünnetine tâbi olarak daima tevhîd yolundan gitmiş birbirlerine karşı merhamette ve kul-luk görevlerinde yarışmışlardır. Bütün bunlardan maksat, Cenâb-ı Hakk'ın rahmetine, ihsânına ve rızasına ulaşmaktır.

Böyle olunca, Hak taliplerinin de yapması gereken, sünnete uyup bid'atlerden kaçınarak Peygamberâne bir hayat yaşamaktır. Selâmî efendi bu noktada dervîşin "ehl-i bid'atden uzlet ve ehl-i tevhîd ile sohbet ve muhabbet üzere olup tevhîd, ibâdet ve mücâhede ile kalben Hakk'a erişmeğe azîmet" etmesi gerektiğini belirtir. Hak tâlibi, her hangi bir sıkıntıya düştüğü zaman, ibâdet ve mücâhedesinden vazgeçmemeli, esmâdan müsemmâyâ yükselinceye kadar ibâdetlerinde müdâvemet üzere olmalıdır. Zira, her kimde ibâdet ziyâdedir Allah indinde o, herkesten makbûldür.

Selâmi Ali Efendi'nin Kabri

Celvetîlik

Selâmî Efendi, risâlesinde Celvetî yolunun tanımını da yapar. O'na göre, “tarîki Celvetî demek kulun, Allah'ın sıfatlarıyla muttasıf olması tarîkı demektir.” Bir kişinin Celvetî'yim diyebilmesi için, “İşlerin hayırlısı orta olanıdır” hadîsiyle âmil olması gerekir. Buna göre, Celvetî, meselâ yemede ve içmede orta yolu tercih etmeli, sofradan, açla tok arasında kalkmalıdır. Fazla yemek, insanın tabiatına kuvvet vereceği için sâhibini şehvete çeker. Onun için yemek ve içmekten kaçınıp ri-yâzet, mücâhede ve ibâdete ağırlık vermeli, tabîatı öldürmelidir. Bu mücâdele, Mûtû kable en temûtû “Ölmeden önce ölünüz” zuhûr edinceye kadar devam etmelidir. Ayrıca, ehl-i tarîk, hilâf ile yemek ve içmekten kaçınmalıdır. Yine, tevhîd meclisinin dışındakilerle dostluk uzaktan olmalıdır. Uzlet, erkân-ı tarîkatdendir.

Selâmî'nin tesbitine göre Celvetî erkânında dervîşin yapması gerekenler şunlardır: Dervîş, biattan sonra kendisine verilen evrâdı sürmeli; şerîat amellerinde kusûr etmemelidir. Bir kişi meselâ, günde yüz istiğfâr, yedi yüz tevhîdi sürse, iş-râk, duhâ ve teheccüd namâzlarını kılsa, diğer şer'î kurallara riâyet etse, Celvetî tarîkinin sûfilerinden kabul edilir. Ancak, bu kişi, terakkî etmek istiyorsa evrâdını ve mücâhedesini günden güne artırmalıdır. Böyle yapanlar makbûldür; yapamayanlar ise, yerilmez.

Dervîşlerin sabâh usûlüne, gece ihyâlarına katılmak ve meclislerde hâzır bulunmak mecburiyetleri yoktur. Yine, tarîkatin özel kisvelerini giymeleri tarîkatin erkânından değildir. Fakat bütün bunlar dervîşin mânen terakkî etmesine vesile olacak şeylerdir. Uyulursa güzeldir, uymayanlar yerilmemelidir.

Tarîkatten maksat, kalbin Hakk'ı bulup, Hak ile olmasıdır. Hz. Peygamber, “İşte bu, benim yolumdur. Ben Allâh’a çağırıyorum” (Yûsuf, 12/108) âyeti mucibince, insanları bu makâma davet etti. Dördüncü esmâda, bu maksat hâsıl olur. Dervîş bu makamdan sonra ibâdetinde kusûr etmezse, Hakk'ın huzurunda elem çekmeden yaşar.

Celvetîlerin Kıyâfeti

Celvetî sûfîleri giyimlerinde de orta yolu tercih etmelidir. Buna göre kıyafetin topukda olanı ifrat; dizde olanı tefrîttir. Hırka veya kaftantan ne giyilirse giyilsin, elbisenin baldırda olanı hayırlı ve evlâdır. Kişi, kendi ihtiyârına göre, hâline münâsip bir kıyafet giymelidir. Abâ ve kebe giymek, fukarâ sûretine girmek tarîkatin rûknü değildir. Ancak ziyâde ameldir. Fukarâ elbisesi giyenlerin terakîsi kolay olduğu gibi, bunlar, tarîkatta de kuvvet bulurlar. Abâ giyilirse hoştur, ancak, şart değildir. Gönül sıdk ile azîmette olduktan sonra avâm kıyafetiyle de bütün mertebeler geçilir. Bu konuda elbisenin hükmü yoktur.

Celvetî/Selâmî Tâc

Selâmî Efendi'nin Celvetiyye'ye getirdiği en önemli yenilik Tâc-ı şeriftedir. Diğer hususlarda O, Pîri Azîz Mahmud Hüdâyî'nin erkânına olduğu gibi bağlıdır. Selâmî, risâlesinde, “tâcta lâzım olan, on yedi terk cirminde yine on üç terk mikdârı ola.”¹¹² demektedir. İncelediğimiz Selâmî tâc-ı şerifleri de bu şekilde dolanmıştır.

Celvetî/Selâmî Erkânında Hilâfet

Dervîşlerin içinden, ihtiyârdan, gençlerden ehl ü iyâl sâhibi olanlardan hilâfete lâayk ve kâbiliyetli olmayanları hilâfete getirmek doğru değildir. Bu gibi kişiler en fazla dördüncü isme kadar yükseltilmeli, hilâfet esmalarına izin verilmemelidir. Ancak içlerinden, bâtın tasarrufuna meyli olup çalışkan olanlarına; mürşîdine sadık ve hizmet ehli olanlarına diğer isimler de verilebilir.

Çalışkan olduğu ve melekût âlemine rağbet ettiği hâlde sıdkıyyet sahibi olanlara, istikametleri ve sıdkıyyetleri ortaya çıkıncaya, nefislerinden kurtuluncaya kadar hilâfet câiz değildir. Bu gibiler seccâdelerini terk ederek âleme fitne ve fesâd saçarak itikâdın bozulmasına sebep olabilir.

Dördüncü esmânın üzerindeki isimler, az çalışanlara, melekûtudan zevki olmayanlara, dünya sevgisine meyledenlere, dünyevî ihtiyâcı olanlara verilir. Bu gibilere fayda o esmâlarda hâsıl olur. Ancak, bunlara hilâfet verilmez.

Hilâfet, dördüncü esmâda, dünyâ ve ukbâdan gönlünü ayırıp, manâ âlemine, -bâtında Melekût, Ceberût, Lâhût denilen üç âleme- âşık olup, bütün sûretleri, hattâ kendi sûretini bile terk edene verilir. Bu yolda ölmek ve türlü cefalar çekmek huzurlu yaşamaktan daha makbûldür.

Manâ âlemine azîmetden gaye, insanın marifetinin ve Hakk’a kulluğunun ziyâde olması; hem kendisinin hem de diğer kulların ibâdet ehli olmasını sağlamaktır. Hilâfet bunlara izin verilir. Hilâfet, makâm-ı enbiyâdır. Büyük nimet ve devlettir. Ebedî hayâttır. Bunun için, kadri ve kıymeti bilinmeli, değme kimseye verilmemelidir.

Halifelerin Uygulamaları

Tarîkat-nâme’de, hilâfet makamına getirilen kişilerin uygulamalarıyla ilgili bilgiler de verilir. Buna göre, halîfeler, halka nasîhat etmeye veya çevresine dervîş toplamaya râğbet etmemeli; bir yerde oturup, Hak zikri ile meşgul olmalıdır. Zira, “Mallarınız ve çocuklarınız sizin için bir imtihan sebebidir” (el-Enfâl, 8/28; et-Tegâbûn, 64/15) âyetinden anlaşılacağı üzere, fukarâ, meşâyih’in evlâdı; nasîhat da, malıdır. Bunların ikisi de fitnedir, Ancak ezelde kalbi Hakk’a âşık olanlar, hilâfet sahiplerini arayıp bulurlar. Halifeler bu Tanrı âşıklarını men’ etmeyip biat verebilirler. Yine halîfeler, fukarâyâ, istidatları yoksa, sabâh usûlü yapmaları için zorlamamalı; mücâhede ve perhîz ile emretmemelidir. Tâlipler bu konularda kendi ihtiyârlarıyla hareket etmelidir. Şeyhler ve halîfeler ibâdet ve takva konusunda fukarâdan daha fazla gayret göstermelidir.

Yine hilâfet sahipleri, halkdan kendilerine düşmanlık edenlere, aynı şekilde karşılık vermek yerine onlar hakkında hayır-duâda bulunmalıdır. Bu konuda, “Biz seni ancak âlemlere rahmet olarak gönderdik” (el-Enbiyâ, 21/107) âyeti onlar için bir ölçüdür. Hak ehli, kimseye zarar vermemeli, insanlara rahmet ve şevkatle muamele etmelidir. Celvetî tarîkinin hükmü budur ki, “kul, Allah’ın sıfatlarıyla mevsûf olup, bu sıfatları kendinde ızhâr etmeli”dir. Cenâb-ı Hak, Afuvv, Gafûr, Rahîm olduğuna göre, Hak dostları, kendilerine düşmanlık edenlere karşı yine affedici olmalıdır. Celvetiyye tarîki ashâbına lâîk olan ancak budur. Eğer, bu düşmanca tavırlardan din ve tarîke her hangi bir zarar gelirse, Cenâb-ı Hak, bu âsilerin hakkından gelir. Bu konuda, Resûl-i Ekrem hazretlerinin, kendilerini darb eden kâfirlerle karşı hayır-duâda bulunup Hak’tan hidâyet istediğini daima hatırlamak gerekir.

Yine, halîfeler, fukarâdan, gelenlerin gelmesine ve gidenlerin gitmesine sevinip üzülmemelidir. Herşeyi Hak’tan bilip münâcât, muâmelât ve mücâhedât üzere olmalıdır. Halkın hâline asla bakmamalıdır. Halk ile ilgilenmek mâsivâyâ meylidir. Hak’tan ayrılmağa sebeptir ve kaçınmak gerekir. Uzlet (yalnızlık), en önemli kaidelerdendir. Celvetî ashâbı, sûretten, aşırı hareketten ve dünyevî sohbetten uzak durmalıdır. Diğer taraftan, bir keder ârız olduğunda, tevhîd hayrete düşürdüğünde veya gönlüne bir sûret takıldığında, yoruluncaya ve gönlü Hakk’a dönmünceye kadar Mevlevî devri gibi devr etmelidir. Devrân, kimsenin olmadığı bir ortamda yapılmalıdır. Gündüz yapılırsa tevhîd çekilmeli, gece yapılırsa esmâ vurulmalıdır. Devran, ârizî olan şeyleri yok edip pek çok fayda hâsıl olur.

Celvetî ashâbı ve halîfeleri, tevhîdi günden güne arttırmalıdır. Tevhîd çekerlerken kelimelerin harflerine riâyet edip, mesela, “Lâ ilâhe illallâh” yerine “yâ ilâhe illallâh” veya “Hû Hû” yerine “O, O” demekten sakınmalıdır.

Hilâfet hizmeti bütün ibadetlerden üstün olup halîfelerin üzerine farzdır. Zira, enbiyâ ve evliyâ bu hizmetle cümle halktan makbûl olmuşlardır. Lâkin, halîfeler bu görevi kendi dünyevî ve uhrevî menfaatleri için kullanmamalıdır. Mürşidlerinin verdiği emri Hakk'ın emri bilmeli, onun için gayret edip zahmet ve meşakkat çekmelidir. Kendilerine, hastalık gibi, halktan kötü söz gibi, sû-i zan veya dünyevî ihtiyaç gibi her hangi bir elem ârız olursa, gam çekmeyip, belki Hakk'a şükr edip ibâdetleriyle meşgûl olmalıdır. Çünkü, bu ona Hak'tan bir ih-san ve lutuftur. Bilindiği gibi, "belânın en şiddetlisi peygamberlere ve velîlere"dir. Belâ, o kişinin evliyâdan olduğuna delîldir. Lâkin başına belâ gelen halîfeler, yine kendilerinde kusur aramalı ve tevbe etmelidirler. Bu kişiler, başlarından belâ def' oluncaya; kabz basta dönünceye kadar, istiğfâra, zikre, riyâzata ve uzlete devam etmelidir.

Diğer taraftan, tarîkat ehli olduğu hâlde kendi tarîkına ve hizmetine engel olan birisi çıkarsa, halîfeye gereken, o kimsenin hangi tevhit mertebesinde olduğunu anlayıp hemen kendini o mertebeden daha üst bir makâma çıkarmasıdır. Daha üst bir makama yükselemezse gayretini arttırmalı, kendisine düşmanlık eden o kişinin makamından daha üst bir makama yükselinceye kadar çalışmalıdır. Böyle olunca, o kişinin düşmanlığı gider, sıdkıyyet sahibi bir kişi olur.

Ayrıca, bir yerde tarîkat ehlinin ve salih kişilerin çok olması, kişiye kuvvettir, yardımdır. Böyle kişilerin manevî yardımının yanında, halîfeye düşen herkesten çok çalışmaktır. Çalışan kişi, zamanla muttakilerin imâmı, herkesten azîz olur. Halife, kendi yokluğunu idrâk edip lâhût'a teveccüh üzere yaşamalıdır. Bu hâl üzere yaşayan kişi, yokluğunu idrâk edip vücûdun Hakk'a ait olduğunu, bu zuhûrâtın Hakk'ın sıfâtı ve ef'âli olduğunu, Hakk'ın zâtını bu zuhûrât ile gizlediğini yine Hak ile görecektir.

Tarîkat-nâme'de, halîfelerin vâkı'a (rüyâ) tabiriyle ilgili uygulamaları konusunda da bilgiler verilir. Buna göre, Celvetî halîfeleri tarîkata giren fukarânın vâkı'alarını tâbir ederlerken çok söz söylemekten sakınmalı; bazı durumlarda tâbiri bir "Fatîha" ile geçiştirmelidir. Zira, çok söz rûhâniyeti giderir; terakkîye engel olup kendilerine zarar verir.

Yine, halîfeler kalbleriyle amel etmeli; yediklerinin ve giydiklerinin temiz olmasına özen göstermelidir. Yenilen ve giyilen şeylerde, dört şey kalb ile yoklanmalıdır: Helâl midir, harâm midir, temiz midir, necis midir, halîfe, bunlara bakıp ona göre davranmalıdır.

Halîfeler, mahlûkâtтан hiçbir şeyi kalblerine getirmememelidir. Öyle ki, mürşidi olan kişiyi -rahatsız etmemekten kinaye- gönlüne getirmekten bile sakınmalıdır. Belki, şeyhi kendini görür ve bâtında gözetir; her durumda bana imdâd eder, diye düşünmelidir. Ona düşen, hizmette kusûr etmemeğe çalışmaktır. Kalbine gelen düşüncelerden Rahmanî olanlarıyla amel etmeli, şeytânî olanlarını yapmamalıdır. Halka tâbi olmamalı, mesela her davet edilen yere gitmemeli, her sofraya oturmamalıdır. Bu konuda, manevî tasarrufa ulaşıncaya kadar sabır göstermelidir.

Yine, halife, tevekkül ve sabır ehli olmalıdır. Tevekkül, insanın, her durumda, kalbinde Allâh'tan başka bir şey olmamasıdır. Sabır ise, peygamberlerin ve velilerin şânı olup bütün tasarrufun Hakk'a ait olduğunu, Hak'tan başka bir vücûdun olmadığını bilinceye kadar gayretten ibarettir.

TARİKAT-NÂME (METİN)

Hâzâ Risâle-i Kutbu'l-Aktâb eş-Şeyh Selâmî Efendi (k.s.)

Bismillâhi'r-Rahmâni'r-Rahîm /106/¹¹³

El-hamdü'llâhi alâ azameti celâlihi v'eşkürühu şükrün garîki bî-mutâlaati cemâlihi ve's-salâtu alâ **"Mâ zâga'l-basarü ve mâ tagâ"** (Gözü kaymadı ve haddi aşmadı)¹¹⁴. **"Fe kâne kâbe kavseyni ev ednâ"** (Birleştirilmiş) iki yay arası kadar, hatta daha da yakın oldu)¹¹⁵ **"Muhammedini'l-lezî ashâbihi "eşiddâu ale'l-küf-fâri ruhamâu beynehüm terâhüm rukkean sücceden yebtegûne fadlen minal-lâhi ve ridvânâ. Sîmâhüm fi-vücûhihim min eseri's-sücûd"** (Beraberinde bulunanlar da kafirlere karşı çetin, kendi aralarında merhametlidirler. Onları rükûya varırken, secde ederken görürsün. Allah'tan lütuf ve rıza isterler. Onların nişanlarını yüzlerindeki secde izidir.)¹¹⁶ Ve ba'd:

Çünkü, Allâh Teâlâ'nın Habîbi ve resûlü olan Peygamberimiz (sallallâhu teâlâ aleyhi ve sellem) hazretleri, kalb-i şerîflerini Hak'dan gayrıya meyl ettirmeyip, dâimâ Cenâb-ı Hakk'a teveccüh edip, Zât-ı pâki tâlib ve râgıb olmanın nûr-ı basîretleri Hakk'a erip, tâ ki, Hak'la ikisi bir olurdu. Gâh ancak, Hak görünüp, Hazret-i Resûl-i Ekrem (sallallâhua aleyhi ve sellem) nûr-ı Hakk'da gâib oluyordu. Ve ashâb-ı kirâmları dahi nûr-ı tevhîdi inkâr üzere olanlara muhâlefet edip, birbirine merhamet ve ibâdâta tergîb ve kuvvetde olurdu. Hattâ onları görenler gâh rukû'da ve gâh sücûdda görürdü ki yüzlerinde secdenin eseri zâhirdi. Bu cümleden maksûdları dahi Allâh Teâlâ bunlara rahmet ve ihsân ve rızâ-yı şerîfi müyesser eyleye, bu idi. Böyle olıcak, ma'lûm oldu ki, bize farz ve lâzım olan, Peygamberimizin sünneti ki, işlediği işdir ve dahi söylediği söz dür. Ona tâbî' olup, ve ashâb-ı kirâma tâbî' olup, ehl-i bid'atden uzlet ve ehl-i tevhîd ile sohbet ve muhabbet üzere olup tevhîd ve envâ-i ibâdât ve mücâhedât ile kalb, Hakk'a erişmeğe azîmettir. Ve dahi tâ erişince sa'y eylemektir. **"Aleyküm bi-sünneti ve sünneti'l-hulefâi'r-Râşidîne min ba'di"**¹¹⁷ hadîsinin ma'nâsı: benim sünnetime ve dahi bana kemâl üzere tâbî' olanların sünnetine tâbî' olup, sözde ve işde onlara muhâlefet sizde olmaya, demektir. Buna muhâlefet câiz değil ve ashâbına dahi muhâlefet câiz değildir. **"Men sebete nebete"** (Sebat eden meyve verir.)¹¹⁸ dahi bu hadîs-i şerîfle âmil olup, ba'zı elem ârız olmak ile nükûl (ferâgat) olunmaya. /107/ Tâ ecell-i müsemma gelince, envâ-i ibâdâta müdâvemet üzere olar ve dahi herkese lâzım olan budur ki, ikrârını ibâdetde geçmeğe sa'y eyleye: **"sâbikû ilâ mağfiretin (Bir mağfirete koşun)"**¹¹⁹ âyetine imtisâl ve ashâb-ı kirâma ittibâ'dır ki, onlar her biri ba'zı ibâdât ve mücâhedât ihtiyâr ederler idi ve onu

Selâmi Ali Efendi Çeşmesindeki alt kitâbe

kendilerinden gayrıya bildirmezler idi ki, gayrılar o ibâdetden gâfil olmak ile gayrıyı geçmekdir. Rızâ-yı Hak dahi bundadır. Bu hased değil, belki gayrettir, tâ-atdır. Allâh Teâlâ: **“İnne ekremeküm indallâhi etkâküm”** (Muhakkak ki Allah yanında en değerli olanınız, O’ndan en çok korkanınızdır)¹²⁰ buyurur.

İmdi, her kimde ibâdet ziyâdedir inda’llâh o, cümle akrânından makbûldür. Dünyâda da âhiretde de nice fâide hâsıl olur. Ona gayrlardan ziyâde delîl budur ki: **“Ve en leyse li’l-insâni illâ mâ seâ** (Bilsin ki insan için kendi çalışmasından başka bir şey yoktur)¹²¹ âyetidir. Ve dahi **“Külû mine’t-tayyibât** (Temiz olan şeylerden yeyin)¹²² âyetine imtisâl eyleyip helâl-i sâfi yerler. Mekrûh ve şübheli olanlardan hazer ederler.

Bundan sonra tarîk-i Celvetî demek ma’nâsı kul’un” sıfatullâh ile muttasıf olmak, tarîkı demektir.

İmdi; şunlar ki, Celvetî’yim der, lâyük olan onlara **“Hayrû’l-umûr evsatuhâküle’t-tarafeyni mezmûmun** “İşlerin hayırlısı orta olanıdır, her iki taraf (uç) değildir, mezmûmdur”¹²³ hadîsiyle âmil olup ekl ü şürbde ekser zamân vasat itibâr ederler ki, ziyâde aç ve ziyâde tok olmayalar ve beyn-i mâbeyn gerektir. Ammâ, şol zamân ki dâireden hâric yemek olur, gâyet ziyâde edeler. Ve dahi iştihâ var iken ferâgat etmeyeler ki, vücûd ekle meyletmeyip, tevhîde mutma’in ola, ehl-i şerîate ziyâde harâm olduğu gayrıdan gönül kesmek onlarda bulunmaz. Tarîkat ehlinde bulunur. İmdi, bunlara ibâdet, onlara ma’siyet olur. Hazer gerektir. Bu takrîrden ma’lûm olsun ki, ehl-i tarîkat, hilâf ile yemek ve içmek câiz değildir. Dostluk ırakdan gerektir. Uzlet erkân-ı tarîkatedendir. Ve dahi şol zamân ki tabîatlerinde kuvvet bulurlar, o zamân, o, sâhibini şehevâte çeker. Delîl budur ki, ilâcı ekl ü şürbü gâyet az edip, riyâzet ve mücâhede ve ibâdet ile nice zamân

meşgûl olup, tabîatı öldüreler ki, şehevâtdan ferâgatdir. **“Mûtû kable en temûtû** (Ölümünden önce ölünüz)¹²⁴ hadîsiyle amel zuhûra gelmek herkese lâzımdır.

Ve dahi libâsda vasatü'l-hâlî'tibâr edeler ki topukda olmak ifrattır, dizde olmak tefrîttir. Evlâ ve hayr olan kabâ baldırda olmakdır. Gerek hırka, gerek kaftân.

Tâc'da lâzım olan on yedi terk cirminde yine on üç “terk” mikdârı ola.¹²⁵

Ve dahi tarîk-i Celvetî erkânı budur ki, biattan sonra ta'yîn olunan evrâdı süreler, şerîat amellerinde kusûr etmeyeler, ancak budur. Meselâ bir âdem yüz istiğfâr, yedi yüz tevhîdi süre, işrâk ve duhâ ve teheccüd namâzın kılsa, dahi şerîata riâyet eylese, /108/ tarîk-i Celvetî'de sûfî'dir, meclisden men' olunmaz. Müstehak olduğu mikdâr riâyet olunur. **“El-mer'u mea men ehabbe** (Kişi sevdiğiyle beraberdir)¹³⁶ hadîsiyle ameldir. Eğer hem bu mertebede olup, hem şerîatde kusûr ederse, meclisden men' oluna. Ammâ, hâricde şikâk ve adâvet görünce, gürûhdan ayrıldıktan sonra kendini bulsun ki, **“Fa'fu anhüm vafah** (Sen onları affet ve aldırış etme)¹²⁷ âyetine imtisâl ola. Yine, hâricde ba'zı müdâr gösterile. İmdi, bu mertebeden ziyâde ki günden güne evrâdını ve envâ'-i mücâhedesini artırmak esbâb-ı terâkkidendir. Edenler makbûldür. Ammâ, edemeyenler de mezmûm değil.

Sabâh usûlü ve geceler ihyâsı ve dahi meclislerde hâzır olmak tarîkat kisvesini giymek erkân-ı tarîkatden değildir. Belki terakkiye sebep şeylerdir. Mümkün olup edenler fe-bihâ ve illâ lev m ü zemm olunmaya.

Ve dahi şunlar ki ihtiyâr, ya tâze, ya ehl ü iyâl sâhibi olmak ile hilâfete lâıyk ve kâbil değildir. Onları dördüncü isimde -ki Hakk ismidir-, koyalar. İlerideki esmâya izin vermeyeler. Eğer nicesi olup ve bâtın tasarrufuna meyli var ise ve çalışır-sa. Eğer çalışmazsa, ya gâyet teslîm ü rızâ sâhibi ise tasarrufa ve bâtın saltanatına râğbeti yok ise, izin vereler. Kendine yâr olup, o hizmetde olmak şartıyla.

Ve dahi şunlar ki çalışırlar, âlem-i melekûte râğbet edeler, ammâ sâdık değildir, onlara ne melekûta izin, ne hilâfet câiz değildir. Ta istikâmeti ve sıdkı zâhir olunca. Ve nefis ü tabîat târlığından halâs bulunca. Zîrâ, sonra seccâdesini terk etmek ile âleme fitne ve fesâd olur ki i'tikâd bozulmakdır. **“Ve'l-fitnetü eşeddü mine'l-katli** (Fitne, adam öldürmekten daha kötüdür)¹²⁸ âyetine nâzır olalar.

Muhassal-ı kelâm, tarîkatden maksûd, kalb Hakk'ı bulup, Hak ile olmakdır. Bizim Peygamberimiz bu makâma da'vet eyledi ki, **“Kul hâzihi sebîlî ud'û ilallâhi** (De ki: İşte bu, benim yolumdur. Ben Allâh'a çağırıyorum)¹²⁹ âyeti delîldir.

İmdi, dördüncüde bu maksûd hâsıl olur. Ondan sonra ibâdetde kusûr etmezse, huzûr-ı Hak'da elem çekmez, ki kendine lâzım hizmeti görmüş olur.

İmdi, ma'lûm oldu ki, dördüncüden öteye izin şunlaradır ki, çalışması az ola, ba'zı zevki melekûtdan olmak ve sürmek için ilerideki esmâya izin vereler, ya budur ki mütelevvindir. Dünyâ ihtiyâcı var, ya muhabbeti var, kuvveti dahi azdır; ona verilir ki, ba'zı menâfî o esmâlarda hâsıl olur. O da maksûduna koyulsun. Ammâ, bunlara hilâfete izin harâmıdır, ma'siyettir, hazer oluna. Esmâ-i melekûta ve hilâfete izin şunlara helâldir ki, dördüncüde sûretten, belki dünyâ ve ukbâdan gönlünü ayırıp, âlem-i ma'nâya, -ki, bâtında Melekût, Ceberût, Lâhût derler, üç âlemdir- /109/ âşık olup, cemî'-i sûreti hattâ kendi cesedin bile terk ey-

leye. Bu yolda ölmek ve envâ'-i cefâ çekmek kalbinde sâğ olmakdan ve safâ sürmekden makbûl ola. Ve bu âlemlere azîmetden murâd, ma'rifeti ve Hakk'a kul-luğu ziyâde olup, hem kendi ibâdet ede, hem nice kullara etdirmek ola. İmdi, bunlara izin verilir. Tamâm sıdkı ve istikâmeti zuhûra gelirse ve illâ verilmez. Makâm-ı enbiyâdır, ni'met-i uzmâ ve devlet-i sermediyye ve hayât-ı ebediyye-dir. Kadri ve kıymeti bilinip, değme kimseye verilmeye.

Ve dahi hilâfetden sonra lâzım olan budur ki, halka nasihat etmeğe ve fukarâ cem' etmeğe aslâ râğbet etmeye. Hemân bir yerde oturup, Hak'tan gayrı kalbine gelmez olmağa çalışa. Va'z u nasihatdan ve fukarâ cem'inden ba'zı mertebe kaça ki **"İnnemâ emvâlüküm ve evlâdüküm fitnetün** (Doğrusu mallarınız ve çocukla-rınız sizin için bir imtihan sebebidir)¹³⁰ âyetine nâzır olup, fukarâ meşâyihin ev-lâdıdır, va'z dahi mâlîdır. İmdi, ikisi de fitnedir, râğbet etmeye. Lâkin, el-mukad-der kâindir, ezelde kalbi Hakk'a âşık olanlar onu bulup isterler. O zamân men' et-meyip bâat vereler. Ammâ sabâh usûlüne ve ba'zı ehıbbâlara gelmek ile ve ba'zı mücâhede ve perhîz ile emretmeyeler, ta kendi müstaîd olup, tarîk-i Hak'dan te-veccüh erince **"Ve lâ tuştit ve'hdinâ** (Haksızlık etme; bize doğru yolu göster)¹³¹ âyetine nazar edeler ki güç etmeyip, âsânlık ile delâlet etmeğe delîldir.

Muhassal-i kelâm, emr-i sülûk bir emr-i ihtiyârîdir. Herkesi ihtiyârı üzere ko-yup, ziyâde teklîf olunmaya. Belki şeyhin kendine lâzımdır ki, **"Ve cealnâ li'l-müttekîne imâmâ** (Ve bizi müttakîlere (takvâ sahiplerine) (önder) imâm kıl!)¹³² âyetine nâzır olup, cümle etkiyâdan ve sâir sulehâdan ziyâde ibâdet et-meğe sa'y eyleye ki tâat meydânında cümle muttakîleri geçip, cümleye imâm ola ki, ma'nâsı cümle onun ardında kalıp o cümleden ileride olmakdır. Nitekim, en-biyâ ve kibâr-ı evliyâ bu makâmda biri birinden mümtâz olup, ziyâde fazîlet ve şeref bulurlar. Sen dahi bu meydânda kendini dene ki, cümleden ziyâdeye mi kâdir olursun; yoksa nısfından, yoksa selâsinden, ona göre izzet bulasın. Ve halkdan kendüye adâvet eyleyenler hakkında adâvet etmeyeler; hayr edeler. **"Ve mâ erselnâke illâ rahmeten li'l-âlemîn** (Resûlüm! Biz seni ancak âlemlere rah-met olarak gönderdik)¹³³ âyetine nâzır olup, kimseye zarar kasd etmeyeler. Bel-ki her gürûha ve her ferde rahmet ve inâyet kasd edeler.

Tarîk-i Celvetin hükmü budur ki, kul sıfâtullâh ile mevsûf olup, Hakk'ın sıfatın kendinde ızhâr edesin.

İmdi, Allâh Teâlâ'nın Afuvv, Gafûr, Rahîm olmak sıfatıdır. Kâfirler ve âsîler adâ-vet ve muhâlefet edip, emrini tutmazlar ve şân-ı şerîfine lâıyk değıl nice sözler söylerler. Ol afv edip yine rahmet ve inâyet eder. Tarîk-i Celvetiyye ashâbına lâ-yık olan ancak budur. Eğer, ol adûnun adâveti, /110/ tarîkine ve dînine zarar ede-rse, onun Hak hakkından gelir. İ'tikâd bütün ola ki "el-veliyyü men yetevellallâhe emrehu" (Veli, işini Allah'a bırakan kişidir)¹³⁴ diye. Resûl-i Ekrem (sallallâhu te-âlâ aleyhi ve sellem) hazretleri, kendilerini darb eyleyip ve helâkine kasd eden kâ-firlere hayır duâ eyleyip, Hak'dan hidâyet isteyiverdiği dâimâ hâtırda gerektir.

Ve dahi fukarâdan gelenlerin gelmesine ve gidenlerin gitmesine surûrda ve gam-da olmaya. Cümleyi Hak'dan bilip münâcât ve envâ'-i tâat ile muâmelât ve mü-câhedât üzere olalar. Halkın hâline aslâ nazar etmeyeler, mâsivâyâ meylidir, Hak'dan ayrılmağa sebebdır, hazer gerektir, uzlet rûkn-i azîmdir.

Ve dahi lâzım olan budur ki, ziyâde sûretten ve ziyâde hareketten ve mesâhibden hazer gerektir. Şol zamân ki, bir keder ârız olur, hâricden; ya tevhîd hayret verir; ya gönül bir sûrete düşer, Mevlevî devri gibi devr eyleyeler tâ yorulunca ve gönül Hakk’a bütün dönünce. Eğer gündüz devr ederlerse tevhîd ile, gece devr ederlerse, isimle edeler ki, cümle esmâ birdir câizdir. O ârızî olan şeyler def’ olup, nice menfaat dahi ol isimlerde hâsıl olur; denilmez. **Men lem yezuk lem ya’rif** (Tatmayan bilmez)’dir. Lâkin, şart budur ki, bunu kendinden gayrı kimse görmeye ve bilmeye ve bildirmeye. Herkesin kendine mahsûs ba’zı ibâdeti gerektir ki, onunla Rabbine münâcât ve muâmele ve kulluk eyleye, gayrın ondan aslâ haberi olmaya.

Ve dahi kişiye lâzım olan budur ki, herkesin ihtiyârına göre ve hâline münâsib olmasına göre ola. Abâ ve kebe giymek ve fukarâ sûretine girmek rûkn-i tarîkat değildir. Belki bir ziyâde ameldir. Onunla terakkî ve tarîkatda kuvvet hâsıl olur. Mümkün olursa hoş, olmazsa lâzım değildir. Gönül sıdk ile azîmetde olıcak avâm libâsında iken cümle merâtib ele gelir, olmazsa gelmez, libâsın hükmü yokdur. Hemân tevhîdi artırılar, hurûfuna riâyet edip “Lâ ilâhe” diyecek yerde “yâ ilâhe”, “lâ yilâhe illallâh”; ve “Hû Hû” demekde “O, O” demekden hazer gerektir.

Bundan sonra hilâfet hizmetine me’mûr olanlara lâzımdır ki, o hizmeti kendinin üzerine farz bile ki, cümle farzlardan ve envâ’-i ibâdâtından efdal bile. Zîrâ, enbiyâ ve kibâr-ı evliyâ bu hizmetle cümle halkdan makbûl oldular. Lâkin, kendi için bunda bir fâideye kasd etmeye, gerek dünyevî ve gerek uhrevî. Belki şeyhinin emrini Hakk’ın emri bilip, onun için gayret edip zahmet ve meşakkatı ihtiyâr edeler. Eğer ba’zı elem ârız olursa, ihtiyâc gibi ve maraz gibi ve halkdan ba’zı sözler gibi ve sû-i zann gibi /111/ gam çekmeyip, belki Allâh Teâlâ’ya şükürler eyleyip gûnâgûn ibâdetleriyle meşgûl ola. Zîrâ, o, ona ihsân-ı tâmdır ve lütufdur ki, **“Eşeddü’l-belâi ale’l-enbiyâi sümme’l-evliyâi sümme’l-emselu fe’l-emsili”** (Belânın en şiddetlisi, peygamberlere, sonra velîlere, sonra da bunların benzerlerinedir.)¹³⁵ hadîsi delâleti üzere, o kişinin evliyâdan olduğuna onlar delîldir. İmdi, mesrûr olsun. Lâkin, yine kendüye töhmet edip diye ki “bana Rab-bim bu belâyı verdi ki, benim bu makâmda kusûrum vardır ki, ya makâmın hükmüne riâyet edemeyip, mâsivâyâ meyl etmişimdir, yâhûd kendime varlık mülâhaza etmişimdir, yâhûd dahi ileride makâmâta erişmek için sa’y etmekte kesel ve battâllık vardır. Elbette bunlardan biri için bu belâlar bana”, deyip istigfâra ve devâm-ı zikre ve kemâl-ı riyâzata ve uzlete ve gûnâgûn mücâhedeye yüz tut ki, onu görenler kemâl üzere merhamet edip, esirgeye. Tâ o belâlar def’ olup, kabz basta, gam sürûra, adâvet sadakâta tebdîl olunca çalışa. Hâsıl-ı kelâm hulefâyâ lâzım olan dâimâ tâata dürüşmekdir. Eğer belâ görürlerse, kusûrdan halâsı için, eğer kendilerden veyâ kendine tâbî’ olanlarda rızâ-yı Hakk’ı ve ihsânı görürlerse şükür için de delîl: Hazret-i Resûl-i Ekrem ve Habîb-i Muhterem (sal-lallâhu aleyhi ve sellem) gecelerde tâatta ola ola mübârek tabanları kabardıkda **“Elem ekûn abden şekûrâ”** (Şükür eden kul olmayayım mı)¹³⁶ buyurduklarıdır. Ba’dehu, eğer ehl-i tarîkatdan ba’zı kimse zuhûr edip onun tarîkına ve hizmetine mâni’ olursa lâzım olan budur ki, o kimsenin merâtib-i tevhîdden hangi ma-

kâmdadır, makâmın bula. Ondan sonra hemen kendini o mertebeden âlî olan makâmında tuta. Ekser zamân eğer makâm-ı a'lâya kâdir değil ise, o adûnun makâmından ziyâde çalışıp, tevhîde meşgûl ola, tâ kendinin o adûdan kavî olup, adû kendinden zaîf olduğu zâhir olunca. Ondan sonra adâveti gider; sadâkat semtini tutar, kendinin ne hâlde olduğunu bilir, onun hizmetinde olur, hakîkat âleminde ve bu âlemde ne olursa olur.

Muhassal-i kelâm, bir yerde ehl-i tarîkat ve sulehâ çok olmak kişiye kuvvetdir, yardımdır. Hakîkate göre eğer seni tahkîr ve adâvet ederlerse de kayırmaz. Zîrâ, hizmetkâr ağasına kömür tutmak¹³⁷ ola gelmiştir. Hemen sen sana lâzım olanı gör ki, cümleden ziyâde sa'y etmek, Hak'dan gayrı hâtıra getirmemek ile in-da'llâh cümlelerin reîsi olup imâm-ı etkiyâ olasın. **“Ve cealnâ li'l-müttekîne imâmâ** (Ve bizi müttakîlere (takvâ sahiplerine) (önder) imâm kıl!)¹³⁸ âyet-i kerîmesinin ma'nâsı “Yâ Rabbi, bizi sen /112/ cümle ehl-i takvâ olanlardan ziyâde takvâ sâhibi eyle demektir. İmdi, sen cümleyi geçersen, Hak katında cümlelerin makbûlü ve lâbûd, belki bu âlemde cümleden azîz olursun. Hemen sa'y üzere olup Hak'dan gayrı bir şeyi gönlüne getirmeyip, gerek onlardır, gerek gayrıdır. Belki dâimâ cânib-i a'lâya, melekût'a, belki ceberût'a belki tevhîd ile kendini yok edip lâhût'a teveccüh üzere olasın. Ba'zı zamân kendi vücûdunu aslâ bulmayıp, belki cümle ecsâm mahv olup ancak vücûd Hakk'ın ve cümle zuhûr eden zuhûrât Hakk'ın sıfâtı ve ef'âli olduğunu yine Hak ile göresin ki **“Küntü sem'ahu ve basarahu”** (Onun gören gözü, işiten kulağı olurum)¹³⁹ hadîsi muktezâsınca, senin gözün senin değil, belki Hakk'ın; kulağın ve dilin senin değil, belki Hakk'ındır. Bu ma'nâyı kemâl üzere şuhûd edesin ki, Hak cümle işi işleyip, sıfâtın ızhâr edip durur. Lâkin, kendi zât-ı pâkin bu sıfâtlar ile setr eylemiş, saklamış. Bu görünen esmâsıdır, sıfâtıdır, kendinin aynı değil, gayrı değil. Belki bir vecihle aynıdır ki, cümle her nefesde ondan zuhûr eder onundur. Ve bir vecihle gayrıdır ki, zîrâ, ona bu göz nûru ermez ve hayâl tasavvuruna gelmek muhâldır. Dahi O'nun zâtının evveli yok, belki evveli bî-ibtidâdır, kadîmdir. Dahi âhiri yok, belki âhiri bî-intihâdır, bâkîdir. Dahi, aslâ, ne zamâna ne mekâna muhtâc değil. Belki zamân ve mekân vücûdda ve bekâda ona muhtâcdır ki, zîrâ zamânda ve mekânda O'nun ba'zı sıfâtının zuhûrudur. Yoksa şey' âher değildir. İmdi, bu veche nazar eyle cümle kâinât Allâh Teâlâ'nın kullarıdır. Gerek insân, gerek hayvânât, gerek nebâtât, gerek canlı, gerek cânsız kullukdadır ve tevhîd ve tesbîhdedir. Kimi ihtiyâr ile, kimi ıztırâr ile, kimi bilir, kimi bilmez. Delîl: **“Ve in min şey'in illâ yüsebbihu bi-hamdih** (O'nu hamd (övgü) ile tesbih etmeyen hiçbir şey yoktur)¹⁴⁰ âyetidir. İmdi, sen dahi bu cümlelerin birisin, bildin çünkü. Çalış cümleden ziyâde tâate ki cümleden makbûl olasın.

Bundan sonra lâzım olan tarîkata giren fukarânın vâkı'asın ta'bîrde gâyet ihtirâz edeler, çok söylemekden. Zîrâ, kendüye zarardır, rûhânîyyeti giderir ve terakkîden kor. İmdi, hemân kifâyet mikdârı birkaç kelâmdan sonra müsâhabet etmeye, gerek dünyevî, gerek uhrevî. Belki, bir fâtiha-i şerîf ile kaldırıvere. Ve dahi her kim huzûrlarına gelirse, bir fâtiha deyivereler. Lâzımdır ki, **“Ve salli aleyhim inne's-salâteke sekenün lehüm** (Ve onlar için dua et. Çünkü senin duan onlar için sükûnettir,onları yatıştırır)¹⁴¹ âyetiyle ameldir. Bundan sonra lâzım

Selâmi Ali Efendi Kabri

olan kalbleriyle amel edeler ki, bâtın âlemine nazar edip, akl ile sûrete ve zâhi-re nazar olunmaya. Şu zamân ki zâhirden bir dünyâ feth olur. Gerek taâm ve gerek libâs, gerek dirhem, gerek gayrı, kalbleriyle teveccüh edip, dört şeyi yokla-yalar ki, helâl mıdır ve harâm mıdır, pâk mıdır değil midir. Eğer helâl ve pâk ise kabûl ve isti'mâl edeler. Eğer harâm yâhûd helâl ammâ pâk değil ise ki necâset değen libâs gibi kelb ve fâre ve merkeb ve tavuk ve pisi değen taâm gibi, dahi hayz gören ya nifâs olan avret ve câriyesi gibi, terk etmesi farz ve lâzımdır, terk eyleye, yapışmaya. Dahi, dünyâdan bir şey getirip verdikde eline almaya. Bir ye-re kodurup, ba'dehu ala. Bu minvâl üzere yoklayıp, nice gerekse âmil ola.

Bundan sonra hulefâya lâzım olan, mahlûkâtan bir şey kalbine getirmeyip, hat-tâ mürşidi olan şeyhi hâtırına getirmekten hazer gerekdir. Belki şeyhi kendüyi görür ve bâtında gözedir. Her mahalde bana imdâd eder, diye i'tikâd eyleyip, şeyhi arka ve gözcü bile de hemân kendüye lâzım olan hizmetde kusûr etmeme-ğe çalışsın. Ve dahi dâimâ Allâh Teâlâ'dan tevfiik ve hidâyet isteye. Ve dahi kerîm-dir, ihsân eder, diye hüsn-i zann eyleye.

Ve dahi kalbine gelen hâtırada aklen isti'mâl eyleyip göre, Rahmânî midir yok-sa şeytânî midir. Delîli budur ki, eğer kalbe düşen tarîkata ve dîne fâideli ve âhi-rette ve cânib-i Hakk'a teveccüh ve muhabbete nef'i var ise Rahmânî'dir, amel edeler. Değil belki dünyâyâ ve tabîatına lâzım ve münâsib ise şeytânîdir, terk edeler. Dahi her biri için delîl çokdur, yoklana.

Ve dahi mühim ve lâzım olan budur ki, kimsenin sözüne ve işine tâbi' olmayar-lar. Zîrâ, onlar, gayrı tasarruf etmiş olur. İmdi, gayra tasarruf olunmayıp, belki gayrıyı tasarrufa kâd eyleye. Hattâ ba'zı yere da'vet olundukda hemân kabûl et-meye ki, tasarruf olunmuş olur. Belki açlığın dinçliğine tutup bir bahâne ile def

eyleye. Enbiyâ ve evliyâ gayretin çekip tasarrufa mâlik olunca sabr eyleye. Eğer ziyâde ikdâm olunursa ücret-i kadem diye bir mikdâr şey'i kendi hâline ve da'vet sâhibinin hâline münâsib ala ki, kimseye tâbi' ve tasarruf olunmamış, belki kesb için varmış olur.

Ve dahi cemî'-i zamânda üç şeyi kendüye farz ve lâzım bile. Belki, sabır ve tevekkül ve kemâl-i fenâdır. **“Ve men yetevakkal alallâhi fehüve hasbuhu”** (Kim Allah'a güvenir, tevekkül ederse, O, ona yeter)¹⁴² âyetinin ma'nâsı zuhûra gele ki /114/ Allâh Teâlâ anı gayra muhtâc etmemekdir.

İmdi, bilmek gerek ki, Allâh'a tevekkül nedir?

Evvelâ budur ki, Allâh Teâlâ beni halk eyledi, bu kadar ihsân etti, çünkü, şimdiden sonra beni gayra muhtâc etmez. Hemân bizde kusûr olmaya, diye i'tikâd eyleye.

Sâniyen budur ki, kalbinde Allâh Teâlâ'dan gayrı komaya, zâhir vücûdunda kalbe hâkim, kalbde Hak hâkim ola, ki, cümle vücûd Allâh Teâlâ'nın kabzasında ve tasarrufunda olduğuna kemâl üzere ona keşf ve zâhir ola, tevhîd ve tarîkat sebebiyle. Hakikat-i tevekkül işte budur.

İmdi, Allâh Teâlâ kuluna kifâyet etmek tevekkülüne göredir. Azda az, çokda çok.

Ve ma'lûm olsun ki, sabır cemî'-i enbiyânın ve kibâr-ı evliyânın şânıdır ki, onunla muttasıf olup, bu âlem-i mülke nazar etmezler. Belki bunda fakr u ihtiyâcı ve mezelleti ve Hak yolunda mücâhadeyi ihtiyâr edip kalbleriyle âlem-i melekûta -ki, âlem-i rûh ve âlem-i ma'nâdır.- tâ rûh nedir, hakikat üzere bilip ve bulunca tamâm rûhu ve ona lâzım ma'nâları keşf ü zevk edip, vâsıl oldukdan sonra rûhlarıyla âlem-i ceberûta teveccüh edip ona tâlib olurlar ki, o esmâ-yı Hak ve sıfât-ı Hak âlemidir. Tamâm bu sır hâsıl olup, Allâh Teâlâ'nın esmâsı ve sıfâtı keşf olup, bu cümle kâinâtın hakikatine vâsıl olur. Her zerre vücûdu nereden alır; dahi bekâsı ne iledir ve nice olur, bildikten sonra sırr ile zât-ı Hakk'ın vahdetin dahi cümleyi ihâtasın ve ihdâs ve icâd etmesin görüp, eşyâdan bir şey'in aslâ bir şeyde alâkası yok. Hep tasarruf Hakk'ın; belki Hak'dan gayrı bir vücûd dahi yok. Hemân vücûd ve hükm ve tasarruf cümle zâhir ve bâtın O'nunla kâimdir. O'nun için Ol Hayy u Kayyûm'dur, Ehad ve Samed'dir, lem yelid ve lem yûled ve lem yekün lehû küfüven ehad'dir.¹⁴³

Yâ men lâ Rabbe gayruhu ve lâ ilâhe sevâhu vefaknâ fi'l-kavli ve'l-ameli limâ tühibbühüm ve terdahum lâ mevcûde illâ Hû

15. M. 1109/3. 8.1697

BİBLİYOGRAFYA

Ahmed Rif'at, Lügat-ı Tarihiyye ve Coğrafiyye, C. III-IV, İstanbul 1299.

Ahmet Yüksel Özemre, Üsküdar'ın Üç Sırlısı, İstanbul 2004.

Atilla Çetin, “İstanbul'daki Tekke, Zaviye ve Hankâhlar Hakkında”, Vakıflar Dergisi, Sayı 13, Ankara 1984.

Ayvansarayî Hüseyin, Hadîkatü'l-Cevâmî', (Haz. A. N. Galitekin), İstanbul 2001.

Ayvansarayî Hüseyin, Vefeyât-ı Ayvansarayî, Süleymâniye Ktp. Uşşâki Tekkesi Bl. Yz. Nu: 365.

Baha Tanman, "Selâmî Ali Efendi Tekkesi", İstanbul Ansiklopedisi, C. VI, İstanbul 1994, s. 492.

Baha Tanman, "Selâmî Çeşmesi", İstanbul Ansiklopedisi, C. VI, İstanbul 1994, s. 492-493.

Bandırmalızâde Ahmed Münib, Mir'ât-ı Turuk, İstanbul 1306

Bursalı M. Tahir, Osmanlı Müellifleri, (Tıpkıbasım M. Tatçı-C. Kurnaz) Ankara 2000.

Bursalı İsmail Belîğ, Güldeste-i Riyâz-ı İrfân, Bursa 1302.

Cahit Baltacı, Şeyh Selâmî Efendi, Hayatı ve Tarîkatı, İstanbul 1984.

Cemaleddin Server Revnakoğlu, İstanbul Tekkeleri Tarihi Notları, Dîvân Edebiyatı Müzesi, Arşiv: A/41, B/115.

Evliyâlar Ansiklopedisi, C. X, İstanbul 1992.

Günay Kut-T. Kut, "İstanbul Tekkelerine Ait Bir Kaynak: Dergeh-nâme", Varıa Turcica-IX, Türkische Miszellen, Robert Anhegger Armağanı, İstanbul 1987.

H. Kâmil Yılmaz, "Celvetiyye", TDVİA, C. VII, İstanbul 1993, s. 273.

H. Kâmil Yılmaz, "Selâmî Ali Efendi", Sahabeden Günümüze Allah Dostları, C. VIII., İstanbul 1995.

H. Kâmil Yılmaz, Azîz Mahmud Hüdâyî-Hayatı Eserleri Tarîkatı, İstanbul 1999.

Hür Mahmut Yücer, Osmanlı Toplumunda Tasavvuf-19. Yüzyıl-, İstanbul 2003.

Hüseyin Vassâf, Sefine-i Evliyâ, Süleymaniye Kütüphanesi Yazma bağışlar C. III, Nu: 2307.

İbrahim Hakkı Konyalı, Üsküdar Tarihi, İstanbul 1976.

İbrahim Hâs, Tezkiretü'l-Hâs (Veliler Tezkiresi), Süleymaniye Ktp. HM. Ef. Bl. Yz. Nu: 4543.

İbrahim Tanışık, İstanbul Çeşmeleri, C. II, İstanbul 1943.

İsmail Hakkı Bursavî, Silsilenâme-i Celvetiyye-Allah Dostları, (Haz. Rahmi Serin), İstanbul Tarihsiz.

Kâzım Çeçen, Üsküdar Suları, İstanbul 1961.

Mecmûa, Millet Ktp. AE/Şer'iyye Bl. Yz. Nu 1104.

Mehmed Süreyya, Sicill-i Osmanî, (Haz. A. Aktan ve diğerleri), C. III, İstanbul 1996.

Mehmed Tefvik Efendi, Mecmû'atü't-Terâcim, İÜ. Ktp. Ty. 192.

Mehmet N. Haskan, Yüzyıllar Boyunca Üsküdar, C. I, İstanbul 2001.

Mustafa Özdamar, Pîrân, İstanbul 2002.

Mustafâ Safâyî, Tezkire-i Safâyî, Süleymâniye Ktp. Esad Ef. Bl. Nu: 2549.

Müstakîm-zâde Süleyman Sadeddin Efendi, Mecelletü'n Nisâb, Tıpkıbasım, Ankara 2000.

Müstakîm-zâde Süleyman Sadeddin, Risâletü't-Tâc, Ankara Millî Ktp. Yz. A.3913; Tâc-ı Çehar-Terk, İÜ. Ktp. Ty. 6700.

Nâil Tuman, Tuhfe-i Nâilî, (Haz. M. Tatçı-C. Kurnaz), C. I, Ankara 2001.

Nâimâ Tarihi, (Haz. Z. Danışman) C:VI, İstanbul 1967.

Necdet Yılmaz, Osmanlı Taplumunda Tasavvuf, İstanbul 2001.

Niyazî-i Mısırî, Hızırîye-i Cedîd, (Haz. Ali Toker), İstanbul 2001
Nurhan Atasoy, Dervîş Çeğizi, İstanbul 2000.
Osman Bey, Mecmûa'-i Cevâmî', İstanbul 1304.
Osman Nuri (Ergin), Mecelle-i Umur-ı Belediye-I, İstanbul 1922.
Osmanlı Arşivi Evkaf Defteri, II, Nu: 18114-IV, Nu: 31697.
Ramazan Muslu, Osmanlı Toplumunda Tasavvuf, İstanbul 2003.
Reşat Ekrem Koçu, "Celvetî Tekkeleri", İstanbul Ansiklopedisi, C. VI. İstanbul 1963, s. 3429.
Sadettin N. Ergun, Türk Mûsikisi Antolojisi, C. I-II, İstanbul 1943.
Sadık Albayrak, Son Devir Osmanlı Uleması (İlmiyye Ricalinin Teracim-i Ahvali)-Meşâyih ve Tekkeler , C. V, İstanbul 1996.
Salim Yorgancıoğlu, Üsküdar Dergâhları, İstanbul 2004.
Semavi Eyice, "İstanbul Şam-Bağdad Yolu Üzerindeki Mimarî Eserler", Tarih Dergisi, C. IX, Sayı: 13, s. 96.
Şeyhî Mehmed Efendi, Vekâyi'ü'l-Fudalâ, C. II, İstanbul 1989.
Şinasi Akbatu, "İstanbul Hamamları", Cumhuriyet'in 50. Yılında İstanbul 1973 Yıllığı, s. 486.
Tarih-i Atâ, C. III, İstanbul 1292.
Uşşâkî-zâde, Seyyid İbrahim, Zeyl-i Şakaik, Otto Harransowitz, Wisbaden, 1965.
Zâkir Şükrü Efendi, "İstanbul Hankâhları Meşâyih", Journal Of Turkish Studies, Abdülbaki Gölpınarlı Hatıra Sayısı, I, (Haz.Turgut Kut), Harvard 1995.

DİPNOTLAR

¹ Şeyhi Mehmed Efendi, Vekayî'ü'l-Fudalâ, C. II-III, (Haz. A. Özcan) , İstanbul 1989, s. 91; Ayvansarayî Hüseyin, Vefeyât-ı Ayvansarayî, Süleymâniye Ktp. Uşşâki Tekkesi Bl. Yz. Nu: 365, vr. 36a; aynı yazar, Hadikatü'l-Cevâmî', (Haz. A. N. Galitekin), İstanbul 2001, s. 609; Mehmed Tevfik Efendi, Mecmû'atü't-Terâcim, İÜ. Ktp. Ty. 192, vr. 60b-61a; Bursalı M. Tahir, Osmanlı Müellifleri, (Tıpkıbasım M. Tatçı-C. Kurnaz) Ankara 2000. C. I, s. 83; Hüseyin Vassâf, Sefine-i Evliyâ, Süleymaniye Kütüphanesi Yazma bağışlar, C. III Nu: 2307, s. 20; Nail Tuman, Tuhfe-i Nâilî, (Haz. M. Tatçı-C. Kurnaz), C. I, Ankara 2001, s. 444; H. Kâmil Yılmaz, Aziz Mahmud Hüdâyî-Hayatı Eserleri Tarîkati, İstanbul 1999, s. 245; Aynı yazar, Sahabeden Günümüze Allah Dostları, C. VIII., İstanbul 1995, s. 277; Cahit Baltacı, Şeyh Selâmî Efendi, İstanbul 1984; Mehmet N. Haskan, Yüzyıllar Boyunca Üsküdar, c. I, İstanbul 2001, s. 317.

2 Mehmet N. Haskan, “doğum tarihi bilinmeyen Selâmî Ali Efendi” demektedir. bk. Yüzyıllar Boyunca Üsküdar, c. I, İstanbul 2001, s. 317; Cahit Baltacı “Menteşe'nin Kuzkaya köyünde 1000/1592 tarihinde doğmuştur”, şeklinde bir tesbitte bulunur. Hüseyin Vassâf, bazı tarihleri karşılaştırarak, şeyhin vefat ettiğinde (1104/1692) 60 yaşını geçmiş olduğunu çıkarmaktadır. Kesin bir tarih söz konusu olmamakla birlikte Vassâf'ın hesabına göre Selâmî 1630'lu yıllarda doğmuş olmalıdır. Bu tarih bize göre de daha mantıklıdır.

3 İsmail Hakkı Bursavi, Silsilenâme'sinde, Selâmî Efendi'den “Ahmed Selâmî” şeklinde bahseder. İsmail Hakkı, Selâmî'nin, babasının adının İsa, lakâbının Dizdâr-zâde olduğunu söyler. Herhalde bazı bilgileri Balıkesirli Dizdâr-zâde Ahmed Efendi ile karıştırmış olmalıdır. (bk. Silsilenâme-i Celvetiyye-Allah Dostları, (Haz. Rahmi Serin), İstanbul tarihsiz, s. 159.). Dizdâr-zâde için ayrıca bkz. Bandırmalı-zâde, Ahmed Münib, Mir'âtü't-Turuk, Dersaadet 1306, s. 39.

4 Cahit Baltacı “ kırk akçelik bir medreseye müderris...” (a.g.e., s. 5) demektedir. Bu tesbit yanlıştır.

5 Şeyhi Mehmed Efendi, A.g.e., s. 91; Uşşâki-zâde, Zeyl-i Şakâik, Otto Harransowitz, Wisbaden 1965, s. 688; Ayvansarayî Hüseyin: Vefeyât, vr. 36a; H. Kâmil Yılmaz, Aziz Mahmud Hüdâyî-Hayatı Eserleri Tarîkati, İstanbul 1999, s. 245.

6 “Abdullah Efendi, Hüdâyî Dergâhı'nda yetişmiş, Aziz Mahmud Hüdâyî'nin halîfesi Mu'kad Ahmed Efendi (ö. 1636)'den seyr ü sülûkunu tamamladıktan sonra bir müddet Manisa'da irşada memur olmuş, bilahare İstanbul'a gelmiştir. Burada önce Zeyrek Zaviyesi şeyhliğine daha sonra Atık Ali Paşa Camii'ndeki Kâsım Çelebi zaviyesi şeyhliğine getirilmiştir. Buradan Tophane Kılıç Ali Paşa Camii ve Fatih Câmii vâizliğine tayin edilmiştir. Abdullah Efendi'nin Bî-çâre mahlasıyla yazdığı ilâhileri bulunmaktadır. 1068 (1657)'de vefat eden şeyhin kabri Üsküdar Miskinler Tekkesi'ndedir. H. Kâmil Yılmaz, Aziz Mahmud Hüdâyî-Hayatı Eserleri Tarîkati, İstanbul 1999, s. 245; Mehmet Nermi Haskan, a.g.e., c. I, s. 317-322; Evliyalar Ansiklopedisi, c. X, İstanbul 1992, s. 217.

7 Şeyhi Mehmed Efendi, a.g.e., s. 91; Ayvansarayî Hüseyin, Vefeyât-ı Ayvansarayî, Süleymâniye Ktp. Uşşâki Tekkesi Bl. Yz. Nu: 365, vr. 36a; Mehmed Tevfik Efendi, Mecmû'atü't-Terâcim, İÜ. Ktp. Ty. 192, vr. 60b-61a; Ahmed Rifat, Lügat-ı Tarihiyye ve Coğrafiyye, c. III-IV, İstanbul 1299. s. 47; İsmail Hakkı, Silsilenâme-i Celvetiyye'sinde (bk. s. 159) şöyle demektedir: “Selâmî Bursa'da oturmakta iken şeyhi Hüdâyî Hazretleri'nin âhirete yürümesinden sonra, yerine konulacak evlâdı olmadığından, müridler Ahmed (?) Selâmî Efendi'den rica edince Üsküdar'a nakledip, şeyhinin irşad seccâdesine oturdu. Aziz Mahmud Hüdâyî ks. Hazretlerinden iki halife gelmiştir: Ahmed Selâmî Efendi, Cennet Efendi.”

8 Mehmed Tefvîk, şeyhin bu serencâmını “Zâkir zâde şeyh Abdullah Celvetî'den ahz-i yed-i inâbet ve riyâzât-ı şâkkaya muvâzebet ile âbir-i kantara-i mecâz ve müstahlef ve mucâz olup mahrûsa-i Burusa'ya hicret ve bir zâviye binâ edip seccade-güster-i ikâmet iken...” (bk. a.g.e., aynı yer) ifadeleriyle anlatır.

9 Tâlib mahlâsıyla yazdığı şiirleri bir Divânçe'de (bkz. Atatürk Kitaplığı, Osman Ergin Bl. Nu: 807) toplanan Divitçi-zâde, bazı kaynaklarda Dutçu-zâde diye okunmaktaysa da, (mesela bkz. Mehmed Tevfik Efendi, Mecmû'atü't-Terâcim, İÜ. Ktp. Ty. 192, vr. 61a.) kelimenin aslı “Divitçi-zâde” (veya Devâtî-zâde)'dir.

10 Hüseyin Vassâf Bey, Selâmî'nin Hüdâyî Dergâhı şeyhliğine kadar yaşadığı hayatı şu cümlelerle özetler: “Menteşe'nin Kozyaka köyündendir. Meslek-i tahsile girip müderrisliğe kadar irtifâ eylemiş badehu kâdılık ve müftilik edip İstanköyü'nde bulunmuşdur. Tarîk-i tasavvufa sülûk hevesiyle Der-saadete gelip Zâkir-zâde Şeyh Abdullah Efendiye intisâb edip nice zamanlar mücâhedat

- ve riyâzatdan sonra nâil-i hilâfet olarak bu medresede bir zâviye binâsına muvaffak olmuştur. Bin doksan tarihinde Tâlib Efendi'den inhilâl eden Hüdâyî Âsitânesi meşîhatine ta'yîn olun(du)." bk. Sefîne-i Evliyâ, Süleymaniye Kütüphanesi Yazma Bağışlar C. III, Nu: 2307, s. 20, Ayrıca bkz. Mehmed Süreyya, Sicill-i Osmanî, (Haz. A. Aktan ve diğerleri), c. III, İstanbul 1996, s. 58.
- 11 Aziz Mahmud Hüdâyî'den sonra Hüdâyî Âsitânesi'ne post-nişîn olanlar sırasıyla şu zatlardır: Mik'ad Şeyh Ahmed Efendi (ö. 1049); Şeyh Seyyid Mesût Efendi (ö. 1067); Şeyh Gafûrî Mahmud Efendi (ö. 1078); Devâtî-zâde Şeyh Mehmed Tâlib Efendi (ö. 1090) ve Şeyh Selâmî Ali Efendi. bk. Zakir Şükrü Efendi, "İstanbul Hankâhları Meşayih", Journal Of Turkish Studies, Abdülbaki Göl-pınarlı Hatıra Sayısı, I, (Haz.Turgut Kut), Harvard 1995, s. 70.
- 12 Necdet Yılmaz, Osmanlı Taplumunda Tasavvuf, İstanbul 2001, s. 376.
- 13 Müstakîm-zâde S. Sadeddin, Risâletü't-Tâc, Ankara Millî Ktp. Yz. A.3913. vr. 12b-13b. Ayrıca bkz. Tâc-ı Çehar-Terk, İÜ. Ktp. Ty. 6700, 146b.
- 14 bk. Nurhan Atasoy, Derviş Çeğizi, İstanbul 2000, s. 206.
- 15 Ali Selâmî Efendi'nin görünüşü ve meşrebiyle ilgili bazı değerlendirmeler şöyledir: Mehmed Süreyya Bey "Meczüb-nakş, sâhib-i şuûr, şedîd ve mehib idi" (bkz. Sicill-i Osmanî, c. III, İstanbul 1996, s. 58); Hüseyin Vassâf ise, "Hayran ve mestâne meyli gâlib idi." der. bk. Sefîne.
- 16 H. Kâmil Yılmaz, Aziz Mahmud Hüdâyî-Hayatı Eserleri Tarikati, İstanbul 1999, s. 245; Aynı yazar, Sahabeden Günümüze Allah Dostları, c. VIII, İstanbul 1995, s. 277.
- 17 İsmail Hakkı Bursavî, A.g.e., s. 159. Kaynakların ittifakla belirttiği gibi Selâmî medrese tahsili görmüştür. İsmail Hakkı'nın bunu bilmemesi düşünülemez. Hazret bu ifadelerinde "ümî" kelimesini her halde şeyhin, yazmadığını belirtmek için kullanmaktadır.
- 18 Ekrem Işın, Celvetilik, İstanbul Ansiklopedisi, c. II, s. 395.
- 19 Hüseyin Vassâf, A.g.e.
- 20 Ayvansarayî Hüseyin, Vefeyât, vr. 36a; Ahmed Rifat, Lügat-ı Tarihiyye ve Coğrafiyye, c. III-IV, İstanbul 1299. s. 47; H. Kâmil Yılmaz, Sahabeden Günümüze Allah Dostları, c. VIII, İstanbul 1995, s. 277. Selâmî Ali Efendi'nin Hüdâyî Âsitânesi şeyhliğinden ilk ayrılışında, yerine Bafıralı Halil Efendi tayin edilmiştir. Halil Efendi Mısır'a nefyedilince, yerine Divitçi-zâde'nin halifesi Şeyh Mustafa Efendi getirilmiştir. Selâmî Ali Efendi "Hatt-i Hümâyûn" ile tekrar şeyh olunca Mustafa Efendi'nin de meşîhatı kaldırılmıştır. Selâmî Efendi'nin vefatıyla (1103/1691) boşalan Hüdâyî Dergâhı'na Saçlı İbrahim Efendi'nin oğlu Abdülhay Efendi (ö. 1117/1705) şeyh olmuştur. bk. Mehmet N. Haskan, a.g.e., c. I, s. 98.
- 21 Hüseyin Vassâf, a.g.e., c. III, s. 20.
- 22 Bursalı M. Tahir, a.g.e. s. 83. Ayrıca bkz. Hüseyin Vassâf, a.g.e. c. III, s. 20.
- 23 Niyâzi-i Mısri, İrfan Sofraları, (Haz. S. Ateş), s.151. Risâlenin bazı nüshaları için bkz. Süleymaniye Ktp. HM Ef. Bl. Yz. Nu: 3346/2; Pertev P. Yz. Nu: 261/6; İzmir Bl. Yz. Nu: 426.
- 24 Mecmûa, Millet Ktp. AE/Şer'iyye Bl. Yz. Nu 1104, 49a.
- 25 Hüseyin Vassâf, Sefîne-i Evliyâ, C. III, s. 20; Mehmet Nermi Haskan, a.g.e., c. I, 98.
- 26 Niyâzi-i Mısri, Hızriyye-i Cedîd, (Haz. Ali Toker), İstanbul 2001, s. 13-14.
- 27 Ahmed Rifat, şeyhin vefatının M. 1659/H. 1070 tarihinde olduğunu söylemekteyse de bu tarih yanlıştır. bk. Lügat-ı Tarihiyye ve Coğrafiyye, c. III-IV, İstanbul 1299. s. 47. Diğer bazı kaynaklar için bkz. Şeyhi Mehmed Efendi, Vekâyi'ü'l-Fudalâ, c. II-III, (Haz. A. Özcan) , İstanbul 1989, s. 91; Ayvansarayî Hüseyin, (Vefeyât, vr. 36a); Mehmed Tefik Efendi, (Mecmû'atü't-Terâcim, İÜ. Ktp. Ty. 192, vr.61a); Müstakîm-zâde Süleyman Sadettin Efendi, (Mecelletü'n Nisâb, Tıpkıbasım, Ankara 2000, vr. 256b); Mehmed Süreyya, (Sicill-i Osmanî, Haz. A. Aktan ve diğerleri, c. III, İstanbul 1996, s. 58), şeyhin vefât tarihi için 1103 tarihini vermektedir Hüseyin Vassâf, "hitâb-ı elest (H. 1103) tarih-i irtihâlidir. H. 1104 de diyen vardır." der. bk. Sefîne-i Evliyâ, c. III, s. 20. Yine bk. Bursalı M. Tahir, a.g.e. s. 83; M. Zeki Pakalın, Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü, c. III, İstanbul 1983, s. 153; H. Kâmil Yılmaz, a.g.e.; Mehmet N. Haskan, a.g.e., c. I, s. 98. Şeyhin vefatına "hitâb-ı elest" terkibiyle düşürülen tarih tam olarak 1103 tarihini vermektedir. Birkaç kaynakta zikredilen 1104 tarihi bu sebeple yanlış olsa gerektir.
- 28 Mehmed Tefik, Mecmû'atü't-Terâcim, İÜ. Ktp. Ty. 192, vr.61a; Nail Tuman, Tuhfe-i Nâilî, (Haz. M. Tatcı-C. Kurnaz), c. I, Ankara 2001, s. 444.
- 29 Şeyh Hayrullah Tâceddîn er-Rifâî'nin "Gülgonce-i Âşıkân" adlı eserinden.
- 30 Salim Yorgancıoğlu, Üsküdar Dergâhları, İstanbul 2004, s. 125.
- 31 Müellif Selâmî Ali Efendi'nin ismini sehven "Muhammed" şeklinde kaydetmiştir. Ali şeklinde değiştirdik.

- 32 İbrahim Hâs, Tezkiretü'l-Hâs (Veliler Tezkiresi), Süleymaniye Ktp. HM. Ef. Bl. Yz. Nu: 4543, vr. 231b.
- 33 Cemalettin Server Revnakoğlu, İstanbul Tekkeleri Tarihi Notları, Divân Edebiyatı Müzesi, B/115.
- 34 bk. Ramazan Muslu, Osmanlı Toplumunda Tasavvuf, İstanbul 2003, s. 483.
- 35 Ayvansarayî Hüseyin, Vefeyât, vr. 36a; aynı yazar, Hadikatü'l-Cevâmi', (Haz. A. N. Galitekin), İstanbul 2001, s. 609; Mehmed Süreyya, Sicill-i Osmanî, (Haz. A. Aktan ve diğerleri), c. III, İstanbul 1996, s. 58; Bursalı M. Tahir, a.g.e., s. 83, Hüseyin Vassâf, a.g.e. c. III, s. 20.
- 36 Hüseyin Vassâf, a.g.e. c. III, s. 20; Ayrıca bkz. Mehmed Süreyya, a.g.e., c. III, s. 58; Mehmet N. Haskan, a.g.e., c. III.
- 37 Baha Tanman, "Selâmî Ali Efendi Tekkesi", İstanbul Ansiklopedisi, c. VI, İstanbul 1994, s. 492; Ramazan Muslu, a.g.e., s. 482; Hür Mahmut Yücer, Osmanlı Toplumunda Tasavvuf-19. Yüzyıl-, İstanbul 2003, s. 538.
- 38 M. Nermi Haskan, a.g.e., c. I, s. 311; H. Kâmil Yılmaz, "Üsküdar Celvetî Tekkeleri", Üsküdar Sempozyumu I, İstanbul 2003, s. 189.
- 39 Günay Kut-Turgut Kut, "İstanbul Tekkelerine Ait Bir Kaynak: Dergeh-nâme", Varia Turcica-IX, Türkische Miszellen, Robert Anhegger Armağanı, İstanbul 1987, s. 224. Selâmî'nin yaptırdığı üç âsitâne vardır. Eserde bu beyitlerin hangisi için söylendiği belli değildir. Tahminen buraya aldık.
- 40 C. Server Revnakoğlu, İstanbul Tekkeleri Tarihi Notları, Divan Edebiyatı Müzesi Arşivi, A/41. Ayrıca bkz. Mustafa Aşkar, "Son Dönem Tekke Mecmûalarından Yeşil-zâde Mehmed Sâlih Efendi'nin Rehber-i Tekayâ'sı", Tasavvuf, 3 (Nisan 2000), s. 155; Reşat Ekrem Koçu, "Dergâh", İstanbul Ansiklopedisi, c. VIII, İstanbul 1966, s. 4478. Mustafa Özdamar, Dersaadet Dergâhları, İstanbul 1994, s. 226.
- 41 Zakir Şükrü Efendi, "İstanbul Hankâhları Meşayihî", Journal Of Turkish Studies, Abdülbaki Gölpınarlı Hatıra Sayısı, I, (Haz. Turgut Kut), Harvard 1995, s. 74.
- 42 bk. Haskan, a.g.e., c. I, s. 312 vd.
- 43 Baha Tanman, "Selâmî Ali Efendi Tekkesi", İstanbul Ansiklopedisi, c. VI, İstanbul 1994, s. 492; Ramazan Muslu, a.g.e., s. 480; Hür Mahmut Yücer, a. g.e., s. 539.
- 44 Mahallenin adının Selâmsız şeklinde anılmasıyla ilgili olarak eserin "Menâkıbı" bölümüne bk.
- 45 Besim Çeçener, "Üsküdar Türbeleri ve Mezarlıkları", Türkiye Turing ve Otomobil Kurumu Belleteni, s. 49/328, İstanbul 1975, s. 18-27.
- 46 Mehmet Nermi Haskan, A.g.e., s. 317-322; H. Kâmil Yılmaz, Sahabeden Günümüze Allah Dostları, c. VIII., İstanbul 1995, s. 277; Evliyalar Ansiklopedisi, c. X, İstanbul 1992, s. 217; Ramazan Muslu, Osmanlı Toplumunda Tasavvuf, İstanbul 2003, s. 73. M. Özdamar, Dersaadet Dergâhları, İstanbul 1994, s. 232
- 47 Salim Yorgancıoğlu, Üsküdar Dergâhları, İstanbul 2004, s. 122.
- 48 Mustafa Aşkar, "Son Dönem Tekke Mecmûalarından Yeşil-zâde Mehmed Sâlih Efendi'nin Rehber-i Tekayâ'sı", Tasavvuf, 3 (Nisan 2000), s. 154; Reşat Ekrem Koçu, "Dergâh", İstanbul Ansiklopedisi, c. VIII, İstanbul 1966, s. 4478.
- 49 Mehmet Nermi Haskan, a.g.e., s. 317-322.
- 50 Mehmet Nermi Haskan, a.g.e., s. 317-322.
- 51 Zakir Şükrü Efendi, "İstanbul Hankâhları Meşayihî", Journal Of Turkish Studies, Abdülbaki Gölpınarlı Hatıra Sayısı, I, (Haz. Turgut Kut), Harvard 1995, s. 71
- 52 Osmanlı Arşivi Evkaf Defteri I, Nu: 230 ve Nu: 544
- 53 M. N. Haskan, a.g.e., c. I.
- 54 Ramazan Muslu, a.g.e., s. 481; Hür Mahmut Yücer, a.g.e., s. 538.
- 55 bk. Reşat Ekrem Koçu, "Dergâh", İstanbul Ansiklopedisi, c. VIII, İstanbul 1966, s. 4478. Yeşil-zâde M. Sâlih Efendi, ayin gününü "Çarşamba" olarak tesbit etmektedir. bk. Mustafa Aşkar, a.g.m. s. 155.
- 56 Baha Tanman, "Selâmî Ali Efendi Tekkesi", İstanbul Ansiklopedisi, C. VI, İstanbul 1994, s. 492; H. Kâmil Yılmaz, "Üsküdar Celvetî Tekkeleri", Üsküdar Sempozyumu I, İstanbul 2003, s. 190.
- 57 Mehmet N. Haskan, a.g.e., c. I, s. 310.
- 58 Mehmet N. Haskan, a.g.e., c. I, s. 310.
- 59 Haskan, a.g.e., c. III, s. 1170.
- 60 Bu menâkıbın bir varyantını Mustafa Özdamar şöyle tesbit etmektedir:

“Selâmi Ali Efendi, vaktiyle adı Selâmiyye Çarşısı olan yerden geçerken selâmsız, sabahsız geçermiş hep. Selâm, malum: Selâmün Aleyküm! Sabah da: Sabah şerifleri hayrolsun! Hayırlar fetholsun, şerler def olsun! Siftahınız helal olsun! Rızkınız açık ve bereketli olsun. Haram uzak dursun, helal buyursun! Örf bu, adet bu, edeb bu, sünnet bu amma... Selâmi Ali Efendi Selâm vermiyor, veremiyor, bu cadde ve çarşı esnafına... Başka her yerde bir selâm ırmağı gibi aktığı halde. Bir böyle, iki böyle, üç böyle sürüp gidince, ‘bu selâmsızlık, Selâmiyye esnafı, bağlı bulundukları Esnaf Şeyhin bildiriyorlar durumu. Üzüldüklerini belirtiyorlar.

-Selâmî Efendi bize selâm vermiyor!

-Selâmsız bu adam, selâmsız!...Esnaf Şeyhi de kalkıyor, doğru Selâmiye Dergâhına giderek konuyu açınca, Selâmi Ali Efendi:

-Gel, diyor, şimdi benim katırıma bineceksin, oradan birlikte geçeceğiz. Bakalım sen selâm verebilecek misin? Kalkıyorlar ve biri bir katıra diğeri bir katıra biniyorlar, yola koyuluyorlar. Selâmiyye cadde ve çarşısından geçerken Esnaf Şeyhini aniden bir ürpenme. bir korku, bir dehşet sarıyor. O dehşet içinde nereye bakacağını şaşırveriyor. Çünkü nereye, hangi tarafa baksa, gördüğü, insan gövdesinde kurt, köpek, tilki, domuz, sırtlan ve çakal başı!...Selmanıpak caddesine ulaşıp da normal ahvâle girilince, Selâmi Ali Efendi:

-Ne dersiniz Şeyh Efendi, Selâm verilir mi bu mahlûkata? Esnaf Şeyhi, son derece üzgün ve perişan:

-Verilmez şeyhim, verilmez! diyebiliyor ancak.

-Zamirleri o kadar berbat ki, içlerine sığmamış, dışlarına da taşmış. Malumunuz, o görünen sûretler siyretlerinin resmi. Esnaf Şeyhi, bu görüşmeden bir gün sonra Selâmiye Çarşısına gidince, esnafa:

-Şikâyetiniz yersizdir. Selâmsız olan Selâmi Ali Efendi değil, sizsiniz. Bu çarşı selâmsız, bu cadde selâmsız...Diyerek sebebini izah ediyor:

-İçinizde ne varsa, dışınıza o sızar. Sûretlerinizde sûretlerinizi görür, ârifler. Selâmi Ali Efendi bir ârif. Dün, bu vakitlerden az önce birlikte geçtik buradan. Bana da gösterdi buradaki ahvali. Hepiniz kurt, köpek, tilki, domuz, sırtlan ve çakal suretindeydiniz. Haramın garamın, ihtikârın, tefenin daleveranın neticesi bu. Bunları terk ederek bir an evvel insâniyetinize dönmeye bakın! Aksi takdirde sizi cennet değil, cehennem de kabul etmez, bilirsiniz! Halinize bakmadan bir ârif-i billah’a ta’nediyor, selâmsız diyor-sunuz ha!... Selâmsız olan Selâmi Ali Efendi değil, sizsiniz, bu çarşı selâmsız, bu cadde selâmsız!...İşte o tarihten sonra bu cadde ve semtin adı Selâmsız kaldı, derler. (bk. Mustafa Özdamar, a.g.e., s. 233.).

61 Mustafâ Safâyî, Tezkire-i Safâyî, Süleymâniye Ktp. Esad Ef. Bl. Nu: 2549, vr. 223a; Mehmed Tefvik Efendi, a.g.e., vr.68b; Bursalı Mehmet Tahir, Osmanlı Müellifleri, Ankara 2001, I/140; Ramazan Muslu, Osmanlı Toplumunda Tasavvuf, İstanbul 2003, s. 475.

62 Ramazan Muslu, a.g.e., s. 476.

63 Mustafâ Safâyî, Tezkire-i Safâyî, Süleymâniye Ktp. Esad Ef. Bl. Nu: 2549, vr. 210b; M. N. Haskan, a.g.e., c. I, s. 168.

64 Osmanlı Arşivi Evkaf Defteri II, No: 18114 ve IV, No: 31697. Ayrıca bkz. Haskan, a.g.e., c. I, s. 312.

65 Ahmet Yüksel Özemre, Üsküdar’ın Üç Sırlısı, İstanbul 2004, s. 87.

66 Mehmed Tefvik Efendi, a.g.e., aynı yer.

67 Ayvansarayî Hüseyin, Vefeyât-ı Ayvansarayî, Süleymâniye Ktp. Uşşâki Tekkesi Bl. Yz. Nu: 365, vr. 36b.

68 Ahmed Münib, Mir’âtü’t-Turuk, Dersaadet 1306, s. 43.

69 Bursalı M. Tahir, a.g.e., s. 83

70 Hüseyin Vassâf, a.g.e., c. III, s. 20. Vassâf bu ilâhînin Turşucu-zâde Hafız Mehmet Efendi tarafından bestelendiğini tesbit etmektedir.

71 Cahit Baltacı, Şeyh Selâmî Efendi, İstanbul 1984, s. 6. Selâmî Efendi’nin basılan ve bilinen bir tek risâlesi vardır. Yazarın “Risâleler” ifadesi doğru değildir.

72 Mustafa Özdamar, Pirân, İstanbul 2002, s. 417-418.

73 Süleyman Uludağ, Tasavvuf Açısından Gelenek ve Yenileşme, (bk. İslam Gelenek ve Yenileşme, İSAM İstanbul 1996, s. 67 vd.) adlı bildirisinde şöyle bir görüş serdetmektedir:

“Tasavvufta, önceki sûfiler tarafından tesis edilen kaideler, adâb, erkân ve usul yani yol ve yöntem büyük önem taşır. bir müridin, gelenekten gelen bu kurallara uymadan hedefine varması mümkün değildir ve usule uymayan vüsulden mahrum kalır denilir. Edep ve erkân dokunulmazlığı olan değiştirilemez kurallardır. Hatır kalsın yol kalmassın, hâtır kırılırsa kırılınsın yeter ki usul bozulmasın, kan et kanun etme (yeni bir şey ortaya atma, kan eden gelsin, kanun eden gelmesin gibi cümlelerle hep bu anlayış dile getirilmiştir. Tasavvufta geleneğe aykırı olarak ortaya atılan yeni görüş ve uygulamalara tarikat bid’ati denir. Edep ve erkân sapmaları önleyerek geleneğin devamını sağlar...” a. g. m. s. 69. Biz bu-

rada serdedilen görüşü bazı hususlarda katılmakla birlikte, tarikat erkânının değişmeme husûsunu, pîr veya müşşidin koyduğu kurallar çerçevesinde değerlendirilmesi gerektiğine inanıyoruz. Zira her müşşid, erkâna ilavelerde veya çıkarmalarda bulunabilir. Esasen, değiştirilemeyen şey, müşşidin koyduğu kuralların dervîş tarafından değiştirilememesidir. Bunu böyle anlamak gerekir. Örneğin Halvetî tâcının şekli bellidir, ancak önceden Kâdirî olmak hasebiyle mesela Mısrî, Halvetî tâcının ortasına bir Kâdirî gülü ekleyerek yenilik yapmakta ve söz konusu tâca yeni bir anlam yüklemektedir. Süleyman Uludağ'ın kasdettiği usûllerin değiştirilmemesi hususu, müşşidin erkânı bazında ele alınmalı ve bu değiş-tirmeyi dervîşin yapamayacağı şeklinde kabul edilmelidir. Hülâsa her erkân, kurucusundan itibaren müceddit müşşidler tarafından kısmen veya tamamen değiştirilerek günümüze gelmektedir.

74 Ebu Necib Sühreverdi, Âdabü'l-Mürîdîn, Kahire tarihsiz.

75 Şihâbüddin Ömer Sühreverdi, İrşâdü'l-Mürîdîn, Bayezîd Ktp. (Amasya), Yz. Nu: 1074/4.

76 Muhammed b. Hasan Halvetî, El-Adâbü's-Seniyye limen Yuridu Tarîka Sâdâtî'l-Halvetiyye, Süleymaniye Ktp. Düğümlü Baba Bl. Nu: 218.

77 Sinân B. Yakub, Sünen-i Meşâyırlı'l-Halvetiyye, Bayezîd İl Halk Ktp. (Amasya), Yz. Nu 1540/8.

78 Muhammed b. Abdullah el-Hânî, El-Behcetü's-Seniyye fî Adâbi't-Tarîkatî'l-Aliyyeti'n-Nakş-bendiyye, İstanbul 1989; Eserin çevirisi için bk. Muhammed b. Abdullah el-Hânî, Adâb, (çev. A. Hüsrevoğlu), İstanbul 1995.

79 el-Humeyrî İbnü's-Sabbağ, Dürretü'r-Esrâr ve Tuhfetü'l-Esrâr, (Haz. İbrahim Er-Rifâî), Dârü'r-Rifâî, Mısır 1993.

80 Hariîrî-zâde M. Kemâleddin, Risâle-i Kenzü'l-Feyz, Süleymaniye Ktp. H. Mahmud Ef. Bl. Nu: 2631.

81 Abdülkerim Kuşeyri, Kuşeyri Risâlesi, (Haz. Süleyman Uludağ), İstanbul 1991.

82 Hucvirî, Keşfü'l-Mahcûb, (Haz. Süleyman Uludağ), İstanbul 1982.

83 Ebu Nasr Serrâc Tûsî, El-Luma-İslam Tasavvufu, (Haz. H. Kâmil Yılmaz), İstanbul 1996.

84 Sülemî, Sülemî'nin Risâleleri, (Çev. Süleyman Ateş), Ankara 1981. (Risâlenin Çevirisi bu eserin içindedir.)

85 Sühreverdi, Avârifü'l-Maârif-Tasavvufun Esâsları, (Haz. H. Kâmil Yılmaz-İrfan Gündüz), İstanbul 1990.

86 Kelabazî, Doğuş Devrinde Tasavvuf-Taarruf, İstanbul 1992. Bu kaynaklar için toplu bir değerlendirme de yapılmıştır. bk. Mustafa Aşkar, Tasavvuf Tarihi Literatürü, Ankara 1999.

87 Bolulu Himmet Efendi, Adâb-ı Hurde-i Tarîkat, Topkapı Sarayı Ktp. Nu: 181, Yp. 1b-2a.

88 Elimizdeki tasavvuf mûsikisi mecmûasından alınmıştır.

89 bk. Amil Çelebioğlu, Türk Edebiyatında Mesnevîler, İstanbul 1999, s. 222

90 Süleymaniye Ktp. İzmir Bl. Yz. Nu: 340.

91 Diyanet Vakfı İSAM Ktp. Nu: 30253; Süleymaniye Ktp. Yazma Bağışlar, Nu: 3026; Süleymaniye Ktp. Hacı Mahmud Efendi Bl. Nu: 4667; Süleymaniye Ktp. Hacı Mahmud Ef. Bl. Nu: 4894; Bursa Yazma ve Eski Basma Eserler Ktp., Genel, Nu: 4894; Nu: 312/1. İstanbul Belediye Ktp. Atatürk Kitaplığı, Osman Ergin Bl. 389, 428, 441, 1017.

92 Süleymaniye Ktp. İbrahim Ef. Bl. Nu: 439.

93 Bolulu Himmet Efendi, Tarîkat-nâme, (Manzum), Millet Ktp. Ali Emiri T. Yz. Bl. Nu: 509; Bolulu Himmet Efendi, Süleymaniye Ktp. Hacı Mahmud Ef. Bl. Nu: 2548; Bolulu Himmet Efendi, Adâb-ı Hurde-i Tarîkat, (Mensur), Süleymaniye Ktp. İzmir Bl. Nu: 60365; İÜ. Merkez Ktp. Nu: 14986; 6389; Topkapı Sarayı Ktp. Nu: 181.

94 Süleymaniye Ktp. Şehid Ali Paşa Bl. Nu: 2726.

95 Yapı Kredi Bankası Ktp. 15988.

96 İstanbul Belediye Ktp. Atatürk Kitaplığı, Osman Ergin Bl. Nu: 797, 1259; Süleymaniye Ktp. Hacı H. Paşa Bl. Nu: 758; Mevlânâ Müzesi Yz. Nu: 130.

97 Yapı Kredi Bankası Ktp. Nu: 81.

98 İstanbul Belediye Ktp. Atatürk Kitaplığı, Osman Ergin Bl. Nu: 1157.

99 Süleymaniye Ktp. Hekimoğlu Ali Paşa Bl. Nu: 438, yp.385-390.

100 Yapı Kredi Bankası Ktp. Nu: 259.

101 İÜ. Merkez Ktp. Yz. Nu: 2057.

102 Ömer Fuâdî, Menâkıb-ı Şerîf-i Pîr-i Halvetî, Hazret-i Şa'bân-ı Velî, Kastamonu 1875, s. 32.

103 Şeyh Ömerü'l-Fuâdî, Terceme-i Miyâr-ı Tarîkat, Millî Kütüphâne Yz. Nu: A-95l, 140b-144b

104 M. Tatcı Ktp. Nüshası; İÜ Ktp. Nu: 1577; Belediye Ktp. Osman Ergin Yz. Nu: 382, 443; Süleymaniye Ktp. Hacı Mahmud Efendi Bl. 2857; Millet Ktp. Ali Emiri Bl. Nu: 1181; Yapı Kredi Bankası Ktp. Nu: 81; Konya İzzet Koyunoğlu Ktp. yz. Nu: 10818.,20 yk.

- 105 Süleymaniye Ktp. Mihrimâh Sultan Bl. Yz. Nu: 300.
- 106 Şeyh Muhammed Nazmî, Miyâr-ı Tarikat-ı İlâhiyye, Süleymaniye Ktp. HH Paşa Bl. Nu: 693, Aynı Ktp. Saliha Hatun Bl. Nu: 105; İÜ Ktp. A.4082/2.
- 107 Niyâzî-i Mısırî, Risâle-i Usûl-i Tarikat, Çorum İl Halk Ktp. Yz. Nu 845/1.
- 108 Şeyh Abdullah Salahaddîn-i Uşşaki ve Şeyh Abdurrahman Samî-i Uşşâkî, Tuhfetü'l-Uşşâkiyye (Uşşâkî Sâliklerinin Adâbı), (Haz. M. Erol Kılıç), İstanbul 1998.
- 109 Mehmed Emin el-Akşehrî, Tarîkü's-Sevâb ve Menfaat-i Hasene (Tasavvuf Adâb ve Erkânı), (Haz. Necdet Yılmaz), İstanbul 2001.
- 110 Aziz Mahmud Hüdâyî, Arapça ve Türkçe Tarikat-nâme, (Haz. Nevzat Özkan), Kayseri 1998.
- 111 Aziz M. Hüdâyî, Tarikat-nâme, (Haz. Nevzat Özkan), Kayseri 1998.
- 112 Bu cümle Tarikat-name'nin OE ., (Yz. 1081, 5a) nüshasında "Tâcdâ lâzım olan dahi tarikatlerin alâmetleri mikdârı ola." şeklindedir. Bu nüshaya göre Selâmî Efendi 13 dilimli Celvetî tâcını değiştirmemiştir.
- 113 Metin içindeki sayfa numaraları matbu nüshaya aittir.
- 114 en-Necm (53/17)'e işaret edilmektedir.
- 115 en-Necm, 53/9.
- 116 el-Feth, 48/29.
- 117 Ebû Amr Yûsuf bin Abdullâh bin Abdülbirr, Temhîd li-İbni Abdil-birr, Mağrib 1387, 8/66.
- 118 Kaynağına ulaşılamadı.
- 119 el-Hadîd, 57/21.
- 120 el-Hucûrât, 49/13.
- 121 el-Necm, 53/39.
- 122 el-Mü'minûn, 23/51.
- 123 Hilvetü'l-Evliyâ, 2/286; İsmâil bin Muhammed el- Aclûnî el-Cerrâhî, Keşfu'l-Hafâ, Beyrut 1405, 1/469 (1247).
- 124 Aclûnî, Keşfu'l-Hafâ, 2/384 (2669)
- 125 Bu cümle Tarikat-nâme'nin OE ., (Yz. 1081, 5a) nüshasında "Tâcdâ lâzım olan dahi tarikatlerin alâmetleri mikdârı ola." şeklindedir. Bu nüshaya göre Selâmî Efendi 13 dilimli Celvetî tâcını değiştirmemiştir.
- 126 Muhammed bin İsmâil Ebû Abdullâh el-Buhârî, Sahîhu'l-Buhârî, Beyrut 1987, 5/2283 (5817) ; Muslim bin Haccâc Ebû Hüseyin, Sahîhu Muslim, Beyrut ty., 4/2034 (2640); Muhammed bin İsmâ Ebû İsmâ et-Tirmizî, Sünenü't-Tirmizî, Beyrut ty., 4/595 (2385).
- 127 el-Mâide 5/13.
- 128 el-Bakara 2/191.
- 129 Yûsuf 12/108.
- 130 el-Enfâl 8/28; et-Tegâbûn 64/15.
- 131 Sâd 38/22.
- 132 el-Furkân 25/74.
- 133 el-Enbiyâ 21/107.
- 134 Kaynağına ulaşılamadı.
- 135 Buna benzer hadisler için bkz: Tirmizî, Sünenü't-Tirmizî, Beyrut ty, 4/601 (2398); Muhammed bin Hibbân bin Ahmed Ebû Hâtim et-Temîmî, Sahîhu İbn-i Hibbân, Beyrut 1993, 7/160; Hâkim en-Nişâbü'rî, el-Müstedrek Ale's-Sahîhayn, Beyrut 1990, 1/99.
- 136 Buhârî, Sahîh, 4/310 (1078); Muslim, Sahîh, 4/2171 (2819); Tirmizî, Sünen, 2/268 (412).
- 137 Belediye nüshasında "kômür tutmak" ifadesinin altında küçük harflerle "hamur tutmak" (s. 13) ifadesi yer almaktadır.
- 138 el-Furkân 25/74.
- 139 Ahmed bin el-Hüseyin bin Alî bin Mûsâ Ebû Bekir el-Beyhakî, Sünen-'l-Beyhakî el-Kübrâ, Mekke-i Mükerrreme 1994, 10/219; Ebû Nuaym Ahmed bin Abdullâh el- Isfehânî, Hilvetü'l-Evliyâ, Beyrut 1405; 10/82.
- 140 el-İsrâ 17/44.
- 141 et-Tevbe 9/103.
- 142 et-Talâk 65/3.
- 143 el-İhlâs (112/1-4)'a işaret edilmektedir.

Azîz Mahmud Hüdâyî Döneminde Üsküdar'da Aile Hayatı ve Sosyal Yapılanmada Celvetiye Tarikatının Rolü

Y R D . D O Ç . D R . N A C İ Ş A H İ N

Ayfon Kocatepe Üniversitesi, Fen - Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü

İnsanlık tarihi manevî liderlerin yoğun çabaları ile ayakta kalmıştır denilse yeridir. Manevi liderler, insanlık tarihine yön ve güç veren önemli direnç noktaları ve dinamikleridir. Bütün bu manevi temellerin dinamikleri ise yine bu önderlerin yoğun çabaları neticesinde oluşmuştur. İnsanlığı iyiliğe, güzelliğe sevk eden bu maneviyat erenleri yoğunlukla toplumsal önemlerini muhafaza etmektedirler. Türk milletinin yaşam mücadelesinde bu maneviyat erenlerinin bu bağlamda büyük katkıları bulunmaktadır. Bunlardan biriside Azîz Mahmud Hüdâyî Hazretleridir.¹

Yaşadıkları dönemi aydınlatan bu müstesna insan sadece o dönemi değil, kendisinden sonra gelen dönemleri de etkisi altında bırakmıştır. İlminden, feyzinden, irfanından sonraki nesillerde nasibini almıştır. Dönemin Osmanlı sultanı I. Ahmed'i etkileyen Azîz Mahmud Hüdâyî Hazretleri, bu ilim ve irfanını kendisinden sonrakilere nasıl aktarmışsa, kendisinden önceki dönemlerde büyük zatların bilgi ve irfanıyla yoğrulmuş, ilmi ve manevi letâfeti bu zatların manevi bünyesinden istifade ederek yerine getirmekteydi. Bunlar arasında Şeyh Muhammed Üftade, Somuncu Baba Hazretleri, Hızır Dede gibi maneviyât erenleri bulunmaktadır.

Anadolu coğrafyasının manevî önderleri ile bu vatan yıllar yılı maneviyât çizgisinde yoğrulmuş ve Celvetiye olarak isimlendirilen bir çizginin devamı yolunu açmıştır. 1541 yılında başlayan yaşam çizgisinde Allah'a mensup anlamında

olan Hüdâyî isimlendirmesini şeyhi, Şeyh Muhammed Üftâde Hazretleri vermiştir. Eğitimi içerisinde geçirdiği sürelerde muhakkak ki tahsil ve terbiye gördüğü hocalarının büyük katkısı bulunmaktaydı. Bunlardan Nasırzâde Ramazan'ın dikkatini çekmiş bulunduğu gibi medrese öğrenimi sırasında edindiği terbiye ve eğitim, dönemin sosyal yapılanmasında ve aile birlikteliğinde örnek alınması gereken bir davranış biçimi olarak gelişmiştir.

Azîz Mahmud Hüdâyî'nin, Nasırzâde Ramazan'ın yanında geçirdiği dönem belki de kendisinden sonraki dönemde ufkunu açan bir geçiş dönemi süreci olmuştur denilebilir. Medrese tahsili neticesinde icra ettiği ilmiye sınıfına ait görevler onu olgunlaştırmıştır. Azîz Mahmud Hüdâyî Hazretleri, Nasırzade Muhammed Hazretlerinin vefatı neticesinde Bursa kadılığına atanacaktır.

Bu bağlamda Azîz Mahmud Hüdâyî Dergahı'nın bir dönem Osmanlı tahtı üzerindeki etkisi siyasi olaylarda Üsküdar'ı ön plana çıkarmıştır. Yeniçeri ayaklanmalarında devlet adamlarının sığındığı bu dergah aynı zamanda Anadolu'ya gönderilen ordunun başına geçen Sadrazamların duasını almak için uğradıkları bir dergâh haline gelecektir.

Bu dergâhın günlük hayatta oynadığı rol kadar siyasi kararları ve dengeleri belirleme gücüne sahip olması Üsküdar'ın siyasi, sosyal ve kültürel önemini ortaya koyan göstergelerdir. Azîz Mahmud Hüdâyî Hazretleri şehir kimliğinin oluşmasında önemli rollere sahip olmuş mühim şahsiyetlerdendir. Üsküdar bir dönem mekan olarak onunla ruhunu bulmuş, onunla kimliğini tamamlamıştır. Aile hayatının bu yapılanması üzerinde dururken, Celvetiye tarikatının sosyal kimlik üzerindeki etkilerini ortaya koyan belgeler yoğunluktadır.

Celvetiye² tarikatının kurucusu olan Azîz Mahmud Hüdâyî bu bağlamda Anadolu Sünniliğinin önemli bir ismidir. Uygulamaları, dönemi içerisinde geniş yankı bulmuş ve isabetli kararlarla bu kararlar desteklenmiş bulunmaktadır. M. 1610 yılında saraya gönderdiği ayrıntılar içeren bir raporda “alevi-kızılbaş köylerine cami yapılması ve Sünniliğin öğretilmesi ile ilgili yoğun ve yaygın çalışma yapılmasını istediği ve alevi-kızılbaşların bu bağlamda ıslah edilebileceğini ifade etmesi son derece önemlidir. Bu raporun saraya ulaşmasından sonra cami yapımının hızlandığı ve vakıf yoluyla ve gerekse de hayırseverler yardımıyla Alevi köylerine³ yönelik kültürel işlevli faaliyetlerin arttığı görülmektedir. Anadolu'da İran kaynaklı jeopolitik tehdit merkezi dikkate alındığında ve dönemin nazik statüsü irdelendiğinde bu kararın ne kadar isabetli olduğu kendiliğinden anlaşılabacaktır.

Esasında Üsküdar yaşamında yer alan sosyal ailevi yapılanmada bu görünüm yabancı gezginlerinde dikkatini çekmiş bulunmaktadır. “Üsküdar şehrini böylesine dinî eserlerle doldurup bayındır kılan müslüman gelenekleri, doğrusunu söylemek gerekirse canlı ve uygarlık yaşamı için gerekli bulunan şeyleri de - hiç değilse bunlar oranında -düşünmekten geri kalmamıştır.”⁴

Üsküdar'da sosyal yapılanmada son derece önemli bir rol oynayan Celvetilik, esasında Bayramiyye tarikatının bir şubesidir. Arapça'da yerini, yurdunu, terk etmek mânâsına gelen Celvet kelimesi, tasavvuf ıstılahı olarak, kulun, Allah sı-

fatları ile halvetten çıkışı ve Allah'ın varlığında yok oluşu anlamına gelmektedir. Celvetiyye, celvete mensup olanlara verilen isimdir. Bu bakımdan itibarı olan her şeyi çıkarmak, tanrıyla bütünleşmek demektir. Halvet ile Celvet arasında anlam ve imlâ açısından alt ve üstteki noktadan başka bir fark yoktur. Celvet ve halvet kelimeleri, başlangıçta bir makam ve meşreb ifade ederken daha sonraları iki ayrı tarikatın adı olmuştur.

Bu bağlamda dikkat edildiğinde Celvetiyye tarikatının ilk kurucusu olarak değişik isimler ileri sürülür. Bu değişik rivâyetler değişik yorumlarla değerlendirilmiştir. Bursalı İsmâil Hakkı⁵ nın bu bağlamdaki bir ifadesi tarikatın kuruluş, gelişme ve olgunlaşma dönemlerini ifade etmektedir.

İbrahim Peçevî Tarihine göre, "Silsilenâme-i Celvetiyyân⁶" Azîz Mahmut Hüdâyî'nin dönemin sultanı 1. Ahmed'in bir rüyasını kerâmetle tâbir etmesini, sebep olarak göstermektedir. İbrahim Peçevî, Rumeli Kazaskeri Sunullah Efendi'nin etkisi ile vezir Ferhat Paşa tarafından Fatih Camii'ne vaiz tayin edildiğini kaydetmekte ve bu tayinin belki de bundan sonraki yükselişinde esas unsur olduğunu ifade etmektedir⁷. Mahmud Hüdâyî, dönemin geleneklerine uyarak üç ke-re hacca gitmiştir. Kanuni Sultan Süleyman'ın kızı Mihrimah Sultan'dan olan kızı Ayşe Sultan ile evli olduğu ve insanları etkileyecek şekilde tatlı dilli ve güzel söz söyleyen bir kişiliğe sahip olduğu ifade edilmektedir.

Azîz Mahmud Hüdâyî devlet erkânıyla gâyet iyi geçinmeye özen göstermiş, şeyhi olan Üftade hazretleri onun için "evladım padişahlar ardınca yürüsün", şeklinde dua etmiştir. Üsküdar'da ilim ve irşat faaliyetleri ile uğraşırken Osmanlı Sultanı I. Ahmed ile yolda karşılaşır. Sultan şeyhini görünce hemen atından inerek yerine şeyhini oturtmuştur. Atın dizginlerinden çekerek yürütmeye başlamıştır. Bir müddet ilerledikten sonra Azîz Mahmud Hüdâyî attan inip padişaha; "...Sultanım bu devlet geleneğine yakışmaz. Siz sultansınız, ata siz bininiz. Benim birkaç adım da olsa at ile gitmem, sırf şeyhimin duası yerini bulsun diye idi şeklinde ifade etmiştir. Türk devlet geleneği ve Türk Sosyal hayatının ne kadar iç içe uyumlu davranış biçimleri geliştirdiği ve birlikteliği burada da açıkça göze çarpmaktadır.

Çok geniş halk tabakalarına nüfuz edebilen Azîz Mahmud Hüdâyî sadece İstanbul'un Üsküdar'ının sosyal yaşantısını değil, Anadolu ve balkanlar coğrafyasının çok geniş kitlelerini de etkilemiştir. Nasihatlar eden Azîz Mahmud Hüdâyî Sultan Ahmed Camiinin açılışında (1616) ilk hutbeyi okumuş, böylece halkın sosyal ve kültürel yapılanmasına katkıda bulunmuştur. Azîz Mahmud Hüdâyî Hazretlerinin her ayın ilk Pazartesi günü de burada halkı irşat faaliyetlerine devam ettiği bilinmektedir.

Bilindiği gibi şehirlerdeki yaşamın ve sosyal hareketliliğin ve aynı zamanda ekonomik oluşumun ortaya çıkabilmesi için, şehir merkezindeki bazı temel yapıların oluşması ve zamanla bu yapılar etrafında bir yapılanma kendiliğinden ortaya çıkmaktadır. Bunlar çok çeşitli sosyal, dini ve diğer toplayıcı merkezli unsurlardan oluşabilmektedir⁸. Üsküdar'da bu tür yapılanmanın ekonomik unsurları bir yana bırakılacak olursa, sosyal ve daha çok dini anlamda bir birlikteliğin ya-pılaşmada önemli bir etken olduğu görülecektir. Osmanlı-Türk şehir geleneği-

Yeni Camii ve pazar yeni

nin önemli bir örneğini oluşturan Üsküdar'da sosyal hayat ve aile yapısı Azîz Mahmud Hüdâyî döneminde çok iç içe geçmiş mekanlarda sürdürülmekteydi. Osmanlı klasik şehir anlayışında mahalleler arasındaki sokakların oldukça dar olduğu ve yabancı gözlerden korumak maksadıyla, çıkmaz sokaklarda dahil olmak üzere inşa edildiği bilinmektedir.

Üsküdarın oluşturduğu kimlik yabancı gözlemci ve gezginlerin dikkatinden de kaçmamıştır.

Gerard de Neval, *Voyage en Orient*(Doğuya Seyahat) isimli eserde, karşılaştığımız, böylesine zarif ve nazik bir misafirperverliğin bize verdiği zevk ve şerefi mübalağa etmemeye büyük bir özen göstermeye çalıştığımı belirtmek isterim. Bugün artık belirli bir kültür seviyesine ulaşmış aydın Türklerin dini konularda, özellikle Müslüman olmayanlara karşı olan düşünce ve hareketlerinde o eski sert ve müsamahasız taassuplarını bıraktıklarına hükmetmek lazımdır⁹ demektedir. Üsküdar, Avrupa tarafında yer alan ve sakinleri çeşitli ırklardan olan İstanbul'dan daha fazla dini bütün Müslümanların şehri özelliğini dile getiren Neval, Asyalı Üsküdar, eski örf ve adetleri hâlâ koruyor. Evleri, çeşmeleri ve camileri daha bir eski üslûptan demektedir. İstanbul tarafında görülen sağlık tedbirlerini, temizleme çalışmalarını, yol yapımlarını ve yaya kaldırımlarını, atların çektiği arabalarda yapılan kadınlı erkekli gezintiler gibi yenilikleri, Üsküdarlılar genellikle bir tehlike olarak görmekte. Üsküdar, birde yaşlı Müslümanların sığınağıdır demektedir. Üsküdar'ın bir kaç camii'nden ve selvili mezarlıklarından başka dikkati çeken bir şeyi yok. Aslında köşkleri, çeşmeleri ve yüksek minareleri olmasa, diğer Türk şehirlerinden ayırt edilmeyecektir diyen Neval, "Hu çeken" dervişlerin tekkesi büyük camiden biraz ileride tekkenin mimarisi-

nin üslûbu evvelce gördüğümüz “zikreden” dervişlerin Beyoğlu’ndaki tekkesinden daha eski demektir. Ayinleri seyrettikten sonra deniz kenarına geri dönmek için dervişler tekkesinden aşağıya doğru inmeye başladık. Bu sırada yeni doğmakta olan mehtap, solumuzdaki Karaca Ahmet mezarlığının ulu selvilerini ve Yukarı Üsküdar’ın(Gümüş Şehir kendisine has renkleri ve yaldızlı süslemeleri içerisinde parıldayan evlerini biraz daha belirgin hale getiriyordu. Tophane’de kıyıya çıktığımızda yeniden karşı yakaya baktım. Porsuk ve Selvi ağaçları ile kalan Karaca Ahmet mezarlığının ve onun gerisindeki mavimsi dağların ufka yansıyan siluetlerini görünce, Byron’un şu sözlerini hatırladım... “Ey Üsküdar! Senin beyaz evlerin binlerce mezarın önünde bulunuyor.Ama onların üzerinde daima yeşil kalan selvi ağaçları var. O büyük ve hüznü selvilerki kendi yapraklarının bezemeleri arasına sonsuz bir matemini izini bırakmışlar. Tıpkı karşılık görmemiş, bir aşk gibi..¹⁰

Üsküdar’ı koruyan büyük mazgallı hisarlardan bahsedilmektedir ki, bunlar Anadolu hisarıdır¹¹.

Üsküdar’daki sosyal hayatın boyutlarını anlatan Neval, sosyalitenin ne tür ve derecede uygulanabilirliği konusunda şunları anlatmaktadır. “Çoğu yaldızlı boyalarla süslenmiş, önüne öküz koşulmuş her çeşit araba, Üsküdar’ın çeşitli semtlerinin hanımlarını bu tatlı sulara taşıyordu. Çeşmenin başında, kuşların cıvıldaşmalarını andıran yumuşak heceli Türk dili ile konuşan, gülüşen, birbirine takılan, yarenlik eden kadınlardan ve çocuklardan başkası görülüyordu.. Kadınlar yüzlerini peçe altına saklamışlarsa da biz Frenklerin bakışlarından pek fazla kaçmaya çalışmıyorlar. Eşlerine pek sadakati olmayan erkekleri tahrik etmemek için kalın peçeler takılmasını isteyen polis emirleri, kadınların bu gibi ufak tefek kaçamaklara müsamaha ile bakmasına mani olamıyor.

Üsküdar’la ilgili gözlemlerini kaleme alanlardan biriside Nicolas de Nicolay’dır. 1551 tarihinde Fransa kralı II. Henri’nin elçisi Comte d’Aramont’u ikinci defa İstanbul’a ggetiren elçilik heyetinin içerisinde bulunduğu gemide Osmanlı toplum yapısı hakkında kapsamlı bilgiler ve resimleriyle ifadelere yer veren Nicolas de Nicolay’da vardı. Nicolas de Nicolay Fransaya döndükten bir müddet sonra gözlemlerin kaleme aldığı bu eserini basmıştı.

Yazar Üsküdar, Galata, Kadıköy, hakkında edindiği bilgileri kaleme almıştır. Yazmakla kalmamış bunları resimlemiştir. XVII.yüzyıldan itibaren seyahatnamelerinde Üsküdar’la ilgili izlenimlerde şehrin karakteristik özellikleri ve daha ayrıntılı bilgi yer almaktadır. Robert Mantran. Arvieux Şövelyesi’ni anılarından “ burada oldukça büyük ticaret yapıldığını” ve yine gezgin Tournefort’tan “Burası Avrupa’ya ticaret yapmaya giden Ermeni ve Acem kervanlarının başlıca buluşma yerlerinden birisidir” notlarını aktarırken¹², Üsküdar’ın o yüzyıldaki ticaret merkezi olduğu üzerine vurgu yapmaktadır. Kendisi bir seyyah olmamasına rağmen yazdığı kitaptaki anlatım bir seyahatnameyi andıran Kömürciyan’ın XVII.yüzyılda Üsküdar’daki yaşamı anlatan satırlarına bakalım: “Üsküdar’a ilerleyelim onun vaziyetini de görelim. Sahilde içinde köşklerle büyük bir konak bulunan işte şu yer. Hanzâde Bahçesidir. Ötedeki Kaya Sultan’ın bahçesini bulduğuş İskele Öküz Limanıdır. Bunu yanında Öküz Limanı adını taşıyan sa-

ray vardır. Üsküdar'ın hisarı yoksa da o Bursa'dan hiç geri kalmaz. Bura halkını birçoğu büyük şehre (İstanbul) gider gelir. Üsküdar'da civar sahiller ve etrafındaki köyler için Cuma günleri büyük pazar kurulur.”¹³ Bugün merkezde kurulan pazarın ne amaçla kurulduğunu yansıtmaları açısından bu bilgi önemlidir.

Klasik Osmanlı-Türk aile yapılanmasının mahalle bazında yapılması esasında ızgara türünde iken¹⁴, bazen şehirlerin yerleşim mekanlarının temel özelliklerinden dolayı bunun yapılamadığı ve Üsküdar örneğinde olduğu gibi pek çok engebeli arazi üzerinde yapılanmanın gerçekleştirildiği görülecektir. Dini inanın yaşama etkisinden dolayı özellikle müslüman mahallelerinde dini şahsiyetlerle iç içe yaşamak arzusu ve isteği, halkla dini önderleri birleştirmiştir. Bunun canlı örneklerine sadece Üsküdar'da değil, mesela Eyüp'te de rastlamak mümkündür. Burada da yaşayan yada ölmüş dini şahsiyetlerle halk bütünleşmiş ve kendisini bunlara yakın görmeyi arzulamıştır.

Toplumsal yapının en önemli mihenk taşını oluşturan ailede geçen sosyal yapılanmanın sağlam temeller üzerine inşa edilmesi hiç kuşkusuz o toplumun temel özelliklerini aldığı sosyal, ekonomik, dini, kültürel v.b yapıların mevcudiyeti ile mümkündür.

Üsküdar aile yaşamında etkin olan Celvetiye tarikatı bu bağlamda Aziz Mahmud Hüdayî dönemi Üsküdarını değil, dönemin İstanbul'unu pek çok bağlamda etkisi altında bırakmış saray dahil, etkili ve nüfuzlu çevrelerde etkinliğini ortaya koymuş bulunmaktadır.

İslam hukuk sisteminin etkili olarak uygulandığı günlük yaşam biçiminde mahkemelerdeki hukuksal davalarda şer'i hukuk sisteminin kurallarına uyulduğu anlaşılmaktadır. Her mezhep mensubunun kendi hukuki konularında mahkemede savunma hakları bulunduğu gibi, şer'i konularda hüküm veren kadı mahkemelerinin yoğunlukla tercih edilmesi sadece müslim ahali için değil, gayr-i müslim ahali içinde çokça tercih edilen bir yoldu.

İslam hukukunun belirli şartlarda yerine getirilmesini ifade ettiği çok evlilik konusunda Üsküdar sosyal aile yaşamında genellikle tek eşliliğin tercih edildiği görülmektedir. Ailelerdeki çocuk sayılarının ortalama olarak 5 çocuk sınırında olduğu görülmektedir. Ancak bunun istisnalarının da olduğu sayının bazen 6, bazen de 7 gibi rakamlara ulaştığı görülmektedir. Ölen kimselerin geride bıraktıkları ve miras taksimini içeren tereke defterlerine bakıldığında bu durum açıkça kendisini gösterecektir.

Her dönemde olduğu gibi bu dönemde de sosyal anlaşmazlık konularının çokça yaşandığı görülmektedir. Hırsızlık, gasp, dolandırıcılık, adam öldürme, yaralama, yol kesme, adam alıkoyma, ırza geçme, kız kaçırma gibi sosyal nitelikteki olayların hiçbir zaman eksik olmadığı görülmektedir.

Yine bu dönemde Müslim ve gayr-i Müslim unsurların bir arada yaşadıkları ve aynı mekanları ortak kullandıkları görülmektedir. Esasında Üsküdar'da diğer Anadolu kentlerinin pek çoğunda olduğu gibi gayr-i Müslim unsurların yaşadıkları mekanlar birbirinden katı çizgilerle ayrılmamış, yaşam birlikteliği aynı mahalle sınırları içerisinde devam etmiştir.

Azîz Mahmud Hüdâyî Hazretlerinin bence çok anlamlı olan şu duasıyla satırlarımı bitirmek istiyorum. “Ömründe bir kere türbemize gelip fatiha okuyanlar kıyamete kadar bizimdir. Bizi sevenler ömürlerinde fakirlik görmesinler. İmanlarını kurtarmadıkça ölmesinler. Öleceklerini bilsinler ve haber versinler ve de ölümleri denizde olmasın.”

SONUÇ

Yerel tarihlerde ortaya çıkan neticeler genel tarihe katkıları açısından değerlendirildiğinde ayrıca önem arz etmektedir. Ülkemizdeki bu anlamda şehir tarihinin bilinmeyen bir kısmını Üsküdar bağlamında aydınlatma düşüncesi ön planda olmuştur.

Azîz Mahmud Hüdâyî Hazretleri şehir kimliğinin oluşmasında önemli rollere sahip olmuş mühim şahsiyetlerdendir. Üsküdar bir dönem mekan olarak onunla ruhunu bulmuş, onunla kimliğini tamamlamıştır.

Dönemin Üsküdar'ının aile yaşamının temel ve öz nitelikleri onunla kimliğini geliştirme imkanı bulmuştur. Bu bağlamda Türk aile yapılanması onun yaşadığı dönemde tüm etkinliğini devam ettiregelmiştir. Aile hayatının bu yapılanması üzerinde hiç kuşku yok ki Celvetiye tarikatının sosyal kimlik üzerindeki etkilerini ortaya koyan unsurlar yoğunluktadır. Aile yaşantısı ile sosyal yapılanmanın birleşmesinden Türk aile sisteminin özgün niteliklerine ulaşıldığı görülmektedir.

Şehir insanının kendi milli kimliğinin yapılanmasında değer verdiği şahsiyetlerin yaşam biçimi ve kendileri hakkındaki düşünceleri hep ön planda olagelmıştır. Dua motifi insanların en zayıf oldukları yada kendilerini öyle hissettikleri manevi bir özelliktir. Azîz Mahmud Hüdâyî'nin sevenleri için yaptığı dua çevresindeki halenin dolup taşmasına vesile olmuş ve bir anlamda da insanı insan yapan temel değerlere vurgulama yoluyla göndermede bulunan mühim bir anahtardır. Bu duadırki, dönemin insanının sosyal ve dini yönüne işaret etmekle onu kendi kimliği içerisinde yoğurmuştur. “Ömründe bir kere türbemize gelip fatiha okuyanlar kıyamete kadar bizimdir. Bizi sevenler ömürlerinde fakirlik görmesinler. imanlarını kurtarmadıkça ölmesinler. öleceklerini bilsinler ve haber versinler. Ve de ölümleri denizde olmasın.”

bu yüzden türbesi dolar taşar. Türk kültür ve medeniyetinin korunması, gelecek kuşaklara aktarılması maksadıyla yerel tarihte yer almış sosyal unsurların tespit edilmesi, şehir şuurunun oluşmasına hiç kuşku yok ki önemli ölçüde etki edecektir. Tarihi çağlardan beri önem arz eden ve bu bağlamda, sosyal, kültürel ve ekonomik yapılanmasıyla büyük bir birikime sahip olan Üsküdar'ın kent yapısının ortaya konulmasındaki öz niteliklerin yapılanmasının sağlanması önemlidir.

BİBLİYOGRAFYA

A-Arşiv Kaynakları:

Başbakanlık Osmanlı Arşivi,

İstanbul Ahkâm Defterleri=B O A /606;

B O A 1/137/606; B O A 1/177/796; B O A-1/7/27; B O A- 1/12/55; B O A- 1/31/143.; B O A 1/41/186; B O A 1/45/204; B O A 1/53/242; B O A 1/81/373; B O A 1/89/402; B O A 1/89/403; B O A 1/104/462; B O A 1/128/570; B O A 1/206/924; B O A 1/208/939; B O A 1/232/1037; B O A 1/284/1269; B O A 1/117/395; B O A 2/129/437; B O A 2/131/443; B O A 2/135/462;

İstanbul Müftülüğü Şer'iyye Sicilleri Arşivi Üsküdar Mahkemesi, Üsküdar Şer'iyye Sicilleri=Ü Ş S- 4453-3,4,5,9,12,18,27; Ü Ş S-4455-9,10,11,12,13,14,15,17,19,22; Ü Ş S-4456-22,27,31,32,33,34,35,36; Ü Ş S-4527,4,5,6; Ü Ş S-4528,3,4,5,6,7,8,9,10,11,12,13,14;

B-Diğer Kaynaklar:

AKSEL, Atilla, "Üsküdar İlçesi", Düünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi, c.VII, Kültür Bakanlığı ve Tarih Vakfı Yayınları, İstanbul 1993.

AKYAVAŞ, Ragıp, Âsitâne, c. I, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 2000.

ALTINOK, Baki Yaşa: Hacı Bayrâm Veli-Bayrâmilik, Melâmîler ve Melâmîlik, Oba Kitâbevi, 1995.

ANADOL, Cemal, İstanbul ve Anadolu Evliyâları, Melda Yayınevi, 1984.

AND, Metin, 16. yüzyılda İstanbul-Kent-Saray-Günlük Yaşam, Akbank Kültür ve Sanat Kitapları, İstanbul 1993.

ANDIÇ, Fuat, Üsküdar'dan Çıktım Yola Hatıralar, Eren Yayıncılık, İstanbul 2001.

ARAZ, Nezihe, Anadolu Evliyâları, Fatış Yayınevi, İstanbul 1958.

AYAŞLI, Münevver, Dersaadet, Bedir Yayınevi, 1993.

AYGEN, Zeynep, "Kentlerin Tarihi Dokusu Korunmalı mıdır?", Cogito, (Kent ve Kültürü Özel sayı), S. 8, İstanbul 1996.

AYVERDİ, Samiha, Boğaziçinde Tarih, Kubbealtı Neşriyatı, İstanbul 2002.

BALTACI, Cahid, Tasavvuf Lügatı, Elif Neşriyat, 1981.

BANARLI, Nihad Sâmî, İstanbul'a Dair, Kubbealtı Neşriyatı, İstanbul 1986.

BAYRAK, M.Orhan, İstanbul'da Gömülü Meşhur Adamlar, Aksüt Matbaası, İstanbul 1979.

BAYRÂMOĞLU, Fuat, Hacı Bayrâm-ı Velî, c.I-II, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1983.

BAYRI, M. Halit, İstanbul Folkloru, Türkiye Yayınevi, İstanbul 1947.

BELGE, Murat, İstanbul Gezi Rehberi, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 1999.

BIRGE, John Kingsley, Bektaşîlik Târîhi, Ant yayınları, 1991.

BÜYÜKAKSOY, Kâzım, Hak Yolunun Önderleri, İstanbul 1979.

CANSEVER, Turgut, İstanbul'u Anlamak, İz Yayıncılık, İstanbul 1998.

CEBECİOĞLU, Ethem, Hacı Bayrâm Veli, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1991.

CERASI, Maurice M., Osmanlı Kenti, (Çev. Aslı Ataöv), Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 1999.

ÇELİK, Z., The Remaking of Istanbul Portrait of an Ottoman City in the Nineteenth Century, London 1982.

DELEON, Jack, Boğaziçi Gezi Rehberi, Remzi Kitâbevi, İstanbul 1998.

Dikeçligil, Beylû, "Kültür Kavramının Analizi veya Sosyo-Kültürel Gerçekliğin Yapısı Üzerine Bir İnceleme", Dünyada ve Türkiye’de Güncel Sosyolojik Gelişmeler- I. Ulusal Sosyoloji Kongresi, 3-5 Kasım 1993 İzmir, Sosyoloji Derneği Yayınları, Ankara 1994.

DİKEÇLİGİL, Beylû, "Sosyal Yapı Analizi", Yeni Türkiye Dergisi, c. XV, Ankara 1997.

EL-ÜSKÜDARİ, İsmâil Hakkı, Merâkid-i Mu’teber-i Üsküdar, Türkiye Turing ve Otomobil Kurumu Yayınları, İstanbul 1976.

ERAYDIN, Selçuk, Tasavvuf ve Tarikatler, Marmara Üniversitesi İlâhiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, İstanbul 1994.

EREMYA ÇELEBİ, Histoire d’Istanbul au XVIIe Siecle, (Türkçesi: Hrand Andreasyan), İstanbul 1952.

ERGİNER, Suat, Asya’nın Kapısı Üsküdar, Fatih Matbaası, İstanbul 1966.

EYÜBOĞLU, İsmet Zeki, Tarikatler, Mezhepler Târîhi, Geçit Kitâbevi, İstanbul 1987.

FAROQHI, Suraiya, Osmanlı’da Kentler ve Kentliler, (Çev.: Neyyir Kalaycıoğlu), Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2000.

GERMANER, Semra -Zeynep İnankur, Oryantalistlerin İstanbulu, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2002.

GÖKÇEN, Rifat, Üsküdar, Özyürek Yayıncılık, İstanbul 1996.

GÖLPINARLI, Abdülbaki, Türkiye’de Mezhepler ve Tarikatler, Gerçek Yayınevi, İstanbul 1969.

GÜVENÇ, Bozkurt, Türk Kimliği, Remzi Kitabevi, İstanbul 2000.

HANÇERLİOĞLU, Orhan, İnanç Sözlüğü, Remzi Kitâbevi, İstanbul 1975.

HASKAN, Mehmet Nermi, Yüzyıllar Boyunca Üsküdar, c.I-III, Üsküdar Belediyesi Üsküdar Araştırmaları Merkezi, Yayınları, İstanbul 2001.

HAVILAND, William A., Kültürel Antropoloji, (Çev.: Hüsamettin İnaç-Seda Çiftçi), Kaktüs Yayınları, İstanbul 2002.

İNCİCİYAN, G. V., Boğaziçi Sayfıyeleri, Eren Yayıncılık, İstanbul 2000.

İstanbul Ansiklopedisi, Kültür Bakanlığı ve Tarih Vakfı Yayınları, Ankara 1993.

İstanbul Kültür Ve Sanat Ansiklopedisi, Tercüman Gazetesi Kültür Yayını, İstanbul 1982.

KAHRAMAN, Kemal-Seyfettin Ünlü, Hayal Şehir Şiirlerde Üsküdar, Üsküdar Araştırmaları Merkezi Yayını, İstanbul Tarihsiz.

KARA, Mustafa, Tasavvuf ve Tarikatler, İletişim Yayınları, İstanbul 1992.

KARA, Mustafa, Tekkeler ve Zâviyeler, Dergâh Yayınları, İstanbul 1990.

KILIÇBAY, Mehmet Ali, Şehirler ve Kentler, İmge Kitabevi, Ankara 2000.

KONYALI, İbrahim Hakkı, Üsküdar Târîhi, c.I-II,, Ahmed Said Matbaası, İstanbul 1976.

KUBAN, Doğan, İstanbul Bir Kent Tarihi, (Çev.: Zeynep Rona), Tarih Vakfı Yurt

Yayınları, İstanbul 2000.

MANTRAN, Robert, 17. Yüzyılın İkinci Yarısında İstanbul, c.I (Çev.; Mehmet Ali Kılıçbay-Enver Öncan) Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1990.

MANTRAN, Robert, XVI ve XVII. Yüzyılda İstanbul'da Gündelik Hayat, (Çev. Mehmet Ali Kılıçbay), Eren Yayıncılık, İstanbul 1991.

MANTRAN, Robert, İstanbul Tarihi, (Çev. Teoman Tunçdoğan), İletişim Yayınları, İstanbul 2002.

MAZLUM, Deniz, "Üsküdar", Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi, c.VII, Kültür Bakanlığı ve Tarih VakfıYayınları, İstanbul 1994.

MICHAELIS, Ruth, Lieder Der Welt: Türkei (Lieder Aus Der Türkei), Christian Wegner Verlag, Hamburg 1960.

MUSAHİPZADE CELAL, Eski İstanbul Yaşayışı, Türkiye Yayınevi, İstanbul 1946.

ÖZEMRE, Ahmet Yüksel, Üsküdar, ah Üsküdar!, Kaknüs Yayınları, İstanbul 2002.

ÖZEMRE, Ahmet Yüksel, Üsküdar'da Bir Attâr Dükkânı, Kubbealtı Neşriyatı, İstanbul 2003.

SERJEANT, R. B., İslam Şehri, (Çev.; Elif Topçugil), İz Yayıncılık, İstanbul 1992.

SOLMAZ, Mehmet, Üsküdar, İstanbul 1991.

TABAKOĞLU, Ahmet, Türk İktisat Tarihi, Dergah Yayınları, İstanbul 1997.

TANMAN, M. Baha, "Üsküdar Mevlevihanesi", Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi, c.VII, Kültür Bakanlığı ve Tarih Vakfı Yayınları, İstanbul 1994.

ÜNVER, Süheyl, İstanbul Risaleleri, İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür İşleri Daire Başkanlığı Yayınları, c.III, İstanbul 1995.

YILMAZ, H.Kâmil, Azîz Mahmud Hüdâyî, Erkam Yayınları, İstanbul 1990.

DİPNOTLAR

¹ 1541 yılında Koçhisar'da doğdu. İstanbul'da Molla Nasırzâde'den dersler aldı. Hocasıyla birlikte Edirne'ye gitti. Sultan Selim Medresesi'nde hocalık yaptı. Şam ve Mısır'ı dolaştı. Bursa'da müderrislik görevinde bulundu. Şeyh Üftade'ye intisap etti. Celvetiye tarikatını kurdu. Çeşitli yerlerde irşad görevini sürdürdü. İstanbul'da tekke açtı. Aruz ve hece vezniyle şiirler yazdı. Dinî-tasavvufî şiirin önemli temsilcilerinden biri sayıldı. 1628 yılında vefat etti. Arapça ve Türkçe otuz kadar eseri vardır. bk. Hasan Kâmil Yılmaz, Aziz Mahmud Hüdâyî, Türkiye Diyanet Vakfı, İslam Ansiklopedisi, c. IV, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 1991, s.338-340.

² Azîz Mahmud Hüdâyî, 948/1552-1038/1628 tarihleri arasında yaşamış bir Türk mutasavvıfıdır. İyi bir medrese tahsili gördükten sonra Sûfiyye mesleğine sülûk ederek Bursalı M. Muhyiddin Üftade'ye mürid olmuş ve kısa zamanda onun yanında hilâfet alarak irşâda mezun olmuştu. Şeyhinin vefatından sonra İstanbul'a gelerek irşâda başlayan Hüdâyî, ilmi ve mânevî nüfûzu sayesinde halkın her kesiminden binlerce insanın sempatisini kazanmış, özellikle devlet adamları ve sultanların hürmetine mazhar olmuştur. Onun eserleri Celvetiyye tarikatının teşekkülünü ve sistemleşmesini sağlamıştır. Hüdâyî'nin Vakiât, Tarikat-nâme, et-Tarikatü'l-Muhammediyye ve Câmiu'l-Fazâil gibi eserleri tarikatın temel kaynakları arasında sayılabilir.

³ Şu hususun açıkça anlaşılması lazım gelirken, Alevi köyleri Anadolu'da İslam öncesi Türk Kültürünün temel unsurlarını açıkça ortaya koymakta ve yaşatmaktadır. Bu İslam öncesi Türk kültürü, Anadolu'da tüm canlılığıyla yaşamaktadır.

⁴ Azîz Mahmud, a.g.e., s. 98.

⁵ Bursalı İsmail Hakkı'nın "Celvetiyye tarikatı İbrahim Zâhid Gilânî (ö. 700/1300) devrinde hilâl; Üftade (ö. 988/1580) zamanında yarım ay; Hüdâyî (ö. 1038/1628) asrında ise dolunay durumundadır." şeklindeki ifadesi bu bağlamda değerlendirilebilir.

⁶ Mahmud Hüdâyî, vahdet-i vücûdu, şerîat hudutlarını taşmamak üzere kabul eden ve her hususta zahitlik yolunu tutan tam sünî bir şeyhtir. Hatta o, tasavvufta taşkınlık gösteren, serbest fikri olan sofilere bile karşıdır. Celvetiyye'de sülûk, esmâ iledir. Esmâ-i seb'a yani Allah'ın yedi adı "usûl-i esma" adını alır. Celvetilikte bunlardan başka beş ad daha kabul edilmiştir ki bunlara da "furû-i esmâ" denilir. Celvetiyye Tarikatı, Bayramiyye'nin; Bayramiyye de Safeviyye ve Halvetiyye'nin bir kolu sayılmaktadır. Celvetiyye, Hz. Ali kanalıyla gelen bir tarikat olması itibarıyla cehri zikri esas olan, nefis tezkiyesine önem veren bir tarikatır. Harîrîzâde M. Kemâleddin, Tîbânü vesâil-i'l-hakâik adlı eserinde Celvetiyye'nin esaslarının tezkiye, tasfiye ve tecliye olduğunu belirtir. "Tezkiye" dünya sevgisini terkederek nefsi mâsivânın şerrinden korumak; "Tasfiye", kalbi her türlü kirden temizleyerek ilâhî iradenin aksedeceği bir hâle getirmektir. "Tecliye" ise, zât-ı İlâhî'nin yine kendisi için zuhûru demektir. Sâlikin, bu âlemi, Hakk'ın zuhûr mahalli olarak görmesidir. Her çeşit ibadet ve zikirten gaye, insanı gerçek kulluğa erdirmek, kalp tasfiyesi ve nefis tezkiyesiyle kemâle ulaştırmaktır. Celvetiyye tarikatının temel esasları, yine Celvetîler'in kabul ettiği usûle göre, "zikir" ile "manevî ve sürî mücâhede" sûretiyle gerçekleştirilebilir. Kısaca "kelime-i tevhîd" zikri denilen tevhid zikri, bu tarikatın farklı bir özelliği olarak kabûl edilebilir. Celvetiyye'de sülûkün dört mertebesi vardır: Tabiat, nefis, rûh ve sır. Tabiat mertebesinde sâlik tabiatın gereği olan yeme, içme ve cinsî münâsebetten mücâhede yoluyla uzaklaşmaya çalışır. Zaruret ölçüsünde yer, içer ve belli bir süre evlenmez. Nefis mertebesinde nefsten kaynaklanan kötü huy ve sıfatlarını mücâhede yoluyla terketmeye çalışır. Nefsin kötü fiilleri iki türlüdür. Bir grubu kendi irâdesi ile işlediği günahlar; diğerleri iyice yerleşmiş kötü huy ve alışkanlıklardır. Bunların her iki grubun da ancak riyâzat ve mücâhede ile ıslah edilebilir. Nefis, belli şekillerde ıslah edilip kontrol altına alınca rûh ve sır mertebelerine yol açılmış olur. Ruh mertebesinde sâlik, nefsin kötü huylarının tasallutundan kurtulup rûhu ile irtibata geçmiş sayılır. Ruhun bozuk tarafı, marifet-i ilâhiyyeden mahrumiyyettir. Bu yüzden rûhun terbiyesi ancak marifet-i ilâhiyye ile olur. Rûh mertebesinde ilm-i ledün sırları zâhir olmaya başladığında sâlike "keşf" vâki olmaya başlar. Tabiat ve nefis mertebelerinde keşf yoktur. Sâlik rûh mertebesinde mârifet ve ilâhî aşkı elde ettikten sonra, sır mertebesine yükselir. Bu mertebenin gereği mâsivâdan ilgiyi kesmek, Hakk'tan başkasına gönül vermemektir. Bu makam, mahv fena ve tecellî nurlarının zuhûr ettiği vuslat makamıdır. Bu dört makamın her biri, ayrı ayrı renklerle temsil edilmiştir: Tabiatta renk "toprak" âlâmeti olarak siyahtır. Nefis kan rengindedir ve bu "hevâ" âlâmeti sayılır. Rûhta renk sarıdır ve "ateş"in sembo-

lüdür. Sırr renksizdir ve “su”yu temsil eder. Böylece anâsır-ı erbaa* tamamlanmış olur. Bu dört makamın sonunda Celvetî sâlikî hilâfete ehil hâle gelerek mürşidi tarafından halife tayin edilir. Celvetiyye’nin; Bursalı İsmâil Hakkı tarafından kurulmuş olan Hakkıyye, Selâmi Ali Efendi’ye nisbet edilen Selâmiyye, Kütahyalı Ali Fenâî Efendi’nin temsil ettiği Fenâiyye ve M. Hâşim Baba tarafından kurulmuş olan Hâşimiyye olmak üzere dört kolu vardır. İstanbul’da tarikat ve tekke faaliyetlerinin serbest olduğu dönemlerde, hemen hemen otuza yakın celveti tekkesi vardı. Celvetiyye tarikatında diğer tarikatlardan farklı olarak dizler üstüne kalkılıp yarı-kıyam hâlinde icra edilen bir zücür tarzı vardır ki buna “nısf-ı kıyâm” ya da “hızır kıyâmı” denilir. Celvetî mensuplarının giydiği Celvetî tacının tepesinde onüç; dilim ve bu dilimleri birleştiren bir düğme bulunur. Tarikatın merkez tekkesi, İstanbul-Üsküdar’da Azîz Mahmud Hüdâî’nin medfûn bulunduğu âsitânedir. Tarikat, İstanbul ve Bursa’nın dışında Balkanlar’da da yayılma istidadı göstermişti. (Geniş bilgi için bkz., H. Kâmil Yılmaz, Azîz Mahmud Hüdâyî ve Celvetiyye Tarikatı, İstanbul 1982.

⁷ İbrahim Peçevî, Peçevi Tarihi, c. II, s. 36.

⁸ Ahmet Tabakoğlu, Türk İktisat Tarihi, Dergah Yayınları, İstanbul 1997, s. 151 vd.

⁹ Gerard de Neval, Voyage en Orient, Doğuya Seyahat-(Ramazan Geceleri), (çev: Muharrem Taşçıoğlu), Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara 1984, s. 82-86.

¹⁰ Neval, a.g.e., s. 86-94.

¹¹ a.g.e., s. 236.

¹² Robert Mantran, XVI.ve XVII. Yüzyılda İstanbul’da Gündelik Hayat, (çev. M.A. Kılıçbay-E.Özcan), Ankara 1990, s. 20.

¹³ E.Çelebi Kömürçüyan, İstanbul Tarihi, İstanbul 1988, s. 47.

¹⁴ Sevgi Aktüre, “17. Yüzyıl Başından 19. Yüzyıl Ortasına Kadarki Dönemde Anadolu Osmanlı Şehrinde Şehîrsel Yapının Değişme Süreci”, Orta Doğu Teknik Üniversitesi Mimarlık Fakültesi Dergisi, c. I, Sayı: 1, Ankara, 1975.; Sevgi Aktüre, 19. Yüzyıl Sonunda Anadolu Kenti Mekansal Yapı Çözümlemesi, Ankara 1981.

Tarih İçinde Mevlevîlik ve Celvetîlik

Y R D . D O Ç . D R . S E Z A İ K Ü Ç Ü K

Sakarya Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi

“Allah’a ulaşan yollar (tarîkatlar) yaratılmışların sayısı kadardır” düsturunu kabul eden mutasavvıflar, birbirlerinin meşrep ve zevkine saygı ile bakmış, sadece kendi aralarında değil, diğer din ve mezhep mensuplarına da sevgi ile yaklaşmışlardır. Farklılıkları Zât-ı Bârî’nin değişik sıfatlarının tecellisi olarak kabul etmişlerdir.¹

Bu bağlamda;

Bilmek istersen eğer meslek-i dervîşânı
Sevenin bendesiyiz sevmeyenin sultânı, diyen sûfiler,
Ehl-i dil diyemem sînesi sâf olmayana
Ehl-i dil birbirini bilmemek insâf değil
beytiyle de hedef birlikteliklerini veciz bir şekilde ifade etmişlerdir.

Bu manada Mevlevîlik ve Celvetîlik de gayeleri ve hedefleri aynı olan tasavvuf yolları olarak karşımıza çıkarken, bu iki tarikat silsileleri vasıtasıyla Hz. Peygamber’e ulaşır ve tasavvufî terbiyede bu silsilelerin ayrı bir önemi vardır.

672/1273 yılında Mevlânâ Celâleddin Rûmî’nin vefatının ardından oğlu Sultan Veled (ö. 712/1312)’in sitemleştirdiği ve Mevlânâ’nın tasavvufî düşünce ve yaşantısı çerçevesinde bir tasavvuf yolu olarak ortaya çıkan Mevlevîlik; şiir, mûsikî ve semâ gibi üç bediî unsuru bir araya getirerek oluşturduğu anlayışla, asırlar boyu Osmanlı toplumunu yakından etkileyen tarikatların başında gelmiştir.² Bu tarikatın tekkeleri olan ve birer mûsikî konservatuvarı ve sanat mektebi gibi faaliyet gösteren mevlevîhaneler de, Osmanlı topraklarındaki yerleşim merkezlerinde, aynı zamanda Osmanlı kültür, sanat ve edebiyatının temsilciliğini yapmıştır.³

Sema eden mevleviler

Mevlevîliğin bu özellikleriyle birlikte, Mevlevîlerin zarafet, nezaket ve hoşgörü gibi vasıfları diğer tarikat mensuplarıyla yakınlaşmalarına vesile olmuş ve tarih boyunca birçok tarikat mensubu kendi tarikat kisvesiyle birlikte Mevlevî neşvesini de üzerinde taşımaktan çekinmemiştir.⁴

Bu tarikatlardan biri de Celvetîliktir. Ortak silsileden neşet ettiği kabul edilen Mevlevîlerle Celvetîler arasında tarih içerisinde yakınlaşmalar olmuş, Celvetîliğin kurucusu Azîz Mahmud Hüdâyî (ö. 1038/1628) ile İstanbul Galata Mevlevîhanesi Şeyhi İsmâil Rusûhî Ankaravî (ö. 1041/16431), tarihte “Kadıızâdeliler Hareketi” veya “Kadıızâde-Sivâsî Kavgası” olarak bilinen tekke-medrese mücadelesinde Kadıızâdelilere karşı beraber hareket etmişlerdir. Ayrıca Celvetîler içerisinden Sarı Abdullah Efendi ve İsmâil Hakkı Bursevî gibi sûfiler Mevlevîlerin başucu kitabı Mesnevî’yi şerh etmişler ve her iki tarikat mensupları mûsikî ortak paydasında buluşmuşlardır.

Mevlevîlerle Celvetîleri yaklaştıran en önemli bağ, Mevlevîyye ile Celvetîyye’nin içinden neşrettiği kabul edilen Halvetiyye silsilesi birlikteliğidir.

Azîz Mahmud Hüdâyî dönemi Mevlevî şeyhlerinden Galata Mevlevîhanesi postnişini İsmâil Ankaravî, Risâle-i Usûl-i Tarikat-ı Mevlânâ isimli eserinde; “Ey ârif-i şerî’at ve ey tâlib-i hakikat! Âgâh olun ki, Hz. Mevlânâ efendimizin tarikeleri silsile ile Hz. Ali efendimize erişir. Haliyâ sâlikleri içre Halvetî namıyla zikrolunur tariktir...” diyerek, Mevlevîliğin Halvetî silsilesinden bir tarikat olduğunu belirtmektedir.⁵

Yine Galata Mevlevîhanesi postnişinlerinden Şeyh Galib (ö. 1214/1799) de es-Suhbeti’s-sâfiye isimli eserinde; “Tarikimizdeki erkânın çoğu, Seyyid-i Sırdan Muhakkık Tirmizî’den gelir. Onlarda Kübreviyye ve Hemedânîyye’den almıştır.

Sultan Veled, Şems'le babasından her ikisinden birden ve ayrı ayrı feyz alarak bunlara tevarüs ettirmiştir.” der. Hırka giydirmeyi anlatırken de; “Horasan erleri ve Hacegân diye tanınan Kübreviyye ile Hemedâniyye, hırka silsilesini bir başka yoldan almıştır ki, Kümeyl İbn-i Ziyâd'a varır ve onun vasıtasıyla Hz. Ali'ye ulaşır” kaydını ekler.⁶

Tasavvuf tarihinde tarikat geleneği malum olduğu üzere iki silsile kabul eder. Bunlardan biri Hz. Ali'ye diğeri ise Hz. Ebu Bekir'e nisbet edilir ve bu iki sahabeden Hz. Peygamber'e ulaşır.⁷

Mevlevîlerle Halvetîler'in ortak silsilesi Cüneyd Bağdadî tarîki ile Hz. Ali'ye ulaşan silsiledir. Bu silsilede iki tarikat Ebu'n-Necîb es-Sühreverdî (ö. 563/1167)'de birleşir. Buradan Necmeddin Kübrâ (ö. 618/1221), Sul'tânü'l-Ulemâ Bahâuddin Veled (ö.629/1231), Burhaneddin Muhakkık Tirmizî (ö. 642/1244) ve Mevlânâ Celâleddin Rûmî ile Mevlevîlik silsilesi oluşur.

Bu silsilelerden Mevlevîlerin ve Halvetîlerin ortak silsilesi olan ve Hz. Ali'ye ulaşan silsile;

Hz. Peygamber (Hz. Ali (ö. 48/668) (Hasan-ı Basrî (ö. 110/728) (Habîb-i Acemî (ö. 130/747) (Davud-ı Tâî (ö. 1165/781) (Marûf-ı Kerhî (ö. 200/816) (Serriyy-i Sakatî (ö. 257/870) (Cüneyd-i Bağdadî (ö. 297/909) (Ebû Bekir Şiblî (ö. 334/945) (Muhammed Zeccâc (ö. 487/1094) (Ahmed Gazalî (ö. 520/1126) (Sultânü'l-Ulemâ'nın babası Ahmed Hatibî (ö. 528/1133) (Mevlânâ'nın babası Sultânü'l-Ulemâ Bahâuddin Veled (ö.629/1231) (Seyyid Burhaneddin Muhakkık Tirmizî (ö. 642/1244) (Mevlânâ Celâleddin Rûmî (ö. 672/1273) şeklindedir ki, Mevlevîler için önemli bir kaynak olan Eflâkî, Mevlevî silsilesini de bu şekilde nakletmektedir.⁸

Yine Risâle-i Sipahsâlâr müellifi, Mevlânâ'nın kendi babasından, onun da yine kendi babası Ahmed Hatibî'den feyz aldığı, Ahmed Hatibî'nin ise Ahmed Gazalî'nin halifesi olduğunu söyler.⁹

Mevlevîler arasında Sultânü'l-Ulema Bahâuddin Veled'i Necmeddin Kübrâ'nın halifesi sayanlar ise bu silsileyi;

Cüneyd-i Bağdadî (Ebû Ali Ruzbarî (ö. 322/933)(Ebû Ali Katib (Ebû Osman Mağribî (ö. 373/983)(Ebû Kasım Cürcanî (ö. 469/1076) (Ebû Bekir Nessâc (ö. 487/1094) (Ahmed Gazalî (ö. 520/1126) (Ebu'n-Necîb es-Suhreverdî (Ammar Yasir (ö. 582/1186) (Necmeddin Kübrâ (Sultânü'l-Ulemâ Bahâuddin Veled (Mevlânâ Celaladdin Rûmî şeklinde aktarırlar.¹⁰

Bu silsile Halvetî silsilesi sayılabilir. Çünkü Ebheriyye tarikatının pîri Kutbuddin Ebherî (ö. 627/1228-1229), Ebu'n-Necîb es-Sühreverdî'nin halifesidir ve Rukneddin vasıtasıyla Şihabeddin Tebrizî'yi (ö. 702/1302) ve onun halifesi Cemaleddin Tebrizî vasıtasıyla “İmamü'l-Halvetiyye” diye anılan İbrahim Zâhid-i Geylânî'yi (ö. 690/1291) yetiştirmiştir. İbrahim Zâhid-i Geylânî, Halvetiyye ile Kalenderiyye'yi birleştirip “Safeviyye” yahud “Erdebiliyye” tarikatını kurmuş olan Seyyid İshak Safiyuddin el-Erdebilî'nin (ö. 735/1334) şeyhidir. Sonradan bu tarikat oğlu Musa Sadreddin Erdebilî (ö. 794/1391), onun oğlu Hâce Alaeddin Ali Erdebilî (ö. 832/1429) ve bazı rivâyetlere göre onun oğlu İbrahim vasıta-

sıyla Hamîduddin Aksarayî'ye (ö. 815/1412), buradan da Bayramiyye'nin kurucusu Hacı Bayram Velî'ye (ö. 833/1429) ulaşmıştır. Bayramiyye, sonradan Şemsiyye ve Melâmiyye kollarına ayrılmıştır.¹¹

Abdûlbaki Gölpınarlı; "Bayramî Melâmileri, Mevlevî silsilesinin böylece Halvetiyye silsilesiyle birleşmesinden pek memnun olmuşlar ve Mevlevîleri adeta benimsemişlerdir. İsmâil Ankaravî de Mevlevîliği Halvetiyye'den sayar ki bu fikri gütmesindeki en mühim âmil kendisinin de Mevlevîlikten önce Bayramî şeyhi oluşudur." der.¹²

Bir Celvetî şeyhi olan İsmâil Hakkı Bursevî (ö.1137/1725) Celvetiyye'nin ilk defa yukarıda silsilede de ismi geçen İbrahim Zâhid-i Geylanî'den (ö.690/1291) zuhur ettiğini söylemektedir. Ancak bilindiği üzere Celvetiyye, tarikat olarak Azîz Mahmud Hüdâyî döneminde teşekkül etmiştir.¹³ Esas itibarıyla Halvetiyye'nin bir kolu olan Celvetiyye'nin silsilesi, İbrahim Zâhid-i Geylanî'de aynı tarikatın kollarından Zâhidiyye, Safiüddin-i Erdebilî'de (ö. 735/1334) Safeviyye, Hacı Bayram-ı Velî'de (ö. 833/1429-30) Bayramiyye ile birleşmektedir. Tarikatın kurucusu Azîz Mahmud Hüdâyî'nin şeyhi Üftâde (ö. 988/1580)'nin Sümbül Sinan'a, kendisinin de Nureddinzâde ve Kerîmüddin Halvetî gibi Halvetî ricâline mensup olmaları, Celvetiyye'nin Halvetiyye ile ilgisini ortaya koymaktadır. Nitekim Hüdâyî de; "Bizim tarîkimiz hem Halvetî hem Celvetîdir" diyerek tarikatının Halvetiyye ile iç içe olduğunu işaret eder.¹⁴

Öte yandan Celvetiyye'nin Bayramiyye ile doğrudan ilgisi vardır. Celvetî şeyhlerinden Yakub Afvî (ö. 1149/1736) Celvetiyye'nin Bayramiyye'den doğduğunu söyler. Azîz Mahmud Hüdâyî'nin tarikat silsilesi Üftâde, Hızır Dede (ö. 918/1512), Akbıyık Sultan (ö. 860/1456) vasıtasıyla Hacı Bayram-ı Velî'ye ulaştığından, Celvetiyye Bayramiyye'nin bir şubesi sayılır.¹⁵

Yukarıdan beri izaha gayret edildiği üzere, Halvetiliğin kurucusu Ömer Halvetî, İbrahim Zâhid-i Geylanî'nin halifesi olarak Harezm'de irşat faaliyetinde bulunan amcası Ahi Muhammed Halvetî'ye (ö.780/1378-1379) intisab etmiş, onun ölümünden sonra irşat makamına geçmiştir. Ömer Halvetî'nin tarikat silsilesi Ahi Muhammed vasıtasıyla İbrahim Zâhid-i Geylanî'ye nisbet edilen Zâhidiyye silsilesinde birleşir. Silsile İbrahim Zâhid-i Geylanî'nin halifesi Sadreddin Erdebilî'de Safeviyye, Ömer Halvetî'de Halvetiyye tarikatına dönüşmüştür. Safeviyye'den Bayramiyye, Bayramiyye'den Celvetiyye tarikatı doğmuştur.¹⁶

Mevlevîlerle Celvetîler arasındaki bağlantıya Azîz Mamud Hüdâyî'nin şeyhi Üftâde ile başlatmak gerekmektedir. Kaynaklar Üftâde'nin vaaz ve irşat faaliyetlerinde Mesnevî'yi yanından ayırmadığını nakletmektedir. Üftâde'nin Mesnevî ile alakadar olması, tedris ve vaazla iştigal ettiği günlerde, bir gece rüyasında Mevlânâ'yı görmesi Mevlânâ'nın ona rüyada; "Bizim Mesnevî'mizden de bahsediniz." sözüne karşı, lisân-ı Farisî ile iştigalleri olmadığını arz edince, "Siz başlayınız, o lisan size münkeşif olur" demesiyle başlamıştır. Üftâde, böylece vaaz ve derslerinde Mesnevî'den beyitler okuyarak, tasavvuf üzere derin yorumlar ortaya koymuştur.

Ûftâde'nin Mevlânâ'nın Mesnevî'sini yanından ayırmadığını gösteren şu olay da dikkat çekicidir. Zamanın âlimlerinden biri Ûftâde'nin yanında onu imtihan etmek ve küçük düşürmek maksadıyla hakâik-ı Sülemî'den bahs açınca Ûftâde; "Biz onun ehli değiliz. Lakin niyetinizi Mesnevî-i Şerif'ten tefe'ül edelim" der ve Mesnevî'yi açtıklarında;

"Tarikat yolunun yolcusu budur ki, onun yolunda şerîat hükümleri söz sahibidir." beyti karşılına çıkmış ve âlim özür dileyerek Ûftâde'ye bende olmuştur.¹⁷ Yukarıda izah etmeye çalıştığımız şekilde, Mevlevîlerle Celvetîler tarihin akışı içerisinde ortak tarikat silsilesine sahip oldukları gibi, XVII. asırda tasavvuf erbabını sıkıntıya sokan Kadızâdeliler hareketine karşı da ortak tavır sergilemişlerdir.

Kadızâdeliler hareketi, Birgivî Mehmed Efendi (ö. 981/1573)'nin, XVI. asırda sûfîlerin semâ ve devranına şiddetle karşı çıkması ile tohumları atılan ve XVII. yüzyılda vaiz Kadızâde Mehmed Efendi (ö. 1045/1635)'nin körüklemesiyle tarihe tekke-medrese kavgası veya Kadızâdeliler hareketi olarak geçen bir olaydır.¹⁸ Bu hareket mensupları zamanın yöneticilerini de etkileyip yanlarına alarak tekkelerde icra edilen zikir, semâ ve devran gibi sûfî uygulamalarının şerî'ata muğayir bidatler olduğunu, bu hususların yasaklanıp icra edenlerin cezalandırılması gerektiğini talep etmişler ve taleplerinde de bir müddet başarılı olmuşlardır. Kadızâdeliler hareketi, Kadızâde Mehmed Efendi'nin vefatından sonra Üstüvânî Mehmed Efendi (ö. 1071/1661) ve daha sonra Vanî Mehmed Efendi önderliğinde diğer Kadızâdelilerce XVII. yüzyıl boyunca devam etmiştir.¹⁹

Kadızâdeliler hareketi neticesinde; zikir, semâ ve devran yasaklanmış, bu süreçte birçok mutasavvıf sürgüne gönderilmiş, başta Mevlevî tekkeleri olmak üzere tekkeler zaman zaman tahrip edilmiş²⁰ ve kapatılmıştır. Sürgüne gönderilenler arasında İsmâil Ankaravî²¹, Niyazi Mısrî, Konya Mevlânâ Dergâhı Şeyhi Ebû Bekir Çelebi ve 1096/1685 senesinde padişahın huzurunda yaptığı vaaz esnasında Kadızâdeliler hareketini eleştiren Celvetî şeyhi Atpazarî Osman Fazlı (ö. 1102/1691) da bulunmaktadır. Sefîne-i Mevlevîyye müellifi Mustafa Sakıb Dedde; semânın 1077/1667 senesinde yasak edilişi üzerine bir haftada yaklaşık bin Mevlevî'nin öldürüldüğünü nakleder.²²

Bu hareketin karşısında tarikat erbabı içinden Halvetî şeyhi Abdülmecid Sivâsî (ö. 1049/1639)²³ başta olmak üzere Azîz Mahmud Hüdâyî ve Galata Mevlevîhanesi postnişini İsmâil Ankaravî yer almıştır. Biz burada konunun tarihi detaylarına girmeden Mevlevîlerle Celvetîlerin bu harekete karşı ortak tavırlarını aktarmaya çalışacağız.

Azîz Mahmud Hüdâyî, Kadızâdeliler hareketine karşı tavrını ortaya koymak için Keşfu'l-kınâ an Vechi's-Semâ²⁴ isimli bir Arapça bir risâle kaleme almıştır.²⁵ Mevlevîlerden de Galata Mevlevîhanesi postnişini İsmâil Ankaravî, Kadızâdeliler hareketine karşı tepkisini belirtmek için semâyı savunur mahiyette Hucetü's-Semâ²⁶ isimli bir risâle yazmıştır.

Her iki müellifin de hedefi Kadızâdelilerin mûsikî ve semâyı bidat sayıp yasaklanması talebinin şerî'at açısından yersiz olduğunu vurgulamak ve mûsikî ve semânın İslam kültürü içinde var olan delillerini ortaya koymaktır. Ankaravî risa-

lesinde semâyı mutlak manada savunurken, Azîz Mahmud Hüdâyî semânın reddinin mümkün olamayacağını aklî ve naklî delillerle açıklamaya çalışmıştır. Hüdâyî, telif ettiği risâlenin hemen başında; “Bilesin ki semâ gerçek âşıklarda zâhir olan ilahî bir sırdır. Bizzat zevkine varandan başkası, semâyı gerçek anlamda tanıyıp bilemez. Semâ, yâ taklidî olur ya da tahkikî. Taklidî semâ ehl-i hâl ve vecd ashabına dahil olmak için onlara benzemek maksadıyla yapılan semâdır. Çünkü “Kim bir kavme benzerse onlardan sayılır” buyurulmuştur. Tahkikî semâ da iki kısımdır. Biri tabiî, diğeri ruhânî olan semâ. Tabiî olan semâ, güzel sesler ve latîf nağmeler sayesinde hâsıl olur. İlâhî ve ruhânî olan semâ ise ancak maneviyattan kaynaklanır. Bu semâ ricâl-i sûfiyye büyüklerinin ve tahkik ehli olanların semâyı olup bunlara semâ-ı mutlak ehli de denilir. Çünkü bunlar, nağmelerle mukayyet olan semâ’a kâil değildirler. Zira onlara yüce himmetleri ve yüksek manevî rûtbeleri yüzünden nağme tesir etmez. Nağmelerle hasıl olan tabiî semâ ile maneviyattan hasıl olan semâ arasındaki fark, birincisinin lahn ve nağmelerin tesiri ile vücuda gelmesi, ikincisinin ise kuvvetli bir vâridat neticesinde zuhura gelmesidir. Tabii semâ sahibinin hareketi feleğin hareketi gibi dairevidir. Vâridât-ı ilâhiyye sahibinin semâyı ise onun yere yatmasıdır.” der ve semânın delillerini âyet, hadis, sahabe uygulamaları ve sûfilerin söz ve davranışlarından örneklerle izah etmeye çalışır.²⁷

Risalenin sonundaki cümleler ise ehl-i tasavvufu başkalarının sözlerine aldırma- dan yollarına teşvik mahiyetindedir: “Ehl-i hâl için yol, böylelerinin (yani it- hamda bulunanların) sözlerine kulak vermemektir. Zahirin zahirinde kalan ehl-i kışrın, inkârdaki ifratına kulak verme! Zira onların ne sağlam bir zevkleri var- dır, ne de habîs ile temizi tefrik kabiliyetleri. Onlar yola adabıyla sulûk etme- mişler, evlere kapısından girmemişlerdir. Samimi bir dervişe lazım olan salihle- rin yoluna devamla peygamberin sünnetine uymak, Hak kapısında sabit-kadem olmaktır.”²⁸

Aynı konuda Kadızâde Mehmet Efendinin tarikat erbabı için “düdük çalanlar”, “tahta tepenler”²⁹ şeklinde ağır ifadeleri üzerine Mevlevîler de harekete geçmiş- ler ve Ankaravî’den semâ ve raks karşı olanları susturması için bir risâle yaz- masını talep etmişlerdir. Ankaravî de; Ahmed b. Muhammed b. Muhammed et- Tusî (ö. 520/1126)’nin Bevâriku’l-İlma’ fî tekfîri men Yuharramu’s-Semâ’ isimli risalesini temel alarak risâlesini telif etmiştir.

Ankaravî, bir Mevlevî olması ve semâ’nın Mevlevî tarikatının ayrılmaz bir rük- nünü teşkil etmesi sebebiyle, Azîz Mahmud Hüdâyî’den farklı olarak yukarıda belirttiğimiz gibi mutlak manada semâyı savunmaya çalışmıştır. Risalesine; “Ey Azîz Kardeşim! Şunu bil ki, öfkeli bir gözle kin dolu bakışlarla bakmayıp insaf- lı bir bakış ve rıza ile yaklaşırsan, âşıkların ve fukaranın devranının, raks ve se- mâ adetlerinin haram olmadığını göreceksin. Raks haramdır deyip de onu yap- nı fasık kabul edenler hakikatte verdikleri bu hükmün kendilerine döndüğünü bilmelidirler. Şimdi ben bu kanaatin batıllığının ispatında çok büyük fayda mü- lahaza ettiğim gibi bu takdire şayan hakikatin ortaya çıkmasında nice açık delil- ler ve kesin senetler takdim eyledim” diyerek başlar ve risalesini üç bölüme ayı- rır. Birinci bölümde; raks ve devranın haram olmadığını deliller getirerek isbat

Galata Mevlevihane'sini gösteren bir resim

etmeye çalışır. İkinci bölümde semâ konusunu ele alarak semânın meşruiyetini anlatır. Üçüncü bölümde ise; def çalmanın mübah olduğu görüşünü işler.³⁰

İsmâil Ankaravî bu risalesini tarikat erbabına takdim etmiş ve bu gayreti sebebiyle Azîz Mahmud Hüdâyî tarafından da takdir ve tebcîl edilmiştir.³¹

Bu durumda gösteriyor ki, Mevlevîlerle Celvetîler bu süreç içerisinde karşılıklı dayanışma içerisinde olmuşlar ve Kadızâdelerin hücumlarına kalemleriyle de karşı koymaya çalışmışlardır.

Mevlevîlerle Celvetîleri bir araya getiren bu dayanışma iki tarikatın yakınlaşmasına vesile olmuştur. Daha sonraki dönemlerde Celvetîlerden Sarı Abdullah Efendi ve İsmâil Hakkı Bursevî'nin Mesnevî'yi şerh etmeleri de iki tarikat arasındaki yakınlaşmanın değişik bir tezahürü olarak kabul edilebilir.

Azîz Mahmud Hüdâyî hayatta iken kendisine intisab eden Sarı Abdullah Efendi (ö. 1071/1661), Celvetî olmakla birlikte Hüdâyî'nin vefatından sonra Bayramî-Melâmî şeyhlerinden İdris Muhtefî ve Hacı Beşir Ağa'ya intisabı sebebiyle Melâmî olarak da kabul edilir. Nasîhatü'l-Mülûk adlı eserinde kendisinin; aslen Bayramî, tarikatçe Celvetî, terbiyece Mevlevî olduğunu kaydetmektedir.³² Mesnevî'nin birinci cildini Cevâhir-i Bevâhir-i Mesnevî ismiyle beş cilt olarak şerh etmesi sebebiyle "Şârih-i Mesnevî" diye şöhret bulmuştur.³³ Sarı Abdullah Efendi bir Celvetî olarak Mesnevî'yi şerh etmekle kalmamış dönemin Edirne Mevlevî şeyhi Neşâtî Ahmed Dede (ö. 1083/1672)³⁴ ve Ankaravî'nin müridlerinden "Cevrî" mahlasıyla meşhur Cevrî İbrahim Çelebi (ö. 1057/1647)'nin yetişmesine de katkıda bulunmuştur.³⁵

Azîz Mahmud Hüdâyî'den sonra Celvetîliğin en önemli simâlarından biri olan İsmâil Hakkı Bursevî, başta Rûhu'l-Beyân tefsiri olmak üzere, telif ettiği yüzden

fazla eserle Osmanlı tasavvufu içerisinde ayrıcalıklı bir yere sahip sûfî müelliflerden biridir.³⁶ Bursevî'nin hayatı ve eserleri dikkatle incelendiğinde³⁷ şeyhi Osman Fazlî'nin yanı sıra başta İbn-i Arabî, Sadreddin Konevî, Ūftâde ve Azîz Mahmud Hüdâyî olmak üzere, Mevlânâ'nın onun üzerinde ayrıca etkisinin olduğu görülmektedir.³⁸

Bursevî'nin eserlerinde dikkat çeken en önemli noktalardan biri, hiç şüphesiz Mevlânâ'nın ve Mesnevî'den nakillerde bulunmasıdır. Bursevî, Mesnevî'nin ilk 738 beytini de Rûhu'l-Mesnevî adıyla ayrıca Türkçe olarak şerh etmiştir.³⁹

Mevlânâ ve Bursevî'nin yaşadığı dönemler açısından bakıldığında aralarında dört buçuk asırlık tarihi bir fasıla olsa da, Bursevî'nin eserlerinde Mesnevî'den sık sık alıntılar yapması ve Mesnevî'yi de şerh etme isteği, bir Celvetî olarak İsmâil Hakkı Bursevî'nin Mevlânâ'ya karşı ilgisinin önemli bir işaretidir. Bursevî'nin Mevlânâ'ya ve eserlerine karşı alakası genç yaşlarında başlamış, müridliği yıllarında tekkede zahiri ilimlerle ilgili dersler alırken, tekke dışından da Farsça öğrenmiş ve Mevlânâ'nın Mesnevî ve Fîhi mâ Fîh'ini mütalaa etmiştir. 1102/1691 ve 1132/1720 yıllarında iki defa da çeşitli vesilelerle yaptığı yolculukları esnasında Konya'ya uğrayarak Mevlânâ'nın kabrini ziyaret etmiştir.⁴⁰

Bursevî, Mesnevî'yi Allah'ın Mevlânâ'ya bir lütfu ve Mevlânâ'yı söyletmesi (intak) olarak kabul eder ve ilham olduğu için itiraz edilmemesi gerektiği kanaatini belirtir.⁴¹ Mesnevî'ye karşı olan saygısı, Bursevî'nin bu eseri şerh etmesine önemli bir neden kabul edilebilir. Bir diğer nedeni de, kendi ifadesiyle ismini vermediği bir dostunun ısrarlı Mesnevî'yi şerh etme talebi ve Mesnevî'nin birinci cildinden yaptığı tefe'ül ve gördüğü bir rüyadır.⁴²

Mesnevî'yi şerh etmeye başlayan Bursevî, ilk otuz beytini şerh ettikten sonra, gerek meşguliyeti gerekse bazı hallere dûçar olması sebebiyle bir ara şerhe son vermeyi düşünürse de, yine gördüğü bir rüya üzerine şerhe devam etmiştir.⁴³ İlham ve istihareye tabi olarak şerh ettiğini belirttiği bu çalışmasını, 738. beytin şerhiyle birlikte yine manevi bir işaret neticesinde son verdiğini belirtir.⁴⁴

Bursevî, eserin özelliklerinden bahsederken; Mesnevî gibi bu şerhin de gönül ehli için yazıldığını, sırlarını ehil olanların anlayabileceğini, Mesnevî'nin yanlış anlaşılabilir yerlerinin bu şerh sayesinde vuzuha kavuştuğunu, bu anlamda da bu şerhin bir altın terazisi hassasiyetinde hakikati ortaya koyarken şeraite uygunluğuna azami dikkat edildiğini belirtir.⁴⁵ Şerh esnasında karşısına çıkan bazı konuları da ifşasına ruhsat verilmediği için tahrir etmediğini de ayrıca belirtir.⁴⁶

Bursevî'nin Mesnevî şerhi çağdaşı Mevlevîler arasında ilgi uyandırmış ve Kahire Mevlevîhanesi şeyhi Hasan Taibî Dede kendisine bir mektup yazarak şerhten bir nüsha talebinde bulunmuştur.⁴⁷

Bursevî, eserlerinde Mesnevî başta olmak üzere Mevlânâ'nın diğer eserlerinden alıntılar yaparken, özellikle Mesnevî'ye aşinalığını gösteren isabetli nakillerde bulunur.⁴⁸ Bursevî, tefsiri Rûhu'l-Beyân'da Mevlânâ'nın Mesnevî'sinden 3123 beyit nakil yapmıştır.⁴⁹

Yazıldığı zamana göre Rûhu'l-Mesnevî'nin dili oldukça sade kabul edilmiş ve daha önce yazılmış olan İsmâil Ankaravî ve yine bir Celvetî olan Sarı Abdullah

Efendi'nin şerhlerine göre halkın anlayacağı bir seviyede telif edildiği belirtilmiştir.⁵⁰

Bir Celvetî şeyhi olarak İsmâil Hakkı Bursevî, Mesnevî'yi şerh etmekle kalmamış Mevlânâ, diğer Mesnevî şârihleri ve kendi zamanda yaşayan Mevlevîleri de eserlerinde değerlendirmiştir. Bursevî, Mevlânâ'nın hayatı ve etrafındaki diğer Mevlevîlerle ilgili görüşlerini serdederken, Mevlevî kaynaklarındaki aktarılan bilgilere paralel yorumlar yapmıştır. Bursevî'ye göre, Mevlânâ'nın babasıyla birlikte Belh'ten göç etme nedeni Mevlânâ'nın babası Sultânü'l-Ulemâ'yı çekemeyen Fahreddin Râzî'dir. Bursevî, Sultânü'l-Ulemâ'yı Belh hükümdarına şikâyet ederek göç etmesine neden olan Fahreddin Râzî'yi bir Mevlevî gibi ağır bir dille eleştirir.⁵¹

Yine Bursevî, Mevlânâ'nın yetişmesinde etkili olan Burhaneddin Muhakkık Tirmizî'yi Mevlânâ'ya katkıları sebebiyle güzel ifadelerle anarken, Şems-i Tebrizî'yi Mevlânâ'nın marifet mertebesindeki mürşidi olarak niteler.⁵² Ayrıca Mevlânâ'nın hayatının belirli safhalarında musâhibi olan önce Selahaddin Zerkubî'yi daha sonra Hüsameddin Çelebi'yi, Mevlânâ'nın manevî eğitiminde katkıları olan mürebbileri olarak zikreder ki bu Mevlevîlerin Selahaddin Zerkubî ve Hüsameddin Çelebi'yi sadece Mevlânâ'ya musâhib veya dost olarak görmelerinden farklı bir anlayıştır.⁵³

Eserlerinden anlaşıldığı kadarıyla Mevlânâ'ya sevgisini Mesnevî'ye alakasını her fırsatta ifade eden Bursevî, yeri gelince, zamanında yaşayan ve tâbî oldukları yoldan ayrılmış kabul ettiği Mevlevîleri eleştirmekten de geri durmaz. Aslında Bursevî, çağdaşı olduğu ve bir çok tarikat mensubunu tarikatlarının âdâb ve erkânından uzaklaştıkları sebebiyle eleştirmiştir. Fakat Mevlevîleri eleştirme noktasında müsamahalı davranır ve bu davranışını Ūftâde'nin rüyasında “Mevlevîlere ilişmemesi, zira onların fiillerinde ısrarcı olmadıkları” şeklindeki tavsiyelerine dayandırır. Mevlevîleri özellikle Semâ ve mûsikî konusunda eleştiren Bursevî, bu konuda Azîz Mahmud Hüdâyî ve kendi şeyhi Osman Fazlı Efendi'nin görüşlerini takip eder. Ona göre semâ mutlak haram veya mutlak helal değildir. Semâ, vecd ve tevâcüd ehline helaldir. Semânın terki evladır çünkü tenezzüldür. Sulûkünde müntehî ve mutlak fenâya eren kimsenin haricen tahrike ihtiyacı kalmaz. Hakikat ehli seslere değil manalara itibar eder.⁵⁴

Eserlerinde Mevlânâ'nın fikir ve düşüncelerine geniş yer vermesi sebebiyle olsa gerektir ki Bursevî için “İkinci Mevlânâ” diyenler olduğu gibi,⁵⁵ son dönem Mevlevîlerinden ve Mevlânâ ve Mevlevîlik üzerine yaptığı çalışmalarla tanınan Abdülbaki Gölpınarlı onu; “tam bir tarikat yobazı” olarak nitelemekte ve Mesnevî'yi şerh etme gayretini de “Mesnevî Şârihi” ünvanı almak için yaptığını belirtmektedir.⁵⁶ Gölpınarlı'yı böyle bir ithama yönelten sebep Bursevî'nin zaman zaman Mevlevîleri semâ ve mûsikî hususundaki eleştirisi olmalıdır. Yoksa Bursevî'nin sadece “Mesnevî Şârihi” ünvanı almak için Mesnevî şerh etmek istemesi halinde diğer eserlerinde ve özellikle tefsirinde Mesnevî'den beyitlere yer vermemesi gerekirdi.

Mevleviyye ve Celvetiyye, tarikatların sosyal, kültürel ve tasavvufî faaliyetleri sadedinde bazı ortak özellikleri de sahiptir.

Semâzenler

Hüdâyî asitanesinde mûsikî önemli bir yere sahiptir. Mutasavvıf ve şair hüviyetinin yanı sıra mûsikîşinas da olan Azîz Mahmud Hüdâyî yazdığı ilâhîleri bizzat kendisi besteleyerek tekkesinde okutmuş, bu dergâhtan aynı zamanda halifeleri olan Hâfız Kumral, Şaban Dede ve Devâtîzâde Mehmed Efendi (ö.1090/1679), daha sonraki yüzyılda Abdurrahman Nesib Dede (ö. 1258/1842), Mehmet Rûşen Efendi (ö. 1309/1891) gibi mûsikîşinaslar yetişmesi bu tarikatın mûsikîye verdiği önemi gösterir.⁵⁷ Nitekim Celvetîyyenin bu özelliği dergâhları birer konservatuar olan Mevlevîlerle bir ortak nokta olarak değerlendirilebilir.

Yenikapı Mevlevîhanesi müntesiplerinden İtrî'nin yaşadığı XVIII. yüzyılda, dergâhlarda Mi'raciye okuma geleneği bu asrın diğer bir özelliği olarak karşımıza çıkmakta ve Mevlevî Nâyî Osman Dede'nin Mi'raciyesi, başta Mevlevî dergâhları olmak üzere, Hüdâyî dergâhında da okunmaktadır.⁵⁸

XVIII. asır Bursa İ. Hakkı Bursevî Dergâhı şeyhlerinden Süleyman Zatî Efendi (ö. 1150/1737) Mevlevî Şâhîdî'nin Gülşen-i Vahdet isimli eserini şerhe başlamış, ömrü kifâyet etmediği için şerhi aynı dergahın kendisinden sonraki postnişini Fahrî Ahmed Efendi (ö. 1214/1799) tamamlamıştır.⁵⁹

XIX. asır Celvetî şeyhlerinden Hüdâyî Dergâhı şeyhi Şihab Efendîzâde Seyyid Efendi ve Bandırmalîzâde Mehmed Galib Efendi (ö. 1247/1831) birer Celvetî şeyhi olarak Yeniçeri ve Bektâşîliğin kaldırılması esnasında padişah tarafından saraya davet edilen şeyhler arasında bulunmuş ve Mevlevî şeyhi Kudretullah Dede (ö. 1288/1871) gibi padişaha destek çıkmıştır.⁶⁰

Yine aynı asır Hüdâyî dergâhı şeyhlerinden Rûşen Tevfikî Efendi (1309/1891),

bu dergahta elli yıldan fazla şeyhlik makamında bulunmuş, bir süre Meclis-i Meşâyih reisliği yapmıştır. Babası Abdurrahman Nesib Dede (ö. 1258/1842) gibi mûsikîde kabiliyeti ve zamanının sultanlarıyla olan yakın münasebeti dikkatleri üzerinde toplamıştır. Özellikle Sultan Abdülmecid'in kendisine karşı büyük bir muhabbeti bulunduğu hangah ve türbeyi yeniden yaptırdığını kaynaklar nakletmektedir⁶¹ ki, Celvetîlerin bu özellikleri aynı çağda yaşayan Mevlevîlerle örtüşmektedir.⁶²

Bu asırda Bursa'da Celvetî postnişinlerine mekân olan Gül Baba Dergâhı, Mevlevî Muhibbi Celvetî tarikatından el-Hac Hasib Efendi tarafından evini vakfetmesi ve Sultan Abdülmecid tarafından dergâha tahvil edilmesiyle faaliyet göstermiştir. Hasib Efendi neyzenlikte mahir olup, Bursa Mevlevîhanesi'nde neyzenbaşılık görevini de icrâ etmiştir.⁶³

1113/1701 senesinde Bursa Mevlevîhanesi'ne postnişin olan Mehmed Dede (ö.1151/1738) İsmâil Hakkı Bursevî dergâhının tamamlanması üzerini şu tarih beytini inşâd etmiştir:

Yazdı bir beyt-i bî-nazîr didik ilk-i şeyhî alam-ı sohbetiyân

Bu makamı ide evc-i cemîl cilve-gah-ı gunûh-ı Celvetiyân (1128/1716)⁶⁴

SONUÇ

Celvetîyye tarikatı Azîz Mahmud Hüdâyî zamanından itibaren kısa sürede Anadolu ve Balkanlarda yayılarak başta İstanbul'daki idareciler olmak üzere yayıldığı diğer bölgelerdeki elit kitle ve halk üzerinde, siyasî, sosyal, kültürel ve iktisadî yönden hayli etkili olmuştur. Azîz Mahmud Hüdâyî Kanunî'den IV. Murad'a kadar sekiz padişahın devr-i saltanatını idrak etmiş, sûfî kişiliği ön planda olmak üzere şairliği, mûsikîşinaslığı ve telif ettiği eserleriyle Osmanlı ilim ve kültür hayatında önemli bir yere sahip olmuştur. Hüdâyî 'den sonra Celvetîye mensubu şeyhler de yöneticilerle yakınlıkları, şiir ve mûsikideki maharetleriyle dikkat çekmişlerdir. Gerek Hüdâyî dönemi gerekse daha sonraki dönemlerde bu özellikleriyle Celvetîler, Türk tasavvuf kültürü içinde Mevlevîlerle aynı sûfî tipini temsil etmişlerdir. Mevlevîler de başta Konya'daki merkez dergâh postnişinleri olmak üzere, İstanbul diğer merkezlerde, yöneticilere yakınlıkları, elit tabakayla ilişkileri, şair ve mûsikîşinas yapıya sahip şeyh ve mensuplarıyla Celvetîlerle aynı tasavvufi ortak paydada buluşmuşlardır.

BİBLİYOGRAFYA

ANKARAVÎ, İsmâil Rusûhî, Şerhu'l-Mesnevî, Matbaa-i Amire, İstanbul 1289, I-VII.

—————, Huccetü's-Semâ, Süleymaniye Kütüphanesi, Pertev Paşa 255/2.

—————, Risâle-i Usûl-i Tarîkat-ı Mevlânâ, Süleymaniye Kütüphanesi, Nafiz Paşa, 352.

—————, Minhâcu'l-Fukarâ (trc. Saadettin Ekici), İnsan Yayınları, İstanbul 1996.

ASLAN, Ahmet Turan, İmam Birgivî Hayatı Eserleri ve Arapça Tedrisatındaki Yeri, Seha Neşriyat, İstanbul 1992.

BABİNGER, Franz-KÖPRÜLÜ, M. Fuat, Anadolu'da İslâmiyet, (trc. Ragıp Hulusi), İnsan Yayınları, İstanbul 2000.

BAYRAMOĞLU, Fuad-AZAMAT, Nihat, "Bayramiyye", DİA, İstanbul 1992, V, 269-273.

BURSEVÎ, İsmâil Hakkı, Ferâhu'r-Rûh, İstanbul 1294, I-II.

—————, Rûhu'l-Mesnevî (Şerhu'l-Mesnevî), İstanbul 1287, I-II.

—————, Mecmu'a, Süleymaniye Kütüphanesi, Pertev Paşa, nr. 645.

—————, Silsile-i Celvetiyye, İstanbul 1291/1874.

EFLÂKÎ, Ahmed, Menâkıbu'l-Arifîn (çev. Tahsin Yazıcı), MEB Yayınları, İstanbul 1989, I-II.

ERGUN, Saadettin Nuzhet, "Mevlânâ'nın Türk Şiiri ve Mûsikîsi Üzerindeki Te-sirleri", Konya, Konya 1943.

—————, Türk Mûsikî Antolojisi, Rıza Koşkun Matbaası, İstanbul 1942-1943, I-II.

FINDIKLI İSMET EFENDİ, Şakâik-i Nu'maniye ve Zeyilleri Tekmiletü's-Şakâik fi Hakk-ı Ehli'l-Hakâik, 1322/1904, (yay. haz. Abdülkadir Özcan), Çağrı Yayınları, İstanbul 1989, I-V.

FİRÛZANFER, Bediuzzaman, Mevlânâ Celâleddîn, (trc. F. N. Uzluk), MEB Yayınları, İstanbul 1990.

GÖLPINARLI, Abdülbaki, Mevlânâ'dan Sonra Mevlevîlik, (İkinci Baskı), İnkılab ve Aka Kitabevleri, İstanbul 1983.

—————, Mevlevî Âdâb ve Erkânı, İnkılab ve Aka Kitabevleri, İstanbul 1963.

GÜNDOĞDU, Cengiz, Bir Türk Mutasavvıf Abdülmecid Sivasî, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 2000.

GÜNDÜZ, İrfan, Osmanlılarda Devlet Tekke Münasebetleri, Seha Neşriyat, İstanbul t.y.

HOCAZÂDE, Ahmed Hilmi, Hadîkatü'l-Evliyâ Silsile-i Meşâyih-ı Mevlevîyye, Şirket-i Mürettibiyye Matbaası, İstanbul 1918.

HÜDÂYÎ, Azîz Mahmud, Keşfu'l-kınâ an Vechi's-Semâ, Köprülü Kütüphanesi 1583/7.

HÜSEYİN VASSAF, Sefîne-i Evliyâ (trc. A. Yılmaz-M. Akkuş), İstanbul 1999, II.

İZ, Mahir, "Profesör Necati Lugal", Necati Lugal Armağanı, Ankara 1968.

KARA, Mustafa, "Tanzimat'tan Cumhuriyete Tasavvuf ve Tarikatlar", Tanzimat'tan Cumhuriyete Türkiye Ansiklopedisi, İletişim Yayınları, İstanbul 1985, IV.

—————, Din Hayat Sanat Açısından Tekke ve Zâviyeler, Dergâh Yayınları, İstanbul 1990.

- , Tasavvuf ve Tarikatlar Tarihi, Dergâh Yayınları, İstanbul 1999.
- KATİP ÇELEBİ, Mîzânü'l-Hak fî İhtiyârî'l-Ahak, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1972.
- KONYA MEVLÂNÂ MÜZESİ ARŞİVİ (KMMA), Dosya No: 68/27.
- KÜÇÜK, Hasan, Osmanlı Devletini Tarih Sahnesine Çıkartan Kuvvetlerden Biri Tarikatlar ve Türkler Üzerindeki Müsbet Tesirleri, İstanbul 1976.
- KÜÇÜK, Sezai, Mevleviliğin Son Yüzyılı, Simurg Yayınları, İstanbul 2003.
- MEHMED NAZMÎ EFENDİ, Osmanlıda Tasavvufî Hayat Hediyetü'l-Ihvân, (hzl. Osman Türer), İnsan Yayınları, İstanbul 2005.
- MEHMED ŞEMSEDDİN, Bursa Dergâhları Yâdigâr-ı Şemsî, (hzl. M. Kara-K. Atlansoy), Uludağ Yayınları, Bursa 1997.
- MEHMET TAHİR, Bursalı, Meşâyih-i Osmaniyyeden Sekiz Zatın Terâcim-i Ahvâlî, Kütüphane-i İslam, İstanbul 1318/1908.
- , Osmanlı Müellifleri (hzl. A.F. Yavuz-İ. Özen), İstanbul ty., I-III.
- MUSLU, Ramazan, Osmanlı Toplumunda Tasavvuf (18. Yüzyıl), İnsan Yayınları, İstanbul 2003.
- MUSTAFA SAKİB DEDE, Sefîne-i Nefîse-i Mevleviyân (Sefîne-i Mevleviyye), Mısır 1283, I-III.
- NAMLI, Ali, "İsmâil Hakkı Bursevî'ye Göre Mevlânâ ve Mevlevîlik", Tasavvuf Dergisi (Mevlana Özel Sayısı), Ankara 2005, 439-454.
- , "İsmâil Hakkı Bursevî", DİA, İstanbul 2001, XXIII, 102-106.
- , İsmâil Hakkı Bursevî Hayatı Eserleri ve Tarikat Anlayışı, İnsan Yayınları, İstanbul 2001.
- NECMEDDİN KÜBRÂ, Tasavvufî Hayat, (hzl. Mustafa Kara), Dergâh Yayınları, İstanbul 1980.
- ÖNDER, Mehmet, Yüz Yıllar Boyunca Mevlevîlik, Dönmez Yayınları, Ankara 1992.
- ÖZCAN, Nuri, "Abdurrahman Nesib Dede", DİA, İstanbul 1988, I, 168-169.
- PALA, İskender, "Edebi Çehreleriyle Mevlevîhaneler", SÜ Türkiyat Araştırmaları Dergisi, sy. 2, Konya 1996, 55-60.
- SEYYİD SAHÎH AHMED DEDE, Mecmuatü't-tevârihi'l-Mevleviyye, Mevlânâ Müzesi Kütüphanesi, Kayıt no: 5446.
- SİPAHSÂLÂR, Ferîdun b. Ahmed, Risâle-i Sipâhsâlâr be Menâkıb-ı Hazret-i Hüdâvendigâr (trc. Midhat Baharî Hüsâmî), Dersaadet Selanik Matbaası, 1331.
- ULUDAĞ, Süleyman, "Halvetiyye", DİA, İstanbul 1997, XV, 393-395.
- UZUNÇARŞILI, İsmâil Hakkı, Osmanlı Tarihi, C. III/I, Türk Tarih Kurumu, Ankara 1988.
- YETİK, Erhan, İsmâil Ankaravî Hayatı Eserleri ve Tasavvufî Görüşleri, İşaret Yayınları, İstanbul 1992.
- YILMAZ, H. Kâmil, "Azîz Mahmud Hüdâyî'nin Semâ Risalesi", Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, sy. 4, İstanbul 1986, 273-284.
- , "Celvetiyye", DİA, İstanbul 1993, VII, 273-275.

———, Azîz Mahmud Hüdâyî, Hayatı Eserleri Tarikatı, Erkam Yayınları, İstanbul 1999.

YILMAZ, Necdet, Osmanlı Toplumunda Tasavvuf, Sûfiler Devlet ve Ulema, Osmanlı Araştırmaları Vakfı, İstanbul 2001.

YÜCER, H. Mahmut, Anadolu Toplumunda Tasavvuf (19. Asır), İnsan Yayınları, İstanbul 2003.

YÜKSEL, Emrullah, “Birgivi”, DİA, İstanbul 1992, VI, 191-194.

ZİLFİ, Madelina C., “Kadıızâdeliler: On yedinci Yüzyıl İstanbul’unda Dinde İhya Hareketleri” (çev. M. Hulusi Lekesiz), Türkiye Günlüğü, sy. 58 (Kasım-Aralık 1999), 65-78.

DİPNOTLAR

¹ Mustafa Kara, “Tanzimattan Cumhuriyete Tasavvuf ve Tarikatlar”, Tanzimattan Cumhuriyete Türkiye Ansiklopedisi, IV, 988.

² Geniş bilgi için bk. Seyyid Sahîh Ahmed Dede, Mecmûatü’t-Tevârihi’l-Mevlevîyye, s. 104-192; Hocazâde Ahmed Hilmi, Hadîkatü’l-Evliyâ Silsile-i Meşâyih-i Mevlevîyye, s. 4-64; Abdülbaki Gölpınarlı, Mevlânâ’dan Sonra Mevlevîlik, s. 244-266; a. mlf. Mevlevî Âdâb ve Erkânı, s. 3; Franz Babinger-M. Fuad Köprülü, Anadolu’da İslamiyet, s. 54-55; Bediüzzaman Firûzanfer, Mevlânâ Celâleddin, (F. Nafiz Uzluk’un Önsöz’ü), s. 3-9; Hasan Küçük, Osmanlı Devletini Tarih Sahnesine Çıkartan Kuvvetlerden Biri Tarikatlar ve Türkler Üzerindeki Müsbet Tesirleri, s. 82; Mehmet Önder, Yüzyıllar Boyunca Mevlevîlik, s. 5-6.

³ Saadettin Nuzhet (Ergun), “Mevlânâ’nın Türk Şiiri ve Mûsikisi Üzerindeki Tesirleri”, Konya, s. 110-111; İskender Pala, “Edebî Çehreleriyle Mevlevîhâneler”, SÜ Türkiyat Araştırmaları Dergisi, sy. 2, s. 55.

⁴ Geniş bilgi için bk. Sezai Küçük, Mevlevîliğin Son Yüzyılı, s. 425-436.

⁵ İsmâil Rusûhî Ankaravî, Risâle-i Usûl-i Tarikat-ı Mevlânâ, vr. 2b; Abdülbaki Gölpınarlı, Mevlânâ’dan Sonra Mevlevîlik, s. 193.

⁶ Abdülbaki Gölpınarlı, Mevlânâ’dan Sonra Mevlevîlik, s. 194-195.

⁷ Mustafa Kara, Tasavvuf ve Tarikatlar Tarihi, s. 234.

⁸ Ahmed Eflâkî, Menâkıbu’l-Ârifin, I, 388. Ayrıca bk. Mustafa Kara, Tasavvuf ve Tarikatlar Tarihi, s. 235.

⁹ Ferîdun b. Ahmed Sipahsâlâr, Risâle-i Sipahsâlâr be Menâkıb-ı Hazret-i Hüdâvendigâr, s. 15-16.

¹⁰ Abdülbaki Gölpınarlı, Mevlânâ’dan Sonra Mevlevîlik, s. 202. Kübrevîyye tarikatı silsilesi için bk. Necmeddin Kübrâ, Tasavvufî Hayat, s. 15.

¹¹ Abdülbaki Gölpınarlı, Mevlânâ’dan Sonra Mevlevîlik, s. 203; Fuad Bayramoğlu-Nihat Azamat, “Bayramiyye”, DİA, V, 269; Mehmed Nazmî Efendi, Osmanlıda Tasavvufî Hayat Hediyyetü’l-İhvân, s. 82-83.

¹² Abdülbaki Gölpınarlı, Mevlânâ’dan Sonra Mevlevîlik, s. 200-203.

¹³ Bursevî, Silsile-i Celvetiyye, s. 63; H. Kâmil Yılmaz, “Celvetiyye”, DİA, VII, 273.

¹⁴ H. Kâmil Yılmaz, “Celvetiyye”, DİA, VII, 273-274.

¹⁵ H. Kâmil Yılmaz, “Celvetiyye”, DİA, VII, 274.

¹⁶ Süleyman Uludağ, “Halvetiyye”, DİA, XV, 393-394.

¹⁷ Hüseyin Vassaf, Sefine-i Evliyâ, II, 620-622; H. Kâmil Yılmaz, Azîz Mahmud Hüdâyî Hayatı Eserleri Tarikatı, s. 188.

¹⁸ İsmâil Hakkı Uzunçarşılı, Osmanlı Tarihi, C. III/I, s. 341-367.

¹⁹ Ahmet Turan Aslan, İmam Birgivî Hayatı Eserleri ve Arapça Tedrisatındaki Yeri, s. 63-76; Mustafa Kara, Din Hayat Sanat Açısından Tekke ve Zâviyeler, s. 93-102; Madelina C. Zilfi, “Kadıẓâdeliler: Onyedinci Yüzyıl İstanbul’unda Dinde İhya Hareketleri” Türkiye Günlüğü, sy. 58 (Kasım-Aralık 1999), s. 65-78; Emrullah Yüksel, “Birgivi”, DİA, VI, 192.

²⁰ İsmâil Hakkı Uzunçarşılı, Osmanlı Tarihi, c. III/I, s. 358-359.

²¹ Ankaravî sürgün edilmesini Mesnevî şerhinin ikinci cildinde şöyle nakletmektedir: “Bu fakîr-i pür taksîri kendi diyârımızda irşâd ve tezkîr kaydı ile mukayyed iken ashâb-ı garazdan bir nice ehl-i hased, iftirâ-yı kâzibe ve ahvâl-i fâside ile müttehem kılıp, nefy-i beled olmamıza sebep oldular. Lakin onların hile ve tuzaklarından Rabbim beni korudu.” İsmâil Ankaravî, Şerhu’l-Mesnevî, II, 226.

²² Abdûlbaki Gölpınarlı, Mevlânâ’dan Sonra Mevlevîlik, s. 158-168; Emrullah Yüksel, “Birgivi”, DİA, VI, s.192.

²³ Abdülmecid Sivâsî’nin Kadıẓâdelilere karşı mücadelesi için bk. Cengiz Gündoğdu, Bir Türk Mutasavvıf Abdülmecid Sivasî, s. 39-122

²⁴ Aziz Mahmud Hüdâyî, Keşfu’l-kınâ an Vechi’s-Semâ, Köprülü Kütüphanesi 1583/7. Risalenin diğer nüshaları için bk. H.Kâmil Yılmaz, Azîz Mahmud Hüdâyî, Hayatı Eserleri Tarikatı, s. 113-114.

²⁵ H. Kâmil Yılmaz, “Azîz Mahmud Hüdâyî’nin Semâ Risalesi”, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, sy. 4, s. 274-275.

²⁶ İsmâil Rusûhî Ankaravî, Huccetü’s-Semâ, Süleymaniye Kütüphanesi, Pertev Paşa 255/2. Risale’nin diğer nüsha ve baskıları için bk. Erhan Yetik, İsmâil Ankaravî Hayatı Eserleri ve Tasavvufi Görüşleri, s. 86-87.

²⁷ H. Kâmil Yılmaz, “Azîz Mahmud Hüdâyî’nin Semâ Risalesi”, s. 275-276.

²⁸ H. Kâmil Yılmaz, “Azîz Mahmud Hüdâyî’nin Semâ Risalesi”, s. 283-284.

²⁹ Katip Çelebi, Mîzânü’l-Hak fî İhtiyârî’l-Ahak, s. 112

³⁰ İsmâil Ankaravî, Minhacü’l-Fukara, s. 369-393.

³¹ Bursalı Mehmet Tahir, Meşâyih-i Osmaniyeden Sekiz Zatın Terâcim-i Ahvâlî, s. 22.

³² Necdet Yılmaz, Osmanlı Toplumunda Tasavvuf, Sûfiler Devlet ve Ulema, s. 349. Ayrıca Sarı Abdullah Efendi için bk. a.g.e., s. 345-353.

³³ Hüseyin Vassaf, Sefine-i Evliyâ, II, 559-560; M. Tahir, Osmanlı Müellifleri, I, 192-195. Eser 1288/1871 yılında İstanbul’da basılmıştır. Eser üzerinde yapılan akademik çalışmalar şunlardır: Salâhaddin Durgun, Sarı Abdullah Efendi ve Şerh-i Mesnevî, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi) SÜSBE, Konya 1993; Ülker Aytekin, Sarı Abdullah Efendi ve Mesnevî Şerhi, (Basılmamış Doktora Tezi), MÜSBE, İstanbul 2004.

³⁴ Edirne Mevlevihanesi şeyhlerinden Neşâtî Ahmed Dede, Edirnelidir ve Edirne Mevlevihânesi kabristanında medfundur. Hayatı ile ilgili geniş bilgi için bk. Sakıb Mustafa Dede, Sefine-i Mevlevîyye, II, 96-99; Fındıklı İsmet Efendi, Şakaik-i Nu’maniye ve Zeylleri Tekmiletü’ş-Şakaik fî Hakkı Ehli-l’Hakâik, V, 394; M. Tahir, Osmanlı Müellifleri, II, 260; Konya Mevlânâ Müzesi Arşivi (KMMA), Dosya No: 68/27.

³⁵ Sefine-i Evliyâ, II, 562; Necdet Yılmaz, Osmanlı Toplumunda Tasavvuf, Sûfiler Devlet ve Ulema, s. 263-264.

³⁶ Ali Namlı, “İsmâil Hakkı Bursevî”, DİA, XXIII, 104-106

³⁷ Bursevî’nin hayatı ve eserleri için bk. Ali Namlı, İsmâil Hakkı Bursevî Hayatı Eserleri ve Tarikat Anlayışı, İnsan Yayınları, İstanbul 2001.

³⁸ Ali Namlı, “İsmâil Hakkı Bursevî”, DİA, XXIII, 103.

³⁹ Ali Namlı, “İsmâil Hakkı Bursevî”, DİA, XXIII, 104.

⁴⁰ Ali Namlı, “İsmâil Hakkı Bursevî’ye Göre Mevlânâ ve Mevlevîlik”, Tasavvuf Dergisi (Mevlana Özel Sayısı), s., 439-440.

⁴¹ İsmâil Hakkı Bursevî, Rûhu’l-Mesnevî, , II, 311.

⁴² İsmâil Hakkı Bursevî, Rûhu’l-Mesnevî, I, 2-3.

- ⁴³ Bursevî, Rûhu'l-Mesnevî, I, 83, 84.
- ⁴⁴ İsmâil Hakkı Bursevî, Rûhu'l-Mesnevî, II, 576-577.
- ⁴⁵ İsmâil Hakkı Bursevî, Rûhu'l-Mesnevî, II, 578.
- ⁴⁶ İsmâil Hakkı Bursevî, Rûhu'l-Mesnevî, II, 471.
- ⁴⁷ İsmâil Hakkı Bursevî, Mecmu'a, Süleymaniye Kütüphanesi, Pertev Paşa, nr. 645, vr. 9b-10a.
- ⁴⁸ Ali Namlı, "İsmâil Hakkı Bursevî'ye Göre Mevlânâ ve Mevlevîlik", Tasavvuf Dergisi (Mevlana Özel Sayısı), s., 439-440.
- ⁴⁹ Ali Namlı, "İsmâil Hakkı Bursevî'ye Göre Mevlânâ ve Mevlevîlik", Tasavvuf Dergisi (Mevlana Özel Sayısı), s., 441.
- ⁵⁰ Ali Namlı, "İsmâil Hakkı Bursevî'ye Göre Mevlânâ ve Mevlevîlik", Tasavvuf Dergisi (Mevlana Özel Sayısı), s., 448.
- ⁵¹ İsmâil Hakkı Bursevî, Ferâhu'r-Rûh, I, 113-144, II, 528-529.
- ⁵² İsmâil Hakkı Bursevî, Rûhu'l-Mesnevî, I, 217.
- ⁵³ İsmâil Hakkı Bursevî, Rûhu'l-Mesnevî, II, 274.
- ⁵⁴ Ali Namlı, "İsmâil Hakkı Bursevî'ye Göre Mevlânâ ve Mevlevîlik", s. 451.
- ⁵⁵ Mahir İz, "Profesör Necati Lugal", Necati Lugal Armağanı, s. 58.
- ⁵⁶ Abdülbaki Gölpinarlı, Mevlânâ'dan Sonra Mevlevîlik, s. 144.
- ⁵⁷ Saadettin Nuzhet Ergun, Türk Mûsikî Antolojisi, I, 30, 40, II, 423-424, 441, 442; H. Kâmil Yılmaz, "Celvetiyye" DİA, VII, 275; Nuri Özcan, "Abdurrahman Nesib Dede", DİA, I, 168-169.
- ⁵⁸ Saadettin Nuzhet Ergun, Türk Mûsikî Antolojisi, I, 125.
- ⁵⁹ Ramazan Muslu, Osmanlı Toplumunda Tasavvuf (18. Yüzyıl), s. 466, 468.
- ⁶⁰ İrfan Gündüz, Osmanlılarda Devlet Tekke Münasebetleri, s. 140; H. Mahmut Yücer, Anadolu Toplumunda Tasavvuf (19. Asır), s. 543.
- ⁶¹ Sefine-i Evliyâ, III, 28; Nuri Özcan, "Abdurrahman Nesib Dede", DİA, I, 168.
- ⁶² Geniş bilgi için bk. Sezai Küçük, Mevlevîliğin Son Yüzyılı, s. 354-359, 377-416.
- ⁶³ Mehmed Şemseddin, Bursa Dergâhları Yâdigâr-ı Şemsî, 481.
- ⁶⁴ Tarih şiirinin tamamı için bk. Mehmed Şemseddin, Bursa Dergâhları Yâdigâr-ı Şemsî, 501-502.

İstiklâl Marşının Yazıldığı Mekan Olarak Ankara'da Bir Celvethi Dergâhı ve Tâceddin Sultan

DOÇ. DR. MUSTAFA AŞKAR

Ankara Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi Tasavvuf Anabilim Dalı Öğretim Üyesi

GİRİŞ

Tâceddin Velî ve Dergâhı, Cumhuriyet döneminde Mehmet Âkif Ersoy (ö. 1936)'un dergâhına misafir olmasıyla duyuldu. Tâceddin Dergâhı, Hacı Bayram-ı Velî (ö. 833/1430)'den sonra Ankara'nın ikinci büyük dergâhıdır. Tâceddin Dergâh'ı özellikle İstiklâl Marşı'nın yazıldığı bir mekân olarak Türk milletinin gönlünde ayrı bir yere sahiptir. Bu çalışmamızda kaynaklarda gerçekten hakkın-da pek az malumât bulunan bu mutasavvıfın hayatı, fikirleri ve dergâhı hakkında yeni bilgiler vermeye çalışacağız.

A-Tâceddin Velî'nin Hayatı

Tâceddin Velî, Anadolu Selçuklu Devleti'nin son zamanlarında yaşamış aynı adı taşıyan Kayserili Tâceddin Velî (ö. 721/1321)'nin soyundan gelmektedir. Tâceddin Sultan'ın esas adı, Tâceddin İbrahim'dir. Cumhuriyet döneminde Tâceddin Velî hakkında bir araştırma yapıp, yayınlayan Enver Behnân Şapolyo (ö. 1972)'nin de ifade ettiği gibi hakkında tarihî mâlumât çok azdır¹. XVII. Yüzyıl-da Bursa'da Üftâde hazretlerinin yanında tasavvufî eğitimini tamamladığı söylenir. Azîz Mahmud Hüdâî (ö. 1038/1623) ile pîrdaş olduğu rivâyet edilirse² de gerek aralarındaki zaman farkından gerekse kaynaklarda böyle bir bilginin yer almamasından dolayı ihtiyatla karşılamak gerekir³. Bilâhere hadis, fıkıh, tefsir gi-

Mehmet Akif Ersoy

bi ilimleri öğrenerek icâzet alır. İstanbul ve Bursa’da eğitimini aldıktan sonra Ankara’ya gelip yerleşir⁴. Dergâh’taki kitabesinden de anlaşılacağı gibi, Tâceddin Sultan bir müddet Ankara’nın Karalar köyüne göç etmiş ve yaklaşık yedi yıl bu köyde kaldıktan sonra tekrar Ankara’ya dönerek Hamamönündeki Dergâh’ına yerleşmiştir. Burada günümüzde hâlâ ayakta olan Celvetî Dergâhını kurmuştur⁵. Şapolyo, 1958 yılında yazdığı adı geçen makalede, Tâcettin Velî’nin Ankara’da o zamanlar hâlâ sülalesinin devam etmekte olduğunu söylemektedir. Yine şeyhin yakınlarından ve Ankara eşrafından Şemsizâde Ahmed Efendi adında bir zâtın, Tâcettin Velî’ye ait bir yazma eseri kendisine armağan ettiğinden bahseder⁶. Anlaşılacağı üzere Tâceddin Velî’nin torunları muhtemelen hâlâ Ankara’da yaşamaktadır.

Tâceddin Velî, Ankara’da iken evlenmiş ve bir oğlu olmuştur. Oğul Mustafa da yetişmiş ve Celvetiye usûlu üzere sülûkunu tamamlamıştır. Tâceddin Velî kendisi hayattayken oğlu Mustafa’yı kaybeder⁷. Oğlu’nun kabri, dergâh’ın kabirler bölümündedir. Vefat edince kendi de aynı yerin yanına defnedilir. Tâceddin Velî’nin vefât tarihi tam olarak tespit edilememiştir. Ancak eldeki verilerden XVII. yüzyılın son yarısı ile XVIII. yüzyılın başında yaşamış olması kuvvetle muhtemeldir.

B-Tarîkatı

Tâceddin Velî, elimizdeki tüm eski ve yeni kaynaklara göre Celvetiye tasavvuf ekoluna mensuptur. Bu tarîkatın âsitânesi (merkezi), İstanbul-Üsküdar’daki Hüdâyî Tekkesidir. Celvet, sözlükte, “Ortaya çıkmak, açık ve vâzih olmak, vatanından uzaklaşmak” anlamlarına gelir⁸. Tasavvuf terminolojisinde Halvet’in zıddı olan Celvet, “Kulun ilâhî sıfatlarla muttasıf olarak halvetten çıkmasıdır⁹.” Halvet ve Celvet tasavvufî iki kavram olmakla beraber aynı zamanda iki tarîkatın adıdır. Celvetiye Tarîkatı aslen Hacı Bayram Velî’nin kurduğu Bayramiyye’nin bir koludur¹⁰. Daha doğrusu Halvetiyye ve Bayramiyye’nin birleşmesinden meydana gelmiş olup, Nakşbendiyye’den de izler taşımaktadır. Celvetiye tarîkatını temsil eden Aziz Mahmud Hüdâî(ö.1038/1628)’nin silsilesi, Hacı Bayram Velî(ö. 833/1430)’nin halifelerinden Akbıyık Meczub(ö.860/1455)’a dayanır. Bu silsileyi şu şekilde tespit etmiş bulunuyoruz¹¹:

- 1-Hacı Bayram Velî
- 2-Akbıyık Meczûb
- 3-Muk’ad (Kötürüm) Hızır Dede
- 4-Mehmed Muhyiddin Üftâde
- 5-Azîz Mahmud Hüdâî

Kendisi Celvetiye tarîkatına mensup olan Tâceddin-i Velî hakkında Osmanlı dönemi kaynaklarda malumata rastlamak pek mümkün olmamaktadır. Bu sebepten Tâceddin-i Velî ile Aziz Mahmud Hüdâî arasında yer alan silsilenin bir veya iki halkası şimdilik kopuktur. Ancak araştırmacı Sadi Bayram’ın kendi ifadesiyle zahmetler içerisinde ulaşabildiği bilgilere göre Tâceddin Dergâh’ında şeyhlik yapanların silsilesi sırayla şöyledir¹²:

- 1-Şeyh Tâceddîn-i Velî
- 2-Oğlu Şeyh Mustafa Ankaravî
- 3-Şeyh İbrahim Baba
- 4-Selâmi Ali Efendi
- 5-Gizli Şeyh Seyyid Mehmed Efendi Bursevî
- 6-Oğlu Şeyh Mehmed
- 7-Şeyh Abdurrahman
- 8-Şeyh Peri Mehmed
- 9-Şeyh Osman
- 10-Şeyh Şehâbeddîn Ankaravî
- 11-Şeyh Mehmed
- 12-Şeyh Ahmed Efendi
- 13-Şeyh Osman Vâfî Efendi
- 14-Şeyh Mehmed Tayyib
- 15-Mevlevî Şeyhi Mehmed Efendi
- 16-Şeyh Abdülhalîm
- 17-Şeyh Hüsameddin
- 18-Şeyh Tahir Efendi
- 19-Şeyh Feyzullah Efendi
- 20-Şeyh Ahmed
- 21-Şeyh Selahaddin
- 22-Şeyh Mehmed Nişan
- 23-Şeyh Mehmed Şemseddin
- 24-Şeyh Gâlib
- 25-Şeyh Mehmed Hüsameddin
- 26-Şeyh Bahâeddin
- 27-Şeyh Süleyman
- 28-Şeyh Mehmed, Mustafa, Neş'et, Azîz, Bedreddin, Mahmud Necmeddin, bu zevâtın hepsinin kardeş olması muhtemeldir.
- 29-Şeyh Süleyman Oğlu Mehmed Efendi

Celvetiyye Tarîkatı silsilesi, Hz. Ali'ye ulaştığı için cehrî zikri esas alan bir tarîkattir. Bu tarîkatın aslını Kelime-i Tevhit zikri teşkil eder. Celvetiyye'de kelime-i tevhid zikri esas olmakla birlikte Halvetî sülûkünün esası olan esmâ-i seb'a (lâ-ilâhe illallah, Allah, Hû, Hak, Hay, Kayyûm, Kakhâr) zikrinin de büyük önemi vardır. Özellikle Hüdâyî'den sonraki dönemde Celvetî şeyhleri esmâ-i seb'a zikrini telkin etmişlerdir. Celvetî tâcî on üç terkli olup, kubbesi siyaha yakın, koyu yeşildir. Ortasında aynı renk bir düğme vardır. On üç rakamı on iki imam ve Hüdâyî hazretlerine işaretidir. Tâcın tepesindeki düğme, Nübüvvet-i Muhammediyye'nin ifadesidir. Tacın destarı yeşil renklidir¹³. Taceddîn-i Velî'nin Türbesindeki tâcın dilimleri günümüzde yeniden yaptırıldığı için sehven on iki dilimli yapılmıştır. Ancak kubbe rengi siyah, destârı da yeşil olması yönüyle Celvetîye tâcî tanımına uymaktadır¹⁴.

C-Tâceddîn Velî'nin Dergâhı, Türbesi ve Câmii

Taceddîn Velî Cami ve Türbesi elân Hamamönü Sümer Mahallesi, Mehmet Akif Ersoy Sokağındadır. Tâceddîn Sultan'ın adıyla anılan camii ve türbenin hemen yanındaki Tâceddîn Dergâh'ı Hacettepe Üniversitesi Rektörlüğü tarafından restore edilmiş olup, ziyarete açıktır. Cumhuriyet öncesi tekke ve zâviyelerin açık olduğu döneme şahitlik etmiş olan Türk Tarihçisi Enver Behnân Şapolyo (ö.1972), tekkede icrâ edilen tasavvufî hareketlilikten şu şekilde bahseder: “Şeyh Tâcettin Camii içinde bir de tekkesi vardı. Tekkelerin kapatılmasına kadar burada zikir yapılmakta idi. Şeyh Tâcettin'in tarîkatı, Celvetî'dir. Zikir gününü müritleri ve dervişleri camiinin tekkesinde toplanarak âyinlerine devam ederlerdi. Çok kere bir Mevlevî (tarafından) zikir esnasında nât okunurdu. Bu tarîkatın mensupları zikirlerini önce diz çökmekle, sonra da ayakta ellerini birbirinin omuzlarına koymak suretiyle höykürlerdi. Orta Anadolu'da bu tarîkate girmiş bir çok müntesipleri vardı. Bir çok din ulemâsı ve şâirleri bu tekkenin şeyhleri etrafında toplanmakta idiler. Bu Celvetî tarikatına Bayramî'ler bilhassa Mevlevî'ler büyük saygı gösterirlerdi¹⁵.”

Camiinin solunda, camiinin bânisi Tâceddîn-i Velî'nin türbesi yer almaktadır. Orada bulunan iki sandukadan kuzeyde olan Tâceddîn-i Velî'nin, kible tarafta olan ise, oğlu Mustafa'nındır¹⁶. Türbenin Camii tarafına açılan penceresinin üstünde: “Yâ Hazreti Pîr Tâceddîn-i Velî” ibaresi bulunan Hattat Kâmil tarafından 1343/1924 yılında sülûs hattıyla yazılmış levha yer almaktadır. Türbenin camii ile bağlantısı giriş odasıdır. Türbe, kesme taş duvarlı, kiremit çatılı sade bir duvardır¹⁷. Sultan Abdülhamîd tarafından 1319/1901-2 yılında yapılmıştır. Türbe, içten sade badanalı, kubbeye benzer şekilde işlenmiş ahşap tavanlıdır. İki dışarıya, biri camiye, ikisi girişe açılan beş penceresi vardır¹⁸. Türbe ile ilgili daha önce yapılan çalışmalara göre türbenin dışında kapının üstündeki altı satırlık nesih hattıyla Türkçe şu kitâbe bulunmakta idi¹⁹:

Câmi-i pürnûr Necmeddîn mürûr-ı vakt ile
Olmuştu her taraftan mâil-i semt-i fenâ

Nesl-i pâkinden ânın Şükrü Efendi nâm zât
Yaktı ol kendin a'lâ kıldı bak tarh-ı binâ

Bir muvahhid çıktı Âgâh söyledi tarihini
Bu ibâdet-gâh-ı vâlâ şimdi oldu dil-guşâ

Bu kitâbeye göre camii, 1318/1900-1'de Necmeddîn'in adında bir zâtın torunlarından Şükrü Efendi tarafından yenilenmiştir. Buna göre ilk yapılışı XVIII. Asır olmalıdır²⁰. Ancak bu kitâbe şu anda yerinde mevcut değildir. Türbe, günümüzde Hacı Bayram kadar olmasa da, çokça ziyaret edilen ve bilinen bir yerdir. Dinler tarihçisi Hikmet Tanyu'ya göre Ankara da Hacı Bayram ve Hüseyin Gazi türbelerinden sonra en çok ziyaretçisi olan türbedir²¹.

Taceddîn Velî'nin camiine gelince, camii de aynı adı taşıyan türbeye bitişik, kesme taş duvarlı, kiremit çatılı bir yapıdır. Boyuna dikdörtgen plânlı, tamamen

kesme taş kaplama olarak yapılmış beden duvarlarındaki pencereler ve kapı kemerlerinin şekli, eserin çok geç devre ait olduğunu göstermektedir. Bazı günümüz araştırmalarında bu binanın ilk defa Kanunî Sultan Süleyman (ö. 1566) Döneminde Celvetî Tekkesi olarak yapıldığı rivâyeti yer alırsa da²², gerek yapının mimari özelliği gerekse Celvetiye Tarikatının çıkış tarihi göz önüne alındığında XVII. Yüzyıldan geriye gitmesi mümkün görünmemektedir²³. Camiinin beden duvarlarındaki işçilik ve organlardaki inşâ tarzı XIX. Yüzyılın sonu ve XX. Yüzyılın başını gösterir. Kapının üzerindeki tuğrânın altındaki kitabede bu yenilenme yazılıdır²⁴:

Tâc-dâr-ı tâc-dârân Hazret-i Abdülhamîd
Yapdı bu dergâhı Tâceddîn tahsine sezâ
Söyledi Câhid kulu lutfen tamâm tarihini
Bin üç yüz on dokuzda oldu bu camî binâ

Hulûsî 1319/1901

Türk Tarih Kurumunun özel isteği üzerine 1942 yılında Ankara Kitâbeleri adlı çalışmayı yapan M. Yusuf Akyurt, ilgili kitâbeden bahsederken şu başlıkla başlar: “Ankara’da Tek Ahmed Paşa Mahallesi’nde Tâcüddin Câmii ve Türbesi, A Kapısı Üzerindeki Tamir Kitâbesi: 0.45X1.05 m. Ölçüsünde”. Akyurt, eserinin arkasında Şekil: 82’de Dergâh’ın planını verir. Ayrıca yukarıda zikrettiğimiz başlık altında tamir kitâbesini Arap harfleri ile verdikten sonra, “Türk Harfleri İle Kitâbenin Metni” başlığı ile yeni harflerle aktarır²⁵.

Tâceddîn Velî’nin camii, türbesi ve dergâhı ile tam bir külliye diyebileceğimiz bu eserle, yapılışından günümüze kadar Osmanlı padişahlarının ilgilendikleri anlaşılmaktadır. Türbeye geçiş kapısının üzerindeki kitâbe II. Mahmud dönemi, camii kitâbesindeki tarih ise II. Abdülhamîd zamanını göstermektedir. Günümüze intikal eden yapılardan türbenin II. Mahmud zamanında onarıldığı, camiinin ise Abdülmecîd döneminde başlatılan inşâsının II. Abdülhamîd Han tarafından bitirildiği anlaşılmaktadır.

Külliyeinin ilk planı bilinmemektedir. Ancak bugünkü haline bakarak, Tâceddîn Câmii’nin zaviyeli câmilerden olduğunu, toplu duâ ve zikirlerin camii içerisinde yapıldığını söyleyebiliriz. Bu söylenilen tespiti doğrular mahiyette, dergâh binası avlu duvarının doğusunda, doğrudan camii avlusuna açılan bir kapı bulunmaktadır.

Bugün ilk tesis edilen külliyeinden geriye, Tâceddin Câmii, aynı çatı altında türbesi, Taceddin dergâh’ının meşrûta (Lojman) kısmı, çeşme ve camiinin güney kısmında etrafı duvarla çevrili hazîre kalmıştır. Tâceddin Camii imamı Muharrem Türk’ün şifahî beyanına göre camiinin kuzey tarafında şifalı bir kuyunun eskiden mevcut olduğu rivâyet edilmektedir.

Tekke ve zâviyelerin kapatılmasına ilişkin 30 Kasım 1341/1925 tarih ve 677 sayılı kanunun, “Mektep ittihâzı mümkün olanların okul olarak kullanılmak üzere hususî idarelere devrini” öngören maddesi uyarınca²⁶, bir çok benzerleri gibi, Tâceddin Dergâhı da o tarihlerde, “Avlulu ahşap mektep” olarak Ankara Vilâyeti İdâre-i Husûsiyesi adına devredilmiştir.

Ankara, kale civarından genel görünüm

Çeşitli sebeplerle kamu kurumlarının mülkiyetine geçen tarihî vakıf yerlerin yeniden iadesini öngören 10 Eylül 1957 tarih ve 7044 sayılı kanun ve bu kanunun uygulama şeklini gösteren 19 Aralık 1963 tarihli Tüzük hükümleri uyarınca, tapunun 62 pafta 275 ada, 25 parselinde kayıtlı 485 metrekare bir arsa üzerinde bulunan Tâceddîn Dergâh'ının tapusu, 11 Kasım 1986 tarihinde tekrar Vakıflar Genel Müdürlüğü adına alınmıştır. Dergâh'ın haricinde kalan taşınmazların mülkiyeti ise, "Tâceddînzâde Mustafa Efendi Mazbut Vakfı" adına kayıtlıdır. Külliyyenin tamamının yönetimi, Vakıflar Genel Müdürlüğüne kayıtlıdır²⁷.

D-Tâceddîn Velî ve Oğlu Şeyh Mustafa'nın Şiirleri

Tâceddîn-i Velî ile ilgili bu çalışmamız esnasında, hazretin herhangi bir eseri olup-olmadığını araştırırken başında Tâceddîn Velî'ye ait olduğu kaydedilen dört sayfalık bir şiire rastladık²⁸. Şiirlerin başında: "Dîvan-ı Tâceddîn-i Velî Kuddise Sirruhu'l-Celiyy der Defîni Hâk-i İturnâk-ı Ankara" başlığı yer almaktadır²⁹. Ve şu şiirler yer alır³⁰:

Ey cümleye ma'bûd olan derdime dermân sendedir
Âşıklara matlûb olan derdime dermân sendedir

Aşktır beyim ana giden aşktır murada erdiren
Olmuş gönüllerdir gören derdime dermân sendedir

Aşktır tenimde cân olan mest-i elest insân olan
Âşıklara îmân olan derdime dermân sendedir

Sensin Kerîm Sensin Rahîm aşıklara aşkın naîm
Vaslın cinân hicrin cahîm derdime dermân sendedir
Tâceddînoğlu çâresi çoktan bezm-i avâresi
Lutfun senin çun çâresi derdime dermân sendedir
Geldin kapuya ki ya şükür irham lenâ yâ Rabbenâ
Sensin Kerîm Sensin Gafûr irham lenâ yâ Rabbenâ
İşim benim sehv u hatâ Cenâbına düşen atâ
İrciî'den gelen nidâ irham lenâ yâ Rabbenâ
Çûn ismindir Senin Rahmân, kamûya Sen ittin ihsân
Meded ile derman Senden irham lenâ ya Rabbenâ
Başım kodum bu meydâne, muntazırım ben ihsâne
Garîkım gerçi isyâna irham lenâ yâ Rabbenâ
Günâhım oldu gâyetsiz Senin lutfun nihâyetsiz
Nice bulam nihâyetsiz irham lenâ yâ Rabbenâ
Tâceddînoğlu dir kaldım günâhım anladım bildim
Yüzüm kara Sana söyledim irham lenâ yâ Rabbenâ

İLÂHÎ

Yâ hafiyye'l-eltâf menbau'l-atâ
Huve'l-evvel huve'l-âhir yâ Mevlâ
Geçti ömrüm cümle işlerim hatâ
Huve'l-Evvel huve'l-Âhir yâ Mevlâ
Tehîdir elimiz yüzümüz kara
Düşeli derdine oldum avâra
Visâlin nûrudur budur çâre
Huve'l-Evvel huve'l-Âhir yâ Mevlâ
Visâlin meyinden içenler kandı
Bu fenâ mülkünden gönül usandı
Gayri kâim yoktur varım efendi
Huve'l-Evvel huve'l-Âhir yâ Mevlâ
Mağlûb-ı hevâyım kaldım sekrinde
Geçir avâyıktan koma mekrinde
Zâkirîn olayım kalbim fikrinde
Huve'l-Evvel huve'l-Âhir yâ Mevlâ
Tâceddîn oğludur ey ulu Settâr
Ten Senin cân Senin alma da ne var
Gerçi kim âsım-ı mahsûd-ı dîdâr
Huve'l-Evvel huve'l-Âhir yâ Mevlâ

İLÂHÎ

Sâl ki olmaz tecellî bulmasa kalıb-ı safâ
Zira kim ve en leyse li'l-insânî illâ mâ saâ
Bahâne gerek fazlına yani esbâbladır
Her amel bahânesiz olmaz, ve'llezîne câhedû fînâ
Dinlemez ücret ile ol amel li-vechi'llâh
Çıkar iki cihânı kalbinden cennet dahî sivâ
Tâceddînoğlu gerek amel zâtın bizzât
Kat'ola ücret kesbile amel kizipdir da'vâ

İLÂHÎ

Kerem eyle İlâhî kıl inâyet
İre kalbime muhabbet câna gayret
Bahar irup muhabbet öte bülbül
İrişe şem' açıla verd-i cennet
Maâşımı idüp tebdîl-i meâda
Ki her şeyde görüne ilm-i ibret
İçup aşkının şerâbın mest olam ben
Yolunda ölmek ola câna minnet
Ki feth it Küntü kenzen sırrını Sen
Açıla Men araf sırrına kurbet
Ki Semme vechi'nin lutfuna îrgör
Ayân ola her eşyâda hakikat
Beni öldür ölem ölmezden evvel
Ecel ardında oldu çünkü devlet
Budur Tâceddînoğlunun niyâzı
Fenâ bulup aradan gide kesret

DİĞER

Hudayâ it hidâyet eyle talep
Beni nefsin elinden Sen emîn it
Değil mi rahmetin kahrına gâlip
Beni nefsin elinden Sen emîn it
Efendiye münâsîp lutf u şefkat
Kula düşen recâ Mevlâ'ya minnet

İki âlem Senin taht-ı hükûmet
Beni nefsin elinden Sen emîn it
Elindedir Senin bozmak düzetmek
Sana lâıyk yine görmek görünmek
Değil mi ululuk çun cürmü örtmek
Beni nefsin elinden Sen emîn it
Kamûya sen Velî'sin var velâyet
Velîlere nîçun olmaz himâyet
İdip ahvâlimi hıfz-ı hırâset
Beni nefsin elinden Sen emîn it
Kamû ahvâlimi iddim havâle
Ki Sensin irgören cümle kemâle
Sıgınırım celâlınden cemâle
Beni nefsin elinden Sen emîn it
Tâceddînoğlu oldu hevâya yâr
Sivâyı eyledi nefsim benim kâr
Yine Senden olur derdime tımar
Beni nefsin elinden Sen emîn it

DİĞER

Âşık visâle iremez ma'sûka rıza virmeyince
Maksûda nâil olamaz hâne tenhâ kalmayınca
Noksan görmez âşık yârde ayıp görmez o
Bir şeyde anlamaz âşık bir yerde murâdına ırmeyince
Âşık sa'y ider vuslata aldanmaz âşık faslına
İrişmez kimse ehline Hak'tan uzak olmayınca
Âsân değil aşk yolları, mest-i ezel bûlbülleri
Anlamaz aşkın dilleri tercümân olmayınca
Tâceddînoğludur kande aslı ve fer'i bende
Bu sûret âriyet Sende bulup görmeyince

DİĞER

Ki Sensin Hâlık'ım halkeyleyen Sen
Senindir merhamet şefkat Allahım
Kime ağlayım kime boynum eğem ben
Senindir merhamet şefkat Allahım

Ademden çun getirdin velîmiz
Diyâr-ı gurbete düşdük garîbleriz
Sana lââyık nemiz var boş elimiz
Senindir merhamet şefkat Allahım

Senin bahşin efendim hâk sûret
Azîm lutfun değil mi nefh-i kudret
Visâlin aşkına çün oldu cennet
Senindir merhamet şefkat Allahım

Hidâyet it her iş ola müsâdîf
Açıla genc ola nush-u maârif
İrup vahdet olam sırrına ârif
Senindir merhamet şefkat Allahım

İder Tâceddînoğlu gerçi kîm hamd
Nice olur sana lââyık ol şükr ü hamd
Kapundan padişâhım eyleme red
Senindir merhamet şefkat Allahım

DİĞER

Kaldık kamu avâreler Senden inâyet
Yâ neylesun bîçâreler Senden inâyet pâdişah

Mü'min değil râhat eri fânî değil râhat yeri
Sâlik nice bulsun Seni Senden inâyet pâdişah

Girdim yola girdim yola virdim vârim iş bu yola
Kime soram hâlim nola Senden inâyet pâdişah

Eğer sâlih eğer âsî kamû vaslın avâresi
Lutfun Senin çun çâresi Senden inâyet pâdişah

Oldu gafûr ismin Senin rahmet Senin ismin Senin
Âlem Senin yâ ben kimin Senden inâyet pâdişah

Kime açam ben hâlimi kim dinlesun feryâdımı
Lutfeyle Sen al elimi Senden inâyet pâdişah

Tâceddînoğlu gidelum bir ehle hizmet edelum
Kudret Senin ne diyelim Senden inâyet pâdişah

DİĞER

Kulun mülkü yoktur Senin hükmünde
Efendim her halde muînîm Sensin Sen
Zâhirim bâtınım Senin elinde
Efendim her halde muînîm Sensin Sen

Her ne itsen iden elde Senin
Fâil-i mutlaksın iruşur elin
Sana gâyet hâzır ne itsem bilin
Efendim her halde muînim Sensin Sen

Kula düşen kendi günâhın bilmek
Efendiye lâıyk şuçundan geçmek
Hiç ola mı Senin kapundan gitmek
Efendim her halde muînim Sensin Sen

Bir abd-i âcizim ne itsem gerek
Cenâbınla lâıyk ne tutsam gerek
Hazretine Senin iletsem gerek
Kapundan gitmezem neylersen eyle

İki âlem senin gayrı kimindir
Kapundan gitmezem neylersen eyle
İbtidâ ve intihâ cümle Senindir
Kapundan gitmezem neylersen eyle

Ne tâatım var ne efgân ne âhım
Senin lutfunla mağrûrum pâdişahım
Velî te'dibe lâıyktır günâhım
Kapundan gitmezem neylersen eyle

Tâceddînoğludur her şeyde âlim
Afveyle günâhım bir ismin Halîm
Ne tâatım var ne efgân ne âhım
Senin lutfuna mağrurum pâdişahım

Gayri kimdir Rahîm yâ var mı Kerîm
Kapundan gitmezem, neylersen eyle
İbtidâ ve intihâ cümle Senindir
Kapundan gitmezem, neylersen eyle

Kulun ma'lûm efendisine hâli
Kapundan gitmezem neylersen eyle
Yüzü kara tehî dest bir kulundur
Kapundan gitmezem neylersen eyle

İder Tâceddînoğlu bu recâyı
Kabûl eyle ki kurban ola cânı
Fenâ bula ne ten kala ne cânı
Kabûl eyle ki kurban ola cânı

DİĞER

Nâm-ı nişan gitmeden âşık nice bulsun Seni
Arı nâmusu atmadan âşık nice bulsun Seni

Terk etmeyen cân-ı cihânı bulmaz Seni görmez ayân
Ey bî-zaman ey bî-mekân âşık nice bulsun Seni

Yol bulmaya komaz hevâ, mâni' olur hubb u sivâ
İtmez isen derde devâ âşık nice bulsun Seni

A'mâ nice bulur seni deryâ ola çeşmi kanı
Meğer çeker lutfun anı âşık nice bulsun Seni

Hiç var mıdır ki ötmez bülbül kamu yol bulamaz
Kendiliğinden varamaz âşık nice bulsun Seni

Tâceddînoğlu konulmasa cân-ı elest sunulmasa
Senden yana dönülmese âşık nice bulsun Seni

Enver Behnan Şapolyo'nun eline geçen ve hâlen kayıp Divan'dan Tâceddinzâde
Şeyh Mustafa Efendi'ye ait diğer bazı beyitler de şunlardır³¹:

Bir acâip derde düşdüm anda yoktur intihâ
Nice olsun iş bu derde intihâ yok ibtidâ

Bu devâyı derdi aşk âşıkları ihyâ eder
Âşık insaf değildir istemek derde devâ

Gönül nice feryadınca ağlarsın
Ol yolu bilenlerden sormaktır
Nice efgân eder nice inlersin
Bu yolun yolcusu haber almaktır
Böyledir tâ ezel bu yolun hâli
Kimisi usludur bir kimisi deli

Dünya fanî, sen fânî
Âkil olan dünya sana aldanırım
Benim mülküm deyu bilenler kâni
Âkil olan dünya sana aldanır mı

Tenin bakî değil canın emânet
Pâk ile sevdadan etme hiyânet
Mukarrerdir hesap olur kıyamet
Âkil olan bu dünyaya aldanır mı

Gelip kimse bunda karar etmedi
Fenâ metândan alıp gitmedi
Çün bildi seğırtti işi bitti
Âkil olan dünya sana aldanır mı

Dönemin Ankara'sından bir kesit

Burada zikredilen şiirler, elimizdeki yazma nüshanın başlığına bakıldığında ilk bakışta Tâceddîn Velî'ye ait gibi görünmektedir³². Ancak şiirin maktâ' kısmında şairin adının "Tâceddînoğlu" olarak yazılmış olması bu tespiti şüphelendirmektedir. Şâirlerin hayatlarını ele alan Tezkirelerde Tâceddînoğlu adında bir şairin biyografisine dair bir bilgiye rastlanmamaktadır. Diğer taraftan günümüz araştırmacılarından Sadi Bayram, Fuat Bayramoğlu'nun kendine verdiği Evrâdı Tâceddîn-i Velî adlı eseri yayınladığı makalesinde, Enver Behnan Şapolyo'dan nakille Üçüncü bölümünde Tâceddîn Sultan'ın Esrâr-ı İlâhî'lerinin bulunduğunu, yine şâir olan Tâceddînoğlu Şeyh Mustafa'nın ilâhîlerinin yer aldığından bahseder³³. Sadi Bayram ilâhîlerinden bazı beyitler verelim diyerek, yukarıda verilen ilâhîlerin bazılarını zikreder³⁴. Anlaşıldığına göre bu çalışmada alıntı yapılan Dîvânçe'de hem Tâceddîn Velî'nin hem de oğlu Şeyh Mustafa'nın şiirleri beraber kaydedilmiş olmalıdır. Elimizdeki dört sayfalık yazma şiir risâlesine bakarak Divançe dedik, ancak aşağıda verilecek bilgilere bakılırsa bu sayfaların tam bir Divan'ın kopmuş parçaları olması ihtimali yüksektir. Eserin başında "Dîvân-ı Tâceddîn Velî" ibaresi yer alırken, içindeki şiirlerin makta beytinde "Tâceddînoğlu" mahlası zikredilmektedir. Yine bize bu konuda destek olacak bir referans da şudur: Enver Behnan Şapolyo, kendisine şeyhin yakınlarından Şemsîzâde Ahmed Efendi'nin Tâceddin Velî'ye ait 1147/1735 tarihli yüz sayfadan fazla bir yazma eserini verdinden bahseder³⁵.

Bu eser, dört bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde: Tâceddînoğlu Şeyh Mustafa Ankaravî'nin Evrâd-ı Şerîf'i yer almaktadır ki, bu evrâd Sadi Bayram tarafından yayınlanmıştır³⁶. İkinci bölüm: Şeyh Tâceddîn Sultan'ın Silsilenâmesidir. Bu silsilede son döneme kadar dergâh'ta postnişinlik yapanların adları yazılıdır. Üçün-

cü bölüm: Tâceddîn Sultan'ın Esrâr-ı İlâhî'sidir. Dördüncü bölümde: İlâhiyât-ı Tâceddînzâde yer alır. Şapolyo, bu eserin bir Tâcî Divanı olduğundan bahisle, edebiyat tarihinin zenginleştirebilecek bir mahiyet arzettiğinden bahseder³⁷. Bu eserin peşini bırakmayan araştırmacı Sadi Bayram, Tâceddin Velî'nin sadece evrâdını bulunduran Fuat Bayramoğlu'ndan fotokopi nüshası alır ve yayınlar³⁸. Yine yukarıdaki eserin içeriğine dikkat edilirse hem Tâceddîn Velî'nin hem de oğlu Şeyh Mustafa'nın şiirlerinden bahsedilmektedir. Yani yukarıda şiirlerde geçen Tâceddînoğlu mahlası açıkça, Tâceddîn Velî'nin oğlu Şeyh Mustafa Efendi olmalıdır. Bu şiirlerin Tâceddîn Velî'nin veya oğlunun olup olmaması bir tarafa şimdilik ilk defa yayınlanmış olması önem arzetmektedir. Kanaatimizce bu hususu ileriki zamanlarda yapılacak detaylı ve akademik çalışmalarla gün yüzüne çıkacaktır.

Yukarıdaki şiirler, muhtevâ olarak tekke tarzında İlâhî formunda yazılmış şiirlerdir. Şiirleri inceleyen Şapolyo'nun edebî değeri hakkındaki görüşü şöyledir: "Bu şiirler okunduğu zaman Şeyh Tâceddin oğlu Şeyh Mustafa'nın büyük bir şair olduğu meydana çıkmaktadır. Bu eser, bir Tâcî Divân'ıdır. Edebiyat tarihimizi zenginleştirecek bir mahiyet arz etmektedir³⁹." Şiirlerin dili görüldüğü gibi Yûnus Emre'nin ilâhîleri kadar sâde ve anlaşılır. Genellikle âyetlere telmih yapıldığı göze çarpmaktadır. Ümit ederiz ki, bu şiirlerin yer aldığı Divan zamanla bulunur, insanların istifâdesine sunulur.

E-Tâceddîn Dergâhı'nın Türk Tarihindeki Yeri

Tâceddîn Dergâhı, Türk milletinin top yekun yeniden varolma mücadelesi Kurtuluş Savaşının kazanılmasında manevî bir merkez olarak simgeleşen ve İstiklâl Marşı'nın çatısının altında yazıldığı bir mekandır. Kanaatimizce Âkif'in bu eşsiz şiirini bir dergâh çatısı altında yazmış olması bir tesadüf olmasa gerektir. Mehmet Âkif Ersoy (ö. 1936) merhumun Burdur Milletvekilliği dönemi dahil Ankara'da kaldığı Nisan 1920-Mayıs 1923 tarihleri arasında üç yıl süre ile ikâmet ettiği ve İstiklâl Marşı'nı yazdığı Dergâh Evi'nin herhangi bir kitâbesi yoktur. Âkif eserini 17 Şubat 1921 tarihinde yazmıştır. Fakat birinciye mükâfat verileceği haberi üzerine eserini vermemiş, ancak Maârif Vekîlinin yazılı ricası ve teminatı üzerine buna razı olmuştur. Diğer bir rivâyette, Âkif bu ödülü, Dâru'l-Mesâi adında fakir hanımların desteklediği bir kuruluşa vermiştir⁴⁰.

1920 yılında Maârif Vekâleti tarafından İstiklâl Marşı için bir müsâbaka açılır. Bu müsâbaka, dönemin Hâkimiyet-i Milliye gazetesinde yayınlanır. Türk Şâirlerinin Nazar-ı Dikkatine-Maârif Vekâleti'nden başlıklı ilânda gönderilecek eserlerin 23 Kânunuevvel 1336 (23 Aralık 1920) tarihinde, Maârif Vekâletince edebî bir hey'et tarafından seçileceği, 500 lira mükâfât verileceği, bestesi için de müsâbaka açılarak, kazanana ayrıca 500 lira verileceği bildirilmekte idi⁴¹. O dönemde Maârif Vekâletinin müsabaka açması üzerine 724 şâir başvurur. Ancak müsabakayı kazanacak şâir başvurmamıştı. Çünkü o memleketin kurtulacağını parayla söyleyemezdi. Maârif Vekili Hamdullah Suphi Tanrıöver'e göre bu marşı, ancak Âkif gibi biri yazardı. Yalnız Âkif'in ödüllü bir işe girmeyeceğini biliyordu. Ve ona şu özel mektupla bu teminatı verdi:

“Pek aziz ve muhterem efendim,

İstiklâl marşı için açılan müsâbakaya iştirak buyurmamalarındaki sebebin izalesi için pek çok tedbirler vardır. Zât-ı üstâdânelerinin matlup şiiri vücûda getirmeleri maksadın husûlû için son çare olarak kalmıştır. Asıl endişenizin icap ettiği ne varsa hepsini yaparız. Memleketi bu müessir telkin ve tehyic vasıtasından mahrum bırakmamanızı rica ve bu vesîle ile en derin hürmet ve muhabbetimi arz ve tekrar eylerim efendim.

5 Şubat 1337

Umuru Maarif Vekili

Hamdullah Suphi”

Bu rica mektubu üzerine Âkif, müsabakaya girdi. Maârif Vekâleti müsabaka için bir heyet seçmişti. Bu heyette Doktor Şâir Hüseyin Suat ve Bursa Meb’usu Şair Muhiddin Baba da, yer almaktaydı. Onlar da birer şiirle katılmışlardı. Ancak Âkif’in şiir yazmakta olduğunu duyunca, yarışmadan çekildiler ve sadece seçici kurula girdiler⁴².

Seçici kurulda bulunan Hüseyin Suat’ın aktardığına göre imzasız üç şiir finale kalır ve Âkif’in şiirinde de imza olmadığı halde tanırırlar ve o şiiri seçerler. Ancak Hamdullah Suphi’nin 1 Mart 1921 Salı günü konuyla ilgili İstiklâl Marşı’nın Mecliste birinci müzâkeresi esnasında yaptığı konuşmasında kendi ifadesiyle, “Yedi tanesi en fazla evsâfî hâiz olarak görülmüş ve ayrılmıştır”⁴³. Hamdullah Bey bu oturumda şiiri okur ve büyük bir heyecan seli olur⁴⁴. Tâceddin Dergâh’ı Âkif’e o kadar ilham kaynağı olmuştur ki, dergâhın penceresinden etraftaki yeşilliğe bakarken,

Kim bu cennet vatanın uğruna olmaz ki fedâ,

derken toprağın altını düşünüyor ve şu mısra dudaklarından dökülüyordu:

Şühedâ fişkırarak toprağı sıksan şühedâ!

Hamdullah Suphi, Büyük Millet Meclisi’nde İstiklâl Marşı’nın bu iki mısraını okurken Nâfia Vekili Fâzıl Paşa hazırlanıp; şiir bitince tekrar okunmasını haykırarak rica edecekti. Ve üç kere yüksek sesle bağırmış, ve arkasından meb’uslar marşı ayakta dört defa dinlemişlerdi⁴⁵. Yine Adnan Adıvar’ın meclis başkanlığındaki ikinci oturumda İstiklâl Marşı’nın bu şekilde Mecliste Maârif Vekili Hamdullah Suphi Tanrıöver tarafından okunarak ayakta kabulü ise 12 Mart 1921 Cumartesi günü gerçekleşmiştir⁴⁶. Olayın görgü tanığı Eşref Edip o manzarayı şöyle canlandırır: “Maârif Vekili, bu marşı meclis kürsüsünden okuduğu zaman meb’usların alkışlarından meclisin tavanları sarsılıyordu. Ruhları o kadar heyecan kaplamıştı ki, bütün meclis yekâre bir kalp hâlinde dalgalanıyordu⁴⁷.” O anda Milletvekili olarak mecliste bulunan Âkif ise mahcubiyetinden, başını kollarının arasına sokmuş, sıranın üstüne yumulmuştu. Hatta Âkif’in utancından Meclis’te duramayıp, dışarı çıktığı da söylenmektedir⁴⁸. Yine Mehmet Âkif vefatından biraz önce şu cümlelerle memlekete ve millî tarihe armağan ettiğini

söylüyordu: “O şiir artık benim değildir. O, milletimin malıdır. Benim milletime karşı en büyük hediyem budur⁴⁹.”

İstiklâl Marşı, ilkönce Sebîlü'r-Reşad'da yayınlandı⁵⁰. Arkasından Hâkimiyet-i Milliye⁵¹ ve Yarın⁵² gazetelerinde, müstakil olarak yayınlanmıştır⁵³. Ayrıca Âkif, daha önce bulunduğu Kastamonu'da çıkmakta olan Açık göz Gazetesine İstiklâl Marşını kendi el yazısı ile yazıp, göndermiş ve 21 Şubat 1337/1921 tarihinde yayınlanmıştır⁵⁴. Gazetede İstiklâl Marşının baş tarafına yazılan şu cümleler çok anlamlıdır: “Şâir-i a'zam ve muhterem Mehmet Âkif Bey Efendi üstadımız, (İstiklâl Marşı) unvanlı bir bedîa-i nefîselerinin ilk neşri şerefine gazetemize lütuf buyurdular. Her mısraında Türk ve İslâm ruhunun ulvî ve mübârek hisleri titreyen bu âbide-i san'atı kemâli hürmet ve mubâhatla dercederiz.”

Gerçekten Hamdullah Suphi'nin marşın kabulünden sonraki meclisin ikinci müzâkeresinde bu şiirle ilgili söylediği şu söz İstiklâl Marşını tavsif etmek için yeterlidir: “Âkif Bey bu şiirini ilâhî bir belâgatla yazmıştır”⁵⁵. Yine edebiyat tarihçisi ve dilci Muharrem Ergin, İstiklâl Marşı'yla ilgili olarak şunları söyler: “İstiklâl Marşı müsâbakasına katılan bütün şiirleri gördük. İlk önce, bu şiirlerin hiç biri Meclis'i dahi tatmin etmemiştir. Edebiyatçılar olarak bizi de tatmin etmemekte ve hiç birisi Mehmet Âkif'in İstiklâl Marşı'nın eline su dökecek bir şiir hüviyetinde görünmemektedir. Bundan sonra da hiç kimse aynı seviyede bir şiir yazamaz, yazamayacaktır”⁵⁶.

İstiklâl Marşı'nın bestesine gelince, 1930 yılına gelinceye kadar muhtelif kimse-lerin besteleriyle çalındı. İstanbul'un bir kısmında Öğretmen Zâtî Arca'nın, Kadıköy tarafında ise Ali Rıfat Çağatay'ın bestesi söylenmekte idi. 1924 yılında toplanan Maârif Vekâleti kurulu Ali Rıfat Çağatay'ın bestesinin tüm okullarda çalınması için bildirge yayınlamıştır. Marşın bestesi için de bir yarışma açılmış yirmi dört kişi katılmıştır. Marş 1930 yılına kadar bu besteyle çalınmış, aynı yıl Cumhurbaşkanlığı Orkestra Şefi Zeki Üngör tarafından yeniden bestelenmiş ve günümüze kadar çalına gelmiştir⁵⁷.

İstiklâl Savaşından sonra Ankara Palas'ta bir zafer balosu verilir. Gazi Mustafa Kemal Paşa hazretleri, geç saatlerde baloya gelir. Salon hıncahınç doludur. Başlar merakla giriş kapısına çevrilir. Çünkü Gazi içeriye girmektedir. O anda İstiklâl Marşı çalmaya başlar. Gazi ve davetliler marşı kıpırdaman, derin bir huşu içinde dinlerler. Marş o anda resmen ilk defa çalınmaktadır. Marş bitince Gazi, takdirlerini ve memnuniyetini açıkca bildirir⁵⁸.

Âkif'in bu dergâha gelip, yerleşmesinin canlı şahidi, yanından pek ayrılmayan Eşref Edip bunu şöyle aktarır: “Ankara'ya gelince doğru Tâceddîn Dergâhı'na indik. O zaman Ankara'da mesken buhranı olduğu için herkes bir tarafa sığınmıştı. Tâceddin Dergâhı şeyhi, bir hürmet-i mahsusa olmak üzere dergâh'ı üstada tahsis etmişti. Dergâh deyince dervişler, âyinler hatıra gelmesin. Eşraftan birinin adetâ selâmlık dairesi. Ufak bir köşk gibi muntazam yapılmış. İçi dışı boyalı. Döşenip, dayanmış, güzel ve geniş bir bahçesi var. Türlü türlü meyvalar. Önünde bir şadırvan var, şarıl şarıl sular akıyor. Üstat Ankara'daki bütün

şiiirlerini ve İstiklâl Marşı'nı hep bu dergâhta yazmıştır⁵⁹." Eşref Edip, İstiklâl Marşı kabul edildikten sonra dergâh'ta samimi bir merâsim yapıldığından, Âkif'i tüm sevenlerinin ve dönemin milletvekillerinin onu tebriğe geldiğinden bahseder⁶⁰.

Bu dergâh, İstiklâl Marşı'nın yazıldığı mekan olarak Cumhuriyet tarihinde ilk defa 1949 yılında dönemin Ankara Belediye Başkanı Dr. Râğıp Tüzün tarafından tesbit edilmiş ve sokağına Şâir Âkif Sokağı adı verilmiştir⁶¹. Gerçekten o dönemde Râğıp Tüzün 1948-1950 yılları arasında Ankara Belediye Başkanıdır⁶². Başkan önce Âkif'in marşı, Tâceddin Dergâhında tekke odasında mı; yoksa ailesini Ankara'ya getirdiği zaman şeyhten kiraladığı evde mi yazmıştı, bunu araştırır. Bu tahkik esnasında Âkif'in aile dostunun kızı, Süheylâ Karan Hanımefendi'ye sorar. O da başkana, ailesinin şiirin yazıldığı tarihte Kastamonu'da olduğunu ve Âkif'in o zaman yalnız halde Tâceddin Dergâhı'nda ikâmet etmekte olduğunu, ayrıca şiiri de orada yazdığını bizzat kendinden işittiğini söyler⁶³. Aynı hanımefendinin beyanına göre bundan üç ay sonra, yaklaşık Haziran 1921 tarihinde Âkif, ailesini getirmek için Tâceddin Dergâhı şeyhinin evini kiralar⁶⁴. Yine o dönemlerde Eski Baytar Dairesi Kâtibi, Âkif'in tekke'de oturduğu bu odayı ziyaret etmek ister. Bir taksi ile Ulus'tan Tâceddin Dergâhı'na gider. Orada kimse kendisine yardımcı olamadığı için İmamı bekler. Camii'nin yaklaşık elli yıldır İmamlığını yapan Tefvik Efendi, kendisine refâkat eder ve Âkif'in İstiklâl Marşını yazdığı mesken'i ve odayı gösterir. İmam, son defa Âkif'i Mısır'da hacca giderken ziyaret ettiğini, daha önceden de tanıştıklarını söyler. Kâtip'in ziyaretten sonra kafasında canlanan şu fikirler, günümüz için de çok anlamlıdır diye düşünüyoruz: "Hiçbir tarafı görmeyen bu oda, Mehmet Âkif'in ömrünün saadet içinde geçtiği bir yerdi. Bugün bu bina devletin mülkiyeti altındadır. Milli Eğitim Bakanlığı'nın tasarrufu altında... Acaba niye bu oda, Âkif'in beşinci, onuncu, on beşinci yıldönümlerinde Ankara'daki okulların talebelerine gösterilmez ve "İşte burası her zaman okuyup durduğumuz İstiklâl Marşı'nı yazanın oturduğu yerdir; denilmez, onlara böylece eski Ankara'nın hâli anlatılmaz⁶⁵."

Halk arasında Tâceddin Dergâhı ve günümüzde Mehmet Âkif Ersoy Müze Evi olarak bilinen bina iki katlı, ahşap, karkas çatılı küçük bir yapıdır. Bu mekan ve külliye'nin yer aldığı çevre, şu anda tam bir mezbelelik görünümündedir. Türk milletinin bayrak, vatan gibi en mukaddes değerlerinden biri olan İstiklâl Marşı'na ev sahipliği yapmış olan bu yerin şanına uygun bir mekan haline getirilmesi zarurî görünmektedir. Tâceddin Dergâhı dahil bütün bir külliye, hâlen Hacettepe Üniversitesi merkez kampüsünün içinde yer almaktadır.

SONUÇ

Tâceddin-i Velî, Anadolu'da özellikle Ankara'da Celvetî tasavvuf okuluna ait bilinen tek dergâh olması ve yaklaşık üç asır bir süreden beri Hacı Bayram'dan sonra ikinci merkez olarak Ankara ve Ankaralıları maneviyât vermesi açısından

mühim bir mekândır. Bundan on-yirmi yıl evveline kadar o çevrede görülen halkın batıl inanç ve hurafe uygulamasının da günümüzde kalmayıp, İslâmî inanç ve kurallara uygun bir yer hâline gelmiş olması da ayrıca önemli bir gelişme te-lakkî edilmelidir.

Tâceddîn Velînin mensubu bulunduğu Celvetiyye tasavvuf ekolü, kurulduğu XVII. yüzyıldan itibaren İstanbul, Anadolu ve özellikle Balkanlarda etkili olmuş ve yayılmıştır. Gerek İstanbuldaki gerekse Anadolu'daki Celvetî tekkeleri, tek-kelerin seddi ve ilgasına kadar (30 Kasım 1925) nüfûz ve tesirini devam ettirmiş, bir çok mutasavvıf ve insan yetiştirmiştir. Bu tasavvuf ekolü Türk kültürüne ve Türk edebiyatına faydaları dokunmuş başta Azîz Mahmud Hüdâî (ö. 1038/1623) olmak üzere, Sarı Abdullah Efendi (1071/1661), Olanlar Şeyhi İbrahim Efendi (ö. 1066/1655), Şeyhülislâm Hoca-zâde Es'ad Efendi (ö. 1034/1625), Nev'îzâde Atâullah Efendi (ö. 1045/1635), Bursalı Mehmed Tahir (ö. 1925) ve burada ba-his konusu olan Tâceddin Velî gibi pek çok insan yetiştirmiştir. Celvetî tekkeleri kuruluşundan kapatılmasına kadar toplumun her kesiminden insanlar yetiştir-miş ve her sınıftan insana irşat faaliyetleri ile ulaşmıştır.

Mehmet Âkif, o günün şartlarında gece içine doğan mısraları Dergâh'ın duvarla-rına yazdığı rivâyetine göre, belki de mısralar şimdiki sıvanın altında hâlen dur-maktadır. Bu vesileyle biz de bu önemli mekânın içinde bulunduğu ve ona ya-kışmayacak bakımsız hâlden bir an önce kurtarılıp, dergâh ve çevresinin çevre düzenlemesi yapı-lıp, bir Mehmet Âkif veya İstiklâl Marşı Parkı şekline getiril-mesini arzu ediyoruz. Yine bu mekân hiç değilse belli günlerde Ankara'daki okullar tarafından ziyaret edilmeli, genç ve küçük yavrularımıza İstiklâl Mar-şı'nın yazıldığı bu ortam sevdirelir, onların zihinlerindeki millî duygular canlı tutulmalıdır.

BİBLİYOGRAFYA

*AKYURT, M. Yusuf, Türk İslâm Kitâbeleri: Ankara Kitâbeleri, c. XI, Ankara 1942, TTK (Yazmalar Bölümü), Y. 605.

*BAYDAR, Mustafa, Hamdullah Suphi Tanrıöver ve Hatıraları, (Menteş Kitabevi) İstanbul 1968, 390 s.

*BAYRAM, Sadık, "Tâceddin Sultan ve Evrâdı", Türk Dünyası Tarih Dergisi, yıl. 8, sayı. 87, Mart 1994, ss. 45-53.

*CEBECİOĞLU, Ethem, Hacı Bayram Velî, (Kültür Bakanlığı Yayınları) Ankara 1991, 227 s.

*DEMİR, Sıddık, Ankaralı Gönül Erleri, Ankara 2000, 182 s.

*DURU, Kâzım Nâmi, Cumhuriyet Devri Hâtıralarım, (Sucuoğlu Matbaası) İs-tanbul 1958, 79 s.

*EDİP, Eşref, Mehmet Akif, c. I-II, (Âsâr-ı İlmiyye Kütüphanesi Neşriyatı) İs-tanbul 1357/1938.

*ERAYDIN, Selçuk, Tasavvuf ve Tarikatlar, (MÜİFV Yayınları) İstanbul 1994, 518s.

*ERDOĞDU, Şeref, Ankaram, (KB Yayınları) Ankara 1999, 450 s.

*ERGİN, Muharrem, "İstiklâl Marşımız ve Mehmet Âkif", Mehmet Âkif'i Anla-

- tıyorlar içinde, (Aydınlar Ocağı Yayınları) İstanbul 1986, 104 s.
- *ERİŞİRGİL, M. Emin, Mehmet Âkif: İslâmcı Bir Şâirin Romanı, (Maarif Kitabevi) Ankara 1956, V+506 s.
- *ERSOY, M. Âkif, Ersoy, Safahât, (Önsöz'den), (ABŞB Eğitim Kültür Dairesi Yayınları) Ankara 1999, 632 s.
- *HARÎRÎZÂDE M. Kemâleddin, Tibyânü Vesâilî'l-Hadâik fî Beyânî Selâsili't-Tarâik, c. I, Süleymaniye Kütüphanesi (İbrahim Efendi Bölümü), no. 430, V+391+4 s.
- *HEY'ET, el-Mu'cemu'l-Arabî el-Esâsî, (Larousse) Alekso 1989, 1347 s.
- *HÜSEYİN Vassaf, Sefîne-i Evliyâ-yı Ebrâr Şerh-i Esmâr-ı Esrâr, c. III, Süleymaniye Kütüphanesi (Yazma Bağışlar Bölümü), no. 2307, 399 s.
- *İBNU'L-ARABÎ, Muhyiddin, Istilâhâtü's-Sûfiyye, (Ta'rîfât Eki) İstanbul 1300.
- *KARA, Mustafa, Din Hayat Sanat Açısından Tekke ve Zâviyeler, (Dergâh Yayınları) İstanbul 1990, 477 s.
- *KONYALI, İ. Hakkı, Ankara Câmileri, (Kültür Matbaacılık) Ankara 1978, 111 s.
- *KUNTAY, Mithat Cemal, Mehmet Âkif, (Timaş) İstanbul 2001, 461 s.
- *Orta Anadolu Evliyâları, (Türkiye Gazetesi Yayınları) İstanbul 2004, 450 s.
- *ÖNEY, Gönül, Ankara'da Türk Devri Dinî ve Sosyal Yapıları, (AÜDTCF Yayınları) Ankara 1971, 394 s.
- *ÖZTÜRK, Nazif , "Tâceddin Dergâhı", (Yayınlanmamış Makâle), 3 s.
- *SARI Abdullah Efendi, Semerâtü'l-Fuâd fi'l-Mebdei ve'l-Meâd, (Matbaa-i Âmirâ) İstanbul 1288, 311 s.
- *ŞAPOLYO, Enver Behnan, Ankara'nın Meşhur ve Eski Simâlarından Tâcettin Sultan, Ankara Belediye Dergisi, Sayı. 19, Temmuz-Ağustos-Eylül, Ankara 1958, ss. 23-24.
- * TÂCEDDÎN-i Velî, Dîvânçe-i Tâceddîn, (Fotokopi Nüsha), 4 s.
- *TANSEL, Fevziye Abdullah, Mehmet Âkif, Hayatı ve Eserleri, (İrfan Yayınevi), İstanbul 1973, XIII+291 s.
- * TANYU, Hikmet, Ankara ve Çevresindeki Adak Yerleri, (Ankara Üniversitesi Basımevi) Ankara 1967, XV+432 s.
- *TEVETOĞLU, Fethi, Hamdullah Suphi Tanrıöver, (Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları) Ankara 1986, 303 s.
- *Türkiye'de Vakıf Âbideler ve Eski Eserler, c. I, İlâveli İkinci Baskı, (Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları) Ankara 1983, 787 s.
- *ÜNGÖR, Etem, Türk Marşları, (Türk Kültürü Araştırmaları Enstitüsü Yayınları) Ankara 1966, 322 s.
- *YAHYA Yahyâ bin Sâlih el-İstânbûlî, Mecmûatü'z-Zerâif Sandûkatu'l-Maârif (Tarîkat Kıyafetlerinde Sembolizm), haz. M. Serhan Tayşi, (Ocak Yayıncılık) İstanbul 2002, 350 s.
- *YILMAZ, H. Kâmil, Azîz Mahmud Hüdâyî, Hayatı, Eserleri, Tarîkatı, (Erkam Yayınları) İstanbul 1990, 324 s.
- *YILMAZ, Necdet, Osmanlı Toplumunda Tasavvuf, Sûfiler, Ulemâ ve Devlet, (XVII. Yüzyıl), (OSAV Yayınları) İstanbul 2001, 584 s.
- *YÜCEBAŞ, Hilmi, Bütün Cepheleriyle Mehmet Âkif, (Bizerkonca Matbaası) İstanbul 1958, 240 s.

DİPNOTLAR

- ¹ bk. Enver Behnan Şapolyo, Ankara'nın Meşhur ve Eski Simâlarından Tâcettin Sultan, Ankara Belediye Dergisi, Sayı. 19, Temmuz-Ağustos-Eylül, Ankara 1958, s. 23.
- ² bk. Sıddık Demir, Ankaralı Gönül Erleri, Ankara 2000, s. 61.
- ³ H. Kâmil Yılmaz'ın Azîz Mahmud Hüdâî çalışmasında böyle bir bilgiye rastlanmamaktadır. bk. H. Kâmil Yılmaz, Azîz Mahmud Hüdâyî, Hayatı, Eserleri, Tarîkatı, (Erkam Yayınları) İstanbul 1990, 324 s.
- ⁴ Enver Behnân Şapolyo, eline geçen ancak günümüzde kayıp olan Silsilenâme'de Tâceddin Velî'nin Ankara'ya Bursa'dan geldiğinin kaydedildiğinden bahsetmektedir. (bk. Şapolyo, a.g.e, s. 23.)
- ⁵ bk. Sıddık Demir, Ankaralı Gönül Erleri, ss. 60-63. ; Orta Anadolu Evliyâları, (Türkiye Gazetesi Yayınları) İstanbul 2004, ss. 157-158.
- ⁶ Şapolyo, a.g.e., s. 23.
- ⁷ Oğlunun adı bir günümüz çalışmasına Muttakî olarak geçer. Ancak bu isim hem yaygın olmaması hem de diğer kaynaklarda Mustafa olarak zikredilmesinden dolayı, biz Mustafa olarak zikrettik. bk. Sıddık Demir, Ankaralı Gönül Sultanları, s. 61.
- ⁸ Hey'et, el-Mu'cemu'l-Arabî el-Esâsî, (Larousse) Alekso 1989, s. 257.
- ⁹ Muhyiddin İbnu'l-Arabî, İstılâhâtü's-Sûfiyye, (Ta'rifât Eki) İstanbul 1300, s. 8.
- ¹⁰ bk. Harîrîzâde M. Kemâleddin, Tibyânü Vesâilî'l-Hadâik fî Beyânî Selâsili't-Tarâik, c. I, Süleymaniye Kütüphanesi (İbrahim Efendi Bölümü), no. 430, v. 229b, v. 245a. ; Sarı Abdullah Efendi, Semerâtü'l-Fuâd fi'l-Mebdei ve'l-Meâd, (Matbaa-i Âmira) İstanbul 1288, s. 145; Hüseyin Vassaf, Sefîne-i Evliyâ-yı Ebrâr Şerh-i Esmâr-ı Esrâr, c. III, Süleymaniye Kütüphanesi (Yazma Bağışlar Bölümü), no. 2307, ss. 1-5. ; H. Kâmil Yılmaz, Azîz Mahmud Hüdâî, Hayatı, Eserleri, Tarîkatı, (Erkam Yayınları) İstanbul 1990, ss. 152-153. ; Selçuk Eraydın, Tasavvuf ve Tarikatlar, (MÜİFV Yayınları) İstanbul 1994, s. 426.
- ¹¹ bk. Ethem Cebecioğlu, Hacı Bayram Velî, (Kültür Bakanlığı Yayınları) Ankara 1991, ss. 132.
- ¹² Şapolyo, a.g.e., s. 23. Ayrıca Sadi Bayram 1262/1845 tarihli ve Tâceddin Velî'nin soyundan olan Şeyh Osman Vâfi tarafından yazılan bir eserin kendisine Fuad Bayramoğlu tarafından verildiğini ve bu eserde yukarıda zikredilen silsilenin yer aldığını kaydeder. bk. Sadi Bayram, "Tâceddin Sultan ve Evrâdî", Türk Dünyası Tarih Dergisi, yıl. 8, sayı. 87, Mart 1994, s. 47.
- ¹³ H. Kâmil Yılmaz, "Celvetiyye", DİA, c. VII, İstanbul 1993, ss. 274-275.
- ¹⁴ Tarikat tâclarındaki renkler ve şekillerin sembolik yorumları ve anlamları için bkz. Yahyâ bin Sâlih el-İstânbûlî, Mecmûatü'z-Zerâif Sandûkatu'l-Maârif (Tarikat Kıyafetlerinde Sembolizm), haz. M. Serhan Tayşi, (Ocak Yayıncılık) İstanbul 2002, 350 s.
- ¹⁵ bk. Şapolyo, Ankara'nın Meşhur ve Eski Simâlarından Tâcettin Sultan, s. 23.
- ¹⁶ Türkiye'de Vakıf Âbideler ve Eski Eserler, c. I, İlâveli İkinci Baskı, (Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları) Ankara 1983, s. 397.
- ¹⁷ bk. İ. Hakkı Konyalı, Ankara Câmileri, (Kültür Matbaacılık) Ankara 1978, s. 88.
- ¹⁸ bk. Gönül Öney, Ankara'da Türk Devri Dinî ve Sosyal Yapıları, (AÜDTCF Yayınları) Ankara 1971, s. 122.
- ¹⁹ Öney, a.g.e., s. 88. Burada dikkatimizi çeken nokta hem 1942 yılında Ankara Kitâbelerini yazan M. Yusuf Akyurt hem de İ. Hakkı Konyalı bu kitâbeden bahsetmemektedir.
- ²⁰ Öney, a.g.e., s.88.
- ²¹ bk. Hikmet Tanyu, Ankara ve Çevresindeki Adak Yerleri, (Ankara Üniversitesi Basımevi) Ankara 1967, s. 78.
- ²² bk. Türkiye'de Vakıf Eserleri ve Eski Eserler, c. I, (İlâveli İkinci Baskı) s. 397.
- ²³ Çünkü Celvetiyye Tarîkatı, XVII. Yüzyılın başında yaşamış olan Azîz Mahmud Hüdâî (ö. 1038/1628)'nin tesis ettiği bir tarîkattır. (bk. Necdet Yılmaz, Osmanlı Toplumunda Tasavvuf, Sûfiler, Ulemâ ve Devlet, (XVII. Yüzyıl), (OSAV Yayınları) İstanbul 2001, s. 359; H. Kâmil Yılmaz, "Celvetiyye", DİA, c. VII, İstanbul 1993, ss. 273-275.) Ayrıca sanat tarihçileri bu müştemilâtın durumundan, işçiliğinden XVII. ve XVIII. yüzyılın karakter ve özelliklerini taşıdığı tespitini yapmışlardır. (bk. Gönül Öney, Ankara'da Türk Devri Dini ve Sosyal Yapıları, s. 88).
- ²⁴ Bu kitâbenin günümüzde yapılan tüm çalışmalarda sağlıklı ve doğru bir aktarımına rastlayama-

dık. Maalesef bilimsel çalışmalardaki dikkatsizliğimiz ve vurdumduymazlığın gelecek kuşaklara yanlış bilgiler aktaracağı için bunun bir vebal olduğunu düşünüyoruz. Mesela, bazı çalışmalarda yukarıdaki beytin üçüncü mısraında yer alan, “Söyledi Câhid” ibâresi, “Söyledi âid” şeklinde okunmuş. (bk. M. Yusuf Akyurt, Türk İslâm Kitâbeleri: Ankara Kitâbeleri, c. XI, Ankara 1942, TTK Yazmalar Bölümü, Y. 605, s. 30. ; Gönül Öney, Ankara’daki Türk Devri Dinî ve Sosyal Yapıları, s. 89) Yine birinci mısradaki, “Hazret-i Abdülhamîd”, “Hazret-i Sultan Mecîd” okunmuş. (bk. İ. Hakkı Konyalı, Ankara Camileri, s. 88) Ayrıca günümüzde bu çalışmalardan tahkik etmeden alıp şeklinde aynı yanlışları aktaranları burada zikretmeyi gerek görmüyoruz. Sadece el-insâf diyor, böyle yapanları mutahakkık olmaya davet ediyoruz...

²⁵ bk. M. Yusuf Akyurt, Türk İslâm Kitâbeleri: Ankara Kitâbeleri, c. XI, s. 30.

²⁶ bk. Mustafa Kara, Din Hayat Sanat Açısından Tekke ve Zâviyeler, (Dergâh Yayınları) İstanbul 1990, ss. 436-444.

²⁷ Burada aktardığımız Dergâh’ın günümüzdeki durumu, tapu ve tescili hakkındaki teknik bilgiler Dr. Nazif Öztürk’ün hazırladığı yayınlanmamış metinden alınmıştır. Nazif Öztürk, Tâceddin Dergâhı, s. 1.

²⁸ Bu dört sayfa yazma halindeki şiirin fotokopi nüshası Araştırmacı-Yazar Kâmil Şahin Bey’den alınmıştır. Fotokopi nüsha elimizdedir ve ek halinde bu çalışmanın sonunda yer alacaktır. Bildiğimiz kadarıyla bu şiirler ilk defa yayınlanmış olmaktadır.

²⁹ Tâceddîn-i Velî, Dîvânçe-i Tâceddîn, (Fotokopi Nüsha), s. 1.

³⁰ Bu şiirlerin tashih ve imlâsı aşamasında yardımlarını esirgemeyen Türk-İslâm Edebiyatı Anabilim Dalı öğretim üyesi Prof. Dr. Mehmet Akkuş’a şükranlarımızı sunmayı bir borç biliriz.

³¹ Şapolyo, a.g.e., s. 24.

³² Bu dört sayfalık Divânçe veya Tâceddinoğlu Şeyh Mustafa’nın Divân’ının baş kısmından bir bölüm bu bildiri metninin eki olarak verilecektir, ayrıca bakılabilir. bk. Ek-1.

³³ Sadi Bayram, Tâceddîn Sultan ve Evrâdı, s. 47.

³⁴ Bayram, a.g.e., ss. 47-48.

³⁵ Şapolyo, a.g.e., s. 23.

³⁶ Bayram, a.g.e., ss. 49-53.

³⁷ Şapolyo, a.g.e., s. 23. Gelelim Şapolyo’nun elde ettiği eserin serencâmına: Enver Hoca vefat edince vasiyeti üzerine kızları tüm kütüphanesini Milli Kütüphaneye vermek üzere başvururlar. Zamanın Milli Kütüphane müdürü, yeni bir binanın yapılmasını beklediklerinden ve yer olmadığından dolayı bağış kütüphaneyi alamaz. Aradan zaman geçince kızları İzmir Milli Kütüphanesine vermek isterler. Kendileri Ankara’da ikâmet ettikleri için kitapların nakliyesi problemi ortaya çıkar. Netice de Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Kütüphanesine bağışlarlar. Teslim alınırken eserleri listeleri çıkarılmamış. Hatta teslim öncesi bazı sahaflar eserleri seçmiş ve almışlar. Kalanlar da adı geçen fakülte kütüphanesine verilmiş. Netice de Şapolyo’nun makalesinde bahsettiği Şeyh Derviş Muslu’nun te’lif ettiği bu eserin yeri ve nerede olduğu hâlen meçhuldur. (bk. Bayram, a.g.e., s. 46.)

³⁸ bk. Sadi Bayram, “Tâceddîn Sultan ve Evrâdı”, Türk Dünyası Tarih Dergisi, yıl. 8, sayı. 87, Mart 1994, ss. 45-53.

³⁹ Şapolyo, a.g.e., s. 23.

⁴⁰ bk. Kâzım Nâmi Duru, Cumhuriyet Devri Hâtıralarım, (Sucuoğlu Matbaası) İstanbul 1958, s. 16.

⁴¹ bk. Fevziye Abdullah Tansel, Mehmet Âkif, Hayatı ve Eserleri, (İrfan Yayınevi), İstanbul 1973, s. 96.

⁴² Mithat Cemal Kuntay, Mehmet Âkif, (Timaş) İstanbul 2001, ss. 148-149.

⁴³ bk. T.B.M.M Zabıt Ceridesi, Devre I, cilt 9, ss. 12-15, (01/03/1337, 2. baskı, 1954).

⁴⁴ bk. Fethi Tevetoğlu, Hamdullah Suphi Tanrıöver, (Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları) Ankara 1986, s. 160-161.

⁴⁵ Kuntay, a.g.e., ss. 149-151.

⁴⁶ T.B.M.M. Zabıt Ceridesi, cilt 9, ss. 85-90, (01/03/1337, 2. baskı, 1954) ; Mehmet Âkif Ersoy, Safahât, (Muharrem Ergin tarafından Yazılan Önsöz’den), (ABŞB Eğitim Kültür Dairesi Yayınları) Ankara 1999, s. 29. Ayrıca İstiklâl Marşı’nın kabulü esnasındaki Meclis konuşmaları için bkz. Mustafa Baydar, Hamdullah Suphi Tanrıöver ve Hatıraları, (Menteş Kitabevi) İstanbul 1968, ss.

121-125.; Tevetoğlu, Hamdullah Suphi Tanrıöver, ss. 159-167.

⁴⁷ bk. Eşref Edip, Mehmet Akif, c. I, (Âsâr-ı İlmiye Kütüphanesi Neşriyatı) İstanbul 1357/1938, s. 76.

⁴⁸ bk. Hilmi Yücebaş, Bütün Cepheleriyle Mehmet Âkif, İstanbul 1958, s. 66.

⁴⁹ bk. Eşref Edip, Mehmet Akif, c. II, s. 95.

⁵⁰ bk. Sebîlü'r-Reşad, 17 Şubat 1337 (1921) tarihli nüshası.

⁵¹ bk. Hâkimiyet-i Milliye, no. 111, 17 Mart 1921 tarihli nüshası.

⁵² bk. Yarın Gazetesi, no. 6, 17 Kasım 1921/1337.

⁵³ bk. İstiklâl Marşı, (Orhaniye Matbaası), İstanbul 1921/1337.

⁵⁴ Açıksöz, 21 Şubat 1337/1921 nüshası.

⁵⁵ bk. Baydar, a.g.e., s. 124 ; Eşref Edip, Mehmet Akif, s. 73.

⁵⁶ bk. Muharrem Ergin, "İstiklâl Marşı'mız ve Mehmet Âkif", Mehmet Âkif'i Anlatıyorlar içinde, (Aydınlar Ocağı Yayınları) İstanbul 1986, s. 100.

⁵⁷ bk. Etem Üngör, Türk Marşları , (Türk Kültürü Araştırmaları Enstitüsü Yayınları) Ankara 1966, ss. 71-72.

⁵⁸ bk. Hilmi Yücebaş, Bütün Cepheleriyle Mehmet Âkif, s. 67.

⁵⁹ bk. Eşref Edip, Mehmet Akif, s. 70.

⁶⁰ Eşref Edip, a.g.e., s. 71.

⁶¹ bk. M. Emin Erişirgil, Mehmet Âkif: İslâmcı Bir Şâirin Romanı, (Maarif Kitabevi) Ankara 1956, s. 421.

⁶² bk. Şeref Erdoğdu, Ankaram, (KB Yayınları) Ankara 1999, s. 138.

⁶³ bk. Erişirgil, Mehmet Akif, ss. 420-421.

⁶⁴ bk. Erişirgil, a.g.e., s. 421.

⁶⁵ bk. Erişirgil, a.g.e., ss. 421-425.

Balkanlar'da Celvetîlik ve Münîrî-i Belgrâdi

T A X H İ D İ N B Y T Y Q I

Tacettin Bitici, Araştırmacı - Yazar Kosova

BULGARİSTAN'DA CELVETÎLİK:

Filibeli İsmail Efendi:

Filibeli kasabasıdır. Babası, Alâeddîn b. Muhsin Efendi Filibe'de Halvetî tekkesinde postnişindir. Babasının vefâtından sonra tahsîl için İstanbul'a gelir. İstanbul'da Azîz Mahmud Hüdâyî'ye intisâb eder. Seyr u sülûkunu tamamladıktan sonra hilâfet alır ve Hüdâyî'nin emriyle Filibe'de babasının zâviyesine postnişîn olarak gider. Bu tekkede 20 sene Celvetîliği neşreder. Hacca gitmek için İstanbul'a geldiğinde, Ayasofya câmiinde vaz eder. bu vazını Sultan IV. Murad çok begenir ve hacc dönüşünde İstanbul'da ikâmet etmesi için ferman buyurur. 1052/1642 yılında vefât eder ve Çukurhamâm civârında inşâ ettirdiği zâviyeye defnedilir.

Osmân Efendi - Sofyalı

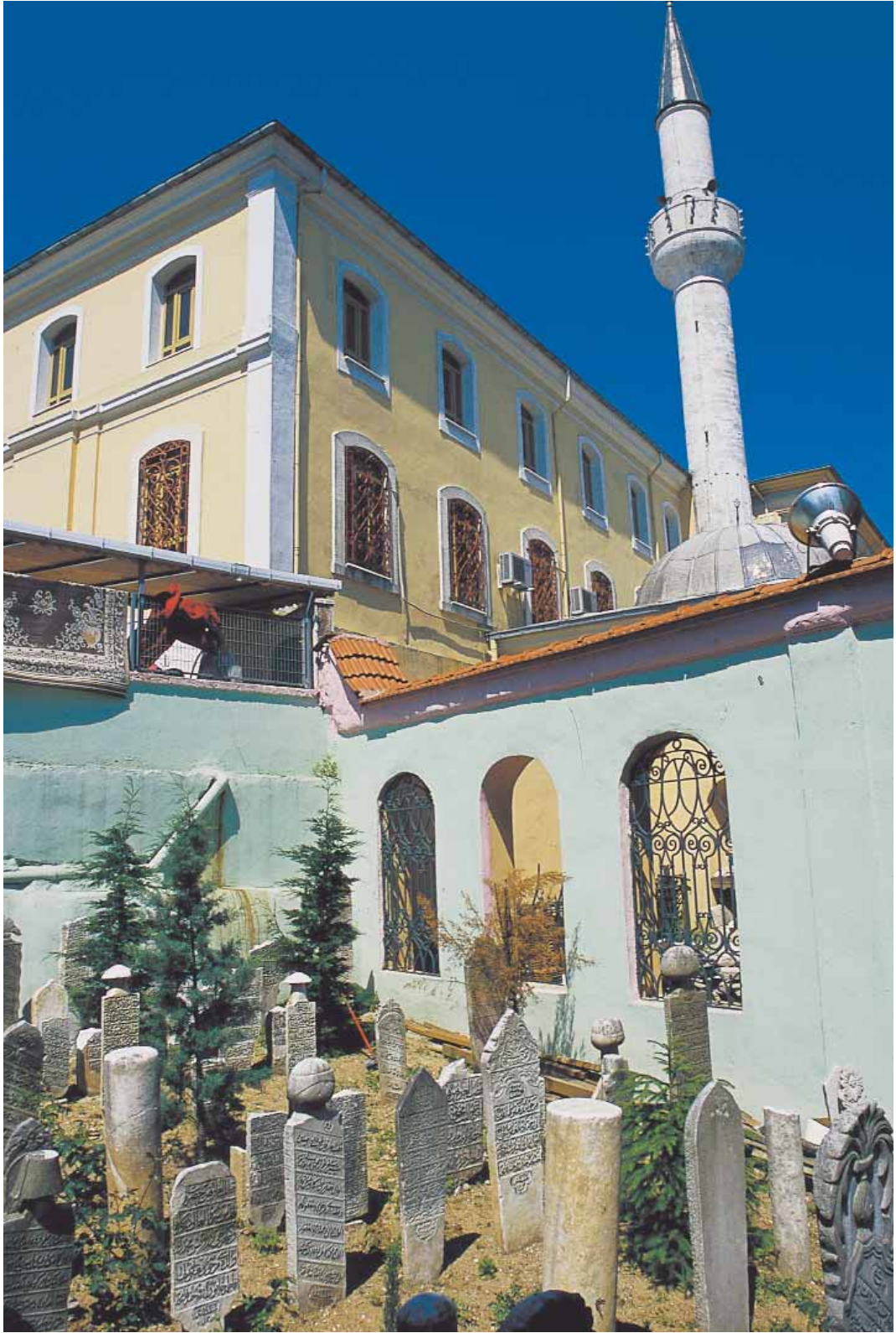
Yusuf Efendi - Pravadi

Tatar İbrâhîm Efendi

Tatar İbrâhîm Efendi Kırım'dan gelip, ilim tahsîlinden sonra Nûreddînzâde'den tarîkatını tamâmlar. Bir müddet Cerrahpaşa Câmiinde vâizlik yapmış. Nûreddînzâde'nin vefâtından sonra Küçük Ayasofya'da şeyhinin yerine nasbolunup, mürşid olur.¹

Salâtîn câmiinde va'z edip, tefsîr ve hadîs okuturmuş.² Hüseyin Vassâf, Tatar İbrâhîm Efendi'yi Azîz Mahmud Hüdâyî'nin halîfesi olarak zikreder.³

Atâî ve Süreyya Bey 1001 h./1593 m. yılında vefât ettiğini söylerken,⁴ Münîrî Efendi 999 / 1590-91 yılında vefât ettiğini ifâde etmektedir.⁵ Mehmed Tâhir ise,

Aziz Mahmud Hüdâyi
türbesinin yanındaki
hazireden bir bölüm

1042 h./1634 m. yılında vefât ettiğini zikretmektedir.⁵⁴⁴ Mehmed Tâhir'in vermiş olduğu bu târih yanlıştır.

Eserleri:

Etvâr Manzumesi

Eser şu kütüphanede bulunmaktadır:

Süleymâniye Ktp., Tırnpvalı 334 (vr. 85-87 - Osm);

Fethu Merâtibi'l-Kulûb

Eser şu kütüphanede bulunmaktadır:

Süleymâniye Ktp., H.Hüsnü Paşa 763 (vr. 43b-49a - Arp);

Kitâbu'l-Kudve ve Risâletü'l-Üsve

Eser şu kütüphanede bulunmaktadır:

Süleymâniye Ktp., Cârullâh 2079 (vr. 131-139 - Arp);

Medâricu'l-Meliki'l-Mennân fi Beyâni Maârici'l-İnsân

Eser şu kütüphanede bulunmaktadır:

Süleymâniye Ktp., Musalla Medresesi 2004 (vr. 259 - Arp); Bağdadlı Vehbi 699 (vr. 185 - Arp); Reîsu'l-Küttâb 1135 (vr. 200 - Arp);

Risâle Fî Beyân-i Esrâr-ı Asâ-yı Mûsâ ve'l-Yedi'l-Beyzâ

Eser şu kütüphanede bulunmaktadır:

Süleymâniye Ktp., Laleli 1512 (vr. 46-51 - Arp); Cârullâh 2079 (vr. 43-52 - Arp); H.Hüsnü Paşa 763 (vr. 81b-86b - Arp);

Risâle-i İbrâhîm Kırımî

Eser şu kütüphanede bulunmaktadır:

Konya Belediyesi İzzet Koyunoğlu Şehir Müzesi Ktp., 13924 (vr. 6 - Osm);

Risâle fi Neş'et

Eser şu kütüphanede bulunmaktadır:

Süleymâniye Ktp., H.Hüsnü Paşa 763 (vr. 70a-78a - Arp);

Risâle fi Ta'bîri'r- Rü'yâ

Eser şu kütüphanede bulunmaktadır:

Süleymâniye Ktp., Cârullâh 2079 (vr. 52-55 - Arp);

Risâle fi't-Tasavvuf

Eser şu kütüphanede bulunmaktadır:

Süleymâniye Ktp., Laleli 1512 (vr. 38-46 - Arp); Millet Ktp., Ali Emiri RY 815 (vr. 25-30 - Arp);

Risâle fi Tefsîr-i âyeti'n- Nûr

Eser şu kütüphanede bulunmaktadır:

Süleymâniye Ktp., Fâtih 5381 (vr. ???);

Risâletu'l-Ehâdîs

Eser şu kütüphanede bulunmaktadır:

Çorum İskilip İlçe Halk Ktp., 1247 (vr. 82 - Arp) (dört risaleli);

Risâle fi'l-Küfri'l-Hakiki ve'l-İslâmi'l-Mecâzi

Eser şu kütüphanede bulunmaktadır:

Millet Ktp., Ali Emiri RY 815 (vr. 21-25 - Arp);

Sultân Murâd Hân'a Dâir Bir Risâle

Eser şu kütüphanede bulunmaktadır:

Süleymâniye Ktp., H.Hüsnü Paşa 763 (vr. 103b-111b - Osm);

Tasavvufa Dâir bir Risâle

Eser şu kütüphanede bulunmaktadır:

Süleymâniye Ktp., H.Hüsnü Paşa 763 (vr. 100b-103a - Osm);

Tefsîru Sûre-i Kureyş

Eser şu kütüphanede bulunmaktadır:

Süleymâniye Ktp., Laleli 1512 (vr. 32-34 - Arp);

Tefsîru Sûre-i Kadr

Eser şu kütüphanede bulunmaktadır:

Süleymâniye Ktp., Laleli 1512 (vr. 34-38 - Arp);

Atpazarî Osmân Efendi

“Fadl-ı İlâhî” diye meşhûrdur. Şumnuludur. Tahsîl için İstanbul’a gelir ve Atpazarı semtinde ikâmet ettiği için Atpazarî diye anılır. İstanbul’da Zâkirzâde Abdullâh Efendiye intisâb eder ve hilâfet alır. Şeyhinin emriyle Aydos’a halife olarak gider. Aydos’ta şeyhinin vefâtına kadar kalır. Sonra İstanbul’a döner. Mago-sa’da sürgünde bulunduğu esnâda 1102/1690 yılında vefât eder ve orada defnedilir. İsmail Hakkı Bursevî’yi bu zât yetiştirir. Birçok eser te’lif etmiştir.

BOSNA

Abdürrahmân Efendi - Bosna

ARNAVUT ETNİK TOPRAKLARINDA CELVETÎLİK

Manastırlı Hasan

Manastır’lı Kadı Hasan b. Ali, IV Sultan Murâd devrinde yaşamış fazilet sâhibi ve edebiyatçı bir zâttır. Firâknâme nâzımı ve Hadîs-i Erbaîn şârihi.⁷

Firâknâme şu kütüphânelerde bulunmaktadır:

Millet ktp., 321 (vr. 153 - Osm)

Süleymâniyye ktp., yazma bağışlar, 4338; İhsan Mahvi, 133 (vr. 152 - Arp)

Tercüme-i hadîs-i erbaîn adlı eseri şu kütüphanede bulunmaktadır:

Süleymâniye ktp., İbrahim Efendi, 187 (vr. 15-23 - Arp)

Fasl fi beyâni'l-Muharremât adlı eseri şu kütüphanede bulunmaktadır:

Süleymâniyye ktp., Kasidecizade, 675 (vr. 198-199 - Arp)

Risâle fi beyâni'l-farz ve'l-vâcib eser şu kütüphanede bulunmaktadır:

Süleymâniyye ktp., Kasidecizade, 675, (vr. 280-284 - Arp)

Risâle kâle sâhibu'l-miftâhi'l-fenni'l-evvel eser şu kütüphanede bulunmaktadır:

Süleymâniyye ktp., Kasidecizade, 675, (vr.287-288- Arp)

Risâle fi'l-vekâle fi'l-bey'-i ve's-şirâ eser şu kütüphanede bulunmaktadır:

Süleymâniyye ktp., Kasidecizade, 675, (vr. 276-279 - Arp).

SİRBİSTAN'DA CELVETİLİK

Ali Efendi Belgradî

Bu zât hakkında Münîrî Efendi, Ümmî Sinân tarikatında Nasûh adında bir azîzden terbiye bulduğunu, hilâfetle müşerref olduğunu, her yıl dervîşleriyle erbaîn çıkardığını ve 1003 h./1594 m. yılında âhirete rihlet ettiğini, ifâde etmektedir.⁸

Belgrâdlı Alî Dede hakkında diğer tabakât kitaplarında herhangi bir bilgiye rastlayamadık.⁹

Mecelle fi'l-Ferâiz

Eser şu kütüphanede bulunmaktadır:

Bayezid Devlet Ktp., Bayezid 2624 (vr. 9 - Arp);

Risâle fi İlm-i Ferâiz

Eser şu kütüphanede bulunmaktadır:

Köprülü Ktp., Fâzıl Ahmed Paşa 1581 (vr. 28-32 - Arp);

Korucuzâde Belgrâdî

Evilyâ Çelebî Belgrâda yapmış olduğu ziyâretten bahsederken, Hüdâyî Efendi'nin Korucuzâde adında Belgrâdda bir zâtı zikreder.⁵⁴⁸

MÜNİRÎ-İ BELGRÂDÎ

A. İsmi

Kâtib Çelebî,¹¹Hanciç¹² ve Başagiç,¹³ müellifin asıl isminin Nûrullâh olduğunu söylerler. şabanoviç, Müvekkid'in Kâtib Çelebî'ye dayanarak "Münîrî" mahlasının asıl ismi olan Nûrullâh'tan geldiğini iddia etmekte olduğunu söylemektedir.¹⁴ şabanoviç'e göre, müellifin ismi Nûrullâh değil, İbrâhîm b. İskender'dir. O, bu iddiasını şu delillere dayandırmaktadır: ¹⁵

a. Münîrî Efendi'nin "Sübülü'l-Hüdâ" adlı eseri Gâzî Hüsrev Bey Kütüphânesinde no. 826 kayıtlı numarada bulunmaktadır. Bu eserin müellifinin "Şeyh İbrâhîm el-Münîrî" olduğu yazılmaktadır¹⁶.

b. Berlin Kütüphânesinin Şark Yazmaları Bölümünde, Münîrî Efendi'nin bir mektûbunda "İbrâhîm b. İskender eş-Şehîr bi'l-Münîrî" imzası yer almaktadır¹⁷.

c. Aynı bölümde Münîrî Efendi'nin "Nisâbu'l-İntisâb" adlı eseri de bulunmaktadır. Bu eserin de müellifinin aynı zât olduğu bilinmektedir¹⁸.

d. Aynı bölümde Azîz Mahmud Hüdâyî Ef.'nin Münîrî Efendi'ye yazmış olduğu mektûbun sûreti de bulunmaktadır.

Şabanoviç'in bu iddialarını kabûl edersek, Münîrî Efendi'nin ismi, İbrâhîm b. İskender olduğunu kabûllenmekten başka bir yolumuz kalmamaktadır.

B. Âilesi

Münîrî Efendi'nin âilesi hakkında şu ana kadar herhangi bir bilgiye sâhib değiliz. Ancak, müellif "Silsiletü'l-Mukarrebîn" adlı eserinde Dimitrofça'dan Belgrâd'a göç etmesini anlatırken, orada babasının kabrinin bulunduğunu ve annesinin de orada babasının yanına defnedilmeyi arzu ettiğini anlatmaktadır. Hâkeza, annesinin hummâ hastalığına kapıldığını, hummâ'dan vefât ettiğini ve vâsiyeti üzerine Dimitrofça'da babasının kabrinin yanına defnedildiğini anlamaktayız.¹⁹

C. Doğum Yeri

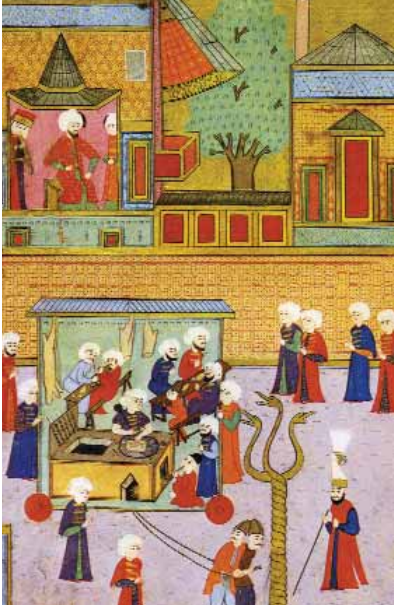
Çalışmaların tümü Münîrî Efendi'nin Bosnalı olduğunu söylemektedirler. Fakat doğduğu şehir hakkında kesin bir bilgiye sâhip değiliz.

Müellifin "Silsiletü'l-Mukarrebîn" adlı eserinde, Dimitrofça'dan Belgrâd'a göç etmesini anlattığına²⁰ dayanarak, Dimitrofça'da doğmamış olsa da, orada bir müddet yaşamış olduğunu anlamaktayız.

D. Eğitimi

Münîrî Efendi'nin eğitimi hakkında kesin bir bilgiye sâhip değiliz. Fakat, Münîrî Ef. "Silsiletü'l-Mukarrebîn" adlı eserinde Vildân Ef.'den bahsederken, "merhûm hocam"²¹ diye bahsetmektedir. Yine aynı eserinde Vildânzâde Efendi'den bahsederken "üstâdım oğlu"²² diye bahsetmesine dayanarak, Vildân Efendi'den eğitim gördüğünü anlamaktayız. Atâî de, Vildânzâde Efendi'nin babasından "mukaddemât-ı ulûmi âdâd ve tahsîl-i isti'dâd"²³ eylediğini kaydetmektedir. Hanciç'e göre ise, Münîrî Efendi ilk tahsîlini babası ve Vildânzâde'nin babasından yapmış ve bâzı meşâyihtan ilmini tamâmlamıştır.²⁴

şabanoviç'in verdiği bilgilere göre ise, Münîrî Efendi'nin İstanbul'da en yüksek medreselerden mezûn olduğunu anlamaktayız.²⁵ Eserlerinin bir çoğunu Türkçe yazması da şabanoviç'in bu iddiasını desteklemektedir.

III. Murat dönemi ticari hayatı tasvir eden minyatür

E. Hocaları ve Şeyhleri

Vildân Efendî

Vildânzâde'nin babası olan Vildân Efendi Anadolu'dan Rûmeli'ye geçip makarı sûfiyye olan Sofyâ'da ikâmet etmiştir.²⁶ Münîrî Efendi "Silsiletü'l-Mukarrebîn" de bu zâttan "merhûm hocam" diye bahseder,²⁷ fakat hakkında bir bilgi vermez.

Mevlânâ Alî Efendi

Münîrî Efendi'nin muhtemel şeyhlerinden birisi Mevlânâ Alî Efendi'dir.²⁸ Çünkü, Münîrî Efendi bu zâttan bahsederken, "Şeyhanâ ve Mevlânâ" diye bahseder.²⁸ Bu zât Dimitrofça'da medfûndur. Bilindiği gibi Münîrî Efendi de Dimitrofça'da ikâmet emiştir. Anne ve babası da orada medfûndur. Bütün bunlara dayanarak Mevlânâ Alî Efendi, Münîrî Efendi'nin muhtemel şeyhi olduğu kanâatine varmaktayız.

Azîz Mahmud Hüdâyî

Silivri Koçhisâr'da dünyâya gelen Azîz Mahmud Hüdâyî ilk tahsîlini Silivri'de, medrese tahsîlini ise İstanbul'da tamamlamıştır. Talebeliği esnâsında Nûreddinzâde'ye Mısır'da nâibliği zamânında Kerüddîn Halvetî vasıtasıyla "Halvetî" tarîkına, Bursa'da nâib ve müderrisliği zamânında Üftâde vasıtasıyla Bayrâmiyye'nin Celve-tî koluna intisâb etmiştir. Daha sonraları bu tarîkatı sistemleştiren kişi olmuştur³⁰

Belgrad Kalesi

Belgrad Haritası

F. İlmî Fâaliyeti

Yapılan araştırmalara dayanarak, Münîrî Efendi mezûniyetinden sonra Belgrâd'da vâiz, müzekkir, müderris ve müftülük görevlerinde bulunmuş olduğunu anlamaktayız.³¹ Ömrünün büyük bir kısmını Belgrâd'da fetvâ vererek, eserlerini te'lîf ederek ve talebe yetiştirerek sürdürmüştür.³²

İleride de bahsedeceğimiz gibi Münîrî Efendi'nin Belgrâd'da, Yahyâlı Mehmed Paşa'nın yaptırmış olduğu câmide medfûn olduğuna³³ dayanarak şabanoviç, Münîrî Efendi'nin Yahyâlı Mehmed Paşa Medresesinde müderrislik yapmış olduğunu ifâde etmektedir³⁴.

G. Eserleri

Müellifin Arapça ve Türkçe olmak üzere şu ana kadar tespit edebildiğimiz eserleri şunlardır:

- 1- Risâle fî Hakîkatî'l-İslâmiyye:** Eser, Konya Bölge Yazma Eserler Ktp., 198 (vr.116 b - 123 a) kayıtlı numarada bulunmaktadır.
- 2- Risâle fî Reddî's-Semâ':** Eser, Konya Bölge Yazma Eserler Ktp., 198 (vr. 147 a - 162 b) kayıtlı numarada bulunmaktadır.
- 3- Risâle bi Hakîkatî'l-Mutasavvifîn:** Eser, Konya Bölge Yazma Eserler Ktp., 198 (vr. 163 b - 166 a) kayıtlı numarada bulunmaktadır.
- 4- Risâle fî Reddî's-Semâ':** Eser, Konya Bölge Yazma Eserler Ktp., 198 (vr. 173 b - 188 a) kayıtlı numarada bulunmaktadır.
- 5- Risâletü's-Selâhiyye:** Eser, Konya Bölge Yazma Eserler Ktp., 198 (vr. 116 b - 123 a) kayıtlı numarada bulunmaktadır.

6- Risâle Kavlu'r-Rızâ fi't-Tenbîh Ale'l-Fusûs ve's-Semâ': Eser, Konya Bölge Yazma Eserler Ktp., 198 (vr. 199 b - 214 a) kayıtlı numarada bulunmaktadır.

7- Mektûb: Mektûb, Konya Bölge Yazma Eserler Kütüphanesinde 198 (vr. 216 b - 219 a) kayıtlı numarada bulunmaktadır.

8- Şerh-i Kasîde-i Şeyh Süleymân Delâletnişân: Eser, Çorum İl Halk Kütüphanesinde 668/1 (vr. 70) kayıtlı numarada bulunmaktadır.

9- Risâle-i İ'tikâd-i Ehl-i Hakk: Eser, Çorum İl Halk Ktp., 668/2 (vr. 70) kayıtlı numarada bulunmaktadır.

10- Nazmu bi't-Türkiyyi fi Âfeti'l-Kahve ve'l-Hamri: Eser, Saraybosna (Sarajevo) Gâzî Hüsrev Bey Ktp., 945 (vr. 14-14) kayıtlı numarada bulunmaktadır.

11- Nisâbu'l-İntisâb ve Âdâbu'l-İktisâb: Eser, Osmanlı Türkçesiyle kaleme alınmış olup, âhilik teşkilâtı üzerinde durmaktadır. Eser, Berlin National Bibliotekhe no. Lanbd. 589'da bulunmaktadır.³⁵ Abdülbâkî Gölpinarlı'ya göre bu eser 1029 h./1619-1620 m. yılında telîf edilmiş ve sünnî âlimlerin fütüvvet ehli ve fütüvvetnâmeler hakkında telakkîlerini yansıtan en önemli eserlerden biridir.³⁶ Eserin Seyyid Muhammed'in "Miftâhü'd-Dakâik fi Beyâni'l-Fütüvveti ve'l-Hakâik" adlı eseri tenkid için te'lîf edildiğini ifâde etmektedir. Eserin bir fotokopisi de İSAM Kütüphanesinde 297.7 kayıtlı numarada bulunmaktadır.³⁷

12- Sübülü'l-Hüdâ: Müellifin telîf ettiği önemli eserlerinden biridir. Te'lîf sebebini kendisi bu eserinde şöyle anlatmaktadır: Arapça bilmeyen bâzı sevenleri, furû-i dîni öğrenme isteklerini kendisine arzederler. O da bu ihtiyâcı gidermek için Hanefî fıkına uygun bir şekilde bu eseri te'lîf eder.³⁸ Eserin birçok nüshası bulunması, ne kadar önemli bir eser olduğunu göstermektedir.

Eser şöyle başlar:

حمد شول الله ! یجنذر که توحید و عبادت نوریلہ کو کلرومزی منور قلدي و خزینہ عرفان الہدی و صلوات
... شول مغفر موجودات محمد مصطفی اوزرینہ اولسونکہ بزی ظلمات کفر دن و جہل دن قورترت تعلیم دین الہدی

Hamdele ve salveleden sonra, eserin te'lîf sebebini anlatır.

Münîrî Efendî bu risâleyi okuyanlardan "Risâlenin Türkçe yazılmış olmasından dolayı hakaret etmemelerini" istihâm etmektedir.³⁹

Daha sonra, "Ma'rifetü'l-îmân" kısmıyla devâm eder. İcmâlî tafsîlî olmak üzere îmânı iki kısımda mutalaa eder. "İman-ı icmâlî, gönülle inanmak ve dille tasdik etmek" olduğunu ifâde etmektedir. "İmân-ı tafsîlînin ise, Hz. Peygamber'den gelen haberleri şüphesiz kabûl etmek" olduğunu ifâde etmektedir.⁴⁰ Devâmında îmânın altı şartından bahseder.

İslâm kısmında ise, "İslâm, Allâh Teâlâ'nın hükümlerini kabûl edip, onlara boyun eğmek" olduğunu zikreder. Bu kısımda "iman ile İslâm arasında farkın zâhirî olduğunu, hakîkatte bir farkın olmadığını" ifâde eder.⁴¹ Zîrâ, "ikisi de Allâh'ın emirlerine inanıp uymak"⁴² olduğunu söylemektedir. Bu kısmın devâmında namaza girmeden önce gerekli olan temizlikten (gusul, abdest, teyemmüm, hayz gibi konulardan), namaz türlerinden, zekât ve oruçtan bahseder.

Eser bu güne kadar yayınlanmamıştır. Eser, 87. Y. 13 st. 197x130, 137x 77 mm., nesih yazısıyla yazılmıştır.

Eserin sonunda yer alan:

ibâresine dayanarak, eserin 1038 h. (1628 m.) yılında istinsâh edildiğini söyleyebiliriz.

Görebildiğimiz eserin diğer birkaç nüshası şunlardır:

وقع تمام هذه النسخة في الأ وائل رجب المرجب سنة 1038

Süleymâniye Ktp., Yazma Bağışlar 2256, nesih yazısıyla yazılı ve meşin ciltlidir.

Süleymâniye Ktp., Kılıç Alî Paşa 2025/11., ta'lik tezhîbli yazısıyla yazılmış ve mukavva ciltlidir.

Süleymâniye Ktp., İbrâhîm Ef. 871/3., nesih yazısıyla yazılmış ve mukavva ciltlidir. Mustafâ b. Alî tarafından 1126 h./1714 m. yılında istinsâh edilmiş.

Süleymâniye Ktp., Hâcî Mahmud Ef. 1067., nesih yazısıyla yazılmıştır.

Süleymâniye Ktp., Denizli, No. 412/14., nesih yazısıyla yazılmıştır ve bez kaplı ciltlidir.

Gâzî Hüsrev Bey Ktp., 826., nesih yazısıyla (az bir kısmı ta'lik) yazılmıştır.⁴³

13- Seb'iyât: Eser hakkında Kâtib Çelebî Keşfü'z-Zunûn adlı eserinde az da olsa bilgi vermektedir.

Türkçe kaleme alınan eser, eski coğrafya ve kozmografya âlimlerine dayanarak bu bilimlere dâir bilgiler ihtivâ etmektedir. Eserin bir kısmı manzûmdur. Yedi iklimden ayrı ayrı bahsettiği için, yedi bölümden oluşmaktadır. Eser, Saraybosna (Sarajevo)'da bulunan Gâzî Hüsrev Bey Ktp., 2640/2 (vr. 39-52) numarada kayıtlıdır.

Eser şöyle başlar:

حمد و بيجد و ثنائي لا يعبد اول خالق كاف و نون و القلم و ما يسطرون كه جرخ دوازي كواكب سعهء سياره و
... انجم يرله كلمش ايدي

Uzun bir girişle giriş yapar ve در بيان افلاك beyânında kozmosun yerle olan ilişkisinden bahseder.

Eserin sonunda:

جرم دنيا تحمينا بين بيكرمي ايكي جرم عطارد دكلودر كذا في الطبقات والله اعلم بحقيقة الحال و كيفية المقال

ifâdesi yer almaktadır.

Eser, güzel ve okunaklı bir nesih yazısıyla yazılmıştır. Türkçe ve Farsça şiirler yer almaktadır. Türkçe şiirler Emrî'den, Farsça şiirler ise, Câmi'den alınmıştır. Metin kenarlarında daha sonra ilâve edilmiş değişik notlar da yer almaktadır.

Eserin sonunda yer alan:

و قد وقع الا تمام من تحرير الرسالة الشريفة في اوافي اوافي اواسط جمادي الا ولي لسنة تسع و ثمانين و
تسعمائة من الهجرة النبوية المحمدية في قصبهء اليجه بالخير

ibâresinden de anlaşıldığı gibi, eser, 989 h./1581 m. yılında Cemâziye'l-ulâ ayının ortalarında İlica'da yazılmıştır.⁴⁴

14- Mektûb: Münîrî Efendi'nin, Hüseyin Lâmekânî'ye yazmış olduğu mektûbun cevâbını ihtivâ eder. Bu mektûb Süleymânîye Ktp., Şehîd Alî Paşa 2819/3, "Silsiletü'l-Mukarrebîn" adlı eserin sonunda yer almaktadır. Mektûbun muhtevâsı semâ ve raks konusudur. Müellif, bu uzun mektubunda semâ'ın reddine dâir dellilleri getirmektedir.

15- Tuhfetu'n-Nasîha: Mehmed Tâhir, Münîrî Ef.'nin bu adla bir eseri olduğunu ifâde etmektedir.⁴⁵ Biz bu adla müellifin bir eserine rastlayamadık.

16- Silsiletü'l- Mukarrebîn ve Menâkıbu'l- Muttekîn

Eseri, giriş, Osmanlı Dönemine kadar yaşamış zevât ve Osmanlı Döneminde (Münîrî Ef.'nin yaşadığı döneme kadar) yaşamış zevât hakkında bilgi ihtivâ ettiği için, daha iyi anlaşılması bakımından üç kısımda incelemeyi uygun gördük.

Giriş: Bu kısımda müellif, hamdele ve salveleden sonra, eseri yazma sebebini anlatmaktadır. Eseri, Allâh'ın sevgili kullarını zikretmek, onların himmetine nâil olma sebebini doğuracağı için kaleme aldığını ifâde etmektedir. Devâmında Sivâsî,⁴⁶ Üveysiyye,⁴⁷ Hâcî Bayrâm,⁴⁸ Zeyniyye,⁴⁹ Nakşibendî⁵⁰ ve Baba Kemâl Cündî⁵¹ tarikat silsilelerini sunmaktadır. Bu silsileleri sunarken, silsilelerdeki yanlışlıkları veya bâzı silsilelerdeki, bâzı şahısların zikredilmeme sebeplerine değinir.

Birinci Kısım: Bu kısımda müellif Hulefâ-i Râşidîn'den Hz. Ebû Bekir ve Hz. Alî'yi zikreder. On iki imâmı zikrederken, bâzılarının vefât yeri olan Samarra yerine "Sermezirây"⁵² ta'bîrini kullanır. Devâmında Hasan-i Basrî, Dâvûd-i Tâî, Ma'rûf-i Kerhî gibi zevâtтан başlayarak Osmanlı Dönemine kadar yaşamış zevât hakkında bilgi verir. Bu bilgileri verirken vefât târihlerini de vermeyi ihmâl etmez. Bu kısımda tahmînen 92 zâttan bahseder. Kesin rakam sayısını vermekten kaçınmaktayız çünkü, bir zâttan bahsederken, onun halifesi veyâ öğrencisinden de bahsedebiliyor.

İkinci Kısım: Bu kısımda müellif Osmanlı Döneminde 1029 h./1620 m.'li yıllara kadar yaşamış zevât hakkında ve ortaya çıkmış olaylar hakkında bilgi verir. Bilgileri sunarken bâzı zevât hakkında cömertçe bilgi sunar, fakat bâzısı hakkında çok az bilgi verir. Bu arada menkıbelerini de vermekten kaçınmaz.

Müellif, bilgileri sunduğu kişilerin ya kendileriyle görüşmüş, veya onları yakından tanıyanlarla görüşerek bilgi toplamıştır. Bundan dolayı menkıbelerini sunduğu kişiler hakkındaki bilgileri gerçeğe en yakın olan bilgilerdir.

H. Vefât Târihi ve Yeri

Münîrî Efendi'nin vefât yerinin Belgrâd olduğu kesindir. Fakat, vefât târihi hakkında kesin bir târih söylemek zordur. Yapılan araştırmalar bu konuda değişik târihler vermektedirler. Şöyle ki:

Kâtib Çelebi⁵³, Bursalı Mehmed Tâhir⁵⁴ ve Hancıç, Münîrî Efendi'nin I. Sultân Ahmed 1012-1026 h./1603-1617 m. iktidârının son döneminde Belgrâd'da vefât ettiğini ifâde etmektedirler.

Basagiç⁵⁵ ve Dobraça⁵⁶ 1026 h./1617 m. yılında vefât ettiğini söylemektedirler.⁵⁷

Hüseyin Ayvânsarâyî ise, الغزاة “el-gazâ”⁵⁸ yılında vefât ettiğini söylemektedir.⁵⁹ Fakat, bu iddianın yanlış olduğu kanâatındayız. İleride de bahsedeceğimiz gibi Münîrî Efendi, Azîz Mahmud Hüdâyî’nin halîfesidir⁶⁰. Fakat, Münîrî Efendi Silsiletü’l-Mukarrebîn adlı eserinde çok sevdiği Azîz Mahmud Hüdâyî’den hiç bahsetmez. Bilindiği gibi, Hüdâyî 1038 h./1628 m. yılında vefât etmiştir.⁶¹ Bundan da Münîrî Efendi, Hüdâyî Efendi’den önce vefât etmiş olduğu anlaşılıyor.

İstanbul Kitâplıkları Târih-Coğrâfya Yazma Katalogları müellifi Bursalı Mehmed Tâhir’in Osmanlı Müellifleri adlı eserine dayanarak, Münîrî Efendi’nin Sultân I. Ahmed döneminin sonlarında vefât ettiğini kaydetmektedir. Devâmında 1045 h./1635-1636 m. yılı târihi yazmaktadır.

Görüldüğü gibi bu eserde çelişki vardır. Çünkü I.Ahmed dönemi 1012 - 1026 h./1603 - 1617 m. yıllarını kapsamaktadır.

Şunu da ifâde edelim ki, adı geçen eserin müellifleri Münîrî Efendi’nin Silsiletü’l-Mukarrebîn adlı eserinin 126’ncı varağında “g-m-h”⁶² harflerine dayanarak bu târihi çıkarmış oldukları kesindir.

Ş de ifâde ettiği gibi bu harfler müellifin vefât târihini ifâde etmez. Herhalde bu harfler müstensih’in yazdığı harfler olmalıdır.⁶³

Müellifin Silsiletü’l-Mukarrebîn adlı eserinin sonunda, Lâmekânî’ye yazdığı cevâbın istinsâhının son varağında müstensih “rahimehullâhu aleyhi rahmeten vâsiaten” diye duâ etmektedir. Böyle bir duâ hayâtta olanlar için yapılmadığı ma’lûmdur. Bundan dolayı da bu târih geçersizdir.⁶⁴

Sonuç olarak da şunu ifâde edelim ki, Münîrî Efendi’nin vefât târihi konusunda şu ana kadar yapılan araştırmaların çoğu yanıltıcıdır. Bu araştırmacılar, müellifin Silsiletü’l-Mukarrebîn adlı eserini dikkatle okumuş olsalardı, böyle bir hataya düşmezlerdi. Çünkü Silsiletü’l-Mukarrebîn adlı eserde 1029 h./1620 m. yılından bahsedilmektedir.⁶⁵

Kanâatimizce Münîrî Ef. 1029 h./1620 m. yılından sonra, 1038 h./1628 m. yılından önce (yâni, Hüdâyî Ef.’nin vefâtından önce) vefât etmiş olmalıdır. Çünkü, Azîz Mahmud Hüdâyî, Münîrî Ef.’den önce vefât etmiş olsaydı Münîrî Efendi Silsiletü’l-Mukarrebîn adlı eserinde Hüdâyî’nin menkıbesini mutlaka yazardı. Yazmamasının sebebi de, hayâtta olanların menkıbesi yazılamayacağındandır.

I. Kabri

Münîrî Efendi'nin Belgrâd'da İmâret Câmii bahçesinde medfûn olduğunu⁶⁶ daha önce de ifâde etmiştik. Evliyâ Çelebî, Münîrî Ef.'nin kabrinin bir ziyâret yeri olduğunu ifâde etmektedir⁶⁷.

Yine Evliyâ Çelebî'ye göre, bu nûrlu câmi Belgrâd şehrinin yüzü suyu olduğunu, Süleymân Hân vezîrlerinden Yahyâlî Gâzî Mehmed Paşa'nın savaş ganîmetiyle yaptırmış olduğunu, bu câminin aşağı çarşıda kalabalık yerde olduğundan dolayı cemâatının bol olduğu, kârgir kubbeli olmadığını fakat dört köşe yüksek kubbeleri, dehlizi, yan sofaları hep kurşun örtülü olduğunu ifâde etmektedir. Hâkezâ, "Cülûs" sâhibi müftü Abdürrahîm Ef. de burada vefât etmiş olup, câminin mihrâbı önünde medfûn bulunduğunu ve kible kapısı üzerinde şu târih:

Gün Zeynî çü dîd târiheş

Ma'bed-i Ümmet-i Resûl-i mübîn

995⁶⁸

yazılı olduğunu ifâde etmektedir⁶⁹.

Nikiç'e göre bu câmi Belgrâd'da inşâ edilen en eski câmilerdendir.⁷⁰ Fakat, XVII. Yüzyılın sonlarında ve XVIII. Yüzyılın ilk yarısında Belgrâd ve etrafında vukû bulan savaşlar Belgrâd'da birçok müessesenin yerle bir olmasına sebep olurken, müslüman nüfusunun da dengesinin değişmesine yol açmıştır. Şöyle ki, 1717 - 1739 yılları arasında câmiin yanında İmâret yok olur. Halk ise, Yahyâlî Mehmed Paşa ile Yahyâ Paşa arasındaki farkı kavrayamadığından dolayı câmi, Yahyâ Paşa Câmii adıyla anmaya başlar.⁷¹

1860 yıllarına âit Türklerin yapmış oldukları bir Belgrâd planına dayanarak Nikiç, İmâret Câmiinin bugünkü Duşanova - Dubrovačka - Skenderbegova - Knicaninoviç caddeleri arasında bulunduğunu ifâde etmektedir.⁷²

G. Elezoviç ve P. Popoviç'in Belgrâd'la ilgili bir Türk planını sunarken, yaşlı bir Belgrâdliya dayanarak İmâret Câmiinin diğer bir adının da "Zincirli Câmii" olduğunu ifâde etmektedirler. Bunun da sebebi, bu câminin kapısında zincirlerin asılı olmasıdır.

Zincirli Câmiinin geçen yüzyılın yetmişli yıllarında yıkıldığı tahmîn edilmektedir. Çünkü, Belgrâd hakkında notlarını 1878 yılında kaleme alan S.L. Popoviç, harâb (yıkılmış) hâlde Zincirli Câmiiden bahseder. Hâkezâ, ressam Antonije Kovaçević'in 1870 yılına âit Zincirli Câminin kalemle çizilmiş bir resmi⁷³ bulunmaktadır. Fakat, resimdeki câmi yukarıda ifâde ettiğimiz gibi Evliyâ Çelebî'nin ta'rîfine uymamaktadır. Nikiç'in tahmînine göre câminin dış görünümündeki değişiklikler, Osmanlı ile Avusturya arasında vukû bulan savaşlar esnasında, câmiinin tahrib olmasından, sonraları restore edilerek resimdeki şeklini almış olmasından kaynaklanmaktadır.⁷⁴

Nikiç'in araştırmasından, Grof. Fon. Burg'un bu câmiye el koyarak, demir parçası deposu olarak kullandığı ve bu demirleri de Martin Rubel'e sattığını, 1728 yılında ise, Prens Aleksander'in elbise deposu olarak kullandığını anlamaktayız.⁷⁵

Belgrad'dan görünüm

İ. Yaşadığı Yer - Belgrâd

Şu ana kadar yapılan araştırmaların tamâmına ve Belgrâdî diye meşhûr olmasına dayanarak, müellifin Belgrâd'da yaşamış olduğu açıkça bilinmektedir.

Şemseddîn Sâmî, “Belgrâd” kelimesi Sırp lisânında “ Ak olan müstahkem” olduğunu ifâde etmektedir⁷⁶

Evliyâ Çelebî ise, Belgrâd'dan bahsederken, Frenklerin bu kaleye “Kamengrâd”⁷⁷ dediklerini ifâde eder.⁷⁸ Rumeli’de bulunan diğer iki Belgrâd’dan ayırabilmek için “Tuna Belgrâdî” denildiğini ve “Samandıra” (Smederevo) sancağı beyinin merkezi olduğunu ifâde etmektedir.⁷⁹

Sırpça: Beograd, Beyaz Şehir; Osmanlı kaynaklarında, Beligrâd, Bellegrâd şeklinde rastlandığı gibi, imparatorluk içindeki başka Belgrâd adlarından ayırdetmek için “Tuna Belgrâdî”, Belgrâd-ı Üngürüs”, “Belgrâd-ı Bünyâd”, “Sengin-Bünyâd” sıfatları verilmiştir. “Alba Graeca”, “Alba Bulgarica”, Alman kaynaklarında: “Witzenburg”, “Weisenburg”; Macarlarda: “Nandor Fejervar” şeklinde geçer. Romalılar devrinde adı “Singidunum” dur.⁸⁰

Osmanlılar tarafından Belgrâd ilk olarak II. Murâd devrinde 844 h./1441 m. yılında Evrenesoğlu Alî Bey yönetiminde kuşatıldı.⁸¹ İkinci kuşatma ise, Fâtih Sultân Mehmed devrinde gerçekleşti.⁸² Belgrâd, Kanûnî Sultân Süleymân’ın Macar Kralı II. Lajiş’e gönderdiği elçi Behrâm Çavûş’a yapılan muâmeleden dolayı, Macaristân’a açtığı sefer sonunda 927 h./1521 m. yılının Ramazân ayında fethedildi. Belgrâd, bu târihten itibâren Avrupa seferlerinde Osmanlı ordusunun en mühîm üslerinden biri olmuş ve “Dâru’l-Cihâd” adını almıştı.⁸³ Budin Paşalığı kurulduktan sonra yâni, Osmanlı Devletinin sınırları genişleyince Belgrâd ticârî merkez hâlini alır.⁸⁴

Evliyâ Çelebî, Belgrâd'da sekiz adet ilim evi (medreseleri)’nin bulunduğunu, İmâret Câmii Medresesi ve Bayrâm Bey Medresesinin meşhûr olduklarını,

Kur'ân öğretme yeri olmadığını, dokuz civârında hadîs öğretme yeri olduğunu müftü Abdürrahîm Ef.'den beri hadîs okutulduğunu, ikiyüz yetmiş aded sıbyân mektebinin bulunduğunu ve şehrin kible tarafında Abalı Mehmed Paşa'nın yaptırmış olduğu "Dervîş Mehmed Horasânî Tekkesi" Abalı Mehmed Paşa köşkünün yanında yer aldığını ifâde etmektedir.⁸⁵

Osmanlı Devleti 346 yıllık bir egemenlikten sonra Belgrâd'dan çekilmeye mecbûr kaldı.⁸⁶

1. Belgrâd Câmileri⁸⁷

Evliyâ Çelebî Belgrâd'da ikiyüz onyedî mihrâbın bulunduğunu, fakat Cuma namazı kılındığı otuziki câminin isimlerini zikretmektedir.⁸⁸

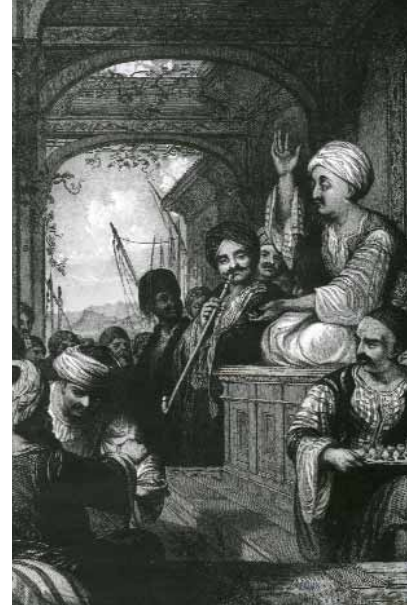
Evliyâ Çelebî'nin bu ifâdesini mubâlağalı görenler varsada, değerli Sırp ilimadamı Ljubomir Nikiç, Çelebî'nin bu ifâdesini mâkul görür. Nikiç, Batılı seyyâhlar minâreleri sayarak, İslâm mâbedlerini tespît etmekte, minâresiz olan mescidlerin farkına varmamakta olduklarını ifâde etmektedir⁸⁹.

Bugüne gelince, Belgrâd'da sâdece Bayraklı Câmii adını taşıyan tek bir câmi kalmıştır. Bu câmi bugün, Gospodar Yevrem no. 11'de bulunmaktadır.⁹⁰ Bu câminin inşâ târihi hakkında iki değişik görüş vardır. Birinci görüşe göre Kanûnî Sultân Süleymân tarafından Belgrâd kalesinin muhâsarası esnâsında (1521 yılında) inşâ edilmiştir. İkinci görüşe göre ise, II. Süleymân tarafından Belgrâd'ın Avusturyalılardan ilk istirdâdî üzerine 1690 yılında inşâ edilmiş olduğudur. Tabi ki, ikinci görüş daha kabûle şayândır. Çünkü Evliyâ Çelebî Belgrâd câmilerinin adlarını zikrederken bu câminin adını zikretmez. Nikiç de bu görüşü benimser.⁹¹

Avusturyalıların Belgrâd'ı ikinci işgallerinde 1717-1739 yılları arasında bu câmiyi katolik kilisesine (Domkirche) çevirmişlerdir.⁹² 1876-78 yıllarında Osmanlı-Sırp savaşları esnasında câmi tahrîb olmuştur. Daha sonraları bu câmi tamir olunup, faaliyetlere başlamıştır.⁹³ Câmii bugün sabâh namâzları hâric diğer dört vakit için faâl durumdadır. Fakat yine de saldırılara marûz kalmaktadır. Şöyle ki, Komünizm döneminde, Sırbistân Sosyalist Cumhûriyeti Kültür Abideleri Koruma Ve İlmî İnceleme Kurumu'nun bâzı mütehassısları, câmiyi ibâdethâne hâlinde çıkarıp, "Balmumu Figürler Müzesi"ne çevirmeyi düşünmüşler, balmumundan yapılmış namâz kılan cemâat, böylece sun'î, hayâlî olarak câmide ibâdet ediyormuş gibi göstermek istemişlerdir. Fakat son anda, Sırbistân Sosyalist Cumhûriyeti Dîn İşler Komisyonu bu projenin tahakkukuna mani olmuştur. Câmi bugün faâl hâldedir.⁹⁴

2. Belgrâd Tekkeleri

Belgrâd tekkeleri hakkında fazla bilgiye sâhip değiliz. Fakat, araştırmamız esnâsında ulaşabildiğimiz kaynaklara dayanarak az da olsa bilgi vermek gerektiği kanaatindeyiz.

Dönemi Şehir hayatını yansıtan Gravür

Evliyâ Çelebî, Belgrâd'da onyedi tekkenin bulunduğunu ifâde etmektedir⁹⁵. Ancak, bu tekkeler hakkında fazla bilgi vermemektedir.

Belgrâd tekkelerinden tespit edebildiğimiz bâzı tekkeler şunlardır:

Nakşibendî Tekkesi: 1091 h./1680 m. yılına âit bir mahkeme kararına dayanarak, Seyyid Alî Semerkandî'nin hulefâsından olan Nakşibendî tarikatına mensûb Şeyh Hüseyin b. Muhammed adında bir zât, kendi imkânlarıyla Belgrâd'da bir Nakşibendî tekkesi inşâ ettiğini, yine Seyyid Alî Semerkandî'nin hulefâsından olan Şeyh Mehmed b. Şeyh Hacı Îsâ Efendi'yi bu tekkede şeyhlik makâmına tâyin ettiğini, Çehajiç ifâde etmektedir. Bu tekkenin de XVII. ve XVIII. asırlarında fâaliyet gösterdiği tahmîn edilmektedir.⁹⁶

Kâdirî Tekkesi: Çehajiç, târihi belgelere dayanarak, Belgrâd'da Yukarı Mahallede (Çarşıda) Şehîd Alî Paşa Türbesi yanında bir Kâdirî tekkesinin bulunduğu ve bu tekkede XVIII'nci Asırda Şeyh Mehmed Hâşim adında bir zâtın Şeyhlik makâmında bulunduğunu ifâde etmektedir.⁹⁷

Rifâî Tekkesi: Belgrâd'da Rifâiyye tarikatının kolu olan Sâdî tarikatına âit bir tekkenin bulunduğu kesin olarak bilinmektedir. Çehajiç, Ankara Vakıflar Umumi Müdürlüğü, Vakfiye Defteri, no. 14'te dayanarak, bu tekkenin Defterdâr Ahmed b. İbrâhîm'in vakfıyla idâre edildiğini ifâde etmektedir.⁹⁸

Uşşâkî Tekkesi: Münîrî Efendi'nin Silsiletü'l-Mukarrebîn adlı eserinden, Belgrâd'da Şeyh Muhammed Edirnevî bir Uşşâkî tekkesi inşâ ettiği ve bu tekkede irşâd seccâdesinde bulunmuş olduğu anlaşıyor.⁹⁹

Bektâşî Tekkesi: Belgrâd'da Abalı Mehmed Paşa vefâtından önce bir Baktâşî tekkesi inşâ etmiştir. Dervîş Mehmed Horasânî'nin şeyhlik yaptığı bu tekke Abalı Mehmed Paşa köşkü yanında, şehrin kible tarafında bulunmaktadır.¹⁰⁰

Belgrâd'da diğer bir bektâşî tekkesi daha bulunmuş ve bu tekkenin bir Subâşî'ya âit olduğu anlaşıyor.¹⁰¹ Bu tekke mesâiresinden Evliyâ Çelebî de bahsetmektedir.¹⁰²

Halvetî Tekkesi: Belgrâd'da, Azîz Mahmud Hüdâyî Efendi'nin halîfesi olan Kuruczâde Efendi'nin Şeyhlik yaptığı bir halvetî tekkesi bulunduğunu çehajiç ifade etmektedir.¹⁰³

DİPNOTLAR

- ¹ Atâî, Zeyl-i Şakâik, s. 370; Mehmed Süreyyâ, Sicill-i Osmânî, c. I, s. 96; Münîrî, Silsiletü'l-Mukarrebîn, vr. 105 a; Bursalı, Osmanlı Müellifleri, c. I, s. 23.
- ² Atâî, Zeyl-i Şakâik, s. 370.
- ³ Vassâf, Sefîne, c.III., s. 11.
- ⁴ Atâî, Zeyl-i Şakâik, s. 370; Mehmed Süreyyâ, Sicill-i Osmânî, c. I, s. 96.
- ⁵ Münîrî, Silsiletü'l-Mukarrebîn, vr. 105 b.
- ⁶ Bursalı, Osmanlı Müellifleri., c. I, s. 23.
- ⁷ Bursalı, Osmanlı Müellifleri, 2/385; Nâilî, Tuhfe-i Nâilî, 798.
- ⁸ a.mlf., a.g.e.,vr. 116 b. - 117 a.
- ⁹ Sefîne adlı eserin müellifi Azîz Mahmud Hüdâyî'nin halifeleri arasında "Alî Ef. Belgrâdî" adında bir zâtтан da bahseder, fakat onun bahsettiği zâtın ve bizim bahsettiğimiz zât, aynı kişi olup olmadığı husûsunda bil bilgiye sâhib değiliz. Vassâf, Sefîne, c. III, s. 11.
- ¹⁰ Evliyâ Çelebî, Seyahâtname, c.V, s.274
- ¹¹ Kâtib Çelebî, Fezleke, İstanbul, 1286, c.I., s. 389.
- ¹² Mehmed Hancıç, el-Cevheru'l-Esnâ fî Terâcimi Ulemâi ve Şuarâi Bosna, Mısır, 1349, s. 138;
- ¹³ Safvet Beg Başağıç, Znameniti Hrvati Bošnjaci i Hercegovci u Turskoj Carevini, Zagreb, 1931, s. 51.
- ¹⁴ Hazim şabanoviç, Knjizevnost Muslimana BiH Na Orijentalnim Jezicima, Sarajevo 1973, s. 194.
- ¹⁵ Şabanoviç, Knjizevnost, s. 194.
- ¹⁶ Eser hakkında geniş bilgi için bkz: Kasim Dobraça, Katalog Arapsih, Turskih i Perzijskih Rukopisa, Sarajevo, 1979, c. II, s. 654-655.
- ¹⁷ Pertsch, Turkischen Handschriften, s. 13.
- ¹⁸ a. mlf., a.g.e., s. 13.
- ¹⁹ Münîrî-i Belgrâdî, Silsiletü'l-Mukarrebîn ve Menâkıbu'l-Muttekîn, Süleymâniye, Ktp., Şehîd Ali Paşa 2819/3, vr. 117 b.
- ²⁰ Münîrî, Silsiletü'l-Mukarrebîn, vr. 117 a.
- ²¹ a.mlf., a.g.e., vr. 115 a.
- ²² a.mlf., a.g.e., vr. 118 a.
- ²³ Atâî, Zeyl-i Şakâik, s. 607.
- ²⁴ Hancıç, el-Cevher, s.138.
- ²⁵ Şabanoviç, Knjizevnost, s.195.
- ²⁶ İsmâeddîn Ahmed Taşköprüzâde, Hadâiku's- Şakâik, (trc. Mecdî Mehmed Ef., Neşre hazırlayan: Abdülkâdir Özcan), İstanbul, 1989, s. 688.
- ²⁷ Münîrî, Silsiletü'l-Mukarrebîn, vr. 115 a.
- ²⁸ Bu zât hakkında çalışmamızın ikinci bölümünde bilgi verilecektir.
- ²⁹ Münîrî, Silsiletü'l-Mukarrebîn, vr. 78 a - 82 b.
- ³⁰ Geniş bilgi için bkz: Hasan Kâmil Yılmaz, Azîz Mahmud Hüdâyî ve Celvetiyye Tarikatı, İstanbul, 1999.
- ³¹ Başağıç, Znameniti, s. 51; şabanoviç, Knjizevnost, s. 195.
- ³² Atâî, Zeyl-i Şakâik, s. 607; şabanoviç, Knjizevnost, s. 195.
- ³³ Evliyâ Çelebî, Seyahatname, c. V, s. 257.
- ³⁴ Şabanoviç, Knjizevnost, s. 196.
- ³⁵ Bu eser hakkında geniş bilgi için bkz: Pertsch, Turkischen Handschriften, s. 13.
- ³⁶ Gölpinarlı, Fütüvvet Teşkilâtı, s. 63.
- ³⁷ a.mlf., a.g.e., s. 63.
- ³⁸ Münîrî, Sübül'l-Hüdâ, Süleymâniye Ktp., Hâcî Mahmud Ef. 1032, vr. 2 a.
- ³⁹ a.mlf., a.g.e., vr. 3 a.
- ⁴⁰ a.mlf., a.g.e., vr. 3 a.
- ⁴¹ a.mlf., a.g.e., vr. 5 a.

- ⁴² a.mlf., a.g.e., vr. 5 b.
- ⁴³ Bu nüsha için bkz: Dobraça, Katalog, c. II, s. 654-655.
- ⁴⁴ Zejnel Fajîç, Katalog Arapskih, Turskih I Perzijskih Rukopisa Gazi Husrev Begova Biblioteka u Sarajevu, Sarajevo, 1991, c. 3, s. 116-117.
- ⁴⁵ Bursalı, Osmanlı Müellifleri, c.II, s. 25.
- ⁴⁶ Münîrî, Silsietü'l-Mukarrebîn, vr. 24 b - 25 b.
- ⁴⁷ a.mlf., a.g.e., vr. 26 a - 26 b.
- ⁴⁸ a.mlf., a.g.e., vr. 27 a.
- ⁴⁹ a.mlf., a.g.e., vr. 27 a - 28 b.
- ⁵⁰ a.mlf., a.g.e., vr. 28 b - 29 b.
- ⁵¹ a.mlf., a.g.e., vr. 29 b.
- ⁵² Samarra'nın adı Sermezrây adında olabileceği her hangi bir bilgiye rastlayamadık. Hâkezâ, Sermezrây adında bir şehire de rastlayamadık.
- ⁵³ Kâtib Çelebî, Fezleke, c. 1., s. 389.
- ⁵⁴ Bursalı, Osmanlı Müellifleri, c. II., s. 25.
- ⁵⁵ Başagiç, Znameniti, s. 51.
- ⁵⁶ Dobraça, Katalog, s. 655.
- ⁵⁷ Peki Zeynel Fajîç bu konuda ne diyor?
- ⁵⁸ { Ĩ = 1 + Ÿ = 30 + Ğ = 1000 + Ĵ = 7 + Ĩ = 1 } = 1039 h./ 1629-1630 m. bu ebcede bir daha bak.
- ⁵⁹ Ayvansarâyî, Mecmuâ-i Tevârih, s. 165.
- ⁶⁰ Vassaf, Sefîne, c. 3, s. 12; Yılmaz, Aziz Mahmud Hüdâyî, s. 138.
- ⁶¹ Yılmaz, a.g.e., s. 74.
- ⁶² { Ğ = 1000 + Ğ = 40 + ♠ = 5 } = 1045 h. /1635-1636 m.
- ⁶³ Şabanoviç, Knjizevnost, s. 196.
- ⁶⁴ Şabanoviç, Knjizevnost, s. 196-197.
- ⁶⁵ Münîrî, Silsiletü'l-Mukarrebîn, vr. 103 b.
- ⁶⁶ Evliyâ Çelebî, Seyâhatnâme, c. V, s. 257.
- ⁶⁷ Evliyâ Çelebî, Seyâhatnâme, c. V, 267.
- ⁶⁸ Şiir, Zeynî'ye âittir.
- ⁶⁹ Evliyâ Çelebî, Seyâhatnâme, c. V, s. 262.
- ⁷⁰ Nikiç, Dzamiye u Beogradu, s. 174.
- ⁷¹ Nikiç, a.g.m., 175.
- ⁷² Nikiç, a.g.m., s. 175.
- ⁷³ Bu resim tezimizin sonunda Ekler bölümünde yer alacaktır.
- ⁷⁴ Nikiç, Dzamiye u Beogradu, s. 176.
- ⁷⁵ Nikiç, a.g.m., s. 176.
- ⁷⁶ Samî, Kamûsu'l-A'lâm Târih ve Coğrafya Lugatı, İstanbul 1314, c. 2, 116-117.
- ⁷⁷ Kamengrad, Sırp lisânında "Taş Şehir" demektir.
- ⁷⁸ Evliyâ Çelebî, Seyahatnâme, c.V, s. 256.
- ⁷⁹ Evliyâ Çelebî, a.g.e., c. 5, s. 257.
- ⁸⁰ Tuğlacı, Osmanlı Şehirleri, s. 324.
- ⁸¹ Tuğlacı, a.g.e., s. 325.
- ⁸² Tuğlacı, a.g.e., s. 325.
- ⁸³ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, Osmanlı Târihi, (7.Baskı), Ankara, 1995, c. 2, s. 312; Tuğlacı, Osmanlı Şehirleri, s. 325.
- ⁸⁴ Enciklopedija Jusodlavije, Zagreb, 1955-1971, c. I, s. 452.
- ⁸⁵ Evliyâ Çelebî, Seyahatnâme, c. V, s. 263.
- ⁸⁶ Osmanlı Devleti zor durumlara düştüğünden, ayrıca sırların da bağımsızlığı sağlamaları bakımından, 8 Şevvâl 1283 h./2 Şubat 1876 m. târihli Meclis-i Vükelâ mazbatası, 9 Şevvâl târihli Tezkire-i İslâmiyye, 10 Şevvâl târihi İrâde-i Seniyye ile 12 Zi'l-hicce 1283 h./17 Nisan 1867 m. günü

Belgrâd boşaltıldı ve 1878 Berlin Antlaşması ile Sırbistan'nın bağımsızlığı sağlandı. Belgrâd'dan çekilmeye mecbûr kalan Osmanlı, geride bayındır bir kent ve birçok eser bıraktı. Konu hakkında geniş bilgi için bkz Tuğlacı, Osmanlı Şehirleri, s. 326.

⁸⁷ Belgrâd câmileri hakkında geniş bilgi için bk. Niki_, Dzamiye u Beogradu, s. 177; M. Tayyib Okıç, Belgrâd'daki Bayraklı Câmii, Vakıflar Dergisi, s. 10, Ankara 1973. s. 385-401.

⁸⁸ Evliyâ Çelebî, Seyahatnâme, c. V, s. 262.

⁸⁹ Nikiç, Dzamiye u Beogradu, s. 152- 153.

⁹⁰ Nikiç, a.g.m., s. 163.

⁹¹ Nikiç, a.g.m., s. 163.

⁹² Nikiç, a.g.m., s. 163.

⁹³ a.mlf., a.g.m., s. 164.

⁹⁴ Okıç, Belgrâd'daki Bayraklı Câmii, s. 400.

⁹⁵ Evliyâ Çelebî, Seyahatnâme, c. V, s. 263.

⁹⁶ Çehajiç , Dervişki Redovi, s. 66-67; a.mlf., Dervişki Red Nakçibendija, Glasnik, s. 2, s. 301

⁹⁷ Çehajiç , Dervişki Redovi, s. 136.

⁹⁸ Çehajiç, a.g.e, s.155

⁹⁹ Münîrî, Silsiletü'l-Mukarrebîn, vr. 106 a.

¹⁰⁰ Evliyâ Çelebî, Seyahatnâme, 5/263.

¹⁰¹ Çehajiç, Dervişki Redovi, s. 170.

¹⁰² Evliyâ Çelebî, Seyahatnâme, 5/265.

¹⁰³ Çehajiç, Dervişki Redovi, s. 104-105.154

Tibyânü Vesâil’e Göre Celvetîlik

PROF. DR. YAKUP ÇİÇEK

Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi

Bu tebliğ üç ana başlık altında hazırlanmıştır:

- A) Harîrîzâde Muhammed Kemaleddin Efendinin Hayatı
- B) Tibyânü Vesâil’i’l-Hakâik
- C) Tibyan’daki “el-Celvetiyye” Bilgilerinin Türkçe Özeti

A. HARÎRÎZÂDE MUHAMMED KEMALEDDİN EFENDİ

XIX. asırda Osmanlı Devleti, kendisini tarih sahnesine çıkaran maddî ve manevî dayanaklardan uzaklaşmış; askerî, siyasî, ilmî, ictimai, iktisadî ve hukukî sistemleri, düzenli seyrini büyük ölçüde kaybetmişti.

İmparatorluğun çeşitli din, milliyet ve mezhebe mensup unsurları, muhtelif tesirler sebebiyle devletten ayrılmak temayülüne kapılmışlardı.¹ Ayrıca muhtariyet ve istiklâl isteyen hareketler de hız kazanmıştı.²

Eğitim düzeni ve medreseler, eskisi gibi yol gösterici ve yön verici kafalar yetiştiremez hale gelmiş,³ tekkeler de eriyen diğer müesseseler gibi inkıraza yüz tutmuş, eski seviyelerini belli ölçüde kaybetmişlerdi.⁴

İşte Harîrîzâde, böylesi bir ortamda İstanbul’da doğmuş, orada yaşamış ve kıymetli eserler ve hizmetler vererek orada ahirete irtihal eylemiştir.

1. Hayatı

Tasavvuf tarihimizin meşhur eseri, Tibyânü Vesail’in müellifi Harîrîzade, XIX. asrın ikinci yarısında yaşamış mutasavvıflardandır. Cemaziyelâhir 1267/Mart 1850 tarihinde İstanbul’da dünyaya gelmiştir.⁵ Bildirdiğine göre, babasının Kemâleddin

Muhammet adını verdiği Harîrîzâde'nin tam künyesi, Kemâleddin Muhammed Harîrîzâde b. Seyyid Şeyh Abdurrahman b. Seyyid İbrâhim el-Halebî'dir.⁶

Müellif, daha çok Harîrîzâde ve Harîrîzâde Kemâleddin adını kullandığı gibi, ondan bahseden kaynaklarda da adı bu şekilde geçmektedir.⁷

Halep'te bulunan ve Harîrîzâdeler diye mâruf sülâleden olup Şeyh Ahmed er-Rifâî (v.578/1182)'in neslindendir.⁸

Bu sülâlenin, "ipekle ilgili, ipekten yapılmış; ipek gibi yumuşak" manalarına gelen Harîrî lakabıyla anılması, Şeyh Ahmed er-Rifâî'nin torunu Şeyh Seyyid Burhaneddin Ebu'l-Hasan Ali (v. 645/1247) ile başlar.⁹

Onun bu lakabla anılması hususunda bir kaç rivâyet bulunmaktadır:

1. Küçük yaşta babasını kaybeden Ebu'l-Hasan Ali'ye amcası ipek dokuma sanatını öğretmişti. Daha sonra hapse düşen Ali, yanındakilere imamlık etmiş, onları bilgilendirmiş ve cemaati kendisine mürid olmuştu. Onların kullanmasıyla Harîrî ismi şöhret bulmuştur.¹⁰

2. İbn Kesîr'in kaydettiğine göre, Şeyh Ebu'l-Hasan Şam'da bulunduğu sürece ipek dokumacılığı ile meşgul olmuş; aynı işi yapan meslekdaşları onu bu adla anmışlar, hatta onun için bir zaviye de inşa etmişlerdi.¹¹

3. Müellifin bildirdiğine göre, Şeyh Ebu'l-Hasan'ın ipek dokuma sanatı olmayıp, o işle uğraşan bir arkadaşı vardı. Bir gün ondan, dinî alanda hizmette bulunmasını istemiş, o da, işiyle meşgul olmak zorunda olduğunu ileri sürerek, tebliğ ve irşad hafife almıştı. Bunun üzerine Şeyh, hemen parmağı ile örme âletlerine işâret etmiş ve âletler kendiliğinden çalışmaya başlamışlardı. Bundan dolayı Şeyh Harîrî diye meşhur olmuştur.¹²

4. Harîrîzâde'nin babasından naklettiğine göre, Şeyh Ebu'l-Hasan'ın bir kerâmeti olarak saman ipek olmuş, bu sebeble ona Harîrî denmiştir.¹³

Kaydedilen rivâyetlerin her birinin mümkün olması yanında, Harîrîzâde aralarında bir tercih beyanında bulunmamıştır.

Müellifin, amcazâdesi Şeyh Ahmed el-Harîrî'den aldığı bir icâzetnâmede nesep ve tarîkat silsilelerini şu şekilde verilmektedir:

1. Harîrîzâde Kemâleddîn Efendi,
2. Şeyh Seyyid Ahmed b. Ömer (Aynı zamanda aynı tarîkatın icâzetini babası Şeyh Abdurrahman'dan da almıştır),
3. Şeyh Seyyid Hasan, babası,
4. Şeyh Seyyid Muhammed, babası,
5. Şeyh Seyyid Ebû Bekr, babası,
6. Şeyh Seyyid Muhammed, amcası,
7. Şeyh Seyyid Musâ, kardeşi,
8. Şeyh Seyyid Ahmed, babası,
9. Şeyh Seyyid Abdulbasît, babası,
10. Şeyh Seyyid Mahfûz, babası,
11. Şeyh Seyyid Sevvân, babası,
12. Şeyh Seyyid Abdulbasît, babası,

13. Şeyh Seyyid Abduddâim, babası,
14. Şeyh Seyyid İbrâhim, babası,
15. Şeyh Seyyid Ebû Bekr, babası,
16. Şeyh Seyyid Reslân, babası,
17. Şeyh Seyyid Mansûr, babası,
18. Şeyh Seyyid İbrâhim babası,
19. Şeyh Seyyid Ali, babası,
20. Şeyh Seyyid Muhammed, babası,
21. Şeyh Seyyid Mikvâr, babası,
22. Şeyh Seyyid Hasan, babası,
23. Şeyh Seyyid Hamîs, babası,
24. Şeyh Seyyid Sa'd, babası,
25. Şeyh Seyyid Abdulmu'izz, babası,
26. Şeyh Seyyid Davûd, babası,
27. Şeyh Seyyid Muhyiddîn, babası,
28. Şeyh Seyyid Yahyâ, babası,
29. Şeyh Seyyid Muhammed, babası,
30. Şeyh Seyyid Burhâneddin Ebu'l-Hasan Ali, dedesi,
31. Şeyh Seyyid Ahmed er-Rifâ'î.¹⁴

Harîrîzâde'nin babası Şeyh Abdurrahman da, meşâyihen bir zât idi. Oğlu Harîrîzâde'ye Rifa'iyye'den Harîriyye ve Halvetiyye'den Bekriyye tarikatlarının hırkasını giydirdiğini,¹⁵ ayrıca kendisinin Hafheviyye tarikatındaki makamının zikir telkin etme seviyesinde bulunduğunu ve Harîrîzâde'nin bu tarikatı da babasından aldığını görmekteyiz.¹⁶

1284/1867'de babası öldüğü zaman, henüz on yedi yaşlarında bulunan Harîrîzâde, onun vefatını müteakib bir müddet ticaretle uğraştı ise de, tekrar ilme yönelmiştir.¹⁷ Babasının vefatı, onun ilim tahsiline devamını ve çok sayıda eser verme azmini engellememişti. Zaten ilim sahibi olmak, her türlü zorluğu göğüslemeyi de göze alarak verilen kesin bir kararın sonucudur.

Harîrîzâde'nin bir takım seyâhatları da olmuştur. Kısa süreli olan bu seyâhatlarının, tasavvuf ve dinî bilgisini artırmak ve bazı meşâyihle görüşmek gâyesine bağlı olduğunu tahmin etmek zor değildir. Çünkü aldığı tarikatlerin bir kısmını bu esnâda almış veya hırkalarını giymiştir.

Receb 1286/1869 tarihinde akrabalarını ziyaret için Haleb'e gitmiş, orada dört ay kadar kaldıktan sonra İstanbul'a dönmüştür.¹⁸

1289/1872'de İstanbul'da görüştüğü Şeyh Seyyid Muhammed Nûru'l-'Arabî el-Hüseynî'yi ziyaret için, bir yıl sonra 1290/1873'de Üsküb'e gitmiştir. Bu yolculuğu esnasında Selânik'e uğrayarak, orada bulunan Şeyh Ali Rızâ Efendi ve Şeyh Edîb Sâlih Lutfî Efendilerle görüşmüştür.¹⁹

Aradan bir yıl geçtikten sonra, evliyâyı ziyaret için 1291/1874 tarihinde Mısır'a,²⁰ ertesi sene de aynı maksadla 1292/1875'de Edirne'ye gitmiştir.²¹

Otuz iki yıllık kısa ömrünü, seyahatları hariç tutulursa, İstanbul'da geçirdiğini söyleyebiliriz.

Valide Sultan Türbesi ve Yeni Camii

2. Tahsili

Harîrîzâde'nin tahsil hayatı da İstanbul'da geçmiştir. Beş yaşına gelince, ilim tahsiline başladığını, Hâfız Osman Efendi'den bir müddet Kur'ân-ı Kerîm okuduğunu bizzat kendisi anlatmaktadır.

Bu şekilde başlayan tahsil hayatı, rüşdiyede devam etmiştir. Orada sarf, nahiv, mantık ve âdâb gibi mukaddemât ilimlerini, iki kardeş olan Ali ve Mevlâ Emîn Ankaravî Efendiler'den okumuştur.²²

Bundan sonra Hadîs alimlerinden Allâme Şakir Efendi'nin Sahîh-i Buhârî derslerine devam etmiştir.²³

1286/1869'da Halep yolculuğundan Şeyh Abdüllatîf el-Buhârî ile İstanbul'a avdet etmişti. Bu zattan, evinde misafir kaldığı sürece Hanefî Fıkıhı'na dair bazı metinler ve müselsel²⁴ hadîsler okumaya gayret göstermiştir.²⁵

Şeyh Kâsım el-Mağribî (v.1298/1880)'nin Câmi'u's-Sahîh derslerine devam etmiş, Allâme İbn 'Akile el-Mekkî'nin Müselselât'ını da ondan okumuştur.²⁶

Hayatını tanıtmaya çalıştığımız müellifin, derinleşip meşhur olduğu saha her ne kadar tasavvuf ise de, Fıkıh ve Hadîs ilimlerini de tahsil ettiğini görüyoruz.

Fıkıh tahsili konusunda bizzat şunları söylemektedir: Fıkıh ilmini, Allâme Kâdî Fehhâme Şeyh Abdullatîf Ömer el-Buhârî el-Halebî el-Hanefî el-Ezherî'den tahsil ettim. O da, aynı ilmi Şeyh İsmâil el-Halebî el-Hanefî'den almıştır. Müellif bundan sonra, hocasından İmam-ı A'am'a kadar olan silsileyi saymaktadır.²⁷

Aynı mevzudaki ikinci senedde, Mısır müftüsü Seyyid Şerif Muhammed el-Harîrî'den Resûlullah'a kadar olan silsile verilmiştir.²⁸

Müellifin üçüncü olarak verdiği diğer bir senedde ise, fıkıh silsilesinin yanında, başta kütübü's-sitte olmak üzere hadis kıraatı senedleri de kaydedilmiştir.²⁹

Tasavvuf ilim ve hayatında silsilenin mevzu bahis olduğu bilinmektedir. Aynı durum diğer dinî ilimler için de söz konusudur. Bu durumun bir asır önce yaşayan müellifimizin zamanında da devam etmekte olduğunu, tahsil ettiği dinî ilimlere dâir verdiği silsileler göstermektedir.³⁰

İlim tahsiliyle meşgul olduğu devrede Haririzade, Rifâ'iyye ve Halvetiyye tarikatlarını almış, yine bu sırada Hizbu'l-bahr'ı serhetmiş ve ona Ziyâu'l-bedr ismini vermiştir.³¹ Babası vefat ettiğinde on yedi yaşında olduğuna göre, adı geçen şerhi yazdığında ve tarikatları aldığı anda ancak on beş yaşlarında bulunuyordu demektir.

Tasavvuf ilmini kendisinden tahsil ettiği Şeyh Seyyid Muhammed Nuru'l-'Arabî ile karşılaşmasını, Allah'ın bir lütfu olarak nitelendiren Harîrîzâde,³² Nûru'l-'Arabî 1289/1872'de İstanbul'a geldiğinde, onu Boyacı köyündeki yalısında misafir etmiş ve ona biat etmiştir. Bu zattan, İbn Fâriz, (v.576/1180)'in Kasîdetü't-Tâiyye'sini,³³ Şeyhu'l-Ekber Muhyiddin b. 'Arabi (v.638/1240)'nin Risâletü'l-ehadiyye'sini³⁴ ve Fususu'l-hikem'ini³⁵ okumuş ve melâmî hilâfetnâmesi almıştır.³⁶

1290/1873 tarihinde, Üsküb'de bulunan Şeyh Muhammed Nûru'l 'Arabî'yi ziyaretten dönerken Selânîk'te Şeyh Ali Rıza Efendi (v.1295/1878)'den Ramazanîyye ve Şeyh Edîb Lütfî Efendi'den de Sinânîyye hilâfeti almıştır.³⁷

Harîrîzâde'nin, mühim eserleri tedkik maksadıyla bir ara Fatih Câmîi dahilinde bulunan kütüphanenin hâfız-ı kütüplüğündeki vazifesi hariç tutulursa, resmî bir görevi olmadığını, kısa ömrü boyunca tahsil-i ilim ve te'lif ile meşgul olduğunu söyleyebiliriz. Nitekim hayatını anlatırken kullandığı; Bu kitap (Tıbyân) kırkbirinci eserimdir. Şimdi İstanbul'da bulunmakta, ilim tahsili, tasavvufî eserler müzakeresi ve lâıyk olmadığım halde tarîkat vermekle meşgul olmaktadır. Aynı zamanda maîşet teminiyle de iştigal ediyorum. Bedenî bazı rahatsızlıklarla mübtelâyım gibi ifadeleri, resmî görevinin olmadığını, geçimini memuriyet dışı işlerle temin ettiğini göstermektedir.³⁸

Zâhir ve bâtın ulemasına hizmet etmeyi bana nasib kılan yüce Allah, bununla bana nimetini ihsan buyurmuştur, diyerek istifâde ve istifâze edilen ulema ve meşâyih arasında bulunmanın değerine işaret eden Harîrîzâde, hayır ile yâdedilmesine vesîle olan Tıbyân'ın önsözünde, Zâhir ve bâtın ilimlerinde icâzet aldım. İlim meclislerinde yetiştim. Temiz sûfîlerin feyizleriyle gerçek diriliği buldum, demiştir.³⁹

"Hırka-ı Şerîf civârındaki hâne-i âlilerinde mutalaa ve telîf ile meşgul oldukları gibi, müracaât eden tâlib-i râh-i irfânı dahi Rabbânî ma'rifetlerden mahrûm bırakmazlardı".⁴⁰

Tıbyân'ın telîfi esnasında ifade ettiği bedenî rahatsızlıklarının ölümüne sebep olduğu düşünülebilir. Çok verimli, fakat pek kısa denilebilecek ömrünün otuz iki sene olduğu hususunda ittifak vardır.⁴¹

Ölüm tarihi ve yeri hakkında da kaynaklar ittifak etmektedir. Buna göre, 2 Zilka'de Cuma günü 1299/15 Eylül 1882 tarihinde dâr-i fâniden dâr-i cemâle gitmiştir. Nâş-i şerîfleri ihtifâlât-ı lâıyka ile kaldırılarak Eyüb'de Şeyh Hasib Efendi dergâhına nakl

ile, burada makbere-i mahsûsasına vedî'a-i Rahmân kılındı. Kabr-i şerîflerinin üzeri açıktır. Gâyet mükellef mezar taşı vardır. Seng-i mezarında şu kitâbe yazılıdır:

Nî'met-i uhrâ için bu kâinât
Âlem-i ervâha olmuş şâh-râh
Âdem oldur ki bekâ-yı nâm ede
Ömrünü bî-fâide kılmaz tebâh

Şeyh Kemâleddîn Efendi genç iken
Hâsıl etmişti nice feyz-i ilâh
Halvetî vü Celvetîden feyz alıp
Sâha-i ukbâyı kıldı hânkâh

İlm u fazlı rüşdi tâ yevmu'l-kıyâm
Yâd ola devreyledikçe mihr ü mâh
Geldi üçler söyledi târihini
Şeyh Kemâleddîn Efendi göçti vâh.

2 Zilka'de 129942

B- TİBYÂNU VESÂİLİ'L-HAKÂİK

a) Kısaca tavsif

Harîrîzâde'nin Tibyânü Vesail'l-Hakaik fi Beyan-i Selasil't-Taraik adlı yazma eseri üç büyük ciltten meydana gelmektedir. Tek nüsha halinde olup, Süleymaniye kütüphanesinde bulunmaktadır. Fatih kütüphanesine vakfedilmiş, daha sonra mezkûr kütüphaneye getirilmiştir. İbrâhim Ef. kısmı, nu. 430-432'de kayıtlıdır; Şeyh Bekir Sıddîkî tarafından, güzel bir ta'lik yazı ile 1297/1879 tarihinde istinsah edildiği, üçüncü cildin son varakındaki kayıttan anlaşılmaktadır. Kağıt ve yazı ölçüleri 215x144, 164x81 mm., 21 st'tir.

Tibyân, bilhassa tasavvuf tarihi sahasında araştırma yapmak isteyenler için önemli bir kaynak olması sebebiyle, fazla rağbet edilen bir kitaptır. Birinci cildinin yaprakları, özellikle mukaddimenin yer aldığı varaklar biraz eskimiş ve varak kenarlarındaki yazılar kısmen silinmiştir. Ciltleri genel olarak sağlam olup, yazısı okunaklıdır. Orta kalınlıkta saman rengindeki kağıdında siyah, başlıkların yazılmasında ise, kırmızı mürekkebi kullanılmıştır.

I. cild mukaddimeden hatm-i hâcegân'ın sonuna kadar;

II. cild, dâl harfinden Hizbu'd-dâî'nin sonuna kadar;

III. cild, gayn harfinden Kemâliyye tarîkatının sonuna kadar olup, toplam olarak varak sayısı 1016'dır.

Tibyân'da hâkim olan lisan Arapça olmakla birlikte Türkçe ve Farsça metinler de vardır.

Yıpranmaması gâyesiyle alınan bir tedbir olarak çalışmalarda Tibyân'ın asıl nüshasına değil, altı kitap halinde hazırlanmış olan fotokopisine izin verilmektedir. Fotokopisi, aynı ktp., Arşiv nu., 61, fotokopi nu. 119'da bulunmaktadır. Fotokopi güzel hazırlanmış olup çalışmaya müsaittir.

Tibyân'ın birinci cildinin ilk varaklarında, müellifin takdîm yazısından sonra bir mukaddime yer almaktadır. Orada tasavvufun esaslarını teşkil eden dört ana esas, dört ayrı başlık altında verilmiştir. Özellikle bazı âyet ve hadîsler de verilerek, cevher ismiyle açıklanmaya çalışılan bu esaslar hakkında verilen bilgiler önemlidir.

Müellif; te'lif esnasında, istifade ettiği eserlerin isimlerini, yazar adlarını; bazan beraberce, bazan onların birini ve bazan da sadece müellif veya kitabın meşhur adını zikretmiştir. Bu meyânda kaynağı kaydedilmeden verilen bilgiler de vardır.

Mukaddimededen sonra beş ana tarikat anlatılmıştır. Bu esnada, Resûlullah tarafından dört halifeden her birine ayrı ayrı zikir telkini yapıldığı ve telkin edilen şekli izâh edilmiştir. Bu bilgiler, tasavvufun İslam'daki yer ve konumunu göstermesi bakımından da ehemmiyetlidir.

Bundan sonra Harîrîzâde, İslam'ın doğuşundan, yaşadığı XIX. asragelinceye kadar kurulmuş olan tarikatları, hurûfu'l-hecâ denilen alfabetik bir sıra ile verir. Her tarikatı anlatırken önce, kol bir tarikat ise hangi tarikatın şûbesi olduğunu, nisbet edilen şeyhinin tam isim ve künyesini ve çoğunlukla vefat tarihi kaydeder. Varsa mebnâsı yazıldıktan sonra, tarikat şeyhinin hayatı, tasvufî hayatı, menâkıb, kerâmet ve bazı görüşleri verilir. Tarikatın sened ismiyle silsilesini de kaydeden müellif, bu arada o tarikatla ilgili daha geniş malûmatın bulunduğu kaynaklara da genelde işâret eder. Tarikatın şûbelerini de sayan Harîrîzâde, bazan bir şûbenin sadece ismini vermekle yetindiği halde, bazan da izâhat verir veya ayrı bir başlık altında tanıtılacağını kaydeder.

Birden fazla isimle bilinen tarikatlar, en meşhûr adları geçtiği sırada anlatılmış, diğer isimlerinin geçtiği yerde ise, izâhat verilen harfin ismi kaydedildikten sonra, bu ismiyle onu veren müellifin adı zikredilmiştir.

Ayrıca Tibyân'da vesîle düştükçe çeşitli tasavvufî konularda da kısa veya geniş olarak bilgi verilmiştir.

Tibyân; müellifin telîfinde, kaynak kitaplardan ve bir takım mektûb veya risâlelerden istifade etmesiyle, kaynakları bakımından da ayrı bir özellik arz etmektedir. Muhtevâsı itibâriyle sahasında önemli olduğu hususunda görüşlerin birleştiği bu eserle, onda istinsah edilen risâlelerin unutulmaktan kurtarılıp, konularında ilim dünyasına sunulmuş olmaları da kayda değer ayrı bir önemi haizdir.

Tibyân'ın neşrini, tercüme ve geniş olarak tanıtılmasını konu alan bir çalışma şimdiye kadar yapılmamıştır. İlk tab'i 1919 yılında yapılan İlk Mutasavvıflar isimli eserinde merhûm Fuad Köprülü, Tibyân hakkında şunları söylemiştir: ... üç büyük ciltten mürekebdir. Yüz elli kadar tarikat-ı sûfiyye pîrlerinin hâl tercemeleri ile kurdukları tarikatların mâhiyetlerinden bahseden cidden çok kıymetli bir eserdir. Basıldığı takdîrde, tasavvuf tarihi ile uğraşanlar içine aslı bir kaynak vazifesini görebilir.⁴³ Aynı konuda Dr. Mustafa Tahralı Fransızca olarak hazırladığı doktora tezinde görüşünü şöyle açıklar: Tibyân; Kemâleddîn Harîrîzâde tarafından yazılmış bir tarikatlar ansiklopedisidir. (...) Zannediyoruz ki, tarikatlar hakkında yazılmış en komple bir eserdir. İtinâlı bir neşre pek lâyıktır.⁴⁴

Külliyeden genel görünüm

Şu ifadelerde Tibyan hakkında dile getirilmiştir:

Tarikatlar hakkında en değerli bir mufassal Arapça üç cild bir eser vardır. Bu eserin yazarı Harîrîzâde Kemâleddîn Efendi, Tibyânu vesâilî'l-hakâik fî beyânı selâsili't-tarâik'tır. Tarikatlar hakkında en geniş malûmat bu eserde mevcuttur. Malesef henüz tercüme edilmemiştir.⁴⁵

Son melâmî pîri Seyyid Muhammed Nûr'un halîfesi olan Harîrîzâde'nin bu eseri (Tibyân) üç cild olup 171 tarîkattan bâhistir. Tasavvuf tarihi ve edebiyatı ile meşgul olanlara kıymettâr bir me'haz olabilir.⁴⁶

Görüldüğü gibi kanaatlar, Tibyân'ın pek değerli ve neşredilmesinin pek faydalı hatta gerekli olduğu konusunda birleşmektedir. İşte bundan dolayı bu kıymetli eseri, Tefsir Anabilim Dalında olmama rağmen tahric ve tahkikli olarak neşre hazırlamaktayım.

D) TİBYAN'DAKİ "CELVETİYYE" NİN ÖZETİ

1.Kısaca Muhteva:

"el-Celvetiyye" tarikatı Tibyan'da I. cild 227b-246b varakları arasında toplam 19 varaktır. Tarafımdan hazırlanan tahkikli ve tahricli metni ise 58 sayfadır.

Kurucusu: Celvetiyye, Bayramiyye'nin bir şubesi olup Şeyh Azîz Mahmud Hüdâyî'ye nisbet edilmiştir.

Mebnâsı: Mebnasını şu üç esas oluşturur. "Tezkiye, tasfiye ve telciye" (484) Azîz Mahmud Hüdai'nin Hayatı.

Eserleri:

Şeyh İsmail Hakkı Bursevî'nin **Temamü'l-Feyz** isimli eserinden nakil (489-523): Celvetiyye Sülûkü, Zikir Telkini, Hırka Giyme, Tevhid'in Mertebeleri, Şeyhin Alametleri, Azîz Mahmud Hüdâî'nin **et-Tarikatü'l-Muhammediyye** isimli eseri.

2. Ayrıntılı Özet:

“Celvetî” nisbesi ilk olarak Şeyh İbrahim Zâhid Gîlanî'den sadır olmuştur.

Celvetilik, onun zamanında “hilal”, Üftade zamanında “Kamer” ve kutublar kutbu, Rabbani zuhuratın mazharı, zamanının Mehdisi ve asrının ve zamanların mürşidi Şeyh Azîz Mahmud Hüdâyî zamanında da “Bedir Dolunay” olmuştur.

Şeyh Azîz Mahmud Hüdâyî Koçhisar'da 948/1541 yılında doğdu. Orada ilim tahsiline başladı. Sonra İstanbul'a giderek Nâzırzade'ye talebe oldu. Sultan Selim Medresesi, Edirne'ye taşındığında 978/1570'de orada müid asistan oldu.

Mezkur Şeyh, Şam ve Mısır kadılığına getirirince Hüdâyî de ondan ayrılmadı, beraberinde bulundu.

O bölgenin ulemasından ilim tahsil etti ve Demirdaş el-Muhammedî'nin halifelerinden biri olan Şeyh Kerimüddin Halvetî'den Halvetiyye tarikatını aldı.

Sonra 981/1573 senesinde Bursa Ferhadiye medresesine Müderris olarak tayin edildi.

Orada bir gece bir rüya gördü. Bu rüyasında çok salih olarak düşündüğü ve içlerinde ustadı Nazırzade'nin de yer aldığı bir kısım insanları Cehennem ehli olarak gördü. Budan çok etkilendi. O gün hemen malik olduğu mallarını dağıttı ve medresedeki naiblik görevini bıraktı. Üftade diye meşhur olan Şeyh Muhammed Efendi'ye gitti, ondan zikir telkini ve bey'at aldı. Ardından Celvetiyye tarikatına sülûk etti.(984/1576) Bu esnadaki Riyazetine sıkı bir şekilde devam ediyordu.

Şöyle dedi: “Seyri sülûkümün ilk zamanlarında Bursa'da idim. Mahallemizdeki Molla Fenârî Camisinin müezzini vefat etmiş ve üzerinden çok günler geçmişti. Bir gün sabah namazından sonra şeyhime gittim; yolda o merhum müezzine karşılaştım. Yanında tanımadığım başka birisi de vardı. Kar yağıyordu. Kendisine selam verdim, selamımı aldı. Sonra ben yoluma devam ettim.

Sonra bu olayı gidip Şeyhe haber verip “bu, asılsız bir hayal mi yosa bir rüya mıdır?” Diye sordum. Bana dedi ki” Yavrum, ruhun riyazetle kuvvetlendi; gördüklerin bunun eseridir. Ben riyazet günlerimde pazara girdiğimde çok defa yaşıyanlardan daha fazla ölüleri görüyordum. “

Üç senede tarikını tamamladıktan sonra 987/1579'da Bursa'dan irşad maksadıyla çoluk çocuğuyla Seferihisar'a gitti. 988/1580'de Şeyhini ziyaret için Seferihisar'dan Bursa'ya döndü ve merhum Nakibüleşraf Yahya Efendinin evinde kaldı. Aynı yıl Şeyhi vefat edince tekrar Seferihisar'a ve oradan da Asitane'ye yani İstanbul'a gitti. İstanbul'da Merhum Muhammed Şah Fenari'nin Üsküdar'daki evinde kaldı.

Şeyh Müid Dede'nin vefatından sonra Sultan Muhammed Camiinde bir süre vaaz etti, tefsir ve hadis okutmakla meşgul oldu.

Üsküdar'daki Camisinin inşaatı tamamlandıktan sonra, mesafenin uzaklığı sebebiyle Fatih camiindeki görenini bırakıp burada hatib olarak vazife yapmayı tercih etti. Vefat edinceye kadar Üsküdar Mihrimah Camiindeki vaazlarına da ara vermeden devam etti.

Padişah Sultan Ahmed, kendi adıyla anılan "Sultan Ahmed Camisi"ni tamamlayınca, Hüdayı Pazartesi günleri orada da vaaz vermeye başladı. Padişah Sultan Ahmed, ona çok itikad eder ve onun görüşünün dışına çıkmazdı.

Onunla beraber olan bir çok mükâşefeleri ve hikâyeleri anlatılır.

Eserleri:

Birçok eser telif eden Hüdayı'nın şu kitapları meşhurdur: *Mecâlisü't-Tefsir*, Şeyhi Üftade'den dinlediklerini anlattığı *Kitabü'l-Vakıat*, *Divan-i Şiir*, *Camiiü'l-fedail*, *Hulasatü'l-Ahbar*, *Hayatü'l-Ervah*, *Habbetü'l-Mahabbe*, *Miftahü's-Salat*, *Fethü'l-Bab*, *Keşfü'l-Kına*, *et-Tarikatü'l-Muhammediyye*, *Tarikat-name*, *Risaletü'l-Cem' ve't-Tefrik...*

Kitabü't-Tecelliyat adlı eserini hayatta iken gizliyordu. Vefatından sonra açılan bu kitabında, latif sırlarını, münif envarını ve kutub olduğuna dair şevahidini açıkladığı görüldü.

1038/1628 senesinde vefat etti ve kendisi için Üsküdar'daki Zaviyesinde hazırlattığı türbesine defnedildi.

Tamamü'l-Feyz:

İsmail Hakkı Bursevi (1138/1725)'nin bu eserinden konu ile ilgili bilgiler verilir. "Celvet", kulun halvetten ilahi sıfatlara bürünerek çıkmasıdır. Yani yaratılıştan gelen itibari sıfatlar elbisesini çıkardıktan sonra hakiki sıfatlar elbisesini giymesidir. Bu nuzüldeki sır, noktanın Resulullah'a işaret olmasıdır. Çünkü o, alemin kutbu ve medar noktasıdır. Onun halveti, Mirac gecesi uruc etmesi ve latif, keşif, ruhani ve cismani bütün kesret bakışlarından gaybubeti ve hali olmasıdır. O gece kademini Arş'ın üzerine koymasından maksat da budur. Buna "külli fena" diye tabir edilen "es-seyrü'l-evvel" denir. Bu "**Lâilâhe illallah**" mertebesidir.

Onun celveti, o noktanın tabii taayyünatın ahkamına nüzul etmesidir. Kevn ve şehadet aleminde zuhur etmesidir. Buna "Beka" diye tabir edilen "es-Seyrüs-Sani" denir. "**Muhammed Resûlullah**" mertebesidir.

Halveti vaizleri vaazlarına "seyr-i evvel"e işaretle hadis-i şerifle başlarlar. Hadis "fark" makamına işaretler. Kur'an ise cem' ve terakki makamına işaretler. Onun için Celveti vaizleri vaazlarına "seyri saniye" işaretle Kur'an ile başlarlar.

Halvetilerin sülûkü "Müretteb Esmâ-i Seb'a" ile dir.

Celvetiyye’de Sülûk:

Celvetiyye’de seyr-i sülûk **zikir ve mücahede** ile olur. Onlar, kâmil muhabbet sahibi bulunur. Çünkü onlar için teferrüc, Allah tecelli ederek ekvandaki hayat sırrının marifetlerini onlara vermesiyle elde edilir..

“Müretteb sülûk mü ğayri müretteb sülûk mü daha faziletdir?” konusu açıklanır.

Zikir Telkini:

Zikir telkini, telkin edilen mürid için has bir tevfiik ve hususi bir inâyettir. Bu inâyet, tarikat için beyin mesabesinde olan halis itikadı doğurur; halis itikad muhabbeti, muhabbet iradeyi ve irade de zikir telkinini iras eder.

Zikir telkini ile ilgili Şeddad b. Evs, Ubade b. Samit ve Abdurrahman b. Avf hadisleri verilir. (s.492)

Sahabe tabiuna, onlar da meşayihe telkin ederek “zikir telkini” muamelesi günümüze kadar gelmiş ve kıyamete kadar da devam edecektir.

Hırka Giyme:

Meşayih hırka giymiş ve giydirmişlerdir. Bu, Nebi (a.s)’in ruhaniyetinden ve velâyet mişkâtinden feyz alan meşayihın bir sünnetidir.

Bey’at Etme:

Kadınlar, Nebi (a.s)’in yanına gelip toplandılar ve onunla musafaha ederek muahede yapmak istediler. Fakat Peygamberimiz “ ***Elim yabancı bir kadının eline temas etmez. Fakat bir kadına olan sözüm yüz kadına olan sözüm gibidir.***” buyurdu. Böylece onlarla sözlü olarak bey’atlaştı. Sonra onlar teberrüken elini bir kabdaki suya sokmasını istediler. Resulullah da elini suya sokup kabı onlara verdi. Onlar da ellerini o suya soktular, böylece “musafaha ile bey’atlaşmış” gibi oldular.

Akabe gecesi Resulullah, 70 erkek ve iki kadınla bey’atlaşmıştı.

Bey’at, Resulullah cihetinden sevap va’di, diğer taraftan ise itaati iltizam etmektir. Cihad-ı ekberle cihad edip Gaffar kılıcıyla öldürülenlere cennetler içinde cennetler vardır. Nitekim kudsi hadiste ***من قتلته فأنا ديته “Kimi bu mânada öldürsem onun diyeti ben olurum”*** buyurulmuştur.

Zikir telkini ikrah ve icbarla olmamalıdır.

Celveti mürid, ahid ve zikir telkini almak için gelip şeyhin önünde, teşehhüd-deki gibi vekar ve sekinetle oturur.

İstiğfar lisanla af dilemektir; tevbe ise külliyyen kalben rucu etmektir.

Mürid, her gün 100 defa istiğfar eder; 100 defa selatü selam getirir. Selatü selam kabul edilmenin anahtarıdır.

Bunların yüz defa olmalarının sırrı 99 esmaya nazarandır.

لا اله الا الله zikrini günlük 700 defa yapar.

Esmâi Seb'a şunlardır : هو ، الحق ، الحى ، القيوم ، القهار .

Diğer beşi de şunlardır : الواحد ، الأحد ، الصمد .

Evrâd için en faziletli vakit günün evvelinden kaba kuşluğa kadar olan zamandır. Bu vakit tecelli ve inkişaf vaktidir.

و صاحب الورد ملعون ، و تارك الورد ملعون :

Yani “Vird sahibi de mel’undur, virdi terk eden de mel’undur”. Târik-i vird yani virdini terk eden terakki ehli derecesinden tard edildiği için lanete uğrar. Vird sahibi ise virdi esnasında kalben huzurdan hali ve uzak olduğu için lanete uğrar. Bu kimse Rabbi ile istihza eder gibi olduğundan kabul kapısından tard edilir.

محمد رسول الله der. لا اله الا الله zikrine devam ederken her 20 veya 30’da bir

Mürid, şeyhinin hal ve vaktine göre kendisine tayin ettiği evradla meşgul olur; yoksa kendi istediği gibi dilediği isimle iştiğal etmez.

Tevhid’in mertebeleri :

Tevhidin üç mertebesi vardır:

1. لا اله الا الله mübtedilerin mertebesidir.
2. لا اله الا انت mutavassıtların mertebesidir.
3. لا اله الا انت انا müntehilerin mertebesidir.

Bu, kulun Hak olmasını gerektirmez.

İşrak namazı:

Mürid, sabah namazından sonra güneş bir veya iki mızrak yükselinceye kadar zikir ve fikirle meşgul olur. Bu esnada “İşrak namazını” iki veya dört rekât olarak kılar. Birinci rekatta Şems suresini, ikinci rekatta Leyl suresini, üçüncü rekatta Duha suresini ve dördüncü rekatta İnşirah suresini okur.

“İşrak namazını kılanı tam bir hac ve Umre sevabı yazılır” hadisi verilir (s.510)

Evvabin namazı:

Mürid , evvabin namazını kılar ve her rekâtında “Kafirun suresini” ve üç defa da “İhlas” suresini okur.

Teheccüd namazı:

Münciyattan olan “teheccüd” namazını da kılar.

Oruç tutar:

Şeyhin tavsiyesini esas alarak Pazartesi, Perşembe, Zilhicce ve Muharrem aylarının on gününü, Şevval ayından altı gün ve Receb, Şaban'da da bildirildiği şekilde oruç tutar.

Mürîd ahbine vefa eder:

Mürîd, ahdi ve bey'atı bozmaktan duyarlı bir şekilde uzak durur.

Enbiya masum ve evliya ise mahfuzdur.

Şeyhin Alametleri:

1. Mürîdin dini ve dünyevi şüphelerini keşfetmeye kadir ve yeterince bilgili olmalıdır.
2. Dünya muhabbetinden munkatı olmalıdır.
3. Mürîdlerin ve diğer insanların mallarına ve varlıklarına tamah etmekle mütthem olmamalıdır.
4. Bütün konuşmaları, işleri ve halleri şer'i hükümlerin muktezasına muvafık olmalıdır.

Nebi (a.s)'in “**Nübüvvet nuru**” ve “**Velâyet nuru**” diye iki nuru vardır.

“Celveti tacı” hakkında bilgi, (422-424)

Hüdâyî'nin Tarikat-ı Muhammediye'si:

Risalenin tam adı ***et-Tarikat'l-Muhammediyye Vesiletün ila's-Seadetil-Ebediyye***'dir.

Allah, halkı kendisine taat ve ibadet için yaratmıştır. (ez-Zâriyat,56)

İbadetlerin en faziletlisi Allah'a ulaştırandır. Bu da tevhid yolunda sülûk etmekle olur. Bunun için kâmil mürşid ve faziletli ustad gereklidir. Nitekim kâmil eh-lullah “Şeyhi olmayanın şeyhi şeytandır” demişlerdir.

Musa (a.s)'nın Hızır (a.s)'a müracaatı, hazık bir eğitimcinin varlığının kaçınılmaz olduğunu gösterir. Allah'a giden yol, en gizli ve en aziz yoldur. Çünkü bu yol, en aziz matluba ulaştıran yoldur. Her tarafı yol kesiciler ve helak edici şeylerle kuşatılmıştır. Dolayısıyla o yolda ancak, kâmil bir delilin ve hazık bir üstadın irşadıyla sadakatlı ve pek kararlı mürîd gidebilir. Mürîd, Allah'a teveccühünde sahih ve kasdında da sadık olursa Allah onu, kendisini vuslata erdirecek bir mürşide kavuşturur.

Mürîdin Dikkat Edeceği Hususlar:

1. Şeyhinin huzuruna, beden ve elbise temizliği gibi zahiren ve niyet ve kalb temizliği gibi batınen temiz olarak girmelidir.
2. Mürîd, şeyhinin alim billah, yaratıklara karşı son derece dürüst ve şer'i hükümlere bağlı olduğuna itikad etmelidir.
3. Gönlünde şeyhinin kadr u kıymeti bulunmalı, onunla niza ve mücadele girmemelidir.

4. Şeyhine karşı herhangi bir şart koşmamalıdır.
 5. Şeyhin şart koştuğu şeylere zor olsa da kolay olsa da vefa göstermelidir.
 6. Mürid yapabileceği hiçbir işi başkasına teklif etmemeli, yüklememelidir.
 7. Mürid, ilgisiz kaldığı hiç bilgi ile gecelememelidir. Şeyhine karşı, sahabenin Resulullah'a olan tavrı gibi itirazsız olmalıdır
 8. Doğru konuşmalıdır; çünkü doğru konuşmada çok dikkatli (vera sahibi) olması ona vaciptir.
 9. Şer'i adabı koruması şarttır.
 10. Mürid, ehdas arkadaşlığından uzak durmalıdır.
 11. Kendi kusurlarını görmeli, onlarla ilgilenmeli ve insanlar hakkında hep iyi düşünmelidir.
 12. Gereksiz bakışlardan kendini korumalıdır.
 13. Tevazu, huşu gibi güzel hasletler içinde olmalıdır.
 14. Şeyhinin emrine imtisal etmeli, te'vile gitmemeli ve gereğini yapmalıdır.
- Haririzade, bu tarikatın izin ve mutlak hilafetini Şeyh Ebu'l-feyz Hüseyin Feyzudin'den almış ve tacını giymiştir.. Bunun birkaç yolla olan senedini kaydeder.

Hüdâyî'nin Hizbi:

Hüdâyî'nin sabah namazının ardından okunan duası-hizbi.

İşte Celvetiyye tarikatı hakkında Tibyanu vesail'de verilen bilgiler özet olarak bunlardır.

Son olarak bu sempozyumu düzenleyen Üsküdar Belediyesi ve Azîz Mahmud Hüdâyî Vakfı'na en kalbi selam ve şükranlarımı sunuyor, ilim adına gerçekleştirdikleri bu mesailerinin meşkur olmasını Yüce Allah'dan niyaz ediyorum.

Selam ve hürmetlerimle...

DİPNOTLAR

- ¹ Ongansu A. H. Tanzimat ve Amillerine umumi Bir Bakış, Tanzimat, I., 4.
- ² Ali Reşat, Asr-ı Hazır Tarihi, 518.
- ³ Ahmed Cevdet Paşa, Tarih, I., 87-94.
- ⁴ Ceride-i Sûfiyye, sy. 82-358.
- ⁵ Tıbyân, III, vr. 304a; Kibâr-ı Meşâyih, 52; Vîcdânî, tomar, 86; Sefîne, III, vr. 84a.
- ⁶ tıbyân, göst. yer.
- ⁷ Harîrizâde, Şeyhu Virdî's-Settâr, Seyyid Muhammed Fevzî'nin kitabe yazdığı takrizde, müellifi-miz takdir edilirken, Harîrî'lerden olduğu bilhassa belirtilmektedir:
"Husûsâ nev-nihâl-i bağ-ı ılm ü ma'rifet bir zât Harîrizâdelerden olduğun bak eyledi isbât "Kemal"dir mahlası nâmı Muhammeddir o zâtın hem Ziyâd etsin anın feyz ü kemâlâtın Hüdâ her dem".
- ⁸ A.g.e., Seyyid İsmâil Sadık b. Vecihî Paşa'nın takrizinden.
- ⁹ Tıbyân, I, 293a.
- ¹⁰ a.g.e., I, 289a.
- ¹¹ a.g.e., I, 290a.
- ¹² a.g.e., I, 290b.
- ¹³ a.g.e., I, 291a; Şerhu Virdî's-Settâr, Seyyid İsmâil Sâdık Kemâl b. Vecihî Paşa'nın takrizinde son rivâyet tercih edilerek şöyle denmektedir: "Evliyâdandır anın nesli "Harîrî" meşhur İpek olmuştu saman eyliyecek Hakk'a duâ".
- ¹⁴ Tıbyân, I, 292b vd.
- ¹⁵ a.g.e., I, 292b.
- ¹⁶ a.g.e., I, 299b.
- ¹⁷ a.g.e., III, 304b.
- ¹⁸ a.g.e., III, vr. 304a; Kibâr-i Meşâyih, 52; Melâmîlik ve Melâmîler, 326; Tomarı Turuk, 86.
- ¹⁹ Tıbyân, III, vr. 304; Melâmîlik ve Melâmîler, 326.
- ²⁰ Tıbyân, III, vr. 304b; Kibâr-i Meşâyih, 52; Sefîne, III, vr. 84a; Osmanlı Müellifleri, I, 155.
- ²¹ Tıbyân, II, vr. 129a.
- ²² Tıbyân, III, vr. 304a; Melâmîlik ve Melâmîler, 326.
- ²³ Tıbyân, göst. yer.
- ²⁴ Müselsel Hadis, rivâyetinde râvilerden herbirince dinledim veya bize tahdis etti veya bize bildirdi vb. ifadeleri kullanılan hadislerdir. Veya râvilerinin, rivâyet ettikleri râvinin, rivâyet esnasındaki söz ve fiillerini aynen tekrar ettikleri hadislerdir. Müselsel hadislerin bazan evvelinde veya sonunda inkıtâ olabilir.
- Teselsül şeklindeki rivâyetin faydası, tedlis ve inkıtâdan uzak olmasıdır. Bununla beraber, müselsel hadis tarîkıyla sahîh olan hadisler pek azdır. Bk. Ahmed Muhammed Şâkir, el-Bâisu'l-Hasis Şerhu İhtisâri 'Ulûmi'l-Hadis, Mısır 1958, 168; Koçyiğit Talat, Hadis İstılahları, İ.F.Y., Ankara 1980, 310.
- ²⁵ Muallim Vahyi, Bursalı Tâhir Bey, 23; Tıbyân, III, vr. 304a; Kibâr-i Meşâyih, 52.
- ²⁶ Tıbyân, III, vr. 304a; Melâmîlik ve Melâmîler, 326; Tomar-ı Turuk, 86; Kibar-i Meşâyih, 52.
- ²⁷ Tıbyân, I, vr. 81 vd.
- ²⁸ a.g.e., I, 82 vd.
- ²⁹ a.g.e., I, 83b-86b.

³⁰ Bk. Haririzâde'nin aldığı ve rivâyet ettiği tarikatlar.

³¹ Tibyan, II, vr. 217a.

³² a.g.e., III, 304a.

³³ Şeyh Ebû Hafs Ömer b. Ali el-Fârız el-Hamevî (v.576/1180), et-Tâiyye fi't-tasavvuf. İbn Fârız, eserini bitirince Resûlullah'ı rüyasında görmüş, ona Nazmu's-sülûk ismini vermesini emir buyurmuştur. Bk. K.Z., I, s. 365 vd. Bu eserin Davud b. Mahmud er-Rûmî el-Kayserî (v.751/1350) tarafından Şerhu'l-kasîdeti'l-tâiyye adında şerhi yapılmıştır. Bk. T.S.A.Y., III, . 133; Br. Supp., II, s. 323; K.Z., I, s. 266.

³⁴ Muhyiddin Ebu Abdillâh Muhammed b. Ali b. Muhammed b. el-'Arabî (v.638/1240), Risâletu'l-ehadiyye, Bk. Supp., 792.

³⁵ Şeyhu'l-Ekber, Fususu'l-hikem, Tasavvuf'ta meşhur olan bu eserin ön sözünde müellif, Muharrem ayı sonlarında Şam'da Resûlullah'ı rüyada gördüm. Elinde bir kitap vardı. Bana, "bu kitaba fususu'l-hikem ismini ver ve onu neşret, insanlar istifade etsin", buyurdu. Ben de, peki dedim, demektedir. Bk. br. Supp., I, 793; K.Z., I, 1263; O.M., II, 142; T.S.A.Y., III, s. 137.

³⁶ Tibyân, III, vr. 304a.

³⁷ a.g.e., III, vr. 304b; Melâmilik ve Melâmiler, 326; Tomar-ı Turuk, 87; Kibâr-i Meşâyih, 52.

³⁸ Tibyân, III, vr. 304a.

³⁹ a.g.e., I, Müellifin önsözü.

⁴⁰ Osmanlı Müellifleri, I, 156; Kibâr-i Meşâyih, 53.

⁴¹ Adı geçen bütün kaynaklar.

⁴² Melâmilik ve Melâmiler, 326; Sefîne, III, vr. 85a.

⁴³ Köprülü Fuad, Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar, Ankara 1976, 409.

⁴⁴ Tahralı Dr. Mustafa, Ahmed al-Rifâ'i, savie, son quvre et sa Tariqa, (Doktora tezi), Paris 1973, 348 not. 1.

⁴⁵ Şapalyo Enver Behnam, Mezhepler ve Tarikatlar Tarihi, 477.

⁴⁶ Gölpınarlı Abdülbâkî, Melâmilik ve Melâmiler, 28.

Azîz Mahmud Hüdâyî Şeyhi Mehmed Rûşen Efendi

T A L İ P M E R T

Marmara Üniversitesi FEF Bilgi ve Belge Yönetimi (Arşivcilik) Bölümü Öğretim Görevlisi

Mehmed Rûşen Efendi 1810'da İstanbul'da doğdu. Celvetî bir âileye mensuptur. Babası bu tarikatın şeyhlerinden aynı zamanda Azîz Mahmud Hudâyî tekkesi şeyhi de olan Abdurrahman Nesib Efendi'dir. Dedesi Şeyh Mehmed Şehabeddin Efendi,¹ büyük dedesi ise 1794'te vefat eden Mudanyalı Şeyh Rûşen Efendi'dir. Bu zat Büyük Rûşen Efendi diye meşhurdur. Burada sözü edilecek olan Mehmed Rûşen Tevfikî Efendi ise Küçük Rûşen Efendi adıyla bilinir.

Mehmed Rûşen Efendi o devrin maruf âlim ve mutasavvıflarının bulunduğu bir çevrede yetiştiğinden sağlam ve köklü bir eğitim aldı. Babası Abdurrahman Nesib Efendi'den tasavvuf terbiyesi aldıktan sonra Kastamonu'ya gidip orada erba'in çıkardı. 1818'de Hudayi şeyhi olan babası Nesib Efendi'nin 1842'de vefatı üzerine aynı dergahın şeyhliğine getirildi. Bu vazifesi 1891'de vefatına kadar sürdü.

Mehmed Rûşen Efendi şair ve bestekârdır. Bilhassa musikîde derin bir mahfuzata (repertuara) sahip olduğu bilinmektedir. Musikî konusunda Mecmua-i İlahiyat adlı bir de güfte mecmuası kaleme almıştır. Eserde 27 bestekâr zikredilir.²

Rûşen Efendi ile ilgili ilk bilgiler böyle olmakla beraber son bulunan arşiv belgelerine göre Abdurrahman Nesib Efendi ile Mehmed Rûşen Efendi arasında bu dergahta şeyhlik yapmış yine bu âileden Sadullah Efendi isminde bir zat bulunmaktadır. Bu zatın vazife süresi iki, iki buçuk yıl gibi kısa bir süreyi kapladığından yazılı kaynaklarda adı geçmemektedir. Şu anda bilinen Hüdâyî şeyhleri listesine göre de bu zatın 20. Hüdâyî post-nişini olması icab etmektedir.

Hüdâyî Şeyhi Sadullah Efendi:

Bu zatın kim olduğu eşi Ayşe Hanım'ın verdiği bir dilekçeden anlaşıldı. Ayşe Hanım bu dilekçesinde "...Üsküdar'da... Azîz Mahmud Efendi (k.s.) Hazretleri

Şeyh Mehmed
Rüşen Efendi'nin
Kabri

hangâhında Hüdâyî Şeyhi Rûşen Efendi'nin ammi-zadesi zevcim Sadullah Efendi müteveffa oldukta..." şeklinde bir ifade kullanmaktadır. Sadullah Efendi vefat ettiği zaman Ayşe Hanım başka bir şehirde imiş. Vefatını müteakip diğer eşinden doğma çocuklarına maaş bağlandığı halde Ayşe Hanım'dan doğma Halil Raif isimli çocuk yok sayılarak Sadullah Efendi'nin maliye hazinesinden aldığı 250 kuruş maaşı 25 Haziran 1844'te diğer hanımından doğma dördü erkek ikisi kız altı kardeşe eşit olarak pay edilmiş. Bu tarihte ellerine beratları da verilmiştir. Bu kardeşlerin her birine düşen pay 41,5 kuruş 20 akçedir. Ayşe Hanım da verdiği arzuhalinde bu durumun tashihini talep etmiştir. Ayşe Hanım'ın verdiği arzuhal 24 Temmuz 1845'de Sadaret'te incelenerek "...icra-yı iktizasına himmet buyurular deyu buyruldu..." ibaresini yazıp Maliye Nezareti'ne havale edilmiş. Maliye Nezareti de yaptığı araştırmalara dayanarak olayı doğrulamış, bu arada durumu Mehmed Rûşen Efendi'den de sormuş. Rûşen Efendi de verdiği cevapta "Halil Raif'in Ayşe Hatun'la birlikte bir başka yerde olduğunu, hiçbir geliri bulunmadığını, babasından da bir miras intikal etmediğini, aşırı derecede muhtaç olduğunu yazılı ve mühürlü olarak" maliyeye bildirmiştir. Durumu tekrar etraflica inceleyen maliye bu çocuk için yeni bir kaynak arayışına başlamıştır. Yeni baştan bir kaynak bulmanın mümkün olmadığını, her hangi bir mahlul olmadıkça açıktan maaş tahsisinin de mevcut malî usullere zıt olduğunu ifade etmiştir. Çözüm olarak 21 Ağustos 1845'te merhum babasının 250 kuruş maaşından buna da bir hisse ayırma kararı almış, bu kararı Ayşe Hanım'ın dilekçesinin arkasına derkenar olarak da kaydetmiştir.

1 Eylül 1845 tarihli maliye tezkiresi ile o devrin maliye nazırı Abdurrahman Nafiz Paşa bu görüşü Sadaret'e arz ve " altı nefer evladına eşit olarak tahsis olunmuş olan... 250 kuruş yedi kişiye taksim ile bir hissesinin de bu çocuğa verilmesi... irade-i seniyyeye uygun ise gerekenin yapılacağı malum-u devletleri buyruldukta emr ü ferman..." diyerek tezkiresine son vermiştir.

16 Eylül'de Sadaret maliyeye gönderdiği bir buyruldu ile iradenin de bu merkezde çıktığını bildirip maliyeye icabını yapmasını emretmiştir. 22 Eylül 1845 tarihinde Maliye mevcut parayı yedi kardeşe taksim etmek suretiyle işi noktalamıştır. Bu yeni taksim işinde her kardeşe 35,5 kuruş 25'er akçe düşmüştür. Bu para çocuklara kayd-ı hayat şartıyla tahsis olunmuş, eski beratları alınarak 26 Eylül 1845'te yeni beratları verilmiştir. Bugüne kadar adı bilinmeyen Sadullah Efendi'nin çocuklarının ismi: Mustafa Fazıl, Seyyid Mustafa Ferid, Mehmed Ziver, Mehmed Ziya, Halil Raif, Fatma Vesile ve Emine Mevhibe'dir.³

Sadullah Efendi'nin başka eşleri yoksa diğer eşinin adı ise Şerife Sâniye'dir. Ve bu bahsi geçen çocukların da annesi. Sadullah Efendi'yi keşfetmemizi sağlayan da bu hanımdır. Bu hanımın mahkemeye tescil ettirmek suretiyle yapmış olduğu 4550 kuruşluk bir borçlanma senedinin başındaki " Hüdâyî şeyhi Sadullah Efendi zevcesi..." kaydı bizi Sadullah Efendi ile buluşturdu. Bu kayıttan hareketle de yukarda bahsi geçen vesikalara ulaşma imkanı doğdu. Şerife Saniye Hanım bu borcu bazı takılarını rehin bırakmak suretiyle 16. 10. 1851'de almış, 28 Eylül 1853'de ödemiştir.⁴

Rûşen Efendi'nin Meclis-i Meşayih Reisliği:

Rûşen Efendi'nin bu vazifeye gelişi ile ilgili belgelerden sadece bir tanesi ele geçmiş bulunmaktadır.

21 Mayıs 1878 (19 CA. 1295) tarihli ve Şeyhülislam Ahmed Muhtar Bey⁵ imzalı bir meşihat tezkiresinde doğrudan mabeyne hitaben “ bu kerre Meclis-i Meşayih Riyaseti'nin Rûşen Efendi'ye ihalesi... hususunda çıkan padişah iradesinden dolayı teşekkür zımında Meclis-i Meşayih azası ile diğer şeyhler tarafından tanzim olunan ariza padişaha sunulmak üzere takdim olunmaktadır” denilmiştir.⁶

Bu tayinle başlayan Rûşen Efendi'nin Meclis-i Meşayih reisliği görevi 13,5 sene sürmüştür. Bu süre sonunda Rûşen Efendi'nin vefatı ile boşalan bu vazifeye bir mevlevi dedesi olan Ali Efendi tayin edilmiştir.

Bu tayinle ilgili 29 kasım 1891'de Şeyhülislam Mehmed Cemaleddin Efendi'nin direk saraya sunduğu arz şöyledir: “ Meclis-i Meşayih Reisi olan Hüdâyî.... dergahı post-nişini Rûşen Efendi'nin bu kerre vefatına ve bu meclis üyelerinin en kıdemlisi bulunan Kasımpaşa Mevlevihanesi Şeyhi Ali Efendi'nin de istenen vasıfları haiz olmasına binaen boş olan bu riyasete tayini Meşihat Meclisi'nce ifade olunmakla bu babda padişah'tan çıkacak emir ve fermana göre işlem yapılacaktır” demiş 30 Kasım 1891 tarihiyle ve Başkâtib imzasını taşıyan bir irade ile de bu atama işi tahakkuk etmiştir.⁷

Mehmed Rûşen Tevfikî Efendi'nin Vefatı

Mehmed Rûşen Efendi 13,5 sene devam eden Meclis-i Meşayih Reisliğinden sonra 24 Kasım 1891'de vefat etti. Rûşen Efendi'nin vefatını müteakip 2 Aralık 1891'de Mehmed Rûşen Efendi'nin bütün eşyası satılıp nakde çevrilmiştir. Mehmed Rûşen Efendi'nin eşyası arasında pahalı hiçbir şey yoktur. Hemen hemen tamamı dervişâne şeylerdir. Kendisi kalem erbabı, yazar-çizer bir kimse olduğu halde iki matbu' Mushaf-ı Şerif'ten başka kitabı da yoktur. Gerçi kitaplarının dergah kütüphanesinde bulunduğu ve tamamı da vakıf olduğu için bu satışa dahil edilmedikleri muhakkaktır. Üsküdar Mahkemesinin nezaretinde yapılan bu muhalefat işi özetle şöyledir.

“1309 senesi Rebiu'l-âhırının 22. Günü (24 11. 1891) irtihal... eden es-Seyyid eş- Şeyh Mehmed Rûşen Efendi... hazretlerinin verâsetleri halileleri Mahmud Bey kızı Hasibe Hanım ile karındaşı dergah-ı şerif Seccade-nişini Mehmed Şehabeddin Efendi'ye münhasıra olduğu tahakkuk etmiş olduğundan vârisler Hasibe Hanım ile Şehabeddin Efendi'nin talepleri ile ve 1 Osmanlı lirası 108 kuruş hesabıyla başkalarına satılıp verese arasında taksim olunan merhumun zeyl defteridir” denilerek teker teker bütün eşyası yazılıp değerleri de belirtilmiştir. Bu eşyadan birkaç örnek vermek gerekirse: Çeşitli kürkler, cübbeler, saatler, kapkaçak, kehribar eşya, yatak, yorgan... vs.

Bütün eşyanın nakdî değeri 22702 kuruş tutmuş. 11097 kuruş 10 para tutan borçları çıktıktan sonra kalan paranın 8464 kuruş 20 parası Şehabeddin Efendi'ye, 2821 kuruş 20 parası ise Hasibe Hanım'a verilmiştir.

Dergaha Yeni Şeyh Tayini:

Mehmed Rûşen Efendi'nin vefatını müteakib Hüdâyî dergahında post-nişin olabilmek için üç kişinin talebde bulunduğu mevcut arşiv belgelerinden anlaşılıyor. Bu üç kişi Rûşen Efendi'nin kardeşi Şehabeddin Efendi (1911) ile torunları Abdurrahman Azîz⁸ ve Mehmed Gülşen Efendi (08.04.1923)'lerdir.⁹ Hayatta iken Mehmed Rûşen Efendi'nin.... ismini henüz tesbit edemediğimiz tek kızı olmuş oda babasından evvel vefat ettiğinden bu iki torun, annelerinin amcası Mehmed Şehabeddin Efendi ile beraber bu makama talib olmuşlardır.

Mehmed Rûşen Efendi'nin mezkur torunlarının babalarının adı Mektubî-zade Sadreddin Efendi'dir.¹⁰ Bu zat ilmiye ricalindendir. Vefatı 1872.

Rûşen Efendi'nin yerine geçecek zatla ilgili olarak Rûşen Efendi'nin halifesi Kâmil Efendi'nin başkanlığında Hüdâyî vakfı mütevellileri ve vazifelilerinden 18 kişi kendi mühür ve imzalarını hâvi bir mazbata ile bir teklif kaleme almışlardır. Bu mazbatada kullanılan dil oldukça ağır ifadelerle doludur. Söz konusu ağır dille yazılan mazbata şöyledir:

“Cenâb-ı pir Azîz Mahmud Hüdâyî (k.s.) Hazretlerinin âsitanesi şeyhi Mehmed Rûşen Efendi bu kerre torunları Azîz ve Mehmed Gülşen Efendileri terk ile vefat eylemiştir... Azîz Efendi, Mehmed Gülşen Efendi...'den yaşça büyük ise de kendisi sırf câhil ve nâ-ehil olup meşihat hizmetini ifâya da muktedir bulunmamaktadır. Sert tabiatı sebebiyle de bütün dedelerin nefretini celb etmiştir. Mehmed Gülşen Efendi ise, güzel hal ve güzel ahlak sahibi [üstelik de] muktedir birisidir. Şeyhlik hizmetini ifa ve idareye bilvücuh (her cihetle) ehil ve erbabdır. Bu âsitänenin eski usulüne göre de meşihatın boşalması durumunda [şeyh tayin işi] dedelerin tensip ve arzuları [dikkate] alınmış gelmiştir... Mehmed Rûşen Efendi'den boşalan şeyhlik hizmetinin Mehmed Gülşen Efendi'ye tevcihi ile bütün dedelerin çerağ ve ihya buyurulmasını tazarru' ve niyaz eyleriz...25. 11. 1891.

ed-Dâi ed-Dai

Merhumun halifesi Kahve nakibi ve türbedar Dergahın Hatibi ve asâdarı

Kâmil es-Seyyid Mehmed Emin Safvet

ed-Dai ed-Dai ed-Dai ed-Dai

Postnişin-i Dergah-ı Alaüddin... İmam-ı sani Vekil-i-harc Sermüezzîn

Mehmed Fâlih Mehmed eş-Şeyh Ömer Rasih¹¹ Mehmed

ed-Dai ed-Dai ed-Dai

Müezzîn Dedegândan türbedar Dedegândan müezzîn

ve kayyım

es-Seyyid Ahmed Rağîb Mehmed Safiyyüddin Mehmed Kasım

ed-Dai

Dedegândan türbedar ve ed-Dai ed-Dai
Devirhan Dedegândan devirhan Dedegândan Müezzîn ve kayyım Hasan
Mehmed Emin Seyyid Mustafa
Ed-Dai ed-Dai ed-Dai Dedegândan... Dedegândan Müezzîn ve Kayyım
Mehmed (?) Ali Dedegândan Ahmed Mehmed Rüstem
İbrahim
Sair bil-cümle Dedegân kulları¹²

Mehmed Gülşen Efendi'nin Müracaatı

Yukarıdaki mazbatanın tanziminden bir gün sonra Mehmed Gülşen Efendi Sadarete müracaatla kendisinin bu göreve getirilmesini talep etmiş ve talebinde şu ifadelerle yer vermiştir:

“Duacınız olan büyük pederim... Hüdâyî Dergahı seccade-nişini Mehmed Rûşen Efendi'nin vefatıyla boşalan şeyhlik makamının kendisine tevcihini biraderim Azîz Efendi'nin talep ve niyaz ettiği duyulmaktadır. Halbuki Azîz Efendi hem bu işe muktedir değil, hem de sert tabiatı sebebiyle bu makamın ona tevcihi halinde öteden beri dergahta sakin olan âilemizin dağılmasını mucib olacaktır. Buna ise padişahın asla razı olmayacağı [muhakkaktır]. Zaten merhumun Şahab Efendi adında bir de kardeşi vardır. Bu [zat] da meşihatın kendisine tevcihini istemektedir. Lütfen ve merhameten bu makamın uhde-i ubeydaneme tevcih ve ihsan buyrulmasını ve yahut Meclis-i Meşayih tarafından imtihan [yapılarak] icabına bakılması niyazına cesaret ettim. [Ayrıca] dergahta oturan dedeler tarafından bu makamın bendenize tevcihi için tanzim olunup mühürlenene mazbatayı da [bu arizama] ekleyerek yüce makamınıza takdim etmiş bulunuyorum. Bu hususta ve her hususta emir ve ferman yüce makamınıza aittir.

26.11. 1891 (24 R. 1309 / 14 Ts. 1307)

Merhum Rûşen Efendi'nin torunu

Es-Seyyid Mehmed Gülşen

Mehmed Gülşen Efendi'nin bu arzı Sadaret'e sunulmuş, Sadaret durumu saraya arz etmiş ise de saray durumunun tekrar bir daha gözden geçilmesi için Sadaret tezkiresini Babiâli'ye iade etmiştir. Başkâtib Süreyya Paşa imzalı 30 Kasım tarihli bu belgede “...Meşihat'ça durumun bir daha değerlendirmeye alınıp son kararın saraya arz edilmek üzere Sadriazama gönderilmesi...” istenmiştir.¹³

Bu arada 09.12. 1891'de Osman Nuri Efendi isminde bir başka kimse de verdiği bir arzuhalde Hüdâyî Şeyhliğinin kendisine tevcihini talep etmiştir. Osman Nuri Efendi arzuhalinde kendisinin Şeyhülislam Üryanî-zade Ahmed Es'ad Efendi tarafından Uşşaki dergahına şeyh yapılmak üzere İzmir'den getirildiğini, ama o zaman bu işin tahakkuk etmediğini söylemiştir. Ayrıca kendisinin Nakşî şeyhi, dört tarikte hilafet sahibi, dinî ve tabiî ilimlere vâkıf, bir çok icazete mâlik olduğunu da dile getirerek “... münhal bulunan Hz. Hüdâyî hazretlerinin dergahı... post-nişinliği ile mesrur ve şâdan buyurulmaklığım bâbında emr ü ferman...” diyerek dilekçesine son vermiştir.¹⁴

Aziz Mahmud Hüdâyi Camii'ndeki Tavan işlemleri

Resmi yazışmaların bundan sonraki kısmı arşivde henüz bulunamadı. Ama bu göreve Mehmed Gülşen ve Osman Nuri Efendilerin değil Rûşen Efendi'nin kardeşi Şehabeddin Efendi'nin tayin edildiği daha sonraki belgelerde¹⁵ ve yazılı kaynaklarda yer almaktadır.¹⁶

Mehmed Rûşen Efendi'nin Eşine Maaş Tahsisi

Elde bulunan belgelere göre Rûşen Efendi'nin eşi Hasibe Hanım Evkaf Nezareti'ne müracaatla muhtaç olduğunu ve kendisine maaş bağlanmasını istemiştir. Nezaret de bu isteği 22 Aralık 1892'de Şura-yı Devlet'e havale etmiş, durumu müzakere eden Şura-yı Devlet Dahiliye Dairesi'nde bu talep okunup şu karar alınmıştır:

“... zevci Hz. Hüdâyî Dergah-ı şerifi Şeyhi Rûşen Efendi merhum [vefatında] mal sayılacak hiçbir şey terk etmemiş olduğundan bu dergaha [yeni bir de] şeyh tayin olunduğundan bahisle evkaf hazinesinden kendisine yetecek kadar maaş tahsisi istidasını havi Hasibe Hanım mührüyle verilen istida üzerine icabına bakılması Sadaret'çe [dairemizden] istenmiştir. Hasibe Hanım'a Tekaüd Sandığı'ndan maaş tahsisi mevcut nizamla [göre] müsaîd değildir. [Ama Hasibe Hanım da] gerçekten merhamete şâyan olduğu anlaşılmakla beraber bu gibilere hazineden maaş bağlanması emsali iktizasından bulunmuş olduğundan bahisle muhtaç maaşları [na has vakıflardan olan] Derviş İbrahim Bey vakfından ve Hatice Hanım'dan 41,5 kuruş,¹⁷ Nevşehir'de...Damat İbrahim Paşa Vakfı fazlasından ve Şeyh Mehmed Efendi'den 41,5 kuruş, Hameyn Vakfı'ndan ve Ahmed Efendi'den mahlul olan 40 kuruş ki toplam olarak 123 kuruşun evlendiği zaman

kesilmek üzere tahsisi için izin talep olunmuş ve Hasibe Hanım'ın da merhame-
te şâyan olduğuna nazaran o kadar maaşın tahsisi [hak ve] adalete uygun görül-
müş olmakla gereği yapılmak üzere Evkaf Nezareti'ne havalesi düşünüldü. Bu
konuda emir ve ferman yüce nezaret makamına aittir. 04.01. 1893 (15 C. 1310
/ 23 Ke. 1308)

(mühür) **Şura-yı Devlet**

Dahiliye Dairesi ReisiAzadan Azadan Azadan Azadan
Halil Raif¹⁸ Abdullah Ahmed Lütfi Rıza Hüseyin

Azadan Azadan Azadan Azadan Azadan Azadan
Fâik Hüsnü ? Ziya Ahmed Ziya Sami

Azadan Azadan Azadan Azadan Azadan Azadan
Sıddık Mehmed Aziz Ali Rıza Abdullah Said Paşa Mansur

Azadan Azadan Azadan Azadan
Mehmed Cemil Ali Nefî Nureddin

Rûşen Efendi'nin Hizmetleri ve Aldığı İhsanlar

Mehmed Rûşen Efendi uzun müddet bu vazifede bulunduğundan dergahı bir-
kaç defa tamir geçirmiş ve kendisi de saraydan bir hayli yakınlık görmüştür.
Bunlardan tesbit edilebilenler kısaca şunlardır:

Azîz Mahmud Hüdâyî hazretlerinin kendi devrinde saraydan gördüğü alaka da-
ha sonraki asırlarda da aynen devam etmiştir. Öyle ki bu alaka dergahta özel bir
“hünkâr kasrı” bulunduracak kadar ileri derecededir.¹⁹

Şeyhlere ve dervişlere yardımını esirgemeyen padişahlar dergahta bulunan ve
dergah hizmetinde kullanılan hayvanlar “Hüdâyî esbânı” için de Istabl-ı Âmile
Müdürlüğü bütçesinden aylık dilimler halinde verilmek üzere dergaha arpa ve
saman tahsis etmişler, ve bu tahsisleri de vaktinde yerine ulaştırmışlardır.²⁰ Bu
tahsisler miktar olarak 6 kile (150 kg.) arpa ile 3 kantar (169,23 kg) samandır. Bu
arpa ve samanın birim fiyatları ise o günün râyicine göre 1 kile arpa 10,5 kuruş,
1 kantar saman ise 15 kuruştur.²¹

Rûşen Efendi'nin bilinen ilk icraatlarından biri 10 Şubat 1847'de yaptırdığı der-
gahın bazı küçük tamir işleridir ²²

1849 senesi Şaban ayının 24'ünde Rûşen Efendi hükumete müracaatla bir mik-
tar yardım talebinde bulunmuştur. Rûşen Efendi'nin bu isteği Sadaret'ce kaleme
alınan bir tezkire ile Abdülmecid Han'a ulaştırılıp iradesi istenmiştir. Sadaret'in
tezkiresi şöyledir:

“ Hüdâyî (ks)'nin hangahlarına gelip giden fukaranın doyurulması için her se-
ne ramazanda verilmek üzere atıyye tahsisi post-nişini efendi tarafından niyaz

edilmektedir. Şeyh Efendi'nin refah içerisinde bulunması devletin şânından ise de böyle her ramazanda verilmek üzere atıyye tahsis olunduğu takdirde diğer tekke şeyhleri de istemeye kalkışacaklarından bunun da bir çok masrafı davet edecektir. Yalnız bu seneye mahsus olmak üzere Şeyh efendiye 5000 kuruş atıyye ihsan buyurulması Maliye nazırı ile yapılan görüşmede münasib gibi görülmüş ise de bu hususta son karar padişaha aittir. 15 Temmuz 1849.

Mabeyn baş katibi iki gün sonra bu tezkireye müsbet bir cevapla 5000 kuruş atıyyenin Hüdâyî dergahına verilmesini tebliğ etmiştir.²³

1850 senesi Ramazanının 9. Günü Hüdâyî Dergahında kalan dervişlerin masraflarına harcanmak üzere... yine 5000 kuruş atıyye talep edilmiştir. Bu talep de 13 Ramazan'da kabul edilerek kendisine bu paranın ödenmesi için maliyeye emir verilmiştir.²⁴

1851 yılı Ağustosunda Üsküdar'da çıkan büyük çaplı bir yangında dergah tamamen yanmıştır. Bu yangın bugün halen ayakta olan Paşa Limanı'ndaki ambarlardan başlayarak daha çok Yeni Cami-Hüdâyî Hangahı'nın deniz tarafında etkili olmuştur. Bu yangında Gülfem Hatun Camii, Rummehmedpaşa Mahallesi Mes-cidi, Selman Ağa Camii, Davut Paşa Camii, Yeni Cami'nin minare alemleri, iç ve dış iki kapısı, türbesi, hünkar mahfili, merdivenleri ve muvakkithanesi tamamen yanmıştır. Hüdâyî dergahında ise, dergahın tamamı ile medrese, konak ve cami-i şerif bu yangında yok olmuştur. Bu yangında yanan bir başka dergah da Kâdiri tekkesidir. Bu yangının toptan yok ettiği ev, dükkan, mağaza... ve binaların sayısı 798'dir.²⁵

Azîz Mahmud Hüdâyî Hangahı'nın yeniden ihyası ise ancak 1852'lerin başlarında başlayıp 1856'da biten büyük tamirlerle mümkün olabilmektedir.

Rûşen Efendi'nin Maaşına Zam Talebi

Bu zam talebi ile ilgili olarak Rûşen Efendi'nin yazdığı dilekçe arşivde henüz ele geçmedi. Ama belgelerin sırasına bakılırsa Rûşen Efendi önce Sadaret'e müracaat etmiş. Sadaret bu talebi 16 Şubat 1853 tarihli bir tezkire ile Evkaf Nezareti'ne havale etmiş.²⁶ Bu istek Evkaf Nezareti'nce 20 Şubat'ta Meclis-i Vâla'ya havale edilmiş, 1 Mart'ta Meclis'i Vâla durumu karara bağlayarak bu isteği uygun bulmuştur. Bu meclis kararının Sadaret'e ulaştırılmasından sonra Sadaret 3 Mart günü kaleme aldığı bir sadaret tezkiresi ile durumu saraya bildirip Abdülmecid Han'dan irade istemiştir. Sadaretin padişaha arzı şu şekildedir:

“Meclis-i Vâla'dan kaleme alınıp ekli olan tahrir ile beraber padişahın görüp karar vermesi için takdim kılınan mazbata mealinden de anlaşılacağı gibi Üsküdar'da bulunan Hz. Hüdâyî (KS) hangah-ı şerifi meşihati biraderleri Abdülhamid ve Şehabeddin Efendilere bakmak üzere daha önce Mehmed Rûşen Efendi'ye tevcih olunmuştu. Rûşen Efendi yangın felaketine uğramış bulunması sebebiyle biraderlerine bakamamaktadır. Vuku' bulan nizadan dolayı meşihate ait gelirlerden 400 kuruş vermek üzere kararlaştırılmış ise de bu çocukların oturacakları yerleri yoktur... bu 400 kuruş hem ev kirasına hem de geçimlerine kâfi

gelmeyeceğinden bu çocuklara evkaf hazinesinden aylık 100 kuruş, Zakirbaşı Nuri Dede'ye de 50 kuruş ev kirası verilmesi için izin istenmiştir... bunlar merhamete şâyan kimseler olmaları sebebiyle mezkur 150 kuruşun bu senenin martı başından itibaren verilmesi için Evkaf Nezareti'ne havalesi düşünülmektedir. Bu hususta padişah'tan nasıl bir irade çıkarsa aynen tatbik olunacağı..." bildirilmiştir.

Saraydan iki gün sonra 5 Mart 1853'te bu tezkireye "olur" cevabı verilerek bu ek maaş işi de böylece tahakkuk etmiştir.²⁷

9 Ocak 1855'te Hüdâyî Şeyhi Mehmed Rûşen Efendi için yapılan bir dairenin tefrişi için 6153,5 kuruş ihsana nail olduğu kayıtlarda mevcuttur.²⁸

Yukarda bahsi geçen 400 kuruş maaş yine bir müracaat üzerine 2 Eylül 1856'te Meclis-i Vâla'da görüşülerek 1000 kuruşa çıkarılmıştır. Bu kararın iradesi ise 30 Eylül 1856'dır. Üstelik bu karar 6 ay öncesinden 13 Mart 1856'dan muteber olmak üzere yürürlüğe girmiştir.²⁹

Hüdâyî şeyhine ve dergahına yapılan nakdi yardımlardan öte aynî yardımlar da yapıldığını yine arşiv belgelerinde görüyoruz. 27 Ekim 1857 (8 Ra. 1274) tarihli vesikada şu bilgiler yer almaktadır:

"Her sene Ramazanda Hüdâyî dervişlerine verilmesi âdet olan 50 adet abânın her biri 80 kuruştan 4000 kuruş bedelinin bu sene her biri için 135 kuruş hesabıyla 6750 kuruşa çıkarılması." ³⁰

1859 yılı Kasım ayında Mehmed Rûşen Tevfikî Efendi'ye Hüdâyî Dergahı yakınlarında bir konak alınması için teşebbüse geçilmiştir. Evkaf Müfettişliği yaptığı incelemeler sonucu dergah yakınlarında bulunan bir konağı satın almıştır. Değişik vakıfların hissedar olduğu konak bitişiğindeki bazı arsaları da 40 000 kuruşa satın almağa karar vermiştir. Bu konağın o günlerdeki sahibi Rukıyye Hanım'dır ve paranın da maliye hazinesinden verilmesi teklif edilmiştir. Evkaf müfettişliği bu kararını Evkaf Nezareti vasıtasıyla Sadaret'e yazılı olarak bildirmiştir. 30 Kasım 1859.

Sadaret, Evkaf Nezareti'nin bu teklifini 14 Aralık'ta Maliye Nezareti'ne bildirerek görüşlerini sormuştur. Maliye bu soruya verdiği cevapta: "... 40 000 kuruşun hazine'den i'tası münasip ve icra -yı icabı sadaretin iradesi dahilinde olacağını" bildirmiştir. 28 Aralık 1859.

Sadaret daha sonra âdet ve usul üzere son sözü söyleyebilmek için durumu 2 Ocak 1860'da saraya yazarak Abdülmecid Han'ın iradesini istemiştir. Bir gün sonra padişah adına saraydan gelen cevapta işin gereğinin yapılması emredilmiştir. ³¹

20 Mart 1860 günü Mehmed Rûşen Efendi imzasıyla Sadaret'e verilen bir arzualde dergah için Ramazaniye olarak bir miktar yardım istenmiştir. Sadaret bu talebi yazdığı bir tezkire ile Evkaf Nezareti'ne: "Hüdâyî Dergahı taamiyesi yeterli olmadığından bahisle ramazaniye olarak münasip miktar atıyye verilmesi niyazıyla... Rûşen Efendi'nin i'ta eylediği müzekkire görüp incelemeniz için... nezaretinize gönderilmiştir." Diyerek durumu onlara bildirmiştir. Bu belgenin devamı ve ekleri çıkmadığından sonucu belli değildir.³²

Mehmed Rûşen Tevfikı Efendi'nin evkaf ve maliye hazinelerinden aldığı maaş ve ihsanlardan başka 20 Ocak 1885 tarihli bir kayda göre hazine-i hassadan da maaş aldığı ortaya çıktı. Bu maaşın miktarı 560 kuruş olup "Hüdâyî dergahı Şeyhi Mehmed Rûşen Efendi ile Derviş Ömer Dede'ye Kânun-u evvel maaşı olarak 560 kuruş" kaydı bulunmaktadır.³³

DİPNOTLAR

¹ Bu zatın A. Nesib Efendi'den başka Fatma isminde bir de kızının olduğu 28 Temmuz 1850 tarihinde maaş talebi maksadıyla verdiği bir dilekçeden anlaşılmaktadır. A. MKT. NZD 1 / 11.

² Sadeddin Nüzhet Ergun, Türk Musikisi Antolojisi II / 441, 442, Rıza Koşkun Matbaası, İstanbul 1942. Hasan Aksoy, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi 28 / 520, 521, TDV. Yayın Matbaacılık Ticaret İşletmesi, Ankara 2003.

³ Cevdet Maliye 8028 ve İ. DH 5511.

⁴ Şer'i Siciller Arşivi (ŞSA), Kısmet-i Askeriye Mahkemesi 1661 / 76 a, 77 b.

⁵ b. Mekke payeli Mahmud Bey b. Koca Yusuf Paşa 1807-1882. İlmiyye Salnamesi, 602-603, Matbaa-i Âmire, Daru'l-Hilafeti'l-Aliyye 1334

⁶ Y. PRK. AZJ 2 / 7.

⁷ Y. MTV 56 / 61, Y. PRK. BŞK 24 / 37.

⁸ Doğum ve ölüm tarihleri henüz tesbit edilemeyen bu zat Seraskerlik Piyade Dairesi üçüncü şubesi ahz-ı asker kısmının dördüncü sınıf memurlarındandı. Bu memuriyete girişi 1871'dir. 1888'de Rûşen Efendi saraya müracaat ederek Aziz Efendi'nin terfii veya bir meclis azalığına tayini için dilekçe vermiştir. Bu dilekçeyi Babıâli'ye göderen saray "suver- ma'ruzadan kangısı münasib ise ol suretle mumaileyhin taltifi hususunun arz-ı atabe-i ulya kılınması" nı istemiştir. Bu belgenin devamı bulunamadığından işin sonu belli değildir. Abdurrahman Aziz Efendi'nin 1289 (1873) doğumlu Hüseyin Haydar ve 26 Ekim 1891 doğumlu Mehmed Rûşen adlı iki oğlunun tercüme-i halleri Sicill-i Ahval Defterleri 122 / 133 ve 185 / 180 numarada kayıtlıdır.

⁹ Bu tarih onun mezar taşından alınmıştır. Mehmed Gülşen Efendi'nin bilinen me'muriyetlerinden biri Evkaf Nezareti Mektubi Kalemi'ndeki memuriyetidir. (ŞSA. Üsküdar Sicilleri 745 / ?) Diğeri ise yine aynı nezaretin Terekât ve Nükud-u Mevkufe Müdürlüğü'dür, 1911, Kısmet-i Askeriye Mahkemesi Sicili 2006 / 26.

¹⁰ ŞSA. Üsküdar Sicilleri 740 / 176.

¹¹ Bu zatla ilgili olarak arşivde şöyle bir bilgi var: "Ankara... Yabanâbad'da Ali Semerkandî zaviyesi zaviyedarı olup elyevm Gülfem Hatun...de Halil Paşa türbesi ittisalinde kâin meşrutada mukim eş- şeyh Ömer Rasih b. Şeyh Ahmed bu zaviyedarlığa Yabanâbad'da mukim İbrahim b. Mustafa'yı vekil tayin etmiş...tir. 12 06. 1894" (Üsküdar Sicilleri 744 / 17.)

¹² Y. MTV 56 / 79.

¹³ Y. MTV 56 / 59, Y. PRK. MŞ 4 / 18.

¹⁴ Y. PRK. AZJ 20 / 74.

¹⁵ Üsküdar Mahkemesi Sicilleri 740 / 180, 181, tarih 12 Kasım 1892 (22 R. 1310), ve Y. PRK. EV 4 / 9 c.

¹⁶ Hasan Kâmil Yılmaz, Aziz Mahmud Hüdâyî ve Celvetiyye Tarikatı, s. 268, M. Ü. İlahiyat Fakültesi Yayınları No: 10, İstanbul 1984.

¹⁷ Bu vakıf Hüdâyî Vakfına mülhak vakıflardan olup bu tarihlerde Evkaf Nezareti'nce idare olunmaktaydı. Üsküdar Mahkemesi Sicili 745 / 42. 12 Ca. 1312 (10. 11. 1894)

¹⁸ Bu zatın yukarıda adı geçen Sadullah Efendi'nin en son maaş bağlanan oğlu olma ihtimali var.

¹⁹ Y. MTV 117 / 3, tarih 28 Mart 1895 (Gurre L. 1312)

²⁰ D. DRB. İ. 15-20 numaralar arası dosyalarda bu bilgiler mevcuttur.

²¹ HH. İ 1 / 27, 82.s

²² İ. DH 7051.

²³ İ. DH 11202.

²⁴ A. AMD 19 / 50, İ. DH 12780.

²⁵ HH. İ. 3 / 54.

²⁶ A. MKT. NZD 72 / 69.

²⁷ İ. MV 10104.

²⁸ İ. DH 20150, A. AMD 53 / 56.

²⁹ İ. MV 15738.

³⁰ İ. DH 25805.

³¹ İ. DH 29712.

³² A. MKT. NZD 309 / 24.

³³ Y. PRK. HR 9 / 35.

Azîz Mahmud Hüdâyî Âsitânesinde Hizmet Etmiş Mûsikîşinas Şeyhler

Y R D . D O Ç . D R . N U R İ Ö Z C A N

Marmara Üniversitesine, İlahiyat Fakültesi, Türk Din Mûsikisi Ana Bilim Dalı Başkanı

Konumuza geçmeden önce Celvetiyye Tarîkatı zikirleri ve bu zikirler esnasında ortaya çıkan mûsiki üzerinde kısaca durmak istiyorum:

Celvetiyye tarîkatı zikirlerinde sohbetten çok tefekküre ve bu zikirlerin devamı süresince okunan dinî bestelerde de bu üslûba bağlı olarak hareketten çok hafifliğe, coşkunluktan çok huşûa davet eden bir tavır hissedilir. Bu münasebetle bu tarikat mensubu mûsikîşinasların, üslup itibariyle her biri gerçek bir sanat eseri olan bestelerinde bir olgunluk, bir ağırbaşlılık sezilir.

Celvetîliğin tekke (tasavvuf) mûsikimizde farklı bir yeri vardır. Bunda, tarikatın kurucusu Azîz Mahmut Hüdâyî'nin ilmî, tasavvufî ve edebî kişiliğinin yanısıra bir mûsikîşinas olarak karşımıza çıkmasının büyük önemi vardır. Azîz Mahmud Hüdâyî'nin bu özellikleri çerçevesinde kaleme aldığı ilâhileri, bizzat kendisinin bestelemesi yanında, gerek kendi döneminde ve gerekse daha sonraki dönemlerde pek çok mûsikîşinas tarafından bestelendiği bilinmektedir. O'nun ilâhilerle birlikte tesbîh, temcît ve münâcâtlar yazdığı; tesbîh ve temcîdlerini bizzat bestelediği ifade edilir.¹ El yazması güfte mecmualarında beste ve güftesi Azîz Mahmud Hüdâyî'ye ait 4 eserin kaydına rastlanmıştır.² Notası günümüze ulaşmış eserleri arasında “Kudûmun, rahmet-i zevk u safâdır yâ Rasûlallah” mısraıyla başlayan çârgâh makamındaki tevşîhi, bu formun şâheserlerindendir. Ayrıca yine nota mecmualarında, “Açıldı çün bezm-i elest/ Devr eyledi peymânesi” beytiyle başlayan ilâhisinin nevâ makamında iki ayrı bestesi mevcuttur.³ Yılmaz Öztuna Türk Mûsikîsi Ansiklopedisi adlı eserinde şehnaz makamında bir durağının, acem makamında bir Rebûülevvel ilâhisinin, eviç makamında bir Ramazan ilâhisinin ve uşşak makamında bir diğer ilâhisinin günümüze ulaştığını ifade eder.⁴ Azîz Mahmud Hüdâyî'nin, ayrıca o dönemde bazı münakaşalara konu

Musiki aletlerinden mazharlar

Bazı Musiki aletleri

olan “semâ” hakkında onu müdafaa için “Keşfü'l-Kınâ an Vechi's-Semâ” adlı bir eser kaleme aldığı bilinmektedir.(Eser, Hasan Kâmil Yılmaz tarafından tercüme edilerek neşredilmiştir.)⁵

Öte yandan bu tarikata mensup mûsikîşinasların çoğunun, başta Hüdâyî âsitânesi olmak üzere pek çok Celvetî tekkesinde zâkirbaşı olarak görev yaptıkları görülmektedir. Zâkirbaşılardan, tekke zikirlerini yürüten ve devamını sağlayan en önemli kişiler oldukları göz önünde bulundurulduğunda bu mûsikîşinasların önemi kendiliğinden ortaya çıkmaktadır. Bunlar arasında Azîz Mahmut Hüdâyî zamanında, âsitânede zâkirbaşılık görevinde bulunan Hâfız Kumral ve Şaban Dede'den bilhassa bahsetmeliyiz: Asıl adı Mehmet olan ve Azîz Mahmut Hüdâyî'nin terbiyesi altında yetişen Hafız Kumral, devrinin mûsikîşinasları arasında özellikle gür ve tesirli sesiyle tanınmış; beste, semâî, na't, tevşih ve ilâhi formlarında 30'un üzerinde eser bestelediği kaydedilmiştir. Bestelediği ilahilerin büyük kısmının sözleri Azîz Mahmut Hüdâyî'ye aittir.⁶ Bir ara Amasya'da Çivici Tekkesi'nde şeyhlik yapan Şaban Dede (v. 1061/1650) de Hüdâyî'nin manzumelerine beste yapan bir halifesidir. Günümüzde ancak bestesi ve güftesi kendisine ait olan “Yâ Rabbi mahşer yerine ne yüz ile varayım ben” mısraî ile başlayan acem makamındaki ilâhisi ulaşabilmiştir.⁷

Ayrıca XIX. yüzyılda bu degâhta zâkirbaşılık yapmış olan Ömer Efendi (v. 1228/1813)⁸ ile Hatip Hafız Efendi (v. 1272/1855); Üsküdar'da Celvetiyye'nin Hâşimiyye koluna mensup Bandırmalı dergâhı zâkirbaşılardan, besteli mevlit ve mîraciyyenin tamamını bilmesi ve iyi salâ ve durak okumasıyla tanınan Paşa Mehmed (v. 1900)⁹; Malak Hafız diye meşhur olmuş, dâvûdî ve güzel sesi ile iyi bir Kur'an okuyucusu olarak bilinen Aksaraylı Hüseyin Efendi (v. 1904);

muhrik sesiyle İstanbul'un en meşhur mersiyehanı olarak tanınmasının¹⁰ yanında na't ve durak okumadaki maharetiyle şöhret bulmuş Hüseyin Tevfik Efendi (v. 1906) de bu dönemin ünlü mûsikîşinaslarındandı.

Şimdi AZİZ MAHMUT HÜDÂYÎ HÂNKÂHINDA HİZMET ETMİŞ MÛSİKÎŞİNAS ŞEYHLER konusuna girebiliriz.

Hüdâyî âsitânesinin 5. şeyhi DİVÎTÇİ ZÂDE MEHMED TÂLİB EFENDİ,

Üsküdar'da doğdu. Kaynaklarda doğum tarihi hakkında her hangi bir bilgiye rastlanmamaktadır. Celvetî şeyhlerinden Devâtî (Divitçi) Mustafa Efendi'nin oğludur. Bu münasebetle "Devâtîzâde" lâkabıyla tanındı. Babası Mustafa Efendi, önceleri divitçilik sanatı ile meşgul iken, daha sonra tasavvufa yönelerek Azîz Mahmut Hüdâyî'nin serhalifesi Balıkesirli Muk'ad Ahmed Efendi'ye intisâb etti ve seyr-i sülûkunu burada tamamlamasının ardından Kastamonu'ya halife sıfatıyla gönderildi. İstanbul'a tekrar döndüğünde çeşitli medreselerde müderrislik yaptıktan sonra bu görevden ayrıldı ve Üsküdar Bülbülderesi'nde 1061/1651'de binâ ettiği Şeyh Câmîi tekkesi (bu gün Şeyh Devâtî Mustafa Efendi Camii)'nde, vefatında kadar (1070/1659-1660) irşâd vazifesinde bulundu.¹¹

Mehmed Tâlib Efendi genç yaşlarında Celvetiyye tarikatına intisâb etti.¹² Şeyhî'nin Vakâyı'ul-Fuzalâ, Uşşâkîzâde İbrahim Hâsib'in Zeyl-i Şakâyık ve Hüseyin Ayvansarâyî'nin Vefeyât'ında onun, babasının halifelerinden Fidancı Şeyh Mehmed Efendi'den seyr-ü sülûkunu tamamlayarak hilâfet aldığından bahsedilmekte¹³ ise de Hüseyin Vassâf Sefîne-i Evliyâ'sında onun, yine babasının halifelerinden Hüdâyî âsitânesi'nin 3. şeyhi Ehl-i Cennet Mehmed Fenâyî Efendi'ye intisab ettiğini kaydeder.¹⁴ Bu arada medrese tahsilinin ardından bir müddet bazı medreselerde müderrislik yapan Mehmed Tâlib Efendi daha sonra ilmiyye mesleğinden ayrılarak, babasının vefatı üzerine Üsküdar'daki Şeyh Camii Tekkesi'ne postnişîn tayin edildi. S. Nüzhet Ergun'un Türk Mûsikîsi Antolojisi'nde (c.1, s.40) Mehmed Tâlib Efendi'yi Şeyh Camii tekkesinin bânisi olarak göstermesi ise yanlıştır. Bir müddet sonra C.evvel 1078/Ekim-Kasım 1667 tarihinde Gelibolulu Şeyh Gafûrî Mahmud Efendi'nin vefatı üzerine M. Tâlib Efendi Azîz Mahmut Hüdâyî âsitânesinin 5. şeyhi olarak posta geçti. Bu vazifesini sürdürürken Receb 1090/Ağustos 1679'da vefat etti ve Şeyh Camii hazîresinde babasının kabrinin yanına defnedildi.¹⁵ Uşşâkîzâde İbrâhim Hasîb onun vefatı üzerine şu tarih manzumesini kaleme almıştır:

"Düştü bir târîh-i zîbâ lafzen ü ma'nen ana

'Âzim-ı Hakk oldu bindoksanda Kutbü'l Ârifîn-1090-"¹⁶

Mehmed Efendi'nin vefatından sonra Hüdâyî âsitânesi şeyhliğine Zâkirzâde Abdullah Efendi'nin halifelerinden Menteşeli Selâmi Ali Efendi tayin edilmiştir.¹⁷ Şeyhî Vakâyı'ul-Fuzalâ'sında ondan söz ederken "Fazîlet-i ilmiyye ile ma'lûm, zâhir u bâtını müsellemler, mu'tekad-ı cumhûr, lâyı-ı senâ-yı mevfûr idi" ifadelerini kullanıyor.

Devrinin mutasavvıfları arasında önemli bir yeri bulunan Mehmed Tâlib Efendi ayrıca kaleme aldığı şiirleri ve dinî besteleriyle hem edebî hem de mûsikî sahasındaki kudretini ortaya koymuştur."Tâlib" mahlâsıyla yazdığı şiirlerinin bir

Divan'da toplandığı kaydedilmektedir;¹⁸ bu şiirlerinden bir kısmı bizzat kendisi, daha sonraki dönemlerde de bir çok bestekâr tarafından bestelenmiştir. Meselâ “Feth olunca Hak’dan yana yolumuz” mısraıyla başlayan ilâhisi kendisi tarafından nevâ makamında bestelenmiştir.¹⁹ Ayrıca “Yandım kül oldum aşk meydanında” mısraıyla başlayan ilâhisi de, başta dinî mûsikîmizin usta bestekâarı Derviş Ali Şîrûganî olmak üzere muhtelif mûsikîşinaslar tarafından bestelenmiştir. Çeşitli el yazması güfte mecmualarında bestelediği ilahilere rastlanmakta ise de bunlardan, notası günümüze ulaşan herhangi bir bestesi maalesef bulunmamaktadır.²⁰

Hüdâyî âsitânesinin 22. şeyhi **Abdurrahman Nesîb Dede**’nin hayatı hakkında kaynaklarda geniş bir bilgiye rastlanmamaktadır. Üsküdar’da doğdu. Âsitânenin şeyhlerinden Mehmed Şehâbeddin Efendi’nin oğludur. Şehâbeddin Efendi’nin babası da aynı tekkenin şeyhlerinden Mudanyalı Büyük Rûşen Efendi (v.1794)’dir.²¹ Her konuda babası tarafından yetiştirildikten sonra Celvetiyye tarikatına intisâb etti.²² Yine babasının yanında seyr-ü sülûkunu tamamlamasının ardından Ayasofya camii civarındaki Erdebil Tekkesi’ne şeyh oldu. Babasının 1234/1818’de vefatı üzerine Azîz Mahmud Hüdâyî âsitânesi meşîhatına getirildi. 1243/1827’de “Ordu-yı Hümâyûn” vâizliğiyle vazifelendirildi. 24 yıl postnişinlik yaptıktan sonra 1258/1842’de vefat etti. Âsitânenin hazîresine babasının ayak ucuna defnedildi.²³ Bursalı Zâik, vefatı üzerine şu vefat tarihini kaleme almıştır:

“Bu şahbâz-ı himem dergâh-ı vâlâ-yı Hüdâyî’den
Cenâh-ı zâhir u bâtınla Bezm-i vahdet’e uçtu
Bu târih eyledi hem nâm-ı Câmi Zâika rihlet
Hüdâyî postnişini seyyid-i âlî neseb göçdü-1258-”²⁴

Hüseyin Vassâf Sefîne-i Evliyâ’da ondan “Nâzik yaradılışlı, halîm selîm bir insan” olarak bahseder.

Celvetiyye tarikatının önde gelen şeyhlerinden sayılan Nesîb Dede ayrıca yazdığı tasavvufî manzumeleri ve bestelediği dinî eserleriyle bu her iki sahada da kendini kabul ettirtmeyi bilmiştir. “Seyyid” mahlâsıyla kaleme aldığı şiirlerini müretteb bir Divan’da toplamıştır. Divan’ının kendi el yazısıyla olan bir nüshası Üsküdar’da Hacı Selim Ağa Kütüphanesi’nde (Hüdâyî Kitapları, nr.1806) kayıtlıdır.²⁵ Ayrıca Nesîb Dede’nin Sülûk-i Celvetiyye’ye dâir bir eseri olduğu da söylenmektedir.²⁶

Abdurrahman Nesîb Dede’nin eserlere el yazması güfte mecmualarında rastlanmaktadır. Oğlu Şeyh Mehmed Rûşen Efendi, yazmış olduğu Güfte Mecmuası’nda babasına ait 5 adet bestenin güftesini “Şeyh Efendimiz” başlığı altında kaydetmiştir. Bu besteler, “Aşkın ayân oldu bana” mısraıyla başlayan hicaz,²⁷ “Doğdu nûrun âleme verdi ziyâ” mısraıyla başlayan rast,²⁸ “Derûnum âteş-i hicrâna yandı” mısraıyla başlayan düğâh²⁹ ve “Sevdim seni hep vârim yağmadır alan alsın” mısraıyla başlayan bayâtî cumhur ilâhileriyle³⁰ “Şûrîde vü şeydâ kılan yârin cemalidir beni” mısraıyla başlayan çârgâh savtıdır.³¹ Öztüna Türk Mûsikîsi Ansiklopedisi’nde onun “Gönül hayrân oluptur aşk elinden” mısraıyla başlayan bayâtî ilâhisiyle devr-i kebir usulünde bir segâh peşrevinin zamanımı-

za ulaştığını kaydeder.³² Günümüzde ise Abdurrahman Nesîb Dede'nin nevrüz makamında “Kudûmun rahmet-i zevk u safâdır yâ Resûlallah” mısralarıyla başlayan tevşihî,³³ “Şûride vü şeydâ kılan yârin cemâlidir beni” mısraıyla başlayan çârgâh,³⁴ “Ey cihân-ârâ hâlim nic'olur” mısraıyla başlayan sûzinâk³⁵ ilâhilerinin notaları yayımlanmıştır.

Hüdâyî âsitânesi'nin 23. Şeyhi **Mehmed Rûşen Tevfikî Efendi**, 15 Zilhicce 1225/11 Ocak 1811 tarihinde İstanbul'da doğdu. Yukarıda hayatı ve eserleri hakkında bilgi verdiğimiz Hüdâyî âsitânesi şeyhi Abdurrahman Nesîb Dede'nin oğludur. Büyük dedesi Mudanyalı Rûşen Efendi daha çok “Büyük Rûşen Efendi” olarak tanınmış, Mehmed Rûşen de “Küçük Rûşen” diye şöhret bulmuştur.³⁶

Rûşen Tevfikî, dönemin önemli ilim adamı ve mutasavvıflarının bulunduğu bir ortamda aklî ve naklî ilimlerin tahsîlinin ardından babasından aldığı eğitimle tasavvufî gelişimini tamamladıktan sonra Kastamonu'ya giderek orada erbaîn çıkardı. Babasının vefatı üzerine 1258 Rebiülâhîr/Mayıs 1842'de Azîz Mahmut Hüdâyî âsitânesi postnişini oldu.³⁷ Bu arada uzun süre “Meclis-i Meşâyih” reisliğinde de buluna Rûşen Efendi, başta Sultan Abdülmecid Han olmak üzere dönemin padişahlarından yakın ilgi gördü. Türbe ve hânkâh onun zamanında Sultan Abdülmecid tarafından yeniden yaptırılmıştır. 1850 yılında Üsküdar çarşısında çıkan bir yangın neticesinde tamamen yanan külliye'nin inşâsının hikâyesi şöyledir: Padişah Abdülmecid Han'ın halası Esmâ Sultan, her yıl Çamlıca civarındaki köşke yazlığa gelirmiş. Aynı zamanda Rifâiyye tarîkatı Çarşamba tekkesi postnişini olan Şeyh Nuri efendi'nin de müntesiplerinden bulunan Esmâ Sultan, o sırada doksan yaşlarında ve hasta yatmakta olan şeyhini sık sık ziyarete gidermiş. Hala Esmâ Sultan bir gün yeğeni padişaha:

- Mecid, şeyh Efendi rahatsız, siz de bir ziyaret etseniz iyi olur” der.

Padişah da bu teklifi kabul ederek halasıyla Şeyh Nuri efendi'yi ziyaret ederek elini öper. Bir müddet sohbetten sonra dergâhın ahşap ve tamire muhtaç olması padişahın gözünden kaçmaz:

- Şeyhim, emredersen bu dergâhı kârgir yaptıralım” der. Elini sakalına götüren şeyh efendi ise:

- Evlat, bu dergâh bizi eskitti, Biz dergâhı artık âlem-i ahirette yaparız, burası şimdilik bize yeter. Eğer gerçekten böyle bir arzunuz varsa, Hazret-i Hüdâyî dergâhı yandıktan sonra dedegân dört yıldır mukâbeleyi türbede yapıyorlar, orayı yaptırırsanız bizi memnun edersiniz” demiş ve padişah da yaptıracığına dâir söz vermişti. O sırada Şeyh efendi bir fâtiha okur. Pâdişah ve Hala Sultan vücutlarında bir titreme hissederler. Huşû içinde Şeyhin elini öpüp veda ederler.

Padişah derhal ferman buyurarak inşaatı başlatmış ve iki sene gibi kısa bir zamanda inşaat tamamlanmıştı. Pâdişah ve Şeyh Nuri Efendi'nin de iştirakleriyle külliye, merasimle yeniden hizmete konuldu. Mukabeleden sonra mevlid okunur. Pâdişah Şeyh Nuri Efendi'den duâ ricasında bulunur. Nuri Efendi ihtiyarlığı sebebiyle özür dileyerek duâyı zâkirbaşısı Fındık Hafız'a yaptırır.

Postnişîn Rûşen Tevfikî Efendi pâdişaha dergahı gezdirir, Sultan da “çok güzel olduğunu” söyleyerek memnuniyetini belirtir.³⁸

Hüseyin Vassâf'ın Sefîne-i Evliyâ'da, Sultan Abdulmecid'in Rûşen Efendiye karşı duyduğu sevgi ve saygıyı anlattığı olay da dikkat çekicidir: "Sultan Abdulmecid hânkâh ve türbeyi yeniden yaptırıp türbeyi ziyarete geldiği bir gün ayakkabılarını, tâzîmen âsitânenin sokağa bakan dış kapısında çıkarmıştı. Bu kapıdan türbeye kadar halı döşenmişti. Türbeye girileceği esnada Sultan Abdulmecid, Rûşen Efendiye hitaben:

- Efendim delil olunuz, önce siz giriniz" diye tazim edince Rûşen Efendi:

- Pâdişahım zât-ı şâhâneleri âlem-i dünyânın, Hazret-i Pîr ise âlem-i mânânın pâdişahıdır. Âcizleri gibi bir dervişin iki pâdişah arasına girmesi haddi midir?" demiş ve bu sözler pâdişahın çok hoşuna gitmişti.³⁹

Hüdâyî âsitânesine elli yıla yakın hizmet veren Rûşen Efendi 22 Rebiülâhîr 1309/25 Kasım 1891 tarihinde vefat etti ve dergâhta meşâyîha mahsus türbeye defnedildi. Yerine kardeşi Mehmed Şehâbeddin Efendi postnişîn oldu. Bursalı Mehmed Tâhîr onun hakkında, "Urafâ ve erbâb-ı dânişden bir zât idi" derken, Mevlevî şeyhi Ahmed Celâleddin dede onu "Sözü, sohbeti gâyet tatlı, muhterem bir insan", Hüseyin Vassâf da "Pek edîb, meclis-ârâ, halîm, selîm, müşfik ve zeki" ifadeleriyle anlatmışlardır.⁴⁰

Dönemin önde gelen ilim adamları arasında yer alan Rûşen efendi ayrıca hattatlığı, şairliği ve mûsikîşinaslığı ile de önemli bir sanat adamı hüviyeti ile karşımıza çıkmaktadır. Mûsikîdeki hocasının Bursalı Duhânî Şerîf olduğunu yazmış olduğu Mecûa-i İlahiyyât'ındaki "üstadımız" ifadeli kayıtlarından anlamaktayız.

Son derece hassa bir mûsikî kulağına sahip olan Rûşen Efendi yüzlerce eseri hafızasında muhafaza etmekle tanınmıştı. Aralarında çeşitli kâr ve kâr-ı nâtıkların bulunduğu pek çok eserle, besteli mevlid ve mirâciyenin bütün bahirlerini ezbere bilirdi. Özellikle dînî sahada eser bestelemiş ancak bu eserlerden günümüze sadece "Derdimin dermânı sensin yüce sultanım medet" mısraıyla başlayan sabâ makamındaki Şevval ilahisi ulaşabilmiştir (Öztuna,2/241). Kendi Mecmua'sında 6 dînî bestesinin güftesini yazmıştır. Bu eserler: "Fahr-i âlem Mustafâ'nın doğduğu şebtir bu şeb" mısraıyla başlayan rast, "Ben bilmez idim gizli ayân hep sen imişsin" ve "Allâhu ekber ey sanem hüsnüne hayrân olmuşum" mısralarıyla başlayan sabâ, "Şem'-i bezm-i hâssının pervanesi gönlüm benim" mısraıyla başlayan sabâ, "Şem'-i bezm-i hâssının pervanesi gönlüm benim" mısraıyla başlayan başlayan mâhur ve müstear savtlardır.⁴¹ S. N. Ergun da Antoloji'sinde aynı eserleri zikretmiştir.

Rûşen Efendi'den günümüze ulaşan yegâne eseri, yukarıda sözünü ettiğimiz ve bir dînî eserler antolojisi olan Mecmua'sıdır. Üsküdar'daki Hacı Selim Ağa Kütüphanesi, Hüdâyî Kitapları, nr. 1804'te kayıtlı bu elyazmasında yirmi dokuz ayrı makamdan, çoğunun bestekârı zikredilmemiş toplam 373 eser yer almış ve sadece 27 bestekârın ismi kaydedilmiştir. Mecmua'da, şiirlerine en çok beste yapılmış şair Azîz Mahmut Hüdâyî'dir. Ayrıca bestekârı belirtilmiş en fazla eseri bulunan mûsikîşinas, hocası Duhânî Şerîf'tir (16 ilâhi); bunu 3 ilâhi ile Hamâmîzâde İsmail Dede takip etmektedir.

Diğer taraftan, âsitânenin 10. şeyhi Abdülhâyî Efendi (v. 1117/1705)nin de bir dinî eserler bestekârı olduğu, Müstakimzâde Mecmuası olarak tanınan, Süleymaniye Kütüphanesi, Esad Efendi, nr. 3397 yazmadaki kayıttan anlaşılıyor. Sadece eserin son yapraklarında bulunan “Müstakimzâde Süleyman efendi’nin Cem’idir” başlıklı bir bestekârlar listesinde ismine rastlanan Abdülhâyî Efendi’nin bestekârlığını destekleyecek başka hiçbir yazma ve matbu kaynağa rastlanmamıştır.

ÇARGÂH TEVŞÎH

Usûl: Sofyan

Aziz Mahmud Hüdâyî

Ku dû mün rah rah rah
Hü dâ yi ye Al lah
me ti zev ku zev ku sa fa
şe fâ at kıl kıl e ğer
dir ya ya re sû
zâ hir zâ hir e ğer
lal lah Al lah Zu hû run
ba tın ba tın Ka pı na
der di uş şâ ka
in ti sab et miş aht
de vâ dir ya ya
ge dâ dir yâ yâ
Re sû lal lal lah lah
Re sû lal lal lah lah

Kudûmün rahmet-i zevk u safâdır yâ Resûlallah
Zuhûrun derd-i uşşâka devâdır yâ Resûlallah

Seninle erdiler zâta dahi envâ-ı lezzâta
İşin erbâbı hâcâta atâdır yâ Resûlallah

Nebî idin dahî Âdem dururken mâ'î tîn içre
Îmâm-ı enbiyâ olsan revâdır yâ Resûlallah

Hüdâyî'ye (Allah) şefâat kıl eğer zâhir eğer bâtin
Kapına intisâb etmiş gedâdır yâ Resûlallah

Kemâl-ı zümre-i kümmel senin nûrunla olmuştur
Vücûdun mazhar-ı tâmm-ı Hudâ'dır yâ Resûlallah

ÇARGÂH İLÂHÎ
(Savt-ı Gülşenî)

Usûl: Düyek

Abdurrahman Nesib Dede

Şû- rî- de vü şey-

dâ dâ kı- lan yâ- rin

ce- mâ- li- dir dir

be- ni

Şûrîde vü şeydâ kılan
Yârin cemâlidir beni
Âlemlere rüsvâ kılan
Yârin cemâlidir beni

Kaddim büküp yâ eyleyen
Bağrım delip nây eyleyen
İşim gücüm zâr eyleyen
Yârin cemâlidir beni

Gözlerimi giryân eden
Hem ciğerim biryân eden
Hayrân ü sergerdân eden
Yârin cemâlidir beni

Aklımı başımdan alan
Beni bu sevdâyâ salan
Bir mürşide bende kılan
Yârin cemâlidir beni

Kulunu mahzûn eyleyen
Bağrımı pür hûn eyleyen
YUNUS'u mecnûn eyleyen
Yârin cemâlidir beni

NEVÂ İLÂHÎ

Usûl: Düyek

Aziz Mahmud Hüdâyî

A... çıl... çıl... dı
Dev... rey... rey... le.
çün di bez- bez- bez-
di pey- pey- pey-
mi e- lest câ- nım si câ- nım
mâ- ne-
Karar si An- dan
i- çen- ler
ol ol du mest câ- nım

Açıldı çün bezm-i elest (cânım)
Devr eyledi peymânesi
Andan içenler oldu mest
Ayılmadı mestânesi

Ol bâdeden kim nûş eder
İçtiği dem sarhoş eder
Deryâ gibi ol cûş eder
Esrûk olur dîvânesi

Şavm-ı sivâyı kim tutar
İd-i visâle ol yeter
Bûlbül gibi dâim öter
Gülşen olur kâşânesi

Aç gözünü hakkıyla bak
Oku HÜDÂYÎ'den sebak
Kâmil olurmuş ehl-i Hak
Doğmazdan evvel ânesi

NEVÂ-UŞŞAK İLÂHÎ

Usûl: Düyek

Aziz Mahmud Hüdâyî

A- Dev- çıl- rey- çıl- dı rey- le-

çün di bez- pey- bez- pey-

mi e- lest câ- nım si

Açıldı çün bezm-i elest (cânım)
 Devr eyledi peymânesi
 Andan içenler oldu mest
 Ayılmadı mestânesi

Ol bâdeden kim nûş eder
 İçtiği dem sarhoş eder
 Deryâ gibi ol cûş eder
 Esrük olur dîvânesi

Savm-ı sivâyı kim tutar
 İd-i visâle ol yeter
 Bûlbûl gibi dâim öter
 Gülşen olur kâşânesi

Aç gözünü hakkıyla bak
 Oku HÜDÂYÎ'den sebak
 Kâmil olurmuş ehl-i Hak
 Doğmazdan evvel ânesi

SÜZNÂK İLÂHÎ

Güfte: İsmail Hakkı Bursevî

Usûl: Sofyan

Beste: Abdurrahman Nesib Ef.

The musical score is written in staff notation with a key signature of one sharp (F#) and a common time signature (C). The lyrics are in Turkish and are written below the notes. The score consists of six lines of music.

Line 1: Ey ci- hân â- râ
Tut- ma- yan u- sül

Line 2: Hâ- lim ni- c'o- lur
Bu- lur mu vu- sül

Line 3: Hâ- lim ni- c'o- lur
Bu- lur mu vu- sül

Line 4: Per- ver- di- gâ- ra
Der Hak- kı- î kul

Line 5: Hâ- lim ni- c'o- lur
Hâ- lim ni- c'o- lur

Line 6: Hâ- lim ni- c'o- lur Başa

Ey cihan ârâ
Hâlim nic'olur
Perverd-gâr'a
Hâlim nic'o lur

Oldu bedenim
Beyt-ül hazenim
Acaba benim
Hâlim nic'olur

Tenim mihnette
Dilim firkatte
Canım hasrette
Hâlim nic'olur

Amelim günah
Defterim siyah
Allah'ım Allah
Hâlim nic'olur

Tutmayan usûl
Bulur mu vusûl
Der Hakkı-i kul
Hâlim nic'olur

DİPNOTLAR

- ¹ Sadedin Nüzhet Ergun, Türk Mûsikîsi Antolojisi, c.1, s.30, İstanbul 1942.
- ² a.g.e. , c.1., s.60-62.
- ³ Ali Rıza Şengel, Türk Mûsikîsi Klâsikleri İlâhiler (nşr. Yusuf Ömürlü), İstanbul 1981, c.3., s.151-165.
- ⁴ Yılmaz Öztuna, Türk Mûsikîsi Ansiklopedisi, İstanbul 1969, c.1., s.270.
- ⁵ Hasan Kâmil Yılmaz, Hüdâyî'nin Semâ' Risâlesi", Marmara Üniversitesi İlâhiyat Fakültesi Dergisi, İstanbul 1986, sy.4., s.273-284.
- ⁶ Esad Efendi, Atrabülâsâr, İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi, Türkçe Yazmalar, nr.6204, vr.12b
- ⁷ S.N.Ergun, Antoloji, c.1., s.68.
- ⁸ a.g.e. , İstanbul 1943, s.482.
- ⁹ a.g.e., c.2., s.490.
- ¹⁰ a.g.e., c.2., s.491.
- ¹¹ Uşşâkizâde Seyyid İbrahim, Zeyl-i Şakâyık (nşr. Hans Joachim Kissling) Wiesbaden 1965, s. 561.
- ¹² S.N.Ergun, Antoloji, c.1., s. 40.
- ¹³ Uşşâkizâde, Zeyl-i Şakâyık, s. 561; Şeyhî, Vekâyiu'l-fuzalâ (nşr.Abdülkâdir Özcan), İstanbul 1980, s. 575; Hüseyin Ayvansarâyî, Vefeyât-ı Ayvansarâyî, Süleymaniye Kütüphanesi, Esad Efendi, nr.1375, vr. 30b-31a
- ¹⁴ Hüseyin Vassâf, Sefîne, (c. 3, s. 19)
- ¹⁵ a.g. yazma, c. 3., s. 19.
- ¹⁶ S.N.Ergun, Antoloji, c. 1, s. 40.
- ¹⁷ Uşşâkizâde, Zeyl-i Şakâyık, s. 561.
- ¹⁸ Hüseyin Vassâf, Sefîne, c. 3., s. 19.
- ¹⁹ S.N.Ergun, Antoloji, c. 1, s. 76.
- ²⁰ Nuri Özcan "Mehmed Efendi, Divitçizâde", TDV. İslam Ansiklopedisi, Ankara 2003, c. 28, s. 452.
- ²¹ S.N.Ergun, Antoloji, c. 2., s. 423.
- ²² Hüseyin Vassâf, Sefîne (c. 3., s. 27)
- ²³ Mehmed Süreyyâ, Sicill-i Osmânî, İstanbul 1308, c. 3., s. 327.; Hüseyin Vassâf, Sefîne, c. 3., s. 27; Hür Mahmut Yücer, Osmanlı Toplumunda Tasavvuf, İstanbul 2004, s. 541.
- ²⁴ S.N.Ergun, Antoloji, c. 2, s. 423-424.
- ²⁵ Nuri Özcan, "Abdurrahman Nesib Dede", TDV. İslam Ansiklopedisi, İstanbul 1988, c.1, s. 168-169.
- ²⁶ Mehmed Tâhir, Osmanlı Müellifleri, İstanbul 1333 (c. 1, s. 77)
- ²⁷ Mehmed Rûşen, Mecmûa-i İlâhiyyât, Hacı Selim Ağa Kütüphanesi, Hüdâyî Kitapları, nr.1804, vr. 40a
- ²⁸ a.g.mecmua, vr. 7a
- ²⁹ a.g.mecmua, vr. 98b
- ³⁰ a.g.mecmua, vr. 52b
- ³¹ a.g.mecmua, vr. 122b
- ³² Yılmaz Öztuna , Ansiklopedi, c.1., s. 70.
- ³³ Abdülkadir Töre, Türk Mûsikîsi Klâsikleri (nşr. Yusuf Ömürlü), İstanbul 1991, c. 8., s. 122-123.
- ³⁴ A.R.Şengel, İlâhiler, İstanbul 1979, c.2., s. 166.
- ³⁵ 99 Makamla İlâhiler (haz.Cüneyd Kosal), İstanbul 1994, s. 178-179.
- ³⁶ Hasan Aksoy, "Mehmed Rûşen Efendi", TDV. İslam Ansiklopedisi, Ankara 2003, c. 28.s. 520.
- ³⁷ S.N. Ergun, Antoloji, c. 2, s. 27.
- ³⁸ Kemâleddin Şenocak, Kutb-ul Ârifin Seyyid Aziz Mahmud Hüdâyî (k.s), İstanbul 1970, s. 29-30.
- ³⁹ Hüseyin Vassâf, Sefîne, c. 3, s. 27.
- ⁴⁰ S.N.Ergun, Antoloji c. 2, s. 442.
- ⁴¹ Sevgi Hatice Sağman, "Rûşen Efendi'nin XIX. Yüzyılda Yazılmış "Mecmûa-i İlâhihhat" Adlı Güfte Mecmuası", Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2001, s. 30-32.

Şeyh Yakub Afvî Efendi ve Şeyh Mehmed Şehâbeddin Efendi'ye Göre Celvetî Erkânı

D R . H . M A H M U T Y Ü C E R

Araştırmacı - Yazar

Özet

Bu çalışmada Celvetî âdâb ve erkânı (Hurde-i Tarîk) araştırılacaktır. Çalışma esnasında Şeyh Yakub Afvî Efendi (ö.1149/1736-37) tarafından kaleme alınan Hediyetü's-sâlikin ve Şeyh Mehmed Şehâbeddin Efendi (ö. 1234/1819) tarafından yazılan Tuhfetü's-sâlikîn adlı risâleler temel alınacaktır. Ayrıca çalışmanın sonunda adı geçen eserlerin çevrim yazısı verilecektir.

Giriş

Her tarîkatın pîri kabul edilen kurucu şeyhten sonra gelen meşâyih, o tarîkata ait âdâb ve erkânı izâh etmek amacıyla seyr-i sülûk ettikleri yolun esaslarını (hurde-i tarîk) mürîdlere anlatmak amacıyla bir çok risâle kaleme almıştır. Bu tür eserlerin bazen şeyhin kendisine yöneltilen sorulara cevap vermesi neticesinde de ortaya çıktığı görülmektedir. Hediyetü's-sâlikîn, Hediyetü'l-ârifîn, Tuhfetü'z-zâkirin, Tuhfetü's-sâlikin, Derviş hediyesi vs. gibi adlarla anılan bu eserler o yolun muakkıpları kadar herkesimden insanın ilgisini çekmektedir.

Cerrâhîlik âdab ve erkânından bahseden Abdullatif Fazlî, Gülşen-i Azîzân¹ ve İ.Fahreddin Erenden'e ait Envâr-ı Pîr Nûreddin, Nakşibendîlik âdab ve erkânından bahseden, Ali Behçet Konevî, Risâle-i Ubeydiyye-i Nakşibendiyye, yy. 1260.² Oflu Yusuf Şevki Efendi (1321/1903), Hediyetü'z-zâkirîn ve hüccetü's-sâlikîn (Bulak 1303/1885)³, Hâlidîlik âdab ve erkânından bahseden, Gümüşhâ-

Aziz Mahmud Hüdâyi Camii içi

nevî Ahmed Ziyâeddin'in, Câmiu'l-Usûl, (Mısır 1319 ve İstanbul 1276), Abdülhakim Arvâsî'ye ait er-Riyâdu't-Tasavvufiyye, (İstanbul 1342), Şâbânîyye âdâb ve erkânından bahseden Mehmed Emin Şükrü (ö.1283/1866)'nin, Mir'âtü'l-Âşîkîn ve Mîzânü'l-Aşîkîn (ts.yy) adlı eseri, Kâdiriyye'nin Kesnazâniyye kolu için Muhammed Abdülkerim Kesenzâni, el-Envarü'r-rahmaniyye fi't-tarîkatî'l-kadiriyyeti'l-Kesnezani, (Kahire, Mektebetu Medbuli,) [t.y.] , Rifâî âdâb ve erkânından bahseden eserler; Mehmed Ebü'l- Hûda Efendi. el-Kavaidü'l-mer'iyye fi usuli't-tarîkatî'r-rifaiyye [y.y.]: (Matbaa-i Mehmed Efendi 1305.) veya aynı müellifin Tarîkatü'r-Rifaiyye gibi eserleri buna örnek olarak verilebilir.⁴

Matbaanın etkisiyle 19. yüzyılda yaygınlık kazanan bu tür eserlere Şeyh Yakub Afvî Efendi (ö.1149/1736-37)'nin Hediyyetü's-sâlikin ve Şeyh Mehmed Şehâbeddin Efendi (ö. 1234/1819) tarafından yazılan Tuhfetü's-sâlikîn adlı risâleleri de katabiliriz. Her iki eser de Celvetiyye âdâb ve erkânından bahsetmektedir.

Şeyh Mehmed Şehâbeddin Efendi

Mehmed Şehâbeddin Efendi, Celvetî Âsitânesi'nin yirmi birinci şeyhidir. yirminci Şeyh Mudanyalı Büyük Rûşen Efendi'nin oğludur⁵. Babasının yerine geçmiş, yirmi altı sene bu hizmeti yürütmüş, 17 Şâbân 1234/11 Haziran 1819'de vefât etmiş ve Hüdâyî türbesine bitişik açık türbeye defnedilmiştir.⁶ Celvetî Tarîkatının adâbından bahseden Tuhfetü's-sâlikîn (1329) adıyla bir eseri vardır⁷.

Meşreben Bursalı İsmail Hakkî hazretlerine çok benzemesinden dolayı "Küçük Hakkî" diye ünlenen Şehâbeddin Efendi'den sonra yerine, oğlu Abdurrahman Nesib Efendi geçmiştir. Celvetî âdâb ve erkânını incelerken Şehâbeddin Efendi'nin yukarıda zikrettiğimiz eseri Tuhfetü's-sâlikîn'den yararlanacağız.

Tuhfetü's-sâlikîn: Şehâbettin Efendi bu eserini Hüdâyî'nin *Vâkıât* adlı kitabından derlemiştir. 1797 senesinde iki günde meydana getirdiği bu eserini, tâlibe zikir ve evrâd esnasında lüzumlu şeyleri, gerekli mücâhedeleri öğretmek, tarikat mertebelerini, sâliklerin vuslatlarında tecellilere nasıl ulaşacaklarına işâret etmek, sonuçta Celvetî fukarasına hizmet amacıyla yapmıştır.

Şeyh Yâkub Afvî Efendi (ö.1149/1736-37)

Şeyh Ya'kûb Efendi, “Dâmad” ve “Uzvî” lâkabıyla tanınmaktadır. Odabaşı Şeyhi Amasyalı Fenâî Mustafa Efendi'nin (ö.1115/1703-04) oğludur.⁸ 1089/1678'de İstanbul Topkapı'da doğmuştur. İlk tahsilini babasından ve zamanın diğer âlimlerinden tamamladıktan sonra, Üsküdar Atpazarı Celvetî Tekkesi'nde postnişin bulunan Bilecikli Şeyh Osman Efendi'ye intisap etmiş ve onun manevî terbiyesinde seyr u sülûkünü tamamlayarak halîfesi ve dâmâdı olmuştur.⁹

Yâkub Afvî, 1147/1734-35'te Üsküdar'da Yeni Valide Sultan ve Şehzâde câmile-ri kürsü şeyhliklerinde kısa bir müddet hizmet etmiş, kayınpederi ve şeyhi Osman Efendi'nin vefâtı üzerine, her iki görevden de ayrılmış ve Hüdâyî Âsitâne-si'nde onbeşinci postnişin olarak meşîhatı üstlenmiştir.¹⁰

Selâmiyye Kolu'ndan gelen Yâkub Efendi, “Ta'yîn-i râhat” veya “şeyh-i râhil” terkinin delâlet ettiği 1149/1736'da vefât edinceye kadar dokuz yıl bu hizmeti sürdürmüştür. Vasiyeti gereği İnadiye'den Karaca Ahmed'e giden caddenin sağ tarafına vâlidesinin yanına defnedilmiştir.¹¹

Nider âşık hayâlâtı cemâlindir münâcâtı

Nider ma'suk münâcâtı tecellî eyle yâ Allâh¹²

diyen Yâkub Afvî'nin daha çok vaaz ve nasihatleri içeren eserleri şunlardır:

1-Dîvânçe,¹³

2-Bir Na't,¹⁴

3- el-Hâkkatü ale't-tecelliyât,¹⁵

4- Hediyyetü'l-vü'âz,¹⁶

5-Hülâsatü'l-beyân fî mezhebi'n-Nu'mân,¹⁷

6-Kenzü'l-vâizîn,¹⁸

7-Lem'a-yı Nûrâniye,¹⁹

8-Mefâtih,²⁰

9-Neticetü't-tefâsîr,²¹

10-el-Vesiletü'l-uzmâ li Hazreti'n-Nebiyyi'l-Müctebâ.²²

Hediyyetü's-sâlikîn²³

Yakub Afvî Efendi âsitâneye şeyh olunca taliplerin, dervişlerin sayısının çok, ama âdâb-ı tarikat ve erkân-ı mârifeti bilenlerin az olduklarını görmüş, Celvetî âyin ve usûlünü açıklamak üzere bu eserini kaleme almış, çalışmasını üç bölüm

bir sonuç üzere tertip etmiştir. İlk bölümde tarîkatin gerekli olduğunu, ikinci bölümde dervişlerin yapması gereken şeyleri üçüncü bölümde ise halife ve şeyhlerin üzerine düşen vazifeleri izah etmiştir. Eseri hazırlarken Hüdâyî'nin Tarîkatnâmesi'nden kısmen etkilenen Şehâbettin Efendi aynı zamanda Selâmî Ali Efendi'nin Tarîkatnâmesi'nden yararlanmıştı.

Şehâbettin Efendi ise daha çok nefsin mertebeleri üzerinde durmuş genel açıklamalar yapmıştır.

Celvetiyye Âdâb ve Erkânı:

İnsan ve Dört Mertebesi

Mehmed Şehâbettin Efendi insanın Celvetiye tarîkatında yol alması, seyr-i sülûk etmesi için dört mertebesini ıslâh etmesi gerektiğini belirtir. Bunlar, tabîat, nefis, ruh ve sır mertebeleridir. Tabîat mertebesinde olan fesad batn ve ferc şehvetidir ki bunlar fesada giderse, bütün organlar fesada gider. Yine nefis mertebesinde olan arızalar da zemmedilen, yerilen ahlâktır, ki onunla birlikte bütün organlardan kötü davranışlar ortaya çıkar.

Ruh mertebesindeki bozulma cehâlettir. Hakk'ı bilmemektir. Sır mertebesinde olan fesad, mâsivâüllaha muhabbet ve meyldir.

İbâdet ve taate yol bulabilmek için öncelikle tabiatın ıslâh edilmesi gereklidir. Oruçlu iken azâlarında kötü ahlâk ortaya çıkan kişi tabiat mertebesinde. Tabiatî sâlih olanlar bile nefsinin iğvâsına aldanabilir. Çünkü tabîat ıslâh olmadıkça nefis ıslâh olmaz, kötü ahlâktan kurtulamaz. Her mertebenin ıslâhı, insanı diğer mertebenin ıslâhına götürür. Nitekim Hac sûresinde (22/78), “Allâh yolunda hakkıyla cihâd edin. Sizi O seçti. Dinde size güçlük vermedi.” buyururken bu iki mertebenin ıslâhı için ferdî gayret gerektiği ifâde edilmiştir. Ancak bundan sonraki ruh ve sır mertebeleri kesbî değil vehbî olarak ıslâh edilebilir.

Ankebut Sûresi'nde (29/69.) bu durum, “Uğrumuzda cihâd edenleri, elbette biz yollarımıza (hidâyet yollarına) ulaştırırız.” şeklinde ifâde edilmektedir.

Elbette ilk iki mertebeyi yola koymak kolay değildir, çok çalışmak, gayret ve ihtimam göstermek gerekir. Tembellik veren yemeyi azaltmak, oruç tutmak tabiat ve nefis mertebelerini ıslâh için iyi bir araçtır. Nefis ve haz veren yiyeceklerden sakınmalıdır. Hatta çokça zikir çekmek yerine, çokça oruç daha efdaldır. Hırs, tama', cimrilik gibi tabii huylar ıslâh edilmedikçe zikrin artırılmaması daha iyidir. Tabiat mertebesinin ilk merdiveni Nefs-i Emmâredir. İkinci basamağı Levvâme, sonuncusu ise Mülhimedir. İlk mertebede mürîdin envâra istidâdı varsa kendisine siyah nûr (nûr-u esved) verilir.

İkinci mertebeye olan Nefs mertebesi için de çok çalışmak gereklidir. Mesela, ki bir ayaklanınca tevazû, kızgınlığı yükselince hilim tarafını tutmaya çalışmalıdır. Bu mertebenin hileleri çoktur. Bazen nefis, mahviyet sûretinde enâniyet verebilir. Bu durumda mahviyet tarafını tutmalıdır. Nefsin ıslâhında nâfile namazla-

rın büyük tesiri vardır. Bu nedenle işrak, duhâ, evvâbin, teheccüt namazları, abdest aldıktan sonra şükür namazı, öğle ve yatsının son sünnetlerini dörder kılmak Celvetiyye tarikatının âdâbından sayılmıştır. Bu mertebede şeyhin emir ve nehiyelerine kesinlikle itiraz edilmemelidir. Eğer müridin envâra istidâdı varsa kendisine mükâfât olarak kırmızı nur verilir. Bu esnâda aldanmamalı zikre devam etmelidir.

Nefs mertebesinin ilk basamağı Mülhime, ortası Mutmainne, sonu ise kalptir. Bu mertebenin son basamağına vâsıl olanların mevt (ölüm) ile münâsebetleri vardır. Kabir ehline vâsita ile muttalî olurlar. Dünyadan geçip âlem-i berzaha varmışlardır. Lâkin henüz haşr olup ahirete ulaşmamışlardır. Bu makâmdaki sâliğe Celvetiyye’den mânevî hilâfet verilebilir. Bunlar öncelikle kendi nefislerine sonrada başkalarına halîfe olurlar. Yoksa avâmı yetiştirmek için gereken hakîkî hilâfete henüz lâayık değillerdir. Tabîat ve nefis mertebesi âlem-i mülktedir.

Ruh ve sır mertebesi ise âlem-i melekûtadır. Bu mertebelerde mücâhede artık kolay ve lezîz olur. Marifet-i ilâhiye keşf olunmaya başlar. Rûha kuvvet gelir. Sâliği aşk-ı hakîkî ihâta eder. Ancak firkat ve ayrılık elemeleri baş gösterir. Mürid, evlâd u iyâlinden, mal ve mülkünden mânen uzaklaşır. O’nun gözünde dünya ve âhiretin bir pulluk değeri kalmaz. Nûra kabiliyeti varsa kendisine yeşil nûr (nûr-u ahdar) verilir. Rûh mertebesinde bütün mücâhededesi azalır. Artık “Nefsin senin bineğindir ona yumuşak muamele eyle” emrine yapışılır.

Mürid, sır makâmında mâsivâdan tahlîs olduğu için hayrete düşer. Rabbini bilir ama ona ulaşamaz. Aşk gider, hayret makâmında kalır. Kimi ömürünün sonuna kadar hayrette kalır kimi ise bir anda bu makâmı geçer. Kendine beyaz nur (Nûr-ı ebyâz) verilir. Her taraftan kendisine “Merhaba” sadaları gelir.

Hemen varlık libâsı olan kendi varlığından soyunmak gerekir. Fenâ-yı küllîye ancak bu şekilde ulaşılabilir. Artık bu makâma, makâm-ı ev ednâ denilir. İkilik kalmaz, Ahadiyyet makâmıdır. Tasarruf kendi tasarrufu değildir, böylece Celve-tî sülûkü tamam olur ama makâmlar tamam olmaz. Tekrar âlem-i bekâya ve makâm-ı kâbe kavseyne dönmek, kesret ile vahdetin cem olduğu yere cem’ül cem makâmına rucû gereklidir.²⁴

Niçin Celvetiyye :

Şeyh Yakub Afvî Efendi’ye göre; Celvetiyye tarikatı, en şerefli ve izzetli yollar-dan birisidir. Bunu, zeki insanlar anlayabilirler. Hz. Peygamber Efendimiz bile **“Beni rabbim terbiye etti”** buyurduğuna göre her şahsa bir terbiyeci, mürşid gereklidir. Önce müridin gönlünün karar kılıp biat ettiği şeyhine verdiği ahde sâdık kalması, zorlukta ve genişlikte, darlıkta ve rahatlıkta bu ahdine sahip çıkması gereklidir. Çünkü ancak sebat edenlerden faydalı şeyler üremeye başlar. Yoksa sadece sözle inâbe etmenin, biat almanın bir faydası yoktur.

Tarîkat hakkında câhillerin kalbinde herhangi bir şüphe ârız olmaması için Hz. Peygamberden itibaren tarîkat silsilesini veren Afvî Efendi, Hacı Bayrâm-ı Velî'den itibaren tarîkatın esmâ ile geliştiğini, tarîkatın da bu şeyhten itibaren doğduğunu söyler. Hacı Bayrâm-ı Velî, Muk'ad Kara Hızır Dede ve Akbıyık adlı iki dervişine gündüz kelime-i tevhîd, geceleri ise aşağıda anlatılacak olduğu şekilde esmâ telkin etmiştir. Muk'ad Kara Hızır Dede'den de bu usûlü Üftâde, dolayısıyla Azîz Mahmud Hüdâyî hazretleri almıştır.

Şeyh Afvî iki kademeli bir müridlik, seyr-i sülûk esâsı çizer. Birinci devrede müridde gündüzleri:

700 kelime-i Tevhîd (Lâ ilâhe illallâh),

100 kere Estağfirullah min külli kerihellâh,

100 defa salât u selâm getirmek zikirleri verilir.

Güneş doğduktan ve kerahat vakti çıktıktan sonra işrak namazı,

Kuşluk vaktinde sekiz veya on iki rek'at Kuşluk namazı,

Daima abdestli bulunmak,

Her abdestten sonra Şükr-i vüdu (Abdest namazı) kılmak,

Gecelerde bir miktar uyuduktan sonra kalkıp on iki rek'at teheccüt namazı kılmak.

Pazartesi, Perşembe oruçlarını tutmak, eyyâm-ı bîz'i tutmak, her ayın on üç, on dört ve on beşini oruçlu geçirmek, Recep, Şaban ve Ramazan aylarını oruçla değerlendirmek, Şevvâlden altı gün, Zilhicce'den dokuz gün, Muharremden on gün oruçlu olmak gereklidir. Bütün bunları yapan kimsenin Celvetî olduğundan ve tarîkatın faydalarını görmesinde şüphe yoktur.

İkinci merhalede Şeyh Afvî, Şeyhin kalbinden esmâullaha izin çıkarsa bu defa önce;

1-Lafzatullah (Allâh) ne kadar çekebiliyorsa o kadar çekilmelidir. (Bu zikir esnasında gadap, kızgınlık ortaya çıkar, def etmeye bakmalı)

2-İsm-i Hû zikri. (Riyâ ortaya çıkabilir uzak tutmaya çalışmalı)

3-İsm-i Hay zikri;

4-İsm-i Kayyûm zikri: Bu isimle kulluk tamama erer. Hz. Peygamber bu isme mazhardır.

Gönülde zikir yerleşirse artık dilin yorulduğu gibi kalp yorulmaz sürekli zâkir olur. Bu durumda zikrin tamam olmasına değil, ahlâkı güzelleştirmeye, tevhîdin semeresine dikkat edilmeye başlanır. Tarîkatın tac ve elbisesini giymek önemlidir. Tütün, kahve gibi keyif verici şeyler içmek terakkiye engeldir.(s.6)

Tasavvuf Gereklidir:

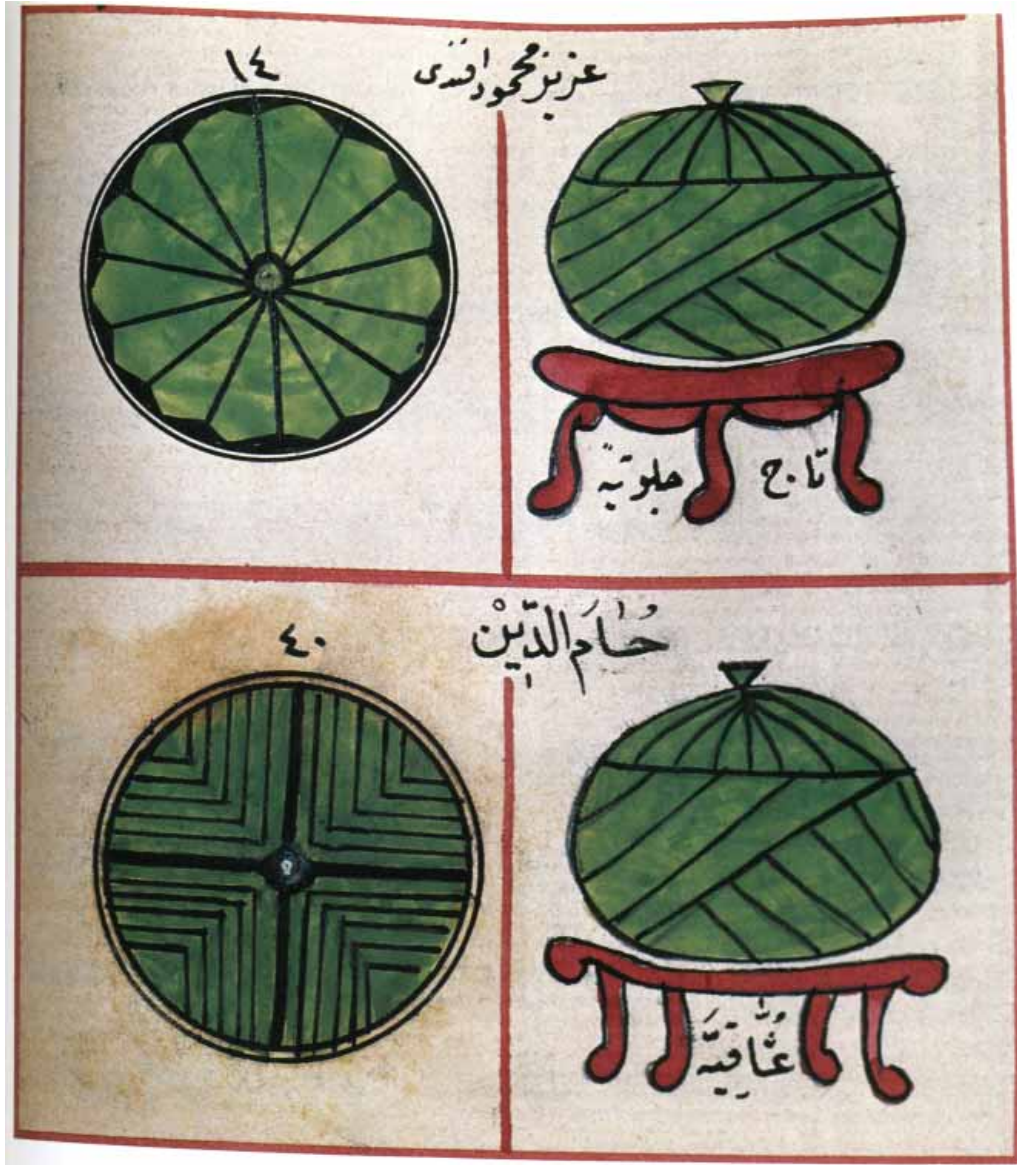
Allâh'a giden yollar mahlûkatın sayısındadır. Bütün tarîkatların maksadı da Cenâb-ı Allâh olduğu için şerîatin sınırlarına riâyet etmiş, şerîat harici olan şeyle-

ri kabul etmemişlerdir. Bazı şeyhlerden Şeraîtin zâhirine uymayan bir şey görüldüğünde tevcih ve teviline bakılmalı aksi taktirde “bilmiyorum” denilmelidir. Tarîkat ve bey’atı inkâr Kur’ânı ve Hadîsi inkârdır. Çünkü Allâhü Teâlâ, Her biriniz için bir şîr’at ve bir minhâç kıldık” âyetinde şîr’atten kastedilen bir şerîat, minhâç’tan murat ise tarîkat anlamına gelmektedir. İmam Suyûtî’de Cem’ü’l-Cevâmî adlı eserinde “Bâtın ilmi Hak teâlâ’nın sırrından bir büyük hikmettir. Cenâb-ı Hak kullarından dilediklerinin kalbine ilkâ ve ihsân eder” hadîsini nakletmektedir.

Sâlike Gereken Edepler:

Mürîd, sülûk ettiği tarîkatın âdâbına riâyât etmeli, şeyhinin emir ve nasîhatlarına riâyât etmelidir. Tarîkatlarda Şurût-ı Cüneydiyye olarak bilinen Cüneyd-i Bağdâdî’nin tavsiyelerini aynen nakleden Yakub Afvî Efendi, bunları şöyle sıralar:

- 1-Sürekli abdestli gezmeye çalışmalıdır.
 - 2-Devamlı halvet duygusu içerisinde olmalı, Her yerde huzurda, Hak ile beraber olduğunu hissini taşımalıdır.
 - 3-Devamlı oruçlu olmalıdır.
 - 4-Devamlı zikir getirmelidir.
 - 5-Hâtırını mâsivâdan tahliye etmeye çalışmalıdır.
 - 6-Devamlı sükût içerisinde olmalıdır.
 - 7-İtikâdı sağlam bir şeyhe bağlanmalıdır.
 - 8-Şeyhine karşı saygıda ve hürmette kusur göstermemelidir. Yanına abdestsiz girmemeli, izin vermeden konuşmamalı, şeyhi ayakta iken kendisi oturmamalı, yanından çıkacağı vakit birkaç adım geri geri gittikten sonra dışarı çıkmalı, şeyhinin seccadesine basmamalı veya üzerine oturmamalıdır.
- Daima şeyhin rızasını gözetmek lâzımdır. Dervişin râbıtası kusursuz olursa her müşkili hallolur. Her verilen görevi yapmalı, aksatmamalıdır. Dilini faydasız sözlerden sakınmalı, yalandan hatta her işittiğini nakletmekten bile kaçınmalıdır. Kimse hakkında sui zan etmemeli, hiç kimseyi küçük görmemeli, hakaret etmemelidir. Büyüklere saygı duymalı, mertliğe önem vermelidir.
- Zaruretsiz çarşıya çıkmamalı, daima uzleti tercih etmeli, düşmanlık edenler intikam yolunu tutmamalıdır. Sâlik, Hz. Peygamberin sünnetine son derece ihtimam göstermeli, helâl yiyip içmeye çalışmalıdır.
- Celvetî tarîkatı demek, kulun Allâh’ın sıfatlarıyla muttasıf olması demektir. Yeme ve içmede orta yolu tutmalı, ifrat ve tefrite kaçmamalıdır. Afvî Efendi, yeme ve içmeyi azaltıp riyât ve mücâhede ile kendi tabiatının kuvvetini kırmalı, şehvetten kurtulmalıdır.

Celveti ve Uşşâki Taçları

Taç ve Tarîkat Elbisesi:

Mürîdin elbisesi çok uzun veya çok kısa olmamalı. Topuk ile diz kapağı arası olmalıdır. Tarîkat tacı giymek terakkiye sebeptir. Hüdâyî Hazretlerinin tâcı on üç terekli idi. Çünkü on ikisi kelime-i tevhîd olan “Lâ ilâhe illallâh” ın harf sayısına işarettir. Bir terek ise Allâh (cc)’ın isimlerinden gâlip ve mazhar olduğu isme isme işarettir.

Şeyh Selâmî Ali Efendi on yedi terekli tac giymiştir. Ama büyüklüğü yine on terekli tac kadardır. On ikisi kelime-i tevhide, beşi esmâullahtan mazhar olduğu isimlere işarettir.²⁵

Meşâyih ve Halîfeye Gereken Halleri:

Yakub Afvî Efendi şeyhin yapması ve yapmaması gereken halleri sıralarken çok genç ve çok yaşlı sâlikleri, dördüncü isim olan “Hak” isminden ileri geçirmemeleri, daha üsteki tarîkat dersi vermemelerini tenbih eder. Yine istikâmeti ve sadâkati sağlam olmayan, cimri, kadir bilmeyen, hasis kimselere hilâfet verilmesini ister. Çünkü bu makam, nimet-i uzmâdır, nebîler makâmıdır.

Hilâfet alan bir mürid, halka vaaz vermeye gayret etmek yerine, irşad ile görevli olduğu makamda oturup gönlünde Hak’dan gayri olan şeyleri çıkarmaya çalışmalıdır. Kabiliyetli bir mürid zuhur ederse onu da hemen perhiz ve mücâhede ile sıkıştırmamalı, kendisi de müsaid olunca ve emr-i ilâhî gelinceye kadar beklemelidir. Seyr-i Sülûk, emr-i ihtiyâridir. Her şeyi ihtiyârına bırakmalıdır.

Halîfe herhangi bir sıkıntı, elem, kedere düşse veya tevhidi hayret verse yerinde durmamalı, Mevlevî dervişi gibi devran etmeli, kendisini yormalı veya Hakk’a teveccühü tamamen yönelinceye kadar gayret etmelidir.

Tarîkat fukarasının rüyalarını tabir etmekten kaçınmamalı, ancak bu tabir işin de sözü fazla uzatmamalıdır. Çok söz rûhâniyeti selb eder. İnsanı terakkîden alıkoymaz. Hemen bir Fatiha ile misafirleri yolcu etmek uygun olur.

Halîfe’nin kalbine sahip çıkması, mahlûkattan hiçbir şeyin oraya girmemesi için çalışması gereklidir. Hatta kendi şeyhini bile hatırına getirmekten sakınmalıdır.

Yine şeyhin sıfatlarından biri de tevekküldür. Cenâb-ı Hak bunca lütuf ve ihsan da bulunduğu kulunu, gayriye muhtaç etmez diye itikad etmelidir.

Afvî Efendi, mürşide lâzım olan halleri sayarken müridlerini sürekli yoklayıp kontrol etmesini, ehl-i sünnet itikâdine riâyet etmelerini istemektedir. Halîfe bütün sene oruçlu olmalıdır. Bu mümkün olmazsa Dâvud aleyhisselâmın orucunu tutmalıdır. Meşâyih-i kirâmın kabirlerini ziyâret ettiğinde hayatlarında nasıl davranıyorsa öyle davranmalıdır.²⁶

HEDİYYETÜ’S-SÂLIKÎN Lİ’Ş-ŞEYH YAKUB AFVÎ

Elhamdû lillâhi el-mübdiü’l-muîd el-feâlû’l-limâ yürîd, el-hâdî sıfatü’l-abîd ilâ menheci’r-raşîd, ve’l-meslekü’s-seyyidi’l-mün’îmü aleyhim bâde şehâdeti’t-tev-

hîd bi hırâseti akâidihim ani'z-zulumâtî't-teşkil ve't-terdîd, es-sâiku lehüm ilâ ittibâi'r-Rasûlihî'l-Mustafâ, aleyhi efdalü's-salavâtî ve etemmehâ ve iktifâ-i sahabihî'l-ekramîne'l-mükerramîn bi't-te'yîdi'l-mütecellâ lehüm fî zâtihî ve ef'âlihî bi mehâsini evsâfihî'l-letî lâ yüdrikhâ'l-ennü, elka's-sem'a vehüve şehîd. El-mu-arref iyyâhüm zâtehû ve sıfâtehû bilâ keyfin li neyli'l-mezîd ve ba'de;

Bu abd-i âciz-i nahîf, hakîr Şeyh Yakub Afvî ibn Şeyh Fenâî Mustafa Efendi el-Celvetî es-Selâmî fazl-ı kerîm müteâlihî mazhar olup çok seneler ulûm-u zâhi-rede müteârif olanlar tahsil olunup ilm-i bâtında dahi müstefid olması lütf-ı rab-bânî ve ihsân-i sübhânî ile seyyidü's-sâlikîn ve kutbü'l-vâsılîn es-seyyid eş-Şeyh Hüdâyî Aziz Mahmud (ks.) el-mağbûd hazretlerinin âsitâne-i saadetlerine şeyh tayin olunup tarîkat-i aliyyeye tâlib ve râğib **“Küllü âmin terzelûn”** fehvasınca kati nadir bulunup âdâb-ı tarîkat ve erkân-ı mârifet ıstılahını munderis olmaya karîb ve müddeileri vefrat üzere olup lâkin inde'l-ârifin hâlî olmaları açık oldu-ğunda tarîk-ı Celvetiye'nin âyin ve uslûbu tafsîl eyleyip ihvân-ı ahrete hediye olunup iş bu risâlenin ismine **Hediyetü'l-sâlikîn** denilmiştir.

Anlaşılmaktadır ki istifade eden ihvânımız dua-i hayriyeden ferâmuş etmeyip “Kemâ tedînü tûdânü” sözünce hayır ile yâd edeler. Ve faidesi cümleye olsun için Türkçe ile beyan olundu. Bu risâle üç bölüm bir hâtime üzere tertip olundu. Vallâhu'l-muvaffık ve'l-mürşid.

Tarîk-ı Celvetiye'nin Mebdeini ve Buna Mütellik Bazı Umûrunu Beyan Eder

Malum olsun ki, tarîk-ı Hakk'a sâlik olmak isteyenlere iş bu tarîk-ı Celvetî eşref turuk ve en izzetli yollar olması akl-i kâsir kifâyet etmeyip talipleri matlûba îsâl eder. Bir mürşid-i kâmil lâzım olmuştur. Hatta sadr-ı kâinât, mefhar-i mevcûdât Habîb-i ekram sallallâhu taâlâ aleyhi ve selem hazretleri “İnne'llahe eddebenî fe ahsene te'dîbî”²⁷ buyurmuşlardır.

Pes mürid müsterşide lâzım oldu ki evvelâ meşâyihten zâhiri ve bâtının mamûr bir gönlü karar ettiği şeyhten bey'at edip ahdini gâyetle muhkem tutup serrada ve darrâda şiddette ve rehâda o ahdini bozmayıp biatte sâbit ola, zira “men se-bete nebete” denilmiştir. Yoksa mücerred inâbet ve bey'at fayda vermeyip tayin olunan evrâdı terk eyledikte çeşitli zararlar mukarrerdir.

Yine gerektir ki; iş bu tarîkat-i aliyyenin esrâr ve hakâyıkını itirâf eyleyip münkerlerin dahl ve tarizlerine nazar edip rabt-ı kalbine hâlel getirmeye. Zira mahz-ı cehilden neş'et eden ancak itirazdır. Tarîk-ı Celvetî cümle tarîkden sonra zu-hûr etmiştir. Lâkin cümlesinden efdaldır ve a'lâdır. Bu esrarın menbai fahr-i kâinâttır. Ve ittisâli cenâb-ı Hakkadır. Şol vecihle ki beyan olunur.

Evvela Rasûl-i Ekrem sallallâhu taâlâ aleyhi ve selem hazretleri Cebrail aleyhis-selâmdan ahz eyledi. Onlar da Hak Taalâ'dan emr ile tebliğ eyledi. Rasûl-i Ekrem sallallâhu taâlâ aleyhi ve selem hazretlerinden Hazret-i Ali kerremallâhu vecheh ahz eyledi, onlardan Kümeyl İbn Ziyâd, ondan Hasan Basrî, ondan Habîb-i A'cemî, ondan Dâvud-ı Tâî, ondan Marûf Kerhî(3), ondan Seriyü's-Saka-

tî, ondan Cüneyd Bağdâdî, ondan Mümşâd Dîneverî, ondan Muhammed Dîneverî, ondan Muhammed Bekrî, ondan Vasıyyiddin el-Kâdî, ondan Ömer Bekrî, ondan Abdulkâhir es-Sühreverî, ondan Kutbuddin el-Ebherî, ondan Rukneddin Muhammed en-Nuhhâsî, ondan Şihâbüddin Muhammed et-Tebrizî, ondan Cemaleddin Tebrizî, ondan İbrahim Zâhid Gîlânî, ondan Safiyyüddin Erdebilî, ondan Sadreddin Musa Erdebilî, ondan Hoca Ali Erdebilî, ondan İbrahim el-Marûf şâh Erdebilî, ondan Hamidüddin Aksarâyî, ondan Hacı Bayram Velî ahz eyledi.

Buraya gelince tarîkat esmâ ile sa'y eylemiştir. Tarîk-ı Celvetî'nin zuhûru Hacı Bayrâm-ı Velî'den olmuştur. Kendi müritlerinden Muk'ad Kara Hızır Dede Efendi denmekle ma'rûf, Ak Bıyık denmekle ma'rûf iki zâta gündüz kelime-i tevhîd ve gecelerde esmâyı aşağıdaki şekilde telkin eyleyip halife eylemişlerdir. Ak Bıyık'ın mazhar-ı cezbe olması onların tarafından Tarîk-ı Celvetî neşv ü nemâ bulmayıp Bursa'da Muk'ad Kara Hızır Efendi'den Hazret-i Şeyh Mehmed Üftâde (ks.) bey'at eyleyip usûl-i tarîkati ahz edip, mâye-i mâye-i Muhammediye'ye mazhar olup onlardan dahî seyyidü's-sâlikîn ve kutbu'l-vâsılîn eş-Şeyh Hüdâyî Mahmud (ks.) Hazretleri Bursa'da Müderris ve Câmi-i Kebîr kurbünde mahkemede niyâbet hizmetinde iken, cezbe-i rahmâniye zuhûr edip her şeyden fâriğ olup Hazret-i Üftâde'den bey'at edip tekmîl-i sülûk ile mürşid-i kâmil olmuşlardır. Çok seneler fakr-u fütâde olup sonra kerem-i sübhânî ile Üsküdar'da nev-ü nümâ bulmuşlardır.

Şark ve garba sît-i şerîflerini Cenâb-ı Hak îsâl eyleyip mahbûb-ı kulûb-ı mü'mînîn olmuşlardır.

Bu tarîkat-i aliyeye iltizam olunan her gün; **yediyüz kelime-i tevhîd** tir. Bu ednâ mertebedir. Ne kadar ziyâde eder ise lütuf çoktur, zararı yoktur. Yüz kere **"Estağfirullah min külli kerihel'lah"** diyeler. Ve yüz **salât-ı selâm** getireler, güneş doğup vakt-i kerâhet çıktıktan sonra dört rekat salât-ı işrâk kılmak gerek ve kuşluk vaktinde altı veyahut sekiz rekat Duhâ namazı kılmak gerek. Daima abdest ile olup abdestsiz gezmeye ve her abdest aldıkta iki rekat şükr-i vudû kıla. Gecelerde bir miktar uyuduktan sonra kalkıp on iki rekat teheccüt namazı kılmak gerek. Pazartesi ve Perşembe günleri yani haftada iki gün oruç tuta. Ve eyyâm-ı bîzı tuta. Ayın onüçü, ondördü, onbeşidir ki bu üç günü oruçlu olmak efdaldır. Yılda üç ay oruçlu ola ki; Recep, Şaban, Ramazandır. Bu üç ayı oruçlu geçirmek lâzımdır. Şevvâlden altı gün Zilhicceden dokuz gün ve Muharremden on gün oruçlu olmak gereklidir. Bunları iltizam eden kimse tarîk-ı Celvetiye'de olup tarîkatin faydalarını görmesinde şüphe yoktur. Cenâb-ı Hak gına ile tecelli etmesi mukarrerdir, hâssa-i tarîk-ı celvetîdir.

Gecede olan virdini bir mâni ile eda etmese, güneş doğduktan sonra öğle vaktine değin bu aralıkta günlük evrâdını eder. Gece de olan gibi icrâ-yı tamdır. Efendimiz sallallâhu aleyhi ve selem hazretlerinden bir hadîs-i şerîf böylece vârid olmuştur. Bu minvâl üzere iştigal edip izn-i rabbânî zuhûr edip kalb-i şeyhten esmâullaha iştigale izin olduktan evvelâ ism-i celâl -ki Lafzatullahtır-gecelerde hafâ ile şuğl oluna, aded-i tayini yoktur. Esnâ-yı şuğulde gadab-ı nefis zuhûr eder.

Def'iyle mukayyed oluna. Sonra ism-i Hû tayin oluna gecelerde cehr ile riya kas-tından beri şuğl oluna. Sonra **“Yâ Hay”** tayin oluna. Esmâ-i bâttüden olduğun-dan yâ ile şuğl olunup bu dahi ahfâ ile şuğl oluna. Sonra Yâ Kayyûm ismi tayin oluna ihfâ ile şuğl oluna tekmîl-i ubûdiyet bu isimle zuhûr eder. Zira bu isme sultan-ı kevneyn efendimiz mazhardır. Bu zikr olunan esmâ ile tarîk-ı Celvetî kemâl bulur. (5)

İsm-i Kakhâr'a bazı kümmel iştigal etmediler. Hassası lafza-i celâlde bulunur di-ye. Bazı say-i kalil olanlara Kayyum'dan sonra Vedûd ismine izin verilmesi şey-himin şeyhi Selâmî Efendi Hazretlerinden nakl-i sahîh ile menkuldür. Sülûk tekmilinden sonra yâ Vedûd, Yâ Mecîd, Yâ Alîm, Yâ Fettâh, Yâ Kabız, Yâ bâsıt, Yâ Rabb, Yâ Samed, Yâ Müheymin, Yâ Kâdir, Yâ Kavi, Yâ Azîz, Yâ Mürîd, Yâ Rahmân, Yâ Zâhir, Yâ Bâtın, Yâ Selâm, Yâ Mü'min ismine ikişer ikişer iştigal olursa mecmû esmâullahtan tahalluk, tahassun ve tahakkuk mertebesinde his-sedar olmak mukarrerdir. Ve malum ola ki Tarîk-ı Celvetî'den murad ancak kul-luktan hâl-i zuhûr eyledikte acz-i zuhûr eder. Onun için gerek Üftâde ve gerek Hüdâyî kaddesallâhu sırrahümâ hazeratı ilâhiyâtında daima acz izhâr etmişler ve fahr sûretinde olanlar dahi Cenâbı Hakka nisbet üzere olmuştur. İşte bu sır fehm olundukta Tarîk-ı Celvetî'nin şerefi bu şekilde de nümâyân olunur. Bu ta-rîk ricâlî ziyâde kullukta olup uzlet ve inkıta üzere olmak gerektir. Zira târîk-ı Celvetî ricali kesrette vahdet ve halvet ehlidir. Çünkü bu tarîkın feyzi erbaîn-i halvete maksûr olmadığı gibi bu tarikte keşf ve kerâmet dahi matlûb değildir. İz-hârî ve zuhûru da makbul değildir. Nitekim kütüb-i tasavvufun ekser mahallin-de tahkik olunmuştur. Hemen gönülden sevabı tard edip daima Hak Taalâ'nın zikrinde ve fikrinde olmak gerektir. Ve kelime-i tevhîdi dilden bırakmayıp say oluna ki kalbe vâsıl olup bir an gaflette olmaya. Zira devâm-ı zikr, kalb ile olur. Lisan yorulur ve âhir-i kelâm söyler. Amma kalb daima zikirde olmak mümkün-dür. Bu tarikte tekmil-i esmâya nazar olunmaz. Ancak tehzib-i ahlâka ve seme-rât-ı tevhîde nazar olunur. Ve illa mücerred tekmil iddiası zerre faide vermez. Bu tarîkın tac ve kisvesini giymek terakkiye sebeptir. Nice maasiden ictinâba bâ-istir. Bu tarikte tütün ve kahve içmek mâni-i ibâdet ve mani-i sülûktur. Ve vus-lat bununla olmadığı nümâyandır. (6)

Ehli yanında emr-i zaruridir. Mecmu-u tarîklerin matlupları Cenâb-ı Hak olma-da birdir. Lâkin **“et-Turuku ilallâhi bi adedi enfâsi'l-halâyık”**²⁸ fehvasınca her biri bir gûne sa'y edip cümlesi hadd-i şer'ide oldular. Zira şerîatten dışarı giden yol, cahîme vâsıl olur. Her ne zaman ki hâlât ve âsârdan hilâf-ı şer-i şerîf şey zâ-hir ola red edip kabul etmemek lâzımdır. Kümmel tarîk bunun üzerine olmuştur. Bazı meşâyihden sâdır olan kelimât-ı ki zâhire hilâf görünür. Tevcih ve te'vil mümkün oldukta tasaddi oluna, olmadıkta islâhıyla memur olunmadığı halde **“bilemedim”** demek a'lâdır. Onların bu şekildeki kelimelerinden muradları ağ-yârı tard, men ve esrâr-ı ilâhiyeyi layık olmayanlardan setrdir. Ne an ki kâmil-ler ehl-i hakikat olup şerîat-i garrâyı tahkîr ve ibtâl edeler, mümkün değildir. Ve malum olsun ki tarîkati ve bey'atı inkâr, Kur'ân-ı Kerîmi ve Hadîs-i Şerîfi inkar-dır. İmâm-ı Fahreddin Râzî kavlühü Taâlâ azze ve celle; **“Li küllin caalnâ min-küm şir'aten ve minhâca”**²⁹ nazm-ı kerîminde beyan eder. Şir'at'den murad, şe-

rîat-i garâdır. Minhâç'dan murad tarîkattir. İmam-ı Suyûtî Cem'ü'l-Cevâmî adlı kitabında Hazret-i Ali kerremallâhu vecheden rivâyet eder ki;

Sultan-ı Kevneyn sallallâhu aleyhi ve selem hazretleri buyurmuştur. **“İlmü'l-bâ-tını sırrun min sırrullahi ve hukmün min hukmüllahi azze ve celle yakzifühû fî kulûbin men şâe min ibâdihî”**³⁰ yani ilm-i bâtın ilm-i tarîkattir. Hak Taalâ'nın sırrından bir büyük hikmettir. Cenâb-ı Hak kullarından dilediği kullarının kalplerine ilkâ ve ihsan eder, demektir. Öyle olacak bunu inkâr mahza cehl ve hata-i azîmdir. Hata olduğu gün gibi zâhir ve nümâyandır. Lâkin şer'ide doğru kabul olunur. Hilâfı kabul olunmaz. Nitekim yukarıda beyan olundu. Hemen Cenâb-ı Hak her halde tevîk-i şerîfini refik edip istikâmette cümlemizi daim ede, âmîn. (7)

İkinci Bölüm

Tarîk-ı Celvetî'de İştigal olunan Esmâ Hasebiyle Makâmât-ı Ârifini Beyan Eder

Malum ola ki seyyidü's-sâlikîn ve kutbü'l-vâsılîn Azîz Mahmud Hüdâyî (ks.) Hazretleri buyurmuşlardır ki; sâliğin ol makâmı seyrullâhtır. Zikrullahı çok etmek gerek, tevbe ve telkin gerek, kalbini şeyhe teslim ve gidasını az edip tevhîd nariyle ahlâk-ı zemîme yanıp ahlâk-ı hamîde zâhir ola. Mürîdin talebiyle ve şeyhin himmetiyle Nefs-i Levvâme nuru zâhir ola. “Lâ ilâhe illâlah” kelimesine müdâvemetle nefy-i havâtır edip cemi eşyada tevhîd sadâsı kulağna ulaşsın. Belki her eşyanın kendi diliyle tevhîdine vâkıf ola. Cemî-i eşyada tevhîdin zuhûruna vâkıf ola. ondan tevhîd kalbe tesir edip nefy gidip, isbât-ı mahz kâle esmâullah tedricle tulû edip zikr-i kalbî hasıl ola.

İkinci makâma vâsıl ola. Bu makâmda nefis, nefis-i levvâme olup muhabbetullah hasıl ola. Ve aşk Hüdâ'ya vâsıl olup gönül makâmı seyr ilallâh olup her nefes girip çıktıkda Allâh ismiyle girip çıka. Lisan fâriğ olsa, kalp zâkir ola. Aşka vâsıl olup gönül sivâdan geçip aşk-ı Hak ile semâvâtı seyr eyleyip her neye nazar ederse, Hak ile nazar edip, Hakk'ı hâzır bilip, kendini huzûr-ı Hak'da bilip nefsinin rûh önünde akl-ı meâd delil edip, İslâm'a getirip zevcine mutî olan kadın gibi nefsi tezvîç edip, Nefs-i Levvâme Rûhâ tabi olup, ikisinin izdivacından mârifet doğup nefis nice mârifeti dahi hâsıl olup ağırlanıp tecerrüt hevakir tezevvüc-i ruhla mukayyed olup ruh emriyle memure ve Sâliha olup tıfl-ı mârifeti doğurup, tarîkat sütüyle besleyip, ayaklandırıp, feyz-i ezeli mektebinde yazılan sübhâniyle muallim ve müzekkî olup ikisi dahi tarîkat sırrıyla (8) mesrûr olup kalbe ilme'l-yakîn hâsıl ola. Makâm-ı sıdka vâsıl ola.

Üçüncü makâm seyr ilallâh makâmıdır. Bu makâmda çeşitli kerâmetler ve mukâşefeler zâhir olup bu makâmın ehline ilham çok ola. Zira nefis tazelikten geçip mârifete müteallik şey ile meşgul olup uslanır. Nefs-i Mülhime nuru zâhir olup Hak tarafından çeşitli ilhamlar zuhûr eder. Kalbine her nefes girip çıktıkca “Hu” ismiyle girip çıka. Kalp ile kalıp teveccühle olup perişanlık gidip cemiyet-i hatır gelir. Gönül melekût-ı semâvâtı ruh nefisle beraber seyr eder. Akl-ı meâd

Destegül adı verilen derviş giysisi

refik olup ruh ve nefis akıl ve kalp cümlesi mârifetle âlem-i melekûtu seyr ederler. Cümlesinin muradı Hak olur. Burada ihlas nuru zâhir olup ayne'l-yakîn hâsıl olup nûr-ı Muhmamedîye vâsıl olur.

Dördüncü makâm; seyr maallâh makâmıdır. Nefis burada mutmainne olur. Ruha muvafakatı ziyâde olur ve muhkem olur. Em mârifet olmaya Sâlih ola, sâlik bunda ihlas bulur ve beşeriyetten fenâ bulup Nûr-ı Muhammediye vâsıl olup cemî eşyada kudret-i Hakk'ı müşâhede eder. Nefes girip çıktıkca ismiyle girip çıkar. Sâlik burada istiğrak hâline varıp güyâ ki nûr-ı zâta gark olup ayne'l-yakîn makâmına vâsıl olur. Masivâ gözünden gaip olup kendi vücûdunu dahi Hak müşâhede edip küfr ve ilhâda varır bu aradan kendini alamayan helâk olur. Ukubete lâıyk olur. Mansur dahi bu bahirde gark olup “Ene'l-Hak” deyip halâs olmadı. Bu makâmda ihtilattan hazer gerektir. Mürşidinden gayriyle ülfet ve mukarenet gerekmez. Zira câiz değildir. Zira tarıkatta mürşid tabibtir. Cezbe-i ilâhiyeye vâsıl olmuştur. Eğer mürşide mukârin olmazsa cezbede kalıp kendine gelip bir kimseye faydası olmaz. Bundan ileri fenâ vücûda vâsıl olur ki rızâ ve teslim makâmıdır.

Beşinci makâm seyr fillâh makâmıdır. Fânî olup bu arada akıl ve fehm münker olup fenâ-yı vücûda (9) vâsıl olur. Müşâhede makâmıdır. Nefes girip çıktıkca “Hay” ismiyle girip çıka. Beşeriyetten fenâ bulup hayat-ı ebediye bulur. Sırr-ı Muhammediye vâsıl olur. Nefs, Nefs-i Râziye olup sır rıza makâmı tulu eder. Esrâr-ı ilâhiyeye muttalî olup şuhûdu kemâle erip vahdet tevhîde gark olur. İlm-i esmâ ve eşyâ ilm-i enbiyâ hâsıl olur. İrşâda kemâl bulup nûr-ı zâta vâsıl ve her sırr-ı eşyâya muttali olur.

Altıncı makâmda nefes girip çıktıkça “Kayyum” ismiyle girip çıka. Makâmı seyri rahmânidir. Onda kâim olup fenâ ender fenâ bula. Bekâ nûruyla şifa bula. Cümle mevcûdâtı seyr eyleye. Hak zâbıtı ve hâfızı olup ehl-i tasarruf ola. Yanında dünya ve âhîret beraber olup müşâhede ve muamele ehli olan temkîn bulup telvinden halâs ola. Şah u gedâ yanında bir ola. Hakka'l-yakîn makâmına vâsıl ola. Nefs nefis-i merzıye ola.

Yedinci makâm, seyr billâh makâmıdır. Bu irâde kendini yok eder. Varlığını hata bilir. Ve zâhir-i eşyaya muttali olur. Bu dahi Hakka'l-yakîn makâmıdır. Şerîat, tarîkat ve hakikat bunda cem olur. Nefes girip çıktıkça Kahhâr ismiyle girip çıka. Celâl-i zât bunda gâlip olup bu makâma vâsıl olan kimse gâyetle tezellûlde ve temellükte olmak gerektir. Bundan ileri bekâ-yı zattır. Onu keşf etmek hata dır. Nefs-i kâmil makâmıdır. Ve her esmâ ki tulu eyler cümlesi bu makâmdan müteferriktir. İnsan bu makâmın talikiyle beşeriyetten hurûc ile melekkiye terakkî eder. Ve malum olsun ki iş bu merâtibin bazısında iş'âr olunan haller inkâr olunmayıp emr-i zevkî olduğundan “men lem yezuk lem ye'rif”³¹ fehvasınca ehline havâle lâzımdır. Mümkün vâcib olmaz her halde mümkün imkândan halâs olmaz. Hata edip mümkün vücûd iddiasında oldukça helâk mukarrerdir. Nitekim Mansur helâk olmuştur. Hemen cümlesinden murat kulluktur. Bu ise tezellûl ve tevazudan ibarettir. Ve sâliklere cem ve tefrikadan haberdar olmak lâzımdır. Nitekim pîr-i tarîkımız (10) seyyidü's-sâlikîn Cenâb-ı Hüdâyî Azîz Mahmud (ks.) hazretleri cem ve tefrîk beyânında Necâtü'l-Garîk nâmında bir risâle-i celîle tahrir edip buyurmuşlar ki;

“Yolunda sâdıkı iş bu risâle
İrşâd ede beğim râh-ı visâle
Ger ehl-i halvet ger celvet ol
Eğer iz'ân ederse göstere yol
Ona malum ola hâl-i tarîkîn

Ere ayne ve gide nokta-i ğayn.”

Bir miktar bundan da beyân oluna zira buyurmuşlar ki;

“Şunun kim cem'i yok irfânı yoktur Şunun kim farkı yok ilhâdı çoktur.”

Nisbet olunan fiiller ki namaz, oruç gibi insana layık olan hallerin cümlesine fark tabir ederler. Cem dedikleri kula nisbet olunmayıp ancak Cenâb-ı Hak'dan zuhûr eden mahz lütf vesair şeyler, kul olana bu ikisinden lâzımdır. Zira farkı olmayanın kulluğu yoktur. Ve cem'i olmayanın mârifeti yoktur. Fatiha-i şerîfe'de “**İyyâke na'bûdü**” farka işârettir. “**ve iyyâke nestâîn**” cem'e işârettir. Hâsıl-ı kelâm cem ve farktan murad kul Hak ile halktan mahcup olmaya. Yine halk ile de Hak'dan vahdetle kesretten ve kesretle vahdetten mahcup olmayıp mârifetle ubudiyeti cem edip fenâdan sonra bekâ husûlüyle cemi mehâlikten rehâ bula;

“Hoş anla beyim iş bu kelâmı
Ta bulasın tarîkatte âlî makâmı”
Vallâhu hüve'l-Hâdî

Üçüncü Bölüm

Sâlike Âdâb Beyânındadır

Malum ola ki sâlik olanlara lâzımdır ki sülûk eylediği tarîk, Hak tarîk itikâd edip âdâbına riâyette gâyet ihtimâm ede. Mürid şeyhinden esrârını ketm etmeyip (11) şeyhin buyurmadığı nesnelerden kaçıp buyurduğu emirden gayri şeye müdâvemet etmeye. Telkin ettiği zikirden gayri ile meşgul olmaya yine açlığa ve uykusuzluğa, sükuta, halktan uzlete ve inkıtaa müdâvemet ede. Nitekim Cüneyd Bağdâdî (ks.) hazretleri süluktan faide tahsiline sekiz şart beyan eder **ki Şurût-ı Cüneydiyye** ismiyle meşhurdur.

Evvela devâm-ı vuzû zenginliği bile sebeptir. Daima defterine sevap yazılır.

İkincisi; devâm-ı halvettir, kesret ve vahdette fikri Hak Taalâ ola.

Üçüncüsü; devamlı oruçlu olmaktır.

Dördüncüsü devamlı sükuttur.

Beşincisi devamlı zikirdir.

Altıncısı; devâm-ı def-i havâtırdır, gerek hayır gerek şer.

Yedincisi; itikadı pâk ve kemâl-i teslim ile kalbini mürşidine rabt ede. Şu mer-tebe ki cümle âlem meşâyih olsa bu fakire feyz ancak benim şeyhimden olur, gayriden olmaz şeklinde itikad ede. Zira müridin kalbi madem ki gayriye meyl ede bâtını vahdeti bulmaz.

Sekizincisi; Hak Taalâ'ya ve şeyhe itirazı terk edip kabz ve bastı Hâlik'den bilip teslim-i tâm göstere. Halvet ve inkıta vaktinde kimse ile sohbet etmeye. Şeyh huzuruna abdestsiz varmaya pâk taharetle varıp dizini öpüp sonra otura. Şeyh tev-hîde olursa asla kelâm etmeye sonra maksadını arz eyleye. Zinhâr gördüğü vakıadan bir şey gizlemeye, artırma da yapmaya, zira emanettir. Sâhibine îsâl ede. Eğer tabir eder ise can kulağıyla dinleye. Eğer tabir etmez ise tabir eyle diye ib-ram etmeye zira kendine fayda gâhice böyle olur. Onu sâlik anlamaz, mürşid bilir.

Şeyh huzurunda etrafına bakınmaya, gideceği vakit birkaç adım geri geri gide. Birden arkasına dönmeye. Şeyh ayak üzerinde iken mürid oturmaya. Her ne zaman şeyhini gördükte ayağa kalka. Şeyh selam verdikte iki ellerini göğsüne koyup tevazu ile selam ede. Ve mürid kendi selâm verir iken dahi yine böyle ede. Halaka-i zikirden gayri yerde arkasını şeyhe (12) dönmeye. Şeyh ile beraber yürümeye. Şeyhin seccadesine basmaya, yerine oturmaya kullandığı malzemeyi kullanmaya, eline bir şey verdiği zaman elini öpüp sonra vere. Şeyhin verdiği nesneyi gâyet tazim ile alıp hıfz ede. Yakîn uzak bir yere gittiğinde izinsiz gitmeye. Eğer şeyhi hücreinde bulunmaz ise kapıdan teveccüh-i kalp ile istizân ede. Bir müşkülü olduğunda şeyh cânibine teveccüh ede.

Rabt-ı kalbinde kusuru yok ise müşkülü feth olur. İnşirah hasıl olur. Daima şeyhinin rızasını gözete. Her ne hizmet teklif eder ise tehir etmeye. Cümle maslahata takdim eyleye, sebebini sormaya. Zira tasavvuf kitaplarında yazmaktadır

ki; bir adam şeyhine bir husus için “Niçin” dese felah bulmaz demişler. Mürid her ne kadar Hakk’ı kendi tarafında da fehm ederse yine şeyhin sözünü red etmeye, zira itiraz olur bu ise tarîkatta haramdır.

Mürid budur ki kendi irâdesini fenâ etmiş ola eğer irâdesi olur ise o ehl-i nefis ve mürid hevâ olur. Ehl-i Hak olmaz yine dervişe vâcibtir ki halini başkasına ifşa etmeyip şeyhin esrarını hıfzda ihtimam ede. Zira mahluk sırrına emin olmayan Hâlik sırrına emin olmaz. Tarîk içinde her ne teklif olunur ise icraya say edip güç demeye. Zira tarîk-ı âhiret mücahede ile olur.

Rahat isteyen menzilden kalır. Halkın kendinden salah eyle, nazarlarına ve dua istediklerine mağrûr olmaya. Zira mağrûr olsa felah bulmaz. Nefsin haz ettiği şeydir. Kible tarafına tükürmeye, özellikle şeyh huzurunda eğer bağlam gelirse rıfkla yutulması evlâ denilmiştir. Kibleye, güneşe ve aya karşı tebevül etmeye. Abdesti kibleye karşı elle ve şeyh hazır olmadığı yerde cem olup tevhîd etmeye. Yani müride memnudur. Cemiyetle zikr etmek ve zikr eder iken sayha etmeye, edep üzere hareket eyleye. Meğer kendine mâlik olmayıp muztar ola. (13)

Lisânını faydasız sözlerden gâyet hıfz ede. Yalan söylemekten gâyet kaçına, her işittiğini söylemeye, riyâzetle tehzîb-i ahlâk ede, ahlâk-ı hamîde tahsiline gayret ede. Nefislerini her halde muhasebeye çekeler. Kimseye sui zan etmeyeler hiç kimseye hakaret nazarıyla bakmayalar. Cümle muharremattan ve nefsin fâsîd arazlarından çokca sakınalar. Mertlik ve ataya say edeler. Ardından çağrıldığında bütün vücûduyla dönüp baka, yalnız başını döndürüp bakmayalar. Her halde gerek kendine ve gerek başkalarına adâlet edeler. Tevekkülde olup Cenâb-ı Hak erzâkı zâmin olduğuna itimâd-ı tam edeler. Ümerâ ve avâm kapılarına varmaktan son derece sakınalar, meğer fazlaca zaruret ve hacet ola. Her şeyde tasarruf-ı Hakk’ın olduğuna itikad edip **“Lâ mânîa limâ a’tayte velâ mûtiye limâ menâ’te”**³² haber-i sahihine itikad edip kalplerini ağıyardan alıp daima zikr-i mevlâda olup mertebeler kesb edeler. Zaruretsiz çarşılara çıkıp gezmeye, azim zararlar derkârdır. Hemen uzlete daim olalar. Adâvet üzere olanlardan intikam kaydında olmayalar. İbadet ve taatinde terakkiye say edip afv ile mukayyed olalar. A’lâ ve evlâ olan budur. Eğer adûv halinde olmaz ise Cenâb-ı Hak cezasını verir şüphe olmaya.

Sâliğe lâzımdır ki Rasûl-i Ekrem ve Nebiyi muhterem sallallâhu aleyhi ve selem hazretlerinin sünnet-i şerîfesine gâyetle riâyet edip ashâb-ı kirâmına dahi tabi olup ehl-i bid’atten uzlet, ehl-i tarîk ve ehl-i sünnetle sohbet, muhabbet üzere olup tevhîd ve envâ-ı mücâhedât ile kalbini Hakk’a ulaştırmaya say edeler. Süluk esnasında bazı elem ve keder ârız olduğunda tarîkatten nükûl etmeyip eceli müsemma gelince çeşitli ibâdetlere müdâvemet üzerine olalar. Her mü’mine lâzımdır ki ikrarını ibâdetde geçirmeye say eyleyeler. Nitekim Cenâb-ı Hak Kur’ân-ı Kerîm’de; **“Sâbikû ilâ mağfira”**³³ (14) buyurmuştur.

Ashâb-ı kirâm çeşitli mücâhedeleri ihtiyar edip kendilerinden gayriye bildirmezler idi ki gayrileri o ibâdetten gâfil olup kendisini gayrileri geçip kemâl-i rızâyâ mazhar ola. Yine Kur’ân-ı Kerîm’de; **“Külû mine’t-tayyibât”**³⁴ kavlı şerîfine imtisal edip helal yeme ve içmeye çalışalar.

Tarîk-ı Celvetî demek; kul sıfatullah ile muttasıf olacak tarîk demektir. Şunlar ki Celvetiyim der, onlara lâzım olan bu sırdan haberdar olduğunda sıfatullahı fehm eyleyip ittisafa say eyleyip meyvesini tahsil edeler. Yine gerektir ki; “Hay-ru’l-umûri evsatuhâ, külle’t-arafeyni zemîmün” fehvasınca yeme ve içmede orta yolu tutalar. Ziyâde aç ve ziyâde tok olmayalar. Şu zaman ki tabiatte ziyâde kuvvet bulunca o vakit sahibini şehvâta çekmesi mukarrerdir. İlaç budur ki yeme ve içmeyi gâyet az tutup riyâzet ve mücâhede ve ibâdetle nice zaman meşgul olup tabiatı kahr ile şehvettan halas edeler.

Tâç ve Tarîkat elbisesi Giymek

Yine libâstan vasat itibar edip avâm-ı nas gibi ucu yerde sürünür elbise giymekten hazer edeler. Topukta olmak dahi ifrattır. Dizde olması da tefrittir. Hayırlı olan cübbe, hırka, kaftan baldırda ola.

Tac giymek terakkiye sebeptir. Tarîkat tacının tereği kutbü’l-vâsılîn kâbetü’ş-şâk Hazret-i Hüdâyî (ks.) Efendimizin muhtarı on üçtür. On ikisi tevhîdin harf sayısına işarettir ki “Lâ ilâhe illallâh” kelimesi on iki harftir. Ona işârettir. Bir tereği esmâullahtan **“Gâlib” ve “Mazhar”** oldukları isme işârettir.

Beyim kûş edu ben bu sırrı

Gezme tarîk içre serserî”

Ricâl-i tarîkatten Şeyh Selâmî Ali Efendi hazretlerinin muhtarları tacın tereğinde on yedi olup cürmünün miktarı on üç terek miktarı kadar olacaktır. On ikisi tevhîde işaret, yine beşi esmâullahtan mazhar oldukları beş isme işarettir. Tevbe ve bey’atten sonra tayin olunan evrâdı sürüp (15) şerîat amellerinde kusur etmeyip müdâm oldukça iş bu tarîk fukarasından addolunur.

Mesela bir adam günde yüz kere istiğfâr, yüz kere salavât-ı şerife, yedi yüz kelime-i tevhîd, salât-ı Duhâ, İshrâk, teheccüt namazlarını kılıp Pazartesi ve Perşembe günlerinde oruçlu olup, şerîat-i mutahharaya gâyetle riâyet eyledikde tarîk-ı Celvetî’de sûfî olup meclisten men olunmayıp, isti’dât ve istihkâkına göre riâyet olunur. **“el-mer-u mea men ehabbe”**³⁵ fehvasınca dünyada ve ahrette bile olmak mukarrerdir. Eğer bunlarda kusur ederse meclisten men olunup lâkin derûnu da adâvet tutulmaya ve zikir olunan evrâdı envâ-ı mücâhedesine artırırsa terakki bulup makbul olur. Eğer bunlar ile kanaat edip fazlasına himmet etmez ise yine makbuldür. Mezmum olmaz evkât-i hamse akabinde olan usûle gece ihyâsına ve tevhîd meclislerine hazır olmak, tarîkat tac ve hırkasını giymek tezâyüd-i feyz ve terakkîye sebeptir.

Celvetî Şeyhi’nin Vazîfeleri

Yine meşâyihe lâzımdır ki; sâliklerden şu adamlar ki ihtiyar yahut fazla genç ya ehl-i iyâl sahibi olmaya, hilâfete layık olmaya, onları dördüncü isme ki “Hak” isimdir onda koyup ileri esmâya izin vermeyeler. Eğer gayret eder ise vefa ümit olundukta vereler. Yine istikâmeti, sıdkı nefis ve tabiat darlığından halas olma-

dıkca hilâfet vermeyeler. Sonra seccadesini terk edip âleme fitne olur. Âyet-i Kerîme'deki; **“ve'l-fitnetü eşeddü mine'l-katl”**³⁶ ibaresine nazar olalar. Dünya tahsilinde ve muhabbette olanlara hilâfet vermek haramdır. Hilâfet şu kimseye helaldir ki; dünya ve ukbadan gönlünü alıp âlem-i manâ ki melekût, ceberût ve lâhût üç âlemdir. Bunlara âşık olup cümle sivâdan geçip zevk bula ve kastı ancak mârifetullah ola. Ve kullukta olup nice kimseleri de kulluğa teşvik ve terğîb ede. İmdi böyle olan kimseye hilâfet vereler. Eğer bu tabiatte olmayıp (16) bahil, mümsik, olursa hilâfet vermeyeler zira makâm-ı enbiyâdır, nimet-i uzmâdır. Kadrini bilmeyen hasis ve nâkisa vermeyeler.

Yine hilâfet nimetine mazhar olanlara lâzımdır. Fukara cem'ine ve halka vaaz etmeye râğbet etmeyip hemen tayin olunan mevzide oturup Hak'dan gayriyi kalbine getirmemeye çalışalar. Kısmet-i ezeliyeden behre-mend ve hissedar olanlar ber takrîb gelip kendisini bulup Hak yoluna sâlik olurlar. O zaman onları men etmeyip bey'at vereler. Bazı perhiz ve mücâhede ile emr etmeyeler. Ta şol vakte dek ki kendisi müstaid olup taraf-ı Hak'tan teveccüh olunca vakti geldikte mürid kendi talip olur. Emre, nehye hacet kalmaz. Hâsılı kavluhü Taalâ; **“velâ tüştit vehdinâ”**³⁷ âyetine nâzır olup güç etmeyip âsanlığa delâlet edeler. Zira emr-i sülûk emr-i ihtiyârîdir. Herkesi ihtiyarına koyup ziyâde teklif olunmaya.

Yine lâzımdır ki ziyâde sûretten ve ziyâde hareketten ve fazla sohbetten sakınalar. Eğer bir elem ve keder ârız olup yahut tevhîdi hayret verse. Ya da gönlü mahluktan bir surete dûş olsa, Mevlevî devri gibi devr eyleyeler. Ta yorulunca ve gönlü Hakk'a teveccüh-i tam edince. Eğer gündüz teveccüh ederse tevhîd ile ede. Eğer gece ederse esmâullahın hangisini murad ederse eylesin cümle esmâullah birdir. Her hangisi olsa olur. Zikr olunan manialar def olup büyük menfaatler hasıl ola. Ve libâs hususunda herkesi haline koyalar. Aba ve cübbe giymek şart değildir. Nitekim beyan olundu. Hemen gönül sıdk ile Allâh'ına teveccüh ede. Avâm libâsında da cümle merâtib ele gelir. Libâsın hükmü bu hususta yoktur. Hemen tevhîde ziyâde şuğl edeler ki cümle dertlere derman tevhîd ile olur. Ve hurûfuna riâyette ihtimam edip bozmayalar. Meselâ; Lâ ilâhe illallâh diyecek yerde; **“Li ilâh”**, Lâ ilâh demek gibi esmâullahtan dahi böyle riâyet oluna. Cehele ve süfehânın esmâullahı tahrîf ve tağyîr ile iştigâline nazar etmeyip böyle meclislerde varmaktan gâyetlerde hazer edeler. Günahta beraber olur. Hâsılı tahsilini kurutmaz ve hilâfet makâmında olup bu hizmete memur olan kimse bu hizmeti büyük bilip uhdesinden gelmeye çalışa. Bunun kat'a ecr-i dünyevî ve mükâfat kaydında olmaya. Zira pîrân hazerâtından bazı zevât-ı kirâm; **“Bendeyim, tâcir değilim, ben ticaret bilmezem”** diye buyurmuşlardır.

Bu esnada bazı elem ârız olursa ihtiyaç gibi maraz gibi, halktan bazı sözler gibi, sui zan gibi asla gam çekmeyip belki Hak Teâlâ'ya şükür eyleyip gün be gün ibâdete çalışa. Zira büyük ihsandır. Ululara olan muamele-i azîme ve atiye-i cesîmedir. Hatta meşâyihden niceleri bu cins şey zuhûr ettiğinde ağlayıp derler imiş ki; Ya Rabbi! Dostlara ettiğin muameleyi bu fakire eyledin. İmdi bu muameleyi saadet bilip şükür edeler. Lâkin yine kendine kusur nisbet edip bu bela bana kendi kesbimdir, diye tevazu mesleğini elden bırakmaya. Eğer tarîk ehlinden bazı kimse zuhûr edip onun tarîkına hizmetine mani olursa lâzım olan odur ki o

Asâ ve müttekâlar

kimsenin merâtib-i tevhîdden hangi makâmdadır, bulup kendini o makâmdan a'lâya say ettire. Eğer daha yükseğe kadir olmazsa o düşman olan makâmında ziyâde çalışıp tevhîde meşgul ola, ta kendisi o düşmandan kavi, galip olup düşmanın zu'fu zâhir olunca hemen Hak'dan gayriyi gönlüne getirmeyip daima huzur meallâhta ola.

Yine lâzımdır ki tarîkata giren fukaranın vakıasını tabir etmekte dûr ve dirâz-ı kelâm etmeyeler. Çok söz Kur'an'da yaraşır, çok söylemekten gâyet ihtiraz ederler. Zira kendine zarar derkârdır. Rûhâniyeti selb eder. Terakkiden geri kalır. Hemen kifâyet miktarı birkaç kelamdan sonra sohbet etmeyeler. Bir Fâtiha ile kaldıra.

Her kim ki hulefâ huzuruna geldikte bir Fâtiha ile yollayalar, Fâtiha'sız göndermeyeler. Dünyaya müteâllik (18) bir şey geldikte eline almayıp bir yere koydurup gerektikçe o yerden harcayalar.

Yine halifelere lâzımdır ki mahlûktan bir şey kalbine girmeyip hatta mürşidi olan şeyhi bile hâtırına getirmekten sakınmak gerektir. Cenâbı-Hakk'a hüsn-i zan edip bana daima lütf ve ihsan eder ve tevfiğ-ı şerîfini refik eder, diye itikada ola ki; **"Ene inde zanni abdi bi"**³⁸ kelâm-ı latîfine mazhar ola. Kalbine gelen hâtırayı fıkı ede. Eğer din ve tarîkına faydalı ise rahmânidir, amel ede. Eğer dünyaya müteallik ve tabiat-i hevâya muvafık, din-u tarîkatine zararlı ise şeytanîdir. Amel etmeye sabr, tevekkül ve kemâl-i fenâda olup mahlûktan bir şey ümid etmeye. Cenâb-ı Hakk'ın kemâl-i tasarrufuna itikadde olup bir ferdin tasarrufuna kudreti olmadığına itimat eyleye. Zira cümle halk yoktur. Ne zuhûr eder, yani cümle mahlûkât Cenâb-ı Hakk'ın icâdıyla mevcûd olup cümlesi onun kabza-i tasarrufundadır. Öyle olunca bir kimse kendi başına iş görmeyince hakîkatte vücûd bulmadı.

Şimdi sa'y oluna ki bu sır kendine zuhûr edip zevk ve huzûrda ola. Pes sabır cümle enbiyâ ve evliyânın şânıdır ki asla bu âlem-i mülke nazar etmeyip bunda fakr u mezelleti ve Hak yolunda mücâhedenin envânı ihtiyâr edip kalpleriyle âlem-i melekûta ki âlem-i rûh, âlem-i mânâdır o tarafa seyr ve zevk kastında oldular.

Tevekkül de onların sıfatıdır ki Cenâb-ı Hak, halk etti ve bunca lütuf eyledi. Yine gayra muhtâc etmez diye itikad edip hemen kusuru kendilerine bulup cümle işlerini Cenâb-ı Hakk'a tefvîz edip taatinde olmuşlardır. Yine say eyleyip mahluktan her ne zerre ve zerre vücûdu neden alır ve bekâsı ne ile olur ve ne iledir. Bu şühûda vâsıl olduktan sonra sırrıyla zât-ı Hakk'ın vahdetini şühûd edip cümle kâinâtı icâd etmesini ve bir şeyin aslâ bir şeyde alâkası olmayıp hep tasarruf-ı Hakk'ın vücûd-ı hakîkisiyle mevcuttur. Cenâb-ı Hak'dan gayri olmayıp hemen (19) vücûd, hüküm, tasarruf cümle zâhir ve bâtın onunla kâim olduğu açıktır.

Yine sırr-ı fenâ u bekâyı fehm eyleyeler. Lâkin burada nice kimseler itikatlarını fesada verip ilhâd ve zındıka yolunu tuttular. İş bu mânâyı fehm etmek gerek Cenâb-ı Hak celle ve alâ hulûlden, ittihaddan ve mahlûka benzemekten, mekândan ve zamandan münezzehtir. Zât ve sıfatında şerîki ve nazîri yoktur. Ezelîdir ebedîdir, hayy ve kayyûmdur. İtikâden ehl-i sünnet bunun üzerinedir. Böyle fehm edip sırr-ı vahdeti şerîate muhalif bir başka yol zannetmeye. Başka bir yola inanmaktan gâyet sakına. Şerîati mamur bir kimseden konuşma tarzını alıp ve bir kalbi âgâh mürşidden halini tashih etmeye ihtimam edeler. Elhâsıl iş bu tarikat-i aliyyede şerîat-i Ahmediyeye muhalif asla bir şey yoktur. Ancak hata, hilâf anlayıp ve ehli olana yakîn olmadığından.

Pes lâzım olan odur ki iş bu esrârı hilâf anlamayıp hoşça fehm edip evliyâullah hakkında su-i zan olunmaya. Zira onlara su-i zan edip adâvette olanlar hakkında su-i hâtıme beliiyesi Allâh korusun vaad olunmuştur. **“men âde li veliyyen fe-kad bârazenî bil harb”**³⁹ Hadîs-i Kudsîsi'nde İmâm-ı Tayyibî ve diğer ehl-i hadîs beyan ettiler ki evliyâullah adâvet su-i hâtıme sebeptir. Şimdi bu fiilden gâyet hazer gerektir. Kaldı ki bazı meşâyih-i kirâmın kelimâtından nice hilâf-i şer' sûretinde ibrâz olunmuş. Onların garazları ecnebîden esrâr-ı tarîkını gizlemek içindir. Nitekim birinci bölümde geçmişti. Herkesin ondan hissesi yoktur. Her birinin şer'a muvafık mahal-i sahîhi vardır. Ehl-i insâf katında nümâyandır. Lâkin nazar-ı inkâr ile bakıp mahal bulamayıp hataya haml ederler. Husûsan bilmeyip anlamadığını bu misüllü makâmda ıslâh ile memur olmadıkta iştigâl abes olup günahı mukarrerdir. Hemen insaf ehli olan zâta lâayık olan “bilmem” deyip sükut etmek lâzımdır. Böylece sükut lâzım olduğunu itiraf etmek gerektir. Nice kelimeler (21) vârid olmuştur ki onların sahipleri ehl-i kemâl değillerdir. Ve mahalli sa-hîh dahî olmamıştır. Öyle olanlar bil külliye merdûd olması mukarrerdir.

Yine meşâyih-e lâzımdır ki mürid olan kimselerin itikâdini yoklayıp ehl-i sünnet itikâdine tatbik edip dini gereklilikten olan meseleleri talim ede. Aslında bu itikâdı bilmeyenin sonra ilhâda düşmesi muhakkaktır. Bu hususa ihtimam vaciptir. Allâh korusun sûret-i Hakk'dan dalâlete uğratmak gâyetle mezmumdur. Hasılı sülûktan evvel ilm-i hâlini bilek lâzımdır ve illâ terki evlâdır. Onun için İmâm Gazalî **İhyâsı**'nda buyurur; Bir adam aslından ilim tahsil etmeyip süluk eylese sonra keşf-i tarîk ile bazı şeyler feth olsa helâk olması mukarrerdir. Zira

bu esnada İblis iğvâ eder. Haberi olmaz ki necât bula onun için İmam Şarânî, **Tenbîhü'l-mukassirin** adlı kitabında beyan eder ki; Kur'an ve Hadîs-i şerîften haberdar olmayan şeyh ve mürşid olmaz. Câhillere tabi olanlar dünyada câhil, âhirette de câhildir.

Halîfenin Görevleri ve Özellikleri

Yine hulefâya lâzımdır ki şeyhinin tayin eylediği mahalden ayrılmaya, meğer şeyh izin vere, yahut bizzarure nakl iktizâ ede. Selâmet ve futûh ondadır. Eğer kendi reyîyle o bölgeden ayrılırsa felah bulmaması mukarrerdir. Ve nice böyle müşâhede olunmuştur.

Hilâfet üç kısımdır. Birincisi halîfetullahtır, ikincisi halîfe-i Rasûldür. Üçüncüsü halîfe-i şeyhtir. O ki halîfetullahtır irşada kâmil olup tayin-i Rabbânî ile istihdâm olunur. Halîfe-i Rasûl ki istidâdına göre feyz alır. Üçüncüsü halîfe-i şeyhtir. Bu üç kısmın nice alâmetleri vardır ki ehli katında malumdur. İmdi say lâzımdır ki kişi halîfetullah olup mazhar-i esmâ ve sıfât olup tarîkatta kemâl bulsın ve nice sûret uğrusu dahi bulunup asla usûl-i tarîkatten haberdar olmayıp zâhiri harâb bâtını harâb irşâd davasında olmuşlar onlara musahhara-i şeytân denilir. Maksudları celb-i dünyadır. Nice ahmak âdemler onların kıyafetine kapılıp cehillerinden nâşî tabi olup iki cihan hasaretine uğramaları mukarrerdir. (22) Bu babda mîzan, şerîat-i mutahharadır. Hemen ahkâm-ı şerîatte tekâsül ve müsâmaha eden kimse mürşid değildir. Hem dâl hem mudil olduğuna istibâh olunmayıp yanına varmak değil, belki ismini dahi zikr etmek şerîate sebep olur. Her kim şerîat ahkâmına riâyet ve tazim ederse mürşid olur.

Yine halîfelere lâzımdır ki; savm u sâlden ihtirâz ile mümkün olursa eyyâm-ı menhiyeden mâ adâda bütün sene sâim olalar. Eğer mümkün olmazsa savm-ı Dâvud'a müdâvemet edeler. Bu dahî olmazsa ilk babda zikr olunan oruçlar dahi kifâyet eder. Cümleden maksût kalbini sivâdan alıp daima Cenâb-ı Hakk'ın fikrinde olmaktır. İş bu sır ne ve cehle zuhûr ederse husulüne say edeler. Her işte hulûs arayıp öylece edeler. Zira Rasûl-i Ekrem alyhisselâtu vesselâm buyurdular ki; "ihlâsu yekfîke'el-kalîl" hulûs ile olan amel-i kalîl kifâyet eder. Bu hususta ziyâde ihtimam edeler. Selef-i sâlihîn bu yolda ziyâde çalışıp merâtib-i aliyeğe ulaştılar.

Yine bu tarîk-ı Celvetî meşâyih-i eizze-i kirâmı yanlarında etvâr ve devâir-i nefis ıstılâhâtı istiğmâl olunmayıp meşâyih-i halvetiyeye mahsus olması iş bu risâlede mufassal zikr olunmadı hemen matlub olan kalbi cenâb-ı Hak ile olmaktır.

Sa'y oluna ki bu matlûba nâil, vâsıl olup hayât-ı ebediyeye ve vücûd-ı hakkânîye mazhar ola. Meşâyih-i kirâmın kabirlerini ziyâret eyledikte hayatlarında ne vecihle riâyet ederse öyle tazim ile ziyâret edip şerîat-i garrâyı muhalif vaz ve hareket edip ezâ ve cefa etmeyeler. Yine malûm olsun ki iş bu risâlede zikr olunan erkân-ı tarîkati ve ıstılâhâtı bilip mürşid budur diye meşâyih'ten birine müracât etmek mülâhazasında olunmaya. Elbette iş bu erkânı bir şeyh-i kâmilden kabul edip zorlukta ve güçlükte rızasını gözetip hilâfete mazhar olursa fihâ, ol-

madıkta da zümre-i fukaradan sayılıp eizze-i kirâmın şefaathlerine ve menâfi-i kesîre himmetlerine mazhar olması babında say lâzımdır. Yine nice yazılacak şeyler var idi lâkin zikir olunan kifâyet miktarı olduğundan bu kadarla iktifâ olundu.

Ve'l-hamdü lillâhi rabbi'l-âlemin.

TUHFETÜ'S-SÂLIKÎN

(Şeyh Mehmed Şehâbettin Efendi (ö.1234/1819))

Hamd, zâtıyla müteferrid ve vedûd olana, her türlü mevcûdâtı cömertlik hazinesinden var edene, olanı ve olunanı yaratana -ki o mabudtur-hamd olsun.

Salât ve selâm, övülen nebisine, âline, ashâbına cûd ve kerem sahibine olsun. Bu risâleyi Hz. Şeyhü'lârif billâh Muhammed diye meşhur olan Üftâde ile Kutbü'l-enâm Azîz şeklinde şöhet bulan Mahmud Hüdâyî arasında meydana gelen ve sülûk esnasında letâiften geçen şeylerin kayıt edildiği **Vâkıât** adlı meşhur kiptan derledim.

Celvetiyye mertebelerini ve alâmetlerini, sâliklerin vuslatları anında ona ve tecellilerine nasıl ulaşacaklarını, tâlibe zikir ve evrâd esnasında lüzumlu şeyleri, gerekli mücâhedeleri, ağıyarı terki açıklamak ve hazrete mübârek bağ ile bağlanan tarîkat fukarasına hizmet amacıyla, iki dünya felahı umarak 1212/1797 senesinde iki mübârek kısa günde kaleme aldım. O Hazret, Celvetiyye Tarîkatı'nın müctehidi Allâh yolunu keşf eden, mârifetullâh hazînelerinin açıcısı, bekâbillâha ulaştıran mürşid Azîz Mahmud Hüdâyî Hazretleridir.

Malum ola ki tarîkat-i aliye-i Celvetiyye'de sülûk dört mertebeyi ıslâh etmekten ibârettir.

İlki; mertebe-i Tabîat, ikincisi, mertebe-i Nefs, Üçüncüsü, Rûh, dördüncüsü Sır'dır. Yani tarîk-ı Celvetiyye'de sülûk bu dört mertebede olan fesadı izâle ile olur. Ama mertebe-i tabiatte olan fesad, şehvet-i bâtın, şehvet-i ferctir ki hükmü ve fesadı cümle havâs-ı zâhire ve bâtınaya sârî olur. Yani tabiatte şehvet-i batn ve şehvet-i ferc oldukça onun fesadı lisân-ı kalpte göz ve kulakta elde ve ayakta kuvvet ve hayalde vesair dış azalarda; kuvve-i bâtınada ceryân eder. Bunları bile fâsid kılar, zulmeti ile kaplar, bunları ubûdiyetten muattal eder.

Ama mertebe-i nefste olan fesad ahlâk-ı zemîmedir ki bu da bütün zâhir ve bâtında olan âzâ ve kuvveye sârî olup cümlesini ifsâd eder. Cümlesinde ahlâk-ı zemîme eserleri zâhir olur.

Ama mertebe-i ruhta olan fesad cehâlettir. Yani Hakk'a câhil olmaktır. Ama mertebe-i sırda olan fesad masivaullaha vücûd-ı hakîki verip muhabbet ve meyl etmektir.

Evvelâ lâzımdır ki tabiat-i fesadını izâle edip ıslâh eyleye. Ta ki cemî âzâ-i zâhire ve bâtınası zulmetten halâs ola. Taat ve ibâdete yol bula. Hakk'ın kurbiyetine lâyıq ve sezâ ola. Zira tabiat ıslâh olmadıkca nefis ıslâh olmaz, ahlâk-ı zemîmesinden halâs bulmaz. Gerçi tabiatine mağlub olan bazı kimselerde ahlâk-ı hamî-

de zuhûr eder. Lâkin fî nefsi'l-emr nefsi sâlih olduğundan değildir. Belki tabiatının muktezâsıyla meşgul olduğu ecilden nefis kendinden razı olup muhalifini terk etmiştir. Tabiat-i zevkine dalmıştır. Zira nefsin kârî rabbisine muhaliftir. Ne vecihle olur ise olsun, çünkü mertebe-i tabiatte hâlikına muhalefet vardır. Bazı kere o kadar ile kanaat eder. Ve kendi hevasını unutup terk eder. Böyle olan kimseler tabiatın bazı şehvâtını terk eyleseler hafâda olan ahlâk-ı zemîmesi bir bir zâhir olmaya başlar.

Görülmez mi ki erbâb-ı tabiatin hâl-i sıyâmda ahlâk-ı zemîmesi yüz göstermeye başlar. İşte bu misüllü kimseler gâfil-i mağbundur ki nefsin zâhirine aldanmış gizlisinden gafildir. Nitekim tabiatini ıslâh ettim. Ve hem edip nefsi fâsid olan kimseler câhil-i zebundur ki nefesine mağlup olmuş ve ahlâk-ı zemîmesinden bî haber kalmıştır. Yani şol kimseler ki tabiat-i şehvâtın terk etmeyi kendine âdet etmiş amma nefesine ruhsat verip ahlâk-ı zemîmesini icrâ etmekte nefsin kendi üzerine hakim kılınmıştır.

İşte böyle olan kimseler tabiatlerine olan muhaliflerine mağrûr olup nefislerinin fesadından bî haber kalırlar. Evvelki sınıf ekser merâyı ya ehl-i ucûb olur eğer tabiat-ı nefsin ikisinde de fesadı olur ise fasık, mu'lin u zâlim, mütekebbir olur. Âsi, mu'terif afve yakîn olduğundan nasihat ile intibahı esheldir. Amma merâyı ve ehl-i ucubün teyakkuz ve intibahı müşkildir. Ve fâsık mu'lin, zalim mütekebbirin felahı zordur.

Velhasıl nefsin ıslâhı tabiatin ıslâhına mevkuftur. Tabiatin kemâl-i ıslâhı nefsin ıslâhına menûttur. Yani her birinin ıslâhı âhirin ıslâhı üzerine devir eder. İşte sâlik Hakk'a ve âşık-ı sâdıkâ lâzımdır ki nitekim Kur'ân-ı ızâmde gelir; **“ve câ-hidû fillâhi Hakka cihâdih hüvectebâküm vemâ ceale aleyküm fi'd-dîni min harac”**⁴⁰ emrine imtisâl edip tabiat ve nefsinin ikisiyle birden mücâhede kıla ki cihâd-ı ekberdir. Kul'dan bi tarîkî'l-kesb matluptur. Amma fevkinde olan iki mertebenin ıslâhı vehbidir ki nitekim Kur'ân-ı Kerîm'de gelir; **“Vellezîne câhedû finâ lenehdiyennehüm sübûlenâ”**⁴¹ muktezasınca geçen ki sâlik tabiat ve nefsiyle mücâhede kılıp onları ıslâh ede, cânib-i cenâb-ı feyyâzdan hidâyet gelip ruh ve sırrın ıslâhına yol açılır. Ve tabiatin ıslâhı şerîat ile olur ki sâlik şehvet-i batna ve şehvet-i ferce dair olan kârını şerîate tatbik eder. Mutabık olmaya-nı terk eder. Mutabık olan da hadd-i itidâle riâyet eder. Meselâ yiyecekler ve içeceklerden mâ hâzır olan tîb-i taama kanaat eder. Ve arzu-yı tabiat için teklifi terk eder. Ve gıda olup zuuf vermeyecek taamla iktifâ eder.

Tembellik verecek kadar taamı çok etmez ve haram olan cimadan hazer ettiği gibi cima-ı helâle dahi ifrattan hazer eder. Cemi havas-ı zâhire ve bâtınasını şer'ide nehy olunan şehvât-ı tabiaten ve lâzım olmayan mübâhât-ı tabiiyyeden men eder. Ve bu mücâhedeyi ömrünün sonuna kadar kendine saadet bilir. Ömrünün sonuna dek bu mücâhede sâbit olur. Zira tabiatin ıslâhı zuhûr eden şehvâtını ve arzusunu men edip bu vecihle tabiate galip olmaktır. Yoksa bütün şehvâtı münkatı ve aslından kal'ı olup gitmek değildir. Şu cihetten ki eğer tabiatın şehvâtı bütün bütün münkatı ve mün'adim olsa mücâhede kalmaz. Terakkî ise mücâhede ile olur. Yol mücâhede ile alınır. Kurbet ve vuslat mücâhede ile bulunur. Tabiata galib olmak da sıyâmın şiddet-i tesiri vardır. Onun için

Ramazan ile bile Recep, Şaban sitte-i şevvâl, aşr-ı Zilhicce, aşr-ı Muharremi ve her elli ve yirmi ve her aydan on üçüncü ve on dördüncü ve on beşince günleri oruçlu olmak **tarikatimizin edebindendir**. Bunların faziletleri hakkında nice ehâdis ve âsâr vârid olmuştur. Nice fevâid ve esrâr müşâhede kılınmıştır. Bu risale onların zikr u irâdına mütehammil değildir. Tabiatın ıslâhı nefsin ıslâhına nisbet ile âsân görünür. Amma nefsin ıslâhından ziyâde müşkildir. Bu mertebede kemâl-i ihtimâm ve tamâm-ı ihtiyât lâzımdır.

Eğer nefis hicâb-ı azamdır. Yani nefis hicab olmakta tabiate gâlibtir. Amma tabiatın ıslâhı ziyâde müşkildir. Bu dahi malum ola ki bu babda mücâhede ile teklif olunur. Kimine şiddet-i riyâzet ve kesret-i müâhede ile, kimine lütf-ı riyâzet ve haffet-i mücâhede ile teklif olunur. Ahşâsın ahvâline riâyet olunmak lâzımdır. Emzûceye de riâyet lâzımdır. Zira emizcenin kuvvet ve zu'funun bu babda azim medhali vardır. Haramdan ictinab ve adetinden ziyâde nefâis ekl etmekten haddinden ziyâde taam etmekten vesair şehvât-ı tabiyyeden ihtiraz lâzımdır. Ramazan orucuna ve bazı nafil oruçlara riâyet lâzımdır. Zira bunlar cümle emzûceye göre ve ahvâle nazar ile vaz ve tayin olunmuştur ki cümle eşhâs bunlarda müsavidir. Ve tabiatın ıslâh olunmasının alâmeti budur ki tabiat ıslâh olduktan matlûb-ı hakîkî olan Hak Taalâ cânibine meyl-i hakîki-i dâimî zuhûr eder ki fecr-i sâdık gibi dâimdir. Eğer tabiatın ıslâhından önce Hak Teâlâ canibine meyl zuhûr eder amma fecr-i kâzib gibidir ki daimi değildir. Bir an var ise bir an yoktur ve bir alâmeti dahi budur ki sâlik, tabiatıyla mücâhededinde zevk-i cennet bulur. mücâhededen lezzet ve halâvet alır.

Bir alâmeti de budur ki; eğer salığın envâra istidadı var ise kendine nûr-ı siyah îta olunur. Ve bu mücâhedenin ceza-yı cezili budur ki salığe tecelli-i rubûbiyet zuhûr eder. Yani tabiatı ıslâh anında Hak Taalâ'nın mevcûdata taalluk eden esmâsı ki âlim, mürîd, Kadir, Semî, Basîr, Hâlik, Rezzâk ve bunlar gibi isimlerdir. Bu isimler ile Hak Taalâ'nın insafını keşf ve şuhûd eder ki emr-i zevkîdir. Nitekim zâik olanlara malumdur.

“Leyse'l-haberu ke'l-ayân” yani sâlik sa'y ile ki bu sa'ye nâil olası nice bir kayd u tabiate bende ve şehvet arzusuna ekendesin. İşte ömrün ahz olmakta ve vakt-i ecel yaklaşmaktadır. Sermâye-i ömrünü arzu-yı tabiate sarf eyledin faidedir. Zam edip kendine küllî zararlar eyledin. Eğer mücâhededeki lezzetden bi haber olduğundan şehvata inhimâk sana hoş gelir fe amma eğer ol lezzetden haberdar olsan ve o zevkten enmûzec görsen cümle arzuyu terk eder idin. Ve mücâhede yolluk tutar giderdin. Gel imdi âhirde hasret ve nedâmet çekersin. Ve binlerce mihnetlere uğrarsın (30) Bu mertebede sâliğe lâzımdır ki tabiatını ıslâh ile mukayyed olması sebebiyle halkın kendine sâlih dediklerine inanma ve ikbal edip dua dilediklerine mağrûr olmaya ta kendine cânib-i Hak'dan sâlih namı îta kılınmadıkça kendini sâlihlerden addetmeye, zira henüz salahı ârizidir ki aslî olmamıştır.

Ehl-i gaflet ve erbâb-ı masiyeti görüp tan etmekten külliyan hazer etmek lâzımdır. Ve şeyhten izinsiz kendi hanesinde adet olmayan nefis taam ekl etmekten de hazer lâzımdır. Her ne kadar teklifsiz husule geldiyse de belki iyal ve evladına eklettirir. Amma şeyhinden izin alır ise zarar vermez ve bu mertebe de halin-

ce kesret-i sıyâme iştiğal lâzımdır. Kesret-i zikre değil belki şeyhinin tayin eylediği aded-i muayyen ile iktifa eder. Ve tabiatın ıslâhında tabiatın fesadından neş’et eden nefsin bazı ahlâkına zuuf ve fütur gelir. Velâkin külliyyen hamideye tebdil olmaz. Ve tabiatın fesadından neş’et eden ahlâk-ı zemime şol ahlâktır ki inde’l-havas rezalet hacâleti mucib-i hırs, tam’, buhl gibi geçen ki tabiati ıslâh ola salîğın zâhiri nûr-ı şerîat ile münevver olur. Ol vakit kesret-i zikre iştiğal zamanı gelir. Salîğın zikrini teksir eder. Ve mertebe-i tabiatın evveli nefis-i emareddir ki tabiat-i muzlimedir. Erbabı şehvet-i şenâyeye dalmıştır.

“Ülâike ke’l-enâmi bel hüm edall ve ülâike hümü’l-ğâfilün”⁴² mâ sadak ve ehl-i azaba mülhak olmuştur. Ve evsat Nefs-i Levvâme derecesidir ki ashâbı mühime emken-i envâr kalb âsârıyla münevver ve âsâr-ı ilhâmât-ı ilâhiye ile bil vâsıta müberreklerdir. Gah levvâme hükmü zuhûr edip cenâb-ı izzete müteveccih ve müncezip olurlar. Kah emmâre âsârı peyda olup tabiyet-i muzlimeye tenez-zül etmeleri sebebiyle mükedder olurlar. Ve menzillerini görüp daima selâmette ve feryada olurlar onun için bu dereceye Levvâme derler.

Sonuncusu Nefs-i Mülhime derecesidir ki ashâb-ı mağrib tabiate vâsıl olmuştur. Şems-i ruhun ayni tabiat-i muzlime-i hârede gurubunu müşahede kılarlar. Ve Nâr-ı hâmiye ve cahîm-i mü’limenin derekâtını muayene ederler. Ve bunlar gibi nice esrâr-ı garîbeye nâil ve kûsûfât-ı vehmiyyeye vâsıl olurlar. Ve bunların dahi ilhâmâtı bi’l-vâsıtaadır.

Levvâme ashabının bil vâsıta olduğu gibi bu mülhime derecesi de mertebe-i tabiatın ahiri, ve mertebe-i nefsin evvelidir.

Sâlik ikinci mertebe ki mertebe-i nefsdır. Onda dahi say-i belîğ eder. Ahlâk-ı zemimesini tedricle hamideye tebdil eder. Mesela kibri zâhir oldukça tevazu ve gadap peyda oldukça hilme tahvil eder. Şol mertebeye varınca ki zemimeyi hamideye tebdil etmek kendine mülk ola. Ve bu tarîk ile havâs-ı zâhire ve bâtinesını nefinden halas eder. Ve ahlâk-ı zemime eserinden pak eder. Ve bu halette ârız olan mücâhedeye tahammül eder. Ve mücâhedeyi ilâ âhiri’l-ömr kendine saadet bilir. Zira nefsin ıslâhı ahlâk-ı zemimesi zuhûr ettikce hamideye tebdil, kendine mülk olmaktır. Yoksa bütün bütün mün’adim ve zâil olmak değildir. Ve illa mücâhede kalmaz. Ve terakkî dahi bulunmaz ve nefsin ıslâhı tarîkat ile olur ki Hazerat-ı meşâyihin beyan buyurdıkları ahlâk-ı hamîdeden ibarettir. Bu babda kanûn-ı külli budur ki şol halk ki enaniyet ve vücûd irâs ede, ol huluk-ı mezmûmedir. Indel havas hacâlet ve rezellatı mûcib olan huluk-ı mezmûme olduğu gibi ve şol hulk ki mahviyet ve fenâ irâs ede. Ol hulk-ı mahmuddur. İşte bu cihetten ahlâk dahi eşhâsın ihtilâfıyla muhtelifdir. Zira bazı huluk vardır ki bazı kimseye enâniyet getirir ve mezmûm olur. Ve bazı kimseye mahviyyet getirir Mahmud olur. Enaniyet ve mahviyet dahi eşhâsın ihtilâfıyla muhtelifdir. (32)

Bu mertebe de hiyel-i nefisten kemâl-i ihtirâz lâzımdır. Zira çok kere nefis mahviyet suretinde enâniyet ilka eder. Ve bu surette salîğe layık olan yine ol mahviyeti icrâ edip enâniyet hatırasına lâşe menzilesine koyup itibâr etmemektir. Ve nefsin ıslâhında nevâfil-i salâtın azim tesiri vardır. Onun için ikiden on iki rek’ata varınca teheccüt namazı ve dört rekât tulu-ı şemsden sonra vakt-i kerâhet çıktıkda işrak namazı ve duha vaktinde iki rekattan on iki rek’ata dek duha

Pîr Üftade Dergahında destarsız, yeşil on sekiz terkli Taç, yeşil destarlı koyu yeşil terkli Celveti Taç

namazı, akşamın farzı ve sünnetinden sonra dört yahut altı rekat evvabin namazı, ve her abdest akabinde iki rekat şükr-i vudû namazı, öğlenin ve yatsının son sünnetlerini dört kılmak tarîkatımızın âdabındandır.

Bunlarda dahi eşhâsın haline riâyet olunur. Ve haline göre teklif olunur. Ve tabiatın ıslâhı eğerçi rütbede mbukaddemdir. Velâkin nefsin ra'veti bil cümle gitmeyince tabiat ıslâha meyl etmez. Onun için evvela nefse kendi mertebesinden yani ahlâk mertebesinden mücâhede ve tabiat mertebesinden yani şehvet mertebesinden ruhsat gösterilir. Yani muharremattan mâ adada âdeti üzere ibka olunur. Ta nefsinden ruunet yani ubudiyetten nefreti fil cümle zâil olunca ve ra'vetinin şiddeti gidinceye kadar geçen ki şiddeti zâil ola. Ol vakit tabîat ile dahi mücâhedeye say eder. İşte bu cihettendir ki evvela nevâfil-i salât ile teklif sonra vakti geldikte nafîle oruçlarla teklif olunur.

Mertebe-i nefste şeyhin emir ve nehyine muhalefet etmekten külli hazer lâzımdır. Ve illa yolundan şaşar ve dâvâ-yı bâtılâya düşer. Nefsin ıslâh olmasının alâmeti budur ki nefis, ıslâh oldukta cenâb-ı izzet cânibini kuvvetle taleb-i sahîh hâsıl olunur. Sâlik cennetin nimetinden ziyâde mücâhedede lezzet bulur. Ve eğer envâra istidâdı var ise kendine nûr-ı Ahmer verilir. Nefsiyle mücâhedesı mukâbelesinde mükâfat olarak (tecelli-i uluhiyet vâki olur ki Hak Taala'nın cemi esmâsıyla gerek mevcûdâta (33) taalluk etsin gerek etmesin cümle esmâsıyla ittisaf keşf ve cemi merâtib-i ilâhiye ve kevnîyeyi câmi olduğu zâhir olur. Bu esnada zikre devam lâzım gelir.

Mertebe-i nefsin bidâyeti nefis-i mülhime derecesidir. Nitekim açıklaması daha önce geçti. Ve vasatı nefis-i mutmainne derecesidir. Ashab-ı şems-i hakikat yani rûh-ı insânî, insaniyetin matlaında kâimlerdir ki **“Lem nec'al lehüm min dünü-hâ sitrâ”**⁴³ iklim-i tabiatte mütemekkin olan şeytan ve hemmin iki karni yani iki

boynuzu üzere o şemsin tuluunu keşf ederler. Ve o şemsin nuru şuaından hâyem-i hayrân ve pür-yân, uryân olur. Ve boynuzun bir kuvve-i gadabiye, vahdet-i hâmiye-i câhiliyedir ki karn-ı yümnâdır. Biri dahi kuvve-i şehvâniye-i mühli-kedir ki karn-ı yüsrâdır bu derecenin sahibi zevî'l-karneyn olur. Zira yedi yümnâsıyla şark-ı hakikat ve yed-i yüsrâsıyla keyfe mâ yeşâ adâlet-i aliye ve istikâmet-i müteâliye ile tasarruf eder. Mealik-i âdil olur. Ve yine yed-i yümnâsıyla kuvve-i gadabiyyeyi muvafakat-ı sünnet ve mütebaat-i şeriat üzerine zabt eder. Ve yed-i yüsrâsıyla kuvve-i şehvâniyeyi meşreb-i şekâvetinden ve kuvvei vehmiyye muktezasından men eder. Ve bu derece sahipleri; **“Mûtû kalbe en temûtû”**⁴⁴ emrine imtisal edip mevt-i irâdi ile meyyit olmuşlardır.

Bu cihetle mevt ile münasebetleri vardır. Ve nice esrâr-ı garîbe ve ulûm-ı acîbe-ye mâlik olurlar. Ve bunların ilhâmâtı ekseriyâ bil' vâsıta ve kah bilâ vasıtaadır. Zira makâm-ı cem dir. Ve zât-ı insân sırr-ı zât-ı ilâhiyi müşâhede makâmıdır. Ve onlar henüz merâtib-i nefsi tecavüz etmedikleri ecilden meşâyih indinde avâm ehl-i imandandır.

Ve mertebe-i nefsin nihâyeti makâm-ı kalbtir ki ashâbı, zümre-i havâssa dahil olmuşlardır. Ve mevt-i irâdi ile meyyit olur. Kubûr-ı kalbiyede medfûn olmuşlardır. Dünyadan geçip âlem-i berzaha varmışlardır. Lâkin haşr olup ahrete harîç ve bâriz olmamışlardır. Mevt ile şiddet-i münâsebetleri vardır. (34)

Ehl-i kubûra müttalilerdir. Bunların ilhâmâtı bil vâsıtaadır. Mertebe-i nefsi tek-milde cihet-i ilmiyesi olup sâhib-i gayret ve ehl-i himmet olan sâliğe hilâfet-i mâneviye verilmek caiz olur.

Evvela kendi nefesine saniyen mâ dûnunda olanlara halîfe olur. Ve bu mertebeden mukaddem hilâfet verilmek caiz olmaz. Meğer ehl-i sebat ola. Ona hilâfet-i Sûriye verilmek caiz olur. Avâmı cennete irşad için amma hilâfet-i hakîkiye cemi merâtibini tekmiil edip fenâ-yı külliye vûsul sonra bekâ billâhe izn-i rabbânî ile ric'at anında olur ki cânib-i Hak'dan ita olunur. Erbâb-ı akıl kalildir. Ve bu iki mertebede yani mertebe-i tabiat ve mertebe-i nefisde sâlik âlem-i mülkdedir. Onun için mücâhede kendine ağır gelir.

Ve mertebe-i rûh ve mertebe-i sır âlem-i melekûttadır. O mertebelerde mücâhede kalmaz. yani mücâhede leziz olur. Tabiat-i nefis ıslâh oldukda mertebe-i rûha terakkî eder. Cenâb-ı Hakk'ın esmâ ve sıfatına ve zât-ı a'lâsına dair meârif-i ilâhiye keşf olunmaya başlar. Rûh'a kuvvet gelir. Cehâletten halâs olur. Dost haberleri gelmeye başlar. Cenâb-ı semtinden vuslat bâd-ı sabâları esmeye başlar. Mahbûb bî himmetâ revâhı ulaşmaya başlar. Meşakket gider, rahat gelir. Zahmet gider, rahmet gelir. Ancak firkat elemi ve ayrılık zahmı kalır. Bu şekilde ruh ıslâh oldukda alâmeti budur ki sâliği aşk-ı hakîkî ihâta eder. Şöyle ki evlâd u iyâlini, meta u malını kendi canını cümle feramûş eder. Ya hazret-i maşûk nâlesini zebân haline tesbih eder. Ve daima vird eder. Bu halde dünya ve ahireti bir pula almaz. Ve maşûkunun bir ednâ nikâhını nice yüzbin kere yüz bin cevâhir girân behâya satmaz. Ve bir alâmeti dahi budur ki, envâra istidâdı var ise kendine nûr-ı ahdar verilir. Ve bu mertebe de lâzımdır ki zuhûr eden maarif-i ilâhiyeyi şeriate tatbik ede. Mutabık gelir ise kabul eder. Ve illa hali üzere terk eder. Red ve inkardan hazer eder. (35)

Zira nice maarif-i ilâhiye vardır ki zâhiri şerîata muhalif görünür. Nefsü'l-emirde ayn-ı şerîattir. Vakti geldiğinde hakikat-i hal kendine münkeşif olur. O vakitte şer-i şerîfe mütabakatı zâhir olur. Meğer ki kendine külliye hâtıra ola o vakit zâhir-i şerîat ile red ve inkar etmekte beis yoktur.

Mertebe-i rûha terakki edildikte fil cümle mücâhededesine tahfif eder. “Nefsüke mutîuke ferfak bihâ”⁴⁵ emrine imtisal eder. Zuhûr eden maarif-i ilâhiyeyi ehline ve nâ ehline keşf etmekten külliye hazer lâzımdır. Ve illa mahrum kalır. Lâkin kendine keşf lâzımdır.

Mertebe-i rûhun bidâyeti makâm-ı kalbtir. Nihâyeti ufuk-ı emîndir ki erbâb-ı havâs bülüğuna dahil olurlar. Ve ahassü'l-havâs cümlesinden olmaya daima sa'y ve ictihâd ederler. Onlara da olan ilham bi vâsıtaadır. Bu mertebe de münkeşif olan maarif-i ilâhiyenin galebesi sebebiyle mâsivada olan vücûd, vücûd-ı mecâzî-i vehmî olduğunu iz'ân etmeye başlar. Mertebe-i sırta terakki eder ki Rûhu'l-kutb makâmıdır. Lisanen zikri; **“Lâ ilâhe illallâh”** olduğu gibi hâlen zikri, **“Lâ mevcûde illallâh”** olur. Ve nefy-i masivâ kılınmak başlar. Şöyle ki cümle mâsivadan vücûd-ı hakîkiyi nefy eder. Sırrını mâsivadan tahlis eder. Ve bu şekilde sırrını ıslâh ile ancak kendi vücûdu kalır. O esnada vadi-i hayrete düşer ki o şu haldir ki o halde sâlik rabbini bilir lâkin kendinde kalmak sebebiyle rabbine vâsıl olmaya kadir olmaz. Bu hale vadi-i hayret tabir olunur. Eğer envâra istidadı var ise kendine nûr-ı ebyaz verilir. Bu mertebede salîge dost kapısı açılır. Başına atıye-i kudûmiye saçılır. Her taraftan “merhaba” sadâları gelir. Ve her yönden “Yâ Abdî” nidaları gelir. Bu mertebede sâlik min cihetin vâsıl ve min cihetin gayr-i vâsıldır. Onun için bu mertebede aşk gider, hayret gelir. Kimisi âhir-i ömrüne dek hayrette kalır. Kimisi bir an ve bir zaman onda tevakkuf eder, görür dostu vâsıl olmuştur. (36)

Lâkin hicâbı ancak kendi vücûdudur. Hemen varlık libâsından uryan olup fenâyı küllî ihramına girer. Bu şekilde Kabe-i zatî şuhud eder. Binlerce ihtiram ve tazim ile ziyaret ve tavaf kılar ki bu makâma “Makâm-ı ev ednâ” derler. Ve “makâm-ı ahfâ” derler. Bunun ehlinde vücûd ve yakîn olmaz ayn-ı Hak'da müstehlek olur. Ve ayn-ı Hak ile kıyâm ve hareket bulur. O makamda ikilik olmaz orası Ahadiyyet makâmıdır. Onda olan hitâb-ı müstedâb zât-ı mukaddeseden zât-ı mukaddeseyedir. O makâma vâsıl olan kimsenin şanı; **“Lâ mevcûde illallâh”, “velâ fî cübbeti'l-vücûdu sivâh”** dir. **“el-fakru sevvâdü'l-vechi fî'd-dâreyn”** sırrı vekârımızdır. Ve **“izâ etemme'l-fakru fehüvellah”** keliması buna işaretir. Bunun ehlinde vücûd kendi vücûdu değildir. Ve tasarruf kendi tasarrufu değildir. İşte bu makâmda süluk-i Celvetî tamam olur. Ama makâmâtı tamam olmaz. Bu makâmdan sonra yine âlem-i bekâyâ ve makâm-ı kâb-ı kavseyne rücû etmek âhir makâmât-ı Celvetîdir ki bu makâmda kesret ile vahdet cem olmuştur. Kesret vahdete ve vahdet kesrete mâni olmaz, cemü'l-cem makâmıdır.

Bu makâmda eşyanın vücûdunu min haysü'l-bâtın ayn-ı Hak olarak şühûd eder. İşte hakîki celvetî budur. Tarîk-ı celvetîde sâlik merâtib-i erbaadan hangi mertebede olduğu rûya ile mâlum olur. Havâtır ile de malum olur. Belki havâtıra itibar da ziyâdedir. Havâtır dördtür. Biri şeytanidir ki şehvete dairdir. Bazen maarif suretinde da zuhûr eder. Bu hatıra mertebe-i tabiatte olur.

Birisi de nefsanidir ki ahlâk-ı zemimeye dairdir. Mertebe-i nefsin hatırasıdır. Mertebe-i nefsin hatırasıdır.

Birisi de melekidir ki taat ve ibadâta, hayrât ve hasenâta ve terk-i menhiyâta dairdir. Mertebe-i ruhdur ki

Birisi de rahmanidir ki maarife dairdir. Hatıra suretinde olur ise mertebe-i ruhun hatırasıdır. Ve eğer tecelli suretinde olur ise mertebe-i sırrındır. Ekseriya hangi hatıra hutûr eder ise ve kalbi (37) hangisi ile olur ise o hatıranın mertebe-sindedir. Ve eğer bazı kere mertebesinden mâ adâ mertebede hatıra hutûr eder ise o mertebeye tenezzüle alâmettir. Eğer hatırası ednâ ise veyahut terakkiye imarettir. Eğer hatırası alâ ise evvelki surette istiğfâr ve ikinci surette şükre mübâderet eder. Ve evvelki iki mertebede olarak zikri kelime-i tevhîddir.

Mertebe-i ruhda eğer nefyden nefret gelir ise ism-i celâldir. Eğer nefret gelmez ise yine tevhîddir. Mertebe-i sırda ve her hal kelime-i tevhîddir. Vadi-i hayrette kelime-i tevhîd ile ism-i hû dur. Kelime-i tevhîd de mânâ üçtür. Birisi; “Lâ mâ-bûde illallâh”dır. Birisi de; “Lâ maksude illallâh”dır. Birisi; “Lâ mevcûde illallâh”dır. Mertebe-i tabiatte ve mertebe-i nefste evvelki mânâyı mülâhaza eder. Ve eğer bir nesneyi taleb hatırası meyl, muhabbet zuhûr eder ise; “lâ mahbûbe illallâh” mânâsının mülâhaza eder. Ta ki ol hatıra zâil ola. Ve mertebe-i ruhda ikinci mânâyı, mertebe-i sırda üçüncü mânâyı mülâhaza eder. Mertebe-i nefiste nefsin bade'l-ıslâh mertebe-i ruha terakki eyledikte cemi esmâya birden izin verilmek caiz olur.

Lâkin aded-i muayyen ile telkin olunur. Ve gecelerde harf-i nida ile mülâzemet olunur. Ve bu tarîkde yedi esmâ-i fenâiyeden başka beş esmâ-i bekâiye da vardır. “**Vehhâb, Fettâh, Vâhid, Ahad, Samed**” tir. Bu tarîkde eğer eyyâm-ı mübâreke de itikâf olarak halvet vardır. Lâkin riyâzet ile erbaîn yoktur. Belki ona bedel evkât akabinde kırkar salavât-ı şerîfe getirilip hâssa-i erbaîni mütezammin-dir. Vallâhu'l-muvaffık ve'l-mürşid.

DİPNOTLAR

¹ Millet Ktp., Ali Emîrî, Şer'iyye, nr. 1099

² Bu risâle tarafımızdan yeni yazıya aktarılmıştır. bk. H. Mahmut Yücer, “Selimiye Tekkesi Şeyhi Konyalı Ali Behçet Efendi ve Risâle-i Ubeydiye-i Nakşibendiyye Adlı Eseri”, II. Üsküdar Sempozyumu, 24-26 Nisan 2004, ss.74-100.

³ İ.Kara-H. Mahmut Yücer, “Trabzonlu Yusuf Şevki Efendi ve Hücetü's-sâlikin Adlı Eseri”, Tasavvuf İlmi Akademik Dergi, yıl.5, sy.13, ss. 323-362.

⁴ Süleyman b. Halil, Behçetü'l-Ârifin ve Ravzatü's-sâlikîn, İÜ. Ktp, TY, nr.741; Muhammed Sâdık Erzincânî, Âdâbü's-sâlikîn, Âtîf Ef. Ktp, nr.1402; Abdulfettah Hâlid en-Nakşibendî, Âdâbü'z-zâkirîn Necâtü's-sâlikîn, DİB Ktp, nr. 20836; Muhammed Said Hâdimî, el-Arâis (Terbiyetü's-sâlikîn) 9 Eylül İlahiyat Fak. Ktp. Yazma, nr. 27569.

⁵ Büyük Rûşen Efendi (ö.1209/1795) Safer 1132/Aralık 1719'da Mudanya'da doğmuştur. Dedesi Mustafa Efendi, Atpazârî Osman Efendi'nin; babası Abdurrahman Efendi (ö.1164/1751) ise İsmail Hakkı Bursevî'nin halifesidir. Rûşen Efendi dünyaya geldiğinde İsmail Hakkı Bursevî de Mudanya'da idi. Rûşen Efendi, seyr u sülûkünü İsmail Hakkı Bursevî'nin halifelerinden Çorlulu Ahmed Pertevî Efendi'den (ö.1182/1768) ikmâl etmiştir. 1149/1736'da İstanbul'a gelmiş ve uzun yıllar Sultan Ahmed Câmîi'nde kürsi vâizliği görevinde bulunmuştur. Bir ara babasının şeyhlik yaptığı Kapıağası Zâviyesi'nin meşihatini üstlenmiştir. Ardından, 1188/1774'te Hüdâyî Âsitânesi'ne ondokuzuncu postnişin olarak tâyin edilmiştir. 1198/1783-84'te şeyhliği hatt-ı hümayûn ile kaldırılarak memleketi Mudanya'ya sürülmüştür. Yerine el-Hâc Mehmed Sıddık Efendi yirminci sırada vekâleten tâyin edilmiştir. Ancak kısa bir süre sonra 1199/1784-85'te adı geçen şeyhin görevden alınması üzerine yirmi birinci postnişin olarak tekrar meşihate getirilmiş ve vefât edinceye kadar fasilasız bu görevi sürdürmüştür. Rûşen Efendi, 12 Şâbân 1209/4 Mart 1795'te 125 vefât etmiş ve Hüdâyî Âsitânesi'ne defnedilmiştir. 125 (Âkifzâde, age, s. 89; Vassâf, Sefine, III, 23; H. Kâmil Yılmaz, a.g.e., s. 266.)

⁶ Vassâf, a.g.e., III, 26; Süreyyâ, aynı yer; Tabibzâde, aynı yer.

⁷ Vassâf, Sefine, III, 26.

⁸ Ayvansarâyî, age, II, 200; Vassâf, age, III, 22, Tabibzâde, age, s. 73; Bursalı, age, I, 201. Aslen Şumnulu olan Fenâyî Mustafa Efendi (ö.1115/1703-04), Selâmî Ali Efendi'nin halifelerindendir. Tasavvufa intisabından önce Yeniçerilerin yirminci bölüğünün odabaşısı olduğu için "Odabaşı Şeyhi" olarak meşhur olmuştur. Beşiktaş'ta Yahyâ Efendi Dergâhı'na yakîn bir yerde inşa ettirdiği tekkesinde, hayâtının sonuna kadar irşad faaliyetlerinde bulunmuştur. Mustafa Efendi, "Şîr-i Hüdâ" terkiбинin delâlet ettiği 1115/1703-04'te vefât etmiştir. (Bursalı, a.g.e., I, 140.)

Ey cemâlin pertevîn âlemde peydâ eyleyen,

Yine ol âyînede hüsnün temâşâ eyleyen.

Bir avuç toprağa salmış câm-ı aşkın cür'asın,

Kimini âkil kimin mecnûn u şeydâ eyleyen.

Şems-i vahdet zerresinden âb-ı kilde var eser,

Çeşm ü akli pes odur dâna vü binâ eyleyen.

diyen Fenâyî Mustafa Efendi şâir bir zattır. Fenâyî Mustafa Efendi, "Keşf olur âna bütün mâhiyeti kevn ü mekân / Sırr-ı tevhîd olsa bir âyine-i dilde âyân" beytinde, kâinâtın mâhiyetini keşfetmenin, ancak tevhîd sırrının gönül aynasına yerleştirilmesi ile mümkün olabileceğini ifâde etmiştir. Bursalı, a.g.e., I, 140. R. Muslu, Tasavvuf (XVIII.yy), 2003 İstanbul, ss, 355-356.

⁹ Ayvansarâyî, aynı yer; Vassâf, aynı yer; Süreyyâ, a.g.e., IV, 649; Bursalı, aynı yer; H. Kâmil Yılmaz, age, s. 265.

¹⁰ Tabibzâde, aynı yer; Bursalı, aynı yer.

¹¹ Ayvansarâyî, aynı yer; Vassâf, a.g.e., III, 23; Bursalı, aynı yer; H. Kâmil Yılmaz, aynı yer.

¹² Bursalı, a.g.e., I, 202.

¹³ Aynı yer.

¹⁴ SÜL. Ktp, H. Mahmud, nr. 2715 (20-21 vr.).

¹⁵ Abdulganî Nablusî'nin Hüdâyî Hazretlerinin Tecelliyâtı'na yaptığı "Lemeâtü'l-berkî'n-Necdî şerhu tecelliyâtı Mahmud Efendi" isimli eserinin mukaddimesine yaptığı ilâvelerdir. bk. Bursalı, aynı yer.

¹⁶ Mecâlis tarzında yüksek öğütlerden bahseder. Tuhfetü'l-vaaz olarak da anılan eser için bk. Hacı Selim Ağa Ktp, Hüdâyî, nr. 336, 623.

¹⁷ İmâm-ı A'zam'ın menkıbeleri, ictihad ve istinbatları ile belli başlı fikhî meselelerden bahseder. bk. Hacı Selim Ağa Ktp, Hüdâyî, nr. 392.

¹⁸ Hacı Selim Ağa Ktp, Hüdâyî, nr. 392.

- ¹⁹ Azîz Mahmud Hüdâyî'nin "Ezelden aşkla biz yâne geldik / Hakikat şem'ine pervâne geldik" matla'lı ilâhisinin şerhidir. bk. Hacı Selim Ağa, Hüdâyî, nr. 392.
- ²⁰ Arapça olarak kaleme alınmıştır. Hadis ilmiyle ilgili "Mesâbih" adlı eserin şerhidir. bk. Bursa-lı, aynı yer.
- ²¹ Yusuf süresinin tefsiridir. Arapça ve matbudur. Bazı nüshaları için bk. SÜL. Ktp, H. Hayri-Abdul-lah Efendi nr. 216; Murad Buhârî, nr. 44; Atıf Efendi Ktp, Atıf Efendi Eki, nr. 1329; Bursalı, aynı yer. Ayrıca bk. M. Abay, "Osmanlı Döneminde Yazılan Tefsir ile İlgili Eserler Bibliyografyası", s. 260.
- ²² Rasûl-i Ekrem Efendimizin hayâtından ve salavât-ı şerifenin faziletlerinden bahseden beş bab üzerine tertip edilmiş Arapça, matbu bir eserdir. Sahaflar Şeyhi Ahmed Efendi tarafından tercü-me edilmiştir. bk. SÜL. Ktp, Esad Efendi, nr. 285 (1-59 vr.).
- ²³ Celvetî tarikatının ortaya çıkışını, seyr u sülûk usûlünü ve âdâbını açıklayan Türkçe bir risâle olup 1329/1913 senesinde Muhammed Gülşen Efendi tarafından bastırılmıştır. Yazma nüshaları için bk. SÜL. Ktp, H. Mahmud, nr. 2715, vr. 1-20, Nesih; Hacı Selim Ağa Ktp, Hüdâyî, nr. 375; Millet Ktp, Ali Emîrî Şer'iyye, nr. 992.
- ²⁴ M. Şehâbettin, Tuhfetü's-sâlikîn, ss. 28-37.
- ²⁵ Afvî, s. 15. Hz. Üftâde kendi fukarasına 11 terekli tâc-ı şerîf ve evlâd-ı kirâmına 18 terekli, ken-dileri mübarek başlarına 24 terekli tac, pîrimiz Şeyh Mahmud Hüdâyî hazretlerine 13 terekli tacı vad-ı inâbet buyurmuşlardır. İki abd-i şerîfleri pîrimiz Şeyh Mahmud Hüdâyî sandukası üzerine koyulup ziyaret edilen tâc-ı şerîf, rivâyet-i sahîhada kendi mübarek yed-i şerîfleriyle sardıkları tâcî şerîftir. Diğer rivâyette şeyhleri Hz. Üftâde'nin kendi eliyle sarıp pîr efendimize giydirdikleri tac-tır. Abdurrahman Nesîb, Mecmua, Hacı Selimağa Ktp, Hüdâyî vr. 52a.
- ²⁶ Afvî, a.g.e., s. 22.
- ²⁷ Beni Rabbim terbiye etti, ne güzel terbiye etti.
- ²⁸ Allâh'a giden yollar mahlûkâtın nefesleri adedince dir.
- ²⁹ (Ey insanlar) sizden her biriniz için bir şerât ve yol tayin ettik. el-Mâide, 5/48.
- ³⁰ Bâtın ilmi, Yüce Allâh'ın sırlarından bir sır, Allâh'ın hükümlerinden bir hükümdür. Allâh onu velî kullarından dilediğinin kalbine atar. Deylemî, Firdevs, III, 42. Suyûtî bu hadis için zayıf hük-münü vermiştir. Suyûtî, Münâvî, Feyz, IV, 326.
- ³¹ "Tatmayan bilmez." Kelâm-ı kibârdır.
- ³² Verdiğini engelleyecek, men ettiğine de verecek hiç kimse yoktur.
- ³³ Allâh'ın mağfiretini (kazanmak için) gayret edin. el-Hadîd, 57/21.
- ³⁴ Size verdiğimiz güzel rızıktan yiyin ve haddi aşmayın. Tâ-Hâ, 20/81.
- ³⁵ Kişi sevdiğiyle beraberdir.
- ³⁶ Fitne, bir insanı öldürmekten daha beterdir. (Çünkü fitne ile birçok insanın öldürölme ihtima-li vardır.) el-Bakara, 2/191.
- ³⁷ "Zulüm etme bizi doğru yola ulaştır." Sâd, 38/22.
- ³⁸ Ben kulumun zannı üzereyim. Buhârî, Tevhid, 15, 43.
- ³⁹ Benim veli kuluma düşmanlık eden bana harp ilân etmiştir.
- ⁴⁰ Allâh yolunda hakkıyla cihâd edin. Sizi O seçti. Dinde size güçlük vermedi. el-Hac, 22/78.
- ⁴¹ Uğrumuzda cihâd edenleri, elbette biz onları yollarımıza (hidâyet yollarına) ulaştırırız. el-Ankebut 29/69.
- ⁴² Onlar dört ayaklı hayvanlar gibidir. Hatta daha da sapıktırlar. Onlar gafil olanların da tâ kendi-leridirler. el-A'râf 7/179.
- ⁴³ Güneşe karşı hiçbir siper yapmadığımız bir yol. el-Kehf 18/90.
- ⁴⁴ "Ölmeden önce ölünüz." Hadis değildir, "Dünyada bir garip, yabancı veya yoldan geçen bir yolcu gibi ol. Kendini kabir ehlinden say. (Buhârî, Rikâk, 3.)" hadîsinin mânâ olarak rivâyeti olan kelâm-ı kibârdır.
- ⁴⁵ "Nefsin senin bineğindir. Ona rıfk ile muamele eyle."

Şeyh Abdurrahmân Nesib Efendi ve Eserlerindeki Bazı İlâhileri

D R . H . M A H M U T Y Ü C E R
Araştırmacı - Yazar

Giriş

Celvetîlik Türk tasavvuf mûsıkîsinde önemli bir yer tutar. Bu önem, tarîkat kurucusu olan Azîz Mahmud Hüdâyî'nin mûsıkîci olmasından kaynaklanır. Çâr-gâh makamındaki tevşîhi “Kudûmün rahmet-i zevk u safâdır yâ Rasûlallâh” dî-nî mûsıkînin şâheserlerindendir. Bu tarîkatta mûsıkîcilerin çoğu başta Üsküdar'daki âsitâne olmak üzere diğer Celvetî tekkelerinde zâkirbaşılık görevlerinde bulunmuşlardır. Bunlar arasında aynı zamanda birer besteci olan Hâfız Kumral ile Şaban Dede başta gelir. Celvetîliğin Hakkîlik kolu kurucusu İsmail Hakî Bursevî (ö.1724) ile Kalburcuzâde Zâkir Hacı Mahmud Efendi'nin besteledikleri ilâhiler eski mecmualarda kaydedilmiştir.

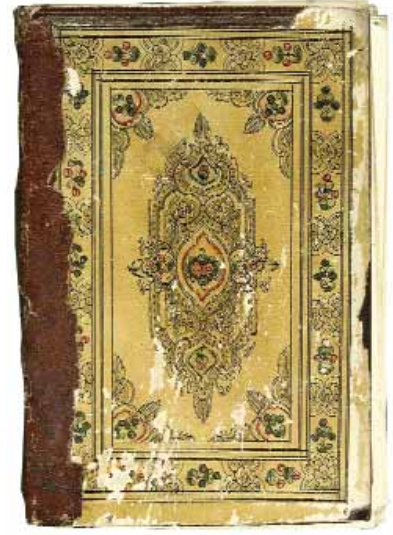
Hüdâyî hankâhının 18. ve 20. postnişîni Şeyh Mehmed Rûşen Efendi (ö.1209/1794)'nin çeşitli eserler içerisinde ilâhî ve kasîdelerine rastlanmaktadır. Mehmed Rûşen Efendi'nin Nesîb Efendi Dîvân'ı içerisinde yer alan bir ilâhisi şöyledir:

İlâhî

Ey güzel bana kasdın var
Bu cânım için bana kasdın var
Geçtim bu candan hem dahi tenden
Bildim ki benden bana kasdın var
Sana ben n'ettim kûl olup bittim
Cânımı bildi bana kasdın var

A. Nesib Efendi mecmuası

Mecmuanın cildi

Nice bir mihnet nice bir firkat
Öldürdü hasret bana kasdın var

Efgânım için mi hicrân için mi?
Bir cân için mi bana kasdın var
Misli yok şâha, sevdiğim cânâ
Bildim dilârâ bana kasdın vâr¹

Biraz sonra tanıtmaya çalışacağımız mecmuâ içerisinde ve farklı divanlarda da dergâhın 21. şeyhi Mehmed Şehâbettin Efendi (ö.1234/1819)'ye ait ilâhî ve kasîdeler bulunmaktadır.

Meselâ Şeyh Şehâbettin Efendi'nin:

Ey gönül! Ümîdi kat' et gayriden, Allah'a bak,
Yum gözün ebvâb-ı halktan dön, ulu dergâha bak.

Dergehinde ser-fürû etmiş kamu halk-ı cihân
Halk-ı âlemden ganî in'âm edici şâha bak

Ey gönül! Âgâh isen bakma nücûm u eflâke
Dâim u bâkî cihân-ârâ olan bir mâha bak

Gel Şihâb âzâd ol, kayd etme dünya rütbesine
Var çalış, Allah katında mûteber bir câha bak.²

Diğer bir ilâhisi'nde:

İlâhî der dilim, dermâne geldim,
Kapında sâlim ihsâne geldim

Günâhım çoktur gufrânı senden
İlâhî afv ile gufrâna geldim

Beni hâk-i mezelletten halâs et
Senin gibi ulu sultâna geldim
Rasûlün için bana rahm eyle yâ Rab!
Dönülmez rahmet-i rahmâna geldim

Şihâbâ! Her derd-mende kıl keremle
Umarım fazlını, mennâne geldim.

Pîr makamı olan Hüdâyî Âsitânesi şeyhlerinin hepsinin mûsikiye âşına kimse-
ler olduğuna kesin gözüyle bakılabilir.

Şeyh Abdurrahman Nesîb Efendi:

Hayatı:

Abdurrahman Nesib Efendi, “Küçük Hakkı” diye ünlenen Mehmed Şehâbeddin Efendi (ö. 1234/1818)’nin oğludur. Hangi tarihte doğduğu tam olarak bilinmemektedir. Üsküdar Hüdâyî Âsitânesinde babasının nezâretinde yetişmiştir.

Seyr u sülûkünü babasından tamamladıktan sonra Ayasofya civarındaki Erdebil Tekkesi şeyhliğine atanmış, vefatıyla da babasının makamına (1234/1818-9) geçmiştir. 1243/1827 yılında Ordu Vaizliği de yapan Nesîb Efendi, şâirliğinin yanında mûsikiye olan âşinalığıyla tanınmıştır⁴. Günümüze bir ilâhî ile din dışı sahada bir peşrevi ulaşabilmiştir⁵. “Seyyid” mahlasıyla yazdığı şiirlerini Dîvân ile Güfte Mecmuası’nda toplamıştır⁶.

Ayrıca Celvetîye Tarîkatı’na ait bir Risâlesi’nin de olduğu söylenmektedir⁷.

1258/1842’de vefat eden Nesîb Efendi’den sonra yerine oğlu Mehmed Rûşen Tefvîkî Efendi geçmiştir.⁸

1-Mecmuâ

Bu çalışmaya, Hüdâyî Âsitânesi’nin 22. postnişini Şeyh Abdurrahman Nesîb Efendi (ö.1258/1842)’nin kaleme aldığı Mecmua’sını tanıtmak amacıyla başlamıştık. Ancak daha sonra gördük ki Nesib Efendi’nin şiir ve mûsıkîdeki esas gücünü gösteren eser bu mecmua değil, bir başka numarada kayıtlı olan Dîvânı’dır. Hacı Selimağa Ktp, Hüdâyî Bölümü, nr. 1806’da bulunan mecmuâ müellif hattı olup 97 varaktan oluşmakta, kırkanbar niteliği arz etmektedir. Eser içerisinde Abdurrahman Nesîb Efendi, bazı Arapça, Farsça kasidelere, Arapça hutbe örneklerine, İbrahim Hakkı Erzurumî, İsmail Hakkı Bursevî, Niyazi Mısırî, Çelebi-zâde Abdulaziz Efendi gibi tasavvuf büyüklerinin güftelerine yer vermiştir. Yine mecmua içerisinde çeşitli zamanlarda yapılacak dua şekillerine ve dua türlerine örnekler verilmiştir.

Hacı Selimağa Ktp, Hüdâyî, nr. 1806.

Vr.-1a-3a; Arapça **Risâle-i Besmele-i Şerif**: On iki fenni mündemiç olduğu beyan edilmektedir.

Vr.3b-**Risâle-i İmkâniyye li's-Seyyid Şerif** (k.s.) Arapça.

Vr.9b-10b. Hâzâ Kasîde-i fi'l-Esmâ'l Müenneseti li İbn Hâcib⁹

Vr.10-13: Arapça kasîdelerden bahseden bir bölüm

Vr.20b- Arapça Hutbe

Vr.30b-İnsanın Hakîkati

Vr.34- Ebu Haseni's-Şâzili'ye ait bir dua.

Vr. 35a- et-Turuk ve'l-mezâhibü'l-bâtıla: İbâhiyye, Evliyâiyye, Yezîdiyye, Mür-
cie, Hakemiyye vs.

Vr.43a-Nûrâniyye, Kibriyye-i Ahmer şeyhu'l-Ekber

Vr.46a. Yunus kuşlar dilinde söyler kendi hâlinde

Yanar Allah aşkından iş bu cihan içinde

Tavşancıldır uçarım kanâdiller saçarım

Senden sana kaçarım fânî cihân içinde

Vr.46b. Ey cihân-ârâ yolunda biz bu câna bakmışız

Hem dahi aşkınla solmuş gül gibi savurulmuşuz

Yandı âhir âteş-i aşka bu canım gönlümüz

Hayli dem pervâne âsâne-i aşka banmışız

Yâ ilâhî bir himmetle bir nigâh et âşıka

Firkatinle ağlamakta sanki Yakub olmuşuz

Hicru aşkın ile yandık âşık-ı bîçâreler

Nice demdir böyle hicrânınla cana kalmışız

Pâdişâhım esîrin bîçâreye eyle meded

Cümle âşıklarla zirâ can başa koymuşuz.

Ey şerâyi-i ilminin kâni Muhammed Mustafa

Ve'y hakâyık bahrinin dellâli Muhammed Mustafa

Vr.47a. İbrahim Hakkı'nın Maarifetnâmesi'nden alınan bir sayfa metin âlem-i
ahadiyetten itibaren varlıkların oluşumu anlatılmaktadır.

Vr.47b-"Cemâlin lem'a-i subh-ı felektir Yâ Rasûlallâh ile başlayan bir kasîde.

48a. Aşka iki cihanda şah olan gelsin beri

Râh-ı Hakk'a bende-i dergâh olan gelsin beri

Devlet-i dünyâ ile mağrûr olanlar gelmesin

Ârif-i fânî fenâfillâh olanlar gelsin beri

Sünbül-i nice vird kıldı sırât-ı müstakîm

Dest-gîri daimâ Allah olan gelsin beri

48b.Hüdâyî dergâhı şeyhleri ve İstanbul'daki tarîkat pirlerinin vefat tarihleri sı-
ralanmaktadır.

49ab. Azîz Mahmud Hüdâyî halîfelerinin isim ve künyelerini veriyor.

50a. İsmail Hakkı Bursavî'nin şeyhi Osman Fazlî İlâhî (v.1102) vefatını anlatan
bir pasaj.

50b. İsmâil Hakkı Bursevî'nin Hüzzam bir şarkısı

Hüzzam

Her nefeste bin belâdan âh âh
Türlü türlü ibtilâdan âh âh
Mihribân olmak ne mümkün hasm-ı cân
Cin u ins pür-cefâdan âh âh
Ahdine gadr eylemekten kârî hep
Rüzgâr-ı bî-vefâdan âh âh
Şems râhat eyledi âhir gurûb
Zulmet-i mihnet fezâdan âh âh
Hakk'a âşık oldun ise canla
Eyle gel vird-i Hüdâ'dan âh âh
Zabt-ı âh etmek ne mümkün **Hakkıyâ**
Geçmek olmaz ol hevâdan âh âh.
Vr.50b.

Beyâtî

Aşk âteşine ben yâna geldim, yanmayıp bunda ben yâ ne geldim.
Şem'i hüsnünü görelî âhir, yoktur kararım pervâne geldim.
Hüsn-i leyâ için Mecnûn olmuşum, aşkınla cânâ dîvâne geldim.
Dilde sevgin var, derd-i hicrin var, başta aşkın var, mestâne geldim.
Hakkıyâ! Yûsuf-ı aşkı bulmaya, avâlimi dûr edip Ken'âne geldim.

Bûselik

Ben Celvetîyim celvetî, gönlümdedir devran bana,
Cism-i felek, cânım kamer, âlem bütün seyrân bana,
Pervâne veş dönsün dönen baksın bu şem'a cân u ten.

51a. Rûh-ı insânî hakkında bir buçuk sayfalık bir metin var.

52a. Hz. Üftâde kendi fukarasına 11 terekli tâc-ı şerîf ve evlâd-ı kirâmına 18 terekli, kendileri mübarek başlarına 24 terekli tac, pîrimiz Şeyh Mahmud Hüdâyî hazretlerine 13 terekli tac-ı vad-ı inâbet buyurmuşlardır. İki abd-i şerîfleri pîrimiz Şeyh Mahmud Hüdâyî sandukası üzerine koyulup ziyaret edilen tâc-ı şerîf, rivâyet-i sahîhada kendi mübârek yed-i şerîfleriyle sandıkları tâc-ı şerîftir. Diğer rivâyette şeyhleri Hz. Üftâde'nin kendi eliyle sarıp pîr efendimize giydirdikleri taktır.

vr.53a.Hz. Fatıma'dan mervîdir ki Hz. Peygamber: Bir mü'min ile bir mü'mine vitir namazından sonra secde edip beş kere "Subbûhun Kudddûsün rabbünâ rabbü'l-melâiketi ve'r-rûh" dese sonrada secdeden başını kaldırıp Âyete'l-Kürsî okusa yine tekrar secdeye varıp "Subbûhun Kudddûsün....." tesbîhini tekrar etse ruhumu elinde tutan Allah hakkı için o kişinin günahı afvola. Henüz secdeden kalkmadan hasenat yazıla, altmış sevap verile ve her ne hacet dilerse redolmayıp eğer tahiyyat dahi okuyup sonra selam verirse vitr vacipten sehv vaki olmuşsa kâfi ola.

vr.54ab-56b. Osmanlı Sultanlarının doğum tarihleri tahta çıkış, iniş ve ölüm tarihleriyle ilgili bir cetvel verilir.

vr.56b.

Vakt- i seherde açılır perde, düştüğüm yerde derman sendedir.
Düşmüşüm kaldır minnetim oldur, ağlarım güldür, dermanım sendedir.
Benim bîcâre, kaldım âvâre, yürek püryâne, derman sendedir.
Nefsim zâlimi, güzele hâlimi, sundum elimi, derman sendedir.
Derviş himmete çare, vuslattır firkate derman sendedir.

vr.57-58. Üsküdar'daki 47 adet dergâhın ismi sayılmaktadır.

vr.61a. **Tarîkat'ın** başı, hubbullâh, ortası; zıllullâh, sonu; rahmetullah olduğun-
nu anlatan bir bölüm.

Tasavvuf safâdan gelir. Uzaklığı ve safâyı terk etmek, sıdka ve vefâyâ yapışmak-
tır. Bunun da ilki ilim, ortası hilm, sonu muhabbettir. Esası mal biriktirmeyi terk
etmektir. Rüknü, Azîz-ü Gaffâr olana tevekküldür.

Kemâli, nefisten kaçmaktır. Zîneti, şeyhinin sevgisi ve emri hâriç insanlardan
iktibâsın olmamasıdır.

Nûreddin Cerrâhî'nin "Dil beytini pâk eden mevlâ zikridir, zikri" mısraıyla baş-
layan beyti ve birkaç beyit daha var.

61b. Yâ Rasûlallâh! Sensin sırr-ı Kur'ân-ı Kerîm

Mushaf zâtındadır âyât-ı rahmân-ı rahîm

Kaşlarındır kâb-ı kavseyn celâl-ı kibriyâ

Oldu sâlik sırr-ı ev ednâya bir resm-i azîm.

Allah Allah der gören zehârını ta'zimden.

Yok teşâbüh bunda muhkemdir bu güftâr-ı kavîm

Sîne ki levh eyledi tâ akl-ı evvelden Hüdâ

Yazdı ol levh-i kalemden ilmin a'lâm-ı alîm

Hangi ârif mazhar-ı Hak olduğun bildi senin

Râh-ı Hak bulup dedi hâzâ sırâtun müstakîm

Şerh-i vafında yeten hûn çeker eşk-i çeşm

Şeyh Hakkı istemez bu hizmetinde zer u sîm

vr.62a.

Maksad-ı âşıkların menzili cânân olur,

İsmiyle yâd ile nâle ü hayrân olur.

Kimde ki aşkın buluna, azm ede Hak yoluna

Sırrı onun bilene, aşk yoluna pinhân olur

Aşk ile kim âh ede kalbini âgâh ede.

Azmini dergâh ede, ol ulu sultân olur.

Nakş-i âşık sana aşk haberin veren

Menkıbe-i evliyâyâ şek gülistan olur.

vr.62b.

Allahümme rabbenâ takabbel minnâ salâtenâ ve sıyâmenâ ve kıyâmenâ ve kırâ-etenâ ve sucûdenâ....

İki dua bulunmaktadır.

Allahümme yâ Rabbi ente'l-ebediyyi'l-kadîm ve hâzâ sümetün es'elûke fîhâ ismete mine's-Şeytânirracîm.

vr.63a.

İstihâre namazı Arapça olarak tanıtılmaktadır.

Erefoğlu Rûmî'nin bir güftesi bulunmaktadır.

Gece gündüz hayâlimde fikrimde

Tâ ezelden bi-ismi'd-dâim ve âlihî benim

Hakkın ismi arayım da dilimde

Tevhîdimde Allah hem ve âlihî benim

Geçit olmayınca umman bulamam

Bana kimdir diyene, kimdir diyemem

Gel sırrını âyân edelim

Sırrım saklı sırrullah hem ve âlihî benim

İsmim Eşrefoğlu Rûmî gedâyım

Dil-veş kâmil gerek halkı mülâyım.

vr.63b. Tire Çelebizâde Abdulaziz Efendi'nin bir kasîdesi var.

vr.64b.

Yâ ilâh yâ Şâh-ı kerîm, menba-ı lütf-ı vücûd ve halk-ı azîm

Tâ kıyâmet çilâne şah olsun, millet-i Ahmed'e penâh olsun

Bir günün bin edip Hüdâ-yı Kerîm, ber-mezîd ola fazl-ı Rabb-i Rahîm.

Hazret-i Hâkk edip atâ-yı cezîl vere şehinrâk-ı ömr-i tavîl.

vr.65a.

Yine bir sevdaya düştüm aşkın elinden

Yine umman olup taşım aşkın elinden

Seherlerde ağlayayım, ciğerim dağlayayım, sular gibi çağlayayım

Arzumu ummana saldım, eğri gavvâs olup daldım, birlikte hayrette kaldım

Âteş-i aşkla yandım, iki cihandan usandım, güyâ mecnûna döndüm

Derviş himmet bîçâreden, heman.....evâneden

Hem yoldaki sikke-bândan, aşkın elinden şevkin elinden.

66ab.

Şeyh Mehmed Rûşen Efendi'nin biyografisi mevcut.

vr.67a.

İstanbul'da medfun olan Sahâbe-i güzîn hazerâtının isimleri listelenmiştir.

vr.67b.

Hutbe-i şerîf (Dört adet) Arapça olan her hutbe, bir veya iki paragraftan oluşmaktadır.

Elhamdü lillahi melikü'l-afüvvü'l-gafûr, ve'l-al-âlimü'l-halîm, es-sabûri's-şekûr, Ya'lemü hâinetü'l-a'yün vemâ tuhfi's-sudûr. Fe sübhânellahi mine'l-hayyi ve ba-se men fi'l-kubûr

Ve's-salâtü ve's-selâmü alâ seyyidinâ muhammedin ed-dâî ilelllahi ve ilâ cennât ve'l-hurûr ve'l-kusûr ve alâ âlihî ve ashâbihî ve hulefâihî'r-râşidîn Ebâ Bekrin ve Ömere ve Osmâne ve Aliyye'l-Murtazâ ve men tebiahüm ilâ yevmin nuşûr.

Ey mü'minler zandan ve kötü sözden sakının. Hevâ, bid'at, fık ve fücurdan kaçının. Nefislerinizi kibirden, gururdan temizleyiniz. Âyette: "Dünya hayatı sizi aldatmasın" buyurulmaktadır. Allah bizi ve sizi nûrun hakîkatine vâsıllardan kılsın. Bizi ve sizi huzur ve kerâmet yurdunda yüksek tecellilerle şereflendirsin. Bir başka hutbenin va'z kısmında Arapça olarak: "Ey İmân edenler Allah yolunda sıdk ve sebatla mücâhede edin. Mertebe ve dereceleri tekmile gayret edin, niyetlerinizi tashîh ediniz. Çünkü ameller niyetlere göredir. Allah bizleri ve sizleri bid'atten, cehâletten korusun, visâl nimeti ve yüksek tecellilerle şereflendirsin" tavsiyelerinde bulunmaktadır.

Vr.70b. Dua

Padişah'tan kürk ilbâs olundukta Okunan Dua

Sermâye-i emn u emân, pîrâ-yı zemîn u zamân, şevketli, mehâbetli pâdişâh-ı ci-hân efendimize cânib-i kibriyâdan yed-i gerekli ilbâs eylediğin hil'at-ı saltanat-ı seniyyenin hüsn-i zînetini an fe an müzdâd eyle yâ rabbi. Vücûd-ı kerîmânelerin dâimâ libâs-ı hayât ile melbûs eyle yâ rabbi. Sâye-i rahmânelerinden fukarâ ve zuafâyı her an mesrûr eyle yâ rabbi.

Fasîh Ahmed Dede'nin İlâhileri, İsmail Hakkı Bursevî'nin Eserlerinin listesi, Cin taifesinin şerhlerinin def'i için okunacak bir dua, Hz. Fatıma'nın nikâhı esnasında Hz. Peygamber'in okuduğu bir hutbe¹⁰

İmamın namazdan sonra mihrabte okuyacağı bir dua örneği, Düşmanlık ve şerhleri def için okunacak bir dua, Iskât-ı salât ve mîras taksimi ile ilgili bazı hesaplama örnekleri ile bu mecmua sona ermektedir.¹¹

Mecmua bu haliyle bir din görevlisinin el kitabı, bir şeyh efendinin sevdiği güfteleri kayd ettiği not defteri veya kendi gönlüne tulû eden bazı mısraları kayd ettiği ajanda olarak değerlendirilebilir.

Abdurrahman Nesîb Efendi'nin şiir, ilâhî, kasîde, Naat, Münacât ve güfte yazarı olarak esas gücünü gösteren eseri ise onun dîvânıdır.

2-Dîvân

Toplam 100 varak tutarındaki eser, Selimiye Kütüphânesi Hüdâyî kitaplığı içerisinde 1268 numarada kayıtlıdır. Müellif hattı, mukavva ciltlidir. İlâhî ve kasîdeler bazen talik, bazen sülûs bir hat ile yazılmıştır. Eserin ikinci varagında Şeyh Mehmed Rûşen Efendi'nin ilâhileri bulunurken, 3a-6b varakları arasında Şeyh Şehâbettin Efendi'nin ilâhileri yer almaktadır. Defterin bundan sonraki kısmında müellifin kendi naat, kasîde, ilâhî ve şarkıları yer almaktadır.

A. Nesib Efendi mecmuasının iç sayfaları

İlâhîlerde ana tema, günahkâr olma korkusu, Allah'ın bağışlamaması korkusu dolayısıyla mağfiret talebi, peygamber sevgisi, peygamberden şefa'at talebi, züh-dî bir hayat arzusu, bazen aşkın ateşinden elem ve kederden sevgiliye serzeniş olarak sıralanabilir.

Şiirin güzel olması kaygısından çok afv ve mağfiret talebi esnasında tekrara düş-şüldüğü de görülür. Ancak içten ve coşkun yakarışlar okuyucuyu şiirlerin içerisine çeker, bıkkınlık veya usanç duygusu vermez.

Abdurrahman Nesib Efendi'nin Divânı'nda yer alan bazı İlâhileri:

İlâhî

Bi-hamdillâh kudûmünle müşerreftir
Şerefyâbız bugün elhamdülillâh eş-şükrü lillâh
Kime gönderirsen sâye-i lütfundur bize câh
Şerefyâbız bugün, elhamdü lillâh eş-şükrü lillâh
Şihâbhâ! Murâdınla dilin mesrûr ede Hâk
Behrân sâriğ ve dâr olsun vücûd u cûdun ancak
Senin zâtına elyaktır, cihânın şâhı olmak
Şerefyâbız bugün, elhamdü lillâh eş-şükrü lillâh
İlâhî, eyledin lütfunla bîcâreyi şâd
Gönül mahzûn iken oldu handân şâd u âbâd

Nice şükr eylesin **Seyyid** ki zira oldu dilşâd,
Şerefyâbız bu gün elhamdü lillâh eş-şükrü lillâh¹²

İlâhî

Ey benim derdime dermân eyleyen
Bunca lütf bunca ihsân eyleyen,
Binde bu noksanıma bakma benim
Bî-hisâb ise de cürmüm aşkıma
İsteyeni aşkıyla hayrân eyleyen
Ben mukarrırım cürmüme isyânıma
Bî add affıyla gufrân eyleyen
Sen terahhum eyle **Seyyid** bendene
Hicr ile kalbini divân eyleyen¹³

Naat

Dü cihânın fahri sensin yâ Muhammed Mustafa
Cümlelerin hakkında rahmetin Muhammed Mustafâ
Hâk-i pâyinden niyâz eyler cemî-i kâinât
Cümle zerrât sana muhtaçtır Muhammed Mustafâ
Sana muhtaçtır şefaât-i mücrime rûz-ı cezâ
Sen inâyet kıl, şefaât kıl Muhammed Mustafâ
N'ola eylersin terahhumla nazar âsîlere
Afv olur her bir günahkârâna Muhammed Mustafâ
Etmeden aslâ derîğ hiçsin nigâh-ı şefkât
Halk olunmadı senin mislin Muhammed Mustafâ
İlticâ eyler kapında rûz u şeb müznîb olan
Derd u isyâna devâsın Muhammed Mustafâ

Kasîde

Sevdiğim her bir sözüm âh ile efgân eyledin
Çok cefâ ettin cihânı bana zindân eyledin
Sen bana bildirmeden aslâ bu dünyâ zevkini
Mübtelâ kıldın gam u aşkınla hayrân eyledin
Vermedin yol vuslata bir kere olsun bana sen
Çeşmimi her rûz u şeb hasretle giryân eyledin
Canım almak ise kastın, geçtin bu candan gönül
Dîdeden zirâ akan yaşıma sen kâim eyledin

Nice bir yansın fenâ bağında dil nîrân eylesin
Elverir yaktın bu sînemi nâr-ı hicrân eyledin
Etmedin bir an terahhum **Seyidî** bî çâreye
Bu harâb-âbâd cihâmı ona vîrân eyledin.¹⁵

Îlâhî

Hâk-i pâýine yüzün sürmek diler şeydâ gönül
Sûz-ı aşkında senin yanmak diler şeydâ gönül
Nola eylersen visâlin bezmini ihsân ona
Dû cihâmı neylesin vaslın diler şeydâ gönül
Hasret ve hicrân ile yanmaktadır her rûz u şeb
Âb-ı vuslat zevkini ister, diler şeydâ gönül
Nice demdir yanma derkârı demâ-dem aşkına
Çâre ister derdine dermân diler şeydâ gönül
Tâbını yansın Dilârâ nâr-ı aşkın ile dili
Gel terahhum eyle kim şefkat diler şeydâ gönül
Seyidin bîçâredir, âvâredir aşkın ile
Vaslın ihsân ile kim ânı diler şeydâ gönül.¹⁶

Kasîde

Yâr elinden ne her olursa o da dermândır bana
Sevdiğim bir habbe olsun ver ki ihsandır bana
Senden olsun da kefen bâ-hil'at olsun cânıma
Hep gelen cânândan olsun, cümle ihsandır bana
Vuslatın ihsânına dil nice dem müştâktır
Ver bu maksûdu bana kim ayn-ı ihsandır bana
Şerbet-i vaslın içir bu hasta dil-i **Seyyid** kula
İstemem bir gayr-i ihsân vaslın usandır bana¹⁸¹

Şarkı

Güzel veçhin durur iken dilârâ
Bu dîdem gayriye âyâ bakar mı?
Senin zâtın kabul etmez iken misli
Gönül senden ırağa hiç akar mı?
Firâk ve hicr ile yanmış gönülден
Senin sevgine cihân ârâ çıkar mı?

İsm-i Celil

Belâ ve ibtilâ eline sivânın
Bu şeydâ gönlüme aşk sığar mı?
Firâkınla bu can her dem yanarken
Lisânım gayriyi âbâ anar mı?
Bu **Seyyid** bendene lütf et efendim
Nice dem yandı, dil dahî yanar mı?¹⁷

Münâcaat

Efendim, Pâdişahım misli yok bir özge mevlâsın
Dahî temsile gelmezsin hem a'lâdan a'lâsın
Sana eşyâ mezâhirdir buyurdun "semme veçhullah"
Her eşyâda zuhûra gelen yine ahfâdan ahfâsın
Hüdâyâ cerasın setr et ki gaffârul-hatâyâsın
Atâ ile tecelli kıl cûd hâb-ı atâyâsın
Mekânın yok ilâhî kim nedir zâtın senin Hakk'a
Kıdem, her dem sıfâtındır ve her cümleden akdemsin
Senin çûn zât-ı bîcûnun münîrin heder kıyas olmaz
Bu **Seyyid** her ne vâsf etse yine vâlâ ve a'lâsın¹⁸

Naat

Senin sûm-u firâkınla bu gün câna olan teşne
Olur şâyeste abd-i visâlin yâ Rasûlallâh

Sivâya râğbet etmezler sana âşık olan uşşâk
Mümeyyeredir gülistân-ı cemâlin yâ Rasûlallâh

“Le amrûk” tâcını giydin risâlet tahtı üstüne
Nebîler içre zâhirdirkemâlin yâ Rasûlallâh

Senin zâtın bu âlemde münevver sırrıdır şâha
Anın için yere düşmez zılâlin yâ Rasûlallâh

Serâ-ser nûr-u hüsnünle münevverdir bu âlemler
Gider mi çeşmi cânımdan hayâlin yâ Rasûlallâh

Hezâr isyân ile Seyyid umar şefkat ziyâniden
Şefaât etmede yoktur misâlin yâ Rasûlallâh¹⁹

İlâhî

Yüzbin salât olsun sana ey rahmeten li'l-âlemîn
Sâd, sâd selâm olsun sana ey rammeten li'l-âlemîn

Sensin şefaât mâdeni, sensin inâyet mahzeni
Sensin nebîler mefhari ey rahmeten li'l-âlemîn

Ey ismi Ahmed Mustafa hem muhabbet u pür vefâ
Senden umar bu dil atâ ey rahmeten li'l-âlemîn

Geldim kapına sâilim, her ne verirsen kâilim
Aşkın ile bî âkilem ey rahmeten li'l-âlemîn

Benden senin bî-çâredir, derdin ile âvâredir
Hem ciğeri püryâredir, ey rahmeten li'l-âlemîn

Lütfun umar umar cümle senin ey rahmeten li'l-âlemîn
Ey cümleye pest u penâh, âyine-i kâdir ilâh
Seyyid kulundur pâdişah, ey rahmeten li'l-âlemîn.²⁰

İlâhî

Yâ Rasûlallâh senin aşkın ile doldu gönül
Derd bî dermâne düştü hicr ile soldu gönül

Gel firâk u hasretle yakma bu şeydâ bendeyi
Sen terahhum eyle bahr-i firkate saldı gönül

Düştü sevdâ-yı aşka, döndü mecnûna kulun
Kalmadı sabr u kararım bilmedim n'oldu gönül

İstemez dünyâyı görmez bağ u bostânı gözüm
Neylesin fânî cihânı aşkın aldı gönül

Bû-yı gülzâr-ı muhabbetten muattar olalı
Dâimâ hayrân sergerdân olup kaldı gönül
Rûzgâr-ı hasretin urdukça şâhâ Seyyidî
Garg olup deryâ-yı hicr u firkate daldı gönül²¹

İlâhî

Tarîkatta her âdâb bilen gelsin bu meydâne
Dahi bin cânım ile hizmet kılan gelsin bu meydâne
Gönül bir kenz-i mahfîdir, nazargâh-ı ilâhîdir
Bu kenz içre meânin bulan gelsin bu meydâne
Murâdın ey mürîd! Hakk cemâlullâhı görmekse
Yakıp cismini sizin ile uçan gelsin bu meydâne
Cihânın sevgisin zevkin gönülden eyleyip ihrâc
Güzel mevlâsına âşık olan gelsin bu meydâne
Demâ-dem Seyyidâ çağırır kamu uşşâk mevlâyı
Cenâb-ı Kibriyâ aşkın duyan gelsin bu meydâne²²

Münacât

Abd-i âsiyem ilâhî bana sendendir meded
Görmezem bende ibâdet, bana sendendir meded
Bî meded kalmadım hüdayâsın kerem kıl bendene
Âciz-i dermânde kalmadım bana sendendir meded
Âteş-i hüsrâne yandı bi dilim leyl u nehâr
Durmağa dergâhta yüz yok bana sendendir meded
Hâk-i râh olmuş, gedâyım etme mahrûm bendeni
Çeşm-i giryânım efendim bana sendendir meded
On sekiz bin âlemi icâd eden Kâdir-i Hüdâ
Sana istimdâda geldim bana sendendir meded
İsterim afv u halâsım **Seyyidâ** Allah'tan
Şöyle küstâhım ki Yâ Rab bana sendendir meded.²³

İlâhî

Tâ beni mecnûn veş derdin ile vâh edeyim
Nice fehâd gibi aşkın ile âh edeyim

Çünkü öldürdü gam u hicrin senin bu bendeni
Komadın candan eser kim zâr u âh edeyim

Etmedin vuslat demiyle zerrece ihsânını
Gel bırak hâlîme bâri her seher âh edeyim

Tatlı canımdan usandırmış iken hicrin beni
Ne bu hâlet kim dil ister yanayım âh edeyim

Çünkü âşıkındır yolunda Seyidin ahkar kulun
Yânayım anınçün Ferhâd ile âh edeyim.²⁴

Şarkı

Nev bahâr-ı eyyâm geldi sanma bülbül yâresiz
Gerçi maksûda erişti bulmadı gül hâresiz

Gel efendim seyr-i gülzâr edelim gonca gülüm
Bu cihânda görmedim bir goncayı gülzârsız

Bir çeker var mı senin hicrinle bir hûn olmamış
Yanmamış aşkınla âyâ var mıdır dil-i nârsız

Çün bahâr eyyâmıdır gâhi arâk iç gahî mey
Arâsız zirâ bulunmaz sünbülsüz timarsız

Vaktin zevk u safâdır **Seyyidâ** gülzâra çık
İstemem şol bezm-i kim bende anda mül ezhârsız.²⁵

İlâhî

Ey cihân ârâ
Nâzın dil rubâ
Oldum mübtelâ
Rahm eyle cânâ

Derde dert kattım
Hasretle yandım
Firkatte kaldım
Rahm eyle cânâ

Kıldın avâre
Gönlü pür yâre
Sad hezâr pâre
Rahm eyle cânâ

Gonca-i zîbâ
Aşup vâlâ
Eyledin şeydâ
Rahm eyle cânâ

Mümtâz-ı âlem
Vuslatta bir dem
Eyle gel mahrem
Rahm eyle cânâ

Hayli zamandır
İşim figandır
Zikrim emândır
Rahm eyle cânâ

Dilber-i Ra'nâ
Mahbûb-ı yektâ
Misli yok hâlâ
Rahm eyle cânâ

Fetânesin sen
Cânânesin sen
Bir dânesin sen
Rahm eyle cânâ

Her dem ağlatma
Bağrı dağlatma
Çeşm ağlatma
Rahm eyle cânâ

Çok elem çektim
Izdırap çektim
Şeyh tarb çektim
Rahm eyle cânâ

Seyyid âşıktır
Bağrı yanıktır
Kıyma yazıktır
Rahm eyle cânâ²⁶

Şarkı

Zevk u safâ gülde mi, gülşende mi bülbülde midir
Yoksa acep sende mi âlemde mi bâbında mıdır

Mest u menem aşkın ile âh edeyim vâh edeyim
Bilmiyorum gamda mı, dilde mi ya meyde midir

Derd u dilim, zâr u derûnum geceler örtmededir
Meskenimiz dağında mı, gülhânde ya bağında mıdır

Böyle mesel darb edelim, meclisimiz bağ edem
Dîde-i cân sazda mı, ya sûzda mı, dil sizde midir

Farz edelim aşk-ı cinân sende de var bende de var

Ya bu sitem dilde mi hep kâlde mi, hem kalpte midir

Bendenize çîn u çebîn eylemeğe n'oldu sebep
Cürm u kûsûr bizde mi, ya sizde mi âhirde midir²⁷

DİPNOTLAR

¹ A.Nesîb, Dîvân, Hacı Selimağa, Hüdâyî, nr. 1268, vr.2b.

² A. Nesîb, Dîvan, Hacı Selimağa, Hüdâyî, nr. 1268, vr. 3a.

³ Mehmed Şehâbettin Efendi, Âsitânenin 20. Şeyhi Mudanyalı Büyük Rûşen Efendi'nin oğlu olup babasının vefatı olan 1209/1795 tarihinden sonra postnişin olmuştur. Yirmi altı sene bu hizmeti yürütmüş, 1234/1818'de vefat etmiştir. Celvetî Tarikatının adâbından bahseden Tuhfetü's-sâlikîn (1329) adıyla bir eseri vardır. (Vassâf, Sefine, III, 26) Meşreben Bursalı İsmail Hakkî hazretlerine çok benzediğinden dolayı "Küçük Hakkî" diye de ünlenmiştir.

⁴ Vassâf, Sefine, III, 28; H. Kâmil Yılmaz, a.g.e., s. 267-268.

⁵ N. Ergun, Antoloji, II, s. 423-24, 525-28; Öztuna, TMA, II, 70; N. Özcan, "Abdurrahman Nesîb Dede", DİA, I, 168.

⁶ Dîvân'ın kendi el yazısıyla olan nüshası Hacı Selim Ağa Ktp., Hüdâyî Kit., nr. 1268'da bulunmaktadır.

⁷ N. Özcan, "Abdurrahman Nesîb Dede", DİA, I, s. 168-69.

⁸ 1225/1810 tarihinde doğan Rûşen Tefvîkî Efendi şer'î ilimleri tahsilden sonra tasavvuf terbiyesini babasından almış elli yıldan fazla bir süre meşihatta kalmıştır.

⁹ Ebu Amr Cemaleddin Osman b. Ömer b. Ebi Bekr İbnü'l-Hacib, 646/1249, Kasidetü'l-müveşşeha bi'l-esma'i'l-müenneseti's-semaiyye, (thk. Tarık Necm Abdullah) Beyrut : Darü'l-Belaga, 1991.

¹⁰ A.Nesîb, Dîvân, vr. 74a-76b.

¹¹ A.Nesîb, Dîvân, vr. 76b-93b.

¹² A.Nesîb Dîvân, vr. 3b.

¹³ A.Nesîb, Dîvân, vr. 3b.

¹⁴ A.Nesîb, Dîvân vr. 4a.

¹⁵ A. Nesîb, Dîvân, vr. 33a.

¹⁶ A. Nesîb, Dîvân vr. 9b.

¹⁷ A.Nesîb, Dîvân, vr. 2b.

¹⁸ A. Nesîb, Dîvân, 25a.

¹⁹ A. Nesîb, Dîvân, vr. 26a.

²⁰ A. Nesîb, Dîvân, vr. 85a.

²¹ A. Nesîb, Dîvân, vr. 86b.

²² A. Nesîb, Dîvân, vr. 88a.

²³ A. Nesîb, Dîvân, vr. 89b.

²⁴ A. Nesîb, Dîvân, vr. 90b.

²⁵ A. Nesîb, Dîvân, vr. 91b.

²⁶ A. Nesîb, Dîvân, vr. 94a.

²⁷ A. Nesîb, Dîvân, vr. 94a.

İsmâil Hakkı Bursevî'nin Hüdâyî'ye Bakışı Ve Hüdâyî'nin Bursevî'ye Tesirleri

DR. ALİ NAMLI
Araştırmacı - Yazar

Giriş

Azîz Mahmud Hüdâyî'den sonraki dönemde Celvetiyye tarikatının en önemli temsilcilerinden birisi de İsmâil Hakkı Bursevî (ö. 1137/1725)'dir. Hüdâyî'nin vefâtı (1038/1628) ile Bursevî'nin doğumu (1063/1653) arasında yirmi beş yıllık bir zaman vardır. Dolayısıyla Bursevî, Hüdâyî'yi görmese de kayın pederi Şeyh Mustafa Uşşâkî (1090/1679) gibi onu gören nesle ulaşmıştır.¹

Celvetiyye silsilesinde Hüdâyî ile Bursevî arasında üç kişi vardır:

Azîz Mahmud Hüdâyî (1038/1628),
Muk'ad Ahmed Efendi (1049/1639),
Zâkirzâde Abdullah Efendi (1068/1657),
Atpazârî Osman Fazlî Efendi (1102/1690),
İsmâil Hakkı Bursevî (1137/1725).²

İsmâil Hakkı Bursevî, Hüdâyî'nin ilâhîlerini ve eserlerini okuyarak, menkıbelelerini dinleyerek yetişmiştir. Zaman zaman şeyhinin huzurunda makâmına uygun olarak Hüdâyî'nin ilâhîlerini okuduğu, hem şeyhinin hem de kendisinin Hüdâyî'nin şiirlerini sık sık zikrettikleri, kendi görüşleri için delil getirdikleri ve Hüdâyî'nin bazı beyitlerini şerh ettikleri görülmektedir.³

İsmâil Hakkı, kendisine rahmânî nefesin birkaç kâmil velî tarafından üflendiğini belirtir. Bu kâmil velîler arasında Hüdâyî'yi de zikreder. Diğerleri ise şeyhi

Osmân Fazlî Efendi, Muhyiddîn İbnü'l-Arabî, Üftâde, Abdülkâdir Geylânî, İbrâhim b. Edhem ve Hızır (a.s.)'dır.⁴

Şeyhi, İsmâil Hakkı'yı Bursa'ya halîfe olarak gönderirken Allah Teâlâ'nın onu Bursa'ya lâıyk gördüğünü, bunun için Allah'a şükretmesi gerektiğini söylemiştir. Buna sebep olarak da "Azîz-i Ekber" adını verdiği Üftâde'nin orada medfun olmasını ve "Azîz-i Kebîr" dediği Hüdâyî'nin orada yetişmesini zikretmiştir.⁵

Hüdâyî gibi Bursevî de bir Üsküdarlı'dır

İsmâil Hakkı Bursevî de şeyhliği döneminde Şam dönüşü 1132-1135 (1720-1723) tarihleri arasında üç yıl Üsküdar'da ikamet etmiştir. İsmâil Hakkı, İstanbul'un havasının Bursa'dan, Üsküdar'ın havasının ise İstanbul'dan daha mutedil olduğunu söyler.⁶ Kendisinin Üsküdar'da ikâmeti oldukça âsûde geçmiş, birçok zâhirî ve bâtınî nimetlere nâil olmuştur.⁷ Devrin sadrâzamı Damad İbrahim Paşa ve diğer bazı devlet büyükleri kendisine iltifat etmiştir.⁸ Nitekim Damad İbrahim Paşa, Üsküdar'da Gizlice Evliyâ Mahallesi'nde bir ev satın alarak İsmâil Hakkı'ya temlik etmiştir.⁹ Bursevî Üsküdar'da Emînzâde Hacı Ahmed Ağa'nın yaptırdığı Ahmediye câmisinde cuma vâizliği yapmış¹⁰, irili ufaklı otuz kadar eserini Üsküdar'da kaleme almıştır. Üsküdar'da yazdığı bu eserlerin önemli bir kısmını tuhfe türü eserler teşkil eder.¹¹

İsmâil Hakkı'nın Üsküdar'da ikamet etmesinde Hüdâyî'nin mâneviyatından istifade etme arzusunun olduğu da âşikârdır. Üsküdar'da bulunduğu sırada sık sık Hüdâyî'nin türbesini ziyâret etmiştir. Bu ziyâretler sırasında nâil olduğu rûhânî ve mânevî halleri, Üsküdar'da kaleme aldığı özellikle vâridât türü eserlerinde aktarır ve îzah eder.¹²

İsmâil Hakkı'ya göre Üsküdar'ın en fazîletli yeri, Hüdâyî külliyesidir. Çünkü Hüdâyî'nin Tecelliyât adlı eserinden anlaşıldığı üzere bu külliyenin içinde, kürsüsünde, minberinde yüksek tecelliler meydana gelmiştir. Fakat Bursevî, kendi devrinde külliyenin yenilenip asıl şeklinin değiştirilmesi sebebiyle rûhâniyetinde azalma olduğunu da belirtir.¹³ Yine Bursevî'den öğrendiğimize göre Hüdâyî, dergâhını kendi mâlî gücü ile inşâ ettirmiş, Sultan Ahmed'e binâ ettirmemiştir.¹⁴

İsmâil Hakkı'nın anlattığına göre Üsküdar'dayken bir gece (10 Cemâziyelâhir 1134/28 Mart 1722 Cumartesi gecesi) Hüdâyî ve Üftâde temessül ederek gelip yanına oturmuşlar, Üftâde ona gâyet neşeli bir halde ve güzelce muâmele edip: "İşte Üftâde Üftâde, Hüdâyî Hüdâyî diye diye âhir sen de onlara erdin." demiştir. Hüdâyî ile de karşılıklı latîfeleşmişlerdir. Bursevî, Üftâde'nin sözünü îzâh sadedinde 'her asrın bir Üftâde'si ve bir Hüdâyî'si olduğunu' söyleyerek o zaman onların makâmında kendisinin bulunduğunu îmâ eder. Yine bu vâkiasına dayanarak Hüdâyî'nin teninin sarıya meyilli, hafif sakallı ve orta boylu bir kimse olduğunu da ifâde eder.¹⁵

İsmâil Hakkı, bâzı vâridâtını Üsküdar'da Hüdâyî dergâhına kendisinin postnişin olacağı şeklinde yorumlamış, ancak böyle bir şey gerçekleşmemiştir. O zaman

Hüdâyî dergâhında postnişin olan Bilecikli Osman Efendi (ö. 1140/1728)'yi¹⁶ ise isim vermeden “câhil” ve “mechûl” olarak nitelendirmektedir.¹⁷

Yolundan Gidenlerden Birisi Olarak Bursevî'nin Hüdâyî ile İlgili Bazı Değerlendirmeleri:

Bursevî, Hüdâyî'den bahsederken zaman zaman farklı övgü ifâdeleri kullanır. Bursevî'nin Hüdâyî'ye bakışını da aksettiren bu ifâdelerden bazıları şunlardır: “Bilen, bulan Hudâ'yı, Şeyh Mahmud Hüdâyî”, sultân-ı ehli'l-hüdâ, vaktinin kutbu, zamânının nâdir bulunanı, güzel eserlerin ve yüce sırların sâhibi, Üftâde'nin tercümânı, hem kendisi kâmil hem de başkalarını kemâle erdiren bir velî, son zamanda gelenlerin en üstünü (efdalü'l-müteahhirîn), vaktinin rehberi, zâhir ve bâtın ilimlerini kendisinde toplayan, Celvetiyye'de hatm makamının sâhibi, Celvetiyye tarikatının mercii.¹⁸

İsmâil Hakkı, Hüdâyî'nin dînin zâhirî esaslarını gözetken ve onları zorlamayan bir tasavvuf anlayışına sâhip olduğuna vurgu yapar. Bursevî'ye göre her tâatte bir mânâ ve her teveccühte bir tecellî vardır. Onun için bu sırrı bilenler şerîata riâyette ihtimâm gösterirler. Şühûdî tecellîler, şerîat ahkâmında ve tarikat âdâbında gizlidir. O hükümlerle ve âdâbla meşgul olmayan kimse bu tecellîlerden pay alamaz. Muhtelif tarikatlerden merâmlarına ulaşan, kemâl ve tekmîl ile meşhur olan zevat, bu vasıfları taşıyan kimselerdir. İsmâil Hakkı, bu vasıfları taşıyanlar arasında Hüdâyî'yi de zikreder. Diğerleri ise Sofyalı Bâlî Efendi, Şeyh Vefâ, Üftâde, Yazıcıoğlu Mehmed Efendi, İbnü'l-Arabî ve Sadreddîn Konevî'dir.¹⁹

Yine Bursevî'ye göre farz, vacib ve sünnetlerin hepsi mücâhedelere dâhildir. Mücâhedelerle meşgul olmak, sahih kalbî müşâhedeleri doğurur. Şerîatın reddettiği bir hakikat, kâmil velîlerin ittifâkıyla merduddur. Bursevî, bu görüşünü Hüdâyî'nin şu beytiyle destekler:

Dolarsa sırrına nûr-i hakikat

Gerekdir zâhirinde farz u sünnet²⁰

Yine Bursevî'ye göre Celvetiyye tarikatının üç önemli şahsiyeti; Üftâde, Hüdâyî ve kendi şeyhi Osman Fazlî Efendi'nin tevhîd, tecrîd, tefrîd, mertebelere ve onların âdâbına riâyet konularındaki hassasiyetleri sebebiyle kendileri selamette oldukları gibi diğer insanları da selamette kılmışlar ve sırf rahmet olmuşlardır.²¹

İsmâil Hakkı, hem zâhir hem de bâtın ilmine sâhip olmayı büyük bir kemâl olarak görür. Bu iki ilmi kendisinde toplayanlar arasında Hüdâyî'yi de zikreder. Diğerleri ise İbnü'l-Arabî, Sadreddîn Konevî, Hakîm Tirmizî, Necmeddîn Kübrâ, Necmeddîn Dâye, Abdülkâdir Geylânî, Şihâbeddin Sühreverdi, Kuşeyrî, Gazzâlî, ve kendi şeyhi Osman Fazlî Efendi'dir.²²

Bursevî'ye göre Hüdâyî ittifakla zamanının kutbudur.²³ Özellikle Tecelliyât isimli eserinde onun kutbiyyetine işâret eden deliller vardır. Ârifler de onun kutbiyyeti üzerinde ittifâk etmişlerdir. İsmâil Hakkı, kutb-i vücûdun uzun ömürlü olduğunun söylendiğini belirterek Hüdâyî'nin uzun ömürlü olup doksan yaşını geçmesini de kutbiyyetinin bir delili saymıştır.²⁴

İsmâil Hakkı, tasavvufun ne olduğu ve nasıl tarif edilebileceği konusunda Hüdâyî'nin şu beytini çok beğenir:

İsmail Hakkı
Bursevi'nin Türbesi

Tasavvuf nefsini pâk eylemektir
Fenâyile ânı hâk eylemektir

Tasavvufun değişik bakış açılarından bir çok târifi ve îzâhı vardır. Fakat Bursevî'ye göre Hüdâyî'nin bu beyitte tasavvufu tezkiye olarak târif etmesi, hepsinden anlamlıdır. Çünkü safâyâ münâsib olan pâklıktır. Yâni nefsi fânî alâkalardan, kir ve pisliklerden tezkiye etmek ve temizlemektir.²⁵

Celvetiyye tarikatının kurucusunun kim olduğu ve Hüdâyî'nin tarikatteki yeri konusunda Bursevî'nin güzel bir yorumu vardır. Halvetiyye-Celvetiyye farkı ilk olarak İbrâhim Zâhid Gîlânî (ö. 700/1300)'de ortaya çıkmıştır. Fakat tafsîlâtı Hüdâyî'de zuhûr etmiştir.²⁶ Celvetîlik, İbrâhim Zâhid Gîlânî zamanında hilal, Üftâde zamanında ay, Hüdâyî zamanında ise dolunay gibi parlamış ve son hâlini almıştır.²⁷

Bursevî'yi göre Celvetiyye tarikatında hatmiyyet makamının sâhibi Hüdâyî'dir. Çünkü o tarikatla ilgili öyle kurallar, esaslar, âdâb ve erkân koymuştur ki ondan önce ve sonra kimseye nasip olmamıştır.²⁸ Celvetî tâcının on üç terkli olması, sarığın sarılma şekli, mübtedîlerin siyah, zâkirlerin mavi, halîfelerin sarı mest ve kırmızı pabuç giymesi gibi birçok husus da Hüdâyî tarafından belirlenmiştir.²⁹ İşte Hüdâyî'nin tarikat âdabı ve erkânı ile ilgili görüşlerinin kayda geçirilmesi, arka planında yatan tasavvufî düşünce derinliğinin açıklanması ve bize aktarılması konusunda Bursevî'nin hizmeti büyüktür.³⁰

Bursevî, Hüdâyî'nin devlet adamlarıyla ve özellikle Sultan I. Ahmed ile yakınlığından ve münâsebetlerinden de bahseder.³¹ Sultan Ahmed, Hüdâyî ile sohbet edip din ve dünyâ işlerinde ondan çok istifâde etmiş, ona olan bağlılığı ve sülûkü ile yüksek derecelere ulaşmıştır. Hatta Bursevî'nin naklettiğine göre Sultan Ahmed devlet işlerinden bir zorlukla karşılaştığı zaman “Varalım Hz. Pîr’e danışalım.” dermiş. Sultan Ahmed, kendi adına olan camiye inşa ettirdiğinde teberük için ilk olarak Hüdâyî'nin vaaz ve nasihat etmesini emretmiştir.³²

İsmâil Hakkî'nın Hüdâyî kadar devlet ricâli üzerinde te'sir ve nüfûzu olmamıştır. O, bunu zamânındaki idârecilerin mâneviyâta istîdadsız olmalarına bağlar. Ona göre I. Ahmed'den kendi zamânına kadar gelen sultanlar, meşâyih ile sülûkâne sohbet etmemiştir.³³ Yine o, kendi asrında pâdişahlara tâbi olan vezirlerin ve ulemânın çoğundan ruh gidip onlarda yalnız beden kaldığını söyler.³⁴

Bursevî'nin oldukça hareketli bir hayat geçirmesi, şöhretinin geniş bir coğrafyaya yayılmasını sağlamakla birlikte, uzun süre İstanbul'da kalmaması Hüdâyî ve kendi şeyhi Osman Fazlî gibi devlet ricâli üzerinde pek nüfûzunun olmamasına, olsa da sınırlı kalmasına ve devrinin önemli hâdiselerini geriden tâkip etmesine sebep olmuştur.

Hüdâyî'nin Halefleri İçinde Bursevî'nin Yeri

Hüdâyî gibi büyük bir şeyhin vefâtından sonra yerinin doldurulamayacağı şeklinde bir kanaat oluştuğu anlaşılmaktadır. Nitekim halîfelerinden Filibeli İsmâil Efendi (1052/1642)'ye Hüdâyî'den sonra yerine geçmesi va'dedilmişti. Fakat o Hüdâyî'nin yerine geçenin “muk'ad”, yâni kötürüm olacağını söyleyerek onun postuna oturmayı reddetmiştir.³⁵ Kanaatimizce Hüdâyî'den sonraki dönemde tarikatından gelenler içerisinde onun yerini doldurmaya, ona halîfe ve hayrî'l-ha-

lef olmaya ehil şahsiyetlerden birisi İsmâil Hakkı Bursevî'dir. Şeyhi Osman Fazlî Efendi'nin Bursevî ile ilgili şu sözleri de bu kanaati destekler mâhiyettendir: "Senin gibisi Hüdâyî'nin halifeleri arasında çıkmadı."³⁶ "Allah Teâlâ bana bir halîfe verdi ki onu Hz. Pîr'e, yâni Şeyh Hüdâyî'ye vermedi."³⁷ "Üftâde'nin Mahmud'u (Hüdâyî'si) gibi sen de bizim Mahmud'umuzsun."³⁸ "Allah Teâlâ seni Hz. Pîr'in sırrına mazhar eylemiştir."³⁹

İsmâil Hakkı, Allah tarafından kendisine bazı isimler verildiğini ifâde eder. Bu isimlerinden birisi de Mahmud'dur. Bu ismin kendisine Hüdâyî'nin sırrı ile tahakkuk sırrına işâreten verildiğini söyler.⁴⁰

Hüdâyî ile Bursevî arasında bir tür üveysî bağlantının bulunduğu da söylenebilir. Çünkü Bursevî, Hüdâyî'nin kendisinin mânâ âleminde meşâyihından olduğunu ve kendisine "Allah" ismini öğrettiğini belirtir.⁴¹

Hüdâyî'nin Eserleri ve Bursevî Üzerinde Te'siri

İsmâil Hakkı, evliyâdan ehl-i kalem olanları peygamberlerden rasûl mertebesinde olanlara benzetir. Çünkü onlar da kitap sâhibidir. Buna da Hüdâyî ile Üftâde'yi misal verir. Hüdâyî, şeyhi Üftâde'nin tanınmasına ve meşhur olmasına sebep olmuştur. Çünkü Üftâde eline kalem almamış, ancak bir iki hutbe yazmıştır.⁴² Hüdâyî ise Üftâde'nin kemâlâtını kaleme almış ve onun yerine göreceği işi görmüştür.⁴³ Yine ona göre bazı velîlerin adları halifeleri vâsıtasıyla da yücelmiştir. Allah, İbnü'l-Arabî'yi Sadreddîn Konevî ile, Üftâde'yi Hüdâyî ile, Fazlî-i İlâhî'yi Hakkî ile ihyâ etmiştir.⁴⁴

İsmâil Hakkı, Hüdâyî'nin sâhip olduğu kemâlâtın ve ulaştığı makamların onun güzel eserlerinden belli olduğunu söyler ve şu eserlerinin isimlerini zikreder: Nefâisü'l-mecâlis, Cem' ve Fark Risâlesi, Tecelliyât, Tarikatnâme, Câmiu'l-fezâil.⁴⁵

Sâdece Celvetiyye tarikatının değil son dönem tasavvuf tarihinin en çok eser veren müelliflerinden birisi olan Bursevî, birçok eserinde Hüdâyî'nin eserlerinden nakillerde bulunmuş ve şiirlerini aktarmıştır. Eserlerini yazarken onun eserlerini örnek almış, eserlerinin türleri bakımından da Hüdâyî'nin yolundan gitmiş ve onun eser verdiği konularda daha mütekâmil eserler ortaya koymuştur. Şeyhi Osman Fazlî Efendi'nin İsmâil Hakkı'ya 'Hüdâyî'nin yazma kâbiliyetini Allah'ın ona mîras bıraktığını' söylemesi de bu hususu destekler mâhiyettendir.⁴⁶

Aşağıda İsmâil Hakkı'nın hangi eserlerinde Hüdâyî'den ve eserlerinden etkilendiği gösterilmeye çalışılacaktır:

İsmâil Hakkı, Fâzıl Keydânî diye meşhur Lütfullah en-Nesefî'nin namazla ilgili risâlesini Şerhu'l-Fıkhî'l-Keydânî adıyla Arapça olarak şerh etmiştir. el-Fıkhü'l-Keydânî'nin şerhlerinden İsmâil Hakkı'nın en çok istifâde ettiği Muhammed el-Kuhistânî'nin (ö. 962/1554) şerhi, Aziz Mahmud Hüdâyî tarafından da Arapça olarak şerh edilmiştir.⁴⁷

Hüdâyî'nin Mi'rac hâdisesini âyet ve hadislerin ışığında anlattığı mensur küçük bir risâlesi vardır. Bursevî'nin ise 477 beyitlik manzum bir Mi'râciyyesi vardır.⁴⁸

Hüdâyî'nin Nefâisü'l-mecâlis adlı tefsîri, Rûhu'l-Beyân'ın kaynaklarından⁴⁹ Bursevî'nin tefsîrini yazarken bir taraftan da Bursa Ulucami'de vaaz olarak tefsir ettiğini biliyoruz. İşte bu yüzden olacak ki Rûhu'l-Beyân'da kendisi hakkın-

da birkaç kez “Câmiu hâzihi’l-mecâlisi’n-nefise” ifâdesini kullanır.⁵⁰ Hüdâyî’nin de tefsîrine “Nefâisü’l-mecâlis” adının verilmiş olması dikkat çekicidir. Bu, Hüdâyî’nin tefsîrinin de bir taraftan yazılıp bir taraftan vaaz olarak takrir edilmiş olmasından ileri gelmektedir. Dağınık vaziyetteyken halîfelerinden Filibeli İsmâil Efendi tarafından derlenmiş, tertiplenmiş ve yazıya geçirilmiştir.⁵¹ Hüdâyî’nin tefsiri, tam bir tefsir olmayıp seçilen âyetlerin tefsîrinden ibârettir. Bursevî’nin tefsîri ise tam bir tefsirdir.

İsmâil Hakkı’nın vâridâtı ve şerhleri, eserlerinin önemli bir bölümünü teşkil eder. Sayıları yirmiden fazladır.⁵² Hüdâyî’nin Tecelliyât’ı Bursevî’nin vâridât türü eserleri için örnek olmuştur. Nitekim İsmâil Hakkı, Hüdâyî’nin Tecelliyât’ını vefâtına kadar sakladığını, insanlar arasında vefâtından sonra yayıldığını ve Türkçe’ye tercüme edildiğini, kendisi de bu türden eserlerini vefâtından önce hücrelerinden çıkarmamaya azmettiğini belirtir.⁵³

Hüdâyî, asıl adı Kelimâtün âliye anî’ttibri’l-meskûk câriye beyne Hazreti’ş-Şeyh ve beyne hâze’l-fakîr fî esnâi’s-sülûk olan Vâkıât adıyla meşhûr eserinde müridliği sırasında şeyhi Üftâde ile arasında geçen konuşmaları ve şeyhinin sözlerini Arapça olarak yazıya geçirmiştir.⁵⁴ İsmâil Hakkı da Hüdâyî’nin yolundan gidecek müridliğinden itibaren şeyhi Osman Fazlî Efendi’yle arasında geçen konuşmaları, muhtelif meclislerdeki sözlerini Arapça’ya tercüme etmiştir. Bursevî’nin Kitâbü Tamâmi’l-feyz fî bâbi’r-ricâl ismini verdiği bu eseri Vâkıât’a göre daha geniş ve daha iyi tertip edilmiştir. Bursevî eserini bölümlere ayırmış ve başlıklandırmıştır. Bursevî, eserine hak tarikatlar, sayıları, çok sayıda olmalarının sebebi, tarikatın faydası, zikir telkîni, şeyhlerle sohbet, tarikat ehlinin kıyâfeti gibi genel bilgiler vererek başlar. Şeyhinin sözlerinden ve sohbetlerinden tuttuğu notlardan ve şeyhi ile arasında geçen konuşmalardan başka şeyhinin hayatı, eserleri, kerametleri, devlet adamları ile ilişkileri, şekil ve şemâili gibi hususlardan da bahseder. Bursevî bunlara ilâve olarak kendi otobiyografisini de zikreder.⁵⁵ İsmâil Hakkı, halîfe tâyin edildikten sonra şeyhini muhtelif ziyâretleri esnâsında da sözlerini kaydetmeye devam etmiştir.⁵⁶

İsmâil Hakkı, kendi eseri ile Hüdâyî’nin Vâkıât’ını karşılaştırır. Hüdâyî’nin yazdıklarında pek çok haşviyât ve tekrar bulunduğunu söyler.⁵⁷

İsmâil Hakkı, Mecmûatü’l-esrâr adlı eserinde Hüdâyî’nin Vâkıât’ından nakiller yapmış ve onun Keşfü’l-kınâ’ an vechi’s-semâ’ adlı risâlesini istinsâh etmiştir.⁵⁸

İsmâil Hakkı’nın Mecâlisü’l-müntehabe adlı eseri, Hüdâyî’nin el-Mecâlisü’l-va’zıyye isimli vaaz ve nasihat tarzında yazılmış Arapça eserinden seçmeler yaparak meydana getirdiği bir eserdir.⁵⁹

Hüdâyî’nin Mecmûa-i Hutab adlı bir eseri vardır.⁶⁰ Bursevî, Hüdâyî’nin Hutabü’l-Hüdâyî diye bilinen ve kısa hutbelerden oluşan mecmûasını vakiasında kendisine verdiğini ve “Şeyh-i Ekber’in mufassal hutbelerinden ihtisar ettiğini” söylediğini, onun için cuma ve bayram namazlarında onun hutbelerinin okunmasından hoşlandığını belirtir.⁶¹ Bursevî’nin de Kitâbü’l-Hutabâ adlı muhtelif hutbelerini ihtivâ eden Arapça bir eseri vardır.⁶²

İsmâil Hakkı, Hüdâyî'yi nazmda Üftâde'nin tercümânı olarak görür. Aynı şekilde ona göre Mevlânâ Şems-i Tebrizî'nin, Yunus Emre de Tapduk Emre'nin tercümânı olmuştur. İsmâil Hakkı bu durumu şöyle izah eder: Aşkla söylenen kelimeler ve şevkle söylenen sözler, âşıkların harâretini keser. Başka bir çeşni ve özel bir tat verir. Bu türden söz söyleyen kimselerin, mânâ âleminde getirdiği feyizleri ve hakikatleri herkes getirmekten âcizdir. Çünkü bu, özel bir tecellî ile hâsıl olur. Hâsıl olsa bile herkese selâset ve fesâhat üzere nutk ve beyan verilmez. Allah Teâlâ kuşları farklı farklı yaratıp güzel nağme ile bülbulü diğerlerinden üstün kıldığı gibi bâzı evliyâyı da beyan konusunda kemâl ile seçkin kılmıştır.⁶³

Bursevî'den öğrendiğimize göre şeyhi Osman Fazlî Efendi'nin kendi ilâhîleri de olduğu halde o Hüdâyî'nin şiirlerini daha çok severdi. Kavvâlin yalnız Hüdâyî'nin, Zâkirzâde Abdullah Efendi'nin, Üftâde'nin ve Yunus Emre'nin şiirlerini okumasına izin verirdi. Bursevî'ye de kendi meclisinde kavvâl bir şey okuyacaksa Üftâde ve Hüdâyî'nin şiirlerini seçmesini tavsiye etmiştir. Bu tercihinin sebebini ise şöyle açıklamıştır: Bu büyüklerin şiirleri sırf hakkânîdir ve kemal mertebesindedir. Başkalarının şiirlerinde ise çoğu zaman cemal ve celal karışmıştır. Özellikle Hüdâyî'nin ilâhîleri, urûc ve nüzûl bakımından atvâr-ı sülûke uygundur.⁶⁴

İsmâil Hakkı, Hüdâyî'nin üç yüze yakın ilâhîsi olduğunu, ilâhîlerinde hakikatlerin hepsine remz ettiğini ve bütün sırları topladığını belirtir. Öyle ki bu vâdîde manzum sözler bir araya getirmek hiçbir ârife takdir olunmamıştır. Bâzı kimselerin Hüdâyî'nin ilâhîleri hakkında: 'Onlar sâdece duâdan ibârettir. Yoksa onlarda hakîkî ma'rifetler, haller ve tecellîler yoktur.' şeklindeki iddîalarına şöyle cevap verir: Hak'dan bîhaber olan böyle mak_nda ne desin ki, yüksek seviyeden söylenmiş sözlerle (kelimât-ı âliyye) bakar (inek) gibi bakar. Çünkü veciz (cevâmî') olan söz, her mertebeden insana hitap eder. Onda kâmil olan kimsenin de nâkıs olan kimsenin de hissesi vardır. Herkes onu kendi anlayış ve idrâkine göre anlar.⁶⁵

İsmâil Hakkı'nın Hüdâyî'nin bazı ilâhîlerini bestelediğini de burada zikretmek gerekir.⁶⁶

Sonuç

Özetle Hüdâyî, tasavvuf anlayışıyla, eserleriyle ve şiirleriyle İsmâil Hakkı Bursevî için her yönden model bir şahsiyet olmuştur. Çok yazan mutasavvıf bir müellif olarak İsmâil Hakkı başta Rûhu'l-Beyân adlı tefsîri olmak üzere eserleri vâsıtasıyla Hüdâyî'nin adının ve tarikatının yayılmasına hizmet etmiştir. Muhtelif Balkan şehirlerinde, Bursa'da, Şam'da ve Üsküdar'da onun tarikatını temsil etmiştir. Hüdâyî'nin kurduğu Celvetiyye tarikatının yayılmasında, tanınmasında, esaslarının, âdâb ve erkânının tespitinde önemli katkıları olmuştur.

DİPNOTLAR

- ¹ Bursevî, Kitâbü's-Silsile, İstanbul 1291, s. 86
- ² bk. Bursevî, Kitâbü's-Silsile, s. 82-108; Yılmaz, Aziz Mahmud Hüdâyî ve Celvetiyye Tarîkatı, İstanbul 1990, s. 125, 236-237, 239
- ³ Örnek olarak bk. Bursevî, Kitâbü Tamâmî'l-feyz fî bâbî'r-ricâl (Tamâmü'l-feyz-II), Ali Namlı, İsmâil Hakkı Bursevî ve Tamâmü'l-feyz Adlı Eseri-II, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 1994, yayımlanmamış yüksek lisans tezi tahkik kısmı, s. 21, 114, 120, 126, 130, 136, 153, 157, 158, 159, 167, 168, 179, 192, 206, 208; a.mlf., Ferahu'r-rûh, İstanbul 1294, c. I, s. 195, 317, 397; a.mlf., Rûhu'l-Mesnevî, İstanbul 1287, c. I, s. 492; a.mlf., Mecmûatü'l-Hutab ve'l-vâridât, Bursa Eski Yazma ve Basma Eserler Ktp. (BEYBEK), Genel, nr. 85, vr. 98b; a.mlf., Kitâbü's-Silsile, s. 102
- ⁴ Bursevî, Tuhfe-i Recebiyye, Süleymâniye Ktp., Esad Efendi, nr. 1374 vr. 21b-22a
- ⁵ Bursevî, Tamâmü'l-feyz-II, s. 204
- ⁶ Bursevî, Mütferrikât-ı Şeyh Hakkî, Süleymaniye Ktp., Esad Efendi, nr. 1667, vr. 102a-b
- ⁷ Bursevî, Kitâbü Nakdi'l-hâl, İstanbul Üniversitesi Ktp., nr. TY 2153, vr. 67b
- ⁸ Bursevî, Kitâbü'l-Mir'ât li-hakâiki ba'dî'l-ehâdis ve'l-âyât, BEYBEK, Genel, nr. 40, vr. 92b
- ⁹ Bursevî, Mecmûa-i Hakkî, BEYBEK, Genel, nr. 41, vr. 68b
- ¹⁰ Bursevî, Kitâbü Müzîlî'l-ahzân, Âtîf Efendi Ktp., nr. 1506, vr. 27b
- ¹¹ . Geniş bilgi için bk. Ali Namlı, İsmâil Hakkı Bursevî, Hayatı, Eserleri ve Tarîkat Anlayışı, İstanbul 2001, s. 104-108, 194-202
- ¹² Örnek olarak bk. Bursevî, Mecmûa-i Hakkî, BEYBEK, Genel, nr. 41, vr. 61b, 70a; a.mlf., Kenzi Mahfi, İstanbul 1307, s. 50; a.mlf., Mütferrik t-ı Şeyh Hakkî, vr. 113b, 218a; a.mlf., Kitâbü Müzîlî'l-ahzân, vr. 2a; a.mlf., Tuhfe-i Atâiyye, Süleymaniye Ktp., Bağdatlı Vehbi, nr. 1537, vr. 52a
- ¹³ Bursevî, Tuhfe-i Hasakiyye, Süleymâniye Ktp., Mihrişâh, nr. 164, vr. 226b
- ¹⁴ Bursevî, Kitâbü's-Silsile, s. 84; Külliye ile ilgili daha geniş bilgi için bk. Yılmaz, Hüdâyî, s. 246-270; M. Baha Tanman, "Aziz Mahmud Hüdâyî Külliyesi", DİA, IV, 340-343.
- ¹⁵ Bursevî, Mütferrik t-ı Şeyh Hakkî, vr. 208b; a.mlf., Kitâbü's-Silsile, s. 105
- ¹⁶ bk. Yılmaz, Hüdâyî, s. 264
- ¹⁷ Bursevî, Kitâb-ı Kebîr, BEYBEK, Genel, nr. 71, vr. 126a
- ¹⁸ bk. Bursevî, Tamâmü'l-feyz-I, s. 63, 78, 142; a.mlf., Kitâbü Müzîlî'l-ahzân, vr. 2b; a.mlf., Kitâbü'l-Hitâb, İstanbul 1256, s. 298; a.mlf., Kitâbü'n-Netîce, haz. Ali Namlı-İmdat Yavaş, İstanbul 1997, c. I, s. 79, c. II, s. 209; a.mlf., Kitâbü's-Silsile, s. 82
- ¹⁹ Bursevî, Ferahu'r-rûh, c. I, s. 436
- ²⁰ Bursevî, Kitâbü'l-Mir'ât li-hakâiki ba'dî'l-ehâdis ve'l-âyât, vr. 287b
- ²¹ Bursevî, Makâlât-ı İsmâil Hakkî, İstanbul 1288, s. 28
- ²² Bursevî, Kitâbü Nakdi'l-hâl, vr. 213b
- ²³ Bursevî, Tuhfe-i Atâiyye, vr. 23b
- ²⁴ Bursevî, Kitâbü's-Silsile, s. 86
- ²⁵ Bursevî, Mecmûatü'l-fevâid ve'l-vâridât, BEYBEK, Genel, nr. 87, vr. 139a
- ²⁶ Bursevî, Tamâmü'l-feyz-I, 25; Kitâbü's-Silsile, s. 63, 87
- ²⁷ Bursevî, Kitâbü's-Silsile, s. 107
- ²⁸ Bursevî, Tamâmü'l-feyz-I, s. 128
- ²⁹ Bursevî, Tamâmü'l-feyz-I, 87; a.mlf., Kitâbü'n-Netîce, c. II, s. 204; a.mlf., Kitâbü's-Silsile, s. 87-88
- ³⁰ Celvetiyye tarîkatında kıyâfet konusu ile ilgili daha geniş bilgi için bk. Ali Namlı, İsmâil Hakkı Bursevî, Hayâtı, Eserleri ve Tarîkat Anlayışı, İstanbul 2001, s. 333-342
- ³¹ Bursevî, Tuhfe-i Recebiyye, vr. 79a; a.mlf., Tuhfe-i Hasakiyye, vr. 46a, 228a
- ³² Bursevî, Tuhfe-i Hasakiyye, vr. 226a
- ³³ Bursevî, Tuhfe-i Hasakiyye, vr. 226a

- ³⁴ Bursevî, Tuhfe-i Hasakiyye, vr. 229a
- ³⁵ Yılmaz, Hüdâyî, s. 125
- ³⁶ Bursevî, Tamâmü'l-feyz-II, s. 213
- ³⁷ Bursevî, Kitâbü's-Silsile, vr. 82b
- ³⁸ Bursevî, Tamâmü'l-feyz-II, s. 19
- ³⁹ Bursevî, Kitâbü's-Silsile, s. 103
- ⁴⁰ Bursevî, Vâridât-ı Hakkıyye, BEYBEK, Genel, nr. 86, vr. 114b
- ⁴¹ Bursevî, Kitâbü Tamâmî'l-feyz fî bâbî'r-ricâl (Tamâmü'l-feyz-I), Ramazan Muslu, İsmâil Hakkı Bursevî ve Tamâmü'l-feyz Adlı Eseri-I, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 1994, yayımlanmamış yüksek lisans tezi tahkik kısmı, s. 128
- ⁴² Üftâde'nin ayrıca Dîvân'ı vardır. Bazı müellifler, Hüdâyî'nin Vâkıât adlı eserini de Üftâde'ye nisbet ederler (bk. Mustafa Kara, Bursa'da Tarikatlar ve Tekkeler, Bursa 1993, c. II, s. 117-118; Mustafa Bahadiroğlu, Celvetiyye'nin Piri Hazret-i Üftâde ve Dîvân'ı, Bursa 1995, s. 89, 92-98). Biz bu görüşe katılmıyoruz. Vâkıât'ın konusunu Üftâde'nin sözleri, görüş ve düşünceleri oluştursa da bu eserin Üftâde tarafından yazıldığı anlamına gelmez ve Hüdâyî tarafından kaleme alındığı gerçeğini değiştirmez.
- ⁴³ Bursevî, Kitâbü's-Silsile, s. 88
- ⁴⁴ Bursevî, Kitâbü'n-Necât, İstanbul 1290, s. 220
- ⁴⁵ Bursevî, Kitâbü'l-Hitâb, s. 298; a.mlf., Kitâbü's-Silsile, s. 85. Hüdâyî'nin eserleri için bk. Yılmaz, Hüdâyî, s. 103-120; Yılmaz, "Aziz Mahmud Hüdâyî", DİA, IV, s. 339-340
- ⁴⁶ Bursevî, Tamâmü'l-feyz-II, s. 204
- ⁴⁷ Yılmaz, Hüdâyî, s. 107; Namlı, Bursevî, s. 166
- ⁴⁸ bk. Yılmaz, Hüdâyî, s. 116; Namlı, Bursevî, s. 183
- ⁴⁹ Namlı, "İsmâil Hakkı Bursevî, Hayatı, Eserleri ve Rûhu'l-Beyân fî Tefsiri'l-Kur'ân", (Bursevî, Rûhu'l-Beyân -Kur'an Meâli ve Tefsiri- girişinde) İstanbul 2005, c. I, s. 53
- ⁵⁰ Örnek olarak bk. Bursevî, Rûhu'l-Beyân, İstanbul 1389, c. I, s. 370, 409
- ⁵¹ Hüdâyî, Nefâisü'l-mecâlis, Süleymaniye Kütüphanesi, Şehid Ali Paşa, nr. 172, mukaddime
- ⁵² Namlı, Bursevî, s. 217-218 (Vâridin çoğulu olan vâridât, kulun kasdı olmaksızın gaybtan (Hak'tan) kalbe gelen mânâlar demektir. bk. Uludağ, Tasavvuf Terimleri Sözlüğü, 510-511)
- ⁵³ bk. Bursevî, Vâridât-ı Hakkıyye, vr. 157a, 182b; a.mlf., Kitâbü'n-Netice, c. II, s. 217; a.mlf., Kitâbü's-Silsile, s. 86
- ⁵⁴ bk. Yılmaz, Hüdâyî, s. 114-115
- ⁵⁵ Eser hakkında Ramazan Muslu ve Ali Namlı tarafından iki yüksek lisans tezi hazırlanmış ve tahkiki de yapılmıştır. (İsmâil Hakkı Bursevî ve Tamâmü'l-feyz Adlı Eseri-I ve II, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 1994).
- ⁵⁶ Bu notlar, eserin yaklaşık dörtte birini meydana getirir. bk. Bursevî, Tamâmü'l-feyz-II, s. 110-217
- ⁵⁷ Bursevî, Tamâmü'l-feyz-II, s. 216
- ⁵⁸ Namlı, Bursevî, s. 169-170
- ⁵⁹ bk. Yılmaz, Hüdâyî, s. 110; Namlı, Bursevî, s. 166
- ⁶⁰ Yılmaz, Hüdâyî, s. 110
- ⁶¹ Bursevî, Tamâmü'l-feyz-I, s. 128; a.mlf., Ferahu'r-rûh, c. II, s. 35
- ⁶² Namlı, Bursevî, s. 175
- ⁶³ Bursevî, Ferahu'r-rûh, c. I, s. 403
- ⁶⁴ Bursevî, Tamâmü'l-feyz-II, s. 46, 63
- ⁶⁵ Bursevî, Kitâbü's-Silsile, s. 85-86
- ⁶⁶ Hüseyin Vassâf, Sefine-i Evliyâ, Süleymaniye Ktp., Yazma Bağışlar, nr. 2307, c. III, s. 50; a.mlf., Kemâlnâme-i Hakkî, BEYBEK, Genel, nr. 129, s. 36

İsmail Hakkı Bursevî'ye Göre “Libâs” Kavramı

DOÇ. DR. RAMAZAN MUSLU

Sakarya Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi

Giriş

İsmâil Hakkı Bursevî (ö.1137/1725), Celvetîye tarikatının kurucusu Azîz Mahmud Hüdâyî'nin (ö.1038/1628) dördüncü kuşak halifesi ve kendi adıyla anılan Hakkıye kolunun da kurucusudur. Celvetîye tarikatının en meşhur simâlarından biri olan Bursevî, Rûhu'l-beyân adlı tefsiri başta olmak üzere tasavvuf, tefsir, hadis, fıkıh ve kelâm gibi İslâmî ilimlere dair pek çok eser telif etmiştir.¹

Bursevî'nin tasavvufa dair eserlerinde ele aldığı mevzulardan biri de tarikat ehlinin libâsı konusudur. Özellikle Celvetîye ve Halvetîye tarikatlarına mensup derviş, halife ve şeyhlerin giydikleri kıyâfetler ve sembolik anlamları ile ilgili bilgiler verir. Bizim “kıyâfet” yerine “libâs” kavramını tercih etmemizin nedeni, onun bu kavramı hem hakîkî hem de mecâzî anlamda kullanarak daha geniş bir çerçevede ele almış ve değerlendirmiş olmasıdır.

Libâs, giymek anlamına gelen “lûbs” kökünden türetilmiş Arapça bir isim olup, “giyilecek şey”, “giysi” ve “kıyâfet” anlamlarına gelir. Lübs, bir tasavvuf ıstılâhı olarak, rûhânî hakikatlerin unsurî sûretleri telebbüs etmesi (giymesi) ve eşyanın bir anda (ân-ı lâ yetecezzâ) ademe gidip yine vücûda gelmesi ve varlığın (mümkinâtın) her an ve zaman diliminde yeni bir libâsı giymesi demektir.² Kavram, Kur'ân-ı Kerîm'de Hac ve Fâtır sûrelerinde³ yalnızca hakîkî; Bakara,⁴ Nahl⁵ ve Furkân⁶ sûrelerinde ise sadece mecâzî anlamda kullanılmıştır. A'râf sûresinde⁷ ise hakîkî ve mecâzî anlamları birlikte kullanılmıştır. Bilindiği gibi hadis kitaplarında libâs konusu ile ilgili hadislerin toplandığı müstakil bölümler⁸ vardır. Tasavvuf kaynaklarında da bu konuya yer verilmiş ve değişik açılardan ele alınmıştır. Bursevî'nin görüşlerini ele alırken Hücvirî ve Sühreverdî gibi bazı mutasavvıfların düşüncelerine de yer vermeye çalışacağız.

Tâç

Hırka

Libâs

Bursevî, yukarıda ifade edildiği gibi, libâs kavramını geniş bir çerçevede ele almış ve hakîkî anlamlarının yanı sıra mecâzî (bâtınî) manalarını da incelemiştir. Onun libâsla ilgili ısrarla üzerinde durduğu zâhir-bâtın uyumu ve tarikat ehlinin giyim-kuşamda dikkat etmesi gereken hususlara dair görüşlerini şu şekilde özetleyebiliriz:

1. Zâhir-bâtın mutâbakatı: Bursevî'nin libâs konusunda dikkat çektiği konulardan biri, zâhir ve bânının birbirine mutâbık olması gerektiğidir. O'na göre, lafız nasıl mânânın kalıbı ise kıyâfet de hâlin kabuğu gibidir. Her kabuk özüne göre olur. Onun için şeriat ve hakîkatin birbirine uygun olması gerekir. Mesela, “fenâ”,⁹ halkın müşâhedesinden kesilmektir. Fenânın hükmü, fenâ ile ilgili elbise giymektir. Bu yüzden hakîkate ermiş sûfîler, elbiselerine önem vermemişler, belki halkın iltifât etmediği hırkalar ve renksiz giysilerle örtünmüşler¹⁰ ve bu şekilde zâhirlerini bânınlarına uydurmaya çalışmışlardır. Çünkü onlar libâs kavramı ile dış görünüşlerinin (zâhir) yanı sıra iç âlemlerini (bâtın) de kötü sıfatlardan temizleyerek süslemeyi amaçlamışlardır. Bu nedenle, zâhirî ve bânî ahkâm ile amel ederek bulundukları makam ve mertebeye uygun elbiseler giymişler; “zâhir” ismini “bâtın” isminin aynası yaparak sûreti manaya uydurmaya çalışmışlardır.¹¹ Ebû Nasr Serrâc (ö. 378/988), dervişlerin giyim kuşam konusundaki edebinin hâle ve vakte bağlı olduğunu ve bu nedenle ne bulurlarsa giydiklerini söylemiştir. O şöyle der: “Sâdık derviş, giydiğinin güzel ve temiz olmasına dikkat ederek hakkını verir. Çünkü giydiği her şeyin üzerinde bir mehâbet ve celâl sıfatı bulunur. Bu konuda kendisini zorlamaz ve herhangi bir talepte bulunmaz. Hatta eski giymek kendisine yeni giymekten daha hoş gelir; devamlı yeni giymekten ve çok elbise sahibi olmaktan da sıkılır.”¹²

Hücvirî de zâhir ve bâtın mutâbakatı ile ilgili biri müşâhede ve keşf, diğeri mücâhede ve riyâzet sahibi iki dervişin giysilerini misal verir. Keşf sahibi, dervişlerin semâ esnasında parçalamış oldukları yamalardan; riyâzet sahibi ise günahlarından dolayı istiğfar halinde yırtılan elbise parçalarından yapılan hırkalardan başka bir elbiseyi ömür boyu giymemişlerdir. Hücvirî, bu iki dervişin zâhirlerindeki ziynetin (hırka), bâtınlarındaki sûrete (hâl) uygun düştüğüne dikkat çeker.¹³

2. Yamalı elbise giymek: Sûfiler, giyim-kuşam konusunda genellikle orta yolu tutmuşlardır. Ancak onlardan bazıları, nefislerini terbiye etmek için yamalı elbise (murakkaa) giymişlerdir. Onların “yeşil ölüm” olarak adlandırdıkları bu durum, bir çeşit mücâhededir. Çünkü “yeni elbise” giymeye alışmış bir insanın eski ve yamalı elbise giymesi nefse zor gelir. Hücvirî’ye (ö. 465/1072) göre murakka’a ve yamalı elbise giymek mutasavvıfların şîârıdır. Hasan-ı Basrî’nin anlattığına göre Selmân-ı Fârisî, çok sayıda yama bulunan bir çuha giymiştir.¹⁴ Ayrıca o, Mâverâünnehir’de melâmet ehlinde bir şeyhin yolda bulduğu paçavraları toplayıp temizledikten sonra hırka yaptığını haber verir.¹⁵ Benzer bir durumu, Bursevî’nin şeyhi Osman Fazl-ı İlâhî (ö. 1102/1690) de yapmıştır. Filibe’de görev yaptığı sırada insanların aşırı teveccühünden kurtulmak için şehrin çöplüğünden eski bez parçalarını toplayıp temizledikten sonra kendisine tuhaf bir elbise dikmiş ve insanları bu şekilde kendisinden uzaklaştırmayı başarmıştır.¹⁶ Sûfiler, pahalı ve kıymetli kumaşlardan yapılan elbiseleri giymeyi de pek hoş karşılamamışlardır. Nitekim, Ebû Nasr Serrâc, Ebû Hafs Haddâd’ın “Çok parlak ve şık giysili gördüğün dervişten hayır umma!” dediğini kaydeder.¹⁷ Ayrıca tasavvuf kaynaklarında Yahyâ b. Muâz’ın, başlangıçta yünlü ve eski elbiseler giyerken, ömrünün sonlarına doğru yumuşak ve kıymetli libâslar giymeye başladığı ve bu durumu işiten Bâyezid’in, “Miskin Yahyâ, kıymetsiz âdi şeylere dayanamadı; saf ve değerli olanlara nasıl tahammül edecek?” şeklinde tepki verdiği kaydedilir.¹⁸

3. Avâma benzememek: Bursevî, tarîkat ehlinin giyim-kuşamda avâma benzemekten sakınması gerektiğini söyler.¹⁹ Çünkü, avâmın elbisesi sûret libâsıdır ve hakîkate dayanmaz. Gerçi havâssın elbisesi de sûret libâsıdır, ama hakîkate dayanır; çünkü işaretler üzerine binâ edilmiştir.²⁰

4. Mânevî (bâtınî) libâsın zâhirî libâstan üstün olması: Bursevî, **“Takvâ elbisesi, işte bu daha hayırlıdır”**²¹ âyetinin yorumunda, mânevî bir libâs olan takvâ libâsı ile zâhirî libâsı karşılaştırır ve takvâ libâsının mâsivâdan koruduğu için diğer zâhirî libâslardan daha hayırlı ve daha üstün olduğunu belirtir. Zirâ takvâ libâsında, hakîkate mâsivâyı uzaklaştırma gibi bir tecerrüd durumu söz konusu olsa da, yerine ikâme edilecek olanlar dikkate alındığında kâmil bir ziynet olduğu görülür. Başka bir bakış açısına göre tecerrüd fenâ, telebbüs ise bekâdır.²² Telebbüs Celvetiye’nin; tecerrüd ise Halvetiye’nin sırrı olmuştur ve her ikisi de gerçekte libâs gibidir.²³ Bursevî, bâtından habersiz bir şekilde yalnızca zâhiri görenlerin sûrete takılıp kaldıklarını ve gelip geçici olmaları nedeniyle de, zâhirî libâsta ziynetten men olunduklarını söyler.²⁴ Ona göre, insan bedeninde takvâ libâsından başka daha değerli bir libâs yoktur. Çünkü libâs, zahirî teni; takvâ ise bâtınî teni örter. Takva kalptedir ve kalp ise nazargâhı ilâhîdir. Öte yandan zâ-

hirî libâsta tekellüfe gitmemek gerekirken, bâtinî libâsta tekellüfe gitmek gerekir. Bâtınî libâsa “esmâ libâsı” da denir. Zira bâtin, ilâhî isimlerle süslenirse zâhirdaki bütün âzâlar korunmuş ve niçin yaratılmışlarsa ona hizmet eder hale gelmiş olurlar.²⁵

5. Önce tahliye (hı ile) sonra tahliye (ha ile): Bursevî'nin kaydettiğine göre, şuhûd ehli kimseler, “tahliye”nin (terk etme, boşaltma), süs ve ziynetten (tahliye) önce geldiğini söylemişlerdir.²⁶

6. Tarîkat ehlinin kıyâfeti, “tahakkuk” yoluyla olmalıdır: Bursevî, sûfîlerin tahalluk (ahlâklanma) ve teşebbüh (benzeme) yoluyla libâsın hakikatine ulaşmaya çalışmaları gerektiğini ve zamanla bunu elde edeceklerini kaydeder. O, bu durumu, “Bir kavme benzemeye çalışan onlardandır.”²⁷ hadisi gereğince, “tevâcüd” ehlinin zamanla “vecd” ehli olmasına benzetir²⁸ ve tahalluk ehlinin de nihâyette tahakkuk ehlinen olacağını söyler. Şöhretin âfet olduğunu ve bu nedenle sakınmak gerektiğini de ifade eden müellif, tarîkat kıyâfetine mânâsını ve sırrını bilenlerin, sûret ve şekil ile yetinmediklerini ve daha fazlasına talip olduklarını belirtir. Tamâmı elde edilemeyen şeyin bütününü terk etmek yanlış olacağından, güç ve imkân nispetinde hakikat ehline benzemeye çalışmak güzel görülmüştür.²⁹

Mecâzî libâs

Bursevî, mecâzî (bâtınî) libâs konusunda Allah'ın insanda “tabîat”, “nefis”, “kalb”, “ruh”, “sır” ve “hafî” gibi bazı latîfeler yarattığını ve bunların her birinin kendisini örtecek uygun birer libâs istediğini kaydeder. İnsan tabîatının zıddı şerîattır ve onun ayıplanacak bazı çirkin fiilleri vardır. Bu nedenle tabîatın libâsı şerîattır; yani onun ahkâmıyla amel etmektir. Nefsin zıddı ise tarîkattır. Onun da kibir, öfke, hased vb. çirkin sıfatları vardır. Nefsin libâsı da tarîkattır; yani âdâbı ile edeplenmek ve öngördüğü vasıtalar ile mücâhede etmektir. Öte yandan tabîat libâsı zâhirdedir; çünkü mâsiyet, mülk ve şehâdet âlemine bağlı olan bedenle ilgilidir. Nefsin libâsı ise bâtındadır; çünkü zikredilen sıfatlar gizlidir ve başlangıç noktası her kötülük ve fesâdın kaynağı olan bâtinî nefistir. Kalbin durumuna gelince o, Rahmân'ın parmakları arasında döndürülür. Onun dünyaya ve dünyadakilere karşı meyli vardır. Âhiret ehline göre, o, müstehcen bir avret gibidir ve libâsı da talepte doğruluktur. Rûhun durumu ise Mevlâ'nın dışındakilere ilgi duymaktır. Onun libâsı ise ilâhî sevgidir. Sırr'ın hali, Mevlâ'nın dışındakileri görmektir ve libâsı da dünya ve ukbâyı değil, Mevlâ'yı görmektir. Hafî'nin libâsı, Mevlâ'nın hüviyeti ile bâkî olmak ve hüviyetini onunla örtmektir. Kişi bütün mertebelerde mecâzî libâsları çıkarttıktan sonra hakîkî libâsı giymiş ve örtünmüş olur. Böyle olunca da meliklerin giymediği elbiseleri giymiş, yoksulluk ve sülûk ehlinin libâslarından da müstağni kalmış olur.³⁰

Bursevî, Kitâbü'n-Netîce adlı eserinde yukarıdaki mecâzî libâs çeşitlerine ilave olarak “esmâ”, “sıddikiyet”, “amel”, “beşeriyet” ve “Hak” libaslarından da söz eder. Ağacın kabı, meyvenin kabuğu ve insanın libâsı olduğu gibi, gizli hazîne-

nin (kenz-i mahfî) zuhûrunun da esmâ libâsıyla olduğunu kaydeder. Onu “şerî-at” ve “hakikat” libâsı olmak üzere iki kısma ayıran müellif, “sıddikiyyet”³¹ libâsının da hakikat libâsı olduğunu söyler.³² Ona göre kefenden maksat ameldir. Çünkü herkes kendi amelinin libâsını giyer ve meyyite kefen sarıldığı gibi, ona da amel libâsı giydirilir.³³ Bursevî, “Velîlerim kubbelerimin altındadır, onları benden başkası bilmez” kudsî hadisini şerh ederken de beşeriyet libâsından söz eder. Evliyânın hey’et-i Hak üzerine iken beşeriyet libâsı ile örtülü bulunduklarını ve bu sebeple ‘Ayn makamında iken ağıârın onlara muttali olamadığını kaydeder.³⁴ Hak Teâlâ’nın kendisi hakkında **“Merhamet edenlerin en merhametlisi”**³⁵ buyurmasını ise “Râhim olanlar, Hakk’ın rahmetinden hissedâr olmuşlardır ve rahmetlerinin başlangıcı Hakk’tır. Bu sebeple hallerinin zâhirine bakıp aldanmasınlar ve böyle bir libâs giydiklerine şükretsınler ki, bu, Hak libâsıdır” şeklinde yorumlar.³⁶ Bursevî son olarak, kiyânî (kozmozgonik) libâstan da söz eder.³⁷

Buraya kadar Bursevî’nin sözünü ettiği mecâzî (bâtınî) libâs çeşitleri, hakikî (zâhirî) libâsların tamamlayıcı unsurları olarak dikkat çekmektedir. Tasavvufî bakış açısına göre orucun bütün azalara tutturulması gerektiği gibi, ister hakikî ister mecâzî olsun, bütün avretlerin kendilerine münâsip bir libâsla örtülmesi gerektiği sonucu çıkmaktadır.

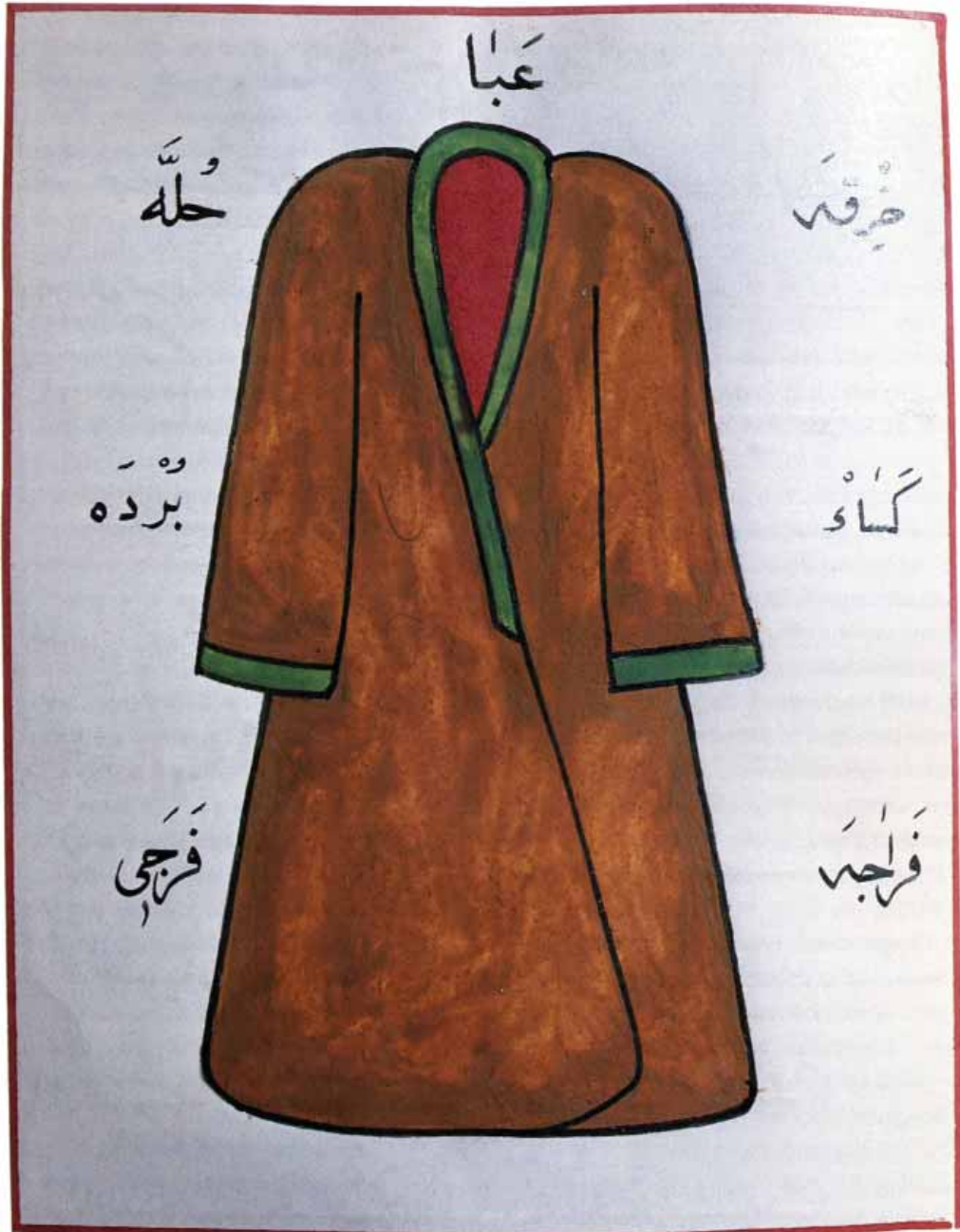
Bursevî’nin libâs konusundaki görüşlerini hırka, tâc ve ayakkabı olmak üzere üç ana başlıkta toplayabiliriz.

Hırka

Bursevî’nin hakikî ve mecâzî libâs kavramı içerisinde değerlendirdiği giysilerden biri hırkadır. Hırka, lugatte bez veya çuha parçası anlamına gelir.³⁸ Sûfiler bulundukları makâmdan bir üst makâma geçişte, hırkalarını çıkartırlar ve yeni makâma uygun hırka giyerlerdi.³⁹ Eğer buna maddî güçleri yetmez ise sâliklerin giysisine o makâmın rengine uygun “murakka’a” denilen bir parça dikilirdi. Hırka, o parça ve yamadan yapılmış olduğu için bu giysiye isim olmuştur.⁴⁰ Zamanla dervişlerin yamalı veya yamasız giydiği abâ, kabâ,⁴¹ kisâ,⁴² bürde, biniş,⁴³ cübbe,⁴⁴ ve ferâce gibi diğer elbiseler için de kullanılır olmuştur.⁴⁵

Hırka giydirmek, muhaddislere göre sahîh bir dayanağı olmasa da, Peygamber (a.s.)’ın rûhâniyetinden ve velâyetinin nûrundan istifâde eden şeyhlerin izlediği bir yol olmuştur. Aslında Peygamber (a.s.)’ın ridâsını Ka’b b. Zühre’ye giydirmesi, Bursevî’ye göre amel etmek için yeterli bir delildir.⁴⁶ Ayrıca Hz. Peygamber’in ehl-i beytini abâsı altına aldığına dair rivâyet, hırka giymenin tasavvuf âdâbı içinde yer almasına sebep olmuştur.⁴⁷ Bursevî’nin kaydettiğine göre sûfiler, insan kalbinin çok geniş olduğunu ve bir libâsa benzediğini ifade etmişlerdir. Bu sebeple bâtında kalp ne ise zâhirde de hırka odur. Bursevî’ye göre hırka giydirmeyi inkar etmenin kaynağı cehâlettir.⁴⁸

Tahkîk ehli sûfilere göre hırka mânevî bir libastır. Onlar zâhiri bâtına uydurmak ve bâtınî hallere delâlet etmek üzere hırka giymişlerdir. Kalp libâsı olan hırka-

dan esas maksat, ilâhî ahlâk ile ahlâklanmaktır. Nitekim “Yere ve göğe sığmadım; mümin kulumun kalbine sığıdım”⁴⁹ sözünde buna işaret vardır. Bu açıdan bakıldığında kalp, Hakk’ın libâsıdır. Hakk’a libâs olan da yine kendi sıfât ve esmâsıdır.⁵⁰

Bursevî’ye göre, sûfilerin çoğu bilmese de tarikat âdâbının her biri, mükâşefe ehli tarafından ilâhî bir işâretle vaz’ edildiklerinden dolayı ilâhî bir sır içermektedir. Tarikat kıyâfeti, meşâyihin sünneti ve erbâb-ı kulûbun sürdüröğeldikleri yollarıdır. Bu nedenle ulemânın avâmını taklid etmektense havâssını taklîd etmek daha iyidir. Tarikatın usûl ve kurallarına devamlı olarak riâyet etmek gerekir ki, bereket, şeref ve saâdet elde edilsin.⁵¹

Hırka, Allah dostlarının ziyneti olup iyi hal sahibi olmanın alâmeti ve kurtuluş ermenin sebebi olarak görölmüştür. Hücvirî’nin haber verdiğine göre, tasavvuf yolunun büyükleri müridlerine hırka giydirmişler ve kendileri de giymişlerdir.⁵² Maksatları, halk arasında bir alâmet sahibi olmak ve buna göre onların kendilerini denetlemelerini sağlamaktır. Şâyet dervişler dine aykırı bir adım atacak olurlarsa, bu sayede halk onları derhal kınayacaktır. Bu kıyafet içerisinde iken günah işlemek istedikleri zaman, halk önünde mahcup olmamak için bundan vazgeçeceklerdir.⁵³ Hakikatte ise hırka giymekten maksatları, yine Hücvirî’nin kaydettiğine göre, Hak Teâlâ’ya karşı olan “fakr”da sadâkattir.⁵⁴

Sühreverdi (ö. 632/1234), kendi zamanındaki şeyhlerin benimsedikleri ve tespit ettikleri biçimde hırka giymenin, Hz. Peygamber (a.s.) zamanında olmadığını ifade etmekle birlikte,⁵⁵ onun mürid ile şeyh arasında bir bağ oluşturduğuna dikkat çeker. Ayrıca müridin, nefsi ile kendisi arasında şeyhin hakemliğini kabul etmesi ve böylece nefsi üzerinde hâkimiyet kurması anlamına geldiğini⁵⁶ ve hırkanın sohbet yoluna girişin ilk basamağı ve gerçekte mürid ile şeyh arasında akdedilen karşılıklı bir sözleşmenin ifadesi olduğunu kaydeder.⁵⁷ Yine o, hırka giymenin şeyhin tasarruflarıyla ilgili müridin bâtınında doğacak şüpheleri ortadan kaldırdığını ve şeyhinden feyz almasına mâni olan itirazı da engellediğini ifade eder.⁵⁸

Sûfilere göre hırka giymenin ve giydirmenin bir takım kuralları ve âdâbı vardır. Hücvirî’nin kaydettiğine göre, şeyhler terbiyelerine girmek isteyen bir sâlike hırka giydirmeden önce onu üç sene üç mana (halka ve Hakk’a hizmet, kalbe riâyet) üzerine denemek ve terbiye etmek isterler. Mürid bunu başarır ise yola devam etmesine izin verilir ve kendisine hırka giydirilir; değilse “Tasavvuf yolu onu kabul etmiyor” denir.⁵⁹

Bursevî’ye göre şeyhlerin elinden hırka giymek, ilâhî isimlerin hakikatlerinin hil’atini giymeye işârettir. Şeyhin mürîde hil’at ve hırka giydirmesi, onun, bâtin hil’ati giymesine bağlıdır.⁶⁰ Nitekim Hücvirî, hırka giydirecek şeyhin, hal itibarıyla istikâmet üzere olması; tasavvuf yolunun bütün zorluklarını aşmış; hallerin hazlarını tatmış ve celâl sıfatında “kahr”ı; cemâl sıfatında ise “lûtf”u müşâhede etmiş olması gerektiğini belirtir.⁶¹

Bursevî’ye göre her sûretin bir sırrı vardır. Şeyhin nazarı bir mürîde dokunup da onun elbisesini ve takkesini çıkarması, onun zemmedilen bütün husûsiyetleri-

ni terk etmesi anlamına gelir. Şeyh çıkardığı elbise ve takkenin yerine hırka ve tarikat tâcı giydirirken bütün güzel ahlâkı giydirmeye niyet eder. Çünkü, çıkarılmasının sırrı olduğu gibi giydirmesinin de bir sırrı vardır.⁶²

Aslında tasavvuf yoluna girmenin “hırka” ile değil; “hurka” (yanma) ile olduğuna dikkat çeken Hücvirî, tasavvuf yoluna âşına olan bir kimseye göre, “kaba”nın (yamalı elbise) da “aba”nın (pahalı elbise) da bir olduğunu kaydeder.⁶³ Süheverdi’ye göre ise elbisede önemli olan şey, helâl yoldan kazanılması ve temiz olmasıdır. Nitekim bazı sûfîler, “Elbisen yırtık” denildiğinde, “Ama helaldir”; “Eski püskü” denildiğinde ise “Ama temizdir” demişlerdir.⁶⁴ Bursevî ise şeyhlerin ve müridlerin hırkasının onların ahlâkının sûreti olduğuna dikkat çekerek ve ahlâk olmayınca mücerred hırkadan bir şeyin hâsıl olmayacağını ve aslolanın ahlâkı ıslâh etmek olduğunu kaydeder. Bu nedenle, Hücvirî’nin de kaydettiği gibi, hırkaya değil hurkaya (yanmaya) itibâr edildiğini belirtir.⁶⁵

Bursevî’nin aşağıdaki şiiri onun hırka ile ilgili görüşlerini özetler mahiyettedir:

Tecerrüddür dervişlerin hırkası,
Derviş isen soyun bu meydâna gel,
Soyunur cümleden evvel nâcî fırkası,
Bu fırka hırkasın giy merdâne gel.
İbn-i Edhem gibi gel soyunalım,
Sultanlığı dervişlikte bulalım,
Fakr u fenâ kokusunu alalım,
Yürü âşık bülbül-veş efgâne gel.
Şol ki hırka dikmedi bin bir pâreden,
Sûreti sır olub çıktı aradan,
Yek renk olup kurtul ak ve karadan,
Sırr-ı vahdeti anla bu irfâne gel.
Mâsivâ hubbunu gönülden sürüb,
Hevâ ve hevesin defterin dürüb,
Varlık libâsını âteşe urub,
Hakkıyâ yan yakıl çün pervâne gel.”⁶⁶

Renkler

Bursevî, renklerin her birinin bir mertebeye delâlet ettiğini söyler. Bu mertebelerden haberdâr olan sâlik, sûretini mânâsına uydurmaya çalışır ve giydiği elbisenin rengini belirlerken bulunduğu hâl ve tecellîyi de dikkate alır. Hâl ve tecellîler ise sâlike ve sülûkün mertebelerine göre farklılık gösterir. Mesela, genellikle fenâ ve celâl hâli baskın geldiğinde siyah; bekâ ve cemâl hâli galip geldiğinde beyaz; kemâl hâli zuhûr ettiğinde ise yeşil renk tercih edilir.⁶⁷ Sûfîler, renklerde kendilerince mûteber ve maksûd olan bazı mânâlara işaretler bulmuşlar-

dır. Mesela beyaz, sıfâtî cemâl rengi olup gündüzde ona işâret vardır. Siyah, sıfâtî celâl rengi olup gecede ona işâret vardır. Sarı ve kırmızı ise bu iki renk arasında olup kevnî cemâl ve celâle dâirdir. Çünkü sarıda beyaza, kırmızıda ise siyaha meyil vardır. Yeşil ise kemâl rengidir ve “...yeşil ağaçtan ateş...”⁶⁸ âyetinde ona işâret vardır.⁶⁹

Hücvirî’nin kaydettiğine göre, sûfilerin elbiseleri çoğunlukla mavi renktedir. Çünkü sûfiler, tuttukları yolu sefer ve seyahat temeli üzere kurmuşlardır. Bu nedenle beyaz elbise seferde çabuk kirlenir ve temizlenmesi de zordur. Ayrıca başına musibet gelenlerin ve dertlilerin şîârı da mavi elbise giymektir. Çünkü dünya felaketler ve musibetler ülkesidir. Onlar, gönüllerindeki muradın dünyada hasıl olmayacağını gördükleri için mavi giyinmişlerdir.⁷⁰

Sühreverdî’ye göre hırkada mavi rengin tercih edilmesi, şeyhlerin bu rengi benimsemesinden dolayıdır. Şeyhin müride başka renk bir hırka giydirmek istemesi durumunda, kimsenin buna karşı çıkma hakkı yoktur. Ona göre, hırka konusunda mutasavvıflarca ileri sürülen fikirler, ustalıkla söylenmiş iknâ edici fikirlerdir.⁷¹

Bursevî’ye göre ise sûfilere münâsib olan sahâbe ve selefin kıyâfetini tercih etmektir. Selef beyaz, siyah veya yeşil yün hırka giymişler ve diğer renkleri çoğunlukla terk etmişlerdir. Bu nedenle tarîkat erbâbı da onlara uyarak kırmızı, mavi ve sarı hırka giymezler. Sûret ve mânânın birbirine uygun olması için vahdete tâlib olan kimsenin alaca giymekten sakınması gerekir; çünkü alaca çok renklidir ve bu nedenle şöhret elbisesinden sayılır. En az iki renk olmadıkça “alaca” denilmez; ikilik ise birliğe engeldir. Bir’e tâlib olana “bir” yeter.⁷²

Tahkîk ehli kimseler halleri gereği önce siyah, sonra beyaz ve daha sonra da yeşil giymişlerdir. Hicâb ehli sâliklerin yeşil hırka giymeleri ise, tahkîk ehlini taklitten ibârettir. Bir başka açıdan bakıldığında siyah nur, urûca göre nurların en yücresi iken, nüzûle göre nurların en yücresi ise yeşil nurdur ki, yukarıda ifade edildiği gibi kemâle işâret eder. Bu sebepten sûfilerin mübtedî ve sâlikleri siyah, müntehî ve vâsılları ise yeşil hırka giymişlerdir. Çünkü bidâyet ehli, hicâb ve berzah ehlidir ki bu celâlin tâ kendisidir. Bâtın sırrının zâhirinde bulundukları için, ister zengin ister fakir olsun sülûklerindeki hallerine uygun düşen renk budur.⁷³

Osman Fazl-ı İlâhî, Bursevî’yi Üsküp’e halife olarak gönderirken tarîkat libâsı olduktan sonra helâlden dilediğini giyebileceğini söylemişti. İsmâil Hakkı da şeyhinin verdiği bu ruhsatı kullanarak kendisine yeni ve değerli kıyâfetler almıştı. On yıl sonra Edirne’de şeyhini ziyâreti sırasında hasta iken gördüğü bir rüyâyı halifelerden birisi vasıtasıyla şeyhine arzetmiş ve bu sebeple şeyhi onu methe-derek “Allah’ı anlayışı ne kadar ziyâde! Ancak şimdi onda süslü giyinme muhabbeti var.” demişti. Bunu duyan Bursevî, o zaman halife olarak bulunduğu Ustrumca’ya döndüğünde üzerindeki tamâmen değiştirmiş ve abâ giymeye başlamıştır. Şeyhi Kıbrıs’ta sürgünde iken onu ziyâreti sırasında da Bursevî’nin üzerinde siyah bir abâ bulunuyordu. Şeyhi ona ömrünün sonuna kadar bu abâyı çıkarmamasını tavsiye etmiştir.⁷⁴

Kırmızı elbise giyme konusunda âlimler arasında görüş birliği yoktur.⁷⁵ Dinî açıdan câiz olmakla birlikte haram olan kibre götürme durumu varsa mekrûh görülmüştür. Tarîkat şeyhlerinin mütevâzı libâslar giymelerinin sebebi, onların ihtilaflı konularda ihtiyatı seçerek ruhsatla amel etmemeleridir. Bursevî'ye göre, "derviş" olduğu halde şöhrat elbisesi giyenler, Hak kapısının fakîrleri değil, mâsivâ dervişleridir.⁷⁶ Bu yüzden sûfiler, şöhratten ve başkalarına benzemekten sakınmak için kırmızı ve benzeri renklerden uzak durmayı tercih etmişlerdir.⁷⁷

Halvetiye'nin çoğu sıfâtî cemâle işâret olmak üzere beyaz elbiseyi; Celvetîyenin çoğu ise kemâlden kinâye olarak yeşili tercih etmiştir. Bursevî, her ikisinin de tercihinde isabetli olduğunu kaydeder.⁷⁸

Tâc

Tâc, sûfilerin başlarını örtmek için bir dış kıyafeti olarak giydikleri "sikke",⁷⁹ "takke",⁸⁰ "külâh" vb. isimlerle ifade edilen bir giysidir.⁸¹

Rivâyete göre, Hz. Peygamber (a.s.), "Sarık, Arab'ın tâcıdır."⁸² buyurmuştur. Bursevî bu sözü yorumlarken Arab'ın, Acem gibi tâc giymeyip sarık kullandığını ve bazen de sarığı beyaz takke üzerine sardığını, Hz. Peygamber'in (a.s.) de bâzı vakitlerde bu şekilde yaptığını belirtir. Hz. Peygamber (a.s.) nübüvvetten önce deve tüyünden takke kullanmıştır ki, Mevlevîlerin sikkesi buradan alınmıştır. Nübüvvetten sonra ise siyah sarık sarmıştır. Nitekim, Mekke'nin fethi günü başında siyah sarık vardı.⁸³

Bâzı sûfiler, Hz. Ali'nin savaşta düşmanın gözüne heybetli gözükmek için kırmızı külâh giydiği rivâyet edildiğinden, Hacı Bayram Velî'nin (ö. 833/1430) zamanına kadar bununla amel etmişlerdir. Hacı Bayram Velî ise kırmızıyı beyaz çuhaya,⁸⁴ dâmâdı Eşrefoğlu Rûmî (ö. 874/1469) de onu beyaz keçeye çevirmiştir. Bunu da yalnız nefsi kırmak için yapmıştır.⁸⁵

Bursevî, tarîkat erbâbının önderlerinden her birinin, kendine gelen ilhâma ve gördüğü maslahata göre özel bir renk veya kıyâfet seçtiğini ifade eder. Nitekim Üftâde tâcında yeşili tercih etmiştir. O, seyyidlere benzememek için elbisede yeşil rengi terketmiş ve sâdece tâcında kullanmıştır. Celvetîlere göre beyaz ve benzeri renkler tarîkat elbisesi değil ziyet elbisesidir.⁸⁶

Kaynaklarda kaydedildiğine göre Azîz Mahmud Hüdâyî, şeyhi Üftâde gibi bazen on sekiz bazen de on iki dilimli tâc giymiştir.⁸⁷ Celvetîye tâcı ise, on üç dilimlidir.⁸⁸ Bu, Azîz Mahmud Hüdâyî'nin ictihadıdır. Dilimlerden on ikisi, sülûkte esas olan on iki isme⁸⁹ veya tevhid harflerine, on üçüncüsü ise onların toplamının birliğine işâret eder.⁹⁰ Bir başka yoruma göre ise, hakikat bakımından isimlerin sayısı dördtür ki bunlar "Hay", "Alîm", "Mürîd" ve "Kadîr" isimleridir. Her ismin taayyünde üç tekrârı vardır. Üç kere dört on iki eder. Bu rakama bir de bunların hepsinin "birliği" eklenince toplamı on üç olmuş olur.⁹¹ Celvetî âsitânesinde postnişin olan şeyhin oğulları ise tepesi kavuniçi renginde tâc giyerlerdi.⁹²

Tac, pamuklu koyu yeşil (neftî)⁹³ çuhadan yapılıp ve merkez kutbuna yassı ve zemin renginde bir düğme konur. Tâcın tepe noktasındaki bu düğme "Nübüv-

Tennure

vet-i Muhammediye”yi sembolize eder. Tâcın ön kısmı mihrâbî ve minberî, arka tarafı ise kafesî biçimde sarılır. Bu şekil, diğer tarîkatlarda yoktur.⁹⁴ Bunun nedeni, cem’ ve farka işâret etmek içindir.⁹⁵ Celvetî sarığının yüz tarafına gelen ön kısmının toplu ve kıvrımlarının bitişik olması, fark-ı evvelden sonra meydana gelen cem’ ve aynü’l-cem’ makâmına işâret eder. Sarığın yüz tarafına gelen kısmının bitişik olması hakîkate daha uygundur. Arka tarafının dağınık ve kıvrımları birbirinden ayrı olması, cem’den sonra hâsıl olan fark makâmına delalet eder. Çünkü gaflet hâli olan ilk “fark”a îtibâr edilmez. Dağınıklık, aynü’l-cem’in mukâbili olan “fark”a uygundur. Sarığın bu şekilde sarılması da Azîz Mahmud Hüdâyî tarafından tayin edilmiştir.⁹⁶

Celvetî sarığındaki kıvrımların ön tarafının toplu, arka tarafının dağınık olmasının diğer bir sebebi de cem’ hâlinin önce, fark-ı sâninin ise sonra olmasıdır. Bu nedenle sonra olan geriye bırakılmıştır. Öte yandan Hakk’a baktığından toplu olmak (cem’iyyet) yüze; halk cânibine baktığından dağınık olmak (tefrika) da enseyeye uygun düşer. Siyah tûlbentle sarık sarmak, hakîkate tecellî-i celâle mazhar olup küllî fenâya vâsıl olanların sıfatıdır. Bursevî, kendi zamânında Arap ve Rûm diyârında bazı esnafın ve hatta fırıncıların bile siyah sarık kullandıklarını kaydeder ve bu nedenle selevin koyduğu bâzı kuralların bid’at ehlinin şîârı ve hevâ ehlinin alâmeti hâline geldiği için terkedildiğini söyler.⁹⁷ Nitekim Hücvirî de bid’at ehli kimselerin yün elbise giymeyi (hırka) kendi şîarları haline getirmeleri sebebiyle, sünnete uygun olsa dahi, onların şîârına muhâlefet etmenin de “sünnet” olduğu görüşündedir.⁹⁸

Bursevî Halvetî tâcının çuhadan yapıldığını ve üzerinde “Vedûd” ismine işâret etmek üzere “dâl” harfinin resmi bulunduğunu söyler. Ortasındaki halka ise hü-

Azîz Mahmud Hüdâyî ait Edik ve Çedik

viyyetin “he” sine ve devr-i vücûda delâlet eder. Vedûd isminde ebrâr ve mukarabînin makâmına işâret vardır. Eğer “vâdd” kelimesi, ism-i fâil olarak düşünülürse seven ve âşık anlamına; ism-i mef’ûl olarak kabul edilirse sevilen ve ma’şûk mânâsına gelir.⁹⁹

Ayakkabı

Bursevî, tahkîk ehli sûfîlerin, siyah, mavi veya sarı mestle birlikte kırmızı pabuç giymeyi âdet edindiklerini haber verir. Mest ve ayakkabı renginin özellikle farklı olması, nefsi kırmak ve onunla mücâhede etmek içindir. Çünkü nefis ikisinin ayrı renkte olmasından pek hoşlanmaz. Ayağa giyilen giyside ziynet, hem mest ve hem de ayakkabının aynı renk olmasıyla olur. Sûfîlerin ikisinin de sarı olmasından sakınmaları gaflet ehli olan avâma benzememek içindir. Ayakkabıda aslolan kırmızı olmakla birlikte, maslahata ve hâle göre bazen sarı da giyilmiştir. Siyah renk mest bidâyet ehli, mavi tevassut ehli ve sarı ise halîfeler ve nihâyet ehli içindir. Siyah nefs-i emmârenin sıfatıdır. Mavide siyaha nisbetle parlaklık ve açılma vardır. Bu sebeple mavi, nefs-i levvâme ve mülhime ehli içindir. Sarı ise madenlerin en üstünü olan saf altının sıfatıdır. En üstün sıfat en üstün meste uygun düşer. Kemâl ehli, dünyânın ayaklarının altında olduğuna işâret etmek üzere bu rengi sadece ayaklarında kullanmışlardır. Bursevî’nin kaydettiğine göre, Celvetiye’de mest ve pabuçla ilgili âdâb kuralları, tâcla ilgili hususlarda olduğu gibi Hüdâyî tarafından tâyin edilmiştir.¹⁰⁰

Son olarak, Bursevî’nin libâs konusunda kendi dönemindeki bazı zâhir ulemâsına ve sözde sûfîlere getirdiği eleştirilere de değinmek istiyoruz. O, “Sûfîlerin kıyâfetinde aklın îtibâr edeceği ve keşfin râzı olacağı bir mânâ yoktur” diyen zâhir ulemâsını ten-

kit eder. Özellikle muâsırlarından hırka giymenin Hz. Peygamber'den (a.s.) sâbit olmadığını ileri sürerek tarikat ehlinin kıyâfetini reddeden ve "Kitapta tac ve hırka bölümü yok" diyen bazı âlimlere kendi üslûbunca cevaplar verir ve onların mârifet libâsından uryan oldukları için karşı çıktıklarını söyler. Kur'ân'ın ziyneti terk etmeye teşvik ettiğini ve dervişlerin hırkasının ashâbın kisvesinden olduğunu belirtir.¹⁰¹

Ayrıca, giydiği kıyâfetin sırrını bilmekten ve hakkını vermekten uzak "sözde sûfîler" de Bursevî'nin eleştirisinden nasiplerini almışlardır. Bu tür kimselerin tâclarının alınması ve hırkalarının çıkartılması gerektiğini söyler. Çünkü onlar ne şeriatın hükmüne ve ne de tarikatın kâidesine riâyet etmektedirler. Bursevî, onları eleştirmeyi de "gayret-i ilâhiyye" olarak görür ve kendisini de bu şekilde savunur.¹⁰²

Derviş kıyâfetlerini başka maksatlar için giyenlerin hemen her dönemde var olduğu, bu konuyu tenkit konusu yapan müellifler tarafından dile getirilmiştir. Mesela Hücvirî, derviş kıyâfetlerini kötüye kullananları, "Bazılarının yırtık ve yamalı elbise giymekten maksatları makam, itibar ve halka güzel görünmek arzusuudur. Bunların zâhirleri bâtınlarına uymamaktadır..."¹⁰³ diyerek tenkit etmiştir.

Sonuç

Bursevî, libâs konusunda zâhir ve bâtının birbirine mutâbık olması, ziynetten önce kötü hasletlerin atılması, tarikat ehlinin giyim kuşamda avâma benzemekten sakınması ve libâsın tahakkuk yoluyla gerçekleştirilmesi gerektiği üzerinde ısrarla durmuş ve insanda tabîat, nefis, kalp, ruh, sır ve hafî gibi latîfelerin bulunduğunu ve her birinin kendisine göre bir libâsı olduğunu söylemiştir. Ayrıca o, hak, amel, esmâ, beşeriyet ve takvâ libaslarından da söz etmiştir.

Muhaddisler, hırka giydirmenin sahih bir dayanağı olmadığını söyleseler de, Bursevî, Hz. Peygamber'in (a.s.) Ka'b b. Züheyr'e hırkasını giydirmesinin bu konuda yeterli bir delil olduğunu savunmuş ve sûfîlerin tamamı bilmese de, tarikatla ilgili âdâpların her birinin ilâhî bir sır içerdiğini belirtmiştir. Hırkanın mânevî bir libâs olduğunu kaydeden Bursevî, sûfîlerin zâhirlerini bâtınlarına uydurmak için hırka giydiklerini ve hırka giymekten asıl maksadın ilâhî ahlâk ile ahlâklanmak olduğunu ifade etmiştir. O, tarikat ehlinin libâsına karşı çıkanları eleştirdiği gibi, yaşadığı dönemdeki bazı sözde dervişlerle ilgili de özeleştirilerde bulunmuştur.

Bursevî, renkler konusunda tarikat ehlinin hırkada siyah, beyaz ve yeşili; ayakkabıda kırmızıyı, mestte ise sûfînin makamına göre sırasıyla siyah, mavi veya sarıyı tercih ettiklerini belirtmiştir. Özellikle ayakkabı ile mestin farklı renklerde olması gerektiğini söyleyen müellif, bunun nefisle mücâhedede önemli olduğu görüşündedir. O, ayrıca, renklerin hangi esmâ ve sıfâtlara işâret ettiği üzerinde de durmuştur.

Bursevî tâc konusunda da tarikat önderlerinin her birinin kendine gelen ilhâma göre özel bir renk ve şekil seçtiğini söylemiştir. Celvetî tâcının Üftâde'den kaldığını ve seyyidlerin elbisesi yeşil olduğundan, teeddüben elbisede yeşil kullanılmadığını, ancak tâcda yeşili tercih etmekle iktifâ edildiğini kaydetmiştir. Celvetî tâcındaki on üç dilimin delâlet ettiği anlamları da açıklayan müellif, tâcda ki sarıgın bu tarikata has bir şekilde sarılış tarzını da ayrıca açıklamıştır.

BİBLİYOGRAFYA

- ACLÛNÎ, İsmâil b. Muhammed el-Cerrâhî, Keşfü'l-hafâ ve müzîlû'l-ilbâs, 4. baskı, Beyrut 1405/1985.
- BURSEVÎ, İsmâil Hakkî, Ferahu'r-rûh, (Şerhu'l-Muhammediyye), I-II, İstanbul 1294.
- , Kitâbü Müzîlî'l-ahzân, Âtîf Efendi Ktp., nr. 1506.
- , Kitâbü'n-Netîce, I-II, (haz. Ali Namlı-İmdat Yavaş), İstanbul 1997.
- , Mecmûatü'l-fevâid ve'l-vâridât, BEYBEK, Genel, nr. 87.
- , Müteferrik t-ı Şeyh Hakkî, Süleymaniye Ktp., Es'ad Efendi, nr. 1667.
- , Şerh-i Pend-i Attâr, İstanbul 1287.
- , Tamâmü'l-feyz fî bâbî'r-ricâl (Ramazan Muslu, İsmâil Hakkı Bursevî ve Temâmü'l-feyz Adlı Eseri-I, MÜSBE., İstanbul 1994, (yayımlanmamış yüksek lisans tezi metin kısmı.) [Temâmü'l-feyz-II]); (Ali Namlı, İsmâil Hakkı Bursevî ve Tamâmü'l-feyz Adlı Eseri-II, MÜSBE., İstanbul 1994, (yayımlanmamış yüksek lisans tezi metin kısmı.) [Tamâmü'l-feyz-II])
- CEBECİOĞLU, Ethem, Hacı Bayram Velî, Ankara 1991.
- DEVELLİOĞLU, Ferit, Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat (Eski ve Yeni Harflerle), 13. Baskı (yay. Aydın Sami Güneyçal), Aydın Kitapevi Yayınları, Ankara 1996.
- DOĞAN, D. Mehmet, Büyük Türkçe Sözlük, 10. baskı, İstanbul 1994.
- GÖLPINARLI, Abdulkaki, Tasavvuftan Dilimize Geçen Deyimler ve Atasözleri, İstanbul 1977.
- HUCVİRÎ, Ali b. Osman Cüllâbî, Keşfü'l-mahcûb: Hakikat Bilgisi (trc. Süleyman Uludağ), İstanbul 1982.
- İSTANBÛLÎ, Yahya Agâh b. Sâlih, Mecmûatü'z-zerâif Sandûkatü'l-ma'ârif: Tarîkat Kıyafetlerinde Sembolizm (yay. Yusuf Özbek), İstanbul 2002.
- KUŞEYRÎ, Abdülkerim, Kuşeyrî Risâlesi (trc. Süleyman Uludağ), İstanbul 1991.
- MÛSTAKİMZÂDE, Süleyman Sadeddin Efendi, Tâc Risâlesi, Süleymaniye Ktp., Pertev Paşa, nr. 611, vr. 148-171.
- NAMLI, Ali, İsmâil Hakkı Bursevî: Hayatı, Eserleri, Tarîkat Anlayışı, İstanbul 2001.
- ÖNDER, Mehmet, "Mevlevî Giyimleri", Türk Etnografya Dergisi, sayı: 1, Ankara 1956, s. 77-82.
- PAKALIN, Mehmet Zeki, Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü (I-III), Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1983.
- SÜHREVERDÎ, Ebû Hafs Şihâbüddin Ömer, Avârifü'l-ma'ârif: Tasavvufun Esasları (H. Kâmil Yılmaz-İrfan Gündüz), İstanbul 1989.
- TÛSÎ, Ebu Nasr Serrâc, el-Lüma': İslâm Tasavvufu (trc. H. Kâmil Yılmaz), İstanbul 1996.
- ULUDAĞ, Süleyman, "Hırka", DİA (İstanbul 1998), XVII, 373-374.
- , Tasavvuf Terimleri Sözlüğü, İstanbul 1991.
- VASSÂF, Hüseyin, Sefîne-i evliyâ-yı ebrâr fî şerh-i Esmâr-ı esrâr (I-V), Süleymaniye Ktp., Yazma Bağışlar, nr. 2305-2309.
- YILMAZ, H. Kâmil, Azîz Mahmud Hüdâyî ve Celvetiyye Tarîkatı, İstanbul 2004.

DİPNOTLAR

- ¹ Bursevî'nin eserleri ile ilgili bilgi için bk. Ali Namlı, İsmâil Hakkı Bursevî: Hayatı, Eserleri, Tarikat Anlayışı, İstanbul 2001, s. 161-219.
- ² M. Zeki Pakalın, Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü, II, 371; D. Mehmet Doğan, Büyük Türkçe Sözlük, s. 716.
- ³ "Oradaki elbiseleri de ipektendir." (el-Hac, 22/23; el-Fâtır, 35/33).
- ⁴ "Onlar sizin örtünüz, siz de onların örtülerisiniz..." (el-Bakara, 2/187).
- ⁵ "Allah onlara yaptıklarına karşılık açlık ve korku belasını tattırdı." (en-Nahl, 16/112).
- ⁶ "Size geceyi örtü... yapan Allah'tır." (el-Furkân, 25/47). Ayrıca bk. en-Nebe', 78/10.
- ⁷ "Ey İnsanogulları! Ayıp yerlerinizi örtecek giyimlikle sizi süsleyecek elbiseler gönderdik. Takva örtüsü ise bunlardan daha hayırlıdır." (el-A'râf, 7/26).
- ⁸ Bk. Sahîhu'l-Buhârî, Kitâbü'l-Libâs, VII, 33 vd.; Sahîhu Müslim, Kitâbü'l-libâs, III, 1634 vd.; Sünen-i Ebû Dâvûd, Kitâbü'l-Libâs, IV, 41 vd.; Tirmizî, el-Câmi'u's-sahîh, Kitâbü'l-libâs, IV, 217 vd.; Sünenü İbn Mâce, Kitâbü'l-libâs, II, 1176 vd. (Çağrı Yayınları, İstanbul 1981).
- ⁹ Fenâ, lügatte yokluk ve hiçlik anlamlarına gelir. Tasavvuf ıstılâhında ise kulun fiilini görmemesi ve müridin mürşidde, dervişin pîrinde fânî olması demektir. Bk. Süleyman Uludağ, Tasavvuf Terimleri Sözlüğü, İstanbul 1991, s. 175-176.
- ¹⁰ Ali Namlı, İsmâil Hakkı Bursevî, s. 335.
- ¹¹ Bursevî, Temâmü'l-feyz-I, s. 80.
- ¹² Serrâc, el-Lüma', s. 194.
- ¹³ Hücvirî, Keşfü'l-mahcûb, s. 131-132.
- ¹⁴ Hücvirî, a.g.e., s. 125-126.
- ¹⁵ Hücvirî, a.g.e., s. 131. Hücvirî'ye göre bir dervişin fakr ismine layık olabilmesi için asgari üç şey lazımdır: Yamanın düzgün bir şekilde nasıl dikilmesi gerektiğini; söylenen bir sözü düzgün ve doğru bir şekilde dinlemeyi ve ayağı yer yüzüne düzgün olarak vurmaya bilmelidir. bk. a.g.e., s. 130.
- ¹⁶ Osman Fazl-ı İlâhî, Cuma günü insanların kalabalık olduğu bir zamanda diktiği bu tuhaf elbiseyi giyer ve onların aralarına girer. Görenlerden bir kısmı onun "deli" olduğunu söyler. Aradan biraz zaman geçtikten sonra bu sefer beyaz bir kumaştan yeni bir hırka dikip giyer ve çarşıya gider. Bir kasaptan iki işkembe alıp biri sağ diğeri sol elinde olduğu halde pazarda yürür. Onun bu halini görenler büsbütün şaşırırlar ve artık delirdiğine hükmederler. Ancak Osman Fazl-ı İlâhî'nin davranışının nedenini kimse bilemediği gibi tahmin de edemez. Bursevî, şeyhinin bu şekilde maksadına ulaştığını ve insanları etrafından dağıtmayı başardığını ifade eder. Bk. Temâmü'l-feyz-I, s. 84.
- ¹⁷ Serrâc, el-Lüma', s. 193.
- ¹⁸ Serrâc, aynı yer; Sühreverdî, Avârifü'l-ma'ârif, s. 442.
- ¹⁹ Bursevî bu konuda şöyle der: "Sûfî odur ki cumhura muhâlefet eyleye. Zira cumhur âdet ve bid'at ehlidir. Âdet ve bid'ate muvâfakat ise şerr-i mahz, hatâ-yı azîm ve isyân-ı kebîrdir." Bk. Bursevî, Kitâbü müzîlî'l-ahzân, vr. 83a.
- ²⁰ Ali Namlı, a.g.e., s. 335.
- ²¹ el-A'râf, 7/26.
- ²² Bekâ, lügatte kalıcı olma demektir. Tasavvuf ıstılâhında ise kötü huyların yok olmasından sonra yerlerini iyi huy ve davranışların alması; kulun Allah'ın sıfat ve vasıflarıyla süslenmesi ve insanın kendisini, etrafındaki halkı ve eşyayı görmemesi gibi anlamlara gelir. Bk. Süleyman Uludağ, Tasavvuf Terimleri Sözlüğü, s. 90.
- ²³ Bursevî, Kitâbü'n-netîce, II, 204.
- ²⁴ Bursevî, a.g.e., I, 354; a.mlf., Müteferrik_t-ı Şeyh Hakkî, vr. 275b.
- ²⁵ Bursevî, Şerh-i Pend-i Attâr, s. 244.
- ²⁶ Bursevî, Temâmü'l-feyz-I, s. 79.
- ²⁷ Ebû Dâvûd, Libâs 4; Ahmed b. Hanbel, Müsned, II, 50.
- ²⁸ Tasavvuf ıstılâhında vecd, kulun herhangi bir kasdı ve çabası olmaksızın kalbine tesâdüf eden

ilham, his, feyz ve vârid türü Hak'tan gelen mükâşefeler ve tecellilerdir. Vecdin basit şekli tevâcüd, en mükemmel şekli ise vücûddur. Tevâcüd, sâlikin bilerek ve isteyerek vecde gelmek için çabalaması ve vecde gelmiş gibi tavır takınması ve vecd halini taklid etmesidir. Sûfilerin bir kısmı bunu câiz görürken diğer bir kısmı da uygun görmez. bk. Süleyman Uludağ, a.g.e., s. 485, 514.

²⁹ Ali Namlı, a.g.e., s. 341.

³⁰ Bursevî, Temâmü'l-feyz-I, s. 79.

³¹ “(İsâ'nın) anası da dosdoğru bir kadındır” (el-Mâide, 5/75), âyetine işâret eder. bk. Bursevî, Kitâbü'n-Netîce, I, 353.

³² Bursevî, a.g.e., I, 211.

³³ Bursevî, a.g.e., I, 78.

³⁴ Bursevî, a.g.e., I, 76.

³⁵ el-A'râf, 7/151.

³⁶ Bursevî, a.g.e., I, 134.

³⁷ Bursevî, a.g.e., I, 167.

³⁸ M. Zeki Pakalın, a.g.e., II, 582. Ayrıca bk. Abdülkâki Gölpınarlı, Tasavvuftan Dilimize Geçen Deyimler ve Atasözleri, s. 238.

³⁹ Hucvirî, a.g.e., s. 137; Kuşeyrî Risâlesi, s. 603-604.

⁴⁰ Yahya Âgâh İstanbulî, Tarikat Kıyafetlerinde Sembolizm, s. 124.

⁴¹ Kabâ, üste giyilen kaftan türü bir elbisenin adıdır. bk. M. Zeki Pakalın, a.g.e., II, 112.

⁴² Yün elbise anlamına gelir. Bk. Ferit Devellioğlu, Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat, s. 522.

⁴³ Ulemânın özellikle yüksek seviyede bulunanların giydikleri geniş cübbeye verilen addır. Biniş, cübbeden daha geniş ve kolları daha uzundur. Bunun pek bol olanına da “ferâce” denir. Bk. M. Zeki Pakalın, a.g.e., I, 235. Ferâce için ayrıca bk. M. Zeki Pakalın, a.g.e., I, 601-602.

⁴⁴ Cübbe, eski ilim adamlarının “biniş” altına giydikleri dar elbisenin adıdır. bk. M. Zeki Pakalın, a.g.e., I, 311.

⁴⁵ Ali Namlı, a.g.e., s. 336.

⁴⁶ Bursevî, Temâmü'l-feyz-I, s. 45.

⁴⁷ Süleyman Uludağ, “Hırka”, DİA, XVII (İstanbul 1998), s. 373.

⁴⁸ Bursevî, Kitâbü'l-Mir'ât, vr. 86a; a.mlf., Mecmûatü'l-fevâid ve'l-vâridât, vr. 98a.

⁴⁹ Aclûnî, a.g.e., II, 255 (hadis nr. 2256).

⁵⁰ Ali Namlı, a.g.e., s. 337.

⁵¹ Ali Namlı, a.g.e., s. 341.

⁵² Bu mutasavvıflardan biri de Şiblî'dir. bk. Bursevî, Kitâbü'l-Mir'ât, vr. 86a.

⁵³ Hücvirî, Keşfü'l-mahcûb, s. 129.

⁵⁴ Hücvirî, a.g.e., s. 131.

⁵⁵ Sühreverdî, Avârifü'l-ma'ârif, s. 125.

⁵⁶ Sühreverdî, a.g.e., s. 122.

⁵⁷ Sühreverdî, a.g.e., s. 123.

⁵⁸ Sühreverdî, a.g.e., s. 126.

⁵⁹ Üç manadan ilki, insanlar arasında herhangi bir fark görmeden bütün halka hizmet etmektir. İkincisi, yalnızca Allah'ın zâtı için ibadet etmek suretiyle O'na hizmet etmektir. Kulun günahlarını affettirmek ve yüksek dereceler kazanmak için yaptığı ibadet, Hakk'ın zâtı için yapılmış bir ibadet değildir. Üçüncüsü ise müridin himmetini toplaması, arzusunu bir noktaya teksif etmesi, kalbindeki muhtelif üzüntüleri ortadan kaldırması ve üns makamında kalbini gaflet mahallinden korumasıdır. Bunu yapabildiği zaman kalbine riâyet etmiş olur. Bu üç şart bir müridde mevcut olursa, taklidsiz bir şekilde ve hakikî manada hırka giymek, onun için her türlü mahzurdan sâlim olur. bk. Hücvirî, a.g.e., s. 135.

⁶⁰ Ali Namlı, a.g.e., s. 337.

⁶¹ Şeyhin ayrıca müridin haline vâkıf olması; yani mürid netice itibarıyla nereye ulaşacak, yoldan dönenlerden mi, yolda kalanlardan mı yoksa murâdına vâsıl olanlardan mı olacak, bilmesi gerekir. Şâyet yoldan dönenlerden olacaksa, bunu kendisine haber vermelidir ki bu işe başlasın. Kısacası, şeyhin “gönül doktoru” olması gerekir. Bk. Hücvirî, a.g.e., s. 135-136.

⁶² Ali Namlı, a.g.e., s. 337.

- ⁶³ Hücvirî, a.g.e., s. 128.
- ⁶⁴ Sühreverdî, a.g.e., s. 437.
- ⁶⁵ Ali Namlı, a.g.e., s. 338.
- ⁶⁶ Bursevî, Ferahu'r-rûh, I, 270.
- ⁶⁷ Bursevî, Temâmü'l-feyz-I, s. 90.
- ⁶⁸ Yâsîn, 36/80.
- ⁶⁹ Ali Namlı, a.g.e., s. 335.
- ⁷⁰ Hücvirî, a.g.e., s. 133-134.
- ⁷¹ Sühreverdî, a.g.e., s. 126.
- ⁷² Ali Namlı, a.g.e., s. 335.
- ⁷³ Ali Namlı, a.g.e., s. 337.
- ⁷⁴ Ali Namlı, a.g.e., s. 342.
- ⁷⁵ Bursevî, kırmızı renk konusunda özetle şöyle der: "Berâ b. Âzîb (r.a.)'in rivâyet ettiğine göre Hz. Peygamber (a.s.) kırmızı hulle giymiştir (Buhârî). Hulle, elbise üzerine giyilen bir örtüdür. "Hulv"ünden (hoşluk, tatlılık) ötürü "hulle" denilmiştir. Bazı fukaha, Hz. Peygamber'in (a.s.) giydiği hullenin tamamen kırmızı olmadığını, ancak içerisinde kırmızı çizgiler bulunan bir örtü olduğunu söylemişlerdir. Gerçekten de tamamı kırmızı elbise giymediler...". bk. Mütferrik_t-1 Şeyh Hakkî, vr. 274b.
- ⁷⁶ Bursevî, Temâmü'l-feyz-I, s. 91.
- ⁷⁷ Ali Namlı, a.g.e., s. 336.
- ⁷⁸ Bursevî, Temâmü'l-feyz-I, s. 85.
- ⁷⁹ Sikke, Mevlevîlerin başlarına giydikleri serpuşa verilen addır. Bk. Mehmet Önder, "Mevlevî Giyimleri", Türk Etnografya Dergisi, sayı: 1, Ankara 1956, s. 78; M. Zeki Pakalın, a.g.e., III, 219.
- ⁸⁰ Takke, başın terini çekmek ve tac çıkarıldığı zaman başın üşmesini önlemek için başlık altına giyilen ve ince kumaştan başlık adıdır. bk. M. Zeki Pakalın, a.g.e., III, 383.
- ⁸¹ Yahya Âgâh İstanbulî, a.g.e., s. 24; Abdulkâfi Gölpinarlı, a.g.e., s. 320-322.
- ⁸² Aclûnî, Keşfü'l-hafâ, II, 94 (hadis nr. 1783).
- ⁸³ Ali Namlı, a.g.e., s. 338-339.
- ⁸⁴ Daha geniş bilgi için bk. Ethem Cebecioğlu, Hacı Bayrâm Velî, s. 124.
- ⁸⁵ Bursevî, Temâmü'l-feyz-I, s. 86-87.
- ⁸⁶ Bursevî, a.g.e., s. 85-86.
- ⁸⁷ Müstakimzâde, Tâc Risâlesi, vr. 169; Vassâf, Sefîne, II, 362; H. Kâmil Yılmaz, Azîz Mahmud Hüdâyî ve Celvetiyye Tarîkatı, s. 231.
- ⁸⁸ Bursevî, Kitâbü'n-Netîce, II, 204. Yahya Âgâh, Celvetiye tâcının on dört dilimli olduğunu kaydediyorsa da bu yanlıştır. bk. Mecmûatü'z-zarâif Sandûkatü'l-ma'ârif: Tarikat Kıyafetlerinde Sembolizm, s. 91. Ayrıca bk. H. Kâmil Yılmaz, a.g.e., s. 232, dipnot: 213.
- ⁸⁹ Lâ ilâhe illallah, Allah, Hû, el-Hakk, el-Hayy, el-Kayyûm, el-Kahhâr, el-Vehhâb, el-Fettâh, el-Vâhid, el-Ahad ve es-Samed.
- ⁹⁰ Bursevî, Temâmü'l-feyz-I, s. 87; Harîrîzâde, Tibyân, I, 240; H. Kâmil Yılmaz, a.g.e., s. 232.
- ⁹¹ Bursevî, a.g.e., s. 87.
- ⁹² H. Kâmil Yılmaz, a.g.e., s. 233.
- ⁹³ Celvetiye tâclarının yeşil olması ayrıca kemâle işâret eder. Bk. Bursevî, Mütferrik_t-1 Şeyh Hakkî, vr. 205a; Müstakimzâde, a.g.e., vr. 169b.
- ⁹⁴ Bursevî, Mütferrik_t-1 Şeyh Hakkî, vr. 205a; H. Kâmil Yılmaz, a.g.e., s.
- ⁹⁵ Bursevî, Kitâbü'n-Netîce, II, 204.
- ⁹⁶ Bursevî, Temâmü'l-feyz-I, s. 87.
- ⁹⁷ Bursevî, a.g.e., s. 87-88.
- ⁹⁸ Hücvirî, Keşfü'l-mahcûb, s. 132.
- ⁹⁹ Bursevî, Temâmü'l-feyz-I, s. 88. Ayrıca bk. Müstakimzâde, a.g.e., vr. 160a, 166a.
- ¹⁰⁰ Bursevî, Temâmü'l-feyz-I, s. 93-94.
- ¹⁰¹ Bursevî, Temâmü'l-feyz-I, s. 83, 94-95. Ayrıca bk. Ali Namlı, a.g.e., s. 341.
- ¹⁰² Ali Namlı, a.g.e., s. 342.
- ¹⁰³ Hücvirî, a.g.e., s. 126.

Üsküdar Gündoğumu Caddesi'ndeki Celvetî Tekkeleri'nden İskender Baba Tekkesi

ERKAN ÖVÜÇ
Araştırmacı - Yazar

Giriş

Bu tebliğde Azîz Mahmud Hüdâyî Asitanesi'ne en yakın Celvetî tekkelerinden İskender Baba, nâm-ı diğer Kaymakçızade Tekkesi'ni tanıtmaya çalışacağız.

Tebliğin konusu olan tekke, Üsküdar Ahmediye Meydanı'ndan başlayıp, üstte Karacaahmet Türbesi ile nihâyete eren ve bu günkü adıyla Gündoğumu Caddesi'ndeki tekkeleri ihtiva eden yüksek lisans tezimizin bir bölümü olup, bu caddedeki beş tekkeden biridir. Diğer tekkeler ise; caddenin başında ve sağ tarafında Ahmediye Külliyesi'ndeki Rufai Tekkesi, ileride ve İskender Baba Tekkesi'nin karşısında caddenin tek Sa'dî tekkesi olan Fethî Efendi Tekkesi, Osmanlı coğrafyasındaki Rufâîlerin idari merkezi olan Rufâî Asitanesi ve son olarak da Celvetîliğin en mühim kollarından birisi Haşimiliğin asitanesi olarak da kabul edilen Bandırmalızade Celvetî Tekkesi'dir.

İlk dînî yerleşimin izlerine 16.yy.'da rastladığımız cadde; payitahta olan yakınlığı -ki merkezî idarenin siyasî ve fikrî değişim/dönüşümlerini cadde örneğinde izleme imkanı vermesi-, Şam, Bağdat ve ardından kutsal topraklara ulaşan yolun -sürre alayı; nitekim caddedeki bina sahiplerinden bazıları bu alayın hazırlanması ve denetlenmesi görevlerinde bulunmuş zevattandır- güzergahında bulunması ve barındırdığı mühim yapılar dolayısıyla dikkati çekmektedir.

İskender Baba Tekkesi'nin tanıtımına, tasavvuf ve tarikatların şehrin gündelik

İskender Baba Tekkesi

hayatında nerede durduğunu göstermesi açısından feda etmekten çekinmeyeceğimiz kısa bir girişin ardından geçilecektir.

I. İstanbul’da Tasavvuf Merkezli Gündelik Hayatın Seyr u Sülûku:

1. Siyasi idare açısından:

Fetih ile başlayan iskan ve İslamlaşma süreci -Fatih dönemi dışarıda tutulursa- İslâmî kurumlardan olan tekke ve tarikatları İstanbul’a yöneltmiş ve burada başka hiçbir İslam şehrine nasip olmayan zenginlikte bir tasavvuf kültürü inşa edilmiştir. 1925 yılında faaliyetlerine son verilene kadar en az 500 tekkeye ev sahipliği yapan İstanbul için 20. yy’ın başlarında nüfusunun bir milyon civarında seyretmesi göz önüne alındığında tasavvufî faaliyetlerin bir şehir ölçeğinde hem kemiyet hem de keyfiyet açısından sahip olduğu zenginliği yansıtmaktadır.

Kurumsal yapıları tekke ve zaviyeler olan tarikatlar, şehrin gündelik hayatında devlet ile vatandaşının çift yönlü iletişiminin buluşma ve kavuşma noktasında bulunmakta, meşru görülen (devletçe tescil edilmiş) tekkeler vasıtasıyla farklı kimlik türleri meşruiyet kazanmaktadır.

Tekke ve tarikatların, ilk uygulamalarını II. Beyazıd ile görmeye başladığımız bu hususiyetleri 15. yy’dan önceki adem-i merkezîyetçi karakterlerinin merkezîyetçilik lehine çevrilmesine katkı sağlamış, bu dönemle birlikte klasik anlamıyla kurumsal yapılarına kavuşmuşlardır. Devlet de bu yönelişi şeyh ailelerine iktisadi ayrıcalıklar ve bazı vergilerden muafiyet ile desteklemiştir.

Fatih döneminde hiçbir büyük tarikat şehrin gündelik hayatında girmemiş, girememiştir. Nitekim Fatih'in benimsediği 'imparatorluk siyaseti' idari açıdan kan bağına ya da hilafet yoluyla ruhani otoriteye bağlanan ve çoğunlukla birer aile müessesesi gibi işleyen tarikatlarca esnetilme ihtimali üzerine devlet-tarikat ilişkileri askıya alınmış, bunun yerine 'toplumsal köksüzlüğü' ifade eden 'dev-şirme' modeli desteklenmiştir. Bu siyaset gereğince tekke yerine medrese, sufi\arif\derviş yerine ulemaya itibar edilmiştir. Nitekim bugün sufi kimliği vurgulanan Bayrami şeyhlerinden Akşemseddin Zeyrek Medresesi'nde 'alim' sıfatıyla ders vermiştir. Bununla birlikte medrese vurgusu baskın, şehirli tarikatlardan olan Zeyniyye (Bursa) ve Mevleviyye (Konya) faaliyetlerine tesadüf edilen yegane tarikatlardır.

İstanbul'da tasavvufî hayatın asıl temelleri II. Beyazıd ile atılmış, Halvetiyye, Bayramiyye ve Nakşibendiyye ilk defa bu dönemde faaliyet imkanına kavuşmuştur. Tarikat faaliyetlerinin bu kadar gecikmesinin nedenleri arasında Fatih Sultan Mehmed'in mesafeli tutumunun yanında, bu dönemin tasavvuf ehlinin henüz klasik anlamda örgütlenmelerini sağlayamamaları ve özellikle de İran kaynaklı siyasi akımlara açık halde bulunmaları zikredilebilir. Nitekim bu ikinci husus Fatih'ten sonraki padişahlarca devlet lehine çevrilmiştir. Anadolu'daki Şii yayılmalarına karşı Bektaşiliğin desteklenmesi bunlardan sadece biridir.

II. Bayezid ile başlayan bu süreçte şehrin gündelik hayatına katılan ilk tarikatlar Horasan kökenli olup, Anadolu süzgecinden geçerek İstanbul'a ulaşan tarikatlardır. Rufai, Sadi ve Bedevi gibi Arap kökenli tarikat mensuplarının İstanbul'a ulaşmaları 18. yy'a kadar sarkmış, yayılmaları da bu şeyhlerden hilafet alan Türk şeyhleri üzerinden sağlanmıştır.

19. yy ile başlayan yeni süreçte ise tekke ve tarikatlar, ilk örneğine Fatih'te rastladığımız merkezîyet yanlısı siyasi politikaların istikametinde bir dizi ıslahatlara konu olmuş, vakıfları Evkaf Nezaretinin, şeyh atamaları da Meclis-i Meşayihin denetimine alınmıştır.

2. Sosyal açıdan:

Aynı mescidde ibadet eden cemaatin aileleri ile birlikte ikamet ettikleri şehir kesimi tanımı ile klasikleşen mahalle, sosyal yetki ve vazîfeleri dînî vazîfelerinden kıyaslanamayacak kadar çok ve yoğun olan imamlar tarafından yönetilmektedir. İmamlar mahalledeki nikah, doğum, cenaze, mahallelinin ikameti gibi en geniş manasıyla "emr-i bi'l-ma'rûf nehy-i ani'l-münker"le sorumlu olup, Osmanlı mahallesinde biricik otoritedirler. Nitekim Hüseyîn Ayvansarâyî (öl. 1201/1787), fetihten eserini telif ettiği 18. yy'ın son çeyreğine kadar İstanbul'da inşa edilmiş mescid ve camiler hakkında en geniş bilgileri ihtiva eden, 'camiler bahçesi' adındaki Hadîkatü'l-Cevâmî (1195/1781)sinde anlattığı mescidler için eğer varsa "mahallesi vardır" kaydı koyması mahallenin o mescid etrafında kurulduğu ve padişah berâtı ile hizmete alınan ve ehl-i berat olmak hasebiyle askeriyyeden sayılan imamının da mahallenin yöneticisi olduğuna delalet etmektedir. İmam-

ların Osmanlı toplumundaki statüleri Tanzimât ile değer kaybetmeye başlamış, nihâyet muhtarlık kurumunun tesis edilmesiyle yetki ve vazifeleri sadece dînî alanla sınırlandırılmıştır. Yine 18.yy'ın ortalarına değin çok parçalı ve merkezli gündelik hayatın bu tarihlerden sonra köprülerin inşası ve şirket-i hayriyye vapurlarının faaliyetlerine başlamaları ile belli merkezlerde yoğunlaşmaya başlaması günümüze kadar artarak devam eden süreç nihâyetinde mahalle kurumunu klasik anlamı ve etkinliğinden ziyade sadece idari bölünmeleri ihtiva eder hale getirmiştir.

İstanbul'da gündelik hayatın etrafında döndüğü cami-ev-çarşı üçgenine 17.yy.'dan sonra katılan ve hemen bir çoğu bir külliye bitişik veya kendi müstemilatlarında mescid ihtiva eden tekkelerin, idarecileri olan şeyhleri, genellikle söz konusu mescid veya caminin de imamı oldukları görülmektedir. Bu durumda onların tasavvufî kimliklerine ilave edilen imam kimliği ile toplumdaki etkinlikleri daha fazla artmaktadır. Örneğin Ahmediye Rufâî Tekkesi'nin ilk şeyhi olan Mahmut Râci Efendi külliye dahilindeki mescidin imamlığını da deruh-te etmekteydi. Yine Rufâî Âsitânesi'nin dokuzuncu şeyhi olan Büyük Tevfik Efendi'nin oğlu ve halîfesi Ahmed Ziyâeddin Efendi (öl. 1334/1917; Ziyâ Mol-la)'nin Üsküdar'ın çeşitli camilerinde verdiği vaazlara ilaveten Malatyalı İsmâil Ağa Camii'nde imamlık yaptığı şimdilik bulabildiğimiz örneklerdendir.

II. İskender Baba (Kaymakçı) Tekkesi:

Tekke, Gündoğumu Caddesi üzerinde, cadde ile Dönme Dolap Sokağı'nın birleştiği köşede, Menzilhane Yokuşu'nun yer almaktadır. Kaynaklarda İskender Baba Tekkesi diye de anılan tekke ilkin Kanuni Sultan Süleyman döneminin (hd. 1520-1566) yeniçeri ağalarından¹ Mehmed Efendi (öl. 954/1547-8)² tarafından mescid olarak inşa edilmiş, 18. yy'ın ortalarından itibaren Celvetî meşayihinden Kaymakcızâde el-Hâc Mehmed Efendi (öl. 1183/1769) tarafından Celvetî meşihatı konularak tekkeye çevrilmiştir. Tesisinden seddine kadar Celvetî kalan ve ayin günü çarşamba olan Kaymakcızâde Tekkesi, Celvetîliğin Hâşimî kolunun temsil edildiği İnâdiye Tekkesi'nin üçüncü şeyhi Seyyid Mehmed Gâlip Efendi'nin (öl. 1247/1831) torunu ve halifesi olan dördüncü şeyh Mehmed Şâkir Efendi (öl. 1279/1862) ile Hâşimîliğe bağlanmıştır. Bandırmalızade Tekkesi bu oturma akabinde Ahmet Temiz tarafından sunulacaktır.

II. a. Mescid:

Bu gün yerinde olmayan mescid, tekkenin son şeyhi Mehmed Rıza Efendi'nin Meclis-i Meşâyihin talebi üzerine kaleme aldığı 26 Teşrîn-i sâni 1334 (21 Safer 1337/25 Kasım 1918) tarihini taşıyan ve Tekâyâ ve Merâkiz Defterine kaydedilen tercüme-i halinde zikrettiğine göre, Mısırlı Şeyh Mehmed Efendi tarafından vefatından dokuz yıl önce yani 945 (1538-9) yılında inşa edilmiştir.³ Bu durumda Mehmed Efendi Mescidi ile Kefçe Dede Mescidi caddemizin ilk dînî yapıları

olmuştur. Ancak Ayvansarâyî'nin Mehmed Efendi Mescidi için “mahallesi yoktur” kaydı düşmesi mescidin Kefçe Dede Mescidi kadar merkezi bir rol oynamadığını göstermektedir.⁴

Hadîkada sadece “... Karîbinde meşâyih-i sûfiyyeden İskender Baba medfûndur...” kaydı ve Hadîkanın Hattat Rakım nüshasına düşülen “Mescid-i merkûm kurbünde meşâyih-i sûfiyyeden İskender Baba ba[de] zemân bir Halvetî tekyesi binâ etmiş idi.”⁵ zeyli ile yetinmek zorunda olduğumuz tekkeye ismini veren İskender Baba'nın, nakilden anlaşılan bir Halvetî şeyhi olup, burada bir tekke kurduğudur.⁶

II. b. Tekke:

Mehmed Efendi tarafından 945 (1538-9) yılında inşa edilen mescid Kaymakçızâde el-hâc Mehmed Efendi (öl. 1183/1769) tarafından 18. yy ortalarından itibaren Celvetî meşihatı konularak tekkeye çevrilmiştir. Tesisinden 1925'e kadar Celvetî meşihatının kesintisiz devam ettiği tekkenin uzun ömürlülüğünün tek kede şeyh olanlarının iki şeyh ailesinden gelmesine bağlanabilir. Nitekim tekkenin Hâşimîliğe geçmeden önceki şeyhleri Kaymakçızâde ailesinden, daha sonra da Hâşim Baba neslinden geldiği görülmektedir.

Tekke listelerine göre Kaymakçı Tekkesi:

En geniş anlamı ile ‘tekke listeleri’ olarak isimlendirebileceğimiz mecmua-i te kayalar İstanbul'daki tekkelerin; tarikatları, silsile-i meşâyihleri, yerleri, zikir günleri, tekkede ikamet edenlerin nüfusları gibi tekkeler tarihi için mühim ve ilk elden bilgiler ihtiva etmektedirler. Tespit edebildiğimiz kadarıyla ilki I. Abdülhamit'in devr-i saltanatında (hd. 1774-1789) 1199 [1784] senesinin hicrî yılbaşında, tarikat erbâbının hayır duasını almak gayesiyle dağılacak atıyyeler için düzenlenen liste ile başlayıp, 30 kasım 1925'teki 677 sayılı Tekke ve Zâviyelerin Seddine Dâir Kanûn'un hemen akabinde dergahların özellikle vakıflar ile ilgili yönlerinin tesbiti için düzenlenen **Tekâyâ ve Zevâyâya Mahsûs Defteri** ile nihâyete eren yaklaşık yirmi kadar liste bu çalışmada mukayeseli olarak kullanılmıştır. Vakit darlığı ve siz kıymetli dinleyenlerin sabırlarını, tarihi kayıtları alt alta okuyarak taşırmamak için geçiyor, mukayeselerini sunduğum paragrafla tebliğime devam ediyorum.

1 Muharrem 1199 [13 Kasım 1784] tarihli listede, “Üsküdar'da İskender Baba Tekkesi”;⁷ 1220/1805 tarihli listede “Menzilhâne yokuşunda Kaymakçızâde Tekyesi”;⁸ 1823'lerde hazırlandığı tahmin edilen listede, “Tarîk-i Hazret-i Gülşenî Kuddise Sirruhu'l-A'lâ Dergâhları Dâ'ileri, 11. Üsküdar'da Menzilhâne kurbünde Kaymakçızâde Mehmed Sâdık Efendi dâ'ileri”;⁹ 1240 hicri (1825'ten sonra) yıllarda yazıldığı tahmin edilen listede, “Eski Menzilhâne'de Kaymakçızâde Tekyesi Celvetî”;¹⁰ 12 Muharrem 1250 (24 Mayıs 1834)'de tarihli Surnâmede, “Üsküdar'da Ahmediye kurbünde İskender Baba Tekyesi şeyhi Mehmed Sâdık

Efendi”;¹¹ 1840 tarihli Âsitâne-i Aliyye’de ve Bilâd-ı Selâse’de Kâin El’an Mevcûd ve Muhterik Olmuş Tekkelerin İsim ve Şöhretleri ve Mukâbele-i Şerife Günleri Beyân Olunur ser-levhalı listede, “[Âyin Günü] Çarşamba, [Tarîkatı] Halvetiyyeden, [İsmi] İskender Baba Tekkesi, [Mevkii] der kurb-ı Ağahamâmı der Üsküdâr”;¹² Melekpaşazâde Kadri Bey’in (öl. 1262/1846) Hânkâhnâmesinde, “[Âyin Günü] Çarşamba, [Tarîkatı] Halvetiyyeden, [İsmi] İskender Baba Tekyesi, [Mevkii] der kurb-ı Ağahamâmı der Üsküdâr”;¹³ 1277 (1860) yılına ait Muharremiye Defterinde, “[Üsküdâr’da İskender Dede Tekyesi”;¹⁴ 1288/1871-2 tarihinde düzenlendiği tahmin edilen İstanbul Tekkeleri Nüfûs Vukû’atı Defterinde -tekkede ikamet eden biri şeyh üç kişi-, “Üsküdar’da Ağa Camii civarında Tarîki Halvetiyyeden İskender Baba Tekyesi, Post-nişîni es-Seyyid Yûsuf Seyfeddîn Efendi bin Abdürrahîm Selâmet Efendi Âsitâneli [İstanbul] mevlûdu, 1241 (1825-6), Dâmâdı Mehmed Şehâbeddîn Efendi. Âsitâneli [İstanbul] mevlûdu, 1266 (1849-50), Cemâleddîn Efendi bin Alî Raîf. Âsitâneli [İstanbul] mevlûdu, 1270 (1853-4);¹⁵ 1301/1885 tarihli “Dersââdet ve Bilâd-ı Selâsede Mevcûd bi-l-Cümle Tekâyâ ve Zevâyânın Esâmîyle Bulundukları Mahallerin Semt-i Meşhûrları ve Tarîkatları ve Dâhil-i Tahrîr olan Zükûr ve İnâs Nüfûs Mevcûdlarının Mikdârını Mübeyyin Cedvelinde, “[İsmi] İskender Baba Dergâhı, [Semti] Üsküdar, Halveti [Aded-i Tekâyâ ve Zevâyâ] 235, [Belediyye dairesi] 9, [Erkek] 3, [Kadın] 3”;¹⁶ Bandırmalızâde Ahmed Münîb Efendi’nin 1307 (1889-90) tarihli Mecmû’a-i Tekâyâsına göre, [Âyin Günü] Çarşamba, [Esâmî-i Tekâyâ] İskender Baba, [Semt-i Meşhûr] Üsküdar’da Ağa Hamamı kurbünde, [Nev-i Tarîk] Celvetî, [el-Yevm Şeyhi] Mehmed Gâlib Efendi, [Mülâhazât] Kaymakcızâde Tekkesi;¹⁷ Miladi 1890-1894 yıllarını kapsayan Dersââdet Tekâyâ ve Zevâyâ Ta’ammîye Defterinde, “[Mikdâr-ı ma’âş gurûş] 14, [Tahsis Târihi] 8.11.99 (20.1.1884), [Esâmî] Mehmed Gâlib Efendi, [Şöhreti] İskender Tekyesi şeyhi”;¹⁸ Ahmed Muhyiddîn Efendi (öl. 1327/1909)’nin Tomâr-ı Tekâyâsında, “[Sıra No] 194. Üsküdar’da İskender Baba veya Kaymakzâde Tekkesi: 8 post-nişîn;¹⁹ ve son olarak Erzurumlu Yeşilzâde Mehmed Sâlih Efendi’nin Rehber-i Tekâyâsında “Mâmûr”²⁰ olduğu kaydedilmiştir.

Buna göre; 1199 (1784) tarihinde ilk listeden itibaren kendisinden bahsedilen tekkenin ilkin “İskender Baba” olarak anılırken 1220/1805 tarihli listeyle “Kaymakcızâde Tekyesi” adıyla da anılmaya başlandığını görmekteyiz. 1823’lü yıllara ait listede sehven ‘Gülşenî’ denilmiş,²¹ benzer hata 1840 ve 1846 tarihli iki listede devam ederek ‘Halvetiyye’ olarak tezahür etmiştir. 1288’den sonra hazırlanan İstanbul Tekkeleri Nüfûs Vukû’atı Defterinde, 30. merkez Hüdâyî Âsitânesi’ne idari açıdan da bağlanarak tekkede ikamet eden biri şeyh üç kişi ‘Halvetiyye’ galatıyla devam ettirilmiş, dönemin şeyhi olarak da başka hiçbir yerde doğrulayamadığımız “es-Seyyid Yûsuf Seyfeddîn Efendi bin Abdürrahîm Selâmet Efendi” zikredilmiştir. Tabîbzâde’nin listesine göre bu dönemin şeyhi Mehmed Şerâfeddin Efendi (öl.1310/1892)’dir.²² Bu listenin öncekilerden farkı İstanbul ve bilâd-ı selâsede bulunan 252 tekkenin tarikatları nazar-ı itibara alınmadan bölgesindeki en hatırı sayılır tekkeye -bu çoğunlukla asitane olmakta- 35 merkeze taksim edilmiştir.

1301 (1885) yılında tekkede 3 erkek ile üç kadın ikamet etmektedir. Kendisi de Kaymakcızâde Tekkesi'ne Hâşimî meşihatını koyanların neslinden gelen Bandırılzâde Ahmed Münib Efendi, 1307 (1889-90) tarihli Mecnû'a-i Tekâyâsında ve ondan beş sene sonraki başka bir listede tekkenin hal-i hazırdağı şeyhi olarak Mehmed Gâlib Efendi verilmiştir ki, söz konusu bu şeyh 1247 (1831) yılında vefat eden İnâdiye tekkesi şeyhi Mehmed Gâlib Efendi olamaz. Tekkenin en tafsilatlı şeyh listesini veren Tabîbzâde'ye göre bu dönemde meşihat Mehmed Şerâfeddin Efendi'nin (öl. 1310/1892) elindedir.²³ Bu durumda Mehmed Gâlib Efendi'nin yine Tabîbzade'nin yedinci şeyh olarak zikrettiği 12 Cemâziyelevvel 1330'da (30 Nisan 1912) vefat eden [Küçük] Mehmed Gâlib Efendi olduğuna hükmetmek gerekir.²⁴ Ahmed Muhyiddin Efendi'nin 20. yy'ın başlarında yazdığı listesinde tekkenin 8 şeyhe ev sahipliği yaptığını kaydetmesi listelerimizde ismi zikredilmeyen tekkenin sekizinci ve son şeyhi Mehmed Rıza Efendi'ye (d. 1282/1865-6 - öl. ?/?) işaret etmektedir. Ve son olarak Hüseyin Vassâf'ın kısmî listesinde Celvetî tekkeleri zikredilmediği için doğal olarak tekkemiz yer almamaktadır.

Tesisinden 1925'e kadar Celvetî meşihatının kesintisiz olarak devam ettiği tekkenin tekke listelerimizin bazılarında 'Halvetî' olarak kaydedilmesi meşhur bir galattan öteye gitmemektedir. Sebebinin tam olarak tesbit edemediğimiz bu hataların bir kısmı -tıpkı gözün kör olması gibi- 'celvet' ve 'halvet' kelimelerinin Arabî harfler ile yazılışlarının yakınlığı²⁵ ile dikkatsizlikler²⁶ ve Hadîkanın Hattat Rakım nüshasına düşülen ve fakat varlığını ispat edemediğimiz İskender Baba'nın "Halvetî tekyesi" kurduğuna dair rivâyetle alakalı olmalıdır. Caddeyi 18. yy'ın son çeyreğinde gezen Ayvansarâyî'nin "Kaymakçı Şeyh demekle maruf Halvetî Tekkesi"²⁷ ifadeleri üzerine; Kaymakçı Celvetî Tekkesi'nin ilk şeyhi olan Kaymakcızade Mehmed Efendi (öl. 1183/1769) babasının Halvetî tekkesine Celvetî meşihâtı koymuş ve bu durumda tekke 18.yy'ın ortalarında ikinci defa tesis edilmiş olabilir. Ayrıca tekkenin son şeyhi Mehmed Rıza Efendi'nin (d. 1282/1865-6) otobiyografisinde kaydettiği "Dergâh esasen Halvetî Tarîkine mensub olup bugün çarşamba günleri ve mübarek gecelerde Halvetî erkânı icrâ olunmaktadır"²⁸ sözleri eğer nâşirin okuma hatasından kaynaklanmıyorsa Celvetî-Halvetî ihtilafının çözümü için daha esaslı ve ilk elden vesikalara ulaşmayı icbar etmektedir.

Kaymakçı Tekkesi Şeyhleri:

1917'lerde hazırlandığı tahmin edilen Tabîbzâde Derviş Mehmed Şükri bin İsmâîl'in, İstanbul Hânkâhları Meşâyih'i yedi şeyhin isimleri, vefat tarihleri ile ilgili elimizdeki en tafsilatlı liste olduğu için Kaymakçı Tekkesi'nin şeyhlerini tesbit ederken bu listeyi esas alarak:²⁹

1. Mehmed Efendi (öl. 1183/1769). Tekkenin kendi adına izafe edildiği Kaymakçı Şeyh'in oğlu olan tekkenin ilk şeyhi Mehmed Efendi'nin hayatı hakkında tatmin edici bilgilere ulaşılammış, hazirede de mezar taşına tesadüf edilememiştir.

2. Abdurrahmân Efendi (öl. 1224/1809-10). Kaymakcı şeyhin torunu ve Mehmed Efendi'nin oğludur. Vefatında hazireye defn edilmiştir.³⁰

3. Hâfız Mehmed Sâdık Efendi (öl. 1262/1848). Abdurrahmân Efendi'nin torunu olan Mehmed Sâdık Efendi, Baha Tanman'a göre Abdurrahmân Efendi'nin oğlu Şeyh Ali Efendi'den torunudur.³¹ Hazirede yer alan 25 Cemâziyelevvel 1218 (12 Eylül 1803) tarihli Şeyh Ali Rıza Efendi'ye ait mezar taşında geçen "Kaymakcı-zâde hafidi" ibaresinden bahsi geçen Ali Rıza Efendi'nin Sâdık Efendi'nin babası olduğuna hükmetmek gerekir.³² Bu gün İskender Baba Türbesi içinde yer alan üç sandukadan biri Sâdık Efendi'ye ait olup mezar taşı yoktur.³³

4. Mehmed Şâkir Efendi (öl. 25 Receb 1279/16 Ocak 1863). Mehmed Efendi İnâdiye Tekkesi postnişini Seyyid Mehmed Gâlib Efendi (öl. 1247/1831)'nin torunu ve halifesi³⁴ olup bu şeyh ile tekke Celvetiyyenin Hâşimî koluna bağlanmıştır.

Vefatında Karacaahmed Mezarlığı'nın İnâdiye Tekkesi'ne en yakın adasına (10. ada) defn edilen Mehmed Şâkir Efendi'nin tarikat sikkeli mezar taşından ayrıca matbah-ı âmire müdür-i esbâkı Lütfullah Efendi'nin kardeşi olduğunu öğrenmekteyiz.³⁵

5. Tabibzade'ye göre beşinci Mehmed Şâkir Efendi'nin oğlu Mehmed Şerâfeddin Efendi (öl. 1310/1892)'dir. Babasının yanına defn edilen Şerâfeddin Efendi'nin mezar taşı kitabesinde, Dâhiliyye ve Evkâf-ı Hümayûn mektupçusu ve Orman ve Madenler Meclisi reisliği yaptığı kaydedilirken babasının tekkesinde şeyhlik yaptığı zikredilmemiştir.³⁶ 1288'den sonra (1872'den sonra) düzenlenen Nüfus Vukû'atı Defterinde devrinin şeyhi olarak İnâdiye Tekkesi dördüncü şeyhi Abdurrahîm Selâmet Efendi (öl. 1266/1849-50)'nin³⁷ oğlu Seyyid Yûsuf Seyfeddin Efendi gösterilmektedir. Diğer kaynaklarda doğrulayamamakla beraber Şerâfeddin Efendi'nin mezar taşı kitabesinde şeyhliği kaydedilmemesi ve Nüfus Vukû'atı Defterinin devlet ciddiyeti ile düzenlenmesinden yola çıkarak, beşinci şeyhin Seyyid Yûsuf Seyfeddin Efendi olduğu kanaatindeyim. İstanbul'da 1241 (1825-6) yılında doğan Yûsuf Seyfeddin Efendi, Mehmed Şâkir Efendi'nin vefatından sonra -25 Receb 1279/16 Ocak 1863)- 38 yaşlarında meşîhata başlamışken bu görevde ne kadar kaldığı ise şimdilik tesbit edilememiştir.

6. Hâc'da vefât eden Mehmed Sâfi Efendi (öl. 1300/1895).³⁸ Sâfi Efendi'nin hayatına dair kullandığımız kaynaklarda vefat tarihi ve yeri dışında her hangi bir malumata tesadüf edilememiştir.

7. Küçük Mehmed Gâlib Efendi. (öl. 12 Cemâziyelevvel 1330/30 Nisan 1912). Aynı zamanda İnâdiye Tekkesi altıncı şeyhi olan³⁹ Mehmed Gâlib Efendi hakkında malumat İnâdiye Tekkesi anlatılırken verilecektir.

8. Mehmed Rıza Efendi (d. 1282/1865-6; öl. 1337/1918'den sonra). 36 yaşında iken (1318/1900-1) babası Mehmed Gâlib Efendi'den icâzet almış, 45 yaşında (1327/1909) yılında tekkenin şeyhliğine atanmıştır. Vefat tarihini ulaşamadığımız Rıza Efendi 25 Kasım 1918 (rûmî, 26 Teşrîn-i sâni 1334; hicrî, 21 Safer 1337) yılında yazdığı hal tercümesinde; Bandırmalızâde ailesine mensub olduğunu, ilk ilimleri Üsküdar Kısıklı Mektebi Muallimi Hoca Sabri Efendi'den alıp,

Gündoğumu Caddesinden genel görünüm

hıfzını ikmal ederek Üsküdar Dersiâmlarından Salih Nazif Efendi'den Kâfiyeye, İstanbul Dersiâmlarından Sultan Bayezit'teki Dâru'l-Tedrîsde Mantıka kadar okuduğunu kaydeder. Bir süre Üsküdar Adliye Mahkemesinde çalışmış olan Rıza Efendi kodro tensîkatında tazminat alarak kadro dışı bırakılmış, mescidin imamlık vazifesini de îfâ ettiği tekkeye şeyh olarak atanmıştır. Meşihatının 10. yılına denk gelen tercüme-i hal varakasına göre Rıza Efendi'nin halifesi olmayıp, sekiz kadar muhibbi ile müntesibi vardır.⁴⁰

Sonuç:

Bugüne haziresi, kargir İskender Baba Türbesi ve türbeye muzaf sadece su haznesi kalmış 1141 (1728-9) tarihli Damat İbrahim Paşa'nın (öl. 1143/1730) yaptırdığı çeşmesi kalan tekke, Encümen Arşivi'nde kayıtlı 1944 yılına ait fotoğrafta; yapım malzemeleri ve yükseklikleri farklı üç kattan oluştuğu, güney yönünde demir parmaklıklarla örülü üç pencereci İskender Baba Türbesi, kuzey yönünde mescid-tevhidhânesi ve üzerinde iki katlı haremlik-selamlık görülebilmektedir. Bakımsızlıktan harabeye dönmüş olan ahşap tekke Cumhuriyet döneminde bir müddet mescid olarak kullanılmış, daha sonra kederine terk edilerek bilinmeyen bir tarihte yıkılmıştır.⁴¹

Mescide muzaf olan çeşme 1141 (1728-9) yılında ve muhtemelen tekkenin tesisinden önce mescidin Ağa Hamamı'na bakan cihetine inşa edilmiştir. Ön yüzü mermerden yapılan çeşme 1944 tarihli fotoğrafta görülmekte iken bu tarihten sonra Topkapı Sarayı'na taşınmış, taştan örülmüş su haznesi kaderine terk edilmiştir.⁴²

DİPNOTLAR

- ¹ Yeniçeri aşası; Devlet tarafından en ziyade itimat edilen kimselerden seçilen Yeniçeri ağaları ocağın en üst düzeydeki amiridir. bk. Sertoğlu, a.g.e., s. 366
- ² Mehmed Efendi'nin vefatına; izzetül' -mevt "عزتالموت" 954 terkibi ile tarih düşülmüştür. Ayvansarâyî, a.g.e., s. 625.
- ³ Sadık Albayrak, Son Devir Osmanlı Uleması , 2. bs, İstanbul Büyükşehir Belediye Başkanlığı Yayınları 1996, c. 5, s. 109.
- ⁴ Ayvansarâyî, a.g.e., s. 625.
- ⁵ Ayvansarâyî, a.g.e., s. 625.
- ⁶ Varlığını kanıtlayamadığımız İskender Baba'nın burada kurduğu kaydedilen Halvetî tekkesi özellikle tekke listelerinde göreceğimiz "celvetî-halvetî" ihtilafının sebeplerinden biri olsa gerektir. Bu konu üzerinde ileride ayrıntılı bir şekilde durulacaktır
- ⁷ Çetin, agm, s. 588.
- ⁸ Atatürk Kitaplığı Osman Ergin Yazmaları no: 1825
- ⁹ Galitekin, a.g.e., s. 230..
- ¹⁰ Topkapı Sarayı Arşivi no: 1772/1 ve 3333.
- ¹¹ Aynur, a.g.e., s. 87.
- ¹² Galitekin, a.g.e., s. 218.
- ¹³ Galitekin, a.g.e., s. 239.
- ¹⁴ Galitekin, a.g.e., s. 487.
- ¹⁵ Galitekin, age, s. 375.
- ¹⁶ Nedret İşli - Thierry Zarcone, agm, s. 220.
- ¹⁷ Ahmed Münib, a.g.e., s. 11.
- ¹⁸ Galitekin, a.g.e., s. 253.
- ¹⁹ Kılıç, agm, s. 273
- ²⁰ Galitekin, a.g.e., s. 252
- ²¹ "Gülşeni" kaydı tekkenin haziresinde bulunan hakkında malumat sahibi olmadığımız vefat tarihi 1168 (1754) olan eş-Şeyh Gülşeni İbrahim Efendi ile alakalı olmalıdır.
- ²² krş. Zâkir Şükrü, a.g.e., s. 27.
- ²³ krş. Zâkir Şükrü, a.g.e., s. 27.
- ²⁶ krş. Zâkir Şükrü, a.g.e., s. 27.
- ²⁵ Nitekim Zâkir Şükrü bile "Kaymakçı Tekkesi" için "Halvetiyyeden" kaydı düşmüş, müellifin bu hayasına eserin en son ve kâmil neşrini hazırlayanlar tarafından dikkat çekilmiştir. (krş. Zâkir Şükrü, a.g.e., s. 27).
- ²⁶ Mesela İstanbul Tekkeleri Nüfus Vukû'atı Defteri nde Hüdâyî Âsitânesi de 'Halvetî' olarak kaydedilmiştir. krş, Galitekin, age, s. 373
- ²⁷ Ayvansarâyî, a.g.e., s. 625.
- ²⁸ Albayrak, a.g.e., s. 109.
- ²⁹ Zâkir Şükrü, a.g.e., s. 26-7.
- ³⁰ Tekkenin haziresinde yer alan kabrinin ayak taşı üzerindeki kitabesi:
Meşâyah-i tarikat-i Halvetiyye'den /Merhûm ve mağfûrun-leh Kaymakcızâde /eş-Şeyh el-hac Abdurrahman Efendi ibn-i / eş-Şeyh Mehmed Efendi rûhuna Fatiha. 1224
Ve tarikat silsileli baş şâhidesindeki kitabesi:
Hankâh-ı âlemin bir Şeyh-i kâmil ârifi / Cân gibi gözden nihân oldu cihândan çekdi pâyı /Heb fi'l-lah olub mazhar o mahbûbü'l-kulûb /Cem ide piri Hüdâyî ile Cennet'de Hüdâ'yı /Bunda ârâm eylemek itmez tasavvuf-ı âşikân /Bu güzergâh-ı fenâdan göçmede şâh ü gedâyî /Nâ-bergâh kurb-i Rabbanî'ye buldukda vusûl /Tekye-gâh asrında kalmadı hiç hay ü huy /Gûşına erdikde emr-i "ırcı" bin cân ile /Astân-ı Hazreti Mevlâ'ya oldu hem-sâye /Didi bir yâr-ı Sıddıkî fevtine târîh içün /Eyliye Kaymakcızâde gülistân-ı kabrini cây. 1224
- ³¹ Tanman, agm, s. 506. Mehmed N. Haskan ise Şeyh Abdurrahmân Efendi'den sonra meşihatın vefat tarihi belli olmayan Şeyh Ali Efendi'ye geçtiğini kaydeder. Ancak bu bilgiye diğer kaynak-

larda rastlayamadık. Krş. Haskan, “Kaymakçı Tekkesi Mescidi”, a.g.e., c. 1, s. 237.

³² Mezar taşı kitabesi de: Sözü'nün eri İskender Baba'nın kulu Kaymakçı-zâde hafîdi merhûm şeyh Mehmed Ali Rıza rûhuna Fatiha. 25 Cemaziyelevvel 1218”dir.

³³ Haskan, a.g.e., c. 1, s. 237.

³⁴ H. Kâmil Yılmaz, Aziz Mahmud Hüdâyî ve Celvetiyye Tarikatı, İstanbul M. Ü. İ. F. V. Yayınları 1984, s. 279.

³⁵ Metnin tamamı; Tarikat-i aliyye-i Halvetiyye'den Bandırmalı/ zâde ah eş-Şeyh es-seyyid Mehmed Gâlib/ Efendi kuddise sırruh'l-âlâ/ hazretleri'nin bendegânından ve matbah-ı/ amire müdür-i esbâkı Lutfullah Efendi/ merhumun birâderi olup İskender Baba/ Dergâh-ı Şerifi post-nişini iken/ dâhil-i ravza-i cinân olan/ eş-Şeyh es-seyyid Mehmed Şâkir/ Efendi rûh-i şerifleri çün el-Fâtiha. 25 Receb 1279 (16 Ocak 1863). Bkz Haskan, a.g.e., c. 2, s. 882.

³⁶ Hüve'l-Bâkî/ Tarikat-i Celvetî ricâlinden/ kutbü'l-ârifîn Bandırmavî/ Şeyh Yûsuf Efendi hazretlerinin/ sülâle-i tâhire mesnedin ve İskender/ Baba Dergâhı post-nişini /Şâkir Efendi mahdûmu/ Dâhiliye ve Evkâf-ı Hümâyûn/ Mektubcusu ve Orman ve Ma'âdin/ Meclisi Reîsi tarikat-i aliyye-i Celvetiyye/ ve kudemâ-yı ricâlden es-seyyid Mehmed/ Şerâfeddîn Efendi'nin kabridir/ Ruhi-çün lillâhi'l-Fâtiha. 25 Ramazan 1310 (12 Nisan 1893). bk. Haskan, a.g.e., c. 1, s. 238.

³⁷ Abdurrahîm Selâmet Efendi de Kaymakçı Tekkesi'ne Hâşimî meşîhatı koyduran İnâdiye Tekkesi üçüncü şeyhi Mehmed Gâlib Efendi'nin (öl. 1247/1831) oğludur. Krş. Zâkir Şükrü, a.g.e., s. 23. Bu girift ilişkiler söz konusu iki tekkenin hem tarikat hem de neş'e itibariyle yakınlığını göstermektedir.

³⁸ Tanman ve Haskan'a göre Ahmed Sâfî Efendi. Krş. Tanman, agm, s. 506; Haskan, a.g.e., c. 1, s. 237.

³⁹ krş. Zâkir Şükrü, a.g.e., s. 23.

⁴⁰ Albayrak, a.g.e., s. 109-10. Hazirede medfun zevatın haziredeki yerleşimleri ve mezar taşı kitabelerini daha sonra ilave edeceğiz.

⁴¹ Baha Tanman, “Kaymakçı Tekkesi”, DBİstA, c. 4, s. 506.

⁴² Ayvansarâyî, Mecmu'a-i Tevârih, s. s. 51-2; Çeçen, age, s. 98-9; Haskan, “Nevşehirli İbrahim Paşa Çeşmesi”, a.g.e., c. 2, s. 1135-6; Tanışık, age, c. 2, s. 324.

Bandırmalızâde Tekkesi ve Tasavvuf Tarihimizdeki Yeri

A H M E T T E M İ Z

Araştırmacı - Yazar

Azîz Mahmud Hüdâyî Hazretlerine nispet edilen Celvetiliğin dört kolu olduğu herkesçe malum olup biz tebliğimizin birinci bölümünde bu dört koldan biri olan Haşimiye kolunu ve buna bağlı olarak Bandırmalızade Tekkesinin tasavvuf tarihimizdeki yerini ve önemini; ikinci bölümde ise Bandırmalızade Ahmed Münib Efendi'nin Mir'ât-ı Turuk adlı eserini inceleyeceğiz.

Bandırmalızade Tekkesi-Mescidi (İnadiye Tekkesi Mescidi) :

Bandırmalızade Tekkesi, Üsküdar'ın İnadiye semtinde, eski adı Menzilhane Yokuşu olan Gündoğumu Caddesi ile İnadiye Mezarlık Sokağının birleştiği yerde ve sokağın sol köşesindedir.

Tekke 1145/1732 yılında Celvetiye şeyhlerinden Seyyid Yusuf Nizameddin Efendi adına daha önce evinin bulunduğu yerde Sadrazam Hekimoğlu Ali Paşa tarafından yaptırılmıştır.

1755'de Seyyid Yusuf Nizamettin Efendi'nin oğlu Haşim Baba'nın meşihatına rastlayan dönemde Celvetiye muhiblerinden Sadaret Kaymakamı Şehla Ahmed Paşa tarafından yeni baştan inşa edilen dergah son olarak Firari Hasan Paşazade Abdullah Paşa tarafından tamir ettirilmiştir.1925 yılında tamire muhtaç olan tekke zamanla harap olmuş, kadro dışı bırakılan cami-tevhidhane 1930 da çökmüştür.¹

Kırklar Türbesi diye de anılan Haşim Baba'nın kabrinin de bulunduğu türbe harap olunca kabir, yolun köşesine nakledilmiş ve bir şebeke ile çevrilmiştir. Babası Seyyid Yusuf Nizamettin Efendi ile türbedeki diğer mezarlar Çiçekçi Camii haziresine nakledilmiştir. Uzun süre boş duran arsanın bulunduğu yere 2000'li yılların başında üç bloktan oluşan Geylani sitesi yapılmıştır. Sitenin bir köşesinde bulunan Haşim Babaya ait kabre, üzerine teslim taşı resmedilmiş, sonradan yazılmış bir kitabe konmuştur.

Bandırmazâde Tekkesi

Tekke'nin Şeyhleri:

1-Bandırılmal Şeyh Yusuf Nizamettin Efendi (v.1166/1752)

Celvetîliğe mensup Bandırmal Şeyh Hamid Efendi'nin (v.1139/1726) oğludur. Babasından ve Azîz Mahmud Hüdai asitanesi şeyhi Erzincanlı Mustafa Efendi'den Celvetî usulu sülukunu tamamlayarak hilafetini almıştır. İlim ve irfanı sayesinde Üsküdar'ın sevilen ve sayılan bir şeyhi olan Yusuf Nizamettin Efendi, irşad görevini 20 yıl bu tekke de Celvetî meşihatına uygun şekilde yürütmüş 1165/ 1752 de vefat etmiştir.²

Fındıklılı İsmet Efendi, herhangi bir kaynak göstermeden, Bandırmal ailesinin Ca'fer-i Sadık neslinden olduğunu belirtir. Aynı aileden Bandırmalizade Ahmed Münib Efendi de cedlerinin İmam Musa Kazım soyundan geldiğini belirtir³

Yusuf Nizamettin Efendi, oğulları küçük Hamid Efendi ve Haşım Baba ile Dola-yobalı Şeyh Veliyüddin Efendiye yetiştirmiştir

Yusuf Nizamettin Efendi'nin büyük oğlu Küçük Hamid Efendi (v.1172/1758) babasının yanında Celvetî sülukünü tamamladıktan sonra İslami ilimler konusundaki bilgisini geliştirmek amacıyla Suriye, Mısır ve Hicaz'a gitmiş ve bu seyahatleri sırasında Kadiriyye, Şazeliyye ve Nakşibendiyye tarikatlerinden icazet almıştır. Babası hayatta olduğundan Fıstıkağacı'ndaki Selami Ali Tekkesi'nde şeyhlik görevini üstlenmiştir. Bursalı Mehmed Tahir Efendi'nin verdiği bilgiye göre 20 civarında eseri mevcuttur.⁴

Eserlerinden bazıları:

1-Tarifat-u ilmi Usul-i Hadis	6-Nahiv
2-Tarifat-u Akaid	7-Tarif
3-Usulü'l-Fıkıh	8-Mantık ve Mizan
4-Feraiz	9-Aruz ve Kavafi
5-Adab	

Babası Şeyh Yusuf Nizmettin Efendi vefat ettiğinde üzerinde şeyhlik vazifesi bulunduğundan yerine kardeşi Haşim Baba postnişin olmuştur.⁵

2-Hâşim Baba (v.1197/1782)

Haşim Baba olarak tanınan Mustafa Haşim Efendi 1130/1718 de doğmuştur. Mustafa Haşim Efendi Celvetî adap ve erkanını babasından öğrenmiştir. Mustafa Haşim Efendi, Bandırmalızade Tekkesi'nde babasından sonra ikinci postnişin olarak başladığı irşad görevini otuz yıldan fazla sürdürmüştür

Üsküdar'da Celvetîyeden Bandırma Dergahı şeyhi olmakla beraber Mısır-Kasrû'l-Ayn'daki Kaygusuz Abdal Bektaşî Tekkesi şeyhi Hasan Baba'ya intisab ederek, teberrüken Bektaşî icazeti almıştır. Bu durumu gizlediği ve her sorulduğunda inkâr ettiği kaydedilmektedir.

Söylentiye göre, inatla Bektaşî olduğunu reddetmesi, dergahın İnadiye Tekkesi ismini almasına vesile olmuş, zamanla bu isim bütün bir semt için kullanılmıştır.

Bir ara Hacı Bektaş'daki Bektaşî asitanesine gitmiş dört yıl orada ikamet ederek Dimetokalı Seyit Kara Ali Baba'nın postnişinliği zamanında bir müddet “dede-babalık” yapmıştır.

Haşim Baba, Celvetî şeyhi olmakla beraber Melamiliğe de meylettiği nakledilmektedir. Haşim Baba, bâtını eğilimlerinden dolayı Celvetîlerin yoğun eleştirilerine maruz kalmıştır. Hatta Celvetî asitanesi şeyhlerince dışlanmış. Bu nedenle vefatından sonra mensupları tarafından kendisine “Haşimilik” adlı bir tarikat nispet edilmiştir. Bandırmalızade Tekkesi de bu tarikatın asitanesi olarak gösterilmiştir.

1826'da Yeniçeri ocağıyla birlikte Bektaşî Tekkeleri kapatılırken Bandırmalızade Tekkesi'nin kapatılmaması, Haşim Baba mensuplarının resmen “Celvetî” olarak kabul edildiğini gösterir.⁶ Diğer taraftan Celvetîlikten bağımsız bir kol olarak değerlendiren ve bu görüşü ilk defa ortaya koyan Haşim Baba'nın torunu Bandırmalızâde Ahmet Münip Efendi'dir.⁷

Haşim Baba'nın Bektaşîliği zaman zaman diğer bazı tarikat mensuplarında da rastlandığı gibi, tamamen teberrük olarak verilmiş bir icazetnamedir. Bazı şiir ve akidelerinde meşreben Bektaşîlikle ilgisi olduğu görülse de, bu onun izafi tarafını teşkil etmektedir.

Varidat adlı eserinde verdiği bilgilerden Haşim Baba'nın seyr u sülukta Celvetî usulünü benimsediği anlaşılmaktadır.

Haşim Baba ve kurduğu kolun asıl Celvetîler tarafından Celvetî adabına ters düşen meşrebinden dolayı kabul görmediğini ifade etmiştik. Nitekim vefat ettiği zaman cenaze namazını kılmak için Hüdâyî asitanesine götürülmüş, asitane şeyhi Büyük Rûşen Efendi dergahın hiçbir kapısını açtırmayarak cenazeyi içeri aldırmanın, bunun üzerine cenaze namazı dergahın alt tarafındaki Ehl-i Cennet Mehmed Efendi türbesinin önünde kılınmış ve Bandırmalızade Tekkesi'nin türbesine defnedilmiştir.⁸

Haşim Baba'nın kütüphanelerde kayıtlı eserlerinden bir kısmı şunlardır:

1. Vâridat	13.Hazerat-ı Hams Risalesi
2. Divan	14.Anka-yı Maşrık
3. Makalat	16.İnsan-ı Kâmil Risalesi
4. Lisânül Gayb	17.Kadem-i Rütbei Hatm-i Velâyet Risalesi
5. Neşet-i Adem	18.Meslekül Mukarrabin Risalesi
6. Teyidat	19.Rüya ve Tekeyyufatını Mübeyyin Risale
7. Devre-i Ferşiyye	20.Sırrı Tevlid Risalesi
8. Devre-i Arşiyye	
9. Kaside-i Mutasavvifane	
10. Mecmua-i Eş'ar	
11. Zubdetü'l Hakayık	
12. Risale-i Aşk	

Divanında yer alan müfredlerinden örnekler verelim:

Arife ef'al tevhid, zikr-i Hû'dur her nefes
Seyre gelmiş iş bu mülki cism ü ana kafes
Bilen Hak'dur gören Hak'dur bu söz hak
Eğer bilsen kabul ider seni Hak

Yiyenler zehr-i aşkı yar elinden
Yimezler sükkeri ağyar elinden

Cemalün şem'ine pervane-veş yanmak diler gönlüm
Visalün zevkine cana irüp kanmak diler gönlüm⁹

Netice itibariyle Celvetîye tarikatının, "Haşimiye" kolunun müessisi Haşim Baba, çeşitli tasavvufi düşünceleri kendi şahsiyetinde birleştirmesi sebebiyle önemli bir mutasavvıf şairdir

3. Seyyid Mehmet Galib Efendi (v.1247/1831)

Celvetîliğin tarihinde önemli rol oynayan bir kişidir. 1826'da Bektaşiliğin yeniçeri ocağıyla birlikte kaldırılması için 2. Mahmud'un saraya davet ettiği şeyhler arasında bulunan Mehmet Galip Efendi, hem yetiştirdiği halifeleri, hem de kendi ailesine mensup şeyhler aracılığıyla son dönem İstanbul Celvetîliği üzerinde derin izler bırakmıştır.

4. Abdurrahim Selamet Efendi (1266/1849)

Seyyid Mehmet Galip Efendi'nin oğludur. Hayatı hakkında elimizde fazla bilgi mevcut değildir.

5. Şeyh Fahrettin Efendi (1311/1893)

Fahrettin Efendi döneminde tekkede dervişanla birlikte on iki kişinin olduğu rivâyet edilmektedir.

6. Mehmet Galip Efendi (v.1330/ 1912)

7. Yusuf Fahir Baba (Ataer) (d.1891/v.1967)

Celvetî-Haşimiliğin yanı sıra Bektaşiliğe de intisabı olan Yusuf Fahir Baba Bandırmalızade Tekkesi'nin son şeyhidir. Son devir tekke edebiyatının tanınmış isimlerinden biri olan Yusuf Fahir Ataer'in naat, kaside, nefes türlerinde kaleme aldığı manzumeleri bestelenmiştir. Ayrıca tasavvufa ait bir takım risale ve makaleleri de bulunmaktadır. Vefatında Bandırmalızade Tekkesi'nin karşısına defnedilmiştir.¹⁰

Bandırmalızade Tekkesi ve Dönem Üzerindeki Etkisi

Her ne kadar Azîz Mahmud Hüdâyî asitanesi tarafından kabul görmemiş olsa da, Haşimilik, 18.yy. ortalarından itibaren Celvetiliğin Selami, Fenayi şubelerine ait tekkelere postnişin göndermiştir.

Mustafa Haşim Efendi'nin büyük kardeşi Hamit Efendi ve oğlu Kemal Efendi, Fıstıkağacı Selami Tekkesi meşihatında bulunmuşlar ardından halifesi Mehmet Raşit Efendi, Selamsız'daki Selami Tekkesi postnişini olarak bu tekkeyi 19.yy. başlarında Bandırmalı Tekkesi meşihatına bağlamıştır.

Mehmet Raşit Efendi ailesine mensup şeyhlerden Seyyid Abdullah Efendi ile Ahmed Muhtar Efendi bu tekkedeki Haşimi meşihatu temsilcileridir.

Mehmet Galip Efendi'nin halifelerinden Mehmet Efendi (ö.1845) Üsküdar Pazarbaşı'ndaki Fenayi Tekkesi şeyhliğine atanarak buradaki Fenayi meşihatına son vermiştir. Tekkenin son postnişini Şakir Efendi'dir.

Haşimiliğin kendine bağladığı bir diğer Celvetî merkezi de Üsküdar'daki İskender Baba Tekkesidir. Kaymakçızade Mehmet Efendi (ö.1773) tarafından kurulan bu tekke Mehmet Galip Efendi'nin halifesi Mehmet Şakir Efendi tarafından Haşimiliğe bağlanmıştır. Mehmet Şerefettin Efendi, Ahmed Safi Efendi ve Bandırmalı Tekkesi Postnişini Küçük Mehmet Galip Efendi (ö.1911) burada meşihatta bulunmuşlardır.

Bandırmalızade Ahmed Münib Efendi:

Abdülbaki Efendi Tekkesi'nin Hoca Tahsin Efendi'den sonra postnişinliğini yapmıştır. Aynı zamanda Bandırmalızade tekkesin son şeyhi olan Yusuf Fahir Ataer'in babasıdır.

Ahmed Münib Efendi'nin İstanbul Tekkelerinin ayin günlerine göre tasnif edilmiş bir dökümünü içeren 1307/1889 tarihli Mecmua-i Tekaya adlı bir eseri vardır. Bundan başka Tarîfû'l Hitan ve biraz sonra hakkında detaylı bilgi vereceğimiz Mir'ât-ı Turuk adlı iki eseri daha vardır.

Mir'ât-ı Turuk'un Tahlili

1306 yılında basılan eser bir önsözle başlar ve aşağıda sıralayacağımız tarikatların silsilesi, usulü ve benzeri konular hakkında bilgi verir.

Tarikat-ı Kadiriyye: Abdülkadir Geylani'nin ismi, künyesi, lakabı gibi konulardan bahseder. Silsilesini verirken, Abdülkadir Geylani' de durur ve şunları söy-

ler:”Aşk” lafzının hesabınca 470 tarihinde dünyaya gelmiştir ve “Kemal-i aşk” terkibine müsavi olan 561 senesinde dünyadan göçmüştür.¹¹

Tarikat-ı Rıfaiye: Ahmed Rıfai’nin silsilesini verir. Doğum yeri gibi konulardan bahseder. Daha sonra bazı kerametlerine yer verir.¹²

Tarikat-ı Medyeniyye: Ebu Medyen’den bahseder. Silsilesini verir. Ebu Medyen el-Mağribi’nin, Tevhid ve tevekkül’de muşayih-i sufiyye’nin imamı olduğunu söyler¹³.

Tarikat-ı Kübreviyye: Ahmed Necmeddin Kübrevi’den, tarikat silsilesinden ve şubelerinden bahseder.¹⁴

Tarikat-ı Sühreverdiyye: Ömer Şehabettin Sühreverdi’nin Hz. Ebubekir’in soyundan geldiğini söyler. Tarikat silsilesini verir ve şu şubelerini zikreder: Bedriye, Zeyniyye, Bahaiyye, Kemaliyye ve Necibiyye.¹⁵

Tarikat-ı Ekberiyiyye: Muhyiddin el-Arabi’nin ismini ve künyesini verir. İbn-i Arabi’nin şeyh Cemaleddin Yunus b. Yahya el Abbas vasıtasıyla silsilesinin Abdülkadir Geylani’ye ulaştığını ifade eder. Şeyh Takiyuddin Camii vasıtasıyla ile Hz. Hızır’a silsilesi ulaşır. Eserlerinden bahseder.¹⁶

Tarikat-ı Şazeliyye: Seyyid Ali Şazeli’nin tarikat silsilesini sayar. Şazeliye’nin şubelerini sıralar.¹⁷

Tarikat-ı Mevleviyye: Hz. Mevlana’nın soy silsilesini Hz. Ebubekir’e kadar ulaştırır. Devamında tarikat silsilesini verir. Eserlerinden bahseder. Mevlana hakkında şunları der: Meydanda “Mesnevi” gibi bir eser varken medh ü senalarına ihtiyaç düşmez. Son bölümde Hz. Mevlana ‘nın müridlerine vefatından az önce yapmış olduğu vasiyete yer verir.¹⁸

Tarikat-ı Bedeviyye: Seyyid Ahmed Bedevi’nin tarikat silsilesi ve hayatıyla ilgili kısa malumat verir. Daha sonra şubelerini zikreder.¹⁹

Tarikat-ı Dussukiyye: İbrahim Dussuki’nin şeyhlerinden bahseder. İbrahim Dussuki’nin hayatı hakkında kısaca malumat verir. Şernubiyye ne Aşuriyye şubelerinden bahseder.

İbrahim Dussuki’nin şu sözlerine yer verir: Müteşerri ve nazîf ve afif olmayanlar evladım dahi olsa benden değildir.(şeriata sımsıkı bağlı, iffetli ve temiz olmayan)²⁰

Tarikat-ı Sa’diyye: Sadeddin Cibavi’nin silsilesini sayar. Tağlibiyye, Vefaiyye, Selamiyye ve Aciziyye şubelerinden bahseder.²¹

Tarikat-ı Bektaşiyiyye: Hacı Bektaş Veli’nin silsilesinden ve hayatından bahseder. Hacı Bektaş’ın “Bektaşiyiyye” lafzının vefatına tarih olduğunu ifade eder.²²

Tarikat-ı Nakşibendiyye: Muhammed Bahaddin Nakşibendi hazretlerinin tarikat silsilesinden bahseder. Nakşibendiyye’nin özelliklerinden söz eder. Nakşibendiyyenin şubelerini; Ahrariyye, Naciyye, Kasaniyye, Müceddidiyye, Muradiyye, Mazhariyye, Melamiyye-i Nuriyye, Camiyye ve Halidiyye olarak zikreder. ²³

Tarikat-ı Halvetiyye: Ömer’ül Halveti’nin tarikat silsilesini sayar Halvetiye’nin ikinci piri olarak Seyyid Yahya Şirvani’yi zikreder. Seyyid Yahya Şirvani vasıtasıyla Halvetiliğin yayıldığını söyler.²⁴

Bandırmazâde Tekkesi'nin iç görünümü

Tarikat-ı Bayramiye: Hacı Bayram-ı Veli tarafından kurulduğunu söyler. Hacı Bayram Veli'nin silsilesini sayar Melamiyye, Hamzaviyye, Şemsiyye, Tennuriyye, Himmetiyye, İseviyye ve Celvetiyye'nin, Bayramiyye'nin şubeleri olduğunu zikreder.²⁵

Tarikat-ı Zeyniyye: Muhammed Zeynuddin-i Hâfî Hazretlerinin tarikat silsilesini verirken Envar-ı Sühreverdiyye ve Esrarı Rifaiyye'yi birleştiren kişi olarak belirtir.²⁶

Tarikat-ı Ruşeniyye: Dede Ömer Ruşenî hakkında bilgi verir.²⁷

Tarikat-ı Ahmediyye: Ahmed Şemsettin Marmaravi Yiğitbaşı silsilesini verir ve kollarından bahseder. Ahmediyye şubesinin Halvetiler arasında ortak olarak anıldığını söyler.²⁸

Tarikat-ı Sümbüliyye: Yusuf Sümbül Sinan'ın tarikat silsilesi ve hayatı hakkında bilgi verir. Tekkenin Üveys Efendi ve bazı postnişinlerinden bahseder. Üveys Efendinin bir rivâyete göre 70.000 den fazla müridi olduğunu ifade eder.²⁹

Tarikat-ı Gülşeniyye: İbrahim Gülşen Efendi hakkında bilgi verir. Tarikat silsilesini sayar. Sezaiyye ve Haletiyeyi-Gülşeniyyenin şubeleri olarak zikreder.³⁰

Tarikat-ı Sinaniyye: İbrahim Ümmü Sinan'ın tarikat silsilesini verir. Seyyid Seyfullah Efendi ile Hüsamettin Uşşaki Efendi, Ümmü Sinan'ın en meşhur halifeleri olarak zikreder. Doğum yeri hakkında bilgi yoktur.³¹

Tarikat-ı Şabaniyye: Şaban-ı Veli Hazretlerinin silsilesini verir ve Karabaşıyye, Nasuhiyye, Çerkeşiyye, Bekriyye şubelerinden bahseder.³²

Tarikat-ı Uşşakiyye: Hasan Hüsamettin Uşşaki Hazretleri'nin silsilesinden bahsederken Uşşaki Hazretlerinin müridi olarak Seyyid Ahmed Semerkandi'yi gösterir. (Burada bir çelişki vardır, çünkü aynı zat Tarikat-ı Sinaniyye hakkında bilgi verirken Ümmü Sinan'ın halifesi olarak ifade edilmiştir)³³

Şubelerini sayar: Nasuhiyye, Cahidiyye, Cemaliyye, Selahiyye

Tarikat-i Celvetiyye: Azîz Mahmud Hüdâyî'nin, Cüneyd-i Bağdadi neslinden olduğunu ifade etmektedir. Selamiyye, Hakkiyye, Fenaiyye ve Haşimiyye'yi Celvetiyye'nin şubeleri olarak zikreder. Celvetiyye tarikatının ortaya çıkışı altında şu ilginç ifadelerle yer verir:

“Tarikat-i Celvetiyye'nin zuhuru Şeyh Üftade Hazretlerinden zann olunur. Halbuki, İbrahim Zahid Gilani mebd-i Celvetiyan'dır. Zira, usul-i esma üzerine sü-luk yoktu. Sonra anın eyyamında esmadan usul olan seb'a ve isna aşeri intihab edip, anın üzerine tedricle ihsar ettiler. Ve halvet çıkardılar. Ve ha-i mu'ceme ile celvete irdiler. Cim ile işte bu müfiden Zahid müşarun ileyh halvetin nokta-i fevkaniyyesi tahtına tenzil edip, celvet eyledi. Cim ile nisbet-i celvetiyye ibtida andan kalıp - Reisu't-Tâife-i Celvetiyye- oldu. Yani, Celvetiyye'nin kamer-i en-veri nisbeti Şeyh Zahid Gilani zamanında mertebe-i hilalde olduğu halde Şeyh Mehmed Üftade vaktinde terbi'-i evvelde ve Hazret-i Hüdâyî asrında bedr-i kâ-mil gibi münceli ve Ruşen oldu”.³⁴

Hâşimiyye: Kurucusu Seyyid Mustafa Haşim Efendi'nin İmam Musa Kazım'ın 32'nci evladı olduğunu ifade eder. Babasının erkek çocukları olmasına rağmen bir gün Resullullah Efendimizi rüyasında görür. Resulullah Efendimiz bir erkek çocuğu olacağını isminin de Mustafa Haşim olacağını müjdeler. Mustafa Haşim Baba dünyaya gelince babası da Mustafa Haşim ismini verir.³⁵

Tarikat-ı Mısriyye: Niyazi Mısır'ın tarikat silsilesini verir. Mükemmel bir Di-van-ı İlahiyatı olduğunu söyler.³⁶

Tarikat-ı Cerrâhiyye: Hazret-i Pir Nureddin Cerrahi'nin silsilesi ve hayatı hakkında bilgi verir.³⁷

Tarikat-ı Bekriyye: Seyyid Mustafa Bekir hakkında bilgi sunarken silsilesini verir, şu şubelerden bahseder. Hıfniyye, Semaniyye, Durduriyye, Ezheriyye, Tica-niyye, Sadiyye, Kemaliye şubelerinden bahseder. Bu şubeler daha ziyade Mı-sır'da yaygındır.³⁸

Tarikat-ı Haliddiyye: Halid Ziyaeddin Efendi silsilesini verir, bu zatın zülcena-heyn olduğundan bahseder.³⁹

Miratüt-Turuk'un kaynakları:

- 1- Nefahâtü'l-Üns
- 2- Şakaik-i Numaniyye
- 3- Zeyl-i Şakaik-i Numaniyye
- 4- İlaveli Esmarü't-Tevarih
- 5- Burhânu'l-Müeyyed Tercümesi
- 6- Lugat-ı Tarihiye
- 7- İbn-i Hallikan
- 8- Mir'at-ı Medeniyye
- 9- Menakıb-ı Evliya-i Mısır
- 10- Silsile-i Celvetiyye
- 11- Semeratü'l-Fuad

DİPNOTLAR

- ¹ Yüzyıllar Boyunca Üsküdar, s. 120; İskender Pala, Haşim Efendi Tekkesi Necdet Sakaoğlu, Bandırmalızade Tekkesi; DİA, II, 54
- ² Yüzyıllar Boyunca Üsküdar; s. 121
- ³ Bandırmalızade Ahmet Münif, Mir'âtü't-turuk, s. 45
- ⁴ M. Taha Tanman-H. Kâmil Yılmaz, "Bandırmalızade Tekkesi" md., DİA, c. 5, s. 54-55; Yüzyıllar Boyunca Üsküdar s. 121.
- ⁵ DİA, c. 5, s. 55
- ⁶ Hür Mahmut Yücer , Osmanlı Toplumunda Tasvvuf (18. yüzyıl) İstanbul, s. 487
- ⁷ Bandırmalızade Ahmed Münif Efendi , Mir'at-ı Turuk s. 43-47
- ⁸ Azmi Bilgin ,Haşim Baba, Allah Dostları c. 8 s. 418-419
Yüzyıllar Boyunca Üsküdar, s. 121
- ⁹ Azmi Bilgin , Haşim Baba, Allah Dostları, c. 8 s. 418-419
- ¹⁰ Yüzyıllar Boyunca Üsküdar, s. 121; Hür Mahmut Yücer, Osmanlı Toplumunda Tasavvuf (18. yüzyıl), İstanbul, s. 488-490
- ¹¹ Bandırmalızade Ahmed Münif, Mir'at-ı Turuk, Dersaadet 1306, s. 5-6
- ¹² A. mlf, a.g.e., s. 7-10
- ¹³ A. mlf, a.g.e., s. 10-11
- ¹⁴ A. mlf , a.g.e., s. 11-12
- ¹⁵ A. mlf , a.g.e., s. 12-13
- ¹⁶ Bandırmalızade Ahmed Münif , Mir'at-ı Turuk, Dersaadet 1306, s. 13-14
- ¹⁷ A. mlf, a.g.e., s. 16-17
- ¹⁸ A. mlf, a.g.e., s. 17-19
- ¹⁹ A. mlf, a.g.e., s. 20-21
- ²⁰ A. mlf, a.g.e., s21
- ²¹ A. mlf, a.g.e., s. 21-22
- ²² A. mlf, a.g.e., s. 22-24
- ²³ A. mlf, a.g.e., s. 24-26
- ²⁴ A. mlf, a.g.e., s. 26-27
- ²⁵ Bandırmalızade Ahmed Münif, Mir'at-ı Turuk, Dersaadet 1306, s. 27-28
- ²⁶ A. mlf a.g.e., s. 29
- ²⁷ A. mlf a.g.e., s. 30-31
- ²⁸ A. mlf a.g.e., s. 31
- ²⁹ A. mlf a.g.e., s. 32-34
- ³⁰ A. mlf a.g.e., s. 34-35
- ³¹ A. mlf a.g.e., s. 35-36
- ³² A. mlf a.g.e., s. 36
- ³³ A. mlf a.g.e., s. 37
- ³⁴ A. mlf a.g.e., s. 37-39
- ³⁵ A. mlf a.g.e., s. 45
- ³⁶ A. mlf a.g.e., s. 40
- ³⁷ A. mlf a.g.e., s. 41
- ³⁸ A. mlf a.g.e., s. 41-42
- ³⁹ A. mlf a.g.e., s. 42-43

Aziz Mahmud
Hüdayi Külliyesi

Azîz Mahmud Hüdâyî Külliyesi

S E R V E R D A Y I O Ğ L U

Sanat Tarihçisi (M.A).

İslâmiyette tasavvuf Allah’a doğru manevi bir yolculuk olup, 12. yüzyıl ortalarında örgütlenmeye başlamış, ilmine, irfanına, ahlâkına ve beşeri faziletlerine güvenilen mutasavvıflar da tasavvufi yöntem ve uygulamayı kendi anlayışlarına göre yorumlayarak genellikle kendi isimlerini taşıyan tarikatlar kurmuşlardır. Azîz Mahmud Hüdâyî Hazretleri tarafından tesis edilen külliye de Celvetî Tarikatının toplandığı zikir ve ibadetlerini yaptığı, dervişlerin yetiştiği, gelip-geçen misafirlerin ve yoksulların doyurulduğu bir ibadethane olmasının yanı sıra bir okul, manevi tedavi ve sosyal yardım merkezi niteliğini taşıyan İstanbul’daki ilk Celvetî Pirevi veya Asitanesidir.

Doğancılar Ahmed Çelebi Mahallesinde bir tepe üzerinde bulunan Külliye’nin arsası Azîz Mahmud Hüdâyî tarafından (H-998) M 1589 yılında satın alınarak aynı yıl inşasına başlanılmış tevhidhane, derviş hücreleri, meşrutahane ile cümle kapısının sol yanındaki iki çeşmeden oluşan ilk külliye (H-1004) M 1595 yılında tamamlanmış, tekkenin tevhidhanesine kendisi tarafından (H-1006) M 1598-99 yıllarında minber ilave edilerek tevhithane camiye dönüştürülmüştür. Azîz Mahmud Hüdâyî hayatının sonlarına doğru kendi türbesini de ilave ettirmiş ve külliye’nin ilk oluşumu tamamlanmıştır. Ancak ilk aşamadaki bu yapıların özellikleri hakkında kesin bilgi bulunmamaktadır. Külliye’yi 17. yüzyılda görmüş olan Evliya Çelebi bize mimari özelliklerinden bahsetmeyip “Üsküdâri Mahmud Efendi Camii şehir içindedir. Tekkesi Halvetiye tekkelerinin biricik tekkesidir. Gece ve gündüz fukarası ilâhi zikir etmekle meşguldür. Her birinin birer hücresi vardır. Cuma namazından sonra öyle sultani tevhid olur ki, duyan aşıklar kendinden geçer” diyerek anlatırken 18. yüzyıldaki özelliklerini Hüseyin Ayvansarayî Hadîkatü’l-Cevâmî’de “.... camiine mimberini kendileri koymuşlardır ve minaresinde çifte müezzîn ezan okur ve her gece temcid (sabah na-

Azîz Mahmud Hüdâyî Külliyesi'nin giriş kapısındaki Kitabe

mazından evvel okunan ilâhi) verilir. Mukabelesi selatin camileri ayarındadır. Cami-i şerifin avlusunda ve etrafında fevkâni ve tahtani mahfilleri vardır. Zaviye kapısında müteaddit çeşmeleri bulunmaktadır. Zaviye hücreleri cami etrafındadır. Şeyh dairesi başka olup, müstakil meşruta menzilleri dahi vardır.... Hüdâyî Mahmud Efendi'nin yaşı 92 ye geldiğinde (H-1038) M1628 tarihinde rihletleri vaki olmuştur” diye anlatır.

Külliye 19. yüzyıl ortalarına kadar Hüdâyî Hazretlerine gönülden bağlanmış, kendisinin yolundan yürümeyi amaçlamış muhiplerinin de desteği ile çok sayıda dervişe hizmet verebilecek ölçüde genişlemiş, ekler ve zaman zaman onarımlar geçirerek onbin metrekarelik çok geniş bir alana yayılmıştır. Ancak (H-1267) M 1850 yılında Üsküdar Çarşısında çıkan yangının külliyenin bulunduğu tepeye sıçramasıyla türbe dışında kalan diğer yapılar tamamen yanmış. Bu yangın neticesinde türbe dört sene tevhithane olarak kullanılmıştır. Külliyenin yeniden inşasına Sultan Abdülmecid'in halası Esmâ Sultan vesile olmuş müridi olduğu Üsküdar Çarşamba Rufai Tekkesi Şeyhi Nuri Baba'ya Padişahla birlikte yaptıkları bir ziyaret esnasında Abdülmecid bu dergahı tamir ettirmek istemiş, ama Nuri Baba 'nın -Sultanım burası bizi eskitir, biz artık dergahı âlem-i ahirette yapacağız. Eğer böyle bir arzun var ise Azîz Mahmud Hüdâyî Dergahı dervişleri dört yıldır mukabeleyi türbede yapmaktalar. Orayı yaptırırsan memnum olurum-demesi üzerine (H-1272) M-1855-56 yıllarında Sultan Abdülmecid Han tarafından türbe de dahil olmak üzere külliye ilk yerleşim planı esas alınarak, ancak dönemin mimari özelliği olan Ampir üslupta yeniden inşa ettirilmiştir. Bu arada Hünkâr Mahfeli ve bir sıbyan mektebi ilave edilmiştir. (H- 1317) M1899-1900 yıllarında Sultan II. Abdülhamid'in mukarriblerinden Lütî Bey tarafından cami-tevhidhanenin karşısına bir kütüphane ile kendisi ve aile efradı için bir de türbe yaptırılmıştır. (H-1312) M1894 yılındaki depremde hasar gören tekke Galip Paşa'nın Evkat Nazırlığı döneminde tamir görmüş, 1901 yılında Sultan II. Abdülhamid'in emirleriyle harem bölümü inşa olunmuş ve bütün masrafları hazine-i hassa tarafından karşılanmıştır.

Azîz Mahmud
Hüdâyî Külliyesi'nin giriş
kapısındaki Tuğra

30 Kasım 1925 tarihinde 677 sayılı “Tekke ve Türbedarlıklar ile Birtakım Ünvanların Yasaklanması ve Kaldırılmasına” dair olan Kanunla etkinliğine son verilen cami-tevhidhane bu tarihten itibaren sadece cami olarak kullanılmaktadır. Zaman içinde selamlık bölümü, derviş hücreleri gibi mekanlar ortadan kalkmış olup ayakta kalan cami, türbe, hünkar mahfeli, hazire, cümle kapısı ve çeşmeler Vakıflar Genel Müdürlüğüne 1975 de tamir ettirilmiştir. Zamanımızda Azîz Mahmud Hüdâyî Vakfı Külliyesinin bakımı, korunması, yaşatılması hususunda büyük emek göstermekte, ayrıca aşevi halen görevini mükemmel bir şekilde devam ettirmektedir.

Külliyesinin bugün ana girişi Azîz Mahmud Efendi Sokağına açılan taç kapıdandır. Köfeki taşından pilastırlar ile çevrilmiş geniş dikdörtgen kapının üzerinde ortada oval kartuş içinde altın yaldızla yazılmış Sultan Abdülmecid'in tuğrası iki tarafta Şair Senih'in hazırladığı tâlik hatlı kitabe sağ ve solda ikişer sütun dörder satır halinde yer almaktadır.

Hazret-i Abdülmecid Han ilâ yevmi'l-hisâb
Ömr ü şevketle Hüda tahtında kılsın kâmyâb

Pir Mahmud Hüdâyî'nin ulüvv-i himmeti
Asitânın eyledi ma'mure ve zerrin kıbâb

Sa'y ile kesb -i safa kıl kim dergâh-ı bülende
Kâbe-i uşşâkdır olmuş metâf-ı şeyh ü şâb

Baş keser bu bâba mihrini ferş eyleyüb
Kad hamide olmuş anın-çün sipihr-i bî-tınâb

Bendesin envâr-ı hu ile kılub Rûşen-çerağ
Ol Azîz-i Celvetî eyler derunun lem'a-tâb

Cûy-bâr-ı feyz ü himmet kim der-i ihsânının
Çeşme-sâr cânibinden revândır âb-ı nâb

Levh-i bâba yazdı bir muttali' Senih kemterin
Kıldı her mısra'da bir tarih terkim ü hisab

Oldu Dergâh-ı Hüdâyî bendeye hayrû'l-meâb
1272

Sıdk ile gel âsitân-ı kutb-i âlemdir bu bâb
1272 (M-1855)

Kapıdan girmeden sokak üzerindeki çeşmelerden kapının solunda imam meşrutasının altında yan yana iki çeşme muntazam kesme taştan, klâsik üslupta silmeler ve kemerlerle donatılmış olup, soldaki çeşmenin üzerindeki sülûs hatlı Arapça kitabe (H-1033) M- 1623 senesinde Azîzi Mahmud Hüdâyî zamanında kendisi tarafından yaptırıldığını göstermektedir. Ayna taşının içindeki ikinci kitabenin içinde yer alan “Yapdı evvelinden alâ kıldı icrâ-yı himem. Hankâh ile beraber yapıdırub bu çeşmeyi” satırlarından da anlaşılacağı üzere yangından sonraki yeniden inşa döneminde yeri aynı kalmak muhtemelen mimari tarzı da değiştirilmeden Sultan Abdülmecid tarafından yeniden yaptırılmıştır, (H-1272) M-1855 tarihli bu kitabenin ilk satırı sülûs diğer satırları talik hatla yazılmış olup, metni Ziver Paşa'nındır:

Ve min-el mâi külle şey'in Hay
Eylemiş Abdül-Mecid Hân-ı ezel Rabb-i Mecid

Feyz-i envâr-ı Hüdâyî zatine bahş-ü kerem
Nezd-i dergah-ı Hüdâyîde bu zîba çeşmeyi

Yapdı evvelinden alâ kıldı icrâ-yı himem
Hankâh ile beraber yapıdırub bu çeşmeyi

İki hayrı kıldı ifâ ol Hüdavend-i niam
Saltanatla kârman olsun o şah-ı muhterem

Himmet ü evtab ü aktab ile Ziver safhaya
Tâm ü cevher iki tarihi çıkub yazsun kalem

Kutb-ı âlem lütfidir bu çeşmeden iç sâf su
1272

Çar cuy-ı feyz ola şah-ı cihâna çâr yem
1272

Sağdaki daha küçük çeşmede ise iki satır halinde sülûs hatlı kitabenin son mısraı ebced hesabına vurulunca (H-1019) M-1610 tarihi çıkmakta olup, kimin tarafından tamir ettirildiği belirtilmese de diğer çeşme ile birlikte yaptırıldığı düşünülebilir. Kitabenin okunuşu şöyledir.

Deryâ-ı cûd ü rahmet ol dem ki cûşa geldi
Halk-ı cihânı kıldı bu çeşmesârı icra
Ta'mir olunduğunda denildi ana tarih
Âb-ı hayâta mânend oldu bu çeşme hâlâ

Kapının sağ tarafındaki çeşme Dergahın kapılarını açıp kapayan Bevvap (Kapı-
cı) Dede'nin evinin altında olup ahşap ev bu çeşmenin büyük haznesi üzerine
oturtulmuştur. Çeşme Lâle Devrinde Nevşehirli Damat İbrahim Paşa'nın kızı
Hibetullah Hanım ile evlenen ve 1719 yılında Sadaret Kethüdası olan "Genç" lâ-
kaplı Mehmet Paşa tarafından (H-1136) M-1723 de yaptırılmış olup, talik hat-
lı aşağıdaki kitabesi Şair Şakir Hüseyin Bey tarafından hazırlanmıştır.

Vekîl-i saltanat Damat İbrahim Paşa'yı
Hûda dûr itmesün zıll-i zalîl-i Han Ahmed'den

Kef-i cûdı bu şehir-i Üsküdar'ı eyleyüb sibâr
Ahalisini kıldı behre-yâb ihsân-ı bî-hadden

Bu mevkide Mehemed Kethüda Paşa'yı hayr-endiş
Binâ-yı çeşmeye me'mûr olunca sadr-ı emcedden

Civâr-ı hankâh-ı Hazret-i Mahmud Efendi'de
Bu dil-cû çeşme oldu yadigâr ol merd-i irşâddan

Hep âsâr-ı sadâkattir ki oldu âkibet Mahmud
Yapup bu çeşmeyi feyz aldı nûr-ı izz-i sermeden

Hudâ şahenşeh-i zî-şân ve sadr-ı sâhibu'l-hayrın
Riyaz-ı devletin asûde kılsun dîde-i beden

Beka-cûy-ı kadîm-i Şakir-i dâî didi târih
Gel iç ayn-ı hayâtı çeşme-i pâk-i Mehemed'den

1136 (1723)

Çeşmenin bugünkü ampir üslubu (H-1272) M-1855-56 da yenilendiğini göster-
mektedir.

Külliyenin kalbi Azîz Mahmud Hüdâyî Hazretlerinin yaşamının son yıllarında yap-
tırdığı türbesidir. (H953) M-1543 tarihinde Koçhisarda doğan Azîz Mahmud Hüdâ-
yî ilköğrenimi Sivrihisar'da almış, daha sonra Edirne'de Sultan Selim Medresesinde
Nasırzade Ramazan Efendinin yanında muîd ve mülazım olarak görev yapmış ho-
casının tayiniyle birlikte onun ile beraber giderek Mısır ve Şam Kadılıklarında Na-
sırzadeye naiplikte bulunmuştur. (H- 981) M- 1573 yılında Bursa'ya tayin olan Na-
sırzade ile bu şehre gelen Azîz Mahmud Ferhadiye Medresesine Müderris ve Mah-
keme-i Suğra'ya (Cami-i Atik) Naip olmuştur. (H-984) M-1576 senesinde mesleğini
bırakarak vaazlarına devam ettiği kerametlerine şahit olduğu Bursa'nın büyük mür-
şidi Şeyh Üfdade'ye bağlanmış ve şeyhinin vefatından altı ay önce onun isteği ile
Sivrihisar'a görevle gitmiş, daha sonra da İstanbul'a yerleşmiştir. Üsküdar'da aldı-
ğı arsada şimdiki zaviyesi tamamlanıncaya kadar Bulgurlu'da yaşamış daha sonra
da adını taşıyan külliyesinde (H-1038) M-1628 yılında vefatına kadar yaşamıştır.

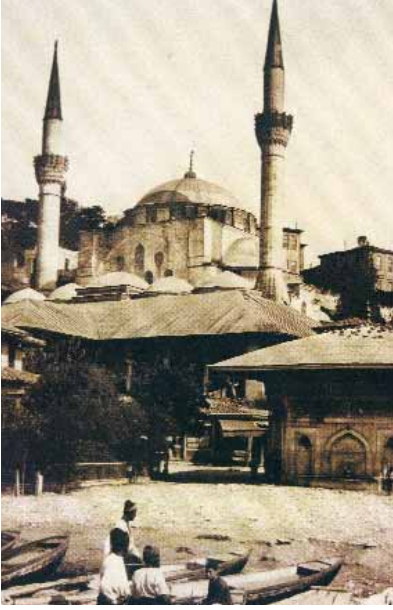
Azîz Mahmud Hüdâyî devrindeki her padişah tarafından saygı ve bağlılık görmüş. Sultan I. Ahmed Üsküdar'da kendisi ile karşılaşınca atından inerek şeyhini kendi atına bindirmiş ve arkasından yürümüştür. Sadece sultanları, hanedan ve saray mensuplarını değil, şairleri, mûsiki üstatlarını, ilim adamlarını ve her sınıftan insanı dergahına çekmiş, tefsir-hadis dersleri, rüya tabirleri, telkinleri, kerametleri ile çok geniş bir tabakayı ardından sürüklemiştir. Fatih, Mihrimah Sultan ve Sultan Ahmed Camilerinde haftanın belli günlerinde vaazlar vermiştir. Türbesi Eyüp Sultan ile beraber halen pek çok kişinin ziyaretgahıdır.

Hüdâyî Hazretlerinin ondokuzu Arapça olmak üzere otuz kadar eseri bulunmakta olup, Celvetî Tekyelerinde icra edilen dini mûsikide bestelenmek üzere manzumeler yazmış, teravih, temcid, münacat ve ilahiler söylemiş, bunlardan bir kısmını bizzat kendi bestelemiştir. Kendisi ile beraber Hüdâyî tekkesinde Hafız Kumral, Şaban Dede gibi mûsikişinaslar da yetişmiştir.

İstanbul'da Celvetî Tarikatını geniş bir kitleye yaymış olan Hüdâyî Hazretlerinin türbesine camlı bir bölme ile girilir. Bu kısım 1911 yılında caminin minaresine yıldırım düşmesi üzerine yıkılan türbedar odasının Hidiv İsmail Paşa'nın kızı Fatma Hanım tarafından 1918 senesinde yaptırılan tamir sırasında ilave edilmiştir. Zemini mermer döşelidir. Kapının karşısında ufak bir türbedar odası bulunur. Bu bölümden türbe sofasına açılan kapının üzerinde 2 dikdörtgen kartuş içine altın yaldız, talik hat ile dört mısra halinde yazılan mermer kitabe vardır. Kitabenin İzzî Kazım Paşa (ölm. 1889) veya türbenin doğusunda şeyhler Kabristanında medfun olan Şeyh Rûşen Tefvîki Efendi (Ölm. 1892) tarafından yazıldığı kabul edilir.

Bu meşhed mecma-ı ervâh-ı ecsâd-ı Hüdâyîdir
Edeple gir azizim türbe-i pâk-i Hüdâyîdir
Dilâ tahsil idem dersin eğer zevk-i ilâhiden
Nasibin alur elbet giren bab-ı Hüdâyîden

Türbe sofasının sol kısmı bugün camlı bir bölme ile ayrılmış olup, İstanbul Türbeler Müzesi görevlileri tarafından kullanılmaktadır. Eski bilgilerimize göre bu bölümde bir kerevet üzerinde divit ve hokka bulunan bir rahle yer almış. Türbe kapısının sağında 62 cm. yüksekliğinde Londra'da yapılmış bir çalar sat bulunur, diğer tarafta ise zarif bir bileziği olan mermer kuyu ve sebili yer alır. Bugün de tatlı olmayan bu sudan halkın şifa niyetile içmesi devam etmektedir. Kuyunun arka tarafında ufak bir oda bulunup türbe eşyaları burada muhafaza edilmekteymiş. 1990 yılında kaybettiğimiz büyük ebru ustası rahmetli Mustafa Düzgünman 26 yıl bu türbede türbedarlık görevinde bulunmuş ilgisi, titizliği, gayreti sayesinde bu eşyalar muhafaza edilmiş olup halen İstanbul Türbeler Müzesi Müdürlüğünce bu görev devam ettirilmektedir. Odanın beşik tonozlu tavanında 8 kollu 8 fanuslu aralarda lale ve boru çiçekleri yer alan 18. yüzyıl Venedik avizesi yer alır. Bu bölümden sonra kadife bir perde ile şekillendirilmiş yüksek dikdörtgen bir kapı ile asıl harim bölümüne girilir. Kapının üzerine Mustafa Düzgünman'ın amcası ünlü hattat Necmeddin Okyay tarafından minarenin yıldırım düşmesiyle yıkıldığı sırada kırılan Şair Nev-izade Atayi Ataullah Efendi-

Üsküdar İskelesi

nin yazmış olduğu “Li şeyh Mahmud” terkiinden ebced hesabına göre H-1038 (M-1628-29) yazılarak, Hazreti Hüdâyî’nin vefat tarihi çıkan Arapça talik hatlı kitabenin aynısı konulmuştur. Kırılan ilk kitabe uzun süre cami bodrumunda korunmuş şadırvanın onarımı sırasında da çeşmelerin üzerine yerleştirilmiştir. Kitabenin Türkçe okunuşu şöyledir.

Afâkın şeyhu’l şuyuhu gelib gecdi
Allâh Teâlâ ona cömertlik nasip etmişdi
Sırlarla mesrûr olmuş ve yarın da inâyet bulacaktır.
Lûtf bahçeleri ve makam-ı Mahmud Cenneti adn ve kasırlar (onun için)
Nasslarda vârid olan bahçeler ve havuzlarla süslenmiştir.
Hurileri ebannurun nurlarıyla çevrenmiştir.
Sahiplerinin hatırını soran ebediyet diyarının genç kızları gibi

1038 Şeyh Mahmud

Bu kitabenin üzerinde ise Hattat Kazasker İzzet’in talik hatla yazdığı (Destûr Yâ Hazret-i Pir) levhası asılıdır.

Türbe odası 7. 40 cm. eninde 8. 80 cm. boyunda dikdörtgen planda olup, kible yönünde 3, şeyhler kabristanına bakan doğu yönde 4, kapını yanında bir olmak üzere 8 yuvarlak kemerli demir şebekeli pencere ile aydınlık bir mekan sağlanmıştır. Ortada daire kesitli 4 mermer sütuna oturan Celvetî Tarikatı tacının tepeliği şeklinde onüç dilime bölünmüş içi kalemişi nakışlı bir kubbe yer alır. Kubbeden aşağıya 6 koldan üçer fanus çıkan aralarda boru çiçekleri bulunan kırmızı, sarı, yeşil, yıldız desenli türbedar odasındakinin benzeri yine bir Venedik avizesi sarkar. Duvarlar yığma taştır. Alçı sıva üzerine kalemişi nakışlı

olup dört duvara pencere ve kapı üstleri de dahil duvarın tavan ile birleştiği yere yakın yere boydan boya ahşap üzerine yaldız ve sülüs hatla Tebareke (Mülk) suresi yazılmıştır. Ketebe ve tarihi yoktur. Azîz Mahmud Hüdâyî'nin altın yaldızlı demir parmaklık içindeki ahşap sandukası kubbenin altında yer alır. Başucuna nefti renkli Celvetî tacı konulmuştur. Bugün yeşil çuha ile örtülü sandukanın üzerinde türbenin ilk yıllarında kıymetli Kabe örtüleri, surra bayrağı, parmaklığında Hüdâyî Hazretlerinin asası, başucunda gümüş şamdanlar ve mumlar bulunmakta olup, bu eserler yıpranma ve çalınma tehlikesine karşı depoda muhafaza edilmektedir. Türbenin içinde kendisinin dışında on sanduka daha bulunmakta olup bunlar çocuklarına ve bir de torununa aittir, erkeklerin başlarında yine Celvetî tâc-ı şerîfi bulunur.

Türbe binasının solunda cami yer alır. Bodrum, zemin ve mahfiller olmak üzere 3 katlıdır. Cephede iki yuvarlak kemerli pencere arasındaki ana giriş kapısına 5 basamak merdivenle çıkılır. Kapının üzerinde ortada Sultan Abdülmecid'in tuğrası bulunan Ziver Paşa'nın 8 mısra halinde (H-1272) M-1855 tarihinde yazdığı kitabe yer alır.

Şeyh-i Gazi velâyet menkabet Abdülmecid Han'e
Zâhir olmuş fütuh-ı mülket içre nusrat-ı aktâb

Rızanetle Azîz Mahmud Efendi dergehin inşa
İdince kıldı celb-i feyz-i ruhaniyet-i aktâb

Du'a-yı şevkiyle Ziver iki cevherin târih
Sezâdır olsa bâb- hângâhda ziynet-i aktâb

Şeh-i din kim Hüdâyî hângâhın eyledi bünyâd
1272

Mu'in olsun umûrunda Hüdâ'ya himmet-i aktâb
1272 (M-L855)

Cami -tevhithane binasının bu tarihten önce Sultan II. Mahmud tarafından (H-1253) M-1837 yılında da bir onarım geçirdiği Pertev Paşa Divanında belirtilmiştir. Kitabe şudur:

Hüdâyî Hazret-i Mahmud Efendi Tekyesi'dir bu
Dil-i âşık gibi çoktan беру olmuşdu virân-gâh

Yeniden kıldı ihya Hazreti-Sultan Mahmud Han
İde ma'mûr da'im kalb-i pakın Hazreti Allah

Cihan durdukça taht-ı âli baht-ı şevketde
Açılsın zıkr olunsun sayesinde böyle bin dergâh

Makâm-ı sofiyândır bu makâm-ı kudsiyândır bu
Gürûh-ı kalb âgâha ziyâretgâhdır her gâh

Beşâretidir işaret oldu Pertev böyle bir tarih
Hüdâyî hangâhın yabdı yahu Şah-ı dil_âgâh

1253 (M-1837)

"Eğer vâsıl olam dersen dilâ sen sırr-ı maksûda

Gel adâb ile yüz sür asitan-ı Şeyh Mamud'a “ yazılı şiir bulunan Şeyh kapısı da cephenin sağ tarafında yer alır. Cephe üst katında yine basık kemerli 5 pencere bulunmaktadır.

Dikdörtgen planlı yapının duvarları kağır, çatısı ahşaptır zemin kat namaz ve ayinlere mahsus olup girişin karşısında mihrap yanında iki üst bölümde basık kemerli 3 pencere bulunur. Mihrap âyeti Sadrazam Melek Mehmet Paşa'nın torunu Ali Haydar Bey tarafından yazılmıştır. Giriş ve batı yönündeki zemin bir sekile yükseltilmiş olup mahfillerle çevrilmiştir, aynı plan üst katta da devam etmektedir. Bu mahfillerin sınırında ahşap korkuluklar arasında üst kat mahfillerini taşıyan ve kısa bir parapet duvarından sonra tavana kadar devam eden kare kesitli ve pilastır başlıklı ahşap sütunlar sıralanmaktadır . Her sütuna karşıdaki doğu yönündeki duvarda aynı ebatta bir duvar payesi tekâbül etmekte bunların arasında altlı üstlü ikişer pencereden 12 basık kemerli pencere yer almaktadır. Çok sayıda penceresi ile cami aydınlık bir mekandır. Üst kat pencereleri ve üst kat mahfil kafeslerinin üzerinde Allah-Muhammed ve 4 halifenin isimleri yazılı cihar-ı yâri güzünler bulunur. Zemin katta mahfillerin altında dışarıdan ayrı bir girişi bulunan kafesli bir bölüm yer alır ki bu bölüm sadece Azîz Mahmud Hüdâyî tekkesine ait bir özellik olup cuma namazı takiben icra edilen ayinlerde Cuma namazını bu kafeste kılan şeyh ayinin belirli bir yerinde dervişler kıyama kalktıktan bir müddet sonra kafesten çıkarak ayine katılmış. Mihrabın sağında S ve C kıvrımları ile barok tarzda bezenmiş bir vaaz kürsüsü bulunur. Tavan ve duvarlar ampir üslupta kalemişi desenlidir. Üst kat mahfillerinin batı yönü hanımlara mahsustur. Bugün ise hanımlara ait kısım muhtemelen tekke olduğu yıllarda çilehane odaları olan bodrumdur. Bu bölümde dar bir koridora açılan sağda 4 solda 2 adet hücre şeklinde basık kemerle girilen ikisi ufak pencerelerle aydınlanan altı oda yer alır. Minaresi dışarıya taşkın bir kaide üzerinde yükselir tek şerefeli, sade, yüksekliği fazla olmayan bir minaredir. Caminin önündeki meydanın sol tarafından hünkâr mahfeline çıkılır. Asma olan bu bölümün altından yol geçmektedir. Odaların tavanları resimli kumaşlarla kaplıdır. Caminin karşısında cephesi güneye bakan diğer binalardan farklı bir görünümde ön ve doğu cephesi antik yunan tapınağını andıran Lütfi Bey tarafından 1899-1900 yıllarında yaptırılan kütüphane-türbe binası bulunur. Sarı renkli yumuşak bir taşla kaplı yapının kapısı ve pencerelerin kilit taşları konsollarla belirtilmiş yarım daire kemerlidir. Aralarında ikişer iyon tarzı başlıklı, kaideleri yivli, duvara gömülmüş sütunlar yer alır. Başlıkların üzerinde yatay kirişli bir kuşak uzanır. Üst bölümde çatı ile sütunlar arasındaki alanda iki yanında kabartma rozetler bulunan ön cephede üç yan cephede iki bölüme talik hatla ebced hesabı ile Lütfi Bey'in adını ve H-1317 (M-1899-1900) tarihini veren şu manzum kitabe yazılmıştır.

Hûda birdir bu mir'at gûna -gûn ta'yidir bûy-ı sırr-ı arif ol ibret ile kıl âlemi seyran
Musahib Lütfi Bey mülk-i fenâyi terk edüb gitdi bekaya yâ ilâhi cay olsun ravza-ı Rıdvan

Makam-ı kurb-ı Mahmud'a çün oldu türbeyi inşa tıraz-ı ma'nevidir ana feyz-i rahmet-i rahman

O yattıkça ilâhi necl-i pâkin halidaniyle mu’ammer eyle devletle Hakk Sure-i Furkan

Dua ile dedim tarihi tammin hakkı’ya bende na’im-i huldi mesken eyle Lütü Bey’e Sübhan 1317 Muharem Burhaneddin Yahya

Diğer iki cephe sağır duvarlıdır. İçten dikdörtgen planlı yapının batı kesimi demir parmaklıklarla ayrılmış olup, Lütü Bey ve ailesine ait türbe haline getirilmiştir. 4 penceresi bulunmakta olup içten ve dıştan beşik tonozlu yapının üzerinde 3 madeni alem yer alır. Bugün idare binası olarak kullanılan kütüphanenin kitapları Üsküdar Hacı Selimağa kütüphanesindedir.

Külliyenin mutfağı kagir ve ahşap çatılı olup biri büyük diğeri küçük iki bölümden oluşur Büyük bölümde tuğladan örülmüş büyük bir ocak bulunur. Pencere ve kapıları basık kemerlidir.

Meşrutaların hepsi sonradan yenilenerek özelliğini kaybetmiştir. Sadece 3 katlı harem dairesi tipik bir İstanbul Konağı niteliğinde olup harap yapı acilen onarılmayı beklemektedir.

Külliyenin mutfağı kagir duvarlı ve ahşap çatılı olup biri büyük diğeri küçük iki bölümden oluşur, büyük bölümde tuğladan örülmüş büyük bir ocak bulunur. Pencere ve kapıları basık kemerlidir.

Meşrutaların hepsi sonradan yenilenerek özelliğini kaybetmiştir. Sadece 3 katlı harem dairesi tipik bir İstanbul Konağı niteliğinde olup harap yapı acilen onarılmayı beklemektedir.

FAYDALANILAN KAYNAKLAR

Evliyalar Ansiklopedisi, Cilt 3, İst. 1992.

HASKAN M. Nermi, Yüzyıllar Boyunca Üsküdar, Üsküdar Belediyesi Yayını, İst. 2001.

KARA Mustafa, Bursa’da Tarikatlar ve Tekkeler, Bursa. 1993

KONYALI, İ. Hakkı, Abideleri ve Kitabeleriyle Üsküdar Tarihi, Cilt 1, İst. 1976

OKAN Aysel, İstanbul Evliyalrı, İst.

ÖZEMRE, A. Yüksel, Üsküdar’da Bir Atar Dükkanı, İst, 1997

YAHYA Agâh b. Sâlih el-İstanbuli, Tarikat Kıyafetlerinde Sembolizm, nşr. M. Serhan Tayşi, İst. 2002.

YILMAZ, Hasan Kâmil, Aziz Mahmud Hüdâyî ve Celvetiye Tarikatı, İst. 1982.

Azîz Mahmud Hüdâyî Külliyesi

Yapılarındaki Kalem İşleri

DR. C A N D A N N E M L İ O Ğ L U

Külliyyede yer alan yapılar, Üsküdar'ın "Azîz Mahmud Hüdâyî Tepesi"¹ adıyla anılan tepede işlevsel özelliklerine göre sıralanır. Külliye, 10.000m² lik geniş bir alanda camii, türbe, imaret, kütüphane, derviş hücreleri, sebil, fırın ve meşrutalardan (kültür hizmeti vermek için onarılan yapılar) oluşur.²

Osmanlı san'atında yüzyıllar içinde bazı değişik özellikler sergileyen bezeme örge ve düzenlemeleri özgün yorumlarla yalnızca camii, camii ile bağlantılı hünkar kasrı, türbe ve kütüphanenin tavan ve duvarlarında yer alır.

Bildiride; külliyenin adı, bulunduğu yer ve ilk yaptıran I-Genel Bilgiler bölümünde sunulurken, özelliklerine göre türbe, camii, hünkar kasrı ve kütüphane II. bölümünde tek tek tanıtıldı.

I- Genel Bilgiler:

A- Külliye Hakkında Genel Tanıtım:

Külliyenin Adı: Külliye kaynaklarda bazı farklı adlarla anılsa da³ "Hazret-i Hüdâyî Âsitanesi"adı işlevsel özelliğine göre en uygun olarak kullanılanıdır⁴.

Bulunduğu Yer: Üsküdar, Doğancılar Semti, Ahmed Çelebi Mahallesi'nde tepe üzerinde yer alan yapı topluluğuna, doğudan Azîz Mahmud Efendi Sokağına batıdan ise Hüdâyî Mahmud Sokağına açılan avlu kapılarıyla girilir.

Yaptıran ve Külliyenin İlk Yapısını Oluşturan Tekkenin Yapım Yılı: Tekkenin banîsi hakkında çeşitli yorumlar yapılmış olmasına karşın, tekkenin (camii)arsasını Azîz Mahmud Hüdâyî'nin satın aldığı ve binasını kendisinin yaptırttığı kaynaklarda belirtilir.

Türbenin içten genel görünümü

Türbenin kubbesinden ayrıntı

1850 yılında Üsküdar çarşısında çıkan yangının yayılması sonucu külliye yapıları türbenin dışında⁵ tümüyle yanması nedeniyle yeniden inşa ettirilen yapıların banisi ve yapım yılları farklıdır.

II-Azîz Mahmud Hüdayî Külliyesi Yapılarından Türbe, Cami, Hünkâr Kasrı ve Kütüphane:

A-Azîz Mahmud Hüdayî Efendi Türbesi:

1- Genel Bilgiler:

a- Bulunduğu yer: Azîz Mahmud Efendi Sokağında yer alan “Cümle Kapısı”ndan girişte hafif kavis yapan basamaklarla tepeye doğru çıkıldığında soldaki ilk yapı türbedir.

b- Yaptıran ve yapım yılı: Türbe ilk kez Azîz Mahmud Hüdayî'nin vefat (1628-29) yılına yakın inşa edilmiş olup⁶, 1855 yılında plan özelliğine sadık kalınarak Sultan Abdülmecid Han tarafından yeniden yaptırıldı.⁷

2- Mimari Özelliği:

a- Kullanılan malzeme: Enine dikdörtgen yığma taş yapıyı ortada dört ak mermer sütunun taşıdığı onüç kenarlı kubbe ile kubbeyi çevreleyen düz çatılar örter.

Türbede kubbeyi çevreleyen tavadan bir görüntü

Türbenin on üç dilimli kubbesi

b-Plan özelliği: Türbeye 1918 yılında uygulanan onarımda eklenen üzeri camla kaplı bölümden girilir.⁸ Camlı bölümün sol tarafındaki girişten sofaya geçilir. Sofada sağ tarafta kuyu ve sebil bulunur. Her iki bölümünde arka tarafında küçük dikdörtgen odalar yer alır. Sofadan türbenin harim kısmına geçilir.⁹ Harim 8.85 x 7.65 m. ölçülerindedir.¹⁰ Bu bölüm doğu duvarında dört, güney duvarında üç olmak üzere üst kısımları yuvarlak kemerli yedi büyük pencere ile aydınlanır. Harimi ortada dört sütünün taşıdığı “Celvetî Tacı”nın tepeliği gibi önüç dilimli kubbe ile kubbeyi dört taraftan çevreleyen dikdörtgen tavanlar örter.

3- Kalem İşi Bezemeler:

a-Nakkaşı: 1990-1991 yılı onarımında uygulanan üst tabakadaki kalem işleri günümüz nakkaşlarının eserleri olmalıdır. Nakkaş imzası yoktur.

b-Bulundukları yerler: Türbenin hariminde önüç dilimli kubbenin iç yüzeyi, kubbeye geçişi sağlayan kemerlerin, ara üçgenlerin ve kubbeyi çevreleyen tavanların yüzeyleri ile duvar yüzeyleri kalem işi bezemeleridir.

c- Kullanılan malzeme ve uygulanan teknik: Bezemeler kubbe ve tavanlarda ahşap, duvarlarda ise sıva üzerine uygulanmıştır. Sıva üzerine uygulanan bezemelerde 0,1-0,2 mm kalınlıkta ince bir astar tabaka olduğu dökülen boya tabakalarının altından görülür.¹¹ 1950, 1954 onarım geçirdiği belirtilen yapının 5.3.1962 yılında kubbe kurşunlarının çalındığı ve dönemin türbedarı Ebruzen Mustafa Düzgünman tarafından yaptırılan onarımla eserin nemden zarar görmesi engellenmiş olur.¹² Kalem işi bezemelerin de bu yenilemeler sırasında yapıldığı düşü-

Türbenin duvarlarındaki kalem işi bezemelerden örnek

Türbedeki iki tabaka kalem işlerini gösteren çizim

nülebilir. Üst kat kalem işlerinin ara ara dökülmesiyle altta bir kat daha benzer renk ve desenlerde bezemelerin olduğu izlenir. Her iki kat renklendirmede ve asar tabakada bozulmalardan sentetik boya kullanıldığı anlaşılar.

Kubbeye desenler 1/13 oranında hazırlanıp kömür tozu ile yüzeye geçirildikten sonra örge özelliğine göre renklendirilerek tahrirlenmiştir. Mavi, gri, mercan kırmızısı, koyu kırmızının bolca kullanıldığı desenlerde az miktarda yeşil, sarıya çalan kavuniçi ve siyah renklerde yer alır. Örgelerin tahrirleri siyah, beyaz ya da kırmızı ile çekilmiştir. Renklendirmeler tek kalın tabaka (akıtma tekniği) tarzındadır.¹³

Kalem işlerinde kullanılan diğer bir teknik şablonlama (stencilling) tekniğidir.¹⁴ Onüç köşeli kubbe eteğinden kare bölüme geçişte yer alan yeşil renkli kenarsu-yundaki desen şablonlama tekniğiyle uygulanmış, negatif tarz görünümü de verir.¹⁵ Farklı ölçülerdeki kenarsularının aralarında silmeler vardır. Çiçeklerde taç ve çanak yapraklar ayrıntılı çizilir.

d-Uygulanan desen ve kullanılan örgeler: Yapıdaki kalem işi bezemelerde, Klasik Dönem Osmanlı türbe mimarisi'nde olduğu gibi asıl örgeyi rumi şekilleri oluşturur. Ancak rumilerde 17.yüz yıl ikinci yarısında görülen boylarının uzaması gibi değişimler izlenir. “Celveti Tâci”nın simgesel özelliğini taşıyan onüç dilimli kubbeye her dilimin içindeki bezemenin deseni aynıdır. Kubbe göbeğinde ayırma rumilerle oluşan dörtlü bir düzenleme yer alır. Çift kollu Rumiler ortada birleşip tepelik rumi (ya da palmet) şeklini alırken diğer rumilerle birleşerek göbeğin kenarlarına kadar ulaşır. Bu düzenlemenin iç kısımlarında zemin koyu kırmızı dış kısımlarında mavidir. Onüç kenarlı kubbeye kenarlardan kubbe doğru uzanan şeritlerin çift olmayıp tek sayıda (onüç) oluşu göbekteki desenin düzenlemesiyle uyumlu bağlantı kurmaz. Kenarlarda ayrımları sağlayan

Caminin tavanında kalem işi bezemeler

Caminin dış cepeden görüntüsü

şeritlerin içleri yine rumilerin ortada birleşerek tepelik rumilerin oluşturduğu dizilerle dolguludur. Düzenlemede iç zemin koyu kırmızı dış zemin mavi rumi dizileri gridir. Şeritler biri geniş diğeri dar iki cetvelle çevrelenir.

Kubbe eteğinde dilimli köşeliklerin içleri dairesel kıvrımlar (spiral) yapan hatların üzerinde belirli yönlerle göre dizilen rumilerle bezelidir. Renkler yine aynı özellikleri taşır.

Kubbe göbeğine doğru sivrilmiş üçgen dilimlerin ortalarında salbekli şemseler yer alır. Salbekli şemselerin içleri ayırma rumilerin oluşturduğu eşkenar dörtgen görünümü veren düzenleme ile dolguludur. Salbeklerde rumiler birleşerek tepelik rumi özelliği kazanır.

Üçgenlerin sivri kısımları da çift kollu rumilerle bezelidir. Tüm bu bölümleri çevreleyen enli gri renkli şerit birleşerek desende bütünlüğü sağlar.

Her dilimi 1/2 simetrik düzenle bezeli onüç dilimli kubbeyi, kubbe eteğinde koyu kırmızı zemin üzerinde sarı lotüslerin dizili olduğu dar bir kenarsuyu izler. Bu deseni içleri çift kollu rumilen ve ortalarında ardışık olarak hatâilerin sıralandığı geniş bir kenar suyu çevreler.

Kubbeden sütunların taşıdığı kare bölüme geçişte oluşan uzun kenarı kırık köşe üçgenlerinin içleri uç kısımlarında armayı andıran rumilerle bezelidir.

Sütunları birbirine bağlayan kemerlerin içlerindeki bezemeler dilimlerin ayrımını yapan şeritlerde bezemelerle ayırır.

Tavana geçişi sağlayan uzun kenarı eğimli üçgenlerde ise sarıya yakın kavuniçi zemin üzerinde helezoni dallarda dizili Rumiler yer alır. Yan tavanlara geçişte palmetlerin sıralandığı iki dar kenar suyunu açık yeşil zemin üzerine koyu ye-

Mahvirler ve kalem işi bezemeler

Cami tavanının bezemelerinden ayrıntı

şil negatif¹⁶ tarzda işlenmiş hataîlerin dizili olduğu daha geniş kenar suyu izler. Kenarsuyu bezemelerinde, köşe üçgenlerinde az oranda da olsa kullanılan siyah yeşil ve sarı renklerin “Cetveli Tarikatında simgesel anlamları vardır. Hüdâyî'nin sandukasının başına konulan tâc her dört ayın özelliğine göre renk taşır; Muharrem, Safer, Rebîu'l-evvel, Rebîu'l-ahır aylarında Celâle (büyüklük, ululuk) işaret almak üzere siyah, gelen dört ayda cemâle (yüz güzelliği) işaret eden yeşil ve diğer dört ayda da kemâle (olgunluk, yetkinlik) işaret eden sarı kubbeli tâc konulurdu.¹⁷ Kubbeyi çevreleyen dikdörtgen tavanlarda, kubbedeki dikimli salbekli şemselerle aynı özellikte üç şemse orta bölümlerde aralıklarla sıralanır. Dilimli köşelikler kıvrım yapan dallar üzerindeki çift kollu rumilerle bezelidir. Bu bölümü kubbedeki şeritlerle aynı özelliği taşıyan kenarsuyu çevreler.

Düz tavanlardan duvara geçişteki kenarsuyu sıralaması kareden dikdörtgen yüzeye geçişteki kenarsuları ile aynıdır. Ortadaki içinde lotus dizilerinin bulunduğu kenarsuyu hafif kabarık silme tarzındadır.

Türbenin duvarlarını en üst düzeyde tavanla birleşme noktasında geniş ahşap üzerine altınla. (varak) yazılı sure-i mülk (Tebareke), sülüs hatlı geniş bir yazı kuşağı çevreler.¹⁸

Duvarlarda, ortalarında dilimli bademî¹⁹ salbekli şemseler, köşelerinde içlerinde rûmî bezemelerin bulunduğu köşeliklerin oluşturduğu dikdörtgen panolar sıralanır. Şemlerin içleri ayırma Rumilerin oluşturduğu simetrik bir düzendeki desenle bezelidir. Ayırma rumiler yanlarda, üstte ve altta derinleşerek tepelik rumi (palmet)²⁰ şekilleri olarak sonlanır. Tüm Rumilerin kenarları ve salbekli şemselerin çevresi mercan kırmızısı ile tahrirlidir. Köşeliklerdeki bezemeler ta-

Mihrap

Hünkâr Mahfili

vandaki örneklerle aynıdır. Batı duvarı deseninde tahrirler beyaz renklidir.

Türbenin batı duvarında sekiz pano vardır. Dördüncü panonun sağ alt köşesindeki boyaların dökülmesiyle alt tabakada gine Rumilerden oluşan başka bir desenin olduğu izlenir. Alt tabakadaki bezemde Rumilerin daha da sade kullanıldığı görülür. (Çizim 1)

Diğer üç duvarda panolar pencere aralarında yer alır. Panolar bulundukları yerlere göre daralır. Güney duvarlarda pencere arasındaki panolar 59-55-55, 5-69 cm gibi farklı ölçülerdedir. Güney duvarı deseninde tahrir yoktur.

B- Cami-Tevhîd-hâne²¹

1) Genel Bilgiler:

a- Külliyyede bulunduğu yer: Cami, türbenin batı duvarına bitişik birkaç basamakla, ulaşılan diğer bir set üzerinde, kütüphanenin karşısında yer alır.

b- Yaptıran ve Yapım Yılı: Hüdâyî Asitânesi yapılarından olan camii ilk kez 998/1989 yılında Aziz Mahmud Hüdâyî tarafından yaptırıldı.²²

1266/1849 Üsküdar yangınında harap olan yapının, sultan Abdülmecid tarafından 1272/1855-6 yılında yeniden yaptırıldığı kapı kitabesinde kayıtlıdır.²³

1894 depreminde hasar gören camii Evkaf nazırı Galip Paşa tarafından onartıldı.²⁴

1976'da onarımına başlanan yapının ahşap çatısı da yenilenerek çalışmalar 14.04.1977'de bitirildi.²⁵

Mihraptan ayrıntı

Minber

2) Mimari Özelliği:

a- Kullanılan malzeme: Kâgir yapı ahşap çatı ile örtülüdür. Çatının üzeri kurşun kaplıdır.

b- Plan özelliği: Cami boyuna dikdörtgen, bodrum katı ile fevkanî bir yapıdır. Harîmin kuzey ve batı tarafı mahfillerle çevrilidir. Kuzey sol köşede Hünkâr mahfili bulunur. Mahfilleri tavana kadar uzanan bir kenarı 31 cm genişlikte olan ahşap kare dikmeler taşır. Güney duvarında ikinci ve üçüncü dikmenin arasına yalnızca bu tekkede bulunan “şeyh kafesi” konulmuştur.²⁶

Camiinin giriş kapısının sağ tarafındaki ikinci bir kapıdan tevîd-hâne’ye ve şeyh kafesi’nin bulunduğu bölüme girilir. Duvar payeleri arasında altı üstlü sıralanan pencereler harimi aydınlatır. Harimin güney duvarında mihrab, mihrabın batısında minber, doğusunda vaaz kürsüsü bulunur. Camiye minberin ilk kez 1007/1998 yılında, kürsünün ise Gafurî Mehmed Efendi tarafından 1078/1668’de konulduğu belirtilir.²⁷

3) Kalem İşi Bezemeler:

a- Nakkaşı: Bezemelerin nakkaşı bilinmiyor. Günümüze kadar zaman zaman onarım geçiren yapının barok ve ampir özelliği taşıyan kalem işi bezemelerinin özgün örnekleri yapının inşa yılına 1855/6 ait olmalıdır. Sultan Abdülmecid Dönemi’nde İstanbul’da görev yapan mimar Fossati Kardeşler - Gaspare Trajano Foşşati 1809-1883, Guiseppe Fossati 1822-1891 barok tarzı pek çok eser inşa et-

Vaaz kürsüsü

Hünkâr kasrının dış cepeden görüntüsü

tiler.²⁸ Üsküdar da bülbül deresi üzerindeki tepede yaşayan krikor Balyan'ın oğlu Garabet Amira Balyan (1800-1866) hassa baş mimarıydı.²⁹ Üsküdar'da İstanbul'da 19. yüzyılda barok tarzı eserlere imza atan mimar caminin hem mimari hem de nakkaşı olabilir.²⁹

b- Bulundukları yerler: Caminin tavanı, ahşap dikmelerin üzerleri ve başlıkları, alt ve üst mahfiller arasındaki kuşak, üst pencereler ve üst kat kafes oymalı bölümdeki tepelikler³⁰ ile mihrab, minber ve kürsü kalem işi bezemelidir.

c- Kullanılan malzeme ve uygulanan teknik: Caminin ahşap tavanında profilli çatılarla oluşturulan geometrik düzende astar tabaka³¹ üzerine desen özelliğine göre altın (varak) ve beyaz, gri, yeşil, mavi, sarı, koyu kırmızı (bordo), pembe renkler tonlarıyla uygulanmıştır. Boyamalar tek kat olup koyulu açık renk tonlarıyla yapılmıştır. Tavanda bölümlerin ayrımını yapan silmelerdeki desenler şablonlama tekniğiyle (steril) dir.

Dikmelerin üzerleri, başlıkları, alt ve üst mahfiller arasındaki kuşakta astar tabaka üzerine renkli boyamalarla bezelidir.

Üst pencereler, ve üst kat kafes oymalı bölümlerdeki tepelikler, minber ve kürsü'nün barok tarzı şekilleri altın (varak-zerendûd)³², yeşilin tonları ve siyahla renklendirilmiştir.

d) Uygulanan desen ve kullanılan örgeler:

Boyuna dikdörtgen tavanda, ortada altıgen göbekte kat kat dilimli tavan göbeği güney-kuzey yönünde daha geniş doğu-batı yönünde daha dar barok³³ kıvrımlarla bezeli bölümlere ince şeritlerle bağlanarak şekili bir düzen oluşturur. Dilimli tavan göbeğinde kıvrımlar arasında palmet ve lotusler dizilidir. Profilli çatıların

Hünkâr kasrında sofanın kalem işi bezemeli tavanı

Üst kata çıkan merdivenlerin kalem işi bezemeli tavanı

oluşturduğu altıgen göbeği dar bir şerit çevreler. Dar şeritler uzayarak dikdörtgen tavan düzenini oluşturur. Şeritlerin üzerlerinde ortada dilimli madalyonlar iki tarafta ampir³⁵ tarzı bezeklerle aralıklarla dizilerek kuşakları dolgularlar.

Barok bezemelerdeki güçlü ışık-gölge yansımasına karşın ampir desenler barok desenlere göre daha ince ve tek renkle boyalıdır.

Şeritlerin oluşturduğu köşe üçgenlerin içlerinde uçlara doğru incelen iri spiral kıvrımların üzerlerinde çeşitli büyüklükte kenger³⁴ yaprakları sıralanır.

Orta bölümde ikizkenar üçgenlerin içleri barok kıvrımların oluşturduğu madol-yon şekli ile bezelidir. Bu bölümü sınırlayan iki kuşaktaki desenler aynıdır. İki kuşağın arasında aralarda geçmelerle birleşen (saadet düğümü tarzını andıran) dar bir şerit yer alır. Tüm bu kuşaklar altınlı (varak) silmelerle birbirinden ayrılır.

Tavanı en dışta çevreleyen geniş kuşakta, ortada ve sivri köşelerde eşkanar dörtgenler içinde Osmanlıların penç (çiçeklerin üstten resmedilişi) batıkların rozet delikleri bezekler vardır. Aradaki ve köşelerdeki üçgenlerin içleri kenger yapraklarla dolgudur. Uçları sivri dikdörtgen kartuşlarda ise ortada bir madalyon, madalyonun çevresi ve sivri bölümlerin içleri barok kıvrımlarla dolgudur. Tavandan duvara geçişte kenger yaprağı dizisi sıralanır. Bu diziyi altta negatif tarzda, iki ayrı silme izler.

Mahfil üst kuşağı bezemeleri bezeli ampir tarzındadır. Alt kuşakta ortada madalyon iki tarafta s ve c kıvrımlar yapan barok (kenger-akantus yaprağı) şekillerle bezelidir.

Kütüphanenin aynalı tonos tavanında kalem işi bezemeler

Kütüphanenin dış görüntüsü

Pencere ve üst kafes oymalarında ortadaki madalyonlarda siyah zemin üzerine altın varakla Hz. Muhammed ve Peygamberlerin adları yazılıdır. Bu madalyonları tepelik şeklinde barok kıvrımlar ve midye kabuğunu andıran şekiller çevreler. Ahşap kare dikmelerin üzerleri üstte ve altta yarım ortada tam madalyonun çevreleri mermer taklidi tarzında karelidir.

Hünkar mahfil tavanında ortada barok şekillerden oluşan bir göbek, göbeği çevreleyen kenar suları ve duvardaki frizde ampir tarzı şekiller yer alır.

Mihrab: Mihrabı ortada ve yanlarda ampir tarzı ince kıvrımlar ve lâlelerin yer aldığı simetrik düzende armayı andıran bezemeler ile köşelerde genç ve palmet şekli diğer bir düzenlemenin bulunduğu kenar suyu çevreler, lâleler Osmanlı lâle devri özelliklerinin yaşatıldığını gösterir. Köşelikler ise ortada madalyon çevresinde barok tarzı kıvrımların bulunduğu düzenleme ile dolguludur. Mihrabın kavsara ve niş bölümü mermer taklidi tarzında boyanmıştır.

Minber ve Kürsü: Minberin giriş kapısı kemeri, sütun başlıkları ve tepeliği ile hutbe köşkü kemeri, sütun başlıkları ve tepeliği s ve c kıvrımlar yapan barok şekillerle bezelidir. Yan taraflardaki aynalıklarda, korkuluklarda ve geçiş bölümünün üzerinde yine ortada madalyon ve onu çevreleyen barok şekiller yer alır. Bol altın (zerendûd) kullanılan şekillerde renk zıtlıklarıyla da gölge-ışık görüntüsü sağlanmış olur.

Kürsüdeki barok bezemeler minbere göre daha da abartılıdır. Yüzeylerde ortadaki arma şekilli madalyon, çevresinde hafif kavisli hatlarla birbirine bağlanan köşelerdeki midye şekilleriyle çevrilidir. Korkuluk kısımlarına da daha sade benzer bezemeler uygulanmıştır.

Kütüphanenin kuzey duvarındaki kalem işleri

Tavanın tonoz bölümünden ayrıntı

C- Hünkâr Kasrı:

1- Genel Bilgiler:

a) Külliyyede bulunduğu yer: İmaret'in (mutfak) önündeki, hünkâr kasrının üst katı giriş kapısının yanlarındaki iki çift ahşap dikme üzerinden camide hünkâr mahfiline bağlanır. Mahfile bağlanan koridorun altından Hüdâyî Avlusu sokağı geçer.

b) Yaptıran ve yapım yılı: 1272/1855-56 yılında camii ile birlikte Sultan Abdülmecid tarafından yaptırıldı.³⁵

2- Mimari Özelliği:

a) Kullanılan malzeme: Duvarlar içten bağdadi sıva, dışardan ahşap kaplamadır.³⁶

b) Plan özelliği: Dışarıdan basamakla girilen yapıda merdivenlerde üst kata çıkarılır. Üst katta iki oda ve bir sofa bulunur. Sofadan kısa bir koridorla hünkâr mahfiline geçilir.

3- Kalem işi bezemeler:

a) Nakkaşı: Yapının ilk kalem içi bezemeleri inşa edildiği 1855-56 yılına ait olmalıdır.³⁷ Zaman zaman yenilenen kalem işleri, en son 17.12.1990 da başlanıp

Kuzey duvarı kalem işlerinden bir örnek

Kütüphane duvarlarının alt bölümünü çevreleyen bezemeler

1991 yılında Nail Sinan Nalbant başkanlığındaki ekip tarafından yenilendi.³⁸

b) Bulundukları yerler: Kalem işleri üst kata çıkılan merdivenin tavanında, üst kattaki odaların, sofanın ve hünkâr mahfiline bağlanan koridorun tavanında bulunur.

c) Kullanılan malzeme ve uygulanan teknik: Ahşap tavanların üzerlerine keten bezi gerilerek³⁹ macunla tuval durumuna getirildikten sonra, siyah, yeşil, mavi, sarı, kahverengi ile bezemeler işlenmiştir. Tek kat düz (akıtma) boyamada örgelerin çevreleri tahrirlidir. Çeşitli kalınlıktaki silmelerle duvara geçişte silme ve kenar sularının üzerleri şablonlama (stercil) tekniği ile negatif tarzda örgelerle bezelidir.

d) Uygulanan desen ve kullanılan örgeler:

Tavanlarda, empir tarzı ince kıvrımlar ve farklı yaprak şekilleri aynıdır. Desen uygulaması tavanın ölçülerine göre şekil alır. Merdivenlerin üzerindeki tavanda ortada içi yaprak şekilleriyle dolgu dilimli bir göbek bulunur. Dikdörtgen çevrede uzun kenarlarda iki kısa kenarda bir kere uygulanan boynuz şeklindeki kıvrım ve dilimli palmet şeklini kenarlarda küçük yapraklar tamamlar. Köşelerde ise daha iri kıvrımlar ve yapraklar bulunur. Bu dikdörtgen tavanı kartuşlar içinde simetrik düzenle arma tarzını andıran bezemelerin bulunduğu geniş bir kenarsuyu çevreler.

Duvara geçişteki pervaz ve silmelerin üzerleri türbedeki negatif tarzı bezemelerle aynıdır.

Duvarlardaki dar uzun panodaki kalem işlerinden örnek

Sofanın tavanında, dikdörtgen bölümde ortada kare yanlarda birer dikdörtgen şekil olmak üzere üç bölünmüştür. Orta göbek ve köşelerdeki düzenlemeler diğer tavandaki dönemleme ile aynıdır.

Dikdörtgen tavanı çevreleyen geniş kenarsuyu da belirli aralıklarla dizili ortaları daha geniş uçları saadet düğümleriyle sonlanan dilimli kartuşlarda, ortadaki geniş bölümlerin içleri geçmeli madalyon şekilleri uç kısımları ise kökten çıkan yapraklarla ve ortadaki palmet şekliyle dolguludur.

D- KÜTÜPHANE

1-Genel Bilgiler:

a) Külliyyede bulunduğu yer: Yapı camii avlusunda camii tevhidhane girişlerinin karşısında yer alır.

b) Yaptıran ve yapım yılı: Cephenin üst kısmında tek satırla talik hatla yazılmış manzum kitabe kuşağında 1317/1899 yılında Lütfü Bey tarafından yaptırıldığını belirtir.⁴⁰

2-Mimari Özelliği:

a) Kullanılan malzeme: Yapının duvarları sarı renkli düzgün kesme taşla örülüdür. Yuvarlak kemerli pencereler önlerinde yaprak ve geçmeli şeritlerle şekillenmiş kafesler duvara gömülü bulunur. Pencere ile kapı arasında ve köşelerden duvara gömülü iyon tarzı başlıklarla sonlanan yivli sütundan uzanır. Ampir özellikli antik tapınak cephelerini yansıtır niteliktedir.⁴¹

b) Plan özelliği: Enine dikdörtgen yapıda sol tarafta üç sandukaların bulunduğu bölüm Lütfü Bey ve ailesine ait türbe durumuna getirilmiştir.⁴²

Kütüphane olarak kurulan sağ taraftaki bölüm (1334-1915) günümüzde Azîz Mahmud Hüdai Vakfının hakla ilişkiler hizmetlerini yürütmektedir.⁴³ Yapının üzeri tuğla ile aynalı tonoz mimari örtü sistemiyle örtülüdür.

C- Kalem İşi Bezemeler:

a) Nakkaşı: Kalem işlerinin kimin sanatı olduğu kesin olarak bilinmiyor. Ampir mimari özelliği taşıyan yapıda kalem işlerinin klasik dönem Osmanlı sanatı özelliği taşıması ilginçtir.

1914 yılında İstanbul'da "Medresetü'l Hattatin" sanat okulunun açılışında tezhip hocası olarak göreve atanan Nuri Bey (Yörükoğlu)⁴⁴ kütüphanenin Osmanlı bezeme sanatını yansıtan kalem işlerinin de nakkaşı ya da nakkaş başı olabilir.

Yapının kuzey duvarındaki özgün örnek olarak değerlendiren kalem işinin aynı düzenlemesi Edirne üç şerefeli camii mihrap duvarına uygulanmıştır. Ünver; kalem işi bezemeleri İstanbullu Mustafa Efendi adında sanatkarın yaptığını belirtir.⁴⁵ Belgeler ışığında kalem işlerinin nakkaşının Mustafa Efendinin olması kabul edilir.

b) Kullanılan Malzeme ve Uygulanan Teknik:

Kalem işi bezemelerde özgün örneklerin doğal boyalarla astar tabakası üzerine işlenmiştir.

1991 yılında tamamlanan onarımda sentetik boyalarla özgün örneklerin üzerlerinden yenileme yapılan örgelerde ölçülerde farklar vardır. Tekne-tonoz tarzının dikdörtgen taban kısmında ortada tam yapılarda yarım rumili düzenlemeler altın (Zerendûd) üzerine siyah tahvirlerle desendeki örgeler belirlenmiştir. Tonoz bölümü şablonlama tekniğiyle negatif tarzdaki pençerle bezelidir.

c) Uygulanan Desen Ve Kullanılan Örgeler:

Aynalı tonazla oluşan tavanda, aynalı kısmın ortasında tam yanlarda yarım rumi ve halayilerin oluşturduğu düzenlemeler vardır. İki yanlardan tepelik şeklini andıran kartuşun içinde kıvrımlı dallar üzerinde rumiler madalyon şeklini oluşturur. Bu düzenleme ve rumi şekilleri 16.yüzyıl Osmanlı bezeme sanatı örneklerine uymaz.

Rumilerin ortada oluşturduğu boşlukta hataî ve pençi andıran çiçekle, ara boşluklarda yine halayiler ve yapraklarla dolguludur, aynalı bölümün ara boşluklarda iri pençer ve geometrik şekiller şablonlama tekniğiyle uygulanmıştır.

Tonozların içini dalgalayan bezemelerde aynı özelliktedir. Bu düzenlemelerin kenarları ardışık olarak sıralanan tepelik rumi (palmet) ve lotus dizisiyle çevrelenir. Aynalı bölümün ve tonozların içlerinde geçmeler yaparak sıralanan rumilerin yer aldığı kenarsuyu sınırlar, köşelerde süren penç (rozet) yer alır. İki sıra

aralıklı silmeden sonra daha geniştir. Kenar suyunda aralarda saadet düğümleri yaparak devam eden şeritlerin üzerlerinde rumilerle ve tepelik rumi şekilleriyle dıştan ve içten tekrar rumilerle çevrelenmiş desen bulunur. Klasik tarzı andıran desen örgelerle tahrirlidir. Yapının kuzey duvarını, ortada üst kısmı yuvarlak geniş bir panonun sağında ve solunda üçer silmeler arasında bulunan şeritler bezer, geniş panonun üst kısmında içi zik zak bezeli yatay bir şerit vardır.

Ortadaki geniş panoda mavi zemin üzerinde geçmeler yaparak devam eden ve farklı şekillerdeki iki şerit ortadaki geçmeli düzenlemesiyle altı köşeli yıldızları oluştururlar, altı köşeli yıldızların ortalarında altı yapraklı (pençler) çiçekleri yer alır. Örgelerin 1991 deki onarımında yenilendiği bu bölümde 43x 50 cm ölçülerinde bir bölüm özgün örnek olarak bırakılır.(çizim 2)⁴⁶

Kuzey duvarındaki orta panonun sağ ve sol taraftaki şeritlerde ortadaki şerit renk ve ölçüler farklı olmakla birlikte desenin kuruluşunda benzerlik vardır. İki düzende devam eden rumiler ortada birleşerek tepelik rumileri oluştururken birbirlerinin içlerinden geçerek ardışık bir düzenlemeyle sıralanırlar. İki yan şeritlerdeki desen diğer duvarlarda pencere aralarında da yer alır özgün örnekten uygulandığını belirten 27.5 x 52 cm ölçülerindeki desen türbe bölümüne geçişteki duvarda yer alır. (çizim 3)

Odadaki tüm duvarları 12 cm genişliğinde içinde iri penç ve yaprakların ardışık olarak sıralandığı kenar suyu çevreler. Burada işlenen yapraklar renklendirilmeyip yalnızca tahrirlerle belirtilmiştir. Benzer desen düzenlemelerin 16. yüzyıl çizimi örneklerde görürüz; Hürrem Sultan Türbesi çini alındığında orta panoyu çevreleyen kenar suyunda, Rüstem Paşa camii duvar çinilerinde Üsküdar Atik Valide Sultan Camii kitabe kuşağı kenar sularında v.s. Bu kenar suyunu enli çift cetvellerden sonra 50.5 cm boyunda zemine kadar tüm duvarlarda tahrirli beyaz şeritlerin geçmeler yaparak beş köşeli yıldızlar, altıgenler oluşturduğu asıl düzenlemesi sekiz köşeli yıldız şekline bağlanan geometrik bölüm izler.

III. Değerlendirme ve Öneriler:

Azîz Mahmud Hüdâyî Asitanesi yapılar topluluğunda her yapı mimari özelliğinde olduğu gibi kalem işi bezemelerinde de farklı özellikler sergiler. Kalem işleri yapının işlevsel durumuna göre bezeme örneklerine sahiptir.

Yapılardaki kalem işleri özgün örneklerle bağlı kalınarak kopya edilmişlerse de ara ara bazı değişikliklerin yapıldığı izlenir. Yapılar tek tek incelendiğinde ;

Türbe: Ruhani özellik taşıyan eserde kıvrık dallar (helozoni) üzerindeki rumiler sonsuzluğa doğru gidişi betimlerken, gri tonları beyaz pembe gibi sade ve hafif renkler bu özelliğe katkı sağlar.

Türbenin 13 dilimli kubbesi tek örnektir. Kubbenin 13 dilimli oluşu kubbe göbeğindeki desenle bağlantısının sağlanmasını engeller kubbede kare düzenine geçişteki bezemelerde kullanılan siyah, yeşil ve turuncuya yakın sarı renkler

“Celvettiyye” inanışındaki ululuğa (celale-siyah) güzelliğe (cemale-yeşil) olgunluğa (kemale - sarı) işaret eder.

Duvarlarda dökülen bezemelerin alt tabakasında görülen gri, beyaz renkler ile rumi şekilleri yüzyıllar içindeki onarımlar benzer özelliklere sağdık kaldığı izlenir. 19. yüzyılda yeniden yapılanan türbede özgün mimari özelliğinin yaşatıldığı gibi kalem işi bezemelerde de 16. yüzyıl özellikleri korunmaya çalışılmıştır.

Camii Tevhidhane :

1272/1855- 6 yılında Sultan Abdülmecid Han tarafından yaptırılan camiyle dönemin modası olan barok ve ampir tarzı bezemeler hakimdir. Yüzeyi eğilimli çitalarla geometrik şekillerin oluşturduğu tavanda ana bölümler barok tarzı iri şekillerle bezenirken, aralardaki bölmeleri oluşturan ve tavanı çevreleyen kenar suları ampir tarzı ufak ve sade şekillerle bezelidir. Mihraptaki ampir tarzı şekillerin arasında Azîz Mahmud Hüdâî'nin pîrî Lalezârilîğini ve Osmanlının Lale devrinin etkilerini göstererek küçük sadeleştirilmiş laleler yer alır.

Mihrabin sadeliğine karşın minber ve kürsü son derece görkemli, bol altınla (zerendûd) barok şekillerle bezelidir. Tepelikler ve mahfili çevreleyen kuşakta göz alıcı barok şekiller 19. yüzyıl Osmanlı yapılarında batı etkisini açıkça yansıtır.

Bu tür bezemelerin ulviliğin simgesi camilere pek uygun olduğu söylenemez.

Hünkar Kasrı : Diğer hünkar kasırlarına benzemeyen yapı son derece sade bezemelidir. Yapıdaki sadelik asithanenin içinde yer almasından kaynaklanabilir. Tavanlardaki ampir tarzı desenler Türk-İslam sanatının özelliklerini yansıtmassa da 19.yüzyıl Osmanlı sanatında bir dönem kullanılan örnekleri yansıtımları bakımından önem taşırlar.

İkinci kata çıkış merdiven tavanındaki kenarsuyu bezemelerinde kullanılan “saadet düğümleri” şekilleri klasik dönem Osmanlı sanatının etkilerinin devam ettiğinin kanıtlar.

Kütüphane : Yapıdaki bezemeler Selçuklu ve klasik dönem Osmanlı bezeme sanatı özelliklerini bazı farklarla yeniden yansıtır.

20. yüzyılın başlarında barok ve ampir sanatının etkisinin yavaş yavaş azaldığı, tekrar klasik dönem sanatının önem kazandığı pek çok eserde görülür.

Aynalı tavadaki rumili desen pek başarılı bir örnek olmasa da klasik dönemin yansımasıdır.

Kuzey duvarında ortada panoda uygulanan geçmeli desen ile sağlı sollu yanlarda ve pencere aralarındaki rumi geçişli şeritlerde Selçuklu kervan saraylarının taç kapılarında taşla işlenen desenlerin benzer örnekleridir. Panoların alt hizasında yapıyı çevreleyen 12 cm enindeki kuşak, 16. yüzyıl Osmanlı sanatı inceliğini taşır.

Kenar suyundan zemine kadar devam eden sekiz ve beş köşeli yıldızların oluşturduğu desen daha çok ahşap sanatında (kündekari) uygulanan bezemenin sıva üzerine uygulanmış örneğidir.

Yapıda Selçuklulardan 20.yüzyıl Osmanlı devletine kadar uygulanan örge ve desenlerin sergilenmiş olması kalem işlerini daha da değerli kılar.

Öneriler:

Azîz Mahmud Hüdâyî ve Celvetîlik'in dünyaca ünü dikkate alınarak;

*Mimaride olduğu gibi kalem işlerinde de farklı özellik taşıyan yapıların bir külli-yede yer alması değerlerini daha da arttırmaktadır. Yapılar kalem işleri müze niteliğinde önemsenmeli ve en iyi şekilde korunarak gelecek kuşaklara aktırılmalıdır.

*Üç katlı on sekiz odalı Şeyh Dairesinin "Azîz Mahmud Hüdâyî Araştırma Merkezi" adıyla kültür ve sanat araştırma merkezi olarak hizmetinin sağlanması.

*Kültür ve Sanat Merkezinde Selçuklu ve Osmanlı kültür sanatıyla birlikte Azîz Mahmud Hüdâyî'nin "Edebi kişiliği", "Dinî kişiliği" ve "Pir-i lalezariliği" araştırılarak topluma kazandırılmalı.

*Kültür ve sanat merkezinde geleneksel el sanatları kursları açılarak, asırlar boyunca değişiklik gösteren örge ve düzenlemelerin özgün örnekler eşliğinde tanıtımların sağlanması, bu çalışmalarda doğal malzemeler kullanılmalıdır.

*Toplumumuzun bahçe kültürünü yitirdiği göze alınarak, yapılar arasına Türk İslam bahçe özelliğini yansıtan bahçe yapımının sağlanması ve bahçe kültürünün topluma yeniden kazandırılması .

KAYNAKÇA

- AKOK Mahmut, GÖKOĞLU Ahmet, Ankara Evleri, Ankara 1946.
- ARSEVEN Celal Esad, “Türk Ampir Üslubu”, mad., Sanat Ans., İstanbul 1957, 1, 60-62.;
- “Barok Sanatı (kenger)” mad. (1957), 1, 175-176.
- AYVANSARAYÎ Hüseyin, Mecmuâ-i Tevârih (Yay.:F.Çetin Derin-Vahit Çubuk) İstanbul 1985.
- _____, Hadikatü'l-Cevâmi, I-II, İstanbul 1281.
- BANARLI Sâmî Nihad, “İstanbul Fethini Gören Üsküdar”, İstanbul Ens. Mecmuası, IV., İst., 1958.
- BARKAN Ömer Lütfi, Süleymaniye Camii ve İmaretî İnşaatı 1550-1552, İstanbul 1979, II.
- BATUR Afife, “Garabet Amira Balyan”, mad., Dünden Bugüne İstanbul Ans. İstanbul 1994, 2, 39-40.
- BİROL A. İnci- DERMAN Çiçek, Türk Tezyini San’atlarında Motifler, İstanbul 1991.
- CAN Cengiz, “Gaspere Trajano Fossati-Guiseppe Fossati”, mad., Dünden Bugüne İstanbul Ans., İstanbul 1994, 3, 326-328.
- CAVELLE Simon, The Encyclopedia of Decorative Paint Effects, London 1998.
- CONTI Flavio, (çev.Solmaz Turunç) Barok Sanatını Tanıyalım, İstanbul 1997.
- DANIŞMAN Zuhuri, Tarih-i Naima (Ravzatü'l Hüseyin fi hûlasati Ahbari'l Hafikeyn), I-VI, (Yay. Haz), İstanbul 1281-83. (İstanbul 1968-9).
- EVLİYA Çelebi, Evliya Çelebi Seyahatnamesi, I, İstanbul 1314, (Haz. Orhan Şaik Gökyay), I, İstanbul 1996.
- HASKAN Mehmet Mermi, Yüzyıllar Boyunca Üsküdar, I-II-III, İstanbul 2001.
- IŞIN Ekrem, “Aziz Mahmud Hüdâî”, (mad.) Dünden Bugüne İstanbul Ans. I, İstanbul 1993, 505-507.
- KANTARCIOĞLU Selda, Ahşap Üstü Kalemîşi Bezemelerin Koruma Yöntemleri, Türkiyemiz Der., İstanbul Ekim 1992, 22, 68-72.
- KÜÇÜK Kutluay Sevgi, Sanat Tarihi Terminolojisinde Lotus ve Palmet, Celal Esad Arseven Anısına San. Tar. Sem. Bil. İstanbul 2000, 241-252.
- NEMLİOĞLU Candan, Abut Efendi Konağı, Türkiyemiz Der., İstanbul Haziran 1986,17-24.
- _____, 15.16 ve 17. yüzyıl Osmanlı Mimarisi’nde Orijinal Kalem İşleri, İstanbul Üniv. Sos. Bil. Ens. 1989, (basılmamış doktora tezi).
- ÖDEKAN Ayla, “Ampir Üslubu”, mad., Dünden Bugüne İstanbul Ans., İstanbul 1993, 1, 247-8.
- ÖZER Nermin Özcan, 500.Yılında İstanbul Nakışhaneleri, Eyüp Sultan Semp. VII.Tebliğler 9-11 Mayıs 2003, İstanbul.
- TANMAN M. Baha, Aziz Mahmud Hüdâî Külliyesi, (mad.) Dünden Bugüne İstanbul Ans. I, İstanbul 1993, 507-510.
- TANSEL Fevziye Abdullah, Seyyid Aziz Mahmud Hudâyî, İlahiyat Fak. Der. Ankara Üni.1967, C.XV, 1-43.
- THOMPSON V. Daniel, The Materials and Techniques of Medieval Painting, London 1976.
- ÜNVER A. Süheyl, “Edirne Üç Şerefeli Camii Avlu Kubbeleri İçindeki Devrinin Süslemeleri Hakkında”, Arkitekt, İstanbul 1949, s.211, 166-68.
- YILMAZ Hasan Kâmil, “Üsküdar Celvetî Tekkeleri”, Üsküdar Semp., I, 23-25 Mayıs 2003 Bildiriler, İstanbul 2004.
- _____, Aziz Mahmud Hüdâyî ve Celvetiyye Tarikatı, İstanbul 1982.

DİPNOTLAR

¹ -Banarlı, 1958, 25 den nakleden Tansel, 1967, 7-8.

² Külliye'nin ilk durumu hakkında bk. Tarih-i Naima, II, 112, Evliya, Seyahatname, I, 329; Katip Çelebi, Fezleke, 1287/1870, I, II, 114., Ayvansarayî, Mecmua-i Tevarih, 273, 328; Hadika, II, 195-204. Yeni yapı durumları hakkında bk. Tanman, 1993, 507-510; Haksan, 2001, 355-445; Yılmaz, 2003, 182.

³ Külliye'nin kaynaklarda geçen diğer adları için bk. Tanman, 1993, 1, 507.; Haksan, 2001, 89-92

⁴ Tarihi kaynaklardan elde edilen bilgiler için bk. Yılmaz, 2003, 181.

⁵ Tansel, 1967, 7; Yılmaz, 2003, 181.

⁶ Tanman, 1993, 1, 507; Azîz Mahmud Hüdâyî'nin vefat tarahi için bk. Haskan, 2001, 2, 535.

⁷ Tanman, 1993, 1, 508; Yılmaz, 2003, 185.

⁸ Türbenin 1918 yılında Hıdiv İsmail Paşa'nın kızı Fatma Hanım tarafından tamir ettirildiği belirtilir. Haskan, 2001, 533.

⁹ Türbenin mimarisi, kitabeleri ile içinde yer alan lahitler hakkında geniş bilgi için bkz. Tanman, 1993, 1, 509-10; Haksan, 2001, 533-39.; Yılmaz, 2003, 185.

¹⁰ Haksan, 2001, 538.

¹¹ Osmanlı Dönemi bezemelerinde astar tabakada üstübeç (kireç), osmanlı tutkalı, Osmanlı beziri ya da İngiliz bezirinden oluşan malzeme kullanılırdı. Gökoğlu, 1946, 8-9; Thompson, 1956, 71-72. Astar tabakası bazen yalnız kireç kullanılarak da yapılır.

¹² Bilgiler aynı sempozyumda Özsayiner tarafından "Azîz Mahmud Hüdâyî Son Türbedarı Ebruzen Mustafa Düzgünman" konulu bildiriden alındı.

¹³ Tezhip san'atında bu tür renklendirme tarzına akıtma tekniği denilir. 1970-73 yılları arasında A.Süheyl ÜNVER " Tezhip Kursları"na katıldığım sürede edindiğim bilgiler.

¹⁴ Şablonlama (stencilling) tekniğinde; desen sert bir kartona çizilir, boyanmak istenen bölümler kartondan (desenden) kesilerek çıkarılır, sert bir fırça ya da süngerle tampon şeklinde istenilen renk yüzeye geçirilir. bk. Cavelle, 1998, 128-135.

¹⁵ 1970-3 yılları arasında A.Süheyl Ünver Nakkaşhanesi'ndeki eğitimimde edindiğim bilgidir.

¹⁶ Fotoğraf sanatındaki negatif görüntü özelliğindeki bu tarz çizimlerde, çiçeklerdeki çanak ve taç yapraklar birbirlerinden ayrılarak çizilirler. Ord. Prof. Dr. Süheyl A. Ünver'in Tezhip ve Minyatür kurslarından edinilen bilgi, 1970-1974.

¹⁷ Revnakoğlu arşiv b. Zarf 160 not ile verilen bilgiler için bkz. Yılmaz, 2003, 185. Revnakoğlu arşivinde a-b, tasnif düzeni yoktur şeklinde.

¹⁸ Hattat Necmeddin Okyay, hattın Hattat Mahmud Celâleddin (Ö.1829) tarzında olduğunu belirtir. Haksan, 2001, 535.

¹⁹ Selçuklular şemseleri daire şeklinde kullanırken, Osmanlılarda şemseler bademi şekillerde kullanılmıştır. 16. yüzyıl cilt sanatındaki örnekler bu özelliği belgeler niteliktedir.

²⁰ Palmetlerin tepelik Rumilerle ayrımı yapılamamaktadır. bk. Küçük, 2000, 253-258. R.8; Lotus-Palmet bileşimi, Divriği Darüşşifası Portali (Taç kapısı) örneği, Tepelik rumi için bkz. Birol-Derman, 1991, 183-201-204.

²¹ Tevhîd-hâne: Semâ-i âyini yapılan yer. İlk Tevhîd-hâne olarak yapılan bina 1007-1598/9'da camiye dönüştü.

²² Yılmaz, 2003, 181, venat 1; Azîz Mahmud Hüdâyî 998/1989 yılında Mustafa ve Ahmed isminde iki kardeşe ait ev yeri iken bunların vekil-i şer'ileri Ali Bey namında bir zattan 1017 krş. Satın aldı ve aynı yıl yapımına başladı. Kayıt: Nesib Abdurrahman , Mecmûa, Selimağa-Hüdâyî, 1806, arka kapağın içindedir. Yeri D-109 Pafta, 443 Ada, 2 parsel.

²³ Tanman, 1993, 509; Haksan, 2007, 91; Yılmaz, 2003, 184.

²⁴ Haksan, 2001, 91; BOA, Evkaf İdaresi Kataloğu 1/94.

²⁵ Caminin onarımı ile ilgili geniş bilgi için bkz. Aynı semp. Sunulan bildiri; Seyfettin Ünlü, İdari Açından 1925-1990 Yılları Arasında Azîz Mahmud Hüdâyî Türbesi; Ahmed Hamdi Bülbül, Hüdâyî Camii ve Onarım Faaliyetleri.

- ²⁶ Tanman, 1993, 509.
- ²⁷ Kâtip Çelebi, Fezleke, 11/114'den nakleden; Yılmaz, Aziz Mahmud Hüdâyî ve Celvetîye Tarihî, Yer ? Yıl, 2, 247.
- ²⁸ Balyan ailesi ile ilgili bilgi için bkz. Badur, 1994, 35-41.
- ²⁹ Balyan ailesinin hassa mimarlığı dönemlerinde 16. yüzyıl klasik dönem yapılarının kalem işi bezemelerinin de barok özellikli bezemelere dönüştürüldüğü görülmektedir. Örneğin; Selimiye Camii, Süleymaniye Camii Kalem işleri vs.
- ³⁰ Tepelikler taç ve hotoz olarak da adlandırılır. Tanman, tepelikleri hotoz olarak taner. bk. Tanman 1993, 509
- ³¹ Astar tabakada arap zıncı, tutkal, kitle, yumurta akı (ördek yumurtası), çiniş ve kök-i macun gibi yapıştırıcı özelliği olan malzemeler, kaynamış bezir yağı, (Osmanlı beziri) İngiliz beziri, üstü-beş, tabi kurşun oksidi kullanılır. bk. Barkan, 1972, 178-180; Kantarcıoğlu, 1992, 45.
- ³² Zer: altın, zer-endûd: altın yaldızlı. Zer-endûd: Far. Tanman zerendûd tekniğinden söz eder. bk. Tanman, 1993, 509.
- ³³ Barok sanat hakkında geniş bilgi için bkz. Conti (çev. Turunç) 1997, 36.
- ³⁴ Kenger: Yaban enginarı yaprağı, kültürlerle değişerek asma ve defne yaprağı şeklini almıştır. Arseven, 1957, 175-176.
- ³⁵ Geniş bilgi için bk. Camii'nin "yaptıran ve yapım yılı" bölümüne.
- ³⁶ Tanman, 1993, 509.
- ³⁷ bk. Camii, "Kalem İş Bezemeler", nakkaşı bölümüne.
- ³⁸ Onarımla ilgili geniş bilgi için bk. Ahmed Hamdi Bülbül, Hüdâyî Camii ve Onarım faaliyetleri, aynı sempozyum. Sunulan bildiri.
- ³⁹ Haksan, tavanlarının resimli kumaşla kaplı olduğunu yazar. bk. Haksan, 2001, 92. Tavanlara keten bezi gerilerek üzerlerine manzara resimleri yapımı bulunan saray ve konaklar vardır. Bir örnek için bk. Nemlioğlu, 1986, 17, 24.
- ⁴⁰ Kitabının metni için bk. Haksan, 2001, 586.
- ⁴¹ Tanman 1993, 510.
- ⁴² Türbe ve hazirelerle ilgili için bk. Haksan, 2001, 287-8
- ⁴³ Kütüphanenin hizmet ve kuruluşu hakkında bk. Haksan, 2001, 945-6 Yılmaz, 2003, 186.
- ⁴⁴ Özer, 2003, 247.
- ⁴⁵ Ünver, 1949, 166-68.
- ⁴⁶ Aynı desen düzenlemesi Edirne üç şerefeli camii mihrap duvarında bulunur. bk. Nemlioğlu 1989 125 R 263.

Azîz Mahmud Hüdâyi Külliyesi

Şeyh Dairesi

Belgeleme Çalışmaları

ESRA BALCI
Y. Mimar, Restoratör

Azîz Mahmud Hüdâyî Külliyesi Tarihçesi:

Azîz Mahmut Hüdâyî Efendi, Celvetî tarikatının kurucusu olarak kabul edilmektedir. “Celvetî Tarikatı adını, şeyhi Üftade’den nakille ilk kullanan Azîz Mahmud Hüdâyî’dir.”¹ 1573-1580, Bayramiliğin Üftade aracılığıyla Hüdâyî üzerindeki mistik etkisini yoğunlaştırarak Celvetî tarikatının doğmasına yol açtığı kısa ama etkili zaman dilimidir.

Tarikatın anlatılması ve yaygınlaşması için onaltısı Üsküdar’da, onbiri İstanbul sur içinde, diğerleri sur dışında olmak üzere, otuz kadar tekkenin kurulduğu sınımlanmaktadır.² Çoğu günümüzde yok olmuş tekkeler içinde en önemlisi, Hüdâyî Külliyesi adıyla da anılan, Celvetî Asitanesidir. Külliye’nin, Azîz Mahmut Hüdâyî’nin kendisine ait olan arsa üzerine 1589-1595 yılları arasında kurulduğu belirtilmektedir.³

1850 yılına kadar gelen ilk külliye’nin genel özellikleri Hadikatü’l-Cevami’de “Camiinin avlusunda şadırvanı ve etrafında fevkani ve tahtani mahfilleri vardır. Ve zaviye kapısında müteaddid çeşmeler vardır. Zaviye hücreleri cami etrafındadır. Şeyh dairesi başka olup, müstakil meşruta evleri vardır” şeklinde anlatılmaktadır.⁴

1850 yılında Üsküdar Çarşısı’nda çıkan ve külliye’nin bulunduğu yamaca doğru yayılan bir yangın sonrasında, Hüdâyî Türbesi dışında külliye’de bulunan tüm yapılar yanmıştır. Bu olaydan sonra, türbe bir süre tevhidhane olarak kullanılmıştır.

İÇERİĞİ 1.Hüdâyî Türbesi 2.Hüdâyî Camii 3.Hünkar Kasrı 4.Fatma Hanım Sultan Türbesi 5.Bağış Merkezi(Eski Kütüphane) 6.Vakıf Merkezi 7.Şadırvan (Baylar) 8.Şadırvan (Bayanlar) 9.Kurban Kesim Merkezi 10.Meşrutalar 11.Şeyh Dairesi 12.Şeyh Dairesi Mutfak 13.Hüdâyî Polikliniği

Yangın sonrasında Celvetî ayinlerinin bir süre Hüdâyî Türbesi'nde icra edilmesinin ardından 1855/1856 yıllarında, yangından sonra ayakta kalmış türbe de dahil olmak üzere tüm külliye'nin Sultan Abdülmecid tarafından yeniden inşa ettirildiği; bu faaliyet sırasında, kompleksin geniş mimari programının ve yerleşim düzeninin fazla değişmediği, arsanın güneybatı kısmına bir sıbyan mektebi eklendiği bilinmektedir.⁵ Yeni külliye, klasik Osmanlı mimari üslubundan uzak, Tanzimat etkisinde gelişen yeni Osmanlı mimarisinin ampir niteliklerine sahip olarak inşa edilmiştir.

1899/1900 yıllarında Azîz Mahmut Hüdâyî Camisinin karşısına, bir saray görevlisi tarafından kütüphane binası inşa ettirildiği; bu tarihten bir yıl sonra ise külliye'nin, masrafları Hazine-i Hasan'dan karşılanmak üzere tamir gördüğü ve bu projenin konusu olan harem bölümünün (şeyh dairesi) de aynı yıl inşa ettirildiği belirtilmektedir.⁶

1910 yılında yaşanan bir yıldırım düşmesi neticesinde, gördüğü tamirat sonrasında 1925 yılına kadar aynı şekilde kullanımı devam eden külliye, bu tarihte kapatılmıştır. Kapatılışını takip eden yıllar boyunca külliye'nin cami bölümü işlevini devam ettirmiştir. Meşrutalar cami görevlileri ya da vakıf kiracıları için konut olarak düzenlenmiş; mutfak, hazine, çeşmeler, türbe ve cümle kapısı günümüze aynen geledikleri gibi, derviş hücreleri, selamlık, sıbyan mektebi gibi işlevini yitiren yapılar da tamamen yok olmuşlardır. Öncelikle cami olmak üzere, 1975 yılında ayakta kalan yapıların Vakıflar Genel Müdürlüğü tarafından onarıldığı bilinmektedir.⁷

1986 yılında Azîz Mahmut Hüdâyî Vakfı'nın kuruluşu ile birlikte, külliye geçmiş yıllara göre daha bakımlı bir hal almıştır.

Şekil 2. Aziz Mahmut Hüdâyî Efendi Türbesi, Giriş Bölümü

Külliyenin Yeri Ve İçeriği:

Azîz Mahmut Hüdâyî Külliyesi, Üsküdar Gülfem Hatun Mahallesinde; Azîz Efendi Mektebi Sokak, Azîz Mahmut Hüdâyî Efendi Sokak ve Hüdâyî Mahmut Sokakları ile çevrilmiş bir alanda içinde bulunmaktadır. Külliye yukarıda açıklanan evrelerden geçerek, içinde barındırdığı önemli yapılarla günümüze ulaşmıştır. (şekil 1)

1. Hüdâyî Türbesi

Hüdâyî Hazretleri, tarafından ölümünden(1628) bir süre önce inşa ettirilmiştir. 1850 yangınında, Hüdâyî külliyesi içinde bulunan yapılardan tek kurtulan olmuştur. Bir süre tevhidhane olarak kullanıldıktan sonra 1855’de II. Abdülmecid tarafından yeniden inşa ettirilmiştir. 1910 yılında Prenses Fatma Hanım tarafından önündeki camekanlı bölüm ekletilmiştir.(şekil 2)

2.Hüdâyî Camii

İlk inşası 1594/95’e dayanan ve hem tevhidhane hem mescid olarak kullanılan yapı, 1598/99’da Hüdâyî Hazretleri’nin minber ilave etmesi ile camiye çevrilmiştir. 1850 yılında tamamen yok olan yapı, farklı bir üslupla yeniden inşa edilmiş ve 1925 yılına kadar cami-tevhidhane işlevini sürdürmüştür. (şekil 3)

Şekil 3. Geride Hüdâyi Camii ve Hünkar Kasrı, Önde Fatma Hanım Sultan Türbesi.

3.Hünkar Kasrı

Yapı, 1855 yılında yeniden inşa ettirilen caminin batı yönüne ekletilmiştir. Bu mahfilin büyüklüğü ve özenli işçiliği, “Osmanlı’nın batıya yöneldiği Tanzimat döneminde bile hilafet kurumu ile tarikatlar arasındaki sıkı ilişkinin canlılığını koruduğunun göstergesi olmaktadır”⁸ şeklinde yorumlanmaktadır. (şekil 3,4)

4.Fatma Hanım Sultan Türbesi

1728 yılında vefat eden Fatma Hanım’a ait açık türbe, emsali olan açık türbeler arasında, tasarımı ve işçiliği ile özel bir yere sahiptir. (şekil 3)

5.Kütüphane (Bağış Merkezi)

II. Abdülhamid’in mukarriblerinden Lütfi Bey tarafından 1899-1900 yıllarında yaptırılmış, binanın bir bölümü kendisi ve ailesi için türbe olarak ayrılmıştır.

Yapı günümüzde Hüdâyi Vakfı’nın bağış merkezi olarak kullanılmaktadır. (şekil 4,5)

13.Hüdâyi Polikliniği

Birkaç yıl öncesine kadar metruk biçimde bulunan meşruta yapısı, rekonstruksiyon yöntemi ile restore edilmiştir. Bugün yapı Hüdâyi Polikliniği olarak çevrede yaşayan ihtiyaçlı ailelere sağlık hizmeti sunmaktadır.

Şekil 4. Geride Hüdâyî Camii Hünkar Kasrı, Önde Kütüphane Binası

29 Pafta, 441 Ada, 2 Parsel; Şeyh Dairesi Ve Mutfağı

Külliye tarihçesinde belirtildiği üzere “Şeyh Dairesi” 1901 yılında inşa ettirilmiştir. Yapı, 30 Kasım 1925 tarih ve 677 sayılı kanunla tarikat, tekke ve zaviyelerin kapatılması kanununun yürürlüğe girmesinin ardından, Vakıflar Genel Müdürlüğü’nün sorumluluk alanına geçmiştir. Bir süre İstanbul Vakıflar Bölge Müdürlüğü’nün lojmanı olarak kullanılan yapı, zamanla metrukleşerek, sokakta yaşayan kişilerin barınağı haline gelmiştir. Yapının fiziksel durumunun saptanması için yapılan rölöve çalışmaları sırasında zaman, zaman bu kişilerle karşılaşmıştır. Azîz Mahmut Hüdâyî Efendi Vakfı tarafından Vakıflar Genel Müdürlüğü’nden 10 yıllıkına kiralananan yapının güvenliği aynı vakıf tarafından sağlanmaktadır. Yapı 1977 yılında G.E.E.Y.A.K tarafından tescil edilmiştir.

Bu yapının, çeşitli tarikat külliyelerinde ola gelen haremlik ve şeyh dairesi bölümlerine ait iki işlevi birlikte üstlenmiş olabileceği, bazı kaynaklarda şeyh dairesi, bazı kaynaklarda ise harem dairesi olarak anılmasından anlaşılmaktadır. Şeyh dairesi; “tekke şeyhinin özel eşyalarının bulunduğu şeyhin kendisine ait, meşruta içinde bir oda veya ayrı bir bina halindeki özel dairedir”⁹ olarak tanımlanmaktadır. Haremlik ise; “tekke meşrutasının şeyh ailesine ve kadın konuklara ayrılmış kısmıdır. Bazen meşrutanın bir kısmındadır, bazen ise ayrı bina halindedir.”¹⁰ Özellikle ana kütlein güneybatı yönüne eklenen iki bağımsız kütle (aşağıda “B” ve “C” blok olarak anılmaktadır) bu işlevlere ait mekan ihtiyacını karşılamak üzere inşa edilmiş olmalıdır.

Üsküdar ilçesi, 29 pafta, 441 ada, 2 parselde biri zemin üzeri iki katlı ahşap, diğeri zemin katlı kagir, iki yapı bulunmaktadır. Şeyh dairesi olarak inşa edilen ana kütleyle aynı parselde olan kagir yapı, şeyh dairesinin mutfağıdır. Ayrıca

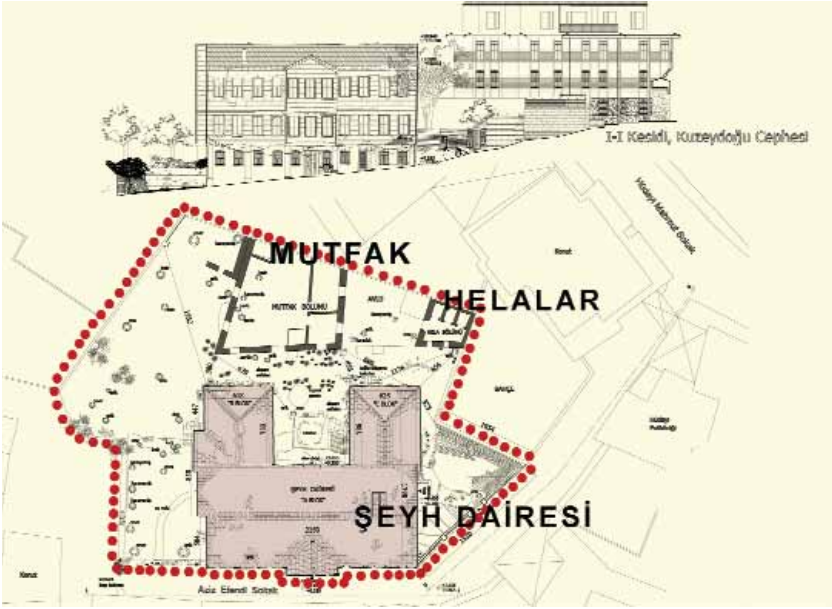

Şekil 5. Solda Kütüphane Binasının Kurşun Kaplı Tonoz Çatısı, Karşıda Hünkar Kasrı, Sağda ise Hüdâyî Camisi'nin Çatısının Bir Bölümü ve Fatma Hanım Açık Türbesi'nin Kubbe Bölümü

mutfağın kuzeybatısında hela bölümü bulunmaktadır. Büyükçe bir parsel içine (1334 m²), 330 m² şeyh dairesinin, 160 m² mutfak bölümünün, 21 m² ise hela bölümünün taban alanlarıdır. Parsel içinde yapılardan arta kalan alanda oluşan bahçede erik, ceviz, dut gibi yaşları çok büyük olmayan meyve ağaçları ve bir de havuz bulunmaktadır. (Şekil 6)

Yukarıda kabaca tanımlanan yapılar bütünü ve bahçenin sınırları gerek arazideki eğim nedeni ile doğal olarak, gerekse yer yer günümüze ulaşabilmiş bahçe duvarı ile belirlenmiştir. Bahçeye giriş kapısı da kuzeybatı yönünde bahçe duvarının üstünde bulunmaktadır. Bu yönde duvar kaba yonu taşlarla oluşturulmuştur. Bahçeye giriş kapısının iki yanında ince tuğla, taş ve harman tuğlasının bir arada kullanıldığı ayaklar bulunmaktadır. Bahçe kapısının sonradan takıldığı biçim ve malzemesinden anlaşılmaktadır. Bahçe kapısının üzerinde bulunan yelpaze biçimli korkuluk dikkat çekicidir. Duvarın üzerinde bulunan demir korkulukların da özgün olduğu anlaşılmaktadır. Fazla yüksek olmayan bahçe duvarından kötü amaçlı kişilerin içeri girişinin engellenmesi için Hüdâyî Vakfı tarafından korkulukların arkasına tahta bir perde inşa edilmiştir. Özgün bir duvar parçası ayrıca kuzeydoğu cephesinin güneydoğu kısmında da bulunmaktadır.

Mart 2004- Eylül 2004 tarihleri arasında sürdürülen tespit çalışmalarında, her iki yapının da plan, kesit, görünüş ve detay ölçüleri alınmış, bu ölçüler ışığında rölöve projeleri çizilmiştir. Ahşap olan şeyh dairesi, içinde rölöve çalışmalarının sürdürülmesine olanak sağlayacak yeterlilikte temiz iken, mutfak bölümünde tespit çalışmalarının başlayabilmesi için öncelikle bir temizlik süreci gereklilik göstermiştir. Evsel atıkların çıkarılması için yürütülen temizlik çalışmasının öncesinde, fotoğraf çekilmek suretiyle bu bölümle ilgili belgeleme çalışması yapılmıştır.

Şekil 6. Şeyh Dairesi Vaziyet Planı

Şeyh Dairesi Bölümü:

Prof. Semavi Eyice'nin "kagir bir zemin kat üzerinde yükselen üç katlı, büyük boyutlu harem dairesi bir eski İstanbul konağının bütün özelliklerini yansıtmaktadır"¹¹ şeklinde tanımladığı yapı, zemin üzeri iki katlıdır. 21.65(m)x10.13(m) boyutlarında olan ana kütle güneydoğu-kuzeybatı doğrultusunda uzanmaktadır. Güneydoğu ve kuzeybatı yönlerindeki tek katlı yaklaşık 7.80(m)x6.25(m) boyutlarında iki blokla güneybatı cephesinde birleşerek, U şekline tamamlanmaktadır. U'nun ortasında bulunan havuzla (şekil 7) vurgulanan avlu güneybatısında mutfak yapısına ait duvarla sınırlanmaktadır.

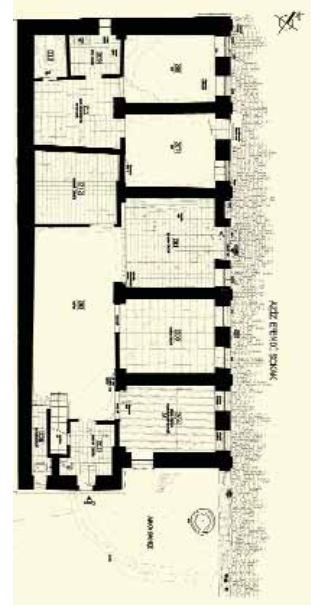
Yapı, geç dönemde tekrar konut olarak kullanılmaya başlandığında, birden fazla aileye barınak olmuştur. Bu nedenle, yapı içinde mahremiyeti bozmayacak biçimde dolaşımın sağlanması için, düşeyde ve yatayda çeşitli bölücü paneller eklenmiştir. Bir konutun vazgeçilmezi olan mutfak ve banyo mekanlarının oluşturulması için de yapıya çeşitli müdahaleler olmuştur.

ZEMİN KAT

Katın üç girişinden iki tanesi, bu katın iki cephesinden uzun olanının bulunduğu kuzeydoğu yönünde, Azîz Efendi Sokak üzerindedir.(şekil 8) Diğer ise güneydoğu yönünde, bahçe içindedir. Kuzeydoğu cephesinde bulunan iki girişten güneydoğuda olanının, bodrum katın ana ve özgün girişi olduğu düşünülmektedir. Diğer kapı ise, sonradan örülen bir duvar ile ana mekandan koparılan bir

Şekil 7. Avlu'da Bulunan Havuz

Şekil 8. Zemin Kat Rölöve Planı

bölüme girmek için kullanılmaktadır. Kapının biçimi de bu girişin tarihi olmadığı bilgisini doğrulamaktadır. Cephenin simetri durumu incelendiğinde burada da basık kemerli bir pencere olduğu tahmin edilmektedir.

Özgün girişten sonra kare bir hol (Z01) ve buna bağlanan dikdörtgen bir hol(Z02) bulunmaktadır. Bu holün kuzeybatısında bulunan mekanın (Z12), geç dönemde ana mekandan ayrılarak bir ıslak hacme (mutfak olduğu düşünülmektedir, zira aynı katta bir banyo ve hela bulunmaktadır) dönüştürüldüğü anlaşılmaktadır. Ana holün kuzeydoğusunda iki oda (Z03, Z04), güneydoğusunda ise banyo(Z05), hela (Z06) ve zemin kata çıkış için kullanılan merdiven bulunmaktadır (**şekil 9,10**). Banyo mekanında yukarıda sözü edilen ve bahçeye açılan kapı bulunmaktadır. Bahçe kotuna ulaşmak için aşılması gereken kot farkı da banyoda bulunan merdivenlerle çözülmüştür.

Kuzeydoğu cephesinde bulunan ikinci ve sonradan açıldığı düşünülen kapı ile kare bir hole(Z07) girilmektedir. Bu holden yine başka bir hole(Z11) geçilmektedir (**şekil 11**). Yapının ilk inşa edildiği dönemde Z02 ile birlikte komple bir mekan olması muhtemel bu bölüm (**şekil 12**), sonradan eklenen bir duvar ile Z02 mekanından ayrılmıştır. İkinci holden, içi çöple dolu olduğu için ne amaçla kullanıldığı anlaşılamayan bir mekana (Z10), içinde mutfak tezgahı bulunan bir başka mekana (Z09) ve kuzeydoğu yönündeki odaya (Z08) geçilebilmektedir. Kat yüksekliği ortalama 290 cm.dir.

Zemin kat, kalınlığı ortalama 70 cm. olan dış ve kalınlıkları ortalama 50 cm. olan iç duvarlarla oluşturulmuştur. Yığma tekniğinde inşa edildiği anlaşılan duvarlarda yer yer görülen sıva dökülmelerinin altından çıkan malzeme, 8x11x22 cm boyutlarındaki harman tuğlasıdır. Duvarlarda çoğunlukla çimento harçlı sı-

Şekil 9. Z03 Mekanı, Kuzey Yönüne Bakış

Şekil 10. Z06 Mekanı Giriş ve Üst Kata Çıkan Merdiven

va bulunmakla birlikte yer yer özgün kırıktı sıva bulunan bölümler de vardır. Ayrıca sonradan oluşturulduğu düşünülen ıslak hacimler için ihtiyaç duyulan yerlerde seramik kullanılmıştır.

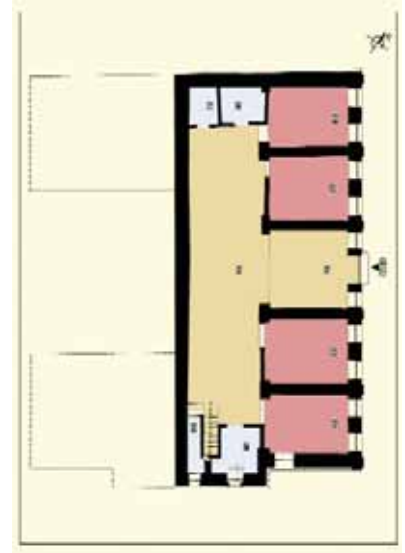
Kagir malzeme ile toprağa oturtulduğu anlaşılan bodrum katta özgün döşeme malzemesinin günümüze ulaşabildiği hiçbir bölüm bulunmamaktadır. Seramik, halıfleks, pvc, karo mozaik, şap bu katta kullanılan yeni malzemelerdir. Ahşap döşeme bulunan Z04 mekanındaki kaplama boyutları ise, üst katlarda tespit edilen özgün ahşap döşeme kaplama tahtası boyutlarından oldukça uzaktır. Üst katlarda kaplama tahtası boyutları ortalama 25 iken burada 8.5 cm'dir.

Bodrum katta döşemenin aksine tavanların tümü özgün durumlarını korumaktadır. Z05, Z06, Z09, Z10 ve Z11 mekanının bir kısmı dışında tüm mekanlarda çıtalı ahşap tavan bulunmaktadır. Aynı profilin tekrar edildiği tavanlarda çıtalar; dikdörtgen çerçeveler oluşturacak biçimde çakılmıştır (**şekil 13**). Bu mekanın geri kalan kısmı, Z09 ve Z10 mekanlarında volta döşeme bulunmaktadır (**şekil 14**). 107 numaralı mekanda bulunan mermer kaplamanın desteklenmesi için yapının sadece bu bölümünde farklı bir yapım tekniği tercih edilerek volta döşeme kullanılmıştır. Volta döşemenin oluşturulması için, kuzeydoğu güneybatı doğrultusunda uzanan 5 tane volta kemeri kullanılmıştır.

Ahşap tavan çıtalarında ve ana kaplama tahtalarında yer yer çatlaklar bulunmaktadır. Yapının tümünün öne eğilmiş olması döşeme kesitlerini zorladığından, çatlakların boyutları özellikle kuzeydoğu cephesi yönünde büyümektedir.

Şekil 11. Z07 Mekanı, Kuzey Yönüne Bakış

Şekil 12. Zemin Kat Restitüsyon Planı

1. KAT

A bloğa biri kuzeybatı, diğeri güneybatı cephesinde olan iki farklı girişle ulaşılmaktadır. (şekil 13, 14) Kuzeybatı cephesinde bulunan girişten ulaşılan holden(107), kuzeydoğu yönünde bulunan bir odaya (106) ve güneybatı yönünde bulunan bir helaya(108) ulaşılmaktadır. Bu holden geçilerek ulaşılan ana hol(101) ise, güneybatı cephesinde bulunan girişten girildiğinde doğrudan ulaşılan mekandır (101) (şekil 17). Bu mekanının kuzeydoğusunda üç oda(105, 102, 103) vardır. Bunlardan ortada olan(102) cumbalıdır. Kuzeybatı yönündeki oda(105) ise içinde bulunan özgün dolapla farklılaşmaktadır.

Ana holde(101), mekanın güneybatı cephesine bitişik, 2. kata ulaşan iki adet merdiven bulunmaktadır. Bunlardan kuzeybatı yönünde olanının özgün bir merdiven olduğu anlaşılmaktadır (şekil 18). Ancak güneydoğu yönünde bulunan diğer merdivenin sonradan eklendiği görülmektedir. Bu merdivenin etrafı ahşap panellerle kapatılmış, ana holde başka bir mekan oluşturulmak istercesine, bir giriş holüne dönüştürülmüştür. 2. katta bulunan ana hol bölücü bir panelle iki farklı mekana ayrılmıştır. Bu mekanlardan birine özgün merdivenle ulaşılırken, diğerine sonradan eklenen ikinci merdivenle ulaşılmaktadır.

101 mekanında güneydoğu yönünde ilerlendiğinde küçük bir hole(118) ulaşılmaktadır. Bu holde; güneydoğu yönünde, zemin kata inişte kullanılan merdivene ulaşmak için bir kapı, 2.kata ulaşmak için kullanılan merdiven (şekil 19) ve bir hela (117) bulunmaktadır. Kuzeydoğu yönünde ise bu katın 5. odası(104) vardır. Güneybatı yönünde tek katlı blok ile bağlantı sağlayan ve sonradan açıldığı anlaşılan bir kapı görülmektedir. Bu katın yüksekliği ortalama 365 cm.dir.

Şekil 13. Zemin Kat Ahşap Çıtalı Tavanlarından Bir Örnek (Mekan; Z03)

Şekil 14. Volta Döşemenin Bir Kısım (Mekan; Z11)

Ana kütlenin güneybatı yönünde bulunan ve sadece zemin katta yapıya eklenmiş olan bloklar da kendi içlerinde bölünerek irili ufaklı mekanlar meydana getirmişlerdir. Bunlardan bazıları sonradan bölünen mekanlardır.

2. KAT

Yapının özgün durumunda bütünleşik bir mekan ifadesi bulunan bu katın ana holü günümüzde bölücü bir panel ile ikiye ayrılmıştır. Böylece iki ayrı daire biçiminde çalışan bir mekansal kurgu elde edilmiştir. 1.katta bulunan ana hol üst kattaki daireler için bir dağılım mekanı haline gelmiştir. (şekil 20,21)

1. katta 118 numaralı holde bulunan özgün merdiven ile çıkıldığında; 2. katta küçük bir hole (212) ulaşılmaktadır. 212 numaralı hol merdiven boşluğundan sonradan eklenen bir panelle ayrılmıştır. Bu holün güneybatısında bir hela (213), kuzeydoğusunda bir oda(205) ve kuzeybatısında 2. katın ana holü(201) bulunmaktadır. Yukarıda da sözü edildiği gibi bu hol bölücü bir panelle iki mekana ayrılmıştır. Holün kuzeydoğusunda iki oda(203, 204) bulunmaktadır. Bunlardan kuzeybatı yönünde olan(203) cumbalıdır. 203 numaralı oda da ahşap bölücülerle iki mekana ayrılmıştır. 201 numaralı holün güneybatı duvarına bitişik, 1. kattan 2. kata ulaşmak için yapıya geç dönemde eklenmiş bir merdiven bulunmaktadır. Aynı yönde sonradan eklenen ahşap bölücülerle oluşturulmuş bir de mutfak bulunmaktadır (şekil 22).

1. katta ana holün kuzeybatısında bulunan merdiven ile 2. katın diğer bölümüne ulaşılmaktadır. Burada bulunan holden (211) kuzeydoğuda bir odaya (206),

Şekil 15. 1. Kat Rölöve Planı

Şekil 16. 1. Kat Restitüsyon Planı

kuzeybatıda ise başka bir hole (209) geçilmektedir. 209 numaralı holün güneybatısında bir hela (210), kuzeydoğusunda bir oda (207) ve kuzeybatısında içinde mutfak tezgahı bulunan bir mekan(208) bulunmaktadır.

1. ve 2. kat ahşap karkas taşıyıcı üzerine bağdadi duvar tekniği ile inşa edilmiştir. Dış duvarlar ortalama 24, iç duvarlar ise ortalama 19.5 cm genişliğindedir. Yapıda bulunan çeşitli hasarlı bölümlerde yapılan incelemeler yapım sisteminin yanı sıra boyutsal bilgiye de ulaşmamıza olanak sağlamıştır. Yapı, ortalama 20 cm'lik ahşap kirişlerin üstüne döşeme tahtaları, altına da tavan tahtaları çakılmak suretiyle inşa edilmiştir. Taşıyıcı kirişlerin aralarında da döşeme kirişleri mevcuttur.

Duvarlar; boyutları belirlenemeyen dikmeler, payandalar ve boyunduruklar yardımıyla oluşturulmuştur. Dış duvarlar; dıştan kaplama tahtaları ile içten bağdadi çıtası ve kırıklı sıva ile, iç duvarlar ise her iki yönde de bağdadi çıtası ve kırıklı sıva ile kaplanmıştır. Ana kütlede geneline yer yer özgün sıvalı bölümlere rastlamak mümkündür. Bazı bölümlerde özgün sıva dökülmüş ve bağdadi çıtası ortaya çıkmıştır. 102, 206 gibi bazı mekanlarda özgün sıva tamamen raspa edilerek, çimento sıva ile değiştirilmiştir. 205, 204 gibi mekanlarda ise çimento sıvanın üzerine duvar kağıdı kaplanmıştır. Yapı içinde özgün bitiş ile günümüze gelebilmiş tek yer 1. kattan 2. kata çıkan özgün merdivenin boşluğunu oluşturan duvarlardır. Bu duvarlarda özgün kırıklı sıvanın yanı sıra, yapının ilk inşa edildiği döneme ait duvar resimleri de varlıklarını koruyabilmişlerdir. 201, 101, 103, 104 gibi mekanlarda da çok küçük alanlarda izlerine rastlanan bu duvar resimlerinin yapının tümünde uygulanmış olduğu tahmin edilmektedir.

Özgün çift kollu merdivenin üç duvarında da bulunan duvar resimlerinde çiçek

Şekil 17. 101 Mekanı, 1. Kat Ana Holü Batı Yönüne Bakış

motifleri kullanılarak süsleme yapılmıştır (**şekil 23, 24**). Süsleme yapılırken dik-dörtgen çerçeveler oluşturulmuştur.

102 ve 203 mekanlarında cumbadaki eğilmeye bağlı olarak, mekanların kuzey-batı ve güneydoğu yönlerinde bulunan duvarlarının, kuzeydoğu yönlerindeki duvarla kesiştiği noktalarda duvar yüzeyinde derin çatlaklar bulunmaktadır. 203 numaralı mekanda bu çatlakları kapatmak için harçla yapılan dolgular oldukça kötü bir görünüm sergilemektedir.

1. ve 2. katlarda; 107 ve 108 mekanları dışında, ahşap döşeme sistemi kullanılmıştır. 108 numaralı mekanda, zemin kattan volta kemerleri ile desteklenen, 74x74 boyutlarında plakalar halinde bulunan, mermer döşeme kaplaması kullanılmıştır. Bu mermer plakalarda çeşitli boyutlarda çatlaklar ve malzeme kayıpları mevcuttur.

Ahşap döşeme sisteminin yönleri ve hasarlarıyla detaylı bir biçimde ortaya konulduğu, 1. ve 2. kat döşeme planlarındaki bilgiler burada özetlenecek olursa; döşeme tahtalarının genişliği 23-25 cm aralığında oynamaktadır. Döşeme tahtalarının boyları ise içinde bulundukları mekana göre değişmekle birlikte genellikle tam boy olarak kullanılmışlardır. Oldukça geniş açıklıklar olan 101 ve 201-211 mekanlarında en çok, ortalama 470 cm'lik parçalar halinde bulundukları gözlenmiştir. Döşeme tahtaları ana taşıyıcı kirişlerin bittiği kotta sisteme bağlanmıştır. Buradan döşeme kirişlerinin, ana kirişin üzerinde değil, aralarında tayin edildiği anlaşılmaktadır. Ortalama 2 cm kalınlığındaki döşeme tahtaları birbirlerine, yarım kenetli geçme sistemiyle sabitlenmişlerdir.

Döşeme tahtalarında görülen en önemli bozulma bakımsızlık nedeni ile renk değişimidir. Yer yer kılcak çatlaklar ve delikler de bulunan döşeme tahtalarında, kurtlanmaya bağlı aşınmaya geniş oranda rastlanmamıştır.

Şekil 18. 101 Mekanı, Güney Duvarı, Batı Yönünde Bulunan Merdiven

1. ve 2. katta, ahşap tavanların genel nitelikleri benzerlik göstermektedir. Tavanlar, benzer ve çoğu yerde aynı, 9 cm genişliğinde tavan profili ile dikdörtgen çerçeveler oluşturacak şekilde tasarlanmıştır (**şekil 25**).

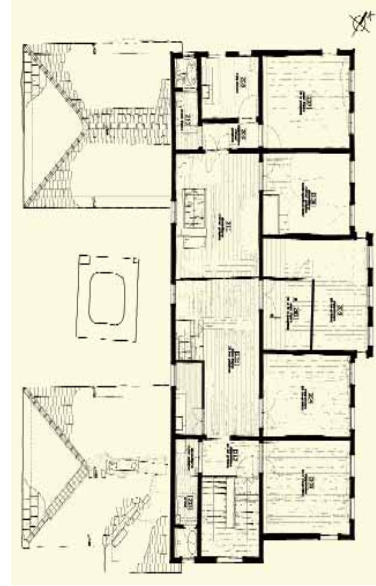
2. katta bulunan 201-211 (özgün durumunda bütünleşik mekan) ve 202-203(özgün durumunda bütünleşik mekan) mekanlarında tavanlar genele göre farklı biçimlenmiştir. 201-211 numaralı mekanlarda bulunan tavanda yapının genelinde kullanılan tavan profilleri, ortada iç içe iki yıldız biçiminde bir göbek oluşturacak şekilde bir araya gelmiştir (**şekil 26**). Ancak bu farklı göbek süslemesi, mekanın ahşap bir bölücü ile tam da göbeğin ortasından geçecek şekilde ayrılmasıyla, tam olarak algılanamamaktadır. 202-203 numaralı mekanlarda bulunan tavanda ise yapının başka hiçbir yerinde kullanılmayan, tavan profilleri ile farklı bir tavan süslemesi oluşturulmuştur. Yassı profiller, kenarları pahlı dörtgen ve kareler biçiminde bir araya getirilmiştir (**şekil 27**). Bu tavanın kenar profili de özellikle dişli frizlerle farklılaşmaktadır.

CEPHELER

Yapının zemin katı kargir malzeme ile inşa edildiğinden bu katta cephe anlayışı üst katlara göre farklıdır. Parselde bulunan eğim nedeni ile oluşan set, zemin katta sadece kuzeydoğu ve güneydoğu yönlerinde cephe açılmasına olanak sağlamıştır. Kuzeydoğu cephesinde giriş kapısına göre simetrik olan cephe düzenini sonradan açıldığı düşünülen kapı bozmaktadır. (**şekil 28**) Cephenin ortasında bulunan tarihi giriş kapısının güneydoğusunda 5 tane basık kemerli pencere (**şekil 29**), kuzeybatısında ise 4 basık kemerli pencere ve bir tarihi niteliği olma-

Şekil 19. 2. Kata Çıkmak İçin Kullanılan Özgün Merdiven

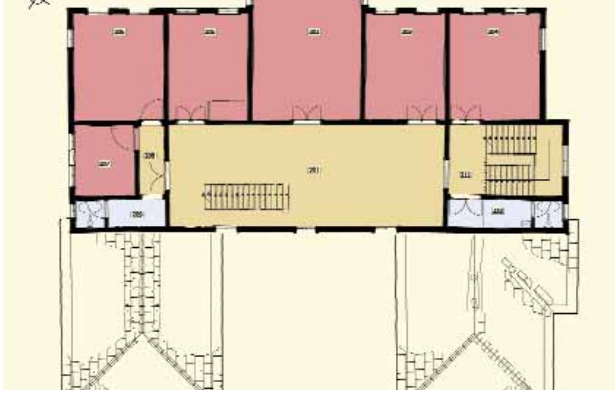
Şekil 20. 2. Kat Rölöve Planı

yan kapı bulunmaktadır. Pencereilerin tümü çift kanatlıdır. Kagir basık kemerli kısım, basık kemerli doğrama ile bütünleşmiştir.

Pencereler demir parmaklıklar ile korunmaktadır (**şekil 30**). Parmaklıklar altta ve üste iki kıvrık dal motifinin kafa kafaya vermesiyle oluşan alan içinde, dairesel kesitli demir çubukların düşey olarak yer almasıyla oluşturulmuştur. Giriş kapısının iki yanında bulunan motifli demir lambalıklar da cephenin tarihi niteliğini yansıtmaktadır (**şekil 31**). Bu lambalıklarda dikkat çeken en önemli nokta ejderha motifi kullanılmış olmasıdır. Lambalık temel olarak; ağzından ateş çıkan bir ejderhanın kuyruğunun kıvrılarak uzaması, birbirine dolanması ve bazı uçlarda bitki motifleriyle son bulması fikri ile biçimlendirilmiştir. Lambalık duvara sağlam bir biçimde ankre edilmiştir.

Bu katın kuzeydoğu cephesinde; yer yer sıva dökülmeleri, zeminden başlayarak ilerleyen rutubet izi, zaman içinde yapılan farklı renkte boyaların kabarması, genel olarak alacalı bir görünüm başlıca hasarlardır. Ayrıca pencere demir korkuluklarında pas izleri görülmektedir. Kuzeydoğu cephesinin kuzeybatı bölümünde bulunan dört pencere; metal telle kapatılmış, denizlik seviyesinde harç ve köpük ile doldurulmuştur. Cephede sonradan açılan kapının üzerinde bir dönem var olduğu anlaşılan ondülin saçığının cepheye tespit edilmesi sırasında da yapıya hasar verilmiştir. Özgün giriş kapısında bir miktar eğilme, kilit ve kol aksamında parça kaybı gözlenmiştir.

Bu katın güneydoğu cephesinde yoğun olarak yüzeysel bozulma ve sıva dökülmesi saptanmıştır. Ayrıca duvarın alt tarafında daha yoğun olmak üzere rutubet izi mevcuttur. Bu cephede bulunan iki pencereden birinin, demir korkuluğuna ait bir eleman yok olmuştur. Özgün olup olmadığı tam anlaşılamayan bahçeye

Şekil 21. 2. Kat Restitüsyon Planı

çıkış kapısında kırıklar ve uyumsuz onarımlar bulunmaktadır. Bu kapının yanında iki adet baca deliği açılmıştır.

Şeyh dairesinin zemin 1. ve 2. kat cephelerinin tümünde ahşap kaplama tahtaları kullanılmıştır. Bu tahtaların boyutları ortalama 24.5 cm'dir. (Şekil 32) Cumbanın bulunduğu kuzeydoğu cephesi, İstanbul Boğazı'na ve Azîz Mahmut Hüdâyî Külliyesi'ne açılım verdiği için olsa gerek en çok pencerenin bulunduğu cephedir. Cumba üzerinde her iki katta da üçer tane dikdörtgen, giyotin açılımlı pencere bulunmaktadır. Cumbanın iki yanındaki cephe parçaları da simetrik dörder pencere ile dışa açılmaktadır (Şekil 33,34). Bu cephe parçalarından kuzeybatı yönünde olanın tüm pencereleri özgün giyotin açılımlı biçimlerini koruyabilmişlerdir. Ancak güneydoğu yönündeki cephe parçasının, 1. katındaki dört pencereden biri, 2. katındaki pencerelerin ise tümü çift kanatlı pencereler ile değiştirilmiştir. Bu değişim sırasında tuğla ile dolgu yapılmış, denizlikler ve altları çinko ile kaplanmıştır. Özgün durumunu koruyan pencerelerin bir bölümünde pervazlar düşerek yok olmuştur.

Özgün durumunda yapının tümünde döndüğü anlaşılan ahşap kat silmesi de en çok bu cephede gözlenebilmektedir. Buna rağmen bu silmenin ancak %50'si kalmıştır. Geri kalan bölümü zaman içinde düşerek yok olmuştur. Silmenin düştüğü yerler başta olmak üzere cephenin çeşitli yerlerinde, kaplamaların tamamen yok olması ile geride, dikmeler, payandalar ve içeriden yapılan bağdadi örgüsü görünür duruma geçmiştir. Düşeyde de cephede bitişlerini vurgulamak için yapıya eklenmiş olan pervazın ancak bir bölümü günümüze gelebilmiştir.

Bu cepheye kütleli olarak bakıldığında, cumbanın ortadan öne doğru sarktığı yapılan ölçümlerden ve kaplamalarda görülen sehinden anlaşılmaktadır. Ayrıca cumbanın kuzeybatısındaki cephe parçası yine kuzeybatı yönünde üst tarafından eğil-

Şekil 22. 201 Mekanında Mutfak Olarak Kullanılmak Üzere Ayrılmış Kısım

miştir. Pencereilerin tümü yatayda ve düşeyde çeşitli eğilmelere maruz kalmıştır.

Kuzeybatı cephesi, kuzeydoğu cephesine göre daha iyi durumdadır ancak burada da tek tek elemanlar ele alındığında yatay ve düşeyde çarpıklıklar görülmektedir (şekil 35). Üst katta bulunan pencerelerin tümünün pervazları yok olmuştur. Bu cephede bulunan kapının pervazı ve kanatlarında eğilmeler vardır. Zemin katta bulunan pencere korkulukları paslanmıştır. Ayrıca bu cephede su ve elektrik tesisatı için gerekli araçların ve kabloların tespiti sırasında cepheye zarar verilmiştir. Kat silmesinin ancak bir bölümü görülmektedir. Cephede bir de baca deliği bulunmaktadır.

Güneybatı cephesinde zemin katta 101 mekanına doğrudan açılan bir kapı ve bu kapının iki yanında simetrik olarak ikişer pencere yerleştirilmiştir. Üst katta ise üç tane pencere, kapının ve uçlardaki iki pencerenin üzerinde olacak şekilde açılmıştır (şekil 32,36). 1.kattaki pencerelerin tümünün önüne özgün duruma uygun olmayan, korkuluk mahiyetinde ahşap parçaları çakılmıştır. 1. ve 2. katta bulunan pencerelerin bazılarının pervazları yok olmuştur. Giriş kapısının kanatları yatayda ve düşeyde akstan çıkmıştır. Kapının alt bölümü özgün duruma uygun olmayan malzeme ve biçimde tamirat görmüştür.

Cephenin bazı bölümlerinde düşen kaplama tahtalarının yerine tahta parçaları çakılmak suretiyle çeşitli onarımlar yapılmıştır. Çeşitli kabloları, çamaşır iplerini ve su iniş borusunun cepheye tespiti sırasında da cepheye zarar verilmiştir. Ayrıca “C” bloğun çatısını “A” blok güneybatı cephesi ile birleştiği noktada, yalıtımın sağlanması için bir şilte ahşap takozlar yardımı ile sözü edilen cepheye çakılmıştır. Bu cephede kat silmesi tamamen yok olmuştur. Alın tahtası ve derenin ise bir bölümü günümüze kadar ulaşmıştır. Bu cepheye “C” blok çatısın-

Şekil 23. Merdiven Boşluğu Güney Duvarı, Duvar Resmi

Şekil 24. Merdiven Boşluğu Kuzey Duvarı, Duvar Resmi

dan bakıldığında, yapının taşıyıcı sisteminde bulunan eğilmeye paralel olarak, kaplama tahtalarının “S” şeklini aldığı görülmektedir.

Güneydoğu cephesine bakıldığında merdiven boşluğunun yüksek penceresi dikkat çekmektedir (**şekil 37**). Bu pencerenin güneybatı yönünde, gerilerindeki ıslak hacimlere açılan pencereler her iki katta da bulunmaktadır. 1. katta bulunan pencerenin önüne buzdolabı demiri çakılmak suretiyle, korkuluk hissi verilmiştir. Planda görülen 100 cm’lik dış cephede bir kademelenme etkisi vermektedir. Geride kalan kademede, her iki katta birer pencere bulunmaktadır. Kat silmesinin bir bölümünün günümüze ulaştığı cephede, kırma çatının oluşturduğu üçgen alının bitiminde bulunan, alın tahtalarının bir kısmı yok olmuştur.

Ana kütlelerin ahşap cephe bölümleri, kagir olan zemin kattan, tuğla üzeri sıvalı bir silme ile koparılmıştır. Bu silme kuzeydoğu ve güneydoğu cephelerinde bulunmaktadır.

Ahşap cephelerin tümünde kaplama tahtalarında renk kaybı, eğilme, derzlerinde açılma, kırılma, kılcal çatlaklar, parça kopması, yosunlanma gibi hasarlar yer yer rastlanmaktadır.

ÇATI

Üzerine çıkılarak incelenebilen çatının genel olarak, “GUICHARD FRERES SEON ST HENRI MARSEILLE” damgalı Marsilya kiremitleriyle kaplandığı görülmüştür. Yer yer farklı markalarla tadilatlar yapılmıştır. Mahya kiremitlerinde de aynı markaya rastlanmıştır (GUICHARD FRFS ST HENRI MARSEILLE). Mahya

Şekil 25. Dikdörtgen Çerçevelerle Oluşturulan Tavan Süslemesine Bir Örnek (Mekan; 102)

Şekil 26. 201 Mekanı Tarafından Yıldız Göbekli Tavan Süslemesi

kiremitleri tüm mahya boyunca devam etmemektedir. Çeşitli ebatlarda kırık ya da sağlam kiremitler çatının çeşitli yerlerinde gruplandırılmıştır. Çatının iç tarafında bulunan yapı elemanlarında olduğu düşünülen hasarlara bağlı çökmeler, çatı yüzeyine de yansımıştır.

Yapının çatıya çıkan tek bacası oldukça kötü durumdadır. Ayrıca çatının güneybatı yönü kuzeybatı tarafında bulunan güvercinliğin de iyi durumda olmadığı saptanmıştır. Cephe kaplamaları düşen bu eleman, naylon örtüler ve kontraplakla kaplanmaya çalışılmıştır.

MERDİVENLER

Yapıda özgün merdivenin 118 mekanından geçilen çift kollu ahşap merdiven olduğu anlaşılmaktadır. Basamak genişliği ortalama 28 cm, rıht yüksekliği ise ilk kolda ortalama 20 cm, ikinci kolda ise ortalama 18 cm'dir. Basamak boyu ortalama 140 cm'dir. Bu merdivende basamaklarda dairesel kesitli basamak profilleri (**şekil 38**) ve korkuluklar (**şekil 39**) kullanılmıştır. Birinci kolda korkuluk tamamen yok olmuştur. Üst katta sahanlıkta bulunan korkuluklar ise sonradan eklenen ahşap panel nedeni ile geride kalmıştır. Sahanlıkta ise tamamen dolu ahşap bir plaka ile korkuluk oluşturulmuştur (**şekil 40**).

101 mekanında bulunan ve yapıyla aynı dönem içinde; duyulan ihtiyaç neticesinde inşa edilmiş olan merdivende de benzer kesitler ve boyutlarda basamaklar ve korkuluklar kullanılmıştır.

Şekil 27. 203 Mekanında Tavan Süslemesi

DEĞERLENDİRME

Yapının taşıyıcı sistemde yapılan ölçümler sonunda saptanan eğiklikler yapının içsel tehditlerini oluşturmaktadır. Özellikle cumbada ve güneybatı cephesi ahşap kaplamalarında oluşan hasarlar, eğikliğin yapının dışından çıplak gözle de kolayca algılanmasını sağlamaktadır. Ahşap malzemenin eskimesi ve dayanımını yitirmiş olması yapının risk oranını arttırmaktadır.

Belgeleme çalışması sırasında, yapıdan geçirilen E-E ve F-F kesitlerinde, kuzeydoğu ve güneybatı yönlerinde döşemede meydana gelen çökmeler net bir şekilde saptanmıştır. Kuzeydoğu yönünde döşemede, cumbanın bulunduğu 102 mekanında 14 cm ve 203 mekanında 8 cm’lik çökmeler ölçülmüştür. 201 mekanının güneybatı ucu, kuzeydoğu ucundan 15 cm aşağıdadır. Yine 201 mekanında sonradan açılan merdiven nedeni ile döşemenin ortasında da çökme saptanmıştır. (şekil 41,42)

Günümüzde Aziz Mahmud Hüdayî Vakfı’nın “10 yıllık” kiralama yoluyla kullanım hakkına sahip olduğu yapının güvenliği aynı vakıf tarafından sağlanmaktadır. Ancak yapının metruk durumu ve kötü niyetli kişilerin bahçe duvarında alınan tüm önlemlere rağmen içeri giriyor olması nedeni ile yapı tehlike arz etmektedir. Özellikle kötü niyetli kişilerin içeride alkol ve sigara kullanıyor olmaları yapının durumunu daha da kritik bir hale getirmektedir.

Tüm bu saptamalar; rölöve projesi ve raporu ile birlikte öncelikle İstanbul Vakıflar Bölge Müdürlüğü’ne ve ardından müdürlük kanalı ile İstanbul III numaralı K.T.V.K. Kurula’na sunulmuştur. Kurul görevlilerinin yerinde yaptıkları in-

Şekil 28. Kuzeydoğu Cephesi Rölöve Çizimi

celemeler ve kurul üyelerinin proje üzerinde görüş belirttiği 20 Nisan 2005 tarihli toplantı neticesinde, yapı hakkında **“yıkılmadan restore edilmelidir”** kararı verilmiştir. Temmuz 2005 itibari ile söz konusu kararın uygulanması için izinlerin alındığı ve uygulamanın başlatılması için gerekli hazırlıkların yapıldığı öğrenilmiştir.

Yapının, inşa edildiği ortamın manevî mirasına uygun bir biçimde onarılması ve yeniden işlevlendirilmesi beklenmektedir. Yapının, “hat, ebru gibi geleneksel sanat kurslarının düzenleneceği, Osmanlı Türkçesi ve mûsiki derslerinin verileceği, ayrıca konferans ve seminer salonları olan”, bir sosyal cazibe merkezi olarak Üsküdar ve İstanbul halkına hizmet vermesi planlanmaktadır.

KAYNAKLAR

Ayvansarayı Hüseyin Efendi, Hadikatü'l Cevami, İstanbul Camileri ve Diğer Dini Sivil Mimari Yapılar, Latin Alfabesine Aktaran Ahmet Nezih Galitekin, İşaret Yayınları, İstanbul 2001., s.607.

Eyice, Semavi. 1995. Düünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi, Azîz Mahmut Hüdâyî Külliyesi Maddesi, 1. cilt, s.510, İstanbul.

İşli, Esin Demirel. 1998. İstanbul Tekkelerinin Mimarisi, Eklentileri ve Restorasyonu, YTÜ Fen Bilimleri Enstitüsü, İstanbul.

Tanman, Baha. 1990. İstanbul Tekkelerinin Mimari ve Süsleme Özellikleri Tipoloji Denemeleri, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. İstanbul.

Tanman, Baha. 1991. DİA, Azîz Mahmut Hüdâyî Külliyesi Maddesi, 1. cilt, s.340. İstanbul.

Yılmaz, Hasan Kâmil. 1980. Azîz Mahmut Hüdâyî ve Celvetî Tarikatı, Marmara Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları No:10, İstanbul.

DİPNOTLAR

¹ Hasan Kâmil Yılmaz, Azîz Mahmut Hüdâyî ve Celvetî Tarikatı, Marmara Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları No:10, İstanbul 1980, s.151.

² Hasan Kâmil Yılmaz, a.g.e., s. 246

³ Baha Tanman, Azîz Mahmut Hüdâyî Külliyesi Maddesi, DİA, I, 340

⁴ Ayvansarayî Hüseyin Efendi, Hadikatü'l Cevami, İstanbul Camileri ve Diğer Dini Sivil Mimari Yapılar, Latin Alfabesine Aktaran Ahmet Nezih Galitekin, İşaret Yayınları, İstanbul 2001., s. 607.

⁵ Baha Tanman, İstanbul Tekkelerinin Mimari ve Süsleme özellikleri Tipoloji Denemeleri, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1990, s. 316.

⁶ Baha Tanman, a.g.e., s. 317

⁷ Baha Tanman, Azîz Mahmut Hüdâyî Külliyesi Maddesi, DİA, I, 341

⁸ Baha Tanman, İstanbul Tekkelerinin Mimari ve Süsleme özellikleri Tipoloji Denemeleri, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1990.

⁹ Esin Demirel İşli, İstanbul Tekkelerinin Mimarisi, Eklentileri ve Restorasyonu, YTÜ Fen Bilimleri Enstitüsü, 1998, İstanbul, s. 16.

¹⁰ Esin Demirel İşli, a.g.e., s. 16.

¹¹ Semavi Eyice, Düünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi, Azîz Mahmut Hüdâyî Külliyesi Maddesi, c. I, s. 510

Şekil 29. Zemin Kat Kuzey Cephesi, Doğu Yönü

Şekil 31. Zemin Kat Giriş Kapısının İki Yanında Bulunan Lambalıklar

Şekil 30. Zemin Kat Basık Kemerli Pencere ve Demir Parmaklıkları

Şekil 32. Güneybatı Cephesi Rölöve Çizimi

Şekil 32. Güneybatı Cephesi Rölöve Çizimi

Şekil 34. Kuzeydoğu Cephesi Doğu Yönü

Şekil 35. Kuzeybatı Cephesi Üst Tarafı Genel Görünümü

Şekil 36. Güney Cephesi Genel Görünümü

Şekil 37. Güneydoğu Cephesi Genel Görünümü

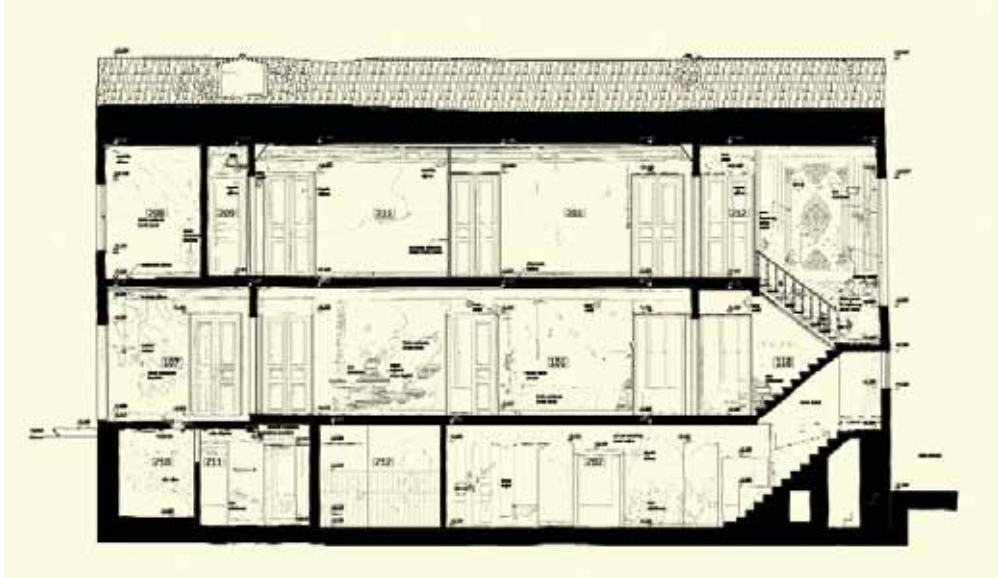
Şekil 38. Özgün Merdiven, Basamak Profili

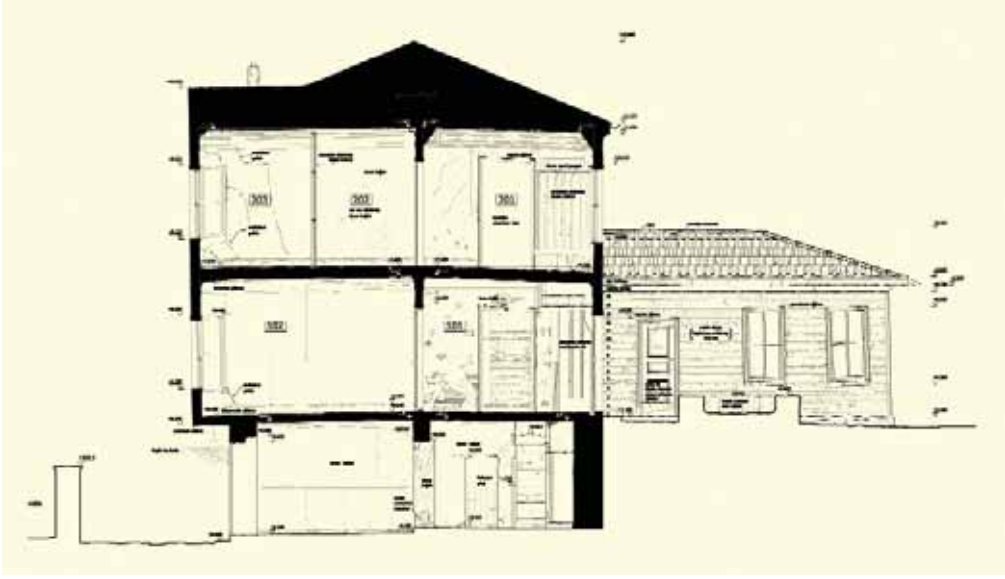
Şekil 39. Özgün Merdiven, Korkuluklar

Şekil 40. Özgün Merdiven, Sahanlıkta Bulunan Korkuluk

Şekil 41. Boy Kesit Rölöve Çizimi

Şekil 42. En Kesit Rölöve Çizimi

Hazret-i Hüdâyî Âsitânesi`nin Hazâiresini Ziyâret

M . C E M A L Ö Z T Ü R K
Araştırmacı - Yazar

Komşuluk dinimizce üzerinde durulan önemli konulardan birisidir. Öyle ki, atasözü ve deyimlerimize dahi, “ahretlik”, “ev alma komşu al”, “kötü komşu insanı ev sahibi yapar” gibi ifadeler oluşmasına sebep olmuştur.

Hatta kabir komşuluğunun da etkili olacağına dair gelen haberler ise İslamiyet’in Medine devrinden itibaren şehidlik ve şehir mezarlıklarının önemini artırmıştır diyebiliriz. Şehidlik ve mezarlıkların başında ise Ravza-i Mutahhara denilen Efendimiz (sallallahu aleyhi ve sellem)`in ve Hz. Ebubekir ve Hz. Ömer (r.a.)`in kabir-i şerifleri, Hz. Hatice validemizin medfun bulundukları Mekke`deki Cennetü’l-Mualla, ehl-i beytten ve ashabtan bir çok zatın medfun oldukları Medine’deki Cennetü’l-Baki kabristanları ile Hz. Hamza (r.a.)’ın medfun olduğu Uhud Şehidliği gelmektedir.

Efendimiz (sallallahu aleyhi ve sellem)`in hayatında başlayan İslam fetihleri ile ashab-ı kiram efendilerimiz (r.a.) gittikleri coğrafyada ya şehid olarak veya vefat ederek gömülmeleriyle o beldelelerde mezarlıklar teşekkül etmeye başlamıştır.

Keza tabiinden başlayarak günümüze kadar hayatlarında insanlarca örnek olarak tanınan kişilerin kabirlerinin etrafı kendilerini sevenler tarafından gömülme istenilen başlıca yerler olmuşlardır.

İstanbul’un da 857/1453 tarihinde Fatih Sultan Mehmed tarafından fethedilmesinden sonra Fatih’in hocalarından Akşemseddin hazretleri tarafından keşfedilerek bulunan Hz. Halid bin Zeyd Eba Eyyube’l-Ensari(r.a.)’ın kabri etrafında Eyyub Sultan kabristanı ve daha sonra da Karacaahmed, Merkez Efendi ve Yahya Efendi kabristanları insanların gömülmek istedikleri mezarlıklar olmuşlardır.

Cami ve tekkelerin banileri, genelde bu binaların kible cihetine defnedilerek hazirelerin oluşmasına sebep olmuşlardır. Üsküdar’da mevcut 92 cami ve 44 tekkenin hemen hepsinin ufak-büyük bir haziresi mevcuttur. Yedisi asitane olan

1.a Şeyh Mustafa Efendi (1188-1774)

Bursalı Mehmet Tahir bey

kırkdört tekkenin ekserisinde az-çok kayıplar sözkonusudur. Kiminin binası yıkılmış, haziresi kalabilmişken, kiminin haziresinin yerinde dahi yeller esmektedir. Tabi bu tabir eskilere aittir. Günümüzde taşları yok olan mezarların ve ne yazık ki, ortadan kalkan türbelerin üzerine bir yolunu bulan hemen apartman yapabilmekte, bir kısmı park, bir kısmı başka binalar olan mezarların yerinde insanlar yaşayabilmektedirler!!!

Hz. Hüdâyî'den evvelki ve sonraki pirlerin kabirleri öncelikle türbe, etraflarındaki arazinin imkan verdiği nisbette de mezarlık halini almıştır. Hz. Hüdâyî Âsitânesi, haziresiyle günümüze intikal edebilen tekkelerden biridir.

AZÎZ MAHMUD HÜDÂYÎ sempozyumu vesilesiyle Hz. Hüdâyî Âsitânesi'nde medfun ve mezar taşları mevcut olan kişilerden bazılarını tanıtmak istedik.

Bizden evvel hazireler üzerine çalışan Cemaleddin Server Revnakoğlu (ö.1968) ve Mehmed Mermi Haskan (ö.2003?)'ı burada rahmetle anıyorum.

N. Nermi Haskan hazırladığı Yüzyıllar Boyunca Üsküdar Tarihi'nde Hz. Hüdâyî Âsitânesi'nin haziresinde ikiyüz kadar mezarın kimlere ait olduğunu kaydetmiştir. Ama bunların pek azının fotoğraflarını vermiş, mezartaşı metinlerinin ise genelde kısaca kimlere aid olduğunu belirtip, metni tam olarak vermemiştir.

Tebliğimizi hazırlarken hazirenin tamamını gözden geçirdik ve tebliğin hacmine göre bir seçme yapmağa çalıştık. Zira ikiyüz civarında mezartaşının okunması ve fotoğraflanması ancak kitaplık bir çalışma olabilir, diye düşündük.

Hz. Hüdâyî türbesinde, Hz. Hüdâyî'den başka ailesi medfunken hazirede Âsitânesi'nde şeyhlik yapanlar, hanım sultanlar, devlet ve ilim adamları ile bazı hanımlar defnedilmişlerdir. Dolayısıyla toplumun her kesiminden insanın Hz. Hüdâyî'ye komşu olmak istedikleri anlaşılmaktadır.

Hz. Hüdâyî Âsitânesi'nde, Hz. Hüdâyî türbesinden başka Ehl-i cennet Mehmed Efendi, Kanuni Sultan Süleyman'ın torunu ve Hz. Hüdâyî'nin eşi Ayşe Sultan, IV. Murad'ın torunu Fatma Hanım Sultan, Sadrazam Halil Paşa, Civankapıcı Mehmed Paşa ve Lütü Ağa türbeleri bulunmaktadır. Sadrazam Rusçuklu Hasan Paşa ise sade bir kabirde yatmaktadır. Osmanlı şeyhülislamlarından Mehmed İzzet

1.b. Mahmud Gülşen Efendi (1341-1923)

Efendiler de burada medfundur. Âsitâne şeyhlerinin yirmidört tanesinin, ondört tanesi hazirede gömülüdür. Ayrıca Türkiye Cumhuriyeti'nin kurucusu Halaskâr-gâzî Mustafa Kemal Atatürk'ün hocalarından ve Osmanlı Müellifleri isimli eserin müellifi Bursalı Mehmed Tahir Bey'in ve son devrin meşhur şeyhlerinden Ünsi Hasan Efendi Tekkesi şeyhi, Kadiriyye'den İzzî Efendi'nin de mezarları buradadır.

Haziredeki mezartaşlarını beş grupta tasnif ettik. Bu gruplar, meşayih (şeyhler), ulemâ (âlimler), ricâl-i devlet (devlet adamları), hanımlar, orijinal boyalı taşlar ve hazireden bazı görünümeler.

Meşayih kısmında, asitane postnişinlerinden Mustafa Efendi ve Mehmed Gülşen Efendi ile Ruşen Efendi'nin torunu Mehmed Şemseddin Efendi ile türbedar ve asâdâr Kâmil Dede'nin mezartaşları bulunmaktadır.

Ulema kısmında, Ruşen Efendi'nin oğlu müderris Mehmed Ziyaeddin Efendi, Kazasker Arabzade Mehmed Amir Efendi, Derviş Ali Rıza Efendi ve İmam Abdullah Efendi'nin mezartaşları bulunmaktadır.

Rical-i devlet (devlet adamları) kısmında, Seyyid Mahmud Efendi, İbrahim Münir Beyefendi, Yaverandan Ali Kırat Paşa, Müşir Manastırlı İbrahim Paşa ve Kapıcılar Kethüdası Osman Efendi'nin mezartaşları yer almaktadır.

Hanımlar kısmında da Fatıma Şems-i Nur Hanım, Fatıma Edibe Hanım, Aişe Behiye Hanım, Feride Hanım ile Şerife Nefise Hanım'ın mezartaşları vardır.

Orijinal boyalı taşların ikisi baş, ikisi ayak taşıdır. Bu taşların boyalı olmaları, zamanında taşların boyandıklarını göstermeleri bakımından bizce önemlidir.

Hazireden bazı görünümeler kısmında ise, orijinal desenler yapılan taşlardan bir demet sunmak istedik.

NOT; son olarak vaktiyle hazırladığım bir raporu buraya kaydetmek istiyorum.

1) İstanbul'un Karacaahmed, Edirnekapi, Merkez Efendi, Eyüb Sultan, vs. yerlerindeki câmi ve dergâhlarının bir kısmında hazireler vardır.

2) Sahâbe ve ni'me'l-ceyş kabirlerinin bir kısmı ta'mir edilmiştir.

1.c. Mehmed Şemseddin Efendi

- 3) 450 civârındaki dergâhın ancak 100 kadarını hazîresi kalabilmiştir. (Dersâ-âdet Dergâhları.M.Özdamar.)
- 4) İstanbul Türbeler Müdürlüğü, kendisine bağlı bazı hazîrelerin envanterini hazırlamıştır.
- 5) Fâtih Belediyesi, ilçesindeki 27 hazîrenin etrafının duvarını çevirmiştir
- 6) Eyüb Belediyesinin hazîreleri, İstanbul Belediyesi tarafından yaptırılmıştır.
- 7) Vakıflar Müdürlüğünün bünyesindeki, Târihi Mezar Taşlarının Onarım Eki-bi 1985'lerde lağvedilmiş, bu ekipten iki kişinin hayattan olduğu öğrenilmiştir.
- 8) İsmâil Fâzıl Ayanoglu'nun, Vakıflar Dergilerin'deki makâleleri ve müdürlük arşivinde olduğu bilinen fotoğrafları ile bir çok kitap ve makâleler, İstanbul Mezarlıklarını muhtelif yönlerden tanıtmaktadır.
- 9) Kanaâtımızca ilgili eserler ve yapılmış araştırmalar toplanarak, yapılanlar ve yapılacaklar dikkatlice planlanmalıdır. (Bir misal olmak olmak üzere, Kültür Bakanlığınca bastırılan; Mezar-Mezarlık Ve Mezar Taşları Üzerine Bir Bibliyografya Denemesi, Ankara 1989)

Haziredeki Mezar Taşlarının Okunuşları;

1) MEŞAYİH (ŞEYHLER)

1.a.)HU

Hazret-i Hüdâyî kuddise sirruhu'l-âli
Asitane-i feyz-i aşiyanelerinde
Piraye-i makam-ı meşihat iken irtihal-i
Dâr-ı cemâl eden kutb-u daire-i
Velâyet evc-i ala-yı keramet umdetü'l-
Vasilin pişüva-yı ehl-i yakın

1.d. Mehmed Kâmil Efendi

Mürşid-i âgah, ârif-i billah şeyh
Mustafa Efendi hazretlerinin
Ruh-i şerifiçün el-fatiha
Sene 1188/1774

1.b.) HU

Âsitane-i Hazret-i Pir Hüdâyî
Kaddesallahu sirruhu'l-ali
Seccade-nişîni ve mülga
Meclis-i meşayih reisi iken
İrtihal-i dâr-ı beka eden
Es-seyyid eş-şeyh el-hac
Mehmed Gülşen Efendi
Ruhîçün rızaen lillahi teala
El-fatiha
Sene 1341/1923

1.c.) HÜVE'L-BÂKİ

Mudanyalızade merhum eş-şeyh
Ruşen Efendizade
Şeyh Abdullah Efendi
Mahdumu genc iken
İrtihal-i dar-ı beka eden
Müderrisin-i kirâmdan
Merhum ve mağfurun leh
Mehmed Şemseddin Efendi
Ruhîçün el-fatiha
Sene 1248/1828

2.d. Ali Rızâ Efendi

1.d.) YA HU

Kutbü'l-ârifin gavsü'l-vâsılın
Es-seyyid eş-şeyh Azîz Mahmud Hüdâyî kuddise sirruh
El-ali hazretleri dergah-ı şerifi türbedarı
Ve asadarı merhum ve magfurun leh
El-muhtac ila rahmet-i Rabbihi'l-gafur
El-hac Mehmed Kâmil Dede Efendi'nin
Ruh-i şerifi için rızaen lillah el-fatiha
Sene, 1296/1880

2) ULEMA (ALİMLER)

2.a.) EL-BÂKİ HÜVALLAH
Hazret-i Hüdâyî kuddise sirruhu'l-aziz
Hazretlerinin bendelerinden
Merhum ve mağfur el-muhtâc ila
Rahmet-i Rabbihi'l-Gafur, Sultan
Selim Han Camii Şerifi'nde
İmam-ı evvel el-hac Abdullah
Efendi, ruhiçün rızaenlillah
El-fatiha, sene 1198/1783

2.b.) HÜVE'L-HAYYÜ'L-BÂKİ

Âsitâne-i aliye-i Hazret-i Hüdâyî'de
Seccade-nişîn olan Mudanyalı
Zade Şeyh Mehmed Ruşen Efendi
Merhumun oğlu Edirne
Müderrisininden es-seyyid Mehmed

3.a. Seyid Mahmud Efendi

Ziyaeddin Efendi'nin ruhiçün
Fatiha, sene 1233/1819

2.c.) HÜVE'L-BÂKİ

Fukara-yı Tarikat-ı
Aliyye-i Celvetiyye'den
Sabıka Rumeli
Kazaskeri merhum
Arabzade Mehmed Amir
Efendi ruhiçün
Rızaenlillah el-fatiha
Sene 1288/1874

2.d.) HÜVE'L-HALLÂKU'L-BÂKİ

Sabıka müsteşar-ı meşihat-ı ulya
Merhum ve mağfurun leh
Sudur-u a'zamdā Kayserili
El-hac hafız Derviş
Ali Rıza Efendi'nin ruhiçün
el-Fatiha, sene 1318/1903

3) RİCAL-İ DEVLET (DEVLET ADAMLARI)

3.a.) Merhum ve mağfur
İla rahmet-i Rabbihi'l-Gafur
Es-seyyid Mahmud Efendi

4.a. Şems-i Nur hanım

Ruhiçün, el-Fatiha
Sene 1158/1744

3.b.) HÜVE'L-HAYYÜ'L-BÂKİ

Tuğra
Müderrisin-i kiramdan Nazif
Efendi'nin mahdumu
Cennetmekan, merhum ve mebrur
İbrahim Münir Beyefendi'nin ruhiçün
el-Fatiha, sene 1230/1810
Yevm-i sebt, 12 şevval

3.c.) HÜVE'L-BÂKİ

Yaverân-ı Hazret-i
Şehriyari ferikandan
Ali Kırat Paşa'nın
Ruhuna rızaenlillahi
Teala, el-Fatiha
Sene 26/Şevval/1320/1905

3.d.) Müşiran-ı A'zam-ı Saltanat-ı

Seniyyeden, Manastırlı Gazi
İbrahim Paşa'nın ruh-i pakine fatiha
Sene, 11/Safer/1333-9
Kanun-ı evvel/1335/1917

3.i. Mehmet Ârif Efendi

3.e.) HÜVE'L-BÂKİ

Hala Sivas valisi
Vezir-i mükerrem Seyyid Ahmed Paşa
Hazretlerinin Kapıcılar
Kethüdası, merhum ve mağfur
el-Muhtâc ila rahmet-i Rabbihi'l-Gafur
es-Seyyid el-hac Osman Ağa, ruhuna
(el-Fatiha, sene ?)

4) HANIMLAR

4.a.) HÜVE'L-BÂKİ

Esbak Bahriye yoklamacısı
Merhum Raşid Efendi'nin
Halilesi ve hâlâ yoklama
Kalemi müdiri Behaüddin
Efendi'nin validesi merhume Fatıma
Şems-i Nur hanımın ruhuna el-Fatiha
1302/1886

4.b.) HÜVE'L-HALLAKU'L-BÂKİ

Moravi merhum
El-hac Medar Bey'in
Kerimesi merhume
Ve mağfurun leha
El-hacce Fatıma Edibe hanımın
Ruhîcün el-Fatiha
Sene fi 11 Muharrem 1252/1832

4.c.) HÜVE'L-BÂKİ

Mevali-i fihamdan
Rusçuklu Hasan Paşa
Zade es-seyyid Ahmed Haydar
Beyefendi'nin halilesi
Merhume ve mağfurun leha
Aişe Behiye hanım, ruhiçün
el-Fatiha
Sene 1248/1828

4.d.) ALLAH

Bu cihan bağına geldim bir mürüvvet görmedim
Derdime derman aradım bir devasın bulmadım
Âhile zar kılarak gençliğime doymadım
Çün ecel peymanesi dolmuş muradım almadım
Merhum devletlu Sarım Paşa hazretlerinin
Ahretliği merhume Feride hanım ruhuna Fatiha
Sene 1276/

4.e.) HU

Hazret-i Hüdâyî kuddise sirruh
Hazretlerinin nesl-i pakinden
Tarık-ı Bedeviyeden muhibb-i-aşık-ı
Sadık iken cezbe haliyle
Makber-i Kübra ziyaretleriyle olub
Vasıl-ı murad-ı Hak olan,Mekteb-i
İdadiye Miralayı Ali Bey'in
Zevcesi merhume Şerife Nefise
Dervişe hanımın ruhiçün Fatiha
29 Ramazan 1271

Azîz Mahmud Hüdâyî Türbesinde Bulunan Envantere Kayıtlı Etnografik Eserler*

ERMAN GÜVEN
Araştırmacı - Yazar

Güzel İstanbul’umuzun Osmanlı Devri’nde en dindar insanların yaşadığı ve en çok camii ile mescidi bulunan semtlerinden birisi de Üsküdar’dır. Tarihî İstanbul suru içindeki semtlerin ve Galata gibi diğer en önemli yerleşim yerlerinin tam karşısında yer alan konumuyla ve muhteşem deniz manzarası ile dünyada eşine az rastlanan güzellikteki Üsküdar’ımızın en tanınmış evliyası şüphesiz Azîz Mahmud Hüdâyî Hazretleri’dir. Bu mübarek tekkeye ait pek çok eser türbe içinde oluşturulmuş depoda bu güne kadar adeta kutsal bir emanet gibi özenle korunarak günümüze ulaşmıştır. Bu türbeye ait eserler türbe envanter defterinde 163 kalemde kayıtlıdır. Zaman içinde bu eserler daha iyi koruma altına alınmak ve bilimsel araştırmacıların istifadesine müze ortamında sunulabilmek maksadıyla İstanbul Türbeler Müzesi Müdürlüğü’nün Sultanahmet Türbesi bitişiğinde bulunan deposuna getirilmişlerdir. Türbedeki demirbaş defterine kayıtlı eser sayısı ise 51 kadardır. Türbe envanter defterinin tek bir numarasına birden fazla eserler kayıt edildiğinden gerçek eser sayısı yukarıda verdiğimiz sayıdan çok daha fazladır. Her yıl yapılan mutad sayımları nedeniyle sandıklar içindeki eserlerin devamlı yer değiştirmeleri sonucunda eserlerin birbirlerine karışmış olduğunu da söyleyebiliriz. Kutu ve sandıklar içinde pek çok el yazması, belgeler, vakıf pusulaları, defterler bulunmaktadır. Bütün bu eserlerden kağıt cinsi arşiv belgesi niteliğinde olanlar şu anda Amerika’da Kuzey Caraloina Üniversitesi’nde görevli Dr. T. Cangüzel Zülfikar hocamız tarafından titizlikle numaralandırılıp tez haline getirildi. Bu çalışmalarından dolayı Cangüzel hocamıza çok teşekkür ederiz. Gerek tarihimizce çok büyük bir öneme sahip büyüğümüz olması ile gerekse günümüzde de kabri, manevi huzur ve şifa arayan insanların ziyaretgahı olarak di-

Resim 1

Resim 2

ni bir cazibe merkezi olmaya devam eden Azîz Mahmud Hüdâyî Türbesi, her geçen gün daha da büyük cazibe merkezi olmaktadır. Depolarında muhafaza edilen bu çok kıymetli ata yadigârı eserleri tanıtmak için Üsküdar'da bir Azîz Mahmud Hüdâyî Hazretleri Müzesinin açılması ve bu eserlerin burada sergilenebilmesi bütün Türk-İslam Sanat Tarihi açısından çok önemli bir kültür hizmeti olacaktır. Bu sayede depo ortamında üst üste istif edilmiş sandıklar halindeki bu eserler modern bir ortamda restore edilip sağlıklı bir hale gelerek sergilenmiş olacaklardır. Yüzyıllardır Azîz Mahmud Hüdâyî Hazretleri Türbesi'nde bu eserlerin korunmuş olması ve türbeye vakfedilenden renkli gazlı mendillerden bir tanesinin bile kaybolmadan muhafaza edilerek günümüze ulaşmış olmasını bu büyük veliye duyulan büyük sevginin ve bizzat Azîz Mahmud Hüdâyî Hazretlerinin bereket ve kerameti olarak değerlendirebiliriz.

1925 yılında tekkelerle birlikte türbeler de kapatılınca türbedeki eserler bir komisyonca sayılarak envantere kayıt edilmiştir. Türbe önce Topkapı Sarayı Müzesi Müdürlüğü'ne daha sonrada Türk ve İslam Eserleri Müzesi Müdürlüğü'nün koleksiyonlarına dahil edilmiştir. 1979 yılından itibaren de İstanbul Türbeler Müzesi Müdürlüğü'ne bağlı bir birim olarak ziyarete açık bir türbedir. Yaptığımız incelemede Türk ve İslam Eserleri Müzesi'nde Azîz Mahmud Hüdâyî Hazretleri dergahından getirilmiş 2733 numaralı envantere kayıtlı Mahmud Celaleddin hattı bir levha bulunmaktadır¹.

Yine Topkapı Sarayı Müzesi'nde de Kutsal Emanetler Bölümünde Şeyh Efendi'nin bizzat kullandığı bir ayakkabısının yer aldığını tespit ettik. Bu eserin de I. Dünya Savaşı sırasında muhtemelen 1915'li yıllarda bir Kabe anahtarı ve paşamak ile birlikte korunması için emaneten Topkapı Sarayı'na getirildiğini ve son-

Resim 3

Resim 4

radan bu eserlerin müze envanterine geçirildiğini görmekteyiz². Ancak Azîz Mahmud Hüdâyî Türbesi'nden başka hangi eserlerin diğer müze envanterine kayıt edildiğini araştırıp bulmak gerekmektedir.

Vakıflar Hat Sanatları Müzesi envanterinde de muhakkak bazı eserler türbemizden müzeye gelmiş olabilir, bütün bu konuları araştırmamız gerekiyor. Türbe envanterine kayıtlı eserleri cinslerine göre ana başlıklar altında incelemeyi daha uygun bulduk. Böylelikle türbedeki sanatsal birikimleri topluca incelemiş olacağız.

1- Kağıt, Kitap, Hat Levhaları Ve Bu Türden Eserler: Türbemizdeki eşyaların çoğunluğunu bu gruptaki eserler oluşturmaktadırlar.

A- Kur'ân-ı Kerîmler: Türbede bulunan pek çok Kuran-ı Kerim'den 21 adet el yazması Kur'ân-ı Kerîm günümüze gelmiştir. Muhtemelen türbedeki daha kıymetli eserlerin şu anda diğer büyük müzelerin envanterlerine kayıtlı olduğunu düşünmekteyiz. Kur'ân-ı Kerîmlerin çoğu 19.-20. yüzyıllara ait eserlerdir. Nitekim bu eserlerin çoğunluğu son döneme ait hat ve tezhipleri içermektedirler.

Resim 1: Envanter defterinin 4. numarasına kayıtlıdır. Fatıha ve Bakara Sureleri tezhiplidir. Zahriye sayfası tezhiplidir ve bu sayfada Refize Sultan tarafından vakıf edildiği kaydı vardır. Hicri 1293 tarihlidir. 15 satırlık nesih yazılıdır. Eserin hattatı Mehmed Behçet olup, ketebe tarihi 282'dir. Resimde eserin Hattı icaze ile yazılmış son sayfası, ketebe sayfası görülmektedir.

Resim 2: Türbe envanter defterinin 9 numarasına kayıtlıdır. Bu eser ketebesiz olmasına rağmen çok okunmaktan yıpranmış ve dağılmış olmakla birlikte 17.-18. y.y. klasik hat ve tezhip özelliklerini taşımakta olup, yazısı da oldukça mü-

Resim 5

Resim 6

kemmel bir nesih hattı içermektedir. Bu nedenle bizce çok önemli bir hattatın eseridir ve hattının ve tezhibinin uzmanlarca karşılaştırılarak eserin değerlendirilmesi gerektiği kanaatindeyim. Her sayfasında 15 satırlık nesih yazı vardır.

B- Vakfiye Kitapları; Osmanlı Devrinde türbeye büyük veya küçük oranda binlerce vakfın yapıldığını biliyoruz. Bu vakıfların bazıları devrinin sanat özelliklerini yansıtan ciltli kitaplardan oluşmuştur.

Resim 3: Türbedeki kitap cinsi eserlerin cilt kapaklarının her birisi Türk ve İslam Sanatları'nın önemli bir kolu olan ciltçiliğimiz açısından da çok önemlidir. Bilhassa vakfiyelerin ciltleri çok özenle hazırlanmış eserlerdir. Türbe envanterinin 117 numarasına kayıtlı ve 37 sayfalık bu eserin içeriği II. Üsküdar Sempozyumu'nda Sayın Prof. Dr. Hasan Kâmil Yılmaz hocamızca anlatılmıştır³.

Resim 4: Envanter defterinde 162 numaraya kayıtlı Halil Paşa'ya ait vakfiye kitabıdır. Kahverengi meşin cilt kapaklı olan eser rika yazısı ile yazılmıştır. Cilt kapaklarının içi ebru ile kaplıdır. Bu vakfiye ve diğer bütün kitapların içi dışı ebrularla kaplı olduğundan bu kitapların tarihlerinden de yararlanılarak Ebru Sanatı'nın gelişimini izlemek ve bu konuda bilimsel bir çalışma yapmak çok iyi olabilir.

Resim 5: Envanter defterinin 161. numarasına kayıtlı bir vakfiyedir. Kırmızı miklepli, meşin ciltlidir. Talik yazı ile yazılmıştır. Tezhipsizdir. Azîz Mahmud Hüdai için vakfiyedir.

Resim 6: Envanter defterinin 137. numarasına kayıtlı bir vakfiyedir. Azîz Mahmud Hüdâyî Hazretleri vakfiyesidir. Tarak ebru ile kaplı bir eserdir.

Resim 7: Envanter defterinin 135 numarasına kayıtlıdır. Vakfiyedir. 1019/1611 tarihli.

Resim 7

Resim 8: Envanter defterinin 131. numarasına kayıtlı başka bir vakfiyedir. Ciltli ve dışı ebru kaplı bir eserdir.

Resim 9: Envanter defterinin 128. numarasına kayıtlı vakfiye kitabıdır. 1244/1828 tarihinde Saliha Hatun'un türbeye yaptığı vakfı olup 48 sayfalık bir eserdir.

Resim 10: Envanter defterinin 127. numarasına kayıtlıdır. Cilt kabı süslü bir eserdir. Mirahor Hasan Ağa'nın H. 1133 tarihli vakfiyesidir.

Resim 11: Envanter defterinin 126. numarasına kayıtlı bir vakfiye kitabıdır. Prof. Dr. Hasan Kâmil Yılmaz hocamız bu eseri II. Üsküdar Sempozyumu'nda geniş olarak tanıtmıştır.

Resim 12: Envanter defterinin 124. numarasına kayıtlıdır. 22 sayfalık bir eserdir. 1073/1662 tarihlidir. Baş sayfası tezhipli, diğer sayfaları altın çerçvelidir.

Resim 13: Envanter defterinin 123. numarasına kayıtlıdır. Ciltli ve 29 sayfalık bir eserdir. Raziye Hatun'un türbeye vakfiyesidir.

Resim 14: Envanter defterinin 122. numarasına kayıtlı bir eserdir. Vakfiye Mustafa Ağa ve Ahmed Bey'in müştereken mevlüt okutmaları ile ilgilidir.

Resim 15: Envanter defterinin 121. numarasına kayıtlı vakfiye kitabıdır. İki vakfiye tek bir ciltle ciltlenmiştir. 24 sayfadır. Mehmed Sadık ve Mehmed Arif mühürlüdür.

Resim 16: Envanter defterinin 120. numarasına kayıtlıdır. İki vakfiye bir aradadır. Tezhipli olup, Mehmed Sadi ve Mehmed Arif mühürlüdür. 121-122 numaralı eserlerde olduğu gibi iki kişi bir arada ortak vakıflarda bulunuyorlar. Bu eserlerin incelenmesinde çok ilginç yardımseverlik örneklerine rastlayabiliriz.

Resim 8

Resim 17: Envanter defterinin 119. numarasına kayıtlıdır. Yine iki vakfiye bir aradadır. 60 sayfalık bir eserdir. 1012 / 1603 tarihli olup, Kaptan-ı Derya Sinan Paşa'nın vakfiyesidir.

Resim 18: Envanter defterinin 118. numarasına kayıtlı bir vakfiyedir. 59 sayfalık eserin baş sayfası tezhiplidir. Es'ad bin Sadettin mühürlüdür.

Resim 19: Envanter defterinin 141. numarasına kayıtlı 9 adet fermanıdır. Azîz Mahmud Hüdâyî Asitanesiyle ilgili padişah buyruklarıdır. Bazıları tezhipli, bazıları yarı tezhipli fermanlardır. Bu eserler de Sayın Dr. T. Cangüzel ZÜLFİKAR hocamızca tezinde incelenmiştir.

Resim 20: Envanter defterinin envanter defterinin 142. numarasına kayıtlı fermanlardan birisidir. Tezhipli ve çok güzel olan bu eser levha haline getirilmiştir.

Resim 21: Envanter defterinin 144 numarasına kayıtlı bir levhadır. Karton üzerine Oniki İmam'ın isimleri ve Silsileyi Şerif yazılıdır. Hazreti Azîz Mahmud Hüdâyî'ye aittir.

B-Levhalar: Türbe envanter defterinde 38. kalemde levhalar kayıtlıdır. Ancak birden fazla levha topluca tek bir numaraya kayıt edildiğinden toplam levha adedi 59 olarak tarafımızca tespit edilmiştir. Bu eserlerin çoğunluğu Azîz Mahmud Hüdâyî Hazretleriyle ilgili "Tarikat Yazıları" adıyla veya "Tekke Yazısı" diye literatürde isimlendirilen eserlerdendir. Bunun yanında Hilve-i Saadet ve İcazet Levhaları da bulunmaktadır.

Resim 9

Resim 22: Talik yazı ile yazılmış, 1372/1952 tarihli eserin hattatı Necmettin Okyay Bey'in talebesi Ali Bey'dir.

Resim 23: Türbenin orijinal kalemişi hat levhaları pencere üzerlerinde dikdörtgen kartuşlar içinde yer almaktadır. Bu yazılardan bir örnek İbrahim Hakkı Konyalı "Üsküdar Tarihi" adlı eserinde bu yazının Mahmud Celaleddin'in eseri olduğunu yazar.

Resim 24: Türbenin harem ana giriş kapısı üzerinde talik yazı ile yazılı "Destur Ya Hazret-i Pir" yazılı levha, envanter defterinde 91. numaraya kayıtlıdır.

Resim 25: Peygamber Efendimize salavat sözlerinin yer aldığı bir hat levhasıdır. Envanter Defterinin 86. numarasına kayıtlıdır.

Resim 26: Suluboya olarak Celvet-i Tarikatı Tac-ı şerifinin resmedildiği bir levhadır. Eserin envanter numarası 160' tır.

Resim 27: Türbede muhafaza edilen Cihar yar-ı Güzin levhaları hattatının kim olduğu belli değildir. Çünkü ketebeli olması gereken levha yoktur. Yazı tarzından İbrahim Hakkı KONYALI'nın Üsküdar Tarihi adlı eserinde, Mahmud Celaleddin'e ait olduğunu söyler. Yazının karakteri de Mahmud Celaleddin'in harflerine çok benzemektedir. Resimde türbe envanter defterinin 80. numarasına kayıtlı olan eserlerden birisi görülmektedir.

Resim 28: Türbede topluca hat levhalarının demirbaş'ın 33. numarasına kaydedilmiş olduğunu görmekteyiz. Resimde kalıp içine beyaz mürekkeple doldurarak yazılmış bir hat eserini görmekteyiz.

Resim 10

Ahşap cinsi eserler:

a) Rahleler:

Resim 29: Türbedeki envanter defterinin 98,99,100no ya kayıtlı rahlelerden bir örnek görülmektedir.

Kumaş Cinsi Eserler: Türbede çok miktarda kumaş cinsi eserler mevcuttur. Bu eserler genellikle sanduka Kabe örtüsü Ravza-ı Mutahhara örtüsü, elbise, sarık gibi malzemelerdir.

Resim 30: Türbede muhafaza edilen Kâbe örtülerinden bir örnek 156,157 numara kayıtlı eserlerden birisidir. Aslında Kabe örtüleri muhtemelen her sanduka üzerinde teberriken bulunan eserlerdir. Kâbe örtüleri her sene yenilendiğinden genellikle siyah zemin üzerine bordo zemine ve yeşil zemine Ravza-ı Mutahhara örtüleri ise çok değişik desen ve renkte üretilmişlerdir. Muhtemelen Resimde yeşil atlas üzerine bir örtü görülmektedir.

Resim31: Kanuni Sultan Süleyman Devri klasik formlarında üretilmiş Kâbe örtülerinden bir örnek: Resimde eserin arka yüzü görünmektedir. Bilindiği gibi Kâbe örtüleri her yıl yenilenir ve bir sene evvelki yıpranan Kabe örtüleri İstanbul'a getirilir ve cami ve türbelerde sandukaların üzerlerine örtülürdü.

Resim32: 156 numaralı envantere kayıtlı siyah renkli kendinden jakarlı bir başka Kâbe örtüsüne örnek

Resim33: Türbedeki 105 numaralı sanduka içinde yer alan kutsal eşyaları saygıyla tutmak için kullanılan "destimal" adı verilen mendillerden bir örnek: Bu az rastlanan bir örnektir. Bu eser de eskiden sanduka üzerinde muhafaza edilmekte idi.

Resim 11

Resim34: Türbede muhafaza edilen kayıtlı seccadelerden bir örnek envanter defterine 158 numarasına kayıt edilmiştir. El işidir.

Resim35: Kumaş cinsi eserlerin üzerinde yer alan klasik tarzda karanfil desenli ve bir şemseli bir desen.

Resim36: 107 numaralı envanter kayıtlı büyük bir sandık içinde Hz Pir'e ait eserler muhafaza edilmektedir. Bunların içinde bulunduğu ahşap sandıktan bir görünüm.

Resim 37: Hz Pir'e ait takkelerin görünümü.

Resim 38: Topkapı Sarayı Kutsal Emanetler bölümüne emanetler dairesine I.Dünya Savaşı sırasında korunması amacıyla verilen Azîz Mahmud Hüdâyî Hazretlerinin pabucunun Sayın Hilmi Aydın'ın "Mukaddes Emanetler" kitabında yer alan fotoğrafı.

Resim 39: Hz Pir'in terlikleri.

Resim 40: 105-106-107 numaralı sandıklar içinde Hz Pir'in oğul ve kızlarının ve bazı Şeyh Efendilerin kullandıkları ayakkabı tülbent ve benzeri eşyalar da türbede muhafaza edilen eşyalarına örnek. Hazretleri Pir'in mescitleri.

Resim 41: 107 numaralı sandıktaki eserlerden kutsal eşyalardan bir örnek. Take üzerine sayılarla âyetlerin ebce karşılıkları yazılmıştır.

Resim 42: 107 numaralı sandıkta bulunan Tac-1 Şeriflerden bir örnek

Resim 43: Yine orijinal bir Celvetî Tarikatı'na ait Tac-1 Şerif

Resim 44: Hz Pir'in halifesi Cennet Efendi'nin Türbesi; "Azîz Mahmud Hüdâyî" camisinin giriş kapısının karşısında olup, bu türbe yandığından buradaki eserlerde Azîz Mahmud Hüdâyî Hazretlerinin Türbesi'nde muhafaza edilmektedir. Resimde Cennet Efendi'nin Tac-1 Şerifi görülmektedir.

Resim 12

Resim 45: Bir Tac-ı Şerif'in 13 diliminin üstten görünümünü görmekteyiz.

Resim 46: Bir başka Tac-ı Şerif. Bu eserler hiç restore edilmemiş, orijinal vaziyette durmaktadır. Hepsinin de onarılamaya bakıma ihtiyaçları vardır.

Resim 47: Azîz Mahmud Hüdâyî Camisinin alt katında yıllarca açıkta, rüzgarda, sıcakta, soğukta kalan Cennet Efendi Türbesi'nin Tac-ı Şerifleri 1980'li yıllarda Türbe eser deposuna tarafımdan getirilip muhafaza altına alınmıştır. Bunlardan örnekler.

Resim 48-49: Sandıkların genel görünüşleri. 106 numaralı sandıktaki eserlerin bohçalarla muhafaza edildiğini gösteren resim.

Resim50: Asitane Şeyhine ait 146 numaralı envantere kayıtlı yeşil renkli biniş.

Resim 51: Hz Pir'e ait 107 numaralı sandıkta muhafaza edilen hırkanın bugünkü durumunu gösteren resim.

Resim52: Aynı hırkanın başka bir görünümü.

Resim53: Hz Pir'e ait tılsımlı bir gömlek ve namaz takkeleri.

Resim 54: Hz Pir'e ait başka bir hırka olup, 106 numaralı sandıktadır.

Resim 55: Aynı hırkanın başka bir görünümü.

Resim 56: Hz Pir'in başka bir elbisesi.

Resim 57: Hz Pir'e ait kemer ve takkeler 107 numaralı sandıkta bulunmaktadır.

Resim 58: Hz Pir'in asaları. Envanter numarası 110.

Resim 59: Türbe ve Azîz Mahmud Hüdai Asitanesi'nin isminin yazılı olduğu 3 adet mühür örneği 163. numaraya kayıtlı bu eserler türbeye en son olarak Azîz Mahmud Hüdâyî Hazretleri'nin torunları tarafından hediye edilen eserlerdir.

Resim 13

Resim 60: Abanoz ağacından zikir tespihleri. Envanter numarası 102.

Resim 61: Hz Pir'in asası. Evvelden sanduka üzerine muhafaza edilen zikir tespihleri ve türbedarın kullandığı 16 numaralı demirbaşaya kayıtlı yazı takımının görünüşü.

Resim 62: Hz Pir'in 105 numaralı sandıkta muhafaza edilen ve Bulgurlu'daki dergahına giderken kullandığı eğerin görünümü.

Resim 63: Türbede muhafaza edilen, hacıların teberrüken hactan getirdikleri kutsal toprakların muhafaza edildiği eski şişeler.

Resim 64: Aynı şişelerin başka bir görünümü. Muhafaza edildikleri deri muhafazası.

Resim 65: Türbenin kayıtlı Osmanlı Devri'nden kalma bir avize.

Resim 66: Türbenin ana kubbesi üzerinde asılı avizesinin görünümü. Eser envanter numarası 97'dir.

Resim 67: Türbe girişinde duran demirbaşaya kayıtlı eski saat.

Resim 68: Türbede 62 numaralı envantere kayıtlı iki şamdan. Türbede toplam 17 adet şamdan muhafaza edilmektedir.

Resim 69: Yine şamdanlardan görünüm

Resim 70: Buhûrdan, gülâpdan ve asâ'dan görünüm.

Resim 71: Türbe demirbaşına kayıtlı 2 nolu su güğümü

Resim 72: Bir başka su güğümünün türbe içinde orijinal durduğu yerden bir görünüm.

Resim 73: Türbede yer alan demirbaşın 13 nosuna kayıtlı yazı takımı.

Resim 14

SONUÇ:

Bu çalışmadan Azîz Mahmud Hüdâyî Türbesi'nin İstanbul'da bulunan türbelerden Osmanlı devrinden beri koleksiyonu dağılmadan yerinde muhafaza edilen ve Osmanlı Devri'ndeki türbe ve dolayısıyla tekkelerdeki gündelik yaşam ve etnoğrafik ve otantik malzemelerin neler olduğu hakkında orjinal bilgiler verebilecek bir kültür hazinesi olduğunu rahatlıkla tespit edebiliyoruz. Türbenin günümüze kadar ulaşan eşyaları ile rahat rahat büyük bir müze açılabilir. Dileği-miz yetkililerin bu malzemeyi çağdaş bir müze ortamında gelecek kuşaklara taşıması olacaktır.

Not:

*Bu tebliği hazırlamamda emeği geçen dairemiz bilgisayarcısı Serhat TEKSARI'ya, fotoğrafları çeken müdürlüğümüz uzmanı Ali ZİYREK'e, envanter çalışmalarından istifade ettiğim Sanat Tarihçisi Server DAYIOĞLU'na, Üsküdar Belediyesi'nden değerli müdürümüz Seyfettin ÜNLÜ'ye ve slaytlarından yararlandığım İSAV'ın değerli yetkililerine çok teşekkür ederim. Erman GÜVEN

DİPNOTLAR

¹ Eserde: “Âyinedir bu âlem her şey Hakk ile kâim / Mir'ât-i Muhammed'den Allah görünür da-im” yazılıdır. 19.y.y' a tarihlenen Mahmud Celaleddin hattı (Türk ve İslam Eserleri Müzesi, 2733) Topkapı Sarayı Müzesi Müdürlüğü'nde açılan “Sultanların Aynaları” adlı sergide yayınlanmıştır. bk. Sergi kataloğu, s. 51.

² Hilmi Aydın, Hırka-ı Saadet Dairesi ve Mukaddes Emanetler, s. 233.

³ II. Üsküdar Sempozyum Bildirileri, c. 1, s. 173.

Resim 15

Resim 16

Resim 17

Resim 18

Resim 19

Resim 20

Resim 21

Resim 22

Resim 23

Resim 24

Resim 25

Resim 27

Resim 26

Resim 28

Resim 29

Resim 30

Resim 31

Resim 33

Resim 32

Resim 34

Resim 35

Resim 41

Resim 40

Resim 43

Resim 42

Resim 44

Resim 45

Resim 47

Resim 46

Resim 49

Resim 48

Resim 50

Resim 51

Resim 52

Resim 53

Resim 54

Resim 55

Resim 56

Resim 57

Resim 58

Resim 59

Resim 61

Resim 60

Resim 62

Resim 63

Resim 64

Resim 65

Resim 67

Resim 66

Resim 68

Resim 69

Resim 70

Resim 71

Resim 72

Resim 73

İdari Açidan 1925 - 1990 Arasında Azîz Mahmud Hüdâyî Türbesi

S E Y F E T T İ N Ü N L Ü
Araştırmacı - Yazar

Üsküdar'daki ziyaret yerleri içinde en fazla ilgi ve teveccüh şüphesiz Azîz Mahmud Hüdâyî türbesidir. Bu türbe Hüdâyî Mahmud Sokağı ile Azîz Efendi Mektebi sokağının çevrelediği geniş bir alana yayılan Hüdâyî Efendi Celvetî Dergahı'nın kapladığı alan içindedir. Türbenin günümüzde Türbeler Müdürlüğü envanter numarası 057dir. Adresi de Gülfem Hatun Mahallesi Mektep Sokak 433 ada ve 24. parseldir. 1850 yılında yaşanan meşhur Üsküdar yangınında türbe haricindeki tüm külliye yanmış ve harap olmuş, 1855 'te Sultan Abdülmecid külliyei yeniden inşa ettirmiştir. Ancak bu yapım aşamasında Türbe klasik dönem özelliklerini muhafaza etmiştir. Türbe'de medfun olanlar:

1. Celvetî Tarikatı şeyhi Azîz Mahmud Hüdâyî Hazretleri (1543-1628)
2. Oğlu Evliya Mehmet Muhtar Efendi (vef. 1004)
3. Oğlu Mustafa Ebrar Efendi (vef. 1004)
4. Oğlu Ali Murtaza Efendi (vef. 1010)
5. Oğlu Abdulvahid Efendi (vef. 1020)
6. Oğlu Ahmed Sıddık Efendi (vef. 1034)
7. Kızı Fatma Zehra Hanım (vef. 1034)
8. Kızı Ayşe Hanım (vef. 1009)
9. Kızı Zeyneb Hanım (vef. 1052)
10. Torunu Fatma Zehra Hanım (1052)

Bu kısa girişten sonra tebliğimizde üzerinde duracağımız husus sadece Türbe'ye dönük olarak Cumhuriyetin ilk yıllarından günümüze uzanan zaman diliminde yaşanan idari-bürokratik iş ve işlemlerin safhaları olacaktır. Bilindiği gibi 30.11.1925 tarihli ve 677 sayılı Tekke ve zaviyelerle türbelerin seddine ve tür-

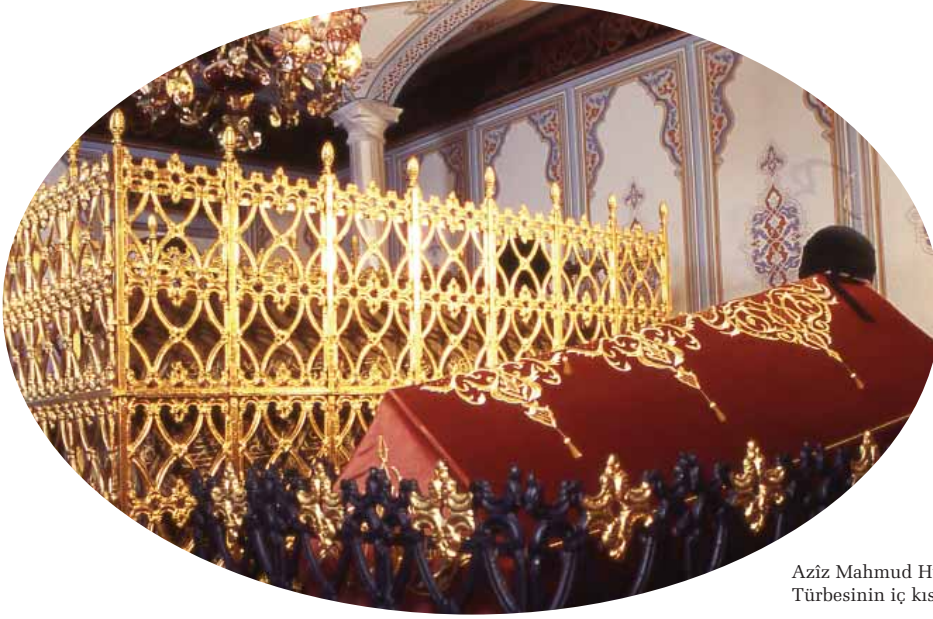

Azîz Mahmud Hüdâyî Türbesinin giriş kapısı

bedarlıklar ile bir takım ünvanların men ve ilgasına dair kanun çıkmasıyla Osmanlıdan Cumhuriyete geçişte varlık ve özelliklerini çeşitli biçimlerde muhafazaya devam eden dergahlar ve bunların birçoğunun ayrılmaz parçaları konumundaki türbeler kapatılmış ve bu türbelerin bakımını üstlenen türbedarların ünvanları da fiilen geçersiz hale gelmiştir. Bu durumdan Azîz Mahmud Hüdâyî Türbesi de etkilenmiştir. Doğal olarak 1925'ten itibaren ziyaretlere kapatılmıştır. Kapanıştan sonra türbedeki bazı kıymetli eşyalar Topkapı Sarayına nakledilmişlerdir. Türbenin bitişiğinde bulunan Cami ve müstemilatı Vakıflara ait olmakla beraber Vakıflar idaresi Türbenin durumu konusunda o yıllarda her hangi bir bakım ya da elden geçirme gibi bir husus içinde bulunmamıştır. Çünkü böyle bir ihtiyacın o yıllarda düşünülmemeyeceği aşıkardır. Ancak türbe kapalı da olsa halkın Türbeye karşı hürmet hissi ve çevresinden de olsa ziyaretleri yerel ölçekte her zaman ve her şart altında devam etmiştir. Yani görünüşte kapalı olan türbe gönüllerde daima açık kalmıştır ve hiç kapanmamıştır.

1925'ten sonra türbe kapanınca herhangi bir kapatma tutanağı düzenlenmemiş olduğundan kapatmanın inzibatî ölçekte gerçekleştiğini söyleyebiliriz. Yaptığımız araştırmalar da konu hakkında en erken yazışma Üsküdar Emniyet Müdürlüğüne İstanbul Edebiyat Fakültesi'nden gönderilen 14.9.1940 tarihli araştırma müracaatıdır. Bu müracaatta türbede ve çevresinde bir ilmi araştırma için emniyetten giriş izni istenmektedir.

Topkapı Sarayı'nın Müze'ye dönüştürülmesinden sonra kurulan Topkapı Sarayı Müzesi Müdürlüğü dönemin Maarif Vekilliğine bağlı olarak hizmet vermekte iken Azîz Mahmud Hüdâyî Türbesi ile özel olarak ilgilenilmiş ve 28.6.1943 tarihinde türbeye bir türbedar tayin edilmiştir. Yazıda türbedar denilse de resmi

Azîz Mahmud Hüdâyî
Türbesinin iç kısmı

olarak bir bekçilik söz konusudur. İlginç olan tayin edilen türbedara daha önce Topkapı'ya götürülen malzemelerin de teslim edilmesidir.

1950'ye kadar türbe Emniyet, Vakıflar ve Topkapı Sarayı arasında kalmıştır. Araştırma söz konusu olduğunda emniyet, malzemeler söz konusu olduğunda Topkapı Sarayı, tamir bakım konuları gündeme geldiğinde vakıflar adres olarak gösterilmiştir. Bunun örneği 3 nolu yazışmada görülmektedir. Burada Kadıköy Vakıflar Müdürlüğü Topkapı Sarayı Müzesine yazdığı 28.2.1950 tarih ve 401-9 sayılı yazıda Hüdâyî türbesinin müzeye ait olduğu belirtilmektedir.

12.2.1954 yılına gelindiğinde Türbe'nin resmi açılışına kadar olan sürecin baş mimarlarından Mustafa Düzgünman'ın anahtarı teslim almasını görmekteyiz. 11.2.1954'te türbe bekçisi Selahaddin Ozan istifa etmiş ve yerine devir teslim 12. 2. 1954 yılında Mustafa Düzgünman'a yapılmıştır. Mustafa Düzgünman bu görevi fahri olarak üstlenmiştir. Çünkü kendisi Üsküdar'da meşhur bir aktardır. Bu tarihten itibaren Mustafa Düzgünman fikren ve ruhen gönülden bağlandığı Hüdâyî Hazretlerine duyduğu hürmetle türbenin her türlü küçük bakım ve onarımını yapmıştır. Ancak türbe görünüşte kapalı ve fakat Mustafa Düzgünman tarafından, ziyaret etmek isteyenlere açılmaya başlanmıştır.

5.3.1962 tarihli bir yazışma da türbede yaşanan kubbe kurşunlarının çalınması olayında Mustafa Düzgünman'dan fahri türbedar olarak bahsedilmekte ve O'nun aldığı önlemler sayesinde türbenin yağın yağmurlardan etkilenmesinin önüne geçildiği anlaşılmaktadır. 1960'lardan 70'lere gelindiğinde buna benzer durumlar sıklıkla yaşanmıştır. 1972 yılına geldiğimizde Türbe'nin idari açıdan Türk İslam Eserleri Müzesi türbeler şefliğine bağlı olarak değerlendirilerek Mustafa Düzgünman'dan Üsküdar'daki diğer türbelere de bakması istenmiş ve mer-

hum Düzgünman'ın bunu kabul etmemesi üzerine Adıgüzel Alper adlı görevliye (Karacaahmet Türbesi bekçisi) devir teslim sözkonusu olmuştur. Devir teslim 7 eylül 1972 yılında yapılmıştır. Ancak 2 gün sonra görülen lüzüm üzerine tekrar Mustafa Düzgünman türbeyi devralmıştır. 4.9.1979 yılında artık kültür bakanlığı İstanbul Türbeler Müdürlüğüne bağlı olan Hüdâyî türbesinin bakıcısı Mustafa Düzgünman'dan memur gibi çalışması istenmiştir. 1.9.1979 tarihinden itibaren Düzgünman istifa etmiştir. İstifa'ya yol açan sebep 4.8.1979 tarihli dilekçedir. Bu dilekçede türbenin 5 yıldır devamlı kilit altında tutulduğu belirtilmekte ve bunun belli günlerde açılması istenmektedir. Oysa resmi olarak zaten kapalılık devam etmektedir. Ancak artık vatandaşların açık kalsın talepleri artmaktadır. 7.2.1980'de bir grup vatandaş kültür bakanlığına müracaat etmiş ve türbenin açılmasını istemişlerdir. 8.5.1980 de verilen cevapta ise bunun ancak bakanlar kurulu kararıyla mümkün olabileceği belirtilmiştir. Ve bir 8 yıl daha geçmiştir. 24.1.1988 de bir dilekçe daha verilmiş Eyüp Sultan türbesi gibi buranın da açılması istenmiştir. Bu dilekçe de türbe görevlisinin idareden emir gelmeden türbeyi açamadığı belirtilmektedir. Ve bir 2 yıl daha geçmiştir. 1990'a gelindiğinde türbelerden Türk büyüklerine ait olanların açılması hakkında 16.2.1990 tarih ve 20435 sayılı resmi gazetede yayımlanarak yürürlüğe giren 612 sayılı kanun ile türbenin açılmasının önündeki bütün idari engeller bir anda kalkmıştır. Kültür Bakanlığı'nın talimatı ile Hüdâyî türbesi'nin ziyarete açılması istenmiş ve 15 Mart 1990 tarih ve 02292 sayılı onay ile türbe resmi olarak ilk defa Cuma ve Cumartesi günleri ziyarete açılmıştır.

İşte 1925 ten 1990'a uzanan zaman diliminde türbenin idari açıdan kapanmasından açılmasına uzanan bürokratik süreç halkımızın gönlünde sürekli açık olan türbenin resmî açıdan da açılmasıyla sonuçlanmıştır.

Sözlerimi bu süreçte emeği büyük olan Türbedar Mustafa Düzgünman'ın bir Hüdâyî methiyesiyle noktalamak istiyorum:

Açar kalbe bâb-ı safâ
Olmaz orda gam u cefâ
Hem kâse-i Kevser-şifâ
Tâc-ı Sultan Hüdâyî

Osmanlı Döneminde Azîz Mahmud Hüdâyi Vakfı ve Faaliyetleri

M E R A L Ş A H İ N

Afyon, Kocatepe Üniversitesi Rektörlüğü, Tarih Uzmanı, Afyonkarahisar

Vakıflar Türk sosyal ve dini hayatının vazgeçilmez hayır müesseseleridir. Bu bağlamda toplumda sosyal dayanışma ve birlik duygusunun, insanlar arasındaki yardımlaşmanın güzel unsurlarını oluşturan müessese hüviyetindedirler.

Azîz Mahmud Hüdâyî¹ Vakfı'nın işleyiş ve çalışma biçimi ile dönemin insanlarına ulaşmasını, tarihin bir kesiti olarak vermek, toplum dayanışmasının güzel örneklerinin ifade edilmesi anlamına gelmekteydi. Toplum dayanışmasının ve toplumda meydana gelebilecek sosyal dengesizliklerin önüne nasıl geçilebildiğinin örnekleri de böylece vakıflar eliyle cemiyet hayatının sosyal, ekonomik ve kültürel anlamda nasıl ayakta tutulabileceğinin de görülmesini sağlamıştır. Bu konu ayrıca Türk vakıf sisteminin bir bölümünün aydınlatılmasını sağladığı gibi aynı zamanda genel vakıf medeniyetinin işleyiş hüviyetini de ortaya koymuş bulunmaktadır.

Tasavvufi yaşam biçimi çok geniş bir coğrafi sahada oldukça önemli izler bırakmıştır. İslami yaşam biçimi üzerinde önemli ölçüde belirleyici role sahip olan tasavvufi yaşam biçimi islami esaslara bağlı ve islamın temel yaşam biçimini ve islami kültür motifinin ana unsurlarını kendisine temel ilgi alanı olarak almıştır. İslamın temel kaynaklarını ve İslam peygamberinin islami motif anlayışı çizgisini esas muhteva olarak da uygulamıştır.

Azîz Mahmud Hüdâyî Hazretleri, XVI. yüzyıl Türk tasavvuf, dini ve kültür Tarihi'nin mühim şahsiyetlerindendir². Kendisinin kurduğu vakıf aracılığı ile bu bağlamda gerek Üsküdar'ın olduğu gibi, gerekse de İstanbul'un sosyo-kültür tarihinin yansımalarını bulmak mümkündür.

Azîz Mahmud Hüdâyî Câmîi avlusu

Azîz Mahmud Hüdâyî Vakfı, temelde çalışma biçimi ve yöntemi olarak diğer Türk-İslam vakıflarının esaslarını kendisine düstûr edinmiştir. Üsküdar mahallesi çerçevesinde ortaya çıkan gelişmeler ve sosyal nitelikteki unsurların ortaya konulup belirlenmesinde önemli görevler ifa ettiği görülmektedir. Azîz Mahmud Hüdâyî Vakfı'ndaki belgelerin zamanla tasnifinin tamamlanması bitip araştırmacıların çalışmaları ilerlediğinde vakfın sosyo-kültürel niteliği kendisini daha belirgin şekliyle ortaya koyacaktır. Azîz Mahmud Hüdâyî Vakfı ile ilgili çalışmalarda bu bağlamda sevindirici bir gelişme olarak belge artışı sürekli ilerlemekte ve araştırmacıların çalışmalarına açılmaktadır³.

Vakıf kurumlarının kendilerinden beklenen görevlerin üstesinden gelebilmesi için bir bağlamda sürekli halde bulunan akar ve gelirlerinin olması gerekmektedir. Bu bağlamda vakıf içerik itibarıyla gerek, toplumun hizmetine sunulmuş olan kamu kuruluşları ve hayır müesseseleri olsun ve gerekse bunların uzun süreli ki esas amaç budur, işletilebilmesi için gerekli bulunan düzenli gelir kaynaklarını sağlayan ve bu anlamda vakfedilen her şey anlamına⁴ kullanılagelmiştir. Azîz Mahmud Hüdâyî Vakfı'nın işleyiş ve hayatiyetini devam ettirebilmesi için bazı toprakların ve arazilerin vakıf malı olarak vakfedildiği görülmektedir⁵. XVI. yüzyıl yapılanması içerisinde Üsküdar'ın çok hızlı denilebilecek bir gelişme potansiyeli yakaladığı söylenebilir. Nitekim XVI. yüzyılda Üsküdar'da 300.000 ila 700.000 arasında bir nüfusun iskan edildiği ifade edilmektedir⁶.

Osmanlı devletinin ekonomik yapılanmasının belki de en önemli temel unsurlarından birisi topraklardan alınan gelirler ve toprak üretimi sonucunda elde edilen ürünlerdir. Sanayi toplumunun yaşanmadığı o devirlerde toprakların düzenli olarak işlenmesi ve bunlardan gelir elde edilmesi şüphesiz son derece

önemliydi. H. 927-(M. 1519) ile H.1005-(M.1596) yılları arasında İstanbul'da kurulmuş vakıfların sayısı iki bin sekiz yüz altmış sekiz'dir. Bu rakam bile Türk sosyal dayanışmasında vakıf müessesesinin ne derece ehemmiyetli rol oynadığının temel göstergesidir. Bu bağlamda kurulan vakıfların temel gelirleri arasında topraktan elde edilen gelirler ilk sıralarda yer almaktaydı. Nitekim Azîz Mahmud Hüdâyî Vakfı da gelirlerinin önemli bir kısmını toprak ve topraktan elde edilen gelirlerden elde etmekteydi. Bunlar arasında Kocaeli Sancağı'nın Gebze Nahiyesinin Bulgurlu karyesi olarak yer alan köyü toprak gelirlerinin bolluğu ve bu köyde toprağı ziraat edecek şahısların azlığı gibi nedenlerle Azîz Mahmud Hüdâyî vakfına temlik edilmiş bulunmaktaydı. Zirai faaliyetlerin fazla ancak köy nüfusunun fazla olmamasından dolayı dışarıdan gelen şahıslar tarafından köyün arazisi ekilip-biçilmekteydi.⁷

Dönemin Üsküdar'ının vakıf faaliyetlerine baktığımızda⁸ sosyal hayatın şekillenmesinde vakıf müesseselerinin önemli bir etkinliğinin olduğu kendiliğinden ortaya çıkar. Bu bağlamda Azîz Mahmud Hüdâyî Vakfı kendisinden beklenilen çok daha fazlasını vermiş bulunmaktadır. Sadece Üsküdar insanının değil insanlığın sığındığı doğal bir liman olma özelliğini uzun çerçevede devam ettirmiştir. İnsanlık tarihinde "Fakr u zaruret içinde boğulan gönüller, dumanla dolu bir eve benzer. Sen onların derdini dinlemek suretiyle o dumanlı eve bir pencere aç ki, onun dumanı çekilsin ve senin de kalbin rakikleşip ruhun incelsin!..." demek suretiyle insanlara yardımlaşmayı öğütleyen Hz. Mevlana düşüncesinde olduğu gibi Azîz Mahmud Hüdâyî Vakfı yardıma muhtaç olanların her türlü ihtiyaçlarının karşılanmasını tereddütsüz yerine getirmiştir.

Azîz Mahmud Hüdâyî kapısına gelen kimseyi geri çevirmezdi. Çünkü onun düşüncesine göre o kapı hakkın kapısıdır.. Vakıf kurumu, yaratandan ötürü yaratılanlara merhamet, şefkat ve sevginin, müesseseseleşmiş şeklidir. Azîz Mahmud Hüdâyî Hazretleri'nin kuruculuğunu yaptığı ve vakfında bulunduğu dergah bugünkü İstanbul Üsküdar'ında Ahmed Çelebi Mahallesi'nde, Azîz Mahmud Hüdâyî Sokağı ile Aziz Efendi Mektebi Sokağı'nın kapsadığı alan içerisinde. Klasik Türk-İslam mimari tiplerinin temel özelliklerini yansıtan külliye sınırları içerisinde câmi, şadırvan, tevhihâne, harem-selâmlık, kütüphâne, hünkâr kasrı, halvethâne, meşrûta evi, derviş hücreleri, iki mutfak, su deposu, çocuk mektebi, çeşmeler, kuyu ve türbeden oluşmaktadır.

Azîz Mahmud Hüdâyî Hazretleri, vakfının bulunduğu bu araziye M. 1589 yılında Mustafa ve Ahmed Efendi adındaki kardeşlere ait ev yeri iken bunlardan satın almıştır. İnşaata hemen başlanarak 1594 yılında tamamlanmıştır. Azîz Mahmud Hüdâyî Hazretleri külliye inşaatına yakın olmak amacıyla Üsküdar'da Rumi Mehmed Paşa Camii civarında ikamet etmiş ve külliye inşaatıyla bizzat kendisi meşgul olmuştur⁹.

İstanbul yerleşiminin önemli bir kısmının ahşap nitelikte binalardan oluşması neticesinde İstanbul yangınları çok sıklıkla ortaya çıkmaktaydı. M. 1850 yılında çıkan Üsküdar Yangını'nda türbe hâricindeki bütün külliye yanmıştır. Dönemin Osmanlı padişahı Sultân Abdülmecîd, 1855 yılında Azîz Mahmud Hüdâyî türbesi de dahil olmak üzere bütün külliyei yeniden inşâ ettirmiştir. Sıbyan Mek-

tebi, Kütüphane gibi bazı eklentiler daha sonraki yıllarda inşa ve ilave edilmiştir. Sosyo-kültürel nitelikteki binaların yapılmasında ve buralardaki dini faaliyetlerin yerine getirilmesinde hiç kuşku yok ki Azîz Mahmud Hüdâyî Hazretlerinin önemli bir rolü bulunmaktaydı. Halkın kültürel, sosyal ve dini olarak aydınlatılması konusunda önemli faaliyetlerine örnek olarak, 1609 yılında Sultân Ahmed Câmîi'nin yapımını ilk olarak kendisi başlatmış, ilk harcı caminin temelini koyduğu gibi caminin açılışı da yine kendisine nasip olmuş ve bu camide her ayın ilk pazartesi günü halka vaaz ve nasihatlerde bulunmuştur. Bu tür faaliyetlerin düzenlenmesi halkın irşad edilmesi bağlamında son derece önem arzlemektedir.

Azîz Mahmud Hüdâyî, vakıf müessesesi içerisinde kendisinden sonra pek çok kimse yetiştirip, toplumsal ve kültürel kalkınmanın dinamiklerini oluşturmuştur. Yetiştirdiği halîfeleri; Başhalîfe Muk'ad Ahmed Efendi, Eyyub Efendi, Dizdarzâde Ahmed Efendi, Filibe'li İsmâil Efendi, Aksaraylı Abdurrahîm Efendi, Zâkirbaşı Şa'ban Efendi, Veliyyuddin Efendi, Kemâleddin Efendi, Ehl-i Cennet Mehmed Fenâyî Efendi, Saçlı İbrâhim Efendi, Arap Yahyâ Efendi, Üftâdezâde Kutub İbrâhim Efendi ve Tophâne'li Veli Efendi'dir. Kuvvetli bir şâir olan Azîz Mahmud Efendi'ye şeyhi Üftâde Efendi tarafından "Hüdâyî" mahlası verilmiştir.

Toplum yaşamının temel unsurunun insan olması hasebiyle insana yapılacak yatırımların en iyi ve hayır getiren unsurlar olduğunun bilinciyle insana yapılan yatırımlar önem kazanmıştır. Azîz Mahmud Hüdâyî, dönemin sultanı III. Murat'a yazdığı mektubunda, Kanuni Sultan Süleyman'ın İstanbul halkının su ihtiyacını karşılamak için Istranca dağlarından, İstanbul'a kadar su köprüleri inşa ettirip su getirtmesini örnek göstererek, dönemin sultanının da İstanbul halkının odun ihtiyacını karşılaması için Bolu ormanlarından odun getirtmesini ve bunu halka dağıtarak o kışı rahat geçirmelerinin sağlanmasını istemektedir.

Azîz Mahmud Hüdâyî ve kurmuş bulunduğu vakıf halktan sultanlara kadar uzanan geniş bir tesir halkası meydana getirdi. Devrin padişahlarıyla yakın ilgi kurmayı başardı. Halkın sosyo-kültürel ve sosyo-ekonomik yapılanmasıyla ilgili III. Murat, I. Ahmed ve II. Osman gibi padişahlara mektuplar yazdı. Öğütler verdi. Zaman zaman padişahların davetlisi olarak saraya gitti. Onlarla sohbetlerde bulundu. Azîz Mahmud Hüdâyî'nin dergâhı her zümreden insanlarla dolup taşı¹⁰.

Azîz Mahmud Hüdâyî'nin dilden dile nakledilen menkıbe ve kerametleri halkın gönlünde taht kurmasını sağlamış, ziyaretçileri her devirde artarak devam etmiştir. Daha sağlığında hayatını tehlikede gören pek çok devlet adamının onun tekkesine sığınarak hayatını kurtardığı bilinmektedir. Vefatından sonra ise bıraktığı çok zengin vakfiyesi sayesinde tekkesi, imaret ve külliyesi halkın sığınak ve barınağı olmuştur.

SONUÇ

Vakıf müessesesi Türk-İslam devletlerinde önemli işlevler yapmış bulunan hayır kurumlarını oluşturmaktadır. Sadece Osmanlı Devleti'nde değil, onun önce-

si ve sonrasında sosyo-ekonomik yapımızı düzene koymuş, toplumda ihtiyacı olan insanların ihtiyaçlarının karşılanmasında pek çok önemli işlevler yapmıştır. Bu bağlamda toplumda sosyal dayanışma ve birlik duygusunun, insanlar arasındaki yardımlaşmanın güzel unsurlarını oluşturan müessese hüviyetindedirler. Azîz Mahmud Hüdâyî Vakfı'nın işleyiş ve çalışma biçimini, ve dönemin insanlarına ulaşmasını, tarihin bir kesiti olarak vermek, toplum dayanışmasının güzel örneklerinin ifade edilmesi anlamına gelmekteydi. Toplum dayanışmasının ve toplumda meydana gelebilecek sosyal dengesizliklerin önüne nasıl geçilebildiğinin örnekleri de böylece vakıflar eliyle cemiyet hayatının sosyal, ekonomik ve kültürel anlamda nasıl ayakta tutulabileceğinin de görülmesini sağlamıştır. Bu konu ayrıca Türk vakıf sisteminin bir bölümünün aydınlatılmasını sağladığı gibi aynı zamanda genel vakıf medeniyetinin işleyiş hüviyetini de ortaya koymuş bulunmaktadır. Kendisinin kurduğu vakıf aracılığı ile bu bağlamda gerek Üsküdar'ın olduğu gibi, gerekse de İstanbul'un sosyo-kültür tarihinin yansımalarını bulmak mümkündür.

Azîz Mahmud Hüdâyî vakfı, temelde çalışma biçimi ve yöntemi olarak diğer Türk-İslam vakıflarının esaslarını kendisine düstür edinmiştir. Üsküdar mahalli çerçevesinde ortaya çıkan gelişmeler ve sosyal nitelikteki unsurların ortaya konulup belirlenmesinde önemli görevler ifa ettiği görülmektedir.

-EK-

3-110-422

Şeyh Seyyid Mahmud Efendi Vakfına ait Gebze'ye bağlı Bulgurlu köyü reayasının civar köylerde ziraat ederek elde ettikleri mahsullerini bu köylerde harman ettikten sonra vakfa ait köye nakletmelerine dair hüküm.

Şerife nam hâtun gelüb bunun meşrutıyyet üzre berât-ı şerifümle mütevellisi olduğu Kocaili Sancağı'nda Gekbuze nahiyesinde merhum Üsküdari Şeyh Seyyid Mahmud Efendi evkâfı karyelerinden karye-i bulgurlu ma_a b_azı arazi-i mezzâ-i Emin Solak eş-şehriyye Gâziler Depesi ki be cihet tesviye ilhâk şode diyü defter-i hakanide mukayyed karye ahalisinden Süleyman ve Mehmed Ali ve somuncu oğlu Mehmed beşe ve karındaşı Hasan ve Yalaka Hüseyin ve dahi bazıları civârlarında vâki_ahar kura topraklarında ziraat-ı hiraset itmeleriyle aharon karyesi toprağında ziraatleriyle hasıl eyledikleri terekelerini ziraat itdükleri karye toprağında harman itmedin getürüp vak-fı mezburun karyesi toprağında ziraatlarıyla hasıl eyledikleri terekelerine halt idüp vakf-ı şerife gadr eyledüklerin bildürüp mezkurlar aharon karyesi toprağında ziraatlarıyla hasıl eyledikleri terekelerini ziraat eyledükleri karye toprağında harman idüp harman itmedün getürüp vakf-ı mezburun karyesi toprağında harman itdürülmeyüp men-u def olınmak babında hükm-ü hümayunum reca ve defterhane-i amiremde mahfuz defter-i evkafa müracaat olundukda Gekbuze nahiyesinde Şeyh Seyyid Mahmud vakfı yazıldığı mahalde karye-i Bulgurlu ma'a bazı arazi-i mezzâ-i Emin solak eş-şehriyye Gaziler depesi ki be cihet tesviye-i hudud ilhak şode elli altı ne-

fer reaya ve sekiz çiftlikha ve dokuz zeminha ve hasılı tahtında resm-i çift ve resm-i ekilü ve hinta yekün ma'a gayriha beşbin yediyüz yigirmi akçe yazı ile defter oldukda muharrir kalemiyle tahrir ve merhum Seyyid Şeyh Mahmud Efendi evkafından olduğu mastur-ı mukayyed bulunup ve divan-ı hümayunum kaleminden kanunı görüldükde bir karye ahalişi aharun toprağında ziraatleriyle hasıl eyledükleri terekelerin yine ziraat eyledikleri karyenün toprağında harman itmedün ahar karye toprağına nakl ile harman itmeleri kanuna mugayir olduğu derkenar olunmağla defter-i hakani mucebince kanun üzre amel olunmak için yazılmıştır. Fi evahir-i sene 1164(15-24 Haziran 1751).

BİBLİYOGRAFYA

A-Arşiv Kaynakları

Başbakanlık Osmanlı Arşivi; Üsküdar Şer'iyye Sicilleri=Ü.Ş.S., No. 4027 (970-971); **Ü.Ş.S., No. 4028 (971-972); Ü.Ş.S., No.4029** (969-974); **Ü.Ş.S., No. 4030** (973-974); **Ü.Ş.S., No. 4045** (984-985); **Ü.Ş.S., No.4056** (972-991); **Ü.Ş.S., No. 4057** (990-991); **Ü.Ş.S., No. 4058** (991-992); **Ü.Ş.S., No. 4060** (984-994); **Ü.Ş.S., No. 4071** (977-997); **Ü.Ş.S., No. 4073** (994-998); **Ü.Ş.S., No.4081** (984-1000); **Ü.Ş.S., No. 4088** (1000-1001); **Ü.Ş.S., No.4090** (987-1004); **Ü.Ş.S., No. 4091** (1001-1004); **Ü.Ş.S., No. 4098** (1001-1008); **Ü.Ş.S., No. 4107** (1010-1011); **Ü.Ş.S., No. 4108** (1010-1012); **Ü.Ş.S., No.4109** (1012); **Ü.Ş.S., No. 4112** (989-1013); **Ü.Ş.S., No. 4122** (1019-1020); **Ü.Ş.S., No. 4130** (1024-1026); **Ü.Ş.S., No. 4139** (1029-1030).

B-Diğer Kaynaklar

Azîz Mahmud Hüdâyî Hayatı-San'atı-Fikriyatı, Çağdaşları İçindeki Yeri ve Ünlü Eserleri, (Haz. Ziver Tezeren), Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları Türk Büyüklüğü Dizisi, Ankara 1987

ERTAN , Mehmet Emin, Azîz Mahmut Hüdâyî, Şule Yayınları, İstanbul 2001

Hazreti Üftade -Azîz Mahmud Hüdâyî, (Haz. Mehmed Gülşen), Gayret Kitabevi, İstanbul 1953.

İlim, Amel, Seyrû Süluk / Azîz Mahmud Hüdâyî, 1038/1628, (Tercüme: Hasan Kâmil Yılmaz), Erkam Yayınları, İstanbul 1988.

KARA, Kerim, Azîz Mahmud Hüdâyî'nin Hulasatü'l-Ahbar Adlı Eserinin Tahkik, Tahric, Tercüme ve Tahlili, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, (Tez Danışmanı: Doç. Dr. H. Kâmil Yılmaz), İstanbul 1994.

ÖZDAMAR, Mustafa, Azîz Mahmud Hüdâyî, Kırkandil Yayınları, İstanbul 2001

ÖZKAN, Nevzat, Azîz Mahmud Hüdâyî Arapça ve Türkçe Tarikname, Kıvılcım Yayınları, Kayseri 1998.

PAMUK, Abdullah, Kutbü'l-Arifin Azîz Mahmud Hüdâyî Hazretleri, Pamuk Yayınları, İstanbul tarihsiz.

Seyyid Azîz Mahmud Hüdâyî Divânı-(1038/1628), (Haz. Ziver Tezeren) İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul 1985.

ŞENOCAK, Kemalettin, Kutb-ul-Arifin Seyyid Azîz Mahmud Hüdâyî Hayatı, Menakıbı ve Eserleri, İstanbul 1970.

TEZEREN, Ziver, Azîz Mahmud Hüdâyî - Hayatı-San'atı-Fikriyatı, Çağdaşları İçindeki Yeri ve Ünlü Eserleri, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara 1987.

YILMAZ, H. Kâmil, Azîz Mahmud Hüdâyî ve Celvetiye Tarikatı, Erkam Yayınları, İstanbul 1999.

DİPNOTLAR

¹ M. 1541 tarihinde Şerefli Koçhisar'da dünyaya gelen Azîz Mahmud Hüdâyî hazretlerinin çocukluk çağı bugünkü Eskişehir'e bağlı Sivrihisar'da geçti. Sivrihisar'dan sonra gittiği medeniyet ve kültür merkezi İstanbul'da Ayasofya medresesinde medrese eğitimini tamamladı. Küçük Ayasofya ikamet etti. Nasırzade Ramazan Efendi'nin derslerine katıldı. Nureddin-zâde Muslihüddin Efendi'nin sohbetlerinde yer aldı. Anadolu başta olmak üzere Mısır ve Şam gibi imparatorluğun en önemli dini merkezlerinde kadılık görevlerinde bulunan Hüdâyî hazretleri M. 1628 tarihinde İstanbul'da vefat ederek ebediyet alemine göçtü. İstanbul Üsküdar'da aynı zamanda vakfının da bulunduğu külliyesi içerisinde defnedildi. İstanbul halkı başta olmak üzere Anadolu halkının gönlünde taç kurdu. Eserleri,dini, kültürel ve edebi özellikleriyle büyük küçük herkese yol gösterdi. Sultan III. Murad ve I. Ahmed kendisine büyük ihsanlarda bulundular. Yedisi Türkçe, otuz kadar eser yazdı. Zengin vakıflar bıraktı. Sultân III. Murad zamanında, Ferhad Paşa ile beraber İran Seferi'ne katılarak Tebriz'e kadar gitti. Sevenleri için şu duası meşhurdur: "Sağlığımızda bizi, vefatımızdan sonra kabrimizi ziyaret edenler ve türbemizin önünden geçtiğinde Fatiha okuyanlar bizimdir. Bizi sevenler denizde boğulmasın, ahir ömürlerinde fakirlik çekmesin, imanlarını kurtarmadıkça bu dünyadan göçmesinler."

² Azîz Mahmud Hüdâyî Hazretlerinin günümüze kadar ulaşmış, ve her biri kendi alanında mühim bir boşluğu dolduran eserlerinin listesi şunlardır;

Arapça Eserleri: 1) Ahvalu-n nebiyyi-l muhtâr aleyhi salavâtull hi-l meliki-l cabbâr, 2) Câmiu-l fadâil ve k_miu-r rezâil, 3) El es'ile ve-l ecvibe fi ahvâli-l mevtâ, 4) Fethu-l bâb ve ref'u-l hicâb, 5) El fethu-l ilâhî, 6) Habbetu-l mahabbe, 7) Hâşiye kûhistani fi şerh-i fikh-ı Keydânî, 8) Hayatü-l ervâh ve necâtü-l eşbâh, 9) Hulâsatü-l ahhâr fi ahvali-n nebiyyi-l muhtâr, 10) Keşfu-l kınâ' an vecchi-s semâ, 11) El mecâlisu-l va'ziyye, 12) Mecmuatü-l huteb, 13) Merâtibu-s sülûk, 14) Miftâhu-s salât ve mirkatü-n necât, 15) Nefâisü-l mecâlis, 16) Şemâilu-n nübüvveti-l Ahmeddiyyeti-l Muhammediyye, 17) Et tarikatü-l Muhammediyye vesiletün ilâ-s seâdeti-s sermediyye, 18) Tectelliyat, 19) Vâkıat.

Türkçe Eserleri : 1) Dîvan 2) Ecvibe-i Mutasavvifâne 3) Mi'râciye 4) Nasâyih ve Mevâız 5) Necâtü-l garik fi-l cem'i ve-t tefrik 6) Tarikatnâme 7) Mektûbat.

³ Bu konuda bk. F. Cangüzel Zülfikar, Azîz Mahmud Hüdâyî Külliyesinin Kuruluşu ve İlk Yüzyılı, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Doktora Tezi, Ankara 1999.

⁴ Bahaeddin Yediyıldız, "Vakıf" maddesi, İslam Ansiklopedisi, c. XII-2, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul 1986, s. 156.

⁵ B O A Ü. Ş. S. No. 133(2 R. 1026)

⁶ Suraiya Faroqi, Osmanlıda Kentler ve Kentliler, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 1993, s. 54.

⁷ B O A Ü. Ş. S. No. 133 (3 Ra. 1130)

⁸ Dönem içerisinde vakıf faaliyetleri ile ilgili olarak Üsküdar faaliyetleriyle ilgili şu şer'iyye sicillerine başvurulmuştur; Üsküdar Şer'iyye Sicilleri=Ü.Ş.S., No. 4027 (970-971); Ü.Ş.S., No. 4028 (971-972); Ü.Ş.S., No.4029 (969-974); Ü.Ş.S., No. 4030 (973-974); Ü.Ş.S., No. 4045 (984-985); Ü.Ş.S., No.4056 (972-991); Ü.Ş.S., No. 4057 (990-991); Ü.Ş.S., No. 4058 (991-992); Ü.Ş.S., No. 4060 (984-994); Ü.Ş.S., No. 4071 (977-997); Ü.Ş.S., No. 4073 (994-998); Ü.Ş.S., No.4081 (984-1000); Ü.Ş.S., No. 4088 (1000-1001); Ü.Ş.S., No.4090 (987-1004); Ü.Ş.S., No. 4091 (1001-1004); Ü.Ş.S., No. 4098 (1001-1008); Ü.Ş.S., No. 4107 (1010-1011); Ü.Ş.S., No. 4108 (1010-1012); Ü.Ş.S., No.4109 (1012); Ü.Ş.S., No. 4112 (989-1013); Ü.Ş.S., No. 4122 (1019-1020);Ü.Ş.S., No. 4130 (1024-1026); Ü.Ş.S., No. 4139 (1029-1030).

⁹ M. Baha Tanman, "Azîz Mahmud Hüdâyî Külliyesi", Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, c. IV, İstanbul 1991; Hasan Kâmil Yılmaz, Azîz Mahmud Hüdâyî ve Celvetiyye Tarikatı, İstanbul 1982.

¹⁰ Hasan Kâmil Yılmaz, "Azîz Mahmud Hüdâyî", Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, İstanbul 1989, s. 339.

Hüdâyî Vakfının 17. Yüzyılındaki Hizmetlerine Çağdaş Sivil Toplum Anlayışı İle Bir Yaklaşım

DR. CANGÜZEL GÜNER ZÜLFİKAR
Kuzey Carolina Üniversitesi Dini Etüdler Bölümü

1. Giriş

Bu tebliğ metninin konusunu Azîz Mahmud Hüdâyî dergâhının vakfı ve hizmetleri ile çağdaş benzeri kurumların hizmet anlayışlarının karşılıklı sorgulanması oluşturmaktadır.

Tebliğ metnimi hazırlarken 1999'da Hacettepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih bölümünde tamamladığım doktora tezimden¹ yararlandım. Vakıfların toplum hayatındaki rolü, çok yönlü araştırılması gereken bir konu olarak gündemimizdedir. İstanbul'da Osmanlı sultanlarına yakınlığı ile bilinen, Celvetî tarikinın kurucusu, âlim ve şeyh Azîz Mahmud Hüdâyî, eserleri, dilden dile dolaşan ilâhileri, kurduğu vakıf ve hizmetleriyle dört yüz yılı aşkın bir zamandır tanınmaktadır.

Geçtiğimiz yıllarda dünyada egemen olmak isteyen unsurlar arasında çok revaçta olan ve iddia edildiği şekilde gerçekleşmesi için uğraşılın medeniyetler çatışması² tezinin karşı tezi, yüz yıllar önce vakıf medeniyetini kuranlarca yaşanarak ortaya konulmuştur.³ Bu anlayışın bir ürünü olan, Hüdâyî vakfına ait verileri, siyaset bilimi ve sosyolojinin yöntemleri ile tarihî bakış açısından sorgulayarak değerlendirmek istedim. Hüdâyî vakfı ürettiği hizmetleriyle, halkın her kesiminden insanın katkılarıyla, devletten bağımsız, ayırım gözetmeksizin topluma hizmet götürmeyi amaçlayan, ortak bir faaliyet alanı oluşturabilmiş midir? Hüdâyî vakfının kuruluş belgelerinde 17. yüzyılda resmî veya devlete ait olmayan⁴

Aziz Mahmud Hüdâyî Câmii üsten görünümü

hizmet varlığından söz etmek mümkün müdür? Batıda sunulduğu şekliyle “or-yantal despotizm,”⁵ halkın hayatında egemen miydi? Bu sorulara cevap ararken araştırmamın kaynakları ve diğer tartışmaların özetinden konuya giriş yapmak istiyorum.

2. Vakıf Medeniyetinin Kaynağı

Bu makalede kullanılan birincil kaynaklar Hüdâyî vakfının vakfiyeleridir.⁶ Aziz Mahmud Hüdâyî, vakfiyelerinde çok açık bir dille Allah rızâsını tahsil için hayır yapmak istediğini belirtmektedir. Bu arzusunu imanının kaynağı olan Kur’an’a dayandırmaktadır. Hemen her biri bir edebî eser mahiyetinde olan Hüdâyî vakfiyenâmelerinde sıkça tercih edilen Kur’an âyetlerinden meselâ; Bakara sûresinde “...kendiniz için önden gönderdiğiniz her hayrı Allah katında bulacaksınız...”(Kur’an 2:110)⁷; Âl-i İmrân sûresinde “Her insan ölümü tadacaktır. Kıyâmet günü ecirleriniz size mutlaka ödenecektir. Ateşten uzaklaştırılıp cennete sokulan kimse artık kurtulmuştur. Dünya hayatı, zâten, sâdece, aldatıcı bir geçinmeden ibârettir.” (K 3:185), Zilzâl sûresinde “Kim zerre miktar hayır yapmışsa onu görür.” (K 99:7) şeklinde ifade bulan dünya görüşü vakıf müessesesinin esas gayesidir.⁸

Aziz Mahmud Hüdâyî’nin vakfiyelerinde zikredilen diğer âyetler ise şöyledir: Mülk sûresinde “Hükümler elinde olan Allah yücedir ve O her şeye Kadîr’dir.” (K 67:1), Nahl sûresinde “Sizde olanlar tükenir ama, Allah katında olanlar sonsuzdur, tükenmez. Sabredenlere ecirlerini, yaptıklarından daha güzeli ile ödeyeceğiz.” (K 16:96), Mü’min sûresinde “Bugün herkese kazandığının karşılı-

ğı verilir. Bugün haksızlık yoktur. Doğrusu Allah, hesabı çabuk görendir.” (K 40:17), Nisâ sûresinde “Kim Allah’a ve Peygambere itâat ederse, işte onlar Allah’ın nîmetine eriştiği peygamberlerle, dosdoğru olanlar, şehîdler ve iyilerle berâberdirler. Onlar ne iyi arkadaşlırlar!” (K 4:69), Enbiyâ sûresinde “Zekeriyâ da: “Rabbim! Beni tek başıma bırakma, Sen vârislerin en hayırlısı” diye nidâ etmişti.” (K 21:89), Bakara sûresinde “Vasiyeti işittikten sonra değiştiren olursa, bunun günahı değiştirenlerin üzerinedir. Allah şüphesiz işitir ve bilir.” (2/181).

Bu örnekleri çoğaltmak mümkün olmasına rağmen biz buraya bir kaç tanesini aldık. Söz konusu âyetlerin içeriklerinden anlaşılacağı gibi vâkıf Azîz Mahmud Hüdâyî dünya hayatının kalıcı olmadığına, gerçek güç sahibinin Allah olduğuna inanarak malını ve sahip olduğu her şeyi vakfetmiştir. Bu dünya görüşü temel prensip olarak vakfiyelerinin tamamından anlaşılmaktadır. Kendisi (bugünün söyleyişle) hukukçu ve aynı zamanda bir tarikat şeyhi olarak çizdiği devrinin yüksek eğitimli din adamı portresinde yaşamının her anında Kur’ân-ı Kerîm’de yer alan temel ahlâk prensiplerini kurduğu müessese ile yaşamak gayretini ifade etmektedir.

Profesör Bahaeddin Yediylıdız,⁹ “Türk kültür sisteminin dinî boyutunun temelini teşkil eden Kur’ân âyetlerine iki örnek vermektedir: “Allah’a ve âhiret gününe inanırlar, iyiliği emrederler, kötülükten vazgeçirmeye çalışırlar, Hayrât’ta yani hayrî ve sosyal işlerde birbirleriyle yarış yaparlar, işte onlar kurtuluşa erenlerdir.” (K 3:114).”Herkesin (ve her milletin) yöneldiği bir yönü ve yöntemi vardır. Siz hayrât yapmaya koşun, bu hususta birbirinizle yarış edin...” (K 2:148).

Kur’ân-ı Kerîm’in Osmanlı Türk kurumlar tarihinde bu şekilde yer sahibi ve hatta kaynak oluşu üzerinde özellikle günümüzdeki menfî şartlandırmalar sebebiyle daha çok durmak gereklidir. Öteki dünya anlayışı ve “verenin esas alan olduğuna” dair Hz. Aişe’den nakledilen hadiste de belirtildiği şekilde hayır işlemek, halka hizmete koşmak ve hele de kul hakkını gözetmek¹⁰ gibi ince düşüncelerle örülmüş “hayrat” kavramını vakıf kuruluşlarının gayesi olarak tarif edebiliriz. “Osmanlı dönemi Türk toplumunda insanların maddî ve mânevî ihtiyaçlarını karşılamak üzere tesis edilen vakıf kuruluşlarının neden son derece yaygın olduğunu anlamak”¹¹ için gönül huzuru ve iki dünya mutluluğunu arayan hayat gayesi yeterince açıklayıcıdır.

Vakıf kurucuları hakkında kullanılan “sâhibü’l-hayrât” sözü insanların hayattaki hedeflerini ortaya koymaktadır. Vakıflar, Allah’a hesap vereceğine inanarak, yani ahiret gününü düşünerek yaşamış insanların hizmet anlayışının eserleridir. Azîz Mahmud Hüdâyî, vakfı ve hizmetleri ile bize asırlar öncesinden adeta karşılık beklemeden hizmete koşmak, insanların ihtiyaçlarını görmek ve bu suretle cemiyette nizamın, ahengin temini için çalışmak bahislerinde misal teşkil etmektedir.

Hüdâyî vakfının hizmetleri, şu üç ana başlıkta toplanabilir: eğitim-öğretim hizmetleri, sosyal hizmetler, dinî hizmetler. Bunların çağdaş sivil toplum kuruluşlarının hizmet alanları ile karşılaştırılması “sivil toplum” kavramını üreten Batılı sosyologların ve siyaset bilimcilerin anlayışları doğrultusunda tam olarak yapılamaz. Çünkü Batı’da sivil toplum düşüncesi ekonomik olarak ezilen kitlele-

rin isyanlar ile dile getirdikleri ve demokrasi idaresi ile çoğunluğun sesinin ifade edilmesi amacıyla ortaya çıkmıştır.

Elimdeki malzemeden yola çıkarak vakıf hizmetlerinin sivil toplum anlayışına temel oluşturduğu kanaatimi ispata çalışacağım. Bu girişimde yalnız değilim. Bu konuda yakın geçmişte yayınlanmış makale ve kitaplar mevcuttur. Biz ekonomik ve teknolojik geri kalmışlığın Doğu kültürü veya İslâm dininden kaynaklanmadığına dair araştırmaları yine Batı'lı akademisyenlerden okuyunca ancak belki ikna oluruz. Bana kalırsa kendi özelliklerimizi anlamamız çok daha önemlidir. Tarih bilmek, bugünü ve yarını anlamak için elzemdır. Gecikerek de olsa, bütün bu eski oryantalist yaklaşımlarından kurtulmak için dürüst araştırmalarla çalışmak görevimizdir. Amacım mevcut perişan halimize ne özür üretmek, ne de geçmişin harikalarına yanıp yakılmak. Modern dünyanın (Türkiye de dahil olarak) yaşadığı problemlerin, tatminsizliklerin aşılmasına biz elimizdeki bu kaynaklarla çare olabilir miyiz? sorusunu da soruyorum. Öncelikle kendi adımıza ekonomik kalkınma, adalet ve huzurla yaşamak, teknolojinin nimetlerinden yararlanırken kültürel güzelliklerimizi korumak, bütün bunları yaparken halkın yediden yetmişe uyanık bir şuurla kendi kendine hizmet götürmek yarışında yaşaması demokrasinin işlerliğini zenginleştirebilir mi? sorusu da diğer bir merakım.

Günümüze kadar sivil toplum kuruluşları hakkında yapılan tartışmalarda baskıcı Doğu medeniyetinin kesinlikle sivilleşmediği hep barbar hükümdarlar elinde kişiliksiz olduğu söylenir.¹² Aksini isbat eden çalışmalar Türkçe'de de yayınlandıkça bu türlü efsanevi kuruntular hükmünü kaybedecektir.¹³ Miriam Hoexter, "Vakıf Müessesinde Aksettiği Vechile Allah'ın ve Kulların Hukuku"¹⁴ isimli makalesinde, çalıştığı belgelere dayandırarak vakıflarda devlet dahil olmadığı fikrini ileri sürer. Ona göre, "vakfın kavram olarak ne olduğunu anlamanın anahtarı Allah'ın ve kulların hukukunun ne olduğunu öğrenmektir."¹⁵ Hoexter makalesinde hayrî ve zürrî vakıflar arasında bir karşılaştırma yapar, kurulan vakıf aile yararına dahi olsa sonuçta bu vakıfların da bir başka özel vakfın kaynaklarına katılmasına dair hükmün olması sebebiyle yine Allah rızasının tahsilinin vâkıfların ana gayesi olduğu üzerinde durur.¹⁶ Turner ise, sivil toplum kavramının "Oryent" denilen Doğu'nun "sadece devletten ibaret olup, orada toplumdan söz edilmesinin mümkün olmadığını ve bunun oryantalizmin tanımı olduğunu" söyler.¹⁷

Hoexter, "Vakıf ve Halka Açık Alan"¹⁸ makalesinde sivil toplumun Doğu ile Batı arasındaki en önemli farkını şöyle açıklar: "19. yüz yıldan önce, Batıda yönetenle yönetilenler arasında çok iyi açıklanmış resmî ilişkiler olduğu halde İslâmî toplumlarda yönetenle toplum arasında genel ve yaygın kıymet hükümleri ve sosyal değerlerde kökleşmiş resmî olmayan bir anlayış esastır." Yazar devamla sivil toplumun ortaya çıkışında vakfın rolü hakkında "Vakıf çalışmaları; yöneticiler, idarî erkân ve memurların, —fakir-zengin, erkek-kadın— bütün bir Müslüman topluluğu ile yanyana çok canlı bir halka açık alan oluşturulması ve geliştirilmesinde pay sahibi olarak yaşadığını ortaya koymaktadır. Hakikaten, toplumun bütün unsurları vakıf aracılığıyla yönetenler dahil olmak üzere, ümmetin hizmetinde seferberdirler." demektedir.

Hoexter; vakıf ve kurucusu vâkıf veya vâkıfeler hakkında ise şu aşağıda kısmen çevirisini yaptığımız satırları yazmıştır:

Hayırseverliğin tanımı vakıf ile çok geniş bir yelpazede, aile üyelerinden tüm bir cemiyete hizmete varana dek bir çok müessesesyle hizmet vermek ve bu hizmette devamlılığı sağlamaktır. (...) Bu suretle vakıflar yöneten otoriteyle vakıf hizmetlerinden yararlanan gruplar arasında bir alan oluşmasını temin ederek resmî alandan bağımsız halka açık bir alanın oluşmasına da yardım etmiştir. (...) Vakıflar ayrıca toplumu yöneticisiyle bütünlemekte bir arada durmalarını sağlamakta da hizmet vermiştir. Vakıflar, ayrılık ve yabancılaşıma yerine paylaşılan değerlerin güçlü bağı, yaygın kültürel semboller ve idareciyle toplum arasında ortak bir dil tesis edilmesine de yardım etmişlerdir.¹⁹

Vakfın Müslüman cemiyetlerindeki rolünün anlaşılması için buradaki örneğimiz, Azîz Mahmud Hüdâyî hazretlerinin Üsküdar'daki dergâhının vakfıdır. 16. ve 17. yüz yıllardaki hizmetlerini kuruluş belgeleri olan vakfiyeleriyle çalıştığımız bu vakıf hakkında vereceğimiz bilgiler zaman zaman Hüdâyî âsitânesine sonradan gelir ve hizmetleriyle katılmış diğer vâkıf ve pek çok vâkıfe vakıflarından örnekleri de havidir. Çalışmayı sadece dergâhın şeyhi ile sınırlandırmak ve yalnız Hüdâyî hazretlerinin vakfiyeleri ile yetinmek de mümkündür. Ancak, sosyal tarihe ışık tutacak o kadar canlı ve renkli malzeme ile çalıştıktan sonra bunlardan da bir nebze olsun bahsetmek gerekir diye düşündük.

3. Hüdâyî Vakfı

1589-1595 yılları arasında kurulmuştur, binaların tamamının inşası takriben 1623 yılında tamamlanmıştır. Z(viye, mescid, im(reth(ne, türbe, çeşme ve meşrutalardan meydana gelen külliye'nin ilk yapıldığı zamanki şekli hakkında fazla bilgi bulunmamaktadır. Önce mescid olarak yapılan kısım daha sonra bir minber il(vesiyle 1598 yılında camiye çevrilmiştir.²⁰ Külliye, bu tevhidh(ne ile etrafında yer alan derviş hücreleri, aşhane-imaret niteliğinde büyük bir mutfak, tamh(ne, biri Hüd(y('ye, dördü kızlarına ait beş meşrutahane ve cümle kapısı ile bunun yanındaki iki çeşmeden meydana gelmekteydi. Bu yapılara, Hüd(y('nin hayatının sonlarına doğru yapılan türbesi de eklenmiştir.²¹

Azîz Mahmud Hüdâyî, külliye'ye hayatîyet vermek maksadıyla kurduğu vakfından, külliye'nin bütün unsurlarının bakımı ve gerektiğinde tamir edilebilmesi için, yapılacak harcamalarda kullanılmak üzere tahsisat ayırmıştır. Buna göre; bütün akarat, cami, şadırvan ve çeşmelerin gerektiğince, öncelikle tamirleri yapılacaktır.²² Hüdâyî'nin 9. Vakfiyesinde²³, “evvelen ibka-i rakabe-i vakf takdim ve masalih-i bina ve meremmet tetmîm” denilerek vakfa gelir sağlayan mevkufâtın tamir ve bakımlarıyla onların korunmasının ön sırada yer alması gerektiği belirtilmiştir. Zira külliye'de devr-i dâimi sağlayan bunların varlığıdır. Bilâhare, yaptırdığı şadırvan, cami, dergâh gibi külliye'nin unsurlarının bakımını istemiştir.

Söz konusu hayır kuruluşlarının sürekli işleyebilmesi, masraflarının karşılanabilmesi ve bu müesseselerdeki görevlilerin ücretlerinin ödenmesi için düzenli gelir kaynağı olan mal varlığı, vakıf akdinin esas konusunu oluşturmaktadır.

4. Hüdâyî Vakfının Gelirleri

Azîz Mahmud Hüdâyî'nin, külliye giderlerini karşılamak üzere vakıf olarak tahsis ettiği taşınır ve taşınmaz mal varlığı Tablo-1'de gösterilmiştir. Hüdâyî Türbe Koleksiyonu (HTK)'nda bulunan Azîz Mahmud Hüdâyî'ye ait 12 vakfiyeye göre vakıf gelirlerini 4 ana başlık altında belirledik. Bunlar; meskenler, iktisâdî kuruluşlar (ticaret yerleri ve sanayi işletmeleri), tarım işletmeleri ve nakit paradır. 1.407.600 akçe olan nakit paranın toplam akar içindeki yüzdesini bulmak maksadıyla, Hüdâyî Türbe Koleksiyonunda bulunan 1594-1615 yılları arasındaki ev satış belgelerinden satılan menzillerin ortalama satış ücretini 16.000 akçe olarak tespit ettik. 1.407.600 akçeyi 16.000 akçeye bölmek suretiyle de bu parayla 88 menzil alınabileceğini hesapladık.

Tablo - 1: Hüdâyî Vakfı Akarları (Gelir Grupları)

Akarın Kategorisi		Cinsi	Toplam Gelire Nispeti
Mesken		26 menzil 47 oda	%36
İktisâdî Kuruluşlar	Ticaret yerleri	28 dükkân 1 kayıkthane	%19
	Sanayi işletmeleri	4 fırın 5 değirmen	
Tarım İşletmeleri		Bulgurlu karyesi 2 bahçe 1 bağ 1 ceviz bahçesi	%1
Nakit para (Akçe)		1.407.600 (88 Menzil eşdeğeri)	%44

4.1. Mesken

Mesken başlığı altında yirmi altı menzil ve kırk yedi oda veya hanenin, vakfedildiğini tespit ettik. Vakfedilen menziller Üsküdar'da, Bulgurlu karyesi, Bulgurlu karyesindeki Gaziler Depesinde, Kefce mahallesi, Kefce mahallesinde Gü-

Aziz Mahmud Hüdâyi Câmii avlusu

zelce Evliya Mezarı yakınında, Cami-i Cedîd mahallesi, Merhum Dâvûd Paşa mahallesi, Hamza Fakih mahallesi, Gülfam Hatun veya Gülfam mahallesi, Ahmed Çelebi Mescidi mahallelerinde yer almaktaydılar.

Menzillerin bir çoğunda altı-üstlü odalar, avlular, sofalar, çeşme, su kuyusu, küçük veya meyveli-meyvesiz ağaçları ile büyük bahçeler, kenîf, bazılarında ahır, kimisi etrafı duvarla çevrili bir ortak avluya bakan odalar ve bu ortak avluda ortak kullanım için su kuyusu bulunan menzillerdi.

Vakfiyelerde geçen menzil, beyt, oda, hane veya ev kelimelerini bütünüyle mesken grubunda birleştirdik.

Meskenlerin 9 tanesi dışında kalan konut tipleri, “icâre-i mu’tade” ile kiraya verilecek, kira gelirleri de vakıfta toplanacak ve külliyeinin fonksiyonu kısmında ele alacağımız hizmet gruplarının giderlerine dönüşeceklerdir. Sözü edilen dokuz menzilin “tasarruf ve süknâ hakkı” hayatta oldukça vâkıfın kendisine ait olacak, vefâtından sonra ise bu evlerle ilgili kullanma ve oturma hakkı tamamıyla evlâdına geçecektir. Bu hususla ilgili şartlar külliyeinin hizmetleri bölümünde ele alınmaktadır.

4.2. İktisâdî Kuruluşlar

İktisâdî kuruluşlar kapsamında ticarî ve sınaî faaliyet göstererek vakfa gelir getiren yirmi sekiz dükkân, beş değirmen, dört fırın ve bir kayıkthane bulunmaktadır.

Üsküdar'da Kefce mahallesinde on dört dükkân, dört bakkal dükkânı, bir dakîk dükkânı (3. ve 5. vakfiyeler), Cami-i Cedid mahallesinde üç ve Merhum Dâvud Paşa mahallesinde beş dükkân (3. vakfiye), Gülfam çarşısında da bir nalçacı²⁴ dükkânı kiraya verilerek elde edilecek gelirden çeşitli hizmetler görülecektir.

Değirmenlerin geniş ahırları ve atların yemlik yerlerinin bulunduğu müştemilâ-tından da bahsedilmektedir. Söz konusu fırınların üçü ve beş at değirmeni Üs-küdar'da Kefce mahallesindedir (3. ve 5. vakfiyeler). Cami-i Cedid mahallesinde de bir fırın vardır (3. vakfiye).

Şemsi Paşa mahallesinde ise bir kayıkthane vardır (5. vakfiye).

4.3. Tarım İşletmeleri

Tarım işletmeleri kategorisinde bahçeler ve Üsküdar'da Bulgurlu karyesinin tamamı (bütün gelirleri ve tasarruf hakkı Hüdâyî'ye padişah tarafından verilmiş olarak) yer almaktadır.²⁵

Vakfiyelerde verilen tariflere göre bu bahçelerden Üsküdar, Bulgurlu'dakinin içinde meyveli-meyvesiz ağaçlar, bağ, üç su kuyusu, iki ev ve bir avlu vardır (2. vakfiye).

Üsküdar, Toygar mahallesindeki bahçede meyveli-meyvesiz ağaçlar, akar su, iki su dolabı, su kuyusu üzerinde bir gurfe (cumba, balkon, çıkıntılı pencere), kenif ve avlunun da bulunduğu anlatılmıştır (9. vakfiye).

Üsküdar, Kefce mahallesindeki ceviz bahçesi için bu şekilde ayrıntılı bilgi veril-memektedir (3. vakfiye).

Vâkıf, bu bahçelerin de meskenler gibi "icâre-i mu'tade" ile kiraya verilmelerini şart etmiştir. Buraya kadar incelediğimiz vakıf akar gruplarının tamamının kira-ya verilmesi ve elde edilecek gelirden külliye de gerçekleştirilecek hizmetlere kaynak oluşturulması düşünülmüştür.

4.4. Nakit Para

Toplam 1.407.600 akçe olan nakit paranın yıllık %10 faizle nemalandırılması istenmiştir. Bu şekilde elde edilen gelirle yapılacaklara ait şartlar 7, 8, 9, 10, 11 ve 12. vakfiyelerde belirtilmektedir.

Nakit paranın işletilme şekli ve şartlarına örnek olmak üzere 7. vakfiyede; "se-ne-i kâminden on akçe on bir akçe olmak hesabı üzere rehn-i makbuz-ı kavî ve kefil-i mukîm-i melî ile yed-i mütevellî ile ale'l-vechî'l-şer'iyyî'l-helâl istirbah ve istiğlâl olunub" denilerek vakfedilen paranın, vakfın mütevellisi tarafından, yıl-lık %10 faizle nemalandırılmasının istendiği görülmektedir.

Altı vakfiyede vakfedilen toplam para miktarı 1.407.600 akçedir. Ana paraya do-kunulmadan, yüzde 10 üzerinden faize verilen paranın geliri ile yapılacak hiz-metler giderler kısmında açıklanmaktadır.

“Bankacılık sektörünün olmadığı o dönemde, bu faaliyetin ülke ekonomisine katkısını tahmin etmek güç olmasa gerektir.”²⁶

Azîz Mahmud Hüdâyî Külliyesinin para olarak gözükmeyen, başka gelir statüsünde kaynakları da bulunmaktadır. Bunlar özellikle padişahların verdiği temliknamelerde belirtilen bazı vergi gelirleridir. Meselâ, Midilli Sancağında Kara Kuyu isimli bir manastırın mahsûlü Hüdâyî cami ve türbesinin kandillerinin yağ-ı için tahsis edilmiştir. Ayrıca, Yanbolu kazasındaki Garibceler Karyesi vergi gelirleri Hüdâyî türbesinin şem’, revgan ve sair levazımına sarf olunmak üzere tahsis edilmiştir. Yine Yanbolu kazasında Karlıca mezraası vergi gelirleri Hüdâyî türbesi vakfına verilmiştir.

Hüdâyî Türbe Koleksiyonunda söz konusu karye, mezraa ve sair yerlerin vergi gelirleri ile ilgili külliye görevlilerinin sunduğu arz-ı haller ve bunların cevabı niteliğinde gerekenin yapılmasını isteyen padişah emirlerini içeren pek çok tevki’, nişan, mülkname, berat ve tecdid-i berat bulunmaktadır.

Üsküdar’da Bulgurlu ve Gaziler Depesi karyelerinin Şeyh Azîz Mahmud Hüdâyî’ye temlik ve bütün vergi gelirlerinin kendisi tarafından tespiti, kaydı ve toplanmasının yapılması konusundaki emr-i şerîfin sûretinde²⁷, buraları “ister satın, ister hibe etsin, ister vakfetsin” denilerek hatt-ı hümayun ile kendisine temlik olunmuştur. Söz konusu karyeler “tekâlif-i örfiyeden” de muaf tutulmuşlardır. Bu konuda, “subaşılar, beytü’l-mâl emîni ve cizyedârlar” tarafından rahatsızlık verilmemesi hususunda padişah fermanlarında kesin bir ifade kullanılmıştır.

Azîz Mahmud Hüdâyî’nin padişahlarla yakın münasebeti bulunduğunu ve onlarla mektuplaştığını gösteren belgelerde,²⁸ vaaz vermek gibi görevler karşılığında kendisine padişah vakıflarından ücret tahsis edildiği belirtilmektedir.

Vakfın kuruluşunda Azîz Mahmud Hüdâyî 1.407.600 akçe vakfetmiştir. Kurulan sair vakıflar külliyenin ayakta kalmasını ve hizmetlerinin devamlılığını bu sûretle sağlamışlar ve külliye canlılığını koruyabilmiştir.

Nakit para konusunda üzerinde durulması gereken mesele paranın değeri ile kuruş ve akçe arasındaki farktır. “...1565 yılında hem gümüş para birimi olan akçe hem de altın para birimi olan Sultaniyye veyahut Hasene-i Sultaniyye ufak çapta birer ayarlama geçirmişlerdir. O zamana kadar akçe, asrın başından beri 0,731gr. ağırlığında bulunuyordu. Ayarlama neticesinde ağırlığı 0,680 grama düştü.”²⁹

“...1584-86 yıllarında akçe %50 nispetinde ayarlandığından altın fiyatları normal olarak iki misline çıktı ve altın yüz yirmi akçeye tedâvüle başladı. Ancak piyasadaki raic daima bu resmî kurun üstüne çıkıyordu. On yedinci asrın ilk yarısı piyasa kurunu resmî kura yaklaştırma çabalarıyla geçti. Akçe ayarlanıyor ve kırılıyordu. Müteaddit defalar sikke tashihine ihtiyaç görülüyordu.”³⁰ Tıpkı günümüzde olduğu gibi o devirde de halk parasının değerini korumak istemiş ve bunun için kuruşu tercih etmiştir. Vakıflarda çalışan görevlilerin ücretleri ise akçe ile ödenmiştir.

5. Hüdâyî Vakfının Giderleri

Hüdâyî Türbe Koleksiyonunda yer alan 79 sıra numaralı muhasebe defterinde Hüdâyî Külliyesine gelir getiren Hüdâyî vakıfları ve ona mülhak vakıfların çalışanlarının ücretleri gösterilmiştir. Cemâziyelevvel 1091/Mayıs 1680’de tutulmuş bu deftere göre, görevlilere günlük 1.853,5 akçe ücret dağıtılmaktadır. Bu günlük toplam giderin 1.596,5 akçesi sadece tilâvet görevlerine ödenmektedir. Geri kalan 257 akçe, 104 kişiye sair hizmetler karşılığı olarak ödenmektedir. Bu hizmetler; cami, mescid, mektep, matbah görevleri, su yolu tamirciliği ve vakıf yöneticiliği görevlerini kapsamaktadır.

Külliyenin oluşumundan itibaren geçen altmış yıl içinde, dinî hizmetler kapsamında ele aldığımız tilâvet (yani sevâbı hediye edilmek üzere hatim ve başka dualar okunması) işinin masrafları toplam harcamalar içinde en fazla yeri tutmaktadır.

HTK 12 numaralı muhasebe defterinde Gurre-i Muharrem 1087/Mart 1676-Gâyet-i Zilhicce 1090/Ocak 1680 tarihleri arasında Azîz Mahmud Hüdâyî’nin kurduğu külliyein cami, türbe ve zaviye vakıfları ile bunlara mülhak vakıfların gelir ve giderleri gösterilmiştir. Muhasebe defteri, bize vakfiyelerin içeriklerinin uygulamada gerçekleşip gerçekleşmediğini göstermektedir. Vâkıfların belirledikleri kaynaklardan elde edilen gelirler akar olarak kaydedildikten sonra, bu gelirlerin vâkıfların tayin ettikleri şartlara göre hangi hizmetlere hayrat olarak harcandığı da giderler grubunda belirtilmiştir.

İncelediğimiz 12 numaralı defterdeki gelir gider durumu aşağıdaki tablolarda özetlenmiştir:

Tablo-2: HTK 12 Numaralı Muhasebe Defterine Göre Hüdâyî Külliyesi Gelirleri

Gelirin Kategorisi	Miktarı (Akçe)
Kira Gelirleri Toplamı	3.136.990.-
Muhtelif Gelirler Toplamı	8.502.120.-
GELİRLER TOPLAMI	11.639.110.-

Hüdâyî külliyesinin 12 numaralı muhasebe defterine göre gider grubunda ele alınan hizmetler kısaca şöyledir. Camiinin, türbenin, tekkenin, mektebin, dergâhın mutfağının, zaviyenin mutfağına gelen su yolunun ve kandillerin sandukasının gereken onarımları için yapılan masraflar dâimâ öncelikli olmuştur. Onarımlarla binaların hizmetlerinin sürekliliği sağlanmaya çalışılmıştır.

Hüdâyî camiinin ve türbesinin kandilleri için zeytin yağı alımı, Ramazan geceleri ve Peygamberin doğum günü olan Mevlüt Kandilinde Hüdâyî camiinde dağıtılmak üzere bal alımı, Hüdâyî dergâhının mutfağında çorba, helva, keşkül, aşure, buğday yemeği ve başka yemeklerin pişirilmesi için gereken malzeme alımı, Hüdâyî zaviyesi mutfağına yapılan masraflar, bazı vakıfların zemin mukata-

Tablo-3: HTK 12 Numaralı Muhasebe Defterine Göre Hüdâyî Külliyesi Giderleri

Giderin Kategorisi	Miktarı (Akçe)
Görevlilerin 48 Aylık Ücretleri Toplamı	2.259.936.-
Çeşitli Harcamalar Toplamı	591.981.-
Onarım Giderleri Toplamı	197.233.-
1086-1090 Yılları Arasında Alime Hatun Vakfından Haremeyn'e Gönderilen Toplam Miktar	9.720.-
GİDERLER TOPLAMI	3.058.870.-
Masraflardan Artan Miktar	8.580.240.-
TOPLAM	11.639.110.-

aları, Hüdâyî türbesi ve camii ile su yolunun ihtiyaçları için yapılan harcamalar da diğer masraflar olarak çok yönlü hizmetleri kapsamaktadır.

HTK 79 numaralı defterde görevlilerin günlük ücretleri toplamının 1853,5 akçe olarak belirtilmişti. Bu ücretin bir yılda 656.139 akçe ettiğini ve dört yılda da bu miktarın 2.624.556 akçeye ulaştığını hesapladık.³¹ HTK 12 numaralı deftere göre ise 48 ay için görevli ücretlerine 2.259.936 akçenin ödendiğini biliyorduk; bu durumda aradaki 364.620 akçelik farkın nerede olduğunu belirleyemedik. Bu fark için aradan geçen zaman zarfında ortaya çıkan yeni görevlerin ödemesi olabileceği ihtimali de mevcuttur.

Yaptığımız karşılaştırmalarda vazifelilerin ücret ödemeleri, onarım giderleri veya sair sosyal hizmetler olarak nitelendirdiğimiz dergâh veya camide yapılacak ikramlara dair harcamalar ve diğer bakım masrafları defterlerdeki hesaplara göre hep istenen şekilde yerini bulmuştur.

Hüdâyî külliyesini besleyen Hüdâyî vakıflarının kuruluşu vakfiyelerin tarihi esas alındığında 1623'te tamamlanmıştır. Çalışmamızda örnek aldığımız belgelerin içeriğinde de vâkıfların paralarının işletilmesinde daima kuruş alınıp kuruş verilmesi üzerinde durduklarını belirtmiştik. Bu durumun özellikle savaş dönemlerinin sosyal psikolojisi ile doğrudan ilgisi olduğu kanısındayız.

6. Hüdâyî Vakfının Hizmet Alanları

Hayır yapmak için kurulmuş bulunan Azîz Mahmud Hüdâyî vakfının fonksiyonunu, hizmetlerini araştırarak tespiti çalıştığımızda bu külliyenin bünyesinde cami, zaviye (dârü't-tevhîd), mektep, matbah, şadırvan, eski ve yeni olmak üzere akan suların ayrı menbalardan geldiği müstakil birer mecrayı bulunan iki çeşme, şeyhin kendisinin, aile üyelerinin ve camiinde görevli olan müezzinlerin muhtaç olanlarının ikametine tahsis edilmiş evler ve hamamları bulunduğunu gördük.

Vakfın hizmetlerinin başında gelir getiren binaların ve diğer akarların bakım ve tamirine tahsis edilmiş harcamalar gelmektedir. Hüdâyî vakfının hizmetleri; Eğitim-Öğretim Hizmetleri, Dinî Hizmetler, Sosyal Hizmetler ve Aile Fertlerine Harçlık olmak üzere dört grupta toplanmıştır.

6.1 Eğitim ve Öğretim Hizmetleri

Eğitim-öğretime tahsis edilmiş kuruluşlar, vakıf konusunun dünyaca tanınan otoritesi Profesör Yediyıldız tarafından “mektepler, medreseler, dârü'l-hadisler, dârü'l-kurrâlar ve zâviyeler”³² olarak tasnif edilmiştir. Biz de bu tasnife dayanarak; Azîz Mahmud Hüdâyî vakfının içinde yer alan ve incelediğimiz belgelerde dârü't-tevhîd, tekke, zâviye, hankah, âsitâne, dergâh isimleriyle anılan zâviyesini³³ eğitim-öğretim müessesesi olarak ele alacağız.

Hüdâyî'nin 1011/1602 tarihli ilk vakfiyesinde, yaptırdığı mekânda bir dârü't-tevhîd vardır. Kendisi bu mekânı “tarikatinin zikir usûlü vechile zikir ve tevhîd-le meşgul olacak zevâta” sonsuza dek vakfetmiştir. Bu zikir meclisleri dergâhta, sohbetlerle ve karşılıklı soru-cevap şeklindeki görüşmelerle yapılmış, Şeyh efendinin mürşid olarak talebelerine verdiği derslerle yürütülmüş, problemi olanlar ona danışmışlar ve dile getirilen dersler zikir meclislerinde uygulamalı olarak icrâ edilmiştir. Bunları kendisinin yazdığı eserlerden tespit mümkündür. Dergâhın işlevini, bugünkü kavramlarla tam olarak tarif için, orada yürütülen faaliyetleri iyi anlamak gerekir. Toplumdaki sosyal huzuru, adâleti ve dengeyi sağlayan temel prensipleri öğreten bu müessese günlük hayatın her kesiminde bütün canlılığı ile yer alır.

Azîz Mahmud Hüdâyî'nin öğretisinin ağırlık noktası ahlâktır. Ahlâk konusunda kendisine örnek olarak İslâm peygamberini almıştır. Profesör Ali Yardım “Tarih boyunca peygamberlerin gönderiliş sebebi incelendiğinde, bir temel sebep karşımıza çıkmaktadır: Tevhîd inancından sapma ve ahlâk bozukluğu! (...) Sâdece “ahlâk bozukluğu” ve bu bozukluğun toplumda “hayat tarzı” haline gelmesidir ki, o topluma bir “peygamber gönderme” sebebi olmuştur. Çünkü ahlâken bozulan toplum dengeleri, sadece ilâhî kaynaklı güçler yardımıyla tesis edilebilmektedir. Peygamber Efendimiz'in insanlığa gönderiliş sebebi de, kendi ifâdeleri ile, “güzel ahlâkı tamamlamak”, yani insanlığın iç mimârîsini ıslah etmektir. ... kısacası “insan”ı ilgilendiren ne varsa onların hepsiyle ilgilenmiştir. Ne var ki, O'nun hareket üssü ve faaliyetlerinin merkez noktası, hep “ahlâk” olmuştur.” demektedir³⁴

Celvetî tarikinde mürşid olan Hüdâyî hazretleri eserlerinde müridlerine tasavvufî dünya görüşünü anlatırken en çok “tevhîd” üzerinde durmuştur. Kendisinin bir mutasavvıf olarak özellikle sosyal barış ve içtimaî nizam konusunda açtığı tekke cemiyetinin mânevî yaraları ve yaralılarına verdiği hizmet, vakıf kültürünün özüdür ve bundan daha sivil ve halka açık hizmet de açılcası düşünülemez. Mânâ terbiyesiyle insanlara deva olmak üzere himmetiyle hizmetini bütünleştirmiştir. Kâmil insan, yaralı ve çürük bünyeleri cemiyet ile uyumlu, kendine ve etrafına faydalı hâle getirmekle bilinir. İçtimâî nizamın, ahengin temini

sadece güvenlik veya kolluk kuvvetlerine düşmediğine göre, bu görevlerde olmayan ama merkezî idarenin otoritesi altında yaşayan onlar, yüzler, binler ve milyonlarla ifade edilen farklı yerleşim birimlerindeki insanlar ne yapmalıdır? Anarşi egemen toplumlarda, başkaldırı daima çok kanlı ve istenmeyen olaylarla çözümlenmeye çalışılmış ve bundan hiç kimse hoşnut olmamıştır. Osmanlı Devletinin hâkim olduğu sınırlar düşünülecek olursa, bu coğrafyada egemenliğin sağlanması için, kimi zaman şiddet uygulanarak alınan önlemler olmuştur. İşte, önemli olan işi zor kullanma noktasına vardiirmeden çözümleyebilmek ve hatta bu tür zarara uğramadan toplumsal barışı yaşatabilmektir. Osmanlı cemiyyetinde tarikatler genellikle merkezî otorite ile uyumlu ve hatta onları destekler mahiyette faaliyetlerini yürütmüşlerdir.

Bu konuda Profesör Ahmet Yaşar Ocak, "... mistik mahiyeti sebebiyle, bütünüyle siyâsîleşme sürecinden uzakta kendi tabîî gelişimini sürdüren Osmanlı tekke İslâmı, ana çizgileri itibariyle genel olarak İslâm tarihinde tekke İslâmı'nın takdim ettiği özelliklerin dışına pek çıkmaz. Zaman zaman, Mevlevîlik, Halvetîlik, Celvetîlik ve kısmen Nakşibendîlik gibi, merkezî yönetimle sıkı ilişkiler içinde görünmesine rağmen Osmanlı tekke İslâmı, (...) hiçbir zaman Safevîlik tarzında siyasî bir ideoloji haline dönüşmemiştir."³⁵ hükmünü ifade etmektedir.

Osmanlı yönetim felsefesinin temeli sultanın adâlete dayanan bir içtimâî nizam ve emniyeti sağlaması düşüncesine dayanır.³⁶

"Eğer tarikat şeyhi sarayda "söz" sahibiyse, bu girişim divana yapılan bir şikâyetle tamamlanıyor ve etkili de oluyordu. Mahmud Hüdâyî (1543/44-1628/29) gibi tanınmış bir şeyh kendi köyü için vergi indirimi sağlayabiliyordu; böyle bir durum, 16. ve 17. Yüzyıllarda Osmanlıların ilk dönemlerine göre daha seyrek görülmekle birlikte, dervişler arasındaki iletişimin etkililiğini arttırmaktaydı."³⁷

Eğitim öğretim hizmetleri konusunda 1014/1606 tarihli ikinci vakfiyede yer alan kitaplardan bahsetmek gerekir. Söz konusu 101 adet kitap arasında Hazret-i Ali'nin hattıyla kaleme alınmış olduğu söylenen üç musâhaf-ı şerîf vardır. Hüdâyî vakfiyesinde, bu kitapların Hüdâyî camiine konulmasını ve camiden çıkarılmayıp, hayatta oldukça kendisinin ve kendisinden sonra da evlâdının nesilden nesile istifade etmesi için vakıf şartı getirmiştir. Eğer cami yıkılırsa bu şehirde uygun bir cami, mescid, dârü't-ta'lim veya ma'bede konmasını vasiyet etmiştir.

Hüdâyî'nin vakfettiği kitaplar Arapça, Farsça ve Türkçe olup daha çok din(ilimlerle ilgilidir. Pek çok tefsir, hadis, fıkıh, kelâm, akaid, mev'ize ve mecâlis, tasavvuf kitabı vardır.

Ayrıca, tarihî birkaç kitap (meselâ: 4 Halife Tarihi, Kudüs Tarihi), peygamber kıssaları (Hz. Yusuf'un kıssası), mutasavvıfların biyografileri, 2 adet Türkçe tıp kitabı (Hz. Peygamberin sağlıkla ilgili hadislerini içeren Tıbbu'n-Nebevî ve Hülâsatü't-Tıb), Arap ve Türk edebiyatından (mesnevî tarzında) kitaplar, Hayatü'l-hayevân ismini taşıyan bir başka kitap ile lügatler de bulunmaktadır.

Azîz Mahmud Hüdâyî'nin müntesiplerinden Belgradlı Münirî Efendi'ye yazdığı mektupta tarikat âdâbı ile ilgili bilgiler bulunmaktadır. Biz bu mektubun Süley-

Azîz Mahmud Hüdâyî Câmîi ve çevresi

maniye Kütüphanesinde H. Mahmud 2848/9 olarak kayıtlı nüshasını çalıştık. Bugünün açık öğretimi veya mektupla eğitimi olarak niteleyebileceğimiz bir yöntemi kendi döneminde uygulamış olan Hüdâyî mektuba selâm ile başlayıp, sâliki yani dervîşi Hakka götüren yolda dervîşin mutlaka bir kâmil mürşide ihtiyacı olduğunu önemle belirtmektedir. Sadece soyut akıl ve yazılı risâlelerin okunmasıyla dervîşin Hakka ulaşmasının mümkün olamayacağını, dervîşin mutlaka mürşidinin sohbetinde bulunması gerektiğini belirtir. Buna ilâveten dervîşin her gün mutlaka yüz kere kelime-i tevhîd ve yüz kere de tövbe istiğfar çekip, her namazdan sonra da kırk kere salavat-ı şerîfe okumasının gerektiğini belirtir.

Hüdâyî ayrıca iki rekât işrâk namazından bahsetmiştir. Bu namaz mutasavvıfların dikkatle kıldığı nâfilelerden biridir. Sabah namazı ile bu nâfile namaz arasında yatılmaz, Kur’ân okunur, ilim ve murakaba ile meşgul olup, istiğfar edilir.³⁸ Altı rekât duhâ namazı kılmasının gereği üzerinde durur. Hüdâyî mektubunda dervîşin on iki rekât teheccüd namazı kılması gerektiğini söylemektedir. Bundan sonra dervîşin Müzzemmil sûresinde geçen “artık Kur’ândan kolayınıza geleni okuyun” (K 73:20) meâlindeki âyeti zikrederek her ne okursa câiz olduğunu söyler. En önemli hususun bu konularda gösterilecek ihtimam olduğunu belirten ve tarikat ehlinin Receb, Şaban ve Ramazan aylarını oruçlu geçirip, altı gün de Şevvâl ayında oruç tutması gerektiğini söyleyen Hüdâyî, bu söylediklerini. “Kim Ramazan orucunu tutar ve peşinden Şevval ayından altı gün oruç tutarsa aynen bir yıl oruç tutmuş gibi olur.” (Suyûtî’den) hadisiyle destekler. Azîz Mahmud Hüdâyî, bunlara ilâveten Muharrem, Rebiülevvel ve Zilhicce aylarının on gününü, her hafta pazartesi ve perşembe günlerini de peygamberin

oruçlu geçirdiğini, pazartesi günü peygamberin dünyaya geliş günü olup, perşembenin de Allah’a “arz-ı âmâl” günü olması dolayısı ile yine o gün peygamberin “bir sâlih amel üzere olmak” istediğinden oruç tuttuklarını belirtmiştir.³⁹ Bu hali yaşayarak, müridlerine eserlerinde ve sohbetlerinde tavsiye etmiştir.

Şeyh Hüdâyî, Halvet⁴⁰ ve Celvet⁴¹ tariklerinden bahsederken her ikisinin de Allah’a eriştiren yollar olduğunu söyleyip, hacca giden insanların kiminin kara kiminin deniz yolunu tercih edip Mekke’de buluşmalarını buna misal olarak vermiştir. Celvetîlikte “usûl-i esmâ” on ikidir, ama bunun ehli azdır. Hüdâyî’nin şeyhliği döneminde yedinci isme gelene hilâfet verilmektedir.⁴² Celvet ehlinin sülûkunun tevhîd, riyâzat ve mücâhede ile olduğunu ifade etmektedir. Bu mücâhedenin boşa gitmeyip Allah tarafından mükâfatlandırılacağına dair Ankebut sûresinden “Ama Bizim uğrumuzda cihâd edenleri elbette yollarımıza eriştireceğiz.” (K 29:69) âyetini söyler.

Hüdâyî, mücâhedenin sahabenin yolu olduğunu söyleyip, kendisi için bir tevâzu ifâdesi olan “fakîr” diyerek, iki tarîk ile sohbet ettiğini belirtir. Yolunun halvet ve celvetî birleştirdiğini ifade ederek, müridlerine vasiyet olarak, gece ve gündüz tevhîd için çalışmalarını, ve zikre devam etmelerini söyler. Bu sayede mürid, Hakka ulaşmaya engel teşkil eden nefis-i emmâreden,⁴³ kötü ve yerilen ahlâktan cehd ile kurtulur.

Nefsin ıslahının en önemli husus olduğunu, insanın kendi nefsini ıslah etmeden başkasının işiyle meşgul olmasının gaflet olduğunu belirtir.

Burada şeyh efendinin kesin bir tâlimatı olduğunu düşündüğümüz şu ibâreyi aynen alıyoruz. “İmdi riâyet-i şeriat-ı şerîfe ile zâhirin ta’mire ve tarîkat-i meşâyih-i i’zâm ile bâtının tenvîre sa’y-ı belîğ ede.” Son derece hassas olan şeriat ve tarikat konularında kendisinin fikri açıkça bellidir. Şeriate tam bağlı, dinin kullarına sâdıktr.

Azîz Mahmud Hüdâyî tekke medrese münakaşalarının en yoğun yaşandığı (Kadıızâdeler-Sivâsîzâdeler) dönemde sema ve musîkîyi müdafaa eden Sema’ Risâlesi (Keşfü’l-kına’ an vechi’l-sema’⁴⁴’ni kaleme almıştır. Risâlede Hüdâyî “sami mi bir dervîşe gerekenin salihlerin yoluna devamla peygamberin sünnetine uymak ve Hak kapısında sabit kadem olmak”⁴⁵ diyerek bu tartışmalara çözüm getirmiştir.

Münirî Efendî’ye yazdığı mektupta tevhîdin üç mertebe olduğunu belirtir. Bunlar: Tevhîd-i Ef’âl, Tevhîd-i Sıfât ve Tevhîd-i Zât’tır. Bu mertebelere erişmenin ancak kâmil insanın sohbeti ile sağlanabileceğini ve sâlikin buna o kâmil mürşide hizmetle erişebileceğini belirtir. Hele ki Hak âşığı, talibi; şeriat ve tarîkatin gereklerini gücü yettiği nispette yerine getirip, Allah’ın zikri ile meşgul olup, ilâhî aşkı elde etmek için çok gayret göstermelidir, diyerek; bütün inanan insanlara şeriat dahilinde yaşamanın, şirk karanlığından insanı kurtarıp keşfin nuruna erişmenin sırrı olduğunu söyler ve yine selâm ile mektubunu bitirir.

Şeyh Hüdâyî’nin bu mektubu bize onu anlatan en özlü eseridir. Kendisi kurduğu dergâhında mektubunda işlediği bütün konularda dersler verip, kendi kendisi ile, yaşadığı cemiyet ile ve Allah ile barışık insanların yetişmesini sağlamış,

bu zevâtın hilâfet alıp, onların da kendileri gibi “hayırlı” insanlar yetiştirmele-
rine vesile olmuştur. Vakfın bütünüyle yaşayan canlı bir organizma gibi faal ve
hizmette olduğunu, sabah namazı ile başlayan toparlanmanın, Kur’ân okuyarak
devam ettiğini, bu halin bedensel ve zihinsel temizliklerden sonra bütünüyle bir
arınmışlıkla gerçekleştirildiğini anlıyoruz.

Vaaz, eğitim ve öğretimin bir parçasıdır. Vaazlar dinî ve güncel konular hakkın-
da olabilir. Ancak vâkıfın bilhassa üzerinde durduğu vaizin tarîki yahut aldığı
eğitimdir. Çünkü, cami cemaatine anlatılacak konular bilgi aktarımını sağlama-
lıdır. Yediıldız, “Cami, Osmanlıların üniversitesi durumunda olan medresenin
halka açılan kapısı, konferans salonudur. Medresede elde edilen bilgiler, med-
resenin hocaları veya talebeleri tarafından bu yolla halka aktarılabilmektedir.”⁴⁶
demektedir.

Kültür hayatında tekkelerin önemli bir rolü de, “aydınlara ve aydınların eserle-
rine muhatap olacak zümrelere Farsçanın bu müesseselerde öğretilmesiydi. (...) Farsça
Mevlevîhanelerde Mesnevî okutularak veya husûsî hocalar nezâretinde
metin okutularak öğretilirdi.”⁴⁷

Faroqhi, “dergâhların kütüphanelerini klâsik edebî kültürün aracısı olarak de-
ğerlendirmek gerekir.”⁴⁸ demektedir.

Kitaplar bütünüyle kültür geleneğinin ve bilginin aktarılmasını sağlayan araç-
lardır. Vakfedilen kitapların okunması, bize bu külliyyede kütüphanenin ve bu
mekândaki davranış biçimleriyle ilgili kuralların uygulanması gibi eğitim-öğre-
tim hizmetlerinin varlığını göstermektedir. Ayrıca ileride görüleceği üzere kitap-
ların bakımı, korunması ve ödünç verme işlemleriyle ilgili görevliler de vardır.

6.2. Dinî Hizmetler

Azîz Mahmud Hüdâyî’nin Üsküdar Hüdâyî mahallesinde yaptırdığı cami; bura-
da kılınan beş vakit namazı, cuma namazları ve iki bayram namazı ile bütünüy-
le günlük hayatın canlılığını yakalamış ve yönlendirmekte olan bir mek(нді).

Cami ve mescidler öncelikle ibadet yapılan yerlerdir. Zaten vâkıf da vakfiyesin-
de bu camide kılınacak namazları açıklamıştır. Fakat camileri “halk eğitimi ya-
pılan yerler”⁴⁹ olarak da görmek mümkündür.

Profesör Yılmaz, “İlim erbâbı medreselerde ders okutup câmilerde şer’î ilimleri
halka talim ederken; tarikat ehli, meşayih ve dervişler de tekke ve zâviyelerde
zikir, fikir ve sohbet meclisleriyle irşâd hizmetlerini yürütüyorlardı. Bu devir-
lerdeki tarikat erbâbının şer’î ilimlere vâkıf ve hatta bu ilimlerde de mütebahhir
derecede bulunmaları tekke erbâbı ile medrese mensupları arasında kayda de-
ğer münakaşaların zuhuruna imkân bırakmıyordu.”⁵⁰ demektedir. Tasavvufî
dünya görüşünün esaslı bir şekilde şeriatte sabit üslubunun cemiyetteki huzu-
ru bir de teorik yönden beslemesi söz konusudur. Azîz Mahmud Hüdâyî hazret-
lerinin vakfında, Kapdân-ı Deryâ Halil Paşa gibi sarayda gözden düşenleri hima-
ye edebilmesinde bütün bu hassas dengeleri Allah rızası ve “tevhid” inancıyla
gözetmesinin payı olmalıdır.

Hüdâyî Camiinin imamet ve hitabet vazifelerini, öncelikle hayatta iken Azîz Mahmud Hüdâyî'nin kendisi yürütecek, vefâtından sonra evlâdının aslahına nesilden nesile intikal edecek şekilde devrolacak, ne zamanki evlâdından bülûğa ermemek gibi bir sebeple bu hizmetlere ehil evlâd bulunmaz, evlâda bu kabiliyet gelinceye kadar kendi tariki fukarasının Kur'ân okumayı bilen, fâzıl ve aslahına, (vâkıfın tarikatine bizzat veya bilvasıta mensub olanlar bu hususta eşit olarak değerlendirilecek), vâkıfın tarikinin müntesibleri arasında ehil olan yoksa sair sulehanın aslahına verilecek, sonra evlâdından rüşd ve salahiyeti haiz biri olduğunda bu hizmet ona geçecektir. İmam ve hatib için günlük onar akçe ücret tayin edilmiştir.

Camiin imamlığının bizzat vakıf kurucusu tarafından yapılması ve görevin ölümünden sonra çocuklarınca devralınması dikkat çekicidir.

Beş müezzin günlük ikişer akçe (5 vakit, cuma ve bayram namazlarında camide topluca hazır bulunacaklardır.), müteveli günlük beş akçe, câbî günlük iki akçe, ser-mahfil günlük iki akçe, iki kayyum günlük ikişer akçe, bir meremmetçi günlük iki akçe, üç devir-hân ve na't-han günlük birer akçe, muarraf günlük bir akçe, ferrâş günlük bir akçe, şadırvanın su yolunun tamircisi günlük bir akçe ile görevlendirilmişlerdir.

Tablo-4: Hüdâyî Camii Görevlileri ve ücretleri

Cami Görevlileri	Görevli sayısı	Günlük ücret (Akçe)	Toplam (Akçe)
İmam	1	10	10
Hatip	1	10	10
Müteveli	1	5	5
Câbî	1	2	2
Müezzin	5	2	10
Kayyum	2	2	4
Ser-mahfil	1	2	2
Meremmetçi	1	2	2
Devirhan ve Na'than	3	1	3
Muarraf	1	1	1
Ferrâş	1	1	1
Toplam	18	-	50

Camiin bütün görevlileri Hüdâyî tariki mensuplarından atanıyordu. Atanacak kişilerin tarikatın âdâb ve erkânıyla ahlâklanmış ve “sıfât-ı memduha ile ittisaf etmiş” bulunmaları, sâlih kimseler olmaları gerekiyordu. Beş müezzin beş vakit namazda, iki bayram ve cuma namazlarında toplu bulunuyor, iki kayyum ise

kandilleri, çerağları yakmak, kapıları kilitleyip açmak, anahtarları saklamak, camiin sergi işlerine bakmak, camiin avlusunu süpürmek, icab eden yerleri ıslah ve tamir etmek gibi işlerle meşgul olarak, birbirlerine yardım ederek, işlerini ihmal etmeyip, birbirlerine de müsamaha göstermiyorlardı.

Hüdâyî, vakfiyelerinde her gün düzenli bir şekilde tevhîd, salavat, ihlas, ayrıca cüz okunmasını istemiş, bu görevlerin bir kısmını evlâdına, bir kısmını da tarîki mensuplarına şart etmiştir.

Vakıf geliri vâkıfın evlâdının tasarrufunda oldukça, sevâbı vâkıfın niyeti üzere tayin eylediği mahalle hediye edilecek şekilde evlâdı her gün üç yüz tevhîd, yüz salâvat ve üç ihlâs okuyacaklar. Bunlardan ayrı sâlih, mütediyyin beş kişi her gün beş yüzer tevhîd, kırkar salâvat, üçer ihlâs okuyup günlük hizmetleri karşılığı ikişer akçe ücret alacaklardır.

Vâkıf evlâdının yedi-sekiz yaşında olanlarının buluş çağına kadar her gün yüzer tevhîd, onar salâvat; buluşa erdikten sonra her gün yedi yüzer tevhîd, yüzer salâvat okuyup sevabını vâkıfın ruhuna hediye etmelerini istemiştir.

Sâlih, ehl-i Kur’ân ve tecvid bilen otuz kişinin her sabah namazından sonra Hüdâyî camiinde buluşup “tarz-ı hamâd ve nehc-i sedîd” üzere birer cüz okumalarını, görevleri karşılığında günlük ikişer akçe ödeme yapılmasını şart etmiştir. Bu cüz okuyucular vâkıfın vakfettiği cüzlerden görevlerini yerine getirmişlerdir. Onlara cüzleri dağıtmak ve toplamak üzere aralarından bir kişi hâfızu’l-eczâ olup, günlük bir akçe ücret almıştır.

Yine her sabah namazı sonrası on iki tevhîdhân camide toplanıp beş yüzer tevhîd, yüzer salâvat ve üçer ihlâs okuyup sevâbını Hz. Peygamberin ruhuna hediye edip, günlük ikişer akçe almışlardır.

Buraya kadar belgelerden elde ettiğimiz bilgilere göre her sabah namazından sonra Hüdâyî Camiinde kalabalık bir grup toplanıp vâkıfın getirdiği şartlara uygun bir şekilde önce Kur’ân okuyup sonra zikretmektedirler. Bu faaliyetin her gün gerçekleşmesi Hüdâyî âsitânesi olarak anılan dergâhın müridlerinin coşku-lu bir mânevî havada bir araya geldiklerini, külliyein her gün canlı, yaşayan bir kurum olduğunu göstermektedir.

Bunlardan ayrı her öğle namazı sonrası on yedi tevhîdhîn beş yüzer “tevhîd-i Hayy-ı Kadîr”, yüzer salâvat, üçer ihlâs okuyup sevâbını vâkıfın gelmiş geçmiş bütün kadın ve erkek cedleri, evlâd ve ahfâdı ruhlarına hediye etmişlerdir. Görevlerine mukâbil günlük iki akçe ücret almışlardır.

Yine camide her gün sabah namazı sonrası otuz cüzhan birer cüz okuduktan sonra, sevâbını vâkıf hayatta oldukça onun sıhhat ve mevcudiyeti için, vefâtından sonra ruhuna hediye ederek hatim sonrası her zamanki duâ ile bütün müslümanlar yâd edilmiştir. Cüzhanlar günlük üçer akçe almış ve içlerinden biri müferrik-i eczâ olup, görevi karşılığında günlük iki akçe ücret almıştır.

On tevhîdhan sabah namazı sonrası Hüdâyî camiinde bir araya gelip her gün biner tevhîd, yüzer salâvat, üçer ihlâs okuyup sevabını vâkıfın ruhuna hediye ettikten sonra günlük üçer akçe ücretlerini almışlardır. Günlük üç akçe ücretle, bir de kâtip görev yapmıştır.

Vâkıfın tarikatına mensup dervişlerden en sâlih olanı her gün Secde s(resi, Elif, lâm, mim sûresi ve Mülk sûresi okuyup sevabını vâkıfın ruhuna hediye ederek günlük üç akçe ücret almıştır. Kur’ân-ı Kerîm’de “Elif lâm mim” harfleri ile başlayan altı tane s(re tespit ettik. Bunlar sırası ile Bakara (2), Âl-i İmrân (3), Ankebüt (29), Rum (30), Lokman (31) ve Secde (32) sûreleridir.

Külliyede çalışan vazifelilerin ücretlerine dair, 1680 yılında tutulmuş olan HTK 79 numaralı muhasebe defteri bize, vakfiyelerde atanan bu görevlilerin vakfın giderleri hanesinde isimleri ile tek tek sayılması sûretiyle uygulamadaki varlıklarını ispat etmiştir.

Vâkıfların kendileri veya aile mensupları dışında okuyucular gibi başka bir ekonomik sınıfın varlığının doğmasına sebep olmaları da ayrıca dikkat çekicidir. Vakıflar yeni meslek grupları oluşmasına ve iş imkânlarına da yol açan sosyo-ekonomik kuruluşlar halinde karşımıza çıkmaktalar.

Buraya kadar özetlenecek olursa, sabah vakit namazı ile başlayan hayat çeşitli faaliyetlerle yatsı vaktinden sonraki dualarla ertesi güne kavuşana kadar sürüp gitmektedir.

6.3. Sosyal Hizmetler

Azîz Mahmud Hüdâyî, özellikle Cuma geceleri, Kadir geceleri, Mevlit Kandili ve diğer bütün mübârek gün ve gecelerde vakfın mutfağında pişirilecek yemek için yıllık 45.560 akçe tahsis etmiştir. Pişen yemeğin bu mübârek vakitlerde camiinde, zâviyesinde toplanan tarîkatı mensubu dervişlere ve s(ir fukaraya dağıtılmasını, onların da vâkıfın ruhuna duâ etmelerini şart etmiştir. Namaz vakitleri arasında sadece duâ edilmediğini dergâhın mutfağında yemeklerin pişirilip topluca yemekler yendiğini ve civardaki fakirlerin de gözetildiğini yine vakfiyelerinden tespit etmiş bulunmaktayız.

Azîz Mahmud Hüdâyî vakfettiği menzillerden yedincisini kendi tarikatine mensup Hüdâyî camiinde hizmet veren, sâlih, erşed, ciddi ve en çok muhtaç olanlarına, sekizincisini camiindeki beş müezzinden en çok muhtaç olanına, yine Üsküdar’da Hamza Fakih mahallesindeki dokuzuncu menzili de diğer bir muhtaç müezzine vakfetmiştir.

Hüdâyî, kendi soyu tamamıyla tükendiğinde, vakıf gelirinin Hameyn fukarasına dağıtılmasını istemiştir.

6.4. Aile Fertlerine Harçlık

Aile fertlerine harçlık hizmetinde, öncelikle ilk Hüdâyî vakfiyesinde belirtilen “tasarruf ve süknâ hakkı hayatta oldukça vâkıfın kendisine ait” olacak şekilde vakfedilen Üsküdar’daki 9 menzilin kullanma hakkı kendisinin vefatından sonra çocuklarına geçecektir. Menziller sırası ile büyük kızı Ümmügülsüm hatun, Rukiye hatun, Fatma hatuna, hamamı ve bütün müstemilâtı ile diğer bir menzi-

li Zeynep Hatuna, bir başka hamam ve müştemilâtı olan menzili de Hatice Hatuna ömürleri boyunca her türlü kullanma ve oturma hakları ile vakfetmiştir. Bu beş kız evlâda tahsis edilen mülklerden istifâde hakkı kızlarının çocuklarının da yararlanması için soyları tükenene kadar devam edecek, şâyet evlâdından birinin nesli diğerlerinden evvel sona ererse, onun hissesi kardeşler arasında yine nesilden nesile olacak şekilde kız ve erkek çocuklar arasında şeriatin belirlediği çerçevede (erkeğe 2, kıza 1) verilmek suretiyle aralarında paylaştırılacaktır.

Kızlarından Zeynep ve Hatice Hatunların menzillerindeki hamamlarla ilgili tasarruf hakkını ise bütün evlâdına nesilden nesile kız ve erkek çocuklar arasında eşit olarak istifade edebilecekleri (elbise soyunma mahalleri, vs. gibi bütün müştemilâtı ile birlikte) şekilde vakfetmiştir.

Şâyet kızlarının evlâdının nesli tamamen sona ererse söz konusu menzillerden her birinde vâkıfın tarikatına hizmet eden fukaradan en sâlih olanı oturacak, eğer bu fukaradan istenen özelliklere sahip kimse bulunmaz ise Üsküdar'daki ulemâ ve fakihlerin oybirliği ile kararlaştıracakları en sâlih ve muhtaç olan mümin ve muvahhid kişiler tasarruf edeceklerdir.

Hüdâyî, altıncı vakıf menzilini bekâr olan azadlı câriye ve kölelerine tahsis etmiştir. Merhum Profesör Barkan, “utekaya ayrılmış olan mevkuin ehemmiyeti ve eb-nâdan sonra hemen utekanın gelişi, nazar-ı dikkati celbetmektedir.”⁵¹ demiştir.

“Mülkün vakıf hâline sokulması sûretiyle İslâm miras hukukunun dışına çıkmak imkânları hâsıl olunca, tatbik edilen yeni sistemlerin hemen hemen müşterek diyebileceğimiz bir özelliği, **azadlı kölelerin eski sâhiplerinin mirasından faydalanmalarını temin için yeni yollar bulunmuş olmasıdır**. Gerçekten İslâmî denilen miras kaidelerine göre, köle sahipleri, onların akrabaları imiş gibi, **azadlı kölelerinin mirasına girmek (velâ) hakkına** sâhip oldukları halde, azadlı köleler, ikinci veya üçüncü dereceden bir mirascı olarak dahi, “mevlâ”larının mirasından faydalanamamakta idiler. Halbuki, XV. ve XVI. asırlar İstanbul’unda sosyal münasebetlerin nizam ve psikolojisi kölelerin bu derecede ihmal edilmesine elverişli değildi.”⁵²

Azîz Mahmud Hüdâyî de sair vâkıflar gibi azadlı kölelerini Barkan’ın belirttiği incelikle gözetmiştir. Buna karşılık, onun azadlı köleleri de bir vefa borcu olarak yorumlanabilecek şekilde Hüdâyî külliyesinin hizmetlerine destek teşkil edecek mahiyette vakıflar kurmuşlardır. Meselâ, Hüdâyî’nin utekâsından Kamer Bacı bt. Abdullah⁵³ Üsküdar Süleyman Ağa mahallesindeki evinin (menzilinin) oturma hakkını hayatta iken kendisine vakfedip, vefâtından sonra da Hüdâyî camii’nin hatibine “dilerse sâkin ola, dilerse âhere icara vere” diyerek vakfetmiştir. Sevâbı ruhuna hediye edilmek üzere her gün bin tevhîd, on salavat, üç İhlâs, bir Fâtihayı Hüdâyî camii hatibinin okumasını isteyen vâkıfe Hüdâyî’den “Kutbü’l-ârifin, zahru’l-vâsılın merhum ve mağfûrun-leh eş-Şeyh Mahmud Efendi Hazretleri”, “Azîzim ve Seyyidim merhum müşârünileyh” ifadeleriyle bahsetmektedir. Şeyh Mahmud Hüdâyî’nin vefâtından takriben otuz üç yıl sonra vakıf kuran onun utekasının duyduğu bağlılık, saygı ve sevginin işareti olarak kabul ettiğimiz bu sözleri azatlı kölelerle onlara hükmedenler arasındaki ilişkiye örnek olması sebebiyle, özellikle burada zikretmek istedik.

Hüdâyî'nin diğer bir utekâsı Belkıs Hatun bt. Abdullah⁵⁴, Hüdâyî vakfına ait arsa üzerine müceddeden kendi malı ile bina eylediği menzilin, vefâtından sonra kiraya verilip, elde edilen gelirden sevâbı ruhuna hediye edilmek üzere tev-hîd, salavat ve İhlâs okumaları için Hüdâyî camii müezzinlerini görevlendirmiştir.

Bu örneklerle Allah rızasını elde etmek amacının eseri olan vakıfların sosyal dengelerin sağlanmasına katkısını belirlemiş oluyoruz. Bu konu sivil toplumun yaşayışına en güzel ve canlı örnektir.⁵⁵

“Vakıf, akrabalığa, hısımlığa, mıntıkalara, mesleklere, dinî veya lisânî hususiyetlere bağlı olarak teşekkül eden içtimâî zümreler arasında âhenk beraberliği temin eden bir kuvvet olarak da ehemmiyet taşımaktadır. Vakf-ı ehlî veya vakf-ı zürriler, aile menfaatine hizmet ettiği gibi sadece âilede fakir olanlar için kurulan vakıflar da mevcuttur. Diğer taraftan vakfiyelerde, âzâdlı kölelerin, aile fertleriyle birlikte ve aynı hayat seviyesinde yaşamalarını temin edecek hükümlere rastlanmaktadır.”⁵⁶

Gelir ve hizmetlerinden aile üyelerinin yararlanması amacıyla kurulmuş bir çok vakıf vardır. Gayri menkullerin keyfî ve muhtemel devlet müsaderesinden korunması gayesi, kız evlâda şer'i hükümlere rağmen yarım hisse yerine tam hisse tahsisi gibi miras hukukunun dahi etrafında dolaşılması, tam uygulanmadığı da vakıf kültürü ile ortaya çıkmış sosyal çözümler olarak görülmelidir.⁵⁷ Azîz Mahmud Hüdâyî hazretlerinin mutasavvıf olarak dünya malına önem vermemesi hayatî tedbirleri almasına engel teşkil etmemiştir.

“... Osmanlı İmparatorluğunda bir kısım vakıfları ve bilhassa evlâtlık vakıflar sistemini, gerek devletin müsâdere temâyüllerine ve gerekse İslâmî miras hukukunun inhilâl ettirici tesirlerine karşı toprak malikâne sahibi zenginlerin aksülâmelleri, asalet fikriyle ailelerin şeref ve bütünlüğü hissini bulduğu çareler olarak tetkik etmek mümkündür.”⁵⁸

7. Hüdâyî Vakfının Yönetimi

Hüdâyî hazretleri söz konusu binalar ve hizmetler topluluğunun arkasında bunları yaşatan ve ayakta tutan vakfını kurduktan sonra vakfın her türlü faaliyetinde sorumlu görevliler tesbit etmiştir. Yönetime tayin edilen görevliler esasen vakfın kuruluşunda belirlenmiş kişilerden oluşuyordu. Vakfiyelerde vakıf idaresine atanan vazifeliler, en ince ayrıntısına varana kadar kişilik olarak ve görev tanımları ile belirtilmiştir. Bu görevliler müteveli, kâtip, câbî ve nâzır ünvanlarını taşıyorlardı. Yapacakları işler ise tevliyet, kitâbet, cibâyet ve nezâret olarak adlandırılmıştı.

Azîz Mahmud Hüdâyî bu görevlerle ilgili gereken tüm bilgileri vakfiyelerinde vermiştir. Vakfiyelerden yola çıkarak elde ettiğimiz bilgiler şöyledir:

Tevliyet görevi önce kendisi tarafından, sonra nesilden nesile evlâdı tarafından ve neslinden kimse kalmaz veya neslinden gelenler bu görevi yürütecek kabiliyet ve salâhiyette olmaz iseler kendi tarikati dervişleri arasından salih ve dürüst olan

Aziz Mahmud Hüdâyî Vakfı

kimselerce yürütülecekti. Şâyet vâkıfın tarikinin müntesipleri arasından ehil olan bulunmaz ise sair sulehanın aslahına bu vazife verilecekti. Azîz Mahmud Hüdâyî kendisinden sonra müteveli olanlar için dokuz numaralı Evâhir-i Rebiülevvel 1031/Ocak 1622 tarihli vakfiyesinde şu şekilde bir şart getirmiştir: “Evkâf-ı mez-bûrenin tertîb-i mühimmâtıyçün rey’-i hâkimi’ş-şer’ ile bir müstakîm, maslahatgü-zâr, âkil ve müdebbîr ve dîndâr kimesne müteveli nasb olunub müteveli-i mez-bûr akârat-ı mesfûreyi sâl-be-sâl icâre-i şer’iyye-i mû’tâde ile îcar idüb ve nukud-ı mezkûreyi her yılda onu on bir olmak hesabı üzere yerlerinde mukîm ve muâmelelerinde müstakîm mâl-dâr kimesnelere muâmele-i şeriyye ile virüb (...) rehn-i kavî ve kefilî melî alub yahud muktezâyı hâle göre birisiyle iktifâ eyleye.”

Tevliyet ücreti olarak; 12. vakfiyede vakfettiği 8.000 akçenin gelirinden elde edilen yıllık 800 akçe ve buna ilâveten diğer vakfiyelerinde tayin edilen günlük toplam 7 akçe ödenecektir. Bu ücretlerin ödendiğini evvelce aktardığımız HTK 12 ve 79 numaralı muhasebe defterlerinden belirledik.

Azîz Mahmud Hüdâyî, mürşidi olduğu Celvetî tarikatı dervişlerinin, kurduğu vakfa ve vakfın hizmetlerinin gerçekleştiği külliyyeye hep sahip çıkmalarını ve hizmette devamlılığın sağlanması için onların da gayret etmelerini vakıf şartı olarak 9. vakfiyesinde şu şekilde dile getirmiştir: “Fukarayı tarîk-i mübârekleri vakf-ı şerîfe hasbî nezaret ve dâima tamam garaz vakfa sarf ve himmet eyleyeler.” Vakıf işlerinin hepsinin mutlaka kadı onayına bağlı olmasını, işlerin hukuk çerçevesinde yürütülmesini de vakıf şartı olarak getirmiştir: “Ba’de zâlik küllihi cem’î umûr-ı mezkûre rey’i hâkimi’ş-şer’a mufavvaz ola.”

Cibâyet görevi ise vakıf mürtezikalarından sâlih birine meşruttur. Günlük olarak toplam altı akçe ücret tayin edilmiştir.

Buradan itibaren külliye'nin yönetiminde görev alan kişilerin, mülhak vakıflarda verilen tariflerinin üzerinde durmak istiyoruz.

Vâkıf ve vâkıfeler, verilmesini istedikleri hizmetin; kimler tarafından, ne zaman ve ne şekilde yapılması gerektiğini en ince ayrıntısına kadar belirtmişlerdir. Mülhak vakıfların hemen tamamı tevliyet görevini “dürüst, kâmil, âlim” olarak bildikleri Hüdâyî vakfı mütevellisine vermişlerdir. Kâtiplik, nâzırlık ve cibâyet işleri de aynı şekilde katıldıkları vakfın idarecilerine verilmektedir. Merkezî idarenin küçük gibi görünen ama birleştiriciliği ile büyüyen halini burada tespit ediyoruz. Bu da giderek artan sayıdaki yeni vakıfların katılımı ile işlerin daha da yoğunlaşması ve o nispette sorumlulukların katlanması olarak ortaya çıkıyor. Bütün bu vakıf görevlerine ilâveten bir de zaviyedeki görevli dervişlerin takip edilip diğer bütün vakıf şartlarının tam anlamıyla yürütülmeye çalışılması, bize bilgisayarsız bir ortamda son derece ürktücü gelmektedir. Bu da, bulduğumuz yazılı her türlü kaydın işlerin takibi açısından fevkalâde önemsendiğini gösterir.

İstanbul'daki koleksiyonda bazı muhasebe defterlerinin dış kapaklarında mütevellinin adı kayıtlı idi. Meselâ, an zaman-ı Tevliyet-i Osman Dede gibi. Bu da bize böylesine karmaşık bir vazifeler ağında düzenin nasıl sağlandığını anlatmaktadır.

Vakıf görevlilerinin en küçük iş tanımı için dahi olsa, vâkıflar tarafından titizlikle tanımlanması, aranan niteliklerin dile getirilmesi günümüz açısından adeta insan kaynaklarını değerlendiren, analizini yapan ve matlûba muvâfık surette çalışanı arayan zihniyetin temsilidir.

Azîz Mahmud Hüdâyî Koleksiyonunda, sosyal münasebetlerle ilgili bazı belgeler de bulunmaktadır. Hüdâyî külliyesi yönetimnin işleri nasıl idare ettiğine dair bu suretle bilgi edinebildik. Hüdâyî evkafı mütevellisi Hacı Osman Dede b. Dâvud;⁵⁹ mahkemeye başvurarak, Hüdâyî'nin su yolu mühimmatına vakfettiği odalarda kalanların vergi toplayıcıları tarafından vergi ödemeleri için rahatsız edildiklerini ifade ederek, tekrar rahatsız edilmemelerini sağlamak üzere şer'î mahkemeden hüccet talep ediyor. Talebinin sağlam delillere dayandığını, konunun daha evvel bu ahali için verilen **emr-i şerife** dair hazine-i âmiredeki mevkufat defterlerine bakılmasını isteyerek açıklıyor. Hâce Hatun mahallesindeki on sekiz oda ve Üsküdar'daki diğer kişiler avâızları karşılığında muâf tutulmuşlardır, şeklinde mevcut durumun düzeltilmesi için hukuktan beklenenin yapılmasını istiyor.

Söz konusu belgede şöyle denmektedir: “(...) Merhum eş-Şeyh Mahmud Efendi (...) hazretlerinin evkâf-ı daireleri kaymakamı olan fahrü's-sülehâ el-hâc Osman Dede b. Dâvud mahfel-i kazâda bast-ı kelâm ve ta'bîri anî'l-merâm idüb Azîz-i müşârinileyhin su yolu mühimmatına vakfeylediği odalarında sâkin olanlar bundan akdem der-saâdete arz-ı hâl idüb zikrolunan odalar hatt-ı hümayûn-u saadet-makrûn ile muâf ve müsellemler olup tekâlif viregelmiş degiller iken menzil-i âtî akçesi talebiyle rencide ve remide iderler kadîmden olugelmiş muhâlif rencide ve remide olunmamak bâbında emr-i şerif verilmek ricâ eylediklerinde haklarında merhamet-i padişâhî ve râfet-i şehinşâhî feyezân idüb hazine-i âmi-

rede mahfûz olan mevkûfat defterlerine nazar olundukda nefsi-Üsküdar ahali-si avâızları mukâbelesinde Azîz-i müşârünileyhin Hâce Hatun mahallesinde vaki' on sekiz bâb odalarda ve nefsi-Üsküdar'da sâkin sair neferâtın hatt-ı hü-mâyun ile muâf olduğu mestûr ve mukayyed bulunmâğın vech-i meşrûh üzere amel olunmak ferman olunmuşdur deyü takrir-i meşrûhuna muvâfık ve mazmu-nı şer'i-şerîfe mutabık tuğra-yı garrâ-yı sultânî ile mahalli emr-i âlikadr vâcibü'l-itâ ve kadîmden viregelmiş degiller ise rencîde ettirilmeye deyü buyuruldu şe-rif lâzımı'l-ımtisâl vârid olmuştur hâlâ fukara-i mezbur yine ba'zı tekâlif-i şuk-ka ve menzil akçesi için rencîde ettikleri cihetden zikrolunan emr-i şerîfe nazar olunub mûcibince taraf-ı şer'den dahî hüccet-i şer'iyeye verilmek matlûbumdur deyüb fi'l-hakîka emr-i şerîfe nazar olunub mazmûnu takrîrine mutabık olmağın cânib-i kavimden dahî li-ecli'l istihkâm işbu hurûf ketbolundu."

Ayrıca, vakfın toplumdaki diğer işlevlerinden birine örnek olarak şu belgeden bahsetmek istiyoruz. Hüdâyî nukud vakfının kaymakam mütevellisi olan hatip İbrahim Efendi'den Mustafa Çavuş⁶⁰ isminde bir kişi %10 faizle 88 kuruş borç alıyor ve karşılığında rehin olarak bir mücevher kuşak bırakıyor. Üç yılın sonunda borcunu 115,5 kuruş olarak ödeyeceğine dair şahitler huzurunda bir hüccet yazıyor. Söz konusu belgenin benzerlerinden türbe koleksiyonunda yüzlerce bulunmaktadır. Bu bize günün şartlarında ekonomik ihtiyaçların, borç alış-verişinin bir takım uygulamaları olduğunu ve karşılıklı güven oluşturulmasında rehin, şahitler, imzalı belgelerin aracı olarak kullanıldığını ve Osmanlı toplumunun günlük hayatında gerçekte "yazılı belgelerle" kalıcı iş ilişkilerini denetleyebildiğini ve borç alımında Kur'ân hükmüne itina'yı da göstermektedir.

Hüdâyî Vakfının hizmetini, Hüdâyî türbesinin duvarında yazılı, şu beyit özetlemektedir:

Dilâ tahsîl idem dersen eğer zevk-ı ilâhîden
Nasibini alır elbet giren bâb-ı Hüdâyî'den

Bu beyit, toplumda çeşitli kademelerdeki insanlara cinsiyet, ırk, renk, etnik farklılık gözetmeksizin, mânâdan alınacak zevkin öğrenilmesi için Hüdâyî vakfının kapısından girenin nasibini elde edebileceğine dair ayrıca çok anlamlı bir mesaj vermektedir.

Halka açık ve sivil-medeni ve siyasal baskıdan bağımsız, özerk olan toplumda insanların; yazılı olmasa dahi belli bir gelenek ve görenek etrafında bütünleşmesi, aynı gaye uğrunda çalışması söz konusudur. Hüdâyî hazretlerinin kurduğu vakfın hizmetleri belki de çağdaş sivil toplum kuruluşlarının henüz yakalayamadığı bir başka seviyede, bir başka boyutta faaliyet göstermiştir.

8. Sonuç

Buraya kadar Azîz Mahmud Hüdâyî Vakfının kuruluşu, işleyişi ve hizmetleri hakkında, bulduğumuz belgelerin ve biraz da olsa onun eserlerinin ışığında bilgi verdik. Gerber, "Osmanlı döneminde kurulmuş küçük vakıfların bile halka açık alanda bağımsız çalışan sivil toplum kuruluşlarının en mühim örneğini

oluşturduğunu”⁶¹ belirtir. Osmanlının egemen olduğu coğrafyalarda resmî otoriteden bağımsız çalışan halkın ortak faaliyetlerde bulunduğu ve el birliğiyle ürettikleri sivil toplum kuruluşu var mıydı, yok muydu sorusu hâlâ akademide tartışma konusudur. Meselâ Profesör Şerif Mardin, İslâm ve sivil toplum üzerine yazdığı bir makalesinde Batı ve Doğu’nun birbirlerine karşı ve bölünmüş olduğunu belirtmektedir.⁶² Sanki Batının sivil toplum örgütlerinin hayal edilen ve olması icab eden kabul edilebilir tek örnekmiş olduğu görüşünden hareketle yazılmış bu yazıda; “sosyal ilişkilerin kendince ima edilerek ortaya çıkarılmış yasaları çerçevesinde çalışan yasal kişilikle ve özerk, seküler ortaklar tarafından desteklenmekte ve güçlendirilmekte olduğu düşüncesi” üzerinde durulmaktadır.⁶³ Gerber; bu konuda “bunların hiç birisinin İslâm dininde bulunmadığı iddiası ile özerk sivil toplum kuruluşlarından eser de olmayacağı düşünülürdü.”⁶⁴ diyerek Profesör Mardin’in söz konusu tahlili ile öncelikle Batı’daki gelişmeleri idealize ettiğini vurgulamaktadır. Zira sivil toplumun, seküler ve kendince ima yollu yasaların günümüzdeki gibi olgun kavramlar olarak doğmadıklarını, zamanla geliştiklerini çoğunlukla da geçici olarak birbirleriyle çekişen güçlerin pratik uzlaşmaları olarak görüldüğünü belirtir. Gerber, yakın geçmişin araştırmalarının bu türden “eski teorilerin” yanlışlığını ortaya çıkarttığını söyler.⁶⁵ Biz burada sivil toplum için gereken siyasî otoriteden ayrı, özerk ve ortak faaliyet alanının vakıflarda çok canlı bir şekilde yaşadığının örnek modelini göstermeye çalıştık.

Hüdâyî vakfı, Azîz Mahmud Hüdâyî tarafından kurulduğu tarihten itibaren, özellikle tarikat merkezi olması sebebiyle, geniş halk kitlelerinden giderek büyük maddî ve manevî destek bulmuş bir kuruluştur.

Mürşid-i kâmil, ilim ehli ve hukukçu olan Hüdâyî, yaşadığı dönemde hürmet edilen ve sevilen bir şahsiyet olmuş ve Türkçe’de yerleşmiş bir atasözünün canlı örneğini teşkil etmiştir. Müslüman Türk kimliğinin benimsediği “Halka hizmet, Hakka hizmet” prensibini bizzat kendi şahsında yaşayarak etrafına anlatmıştır. Bugün, modern psikolojinin dile getirdiği; karşınızdakileri yönlendirmenin en doğru yolu, onlara yapmalarını istedikleriniz konusunda örnek olmaktır prensibini, Hüdâyî bağlı olduğu İslâm dininin öğretisi olarak benimsemiş, nefsinden arınmış bir mutasavvıf şeyh olarak çalışmıştır. Bu vakfı diğerlerinden ayıran en önemli özellik, Hüdâyî’nin terbiyesi halkasına aldığı insanların davranışlarını yoğurarak, bitmeyen bir alâka ve sevgi ile onları eğitmesidir. Tekke ve zâviyelerin, adeta toplumun emniyet subabı gibi insanları iyiye ve doğruya yönlendiren ve güzel ahlâkın öğrenilmesi için yoğun halk kitlelerini kucaklayan fonksiyonunu bir kere daha dile getirmeliyiz.

Dergâhlar; tarikat büyükleri olan şeyhlerin -veya tabir caizse öğreticilerin- adeta psikoterapi atmosferine sahip bir ortamda, insanlara zaaf ve hırsırları ile mücadeleyi öğrettikleri, bunu öncelikle kendi nefislerinde yaşayıp, halleri ile örnek teşkil ettikleri, dönemlerinin fikir, san’at, ve edebiyat kulüpleri olduğunu söyleyebileceğimiz kuruluşlardır.

Azîz Mahmud Hüdâyî, toplumda -ekonomik bakımdan- üst tabakadan en alt tabakadaki insana kadar ulaşabilmiş, hitap ettiği kitle geniş bir yelpazede hemen

herkesi kapsamıştır. Hüdâyî vakfı, yaygın eğitimi camiinde verilen vaaz ve hutbelerle, özel eğitimi ise dergâhta işlenen derslerle sağlamış, nesillerden nesillere aktarılan tasavvuf kültürünün, edebiyatın, sanatın merkezi haline gelmiştir. İncelediğimiz dinî faaliyetlerin vakfın eğitim-öğretim hizmetleriyle beraber yürütüldüğü görülmektedir. Hüdâyî hazretleri vakfındaki kitapları camiinden dışarı çıkarılmaması şartı ile koruma altına almaya çalışmış ve modern kütüphaneciliğin icab ettirdiği kurallar gibi günün en pratik çözümünü üretmiştir. Aile üyelerine tahsis ettiği imkânların o günün şartlarında düşünülerek ele alınması bugün için zor bir veri olsa da anlaşılmaz değildir. Fukaraya yiyecek ikramı, yetimlerin giydirilmesi ve mahallelinin hizmetine su getiren yolların yapılması sosyal ve dinî şuurun nasıl yaşanmış olduğunun örnekleridir. Bunları vakfiyelerinde bahsettiği Kur’ân âyetlerinin icabı olarak yapması, “hizmet” mefhumunun mânâsı ve delilidir.

İslâmın etik değerlerinin yaşayan numuneleri vakıfların sadece bir örneğini ele aldığımız bu araştırmada, vakfın kurulduğu ve çalıştığı ilk asrında, Aziz Mahmud Hüdâyî’yi sevenlerin dalga dalga büyüdüğünü tesbit ettik. Ancak bu makalede, konumuzu sınırlayabilmek için çeşitli vakıflar kurarak, sonra da Hüdâyî vakfına katılmayı şart olarak getiren diğer vâkıfların vakıflarını işlemedik.⁶⁶ Aziz Mahmud Hüdâyî’nin vakfının hizmetleri, kuruluşundan yaklaşık 400 yıl sonra günümüzde dahi faaliyetlerini insanlara hizmeti Hak sevgisinden ilham alarak devam ettirmektedir.

KAYNAKÇA

Basılmamış Kaynaklar

Aziz Mahmud Hüdâyî. Keşfü’l-kına’ an vechi’l-sema’. Süleymaniye Kütüphanesi, Pertev Paşa, 238-2.

Hüdâyî Türbesi’ndeki koleksiyondan bulduğumuz Hüdâyî’ye ait on iki vakfiye tarihlerine göre şu şekilde sıralanmaktadır:

1. 27 Muharrem 1011/Haziran 1602 tarihli İstanbul Türbeler Müze Müdürlüğü (İTMM)’nün verdiği kayıt numarası Sandık 6, numara 362, eşya sıra no.118’dir. Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi (VGMA)’nde ise 611 numaralı Mücedded 26 Anadolu Vakfiyesi Defterinde I. sıra numarası ve 1. sahifesinde kayıtlıdır. İstanbul’daki asıl vakfiye ve Ankara’daki suret vakfiyenin her ikisi de Arapçadır.
2. Zilhicce 1014/Nisan 1606 tarihlidir. İstanbul Türbeler Müze Müdürlüğünde Sandık 6, numara 362 ve eşya sıra numarası 117’de kayıtlıdır. Aynı vakfiye VGMA’nde 611 numaralı ve Mücedded 26 Anadolu Vakfiyesi adlı defterin 2 sıra numarası ve 5. sahifesinde kayıtlıdır.
3. Ramazan 1019/Kasım 1610 tarihlidir. İTMM’nde Eşya sıra numarası 135’te kayıtlıdır. VGMA’nde ise sene 1255 Başlar Anadolu Vakfiye Defteri s. 183-185’te kayıtlıdır.
4. Ramazan 1022/Ekim 1613 tarihlidir. İTMM’nün verdiği kayıtlı bir numarası yoktur. VGMA’nde ise sene 1255 Başlar Anadolu Vakfiye Defterinde mukayyedir.
5. Ramazan 1025/Eylül 1616 tarihlidir. İTMM kayıt numarası yoktur. VGMA’nde sene 1255 Başlar Anadolu Vakfiye Defterinde kayıtlıdır.

6. Şaban 1026/Ağustos 1617 tarihlidir. İTMM'nde Sandık 6, 362 numarada, kuyud-ı vakfiye numarası 453'tür. Ayrıca üzerindeki kayıta aynen şöyledir: "İşbu vakfiye Şûrâ-yı Evkaf kararıyla şeref-vârid olan 19 Receb sene 1343 ve 25 Şubat sene 1340 tarihli ve 410/383 numaralı Umûr-ı Şer'iyye ve Evkaf Vekâletinin tahrirâtı üzerine kaydolunmuştur. Fî 22 Temmuz sene 1340. Kayd ve mukabele şod." VGMA'nde ise Mücedded 26. Anadolu Defterinde 4. sırada kayıtlıdır.
7. Şevval 1030/Ağustos 1621 tarihlidir. İTMM'nde sandık 6, 362 numarada, eşya sıra numarası 131'de kayıtlı ve ciltlidir.
8. Evâil-i Rebiü'l-evvel 1031/Ocak 1622 tarihlidir. İTMM'nde sandık 6, 362 numarada ve eşya sıra numarası 130'da kaydı vardır. VGMA'nde ise Mücedded 26. Anadolu Vakfiye Defterinde 6. sırada kayıtlıdır.
9. Evâhir-i Rebiü'l-evvel 1031/Ocak 1622 tarihlidir. İTMM'nde Sandık 6, 362 numara, eşya sıra numarası ise 137'dir. VGMA'nde ise Mücedded 26. Anadolu Defterinde 8. sırada kaydı vardır.
10. 26 Şevval 1031/Ağustos 1622 tarihlidir. İTMM'nde Sandık 6, eşya sıra numarası 137'dir. VGMA'nde Mücedded 26. Anadolu Defterinde 9. sırada kayıtlıdır.
11. 15 Rebiü'l-evvel 1032/Ocak 1623 tarihlidir. İTMM'nde 10. Vakfiyeyi takip etmektedir. VGMA'nde de aynı defterde 10. sırada yer alır.
12. 27 Cemâziye'l-âhir 1032/Nisan 1623 tarihlidir. İTMM'nde 10 ve 11. vakfiyeleri takip eden bu vakfiye VGMA'nde de aynı defterde 12. sırada yer alır.

Basılı Kaynaklar

- Arkoun, Mohammed. "Locating Civil Society in Islamic Contexts." (İslâmî Kontekste Sivil Toplumun Yeri) *Civil Society in the Muslim World: Contemporary Perspectives*. (Müslüman Dünyasında Sivil Toplum: Çağdaş Yaklaşımlar). Ed. Aryn B. Sajoo. London: Tauris Publishers, 2002: 35-61.
- Açıkgöz, Namık. "Tezkirelere Göre 16. Asrın Sonuna Kadar Türk Edebî Kültür Hayatı." *Türkiye Günlüğü*. 1990, 11/Yaz: 114-123.
- Barkan, Ömer Lütfi. "İslâm-Türk Mülkiyet Hukuku Tatbikatının Osmanlı İmparatorluğunda Aldığı Şekiller: I. Şer'i Miras Hukuku ve Evlâtlık Vakıflar." *İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası*. 1940, VI: 156-181.
- _____. "XVI. Asrın İkinci Yarısında Türkiye'de Fiyat Hareketleri." *Bellekten*. XXXIV, 1970, 133-136: 557-607.
- Berki, Ali Himmet. "Vakıfların Tarihi, Mahiyeti, İnkişâfı ve Tekâmülü, Cemiyet ve Fertlere Sağladığı Faideler." *Vakıflar Dergisi*. VI, 1965: 9-13.
- Cebecioğlu, Ethem. *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*. Ankara, 1997.
- "Civil Society." (Sivil Toplum) *International Encyclopedia of the Social and Behavioral Sciences*. (Uluslararası Sosyal ve Davranışsal Bilimler Ansiklopedisi) 2001.
- Eraydın, Selçuk. *Tasavvuf ve Tarikatlar*. İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, beşinci basım, 1997.
- Ernst, Carl W. Hz. Muhammed'in Yolunda: İslâmiyeti Günümüz Dünyasında Yeniden Düşünmek. Çev. Cangüzel Güner Zülfikar. İstanbul: Okuyan Us Yayınevi, 2005.
- Faroqhi, Suraia. *Osmanlı Kültürü ve Gündelik Yaşam: Orta Çağdan Yirminci Yüzyıla*. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1997.
- Gerber, Haim. "The Public Sphere and Civil Society in the Ottoman Empire." (Osmanlı İmparatorluğunda Halka Açık Alan ve Sivil Toplum). Hoexter, Miriam, Shmuel N. Eisenstadt and Nehemia Levtzion, eds. *The Public Sphere in Muslim Societies*. (Müslüman Cemiyetlerinde Halka Açık Alan). New York: SUNY, 2002: 65-82.
- Hoexter, Miriam. "The Idea of Charity-a case study in continuity and flexibility of an Islamic Institution." (Hayırseverlik Fikri-Bir İslâmî Enstitünün devamlılığı ve esnekliği hakkında örnekleme

çalışması). Wissenschaftskolleg-Jahrbuch. (Yıllık). 1985/86, 179-189.

_____. "Huquq Allah and Huquq al-'Ibad as Reflected in the Waqf Institution." (Vakıf Müessesinde Aksettiği Vechile Allah'ın ve Kulların Hukuku). Jerusalem Studies in Arabic and Islam. (Arapça ve İslâm Üzerine Kudüs Çalışmaları). 19, 1995: 133-156.

_____. "The Waqf and the Public Sphere." (Vakıf ve Halka Açık Alan). Hoexter, Miriam, Shmuel N. Eisenstadt and Nehemia Levtzion, eds. The Public Sphere in Muslim Societies. (Müslüman Toplamlarında Halka Açık Alan). New York: SUNY, 2002: 119-138.

Huntington, Samuel P. "The Clash of Civilizations." (Medeniyetler Çatışması). Foreign Affairs. (Hariciye İşleri). 72, No: 3, Summer 1993: 22-28.

İnalçık, Halil. "Osmanlı Padişahı." AÜSBFD. 1958a, XIII, 1:68-79.

_____. "Osmanlı Hukukuna Giriş." AÜSBFD. 1958b, XIII, 2: 102-126.

Köprülü, Fuad. İslâm ve Türk Hukuk Tarihi Araştırmaları ve Vakıf Müessesesi. İstanbul: Ötüken Yayınları, 1983.

Kur'ân-ı Kerim ve Açıklamalı Meâli. Yayına Hazırlayanlar: Ali Özek, Hayrettin Karaman, Ali Turgut, Mustafa Çağrıncı, İbrahim K. Dönmez, Sadrettin Gümüş. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1993.

Mardin, Şerif. "Power, Civil Society and Culture in the Ottoman Empire." (Osmanlı İmparatorluğunda İktidar, Sivil Toplum ve Kültür). Comparative Studies in Society and History. (Toplum ve Tarih Üzerine Karşılaştırmalı Etüdler). 11.3, 1969: 258-281.

_____. "Civil Society and Islam." (İslâm ve Sivil Toplum). Civil Society: Theory, History and Comparison. (Sivil Toplum: Teori, Tarih ve Karşılaştırma). Ed. J. A. Hall. Cambridge: Polity Press, 1995: 278-300.

Ocak, Ahmet Yaşar. "Zâviyeler: Dinî, Sosyal ve Kültürel Tarih Açısından Bir Deneme." Vakıflar Dergisi. 1978, XII: 247-269.

Öztürk, Nazif. Türk Yenileşme Tarihi Çerçevesinde Vakıf Müessesesi. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1995.

Pakalın, Mehmet Zeki. Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü. İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, üç cilt, ikinci basım, 1971.

Sahillioğlu, Halil. "XVII. Asrın İlk Yarısında İstanbul'da Tedavüldeki Sikkelerin Raici." Belgeler. 1964, 1-2: 228-233

Sajoo, Ayn B. "Introduction: Civic Quests and Bequests." (Giriş: Medeniyet Arayışları ve Mirasları). Civil Society in the Muslim World: Contemporary Perspectives. (Müslüman Dünyasında Sivil Toplum: Çağdaş Yaklaşımlar). Ed. Ayn B. Sajoo. London: Tauris Publishers, 2002: 1-35.

Springborg, P. "The Contractual State: Reflections on Orientalism and Despotism." (Sözleşmeli Devlet: Oryantalizm ve Despotizm Üzerine Görüşler) History of Political Thought, (Siyasal Düşünce Tarihi), 1987. 8:395-433.

Tanman, Baha. "Azîz Mahmud Hüdâyî Külliyesi." Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi. 4, 1990: 340-343.

Turner, Bryan S. "Orientalism and the Problem of Civil Society in Islam." (Oryantalizm ve İslâm'da Sivil Toplum Problemi). Orientalism, Islam, and Islamists, ed. A. Hussain, R. Olson, and J. Qureshi. Brattleboro, VT: Amana Books, 1984: 23-42.

Yardım, Ali. Peygamberimizin Şemâili. İstanbul: Damla Yayınevi, ikinci baskı, 1997.

Yediyıldız, Bahaeddin. "Hayrat Kavramı Üzerine Bazı Düşünceler." Türk Kültürü Araştırmaları (Prof. Dr. I. Ercüment Kuran'a Armağan). XXVII. 1-2, 1989: 277-284.

Yılmaz, Hasan Kâmil. Azîz Mahmud Hüdâyî: Hayatı-Eserleri-Tarîkatı. İstanbul: Erkam Yayınları, 1990.

Zülfikar, Cangüzel Güner. Azîz Mahmud Hüdâyî Külliyesinin Kuruluşu ve İlk Yüzyılı. Doktora tezi, Hacettepe Üniversitesi, 1999.

DİPNOTLAR

¹ Zülfikar 1999.

² Huntington 1993, 22-28. Yazar bu makalesinde medeniyetlerin kesin bir çatışma içine gireceği iddiasındadır. Bu makalesini takiben aynı kanaatle kitabını da yayınlamıştır. Samuel P. Huntington, *The Clash of Civilizations and the Remaking of World Order*, (Medeniyetler Çatışması ve Dünyaya Yeniden Düzen Vermek), New York: Simon and Schuster, 1996.

³ Ernst 2005, 38-39.

⁴ Hoexter 1995, 133.

⁵ Hoexter 2002, 119 ve Mardin 1969, 264.

⁶ Hüdâyî vakfiye-nâmeleri Ankara'daki, Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi (VGMA)'ndedirler. Bunlara ek olarak Hüdâyî türbesinde bulduğum uzun yıllarca el ve göz değmemiş belge koleksiyonu da ana kaynaklarım arasındadır. Tezimde bu belgelere, Hüdâyî Türbe Koleksiyonu (HTK) adını vermiştim. Oradaki diğer vakfiye-nâme nüshaları ile VGMA'daki vakfiye-nâmeleri mukayese ederek çalıştım. Tez araştırmamı yaptığım tarihlerde Süleymaniye Kütüphanesi Müdürü olan Sayın Nevzat Kaya Beyefendi'ye bu geniş koleksiyondan beni haberdar ettiği için müteşekkirim. Söz konusu koleksiyonun Hüdâyî Türbesinden Sultan Ahmed'e nispeten çalışmaya elverişli bir yere naklini temin ettikleri için İstanbul Türbeler ve Müzeler Genel Müdürü Sayın Erman Güven Beyefendi'ye de teşekkür borçluyum. Belgelerin envanter kayıtlarını da çalışmanın ilk adımı olarak o zaman tamamlamıştım. Umarım bu koleksiyon, Mayıs ayında sunduğum tebliğimde de belirttiğim vechile en kısa zamanda belgelerin ömrü adına daha sağlıklı ve araştırmacıya da daha kolaylıkla çalışmak imkânı verecek bir ortama kavuşturulur. Cangüzel G. Zülfikar.

⁷ Buradan itibaren Kur'an-ı Kerim parantez içinde K harfi ile kısaltılarak gösterilecektir. Devamındaki ilk sayı sûre ve ikinci sayı ise âyet numarasına tekabül etmektedir.

⁸ Hoexter 1985/1986, 180.

⁹ Yedi yıldız 1989, 283.

¹⁰ Hoexter 1995, 133-156.

¹¹ Yedi yıldız 1989, 283.

¹² Springborg 1987, 414-431; Turner 1984, 40; Mardin 1995, 290-291.

¹³ Sajoo 2002, 1-34 ve Arkoun 2002, 35-60.

¹⁴ Hoexter 1995, 133-156.

¹⁵ Hoexter 1995, 133-135.

¹⁶ Hoexter 1995, 137-139.

¹⁷ Turner 1995, 39.

¹⁸ Hoexter 2002, 134-135.

¹⁹ Hoexter 2002, 135.

²⁰ Yılmaz 1990, 247.

²¹ Tanman 1991, 340.

²² Mevkufâtın tamirlerinin öncelikli olarak ele alınması konusunda 26 Ramazan 1019/Kasım 1610 tarihli 3. Vakfiyede, 2 Ramazan 1025/Eylül 1616 tarihli 5. Vakfiyesinde ve Evâhir-i Rebiülevvel 1031/Ocak 1622 tarihli 9. Vakfiyesinde yapılması gerekenler belirtilmiştir.

²³ Kaynakçada 9. Vakfiye olarak verdiğimiz Evâhir-i Rebiülevvel 1031/Ocak 1622 tarihli Hüdâyî vakfiyesinde bu konuda "Hak Subhanehu ve Teâlâ hazreti, nukud-ı mersûme irtifâından ve akarât-ı mestûre intifâından her ne ihsân ederse evvelen ibkâ-i rakabe-i vakf takdim ve masâlih-i bina ve meremmet tetmim olundukdan sonra" denilmektedir.

²⁴ Na'lça: Kaba kundura ve çizmelerin altına dayanıklı olması için mihlanan demirdir.

²⁵ Tahsis ve temlik konusu için bkz. Berki 1965, 11.

²⁶ Öztürk 1995, 26.

²⁷ HTK 30 numaralı, Cemaziyelevvel 1026/Mayıs 1617 tarihli emr-i hümayun sûreti.

- ²⁸ HTK 13 numaralı, Şaban 1016/Kasım 1607 tarihli, Şeyh Azîz Mahmud Hüdâyî'nin Şehzade Sultan Mehmed Camii evkafı zevâidinden günlük yüz akçelik vazife bedelini aydan aya alması için verilmiş berat ve Azîz Mahmud Hüdâyî'nin HTK 59 numaralı, Zilkade 996/Eylül 1588 tarihli, Sultan Süleyman Camii evkafı zevâidinden günlük on akçe vazifeye tayin edilip aydan aya bunu almasını buyuran Sultan III. Murad tuğralı bir nişan da vardır.
- ²⁹ Sahillioğlu 1964, 228.
- ³⁰ Sahillioğlu 1964, 228.
- ³¹ Günlük 1853,5 akçe x 354 gün = 656.139 akçe/yıl 656.139 akçe x 4 = 2.624.556 akçe (4 yıllık)
- ³² Yedi yıldız 1989, 107.
- ³³ Köprülü 1983, 349 ve Ocak 1978, 248
- ³⁴ Yardım 1997, 392-393.
- ³⁵ Ocak 1998, 113.
- ³⁶ Bu konuda ilâve bilgi için bkz. İnalçık 1958a, 68-79 ve 1958b, 102-126.
- ³⁷ Faroqhi 1997, 77. Yazar bu bilgiyi Mühimme Defterleri 82, s.74 ve 76 (1027-1617)'den aldığını dipnotta belirtmektedir.
- ³⁸ Cebecioğlu 1997, 407.
- ³⁹ Celvetîye Tarikatinde Mürîdin Vazifeleri konusunda ayrıntılı bilgi için bkz. Eraydın 1997, 429-430.
- ⁴⁰ Şeyhin emir ve tensibi ile mürîdin karanlık ve dar bir yere çekilip ibadetle vakit geçirmesi anlamında kullanılan bir tabirdir. Tasavvuf ıstılâhı olarak halvet, Hak ile gizli konuşmak demektir (Pakalın 1971, I-713).
- ⁴¹ Yerini yurdunu terk etmek mânâsına gelen celvet kelimesi tasavvuf ıstılâhı olarak, kulun Tanrı sıfatları ile halvetten çıkışına ve Tanrı varlığında fâni oluşuna denilir. Halvetten çıkmak ise itibârî şeyleri çıkarmak, hakikat libâsını giymek demektir (Pakalın 1971: I-273). İlâve bilgi için bkz. Eraydın 1997, 428-429.
- ⁴² "Esmâ-i Seb'a: Lâ ilâhe illallah, Allah, Hû, Hak, Hayy, Kayyûm, Kakhâr'dır." (Eraydın 1997, 390).
- ⁴³ Kesif bir zulmet hicâbı ile örtülü bulunan nefsin ilk makamıdır.
- ⁴⁴ Kaynakçada da belirtildiği üzere bu eser Süleymaniye Kütüphanesi'nde Pertev Paşa 238/2'dedir.
- ⁴⁵ Yılmaz 1987, 274.
- ⁴⁶ Yedi yıldız 1981, 268.
- ⁴⁷ Açıkgöz 1990, 116.
- ⁴⁸ Faroqhi 1997, 208.
- ⁴⁹ Yedi yıldız 1981, 219.
- ⁵⁰ Yılmaz 1990, 24-25.
- ⁵¹ Barkan 1940, 164.
- ⁵² Barkan 1970, XXV.
- ⁵³ HTK 105 numaralı, 22 Rebiülevvel 1072/Ekim 1661 tarihli belgede.
- ⁵⁴ HTK 78 numaralı, 21 Muharrem 1053/Mart 1643 tarihli belgede.
- ⁵⁵ Hoexter 1985/1986, 189.
- ⁵⁶ Yedi yıldız 1986, 172.
- ⁵⁷ Hoexter 1985/1986, 183.
- ⁵⁸ Barkan 1940, 159-161.
- ⁵⁹ HTK 109 sıra numaralı 10 Safer 1074/Eylül 1663 tarihli belgede.
- ⁶⁰ HTK 161 numaralı, 8 Zilkade 1115/Mart 1704 tarihli belgede.
- ⁶¹ Gerber 2002, 77.
- ⁶² Mardin 1969, 278.
- ⁶³ Gerber 2002, 77.
- ⁶⁴ Gerber 2002, 77.
- ⁶⁵ Gerber 2002, 78.
- ⁶⁶ Zülfişkar 1999, 116-127. Bu sayfalar arasında 1606-1678 yılları arasında kurdukları vakıflarla Hüdâyî evkafına katılmayı vakıf şartı olarak getirmiş yaklaşık yetmiş tane vakfiyenin listesi görülebilir. Bu vakfiyeler HTK'da bulduğumuz ve tezde kullandığımız belgeler arasındadırlar.

19. Yüzyıl İkinci Yarısı

Üsküdar Sosyo Ekonomik Yapısında

Azîz Mahmud Hüdayi Vakfının Yeri

DOÇ. DR. GÜLFETTİN ÇELİK
Marmara Üniversitesi, İktisat ve İdari Bilimler Fakültesi, İktisat Bölümü

Klasik dönem Osmanlı toplumsal örgütlenmesinde, merkez yönetim yeri olarak ortaya çıkan Dersaadet'in çevresi durumundaki Üsküdar her yönü ile payitahtla ilişkili, hatta onunla bütünleşen ancak yine de kendine özgü bir yerleşim bölgesi olarak dikkati çekmektedir.

Üsküdar, klasik dönemde kara ticaret ve ulaşım yolları üzerinde oluşunun nimetlerini yaşayan bir bölgedir. Kervanların, yolcuların durak ve ilk hareket iskelesi durumundadır. Bu durum, Üsküdar için, hep göz önünde tutulan ancak daha öteye gelişmesini de önleyen bir etki yapmıştır. Bu yönü ile Üsküdar ana yerleşim bölgesinin ihtiyaçlarını karşılayan bir üs halinde O'na taşıyan, O'ndan başka bölgelere de taşınanın aktarım alanıdır. Bunun sonucunda bölge küçük ticari ve iktisadi faaliyetlerin ötesine taşamamış, iktisadi hayatın aktarım sistemi üzerine kurulduğu bir özellik kazanmıştır.

Zaman içinde, klasik dönem boyunca asırlardır var olan bu özelliğini etkileyecek önemli gelişmeler olmuştur elbette. Mesela; Celali isyanları ile başlayan kitleler düzeyine ulaşan nüfus hareketi Üsküdar merkez ve çevre yerleşimini uzun bir döneme yayılacak şekilde etkilemiştir. Ancak bu etkileme Osmanlı döneminde hiçbir zaman bölgenin sosyo-ekonomik yapısında sistem değişimi düzeyinde bir gelişmeyi getirmemiştir. Nüfus artmış, buna bağlı olarak da Üsküdar biraz daha büyümüş, İstanbul'a göre yine köy gibi duran ancak daha büyük bir köy düzeyine ulaşmıştır.

Azîz Mahmud Hüdâyî Câmii ve bahçesi

19. yüzyıl ortalarında ortaya yayılan sayfiye mekanlarına uzanma adetinin bölge insanı üzerine olan etkisi de genel olarak Üsküdar'ın yapısını değiştirememiştir.

Üsküdar'ın klasik yapısını değiştirecek ilk büyük etki ulaşım sisteminin teknolojideki değişiklikle beraber, İstanbul'u kendi içinde bütünleştirmesidir. Buharlı gemilerin devreye girmesi, düzenli yolcu taşıma seferlerinin konulması, Üsküdar içinde bile çevre semtlere ulaşımı kolaylaştıracak omnibüslerin devreye girmesi önemli bir etki ortaya çıkarmıştır. Bu çerçevede 19. yüzyıl da Boğaziçi'nin kırsallığının ortadan kalkışına paralel olarak, Üsküdar da bir bütünleşme yaşamıştır. Bu, İstanbul kentini oluşturan dörtlünün, yani Sur içi İstanbul'u, Eyüp, Galata ve Üsküdar'ın fiziksel, işlevsel ve etnik ayrılığının ortadan kalkması, hızlı bir bütünleşme sürecine girmesi anlamına gelmektedir.

Bütün bunlara rağmen, 19. yüzyıl sonunda Üsküdar İstanbul'un diğer bazı bölgelerinde yaşanan günlük yaşam tarzındaki değişime büyük ölçüde uzak kalan bir bölgedir. Onun bu özelliği Edmondo De Amicis'in satırlarında görülebilir. Kendisi Üsküdar'ı şu şekilde tasvir eder:

“... Marmara denizinden bakınca, bir tepenin üstüne yayılmış büyük bir köyden başka bir şey değil! Haliç'ten bakınca, şehir gibi görünüyor. Lakin vapur Anadolu yakasının en ileriye uzanmış burnunu dolaşarak iskeleye doğru dümdüz gidine şehir genişleyip yükseliyor; binalarla örtülmüş tepeler birbiri arkasına gözüktüyor; vadilerden mahalleler çıkıyor, köşkler yüksek yerlerde dağılıyor; küçük evlerle baştan sona rengarenk boyanmış sahil alabildiğine uzanıyor; nereye gizlenebileceği anlaşılmayan büyük, tantanalı, tiyatroya benzeyen bir şehir, bir tiyatro perdesinin açılışında olduğu gibi hemen gözler önüne seriliyor ve nere-

deyse kaybolduğunu göreceğinizi düşünürken hayrete düşüp kalıyorsunuz. Sandalcılar, at kiraya verenler ve tercüman kargaşalığı içinde ahşap duvarların arasından, yüksek çardakların altından, hemen hemen geçmeye mani olan büyük çınarların gölgesinden yılankavi bir şekilde tatlı bir meyille yükselen anayoldan yürünüyor. Nereye baktığı bilinmeyen sabit gözlerle uzanıp tütün içen ... Asyalılarla tıklım tıklı dolu Türk kahvelerinin önünden geçiyor; keçi sürülerine, başlarına çiçekler takılmış mandaların çektiği ağır kağnılara, fesli, sarıklı köylülere, Müslümanların cenaze alaylarına, ellerinde çiçek demetleri ve ağaç dallarıyla gezinen hanımlara tesadüf ediyoruz. Daha az ihtişamlı fakat yedi tepe İstanbul’undan daha neşeli ve daha taze başka bir İstanbul’u gördüğümüzü sayıyoruz” ¹

19. yüzyıl ikinci yarısında Üsküdar klasik İstanbul yerleşim yapısı içinde üçüncü büyük yerleşim bölgesi olarak dikkati çekmektedir. Örneğin bu dönemde sur içinin yerleşimdeki ağırlığı % 45, Beyoğlu’nun % 27, merkez Üsküdar’ın ise % 11’dir. Anadolu yakasındaki diğer yerleşim bölgelerinin, mesela Kadıköy’ün kayda değer bir ağırlığı yoktur henüz. 1885/6 Nüfus sayımına göre İstanbul kentinin nüfusu belediye dairelerine göre şöyledir:

Tablo 1 İstanbul Nüfusunun Bölgelere Göre Dağılımı (1885/86)

Bölge Adı	Kadın	Erkek	Toplam	Toplam (%)
Beyazıt	67 081	84 882	151 963	17,3
Fatih	60 524	64 021	114 545	13,1
Samatya	59 496	63 541	123 037	14,1
Beşiktaş	30 672	39 935	70 607	08,1
Yeniköy	6 353	7 494	13 850	01,6
Beyoğlu	80 388	165 905	237 293	27,2
Büyükdere	5 951	8 694	14 645	01,7
Kanlıca	13 088	16 070	29 158	03,3
Kadıköy	8 743	14 053	22 796	02,6
Üsküdar	42 455	53 216	95 671	11,0
Toplam	367 751	508 814	873 565	100,0

Kaynak: İstanbul ve Bilad-ı Selase Nüfusu, İ.Ü. Merkez Kütüphanesi Türkçe Yazmalar, No: 8949.

Özellikle 18. yüzyıldan beri dışarıdan gelen nüfusla doğal nüfus artışının üzerinde bir artış yaşayan Üsküdar bu dönemde de artışını devam ettirmektedir. Bu doğrultuda Cuinet’e göre 1890 başlarındaki nüfusu 105.690’dır. Toplam 69.000 kişi ile Müslümanlar bunun yarısını oluşturmakta olup, bunun da 37.400 erkek ve 32.200 kadından ibarettir. Geriye kalan % 34’lük nüfusun büyük kısmını ise Ermeni ve Rumlar oluşturmaktadır. Yahudilerin oranı % 5 civarındadır. Bölgede ayrıca Bulgar ve Çingenelerin yanında yabancılar da meskundur.

Üsküdar nüfusunun dini dağılımı İstanbul'un karşı tarafı ile mukayese edildiğinde Müslüman nüfusunun daha baskın olduğu görülür. Yüzyıl sonlarında diğer İstanbul'daki Müslüman nüfusun toplama oranı % 44 iken, Üsküdar'da bu oran % 66'dır. Bu farklılık Üsküdar'ın karşıya olan farklılığının bir başka nedeni.

Tablo 2 Üsküdar Nüfusunun Dini Gruplar İtibariyle Dağılımı (1890)

Dini ve Etnik Grup	Üsküdar				İstanbul Toplamı (%) (1885/6)
	Erkek	Kadın	Toplam	Toplam (%)	
Müslüman	37 400	32 200	69 600	65,9	44,0
Bulgar	1 312	298	1 610	1,5	1,0
Rum Ortodoks	5 580	6 600	12 180	11,6	18,0
Ermeni Gregoryen	7 300	8 500	15 800	15,0	17,0
Ermeni Latin-Katolik	100	150	250	0,2	1,0
Protestan	100	150	250	0,2	-
Yahudi	2 500	2 600	5 100	4,8	5,0
Çingene	220	380	700	0,7	-
Yabancı	85	115	200	0,2	15,0 ^(a)
Toplam	48 483	57 207	105 690	100,0	100,0

(a): Latin, Yabancı ve Bilinmeyen.

Kaynak: İstanbul ve Bilad-ı Selase Nüfusu, İ.Ü. Merkez Kütüphanesi Türkçe Yazmalar, No: 8949.

Sosyal hayatının şekillenmesinde büyük etkisi bulunan tesisler, ilişkilerin türü yanında bunların yoğunluğu bakımından da bir fonksiyon icra ederler. Örneğin klasik dönem Osmanlı ticaret ve ulaşım sistemi Selçuklulardan devralınan kervansaray yapılarının geliştirilmesi ile daha da fonksiyonel bir hale getirilmiştir. Bu çerçevede bu tesislere medrese, şifahane, tabhane, kütüphane gibi yapılar da ilave olunmuştur. 19. yüzyılda İstanbul'dan Anadolu'ya açılan bir kapı olarak Üsküdar bu alandaki tesisleşme bakımından Anadolu içlerindeki diğer durak makamlarından bazı farklılıklar gösterir. Mesela Evliya Çelebi Üsküdar'da çok sayıda imaret olduğuna değinerek bunun nedenini Asya'yı Avrupa'ya bağlayan son durak oluşu ile açıklar.²

Daha 1638 (H.1048) yılında 12 saray, 12 cami ve mescid, 5 medrese, 4 dar'ül kurra, 3 imaret, 11 aşhane, 6 tekke, 5 hamam, 4 kervansaray, 500 han, 2 çeşme, 2 yağhane, 2500 dükkan, 8 mesire yeri, 7 gezi yeri bulunan Üsküdar ³ 19. yüzyıl sonlarında Kamus-ül Alam'da zikredildiği üzere 25 mahallesinde, 74 camii, 47 tekkesi, 1 çarşısı, 1 hastanesi ve 1 miskinhanesi (cüzamlılar evi) bulunan ay-

rica üç imareti de ayakta olan bir yerleşim bölgesidir.⁴ Özellikle mahalle, cami ve tekke sayısındaki artış dikkate alındığında aradan geçen asırlarda Üsküdar'ın nasıl bir büyüme içinde olduğu anlaşılabilir.

Evliya Çelebi, Üsküdar ahalisinin büyük çoğunluğunun Anadolu'dan buraya geldiğini belirterek bir kısmının askeri taifenin ayan ve eşrafından oluştuğunu, bunların çeşit çeşit kıymetli elbiseler giydiğini, bir kısmının alimler ve salih kişilerden oluştuğunu, bir bölümünün ise (sayıları sayılamayacak kadar çok olan) fakirliğe kanaat eden Mahmut Efendi fakirleri olduğunu belirtir.⁵

Üsküdarlı Seyyid Ahmed Münib Efendi mevcut tekkelerin haftanın muayyen günleri, gündüzleri ayinler yaptıklarını hatta Nakşi tekkelerinde geceleri de ayin yapıldığını belirtir.⁶

Bölgedeki imaretlerden birisi Azîz Mahmud Hüdâyî imaretidir. Külliye'deki dervişan ve çevresindeki fakirler imaretten istifade eden iki temel gruptur. Bu noktada Azîz Mahmud Hüdâyî külliyesinin ulaşım ve taşımacılık faaliyetlerinde bulunanlardan ziyade bölgede yaşayan insanlara ağırlıklı olarak hizmet veren bir tesis olarak dikkati çeker. Bir han ve kervan yapısı olarak değil, sosyo-kültürel faaliyetler için bir merkez hüviyetindedir. Bunun böyle olmasının en önemli nedeni her halde bir tasavvufi alan çerçevesinde faaliyet göstermesidir.

Üsküdar, seyyahların da vurguladığı üzere, kendi içinde bütünleşmiş bir sosyal yapı arz etmektedir. Bunun nedeni yukarıda anlatılan iktisadi sebepler yanında sosyaldır de. Özellikle Müslüman nüfusun, karşı İstanbul'dan daha fazla oluşu buradaki sosyo-kültürel yapıya da yansımıştır.

Üsküdar'ın bu özellikleri, Azîz Mahmud Hüdâyî külliyesinin faaliyetleri dikkate alındığında görülebilir. Külliye ağırlıklı olarak bu yönde bir işlev görmektedir. Geleneksel İslam kültürünün öğretildiği, yaşandığı ve aktarıldığı merkez olarak öne çıkmaktadır.

Külliye bu yönü ile Osmanlı vakıf sisteminin genel gelişme ve değişim çizgisinin dışındadır. 17. yüzyılda açığa çıkan mali zorluklar karşısında gittikçe merkezleşen Osmanlı mali sistemi zamanla tımar alanları yanında vakıf alanlarını da merkezileştirmeye başlamıştır. 1826 yılında Evkaf Nezareti'nin kurulması bunun önemli bir adımıdır. Özellikle 19. yüzyıl ikinci yarısı vakıfların tek merkezden idare edilmesi yönündeki uygulamaların her alanda görüldüğü bir dönemdir. Bunun elbetteki tek nedeni merkez maliyesinin içine düştüğü zorluklar değildir. Bir başka önemli neden de artık vakıfların birçoğunun akarının hizmetlerini ifa etmeye yetmemesidir. Bu doğrultuda vakıfların gelirleri doğrudan doğruya Evkaf-ı Hümayun Hazinesine aktarılmaya başlanmış, giderlerin nakdi olanları belge takdimi uygulaması ile buradan yapılmış, aynî harcamalar ise bazı ambarlardan verilmiştir. Bu doğrultuda dönem vakıf bütçeleri gelir-gider bütçeleri değil masraf bütçeleri olarak hazırlanmıştır.

İnceleme dönemi içinde, Azîz Mahmud Hüdâyî vakfı öz gelirlerinin yeterliliği bakımından hala yeterli gelir alanları bulunan selatîn evkafı gibi güçlü vakıflardandır.

Ayvansârâyî de bu yöne dikkat çekerek Hüdâyî vakfı için “...nukûd-ı mevkûfesi çoktur, müstakil katipleri ve câbileri vardır. Dervişleri dahi umûr-ı vakıfta müstahdemdirler “⁷ kaydını düşmüştür.

Azîz Mahmud Hüdâyî külliyesi, zaviyesi, mescidi, imarethanesi, türbesi, çeşmeleri, hangahı, mektebi ve sair meşrutaları ile çok yönlü bir müessesedir. (1985 den beri vakıf içinde başka binaları yine aynı işlevi görmeye başlamasına rağmen) eski yapısı itibariyle harap durumda olan imareti, Azîz Hüdai Camiinin kuzeyinde ve Hünkar mahfelinin bitişiğinde, iki kat halindeydi. Harap yapının ikinci katı çökmüştür. Ocağı ve bacası ayaktaadır. Sağında kabristan arkasında Azîz Hüdai'nin geniş bahçesi vardı. Ortasında kameriye şeklinde zarif bir makamı ve etrafında derviş hücreleri bulunuyordu.⁸

Evliya Çelebi külliyei tanıtırken burada gece gündüz üç yüz kadar fukaranın Allah'ın zikri ile meşgul olduklarını, her birinin birer köşede savmealarının (hücrelerinin) bulunduğunu, Cuma namazlarından sora dinleyenleri mesteden tevhid-i sultani okuduklarını nakleder.⁹

Ayvansârâyî de “ Minaresinde çifte müezzin ezan okur, her gece temcid verilir, mukabelesi Cuma namazından sonradır.”¹⁰ açıklamasını yapar.

1266/1850 yılında meydana gelen büyük yangın, birçok binasını da yok ettiğinden külliyeinin bazı işlevlerini yerine getirmesini bir müddet engellemiştir.

Bütün Hüdâyî külliyesi yandıktan sonra Sultan Abdülmecid cami, semâhâne, türbe ve meşrutaları 1272 (1855) yılında yeniden yaptırmıştır.

1850 yangını külliyeinde önemli bir hasar yapmıştır. Bundan sonraki yaklaşık on yıllık bir dönem, Abdülmecid'in genel tamiratının dışında kalan bölümlerin adım adım tamiri, eksiklerin tamamlanması ve vakfın eski faaliyetlerine kavuşması çabası olarak geçmiştir. Bu husustaki çabalar vakıf masraf defterlerinden takip olunabilir.

1275 yılına kadarki bütçelerde hangâhın çeşitli tamirat giderleri için, her yıl için farklı rakamlarda olmak üzere düzenli şekilde harcamalar yapılmıştır (toplamda 15.000 kuruşu aşan miktarda) Örneğin; 1269 bütçesinde kaydedildiği üzere tekkenin minaresi ve camiin bazı bölümlerine ve sair bölümlerin tamir giderleri için 3352,5 kuruşluk masraf yapılmıştır. Ayrıca yangında harap olan çeşme için bu tarihte yapılan tamirat masrafı 1022 kuruş 20 paredir. (m.16) 1269 bütçesinde (m 21) vakfa mehterhaneden büyük bir çadır getirildiği, eskisinin ise iade olunduğu kaydı düşülmüş. Bu kayda göre Azîz Mahmud Hüdâyî külliyesinde her halde yangından sonra, vakfın asli faaliyetlerini devam ettirmeye çalışılmış, bunun için de Mehterhane'den çadır getirilmiştir.

1269 bütçesinde (m 21) ayrıca yeni alındığı anlaşılan bazı eşyalar da sayılmaktadır. Bunlar; fener alımı, kandil camı, süpürge, fodula sepeti, sefer tasları, havan, kahve cezveleri ve fincanlar, bazı boruların ve soların yenilenmesi, tandır ve kömürdür. Bunların yanında bazı eşyaların da tamiri yaptırılmıştır: Fener ve bir tanesi büyük olmak üzere dört kazgan. Ayrıca yine çeşitli tamir işlerinde kullanılmak üzere kereste, mismar (ensiz çivi, mih, demir kazık) da alınmıştır.

Yine 1269 bütçesinden anlaşıldığı üzere (m 1) vakfa bağlı bir mektep vardır. Ve bu mektebin kömür ihtiyacı için vakıftan tahsisat yapılmaktadır.

Azîz Mahmud Hüdâyî vakfı 19. yüzyıl ikinci yarısında, Üsküdar'da ayakta kalan imaretlerden birisi olarak önemli sosyo-ekonomik fonksiyon icra etmektedir. İmarette dağıtılan yemek yanında gerek külliyyede gerek vakfa bağlı Üsküdar'daki diğer tesislerde görev yapan, barınan kimselere kisve ve aba bedelleri, odun-kömür bedelleri ödenmekte, Muharrem ayında aşure dağıtılmakta, veladet-i nebi ve Mirac-ı Nebi geceleri ikramlı programlar düzenlemekte, Ramazan ayında Kur'ân-ı Kerîm hatimleri yapılmaktadır. Bu faaliyetlerin her birisinin de Üsküdar halkının da büyük bir iştiraki ile düzenli olarak yapıldığı yapılan harcamalardan anlaşılabılır.

Tablo 3 Azîz Mahmud Hüdâyî Vakfının Harcamaları (1269-1279)

Masraf Türü	1269	1270	1271	1272	1273	1274	1275	1276	1277	1278	1279
Aşure	30495	3027	3721	3570	500	-	-	-	-	-	-
Mirac-ı Nebi	3749	3749	3749	3749	3749	-	3866	3866	3866	3866	3866
Mevlid-i Nebi	2625	898 2625	898 2625	898 2625	898 2625	898 2625	898 2625	898 2625	3523	3523,5	3523,5
Baha-i hatab ve ücret-i nakliye ve saire hangah-ı şerif	3600	1700 200 1790	1250 3600 3600	5800	2600 2000	2900	5700 1995	5100	-	-	-
Baha-i kisve ve tomak... dervişan	6261	6261	6261	6511	6511 400	400	6511	7655 7655	2300	3832	3832
Baha-i aba ve kisve-i dervişan	4400	4400	4400	4400	-	4411	7150	260 7150	4290	-	-

Kaynak: B.O.A. EV. 15022.

Masraf bütçelerinden izlenebildiği kadarıyla vakıf, önemli büyüklükteki çeşitli gelir kalemlerine sahip olduğu için yangın sonrasında da Üsküdar insanına sunduğu hizmeti ifa etmekten uzak kalmamaya çalışmıştır. Nitekim Mirac-ı Nebi ve Mevlid-i Nebi programları harcamalarında herhangi bir eksiklik görülmemektedir. Bu konuda bir istisna olarak sadece aşure harcamalarındaki kesinti zikredilebilir. 1274-79 bütçelerinde, 1273 yılındaki önemli bir azalmadan sonra 1279 bütçesi de dahil olmak üzere herhangi bir tahsisat yapılmamıştır. Kanaatimizce bunun nedeni yangın sonrası imarette yaşanan zorluktur. 1292 yılında masraf kaydı olarak tekrar aşure giderlerini görmekteyiz. Buna göre vakıf, asli işlerinden

Hüdâî Câmii ve haziresinden bir bölüm

birisi olarak gördüğü aşure ikramına yüzyıl sonlarında tekrar devam etmektedir.. Vakfın dervişleri ve bazı görevlileri için düzenli olarak aba ve kisve bedelleri ödenmektedir. 1269-79 dönemi bütçelerinde bu konu için düzenli tahsisatlar vardır. Yangından sonra bile bu ödemelere devam olunmuştur (1278 ve 79 yılları hariç). Ayrıca vakfın bazı görevlilerine de ev kirası olarak ödemeler de yapılmaktadır.

Evkaf Nezaretinin kurularak vakıflara ait mali alanın gittikçe artan oranda merkezi yönetimin denetimine tabi tutulmaya başlanması ile devreye giren Evkaf-ı Hümayun Hazinesi ve Hamidiye Ambarı kayıtları Azîz Mahmud Hüdâyî Vakfının da gelir ve giderlerinin takibine imkan verir niteliktedir. Bu kayıtlar vakfın klasik işlevinin devamının birer göstergesidir. Örneğin; 1281 yılı 7 Kanun-ı Evvelinde Hamidiye Ambarından 240 kıyye pirinç¹¹ 23 Teşrin-i sanisinde yine 240 kıyye pirinç ve 96 kıyye şeker¹² 1282 Ramazan-ı Şerifin 11. gününde 426,5 kıyye pirinç alınmıştır¹³ 1289 yılı 8 Ramazanında düşülen kayda göre vakfa ambardan 50 adet billur kandil, 50 adet şamandıra, 12 sapsız süpürge, 7 kaba hasır, 4 sünger, 4 cam fener, 20 meydan süpürgesi, 4 halı süpürgesi, 2 saplı yelpaze, 3 kase kandil, 10 kandil kadehi, 10 fanus kapağı ve bir miktar (4 ...) fener ipi alınmıştır.¹⁴

Tablo 4 Hz. Hüdâyî Dergah-ı Şerifi Aşure Giderleri (Kuruş)

	1269	1270	1271	1272	1273	1292
Şeker	1911	1733	1522,5	1848	2060	1475
Buğday	360	480	604	467,5	440	522
Börülce	-	30	-	-		41
Fasulye	24	30	42	24	24	36
Nohut	24	30	7,5	30	24	-
Bakla	24	24	-	24	24	22
Çekirdeksiz üzüm	36	36	-	-	-	120
Dermi üzümü	-	-	-	14	72	-
Koruk Üzüm	-	-	-	-	54	-
Kuş üzümü	42	36	30	36	-	19
Fındık içi	42			33	42	237
Badem	-		16	15	18	127
Hurma	-		-	-	-	26
...	20	36	-	14	-	-
...	-	-	-	-	33	-
Malzeme Toplam Gideri	2782	2435	2312	2565	2791	2523
Diğer harcamalar	366,5	592	670	1156	779	755
Genel Toplam	3149,5	3027	2982	3721	3570	3276
Aşure pişirmek için alınan odun (çeki)	14	6	-	6	11	-

Kaynak: BA. EV. 15022, EV. 23466.

DİPNOTLAR

- ¹ Edmondo De Amicis, İstanbul (1874), Çev. Beyhun Akyavaş, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1993, s. 340-343.
- ² Evliya Çelebi, Evliya Çelebi Seyahatnamesi, c.1, İkdâm Matbaası, İstanbul 1314 baskısı, s. 474.
- ³ İbrahim Hakkı Konyalı, Üsküdar Tarihi, Türkiye Yeşilay Cemiyeti Yayınları, İstanbul, 1976, s. 34.
- ⁴ Şemsettin Sami, Kamus'ül Âlam'dan zikreden Yurt Ansiklopedisi, İstanbul maddesi, s. 3834 ve 3889.
- ⁵ Evliya Çelebi, age, c. 1, s. 478.
- ⁶ Konyalı, a.g.e., s. 419.
- ⁷ Hasan Kâmil Yılmaz, Azîz Mahmud Hüdâyî, Erkam Yayınları, İstanbul, 1982, s. 247.
- ⁸ Konyalı, a.g.e., s. 445.
- ⁹ Evliya Çelebi, a.g.e., C.1, s. 474.
- ¹⁰ Zikreden; Yılmaz, a.g.e., s. 247.
- ¹¹ B.O.A. EV. No: 19390.
- ¹² B.O.A. EV. No: 19675.
- ¹³ B.O. A EV. No: 19745.
- ¹⁴ B.O. A, EV. No: 22864.

Azîz Mahmud Hüdâyî Camiindeki Ağaç İşleri Üzerine

P R O F . D R . H . Ö R C Ü N B A R I Ş T A

Gazi Üniversitesi, Ankara

Azîz Mahmut Hüdâyî Külliyesi Üsküdar'ın ilgi çeken yapılar grubundan biridir. Gerek 1317 (1899 M.) yılında yapılmış olan ve 1915 yılında kütüphaneye dönüşen Lütî Ağa Türbesinin girişini batı yönde kuşatan gizli din kullanan Eftimya-dis kabri altındaki set duvarı üstünde bulunan kuşeviyle gerek caminin iç deko-rasyonu ile bütünleşen minber, vaız kürsüsü, “şeyh kafesi” kuruluşuyla dikkat çekmektedir. Bu yapılar grubu Fatih Camisinin II. Mahmut Kütüphanesini be-zeyen kuşevini akla getiren 1991 yılında onarılmasına rağmen özgün biçimi ko-nusunda bilgi veren kuşevi gibi Abdülmecit Döneminin (1839-1861) ağaç işle-ri arasında kendine özgü bir yeri olan ve bu dönemde yapılmış Bezmialem Va-lide Sultan Cami (Gureba) (1845), Küçük Mecidiye Cami(Beşiktaş) (1848), Hır-kalı Şerif Cami(1850), Dolmabahçe Cami (1853), Ortaköy Cami (1854) v.b. gibi yapılardaki taştan yapılmış minber ve vaız kürsülerinden farklı olarak ağaçtan yapılmış minber ve vaız kürsüsüyle önem arz eder. Özellikle cami Abdülmecit Dönemi'nde saray mimarlığına getirilen Garabet Balyan'ın oğlu Nkogos Bal-yan'ın (1826-1858) Üsküdar'da yapımını gerçekleştirdiği Adile Sultan Beykoz (1854), İhlamur (1848), Küçüksu (Kasr-ı Hümayun) (1856)v.b.gibi süsleme öğelerine ağırlık verilmiş, barok ve ampir üsluplu köşk ve saraylar ¹ v.b. gibi ya-pıların moblelerini çağrıştıran barok ampir üsluplu süslemeli, saray modasını halka taşıyan yapıya ayrı bir kişilik kazandıran bir tür cami moblesi niteliğinde-ki minber ve vaız kürsüsü ile kayda değer.

Burada amacımız:

Abdülmecit Dönemi ağaç işleri konusunda bizleri bilgilendiren Azîz Mahmut Hüdai Camisinin vaız kürsüsü, minber ve Şeyh Kafesine eğilmek onları tanıtmak

Aziz Mahmud
Hüdayi Vakfının
bahçesinden
görünüm

mak, belgelemek, bu yolla 19. Yüzyıl Avrupa modasına bir pencere açan bu cami möbllerine ve harime açılan bir kapıyla kafes işi panolarla çerçeveleenek ayrı bir oda gibi oluşturulmuş Şeyh Kafesine dikkat çekmek.;

Osmanlı İmparatorluğu Dönemi klasik üsluplu minber ve vaiz kürsülerinden farklı biçimi ve süslemeleriyle ilgi çeken bu örneklerin ağaç işleri arasında alması gereken yere yerleştirmek;

Bu örneklerin aynı dönemde Abdülmecit'in beşinci ikbali Şâyetse Hanım tarafından Üsküdar'da yeniden inşa ettirilen Çakırcalı Camisinin 1275 (1859 M.) ağaçtan yapılmış daha çok barok özellikler sergileyen minberi ve vaiz kürsüsü² ile Abdülmecit tarafından 1271 (1854 M.) yeniden inşa ettirilmiş olabilecek Teşvikiye Camisinin³ minber ve vaiz kürsüsü yanındaki yerini almasını sağlamak.

Bu yolla II. Mahmut Dönemi (1808-1839)ile Abdülaziz Dönemi (1861-1876) arasında bir geçiş dönemi olan Abdülmecit Dönemi'nde (1839-1861) İstanbul'da yapılmış camilerden birine ağaçtan yapılmış minber ve vaiz kürsüleri bulunan Üsküdar örneklerine eğilerek Geç Dönem Osmanlı İmparatorluğu Dönemi ağaç işlerinin camilerdeki örnekleri üzerinde bir değerlendirme yapabilmek için sağlıklı bir veri tabanı oluşturmaktır.

Bilindiği gibi Külliye'nin çekirdeğini oluşturan tekkenin yapımına 1589 yılında başlanmış ve aynı zamanda tevhidhane olarak kullanılan ve 1007 1598-99 da minber ekletilmesiyle camiye dönüştürülen mescit 1850'de Üsküdar Çarşısında çıkan yangında ortadan kalkınca 1855 'te Abdülmecit tarafından yeniden yapılmıştır. Vakıflar Arşivinde bulunan, Nükhet Ezel'in çizmiş olduğu külliye'nin vaziyet planında dikdörtgen planlı bir yapı olarak görülen cami tevhidhane⁴ külliye'nin 1272 1855-56 daki ihyası sırasında ampir üslupla yenilenmiştir. Hasan tarafından 1266 (1849-50) de yandığı belirtilen cami ve müştemilatı⁵ Vakıflar İdaresince 1975 yılında onarılmıştır.

Kağır duvarlı, ahşap çatılı bodrum ve mahfillerin oluşturduğu üst katla birlikte üç katlı yapının giriş katının kuzey duvarındaki giriş kapısının üstünde ortada Abdülmecit'in tuğrası yanlarda şair Ziver'in kaleminden çıkmış ve talikle yazılmış 1272 (1855-56 M) tarihli kitabe bulunmaktadır. Yapının üst kat mahfilinin kuzeyinde mihraba doğru taşıntı yapan çıkmayı perdeleyen kafesi taçlayan üzerinde 1271 (1854 M.)tarihi Bilal-i Habeşi "Raziye Allahu anh"⁶ yazısı bu onarımın 1854 M.de başlamış olabileceğini düşündürmektedir.

Caminin zemin katında namaza ve ayinlere ayrılmış dikdörtgen alan , kible yönünde yer almakta batı ile kuzey yönlerinde zeminleri bir seki yükseltilmiş mahfillerle çevrili bulunmaktadır.Bu mahfillerin sınırında ahşap korkuluklar arasında fevkani mahfilleri taşıyan alçak korkuluk duvarından sonra tavana kadar devam eden ahşap dikmeler sıralanır.Söz konusu bu dikmeler kare kesitli olup pilastr başlıklarla donatılmıştır.Her dikmeye karşısındaki duvarla aynı boyutlarda bir duvar payesi yerleştirilmiş, bunların arasında altlı üstlü ikişer pencere oturtulmuştur.Batıdaki zemin kat mahfilleri ortada, iki dikme arasında kesintiye uğratarak buraya yalnız Hüdaî Tekkesinde bulunan "şeyh kafesi" yerleştirilmiştir. Şeyh kafesinin varlığı bu tekkede uygulanan farklı bir rituelden

kaynaklanmaktadır. Cuma namazından sonra icra edilen ayinlerde şeyh namazını kafesin arkasında kıldıktan sonra kapı gibi açılan kafesli bölmeden çıkarıldı.⁷

Kuşkusuz yapının ilgi çeken ünitelerinden biri bu kafesli bölmedir. Çevresi çıtalar çatılarak oluşturulmuş kafeslerle perdelenerek 190 cm. X 278 cm. boyutlarında dikdörtgen bir oda gibi tasarlanmış bu ünitenin benzer kafes işçiliği ile oluşturulmuş harime açılan dikdörtgen biçimli bir kapısı bulunmaktadır. Benzer kafes işçiliği ile tasarlanmış uzunluğu 275 cm. ortadaki yüksekliği 186 cm. yanlardaki yüksekliği 170 cm. olan beş perde üst katın batı yönüne yerleştirilmiştir. Büyük bir olasılıkla eski örneğine sadık kalınarak son onarımda yeniden yapılmış bu perdelerin her biri birer madalyonla taçlandırılmıştır. Kuzey yöne mihraba doğru taşıntı yapan orta kısma bu perdelerden bir tane daha oturtulmuştur.

Caminin ağaçtan yapılmış oyma ve boyama tekniği uygulanmış minberi ve vaız kürsüsü beyazla boyanmış zemin üzerine yer yer kabartma görünümü veren motifler oyularak ve bunlar mavi, gri, yeşil, tirşe ve altın rengi yaldızla boyanarak süslenmiştir. Boyama işlemleri 1975 onarımında yenilenmiştir.

Yüksekliği 600 cm.yi aşan minberin uzunluğu 314 cm., genişliği 78 cm.dir.Yalın ifadeli bir kuruluşu olan minber dikdörtgen planlı bir taban üzerine oturmuştur.Dikdörtgenin kısa kenarlarının önünde yuvarlak kemer giriş taçlı minber kapısı arkasında dolabı sınırlayarak gövdeyi yukarı doğru taşıyan ve tahta bağlayan sırt yer almaktadır. Aynı aksta arkada yuvarlak kemer geçişli dolap üzerine oturtulmuş dikdörtgen gövdeli bir taht vardır. Birbirine yuvarlak kemerle bağlanan dört kompozit başlıklı ayak ile yükselen, dört yönde alınlıklarla çerçevelenmiş bu tahtın üstünde üç kademeli, çokgen gövdeli kasnak onunda üstünde ise dilimli sivri bir külah bulunmaktadır. Dikdörtgenin uzun kenarları üzerinde iki yönde ön tarafı kesintiye uğramış üçgenin ucunda yer alan minber girişinden tahta ulaşmak için yükselen merdivenin iki tarafı masif gövdeli, tek parçadan oluşan korkuluklarla kuşatılmıştır. Arkada tahtı kuşatan gövdeyle sınırlı olan bu korkuluklar dikdörtgenin uzun kenarlarında yer alan süpürgeliksiz üçgen biçimli aynalıkların üstüne oturtulmuştur. Kapı kanatları bulunmayan minberin girişi iki kompozit başlıklı ayağı birbirine bağlayan yuvarlak kemerle sağlanmıştır.

Yüksekliği 153 cm.,olan , 88 cm. X 88 cm. kare tabanlı kürsü dört ayak üzerine oturulmuştur. Derinliği 99 cm. olan kürsünün gövdesi dört yönde ortada dışbükey çizgilerle dışa doğru taşırılmış ve böylece genişliği, uzunluğu 93 cm. ulaştırılmıştır. Benzer dış bükey ve iç bükey taşıntılar gövdeyi dört köşede sınırlamaktadır. Gövdenin üstünde tek parça olarak tasarlanmış yatay oturtulmuş dört köşede dışa doğru taşıntı yapan dört tabladan meydana gelen parmakçalık ünitesi ile sınırlandırılmış bir oturmalık (taht) yerleştirilmiştir. Parmakçalık ünitesinin mihraba bakan yönü açılabilen bir kapı olarak değerlendirilmiştir.

Gerek minberin gerek vaız kürsüsünün süslenmesinde her iki kuruluşun öğelerinin ya silmelerle ya boya ile çizilmiş sınır çizgileriyle vurgulandığı sonra bu çerçeveler içinde iç bükey ve dış bükey çizgilerle bazı ünitelerin yer yer de farklı renklerle boyanarak abartılı süslemelerle bezenmiş olduğu gözlenmektedir.

Genellikle serbest, yuvarlak çizgi hareketleriyle oluşturulmuş motiflerden ve yer yer onları kuşatan çerçevelerle oluşturulmuş kompozisyonlardan barok-ampir izlenimler algılanmaktadır

Kapı kanatları bulunmayan mavi, beyaz ve tirşe ile kat kat boyanmış minbere girişi sağlayan tirşe zemin üzerine altın yıldız yumurta suyu ile bezenmiş yuvarlak kemerli açıklık kompozit sütün başlıklı iki ayak sütün üzerine oturtulmuş bir taçla süslenmiştir. Karşılıklı iki köşede altın rengi yıldızla boyanmış, dikdörtgen bir çerçeve içine yerleştirilmiş yeşil zeminli altın rengi yıldızla renklendirilmiş çiçek motifleri vardır. Bunların üstünde yer alan kemer aynası üzerinde “La İlahe İllallah Muhammeden Resullullah “yazılıdır. Altın yıldızla renklendirilmiş bu yazı şeridi tirşe zemin üzerine altın yıldız rengi ile boyanmış aşırı “C” kıvrımlı dallarla son bulan bir çerçeve içine alınmış iki yönüne altın rengi yıldızla boyanmış birer rozet çiçeği oturtulmuştur. Kelime-i Tevhit yazısı üstte yeşil göbekli altın rengi yıldızla renklendirilmiş iki yönde gelişen aşırı kıvrımlı yapraklardan oluşan bir madalyonla taçlandırılmıştır.

Benzer süsleme öğelerinden yola çıkılarak bezenmiş taht ünitesinde beyaz boyanmış ayaklar üzerinde tirşe zeminli sütün başlıkları ve yumurta frizi ile bezenmiş yuvarlak kemer gözleri ile sütün başlıkları bunların üzerindeki beyaz zemin altın rengi yıldızla boyanmış benzer çiçekler vardır. Taht ünitesini minber girişini süsleyen taca benzer alınlıklar yerleştirilmiştir. Kasnağın üstündeki yeşil külaha altın rengi yıldızla boyanmış üç yapraklı çiçeklerle geçiş yapılmıştır. Tahtın korkuluklara bağlanan gövdesi tirşe zemin üzerine altın rengi yıldızla boyanmış yıldız çiçeğinden gelişen bir madalyonla süslenmiştir.

Minberin mavi bir şeridin iki yönüne yerleştirilmiş, koyu mavi silme görüntüsü veren oluklu çıtalarla belirlenmiş üçgen biçimli beyaza boyanmış aynalık ünitesinde iç içe oturtulmuş iki üçgen çerçeve bulunmaktadır. Bunlardan en içte ortada bulunan birincisi iki yönde aşırı “C” ve “S” kıvrımlı dallar ve yapraklarla son bulan bir yapraktan gelişen, beş yapraklı çiçekle taçlandırılmış bir madalyonla bezenmiştir. Sınır çizgileri altın yıldız rengi ile boyanmış olan bu motifin göbeği altın rengi yıldızlarla beneklendirilmiş yeşille renklendirilmiştir. Tirşe rengi bir üçgen biçimi içine oturtulmuş motifin çevresindeki üçgen çerçevenin karşılıklı iki ucu dört yapraklı çiçek ve aşırı “C” kıvrımlı dallardan oluşan altın rengi yıldızla boyanmış köşebentlerle madalyonla aynı aksta ise benzer bir çiçek motifiyle bezenmiştir. Tirşe yeşili ile sınırlandırılmış köşebentleri benzer motifler büyütülerek beyaz zemin üzerine oluşturulmuştur.

Mavi şeritlerin iki yönüne oturulmuş koyu mavi silme görüntüsü veren oluklu çıtalarla dikdörtgen bir çerçeve içine alınmış beyaz bir şeritle kuşatılmış korkuluk ünitesi ise tirşe zemin üzerine aynalıktaki madalyonla aynı aksa oturtulmuş, iki yönde yatay olarak gelişen aşırı “S” ve “C” kıvrımlı kengel yaprakları ve beş yapraklı dallarla son bulan çiçek motifi ile bezenmiştir. Göbeği yeşille renklendirilmiş altın rengi beneklerle süslenmiş çiçek ve yapraklı çiçekli dallar altın rengi yıldızla renklendirilmiştir.

Minberde olduğu gibi silme görüntüsü veren çıtalarla gövdesi ve oturmalığı (tahtı) ayrılarak mavi ve koyu mavi ile boyanarak iki ünitesi sınırlanmış vaiz

kürsüsünün dört ayağı üstünde yükselen gövdesinin köşeleri tirşe ile boyanarak altın rengi yaldızla belirlemiş aşağı doğru sarkıtılmış yaprak demetleri, dört yapraklı çiçekler ve aşırı kıvrımlı yapraklarla bezenmiştir. Köşelerin arasında kalan üniteler beyaz la boyanmış zemin üzerine köşeleri tirşe zeminli altın yaldızla boyanmış beş yapraklı çiçek motifleri ile birbirine bağlanan, iç ve dış bükey çizgilerle oluşturulmuş mavi renkle boyanmış bir çerçeve içine oturtulmuş bir madalyonla bezenmiştir. Dikey ekseninde dört yapraklı çiçekler, yatay ekseninde altı yapraklı çiçeklerde oluşan “C” kıvrımlı dallarla kuşatılmış “C” kıvrımlı iki kengel yaprağı içine yerleştirilmiş altı yapraklı çiçeklerden oluşan, yeşil göbekli, madalyon tirşe zemin üzerine altın rengi yaldızla renklendirilmiştir. Madalyonu tirşe ile boyanmış bir zemin üzerine altın rengi yaldızla boyanmış, üç “C” kıvrımlı kengel yaprağı içine oturtulmuş üç yapraklı çiçek motiflerinden oluşan bir taç yerleştirilmiş böylece kareye yakın dikdörtgen ünite bezenmiştir.

Vaiz kürsüsünün mavi koyu mavi renkli sınır çizgileriyle bu gövdeye bağlanan beyazla boyanmış, oturma ünitesinin dört köşesi altın rengi yaldızla boyanmış yeşil göbekli, dikey yerleştirilmiş kartuşlarla belirlenmiştir. Bu köşelerin arasına tirşe zeminli altın rengi yaldızlarla boyanmış aşırı “C” kıvrımlı kengel yapraklarından oluşturulmuş çerçeve ile kuşatılmış benzer yapraklarla oluşturulmuş yeşil göbekli bir madalyon oturtulmuştur.

Son onarımında eskisine uygun bir yaklaşımla yenilendiği ve boyanmış olduğu düşüncesiyle yukarda gözlenen nesnel özellikleriyle tanıtmaya çaba harcadığımız Azîz Mahmut Hüdayî Camii Şeyh Kafesi, minberi ve vaiz kürsüsü özgün örneklerdir. Eşine başka camilerde rastlamadığımız minber ve vaiz kürsüsü Abdülmecit Döneminin ağaç işlerine getirdiği yeniliklerle önemli bir yer tutar. Bu dönemin getirdiği yeniliklerin belirlenmesi aşamasında aynı dönemde Üsküdar’da 966 (1558 M.) yılında Çakırcıbaşı Hasan Paşa tarafından yaptırılan ve kuzeybatı kapısının üstündeki Abdülmecit tuğrasını taşıyan şair A.Sadık Ziver Paşanın hazırlayıp hattat Abdülhamit’in yazdığı kitabesinden 1276 (1859 M.) yılında Abdülmecit’in beşinci ikbali Şâyetse Hanım tarafından yeniden inşa ettirildiği anlaşılan⁸ ve ahşaptan oyulmuş ve altın varakla süslenmiş vaaz kürsüsü ile minber ise daha çok barok özellikler sergileyen⁹ Çakırcıbaşı Camiinin minber ve vaiz kürsüsün gözlenen bazı yenilikleri tamamlamaktadır. Değişen estetik yargıların belirlenmesi açısından büyük bir boşluğu doldurmaktadır.

Benzer bir durum III. Selim tarafından 1209 (1794-95M.) yılında inşa ettirildikten sonra 1271/1854 yılında Abdülmecit tarafından büyük bir olasılıkla yeniden yaptırılmış olan ve yapılan yenilemeye ilişkin kitabedeki Eser-i Avatıf-ı Mecidiye Mahalle-i Cedide-i Teşvikiye yazısından caminin Teşvikiye’nin gelişmesiyle eş zamanlı olduğu anlaşılan, son olarak 1309 (1891-92 M.) de Yuvan Efendi tarafından yenilen¹⁰ Teşvikiye Camisinin minber ve vaiz kürsüsü için söz konusudur. Üsküdar’da bulunan bu iki camideki örnekler minberin tacının üstüne oturtulan levhada 1270 (1853 M.) Abdülmecit Han bin Mahmut yazısı okunan Teşvikiye Camiinin minberi ile vaiz kürsüsünü de eklediğimiz zaman Osmanlı İmparatorluğu Döneminde Batılılaşma Dönemi olarak adlandırılmış olan geç dönemin değişen estetik yargıların belirlenmesi açısından önemli bilgiler ediniriz.

DİPNOTLAR

¹ Necla, Arslan, Balyan Ailesi, Thema Larousse Tematik Ansiklopedi, Milliyet, 1993, c. 6, s. 325.

² Tarkan, Okçuoğlu, Çakırcıbaşı Cami, Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi ,Kültür Bakanlığı -Tarih Vakfı , İstanbul 1994 ,c. 2 , s.462.

³ Afife, Batur, Teşvikiye Cami, Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi , Kültür Bakanlığı -Tarih Vakfı , İstanbul 1994, c. 3, s. 257.

⁴ Baha Tanman, Azîz Mahmut Hüdai Külliyesi, Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi, Kültür Bakanlığı -Tarih Vakfı, İstanbul 1994, c. I, s. 507.

⁵ Haksan, c. 2, s. 537.

⁶ Yazılar Tahsin Saatçı tarafından okunmuştur.

⁷ Tanman, a.g.m., s. 509.

⁸ Okçuoğlu, a.g.m., s. 462.

⁹ Okçuoğlu, a.g.m., s. 462.

¹⁰ Batur, a.g.m., s. 257.

Hüdâyî Külliyesine Vakıf Yapan Hanımlar ve Hanım Mütevellîler

F E R D A O L B A K M A Z A K

Araştırmacı - Yazar

Vakıflar, Osmanlı-Türk toplum hayatında çok önemli müesseselerdir.

İslâmiyetten önce vakıf benzeri çeşitli kurumlar oluşmuşsa da vakıfların ihmâl, israf ve istismarına sebebiyet verebilecek müdâhaleleri önlemeye yönelik hukûkî düzenlemeler İslâmiyet'le başlamıştır. Teşvîk edici ve koruyucu bir mâhiyet kazanmasıyla da, hızla gelişmiş ve çoğalmıştır. Uygulamada Hz. Peygamber'in, Hicretin üçüncü yılında, Medîne'de yedi kıt'a akarlarını bağışlamasıyla başlayan;¹ Emevîler, Abbasiler gibi İslâm devletlerinde ve Türk-İslâm devletlerinde devam eden vakıf geleneğinin oluşturduğu muazzam müesseseler, Osmanlı Devleti'nde "Vakıf Medeniyeti" olarak anılacak kadar hayatın her safhasına nüfûz eden, sosyal, iktisâdî ve hukûkî bir kurum hâlini almıştır.

Özellikle yeni fethedilen yerlerde bir şehrin veya bir semtin îmar ve inşası için atılan ilk harç olan külliyelerden birisi de Üsküdar'ın yüksek bir semtinde yapılmış olan Azîz Mahmud Hüdâyî Tekkesi vakfıdır.

Azîz Mahmud Hüdâyî Hazretleri Üsküdar'ın mânevî mimarı olduğu kadar, câmi, imâret, türbe, kütüphane, mektep, hünkâr mahfili, derviş hücreleri, şeyh evi, sebil, fırın ile depoları, çeşmeleri, şadırvanı, su terâzisi, su yolları ile mükemmel bir su tevzî ve tesisâtı bulunan ve muhtemelen bir hamamdan oluşan ve on bin metre karelik bir alan üzerinde yer alan külliyesi ile de şehrin imar ve sosyal ihtiyaçları için bir temel oluşturmuştur.

Azîz Mahmud Hüdâyî Tekkesi vakfı, yeri ve konumu itibarıyla, Anadolu'ya hattâ Asya'ya yapılacak yolculuklarda, başlangıç koridoru üzerinde yer alması, aslâ uğranılmadan geçilemeyen bir yerde konuşlanmış olması itibarıyla da önem arz etmektedir.

Aziz Mahmud Hüdâyî Külliyesi'nin bahçesi

Nermi Haskan'ın Üsküdar Tarihi'nde, külliyenin 1003 (1594) yılında, Mihrimâh Sultan ve Sadrazam Rüstem Paşa'nın kızı olan Ayşe Hümâşah Hanım Sultan tarafından Aziz Mahmud Hüdâyî Efendi adına yaptırılmış olduğu yazılıdır.² Bir hanım sultan tarafından yaptırılan bu vakfın çeşitli giderlerine harcanmak üzere, daha sonraları bir çok hanım para, mücevher, gayri menkul vakfetmiş, bunların işletilerek gelirinin belirtilen giderlere harcanmasını şart koşmuşlardır.

1. Hüdâyî Külliyesine Vakıf Yapan Hanımlar

Türbeler Müdürlüğü arşivinde bulunan vakfiye kayıtlarına göre, tespit edebildiğimiz otuz sekiz hanım tarafından vakıf yapılmıştır. Vakıf yapan hanımların isimleri, vakfettikleri meblağlar ve vakfiye tarihleri şöyledir:

Abdullah kızı Fatma Hatun; üç yüz bin akçe, 10..³

Abdullah kızı Yâsemin Hatun; oturduğu evini ölene kadar oturmak, öldükten sonra kiraya verilmek şartıyla vakfetmiştir. 1022.⁴

Hayrünnisa Hatun; on sekiz bin kadı akçe, 1045.⁵

Mehmet kızı Fatma Hatun; yüz bin akçe, 1045.⁶

Hacı Mehmet kızı Râziye Hatun; yüz kıt'a⁷ riyâlî kuruş, 1047.⁸

Abdullah kızı Âmine Hatun; yüz kıt'a riyâlî kuruş, 1050.⁹

Mehmet Ağa kızı Ümmü Gülsüm; bin üç yüz yetmiş beş riyâlî kuruş, 1050.¹⁰

Abdullah kızı Sâliha Bacı; yüz yirmi kıt'a riyâlî kuruş, 1052.¹¹

Abdullah kızı Belkıs Hatun; oturduğu evini ölene kadar oturmak, öldükten son-

ra kiraya verilmek şartıyla vakfetmiştir. 1053.

Ulemâdan Yusuf Efendi kızı Rûhi Hatun; iki yüz kırk kıt'a riyâlî kuruş, 1057.¹²

İskender kızı Ümmühânî Hatun; üç yüz yetmiş beş kıt'a riyâlî kuruş, 1057.¹³

Mustafa Bey kızı Safiye Hanım; altmış iki buçuk kıt'a riyâlî kuruş, 1062.¹⁴

İbrahim kızı Fatma Bacı; yüz kırk kıt'a riyâlî kuruş, 1066.¹⁵

Abdullah kızı Gülistan Hatun; seksen kıt'a riyâlî kuruş, 1067.¹⁶

Abdullah kızı Ayşe Hatun; üç yüz kıt'a riyâlî kuruş, 1073.¹⁷

Salih Efendi kızı Sâliha Hatun; bin yüz elli bir buçuk kıt'a esedî kuruş, 1076.¹⁸

Hüsrev kızı Ayşe Hatun; yüz kıt'a esedî kuruş, 1078.¹⁹

Hacı Ahmet Efendi kızı Ümmühan Hatun; doksan kıt'a esedî kuruş, 1087.²⁰

Abdülmennan kızı Muazzez Sultan; beş yüz kıt'a esedî kuruş, 1088.²¹

Abdullah kızı Fatma Hatun; dokuz bin beş yüz akçe, 1099.²²

Seyyid Mehmet Ebussuud Efendi kızı Rukıyye Hanım; yüz adet esedî kuruş, 1124.²³

Mehmet kızı Kerime Hatun; oturduğu evini kiraya verilmek şartıyla vakfetmiştir. 1127.²⁴

Ali Çavuş kızı Sâliha Hatun; on bin kıt'a esedî kuruş, 1170.²⁵

Nakkaşzâde Mehmed Efendi kızı Sâliha Hatun; dört yüz kıt'a esedî kuruş, 1176.²⁶

Nakîb'ül-eşraf Ebû Said kızı Şerife Ümmülhayr Hanım; dört bin kuruş, 1200.²⁷

Abdülkadir kızı Âbide Hatun; üç yüz yirmi kıt'a riyâlî kuruş ile 79 dirhem bir altın kuşak, bir çift altın bilezik, bir zümrüt küpe, 1200.²⁸

Mehmet kızı Râbia Hatun; altı yüz kuruş, 1210.²⁹

Abdullah kızı Fatma Hanım; bin iki yüz kuruş, 1228.³⁰

Abdullah kızı Ümmü Gülsüm; evinin yarısını vakfetmiştir. 1234.

Abdullah kızı Hacı İzzet Kadın; bin sekiz yüz kuruş, 1243.³¹

Hacı Ömer kızı Âmine Hatun; beş yüz kuruş, 1244.³²

Abdullah kızı Saraylı Talea Şems Kadın; sekiz yüz kuruş, 1245.³³

Mehmet Sıdkı kızı Emine Zahide Hanım; beş bin kuruş, 1257.³⁴

Abdullah kızı Dilîrâ Hatun; bin kuruş, 1261.³⁵

Abdullah kızı Emine Zahide Hanım; üç bin dokuz yüz kuruş, 1280.

Abdurrahman kızı Şerife Zeynep Hatun; beş bin kuruş; 1283.³⁶

İsmail kızı Zeynep Hanım; bin yedi yüz kuruş, 1289.³⁷

Abdullah kızı Kamer Hatun; oturduğu evini ölene kadar oturmak, öldükten sonra kiraya verilmek şartıyla vakfetmiştir.³⁸

Üsküdârî Şeyh Mahmud Efendi'nin vakfeylediği nakit meblağ ile ona mülhak yani bağlı olan para vakıflarının 1096 tarihli muhasebe kaydında, yukarıda olmayan bazı isimler bulunmaktadır. Bunlar; Emine Hatun, Meryem Hatun, Fat-

ma Bacı, Halime Hatun, Cevher Hatun, Tenzile Hatun, Melâhat Hatun, Mihri Hatun, Ayşe Bacı, Emine Bacı, Mihriban Bacı, Marziye Hatun, Âdiye Hatun, Âlime Hatun, Hatice Hatun, Sâkine Hatun, Mehmet kızı Sâliha Hatun olmak üzere on yedi hanım daha zikredilmektedir. Ancak vakfiyelerine ulaşılammıştır. Böylece vakfiyeleri bulunan otuz sekiz hanımla birlikte elli beş hanım para vakfetmişlerdir.

Vakfedilen paralar kuruş³⁹, akçe⁴⁰, esedî kuruş⁴¹ veya riyâlî kuruş⁴² cinsindedir.

Dolayısıyla bu vakfiyelerde para vakfı söz konusudur. Osmanlı hukukçuları iktisâdî zorunluluklar, örf ve âdetler ve hayır yollarının kapanmaması amacıyla, şer'î usuller dairesinde vakıf paraların işletilmesini uygun görmüşlerdir. Ancak, işletilen paranın geliri, ona karşı on bir veya on bir buçuktan fazla olamaz.

İncelenen vakfiyelerde şu ortak özellikler bulunmaktadır:

Bağışlanan meblağın, yerlerinde mukim ve işlerinde müstakîm kimseler tarafından, şer'î usullere göre, bir kısmında onu on bir buçuk, bir kısmında onu on bir hesabı üzere işletilerek hâsıl olan gelirinden belirtilen yerlere harcanması istenmektedir.

Gayrı menkullerin kiraya verilerek, paraya çevrilmesi ve gelirinin de yukarıdaki usullerle işletilerek hasıl olan getirisinin belirtilen yerlere harcanması.

Belirtilen vakitlerde, Hatim, Yâsin, 3 İhlâs, 1 Fatiha, yazılan sayıda Kelime-i Tevhid, Salâvat- Şerif, bazı özel günlerde mevlid okunarak başta Peygamber Efendimiz olmak üzere, Hüdâyî hazretleri, vâkıfenin ebeveyni, kendi ruhu ve bütün mü'minlerin ruhlarına hediye edilmesi, vâkıfe hayatta ise iki dünya selâmeti için dua edilmesi.

Bahsedilen okuma ve duaların Azîz Mahmud Hüdâyî Hazretleri camii veya türbesinde, ya da ona bağlı bulunan mescid, tekke ve türbelerde yapılması.

Hüdâyî Hazretleri Vakfına mütevellî⁴³, katip⁴⁴, câbi⁴⁵ ve nâzır olanların, bu vakıflarda da görevli olmaları ve bunun karşılığında alacakları ücretler belirtilmiştir.

Harcamalardan sonra gelirden artan olursa, Hüdâyî Hazretleri Vakfı gelirlerine eklenmesi.

Zamanla vakfiyelerde bildirilen şartlara uymak zorlaşırsa, vakfedilen ve gelirin mutlaka müslüman fukaraya sarf olunması istenmektedir.

Bu ortak şartların dışında, bazı vakfiyelerde değişik harcamalara da ödenek ayrılmıştır. Ali Çavuş kızı Sâliha Hatun'un vakfiyesinde; Hüdâyî türbesinde iki kişinin türbedâr olarak gece-gündüz nöbet tutmasını ve türbenin kandilini yakıp söndürme, türbeyi silip süpürerek düzenleme, açıp kapama için günde altışar akçe, bir kişi de buhur alıp yakması için günde iki akçe ile vazifelendirilmiştir. Ayrıca kandile konacak yağ için günlük bir akçe ödenmesi istenmektedir.

Şerife Ümmülhayr Hanım da; her sene başında Hüdâyî Dergâhı mutfağında aşûre pişirilmesi için senelik yedi bin iki yüz akçe, her sene kurban bayramında üç baş koyun alınıp biri Hüdâyî hazretleri, biri vâlidesi ve biri kendisi için kesilerek fukaraya dağıtılması için bin sekiz yüz akçe ayrılmasını istemektedir.

Senede sekiz bin sekiz yüz seksen akçe de zâviye içerisinde bulunan su yolları vakfına imdâdiye olarak verilecektir. Senelik on iki bin akçesi Ramazan ayının on ikisinden itibaren dört gün Hüdâyî Zâviyesi mutfağında pilâv ve zerde pişirilip fukaraya yedirilmesi için harcanacaktır.

Ümmühan Hatun doksan esedî kuruşu, Kapıcı dede tekkesi, Halil Paşa türbesi ve Hüdâyî tekkesi dedelerine ve misafir gelen dedelere yemek yedirilmesi için vakfetmiştir.

Mehmet Ağa kızı Ümmü Gülsüm Hatun ölmeden önce hastalandığında vakfını ve şartlarını Şeyh Mahmud Efendi'nin kızı Fatma Hatun'a vasiyet ederek, yerine getirilmesi için kendisini görevlendirmiştir. Diğerlerinden farklı olarak yapılmasını istediği, mütevellî eliyle meyve satın alınarak, yemekten sonra Hüdâyî fukarasına yedirilmesidir.

Abdullah kızı Fatma Hatun ise, vakfettiği üç yüz bin akçenin işletilmesinden hasil olan gelirinden fakir kadınlara verilmesini istemiştir.

Buraya kadar anlatılanlardan anlaşılacağı gibi, paraların kullanılacağı yerler açısından vakfedilen paralar genel olarak iki kısma ayrılabilir:

* **Rûhuna Kur'an okunması ve dua edilmesi için vakfedilen paralar;** yukarıda da belirtildiği gibi, başta Peygamber Efendimiz olmak üzere, Hüdâyî hazretleri, vâkıfenin ebeveyni, kendi ruhu ve bütün mü'minlerin ruhları için Kur'an okunması, vâkıfe hayatta ise iki dünya selâmeti için dua edilmesi için vakfedilmiştir.

* **Vakıf görevlileri için vakfedilen paralar;** mütevellî, katip, câbi ve nâzır olanların vazifeleri karşılığında alacakları ücretler belirtilerek, bu ücretlerin vakfedilen paranın geirinden ödenmesi yazılmıştır.

2. Vakfa Tayin Olunan Hanım Vazifeliler

Üsküdârî Hüdâyî Şeyh Mahmud Efendi vakfı ve ona bağlı vakıflarda, resmi yazı ile mütevellî olarak tayin edilerek görev yapan hanımlar mevcuttur. Ulaşabildiğimiz belgelere göre:

Abdullah kızı Emine Zahide Hanım vakfına mütevellî olarak, Mehmet Said kızı Şerife Hacı Ayşe Hanım'ı tayin etmiştir. (1280)

1140 yılında Hüdâyî Şeyh Mahmud Efendi evlâdı Şerife Refia Hanım yazdığı arzualde; Üsküdârî Hüdâyî Şeyh Mahmud Efendi vakfı mütevellîsi Şerife Hayrunnisa Kadın'ın görevinde ihmâlkârlık ve taraflı davrandığını iddia etmektedir. Ancak, yazıya resmi makamlardan gelen cevapta, mütevellî Şerife Hayrunnisa Kadın'ın ihmâlinin söz konusu olmadığı yazılıdır.⁴⁶

Şerife Rukiye Hanım, İsmail kızı Zeynep Hanım, Kerime Hatun ve Abdullah kızı Fatma Hatun vakfiyelerinde, ölene kadar vakıflarına kendileri mütevellî olmayı şart koşuyorlar.

Âbide Sultan'ın 1200 tarihli vakfiyesinde ise, kız kardeşlerinin mütevellî olması yazılıdır.

Salih kızı Sâliha Hatun, Hüdâyî Şeyh Mahmud Efendi kızı Fatma Hatun'ı vakfına, günlük dört akçe ile mütevellî olarak görevlendirmiştir. (1076)

Abdullah kızı Ümmü Gülsüm Hatun'un vakfiyesinin muamelesi Mustafa kızı Ayşe Hatun huzurunda yapılmış ve Ayşe Hatun vakfı görüp gözetmek üzere mütevellî tayin edilmiştir. (1234)

Başbakanlık Osmanlı arşivinde bulunan bir belgede ise, Hüdâyî vakfına mütevellî tayini için düşünülen Hüdâyî evlatlarından Şerife Fatma Zehra, Ayşe ve Nefise Hatunlardan en büyüğü olan Nefise Hatun'a tevliyet tevcih ediliyor. Çünkü, Hüdâyî Hazretleri vakfiyelerinde tevliyetin salih ve müstehak olan evlatlarından en büyük kardeşe verilmesini uygun görmüşlerdir.⁴⁷

Netice olarak, gerek Hüdâyî Tekkesi Vakfı, gerek ona bağlı vakıflara hanım mütevellî tayin edilmiş olması, vakfın yönetiminde hanımların yetkiye sahip bulunması, sosyal hayatta kadının varlığının bir belgesidir. Yaklaşık üç yüz elli yıl önce, özellikle bir tekke vakfının idaresi için hanım yöneticiler tayin edilmesi, tarihimizde kadına insan olarak verilen değerin açık bir ifadesidir.

İncelediğimiz hanım vakfiyelerinde vakıf yönetimi için mütevellî, kâtip, câbi vazifeleri karşılığında alacakları ücretin miktarı belirtilmiştir. Para vakıflarında yer alan bu uygulama ile istihdama yardımcı olduğu gibi, toplum refahına da katkıda bulunmaktadır.

Vakfedilen paraların işletilerek devamlı kazanç getirir hale dönüştürülmesi, vakıftan devamlı ve en iyi şekilde yararlanılmasını sağlamak içindir. Böylece sermaye âtil halde kalmaktan kurtarılarak vakıf gelirleri arttırılmaktadır.

Fakir kadınların düşünülmesi, onların mağdur ve çaresiz duruma düşmemesi için destek olunması çok anlamlıdır.

Özellikle büyük şehirlerde, günümüzde olduğu gibi, insanların yalnız kendileri için yaşayıp tüketen varlıklara dönüşmesi, hayır hasenât anlayışıyla, vakıflar aracılığıyla önlenebilmiştir.

Sosyal ilişkilerin düzenlenmesinde aracılık eden vakıf kurumlarına hanımların katkısı küçümsenemez. Vakıflar insanlara şefkatle yaklaşır fakirlerin ihtiyaçlarını gidererek, dînî ve insânî sorumlulukların etkili ve düzenli işleyişini sağlayan kurumlar olmuşlardır.

Vakıf kuranlar arasında kadınların olması sosyal açıdan çok önemli bir durumdur. Çünkü, bu durum bize Osmanlı'da kadının mal edinebildiğini ve iktisâdî güce sahip olabildiğini göstermektedir. Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi'nde bulunan 30.000 vakıf belgesinde hanımlara ait 2309 vakıf tespit edilmiş olup, ancak bunların 1044'nün vakfiyesi bu güne ulaşabilmiştir. Hüdâyî vakfı ve mülhak vakıflarına vakıf yapan hanımların sayıları ve vakfettikleri miktarın, erkeklerden daha fazla olması da bu durumun açık bir ifadesidir. Bu vakıflara hanımların vakfettikleri para, erkeklerin vakfettiği paranın 2,5 mislidir.

Osmanlı Devleti'nde; başta pâdişahlar olmak üzere, hânedan mensuplarının yaptırdığı selâtin vakıfların yanı sıra, devletin çeşitli kademelerinde bulunan görevliler ve halktan bir çok insan vakıf kurmuştur. 1809-1917 yılları arasında ku-

ruhan 72 selâtin vakıftan 45'inin kadınlar tarafından kurulmuş olması⁴⁸, hanımların hayır işlerinde daha faal olduğunu ve sosyal hayatta bu şekilde yer aldıklarını göstermektedir.

Bütün Osmanlı topraklarında, özellikle pâyitaht olan İstanbul'da olduğu gibi, Üsküdar'da da hanımlar hayırda yarışmış, "Üsküdar Hanım Sultanların ve vakıf yapan diğer hanımların dua şehri, hayırlarını emanet ettikleri yer, duaların ufka yükseldiği sükûnetli bir mihrap olmuştur."

DİPNOTLAR

¹ Ömer Nasuhi Bilmen, Hukukî İslâmiyye ve İstılahatı Fıkhiyye Kamusu, Bilmen Yayınevi, İstanbul 1976, c. I, s. 304 ; Zeynüddin Ahmed b. Ahmed Abdî'l Latifi'z-Zebîdî, (çev. Ahmed Naim), Sahih-i Buhari Muhtasarı-Tecrid-i Sarih Tercemesi, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayını, Ankara 1976, c. VIII, s. 205; M. Zeki Pakalın, Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü, c. III, s. 578.

² Mehmet Nermi Haskan, Yüzyıllar Boyunca Üsküdar, Üsküdar Belediyesi Yayını, İstanbul 2001, c. I, s. 89-91.

³ Türbeler Müdürlüğü Arşivi, Hüdâyî Evrakı, 1538.

⁴ Türbeler Müdürlüğü Arşivi, Hüdâyî Evrakı, 1022.

⁵ Türbeler Müdürlüğü Arşivi, Hüdâyî Evrakı, 2148.

⁶ Türbeler Müdürlüğü Arşivi, Hüdâyî Evrakı, 2135.

⁷ Riyâli ve esedî kuruluşların başında bulunan "kıt'a" ifadesi XV. yy. da kullanılan yarım dirhemlik gümüş para birimini ifade etmektedir.

⁸ Türbeler Müdürlüğü Arşivi, Hüdâyî Evrakı, 2195.

⁹ Türbeler Müdürlüğü Arşivi, Hüdâyî Evrakı, 1500.

¹⁰ Türbeler Müdürlüğü Arşivi, Hüdâyî Evrakı, 2191.

¹¹ Türbeler Müdürlüğü Arşivi, Hüdâyî Evrakı, 2180.

¹² Türbeler Müdürlüğü Arşivi, Hüdâyî Evrakı, 1465.

¹³ Türbeler Müdürlüğü Arşivi, Hüdâyî Evrakı, 1567.

¹⁴ Türbeler Müdürlüğü Arşivi, Hüdâyî Evrakı, 2178.

¹⁵ Türbeler Müdürlüğü Arşivi, Hüdâyî Evrakı, 2145.

¹⁶ Türbeler Müdürlüğü Arşivi, Hüdâyî Evrakı, 2190.

¹⁷ Türbeler Müdürlüğü Arşivi, Hüdâyî Evrakı, 1073.

¹⁸ Türbeler Müdürlüğü Arşivi, Hüdâyî Evrakı, 2154.

¹⁹ Türbeler Müdürlüğü Arşivi, Hüdâyî Evrakı, 1789.

²⁰ Türbeler Müdürlüğü Arşivi, Hüdâyî Evrakı, 2160.

²¹ Türbeler Müdürlüğü Arşivi, Hüdâyî Evrakı, 2182.

²² Türbeler Müdürlüğü Arşivi, Hüdâyî Evrakı, 1759.

²³ Türbeler Müdürlüğü Arşivi, Hüdâyî Evrakı, 2174.

²⁴ Türbeler Müdürlüğü Arşivi, Hüdâyî Evrakı, 2208.

- 25 Türbeler Müdürlüğü Arşivi, Hüdâyî Evrakı, 2000.
- 26 Türbeler Müdürlüğü Arşivi, Hüdâyî Evrakı, 2199.
- 27 Türbeler Müdürlüğü Arşivi, Hüdâyî Evrakı, 2168; 2168/a; 2209.
- 28 Türbeler Müdürlüğü Arşivi, Hüdâyî Evrakı, 2197;2181.
- 29 Türbeler Müdürlüğü Arşivi, Hüdâyî Evrakı, 1211.
- 30 Türbeler Müdürlüğü Arşivi, Hüdâyî Evrakı, 1539.
- 31 Türbeler Müdürlüğü Arşivi, Hüdâyî Evrakı, 2201.
- 32 Türbeler Müdürlüğü Arşivi, Hüdâyî Evrakı, 1871.
- 33 Türbeler Müdürlüğü Arşivi, Hüdâyî Evrakı, 1245.
- 34 Türbeler Müdürlüğü Arşivi, Hüdâyî Evrakı, 1257.
- 35 Türbeler Müdürlüğü Arşivi, Hüdâyî Evrakı, 2173.
- 36 Türbeler Müdürlüğü Arşivi, Hüdâyî Evrakı, 1283.
- 37 Türbeler Müdürlüğü Arşivi, Hüdâyî Evrakı, 2172.
- 38 Türbeler Müdürlüğü Arşivi, Hüdâyî Evrakı, 1593.
- 39 Tek başına kuruş sözü gümüş sikkeler için kullanılır. (Mithat Sertoğlu, Osmanlı Tarih Lugatı, İstanbul, 1986, s.126.)
- 40 Osmanlı Devletinin ilk devirlerinden 1687 yılına kadar kullanılan para. (Sertoğlu, age, s.126.)
- 41 Felemenk sikkesi olup, Osmanlı altınının üçte ikisi kıymetindedir. Kızıl kuruş da denir. (Sertoğlu, age, s.126.)
- 42 Kara kuruş da denilen, ayarları hâlis, Alman veya İspanyol riyâlleri. (Sertoğlu, age, s. 126)
- 43 Vakıf işlerini idâre eden görevli.
- 44 Vakıf hesaplarını kayıt altına alan kişi.
- 45 Vakfın gelirlerini toplayan tahsildar.
- 46 Türbeler Müdürlüğü Arşivi, Hüdâyî Evrakı, 1434.
- 47 BOA, İ. DH. 206/11894.
- 48 Öztürk Nazif, Türk Yenileşme Tarihi Çerçevesinde Vakıf Müessesesi, Türkiye Diyânet Vakfı Yayınları, Ankara 1995, s. 35.

İzmir’de Azîz Mahmud Hüdâyî Vakfından Faik Paşa Vakfı

Y R D . D O Ç . D R . N A H İ D E Ş İ M Ş İ R

Balıkesir Üniversitesi, Fen - Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü

a. Azîz Mahmud Hüdâyî

Azîz Mahmud Hüdâyî 948/1541’de Şereflikoçhisar’da doğmuş,¹ ilk öğrenimine Sivrihisar’da başlamış, İstanbul’da Küçükayasofya Medresesini bitirdikten sonra, hocası Nâzırzâde Nûreddinzâde Muslihuddin Efendi’nin yanından ayrılmamış, onun ile birlikte Mısır ve Şam’a gitmiştir. 1573’de Mısır dönüşünde Bursa Ferhâdiye Medresesi’ne müderris ve Câmî-i Atik Mahkemesi’ne nâib tayin edilmiştir. Hocasının ölümünden sonra, Muhyiddin Üftâde’ye intisap etmiştir. Bir süre Trakya ve Balkanlar’da kaldıktan sonra, İstanbul’da Küçükayasofya Tekkesi’nde sekiz yıl şeyhlik makamında bulunmuştur. Fatih Camii’nde vâizlik yapmış, tefsir ve hadis okutmuştur².

1589 yılında Üsküdar’da Hüdâyî Dergâhının bulunduğu yeri satın almış, 1595’te dergâh inşaatını tamamlamıştır. 1599’da Fâtih Camii vâizliğini bırakarak, Mihrimah Sultan Camii’nde perşembe günleri vaaz vermeğe başlamıştır. 1616’da Sultan Ahmed Camii’nin açılışını yapıp, ilk hutbeyi okumuş ve her pazartesi burada hutbe vermeyi kabul etmiştir³.

Üsküdar’da bulunduğu sırada Bulgurlu’da da bir çilehâne ve hamam yaptırmıştır. Çilehâne’nin bulunduğu Bulgurlu köyü, İhsuluk ve Gaziler tarafları I. Ahmed tarafından Azîz Mahmud Hüdâyî’ye verilmiştir.

Azîz Mahmud Hüdâyî halktan sultanlara kadar geniş bir kitleye tesir etmiştir. III. Murad (1574 -1595), I. Ahmed (1603 - 1617) ve II. Osman (1618 - 1622)

Azîz Mahmud Hüdâyî vakfı'nın bugünkü binası

gibi padişahlara mektuplar yazıp, öğüdler vermiştir. IV. Murad (1623 -1640)'a saltanat kılıcını kuşatmıştır. Ferhad Paşa ile Tebriz Seferi'ne katılmış, zaman zaman da saraya gidip, padişahlar ile sohbetlerde bulunmuştur⁴.

Hem halk hem devlet ricalini fikirleri ile etkilemiş olan Azîz Mahmud Hüdâyî, vefat ettiğinde altmışa yakın halifesi ve otuz kadar eseriyle Anadolu ve Balkanlar'daki dinî-tasavvufî hayat üzerinde derin tesirler bırakarak, günümüze kadar ulaşmıştır.

b. Azîz Mahmud Hüdâyî Vakıfları

Azîz Mahmud Hüdâyî külliyesi camii, tevhidhane ve bunun etrafında yer alan derviş hücreleri, aşhâne-imaret niteliğinde büyük bir mutfak, taamhâne ile biri kendisine dördü kızlarına ait beş meşrutayla, çeşmeden müteşekkildir⁵.

Üsküdar kadılığına hitaben yazılan 85 numaralı Mühime Defterindeki 197. hükümde (1630 tarihli) Şeyh Azîz Mahmud Hüdâî Efendi'nin Seccâde-nişini Şeyh Ahmed'e “ daha önceden Üftâde Efendi ve Şeyh Mahmud'a verildiği gibi müntesiplerinden ve yakınlarından vârisiz olarak vefat edenlerin muhalefatını alıp hayır işlerine sarfedilmesi izninin” kendisine de verilmesine dairdir⁶.

Azîz Mahmud Hüdâyî Vakfına sonradan dahil edilen vakıflar hakkında ulaştığımız vesikalar doğrultusunda şimdilik, bu fermanın etkisi olduğunu düşünmekteyiz.

Azîz Mahmud Hüdâyî Vakfına sonradan katılan vakıflar ;

1. Sadrazam Halil Paşa ve kardeşi Mirimirandan Mehmed Paşa Vakfı 1134/1735,
2. Emine Hanım'ın Vakfı 1078 - 1081 (1667 -1671),
3. Ayşe Hanım'ın Vakfı 1045 (1635),
4. Rabia Hanım'ın Vakfı 1090 (1679),
5. Belkıs Hanım'ın Vakfı 1047 (1637) ,
6. Mirahur Ali Ağa'nın Vakfı 1209/1794,
7. Gevher Hatun Vakfı 1209 /1794,
8. Sultan Ahmed'in Azîz Mahmud Efendi'ye hibe ve temlik eylediği Bulgurlu ve civarındaki (Ümraniye) arazi 1125/1713,
9. Fâik Paşa'nın Vakfı 1134/1722 ' dır⁷.

c. Fâik Paşa Vakfı

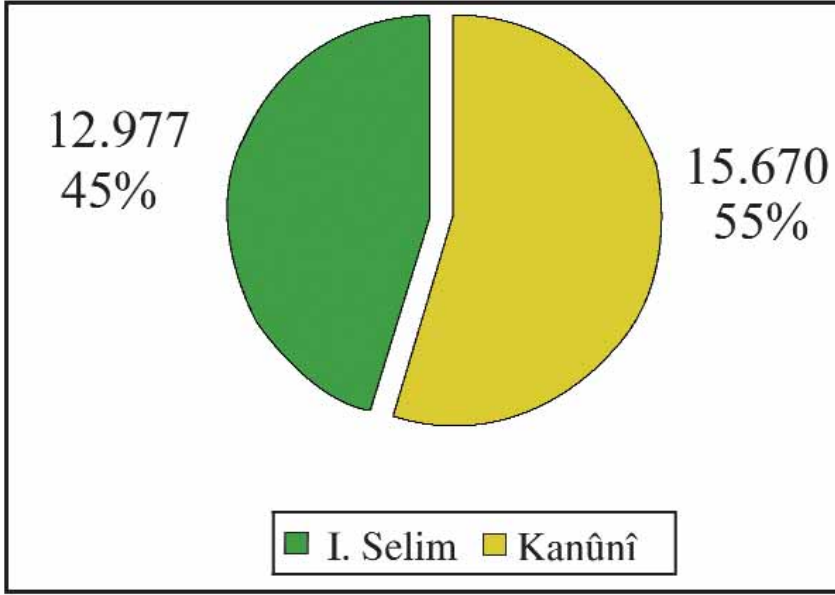
İzmir'in Sosyal ve Ekonomik Tarihi (1730 -1792) adını taşıyan doktora tezi mi hazırlarken, İzmir'de bulunan Fâik Paşa Cami'i ile ilgili de bilgi vermiş idim.Ulaştığım vesikalar bu cami'in "Azîz Mahmud Hüdâyî vakfının mülhâkatından" olduğunu gösteriyor idi. Tebliğimde Fâik Paşa Vakfı ve bu vakfın Azîz Mahmud Hüdâyî Vakfı ile bağlantısı hakkında bilgi verilecektir.

Fâik Paşa vakfı cami, medrese ve muallimhaneden ibâret idi. Fâik Paşa Cami'i, İzmir'de bugünkü Basmahane semtinde eski adı Fâik Paşa, yeni adı Altınordu olan mahallede, 956 ve 967. sokaklarda, yokuştadır⁸

Fâik Paşa Manzûmesinin bânisi Fâik Paşa'nın kimliği kesin olarak bilinmemekle birlikte, büyük bir ihtimalle Sultan II. Bayezid devrinde yaşamış, Selânik, Narda, Karlı-ili ve Yenice-Vardar'da vakıflar kuran Fâik Paşa olması ihtimal dahilindedir⁹.

XIX. yüzyılda tamir geçiren külliye'nin medrese ve muallimhanesi günümüze ulaşmamış, sadece cami'i ayakta'dır. Küçük bir bahçesi olup, avlusu bulunmayan cami'in son cemaat yeri yatay bir aks üzerindedir. Üstü, 13 sütünü birbirine bağlayan kemerlere oturan ahşap ve kiremitle kaplı bir çatı ile örtülüdür. Minaresi köşeli bir kaideye oturur. Ana mekâna batıdan girilir. Giriş ile mihrap farklı eksenlerdedir.¹⁰

Cami'inin kitabesinden geçirmiş olduğu bir yangın sebebiyle, 1258/1842'de tamir gördüğü belirtilmektedir. Cami'i 1914'de de bir tamir geçirmiştir¹¹.

Şekil 1

Fâik Paşa Vakfı Gelirleri

XVI. yy.'da Fâik Paşa vakfının gelir getiren vakıfları onsekiz parça olup, hepsi de İzmir civarındaki gelir kalemlerini ihtiva eden Tablo 1 Ekler kısmında verilmiştir. Bu tablodan hareketle hazırladığımız grafiğe göre Fâik Paşa Vakfı'nın gelirleri toplamı Yavuz Sultan Selim devrinde 15.670 (%55) akçe iken, Kanûnî devrinde 12.977 (% 45) akçeye düşmüştür¹².

Fâik Paşa Vakfı Masrafları

(1838 -1849)

Tablo 2 Prof. Dr. Mübahat S. Kütükoğlu, a.g.e., s. 218'den alınmıştır.

Vakfın masrafları ; Müderrise 15, talebe ile imam ve hatiblik yapacak şahıs ve duahana 5, müezzine 3, muallime 2, tevliyet için 6, mum ve hasır için de günde 2 akçe tayin edilmiştir. Buna göre günlük masraf 43 akçe yıllık ise 15.265 akçedir¹⁴.

Fâik Paşa Cami'sinin 1254-56 ve 1258-65 yıllarına âid muhasebe kayıtlarında, vakfın 67 kalem mukata'a-i zemin musakkafatı olduğu ve yıllık 646 kuruş 27 para geliri bulunduğu, Bornova ve Koğulca'daki 42 zeytin ağacından üç yılda alınan 83 okka zeytinyağı cami için kullanılmıştır.

1254-56 arasındaki üç yıl zarfında 3.276 kuruş 16 para sarf, 1.940 kuruş 31 paralık gelir, masrafları karşılayamayıp, 1.335 kuruş 25 paralık bir açık vermiştir. (Bak Tablo 2)

1258-1265 de ise sarf 4.598 kuruş 4 para, gelir 5.173 kuruş 16 para olup, 575 kuruş 12 paralık bir fazlalık bulunmaktadır. (Bak Tablo 2)

Fâik Paşa Vakfı Masrafları (1838 -1849)

Masraf Kalemleri	1254	1256		1258	1265	
İmamet	70	3	710	70	8	560
Hitabet	60	3	180	60	8	480
Meşihat	45	3	135	45	8	360
Tevliyet	15	3	45	15	8	120
Dersiyе	45	3	135	45	8	360
Müezzin ve Kayyum	45	3	135	45	8	360
Müderris	30	3	90	30	8	240
Muallim-i sıbyan	6	3	18	6	8	48
Mustafa Efendi Cami'i cüzhanı	12	3	36	12	8	96
Kitabet	15	3	45	15	8	120
Cibâyet	12	3	36	12	8	96
Fâik Paşa Camii cüzhanı	15	3	45	15	8	120
Mahmud Efendi Hankahı şeyhliği nezâreti	15	3	45	15	8	120
Camiye alınan balmumu			288	40	8	320
Camiye alına yağmumu			157	40	8	320
Camiye alınan zeytinyağı			440			
Osman Ağa suyu mukataası				5	8	40
Cami ve medresenin tamirleri			217			
Cami suyollarının tamiri			94			
Yazın sebile alınan kar			168			
Kayyuma verilen peştamal ve sabun			31			
Camiye alınan hasır ve kırılan kandille			64			
Mektebin tamiratı			220			
Cami tamiri, suyolları ve kandillere sarf edilen						756
Hazine maaş tertibi ₁₃			106,36			
Evkaf Hazinesi muhasebe harcı			20,20			1.616
Kâtib maaşı			15			5.628
Toplam masraf			3.276,16			4.5984
Gelir			1.940,31			5.173,16
Fark			-1.335,25			575,12

Tablo 2 Prof. Dr. Mübahat S. Kütükoğlu, a.g.e., s. 218'den alınmıştır.

d. Fâik Paşa Vakfı'nın Azîz Mahmud Hüdâyî Vakfına Dahil Edilmesi

Bizden önce yapılan çalışmalarda, Fâik Paşa Vakfı'nın Azîz Mahmud Hüdâyî vakfına ilhakı I. Abdülhâmid devrindeki gelişmelere bağlamaktadır. Sultan I. Abdülhâmid (1774 - 1789) devrinde vakıfların idaresinde bazı değişiklikler yapılmıştır. II. Mahmud (1808 -1839) ise kendi vakıflarını babası Sultan Abdülhâmid (1774 - 1754)'ün vakıfları ile birleştirmiş, daha sonra da bu iki vakfın mülhakları ile birlikte sayısı elliyi bulduğundan Darbhane-i Âmire Nezâreti emrine verilmiş ve Darbhane nâzırları aynı zamanda bu iki vakfın mütevellî kaymakamlığı vazifesini yürütmeye başlamışlardır. 14 Ekim 1826'da çıkarılan bir irade ile vakıflar Darbhaneden ayrılarak, Evkaf-ı Humâyûn Nezâreti kurulmuş, bundan sonra da 1834'e kadar diğer vakıflar birer birer nezâretin bünyesine alınmışlar, küçük vakıflar ise, büyüklere ilhak edilmiştir¹⁵.

Bizim Fâik Paşa Vakfı ile ilgili ulaştığımız vesikalar, I. Abdülhâmid (1774 - 1789)'den önce, bu vakıfların zaten Mahmud Hüdâyî vakfına ilhak edildiği ile ilgilidir.

Bu vesikâlardan ilki Fâik Paşa Cami'inin 22 Za(Zilka'de) 1179/2 Mayıs 1766 tarihli ilâmdır. Bu vesikada, İzmir'de Fâik Paşa Cami'i yanında yeniden yapılan hücrenin¹⁶ tevliyetinin, Fâik Paşa'nın damadı Yusuf Efendi sulbinden İsmail ibn-i el-hac İbrahim Efendi'ye 5 akçe yevmiye ile verildiği belirtilmektedir¹⁷.

Za (Zilka'de) 1175/ 31.III -29.IV. 1767 yılına ait hatiplik tevcih beratı¹⁸ ile 15 Za(Zilka'de) 1175/15.IV.1767 tarihli hatipliğin Mustafa isimli şahsa verildiği kayıtlı olan telhisde de, Fâik Paşa vakfı “İstanbul'da Azîz Mahmud Efendi evlâdı mülhakatından¹⁹” olduğu yazılıdır.

1793 Temmuz başlarına tarihlenen 105 numaralı Anadolu Ahkâm Defteri'nin 699 sayılı hükümde “Üsküdar semtinde gömülü Hüdâyî Efendi'nin vakıflarından olan İzmir'de Fâik Paşa vakfının zâviyedâr ve mütevellisi bulunan Şeyh Mehmed Efendi'nin işlerine yine aynı şehrin sakinlerinden Moravîzâde Hüseyin Efendi'nin müdahalesinden²⁰” şikâyet edilmiştir.

Elimizdeki vesikalar bizi, XVIII. Yüzyılda İzmir'de Celvetî tarikatının etkisinin arttığı sonucuna ulaştırmıştır. Çünkü bir başka vesikada ismi bu yüzyılda ortaya çıkan Yapıcı Mahallesi'nde, Azîz Mahmud Hüdâî Efendi halifelerinden Şeyh Mustafa Efendi'nin vakıflarının bulunduğu ile ilgilidir. Şeyh Mustafa Efendi kaynaklarda sözü edilen Azîz Mahmud Hüdâyî Efendi'nin çok sayıda olup, Osmanlı ülkesinin değişik yerlerine dağılmış olan müridlerinden olmalıdır. Esas itibarıyla kendisine ait olan vakfiyede de bu tarikat ile ilgisine işaret edilmektedir²¹. Yine aynı vakfiyede, Şeyh Mustafa'ya ait Cami-i Atik Mahallesi'nde bulunan mescid, medrese ve zaviyeden söz edilmektedir.

Bu tarihlerde Cami-i Atik Mahallesinin bir bölümünü içine alan Yapıcıoğlu mahallesi teşekkül etmiştir ki, biz bu mahallenin Şeyh Mustafa'ya ait mes-cid, medrese ve zaviye etrafında geliştiğini düşünmekteyiz. Bu vakfa ait bir başka vesika da, tekke vakfına iki cihetin tevcihi ile ilgili C (Cemazie'l-âhir) 1187/ Ağustos 1773 tarihli takrirdir.²²

Bu yüzyılda İzmir'de Celvetî tesirinin yoğun olduğunu gösteren diğer bir ve-sika da C (Cemazie'l-ahir) 1169/Mart 1756 tarihli arzuhaldir. Bu arzuhal, İz-mir'de bulunan Ali Baba Zaviyesi'nin Marmara ve çevresindeki vakıf köyle-ri hasılatından, Üsküdar'daki Celvetîye tekkelerinden Şeyh Yusuf Baba Zavi-yesi'nin dervişlerinin taammiyesi için hisse ayrıldığı ile ilgilir.²³

Sonuç:

İzmir'de bulunan Fâik Paşa Vakfının Üsküdar'daki Azîz Mahmud Hüdâî Vak-fına ilhak edilmesi, XVIII. Yüzyılda İzmir'de Celvetî tarikatının etkisinin art-ması ile ilgili olmalıdır. Esasen bu yüzyılda Osmanlı ülkesi genelinde tarikat-ların etkisi daha da artmıştır.

Cevdet Evkaf tasnifinde 1766 tarihli mütevelli atanması, 1767 tarihli berat ve telhisler gerek Fâik Paşa ve gerekse de Şeyh Mustafa Efendi Vakfı ile ilgi-li kayıtlar da “Fâik Paşa Vakfının Üsküdar'da Azîz Mahmud Hüdâyî Vakfından olduğunun belirtilmesi”, ve 1630 tarihli hüküm de, bizim bu tezimizi destek-lemektedir.

Şimdilik elimizdeki veriler de bizi, XVIII. Yüzyılda İzmir'de teşekkül eden Ya-pıcıoğlu Mahallesinin de, Şeyh Mustafa Efendi Cami'i, medrese ve tekkesi et-rafında geliştiğine ulaştırmaktadır.

Ek 1:

Fâik Paşa Vakfı Gelirleri (Yıllık Gelir/Akçe olarak)

Vakf edilen şey	I. Selim	Kanûnî
Halkapınar'da dört değirmen	6.000	4.000
İzmir'de büyük bahçe	3.000	3.000
Harbendeoğlu bahçesi	1.000	Büyük bahçe ile
Cami yakınında Kozluca bahçesi (Kanûnî devrinde turunç bahçesi)	400	500
Saray icaresi	200	200
Büyükbahçe yakınında mukataa yeri	360	360
Nefs-i İzmir'de ev yerleri kirası	270	
Büyükbahçe yakınında mukataa yeri	1.000	1.000
Büyükbahçe yakınında	600	640
Boğazcık mukataası yeri		
Burc ve Bender mukataası yeri	60	60
Halkapınar'da yer kirası	100	100
Halkapınar'da dalyan	150	150
Şeyh Muslihiddin evi mukataası	30	30
Şeyh Muslihiddin evi mukataası	2.500	2.500
Bir müezzîn evi	-	-
Nefs-i İzmir'de Pazaryeri'ndeki dükkânların kirası	-	-
İncirlik	-	-
Toplam	18.170²⁴	16.610

Tablo 1 Prof. Dr. Mübahat S. Kütükoğlu, a.g.e., s. 217'den alınmıştır.

DİPNOTLAR

- ¹ Koçhisar Şeyh Mahmud'un memleketi olması sebebiyle, derbent hizmeti karşılığında tekâlif-i örfiyyeden muaf tutulmuştur. 82 Numaralı Mühime Defteri, Ankara 2000, s.134-135.
- ² Hasan Kâmil Yılmaz, "Azîz Mahmud Hüdâyî", DİA, IV, İstanbul 1991, s.338;
- ³ Hasan Kâmil Yılmaz, aynı yer; Aynı Yazar, "Üsküdar'da Celvetî Tekkeleri", I. ÜsküdarSempozyumu Bildiriler,I, İstanbul 2004, s.180-188.
- ⁴ Orhan Kemal Tavukçu, "Azîz Mahmud Hüdâyî'nin Edebî Kişiliği", I. ÜsküdarSempozyumu Bildiriler, II, İstanbul 2004, s.276-277; Erdoğan, Kenan, "Azîz Mahmud Hüdâyî ve Niyâzî-i Mısırî Arasındaki İlişkiler", aynı yer, s.287.
- ⁵ Baha M. Tanman, ""Azîz Mahmud Hüdâyî Külliyesi", DİA, IV, İstanbul 1991, s. 340 ve H.Kâmil Yılmaz, "Vakfiyelerin Dilinden Hüdâyî Mahmud Efendi Vakfı", II. Üsküdar Sempozyumu Bildiriler, I, İstanbul 2005, s. 173-181.
- ⁶ 83 Numaralı Mühime Defteri, Ankara 2002, s. 119.
- ⁷ Mehmet Nermi Haskan, Yüzyıllar Boyunca Üsküdar, I , Üsküdar 2001, s. 105 -106.
- ⁸ M. Münir Aktepe, "Osmanlı Devri Camileri Hakkında Ön Bilgi", TED, Sayı 3 (1973), s. 187; aynı yazar, "İzmir Şehri Osmanlı Medreseleri Hakkında Ön Bilgi", TD, Sayı 26 (1972), s. 106.
- ⁹ Kütükoğlu, Mübahat S., XV ve XVI. Asırlarda İzmir Kazasının Sosyal ve İktisâdî Yapısı, İzmir, 2000, s. 214.
- ¹⁰ Ungan, Işık, İzmir Camileri, İ.Ü. Edebiyat Fakültesi Sanat Tarihi Mezuniyet Tezi, İstanbul 1968, s.45.
- ¹¹ Kütükoğlu, Mübahat S., a.g.e., s. 216.
- ¹² Kütükoğlu, Mübahat, a.g.e., s.217'de gelirler toplamı I. Selim 18.170, Kanunî 16.610 olarak verilmiştir. Bu toplamın sehven verildiğini düşünerek, yukarıdaki gibi düzelttik.
- ¹³ Bu sütundan itibaren rakamlardan ilki kuruş, ikincisi paradır.
- ¹⁴ Kütükoğlu, Mübahat S., a.g.e.,s. 217.
- ¹⁵ Kütükoğlu, Mübahat S., a.g.e., s. 215.
- ¹⁶ İzmir'de 1763 ve 1775 tarihlerinde meydana gelen yangınların birisi sebebiyle, muhtemelen Fâik Paşa Cami'i etrafında bulunan müstemilâtı da etkilenmiştir. Şimşir, Nahide, İzmir'in Sosyal ve Ekonomik Tarihi (1730 -1792), İzmir 1999, s. 59.
- ¹⁷ BOA.Cevdet Evkâf 23 959, ilâm.
- ¹⁸ BOA.Cevdet Evkâf 30 162, berat.
- ¹⁹ BOA.Cevdet Evkâf 30 193, telhis.
- ²⁰ Nahide Şimşir, "1791 -93 Döneminde Anadolu Ahkâm Defterleri'ne Göre İzmir", İzmir 1992, s.21 ve 110.
- ²¹ Şeyh El-Hac Mustafa Efendi ibni'l-Hac Ahmed Vakfiyesi 739 Numaralı Vakıf Defteri, s. 279/185.
- ²² BOA. Cevdet Evkâf 23 462, takrir.
- ²³ BOA. Cevdet Evkâf 21 494, arzuhal.
- ²⁴ Tablonun orijinalinde toplamalar hatalıdır. Doğrusu ilki 12.977, ikincisi 15.670'dir.

Günümüzde Ünümüzde Bir Sivil Toplum Kuruluşu Olarak Azîz Mahmud Hüdâyi

D R . A D E M E R G Ü L

Araştırmacı - Yazar

GİRİŞ¹

Sevgi, şefkat ve merhamet duygularının infak olarak tezahür etmesi neticesinde doğup büyüyen vakıf müesseseleri, öncelikle diğergam bir ruha sahip diri bir gönülde kurulmaya başlar. Hemen her vakfın kuruluşunda temele atılan ilk harç, böyle bir gönül harcıdır. Azîz Mahmud Hüdâyî gibi bir gönül erinin yüreğinde tomurcuklanan Hüdâyî Vakfı çınarı da, o gönüldeki samimiyete Rabbin verdiği bereketle, dörtyüz yılı aşkın bir süredir bir şekilde varlığını devam ettirebilmiştir. Yaptığı hayırları “ebed-müddet” niyetiyle inşa eden bu nevi gönül adamlarının eserleri, bir “sadaka-i câriye” olarak -suyu bol bir ırmak misali- istikbale doğru akıp gitmektedir.

1985 yılında, Hüdâyî'nin vakıf misyonunu benimseyen ve onu yeniden canlandırmayı hedefleyen bir grup gönül adamının, bir araya gelerek kurmaya niyet ettikleri **Azîz Mahmud Hüdâyi Vakfı** da bir nevi “Hüdâyî Vakıf Çınarı”nın taze bir dal olarak gün yüzüne çıkışıdır. **Bu çıkış resmi olarak, 4 Ocak 1986 tarih ve 18978 sayılı Resmi Gazete’de yayınlanan mahkeme kararıyla tescil edilmiştir.**

İsmi Azîz Mahmud Hüdâyi Vakfı olarak tescil ettiren bu yeni vakıf, Hazret-i Hüdâyî'nin vakfında gözettiği hedefleri, öncelikle kendisine gaye maddesi olarak belirlemiştir. Vakıf bugün, ihtiyaç sahiplerine sığınak, gariplere barınak, yetim ve öksüzlere sıcak bir kucak olmuştur. Kurduğu müesseselerle hem yaralı

Aziz Mahmud Hüdâyi
Vakfı'nın bahçesi

gönüllere merhem olmuş, hem de memleketimizin yetişmiş insan ihtiyacına katkıda bulunmuştur. Hüdâyî âdeta bir hayır dağıtım merkezi durumuna gelmiştir. Doluyor ve boşalıyor. Oraya garip gelen, yüreği bütünleşmiş olarak ayrılıyor. Gözü yaşlı gelen tebessümlerle...

Memleketimizde derya gönüllü hayır sahipleri var, öte yanda yıkılmış gönüller mevcut. Hüdâyî, bu iki dünyanın tam buluşma noktasında.

Bir vakfın en önemli sermayesi, hiç şüphesiz gönüllüleridir. Azîz Mahmud Hüdâyî Vakfı bu anlamda, hem ismini taşıdığı Hz. Hüdâyî'nin sevenlerinin çokluğu, hem de vakfın hizmette ayırım gözetmeyen bir hizmet anlayışına sahip olması sebebiyle, kemiyet ve keyfiyet itibarıyla fedakar ve samimi çok sayıda gönüllü sermayesine sahip olmuştur.

Azîz Mahmud Hüdâyî Vakfı'nın kuruluşunu gerçekleştiren kurucu isimler şunlardır:

1. A. Hamdi TOPBAŞ
2. A. Sabri KEFELİ
3. Abdullah SERT
4. Abdullah TAŞDELEN
5. Ahmet Sami ÇEŞMEBAŞI
6. Ahmet TAŞGETİREN
7. H. Kâmil YILMAZ
8. İ. Fahrettin TİVNİKLİ
9. İlhan İMİK
10. İrfan GÜNDÜZ
11. Korkut ÖZAL
12. Mehmet AYDIN
13. Mehmet ÇAKIRCA
14. Mustafa UZUN
15. Naif ÖZKUL
16. Osman Nuri TOPBAŞ
17. Osman ÇIKLAİPLİKÇİ
18. Önder AKINCI
19. Talat İÇÖZ
20. Yahya KİĞİLİ

Bu kısa girişten sonra Azîz Mahmud Hüdâyî Vakfı'nın faaliyetlerini özet olarak şu başlıklar altında sunabiliriz:

- I. Vakfın kuruluş gayesi ve çalışma alanları
- II. Vakfın hizmet ve faaliyetleri
- A. Sosyal hizmetler
- B. Eğitim hizmetleri

I. Vakfın Kuruluş Gayesi Ve Çalışma Alanları

Vakfın gayesi, vakıf tüzüğünde şöyle ifade edilmiştir:

Madde3: Vakfın gelirlerinden her yıl idare masrafları, teftiş ve denetleme masraflarına katılma payı düşüldükten sonra en az % 80'i genel, özel ve katma bütçeli idareler bütçeleri içinde yer alan ve alacak olan hizmetlere harcanmasına öncelik vermek üzere, ancak yine de asıl olarak vakfın idare organları arasında bulunan Yönetim Kurulu'nun tercih ve takdirine uygun bir şekilde:

- a) Yüzlerce yıldan beri Üsküdar'ımızın mütena bir semtine adını vermiş, camii, türbesi, imareti ve müştemilatı ile şehrin tabii yapısı içinde tarihi bir çevre oluşturacak zengin özelliklere sahip, Azîz Mahmut Hüdâyî Külliyesi ve müştemilatını, bu konudaki mevzuatın usullerine tabi olarak onarmak, bunun için resmi ve özel kuruluşlarla işbirliği yapmak.
- b) Başta semtin fakir, kimsesiz ve bakıma muhtaç kimseleri olmak üzere, ihtiyaç sahiplerine aynı ve nakdi yardımlarda bulunmak.
- c) Vakfın imkânlarıyla çalışacak bir aşevi tesisıyla, muhtaçlara yemek dağıtmak ve yedirmek.
- d) Fakir ve bakıma muhtaç hastalara yardımcı olmak üzere, muayene ve tedavi imkanları sağlamak, bu maksatla kurulmuş müesseselerle işbirliği yapmak, faaliyetlerinin idamesine, tesislerinin genişletilmesine yardımcı olmak üzere, sağlık ocakları, hastane ve şifa yurtları tesis ve inşa edip işletmek.
- e) Fakir, kimsesiz ve düşkün kimselerin barınabileceği huzur evleri tesis veya inşa edip işletmek.
- f) İlmi kuruluşlarla işbirliği yaparak, başka Azîz Mahmut Hüdâyî olmak üzere diğer Türk-İslam büyükleri hakkında ilmi, dini ve milli konularda araştırmalar yapılmasını temin ve teşvik etmek, bu tür çalışmalara maddi ve manevi her türlü desteği sağlamak, hazırlanacak eserleri neşretmek, bu konuda her türlü inceleme ve toplantıyı bizzat tertip veya teşvik etmek, gerektiğinde neşriyat faaliyetini idame için müesseseler kurmak.
- g) Kurucuların uygun göreceği veya Vakıflar Genel Müdürlüğü, Diyanet İşleri Başkanlığı'nın tavsiye edeceği, ancak yine de Müttevelli Heyeti'nin uygunluğunu onaylayacağı, semt ve yerlerde mescit veya camiler, diğer mabetler yapmak, yaptırmak, bununla ilgili faaliyetlere yardımcı olmak.
- h) Kabiliyetli ve fakat muhtaç, her derecede öğrenim gören Türk çocuklarının tahsil yapmalarını temin için imkanlar hazırlamak , aynı ve nakdi yardımlarda bulunmak, iskan, iâşe, ibate ve sağlık ihtiyaçlarının karşılanmasını sağlamak, imkanlar ölçüsünde ihtiyaç sahipleri için ücretsiz olmak üzere yurtlar, öğrenim merkezleri, kurslar, Kur'an Kursları yapmak, açmak, öğrencilerin bilgi ve görgülerini artırarak onları ülkemize ve milletimize yaraşır hasletlerle donatmak, maddi ve manevi yönden kusursuz yetiştirmek üzere burslar vermek, yarışmalar düzenlemek, mükafatlar ihdas etmek, öğrenim kurumlarına yardımcı olmak.
- i) Dini ve milli gün ve gecelerde, uygun görülen yerlerde dini merasimler tertip ve icra etmek, bu vesileyle yemek dağıtmak.

j) Fakir ve layık olduğuna Yönetim Kurulu'nca kanaat getirilecek kimselere imkanlar ölçüsünde sosyal yardımlar yapmak, yukarıda zikredilen gayeler ve benzeri hizmetlerle ammenin refahını temine çalışmak.

k) Memleketimizi, yurtiçinde ve yurtdışında tanıtıcı her türlü kültürel faaliyette bulunmak. Tek başına veya başka kişi ve kuruluşlarla sinema, tiyatro, dergi, bülten, kitap, gazete gibi her türlü periyodik ve süreli yayınlar ile ulusal ve uluslararası düzeydeki kitle iletişim ve basın-yayın faaliyetinde bulunmak.

l) Hanımlar ve kız öğrenciler için lisan, okuma-yazma, çeşitli konularda beceri kursları, güzel sanatların çeşitli kollarında atölyeler açmak, işletmek, hanımlar kolu kurmak,

m) Çocuk eğitimi alanında yenilikleri takip ederek, çocuğa yönelik sesli, görüntülü, basılı yayınlar hazırlamak ve yayımlamak. Aile ve çocuk konularında çalışmalar yapmak. Çocuk kulübü, çocuk sineması, çocuk tiyatrosu, resim kulübü, çocuk spor kulübü kurmak, geliştirmek.

n) Mevzuatın müsaadesi dairesinde gerek yurtiçinde gerekse yurtdışında vakıf faaliyetlerinde bulunmak. Bunun için vakfımızın amaçları doğrultusunda yurtiçinde ve yurtdışında öğrencilere hizmet vermek üzere ilköğretim, lise ve yükseköğretim düzeyinde özel okullar, her nevi eğitim ve öğretim tesisleri ve benzeri eğitim ve öğretim kurumları açmak. Bu cümleden olmak üzere:

o) İlköğretim, lise, üniversite, yüksekokul, fakülte, akademi, kreş, yurt, pansiyon, dersane, kütüphane, etüt merkezi açmak ve işletmek. Bunun için gerekli binaları inşa etmek veya satın almak.

p) Yurtiçinde ve yurtdışında başarılı ve yardıma muhtaç öğrencilere burs vermek veya öğrenimlerini tamamlamaları için her türlü yardımı, iase ve ibatelerini sağlamak.

q) Yurtdışından kabiliyetli ve muhtaç her seviyedeki öğrencileri ülkemize getirip eğitim, araştırma ve ihtisas yapma imkanı sağlamak ve her türlü iase ve ibatelerini sağlamak.

r) Gerektiğinde mevzuatın gereklerini yerine getirerek vakıf faaliyetlerini yapmak için yurtdışında şube açmak veya uluslararası faaliyette bulunan bir vakfa üye olmak.

s) İmkanların elverdiği ölçüde kurban kesmek isteyen kişilere, vakıf nezdinde kurban kesim mahalli tesis ve tahsis etmek. Gerektiğinde ise, kurban kesmek isteyenlere kurban kesim mahalli tesis ve tahsisi yanında, ayrıca yurtiçi ve yurtdışında kurban kesim organizasyonlarında da bulunmak vakfın gayesidir.

II. Vakfın Hizmet Ve Faaliyetleri

Azîz Mahmud Hüdayî Vakfı, "Gaye Maddesi"nde belirtilen faaliyet türlerinin hemen hemen büyük bir çoğunluğunu hayata geçirmiş önemli bir sivil toplum kuruluşudur. Yaptığı hizmet ve faaliyetlerini iki ana başlık altında özetlemek mümkündür:

A. Sosyal Hizmetler

1. Aşevi Hizmeti

Hüdâyî Vakfı, kuruluşundan bu yana vakıf senedinde belirtildiği üzere, Hüdâyî hazretlerinin vakfiyesine uygun olarak cami külliyesinde bulunan yemekhane-
de hemen her gün ortalama iki yüzü sefer taşıyla evlere götürölmek üzere, beş
yüz kişiye yemek çıkarmaktadır. Ramazan ayında ve mübarek gün ve gecelerde
buradan yemek alanlar ile bu sayı bini aşmaktadır.

2. Erzak Dağıtım Ünitesi

İstanbul'un muhtelif semtlerinde oturan ve vakıf personeline ihtiyaç sahibi ol-
dukları yerlerinde tespit edilen 1500'ü aşkın aileye, vakfın bu işe tahsis edilmiş
araçlarıyla her ay düzenli olarak erzak dağıtımını yapılmaktadır.

200 kadar aileye erzak yardımından ayrı olarak nakdi yardım da yapılmaktadır.

3. İlaç ve Sağlık Hizmeti

Fukara listesine kayıtlı olan ailelerin poliklinik hizmetleri, vakıf tarafından kar-
şılanmakta ve ilaçları temin edilmektedir.

4. Aynî Eşya Yardımları

Bağışlanan aynî eşyaların muhtaç kimselere ulaştırılma hizmeti, veren ile alan
arasında önemli bir hizmet köprüsü vazifesini görmektedir. Bu hayır ocağına
binlerce çift ayakkabı, binlerce takım giysi, tonlarca yakacak vb yardımlar, geli-
yor ve gidiyor. Halkımızın yakın alaka ve yardımlarıyla gerçekleşen bu hizmet-
lerin daha da yaygınlaşması için, büyük gayret sarfediliyor.

5. Cami İnşaat ve Temizlik Hizmetleri

Vakıf, cami yaptırmak isteyen hayır sahibi kimselerle, cami ihtiyacı olan bölge
insanlarını bir araya getirerek, çok sayıda caminin yapılması ve onarılmasına
rehberlik etmiştir. Bu hizmetlere ilaveten gönüllü bir teşekkür olarak, nüfusu ve
cemaati yoğun olan İstanbul camilerinde, temiz bir ortamda ibâdet imkânı sağ-
lamak üzere câmi halılarını yıkamak için, özel halı yıkama ünitesi oluşturmuş-
tur. Çevre camilerinin halılarının periyodik olarak parasız yıkanmasını sağlayan
bu ünite, her yıl ortalama 115 camiye hizmet vermektedir.

6. Özel Hüdâyî Huzurevi

Hüdâyî Vakfı, bir toplumsal yaraya karınca kararınca merhem olmaya çalışıyor. Rabbimizin “üf” bile denmesine kıyamadığı, rahmet kanadıyla üzerlerine eğilmemizi istediği annelerimiz, babalarımız çağın şartlarında öylesine yalnızlaşmışlar, koldan kanattan mahrum hale gelmişler ki, değil “üf” demek, derin ısıraplar içerisinde bırakmışız onları. Büyük annelerin, büyük babaların yerleri huzur evleri değil. Evet, onlar oğulları kızlarıyla birlikte kalmalılar, torunlarının saçlarını okşamalı, onlara hikmeti, edebi, güzelliği intikal ettirmeliler, doğru. Ama gelin de bu kıran kırana çağa anlatın bunu. Huzurevi çağdaş duyarsızlığın dayattığı bir zorunluluk bugün. İşte bu zarureti gören Azîz Mahmud Hüdâyî Vakfı, kuruluş gayesinde belirtilen “Fakir, kimsesiz ve düşkün kimselerin barınabileceği huzurevleri tesis ve inşa etmek” maddesinin tahakkuku için, 26.11.1997 tarihinde “Azîz Mahmud Hüdâyî Vakfı Özel Hüdâyî Huzurevi” adıyla bir müesseseyi hizmetleri arasına katmıştır. Bu birim, iki ayrı binada, kimsesiz ve düşkün erkek ve kadınlara hitap etmek üzere 80 kişilik kapasitesi ile hizmetlerine devam etmektedir.

7. Kurban Hizmetleri

Bağışlarla, adaklarla gelen kurbanlar, Hüdâyî Vakfında yıl boyunca yüzlerce, binlerce insana ulaştırılır. Çünkü her gün vakfın merkez aşevinde yüzlerce kişi sıcak yemek yer. Her ay yüzlerce aileye erzak dağıtımı yapılır. Vakfın ünitelelerinde her gün yüzlerce genç-yaşlı insana bu kuran etlerinde ikram edilir.

Azîz Mahmud Hüdâyî Vakfı, adak, akika vb. kurbanların kesiminde haftanın yedi günü hizmet vermektedir. Kurban bayramında da ülkemiz insanına kolaylaştırıcı hizmetler sunmaktadır.

8. Hüdâyî Acil Yardım Ünitesi

1999 Adapazarı-İzmit depreminden sonra deprem ve benzeri felaketlerde acil yardımlarda bulunabilmek amacıyla vakıf bünyesinde kısa adı HAY olan “Hüdâyî Acil Yardım” ünitesi teşkil edilmiştir. Bu üniteye ait ciddi bir malzeme ve ekipman hazırlıkları da sürekli güncellenmektedir.

9. Düğün, Hayır Pazarı, Toplantı vb. Sosyal Faaliyetler

Hüdâyî Vakfı, toplumun temeli olan aile yapısına önem vermekte, mutlu ve huzurlu aile yuvalarının kurulmasına katkıda bulunmaktadır. Bu çerçevede düğün cemiyetleri ve sünnet merasimleri organize etmek, bu alanda yaptığı hizmetlerden bazılarıdır.

Hüdâyî Vakfı, gelirlerine katkıda bulunmak isteyen annelerin ve genç kızların, el emeği göz nuru ürünlerini, “Hayır Pazarı”/Kermes adı altında belli organizasyonlarla değerlendirmektedir.

Zaman zaman, müteberrilere, kamu kurum ve kuruluşlarının temsilcilerine, yakın ve uzak çevreye kendini tanıtabilecek programlar icra etmektedir.

Özellikle Ramazan-ı Şerif ve Kurban Bayramı, Hüdâyî’de âdeta bir şenliktir. İftarlar, ikramlar, sevgi ve şefkat tezahürleri, Üsküdar’ın bu kutlu tepesinde çok farklı bir iklim oluşturmuştur.

B. Eğitim Hizmetleri

Bir milletin geleceğine yapılan en önemli yatırım, kaliteli insan yetiştirmektir. Hüdâyî vakfı bu alanda da önemli yatırımlarda bulunmuştur. Gerek ibate ve iâşe hizmetleri, gerek burs hizmetleri, gerekse lisansüstü araştırmacılara yönelik ciddi yatırımlar, bu alanda yapılan belli başlı hizmetlerden bazılarıdır.

1. Öğrenci Yurtları

Orta ve yüksek öğrenim öğrencilerine yönelik yurt hizmetleri, vakfın kuruluşundan itibaren eğitim alanında yaptığı hizmetlerden biridir. Orta ve yüksek öğrenim öğrencilerine yönelik yurt hizmetleri 20 yıllık süreç içerisinde belli başlı kademelerden geçmiş ve vakıf bu alanda örnek olabilecek bir bilgi birikimine erişmiştir. “Hüdâyî İhlamurkuyu Orta Öğrenim Yurdu” ve daha sonra farklı bir dernek çatısı altında yüksek öğrenim öğrencilerine hizmet vermeye devam eden “Hüdâyî İLAM Yurdu” bu alandaki hizmetlerin iki güzel örneğidir.

2. Kur’an Kursları

a) Alemdar Erkek Kur’an Kursu

Alemdar Erkek Kur’an Kursu, 1999-2000 yılında eğitim ve öğretime başlamıştır. 150 kişilik öğrenci kapasitesiyle eğitim ve öğretime devam etmektedir. Diyanet İşleri Başkanlığı tarafından “Örnek Kur’an Kursu” olarak kabul edilmiştir. İâşe ve ibate işleri Azîz Mahmud Hüdâyî Vakfı tarafından karşılanan “Alemdar Kur’an Kursu”, pedagojik altyapıya sahip öğretici kadrosuyla da örnek bir çalışma yürütmektedir.

b) Azîz Mahmud Hüdâyî Kız Kur’an Kursu

Azîz Mahmud Hüdâyî Kız Kur’an Kursu 350 kişilik yatılı ve 100 kişilik gündüz eğitim gören toplam 450 kişilik mevcuduyla eğitime devam etmektedir. Büyük bir özveri ile hizmet gören güçlü ekibiyle Kız Kur’an Kursları arasında müstesna bir yere sahip olmuş, bu alanda birçok kursun açılmasına da örneklik etmiştir. Bu başarılar, kursa yönelik ilgiyi gittikçe artırmış ve kapasitesinin çok üstünde müracaat alarak kaliteli bir öğrenci kitlesine ulaşmıştır.

Aziz Mahmud Hüdâyî Vakfı'nın bugünkü binâsı

3. Burs Hizmetleri

Azîz Mahmud Hüdâyî Vakfı, her seviyede öğrenciye imkanları nispetinde burs vermeye devam etmektedir. Özellikle muhtaç ve başarılı öğrencilere öncelik verilerek tahsis edilen burslar, öğrencinin başarısı devam ettiği sürece mezuniyete kadar sürdürülmektedir.

4. Akraba Ulus ve Topluluklara Yönelik Öğrenci Eğitim Hizmetleri

Hüdâyî Vakfı, gerek YÖS imtihanı ile üniversitelere kayıt yaptıran yabancı öğrencilerin bir kısmına, gerekse Diyanet İşleri Başkanlığı'nın YÖK aracılığı ile Türkî Cumhuriyetler, Kafkaslar, Balkanlar, diğer akraba ulus ve topluluklardan lisans, yüksek lisans ve doktora için getirdiği öğrencilerin bir bölümüne iâşe ve ibate imkânları sunmakta ve geçinebilecekleri ölçüde burs temin etmektedir.

Yine aynı şekilde, Diyanet İşleri Başkanlığı'nın söz konusu ülke ve uluslardan Kur'an Kursu eğitimi almak üzere getirdiği kız ve erkek öğrencilerin önemli bir bölümünün iâşe ve ibatelerini de karşılamaktadır.

Yapılan bu hizmetler boşa gitmemiş, kısa sürede meyvesini vermeye de başlamıştır. Türk ve İslam kültürünü yakından tanıyan bu öğrencilerin, kendi ülkelerinde ülkemizde gördükleri hizmetlere benzer faaliyetler yaptıkları, duyulmakta ve müşahade edilmektedir. Hatta belli bazı ülkelerde, vakıf ve dernek türü sivil toplum teşkilatları bile kurmuşlardır.

Hüdâyî'nin bir başka kültür hizmeti, Türkiye dışındaki soydaşlarımızın, inanç kardeşlerimizin kimliklerini yeniden inşa çabasına olan katkıları... Hüdâyî çevresinde okuyan bir çok genç, her yaz, Azerbaycan, Kırım, Bulgaristan, Arnavutluk, Kazakistan, Kafkasya ve Türkistan'a giderek oralarındaki kardeşlerimizin hem kimlik şuurunu yeniden kazanmalarına yardımcı oluyor, hem de ülkelerimiz arasındaki dostluk halkalarını pekiştiriyorlar.

5. Hüdâyî Kültür Ünitesi

Hüdâyî Kültür Ünitesi, gerek vakıf bünyesinde kalan öğrencilerin ve gerekse halkın, medeniyet kültürümüzü yakından tanınmasına ve onunla bütünleşmesine yardımcı olmak maksadıyla çeşitli programlar icra eden bir birimdir. Bu gayenin tahakkuku için muhtelif konularda konferans, seminer, panel ve sempozyumlar düzenlemekte; millî ve manevî büyüklerimizi anmakta; mübarek gün ve geceleri ihya etmektedir.

Yine aynı gayenin tahakkuku için geziler, piknikler, çocuk şenlikleri, gençlik şölenleri ve kutlamalar gerçekleştirmektedir. Sanata dair çalışmalar ve gençlere yönelik belli başlı yarışmalarla da Hüdâyî ikliminde bir kültür havuzu oluşturmaya çalışmaktadır.

6. Lisans Üstü Eğitim Hizmetleri-İlmî Araştırmalar Merkezi (İLAM)

Hüdâyî vakfı, ilim hayatımıza katkılarıyla da örnek bir sivil toplum kuruluşudur. 1993-1994 yılında başlattığı kısa adı İLAM olan İlmî Araştırmalar Merkezi'ni kurmuş ve çok sayıda akademisyen ve araştırmacının yetişmesine vesile olmuştur. Bu hizmet 1995 yılından itibaren Çilehane İlmî Araştırmalar Derneği'ne bırakılmıştır. Halen bu hizmet, söz konusu dernek tarafından yürütülmektedir.

Vakıf bir adanıştır. İslam geleneğinde malın ve canın Allâh yoluna adanışının ürünüdür. Vakıf bir sorumluluktur. Her mü'minin, daha ötede her insanın, kendini diğer mü'minden diğer insandan, hatta yaratılmış her şeyden sorumlu hissetmesinin ürünüdür. Vakıf bir sevgidir. Yaratılmışları, yadanın hatırına kucaklayan bir sevgidir. Vakıf bir hayır yarışıdır. Sevdiklerinden infak yarışıdır. Vakıf bir şükürdür. Rabbin verdiği ömre, nefes alıp vermemize şükürdür. İşte Hüdâyî Vakfı da bu şükürün mücessemleşmiş önemli bir sivil toplum kuruluşudur.

DİPNOTLAR

¹ Aziz Mahmud Hüdâyî Vakfı'nı kısaca tanıtan bu yazının hazırlanmasında temel kaynağımız, kuruluşundan itibaren vakıfta bir öğrenci ve çalışan olarak kendi müşahedelerimiz ve Vakıf Tanıtım Kitapçığı'dır.

Azîz Mahmud Hüdâyî'ye Düşürülen Tarihlerin Değerlendirilmesi

P R O F . D R . İ S M A İ L Y A K İ T

Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi

Klasik kaynaklarda, “Üsküdârî Seyyid Mahmud Efendi” diye anılan Azîz Mahmud Hüdâyî, H. 950-1038/ M. 1543-1628 yılları arasında yaşamış, Bursalı ünlü mutasavvıf Üftade'nin talebesi ve Celvetîlik ekolünün kurucusu olup, tekke şiir edebiyatının önde gelen simalarındandır. Arapça ve Türkçe yirminin üzerinde kitabı olan Hüdâyî'nin eserlerinde akıcı bir üslup olduğu kadar, felsefî derinlik de vardır. Zamanında çok tanınmış ve saygın bir kişiliği olan Hüdâyî'nin aruz ve hece vezniyle yazdığı tasavvufî şiirlerin pek çoğu bestelenmiştir.

1038 yılının Safer ayının 11'inde (10 Ekim. 1628 Salı gecesi) vefat eden Hüdâyî'ye pek çok tarih düşürülmüştür. Bunların önemlilerini değerlendirmeye çalışacağız. Ayrıca Hüdâyî'nin oğullarına düşürülen tarihi ve yaptırdığı camii ve tekke'nin kitabelerindeki tarihleri de ele almak istiyoruz.

I- Hüdâyî'ye Düşürülen Vefat Tarihleri

Bu tarihleri, kendi içinde kelime ve terkip halinde olanlar, tam tarihler, tamiye-li ve Arapça olanlar şeklinde dörde ayırmamız mümkündür.

a) Kelime ve Terkip Halinde Olan Tarihler:

Bilindiği üzere, bir hadisenin tarihi bir veya birkaç kelimeden ibaretse, buna “kelime tarih”veya “kelimeyle tarih”denir. Bu nevi tarihler bazen özel bir isim olduğu gibi, bazen de kişiyi veya hadiseyi tavsif eden anlamlı bir kelime veya

Aziz Mahmud Hüdayî
Türbesi

terkip olabilir. Nitekim Azîz Mahmud Hüdâyî'ye düşürülen ve “şeyhlerin en mükemmeli” anlamında olan “Ekmelu’ş-şuyûh” (اکمل الشيوخ) terkihi bu kategoriden olan bir tarihtir ve 1038 H. yılını verir. Nitekim bu tarih de Hüdâyî'nin vefat tarihidir.

Bu kategoriden olan bir diğer tarih de Hüdâyî'nin isim ve lakabı olan “Şeyh Mahmud Hüdâyî” (شيخ محمود هدايي) kelimeleridir. Bunlar da hesap edildiğinde H. 1038 tarihi çıkmaktadır. Ancak bazı kaynaklarda özellikle “Osmanlı Müellifleri”nde “Hüdâyî” mahlası, hemze ile yani “Hüdâî” şeklinde yazılmıştır. Hemze ile olunca tarih çıkmıyor. “ya” ile yazılınca tarih tutmaktadır. Ebced hesabıyla düşürülen tarihlerde ana kurallardan biri, telaffuza değil, hatta itibar olunmasıdır. Yani yazıldığı gibi hesaplamak esastır.

b) Tam Tarihler

Bir tarih mısraının bütün harflerinin asıl ebceddeki sayı değerlerinin hesap edilmesiyle ortaya çıkan tarihe “tam tarih” adı verilir. “Asıl”, “katmal” ve “dolaylı” olmak üzere tam tarihler üçe ayrılır. Hüdâyî'ye düşürülen tarihlerden tam tarih olanları “katmal” ve “dolaylı” tam tarihler grubuna girmektedir.

1) Katmal Olanlar

“Ah kutbü'l-etkiyâ Mahmud Efendi göçdi hayf” (1038)

أه قطب الاتقيا محمود افندی کجدی حیف

Müverrih, “Mahmud Efendi göçdi” ifadesi tarihi vermeyince, “takva ehlinin kutbu” anlamında “kutbü'l-etkiya” terkihini ilave etmiş. Yine tarih eksik gelince, bu sefer de “âh” ve “hayf” sözcükleri ile tarihi tamamlamıştır.

Bu konuda bir diğer tarih Füzûnî'ye aittir.

Didi hâtif ey Füzûnî söyle kim tarihini

“Kutb idi Mahmud Efendi cânı teslîm eyledi” (1038)

قطب ایدی محمود افندی جانی تسلیم ایلدی

Burada “kutb idi” sözcükleri tarihi tamamlamaktadır.

2) Dolaylı Tam tarihler:

Hadisenin dolaylı yolla anlatıldığı tarihlerdir. Bu nevi tarihlerde şair bazen mecaz, kinaye, telmih, tevriye vs. gibi edebî sanatlara da başvurabilir. Mesela Şair Fakrî'nin şu tarihi bu kategoridendir.

Bugün ol kutb-i âlem Hazret-i Mahmud Efendi kim

Koyup, iş bu mekânı azm-i bâğ-i lâ-mekân itdi

Cihândan göz yumup gitdikde Fakrî didi târîhin:

“Hüdâyî Hû çeküp rûhı hemân azm-i cinân itdi”

1038

(Fakrî)

هدایی هو جکوب روحی همان عزم جنان ایتدی

Hüdâyî'nin ruhunu cennete azmettiren bu tarihte, onun ehl-i zikr olduğu ve tasavvufî kişiliğine vurgu yapılmasının yanı sıra bu sıfatta olanların yerinin cennet olacağına telmih de vardır.

Fenâyî mahlaslı Mehmet Cennet Efendî' nin Hüdâyî'nin vefatına yazdığı 16 beyitlik tarih manzumesinin son dört beyti şöyledir. Buradaki tarih de dolaylı tam tarih kategorisindedir.

Ol azizün rûh-i pâkine du'âlar idenün
Hazret-i Hak eylesün anları firdevs âşiyân

Meşhedine sıdk ile yüzler sürenler zâirün
Rû'yetünle olalar iki cihânda şâd-mân

Zât-ı Pâkûn vahdetiçün cümle ihvân me'an
Dâhil eyle adnüne fazlunla fî a'le'l-cinân

Rûh-i kudsiydi Hüdâyî tarh-ı kevneyn eyledi
“Cevher-i ferd oldı kıldı lâ-mekân ilin mekân”

1038

(Fenâyî)

جوهر فرد اولدی قلدی لامکان إلین مکان

Burada onun ferdî cevherinin mekansızlığı mekan etmesi gibi felsefî olduğu kadar, sanatlı bir söylem söz konusudur.

Bir diğer tarih de şöyledir:

“Şefa'ât yâ nebiya'llah meded” (1038)

Bu tarih, Hz. Peygamber'den şefa'at ve istimdat talebi ifade eden bir anlam içermekte ve sayı değeri de Hüdâyî'nin vefat tarihi olan 1038 i vermektedir. Sanatlı bir ifade olduğundan bu kategoridedir.

c)Tamiyeli Tarih:

Beş er çıkup didiler târîh-i intikâlin

“Ola Makâm-ı Mahmud ol mürşidin mekânı” (1038)

اوله مقام محمود اول مرشدك مکانی

Bu tarih fazla tamiyeli bir tarihtir. Beş sayı fazla çıktığından müverrih “beş er çıkup” tabiriyle bu fazlalığa işaret etmektedir. Nitekim, beş çıktığında 1038 sayısı elde edilmektedir.

c) Arapça Tarih:

Nev'î-zâde Atâî'nin Şakaik Zeyli'nde bulunan bu tarihin tamamı Arapçadır. Her hangi bir yerde tercümesine rastlamadım. Arapça ibarenin tarih kısmında bir yanlışlık vardır. Sanıyorum müstensihler tarafından yapılmış bir hatadır. Tarih ibaresi; “eş-Şeyh Mahmud” şeklinde gözükmektedir. Halbuki “li-şeyh Mahmud” şeklinde olursa hem anlam hem tarih hem de vezin tutmaktadır. Bu yanlışlığı düzelttikten sonra tercümesi tarafımdan yapılmış ve orijinal metniyle beraber aşağıda gösterilmiştir.

Ufukların şeylerinin şeyhi göçdü
Yüce Allah keremiyle ona vereceğini versin.

Sırla sır oldun (ey şeyh) ve lütuf bahçelerini ve
Hamdedilmiş bir makamı erkenden gördün

Adn cenneti ve saraylar, bahçeler ve
Suyu şiddetle arzulanan havuzlarla süslendi.

Huriler boyunlarına çiçekli gerdanlık takmış
Tıpkı ebediyet yurdunun maliki gılmanlar gibi.
Akıl bütün bunların kime ait olduğunu sordu.
Gizli bir ses de dedi ki: “Şeyh Mahmud içindir”

قد مضى شيخ شيوخ الآفاق
خصه الله تعالى بالجد
سرت بالسر وعانيت غدا
روض لطف ومقام محمود
زينت جنة عدن وقصور
برياض وحياض مورود
طوق الحور نحورا بالنور
مثل غلمان لذى دار خلود
سأل خاطر عن صاحبها
هاتف قال: لشيخ محمود

II- Hüdâyî'nin Oğullarına Düşürülen Tarihler:

Azîz Mahmud Hüdâyî'nin 11 çocuğunu olduğunu, bunların 8 inin kendisi hayatta iken vefat ettiğini, özellikle 1004/1595 yılında 4 gün ara ile Muhammed ve Mustafa adında iki oğlunu vebadan kaybettğini kaynaklardan öğreniyoruz. Bu iki oğluna ait tarih manzumesi şöyledir:

Sânîaşer Rebîülâhir yevmu'l-hamîs
Râbi-i elf idi hicret kametim oldu dütâ

Rıhlet itdi dâr-ı dünyâdan bekâya ibn-i Şeyh
Vâlidî Mahmud Efendi kendi nâmı Mustafa
Bu firak odu yakarken bağrımı dördüncü gün
Kardeşi olan Muhammed eyledi azm-i beka
Pes esüp bâd-ı ecel iki Nihâl-i nevresin
Kametî dâl eyleyüp hâke düşürmüştür vebâ
Ma'ni yüzünden mukarrer mahbes-i tenden çıkup
Âşiyân-ı adn'e pervâz itdi ol iki hümâ
Âriyetdir cân-ı şîrini bedende gördüler
Anı cânâna hemân dem eyledi anlar fedâ
Azm-i ukbâ eyledikde didiler târîhini
“Göçdi firdevsden yana ruh-i Muhammed Mustafâ”(1004)

کوجدی فردوسدن یکا روح محمد مصطفیٰ

Hüdâyî'nin 4 gün ara ile vebadan ölen çocuklarından Mustafa'nın vefatı 12 Rebiulâhîr 1004 Yani 14 Aralık 1595 Perşembe günüdür. Muhammed'in vefatı 4 gün sonra olduğuna göre, o da 16 R.Ahîr 1004 yani 18 Aralık 1595 Pazartesi günüdür. Tarih mısraında her iki çocuğun isminin bir araya gelmesiyle “Muhammed Mustafa” ismi ortaya çıkmaktadır. Böylece müverrih dolaylı bir tam tarih düşürürken tevriye sanatını da ihmal etmemiştir.

III- Hüdâyî Camii ve Türbesinin Tarihleri:

Azîz Mahmud Hüdâyî'nin, bizzat kendisinin Camii inşa ettirdiğini kaynaklardan olduğu kadar, düşürülen tarihlerden de anlamaktayız. Nitekim devrinin şairlerinden Sâî'nin şu manzum tarihi bu hususa açıklık getirir.

Hazreti Mahmud Efendi ol Azîz
Yapup iş bu câmiî kıldı lâtif
Zühd ü takvâ ile bünyâd eyledi
Hak budur kim eyledi gâyet şerîf
Görüp itmâmını oldı muktedâ
Sâmini zilhiccede Şeyh-i afîf
Merve gibi Ka'be hakkı sa'yedüp
Dâi-i Sâi yani kim abd-i zaîf
Bir safâ bulup didi târîhini
“Kible-i erbâb-ı dîn bâb-ı şerîf”(1003)

قبلهء ارباب دین باب شریف

Manzumeye göre, Camii 8 Zilhicce 1003 te bittiği anlaşılmaktadır. Dolayısıyla, inşaatın bitiş tarihi miladi takvimle: 14 Ağustos, 1595 Pazartesi'dir. Sâî Çelebî'nin bu tarihi Dolaylı tam tarih kategorisine girmektedir.

Aynı camiinin bitiş tarihi, bir başka manzume içinde geçmektedir.

Zehî Mahmud Efendi Şeyh-i kâmil
Olupdur muktedâ-yı ehl-i irfân
Yapup bu ma'bedi kıldı yerinde
Kabûl itsün hemîşe Hayy u Sûbhan
Sanırsun mescid-i Aksâ'dır ol kim
Tolar ervâh-ı kudsîlerle her ân
İdüpdür zühd ü takva ile bünyâd
İrişdi Hak'dan ana lûtf u ihsân
Temam oldukda hâtif didi târîh:
“Makâm-ı câ-yı Mahmud beyt-i Rahman”(1003)

مقام جای محمود بیت رحمن

Bu tarih de dolaylı tam tarih grubunda olan tarihlerdendir. Sanatlı bir anlatım-
la tarihlenmiştir.

Hüdâyî külliyesinde yer alan türbe ve semahane'nin Padişah Abdülmecid ta-
rafından tecdiden yaptırılışını belirten kitabelerden Şair Seniḥ'e ait olan tarih
manzumesi şöyledir:

Hazret-i Abdülmecid Hân'ı ilâ yevmi'l-hisâb
Ömri şevketle Hudâ tahtında kılsun kâm-yâb
Sa'y ile kesb-i safâ kıl kim bu dergâh-ı bülend
Ka'be-i uşşâkdır olmuş mutâf-ı şeyh uşâb
Ol Azîz-i celvetî eyler derûnu lem'a-tâb
Levh-i bâba yazdı bir matla' Seniḥ-i kemterîn
Kıldı her mısra'da bir târîh terkîm ü hisâb

...

Oldı dergâh-ı Hüdâyî bendeye hayru'l-me'âb
Sıdk ile gel âsitân-ı kutb-i âlemdir bu bâb
(Senih)

اولدی درکه هدایی بندیه خیر المآب (1272)

صدق ایله کل آستان قطب علمدر بو باب (1272)

Senih'in bu tarihi “Her mısraı birer tam tarih olan beyitli tarih” kategorisinde
olup, dolaylı bir tam tarihtir.

Ayrıca Hüdâyî külliyesinde yer alan, şair Ziver tarafından tanzim edilen sema-
hanenin kitabesinde yer alan tarih manzumesi de hem dolaylı tam tarih ve hem
de yukarıda olduğu gibi, “Her mısraı birer tam tarih olan beyitli tarih” kategori-
sindedir. Noktalı harflerin hesaplanışıyla tarihler ortaya çıkmaktadır. Kaynak-
larda da yer alan kitabedeki tarih manzumesi şöyledir:

Şeh-i Ğâzi velâyet menkabet Abdülmecid Hân'a
Zâhir olmuş fütûh-ı mülket içre nusret-i aktâb
Resânetle Azîz Mahmud Efendi dergehin inşâ
İdince kıldı celb-i feyz-i rûhâniyyet-i aktâb

Duâ-yı şevketiyle Ziver iki cevherin târih
Sezâdır olsa bâb-ı Hân-gâhda zînet-i aktâb
Şeh-i din kim Hüdâyî hanigâhın eyledi bünyâd
Muîn olsun umûrunda Hudâyâ himmet-i aktâb
(Ziver)

شه دين كيم هدايي خنقاهن ايلدى بنياد (1272)

معين اولسن امورنده خدايا همت آقطاب (1272)

Not: Miladi takvim hesaplamalarında Julien takvimine göre 10 gün geriye gidildiğinde günler tutmadığından dolayı geri alma işlemi yapılmamıştır.

KAYNAKLAR

- Atâî, Nev'izâde, Hadâiku'l-Hakâik Fî Tekmileti's-Şakâik, 760-762, Şakaik_i Nu'maniye ve Zeyilleri 2, Neşreden. Abdülkadir Özcan, Çağrı yay., İstanbul , 1989
Bursalı, Mehmet Tahir, Osmanlı Müellifleri(I-III), Tıpkı Basım, Haz.,M.Tatçı,C. Kurnaz, Bizim Büro Basımevi, Ankara, 2000
Fenâyî, Mehmet Cennet, Divan-ı Fenâyî, Süleymaniye, Hacı Mahmud Efendi, No: 3833/2 vr. 98b-99a,
Hüdâyî, Azîz Mahmud, Divan-ı Hüdâyî, (muhtelif nüshalar): Süleymaniye, Mihrişah Sultan, No. 253, vr. 435a-438a ; Süleymaniye, Esat Efendi, No: 2716, vr. 120a-122b
Tansel, Fevziye Abdullah, Seyyid Azîz Mahmud Hüdâyî, A. Ü. İlahiyat Fakültesi dergisi, Yıl. 1967, Cilt, XV, s. 5, Ankara, 1968
Tezeren, Ziver, Azîz Mahmud Hüdâyî, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yay., 814, Türk Büyükleri Dizisi, 41, Ankara, 1987
Yakıt, İsmail, Türk-İslâm Kültüründe Ebced Hebası ve Tarih Düşürme, Ötüken Neşriyat, 2. Bası, İstanbul, 2003
Ziver Paşa, Zeyl-i Âsar-ı Ziver Paşa, s. 51-52, İstanbul, 1314.

Sempozyum Kapanış Konuşması

M E H M E T Ç A K I R

Üsküdar Belediye Başkanı

Sayın divan üyeleri,
Kıymetli ilim adamları,
Sevgili misafirler,
Hoş geldiniz, şeref verdiniz.

Cuma gününden beri hakikaten çok güzel günler yaşıyoruz. Bu birliktelikten şahsen çok istifade ettim. Çok mutluyum. Bize unutulmaz bir ilim ziyafeti sundunuz. Hem gözümüze, hem gönlümüze, hem beynimize hitap ettiniz. Bu değerlendirme toplantısı da yaşadığımız günlerin tâcı oldu. Bize büyük mutluluk verdiniz. Unutulmaz hisler yaşattınız. Hepinize gönülden teşekkür ediyorum.

Sempozyuma ilmî çevrelerden ve halkımızdan yoğun bir ilgi gösterildi. Oturum başkanları ile birlikte ülkemizin çeşitli üniversitelerinden gelen yüz civarında akademisyen ve araştırmacı sempozyumun ilmî kadrosunu oluşturdu. İki bin civarında vatandaşımız açılış programına iştirak etti. Katılımın, beklentimizin çok üzerinde olması bizi ziyadesiyle sevindirdi. Açılışın mesai gününde ve Cuma namazından hemen sonra olduğu hatırlanacak olursa, bu sayının önemi daha iyi anlaşılacaktır. Ama pek çok vatandaşımızın malasef dışarıda kalması, programa iştirak edememesi bizi üzdü. Bu iki gün zarfında yapılan toplantılarımız her açıdan dolu dolu geçti.

Sempozyumla Azîz Mahmud Hüdâyî'yi hem ilim aleminin, hem de halkımızın gündemine taşımayı, onu yeniden keşfetmeyi ve doğru tanıtmayı amaçlamıştık. Hocalarımızın değerlendirmesi de gösteriyor ki bu amaca önemli ölçüde ulaştık. Sempozyum tebliğlerinin kitaplaşmasıyla birlikte daha kalıcı, daha etkili neticeler olacaktır.

Önerileri dinledim, İnşallah bu çalışmayı yabancı dile çevireceğiz, bu bizim sözümüz ve vaadimiz olsun. Önümüzdeki yıllarda inşallah daha farklı etkinlikler düzenleme niyetindeyiz, bu fikirdeyiz. Böylece ilçemizin medâr-ı iftihârı Azîz Mahmud Hüdâyî'yi bir Yunus Emre, bir Mevlana, bir Ahmed Yesevî gibi daha geniş kitlelere tanıtmış olacağız.

Biz sempozyumun aynı zamanda Üsküdar tarihine de çok önemli katkılar sağladığına şahit olduk. İlçemizin sosyal, kültür, sanat, edebiyat, iktisadî, mimarî ve dinî tarihine ait yeni bilgi ve belgeler ortaya konuldu. Bugün düne göre Üsküdar'a dair daha fazla bilgiye sahibiz. Bunun da sorumluluğumuzu arttırdığının da farkındayız.

Değerli davetliler!

Biz Üsküdar'ı tarihteki gibi, günümüzde de hak ettiği yere taşımaya çalışıyoruz. Şehrimizi tarih, kültür ve inanç turizminin önemli bir merkezi yapmak istiyoruz. Üsküdar tarihî ve kültürel dokusu ile bu altyapıya sahiptir. Üsküdar ilçelerden bir ilçe değildir. O, dünyaya hükmetmiş bir imparatorluğun en önemli kültür ve medeniyet merkezlerindendir. Tarihî İstanbul'un üç beldesinden birisidir. Üsküdar'ın tarihi ve kültürü ile ilgili her çalışma ilçemizin gelişmesine ve tanıtılmasına önemli bir katkıdır. Kültür ve medeniyet tarihimize, birlik ve beraberliğimize, kimlik inşamıza ve toplumsal dayanışmamıza önemli faydalar sağlayacaktır. Bu tür çalışmaları belediyeciliğin olmazsa olmazı kabul ediyoruz. Bu yolda ilim adamlarımızın desteği bizim için hayatî önem taşımaktadır.

Desteđinizi esirgemeyeceğinize inanıyorum. Sempozyum bu anlayışımızın yansıması, ilim adamları ve Üsküdar’a gönöl vermiş sivil toplum örgütleriyle iş birliğimizin güzel bir örneğidir. İstiyoruz ki ilçemizin değeri, tarihi ve kültürel mirası en doğru şekilde, ilmî bir yaklaşımla ortaya konulsun.

Bir toplumu güçlü kılan bilgidir, daha güçlü kılan ise bilginin eyleme dönüşmesidir. Biz bilene sormayı, ilmi esas almayı, bilimsel çalışmayı tercih ediyoruz. Çünkü o zaman daha sağlıklı, daha kalıcı ve etkili sonuçlar alıyoruz. Belediyemiz daha önce Üsküdar’la ilgili iki sempozyum düzenlemişti. Bu sene Üçüncü Üsküdar Sempozyumu kapsamında Azîz Mahmud Hüdâyî sempozyumunu gerçekleştirdik. İnşallah önümüzdeki sene Üsküdar Sempozyumu’nun dördüncüsünü düzenleyeceğiz. Şimdiden katkılarınızı bekliyoruz.

Sempozyuma katılan Oturum Başkanı ve tebliğilerini sunan ilim adamlarımıza en kalbî şükranlarımı arz ediyorum. Azîz Mahmud Hüdâyî Vakfı’nın bu önemli organizasyonun başarıyla gerçekleşmesindeki katkılarını bir kez daha ifade etmek istiyorum. Azîz Mahmud Hüdâyî Vakfı Başkanı Sayın Prof. Dr. Hasan Kâmil Yılmaz Bey’in şahsında vakfın bütün yönetici ve çalışanlarına teşekkür ediyorum. Mesai arkadaşlarımı ve emeği geçen herkesi tebrik ediyorum. Eksikliklerimiz olmuştur. Kusurlarımız için her birinizden ayrı ayrı özür diliyorum. Umarım onları da Azîz Mahmud Hüdâyî hatırına hoş görürsünüz. Yolumuzun, yolunuzun “Hüdâyî Yolu” olmasını diliyorum.

Tekrar hepinize en kalbî teşekkürlerimi ve saygılarımı sunuyorum